COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM
VOL. 7

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS PÜSPÖKEI (1804–1918)

Intézménytörténeti és életrajzi lexikon
I–IV.

Szerkesztette
SZIRTES ZSÓFIA – TUSOR PÉTER – RUPERT KLIEBER

BUDAPEST
2025

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 7

THE DIOCESES AND BISHOPS OF HUNGARY (1804–1918)

INSTITUTIONAL AND BIOGRAPHICAL ENCYCLOPAEDIA

I–IV.

Edited by
ZSÓFIA SZIRTES, PÉTER TUSOR, RUPERT KLIEBER

BUDAPEST
2025

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 7

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS PÜSPÖKEI (1804–1918)

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI ÉS ÉLETRAJZI LEXIKON I–IV.

Szerkesztette
SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

BUDAPEST
2025

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi
P. *Card.* Erdő
fundavit ac moderatur
P. Tusor

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (HUN-REN PPKE-PTE)
és a Moravcsik Gyula Intézet / Collegium Professorum Hungarorum (MCA)

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport (LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von Rupert Klieber, unter Mitarbeit von Péter Tusor (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és szócikkeinek magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

A kötet megjelenését a PPKE BTK támogatta.

http://institutumfraknoi.hu

© *The authors and the editors, 2025*

ISSN 2064-8375
ISBN 978 963 556 595 5
ISBN ebook 978 963 556 596 2

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője
Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita, Varsa Márton
Index: Sági György, Cziráki Csongor,
Hőgye Attila, Kőhalmi Olivér
Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

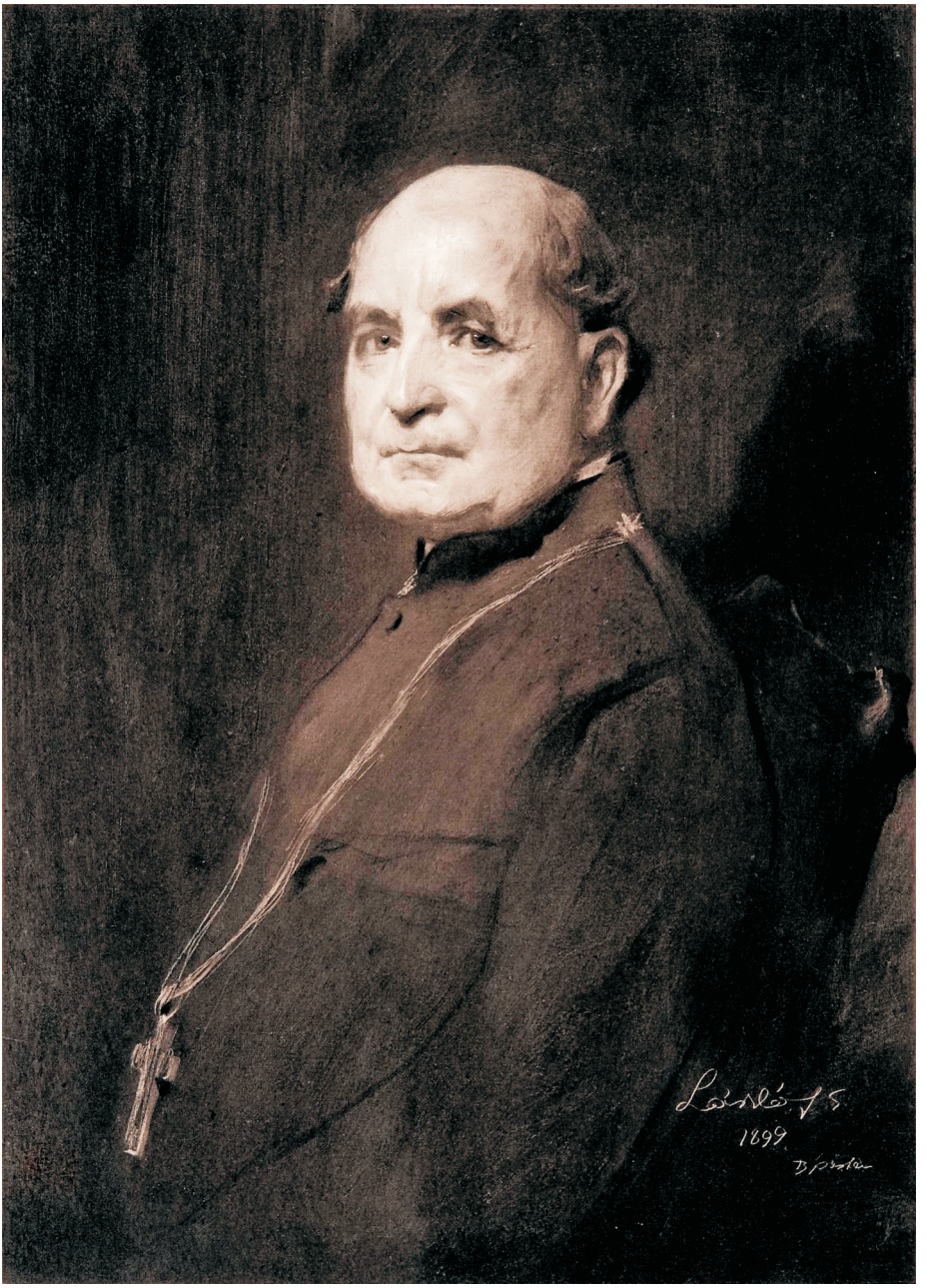

FRAKNÓI VILMOS

nagyváradi kanonok, szentjobbi apát, arbei választott püspök emlékének

AJÁNLÁS

Valahogy úgy intézte a történelem, a sors, vagy Isten kegyelme, hogy térségünk, és benne hazánk ismét a politikai mozgások középpontjába került. Ferenc pápa szavával, a „perifériára" irányuló figyelem központtá tett bennünket. Ez a figyelem nem csak a napi politikai tevékenységet határozza meg, hanem sokkal inkább felhívásként áll előttünk, hogy a saját identitásunk objektív, empirikus feltárását mielőbb elvégezzük.

A Fraknói Kutatócsoport, névadójához hűségesen teszi ezt a bölcsészek pontosságával és alázatával. Munkáját mindig azzal az évezredek alatt fejlesztett módszertannal végzi, amelyet Rómában lehet megtanulni, begyakorolni.

Jelen kötet messze túllép az alapkutatás kategóriáin, mivel vállalja azt is, hogy az eddig feldolgozatlan tényeken túl a feldolgozatlan érzelmeket is katalizálja, kiemelkedő szakmai teljesítményként megtestesítve azokat. Oly módon, hogy az eredmény Németországtól Itáliáig használható legyen a tudományos életben.

Azon túlmenően, hogy egy ilyen feladat elvégzése előbb-utóbb az utódok elkerülhetetlen kötelességévé válik, most kiemelkedő aktualitást is kapott a mű, hiszen a napjainkat jellemző átrendeződések újra arra a Közép-Európára irányítják a figyelmet, amelyik nem egy egyszerű „meteorológiai fogalom", hanem valódi „szellemi királyság". Ennek a királyságnak a gyökereinél pedig valóban Isten országát találjuk. Ez a térség alkalmas volt arra, hogy egyszerre teremje a világ legjelentősebb filozófusait, fizikusait, zenészeit és festőit, és egyszerre legyen a világtörténelem legvéresebb háborúinak középpontja. A teremtő képességet erősíteni, a pusztítót pedig jól elzárni kellene. Nem történhetik meg mindez anélkül, hogy ne ismernénk a múltunkat, azon belül pedig a *civitas Dei / civitas terrena* örök küzdelmét. Nagyon jó eszköz ehhez a keresztény, javarészt katolikus múltunk püspökeinek életút-elemzése. Kánonjogászként pedig arról sem feledkezhetünk meg, milyen nagy szerepe volt hazánknak, az egyházi törvénykönyv, a *Codex Iuris Canonici* kialakításában. (Akkor is, ha ez ebben a kötetben még csak közvetve tud megjelenni.)

Számtalan perspektíva nyílik meg a „*Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon*" által. A kereszténység, a katolicizmus, a Kárpát-medence népeinek kérdései, a Szentszék szerepe, a háború és a béke egzisztenciális dilemmája. Nagyon bonyolult, cserében viszont nagyon tanulságos is mindez. Éppen ezért kiemelt küldetése a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának, hogy ezeknek a kutatásoknak aktív résztvevője legyen. Ezek nélkül a kutatások és tudományos eredmények nélkül nem képviselhetné „a Pázmány", pápai alapítású egyetemként, hitelesen azt az alapvető küldetését, hogy a térség katolikus hagyományát szakszerűen bemutassa, és a jövő vonatkozásában is irányt mutasson. Csakis így válhat a tudományban megkerülhetetlenné, a gyakorlatban pedig a „remény laboratóriumává".

Ezt a reményt jeleníti meg ebben a munkában is a kárpát-medencei összefogás, a Szentszék és a térség egyetemeinek együttműködése, különös figyelemmel is a Bécsi Egyetem Hittudományi Karára. Természetesen a kiindulópont, ahogy ez mindig van, Róma. XVI. Benedek munkatársa és barátja, Erwin Gatz tette lehetővé, hogy ez a projekt az ő korábbi nagyszabású munkálatai közép-európai folytatásaként elindulhasson.

Adriányi Gábor bevezető tanulmánya jól értelmezhetővé teszi azt a kontextust, amelyikbe napjaink történései is gyökereznek. Talán kötelező olvasmányként kellene előírni minden, a térséggel foglalkozó szakember számára. Pontosan azért, mert éppen ez az időszak volt a kommunizmus által leginkább titkolt és meghamisított korszak. Nagyon hiányzott ennek az időnek az átfogó elemzése. Mindez pedig oka mind a mai napig számos tévedésnek. Hiteltelen narratívának.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a hiánypótló munka a legjobbkor, Ferenc pápa magyarokhoz, a térségünkhöz szóló személyes bátorítását követően, a világ erejének átrendeződése idején ad világos iránymutatást. Hiszen a történelem mindig is a jövőnkről szólt.

Tágabb kontextusban rávilágít mindez arra, hogy talán éppen a közös történelmi–vallási identitásunk miatt erős közös értéktudattal rendelkezünk. Ezt az értéktudatot számos konfliktus formálta, és formálja ma is. Mégis minden konfliktus ellenére képesek vagyunk együtt ismét és ismét újrakezdeni. Vagy pontosabban: nem tudjuk külön-külön folytatni…

Birher Nándor dékán

TARTALOM

Ajánlás v
Előszó xv

BEVEZETÉS

A magyar katolicizmus sajátosságai a 19. században († Adriányi Gábor) 3

I. ESZTERGOMI EGYHÁZTARTOMÁNY
PROVINCIA STRIGONIENSIS

I-1. **Esztergomi főegyházmegye** / *Archidioecesis Strigoniensis* 21
I-1-0. Az esztergomi főegyházmegye 1804–1918 között 21
I-1-1. Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus, 1808–1809 30
I-1-2. Rudnay Sándor, 1820–1831 33
I-1-3. Kopácsy József, 1839–1847 38
I-1-3.a Hám János, 1848/1849 43
I-1-4. Scitovszky János, 1850–1866 47
I-1-5. Simor János, 1867–1891 55
I-1-6. Vaszary Kolos OSB, 1892–1912 62
I-1-7. Csernoch János, 1913–1927 67

I-2. **Besztercebányai egyházmegye** / *Dioecesis Neosoliensis* 77
I-2-0. A besztercebányai egyházmegye 1804–1918 között 77
I-2-1. Zerdahelyi Gábor, 1801–1813 82
I-2-2. Makay Antal, 1819–1823 (*lásd* I-9-3) 85
I-2-3. Belánszky József, 1824–1843 85
I-2-4. Rudnyánszky József, 1845–1850 88
I-2-5. Moyzes István, 1851–1869 91
I-2-5.a Szuppán Zsigmond, 1870/71 96
I-2-6. Ipolyi Arnold, 1872–1886 (*lásd* II-4-7) 98
I-2-7. Bende Imre, 1887–1893 (*lásd* I-4-6) 99
I-2-8. Rimely Károly, 1893–1904 99
I-2-9. Radnai Farkas, 1904–1920 102

I-3. **Győri egyházmegye** / *Dioecesis Jauriensis* · · · · · · · · · · · · 107
I-3-0. A győri egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · · · 107
I-3-1. Vilt József Ignác, 1806–1813 · · · · · · · · · · · · · · · · 114
I-3-2. Ernst Joseph Schwarzenberg, 1819–1821 · · · · · · · · · · · · 116
I-3-3. Juranits Antal, 1825–1837 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 119
I-3-4. Sztankovits János, 1838–1848 · · · · · · · · · · · · · · · · · 121
I-3-5. Karner Antal, 1850–1856 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 124
I-3-6. Simor János, 1857–1867 (*lásd* I-1-5) · · · · · · · · · · · · · 127
I-3-7. Zalka János, 1867–1901 · 127
I-3-8. Széchenyi Miklós, 1902–1911 (*lásd* II-4-10) · · · · · · · · · · 133
I-3-9. Várady Árpád Lipót, 1911–1914 (*lásd* II-1-9) · · · · · · · · · · 133
I-3-10. Fetser Antal, 1915–1933 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 133

I-4. **Nyitrai egyházmegye** / *Dioecesis Nitriensis* · · · · · · · · · · 137
I-4-0. A nyitrai egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · · 137
I-4-1. Fuchs Ferenc Xavér, 1788–1804 (*lásd* III-1-1) · · · · · · · · · 143
I-4-2. Kluch József, 1808–1826 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 143
I-4-3. Vurum József, 1827–1838 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 147
I-4-4. Palugyay Imre, 1839–1858 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 151
I-4-5. Roskoványi Ágoston, 1859–1892 · · · · · · · · · · · · · · · · 156
I-4-6. Bende Imre, 1893–1911 · 163
I-4-7. Batthyány Vilmos, 1911–1920 · · · · · · · · · · · · · · · · · 166

I-5. **Pécsi egyházmegye** / *Dioecesis Quinque-Ecclesiensis* · · · · · · · · 171
I-5-0. A pécsi egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · · · 171
I-5-1. Király József, 1808–1825 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 178
I-5-2. Szepesy Ignác, 1828–1838 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 181
I-5-3. Scitovszky János, 1839–1849 (*lásd* I-1-4) · · · · · · · · · · · 186
I-5-4. Girk György, 1853–1868 · 186
I-5-5. Kovács Zsigmond, 1869–1877 (*lásd* I-9-7) · · · · · · · · · · · 191
I-5-6. Dulánszky Nándor, 1877–1896 · · · · · · · · · · · · · · · · · 191
I-5-7. Hetyey Sámuel, 1898–1903 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 197
I-5-8. Zichy Gyula, 1906–1925 · 202

I-6. **Székesfehérvári egyházmegye** / *Dioecesis Alba-Regalensis* · · · · · 209
I-6-0. A székesfehérvári egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · 209
I-6-1. Milassin Bertalan OFM, 1790–1811 · · · · · · · · · · · · · · · 216
I-6-2. Vurum József, 1816–1822 (*lásd* I-4-3) · · · · · · · · · · · · · 219
I-6-3. Kopácsy József, 1822–1825 (*lásd* I-1-3) · · · · · · · · · · · · 219
I-6-4. Szutsits Pál Mátyás, 1828–1831 · · · · · · · · · · · · · · · · 220
I-6-5. Horváth János, 1832–1835 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 222

I-6-6. Barkóczy László, 1837–1847 226
I-6-7. Farkas Imre, 1851–1866 230
I-6-8. Jekelfalusy Vince, 1867–1874 234
I-6-9. Dulánszky Nándor, 1876–1877 (*lásd* I-5-6) 240
I-6-10. Pauer János, 1879–1889 240
I-6-11. Steiner Fülöp, 1890–1900 244
I-6-12. Városy Gyula, 1902–1905 (*lásd* II-1-7) 248
I-6-13. Prohászka Ottokár, 1906–1927 249

I-7. **Szombathelyi egyházmegye** / *Dioecesis Sabariensis* 259
I-7-0. A szombathelyi egyházmegye 1804–1918 között 259
I-7-1. Somogy Lipót, 1806–1822 265
I-7-2. Bőle András, 1825–1843 269
I-7-3. Balassa Gábor, 1844–1851 272
I-7-4. Szenczy Ferenc, 1853–1869 274
I-7-5. Szabó Imre, 1869–1881 278
I-7-6. Hidasy Kornél, 1883–1900 283
I-7-7. István Vilmos, 1902–1910 288
I-7-8. Mikes János, 1912–1936 291

I-8. **Váci egyházmegye** / *Dioecesis Vaciensis* 301
I-8-0. A váci egyházmegye 1804–1918 között 301
I-8-1. Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus, 1807–1808 (*lásd* I-1-1) 308
I-8-2. Kámánházy László, 1808–1817 308
I-8-3. Nádasdy Ferenc, 1824–1845 (*lásd* II-1-3) 312
I-8-4. Roskoványi Ágoston, 1851–1859 (*lásd* I-4-5) 312
I-8-5. Peitler Antal, 1859–1885 312
I-8-6. Schuster Konstantin, 1887–1899 319
I-8-7. Csáky Károly Emmánuel, 1900–1919 326

I-9. **Veszprémi egyházmegye** / *Dioecesis Vesprimiensis* 335
I-9-0. A veszprémi egyházmegye 1804–1918 között 335
I-9-1. Rosos Pál, 1808–1809 343
I-9-2. Kurbély György, 1815–1821 346
I-9-3. Makay Antal, 1824–1825 350
I-9-4. Kopácsy József, 1825–1842 (*lásd* I-1-3) 353
I-9-5. Zichy Domonkos, 1842–1849 353
I-9-6. Ranolder János, 1850–1875 359
I-9-7. Kovács Zsigmond, 1877–1887 366
I-9-8. Hornig Károly, 1888–1917 371
I-9-9. Rott Nándor, 1917–1939 378

II. KALOCSA-BÁCSI EGYHÁZTARTOMÁNY
PROVINCIA COLOCENSIS ET BACSIENSIS

II-1. **Kalocsa-bácsi főegyházmegye** / *Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis* · 387
II-1-0. A kalocsa-bácsi főegyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · 387
Ii-1-1. Kollonich László, 1788–1817 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 395
II-1-2. Klobusiczky Péter, 1822–1843 · · · · · · · · · · · · · · · · · 400
II-1-3. Nádasdy Ferenc, 1846–1851 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 404
II-1-4. Kunszt József, 1852–1866 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 409
II-1-4.a Lonovics József, 1866/1867 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 412
II-1-5. Haynald Lajos, 1867–1891 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 419
II-1-6. Császka György, 1892–1904 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 431
II-1-7. Városy Gyula, 1906–1910 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 438
II-1-8. Csernoch János, 1911–1912 *(lásd* I-1-7) · · · · · · · · · · · · 444
II-1-9. Várady Árpád Lipót, 1914–1923 · · · · · · · · · · · · · · · · 445

II-2. **Csanádi egyházmegye** / *Dioecesis Csanadiensis* · · · · · · · · · 451
II-2-0. A csanádi egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · · 451
II-2-1. Kőszeghy László, 1801–1828 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 460
II-2-2. Török Antal, 1831–1832 · 464
II-2-3. Lonovics József, 1834–1850 (*lásd* II-1-4.a) · · · · · · · · · · 467
II-2-3.a Horváth Mihály, 1848/1849 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 467
II-2-4. Csajághy Sándor, 1852–1860 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 471
II-2-5. Bonnaz Sándor, 1860–1889 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 476
II-2-6. Dessewffy Sándor, 1890–1907 · · · · · · · · · · · · · · · · · 481
II-2-7. Csernoch János, 1908–1911 *(lásd* I-1-7) · · · · · · · · · · · · 484
II-2-8. Glattfelder Gyula, 1911–1942 · · · · · · · · · · · · · · · · · 485

II-3. **Erdélyi egyházmegye** / *Dioecesis Transsylvaniensis* · · · · · · · · 491
II-3-0. Az erdélyi egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · · 491
II-3-1. Mártonfi József, 1800–1815 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 500
II-3-2. Rudnay Sándor, 1816–1819 (*lásd* I-1-2) · · · · · · · · · · · · 505
II-3-3. Szepesy Ignác, 1820–1828 (*lásd* I-5-2) · · · · · · · · · · · · 505
II-3-4. Kovács Miklós, 1828–1852 · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 505
II-3-5. Haynald Lajos, 1852–1864 (*lásd* II-1-5) · · · · · · · · · · · · 509
II-3-6. Fogarasy Mihály, 1865–1882 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 510
II-3-7. Lönhárt Ferenc, 1882–1897 · · · · · · · · · · · · · · · · · · 517
II-3-8. Mailáth Gusztáv Károly, 1897–1938 · · · · · · · · · · · · · · 521

II-4. **Nagyváradi egyházmegy**e / *Dioecesis Magno-Varadinensis* · · · · 529
II-4-0. A nagyváradi egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · 529

II-4-1. Miklóssy Ferenc, 1803–1811 · · ·

III-3-3. Lajcsák Ferenc, 1825–1827 (*lásd* II-4-3) · · · · · · · · · · · · · · · 693
III-3-4. Scitovszky János, 1828–1839 (*lásd* I-1-4) · · · · · · · · · · · · · · · 693
III-3-5. Zichy Domonkos, 1841–1842 (*lásd* I-9-5) · · · · · · · · · · · · · · · 693
III-3-6. Bartakovics Béla, 1845–1850 (*lásd* III-1-4) · · · · · · · · · · · · · · · 693
III-3-7. Kollárcsik István, 1851–1869 · 694
III-3-8. Schopper György, 1872–1895 · 698
III-3-9. Ivánkovits János, 1897–1904 · 703
III-3-10. Balás Lajos, 1906–1920 · 706

III-4. **Szatmári egyházmegye** / *Dioecesis Szathmariensis* · · · · · · · · · · 709
III-4-0. A szatmári egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · · · · · 709
III-4-1. Fischer István, 1805–1807 (*lásd* III-1-2) · · · · · · · · · · · · · · · 717
III-4-2. Klobusiczky Péter, 1808–1822 (*lásd* II-1-2) · · · · · · · · · · · · · · 717
III-4-3. Kovács Flórián, 1822–1825 · 717
III-4-4. Hám János, 1828–1857 · 719
III-4-5. Haas Mihály, 1859–1866 · 719
III-4-6. Bíró László, 1867–1872 · 723
III-4-7. Schlauch Lőrinc, 1873–1887 (*lásd* II-4-8) · · · · · · · · · · · · · · · 727
III-4-8. Meszlényi Gyula, 1888–1905 · 727
III-4-9. Boromisza Tibor, 1906–1928 · 730

III-5. **Szepesi egyházmegye** / *Dioecesis Scepusiensis* · · · · · · · · · · · 735
III-5-0. A szepesi egyházmegye 1804–1918 között · · · · · · · · · · · · · · · 735
III-5-1. Révay János, 1788–1806 · 742
III-5-2. Brigido Mihály, 1808–1816 · 745
III-5-3. Pyrker János OCist, 1819–1820 (*lásd* III-1-3) · · · · · · · · · · · · · 749
III-5-4. Bélik József, 1824–1847 · 750
III-5-4.a Jekelfalusy Vince, 1848/1849 (*lásd* I-6-8) · · · · · · · · · · · · · · 754
III-5-5. Zábojszky László, 1851–1870 · 754
III-5-6. Samassa József, 1871–1873 (*lásd* III-1-5) · · · · · · · · · · · · · · · 759
III-5-7. Császka György, 1874–1891 (*lásd* II-1-6) · · · · · · · · · · · · · · · 760
III-5-8. Szmrecsányi Pál, 1892–1903 (*lásd* II-4-9) · · · · · · · · · · · · · · · 760
III-5-9. Párvy Sándor, 1904–1919 · 760

IV. PANNONHALMI TERÜLETI APÁTSÁG
ABBATIA TERRITORIALIS SANCTI MARTINI IN MONTE PANNONIAE

IV-0. A területi apátság 1804–1918 között · · · · · · · · · · · · · · · 769
IV-1. Novák Krizosztom OSB, 1802–1828 · · · · · · · · · · · · · · · 774
IV-2. Kovács Tamás OSB, 1830–1841 · · · · · · · · · · · · · · · · · 777

IV-3. Rimely Mihály OSB, 1843–1865 779
IV-4. Kruesz Krizosztom OSB, 1866–1885 783
IV-5. Vaszary Kolos OSB, 1885–1891 786
IV-6. Fehér Ipoly OSB, 1892–1909 786
IV-7. Hajdu Tibor OSB, 1910–1918 (Fazekas István) 789

Rövidítések 793

Szerzők és munkatársak 810

Index 813

Képarchívum I–II 833

ELŐSZÓ

A BERLINI KIADÁS ELŐSZAVÁBÓL[1]

A nagyszabású életrajzi projekt születése

A római *Collegio Teutonico del Campo Santo* sokáig hivatalban lévő rektora, Erwin Gatz 1983-ban mutatta be „*A német nyelvű országok püspökei 1785/1803-tól 1915-ig*" című életrajzi lexikonát, amely az összes megyés- és címzetes püspököt, valamint a katolikus egyházmegyék ideiglenes ordináriusait, többnyire a káptalani helynököket tartalmazza ebből az időszakból. Ezt a munkát 1990-ben, 1996-ban és 2001-ben egy háromkötetes lexikonsorozat követte, amely „*A Szent Római Birodalom püspökei*" címmel az 1198 és 1803 közötti időszakot ölelte fel. Az első lexikont 2002-ben kiegészítette a német nyelvű országokban 1945-től 2001-ig működő püspökökről szóló kötettel. Mind az öt kötet azonnal alapvető kézikönyvvé vált.[2]

Az ezredforduló táján a görzi Társadalom- és Egyháztörténeti Intézetben *(Istituto di Storia Sociale e Religiosa)* Karl Heinz Frankl osztrák egyháztörténész közreműködésével valósította meg a bécsi Szent Ágoston Papi

[1] A 2020-ban megjelent német nyelvû lexikon: *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, In memoriam Erwin Gatz, hg. von Rupert Klieber, unter Mitarbeit von Péter Tusor, Berlin (Duncker & Humblot) 2020 (xviii + 661 p.). *Open Access: https://institutumfraknoi.hu/kiadvany/%09kulfoldi/die_bischofe_der_donaumonarchie_1804_bis_1918_ein_amtsbiographisches_lexikon.*

[2] Erwin Gatz, *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder. Ein biographisches Lexikon. I: 1785/1803 bis 1945*, Berlin 1983; Uő (et al.), *1945 bis 2001*, Berlin 2002. – Uő, *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches. Ein biographisches Lexikon. I: 1198 bis 1448* (mit Clemens Brodkorb), Berlin 2001; *II*: *1448 bis 1648* (mit Clemens Brodkorb), Berlin 1996; *III*: *1648 bis 1803* (mit Stephan M. Janker), Berlin 1990.

Kollégiumban, vagyis az *Augustineum*ban végzett, a görzi, a bécsi és a salzburgi egyháztartományokból származó mintegy 270 növendék életrajzi projektjét.[3] Az I. Ferenc által 1816-ban alapított, később *Frintaneum* néven is ismert felsőoktatási intézményt szellemi atyja, Jakob Frint († 1834) az egyházi felsőoktatásban és szemináriumokban, valamint az (állam)egyházi közigazgatásban szolgálók szellemi és lelki elitképzőjeként képzelte el. Fennállása alatt 1918-ig több mint ezer tehetséges fiatal papot hozott Bécsbe felsőfokú teológiai tanulmányaik folytatására a „koronaországok" területéről. A kitűnő minősítéssel végzett alumnusok nem elhanyagolható hányada magasan kvalifikált klerikustartalékot képezett, amelyből az udvari kancelláriák, majd az osztrák és a magyar kormányok a püspöki méltóságra is választottak jelölteket.[4]

A Bécsi Egyetemről nyugdíjba vonuló Karl Heinz Frankl biztatására arra a lépésre szántam el magamat, hogy folytassam ezt a *Frintaneum*-projektet, és kiterjesszem azt az egész Habsburg-birodalomra. A kibővített vállalkozás alapját mindenekelőtt a Rómában, a Vatikáni Titkos Levéltárban egy évig tartó kutatás során szerzett kapcsolatok képezték. Egy olyan kutatói hálózat létrehozását tették lehetővé, amely a lombardiai és velencei növendékek esetében Liliana Ferrariból és Valentina Ciciliotból, Horvátország és Bosznia esetében Ivana Horbecből, Szlovákia esetében Emilia Hrabovecből, a Csehország esetében Jaroslav Šebekből, Ukrajna esetében Oleh Turijból, Magyarország és Erdély esetében pedig Tusor Péterből állt. A fent említettek a maguk részéről kiterjedt nemzeti történészcsoportokat szerveztek a Habsburg-birodalom, 1867-től Osztrák–Magyar Monarchia mintegy ötven római katolikus egyházmegyéje és tizenöt görögkatolikus eparchiája számára. Valószínűleg ez volt az első alkalom, hogy sikerült több tucat elismert szakértőből álló hálózatot összefogni egy olyan egyháztörténeti projekthez, mely az egykori dunai monarchia valamennyi országát és nemzetét felölelte, beleértve az 1859-ig és 1864-ig hozzá tartozó olasz tartományokat is. Erwin Gatz lelkesen fogadta a javaslatot,

[3] Karl Heinz Frankl–Peter G. Tropper, *Das „Frintaneum" in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816–1918). Ein biographisches Lexikon*, Klagenfurt–Wien 2006.

[4] Karl Heinz Frankl–Rupert Klieber, *Das Priesterkolleg St. Augustin „Frintaneum" in Wien 1816 bis 1918. Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum*, Wien–Köln–Weimar 2008.

hogy ezeket a magasan képzett történészcsoportokat használjuk fel egy másik, ővele közösen szervezendő lexikon-projekthez *Die Bischöfe der Donaumonarchie zwischen 1804 und 1918*[5] címmel. 2011-ben bekövetkezett váratlanul korai halála azt jelentette, hogy sajnos csak a projekt finanszírozásához tudott – bár jelentős mértékben – hozzájárulni.

A lexikon koncepciója, felépítése és tartalma

A Gatz-féle püspöklexikonok és jelen kötet[6] között nemcsak több évtized telt el, hanem történeti kérdésekben is jelentős elmozdulások mentek végbe a művelődés- és társadalomtudományi szempontok irányába. További referenciamunkaként és új impulzusként szolgált 2010-ben a Dominique-Marie Dauzet és Frédéric Le Moigne által szerkesztett *Dictionnaire des Évêques de France au XX Siècle* című munka.[7] A projekt gyakorlati megvalósítása során hamarosan kiderült, hogy annak vezetőjére jóval kiterjedtebb feladatok hárulnak, mint egykoron Gatzra. Utóbbi a szerzők meglehetősen homogén csoportjától kapott szócikkeket, amelyeket viszonylag kis erőfeszítéssel csak szerkesztenie kellett. Az utóprojekt nemzetileg és szakmailag sokszínű szerzői csoportja ezzel szemben nagyon eltérő nyelvi és szakmai színvonalú életrajzokat küldött Bécsbe, amelyek nem ritkán az egyházmegyei hagyomány apologetikus jellegéhez ragaszkodtak. Ez arra kényszerítette a főszerkesztőt, hogy alapvetően újratervezze a projektet. A döntés lényegesen nagyobb munkaterhelést és a projekt több évvel való meghosszabbítását jelentette.

Az új koncepció mindazonáltal nagyon gyümölcsözőnek bizonyult. A körülmények megkövetelték és lehetővé tették az életrajzok jelentős kiegészítését és egységesítését. Az egyházmegyei és a nemzeti történetírásokban korábban különálló hagyományszálak mostantól szisztematikusan összekapcsolódtak egymással és a nemzetközi történeti irodalom eredményeivel. A központi bécsi levéltárakban található, korábban nem használt forrásanyag adatai is beépültek ebbe az összeállításba, és tovább gazdagították azt.

[5] „*A dunai monarchia püspökei 1804 és 1918 között*".

[6] A német nyelvû lexikon (Berlin 2020) címleírását lásd fentebb, 1. j.

[7] „*A 20. századi francia püspökök lexikona*" (Paris 2010).

A vizsgált időszakra fókuszáló egyházmegye-történeti vázlatok révén az életrajzok strukturális és statisztikai beágyazást kaptak.

Ily módon a szerzők első változatai jelentős módosításokon mentek keresztül; a főszerkesztő a végső változatok általános társszerzőjévé vagy főszerzőjévé vált, akinek gyakran nemzeti különbségeket kellett kiegyenlítenie. Olykor a legvégsőkig vita folyt az értelmezéseken, a végső döntést azonban a projektvezető hozta meg. E „vegyes felelősség" eredményeként az olvasóra marad, hogy eldöntse, kinek tulajdonítja a mű erősségeit vagy gyengeségeit. Röviden: a tervezett „*Püspöklexikon*" a dunai monarchia 1804 és 1918 közötti püspökeinek intézménytörténeti és életrajzi lexikona *(„Amtsbiographisches Handbuch")* lett, amelyben az életrajzokat már nem a lexikonoknál megszokott betűrendben, hanem az egyházmegyéken belül kronologikusan mutatjuk be.

A Habsburg-monarchia püspökeire vonatkozó források ritkán engednek meg teljes értelemben vett életrajzokat. A szócikkek elsősorban a főpapok hivatalviselésére koncentrálnak. Ezek minőségét nem utolsósorban az a kérdés határozta meg, hogy miként használták fel azokat a gyakran hatalmas erőforrásokat, amelyeket a teljesen rájuk szabott feudális struktúra biztosított számukra (lásd Adriányi Gábor *Bevezetés*ét e kötetben). Az életpályájukra és egyházi pályafutásukra vonatkozó adatokat a lehetőségekhez mérten kiegészítik a társadalmi hátterükre, lelkiségükre, környezetükre és tevékenységi területeikre vonatkozó megállapítások. A katonasághoz hasonlóan a katolikus főpapság is kizárólag férfiak által meghatározott világ volt és ma is az. A célból, hogy ezt némileg ellensúlyozni tudjuk, különösen alaposan megvizsgáltunk minden olyan utalást a magán- vagy a hivatalos szférából, amely a történések női oldalára vonatkozott, legyen szó akár a női rokonok jelenlétéről, a női szerzetesrendek korabeli fellendülésének támogatásáról vagy akadályozásáról, akár a lányok oktatására irányuló kezdeményezésekről. Ahol rendelkezésre álltak, ott az érintettek magánéletéről szóló híreket is felhasználtuk, melyeknek alapvető forrásbázisa az Osztrák Nemzeti Könyvtár *(Österreichische Nationalbibliothek)* – a közelmúltban elérhetővé vált – digitális sajtóarchívuma lett. E hírek sok esetben lehetővé tették, hogy a sokszor idealizáló hagyomány valóságközelibb körvonalakat nyerjen. Az állami és egyházi kitüntetések csak különleges körülmények esetén kaptak említést, mivel ezek általában a hivatalhoz kötődtek, ezért csekély jelentőséggel bírtak.

A feldolgozott kéziratos és nyomtatott források, valamint szakirodalom jegyzéke minden esetben a szócikkek után található.

* * *

Az életrajzok alapvetően a megyéspüspököket tárgyalják, a jórészt segédpüspökként vagy tábori ordináriusként működő felszentelt, illetve fel nem szentelt (választott) címzetes püspökök kimaradtak. Alkalmanként azonban olyan egyháziak is szerepelnek, akiket az uralkodó már kinevezett, sőt olykor szentszéki megerősítést is kaptak, és ennek megfelelően tevékenykedtek, de hivatalosan soha nem kezdték meg püspöki működésüket. Közismert példa erre Horváth Mihály, Szemere Bertalan 1848/49-es kormányának kultuszminisztere, akit a király csanádi püspökké nevezett ki.

Ezek az esetek is rámutatnak arra, hogy a hivatali idő helyes megállapítása nem könnyű feladat. Bár a vége egyértelműen meghatározható a főpásztor halálával vagy – a Szentszék által elfogadott – lemondásával, a kezdete többlépcsős folyamat. Az abszolutista államegyházi jog, a jozefinista alapelveknek megfelelően, az uralkodó általi kinevezést tekintette a püspökké válás döntő aktusának. Különleges esetekben a hatóságok ettől az időponttól kezdve a kapcsolódó jövedelmek élvezetét is biztosították. A tisztán egyházi jogértelmezés ezzel szemben a szentszéki megerősítést hangsúlyozta, amelynek során az uralkodói prezentációt (bemutatást) követően a pápa az *institutio canonica* keretében kihirdette a jelöltet a bíborosi konzisztóriumban és kánonilag betöltötte az egyházmegyét. Ez volt az úgynevezett prekonizáció, illetve megerősítés *(confirmatio)*. Mindkét területen fontos köztes lépés volt a tanúk bevonásával és a pápai követ előtti hitvallással járó úgynevezett kánoni információs eljárás *(processus canonicus / processus informativus)*, illetve az uralkodó kezébe letett hűségeskü. További hivatalviselési kezdő időpont lehet a következő fontos lépés, a három apostolutód (egy fő-, és két társkonszekrátor) által végzett püspökké szentelés. Ez általában ünnepélyes keretek között zajlott, ezért a közvélemény leginkább erre figyelt fel.

Mindezeknek megfelelően a szolgálat kezdetére vonatkozóan eltérő adatok találhatók a nyomtatott történeti kézikönyvekben és a mai digitális adatbázisokban. Ezzel szemben jelen munka arra a szilárd ősegyházi irányelvre támaszkodik, amelyet a hatályos kánonjog is tartalmaz, miszerint a püspök csak akkor lép hivatalba és akkor van felhatalmazva jogi cselekmények végrehajtására, amikor formálisan birtokba vette a püspöki széket (katedrát): ez az úgynevezett beiktatás *(installatio)* vagy székfoglalás *(in-*

thronisatio), azaz a helyben történő hivatalos beiktatás a hivatalába a vonatkozó rendeletek felolvasásával. Ha a püspökszentelésre a székhelyen került sor, akkor a beiktatás általában közvetlenül utána, ugyanezen szertartás keretében ment végbe. Más esetekben azonban ez egy külön esemény volt, amely többnyire ugyancsak ünnepélyes keretek között zajlott, és magában foglalta a papsághoz és a hívekhez intézett programszerű beiktatási beszédet *(sermo pastoralis)*, mely gyakran nyomtatásban is megjelent.

Az egyházmegyék és az életrajzok számozása pragmatikusan követi azt a beosztást, amelyet a bencés Cölestin Wolfsgruber († 1924) egyháztörténész használt Ausztria–Magyarország általa készített egyházi térképén.[8]

* * *

A kézikönyv időhatárait éles politikai fordulópontok szabják meg. Miután a régi császári egyházat már 1803-ban sírba tette a birodalmi követek véghatározata *(Reichsdeputationshauptschluss)*, 1806-ban több mint ezer év után maga a Szent Római Birodalom is meglehetősen dicstelen véget ért. Közben 1804. augusztus 11-én az Osztrák Császárság fellépett a politika színpadára és új jogi keretet teremtett a Habsburg–Lotharingiai-ház koronáihoz tartozó területek felett, beleértve a kapcsolódó egyházi jogokat is. Ezek a sokrétű, vallási közösségek feletti előjogok 1918 végén az Osztrák–Magyar Monarchiával együtt megszűntek, illetve a felekezeti viszonyokat szabályozó új rendelkezések sokaságára bomlottak szét az utódállamokban.

A lexikon a jelenlegi tervek szerint négy kötetből fog állni. Ezek egyháztartományok szerint tagolódnak, amelyek közjogi/történelmi, földrajzi és etnikai szempontok szerint nagyobb egységekbe csoportosulnak. Jelen első kötet a túlnyomórészt magyar, az északi területeken szlovák többségű, Horvátország nélküli Magyar Királyságot, azaz az esztergomi, a kalocsa-bácsi és az egri római katolikus egyháztartományokat tárgyalja. A második kötet a főleg olasz és horvát dominanciájú déli országláncolattal foglalkozik majd Lombardiától Boszniáig, Milánó és Velence, Ljubljana és Görz (Gorizia), Zára, Zágráb és Szarajevó római katolikus egyháztartomá-

[8] *Kirchengeschichte OÖsterreich-Ungarns mit einer Kirchenkarte von Österreich-Ungarn*, Wien–Leipzig 1909.

nyaival. A harmadik kötet a német nyelvű és északi szláv többségű országokat fogja felölelni az Alpoktól a Kárpátokig, vagyis Salzburg és Bécs, Prága és Olmütz, továbbá Krakkó és Lemberg római katolikus egyháztartományait. A negyedik kötet a Habsburg-monarchiában élő ruszinok és ukránok, románok és szerbek fontos keleti egyházi hagyományainak lesz szentelve, s a bizánci és örmény rítusú metropóliák és eparchiák görögkatolikus, illetve ortodox püspökeit fogja bemutatni Lembergtől az erdélyi Gyulafehérváron át a déli Karlócáig és Szarajevóig. A projekt esetleges kiterjesztése a protestáns felekezetek szuperintendenseire vagy legfelsőbb vezető testületeire, valamint a monarchia sokszínű zsidóságára és a boszniai iszlámra továbbra is a jövő zenéje marad.

* * *

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak nemzeti és egyházi történetírására továbbra is nagy terhek nehezednek. Különösen érvényes ez a szlovákoknak a Magyar Királyság történetében játszott szerepével kapcsolatos vitára. A térségek és befolyási övezetek erősen összekapcsolódtak, ami már abban is megmutatkozik, hogy Esztergom – a Magyar Királyság fő *dioecesis*e és a befolyásos (herceg)prímási méltóság bázisa – egyúttal a legtöbb szlovák anyanyelvű hívet számláló egyházmegye volt, régi, túlméretezett és 1776-ban lecsökkentett formájában is. Ezért a főszerkesztő számára nem kis kihívást jelentett „nyelvi hídveréssel" olyan kiegyezést találni a vitatott értelmezések között, amely mindkét félnek megfelelt. Ez azonban az őszinte fáradozás ellenére nem mindig sikerült, különösen a határokon átívelve kidolgozott életrajzok esetében. Az érintettek tehermentesítésére ezért újból le kell szögeznünk, hogy a végleges megfogalmazásokért a főszerkesztő mint „főszerző" vállalja a felelősséget. A viták során természetesen a hely- és személynevek írásmódja is politikummá vált.

Rupert Klieber[9]

[9] Fordította: Szirtes Zsófia.

A BUDAPESTI KIADÁS ELÉ

A „*Bischofslexikon 1804–1918*", a Fraknói Kutatócsoport pályázati ciklusokon átívelő proszopográfiai megaprojektjének első szakasza 2020 pünkösdjén zárult le. A széleskörű nemzetközi együttműködés keretében megvalósult kutatás eredményeit a berlini *Duncker & Humblot* kiadó gondozásában megjelent impozáns kötet tartalmazza.[10] Korántsem véletlen, hogy a (neo)abszolutisztikus álomra, a *Gesamtmonarchie*-re méretezett enciklopédia-sorozatból először és mindeddig, tehát 2025-ig kizárólag Magyarország egyházmegyéinek és püspökeinek lexikona készült el.

Az eredmény egyfelől a magyar tudományosság, a bölcsészeti és teológiai hátterű egyháztörténeti kutatás képességeinek tudható be. Másfelől pedig az MTA által pályázati keretben nyújtott támogatásnak köszönhető. Ez a támogatás biztosította a szükséges hozzáadott értéket: szellemi és anyagi forrást, intézményi, szervezeti hátteret, ami lehetővé tette a sikeres kooperációt a bécsi projektpartnerrel, mi több, így vált lehetségessé magának a projektnek az életben tartása is.[11] Kulcstényezőnek bizonyult a katolikus egyetemen történelem–német szakon végzett tanítványunk, Szirtes Zsófia alkalmazása projektkoordinátorként, tudományos munkatársi, majd főmunkatársi beosztásban. Az ő szerepe elengedhetetlen feltétele lett a sikernek. A genezisében egészen 2006-ig visszanyúló, ténylegesen 2009-ben induló, majd 2012-től „lendületbe" jött projektnek köszönhetően a hosszú 19. század kutatásában a vatikáni levéltári anyagfeltárást sem nélkülöző egyházmegye-történet került a Kutatócsoport vizsgálatainak középpontjába. Maga a projekt több szálon is római eredetű, miként arról az előző fejezetben szó esett.

A Berlinben 2020 folyamán megjelent lexikon jelentőségét Közép-Európa történetének megismerésében és megértésében a legmagasabb szinten ismertette és értékelte a nemzetközi tudományosság többek között Joachim Bahlcke *(Ungarn Jahrbuch)*, Andreas Gottsmann és Thomas Winkelbauer *(Mitteilungen des Instituts der Österreichischen Geschichtsforschung)*, továbbá Claus Arnold *(Rottenburger Jahrbuch für Kirchen-*

[10] Címleírása: 1. j.

[11] Lásd Rupert Kliebernek a 2021. október 21-ei bécsi bemutatón mondott beszédét, *https://www.youtube.com/watch?v=tkQw-eQKhU1&t=3312s* (54.40–55.10).

geschichte) és Hubert Wolf *(Historische Zeitschrift)* révén.[12] A recepció és a disszemináció fontos alkalma volt a budapesti, a római és a leginkább emlékezetes bécsi bemutató.[13]

A nagyszabású kutatás meglehetősen szerény financiális keretek között mozgott. A német kiadás, illetve a ráépülő magyar változat az Erwin Gatz által biztosított kezdőtőke mellett csupán a Bécsi Egyetem erőforrásai („*Mitteln der Universität Wien*") és a már említett MTA Lendület Program, továbbá a Fraknói Kutatócsoport 2017–2024 közötti MTA/HUN-REN költségvetése révén valósult meg a berlini, illetve valósul most meg a budapesti kiadásban.

A magyar változat rétegei, szerkezete

A második szakasz, vagyis a magyar nyelvű változat („Püspöklexikon 1804–1918") főbb munkálatai 2023 karácsonyára fejeződtek be. A magyar lexikon javított, részben átdolgozott, illetve bővített új kiadás. Míg a német lexikon esetében a bécsi főszerkesztőé, Rupert Klieber professzoré volt az *ultima manus*, addig jelen esetben a szócikkek szerzőié. A dualista monarchia miliőjét megidézve, képletesen úgy fogalmazhatnánk, hogy míg a német, 1.0 változatnál Bécs, addig a magyar, 2.0 kiadásnál – a kölcsönös szakmai egyeztetéseket követően – Budapest álláspontja érvényesült. A kutatási projekt és eredménye a maga teljességében tehát csakis a magyar kiadás figyelembevételével értékelhető és értelmezhető. A szerkesztés során Klieber professzor – munkatársai közreműködésével – hatalmas munkával, egységes koncepciót alkalmazva átdolgozta, egységesítette, új levéltári és nyomtatott forrásokkal, valamint német szakirodalmi adatokkal bővítette a szócikkeket. Az esetek döntő többségében magyar szerzők és lektorok ezt az anyagot használva dolgoztak tovább a – Szirtes Zsófia által németről visszafordított – szövege(i)kkel. Klieber professzor eljárásának friss, újszerű nézőpontú eredményei általában megőrződtek. Néhány biogram ese-

[12] Az összes recenzió megtalálható a lexikonkötet *Open Access* linkjénél. Vö. fentebb, 1. j.

[13] Budapest, 2021. szeptember 26.: *https://institutumfraknoi.hu/hirek/bischofslexikon_budapesti_bemutatoja*; Róma, 2021. október 7.: *https://institutumfraknoi.hu/hirek/bischofslexikon_romai_osztrak_intezetben*; Bécs, 2021. október 21.: *https://institutumfraknoi.hu/hirek/bischofslexikon_becsben*.

tében ugyanakkor erőteljesebben érvényesül a szerző eredeti álláspontja. A felvidéki egyházmegyék anyagának fordításától eltekintve a szócikkeket a szerzők a magyar kiadásban már egyedül jegyzik. Az egyházmegye-leírások esetében KLIEBER professzor jól elkülöníthető táblázatait, statisztikai elemzéseit közvetlenül idézzük a német lexikonból.

E többlépcsős kutatási koncepció interaktív módon formálódott Bécs és Budapest között a már-már *longue durée* projekt folyamán, s 2018–2019 folyamán véglegesült. Bizonyos részletkérdések közös tisztázása az osztrák féllel 2023 őszére maradt. A szócikkek frissítését a magyar kiadás előtt meghatározóan épp a kutatás széles időspektruma tette indokolttá. A textológiai munkálatok részleteiről Szirtes Zsófia, a magyar kiadás projektfelelősének ismertetője nyújt tájékoztatást.[14] A szakirodalmi adatok a 2023. évi állapotot tükrözik, 2024-es tételek csak kivételesen fordulnak elő. Az első, német kiadásnak – az ilyesfajta óriási vállalkozásoknál óhatatlan, a lényeget tekintve elhanyagolható – hibáit lehetőleg javítottuk. A német változathoz készült tételes „*Errata & Corrigenda*" *online* hozzáférhető.[15] Az ebben nem jelölt eltérések esetében is a 2.0, a magyar verzió adatai, helynévazonosításai, állításai, képaláírásai tekintendők hitelesebbnek.

* * *

A magyar lexikon publikálása kétlépcsős. Első körben, 2024 folyamán a projekt legnevesebb szerzője, ADRIÁNYI GÁBOR *Bevezetésé*nek eredetileg írt szövege, továbbá az egyes egyházmegyék anyaga külön-külön, úgynevezett e-*fasciculus*okban látott napvilágot. A magyar kiadáshoz igazított fejezetszámozással az adott egyházmegye összes püspökének biogramja megtalálható e kicsiny digitális kötetekben. Például Haynald Lajosé Erdélynél és Kalocsánál, Schlauch Lőrincé Szatmárnál és Nagyváradnál stb. Folyamatosan szorgalmazzuk, hogy minden egyházmegye honlapja tegye elérhetővé története oly fontos évszázada főpásztorainak életrajzait. Kutatásszervezési szempontok mellett ez a különleges disszeminációs lehetőség a fejezetenkénti publikálás magyarázata. 2024 Vízkeresztkor a *Bevezetés* mellett Székesfehérvár, Győr és Pannonhalma szócikkei váltak *Open Access* elérhetővé. Ezen egyházmegyéket követte Pécs, Szombathely, Vác, Veszprém; majd

[14] Lásd *https://institutumfraknoi.hu/sites/default/files/Lexikonh%C3%ADr_textol%C3%B3gia.pdf*.

[15] A kötet *Open Access* oldalán. Lásd 1. j.

Nagyvárad, Erdély, Csanád és Kalocsa-Bács; illetve Szatmár, Eger és Esztergom. A felvidéki egyházmegyék Szent Márton ünnepétől lettek nyilvánosak. Összesítve a három latin szertartású római katolikus egyháztartomány anyagát: I: Esztergom, 9 egyházmegye; II: Kalocsa-Bács, 4 egyházmegye; III: Eger, 5 egyházmegye, valamint IV: Pannonhalma. Az egyes *e-fasciculusok*nál minden egyházmegyéhez igyekeztünk a korhű helyneveket feltüntető saját térképet mellékelni az *online*-felületen. Ahol ez akadályokba ütközött, ott Magyarország 1894-es egyházi közigazgatási térképének adott részletét hasznosítottuk.[16]

Második körben kerül most sor az önállóan megjelentetett egyházmegyék szócikkeinek kötetbe rendezésére. A német nyelvű változat struktúráját követve a több helyen szolgáló főpásztorok értelemszerűen karrierjük legutolsó egyházmegyéjénél szerepelnek. A görög szertartású római katolikus egyházmegyéket (V.) végül külön kötetben közöljük. Oka ennek, hogy a nemzetközi kooperáció során eredménytelenül képviselt szakmai fenntartásaink ellenére e téren is igazodjunk a német előzmény szerkezetéhez. A történelmileg teljesen indokolatlan megoldás teszi egyúttal lehetővé a *Püspöklexikon 1804–1918* kötetváltozatának mostani megvalósulását. A már kész görögkatolikus szócikkekkel adódó szerkesztési munkálatok ugyanis a Fraknói-centenárium kihívásteli feladatai miatt további késedelmet kénytelenek elszenvedni.

Nemzetközi kooperáció és projektteam

A felvidéki egyházmegyék szlovák szerzőinek szócikkei esetében az osztrák projektpartner kifejezett kérésére a német változat fordítását hozzuk, és lényegében az adatok lektorálására, valamint a bibliográfia érdemi bővítésére törekedtünk. A szlovák szerzők ugyanis csupán részlegesen használták a – főként régebbi keletű – magyar szakirodalmat. A magyar történettudomány szemléletétől esetenként erősen eltérő szlovák interpretációkat eredeti tervünktől eltérően nem kommentáljuk az *online* kiadás felvezetőiben, hanem kritikus olvasatukat két egyházmegye (a besztercebányai és

[16] Az összes *e-fasciculus* letölthető: *https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst* – CLASSIS III – Püspöklexikon 1804–1918.

a nyitrai) történeti bevezetője kivételével a hozzáértő magyar olvasóközönségre bízzuk. A genezisében 2006–2008-ig visszamenő, ténylegesen 2009 tavaszán megkezdett nemzetközi kutatás során szerzett tapasztalatok, a szlovák kollégákkal a szinte teljesen eltérően felfogott és értelmezett közös történelmünkről Bécsen keresztül folyó szakmai diszkusszió behatóbb ismertetésének majd historiográfiai távlatból lesz létjogosultsága. Különleges tudománytörténeti időutazásként éltük meg, hogy „az egykori dunai monarchia valamennyi országát és nemzetét" felölelő projekt során már-már reflexszerűen éledtek újjá a neoabszolutizmus és a dualizmus időszakának sémái. A cisz- és transzlajtán gondolkodás különbözőségei sajátos módon támadtak fel a 21. század elején. Az osztrák történetírás szemlátomást minden különösebb kritika nélkül azonosulni tud a szlovák történelemszemlélettel, illetve a jó, mondhatni baráti munkakapcsolat ellenére képtelen szabadulni bizonyos beidegződésektől.

Rendkívül fontos eredménynek tartjuk, hogy 2020-ban, a trianoni tragédia 100. évfordulóján e körülmények közepette, pontosabban ellenére sikerült elérnünk: a Berlinben napvilágot látott rangos nemzetközi kiadványban – bizonyos tendenciózus, egyoldalú állítások ellenére – *a magyar történelem alapvetően magyar történelemként van jelen*. Tehát a lényeget tekintve mentes attól a gyakran tapasztalt törekvéstől, mely a mostani *status quo*-t akarja a múltba visszavetíteni, netalán a jelenlegi geopolitikai helyzetet kívánja történetileg megalapozni. A valós történeti koordináták megőrzése számos kompromisszum közepette valósult meg, melyek keresése közben értelemszerűen kudarcokkal is szembesülnünk kellett. Ilyen a besztercebányai és főként a nyitrai püspökség történetével kapcsolatos kérésünk. A két egyházmegye történetének bemutatása finoman fogalmazva egyoldalú maradt a német kiadásban.[17] Jelen magyar kiadásban kisebb-nagyobb átdolgozásuk megkerülhetetlen volt.

Adriányi Gábor 2020. június 9-én hozzánk intézett levelében erős szavakkal kifogásolta a német lexikon egészének osztrák szemléletét és jellegét. Miután június 21-ei válaszlevelünkben részletesen feltártuk előtte a szerkesztési munkálatok részleteit, 2020. július 16-ai válaszában egyfelől megelégedéssel nyugtázta az elért eredményeket: „ami hosszú beszámoló levele-

[17] Lásd a historiográfiailag izgalmas szerkesztési dokumentációból a 2019. március 5-én Bécsbe írt levelünk 4. pontját: *https://institutumfraknoi.hu/sites/default/files/Bemerkungen_versus.pdf*.

det illeti, nagyon megköszönöm soraid. Ezekből látom, milyen fáradságos 11 évig tartó küzdelmen kellett keresztülmenned, hogy a lexikon úgy-ahogy elfogadhatóan elhagyhassa a nyomdát." Másfelől hangot adott azon álláspontjának, miszerint „nekünk, magyaroknak egy teljesen új…, teljesen független kiadást kell készítenünk".[18] Ezt azonban indokolatlannak és főként kivitelezhetetlennek tartottuk.

* * *

A magyar kiadás a projektfelelős Szirtes Zsófiával és Rupert Klieberrel közös csapatmunkánk, melybe korábban Fazekas István és Forgó András is bekapcsolódott.[19] Az olvasószerkesztői feladatokat Lőrincz Zita és Varsa Márton végezte. A személynévmutató elkészítésében Sági György irányításával Cziráki Csongor, Hőgye Attila és Kőhalmi Olivér serénykedtek.[20] Külön köszönet illeti Balogh Margitot az egyházmegyei bevezetőkért, hasznos tanácsaiért. Tengely Adrienn-nek a szlovák szerzők írásainak gondos szakmai lektorálását és könyvészeti kiegészítését, az egri szócikkek átdolgozását, a szatmáriak bővítését, Véghseő Tamásnak pedig az összes (!) görögkatolikus – majd külön kötetben megjelenő – szócikk ellenőrzését, frissítését köszönjük. De jár a köszönet minden szerzőnek Székesfehérvárról, Szombathelyről, Pécsről, Szegedről, Egerből, Nyíregyházáról; Gyulafehérvárról, Kolozsvárról, Marosvásárhelyről; a Felvidékről/Szlovákiából, Kárpátaljáról; s persze Bécsből és Budapestről. A szerzők közül Gheorghe Gorun Nagyváradról, Bura László Szatmárról, illetve Csíky Balázs, a Fraknói Kutatócsoport Bolyai-ösztöndíjas munkatársa sajnos már nem érhette meg a teljes *Püspöklexikon* elkészültét. A 2024 augusztusában elhunyt Adriányi Gábornak a lexikont

[18] A dátumszerûen idézett levelek eredeti, illetve másolati példánya tulajdonunkban. Publikálásukat a távoli jövõben tervezzük.

[19] Egyes részterületeken végzett tevékenységüket azzal is megköszöntük, hogy a fejezetenkénti kiadásban címoldalon tüntettük fel közremûködésüket.

[20] A magyar kiadáshoz külön helynévmutatót nem készítettünk. Közvetlenül keresve az *Open Access e-book*-változat pdf-ében, illetve a német változat-beli *Ortsverzeichnis* (642–661) segítségével az olvasó könnyûszerrel megtalálhatja az õt érdeklõ helyneveket. A berlini kiadás alkalmi téves azonosításait az *Errata & Corrigenda* tartalmazza. Vö. fentebb, 15. j.

bevezető tanulmánya lett – saját, még a korrektúra idején tett közlése szerint – az utolsóként megjelenő publikációja.

Távlatok

A *Püspöklexikon 1804–1918* egyben a Fraknói Kutatócsoport, a Moravcsik Gyula Intézet és a *Collegium Professorum Hungarorum* évezredes történeti dimenziójú projektjének a kezdete. Az Erwin Gatz nevével fémjelzett német kutatás mintájára el fog készülni az 1001–1993 között élő és működő magyar püspökök életrajzi lexikona. A tervezett kötetek a következők: *Püspöklexikon 1918–1993*; *Püspöklexikon 1711–1804*; *Püspöklexikon 1605–1711*; *Püspöklexikon 1526–1605*; *Püspöklexikon 1458–1526*; *Püspöklexikon 1302–1458*; *Püspöklexikon 1001–1302*. A Mohács-évfordulóra készülve a Hunyadi–Jagelló kor lexikonának kézirata már a lezárás előtt áll.[21]

A magyar történettudomány manapság szűkölködik általa készített modern kézikönyvekben, szintézisekben. A Fraknói Kutatócsoportnak a Moravcsik Intézettel közös, aktív nemzetközi kooperációban megvalósult – lehetőségei határait erőn felül meghaladó – vállalkozása, a *Püspöklexikon 1804–1918*, és majd évezredet átölelő folytatásának sora e hiányon óhajt enyhíteni, valamint példát kíván mutatni a magyar történetkutatás számára.

A centenáriumi évben elkészült, és annak 2025. február 26-ai lezárására megjelenő mű dedikációja Fraknói Vilmosnak (1843–1924) szól. A tudós történész-prelátusnak, akinek pécsi megyéspüspöki kinevezése 1896–1897-ben ugyan zátonyra futott, ám személyisége és életműve egyaránt vetekszik e lexikon legkiválóbb szereplőivel.

[21] Lásd Fedeles Tamás híradását a késõ középkori kötetrõl: *https://institutumfraknoi.hu/sites/default/files/P%C3%BCsp%C3%B6klexikon_2023-11-24_FT.pdf* – Valamennyi honlapidézés utolsó látogatása: 2024. december 27.

BEVEZETÉS

A MAGYAR KATOLICIZMUS SAJÁTOSSÁGAI A 19. SZÁZADBAN

A keresztény hittérítés és az egyházi szervezet felállítása Szent István (997–1038) uralkodása alatt, az államalapítással együtt jött létre és ezzel Magyarország a nyugati, latin szertartású keresztény államok sorába lépett.[1] Szent István az egyháznak olyan sajátos fölépítést adott, amely az évszázadok folyamán minden történelmi változás, szerencsétlenség ellenére változatlanul fennmaradt. A Szent István-i egyházszervezet fő jellemzője, hogy az alapítónak a püspökségek felállításából az adományozott birtokokkal együtt származó királyi, úgynevezett főkegyúri joga volt.

A protestáns reformáció elterjedése, majd a hosszú oszmán uralom (1541–1718, Pozsarevác) ugyan súlyos törést jelentett a magyar katolikus egyház életében, de a felszabadító háborúk meghozták az újraéledést, bár a korábbi állapotokat még száz év múlva sem lehetett teljesen visszaállítani. A barokk egyház visszakapta a birtokait, felépíthette katedrálisait, templomait, püspöki, kanonoki palotáit, plébániáit. A fellendülésnek azonban ára is volt. A Habsburg Birodalom már nem Szent István országa volt. A 17–18. században kiépülő állami abszolutizmus a Habsburg Birodalom egységesítő szolgálatában állt. A korona a Szent István-i patronátuson túlmenően főkegyúri jogait egyre jobban kiszélesítette, ezek a 19. század végén már 24 törvénycikkből állottak.[2]

---

[1] Györffy György, *István király és műve*, Budapest 1977; Kristó Gyula, *Szent István király*, Budapest 2001; Veszprémy László, *Szent István és az államalapítás*, Budapest 2002 (irodalom: 583–614).

[2] Fraknói Vilmos, *A magyar királyi főkegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895; Csizmadia Andor, *A magyar állam és az egyházak kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966; Adriányi Gabriel, *Das oberste königliche Patronatsrecht über die Kirche in Ungarn*, [Uő], Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns (Studia Hungarica 30), München 1966, 26–40; Salacz Gábor, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16), Budapest 2002.

Ezek lényegében a következők voltak: a püspökök, kanonokok, címzetes apátok, prépostok kinevezése, püspökségek alapítása, összevonása, megszüntetése, szerzetesrendek engedélyezése vagy betiltása, a teljes püspökségi (egyházmegyei) vagyon feletti ügyelet és ennek állami haszonélvezete széküresedés esetén (úgynevezett interkaláris jövedelem).

I. Ferenc császár és király hosszú uralkodása idején (1792–1835) egy posztjozefinista rendőrállam jött létre. A központi kormányzat kontrollálta, irányította az egész birodalmi közigazgatást és részletesen beleavatkozott az egyház belső életébe is. A papnevelőkben nemcsak a tanárok kinevezését, de még a tankönyvek kiválasztását és engedélyezését is magának tartotta fenn. A püspökök keze az egész egyházkormányzatot illetően meg volt kötve, kicsinyes állami utasítások, leiratok tömege érte el a püspöki irodákat és a plébániákat. Időnként a püspökök kötelesek voltak az uralkodónak az egyházmegyéjükről írásban beszámolni.[3]

Az Apostoli Szentszék soha nem ismerte el a magyar királyok püspöki kinevezési jogát, de a 18–19. századra az a gyakorlat alakult ki, hogy bár a király (1758-tól „apostoli"[4]) a püspököket – általában egy latin okmányban – kinevezte *(„nominat")*, ezt a római Kúria csak mint megnevezést, javaslatot fogadta el. A pápa a maga részéről nyilvános konzisztóriumon, bíborosi gyűlésen kánonilag nevezte ki, prekonizálta a püspököt.[5] Természetesen a jelölt kiválasztása kölcsönös tárgyalások után állami részről – így a budai Magyar Királyi Helytartótanács és a bécsi Magyar Királyi Kancellária részéről – már előzetesen megtörtént.

A Birodalom egységesítő, sőt németesítő politikájával – ide tartoznak a német betelepítések („*Schwabenzüge*", 1689 és 1787 között) is – függött össze, hogy a magyar királyok a magyar püspökségek élére német nemzetiségű püspököket állítottak, akik természetesen a magyar nyelvet sem ismerték.

---

[3] I. Ferenc az 1804-ben elrendelt beszámolókat „akkurátusan" olvasta is, vö. Weinzierl-Fischer Erika, *Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. 1804–1835*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives 6 (1953) 240–311, itt: 301, 5. jegyzet.

[4] Adriányi Gábor, *A magyar királyok apostoli címe*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2 (1991) 77–87.

[5] Galló Béla, *A magyar király főpapkinevezési joga*, Budapest 1927; Szuromi Szabolcs Anzelm OPraem, *Püspökök kinevezése*, MKL XI, 356–357. Az 1855-ös osztrák konkordátum hivatalos magyar szövege a püspökök kinevezéséről írja: „Ő Felsége a püspökök választásánál… a szentszéknek kánoni beiktatás végett ajánl vagy megnevez". Adriányi, *Bach-korszak*, 195, XIX. cikk.

Így lett főpásztor Wilhelm Nesselrode gróf Pécsett, Philipp Sinzendorf gróf Győrben, Friedrich és Karl Althann grófok és a tiroli Christoph Migazzi gróf Vácott, Franz Herzan von Harras gróf Szombathelyen, Christian von Sachsen-Leitz herceg és Karl Ambrosius Habsburg főherceg Esztergomban.[6] Mivel a kanonokokat is az uralkodó nevezte ki, a gazdag káptalanok a 19. század elején megteltek az uralkodói kegyből oda helyezett idegenekkel. 1807-ben a pozsonyi és a nagyszombati társaskáptalanban egyetlen magyar sem volt.[7]

Különös sajátsága volt a magyar főkegyúri jognak az úgynevezett választott püspökök *(„episcopi electi")* kinevezése. Ezt az egész egyetemes egyházban teljesen ismeretlen intézményt, egyházi méltóságot II. Rudolf császár mint magyar király (1576–1611) hozta létre. Ő ugyanis azért, hogy az egyházi hierarchiában támaszokat találjon, püspököket nevezett ki olyan egykori püspökségekre, amelyek valamikor a magyar királyi koronához tartoztak, ám elenyésztek vagy éppen nem is léteztek. Számuk 1611 előtt hét volt, 1690 után már 17, és a 19. századra már 20.[8] A Szentszék őket – kettő, a tinini és a belgrádi választott püspök kivételével (mivel ezek korábban léteztek, s folyamatosan püspökké is lettek szentelve) – nem ismerte el, hanem csak mint egyszerű papokat tartotta számon. Ennek ellenére ezek a választott püspökök püspöki viseletet, inszigniákat hordtak, mint püspökök mitrával és pásztorbottal pontifikáltak és 1885-ig, a felsőház reformjáig annak tagjai voltak, szavazati joggal. Mivel azonban ezek a „püspökségek" birtokkal, vagyonnal nem rendelkeztek, a kinevezettek megélhetéséről más források (például a Vallásalap), vagy kanonoki, apáti, préposti kinevezések gondoskodtak.

A királyi főkegyúri jog a címzetes apátok, prépostok kinevezését is érintette, a püspökök csak javasolhattak. A reformáció, még inkább a török hódoltság szinte teljesen megsemmisítette a magyar szerzetességet és kolostorait, de a hódoltságot követő állami újjászervezés lehetővé tette a szerzetesség újraéledését is. Ennek kapcsán a szerzetesrendek visszakapták egyes elpusztult apátságok, prépostságok korábbi birtokait. Ezeket a Val-

[6] Hermann, *A katolikus egyház*, 378.

[7] Hermann, *A katolikus egyház*, 380.

[8] Erdő Péter, *Címzetes püspök*, MKL II, 237–238. Ugyanitt felsorolásuk és 34 történelmi cím kimutatása.

lásalap kezelte, de állami vagy egyházi kegyeltek jövedelmeiket megkaphatták.

Ilyen apátság volt a kaposfői[9], a szentjobbi[10] és a lekéri[11]. Ez utóbbi jelentős jövedelmét Ferenc császár legfőbb egyházi tanácsadója, a jozefinista Martin Lorenz[12] élvezte hosszú időn át. A címzetes apátok és prépostok ugyancsak főpapi viseletet, mellkeresztet, gyűrűt hordtak és mint főpapok miséztek. Érthető, hogy az alsópapság körében igen kívánatosak voltak e méltóságok és nagy volt utánuk a törtetés. Volt is Magyarország 24 egyházmegyéjében 1880-ban 151 címzetes apát és 92 címzetes prépost.[13]

Amikor Ferenc császár jozefinista tradíción alapuló egyházkormányzása beleavatkozott az egyház belső ügyeibe, kikapcsolta mind a bécsi apostoli nuncius, mind a Szentszék közreműködését. A királyi főkegyúri jog gyakorlásának ezt a példáját idézték az uralkodó egyházalapításai is. 1804-ben az egri püspökséget érseki rangra emelte, kihasította belőle és felállította a kassai és a szatmári egyházmegyét és mindjárt az új egri érseket is kinevezte – anélkül, hogy a Szentszékkel konzultált volna. Csak hosszas tárgyalások után, végül VII. Pius pápa maga állította föl az új egri egyháztartományt.[14]

Hasonlóan önkényesen járt el Ferenc császár az eperjesi görögkatolikus egyházmegye felállításánál is. 1806-ban elrendelte a nagy munkácsi görögkatolikus egyházmegye feldarabolását és a nagyváradi görögkatolikusok egy részének beolvasztását az alapítandó eperjesi eparchiába. A császár csak 1816-ban, súlyos problémák megoldását és elhúzódó tárgyalásokat követően tudta rezolúcióját kiadni. Ebben az esetben is – Martin Lorenz tanácsára – csak utólagosan tárgyalt a Szentszékkel, a pápa végtelen bosszúságára.[15]

Ugyancsak önhatalmúan, előzetes egyházi konzultáció nélkül állította vissza Ferenc császár a II. József által megszüntetett magyar bencés, ciszter-

[9] Hervay Ferenc Levente Ocist–Somos László, *Kaposfő*, MKL VI, 152.

[10] Hervay Ferenc Levente OCist, *Szentjobb*, MKL XII, 1004–1005.

[11] Hervay Ferenc Levente OCist–Diós István, *Lekér*, MKL VII, 733.

[12] Lorenz Martin (1748–1828) államtanácsos. ÖBL, VI, 318.

[13] Diós István, *Címzetes apát*, MKL II, 236–237. Ugyanitt egyházmegyénként felsorolva.

[14] Meszlényi Antal, *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának a története*, Budapest 1938; Borovi József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a besztercebányai, rozsnyói és szepesi egyházmegyék alapításának története*, Eger 1962; Hermann, *A katolikus egyház*, 380.

[15] Hermann, *A katolikus egyház*, 380–381.

cita és premontrei szerzetesrendet, ráadásul monasztikus lényegükkel ellentétben kötelezte őket a tanításra, a volt jezsuita iskolák átvételére és plébániai szolgálatra.[16]

Mivel a főkegyúri jog alapján az egyházmegyék jövedelme széküresedés idején a koronát illette meg és a napóleoni háborúk óriási kiadásokkal jártak, a kormány a leggazdagabb és éppen ezért a legjelentősebb egyházmegyéket betöltetlenül hagyta. Így 1800-ban Magyarország 24 egyházmegyéjéből hét volt üresedésben. Az esztergomi érsekség élén 48 éven át nem állt főpásztor.[17] A hosszú széküresedések következménye volt az egyházkormányzat elhanyagolása. Nagyváradon évtizedekig nem volt kánoni vizitáció, 1814-ig elmaradtak a bérmálások is.[18]

A központi kormányzattal szemben lojális egyházi hierarchia kinevelése céljából alapította meg Bécsben Ferenc császár Jakob Frint udvari plébánossal együtt 1816-ban az „*Augustineum*"-nak *(„Frintaneum")* nevezett papi továbbképző intézetet.[19] Az ösztöndíjas papok tanulmányaik mellett udvari kápláni szolgálatot is elláttak, többen közülük főhercegi családoknál miséztek. Az intézet célját, fontosságát jelzi, hogy Ferenc császár az 1822. évi magyar nemzeti zsinat nyolcadik, az *Augustineum* megemelt anyagi támogatásáról szóló tárgypontját maga határozta meg,[20] valamint, hogy az 1849 és 1859 között kinevezett 27 magyar püspök közül 24 az *Augustineum* ösztöndíjasa volt.[21]

Az új korszellem, a liberalizmus az 1800-as évek elején a felsőbb társadalmi körök után az alsópapságot is elérte. Az egyházi fegyelem megrendülése nemcsak a papoknál, hanem a szerzetesrendeknél is megfigyelhető volt. Egy névtelen feljelentés 1818-ban avval vádolta meg Somogy Lipót[22] szombathelyi püspököt, hogy elhanyagolja az egyházmegyéjét és tűri a szerzetesek botrányos viselkedését. A kormány által elrendelt vizsgálat felmentette

[16] Hermann, *A katolikus egyház*, 381–384.

[17] Hermann, *A katolikus egyház*, 378.

[18] Hermann, *A katolikus egyház*, 378.

[19] Péter Tusor, *The Augustineum's Alumuns from Lands of the Hungarian Holy Crown – an Introduction*, Karl Heinz Frankl–Rupert Klieber (Hg.), Kirchliche Elite-Bildung für den Donau-Alpen-Adria-Raum. Das Priesterkolleg St. Augustin („Frintaneum") in Wien 1816 bis 1918, Wien–Köln–Weimar 2008, 159–172; Adriányi Gábor, *A bécsi Augustineum*, [Uő], *Bach-korszak*, 67–70; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224 és *A bécsi Augustineum*, 32–43.

[20] Hermann, *A katolikus egyház*, 401.

[21] Adriányi, *Bach-korszak*, 40–62.

[22] Somogy Lipót (1748–1822) 1806-tól szombathelyi püspök. Sinkó Ferenc, *Somogy Lipót Márton*, MKL XII, 209.

ugyan a püspököt, de ő az általános egyházi fegyelem helyreállítása érdekében nemzeti zsinatot javasolt. Miután a püspöki kar és Rudnay Sándor[23] prímás is magáévá tette a javaslatot és Ferenc császárt is meg lehetett nyerni az ügynek, hosszas előkészítés és egyházmegyei konferenciák után Magyarország utolsó nemzeti zsinata[24] 1822. szeptember 8-án Pozsonyban összeülhetett. Ezen 82 egyházi személy vett részt, köztük 14 püspök és 4 püspök helyettese. A zsinat október 16-án zárult le. A nyolc tárgyalási témát Ferenc császár maga állította össze. Ebből az első az egyházi reformról szólt, amellyel kapcsolatban az ötödik bizottság Klobusiczky[25] kalocsai érsek vezetésével négy témakörben (társadalmi erkölcs, egyházfegyelem, teológia oktatása, hívek) számos üdvös határozatot hozott. A zsinat végzései ellen főleg a protestánsok emeltek szót, de a kormány is jogsérelmet látott bennük, ezért az iratokat a Szentszéknek föl sem terjesztette, hanem különféle állami hatóságoknak felülbírálatra adta át. A hatóságok pedig a határozatokat teljesen átdolgozták. Így azután, amikor négy év múlva a császár az iratokat Rudnay prímásnak végső szóra átadta, ő még csak nem is válaszolt. Az már nem az ő zsinata volt.

A nemzeti zsinattal tervezett egyházi reform elmaradt. Az ország vallásos élete az uralkodó megcsontosodott bürokratizmusa alatt stagnált, a késő jozefinista kormányzat pedig minden kezdeményezésnek, megújulásnak ellenállt. Míg Németországban az úgynevezett katolikus romantika[26] felrázta a szunnyadó katolicizmust, addig Magyarországon az egyházi élet tespedt. Pedig új kihívásnak nézett elébe: a liberalizmusnak. Amikor a külföldi utazások korlátozása 1825-ben megszűnt, az arisztokrácia és a jómódú polgárság megismerkedett a nyugati, liberális állapotokkal és beszámolók is jelentek meg róla. A német és francia liberális irodalom, sajtó elözönlötte az országot, majd átcsapott a politikába, sőt az egyházpoliti-

[23] Rudnay Sándor (1760–1831) 1816-tól erdélyi püspök, 1819-től esztergomi érsek, 1828-tól bíboros. Viczián János, *Rudnay Sándor*, MKL XI, 765–766.

[24] Fejérdy András, *Az 1822-évi magyar nemzeti zsinat története*, Budapest 2018.

[25] Klobusiczky Péter (1752–1843) 1807-től szatmári püspök, 1821-től kalocsai érsek. Takács Emma–Lakatos Andor, *Klobusiczky Péter*, MKL VII, 31–32; Adriányi Gábor, *Egy „elfelejtett" kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 9 (1997) 19–27.

[26] Adriányi Gábor, *A német katolikus romantika*, [Uő], Az egyháztörténet kézikönyve, Budapest 2001, 366; Rudolf Lill, *Die Anfänge der katholischen Bewegung in Deutschland*, Handbuch der Kirchengeschichte VI (Hg. v. Hubert Jedin), Freiburg 1978, 259–271.

kába is. Magyarországon szintén létrejött a liberális katolicizmus[27]. Bizonyítéka volt ennek a szenvedélyes viták sorozata, amelyek az 1830-as, 1833-as és 1843-as országgyűlésen a házasságjoggal kapcsolatban folytak.[28]

Politikai síkon az új liberális párt már 1843-tól vezető szerepet játszott az országgyűlésben, az utolsó rendi országgyűlésen, 1847–1848-ban pedig ennek radikális szárnya volt az irányadó. 1848. március 13-án Bécsben, március 15-én Pesten tört ki a forradalom, szédítő gyorsasággal követték egymást az események. Április 7-én megalakult a felelős magyar kormány miniszteri igazgatással, 11-én megjelent a 20. tc. valamennyi vallás egyenlőségéről. A katolikus egyház elvesztette államvallás jellegét, a főkegyúri jogok gyakorlása pedig – így a püspöki kinevezések ügye is – a minisztérium kezébe került. A püspöki kar hiába követelte magának a protestánsok és az ortodoxok által már gyakorolt autonómiát[29], önkormányzatot, a kérelmet az országgyűlés mint már „elkésettet" elutasította.

A forradalom tüze elragadta az egész papságot.[30] Röpiratok, legális és illegális papi értekezletek követelték az egyház „demokratikus" reformját, így a papi nőtlenség eltörlését, a püspökök választását a papság részéről, a plébánosok választását a hívek által, az egyházi vagyon állami kezelésbe vételét és az úgynevezett felesleges intézmények, mint a szerzetesrendek, káptalanok megszüntetését. A szerzetesek is forrongtak. A bencések, a ciszterciták és a piaristák nem követelték ugyan rendjük eltörlését, de a „demokrácia" bevezetését a kolostoraikban igen.

A hierarchia megpróbálta ennek a folyamatnak egy tervbe vett nemzeti zsinattal gátját vetni, de ezt is elsöpörték a szabadságharcba torkolló forradalmi események. Így köztük az új forradalmi kormány vallásügyi minisz-

[27] Adriányi Gábor, *Kirche und liberaler Staat in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte des ungarischen Liberalkatholizismus*, [Uő], Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns (Studia Hungarica 30), München 1986, 111–131.

[28] Hermann, *A katolikus egyház*, 388–390.

[29] Lásd alább 61. jegyzet.

[30] Meszlényi Antal, *A magyar katholikus egyház és állam 1848–1849-ben*, Budapest 1928; Sávai János, *Zsinat és forradalom Erdélyben 1848–1849-ben*, Szeged 1991; Elmer István, *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben*, Budapest 1999; Hermann Egyed, *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején*, Gödöllő 1932.

terének, Horváth Mihálynak[31] a kísérletét is, hogy egy magyar nemzeti egyházat hozzon létre.[32]

A megindult szabadságharc megosztotta a papságot. Míg az alsópapság egyöntetűen a szabadságharc mellé állt, azt támogatta, még személyes részvétellel is, addig a főpapság meghasonlott. Néhány püspök a forradalmi kormány mellé állt, őket a szabadságharc leverése után lemondatták, perbe fogták és elítélték. A püspöki kar nagyobb része azonban kitartott az uralkodó mellett, ugyanakkor próbálkozott a két véglet – a bécsi kamarilla és a magyar forradalmi önállóság – között kiutat keresni. Tétova viselkedésével végül azonban mindkét fél bizalmát elvesztette. A bécsi kormány és az új uralkodó, I. Ferenc József (1848–1916) félreállította szinte az egész magyar hierarchiát. Nemcsak az 1848-ban kinevezett püspököket nem ismerte el, hanem egy teljesen új püspöki kart állított fel Scitovszky[33] János korábbi pécsi püspök, esztergomi érsek, prímás vezetésével.

Scitovszky, bár aulikus érzelmű volt, megpróbálta menteni a szabadságharcban résztvevő és ezért börtönbüntetésre ítélt vagy az osztrák hadseregbe besorozott papokat, majd a viszonyok konszolidálása után nagy püspökkari értekezletet tartott (1850. augusztus 25–31). Építő tevékenységét 1858-ban tartományi zsinattal[34], majd 1860-ban a tartományi zsinat végzéseit végrehajtó egyházmegyei zsinattal[35] folytatta. Egyházpolitikai téren nagy érdeme volt, hogy a prímási méltóságot Béccsel szemben megvédte[36] és az Osztrák Birodalom egységesítését célzó, 1855-ben kötött konkordátumnak[37] ellenállt.

---

[31] Horváth Mihály (1809–1878) kultuszminiszter (1849), történész. Viczián János, *Horváth Mihály*, MKL V, 57–58.

[32] Török Jenő, *A katolikus autonómia mozgalom 1848–1871*, Budapest 1941, 44–48.

[33] Scitovszky János (1785–1866) 1827-től rozsnyói, 1838-tól pécsi püspök, 1849-től esztergomi érsek, 1853-tól bíboros. Cséfalvay Pál, *Scitovszky IX. János*, Esztergomi érsekek, 370–375.

[34] Adriányi Gábor, *Esztergomi zsinatok a 19–20. században*, Budapest 2017, itt: 9–50, 87–168.

[35] Uo. 51–84, 169–196.

[36] Adriányi Gábor, *Scitovszky és Simor érsekek harca a prímási jogokért*, Ministerio. Nemzetközi Történészkonferencia előadásai. 1995. május 24–26. (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom–Tatabánya 1998, 29–38.

[37] Adriányi Gábor, *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, Roma 1961; Uő, *Az 1855-ös osztrák konkordátum magyar vonatkozásai*, Világtörténet 1993. ősz–tél, 45–51; Uő, *Bach-korszak*, 84–86, 156–179.

A bécsi kormány ugyanis a forradalomban megingott birodalmi egységet az egyház segítségével próbálta helyreállítani. Az egységesítési törekvés a nemzeti egyházi sajátosságok eltörlését jelentette. Magyar vonatkozásban ez elsősorban a prímási intézmény és a magyar egyházi házasságjog elleni támadással volt azonos. Scitovszky nem is sajnálta a fáradságot, hogy 1854-ben Rómába menjen és ott egy memorandumban is bizonyítsa a magyar egyház különállását. Idővel sikerült a prímási méltóságot megmentenie, a prímási harmadfokú egyházi bíróságot visszaállítania, a magyar országgyűlés pedig 1867-ben a konkordátumot mint törvénytelenül megkötöttet elvetette.

A nyolc püspökkel szinte teljesen megújult püspöki kar az 1850-es években kézbe vehette a rendes közigazgatást és lelkipásztorkodást, a forradalomban és a szabadságharcban feldúlt egyházi élet helyreállhatott. Megkezdődött a szerzetesek reformja, a jezsuiták visszatértek Magyarországra, a szerzetesnővérek iskolákat nyitottak, a teológiai oktatás megújult. A politikai hátteret ehhez az a neoabszolutizmus (1849–1862) szolgáltatta, amely birodalmi egységesítő törekvései ellenére az egyháznak mégis sikeres munkát biztosított, hatályon kívül helyezve a forradalomban az egyházra nézve sérelmes törvényeket (például 1848. évi 20. tc.-t a vallások egyenlőségéről).

Az 1867-es kiegyezéssel, amely a mérsékelten liberális Deák-párt uralmát biztosította évtizedekre, az egyház életében is új korszak kezdődött. A főpapság szakított az addigi konzervatív politikai vonallal, hiszen az már elvesztette jelentőségét, és megegyezést keresett az új politikával. Ez cserébe viszont garantálta a katolikus egyház vezető szerepét, az egyházi birtokok fennmaradását, míg a hierarchia Simor János[38] prímás és Haynald Lajos[39] kalocsai érsek vezetésével a kölcsönös tolerancia elvét – „*quieta non movere*", a nyugalmat semmivel sem zavarni – valósította meg hosszú egyházkormányzatában (1867–1892).

Az I. Vatikáni Zsinattal[40] kapcsolatban felmerült problémákat, mint a kormány intervencióját és a placétum, vagyis a királyi tetszvényjog (a kor-

[38] Simor János (1813–1891) 1847-től győri püspök, 1867-től esztergomi érsek, 1873-tól bíboros. Adriányi Gábor, *Simor X. János*, Esztergomi érsekek, 376–379.

[39] Haynald Lajos (1816–1891) 1851-től erdélyi püspök, 1863-ban politikai okokból lemondatva, címzetes érsek Rómában, 1867-től kalocsai érsek, 1879-től bíboros. Viczián János, *Haynald Lajos*, MKL IV, 661.

[40] Adriányi, *Vaticanum*.

mány előzetes engedélye nélkül semmiféle pápai iratot nem szabad publikálni) újra bevezetése miatt kialakult nézeteltéréseket[41] sikerült kölcsönös megegyezéssel elsimítani. A magyar püspöki kar különben is ígéretet tett a magyar kormánynak, hogy Rómában a zsinaton semmi olyan határozathoz nem járul hozzá, amely a magyar katolikus egyház és az állam viszonyát hátrányosan érintené.

A zsinaton a magyar püspökök a nemzetközi érdeklődés élvonalába kerültek. A magyar püspökök teológiailag alaposan kidolgozott, kitűnő latinságú, szabadon előadott beszédeikkel, írásos beadványaikkal kitűntek a zsinati atyák közül. A Rómában megjelent 15 magyar püspök 23 alkalommal szólalt fel, írásos beadványaik 240 nyomtatott oldalt tesznek ki. Elutasították a pápa egyetemes joghatóságának és személyes tévedhetetlenségének dogma rangjára történő emelését, mivel meggyőződésük szerint a pápai egyházi tanítóhivatal a püspökökkel együtt működik *(„Magisterium Petro-Apostolicum")*. Egyházmegyéikbe visszatérve nem is hirdették ki a zsinati konstitúciókat és nem is közösítettek ki senkit, így elkerülték Magyarországon az egyházszakadást, az ún. ókatolikus egyház létrejöttét.

A magyar katolikus egyház egyik legszembeszökőbb tulajdonsága volt az évszázadokon keresztül fennmaradt nagyvagyon rendszer. Szent István a püspökségeket úgy alapította, hogy azokat működésük érdekében birtokokkal látta el. Ez korának hagyományosan bevett gyakorlata volt, viszont az évszázadok folyamán már anakronisztikussá, sőt tarthatatlanná vált. Az egyház a török hódoltság alatt elvesztett birtokait is visszakapta az államtól. Az 1895. évi 8. tc. felsorolja az egyházi birtok tulajdonosait, a püspökségeket, káptalanokat, papnevelőket, apátságokat, prépostságokat, szerzetesrendeket, plébániákat, leányegyházakat és egyházi iskolákat. Ezek összesen 1 696 769 katasztrális holdat (976 276,75 hektárt) birtokoltak, vagyis az egész állami földbirtoknak (48 834 673 katasztrális hold, 28 726 273 hektár) mintegy 30 százalékát.[42]

A földterület nagy része a régi, Szent István-i egyházmegyékre esett, az újabb korban alapított egyházmegyék (Rozsnyó, Besztercebánya, Székesfehérvár, Szombathely, Kassa, Szatmár) a kihasítás révén kisebb bir-

[41] Salacz Gábor, *A vatikáni zsinat és a placétum*, Budapest 1934; Török Jenő, *A vatikáni zsinat és a magyar közvélemény*, Budapest 1941.

[42] Részletes statisztika: Salacz, *Egyház és állam*, 233.

tokkal rendelkeztek.[43] Mivel a haszonélvezők a birtokokat gyakran kezelésbe adták, jövedelmük attól is függött, mennyire voltak hűségesek a kezelők, bérlők. Akadtak a püspökök között kiváló gazdák, mint Simor, de olyanok is, akik a birtokot csődbe vitték, amelyet emiatt állami kezelésbe kellett venni.[44]

A katolikus egyház évi jövedelmét 1868-ban 18 millió aranykoronára, a püspökök jövedelmét 150 ezer és 800 ezer közötti aranyforintra becsülték.[45] Simor prímás évi jövedelme 800 ezer és egymillió forint között mozgott.[46] A váci püspökség bevétele 1871-ben 165 501 forint volt, a püspök rendelkezésére az adók, kötelezettségek, patrónusi teljesítések levonása után 88 970 forint állt. A veszprémi püspök jövedelme ugyanebben az évben 88 970 forintot tett ki.[47] Ez a nagy vagyon természetesen sok püspököt arra indított – még ha komoly jótékonysági tevékenységet is folytatott, iskolákat alapított, intézményeket támogatott –, hogy főúri életet vigyen, külföldi utazásokat, több hónapos kúrákat tegyen fürdőkben (például Karlsbadban).

Egy másik sajátossága volt a magyar katolikus egyháznak más országokkal szemben a sokkal inkább elterjedt kegyuraság. Ha valaki egyházközséget alapított, azt templommal, birtokkal látta el, akkor ő ennek kegyura lett. Mint kegyúr javasolhatta a püspöknek a plébános kinevezését. A püspök a kinevezést nem is tagadhatta meg, hacsak a jelölt ellen kánoni kifogás nem merült föl. Gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy a lelkészkedő papságot nem a püspök választotta ki, hanem a kegyúr. A nyitrai egyházmegyében 1846-ban 146 plébánia közül 128-nak volt kegyura.[48] A csanádi egy-

[43] Püspökségek, káptalanok szerint felsorolva: Matlekovics Sándor, *Magyarország közigazgatási és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor I*, Budapest 1897, 224–225.

[44] *Die Verwaltung der Kirchenvermögen in Ungarn. Ein Schreiben des Primas und des Fürsterzbischofs von Gran vom 16. November 1869 an das Erzbischöfliche General-Vikariat zu Freiburg im Breisgau*, Archiv für katholisches Kirchenrecht 23 (1870) 264–265.

[45] Toldy Stephan, *Betrachtungen über das kirchliche Reform mit besonderer Rücksicht auf das österreichische Konkordat. Einem ultramontanen Geistlichen gewidmet*, Leipzig 1868, 26.

[46] Walter Gyula, *Simor János bíbornok hercegprímás emlékezete*, Esztergom 1891, 102.

[47] Török, *A katolikus autonómia mozgalom*, 265.

[48] Bende Imre nyitrai püspök (1893–1910) ötévi jelentése 1900-ban. Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Congregazione Romane, Concilio, Relationes Dioecesium, Ungheria, s.n.

házmegyében 1856-ban a 204 plébániából 180 állt kegyuraság alatt,[49] és a besztercebányai egyházmegyében 1892-ben 110 plébánia közül 103-nak volt kegyura.[50] Kegyurak azonban nemcsak személyek voltak – sok esetben arisztokraták –, hanem intézmények, városok, sőt káptalanok is. A magyar kegyúri intézmény annyira nélkülözhetetlen volt, hogy az 1917-es egyházi törvénykönyv megszüntetése ellenére is[51] a magyar katolikus egyház fenntartotta és csak az 1945-ös földreformmal ért véget.

Egyházi adó Magyarországon nem volt. Az úgynevezett párbér, egyfajta családi adomány és a stólajövedelem (szentségek, szentelmények kiszolgáltatásakor szokásos adomány) olyan csekély összeget tett ki, hogy abból a plébános nem élhetett meg. Mivel a püspöki kar az 1848-as országgyűlésen lemondott a papságot illető tizedről is, a plébánosok a plébánia jövedelmére, birtokára voltak szorulva. Ráadásul nekik kellett ellátniok a káplánokat, kisegítő lelkészeket is. Következésképpen a lelkészkedő papság gazdag plébániák elnyerésére törekedett, annál is inkább, mivel papi nyugdíj nem volt, és szolgálata befejezése után kongruát[52], állami támogatást sem kapott. Egy-két püspök létrehozott ugyan valamiféle papi nyugdíjintézetet, de ezek sem elégítették ki a szükségleteket. Ezért azután minden lelkész, plébános azon iparkodott, hogy szolgálati évei alatt akkora vagyont gyűjtsön, hogy abból öreg korára megélhessen. Az elaggott, munkaképtelen papok ellátatlan helyzete – még ha volt is itt-ott papi otthon *(„casa defitientium")* – a fent említett hatalmas egyházi vagyon ellenére, a magyar katolikus egyház egyik botránya volt.

A Simor prímás vezette nyugalmi egyházpolitikának természetesen megvolt az ára. A szükséges egyházi reform elmaradt, az egyházi élet tespedt, a radikális liberális szellem uralta az egész magyar társadalmat, így a felső és az alsó klérust is. A 19. század végén a püspökök palotáikban általá-

[49] Csajághy Sándor püspök jelentése 1856. december 31-én. AAV Congr. Concilio, Relat. Dioec., Ungheria, s.n.

[50] Bende Imre besztercebányai püspök (1886–1894) jelentése 1892. április 17-én. AAV Congr. Concilio, Relat. Dioec., Ungheria, s.n.

[51] Erdő Péter, *Kegyuraság*, MKL VI, 438. Mint személyek vagy csoportok egyházi kiváltságát az 1917-es egyházi törvénykönyv *(Codex Juris Canonici)* 1450. kánonja szüntette meg.

[52] Kongrua (*congrua sustentatio*, megfelelő ellátás): a lelkipásztorkodó papság ellátásának állami kiegészítése. Diós István–Viczián János, *Kongrua*, MKL VII, 158.

ban úgy éltek, mint az arisztokraták, az egyházkormányzást a helynökökre és irodaigazgatókra, a bérmálást a segédpüspökökre hárították. Négyfogatú hintókon jártak, egyházmegyei zsinatokat, vizitációkat nem tartottak, az alsópapsággal sem törődtek. Általánosítani azonban nem szabad. Akadt ugyanis a püspöki karban több népszerű főpap, mint a regényíró Szabó Imre[53], a történész, műgyűjtő Ipolyi Arnold[54] és Simor, az egyházi író s fáradhatatlan okmánygyűjtő Roskoványi Ágoston[55], sőt még szentéletű is, mint Klobusiczky Péter[56] vagy Hám János, akinek megindult a kanonizációja.[57]

Az alsópapság élte az életét. Egyházi fizetés nem lévén, mint fent már említve, minden pap vagyonos plébánia elnyerésére törekedett, a lelkipásztorkodást elhanyagolva a plébánia birtokának kezelésével törődött. Különben mozgalmas társadalmi életet élt (kártyázás). A hívek élete vidéken még hagyományosan működött, de a feltörekvő, gazdagodó polgárság vallásilag közömbössé vált. A csaknem teljesen liberális kézben levő sajtó a vallást mint elmaradottat támadta. A Magyar Tudományos Akadémia, s az irodalmi társaságok liberális, többnyire protestáns vezetés alatt álltak. A szabadkőművesség Magyarországon 1913-ban 91 páholyban 6526 tagot számlált, 1918-ban már 120 páholyban 7414 „testvér" volt, 95 százalékuk zsidó.[58]

Miután a század végére az egész társadalmi és politikai életet a szélső liberális szellem járta át és az egyház elvesztette jelentőségét, a liberális

[53] Szabó Imre (1814–1881) 1869-től szombathelyi püspök, regényíró. Viczián János, *Szabó Imre*, MKL XII, 480–481.

[54] Ipolyi Arnold (1823–1884) 1871-től besztercebányai püspök, 1886-ban nagyváradi püspök. Puskely Mária, *Ipolyi Arnold, Stummer*, MKL V, 339–340.

[55] Roskoványi Ágoston (1807–1892) 1851-től váci, 1859-től nyitrai püspök. Irodalmi munkássága 65 kötet. Viczián János, *Roskoványi Ágoston*, MKL XI, 710.

[56] Lásd 25. jegyzet.

[57] Hám János (1781–1857) 1827-től szatmári püspök, 1848-tól esztergomi érsek, 1849-ben lemond és visszatér Szatmárra. Viczián János, *Hám János*, MKL IV, 560–561; Adriányi Gábor, *Hám János szatmári püspök felmagasztalása és megalázása. Prímási kinevezése és lemondatása 1848–1849-ben*, Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis II (szerk. Beke Margit), Budapest 2004, 73–77. Mint e sorok írójának Nyisztor Zoltán – a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke, majd Bornemisza szatmári püspök titkára – elmondta, őt annak idején főpásztora avval küldte Rómába, hogy nézzen utána Hám szenttéavatási perének. Ő a kongregációban azt a választ kapta, hogy minden teljesen rendben van, az ügy pozitív befejezés előtt áll, de az akták nyomtatásához szükséges pénzt Szatmártól még mindig várják. Mivel ez most már román uralom alatt elmaradt, elmaradt Hám kanonizációja is.

[58] Hermann, *A katolikus egyház*, 495; Salacz, *Egyház és állam*, 195.

országgyűlés elérkezettnek látta az időt, hogy a sokszor elodázott egyházpolitikai, interkonfesszionális problémákat – mint az úgynevezett vegyes házasságok és az általános állami anyakönyvezés ügyét – tárgyalni kezdje. Ennek következménye lett a magyar „kultúrharc" (1892–1895).[59]

Hosszú szenvedélyes viták, kormányválság, királyi beavatkozások (felsőházi tagok kinevezése, úgynevezett *Pairschub*) után 1894–1895-ben megszülettek az interkonfesszionális törvények, köztük az 1894. évi 31. tc. a kötelező polgári házasság bevezetéséről, ezzel a válás lehetőségéről és az állami anyakönyvezésről is. Három éven keresztül számtalan kíméletlen és otromba támadás érte a katolikus egyházat, a püspököket. Az új hercegprímás, Vaszary Kolos[60] tehetetlensége és kapkodása csak olaj volt a tűzre. Neki még azt is meg kellett érnie, hogy egy parlamenti ülés előtt az utcán inzultálják.

Az a hallatlan kudarc, ami a törvények megalkotásával a katolikus egyházat érte, végre fölébresztette az illetékesek addig szunnyadó lelkiismeretét. Új erőre kapott a már 1848-ban, 1867-ben és 1891-ben szorgalmazott katolikus autonómia mozgalom (1848–1920). A katolikus autonómia[61] az egyház önrendelkezését jelentette és azt a célt tűzte ki, hogy az egyház nem belső, vallási ügyeit, így birtokait, vagyonát, iskoláit, intézményeit egy papokból és világi hívőkből álló vegyes bizottság kezelje. Míg a kormány a főkegyúri joggal kapcsolatban látott problémát benne, addig a román görögkatolikus püspökök, féltve önállóságukat, minden követ megmozgattak Rómában ennek megakadályozására és avval vádolták az autonómia mozgalmat, hogy nemzeti egyházat akar létrehozni. Az autonómia végül a Szentszék ellenállásán bukott meg. Rampolla[62] bíboros államtitkár kijelen-

[59] Salacz Gábor, *A magyar kultúrharc története*, Pécs 1938; Adriányi Gábor, *Der Kulturkampf in Ungarn. Interkonfessionelle Gesetzgebung 1890–1895*, [Uő], Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns (Studia Hungarica 30), München 1986, 146–176.

[60] Vaszary Kolos (1832–1915) 1885-től pannonhalmi főapát, 1891-től esztergomi érsek, 1893-tól bíboros. Fülöp Éva, *Vaszary Kolos*, Esztergomi érsekek, 379–385.

[61] Viczián János, *Katolikus autonómia*, MKL VI, 338; Adriányi Gábor, *Documenta Vaticana historiam catholicae autonomiae in Hungaria illustrantia* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 19), Budapest 2011. Rövid története: 9–16.

[62] Mariano Rampolla del Tindaro (1843–1913) 1887–1903 között bíboros államtitkár. Andreas Posch, *Rampolla, Mariano*, Lexikon für Theologie und Kirche VIII (Hg. v. Josef Höfer– Karl Rahner), Freiburg 1963, 985–986.

tette: „Az egyház sohasem egyezhet bele, hogy ügyeit egy közös egyházi és világi szervezet vezesse."[63]

A katolicizmus újraébredését szorgalmazták a német mintára bevezetett katolikus nagygyűlések[64] is. Megindítója 1894-ben és a gyűlések motorja egy laikus apostol, Zichy Nándor[65] volt. Az első világháborúig tíz nagygyűlésre került sor, két kivétellel Budapesten. Három napig tartottak és szakbizottságokban, zárt és nyílt üléseken tárgyaltak az egyház, a társadalom problémáiról. Főként szociális kérdések kerültek napirendre, mint a munkás- és inaskérdés, a nők munkavállalása, a prostitúció. Minden megtárgyalt kérdésről határozati javaslatok születtek, amelyeket felterjesztettek a püspöki konferenciához, hogy az továbbítsa azokat a kormánynak.

Az „álló vizek" (Nyisztor Zoltán) a 19. század legvégén megmozdultak. 1905–1906-ban a kormánnyal szemben eddig szervilisen viselkedő püspökök helyére apostoli lelkületű főpásztorok – mint Prohászka Ottokár,[66] Csernoch János,[67] Fischer-Colbrie Ágost[68] – léptek. Életre ébredt az alsópapság, megalakult a Keresztény Szociális Társaság, a Katolikus Népszövetség (1910-ben 98 egyletben százezer taggal). A jezsuiták egész sor intézetet hoztak létre, sőt Kínában magyar atyák még missziót is alapítottak. A szerzetesnővérek száma rendkívül megnövekedett. Míg 1877-ben 82 zárdában 993 szerzetesnővér élt, addig számuk 1917-ben 463 zárdában már hétezer volt.[69] A teológiai oktatás az egyetemen és a szemináriumokban világszínvonalat ért el, egyes teológusok, professzorok nemzetközi hírnévnek örvendtek. Az egyházi irodalom

[63] Adriányi, *Documenta*.

[64] Gianone András–Klestenitz Tibor, *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, Budapest 2017.

[65] Zichy Nándor gróf (1829–1911). Bikfalvi Géza, *Zichy Nándor*, MKL XV, 565–567; Bonitz Ferenc, *Gróf Zichy Nándor. Élet és jellemrajz*, Budapest 1912; Gergely Jenő, *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*, Budapest 1977.

[66] Prohászka Ottokár (1858–1927) 1905-től székesfehérvári püspök, „*apostolus et praeceptor Hungariae*". Viczián János–Szabó Ferenc SJ, *Prohászka Ottokár*, MKL XI, 289-293; Adriányi Gábor, *Prohászka és a római index*, Budapest 2002.

[67] *C*sernoch János (1852–1927) 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai érsek, 1913-tól esztergomi érsek, 1914-től bíboros. Erdő Péter, *Csernoch XI. János*, Esztergomi érsekek, 385–389.

[68] Fischer-Colbrie Ágost (1863–1925) 1907-től kassai püspök. Takács Emma, *Fischer-Colbrie Ágost*, MKL III, 682.

[69] Hermann, *A katolikus egyház*, 494.

életre kapott, a magyar egyháztörténet forrásainak feltárása és kritikus feldolgozása máig hallatlan méreteket öltött. (Vö. Fraknói Vilmos,[70] Karácsonyi János[71]).

A magyar katolikus egyház legnagyobb vétke a 19. században az egyházi birtok rendezésének elmulasztása volt. Sőt! A püspöki kar nemcsak hogy elmulasztotta ennek rendezését, hanem minden reformjavaslatnak, kezdeményezésnek következetesen még ellen is állt. Apponyi Albert[72] vallás- és közoktatásügyi miniszter hiába dolgozott ki 1913-ban az egyházi birtok kezelésére egy, az egyház számára előnyös törvénytervezetet, amit még a Szentszéknek is fölterjesztett, a püspöki kar levetette a napirendről. Hiába javasolta Prohászka püspök 1910-ben a katolikus nagygyűlésen az egyházi földreformot, a nagybirtok parcellázását és átalakítását haszonélvezetbe vett kisbirtokokra, és hiába ismételte meg javaslatát 1918 áprilisában a püspökkari konferencián, nemcsak hogy süket fülekre talált, hanem ezért még személyes támadás is érte. Csernoch prímás 1917. december 17-én egy, a pápának és IV. Károly királynak (1916–1918) benyújtott dokumentumban kijelentette: „Az egyházi birtok állami kézbevétele az Istentől rendelt egyház politikai súlyának elvesztését jelentené és az ezeréves Magyarország legerősebb oszlopának lerombolása lenne."[73] Így! Mintha az Üdvözítő az apostolokat politikusoknak és földbirtokosoknak rendelte volna!

A magyar katolikus egyház így torkollt bele felkészületlenül az első világháború, a Tanácsköztársaság és Trianon katasztrófájába.

† Adriányi Gábor

[70] Fraknói Vilmos (1843–1924) történész, egyháztörténész. Viczián János, *Fraknói Vilmos*, MKL III, 790–791.

[71] Karácsonyi János (1858–1929) történész, egyháztörténész. Takács Emma, *Karácsonyi János*, MKL VI, 186–187.

[72] Apponyi Albert gróf (1846–1933) politikus, 1906–1910 között kultuszminiszter. *Új Magyar Életrajzi Lexikon I* (főszerk. Markó László, mts. Balázs-Arth Valéria et al.), Budapest 2001, 179–180.

[73] Salacz, *Egyház és állam*, 206.

I.
ESZTERGOMI EGYHÁZTARTOMÁNY
PROVINCIA STRIGONIENSIS

I.1.
ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE
ARCHIDIOECESIS STRIGONIENSIS

I.1.0. Az esztergomi főegyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

A Szent István-kori egyházjog azt az országot tekintette önálló államnak, amelynek volt királya, egy érseke és legalább tíz püspöke, vagyis amelyik képes volt önálló egyháztartományt alkotni. I. (Szent) István pedig tíz püspökség (Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Eger, Győr, Pécs, Erdély, Bihar, Csanád, Vác) szervezését kezdte meg, amelyek két érseki tartományba (Esztergom, Kalocsa) tartoztak. A határvédelem miatt fontos Trencsén vármegye nem tagolódott be a 11–12. századi egyházszervezetbe: Kálmán király 1110 és 1113 között 11. püspökségként önállóvá tette az esztergomi területből kiszakított Nyitra központtal. 1776 és 1804 között hét új latin szertartású – szepesi (1776), besztercebányai (1776), rozsnyói (1776), szombathelyi (1777), székesfehérvári (1777), kassai (1804) és szatmári (1804) – püspökség, 1721 és 1912 között további hét új görög szertartású – fogarasi (1721), munkácsi (1771), nagyváradi (1776), eperjesi (1816), szamosújvári (1853), lugosi (1853) és hajdúdorogi (1912) – püspökség szerveződött. Összesen tehát – Horvátország nélkül – 25 egyházmegyére tagolódott a magyar katolikus egyház, ebből 18 egyházmegyében és 3300 plébánia keretében 9 millió latin szertartású katolikus, 7 egyházmegyében és 2100 plébánia keretei között pedig 2 millió görög szertartású katolikus élt Magyarországon.

Az egyházmegyék közül rangban az első az esztergomi főegyházmegye, amelyről bizonyosan tudni lehet, hogy Szent István eleve érsekségként alapította. Esztergom pedig azért lett a magyar egyházszervezet központja,

mert az államalapítás korszakának jogfelfogása szerint azt Szent István saját királyi székhelyén hozta létre. Ezzel a lépéssel Magyarország függetlenedett a német birodalmi egyházszervezet fennhatósága alól, és kizárólag Róma alá tartozó, önálló provinciává, egyháztartománnyá vált. Alapítólevelét, amely nem maradt fenn, feltételezhetően II. Szilveszter pápa 1001 áprilisában írta alá Ravennában. Székhelye Esztergom városa. 1543–1820 között a török megszállás következményeként ténylegesen Nagyszombatból irányították a főegyházmegyét, az 1993-as egyházmegyei területrendezés óta pedig Esztergom Budapesttel osztozik a vezetésben. A főegyházmegye védőszentje Szent Adalbert püspök és vértanú.

Az esztergomi érsekek az évszázadok során számos privilégiumot kaptak, mivel az érseki székhely az Árpád-kortól egyúttal a királyi udvartartás központja is volt. A 13. századra a Kalocsával folytatott versengésben az esztergomi érsekek a maguk számára véglegesen biztosítani tudták a királykoronázás jogát. Az esztergomi érsek prímási (a többi érsek-püspök felett álló elsőbbségi, 1714 és 1951 között hercegprímási) jogait a pápai kúria a 14. század végétől ismerte el. Az esztergomi érsek nagymetropolitai vagy prímási szerepköre ugyan már a 13. századtól megszilárdult, először Kanizsai János (1387–1418) 1394-ben személyre szólóan, majd egy év múlva hivatali utódaira is kiterjesztve kapta meg egyháztartománya felett a prímási és a született követi *(legatus natus sedis apostolicae)* megbízást. A prímási címnek a Magyar Királyság teljes területére történő kiterjesztésére – ahogy azt a legfrissebb szakirodalom is tisztázza – csak 1452-ben, Szécsi Dénes érsek (1440–1465) idejében került sor. Csak a prímások hívhattak össze nemzeti zsinatot. Mint kápolnaispánok *(comites Capellae Regiae)* a királyi család főpapjai voltak. 1243-tól egyre gyakrabban kerültek a bíborosok közé, a 19. századtól fogva ezt a méltóságot folyamatosan viselték. A mindenkori prímás több fontos, az évszázadok alatt tartalmában változó közjogi méltóságot is betöltött. Zsigmond uralkodása alatt (1393) állandósult kancellári, majd a 15. század végétől (1484) a titkos kancellári méltósággal egyesített főkancellári feladatkör, amivel együtt járt a kettős királyi pecsét őrzése (a nemesi okleveleket 1867-ig ezzel pecsételték le). A főkancellári cím az esztergomi érseket mint az ország prímását az 1741. évi X. és az 1751. évi III. törvénycikkekkel megerősítve örökösen (1867-ig) illette meg. Egészen az újkorig közreműködési joguk volt a pénzverésben (az úgynevezett *pisetum* jog). Az előjog pénzügyi megváltása Simor János érsek (1867–1891) hivatali idejének végéig jog-

vität eredményezett az állami hatóságokkal. A prímások mint az ország rendes bírái működtek, 1723-tól 1867-ig a Magyar Királyi Helytartótanács tagjai voltak, valamint Mária Terézia óta a Szent István-rend főpapjának tisztét is ellátták. Mentesültek bizonyos polgári kötelezettségek alól (például adófizetés, a bíróság előtt leteendő eskü). V. István (1270–1272) óta 1870-ig Esztergom vármegye örökös főispánjai voltak, az ezzel járó hivatali teendőket áthárították az esztergomi káptalan egyik tagjára. Keresztély Ágost szász hercegnek köszönhetően, aki 1707 és 1723 között esztergomi érsek volt, 1714 óta szent római birodalmi herceg. A hercegi titulus 1947-ig, illetve 1951-ig volt használatban (1947-ben a magyar törvényhozás, 1951-ben pedig XII. Pius pápa tiltotta meg az egyháziaknak a világi címek viselését). (Az Osztrák–Magyar Monarchia főpapjai közül a hercegi előtag használatára jogosult volt még a bécsi, a prágai, az olmützi és a salzburgi érsek is.) Az érsekek évszázadokon át kiterjedt birtokokkal rendelkeztek, 1488-ban ezek 14 mezőváros és 98 falut foglaltak magukban. Az 1880-as években az érseki birtokokból származó jövedelmek 300 ezer forintot tettek ki.

Az érsekség területe és népessége

A főegyházmegye évszázadokon át Európa egyik legnagyobb egyházmegyéje volt egészen 1919-ig, közvetlen szomszédságban a krakkói egyházmegyével. Területét eredetileg a Dunától északra és a Morvától keletre, a Szepességig és Gömörig terjedő területek alkották, a középkorban Bars, Esztergom, Gömör, Hont, Komárom, Liptó, Nógrád, Nyitra, Szepes, Torna, Pozsony, Zólyom vármegyék részben vagy egészben, mintegy 2500 települést érintve. Az egybefüggő hatalmas területen kívül 1771-ig az érsekséghez tartozott több mint 100, az országban szétszórt *exempt* plébánia is. Ezek más egyházmegyék területén helyezkedtek el, azonban kivették őket a területileg illetékes főpásztor hatásköréből és közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá rendelték. Az *exemptio* megszűnése után a plébániákat a területileg illetékes egyházmegyékbe sorolták, így az esztergomi főegyházmegye egyetlen tömbbé alakult. 1776-ban az érsekség területéből három püspökséget hasítottak ki: a besztercebányait, a rozsnyóit és a szepesit. Maradék területe Esztergom, Hont, Pozsony, részben Bars, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest vármegyékre, valamint Buda és Pest városára terjedt ki. 1919-ben a főegyházmegye területének túlnyomó része az ország határain kívülre került.

A nagy kiterjedésű terület egy főleg szlovák–német nyelvű északnyugati, és egy inkább magyar nyelvű délkeleti részre osztódott. Felekezeti megoszlásáról és annak tendenciáiról az alábbi táblázat ad eligazítást (összehasonlításként hozzáillesztve az 1910-es országos adatokat).

Az esztergomi érsekség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**izr.**	%
1821	925466	-	723598	*78*	103520	*11*	59824	*6,5*	35050	*4*
1845	1076030	-	828545	*77*	119541	*11*	63811	*5,9*	62753	*6*
1861	1141146	-	878541	*77*	119792	*10*	56298	*4,9*	85028	*7*
1870	1247276	-	942328	*76*	124589	*10*	70599	*5,7*	107757	*9*
1894	1637241	-	1216988	*74*	147659	*9*	105215	*6,4*	160384	*10*
1916	2190592	*+137*	1605020	*73*	161386	*7*	164797	*7,5*	257208	*12*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

Források: *1821., 1845., 1861., 1870., 1894. és 1916. évi sematizmusok*

Amint az a táblázatból kiolvasható, az esztergomi főegyházmegye az országos 49 százalékos átlagot messze meghaladóan (73–78%-ban) katolikus. A reformátusok számaránya kissé ingadozott, a 4,9 és 8 százalék közötti értékkel viszonylag csekély maradt. Ez még inkább igaz a görögkeletiekre, akiket csekély számuk miatt (1821: 3474 = 0,4%; 1916: 2181 = 0,1%) nem vettünk fel a táblázatba. A két legnagyobb csoport, a katolikusok és az evangélikusok értékei csökkenő tendenciát mutatnak. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 18.)

Az esztergomi érseki egyháztartomány

Az esztergomi főegyházmegye mind mérete, mind a legfontosabb politikai és egyházi intézmények helyszíneként kiemelkedő szerepet játszott az ország életében. A 18. századig hat püspökség tartozott az esztergomi érsekség joghatósága alá: a győri, a veszprémi, a pécsi, a váci, az egri és a nyitrai püspökség. Az ekkor végrehajtott közigazgatási reformok átszabták a metropólia határait: a hat püspökségen kívül a fogarasi görögkatolikus püspökség (1853-ig), a munkácsi görögkatolikus püspökség (1771-ben megújítva Ungvár székhellyel), a nagyváradi görögkatolikus püspökség (1853-ig), a besztercebá-

nyai püspökség (alapítva 1776-ban), a rozsnyói püspökség, a szepesi püspökség, a kőrösi görögkatolikus püspökség (1853-ig), a székesfehérvári püspökség (alapítva 1777-ben), a szombathelyi püspökség (alapítva 1777-ben), valamint az eperjesi görögkatolikus püspökség (alapítva 1816-ban) tartozott Esztergom alá. Újabb változás 1804-ben történt, amikor az egri püspökséget érseki rangra emelték és alárendelték a rozsnyói és a szepesi püspökséget. 1853-ban a fogaras-gyulafehérvári görögkatolikus egyházmegye is érseki rangra emelkedett, egyháztartományába besorolták a nagyváradi és kőrösi görögkatolikus püspökséget, ezzel ezek felett megszűnt az esztergomi joghatóság. 1912-ben az esztergomi érsekséghez viszont új igazgatási egység, az újonnan alapított hajdúdorogi görögkatolikus püspökség került, ahol – eltérően a többségében rutén eperjesi és munkácsi püspökségtől – a hívek túlnyomórészt magyar anyanyelvűek voltak. A trianoni békekötés (1920) érzékenyen érintette az esztergomi egyháztartományt: elkerült a nyitrai, besztercebányai és szepesi latin szertartású római katolikus, valamint a munkácsi görögkatolikus egyházmegye, ez utóbbinak egyetlen plébániája maradt a trianoni határokon belül. (Összesen 404 plébánia, közülük 125 tiszta magyar ajkú került a határon túlra.)

A főegyházmegye struktúrája és fejlődése 1804 és 1918 között

Az 1887. évi sematizmus két vikariátust említ: az esztergomit és a nagyszombatit, előbbiben öt főesperességgel és 21 esperesi kerülettel, valamint 237 plébániával, utóbbiban három főesperességgel, 24 esperesi kerülettel és 239 plébániával. A 19. század végén azonban a liberális kormányzat szorgalmazta, hogy az esztergomi érsek tegye át székhelyét Budapestre, végül Vaszary Kolos (1832–1915) hercegprímás 1892. december 16-án felállította a budapesti érseki helynökséget (avagy helytartóságot). Az érsekség közigazgatási struktúráját 1918-ig ez a három vikariátus alkotta. Mindegyikük élén érseki helynöknek vagy helytartónak nevezett vikárius állt. A három helynökség nyolc főesperességből és 46 esperességből állt. A trianoni határok között csupán négy főesperesség maradt (a főszékesegyházi, a nógrádi, a komáromi és a honti) 89 plébániával.

Az előző évszázadok örökségeként Esztergomhoz apátságok és prépostságok is tartoztak (1828-ban 41 és 42). Legtöbbjük azonban már csak címében élt tovább. A 19. század közepére az érsekség területén 4 működő és 10 címzetes apátság, valamint 11 létező és 9 címzetes prépostság maradt. Ehhez

járult még a saját területén kívül eső további négy-négy működő apátság és prépostság, valamint 24, illetve 16 címzetes intézmény.

Az érsekség igazgatásában különleges szerepet játszottak a székeskáptalan és a társaskáptalanok. A székeskáptalant (vagy székes főkáptalan) az érsekséggel együtt alapították, székhelye Esztergom, majd 1543 és 1820 között Nagyszombat. A 14. századig érsekválasztó, majd tanácsadó testület, 1874-ig hiteleshely *(locus credibilis)* is. A középkori hat társaskáptalanból a 17. századra csak kettő maradt, a pozsonyi és a szepesi, mindkettő Szent Márton patronátusa alatt. E két káptalan mellé 1843-ban felállt a nagyszombati Szent Miklós káptalan, amelynek létrehozását már Rudnay Sándor (1760–1831) érsek megígérte a városnak, mintegy kárpótlásul az elköltöző esztergomi főkáptalanért.

Az érsekség plébániastruktúrája az évszázadok során látszólag keveset változott. A 14. századi pápai tizedjegyzékben 437 plébániát említenek. S bár a 16. század közepe táján a plébániák száma már megközelítette a kilencszázat, a török hódoltság és a protestantizmus terjedése következtében erőteljesen megfogyatkoztak. Az 1842. évi sematizmus 472 plébániát sorol fel 801 552 hívővel. 1904-ig a plébániák száma 510-re, a hívek száma 1 365 785-re nőtt. A lelki gondozás nyelvileg meglehetősen változatosan alakult: 1842-ben 130 plébánián csak magyarul, 188 plébánián azonban csak szlovákul, és hétben csak németül folyt a pasztoráció. A fennmaradó többi plébánián nyelvileg vegyes szolgálatot folytattak (magyart és németet 21, magyart és szlovákot 56, magyart, németet és szlovákot 44, németet és szlovákot 23, németet, magyart és illírt 2, szlovákot és horvátot 1 plébánián). Az adatsor azt igazolja: az érsekség északi részén élő lakosság többsége a 20. század elején szlovák anyanyelvű volt. 1920-ban a trianoni békeszerződés következtében került át Csehszlovákiához az akkori 481 plébániából 393, amelyeket 1937-ben egyházjogilag is leválasztottak.

Miközben a hívek száma alig egy évszázad alatt, 1821 és 1916 között több mint a kétszeresére, 723 ezerről 1,6 millióra nőtt, az őket gondozó papok száma stagnált. Az 1828. évi sematizmus – leszámítva a 34 kanonokot – 726 lelkiszolgálatot végző papot említ. Hozzájuk jött még a 171 teológusnövendék, és 34 szerzetesház meghatározhatatlan számú szerzetessel. 1910 körül az érsekség papságához 961 egyházmegyés pap tartozott, közülük 729 (76%) közvetlen lelkipásztori szolgálatban állt. Emellett 134 rendházban 255 fogadalmas szerzetes és 204 szerzetes testvér (laikus), valamint 1872 szerzetesnő élt (az apácák száma felülmúlja az egyházi férfiak 1420 fős összesített számát).

A szerzetesnők száma 1916-ig tovább emelkedett 2113 főre. Az esztergomi érsekségnek jelentős szerepe volt a női kongregációk felvirágoztatásában.

Az esztergomi érsekek hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Károly Ambrus (1785–1809)	Vác (admin.)	1808. 08. 17.	23	1809. 09. 02. *Üresedés:* 128 hó	1	-
2. Rudnay Sándor (1760–1831);	Erdély	1820. 05. 16.	60	1831. 09. 13. *Üresedés:* 93 hó	11	-
3. Kopácsy József (1775–1847)	Szf. Veszpr.	1839. 05. 28.	64	1847. 09. 18.	18	-
3.a [Hám János (1781–1857)]***	Szatmár			*Üresedés:* 28 hó		-
4. Scitovszky János (1785–1866)	Rozsny. Pécs	1850. 01. 06.	65	1866. 10. 19. *Üresedés:* 7 hó	17	-
5. Simor János (1813–1891)	Győr	1867. 05. 16.	54	1891. 01. 23. *Üresedés:* 13 hó	24	-
6. Vaszary Kolos (1832–1915)	P.halma	1892. 02. 08.	60	1912. 12. 31. *(Lem.) Üres.:* -	21	-
7. Csernoch János (1852–1927)	Csanád, Kalocsa	1913. 01. 01.	61	1927. 07. 25.	15	-
			Átlag: 55év	*Üresedés átlaga: 45 hó*	*Átlag: 15év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(intbronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás dátuma, Vaszary Kolos esetében lemondásának hatálya.

*** V. Ferdinánd király 1848. június 25-én kinevezte érsekké, de a pápa nem prekonizálta, hivatalát nem foglalta el.

Az esztergomi érsek-prímási szék a magyarországi főpapi karrier csúcsa. A fiatal Károly Ambrus főherceg epizódszerű kormányzását kivéve az összes prímás korábban legalább egy, hárman közülük kettő másik püspökségben kormányozott. Esztergomból senki nem került áthelyezéssel más székhelyre, az érsekek halálukig viselték hivatalukat, kivéve Vaszary Kolost, aki 1912. december 31-ével lemondott. A főegyházmegye jelentős anyagi bevételei indokolhatták, hogy a 19. század első felében az érseki szék háromszor is igen hosszú ideig volt üres. Ugyanis eb-

ben az időben a jövedelmeket a gyakran fizetésképtelen államkincstár számára használhatták fel. Ezzel szemben a 19. század második felében szemmel láthatóan a magyar egyház egyértelmű irányítását célzó elgondolások kerekedtek felül és ezek nyomán az üresedések rövidebb ideig tartottak, amelyek azonban a 45 hónapnyi magas üresedési átlagot már nem tudták kiegyenlíteni. A hivatalba lépési kor átlagosan 55 év fölötti (Károly Ambrus főherceg nélkül bőven 60 év fölötti lenne), amit egy 15 éves, országos viszonylatban közepes időtartamú kormányzás követett. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 20.)

Papnevelés

Az első papnevelő szemináriumot (az úgynevezett *Stephaneum*ot) Oláh Miklós érsek (1553–1568) alapította Nagyszombatban 1566 folyamán, amit a 17. században további alapítások követtek. A 19. század mélyreható változásokat hozott a papképzésben, amiben főleg Scitovszky János (1850–1866) és Simor János hercegprímások jeleskedtek. A *Stephaneum*ot 1850-ben Esztergomba telepítették át, ahol 1865-ben új épületet kapott. A Szelepchény György (1666–1685) által 1678-ban alapított *Seminarium Marianum* 1885-ben ugyancsak Esztergomba költözött, ahol – miként az 1850-es évektől már Nagyszombatban is – kisszemináriumként működött tovább. Növendékeinek száma ekkor 150 fő, az 1907–1908. iskolai évben 180 fő (ebből 97 teológus, 83 gimnáziumi tanuló) volt.

Az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott két országos papnevelő intézmény is. Az egyik az 1619-ben (a második alapítás szerint 1623-ban), Bécsben alapított szeminárium *(Collegium Pazmanianum)*, amelyet I. Ferenc uralkodó 1813-ban a magyarországi egyházmegyék generális szemináriumává tett. Az esztergomi érsekhez tartozott az 1802-ben Pesten felállított *Seminarium Centrale* (Központi Papnevelő Intézet), amely az 1648-ban Lippay György (1642–1666) által Nagyszombatban alapított *Seminarium Rubrorum*ot tekinti elődjének. Ezt az intézményt 1804-től a prímás alá rendelték és 1805-ben a pálosok egykori konventjében helyezték el. Az érsekség viszonylag gyakran küldött fiatal papokat a bécsi egyházi elitképzőbe, az *Augustineum*ba *(Frintaneum)* doktori tanulmányok végzésére. Az intézményben fennállása alatt, 1816 és 1918 között 35 esztergomi pap tanult, többek között a későbbi prímás, Csernoch János; elődje Simor János tanulmányi igazgatóként működött.

• *Irodalom*: Adriányi Gábor (forrásválogatás, bevezető tanulmány, jegyzetelés), *Esztergomi zsinatok a 19–20. században* (Egyháztörténeti Források 13), CD-melléklettel, Budapest 2017; *Atlas Hierarchicus*; Balogh–Gergely, *Egyházak*; Beke Margit (szerk.), *Simor János emlékkönyv* (Strigonium Antiquum 1), Budapest 1992; Beke, *Az esztergomi*; Borovi József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai–rozsnyói–szepesi püspökségek alapítása 1776-ban*, Budapest 2000; *Documenta Rudnayana Strigoniensia I* (összeáll. Tóth Krisztina), Esztergom–Piliscsaba 2001; *Documenta Rudnayana Strigoniensia II. Rudnay-dokumentumok az Esztergomi Főszékesegyházi könyvtár (Bibliotéka) és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében* (összeáll. Demecz Béla), Esztergom–Piliscsaba 2004; Dóka Klára, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi Főegyházmegye*, Budapest 2000; *Emlékkönyv Simor János bíboros-hercegprímás aranymiséjének emlékére*, Esztergom 1886; Erdő Péter, *Az esztergomi főszékesegyház rangja*, Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982, Esztergom 1982, 487–493; *Esztergomi érsekek*; Fejérdy András–Hegedűs András (szerk.), *Visszatérés a magyar Sionra. Tanulmányok az érseki szék Esztergomba történt visszatérésének 200. évfordulója alkalmából* (Strigonium Antiquum 11), Esztergom 2022; Gerendás Ernő, *Az esztergomi káptalan visszaköltözése Esztergomba 1820-ban*, Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése 60. évfordulójának ünnepére, Budapest 1937, 185–198; HC VII–IX; Hegedűs András–Tóth Krisztina (szerk.), *Esztergomi Főegyházmegye I–IV* (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9), Esztergom 2000; Hermann Egyed, *Az esztergomi érsekprímási szék betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 463–487; Késmárky István, *Az esztergomi érseknek mint Magyarország prímásának jogai és kiváltságai. Egyházjogi és közjogi tanulmány*, Budapest 1896; Kollányi Ferencz, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900; Komlóssy Ferenc, *Az esztergomi főegyházmegyei r. k. iskolák története*, Esztergom 1896; Lados Tamás, *Megjegyzések az esztergomi érsekek prímási joghatóságának korai történetéhez*, Micae Mediaevales. VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról (szerk. Farkas Csaba et al.), Budapest 2018, 103–120; Meszlényi Antal, *Az esztergomi főegyházmegye a reformkor elején*, Katholikus Szemle 46 (1932) 1: 3–20, 2: 109–119; Meszlényi Antal, *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka (1707–1945)*, Budapest 1970; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III* (Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek), Strigonii 1874–1924; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis IV* (Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedűs–Tiburcius Neumann–Cornelius Szovák–Stephanus Tringli), Strigonii–Budapestini 1999; Szentirmai Sándor, *Magyarország prímása*, Uő, A középkori magyar egyház. Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok (szerk. Thoroczkay Gábor) (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 2), Pécs 2021, 52–67 (az eredeti angol nyelvű változat: 1961); Tóth Krisztina, *Esztergom vármegyei protestánsok helyzete a 18. században az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján*, Limes 14 (2001), 3. sz. melléklete, 49–57; Török János, *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859; Tusor Péter, *Az esztergomi „bíborosi szék" történetéhez*, Vigilia 69 (2004) 1: 13–24; Tusor Péter, *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék" kialakulásá-*

nak előzményei a 17. században, Budapest 2005; *Univ. Schem. 1842*; Zakar Péter, *„Hazám sorsa az én sorsom." Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben*, Szeged 2003; Zelliger.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 15–21.

Balogh Margit

I.1.1. Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus [Karl Ambros von Österreich-Este] (1785–1809)

A váci egyházmegye adminisztrátora, 1807. január 27. – 1808. március 16. Esztergom, 1808. augusztus 17. – 1809. szeptember 2.

K. A. 1785. november 2-án született Milánóban. Apja, Habsburg-Lotharingiai Ferdinánd, Mária Terézia királynő és I. (Lotharingiai) Ferenc István császár tizennegyedik gyermeke, Lombardia helytartója és a Habsburg–Esteiház alapítója volt. Anyja, Maria Beatrice d'Este massai és carrarai hercegnő, fivére halála után a modenai és a reggiói hercegség egyedüli örököse lett. K. A. nevét Milánó két leghíresebb püspökéről, Ambrusról és Borromeo Károlyról kapta. A kilencgyermekes családból heten érték meg a felnőttkort; a második legfiatalabb K. A-t korán egyházi pályára szánták.

Gyermekkorát a modenai hercegségben töltötte. 1796-ban, Napóleon itáliai bevonulása után a családnak menekülnie kellett Milánóból. K. A. apja nagyobb fiaival a bécsi Belvedere kastélyba, anyja a kisebb gyerekekkel Bécsújhelyre költözött. Anyja 1803-ban házat vásárolt Bécsben, amely aztán az egész családnak otthont adott. Elvesztett itáliai birtokai kárpótlásául a család Szerencs várát és a hozzá tartozó birtokot kapta. K. A. itt készült fel a papi pályára Nikolaus Rauscher esztergomi kanonok és Zimányi Ignác pesti teológiaprofesszor vezetésével, és a magyar nyelvet is itt sajátította el. 1805-ben Sigismund Hohenwarth bécsi érsektől elnyerte az alsóbb rendeket. Apja halála évében, 1806. július 29-én a korhatár és a hiányzó szentelések alóli pápai felmentéssel adminisztrátori kinevezést nyert a váci püspökségre, melyet november 17-én pápai megerősítés, 1807. január 27-én rendkívül ünnepélyes székfoglalás követett.

A váci egyházmegyét 1795 óta Bodonyi Sándor káptalani helynök, skopjei címzetes püspök kormányozta; 1807. október 1-jén ő szentelte K. A-t di-

akónussá. Pappá november 5-én szentelte Fischer István egri érsek. Első miséjét a budai várkápolnában tartotta, előkelő rokonai jelenlétében. 1808. január 3-án lánytestvére, Mária Ludovika és I. Ferenc osztrák császár bécsi esküvői szertartását vezette, majd 1808. szeptember 7-én – már felszentelt püspökként – ő koronázta Mária Ludovikát magyar királynévá Pozsonyban. K. A. többször személyesen látogatta a váci egyházmegyét, működése alatt 18 plébániát és kápláni állást létesített, a székeskáptalanban két kanonoki stallumot töltött be és a püspökség javait szigorúan kezelte. Elődei, Althann Mihály Frigyes, Althann Mihály Károly és Forgách Pál földi maradványait a városi Szent Rókus temetőből a székesegyházba helyeztette át.

A király 1808. január 8-án esztergomi érsekké nevezte ki K. A-t. Ez újdonságnak számított, mivel a prímási székbe régóta kizárólag kormányzó püspököket/érsekeket neveztek ki, és addig az Ausztriai Ház egyetlen tagja sem viselt magyar püspöki méltóságot. A pápai megerősítésre március 16-án került sor, a pallium átadására május 26-án a bécsi várkápolnában. Itt szentelte püspökké K. A-t 1808. július 24-én Fischer egri érsek, Vilt győri és Somogyi szombathelyi püspök társszentelők közreműködésével, majd kétnapos ünnepség következett a laxenburgi kastélyban. A beiktatás ugyancsak nagy pompával zajlott augusztus 16-án és 17-én Esztergomban. Magyarország hercegprímásaként K. tagja lett a Magyar Királyi Helytartótanácsnak és a Hétszemélyes Táblának, továbbá Esztergom vármegye főispánja és a Szent István-rend prelátusa lett. K. A. az esztergomi érsekségben is vizitációkat folytatott le; 1809-ben személyesen vezette a kassai húsvéti körmenetet. Egy 1810. évi gyászbeszéd szerint K. A. „nemzetünk őszinte jóakarója, ismeri nyelvünket", amelyről két országgyűlésen is bizonyságot tett.

A művészeteket kedvelő K. A. rövid prímási működését beárnyékolta a Napóleon elleni koalíciós háború. József főherceggel, Magyarország nádorával ő szervezte meg az „inszurrekciót", azaz a nemesi felkelést az ország védelmére. Az ő feladata volt a dunán- és tiszántúli vármegyék mozgósítása, valamint egy tábori püspökség létrehozása. Ő maga öt lovas századot állított ki, amelyek az esztergomival együtt az ő nevét viselték. Az 1809. június 14-i győri vereség után K. A. katonai kórházat létesített az érseki szemináriumban, a régi jezsuita kolostorban és a nagyszombati orsolyitáknál, valamint a pesti Központi Szemináriumban. Rendszeresen látogatta a sebesült katonákat Nagyszombatban, egy ilyen alkalommal tífuszfertőzést kapott.

K. A. rövid betegség után 1809. szeptember 2-án halt meg, mindössze 24 évesen, az Esterházy család tatai kastélyában. A gyászmisét a város plébániatemplomában Kurbély György veszprémi püspök celebrálta. K. A. holttestét később Esztergomba szállították, ahol az érseki palotában ravatalozták fel a papság és a hívek sokaságának jelenlétében, majd az egykori jezsuita templom kriptájában temették el. Az esztergomi székesegyház megépítése után K. A. testvérei Giuseppe Pisani modenai szobrásszal márvány síremléket készíttettek a Szent István oltár mellé. Az esztergomi kincstár a főherceg tulajdonából egy kelyhet és hozzá misekancsót, egy rokokó szentségtartót, egy miseruhát és egy ezüstérmét őriz.

• *Művei*: *Dictio Serenissimi Regii Haereditarii Principis Caroli Ambrosii archiepiscopi Strigoniensis, regni primatis, dum in supremum et perpetuum comitatus Strigoniensis die 18. Augusti 1808. Strigonii installeretur, habita*, OSZKK Fol. Lat. 2540 ff, 36–37. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Károly Ambrus főherceg prímás iratai; *Threnus in cineris divi Caroli Ambrosii […]*, Posonii 1809; *Serenissimus […] Carolus Ambrosius […] oratione funebri laudatus a Josepho Bélik*, Budae 1809; *Trauerrede auf […] Carl Ambrosius […]. Gehalten von Michael Paintner*, Ofen 1810. • *Irodalom*: Joachim Bahlcke, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790)*, ford. Fazekas István, Budapest 2013, 82, 146; Beke Margit, *Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus*, Esztergomi érsekek, 354–358; Borovszky, *Esztergom vármegye*, 192–446, 382–383; Chobot, *A váczi egyházmegye II*, 64; Dulházy Mihály, *Esztei Károly Ambrus Ausztria […]*, Felsőmagyarországi Minerva d. i. oberungarische Minerva 1825, XIII–XIV; Brigitte Hamann (Hg.), *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*, München 1988; HC VII–IX; Meszlényi, *A magyar hercegprímások*, 147–167; Török János, *Magyarország prímása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859, I, 177.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 21–23.

Forgó András

I.1.2. Rudnay Sándor, rudnai és divékújfalusi (1760–1831)

Erdély, 1816. július 14. – 1819. december 17.
Esztergom, 1820. május 16. – 1831. szeptember 13.
bíboros 1826. október 26. (in pectore), publikálva 1828. december 15.

R. 1760. október 4-én született Vágszentkereszten (Svätý Kríz nad Váhom SK), tizennégy gyermekes vidéki nemesi családban. Apja Rudnay András szolgabíró, anyja Dőry Anna volt. Tanulmányait a helyi iskolában és Lonszky József (Josef Lonský) moraváni (Moravany nad Váhom SK) lelkésznél kezdte, majd 1772–1776 között a nyitrai piarista gimnáziumban folytatta. Az utolsó évet a pozsonyi *Emericanum*ban végezte. Már gimnazistaként megmutatkozott a humán tárgyak iránti érdeklődése, Cicero stílusában latin nyelvű verseket is írt. A nagyszombati királyi akadémia bölcsészeti karán kezdte meg filozófiai tanulmányait. Ekkoriban adták ki szlovák nyelvű próbaprédikációját. A tanulmányai során kötelezővé tett nyilvános filozófiai dispután *cum laude* minősítést kapott. Ezután Budán tanult. Pappá 1783. október 12-én szentelték Nagyszombatban. 1784. április 3-án teológiai baccalaureátust szerzett, dogmatikai disszertációja később nyomtatásban is megjelent.

Tanulmányai után először a gróf Berényi család nevelője volt. 1785-től káplán Csesztén (Častá SK) és egy ideig jegyző Nagyszombatban. Rövid ideig Garamszentbenedeken (Hronský Beňadik SK) káplán, majd 1786-ban az érseki általános helynökség jegyzője lett. Két éves működése során titkárrá, helynöki kancellárrá és szentszéki titkárrá lépett elő. Egy pályázat eredményeképp 1789-ben Nyitrakoroson (Krušovce SK) lett lelkész, majd öt évvel később nagytapolcsányi (Topoľčany SK) esperes és Turóc vármegyei táblai ülnök lett. 1805. január 4-én a király az esztergomi székeskáptalan kanonokjává nevezte ki, amellyel együtt járt a nagyszombati Szent István Szeminárium régensi feladatköre. Kanonoki beiktatása január 25-én volt. R. későbbi papi pályafutására nézve nagy jelentősége volt az 1808-as évnek. Királyi dekrétumok értelmében március 4-én korosi (Krušovce SK) apát, június 7-én a Helytartótanács egyházügyi referense, július 15-én ansariai választott püspök lett. Szeptember 9-én Károly Ambrus esztergomi érsek általános helynökké és sasvári (Šaštín SK) főesperessé nevezte ki. A napóleoni háborúk idején, 1809. augusztus 11-én a király tanácsossá és a bécsi Magyar Udvari Kancellária referensévé nevezte ki, szeptember 29-én az esztergomi Szent

Tamás-prépostságot nyerte el. Királyi követként 1814-ben, Sopronban az evangélikusoknak a társaskáptalannal fennálló vitájában közvetített.

I. Ferenc R-t 1815. szeptember 25-én erdélyi püspökké nevezte ki, tekintettel „rendkívüli szellemi képességeire, értékes tulajdonságaira és az egyházügy, valamint az állam érdekében tett szolgálataira". A pápai megerősítés 1816. március 8-án kelt; Anton von Hohenwart érsek szentelte püspökké április 21-én, Bécsben, Adeodatus Papikian CMV és Nepomuk Dankesreither segédpüspökök közreműködésével. Beiktatása július 14-én volt püspöki székhelyén, Gyulafehérváron. R. különös figyelmet szentelt az iskolaügynek. Kezdeményezését a király külön írásban méltatta és rábízta az erdélyi katolikus iskolák felügyeletét. R-nak rövid erdélyi működése alatt ezen felül további, humanitárius kihívásokkal is szembe kellett néznie. A kolerajárvány következményeinek enyhítésére gondoskodott az érintett lakosság megsegítéséről; az 1817. évi éhínség idején gabonavásárlással és a püspöki raktárak megnyitásával ezreket mentett meg a fenyegető haláltól.

1819. június 12-én esztergomi érseki kinevezést kapott. VII. Pius december 17-én erősítette meg az áthelyezést. Ünnepélyes beiktatása 1820. május 16-án volt korábbi működési helyén, Esztergomban. R. hivatali működésében ettől kezdve nyomon követhető az a törekvés, hogy a magyar egyház függését lazítsa az államtól. Az elmúlt évtizedek abszolutisztikusan kormányzó kabinetjei Magyarország püspöki székeit – élve a királyi főkegyúri joggal – gyakran hosszú ideig betöltetlenül hagyták, amely számukra jelentős befolyást és óriási anyagi előnyt jelentett. Az esztergomi egyháztartományban 1745 és 1839 között hat üresedés volt, ami összesen 48 évet jelentett. R. kinevezését is tíz éves üresedés előzte meg, amelynek nem utolsó sorban VII. Pius közbelépése vetett véget. Szimbolikus döntés volt, hogy R. közel három évszázad után visszahelyezte Nagyszombatból Esztergomba a prímási székhelyet, ami természetesen csak az udvarral történő szoros egyeztetéssel valósulhatott meg. R. először az egykori esztergomi jezsuita rezidenciát foglalta el, és ideiglenes székesegyháznak a jezsuita templomot jelölte ki. Megépíttette a szeminárium új épületét és a Szent Anna-templomot, amely stílusában a római Pantheont *(S. Maria Rotonda)* követte. Az ugyancsak Esztergomba visszahelyezett székeskáptalan számára a Várhegyen impozáns házakat építtetett, Nagyszombatban pedig új társaskáptalan létrehozását kezdeményezte, amelyet csak utódja valósított meg. A monumentális új esztergomi bazilika alapkövének letételére 1822. április 23-án került sor. Egykorú források szerint az építkezési munkálatok a prí-

más haláláig több mint hárommillió forintba kerültek, amelyet R. nagyrészt saját jövedelméből fedezett. Az építkezés csak 1856-ban fejeződött be.

R. ugyancsak 1822-ben nemzeti zsinatot hívott össze. A zsinat témáit az Udvari Kancellária adta meg: a világi papság, a szerzetesek és az ifjúság fegyelmének javítása, egyházmegyei szemináriumok számára egységes tanterv kidolgozása, (szerzetesrendi) regulák reformja, új magyar katolikus bibliafordítás, a szentszéki bíróságok eljárásának egységesítése, a bécsi *Augustineum*ban tíz magyar növendék tanulmányainak finanszírozása stb. A zsinat, amelyet az egyházmegyék és az esperesi kerületek tanácskozásokon készítettek elő, 1822. szeptember 8-án vette kezdetét. Résztvevői a tanácskozásokra és a határozatok megfogalmazására öt bizottságot hoztak létre. A megbeszélések jelentős feszültséget idéztek elő a kormányzattal, amely egy vétójoggal rendelkező követ által akarta irányítani a zsinatot, a résztvevők azonban ezt határozatban utasították el. A vitákon az egyházellenes irányzatok problematikájával és mindenekelőtt az egyházfegyelem kérdésével foglalkoztak, nem utolsó sorban maga R. felvetésére. A prímásnak jelentős hatása volt arra a zsinati határozatra, amely a Szentírás nemzeti nyelvekre történő lefordításáról döntött. Ez főképp a végül Palkovics György (Juraj Palkovič) prépost által elkészített szlovák fordításra vonatkozott. E döntéssel kívánták ugyanis ellensúlyozni az elterjedt cseh protestáns bibliafordítás hatását és ezzel összefüggésben a „tévtanok terjedését". Mivel a végül meghozott zsinati határozatok sok szempontból ellentétben álltak Bécs posztjozefinista egyházpolitikájával, a kormányzat megtagadta azok kihirdetését és végrehajtását. A pozsonyi zsinat kudarca ellenére R. folytatta a reformmunkát a zsinat szellemében, különös hangsúlyt fektetve a főegyházmegyén belüli lelkipásztorkodásra. 1824-ig majdnem az egész, 469 plébániából, 28 férfi és hat női rendházból, továbbá két káptalanból álló főegyházmegyéjében vizitációt tartott. A teológusok továbbképzésére megalapította Esztergomban az úgynevezett *Presbyterium*ot.

R. a szlovák tudós társaság *(Slovenské učené tovaryšstvo)* tagjaként szimbolikusan és politikai szinten is jelentősen segítette a szlovákok nemzeti eszmélését. Az esztergomi székesegyház alapkövét szimbolikusan Szent Adalbert ünnepén tetette le, támogatta Cirill és Metód szláv apostolok tiszteletét, akiknek 1822. évi ünnepéhez a főegyházmegye breviáriumában külön *officium*ot rendelt. Egyházkormányzása alatt Esztergom hosszú ideig a felvidéki szlovákok vallási, kulturális és szellemi központja lett. A Helytartótanács

első tanácsosaként és a nádor utáni legjelentősebb főméltóságviselőként nagy befolyása volt az egyetemi nyomdára, amelyet ugyancsak felhasznált a szlovák nemzeti törekvések támogatására. A nyomdát Nagyszombatból Budára helyezték át, privilégiuma volt az ország összes tankönyvének kiadása. R. támogatta a szlovák nyelvtudós és katolikus pap, Bernolák Antal (Anton Bernolák) hatkötetes, ötnyelvű, szlovák-cseh–latin–német–magyar szótárát *(Slowár slowenskí česko-latinsko-ňemecko-uherskí)* és elérte, hogy a továbbiakban minden ott kinyomtatott tankönyvben e szótár egységes helyesírását használják. A Bernolák által szabályozott nyelv lett az esztergomi érsekség egyházi iskoláinak egy részében a tanítási nyelv. R. 1811-ben a bécsi Magyar Udvari Kancelláriánál Palkovics György prépost érdekében is fellépett, aki ugyancsak a tudós társaság tagja volt, és hét évig hiába kért engedélyt a *Týdenník (A Hetilap)* című szlovák újság kiadására. R. védelmébe vette a társaság egy további tagját, a felvilágosult eszmék iránt elkötelezett írót, Fándly Györgyöt (Juraj Fándly). Kollár János (Ján Kollár) szlovák költővel 1822-ben nyelvi kérdésekről értekezett, és engedélyezte *Slávy dcera (Szlávság leánya)* című lírai művének kinyomtatását Budán. R. érdeme volt az is, hogy Safarik Pál József (Pavol Jozef Šafárik) szlovák szlavista és történész nagy történeti műve nyomtatásban napvilágot láthatott. A szlovák irodalomra fordított kiadásait 40 000 forintra becsülik. Ennél is nagyobb mértékben támogatta a számos latin, illetve magyar nyelvű kiadvány megjelentetését.

R. úgy vélte, hogy a lakosság anyagi és lelki szükségének egyik fő oka a műveltség hiánya. Ennek megfelelően tanítóképzőt alapított és az érsekség minden plébániáján általános iskola létesítését rendelte el. E célból újjászervezte a nagyszombati és a pozsonyi teológiai képzést; kormányzása idején a papnövendékek száma megduplázódott. Papjait lelkigyakorlatokkal igyekezett formálni, és mindenekelőtt szorgalmat követelt tőlük. Tudományos konferenciákon történő továbbképzésükre 16 000 forintot áldozott. A lelkipásztorokat Mária-kongregációk alapítására szólította fel. Úgy vélte ugyanis, hogy „Mária lelkiségének" át kell járnia az ifjúságot és nevelőit, hogy megóvja őket a „liberális eszmék" ártalmas befolyásától. Számos egyházi szociális intézményt támogatott, mint például a váci siketnémák, a pesti vakok intézetét és sok más létesítményt. Szociális elkötelezettségét tükrözik a különféle alkalmakkor megjelent dicsőítő költemények, amelyek R-ban „a szegények, özvegyek és árvák jótevőjét" és „Magyarország nagy adakozóját" ünnepelték. Mintegy ötven R-t méltató laudáció maradt fenn versben és prózában.

XII. Leó pápa 1826. október 2-án R-t *in pectore* bíborossá kreálta; a döntést csak 1828. december 15-én hozták nyilvánosságra a konzisztóriumban. A vörös birétumot az uralkodó 1829. január 3-án helyezte fejére a bécsi *Hofburg*ban, a római avatási szeretartások sora és a címtemplom kijelölése azonban már elmaradt. R. koronázta Karolina Augusztát magyar királynévá 1825 szeptemberében a pozsonyi Szent Márton-dómban, valamint Ferdinánd trónörököst magyar királlyá 1830 októberében – halála előtt egy évvel. Rövid betegség után 1831. szeptember 13-án, 71 évesen halt meg Esztergomban. Az új klasszicista bazilika kriptájában temették el. Az Udvari Kamara rendeletére november végén R. hagyatékának egy részét (többek között három díszhintót, 144 személyes damaszt asztalneműt) elárverezték.

• *Művei*: *Památka navštíveňa Pána v padesátom roku obnovéná, s ktorým Boh služebnika svého grófa Berényi Gábora zamiloval*. Trnava, 1798; *Kázen na slawné primitia Madacs Josefa nowo-poswateného knaza arcibiskupstwi Ostrihomského k duchownému prospechu w bognanském chráme páňe držana*. Trnava 1804; *Ad clerum populumque Pastorali suae curae creditum, occasione Suae Inaugurationis. Anno 1816. die 14. Mensis July*. Cibinii 1816; *Rudnay Sándor erdélyi püspök... minden gondgya alá bizott egyházi s világi renden levőkhöz, midőn püspöki székébe beiktattatnék. Julius 14. 1816*. H. n. (német nyelven: Hermannstadt 1816.); *Paraenesis Excell., III. ac Rev. Dni Alexandri Rudnay... Ad Lyceum Regium scholasque Claudiopolitanas occasione auspicati muneris Supremi omnium per Transylvaniam catholicarum Scholarum Directoris*. Claudiopoli 1819; *Erkölcsi keresztény oktatások különösen a fenyítő házakban raboskodóknak remélhető megjobbításokra*. Kolozsvár 1819; *Ad clerum et Populum Archi-dioecesis suae occasione solemnis in Dignitatem Archi-Episcopalem Installationis Strigonii 16. Maji 1820*. Budae; *Epistole Pastoralis... ad Clerum saecularem et regularem, omnemque fidelem populum jurisdictioni suae subjectum pro tempore Quadragesimae*. Strigonii 1820; *Epistola Pastoralis, ope cuius a Clero pro exstructione Basilicae Strigoniensis Symbolas offerri cupit*. Strigonii 1821; *Kázne prihodné… to gest: 82 Reči duchownich od nebobého Arcibiscupa Ostrihomského w Krušowcách nekdi prednesenich, a wlastnú Rokú spisanich*, Trnava 1833. • *Irodalom*: Fordinálová Eva, *Alexander ŠtefanRudnay*, LKKOS, 1178–1180; HC VII–IX; Käfer István, *Alexander Rudnay a jeho doba*, Rudnay Sándor és kora (szerk. uő), Esztergom–Trnava 1998; Käfer István, *Rudnay Sándor*, Esztergomi érsekek, 358–360; Meszlényi, *A magyar hercegprímások*, 168–201; SBS IV; Szinnyei, XI, 1359–1364; Tóth Krisztina (szerk.), *Documenta Rudnayana Strigoniensia*, Esztergom–Piliscsaba 2002; Mária Vyvíjalová, *Alexander Rudnay v kontexte slovenského národnoobrodenského hnutia*, Martin 1998; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 23–29.

Forgó András–Jozef Haľko

I.1.3. Kopácsy József (1755–1847)

Székesfehérvár, 1822. augusztus 27. – 1825. június 27.
Veszprém, 1825. augusztus 28. – 1839. február 18./1842
Esztergom, 1839. május 28. – 1847. szeptember 18.

K. 1775. május 30-án született Veszprémben, szegény kisnemesi családban. Apja K. Mihály, anyja Gyöngy Judit volt. Apja építőmesterként, más források szerint kocsisként dolgozott. Egy pap figyelt fel a fiú tehetségére és tette lehetővé számára, hogy szülővárosában gimnáziumba járhasson. Filozófiát és teológiát 1791–1796 között tanult a pozsonyi generális szemináriumban. A szenteléshez előírt életkor eléréséig tanulmányi felügyelő volt a veszprémi szemináriumban, majd püspöki titkár lett. 1798. május 30-án szentelték pappá Zircen. Ezt követően Veszprémben titkári munkája mellett kánonjogot, egyháztörténelmet és egyházi irodalomtörténetet tanított. 1805-ben szentszéki ülnök, 1809-ben a szeminárium vicerégense lett. 1806-tól veszprémi városi plébános és esperes, 1807-ben kanonoki stallumot kapott a székeskáptalanban. 1809-ben zselicszentjakabi címzetes apát, 1811-ben székesegyházi főesperes és a hántai Szent Mihály egykori társaskáptalan címzetes prépostja lett. Ezekben az években készült el Veszprémben Szent Ágoston *Vallomásai*nak magyar fordítása, és ekkor jelent meg számos janzenista ihletésű írás, ami feltehetően kihatott teológiai irányultságára. Tehetséges szónok hírében állt, ezért őt bízták meg 1809-ben Károly Ambrus (Karl Ambros von Österreich-Este) hercegprímás, 1813-ban pedig Vilt győri püspök halála alkalmából gyászbeszéd tartásával. 1817-ben a Királyi Tábla prelátusa, 1813-ban pristinai választott püspök lett. 1811-ben és 1821-ben részt vett a magyar országgyűlésen, utóbbin a Hétszemélyes Tábla tagjaként.

Ferenc király 1821. december 21-én székesfehérvári püspökké nevezte ki K-t, a pápai megerősítés 1822. április 19-én kelt. Püspökké Rudnay prímás szentelte június 16-án az ideiglenesen székesegyházként szolgáló esztergomi Szent Ignác-templomban. Ünnepélyes beiktatására 1822. augusztus 27-én került sor. Rövid székesfehérvári működése alatt K. két vizitációt tartott. Ekkoriban készült el a budakalászi, a bicskei, a sárosdi és a váli templom; Gyúrón plébániát alapított. K. részt vett az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton, ahol beszédet is tartott. Mindössze hároméves működése után 1825. február 26-án veszprémi püspöki kinevezést nyert. Az áthelyezést a pápa

június 27-én erősítette meg, a beiktatásra 1825. augusztus 28-án került sor. Veszprémi működése alatt 34 plébániát látogatott meg a Balatontól keletre; 1833-ban elrendelte a magyar nyelvű anyakönyvezést és térképet rajzoltatott az egyházmegyéről. Az esperességek számát ötre növelte és több templomot építtetett. 1834-ben tanítóképzőt *(Praeparandium)* alapított. A püspök és a székeskáptalan együttesen magára vállalta, hogy három tanár és 12 diák felszerelésére és ellátására évi 2500 forintot áldoznak. Apai házát jól felszerelt elemi iskolává alakíttatta át, amelyet ezen felül ösztöndíjakkal támogatott. Az egyházmegyei könyvtárat és levéltárat a püspöki palotában helyezte el.

K. 1838. december 20-án esztergomi érseki kinevezést kapott, miután Rudnay 1831-ben bekövetkezett halála óta a szék üresedésben volt. Kinevezését megelőzően hosszas tárgyalások folytak Lodovico Altieri bécsi nuncius (1836–1845) és a kormányzat között. A szék betöltése a közelgő országgyűléssel is összefüggött: a magyar klérus élére erős vezetőt kívánt állítani a kormányzat. Metternich herceg eredetileg Friedrich Fürst Schwarzenberg salzburgi érseket javasolta e pozícióra, aki azonban magyar nyelvtudás hiányában kiesett. Ezt követően Szepesy Ignác pécsi püspök lett az újabb jelölt, aki viszont 1838-ban váratlanul elhunyt. Ezután a már idős K-ra esett a választás, aki Pálffy Fidél udvari kancellár szerint kiváló „jogi és politikai ismeretekkel" rendelkezik, életvezetése példás („nem hódol a pompának"); ellene szólt gyenge egészsége és előrehaladott kora mellett „nem különösebben előkelő származása". K., aki hivatalosan 1839-ben értesült kinevezéséről, előrehaladott korára hivatkozva visszautasította azt. Valójában inkább a hosszú üresedés és a székesegyház elhúzódó építkezése miatti bizonytalan anyagi helyzet, valamint a megfelelő esztergomi érseki rezidencia hiánya riasztotta el. Mivel Ferdinánd király ragaszkodott döntéséhez, K. elfogadta az áthelyezést azzal a feltétellel, hogy a veszprémi püspökséget és jövedelmeit adminisztrátorként még három évig megtarthatja. A Szentszék a kinevezést ezzel a feltétellel 1839. február 18-án fogadta el. Május 27-i ünnepélyes bevonulását követően másnap iktatták be, majd a következő nap az Esztergom vármegyei főispáni méltóságot is felvette. Felekezettől független elismertségét igazolja, hogy bevonulása alkalmából a helyi zsidóság díszes oltárt emelt tiszteletére.

A kinevezés kiváltotta a konzervatív egyházi körök támadását, mivel azok K-t janzenizmussal vádolták. Miután Altieri nuncius a helyzet tisztá-

zására szólította fel K-t, az elismerte, hogy nem írta alá VI. Pius *Auctorem Fidei* kezdetű, a pistoiai zsinat elleni konstitúcióját. Ettől függetlenül a vizsgálatnak nem lett közvetlen következménye, ugyanakkor annak kései hatása lehet, hogy K. nem nyerhette el a bíborosi méltóságot. Egyes megnyilatkozásai és cselekedetei valóban késő janzenista beállítottságra utalnak. Fontosnak tartotta a lelki élet elmélyítését gyakori szentgyónás, önmegtagadás és évenkénti lelkigyakorlat által, ugyanakkor nem propagálta a kor jellemző kegyességi formáit, a Jézus Szíve-kultuszt, az Oltáriszentség tiszteletét, a gyakori áldozást, a litániákat és a szentek tiszteletét. Székfoglaló beszédeiben Szent Ágostont idézte, és kiemelte az isteni kegyelem jelentőségét.

Új hivatalában különösen nagy kihívást jelentett számára az esztergomi székesegyház befejezése. Miután Johann Packh építőmester 1839-ben rablógyilkosság áldozata lett, az egri székesegyház építésével már hírnevet szerzett Hild Józsefet bízták meg a munkálatok folytatásával. Hild innovatív építészeti megoldásokat alkalmazott, például a kupola építéséhez fémrácsot használt. A székesegyház díszítésében Marco Casagrande szobrász, valamint Michelangelo Grigoletti és Ludwig Moralt festők működtek közre. A homlokzat feliratát: *Caput Mater et Magistra Ecclesiarum Hungariae* vagyis „Magyarország egyházának feje, anyja és tanítója" K. fogalmazta meg, aki még megérte, hogy a keresztet felhelyezték a kupolára. A prímás egy másik templomot is építtetett Esztergomban, és kibővíttette az érseki palotát. 1842-ben új, Esztergomot és Párkányt (Štúrovo SK) összekötő fahidat építtetett a Dunára. A még elődje, Rudnay által kilátásba helyezett nagyszombati társaskáptalant Ferdinánd király 1843. február 6-án hat kanonokkal állította fel. K. engedélyt kapott tőle arra is, hogy ismét lehetőség nyíljon magyar papnövendékek kiküldésére a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba.

K. Esztergomban is buzgón teljesítette egyházlátogatási kötelezettségét és számos újításról rendelkezett. A plébánosoknak évente kétszer össze kellett gyűlniük *(corona)*, hogy kiállítsák a *status animarum*ot. Újraszabályozta a plébániai könyvtárak és levéltárak igazgatását; személyi változások esetében leltárat kellett készíteni. Egy 1846. évi körlevelében erkölcsi komolyságot, a böjti előírások betartását, rendszeres gyónást és lelkigyakorlatot írt elő papjainak. Emelte a népiskolák színvonalát; különösen fontosnak tartotta a cigányság jobb iskoláztatását. 1842-ben nyílt meg az esztergomi tanítóképző – ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Tanárképző Központja – és egy leánynevelőintézet.

K. politikailag kiemelkedően aktív volt és az országgyűléseken az egyház érdekeit védte. Az 1839/40. évi országgyűlés megnyitóján magyarul köszöntötte a királyt. Amikor az ellenzék a vegyes házasság körüli vitában Scitovszky rozsnyói és Lajcsák nagyváradi püspököt perrel fenyegette, K. visszautasította a vádakat, és végül a királyhoz fellebbezve kérte a bírósági eljárás megakadályozását. A viták középpontjában az egyház részéről ismét megkövetelt reverzális állt, amelyben az akatolikus házastársnak arra kellett köteleznie magát, hogy gyermekeit katolikus neveltetésben fogja részesíteni. K. 1840. június 2-i körlevelében úgy rendelkezett, hogy amennyiben a reverzális megtagadására sor kerül, úgy a klérus a házasságkötéskor csak úgynevezett passzív asszisztenciát tanúsíthat. Az országgyűlés befejezésével a vita ideiglenesen azzal fejeződött be, hogy a Szentszék brévében engedélyezte a passzív asszisztenciát és Luigi Lambruschini államtitkár egy instrukcióban tiltottnak, azonban érvényesnek minősítette azokat a házasságokat, amelyek nem a Trienti Zsinat által előírt formában vagy nem katolikus pap előtt köttettek. A felekezeti viták ismét kiújultak a következő, 1843/44. évi országgyűlésen, ezúttal a felekezetváltás kérdésköre kapcsán. Az egyház álláspontja ismét támadások kereszttüzébe került. A székeskáptalan követei úgy próbálták meg egyes püspökök támogatásával megőrizni az előjogok egy részét, hogy az ellenzék egyes reformjavaslatait készek voltak elfogadni. A püspöki kar, közöttük K., tüntetőleg távol maradt e tárgyalásokról.

K. művészet- és tudománypártolásával is hírnévre tett szert. Már 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Az 1843/44. évi országgyűlésen 60 forint értékben díjat tűzött ki „a legjobb egyháztörténész" javára, amelyet azonban végül nem osztottak ki. Jelentős összeggel támogatta Kézai Simon *Gesta Hunnorum et Hungarorum* című munkája, valamint a *Budai Krónika* kiadását, és aktívan részt vett az 1848-ban alapított Szent István Társulat előkészítésében.

1847. szeptember 18-án halt meg Esztergomban, meghűlés következtében. E hónap 22-én temették el a bazilika altemplomában. A székesegyház kincstára K. több értéktárgyát őrzi. Kollonich Lipót († 1707) prímás óta szokássá vált, hogy a prímás hagyatékának egyharmadáról szabadon rendelkezett, a további kétharmad rész pedig a püspökség és a kincstár tulajdonát képezte. K. már 1843-ban vagyona egyharmadát, közel 235 000 forintot rokonaira hagyta. Utalva a már mintegy hárommillió forint jótékony célú kiadásaira, 1847-ben

elérte a királynál, hogy a kincstárt megillető harmadot is családtagjainak adományozhatta. Ez a következő mozgalmas években elmaradt, ami hosszadalmas jogi következményekkel járt. A persorozat (úgynevezett Kopácsy-afférr) az örökösöket terhelte és egészen az 1870-es évekig elhúzódott.

• *Művei: Az izraelitáknak és a kereszténveknek szokásaik és erkölcseik […]*, Veszprim 1801; *Halotti beszéd, melyet fels. és főt. Károly Ambrosiusnak […] ausztriai főherczegnek, estergomi érseknek […] dicső emlékezetére […]*, Buda 1810; *Szent Istvánnak Magyarország első királyának és apostolának dicsérete […]*, Wien 1810; *Halotti beszéd, melyet mélt. és főtiszt. Vilt Józsefnek, néhai győri püspöknek emlékezetére […]*, Győr é. n.; *Josephus Kopácsy episcopus Alba-Regalensis ad clerum pastorali suae curae creditum dum reginem dioecesis auspicaretur*, h. n. 1822; *Egyházi beszéd melyet 1822. szent György havának 23. midőn az esztergomi fő-anya- templomnak fundamentoma főmélt. hg. Rudnay Sándor úr esztergomi érsek […] által fényes szertartással letétetnék, tartott*, h. é. n.; *Oratio ad synodum*, Posonii 1822.• *Források:* PL Archivum Ecclesiasticum, Kopácsy József iratai; *Österreichisches Morgenblatt* 29. 6. 1836; *Der Adler* 4. 6. 1839; *Neue Freie Presse* 11. 6. és 20. 8. 1873, valamint *Die Presse* 20. 5. 1879 [K. afférr]; Balás Theophil Ferenc, *Gyászhangok néh. Kopácsy József Magyarország herczeg-primása, hamvai fölött 1847. mindszenthó 25- és 26-án […] a sz. Benedekrendűek vezérlete alatti esztergomi kir. középtanodától*, Esztergom 1847; Deáky Zsigmond, *Oratio, quam in solennibus exequiis Cels. ac Rev. Dni principis Josephi Kopacsy, metropolit. Strigoniensis archi-episcopi etc. die 15. Octobris 1847. Strigonii dixit*, Strigonii 1847. • *Irodalom*: Beke Margit, *Kopácsy II. József*, Esztergomi érsekek, 360–364; E. Saint-Maurice Cabany, *Notice historique sur Mgr. Joseph Kopacsy, prince primat du royaume de Hongrie, légat-né du Saint-Siège, archevêque de Gran… mort à Gran… le 27 septembre 1847*, Paris 1852; Fazekas Csaba, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány. Katolikus politikai program 1846-ból*, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918 (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; Ladocsi Gáspár, *A janzenista Kopácsy József*, Egyházak a változó világban (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom 1991, 549–551; Meszlényi Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; Meszlényi Antal, *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Budapest 1970, 213–235; Schwicker; Sík Zoltán, *Kirchenpolitik in Ungarn unter dem Fürstprimas Joseph von Kopácsy 1838–1847*, Wien 1939; Szinnyei, VI, 959 –961; Török János, *Magyarország prímása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859, I, 178–179; Georg Wohland, *Ode Cels. ac Rev. Dno principi Josepho Kopácsy […] occasione solennis inaugurationis die 28. Maji 1839 oblata ab alumnis seminarii Posoniensis ad S. Emericum*, Posonii 1839; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 29–34.

Forgó András

I.1.3.a Hám János (1781–1857)

Szatmár, 1828. április 15. – 1857. december 30.
Esztergom, 1848. június 26. – 1849. július 12. (kinevezett érsek)

H. 1781. január 5-én született Gyöngyösön, iparos családba. Apja Hám József, anyja Pócs Franciska. Az elemi iskolát és a gimnázium három éves alsó tagozatát szülővárosában járta ki 1787–1792 között. A felső tagozatot három év megszakítás után Rozsnyóban és Egerben végezte. Ezt követően felvételt nyert az egri papnevelő intézetbe. Egerben 1798–1800 között elvégezte a két éves bölcseleti kurzust, majd 1800–1804 között a teológiát. Az egri püspöki szék üresedése miatt Szányi rozsnyói püspök szentelte pappá 1804. március 17-én. Ezt követően három hónapig káplán volt Pásztón. September 4-én kinevezték az egri szeminárium tanulmányi felügyelőjévé; ugyanakkor tanított is a teológián. 1807-ben a szeminárium rektorává lépett elő. Amikor a királyi család a háborús helyzet miatt Egerbe menekült, H. Mária Ludovika királyné miséspapja volt. A királyné támogatásával 1817-ben az egri káptalan kanonokja lett. 1827. május 25-én a király szatmári püspökké nevezte ki, amelyet a pápa 1828. január 28-án hagyott jóvá. Pyrker érsek szentelte püspökké 1828. március 16-án. Székét április 15-én foglalta el.

Közel harminc éves működése során hangsúlyt helyezett a szociális intézkedésekre és a művelődésre. Ezt igazolja többek között a kezdeményezésére alapított Szatmári Városi Szegények Intézete, az Aggápoló Intézet, valamint az egyházmegye nagyobb városaiban, Nagybányán, Máramarosszigeten és Ungváron létesített hasonló intézmények. A szegénygondozás segítésére hozta létre a Szatmári Jótékony Nőegyletet is. 1830-ban letelepítette Szatmárnémetiben az Istenes Szent Jánosról nevezett irgalmasrendi szerzeteseket, rájuk bízva az általa alapított, 1834–1839 között építtetett nyilvános kórház vezetését, melyhez egy általa alapított gyógyszertár is tartozott. A szerzetesek 1835-ben kezdték meg a szolgálatot. 1842-ben letelepítette a városban a Páli Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek Kongregációját is. Kezdetben tíz nővér érkezett a bécsi anyaházból, számukra kolostort és templomot építtetett, amelyet 1846-ban szentelt fel. A nővérek által működtetett lányiskola főképp tiszti és nemesi körökből származó lányokat fogadott be és a maga nemében mintaintézménynek számított: benne mintegy 200 lány számára ingyenesen oktattak „női” munkákat (varrás, kötés, aranyhímzés, háztartás),

valamint rajzot, zenét és nyelveket. Ugyanitt katolikus elemi iskolát és tanítóképzőt is létesített, melyet ugyancsak a nővérek vezettek. Az elődje által építtetett konviktus épületét is kibővíttette. A téglaégető munkások gyermekei számára ingyenes oktatást biztosított. H. alatt több építkezés folyt: püspöksége idején fejeződött be a későbarokk stílusú püspöki palota építése. 1833-tól kezdve jelentősen kibővíttette, majd klasszicista stílusban átépíttette a székesegyházat, melyet 1837. augusztus 20-án, Szent István ünnepén szentelt újra. H. megbízásából készült el 1844-ben a Kálváriatemplom és a temetőkápolna is. Püspöksége idején 12 új plébániát és számos iskolát, ezenkívül templomokat és kápolnákat építtetett, többek között Szatmárcsekén, Lázáriban (Lazuri RO) és Pusztadoboson. Az ő példájára terjedt el hazánkban a gyermekek ünnepélyes elsőáldozásának szokása.

1848–1849 politikailag zavaros hónapjaiban H. fontos, de ambivalens szerepet játszott. V. Ferdinánd király a Batthyány-kormány előterjesztésére 1848. június 25-én az 1847-ben elhunyt Kopácsy prímás hivatali utódjának nevezte ki. Viale-Prelà nuncius augusztus 1-én Rómának írt levelében „az egekig magasztalta" H. képességeit. Úgy vélte, H. „telve van Isten Lelkével", „szentnek" tekintik, és rendelkezik a szükséges előrelátással, az egyházi ügyek átfogó ismeretével és a kormány bizalmával. A szentszéki megerősítést azonban különböző okokból kifolyólag sem a bécsi kormányzat, sem a bécsi nunciatúra nem tartotta sürgősnek, a magyar kormány pedig azon volt, hogy megakadályozza azt. Mivel H. pápai prekonizáció nélkül nem akarta hivatalát betölteni, a szatmári egyházmegye irányítását Linczy József nagyprépostra, az esztergomi főegyházmegye ügyeit pedig Kunszt József általános helynökre bízta. Részt vett a magyar országgyűlés ülésein, de csak kivételesen, egyházi ügyekben szólalt fel. Ennek során határozottan kiállt az egyház álláspontja mellett, elutasítva a liberális nézeteket. H. támogatta a független magyar kormányt, ugyanakkor védte a király főkegyúri jogát. Úgy vélte, hogy az új törvényeknek a katolikus egyház tanaival és az apostoli királynak az Anyaszentegyháztól nyert jogaival összeegyeztethetőnek kell lenniük. 1848 nyarán többször is együttműködött a kormánnyal, például a piarista rend ügyében, és támogatta a püspöki kar azon kezdeményezéseit, amelyek közvetíteni próbáltak a király és a kormány között. Törvénytelennek tartotta azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter azon rendeletét, amely szerint a kormány határozatait fel kell olvasni a szószékekről. Sikerült elérnie, hogy a világi papok, a szerzetesek és a falusi tanítók felmentést kapjanak a katonai szolgálat alól. Aktívan részt vett az 1848 szep-

temberére tervezett nemzeti zsinat előkészületeiben – például hivatalosan megküldte július 20-án a tárgyalásra javasolt pontokat az egyházmegyéknek – szemben Nádasdy kalocsai érsekkel, aki egyetlen beiktatott érsekként maga szerette volna a szervezési munkákat irányítani. A szeptemberre tervezett zsinatra a zavaros politikai viszonyok és a horvát támadás miatt nem került sor.

H. 1848 nyarán küldöttséget vezetett az Innsbruckban tartózkodó udvarba azzal a céllal, hogy meghívják a királyt Magyarországra. A nuncius felszólítására 1849 elején gyűjtést szervezett Magyarország főpapjai és püspökei körében a Gaeta-ba menekülő pápa javára, amelynek eredményeképp mintegy 6000 forint gyűlt össze. Amikor 1849 áprilisában a honvéd csapatok Pesthez közeledtek, H. Bíró László kanonok kíséretében Sopronon keresztül Bécsbe menekült. Amikor Alfred zu Windischgrätz herceg, a császári erők főparancsnoka bevonult a fővárosba, levelet intézett H-hoz, amelyben a császár iránti hűségre szólította fel a papságot, egyúttal kapitulációra felhívó körlevél kibocsátását rendelte el. H. valóban kiadott egy körlevelet 1849. január 12-én, amelyben papjait Ferenc Józsefet törvényes uralkodónak elismerve a császári kiáltványok kihirdetésére szólította fel. Január 20-án a püspöki kar nevében a híveket a császári hadsereg iránti engedelmességre intette, ugyanakkor úgy látta, hogy nem fogja tudni összegyűjteni azt az egymillió forintos összeget, amelyet az udvar hadsereg toborzására követelt tőle.

A magyar kormány végül hazaárulónak nyilvánította, megfosztotta hivatalától, és vagyonát elkobozta. Kétségtelen királyhűsége ellenére azonban a bécsi kormányzat is gyanúsnak ítélte viselkedését. Alexander Bach belügyminiszter 1849 közepén kora, hiányzó képzettsége és nyelvismeretei miatt H-t alkalmatlannak tartotta a prímási méltóságra, feltételezte azonban, hogy „inkább jellemgyengeségből, mint rossz szándékból" keveredett bele a forradalmi eseményekbe. A bécsi kormányzat 1849. július 12-én megüresedettnek nyilvánította a prímási széket, H-t pedig lemondatta. Miután H. Friedrich Schwarzenberg salzburgi bíboros érsek tanácsára július 14-én elfogadta a döntést, visszatérhetett Szatmárra, korábbi egyházmegyéjébe. Hiába kért kegyelmet Julius Haynau katonai kormányzónál a hazafias érzületű, halálra ítélt Gonzeczky János szatmári pap számára, akit 1849 októberében kivégeztek. A császár elleni 1853. évi merénylet után H. a szatmárnémeti szegényház és kórház javára 5000–5000 forintot adományozott azzal a kikötéssel, hogy évente misét mutassanak be az uralkodóért, hálából megmeneküléséért.

H. Szatmárban folytatta pasztorációs munkáját. Kísérletet tett újabb rendek letelepítésére az egyházmegyében. A ferencesek esetében, akik számára rendházat is létesített, nem járt sikerrel; a jezsuiták letelepítéséről azonban 1851-ben sikerült megegyeznie a rend generálisával. A papnevelő intézetben H. kezdeményezésére alakult meg 1856-ban a Mária Irodalmi Társulat, amely a kor „tévedései" elleni nyílt fellépést tűzte ki céljául és később Szent Alajos Társulat néven működött.

H. egész életében aszketikus életmódot folytatott, az éjszakákat ismeretlen okból nem ágyban, hanem félmeztelenül díványon töltötte. Fokozatos gyengülése ellenére liturgikus kötelezettségeit az utolsókig ellátta. 1857. szeptember 30-án, 77. életévében halt meg Szatmárnémetiben. Bebalzsamozott holttestét érckoporsóba téve 1858. január 7-én temették el a székesegyház kriptájában, szívét azonban az irgalmas rendi nővérek templomában hellyezték el. Sírfelirata szerint ő volt az egyházmegye második megalapítója *(Alter Stator Dioecesis)*, ugyanis 600 ezer forintra becsült vagyonát az egyházmegyére, valamint a még életében létrehozott jótékonysági alapítványi pénztárra hagyta. A széküresedés idejére Obermayer András nagyprépostot választották káptalani helynöknek. Az egyházmegyében 1896 óta zajló vizsgálatok után Meszlényi püspök 1898-ban Rómában boldoggá avatási perét kezdeményezte, amelyet 1997-ben újra felvettek. Emlékét őrzi Szatmárnémetiben a római katolikus iskolaközpont (Hám János Római Katolikus Iskolaközpont), a Hám János Napok című katolikus rendezvénysorozat, valamint egy utca és a székesegyház előtti szobra.

• *Művei*: Meszlényi Gyula (kiad.), *Hám János szatmári püspök szentbeszédei I–II*, Szatmárnémeti 1893; Meszlényi Gyula (kiad.), *Hám János szentbeszédei I–III*, Szatmár 1894–1904; Scheffler János (kiad.), *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848–49-ből*, Budapest 1928 [latin nyelvű emlékiratok magyar fordításban]. • *Források*: SzPKL Historia Domus, Körlevelek, Személyi hagyaték; PL Archivum Ecclesiasticum, Hám akták 1848 (182, 279, 280), Hám akták 1849; PL Archivum Ecclesiasticum, Acta Vicariatus Strigoniensis; PL Archivum Ecclesiasticum, Scitovszky-akták. Cat. 21; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Wiener Kirchenzeitung für Glauben, Wissen, Freiheit und Gesetz* 22. 3. 1853, 29. 1. 1856, 3. 2. 1858; *Schem. Szathmarien. 1829, 1830, 1831, 1833, 1835, 1840, 1851, 1853, 1855, 1858, 1864*. • *Irodalom*: Adriányi, *Konkordat*; Adriányi, *Geschichte*; Adriányi Gábor, *Hám János szatmári püspök felmagasztalása és megalázása*, Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis II (2004) 73–75; Adriányi Gábor, *A Bach-korszak egyházpolitikája*, Kairosz 2009; Balogh–Gergely, *Egyházak*, 40, 76; Breznay Béla, *Isten Szolgája. Hám János szatmári püspök remélhető kanonizációja*, Religio 19 (1893) 9: 20; Bura

László, *A tisztesség kálváriáján. Hám János élete, személyisége, tanulságai*, Keresztény Szó IX (1998) 4. sz.; Bura László, *Hám János öröksége*, Szatmár-Németi 1999; Bura László–Ilyés Csaba (szerk.), *Hám János szatmári püspök 1827–1857*, Szatmárnémeti 2007; HC VII–IX; Irsik Ferenc, *Boldog emlékű Hám János szatmári püspök élete*, Szatmár 1894; Irsik Ferenc–Bodnár Gáspár (szerk.), *Hám János a szent életű szatmári püspök élete*, Szatmár-Németi 1903; Franciscus Keszler, *Memoria servi Dei Joannis Hám, episcopi olim Szathmáriensis 1827–1857*, Szathmarini 1893; Lukács, *Vatican*; Miriam Lyitovská, *Srdce v Sredci. O živote satmárskkeho biskupa Jána Háma. Spoločnosť Božieho Slova na Slovensku*, Nitra 1992; Meszlényi Antal, *A magyar katholikus egyház és az állam 1848/49-ben*, Budapest 1928, 120–125; N. N., *Compendium vitae Servi Dei Joannis Hám Episcopi olim Szathmáriensis. 1827–1857*, Szatmár-Németi 1904; Scheffler János, *Hám János Szatmár szentéletű püspökének 100 éves jubileuma – 1827–1857*, Katolikus Naptár 1927, 48–54; Scheffler János, *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848–49-ből*, Budapest 1928; Tamási Zsolt, *Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai*, Megmenekültem az oroszlán torkából. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948, Budapest–Kolozsvár 2015; Waltraud Heindl, *Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn 1848–1850*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 24 (1971) 413–414; Zakar Péter, „*Hazám sorsa az én sorsom*" *Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben*, Szeged 2003.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 549–554.

† Bura László–Tengely Adrienn

I.1.4. Scitovszky János, nagykéri [Scitowsky] (1785–1866)

Rozsnyó, 1828. április 20. – 1839. február 18.
Pécs, 1839. május 23. – 1849. szeptember 28.
Esztergom, 1850. január 6. – 1866. október 19.
bíboros 1853. március 7. (a Santa Croce in Gerusalemme presbiter kardinálisa 1854. november 16.)

1785. november 1-én az Abaúj vármegyei Bélán (Kassabéla; Košická Belá SK) született. Apja Scitovszky János, szláv felmenőkkel rendelkező, kisnemesi származású falusi tanító volt. Szerény körülmények között nevelkedett. Később épületes anekdoták tárgya lett, amikor édesanyja egyszerű falusi viseletben látogatást tett az esztergomi érsekként a főnemesek sorába

emelkedett pap fiánál. Elemi iskoláit Jolsván (Jelšava SK), a gimnáziumot pedig Rozsnyón végezte. 1804-ben egy kanonok támogatásával felvételt nyert a rozsnyói szemináriumba, majd püspöke teológiai tanulmányokra Nagyszombatba küldte, ahol 1808-ban filozófiai doktorátust szerzett. 1809. november 5-én Antonio Severoli bécsi nuncius (1802–1816) szentelte pappá Jászón (Jasov SK), a premontreiek templomában. Ezt követően a rozsnyói gimnázium filozófia és matematika tanára, a következő évtől a morál- és a pasztorálteológia tanára. 1813-ban a pesti egyetemen teológiai doktorrá avatták. 1821-ben sikertelenül pályázott a pesti egyetem egyháztörténelem tanszékére. 1824-ben a rozsnyói káptalan tagja és a szeminárium rektora lett, valamint nagykéri előnévvel nemességet szerzett. Nyári helyettesítések során ismerte meg a püspökséget. 1825-ben a székeskáptalan követeként részt vett a magyar országgyűlésen, és Lonovics József érseki titkár, későbbi egri érsek mellett a legtekintélyesebb egyházi képviselő lett. Kezdetben szimpatizált a liberálisokkal, később azonban elfordult tőlük.

S. 1827. augusztus 17-én rozsnyói püspöki kinevezést kapott; a szentszéki megerősítésre 1828. január 28-i konzisztóriumon került sor. A szentelést hivatali elődje, Lajcsák nagyváradi püspök végezte 1828. március 25-én a nagyváradi székesegyházban. Beiktatása április 20-án volt. Hivatali működése egyik fő feladatának a papság és a hívek vallásosságának elmélyítését tartotta. Továbbá célul tűzte ki a nagyrészt protestánsok által lakott egyházmegye békés eszközökkel történő katolizálását. Ennek megfelelően támogatta a Mária-tiszteletet, az ereklyekultuszt és a zarándoklatokat. Személyes kérésére megkapta Rómában Neitus vértanú ereklyéit, amelyeknek a székesegyházban oltárt emelt. Részt vett az egyházmegye búcsújárásain – többet személyesen is vezetett –, és figyelmet fordított a papság igényeire. Tizenegy éves püspöki működése alatt tíz templom épült fel. Megindította a *Rozsnyói Egyházi Töredékek* c. folyóiratot a katolikus öntudat erősítése érdekében. A népoktatás fejlesztésére Rozsnyón internátust, Rimaszombatban (Rimavská Sobota SK) gimnáziumot alapított.

Lajcsák nagyváradi püspök mellett S. volt az egyetlen magyar püspök, aki az úgynevezett kölni egyházvita hatására már az 1830-as években megtiltotta a papságnak, hogy vegyes házasságok kötésénél közreműködjön, amennyiben a protestáns fél nem kötelezte magát reverzálissal a gyermekek katolikus nevelésére. Emiatt a gömöri vármegyegyűlés 1836 végén jogsértés miatt vádat emelt ellene az udvarnál. Ez a támadás végeredményben a liberális ellen-

zék válasza volt S-nek az 1832–36-os országgyűlés alatti politikai tevékenységére. Pietro Ostini bécsi nuncius (1832–36) megítélése szerint S., Kopácsy veszprémi és Vurum nyitrai püspök voltak az országgyűlés felsőtábláján az egyház jogainak legfőbb védői. Az 1836. és az 1839. évi országgyűléseken S., kevésbé kidolgozott, inkább gyakorlatias és polemikus jellegű beszédeivel, Lajcsák hivatali kollégájával együtt ismét az ellenzék kereszttüzébe került.

Szepesy pécsi püspök halála után 1838. november 19-én az uralkodó áthelyezte a pécsi egyházmegye élére. A pápai megerősítésre 1839. február 18-án, a beiktatásra május 23-án került sor. Püspöki működését a plébániák vizitációjával kezdte. Tíz éves hivatali működése alatt öt templom és hat iskola épült. A pécsi tanítóképző fenntartását átvállalta. Az idős tanítók részére létrehozta a Néptanítók Nyugdíjintézetét. Lánynevelő intézetet alapított, amelyet a Miasszonyunkról nevezett nővérekre bízott. Támogatta a kórházat, figyelmet szentelt a börtönpasztorációra és szegényházat hozott létre. A papságot háromnapos lelkigyakorlatokra *(triduum)* kötelezte, amelyeket szerzetesek tartottak. Világi papokat, ferenceseket és jezsuitákat népmissziók megrendezésével bízott meg. Ahogy Rozsnyón, úgy pécsi működése alatt is figyelembe vette a püspökség háromnyelvűségét a gyakorlati rendelkezések során. Az 1847. évi éhínség idején ingyen gabonát adományozott, amelyet csak az aratás után, természetben kellett visszaadni. Ezekben az években Liszt Ferenc gyakori vendége volt. 1845-ben elnöke volt annak az orvosokból és természettudósokból álló kongresszusnak, amely kezdeményezte az ország gyógyvizeinek megvizsgálását. Az 1843/44. évi országgyűlésen a püspöki kar azon kisebbségéhez tartozott, amely támogatta az alsótáblán részt vevő káptalanok kezdeményezését. Ezek hangsúlyosan konstruktív politikával az eddigi egyházi jogok legalább egy részének megmentésére törekedtek.

1848 tavaszán a bécsi udvar S-t akarta a megüresedett prímási székbe helyezni, a magyar kormány viszont Lonovics csanádi püspököt támogatta. Végül kompromisszum eredményeként a békülékeny Hám szatmári püspök nyerte el a méltóságot; kinevezésére június 26-án került sor. Lonovicsot kárpótlásul az egri érseki székbe helyezték. Sem Bécs, sem Pest-Buda nem sürgette azonban Hám római prekonizációját, aki ezért a szatmári és az esztergomi egyházmegye igazgatását kanonokokra bízta. S. a politikai áttörést anyagilag addig támogatta, amíg azt királyhűnek tekintette. Legkésőbb a felekezeti egyenjogúság elrendelésétől és a tized eltörlésétől kezdve

a püspöki kar nagy részéhez hasonlóan távolságot tartott az aktuális politikai fejleményektől. Ennek ellenére Kossuth kormányzata a déli országrészek kormánybiztosává nevezte ki, ami ugyanakkor Jellachich József (Josip Jelačić) horvát bán csapatainak támadása miatt nem járt gyakorlati következményekkel. A főváros bukása után a legtöbb püspökhöz hasonlóan ő sem követte a kormányt Debrecenbe. A kiélezett helyzetben őt és Hámot hazaárulónak nyilvánították, javaikat elkobozták és kiutasították őket az országból. Mindketten Bécsbe távoztak.

Miután a bécsi kormányzat 1849. július 14-ével lemondatta a kinevezett Hám prímást, Bach belügyminiszter a szokásos *terna* (három jelöltes) javaslat helyett S-t *unico loco* javasolta prímásnak. Érvei között szerepelt, hogy S. kitűnik „tanultságával, szigorúan vallásos életvitelével, kiemelkedő jótékonyságával, a legfelsőbb császári házhoz való megingathatatlan hűségével", továbbá beszél magyarul, németül és „szlávul". Az uralkodó 1849. július 21-én esztergomi érsekké nevezte ki S-t. Az áthelyezést Róma 1849. szeptember 28-án erősítette meg. Érseki székét 1850. január 6-án foglalta el. Az érseki palliumot Michele Viale-Prelà bécsi nunciustól (1845–1856) vette át. S. már 1850 tavaszán különleges megfigyelőként részt vett az osztrák püspökök konferenciáján, ahol értesült arról, hogy konkordátum útján tervezik az egyház birodalmon belüli helyzetének rendezését.

S. hivatali működésének első évei még erősen az elmúlt drámai események árnyékában teltek. A papság ellen folytatott bírói eljárások megakadályozására S. a politikailag kompromittált papokra egyházi büntetést rótt ki. Megmentette a perbe fogott Bémer László nagyváradi, Lonovics József csanádi és Rudnyánszky József besztercebányai püspököt. Sikerült elérnie, hogy a katolikus papokat és a protestáns lelkészeket is mentesítsék a kényszerbesorozások alól.

Az aradi vértanúk megmentése érdekében négyszer kereste fel Ferenc Józsefet, aki azonban elutasította kérését. Az egyházi viszonyok rendezése érdekében 1850. augusztus 25-ére püspöki konferenciát hívott össze Esztergomba. Bár arra törekedett, hogy a prímási jogkört a Szent Korona országainak minden egyházmegyéjére kiterjessze, a horvát főpásztorok megtagadták a részvételt. 1853-ban a zágrábi metropólia megalapításával végérvényesen aktualitását vesztette a kérdés.

S. korábbi törekvéseinek megfelelően esztergomi érsekként is nagy hangsúlyt helyezett a hitélet élénkítésére; ennek érdekében lelkigyakorlatokat tar-

tott Nagyszombatban, Pesten és Esztergomban, és elrendelte népmissziók tartását. A pesti Egyetemi templomban meghonosította a konferenciabeszédeket. Pártfogolta a vallásos egyletek (oltáregyletek, legényegyletek, Kolping egyesület) munkáját. Támogatta a szerzetesrendeket, a karmelitákat, a pálosokat, a szatmári irgalmas nővéreket, a jezsuitákat és az angolkisasszonyokat. 1852-ben a Szentszék megbízásából a fegyelmi problémák kezelésére a magyar férfi szerzetes rendházakat vizitálta. A nagy vizitáció eredményét – amelyhez hasonló munkát végzett Schwarzenberg bíboros a birodalom nyugati felében – terjedelmes jelentés formájában küldte meg Rómába. Részben a horvát egyházmegyék fölötti befolyás elvesztésének kiegyensúlyozására IX. Pius S-t bíborossá kreálta 1853. március 7-én. Római címtemploma a Jeruzsálemi Szent Kereszt *(Santa Croce in Gerusalemme)* bazilika lett 1854-ben. A bíborosi kalapot 1854 végén, mintegy két hónapos római tartózkodása során kapta meg a pápától. Rómából Esztergomba vitte Szent Valentinus és Modestin vértanúk ereklyéit. 1858. szeptember 19. és október 3. között Esztergomban tartományi zsinatot tartott, amely főleg a konkordátummal és magyarországi érvényességével, továbbá fegyelmi kérdésekkel foglalkozott. A zsinat határozatait egy 1860-ra kitűzött egyházmegyei zsinaton a püspökségek szintjére bontották le.

Hatalmas jövedelmének jelentős részét építkezésre, továbbá jótékony és kulturális célra fordította. Egykorú kimutatások szerint karitatív jellegű kiadásai három hivatali időszakában mintegy 2,5 millió forintot tettek ki. Ebből mintegy 260 000 forint esett a szűkebb értelemben vett kultuszra, több mint 500 000 oktatási intézményekre, 630 000 nyilvános szociális intézményekre és közel 900 000 (!) az esztergomi bazilika befejezésére. A már elődei által felfogadott művészek mellett szerződést kötött többek között Pietro Bonani és Johann Meixner szobrászokkal. A székesegyház felszentelésére 1856. augusztus 31-én került sor a király jelenlétében. S. régi barátját, Liszt Ferencet kérte fel a szentelési mise komponálására és vezénylésére. A prédikációk a magyaron kívül szlovák és német nyelven is elhangoztak. A templomot IX. Pius 1856-ban bazilika rangra emelte.

S. 1850-ben Nagyszombatból a vízivárosi ferences zárdába költöztette át a szemináriumot. 1853-ban visszahívta a jezsuitákat Nagyszombatba és rájuk bízott egy újonnan létesített gimnáziumot és konviktust. 1853-ban Hild József tervei alapján új épületet létesített az esztergomi székeskáptalan érté-

kes könyvtára számára *(Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis)*. Az esztergomi Nagyszeminárium épületét 1865-ben szentelte fel, és újraindította az érseki tanítóképzőt. A nyugdíjas papok számára 200 000 forintos alapot hozott létre. Támogatta a katolikus sajtót (például *Religio*, *Magyar Sion*) és 16 000 forintot adományozott a Magyar Tudományos Akadémiának, amelynek 1853-tól igazgatósági tagja volt.

Prímásként S. automatikusan kora (egyház)politikai vitáinak középpontjába került. Az udvar jelöltjeként és az ultramontán nézőpont szóvivőjeként hosszú ideig a magyar országgyűlés jelentős részének nyílt elutasításába ütközött. Felrótták neki az 1855. évi konkordátumba történő hivatalos beleegyezését is. A háttérben azonban S. Bécsben és Rómában intenzíven közbelépett annak érdekében, hogy Magyarországot ne vonják be a konkordátumba, és ne szűkítsék le a prímási jogkört. 1854-ben, a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának elfogadása alkalmával hosszabb ideig tartózkodott Rómában, amelynek során terjedelmes emlékiratot adott át a pápának. Fáradozásait Rauscher bécsi érsek és a bécsi udvar meghiúsította, amihez többek között Simor János kanonok (a későbbi prímás) római háttérmunkája is hozzájárult. Az 1855-ös konkordátum aláírása után Viale-Prelà bécsi nuncius biztosította S-t arról, hogy a prímási jogokat nem korlátozzák. Ugyanezen év során hivatalos intitulatúrájában S. kapcsolta össze az 1714-től külön, a mindenkori érsek neve mellett szereplő hercegi és a tőle különálló, a *legatus natus* után következő prímási címet. „Magyarország hercegprímásá"-ról *(Princeps Primas Regni Hungariae)* valójában csak 1855-től és S. esetében beszélhetünk először, jóllehet informális használat már korábban is elő-előfordul. 1860-ban S. visszaállította a prímási szék mint harmadfokú egyházi bírói fórum jogkörét, ezáltal gyakorlatilag visszaállította a konkordátum előtti állapotokat.

S-nek komoly tekintélyt szerzett, hogy szóvivője lett azoknak a törekvéseknek, amelyek Magyarország teljes államiságának visszaállítását tűzték ki célul. A nádori méltóság megüresedése (1848) óta S. – konzervatív szemléletének megfelelően – a király utáni legfelsőbb alkotmányos fórumnak tekintette magát. Amikor 1853-ban megtalálták a Kossuth kormányzata által elrejtett Szent Koronát, S. azzal a kéréssel nyújtotta át Ferenc Józsefnek, hogy hagyományos módon koronáztassa meg magát. A még befejezetlen esztergomi bazilika 1856. augusztus 31-i ünnepélyes felszentelését is arra használta fel, hogy az uralkodónak petíciót nyújtson át, amelyben a magyar

arisztokrácia az ország alkotmányának visszaállítását kérte. A császári párt annak 1857. évi magyarországi utazása alkalmából magyarul köszöntötte, majd újabb petíciót nyújtott át, amely ugyancsak eredménytelen maradt. 1857 szeptemberében a bécsi neoabszolutizmussal szemben hatalmas tömegeket megmozgató zarándoklatot szervezett Mariazellbe. 1859. november 6-án fényes külsőségek között megünnepelt aranymiséje alkalmából ismét a király megkoronázását kérte a főrendek nevében. Az alkotmányosságért folytatott küzdelem 1860-ban érte el tetőpontját, amelyet az áprilisi Széchenyi-rekviem, az augusztusi Szent István-napi ünnepség és az S. által vezetett körmenet jelentett.

A püspöki konferencia 1862-ben értékes ereklyetartót készíttetett a Szent Jobb számára, amely az addigi, Habsburg-címerrel díszített ereklyetartót váltotta fel. S. 1863-ban a budai várban Szent István-emlékmű felállítását kezdeményezte. Már 1860 decemberében sor került Esztergom vármegye visszaállítására és S. örökös főispáni kinevezésére *(Comes supremus perpetuus)*. Nem sokkal később S. az ország vezető politikusait prímási konferenciára hívta össze, amely a császártól az 1848. évi törvényeken alapuló országgyűlési választásokat követelt. Az 1861 augusztusában összehívott országgyűlést a király ismét feloszlatta, ami újra nagy politikai feszültséget eredményezett. Esztergom vármegyei főispánként követelte az adóbehajtás és az újoncozás elengedését a konfliktus megoldásáig. Bár több alkalommal idézték a bécsi udvarba, politikai nézeteitől nem tudták eltéríteni. Végül lemondatták a vármegye vezetéséről és helyébe egy kanonokot helyeztek adminisztrátori minőségben, ami jelentősen rontotta a Béccsel fennálló viszonyt.

Politikai törekvéseinek beteljesülését, a kiegyezést és Ferenc József megkoronázását azonban már nem érhette meg. 1866. szeptember 30-án agyvérzést kapott, majd október 19-én Esztergomban elhunyt. 1866. október 23-án az új esztergomi bazilika sírboltjába temették. (A temetés költségei 30 000 forintot tettek ki.) A temetési szertartást Bartakovics Béla egri érsek végezte Peitler Antal váci és Simor János győri püspök (S. hivatali utódja) segédletével. Ingó hagyatékát (ezüstnemű, bútorok, lovak, díszhintó stb.) decemberben elárverezték. Egykorú jelentések szerint hatalmas magánvagyonának ötnyolcad részét rokonaira hagyta. A sajtóbeszámolók szerint S. az érsekséget majdhogynem „kifosztott” állapotban hagyta hátra és a jószágkormányzót, aki időközben nagybirtokossá emelkedett, perbe fogták.

• *Művei*: *A rozsnyói székesegyházban 1829-dik esztendőben Scitovszky János […] egyházi beszédgyei*, Rosnyó 1830; *Nagy Bőjti egyházi beszédek. Mondattak Rosnyón […]*, Rozsnyó 1837; *Egyházi beszédek a nagym. Scitovszky János pécsi püspök által mondottakból*, Pécs 1844; *Elnöki beszéd, mellyel a kir. m. természettudományi társulat 1846. évi pünkösd hava 19. napján tartott nagygyűlését megnyitotta […]. a társulat első elnöke*, Pest 1847; *Egyházi beszéd, mellyet Sz. Mór pécsi püspök első nyilvános ünnepének alkalmával, okt. IV. vasárnapján a pécsi székes-egyházi templomban mondott*, Pécs 1849; *Körlevél, mellyet […] érsekprimási székének ünnepélyes elfoglalásakor a keresztény katholikus hívekhez intézett*, Pécs 1850; *Decreta super visitatione Ordinum Religiosorum. XII. Fasc.*, Esztergom 1853–1855; *Decretum super visitatione in Conventu S. Martini de Sacro Monte Pannoniae die 30. Oct. 1855. praesuscepta*, Pest 1855; *Decreta et acta Concilii Provinciae Strigoniensis anno Domini 1858. a Dominica XVII. usque XIX. post Pentecosten.*, Esztergom 1859; *Circulares Litterae Dioecesaneae anno 1865. ad Clerum Archi-Dioecesis Strigoniensis […] a Jo. Scitovszky dimessae. No 1–26*, Esztergom 1865. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Scitovszky János iratai, 1–60; *Sermo in memoriam pretiosae vitae […] Joannis Bapt. […] cardinalis Scitovszky de Nagy-Ker […] quem occasione solemnium exequiarum in basilica Metropoleos Strigoniensis die 27. et 28. Nov. 1866 celebratarum […]*, Nitriae 1866; *Wiener Zeitung* 5. 8. 1847; *Das Vaterland* 20. 10. 1866, *Neue Freie Presse* 20. 10. 1866, *Die Debatte und Wiener Lloyd* 24. 10. 1866, *Wiener Zeitung* 12. 11. 1866 [nekrológok]; *Das Vaterland* 20. 9. 1891. • *Irodalom*: Adriányi Gábor, *Scitovszky János pécsi püspök megtámadtatása és prímási kinevezése*, Magyar Papi Egység 23 (1963) 62–68; Adriányi Gábor, *Scitovszky és Simor érsekek harca a prímási jogokért*, Ministerio. Nemzetközi Történészkonferencia előadásai. 1995. május 24–26. (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom–Tatabánya 1998, 29–38; Adriányi, *Geschichte*; Cséfalvay Pál, *Scitovszky János*, Esztergomi érsekek, 372–375; Fazekas Csaba, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból*, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918 (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; Klimó, *Nation*; Meszlényi Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; Meszlényi, *A magyar hercegprímások*, 257–288; Pusztaszeri László, *Scitovszky János hercegprímás politikai portréja*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1 (1989) 137–169; Szinnyei, XII, 792–795; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*; Tusor Péter, *Az esztergomi érsekek hercegi címe Pázmánytól Scitovszkyig (1635–1855)*, s.a.; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 34–40.

Forgó András–Rétfalvi Balázs–Tusor Péter

I.1.5. Simor János (1813–1891)

Győr, 1857. július 6. – 1867. február 22.
Esztergom, 1867. május 16. – 1891. január 23.
bíboros 1873. december 22. (a S. Bartolomeo all'Isola presbiter kardinálisa 1874. június 15.)

1813. augusztus 23-án Székesfehérváron született jómódú, iparos családban. Apja Simor Antal cipészmester, anyja Fejes Terézia volt. Kisnemesi származású édesanyja jó példával járt S. előtt a szegénygondozás és az alamizsnaosztás terén, melyet S. élete végéig követett. S. elemi iskoláit és a gimnázium négy alsó osztályát szülővárosában végezte; a következő két osztály elvégzésére és német nyelvtanulás céljából Budára küldték szülei. 1827-ben Rudnay Sándor esztergomi érsek felvette az esztergomi érsekség növendékei közé. Két évig a pozsonyi *Americanum*ban, majd a nagyszombati érseki líceumban tanult, ahol 1831-ben fejezte be a filozófiai képzést. Tanulmányait a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte kitüntetéssel, itt tette le első szigorlatait is. 1836. október 28-án szentelte pappá Ürményi Péter esztergomi segédpüspök. S. ezután két évig káplánként szolgált Pesten, a Terézvárosban. Jó szónoki adottságai miatt 1839-ben Kopácsy esztergomi érsek kinevezte a pesti egyetem bölcsészkarának hittanárává és egyetemi hitszónokká. 1840-ben a bécsi *Pazmaneum*ba kapott tanulmányi felügyelői kinevezést. 1841-ben teológiai doktorátust szerzett Bécsben; disszertációjában az eredendő bűnt tárgyalta. Itt figyelt fel rá a magyar főnemesség több tagja; 1842-től plébánosként működött a gróf Sándor Móric kegyurasága alá tartozó, Esztergomhoz közeli, akkor 3000 hívet számláló bajnai plébánián.

Ezt követően magasabb egyházi feladatokat látott el: Kopácsy prímás 1846-ban az esztergomi szeminárium teológiatanárának nevezte ki, ahol a végzett növendékeket tanította. A prímási szék megüresedését követően 1847-től Kunszt József esztergomi káptalani helynök titkára, később a prímási kancellária titkára lett. 1850/51-ben udvari káplánként a bécsi *Augustineumban (Frintaneum)* a kánonjog, valamint az egyháztörténet tanulmányi igazgatója. Ezekben az években német folyóiratokba (például *Archiv für das kath. Kirchenrecht*) írt egyházjogi cikkeket. Levelezett az Ausztriában ideiglenesen betiltott *Deutsche Volkshalle*-val, ezért hivatali

megrovásban részesült. Fokozott figyelmet szentelt az egyházművészetnek, amelyet a későbbiekben nagyvonalúan támogatott. 1851-ben a birodalmi kormány kultuszminisztériumának osztálytanácsosává nevezték ki, ahol kitűnt kiváló latintudásával. Néhány hónap múlva székesfehérvári kanonokká és széplaki címzetes apáttá tették. 1854-ben miniszteri tanácsossá léptették elő. A liberális lapok S. halála után megjelent cikkei szerint S. e minőségében kiállt a magyarországi protestánsok és a zsidók jogaiért is. Leo Thun miniszter bizalmas feladatokkal bízta meg. Scitovszky hercegprímás 1854 októberében hosszabb időre Rómába utazott – ahonnan csak 1855 januárjában tért haza –, hogy a Szentszéknél elérje a Magyar Királyság területének mentesítését az osztrák birodalmi konkordátum alól. A birodalmi kormány képviseletében eljáró S-nak sikerült megakadályoznia a hercegprímás törekvéseit.

Az 1856-ban megüresedett győri püspöki szék betöltésénél a kormányzat első számú jelöltje volt. Bécs az alkalmas személyekről az egyháztartomány mind a nyolc főpásztorának véleményét kikérte. Ennek eredményeképp 19 jelölés érkezett be 12 klerikusra; S. kapta a legtöbb, négy szavazatot (Vác/Székesfehérvár: első, Pécs/Szombathely: harmadik helyen, a prímás nem javasolta). Bach miniszter egyértelműen mellette foglalt állást, mivel úgy vélte, hogy így a közeljövőben lehetséges lesz a konkordátum teljes bevezetése Magyarországon. Ennek következtében nem a sokak által várt Deáky Zsigmond győri segédpüspök, prépost és az egyházmegyét ideiglenesen kormányzó káptalani helynök nyerte el a pozíciót, hanem S-t nevezték ki 1857. február 20-án. IX. Pius pápa március 19-én adta ki az ezt megerősítő bullát. S-t Scitovszky hercegprímás szentelte püspökké június 29-én Esztergomban, Peitler váci és Farkas székesfehérvári püspök segédletével, Antonio De Luca nuncius jelenlétében. Ez volt az első püspökszentelés az új, hatalmas bazilikában.

S. új hivatalában is lojális maradt a kormánnyal szemben, de távol tartotta magát a politikai ügyektől és erejét a győri egyházmegye pasztorációjának szentelte. Többször körbeutazta egyházmegyéjét, a szokásos hivatali ügyeket igyekezett maga intézni. Rövid időn belül rendezte az egyházmegye zilált anyagi viszonyait. Mintaszerű gazdálkodással sikerült a püspöki birtokokat sokkal jövedelmezőbbé tennie, ezáltal lehetősége nyílt a gazdasági épületek helyreállítására és az eszközállomány modernizálására, valamint az egyházi és a világi beruházások nagyvonalú

támogatására. Nagy figyelmet szentelt az egyházmegyei iskolaügynek. A szatmári irgalmas nővéreknek Győr-Szigetben zárdát, óvodát, leányiskolát és kórházat, Sopronban és Mosonmagyaróvárott leánynevelő intézetet alapított. Megújította a papképzést, valamint kisszemináriumot alapított. Sopronban létrehozta az első magyar üvegfestő intézetet, és 1858-ban a győri székesegyház Héderváry-kápolnáját üvegablakokkal díszíttette. 1863 és 1865 között restauráltatta és márványborítást adott a győri székesegyháznak. Egykorú jelentések az új főoltárkép restaurálásának költségeit 10 ezer forintra becsülték. Felújította a győri püspöki palotát és a fertőrákosi püspöki kastélyt. Számos plébániának vett új földeket, többet szilárdabb gazdasági alapra helyezett. 1859-ben a papság számára segélyalapot hozott létre. Támogatta az egyházi egyesületeket (például Szent Erzsébet-, Oltár-, és Legényegylet), breviáriumot és misekönyvet adott ki. Támogatta a győri tudományos intézményeket, a Magyar Tudományos Akadémiának pedig 10 ezer forintot adományozott.

A Magyar Udvari Kancellária és Scitovszky hercegprímás már 1866-ban számolt S-al a kalocsai érseki szék betöltésénél, személye azonban a hercegprímás halála után került előtérbe. Bécsben eltekintettek a legrangosabb jelöltektől, Bartakovics egri érsektől (született: 1791), akinek „idős korára és gyengeségére", és Lonovics kalocsai érsektől, akinek „tartós betegségére" hivatkoztak. Helyettük S-t ajánlották, miközben a nemzeti körök Haynald erdélyi püspököt támogatták. S. állítólag vonakodott elfogadni a felkérést, ugyanis az érsekség területén sok helyen használatos szlovák nyelven nem beszélt. „Fekete-sárga" jelöltnek számított, és ő volt az utolsó prímás, aki még a kiegyezéssel hatalomra jutó új politikai elit megkerülésével foglalta el székét. Ferenc József 1867. január 20-án nevezte ki hercegprímássá, a Szentszék február 22-én hagyta jóvá áthelyezését. S. május elején érkezett meg Esztergomba, ahol az érsekség és a magyar egyház irányítását csaknem negyedszázadra vette kézbe. Ünnepélyes székfoglalását és beszédét május 16-án tartotta. Néhány héttel később, 1867. június 8-án ő koronázta magyar királlyá I. Ferenc Józsefet. 1867. június 29-én részt vett Rómában a Péter és Pál apostolfejedelmek vértanúsága 1800 éves évfordulója alkalmából megrendezett nagy emlékünnepségen, ahol a Szentszék szándéka ellenére keresztülvitte, hogy ne az érsekek, hanem a patriarchák sorába kerüljön. A magyar egyház ajándékaként Szent István, Szent László és Szent Imre ereklyéit vitte értékes, díszes ereklyetartóban. Egyúttal át-

adott egy aláírások tömkelegével ellátott petíciót, amely az olasz egységmozgalom által katonailag is fenyegetett IX. Pius pápa melletti szolidaritás kifejezése volt.

A liberális kormánnyal folytatott tárgyalások során S. szorosan együttműködött az ugyancsak 1867-ben kinevezett Haynald kalocsai érsekkel. A kormány a megállapodásokért cserébe elismerte az egyházi birtokokat és szavatolta az egyház társadalmi állását. Egyúttal megszüntette a prímás részére az úgynevezett *pisetum*-jogért (azaz az egykor a pénzverésben való közreműködésért) évente fizetendő 12 ezer forint kifizetését, ám az ezzel kapcsolatos jogi vita S. egész hivatalviselését végigkísérte. S. diplomáciai tapasztalatainak és alkalmazkodóképességének köszönhetően az egyházpolitikában messzemenőkig béke uralkodott, az egyház megtarthatta és gyarapíthatta vagyonát, társadalmi befolyását, intézményeit. Az egyezkedési politika azonban gúzsba kötötte a belső reformot sürgető erőket. S. gyanakvással figyelte az egyházi autonómia-törekvéseket is, amelyek az államhatalomtól való függetlenedésre irányultak. 1867-ben terjedelmes emlékiratban fogalmazta meg aggályait Eötvös József kultuszminiszternek. 1871 januárjában saját autonómia-tervezetet terjesztett fel a királynak.

1869-ben S. vezette a magyar résztvevőket az I. Vatikáni Zsinaton. 1869. december 20-án beválasztották a legfontosabb, a hittani bizottságba, amelynek munkabírásának és kiváló latintudásának köszönhetően hamarosan egyik mozgatórugójává vált. Az 1870. január 14-i és 17-i üléseken klasszikus latinsággal megszerkesztett szónoklatot tartott, amelyekben teológiai érvekkel és a magyar történelemből felhozott példákkal a pápai tévedhetetlenség dogmává tétele ellen érvelt. A zsinat alatt hunyt el szeretett, jótékony édesanyja, akinek temetését távollétében Pauer János, S. irodaigazgatója végezte. Jekelfalusy székesfehérvári püspök kivételével S. és a többi magyar zsinati atya elhagyta a várost, mielőtt a döntő szavazásra sor került volna. A vitatott tanok dogmává emelése után 1871-ben alávetette magát a zsinati határozatoknak. Bíborossá kreálása zsinati szereplése miatt – a gyakori diplomáciai beadványok ellenére – 1873. december 22-ig húzódott. A birétumot a király személyesen adta át S-nak a budai várkápolnában 1874. január 12-én. Címtemploma 1874-ben a *Basilica di San Bartolomeo all'Isola* lett. Részt vett az 1878. évi konklávén, ahol Gioacchino Peccit, a későbbi XIII. Leó pápát támogatta, és akinek megválasztásában

jelentős szerepet játszott. 1887-ben, XIII. Leó aranymiséje alkalmából impozáns magyar zarándokcsapat élén járt utoljára az Örök Városban.

A pasztoráció tekintetében S. kiemelt figyelmet szentelt a papságnak és a katolikus iskoláknak. Már érseki működése kezdetén átfogó beszámolókat kért a pasztorációs feladatot ellátó összes papról. Az intenzívebb papképzés elősegítésére 1876-ban Nagyszombatban kisszemináriumot alapított. Nagyszombatból Esztergomba helyezte át a szemináriumot, amelynek új épületet emeltetett, ezáltal törekedett nagyobb befolyással lenni a papi utánpótlásra. A szemináriumban pedagógiai, pasztorációs és egyházművészeti oktatási egységeket vezetett be. Megemelte a káplánok fizetését, és a gyenge javadalmú plébániák megsegítésére alapítványokat hozott létre. A papság lelki és erkölcsi megerősítésére elrendelte a rendszeres esztergomi lelkigyakorlatokat. A papokat a népnevelésben való aktív részvételre szólította fel, egyházkormányzása során közel 20 új népiskolát emelt. 100 ezer forint alaptőkével egyházmegyei segélyalapot hozott létre, melynek egyharmadát iskolaépítésre és felújításra, kétharmadát pedig a tanítók segélyezésére és nyugdíjukra kellett fordítani. További 20 ezer forintot adományozott a katolikus tanítók országos segélyalapja javára. Támogatta a nagyszombati és a budapesti tanítóképző intézeteket. Fontosnak tartotta a nőnevelés ügyét is, számos iskolát (például Esztergom) és óvodát bízott az irgalmasnővérekre, valamint 1877-ben Révkomáromban (Komárno SK), 1880-ban Léván (Levice SK), 1881-ben Selmecbányán (Banská Štiavnica SK) és Érsekújváron (Nové Zámky SK), 1882-ben Balassagyarmaton emelt leánynevelő intézeteket. 1880-ban Budapesten létrehozta a Simor Intézetet a soknemzetiségű Józsefváros oktatására, ahol kiemelt figyelmet szentelt a magyar nyelv oktatásának. Sokat költött a szegények megsegítésére, továbbá saját költségén Esztergomban kórházat, Bajcson pedig az uradalmi cselédek számára rendelőintézetet alapított, és ugyanitt birtokán új nyári lakot építtetett.

Számos műemlék kötődik S. nevéhez. Az esztergomi Keresztény Múzeum *(Museum Christianum)* a Főszékesegyházi Könyvtár épületében kapott helyet 1875 folyamán. S. itt helyezte el saját gyűjteményét. A múzeum az ország harmadik nyilvános múzeumává vált; S. hivatali utódja, Csernoch alatt az Ipolyi-gyűjteménnyel (1919/20) és a San Marco fejedelmi pár hagyatékával (1925/26) bővült, ezáltal európai rangú kiállítóhellyé vált. S.

1883-ban új prímási palotát építtetett, itt kaptak helyet a terjedelmes érseki gyűjtemények és egy 60 ezer kötetes könyvtár, amely S. saját értékes könyvgyűjteményét is magában foglalta (Simor-könyvtár). Az esztergomi bazilika építtetését 1886-ra befejezte, berendezte kincstárát.

A művészet pártolójaként restauráltatta a Bakócz-kápolnát, az esztergomi várkápolnát, a pozsonyi Szent Márton-templomot és az érsekújvári plébániatemplomot. A Szent Erzsébet-apácák leégett pozsonyi zárdája és temploma helyett újat építtetett. A bécsi *Votivskirche*t üvegablakkal díszíttette. Emlékművet állított Hunyadi Jánosnak és Pázmány Péternek, 1884-ben Drégelyen Szondy Györgynek. Bár írói tevékenysége nem volt jelentős, 1867-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagjává választották. Az ő kezdeményezésére adták ki a terjedelmes *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*-t.

S. a hivatalba lépésekor átalakulás alatt álló érseki nagybirtokok jövedelmező üzemeltetésével biztosítani tudta sokoldalú tevékenységét, és sikerült egy közel félmilló forintos adósságot is törlesztenie. A prímási birtokokat saját maga kezelte, gazdatisztjei számára új nyugdíjszabályzatot alkotott. Uradalmaiban decentralizációt hajtott végre, és az ügyek intézését öt felügyelőre bízta. Ennek következtében jelentősen gyarapodott az állat- és gépállomány, 1869-ben egy kis gépgyártó műhelyt hozott létre Esztergomban, valamint réz- és vasöntödét is működtetett. A sikeres újjászervezés elismeréseként 1885-ben a prímási birtokokat mintagazdaságnak nyilvánították. S. a kortársak szemében takarékos, „jó gazda" és saját maga legjobb intézője volt. Az egykorú visszaemlékezések ugyanakkor kritikusan megjegyezték, hogy a püspöki birtokok infrastruktúrájának egy része takarékossági okokból el volt hanyagolva. S. életvitele állítólag igen egyszerű volt, kerülte a luxust és a feltűnést, mindazonáltal makacs, önfejű és önkényes ember volt, akit inkább tiszteltek, mint szerettek. A sajtóban megjelent visszaemlékezések szerint hercegprímásként étkezés után rendszeresen alamizsnát adott a kérelmezők seregének. Barátságot ápolt Lippert József építésszel, báró Hornig Károly veszprémi és Pauer János székesfehérvári püspökkel. Az 1886 októberében tartott aranymiséje országos ünnepély volt. Ennek során még egyszer a budapesti terézvárosi templom – korábbi kápláni szolgálati helye – szószékére állt, ahol szokásos módon, szabadon mondta el világos felépítésű, az alkalomhoz illően emelkedett beszédét. 77 évesen, 1891. január 23-án halt meg tüdőgyulladásban. A nekrológok három lánytestvérét

említik, akik közül ketten túlélték S-t; egyik unokaöccse orvos volt, aki S-t is kezelte. 1891. január 28-án az esztergomi bazilika kriptájába temették ünnepélyes keretek között.

Hagyatékának a sajtóban megjelent mérlege szerint S. az érsekség ősi vagyonát egy-másfél millió forinttal növelni tudta. Hagyatéka mintegy kétmillió forintot tett ki. A prímási birtokok *fundus instructus*-ához halálakor jelentős állatállomány is tartozott több ezer állattal. A gazdasági berendezések összegét több mint 700 000 forintra becsülték. S. még életében kinyilvánította, hogy a gondosan felépített uradalmakat egy kézben akarja tartani. Ez jogi vitához vezetett az örökösökkel, akiknek nem felelt meg a hivatali utód által váltságul felajánlott összeg, és 1,2 millió forint összegű részletfizetésre tartottak igényt.

• *Művei*: *Pásztori levelek a győrmegyei papsághoz és hívekhez*, 1–10, Győr 1857–1867; *Circulares Litterae ad Clerum Archi-Dioecesis Strigoniensis*, Esztergom 1867–1885; *A római pápa tévmentességéről szóló ősi hagyományok tanubizonyságai Magyarországban*, Pest 1871; *Simor János […] a SZIT fővédnökének e társulat nagygyűlésein mondott megnyitóbeszédei*, Budapest 1886; Csernoch János (szerk.), *Simor János szentbeszédei*, Budapest 1892. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Simor János iratai; *Das Vaterland* 26. 1. és 1. 2. 1867, 16. 2. 1870, 24. és 27. 1. 1891, 13. 11. 1891; *Pester Lloyd* 23. és 24. 1., 27. 4., 26. 11. és 7. 12. 1891; *Die Presse* 23. és 25. 1. 1891; *Neue Freie Presse* 23. 1. 1891. • *Irodalom*: Adriányi Gábor, *Simor János*, Esztergomi érsekek 1001–2003 (szerk. Beke Margit), Budapest 2003; Adriányi, *Vaticanum*; Beke Margit (szerk.), *Simor János emlékkönyv*, Budapest 1992; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Haiczl Kálmán: *Simor János római útinaplója 1874*, Budapest 1944; HC VII–IX; Kőhalmi-Klimstein József, *Emlékezés Simor János bíborosra*, Nagyszombat 1891; Kőhalmi-Klimstein József, *Simor János bíboros érsek. Magyarország hercegprímása élete és működése*, Budapest 1886; Meszlényi Antal, *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Budapest 1970, 289–324; Salacz Gábor, *A magyar kultúrharc története Magyarországon*, Bécs 1938; Klaus Schatz, *Vaticanum I. 1869–1870*, Band 1–3, Paderborn 1992–1994; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; Walter Gyula, *Simor János bíboros hercegprímás emlékezete*, Esztergom 1891; Zelliger Alajos, *Simor János élete*, Budapest 1886.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 41–47.

Rétfalvi Balázs–Tusor Péter

I.1.6. Vaszary Kolos [Ferenc] OSB (1832–1915)

Pannonhalma, 1885. május 11. – 1891. december 17.
Esztergom, 1892. február 8. – 1912. december 31.
bíboros 1893. január 16. (a Ss. Silvestro e Martino ai Monti presbiter kardinálisa 1893. június 15.)

1832. február 12-én született Keszthelyen, V. Ferenc szűcsmester és Bajnok Terézia hatodik, utolsó gyermekeként. Ferenc névre keresztelték. Egy anekdota szerint édesanyja a szőlőbe menet, egyedül hozta a világra és egy kosárban vitte haza. Apja korai halála miatt anyjának egyedül kellett felnevelnie hat gyermekét. Testvérei közül István a veszprémi egyházmegye papja, majd esperese lett, György pedig a püspökség uradalmi számvevője. Középiskoláit Keszthelyen, a premontrei gimnáziumban végezte 1840–1847 között. 1847. szeptember 15-én, mindössze 15 évesen klerikusként felvételt nyert a pannonhalmi bencés apátságba. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt hazaküldték, és csak 1850-ben térhetett vissza. Unokatestvérével, Vaszary Dózsával, későbbi tihanyi perjellel együtt öltötte fel a rendi ruhát 1850-ben, majd 1854. június 6-án tette le az ünnepélyes fogadalmat. Rendi neve Kolos lett. 1855. május 26-án szentelték pappá.

A pannonhalmi teológia elvégzése után 1854 és 1856 között a komáromi, 1856 és 1861 között a pápai, 1861 és 1869 között az esztergomi gimnáziumban tanított. V. az évek során az 1802 után tanítórendként újrainduló bencés rend korai tudós tanár generációinak jeles képviselőjévé vált. Pápai tanári évei alatt rendtársával, Füssy Tamás gimnáziumi igazgatóval *Ifjúsági Plutarch* címmel lapot szerkesztett a diákoknak, amelyben a magyar történelem kiemelkedő alakjairól közöltek életrajzokat. Esztergomi évei alatt kezdett történelemtankönyveket írni. 1863-ra elkészült háromkötetes világtörténeti munkája, amely tíz kiadást ért meg, 1866-ban pedig magyar történeti tankönyve jelent meg. Emellett történelmi témájú cikkeket is publikált, és megírta az 1444. évi várnai csata történetét. 1867-ben Pesten történelem–földrajz szakos tanári oklevelet szerzett, így ő lett a rend első okleveles középiskolai tanára. 1869-ben elöljárói kinevezték a győri gimnázium igazgatójának és az ottani rendház főnökének. Az ő idején épült a győri főgimnáziumi épület 1885-ben. V. bekapcsolódott a város közéletébe, számos egyesület tagja volt, és Győr város igazgatásában is szerepet vállalt.

Híres volt nagy hatású, hazafias beszédeiről, számtalan alkalommal kérték fel ünnepi szónoknak. Közben folytatta tudományos tevékenységét. V. készítette el a főmonostor történetének bemutatását Győr vármegye monográfiájába, és új adatokat közölt a reformkori országgyűlésekről Guzmics Izidor naplói alapján. Országos hírnevet szerzett, 1884-ben, harmincéves tanári jubileuma alkalmából állami kitüntetésben részesítették. Már ezekben az években jótékony pap hírében állt, sokan fordultak hozzá.

1885. április 9-én rendtársai három jelölt közül első helyen őt javasolták pannonhalmi főapátnak, amit király elfogadott, s 1885. április 28-án kinevezte. Székét május 11-én foglalta el. Benedikálása Győrött szeptember 20-án történt. Addigi pályafutásának megfelelően továbbra is elsődlegesen oktatási kérdésekkel foglalkozott, igyekezett emelni a szerzetes tanárok képzésének színvonalát, és nagy gondot fordított a tanügy fejlesztésére az apátsághoz tartozó településeken. Zalaszentiványon és Zalaapátiban új leányiskolákat létesített, melyek vezetését az irgalmas nővérekre bízta. Kiscellben leányiskolát, Varsányban és Tömördön új iskolákat létesített. Tihanyban restauráltatta a régi apátsági templomot, valamint a tényői, bakonypéterdi, ravazdi, bársonyosi és zalaszentiváni templomokat, Radán pedig új templomot építtetett. A rend tulajdonában levő balatonfüredi főapáti fürdőt és nyaralót nagy költséggel gazdagon felszerelte és értékes bútorzattal látta el. A rend birtokain számos korszerű gazdasági épületet emeltetett. Kormányzása alatt egyesült a korábban Göttweighez tartozó zalavári apátság a pannonhalmi főapátsággal.

Az egyházpolitikában Simor János prímás kormányzata végére komoly feszültségek mutatkoztak a katolikus egyház és a liberális kormányzat között a szekularizációs törekvések miatt. Az egyik vitás kérdés – az anyakönyvezés és a házassági kérdés mellett – az érseki székhely Budapestre történő költöztetése volt. A kormány áthelyezési terve a főkáptalan tiltakozása nyomán azonban megbukott, és kompromisszum gyanánt a következő érsek feladatának a budapesti helynökség felállítását írták elő. Ellentét alakult ki az új érsek személyét illetően is: sem a Szentszék, sem a magyar kormány nem tudta keresztülvinni a maga jelöltje (Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök, illetve Samassa József egri érsek) kinevezését. Csáky Albin kultuszminiszter (1888–1894) végül V-t ajánlotta kompromisszumos jelöltként, akinek „teljes függetlenségét és pártatlanságát" hangsúlyozta, és személyében esélyt látott az egyházpolitikai törvények elfogadására. V. fenntartásait félretéve elfogadta a jelölést, majd 1891. október 27-én Ferenc József aláírta kinevezését, ezáltal ő lett a magyar egyház újkori

történetében az első bencés szerzetes az esztergomi érseki székben. A kánoni eljárás november 5-én zajlott le a bécsi nunciatúrán, majd XIII. Leó pápa 1891. december 17-én erősítette meg kinevezését. Székvárosába 1892. február 1-én csöndesen vonult be. Február 7-én Luigi Galimberti bécsi nuncius (1887–1893) a prímási palota kápolnájában szentelte püspökké, érseki beiktatása másnap volt. Mottóul a „*Pax*" szót választotta. A pápa megengedte az érseknek, hogy már bíborosi kinevezése (1893) előtt viselhesse a bíborosi öltözéket. A birétumot 1893. január 16-án kapta meg Rómában, majd június 15-én a *Ss. Silvestro e Martino ai Monti* presbiterbíborosává nevezték ki. 1903-ban részt vett a konklávén, 1914-ben azonban már betegsége miatt nem tudott elutazni Rómába.

V. prímási működése a nagy egyházpolitikai küzdelmek időszaka volt. Kormányzatát Csernoch János érseki irodaigazgató, Rajner Lajos helynök és Kohl Medárd érseki titkár segítették, akiknek V. az évek során egyre több feladatot adott át. 1892-ben *ad limina* látogatásra Rómába utazott, amelynek során a Szentszék álláspontját tudakolta meg a magyar egyházpolitikai kérdésekre vonatkozóan. Rómából hazaérkezve a koronázási jubileum alkalmával tartott egyházi beszédével hívta fel magára a figyelmet, mivel abban a király kötelességei között kiemelte az alkotmányos hűséget. V. a konzervatív ellenzék vezetője és erkölcsi támasza volt. Nagy hatású beszédei mellé azonban nem társult hatékony érdekérvényesítő képesség. 1892. július 4-én a főrendiházban tartott beszédet az elkeresztelés ügyében. 1894-ben, az első Országos Katolikus Nagygyűlésen ő mondta a nyitóbeszédet. 1893-ban memorandumot nyújtott be a polgári házasság kérdésében az uralkodóhoz, és vezetésével a püspöki kar további három memorandumot is készített az egyházpolitikai törvényekkel kapcsolatban. 1895-ben a vitatott törvények elfogadása után számos körlevélben tájékoztatta a katolikus híveket az egyházi házasság és anyakönyvezés új feltételeiről. A korszak feszültségeiről tanúskodik, hogy 1893. április 10-én egykori szolgálója a prímási palotában merényletet kísérelt meg ellene. Életét titkára, Kohl Medárd saját életének kockáztatásával mentette meg. A merényletet követően hálából zarándoklatot vezetett Rómába. Kohl ettől kezdve V. jobbkeze, majd segédpüspöke lett. A későbbiekben ismét napirendre került az egyházi autonómia kérdése, az előkészítő bizottság az 1870-es autonómia-kongresszus tervezete alapján kezdte meg a munkát. 1896. május 3-án, a honfoglalás millenniumi ünnepsége alkalmából beszédet mondott a királyhoz, a királynéhoz és a nemzethez, amelyek alapgondolata az volt, hogy „Kard foglalta el, ke-

reszt tartotta fenn e hazát". Kérésére XIII. Leó a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére külön ünnepet engedélyezett.

V. az egyházpolitikai küzdelmekkel párhuzamosan igyekezett püspöki kötelezettségeinek is eleget tenni és alaposan megismerni a főegyházmegye viszonyait. 1892-ben a kormány és a főkáptalan között létrejött megállapodásnak megfelelően létrehozta a budapesti érseki helynökséget, amelynek vezetésével Cselka Nándort bízta meg. A megerősödött budapesti jelenlét hatékonyan szolgálta a főváros pasztorációját. V. érseki szentszéket is felállított Budapesten, amely a későbbiekben a hivatali ügyek intézésében támogatta. Sokat tett a tanügy fejlesztéséért. Újjászervezte a tanítóképzőt és rendezte az intézmény tanárainak fizetését. Megújította az egyházmegyei Főtanfelügyelőséget is. Esztergomban óvónőképző intézetet alapított és újjáépíttette a főgimnáziumot.

V. kifejezetten szerény életvitelt folytatott. Megelégedett egy idős szolgálóval, aki már hivatali felemelkedése előtt is mellette volt. Érzékeny gyomra miatt kizárólag a szülőföldjéről származó, balatoni szakácsnő főzött rá – még az 1903. évi konklávé idején is. Elődjeihez hasonlóan több alapítványt tett: a katolikus tanítók árva- és menedékházára 10 ezer forintot, szülővárosa, Keszthely szegényei számára 100 ezer koronát, a keszthelyi főgimnáziumi tanulók részére pedig 50 ezer koronát áldozott. 1895-ben 50 ezer koronát ajánlott fel egy új közkórház alapítására Esztergomban. Ugyanabban az évben ő avatta fel az esztergomi Mária Valéria hidat. Ezenfelül számos egyházi intézményt támogatott. V. jövedelmei jelentős részét adakozásra fordította, közismert nagylelkűségével azonban többszörösen visszaéltek. A titkárság feljegyzései szerint az ilyen jellegű kiadások már 1904-ben meghaladták a hatmillió (!) koronát. A vagyongazdálkodás terén elődjének, Simornak köszönhetően beállt pozitív mérleg ily módon felborult, a jelentős kiadások egyre inkább megroppantották az érsekség gazdasági erejét.

V. az évek során betegsége miatt szellemileg és testileg is megtört. 1905-től kezdve teljesen visszavonult a nyilvánosságtól. 1911-től a magyar egyház vezetését Csernoch kalocsai érsekre bízta. V. 1912-ben távol maradt a bécsi Eucharisztikus Világkongresszustól is, amely az udvar nemtetszését váltotta ki. Ezt követően tárgyalások kezdődtek a király, a kormány és a Szentszék között Vaszary lemondásáról és utódlásáról. Hivatalosan 1912. december 31-én fogadták el lemondását, egyúttal Csernoch János kalocsai érseket nevezve ki az esztergomi érseki székre. Bár a bíborosok szokás szerint püspöki székük elvesztése után a pápai udvarba távoztak, V. elérte, hogy Magyarországon maradhasson.

Lemondását követően balatonfüredi nyaralójába vonult vissza, és főként történelmi tanulmányaival foglalkozott. Kezdetben használhatta a budai prímási palotát és évente több mint 100 000 korona nyugdíjat kapott. Az utolsó évek azonban nem voltak mentesek a megalázó jelenetektől sem. Az érseki javadalom adósságainak számbavételére létrehozott kormánybizottság elmarasztaló jelentése mellett, az érsekség hitelezői perekkel igyekeztek érvényt szerezni követeléseiknek. A csődeljárást csak a balatonfüredi villa elárverezésével sikerült elkerülni. A főegyházmegye adósságának törlesztésére V. személyes tárgyait is lefoglalták, amit az egyházzal szemben kritikus sajtó Csernoch hercegprímás keményszívűségének számlájára írt. V. 83 évesen, megkeseredve és lényegében vagyontalanul hunyt el Balatonfüreden, 1915. szeptember 3-án. Végakaratának megfelelően szülővárosában, Keszthelyen, az általa építtetett Vaszary-kápolnában, szülei mellé temették el szeptember 9-én, számos püspök jelenlétében. A temetési szertartást Hornig veszprémi püspök vezette. A szociáldemokrata sajtó szerénysége és jótékonysága miatt úgy emlékezett meg V-ról, mint aki a magyar főpapok között „fehér holló" volt. Hamvait 1981-ben Lékai László bíboros szándéka szerint az esztergomi bazilika kriptájába helyezték át. Néhány éve az esztergomi kórház is az ő nevét viseli.

• *Művei*: *Világtörténelem, katolikus tanodák számára és magánhasználatra I*, Pest 1863, *II*, Esztergom 1863, *III*, Pest 1863; *A várnai csata*, Pest 1864; *Magyarország történelme az alsóbb osztályok számára*, Győr 1865; *Magyarország történelme felsőbb osztályok számára*, Győr 1865; *Kurzgefasste Geschichte von Ungarn*, Pest 1867; *Világtörténelem, katolikus tanodák felsőbb osztályai számára I*, Pest 1869, *II–III*, Pest 1870; *Történelem rövid vázlatban, alsóbb osztályok számára*, Győr 1869–1870; *Történelmi atlasz*, Budapest 1873; *Adatok az 1825-iki országgyűlés történetéhez*, Győr 1883; *I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem*, Győr 1884; *Adatok az 1830-i országgyűlés történetéhez*, Győr 1885; *Történelmi életrajzok*, Budapest 1892; *Vaszary Kolos beszédei*, Esztergom 1909. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, XIV, 994–996. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Vaszary Kolos hercegprímás iratai; *Reichspost* 28. 11. 1912, 10. 9. 1915; *Pester Lloyd* 8. 11., 28. 11. 1912; *Neue Freie Presse* 4. 9. 1915, *Reichspost* 8. 9. 1915; *Arbeiter-Zeitung* 9. 9. 1915 [nekrológok]; KEMÉNFY KÁLMÁN DÁNIEL, *Vaszary Kolos*, Esztergom 1905; *† Vaszary Kolos bíbornok*, Katholikus Szemle 29 (1915) 785–786; *Vaszary Kolos †*, Századok 49 (1915) 7–8, 462–463; ERDÉLYI LÁSZLÓ, *Vaszary Kolos †*, Történelmi Szemle 5 (1916), 156–160; SÖRÖS PONGRÁC, *Kardinal Klaudius V*, Salzburg 1916. • *Irodalom*: BERKÓ–LEGÁNYI, *Névtár*, 88; FÜLÖP ÉVA, *Vaszary Kolos*, Esztergomi érsekek, 379–385; GERGELY MARIANN–PLESZNIVY EDIT–VESZPRÉMI NÓRA (szerk.), *Vaszary János és Vaszary Kolos. A festőművész és az egyházfő*

találkozása az egykori prímási nyaralóban, Budapest 2010; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 325–352; SALACZ GÁBOR, *A magyar kultúrharc története*, Bécs 1938; VIZI E. SZILVESZTER, *Vaszary Kolos: A főpap, a tudós és a közéleti ember*, Magyar Szemle 28 (2019) 3–4: 15–23.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 47–53.

RÉTFALVI BALÁZS–TUSOR PÉTER

I.1.7. CSERNOCH JÁNOS [ČERNOCH] (1852–1927)

Csanád, 1908. május 10. – 1911. április 20.
Kalocsa, 1911. június 1. – 1912. december 3.
Esztergom, 1913. január 1. – 1927. július 25.
bíboros 1914. május 25. (a Sant' Eusebio presbiter kardinálisa 1914. szeptember 8.)

Csernoch János 1852. június 18-án született a jómódú Szakolca (Skalica SK) városban, szlovák polgári családban, Csernoch Pál és Novák Erzsébet harmadik gyermekeként. Anyai nagybátyja, Novák Pál a nagyszombati érseki helynök titkáraként szolgált, ő szorgalmazta Cs. továbbtanulását. Cs. az elemi iskola után négy évig a szakolcai gimnáziumban tanult, ahol kitűnt latintudásával. Tanulmányait Besztercebányán, majd az esztergomi bencés gimnáziumban folytatta. 1868-ban felvételt nyert a szemináriumba, így a gimnázium két utolsó osztályát magántanulóként járta ki. Érettségi után Simor János érsek Bécsbe küldte a teológia elvégzésére. 1870–1874 között a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen tanult, ahol két szigorlatot is letett (biblikum, egyháztörténet/-jog). Szünidejében meglátogatta az esztergomi főegyházmegye különböző plébániáit, sokszor megfordult Nagyszombatban és Pozsonyban is. 1874-ben diakónusként felvételt nyert a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)*. Tanulmányaira és magatartására mindvégig jó osztályzatokat kapott. Miközben az intézményben utolsó két szigorlatára készült fel, egyetemi előadásokat is hallgatott, többek között egyházművészetet. Johann Kutschker segédpüspök szentelte pappá 1874. november 18-án Bécsben. Első miséjét az Erzsébet-apácák kolostortemplomában tartotta, később az apácák lelkivezetője is lett. A *Frintaneum*ban írt úgynevezett házi

disszertációját a nyelveken beszélés ajándékáról írta, amelyet egyetemi doktori értekezéssé fejlesztett tovább. 1876. június 2-án teológiai doktorátust szerzett.

Hazatérése után néhány évig lelkipásztori szolgálatot töltött be. Holicson (Holíč SK), majd Felsőradoson (Radošovce SK) volt káplán. 1877-ben Budapestre helyezték, ahol a Krisztinavárosban, majd 1878-ban a Terézvárosban, Klempa Simon mellett szolgált, itt a szlovák ajkú hívek lelkigondozását is ellátta. Már kápláni évei alatt számos újságcikket írt szlovák és magyar nyelvű lapokba, például a *L'udové noviny* („A népújság"), *Kazateľňa* („A szószék"), a *Pútnik svätovojtešský* („Szent Adalbert zarándoka"), valamint az *Új Magyar Sion* és a *Magyar Korona* című újságokba, valamint a Hornig Károly által szerkesztett *Religio és Nevelés* című folyóiratba. Horniggal barátságba került, így amikor az Esztergomba kapott hercegprímási irodaigazgatói kinevezést, Cs-t is a hercegprímás figyelmébe ajánlotta. Cs. 1879-től szentírástudományt tanított az esztergomi szemináriumban. Egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé: 1880-tól szertartó és levéltáros, 1882-től jegyző, majd hercegprímási titkár volt. 1887-től udvari káplán, irodaigazgató és kanonok lett, 1890-ben savniki apáti címet és javadalmat nyert. Ekkoriban is számos cikket és tanulmányt közölt, az aktuális egyházpolitikai kérdésekben hallatta hangját. A halotthamvasztásról kialakult vitában védte az egyház álláspontját, az elkeresztelések és a kötelező polgári házasság ellen publikált tanulmányt. A *Magyar Korona*ban, a *Magyar Állam*ban és az osztrák *Vaterland*ban megjelent cikkei a politikai életben is feltűnést keltettek. Simor érsek halála után Cs. még egy évig maradt irodaigazgató, majd Vaszary hercegprímás 1893-ban főszékesegyházi plébánossá nevezte ki. 1896-ban főegyházmegyei cenzor, 1898-ban nógrádi főesperes, 1905-ben szentgyörgymezei prépost és székesegyházi főesperes lett. Plébánosi működése során személyes kapcsolatainak és prédikációinak köszönhetően hamar népszerű lett. A város társadalmi életében aktív szerepet vállalt, részt vett az esztergomi katolikus szervezetek (Katolikus Kör, Legényegylet, Keresztényszocialista Egyesület, Szent Vince Egyesület, Népakadémia) működésében, szervezésében. Az *Esztergom* című lap rendszeres cikkírója volt. Egyházpolitikai kérdésekben Vaszary érsek, főpásztorok és politikusok is kikérték tanácsát.

Részt vett a Katolikus Néppárt szervezésében. Először az 1896-os képviselőválasztáson indult a párt színeiben, a lengyel határhoz közeli Csaca

(Čadca SK) kisváros képviselőjeként. A Bánffy Dezső miniszterelnök által kiírt választásokat a millenniumi ünnepségek túlfűtött nemzeti érzése jellemezte, és szabálytalanságok miatti vádaskodások kísérték. Bár Cs. fölényesen győzött volna, a választási bizottság úgy döntött, hogy a mandátumot a liberális kormánypárt jelöltjének ítéli oda. Sikeresebben alakult az 1901., 1905. és 1906. évi parlamenti választás, amelyek során szlovák papok jelentős támogatásával szülővárosa, Szakolca képviselőjének választotta. A képviselőházban tárgyalta a munkáskérdést, felszólalt a felekezeti iskolák védelmében, a tanítók fizetésének rendezéséért, a kongrua, a felekezeti egyenlőség és a katolikus autonómia érdekében. Személye már 1905/1906-ban felmerült a szatmári püspökség betöltése kapcsán. 1908-ban Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter (1906–1910) a királynak őt ajánlotta a csanádi püspöki székbe: „elsőrangú adminisztratív erőnek" tartotta és úgy vélte, hogy „teljesen járatos a parlamenti viszonyokban". 1908. január 12-én nevezte ki a király, február 19-én erősítette meg X. Pius pápa és május 10-én szentelte püspökké Temesváron Hornig püspök. Püspöki székét ugyanaznap foglalta el. Méltóságánál fogva a főrendi ház tagja volt, de az 1910-es választásokig megtartotta képviselőházi helyét.

Püspökként komoly irodai munkát is végzett és naponta tartott kihallgatást. Bérmaútjai során rendszeresen ellenőrizte papjait. A szemináriumi képzés színvonalát igyekezett emelni. Székvárosában katolikus szellemű lapot alapított. A katolikus élet erősítésére támogatta az egyesületeket, például a Katolikus Kört, az Urak és Úrnők Kongregációját, a Katolikus Népszövetséget, és szorgalmazta legényegyletek alapítását. Egyházkormányzati téren szerepe volt a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye – viták kísérte – megalapításának kieszközlésében. Törekedett a protestánsokkal való viszony enyhítésére. Része volt abban is, hogy 1909-ben a Szentszék Magyarországra is kiterjesztette a vegyes házasságokkal kapcsolatban azokat az engedményeket, amelyeket Németországnak adott. Magatartásával kivívta Tisza István többszörös miniszterelnök elismerését.

Rövid csanádi püspöki működése után a király 1911. március 8-án kalocsai érsekké nevezte ki. A szentszéki megerősítés április 20-án kelt, székét június 1-jén foglalta el. A visszavonultan élő Vaszary prímás helyett ekkor már ő intézte a magyar egyház ügyeit, tárgyalt Budapesten és Bécsben egyházpolitikai kérdésekben. Vaszary lemondása után a király 1912. november 20-án őt nevezte ki esztergomi érseknek. X. Pius pápa december 13-án

hagyta jóvá az áthelyezést. Miután ünnepélyesen kivonult Kalocsáról – ahol a város részére adományozott több mint 30 mázsás harang is őrzi emlékét –, esztergomi székét 1913. január 1-jén foglalhatta el. A pápa 1914. május 25-én nevezte ki bíborossá. A Bécsbe megküldött bíborosi birétumot és mozzetát az addigi szokásoknak megfelelően az uralkodó volt jogosult átadni neki a bécsi udvari kápolnában. Őt ezúttal Ferenc Ferdinánd trónörökös helyettesítette. A bíborosi kalapot a következő nyilvános konzisztóriumon kellett átvennie a pápától, erre azonban a röviddel ezt követően kitörő első világháború miatt csak később kerülhetett sor. Csernoch volt az utolsó magyar bíboros, akinek a kreálása ilyen eljárásrend szerint zajlott le. Részt vett az 1914. szeptemberi konklávén, ahol Giacomo della Chiesa bíborost – azaz XV. Benedek pápát – választották meg. Az alkalmat felhasználta arra, hogy kapcsolatokat építsen ki más bíborosokkal. Ezáltal is enyhíteni akarta a háború miatt a Monarchiával szemben kialakult ellenséges hangulatot. XV. Benedek pápa 1914. szeptember 8-án avatta presbiter bíborossá, római címtemploma a *Sant'Eusebio all'Esquilino* lett. A drámai politikai eseményektől függetlenül Rómában előrehaladtak az első kánonjogi kódex munkálatai, amelyet 1917-ben *Codex Iuris Canonici* címen tettek közzé. A munkában Cs. is közreműködött, többek között 1915. évi, jelentős perjog-kommentárjával. Kodifikációs munkájáról később Pietro Gasparri államtitkár is elismerően nyilatkozott.

Cs. az érsekséget gazdaságilag zilált állapotban vette át, ezért szigorú takarékossággal törekedett arra, hogy ismét megteremtse a szilárd anyagi alapokat. Ez kihatott a hagyományos jótékony célú, valamint az alsópapságot és az alkalmazottakat illető szociális kiadásokra. A világháború alatt körleveleiben és beszédeiben hazafiasságra és kitartásra buzdított. Hadikölcsönt jegyzett, rendkívüli ájtatosságokat és szentmiséket írt elő. A háború okozta szenvedést vöröskereszt kórház és hadiárvaház létesítésével igyekezett enyhíteni. A háború előrehaladtával a pápa kezdeményezéseinek megfelelően Cs. is sürgette a békét a nyilvánosság előtt. Az új uralkodó, IV. Károly még trónralépése előtt tanácsát kérte Esztergomban. Főképp Cs-nak köszönhető, hogy Tisza István 1917-ig miniszterelnök maradhatott, és református hite ellenére mint nádorhelyettes ő tehette IV. Károly fejére a koronát a koronázási szertartáson az esztergomi érsekkel közreműködve.

Az első világháború vége több szempontból is tragikusan érintette. A politikai és katonai események következtében fivére és annak felesége politi-

kai gyilkosság áldozata lett. Érsekségének nagy része az alakuló csehszlovák állam területén helyezkedett el, területét annak fegyveres csapatai szállták meg, így megszűnt a kapcsolat a székhellyel. A magyar belpolitikában óvatos magatartást tanúsított. Károlyi Mihály kormánya idején nem tett hűségesküt, de megígérte, hogy nem támogatja ellenségeit. IV. Károly királyt nem volt hajlandó rávenni a lemondásra. A Tanácsköztársaság idején esztergomi palotájába vonult vissza, amelynek nagy részét katonai célokra foglalták le, az esztergomi Keresztény Múzeum és a főszékesegyházi kincstár gyűjteményeit pedig államosították. Az olasz katonai misszió parancsnoka felajánlotta, hogy segít neki az ország elhagyásában, de ő ezt nem fogadta el. A Tanácsköztársaság bukása után elítélte a megtorlásokat a hatalom korábbi birtokosain. Sikerült visszaszereznie az államosított műkincseket, és a román megszállóktól Ipolyi Arnold gyűjteményét. Szerette volna elérni, hogy Magyarországot helyezzék a Szentszék vagy valamelyik nagyhatalom védelme alá, ám törekvése nem járt sikerrel. 1919 augusztusától kezdve rendszeresen tárgyalt a Szentszékkel és az antant képviselőivel az országnak nyújtandó szociális támogatás és a békefeltételek enyhítése érdekében, valamint a magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok felvételéről és az egyházpolitikai kérdések megoldásáról.

A háború következményei súlyosan érintették Cs-t. Bár 1919 újévkor a pápának címzett írásában elismerte „a magyarországi egyházmegyék rendezésének" szükségességét, és megbízta a Rómában élő bencés tudóst, Serédi Jusztiniánt, hogy a Szentszéknek ebben tanácsot adjon, egyúttal törekedett arra, hogy joghatósága az új határokon túl élő hívek fölött is megmaradjon. 1919 tavaszán határozott ellenállásával megakadályozta, hogy Fischer-Colbrie kassai püspököt a kialakulóban lévő Csehszlovákia apostoli delegátusává tegyék. Cs. 1919 nyarán Osvald Ferenc Richárd (František Richard Osvald) szlovák papot az érsekségnek a kialakuló Csehszlovákiához kerülő, megszállás alatt lévő részének általános helynökévé tette meg, ám a fontos döntéseket saját hatáskörébe vonta. Másfelől a csehszlovák kormány megpróbálta megakadályozni Osvald és a hercegprímás közötti kapcsolatfelvételt és megbeszéléseket, ezáltal az idős általános helynök állandóan két tűz közé került. Mivel ez a helyzet a papság fegyelmére és a lelkipásztorkodásra nézve is káros volt, Osvald többször elbocsátását kérte az érsektől, ám nem járt eredménnyel. A trianoni békeszerződés ratifikálása súlyosan érintette az esztergomi főegyházmegyét. Bár székhelye Magyarországon maradt, terüle-

ténak nagyobb része Csehszlovákiához került, ahol a szlovák területnek közel egyharmadát foglalta el. A főegyházmegye 404 plébániája esett az új állam területére és csupán 89 maradt Magyarországon. Mindezt tetézték az érsekséget, a székeskáptalant és a papnevelő intézetet érintő bonyolult vagyonjogi kérdések, amelyekben Cs. nem tudott kiegyezni az új állammal. 1923-ban ez ügyben pert indított a hágai Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróság előtt a csehszlovák állam ellen. A hercegprímás ettől kezdve arra törekedett, hogy késleltesse az egyházmegyei határoknak a politikai határokhoz történő igazítását. Ezt az álláspontot képviselte 1920. évi római útja alkalmával is XV. Benedek pápa előtt, aki hajlott is ennek figyelembevételére.

Ebben a magyar hatóságok is támogatták, hiszen a trianoni országhatárokat ők is csak ideiglenesnek tekintették. Ettől függetlenül XI. Pius 1922 májusában Jantausch Pált (Pavel Jantausch) nagyszombati apostoli adminisztrátornak nevezte ki *ad nutum Sanctae Sedis*, ami de facto az érintett terület leválasztását jelentette, és hosszú távon a nagyszombati érsekség 1977. évi felállításához vezetett (néhány éve pozsonyi és nagyszombati főegyházmegyékre osztották fel).

Legkésőbb az 1918. évi átalakulással megmutatkozott, hogy Cs. személyében a régi és az új Magyarország nemzetiségi problematikája testesült meg. Kora esztergomi kanonokjaihoz és az érseki aula egy részéhez – többek között inasához – hasonlóan Cs. is szlovák származású volt. Ugyanakkor a történelmi Magyarországot hazájának tekintette, annak nemzetiségeivel és nyelveivel együtt, és környezetével mindig az illető anyanyelvén érintkezett. Ennek ellenére cseh és szlovák nacionalisták azzal vádolták, hogy egyházi karrierje érdekében megtagadta származását. Cs. saját „nemzeti identitásának" kérdése és ennek jelentősége megkülönböztetett figyelmet kíván. A magyar történészek Cs. példájában azt látják, hogy a történelmi Magyarország a feszültségek ellenére valóban hazája volt az ott élő szlovákoknak. Hangsúlyozzák, hogy szó sem volt modern, 20. századi értelemben vett – például a Benes-féle dektrétumokhoz fogható – nemzetiségi elnyomásról. A szlovák történészek szerint miután Cs. elfordult a pártpolitikától és magasabb egyházi pályafutás mellett döntött, elhatározása az erős magyarosítási törekvések miatt együtt járt szlovák identitása feladásával. Ez fokozatosan történt: névmagyarosítás, majd eltávolodás a szlovák nemzeti-politikai tevékenységektől, végül egy elsődlegesen magyar iden-

titás felvétele. Mindezzel együtt járt közeledése a politikai elithez és a kor főbb magyar méltóságviselőire jellemző arisztokrata életmód elsajátítása.

Cs. politikai tehetsége, a közügyek és kezdetben a szlovák nemzeti öntudat iránti érdeklődése korán megmutatkozott. Kész volt nyilvánosan felemelni hangját népe egyházi és nemzeti érdekeiért. Elköteleződött a Katolikus Néppárt mellett, mert tetszett neki annak szociális programja, és az, hogy elutasította a kultúrharcos magyar liberalizmust, továbbá, hogy kezdetben mérsékelten viszonyult a nem magyarok nacionalista törekvéseihez. Miután azonban szlovák papok és laikusok Hlinka András (Andrej Hlinka) vezetésével 1905-ben saját szlovák néppártot alapítottak a Néppártból való kiábrándulásuk következtében, Cs. már nem tartott velük. Ettől függetlenül nagyvonalúan támogatta szülővárosa egyházi és oktatási intézményeit és igyekezett közbelépni, amikor egykori szlovák párttársainak megrendszabályozására került sor – különösen, amikor Hlinkára börtönbüntetést mondtak ki. Néhány jel arra mutat, hogy Cs. prímási méltóságáról 1919 tavaszán szívesen lemondott volna. Bizalmasan érdeklődött a Csehszlovákia szlovák részének igazgatásáért illetékes minisztérium egyházügyi referensénél, hogy visszavonulhatna-e szülővárosa plébániájára. A minisztérium azonban nem engedélyezte számára a határátlépést.

Az érzelmi érintettség ellenére Cs. korlátlanul lojális maradt a magyar állameszméhez, a történelmi, Szent István-i állam visszaállítására törekedett és ennek érdekében tárgyalt befolyásos politikai és egyházi személyiségekkel az antant országaiban és a Szentszéknél. Miután a szlovákok politikai vezetése 1918. október 30-án deklarálta a csehszlovák államot, Cs. az érintett terület papságát a magyar állam iránti hűségre szólította fel, és Hlinkát is arról igyekezett meggyőzni – sikertelenül –, hogy egyházi szempontból szükséges a történelmi Magyarország megtartása. Miután a Szentszék kikérte véleményét a szlovák területek megüresedett püspöki székeinek betöltése ügyében, Cs. olyan papokat is ajánlott, akiknek állam- és nemzetpolitikai felfogását nem osztotta, de feltételezte, hogy rendelkeznek a szükséges kvalitásokkal – közéjük tartozott Hlinka is.

Bár az új nemzetközi rendet határozottan visszautasította, Cs. politikai realistaként már 1918/19 fordulóján pragmatikusan az etnikai revízió – azaz legalább az utódállamok magyar többségű peremterületeinek visszacsatolása – mellett foglalt állást. Hasonlóképpen viszonyult a királyság kérdéséhez. Bár legitimista maradt, és IV. Károly királyt 1921-es két Magyaror-

ságra való visszatérési kísérlete során biztosította hűségéről, a visszatérést nem helyeselte. Cs-ra hárult az a kényes feladat, hogy tárgyalásokat folytasson a végül a tihanyi apátságban fogvatartott királyi párral, igyekezve meggyőzni őket arról, hogy a trón elfoglalása nem időszerű. Az 1922-es konklávé idején is arra használta fel római tartózkodását, hogy országának támogatást szerezzen. Pénzadományt gyűjtött és többek között elérte, hogy szegény gyermekek Belgiumban, Hollandiában és Svájcban üdülhessenek.

Cs. több újítást is kieszközölt az érsekség igazgatásában. 1919-től kezdve támogatta a plébániákon működő egyházközségi képviselőtestületek felállítását, amelyek a plébános tanácsadói voltak, főképp gazdasági kérdésekben. A nagy lélekszámú plébániákat felosztotta, új plébániákat alapított és számos új templomot építtetett. Támogatta a különböző szerzetesrendek letelepedését Budapesten és vidéken is. Hercegprímási működése a szerzetesrendek magyarországi virágkorának idejére esett. Így például 1912-ben nyitották meg a ciszterciek a budai Szent Imre Gimnáziumot, valamint az akkor igen aktív fiatal missziós rend, a verbiták *(Societas Verbi Divini)* máriakéméndi (1916) és budatétényi (1924) rendházát. A szaléziak először Péliföldszentkereszten nyitottak házat, majd az ország több településén árvaházat, fiúnevelő intézetet és nyomdát hoztak létre. Az angolkisasszonyok több lányiskolát is nyitottak (például a Ward Mária Kollégiumot), az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek *(Sorores a Divino Redemptore)* 1911-ben hozták létre a *Collegium Marianum*ot, 1916-ban pedig a Szent Anna Kollégiumot. Cs. támogatta a katolikus szociális „úttörő" és első magyar parlamenti képviselőnő, Slachta Margit (1884–1974) rendalapítását, a Szociális Testvérek Társasága *(Societas Sororum Socialium)* létrejöttét. Sürgette a Magyar Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapok szigorúbb ellenőrzését, 1923-tól ő látta el az ellenőrző bizottság elnöki feladatait. Védte a budapesti egyetem katolikus jellegét. A Szent István Akadémia védnöke volt. A Szent István Társulat közgyűlésein tartott megnyitó beszédei és a katolikus nagygyűléseken tartott záróbeszédei 1924-ben nyomtatásban is megjelentek. Cs. támogatta a katolikus egyesületeket összefogó Katolikus Népszövetség tevékenységét. Budapesten két otthont létesített a hitoktatók számára, és a városvezetéssel fizetésük rendezéséről is tárgyalt.

A különféle egyházi és állami kitüntetéseket elnyert Cs. 1924-ben ünnepelte pappá szentelésének 50. évfordulóját. 1926-ban részt vett a chicagói

XXVIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. Útközben Párizsban, majd Amerikában is szót emelt Magyarország érdekében. Daganatos megbetegedése miatt Cs. 1927 tavaszán orvosi tanácsra délre utazott, ahol néhány hétig egy magyar arisztokrata San Remo-i villájában pihent. 1927. július 25-én, 75 évesen hunyt el Esztergomban, halálának közvetlen oka tüdőgyulladás volt. Július 29-én, nagy pompával helyezték örök nyugalomra az esztergomi bazilika prímási kriptájában. A temetésen három főherceg és Horthy Miklós kormányzó is részt vett. Az aznapi hőség következtében negyvenen vesztették eszméletüket, többek között Medul Latif budapesti imám. Cs. 1923 júliusában kelt végrendeletében egyszerű, dísztelen temetésről rendelkezett. Továbbá leszögezte, hogy a Csehszlovákiával fennálló megoldatlan vagyonjogi helyzet miatt nem áll rendelkezésére készpénz, a 15 millió korona értékű hadikölcsönt Cs. „elajándékozta". Esetleges vagyonát az érsekség Magyarországon maradt területére, templomok és iskolák építésére, valamint az alsópapság, főképp a hittanárok támogatására hagyta. A határon túl maradt vagyona kiszolgáltatandó részének egyötödét az ottani papság nyugdíjalapjára rendelte, 5000 lírát a Szentszékre, továbbá cselédségének tagjaira egy évi fizetést hagyott.

• *Művei*: *A halottégetésről*, Esztergom 1887; *A zárdai élet czéljáról*, Esztergom 1891; *Nemzeti zsinat?*, Esztergom 1896; *A Szent Benedek-rend érdemei a keresztény művelődés terjesztése körül*, Esztergom 1901; *Népiskoláink jövője*, Esztergom 1906; *Az Egyház nevelési joga*, Esztergom 1907; *Krisztus keresztje és a háború keresztje: nagyböjti körlevél*, Budapest 1915; *Egyház és háború*, Budapest 1915; *Seelenkraft ist die wahre Kraft der Nationen. Fastenhirtenbrief*, Pozsony 1916; *Christentum und Weltfriede. Fastenhirtenbrief*, Pozsony 1918; *Katholikus kérdések. Csernoch János beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924*, Budapest 1924; *I primati d'Ungheria nelle relazioni italo-ungheresi*, Budapest 1924; *Székhelyi Majláth György emlékezete*, Budapest 1926; *Egy darabka kenyérért*, Budapest 1926. • *Források*: PL Egyházkormányzati iratok 1913–1927; PL Archivum Ecclesiasticum, Csernoch János magánlevéltára; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs Priesterkollegs St. Augustin; SzIT Esty Miklós hagyatéka, 2. Naplók, feljegyzések, 1. Visszaemlékezések: Róma 1920; BH 12. 5. 1908; *Esztergom* 3., 10. und 17. 5. 1908; *Acta Apostolicae Sedis* 25. 1. 1913; ASRS Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, Cecoslovacchia; *Reichspost* 25. 7., 30. 7. és 24. 8. 1927; *Arbeiter Zeitung* 26. 7. 1927; *Emléklapok Csernoch János Magyarország hercegprímásának székfoglalója alkalmából*, Esztergom 1913; *Emléklapok Csernoch János bíbornok […] aranymiséje alkalmából*, Budapest 1924. • *Irodalom (Magyarország)*: Dévényi Ivánné, *Csernoch János te-*

vékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben, Századok III (1977) 1: 48–78; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János szerepe az 1917-es kodifikációban*, Beke Margit (szerk.), Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért, Budapest 2001, 199–204; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János*, Esztergomi érsekek, 385–389; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János előkészületei 1918/19-ben a clemenceau-i egyházpolitika várható bevezetésére*, Magyar Sion – Új folyam 14 (2020) 1: 69–92; ERNYEI LAJOS, *Három magyar prímás. Simor János, Vaszary Kolos, Csernoch János, amint én ismertem őket*, Bratislava 1927; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; GERGELY, *A katolikus egyház*; GRÓSZ ANDRÁS, *A Magyar Sion hegyéről (Csernoch János esztergomi érsek és a magyarországi németek 1920–1927)*, Hitel 26 (2013) 8: 98–106; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *Gróf Tisza István miniszterelnök levelei Csernoch János hercegprímás magánlevéltárában*, Fons 5 (1998) 3: 377–395; IVANCSÓ ÁDÁM, *Csernoch János törekvései a haza védelméért, http://www.elsovilag-haboru.com/ tortenete/cikk/csernoch_janos_torekvesei _a_haza_vedelmeert* (utolsó letöltés: 2022. 12. 29.); KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.), *Révai Új Lexikona IV*, Szekszárd 1999, 555–557; KONTSEK ILDIKÓ, *„Nagy időkben hű pásztor": Csernoch János hercegprímás síremléke az esztergomi bazilikában*, Műemlékvédelem 54 (2010) 5: 341–343; LEPOLD ANTAL, *Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására*, Bécs 1963; MÁTÉ ANITA, *Magyar hercegprímás Amerikában – Csernoch János a chicagói eucharisztikus kongresszuson*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17 (2005) 1–2: 139–153; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 353–390; MKL II, 425–426; RÁCZ KÁLMÁN, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja*, Budapest 2009; REISNER FERENC, *Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchiamegmentési kísérleteiben*, Budapest 1991; RÓNAY LÁSZLÓ, *A szeretet prímása: Csernoch János*, Vigilia 58 (1993) 10: 772–773; SZABÓ BARBARA, *Csernoch János aranymiséje*, Magyar Sion – Új folyam 14 (2020) 1: 135–149; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; TUSOR PÉTER, *Purpura Pannonica: az esztergomi „bíborosi szék" kialakulásának előzményei a 17. században* (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 3), Budapest–Róma 2005, 280–284. • *Irodalom (Szlovákia)*: ANDOR CSIZMADIA, *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*, Budapest 1971; GERGELY JENŐ (szerk.), *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*, Budapest 1984; EMILIA HRABOVEC, *Die staatliche Zugehörigkeit der Slowakei 1918–1920. Kirchenpolitische Aspekte der Auseinandersetzungen*, Ferenc Glatz (Hg.), Begegnungen. Crossroads. Jahrtausendwende 2000, Budapest 2001, 319–334; HRABOVEC, *Der Heilige Stuhl*; EMILIA HRABOVEC, *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale. Il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria*, La sollecitudine ecclesiale di Pio XI., Città del Vaticano 2010 (ed. Cosimo Semeraro), 363–395; HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 53–60.

EMILIA HRABOVEC–† CSÍKI BALÁZS

I.2.
BESZTERCEBÁNYAI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS NEOSOLIENSIS

I.2.0. A BESZTERCEBÁNYAI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

A püspökség alapítása, területe és intézményei

Az egyházi struktúrák első nyomai a régióban a 7. és 8. századra vezethetők vissza. A terület a nyitrai fejedelemség része volt, amelyet egyházilag eredetileg Aquileából, Salzburgból és 828 után Passauból igazgattak. E kezdemények a morva fejedelemség hanyatlásával elenyésztek. A máig folyamatosan fennálló egyházszervezet léte az esztergomi érsekség 1000 körüli megalapításával vette kezdetét. A besztercebányai egyházmegye későbbi területe az esztergomi érsekek joghatósága alá tartozott és a következő évszázadokban főesperességekre, majd később további alesperességekre tagolódott.

A besztercebányai püspökséget 1776-ban az esztergomi territóriumból hasították ki. Területe a túlnyomórészt szlovákok lakta Zólyom, Turóc és részben Hont, Bars és Nyitra vármegyékből állt és több mint 5424 négyzetkilométert tett ki. VI. Pius *Regalium principum* kezdetű, 1776. március 13-án kelt alapító bullája kánonjogilag legitimálta a három új püspökség, Besztercebánya, Rozsnyó és Szepes Mária Terézia királynő általi alapítását. Székesegyháznak a besztercebányai egykori jezsuita templomot tették meg. Az első főpásztor, Berchtold Ferenc († 1793) törekedett az infrastruktúra kiépítésére és néhány meghatározó intézkedést tett. A püspöki iroda és rezidencia – benne könyvtár és levéltár – létesítésére irányuló nagyszabású építkezést még a befejezés előtt tűzvész sújtotta. Ezt követően a főpásztorok többnyire a mintegy 50 kilométerre fekvő garamszentkereszti püspöki palotában laktak, amely korábban az esztergomi érseké volt. Az ottani templom sírboltjába temették a legtöbb besztercebányai püspököt. Berchtold az

addigi esztergomi *rituale* helyett bevezette a rómait és megtette az első lépéseket annak érdekében, hogy elforduljon a merev jozefinizmustól. A hat kanonokból álló, először 1776. december 19-én ülésező káptalan feladata volt a főpásztor támogatása a kormányzásban. A püspök hosszabb távolléte esetén a kanonokok püspöki konzisztóriumot alkottak az egyházmegye vezetésére. A püspökség papságát először Esztergomban vagy a pozsonyi generális szemináriumban képezték, majd többszöri kísérlet után 1807-ben sikerült felállítani egy saját besztercebányai szemináriumot. Itt az első 50 évben csak teológiai tárgyakat tanítottak, az azt megelőző filozófiát a növendékek Nagyszombatban, Nyitrán, Vácott vagy Egerben végezték el.

A püspökség népessége

A püspökség felekezeti viszonyai számos ponton atipikusak voltak. A reformátusok (1845: 2; 1892: 102) és főképp az ortodox keresztények (1892: 9) száma olyan marginális volt, hogy statisztikailag figyelmen kívül hagyhatók. A többi felekezet esetében azonban az érintett évtizedekben kicsi, de állandó változások figyelhetők meg (lásd táblázat).

Az 1912. évi sematizmus alapján nőtt a felekezeti különbözőség vagy a statisztika pontossága. A sematizmus szerint a megnevezett csoportokon kívül ekkor 216 görögkatolikus, 105 ortodox, 668 református, 12 unitárius és 11 „anabaptista" volt. Ami a házasságok jellegét illeti, 1842-ben 28 804 „tisztán katolikus" házasságkötést és 1613 úgynevezett vegyes házasságot jegyeztek fel, tehát a katolikus házastársak 2,7%-a élt vegyes házasságban. 1861-ben a katolikus házasságok száma 28 120-ra csökkent, a vegyes házasságoké azonban 1924-re nőtt, ezáltal a más felekezetűekkel házasodott katolikusok száma 3,3%-ra emelkedett. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a házas katolikusok száma – nyilván társadalmi okból – két évtized alatt 39%-ról 36,7%-ra csökkent. Majdnem azonos arányszámokat mutat az 1912. évi egyházmegyei statisztika (a katolikusok 37,4%-a házas, ebből 3,3% vegyes házasság – azaz 40 027 katolikus házasság; 2721 vegyes házasság); ehhez hozzáadódott még az addig mindössze 17 polgári házasságkötés. Az egyházmegye nyelvi megoszlásáról megállapítható, hogy a pasztoráció 90 plébánián (= 81%) kizárólag szlovákul zajlott. Azon plébániák száma, amelyekben magyarul is beszéltek, egyről ötre emelkedett; a plébániák 18%-ában kizárólag németül vagy németül is beszéltek (1893).

A besztercebányai püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	izr.	%
1813	187776		130487	*69*	56882	*30*	406	*0,2*
1821	188641		131915	*70*	56261	*30*	463	*0,2*
1842	215918;		152070	*70*	62522	*29*	1319	*0,6*
1866	224927		158341	*70*	62653	*28*	3927	*1,7*
1891	252440		180758;	*72*	65386	*26*	6186	*2,5*
1912	307103	*+64*	221254	*72*	77526	*25*	7311	*2,4*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	7	0,9 M	*5*

Források: *1813.*, *1821.*, *1842.*, *1866.*, *1891. és 1912. évi sematizmusok*; ADRIÁNYI, *Vaticanum*

Az evangélikusok aránya a püspökség területén viszonylag magas volt, a lakosság szűk egyharmadáról azonban egynegyedére esett vissza. A katolikusok sokáig stabil számaránya végül észrevehetően jelentősebb lett. A legnagyobb növekedési arányt az izraeliták száma mutatta, amely azonban a 20. század fordulójára túlment a tetőponton. A növekedés oka feltehetően főleg a migráció vagy a családtervezés és nem az áttérés volt. Valószínűleg más volt a helyzet az evangélikusoknál, mivel az egyházi hivatalviselők egyre erősebb nyomást gyakoroltak a gyermekek garantált katolikus nevelése érdekében. Emellett a katolikusoknál tilos volt a születésszabályozás, és mivel a 19. század második felében nagy arányban csökkent a gyermekhalandóság a jobb orvosi ellátottság és higiéniai viszonyok miatt, ez a katolikusok arányának növekedését eredményezte. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 62.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A püspökség a pasztorációs infrastruktúra és a személyzet fejlesztése tekintetében kevés dinamikát mutatott. Miután Zerdahely püspök († 1813) tíz új plébániát alapított, a plébániák száma (111) gyakorlatilag változatlan volt (1912: 112); azokat négy főesperességre és 12 esperesi kerületre osztották. Hat kivételével mindnek volt kegyura (király: 40, Vallásalap: 8, nyitrai főpásztor: 10). A plébánosoknak 380 fíliát kellett ellátniuk, őket 40 káplán támogatta (1887. évi adat). Bár a katolikusok száma 1821 és 1912 között közel 68%-kal nőtt, a világi papok száma 188-ról 174-re csökkent. 1900-ban az egyházmegyében az egy

papra eső hívek száma 1212,8 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában a középmezőnyben helyezkedett el. A papnövendékek száma sokáig stagnált (1822: 23; 1887: 28), majd végül jelentősen emelkedett (1900: 42, 1912: 53). 1819 és 1871 között a püspökségből csupán öt fiatal papot küldtek a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)* teológiai továbbképzésre. A piaristák két rendházának bezárása után a helyi férfirendek végül egy ferences kolostorra korlátozódtak (1911: 12 pap, 3 testvér). Később azonban a világháborúig három női szerzetesrend érkezett öt rendházzal, amelyekben 1913-ban mindösszesen 38 szerzetesnő élt és működött. A püspökség elemi iskolákat (1866: 13 534 diák), Besztercebányán egy katolikus gimnáziumot, Korponán egy technikumot, Körmöcbányán egy reáliskolát, Besztercebányán 1856-tól tanítóképzőt működtetett. A katolikus iskolák száma az állami oktatási törekvések *(Lex Apponyi)* következtében 178-ról (1891) 134-re (1912) csökkent.

A püspökség történetébe jelentős változást hozott az 1848/49-es forradalom és szabadságharc. Területe a résztvevő hadseregek felvonulási térsége volt, másrészt az eltörölt tized kiesése a papság és a katolikus intézmények számára óriási anyagi kárt jelentett, amelyet az 1850-es években csak részben sikerült kiegyenlíteni a szociális és a kongrua-intézkedésekkel, valamint a hívek természetbeni hozzájárulásával. Moyzes püspök egyházkormányzása (1851–1869) több tekintetben is kiemelkedő jelentőségű volt, ezért az egyházmegyei történetírás a püspökség mintegy második alapítójaként ünnepli (lásd életrajzát). Halála után a növekvő magyarosítási nyomás során növekedtek az etnikai feszültségek, amelyek kétségtelenül hatással voltak a pasztorációs hangulatra is.

A besztercebányai püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Zerdahelyi Gábor (1742–1813)	-	1801. 03. 25.	59	1813. 10. 05. *Üresedés: 66 hó*	12	-
2. Makay Antal (1756–1825)	-	1819. 04. 1	63	1823. 11. 24. *Üresedés: 5 hó*	4	Veszprém
3. Belánszky József (1769–1843)	-	1824. 04. 27.	55	1843. 01. 03. *Üresedés: 30 hó*		19
4. Rudnyánszky József (1788–1859)	-	1845. 07. 15.	57	1850. 03. 14. *lemond.* *Üresedés: 16 hó*	5	-
5. Moyzes István (1797–1869)	-	1851. 07. 23.	54	1869. 07. 05. *Üresedés: 34 hó*	18	-

5a. ***Szuppán Zsigmond (1814–1881)	-			*Lemondás*		-
6. Ipolyi Arnold (1823–1886)	-	1872. 05. 02.	49	1886. 06. 07. *Üresedés: 12 hó*	14	Nagyvárad
7. Bende Imre (1824–1911)	-	1887. 05. 24.	63	1893. 01. 19. *Üresedés: 8 hó*	6	Nyitra
8. Rimely Károly (1825–1904)	-	1893. 09. 14.	68	1904. 01. 13. *Üresedés: 9 hó*	10	-
9. Radnai Farkas (1848– 1935)	-	1904. 09. 29.	56	1920. 12. 16. *(lemondés)*	15	-
			Átlag: 58 év	*Üresedés átlaga: 23 hó*	*Átlag: 11 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

*** A királyi kinevezés dátuma 1870. március 23., a pápai megerősítésé 1870. június 27., de székét nem foglalta el.

A kilenc releváns besztercebányai hivatali periódust összevetve látszik, hogy a rosszul javadalmazott besztercebányai főpapi széket mindig a püspöki pályafutásuk elején álló prelátusokkal töltötték be, ennek ellenére csupán három esetben szolgált ugródeszkául egy tekintélyesebbnek ígérkező püspökséghez. Az 1880-as évekig a viszonylag gyakori püspökváltások után hosszú üresedések következtek, amelyek többnyire jóval több mint egy évig tartottak. (Klieber, *Bischofslexikon*, 63.)

Az egyházmegye története 1918 után

A trianoni békediktátum következtében a püspökség egésze az újonnan alapított Csehszlovák Köztársaság területéhez került, ezért csak csekély mértékű újjászervezésre volt szükség. A régi rendszer utolsó főpásztorát, Radnai Farkas püspököt, aki elutasította az új államjogi helyzetet, 1919-ben kiutasították az országból. Jelenleg a pozsonyi főegyházmegye *suffraganeus* egyházmegyéje.

• *Források*: *Schem. Neosolien. 1813*, *1821*, *1842*, *1866*, *1891*, *1900*, *1912*; *Vaterländische Blätter* 20. 11. 1813. • *Irodalom*: Adriányi, *Vaticanum*; Baláž, *Banskobystrického biskupstva*; Balogh–Gergely, *Egyházak*; Borovi József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*, Budapest 2000; Dóka Klára, *A nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség birtokai a 18–19. század*

fordulóján, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2000, 1–4: 133–151; HC VII–IX; Hrabovec, *Die Ernennung*, 13–21; Koniarová, *Banskobystrickej diecézy*; Lacko, *Banskobystrické biskupstvo*; Salacz Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. hist. Neosolien. 1876*; Sztyahula László, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 13–39.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 61–64.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.2.1. Zerdahelyi Gábor, nyitraszerdahelyi (1742–1813)

Besztercebánya, 1801. március 25. – 1813. október 5.

Z. régi nemesi családból származott; 1742. október 16-án született a Nyitra vármegyei Szerdahelyen (Nyitraszerdahely/Nitrianska Streda SK). Apja, Zerdahely Imre eredetileg evangélikus vallású volt, majd konvertált. Anyja, a Bossányi nemesi családból származó Anna hosszú ideig ellenezte, hogy fia papi pályájára menjen. Z. 1757-ben felvételt nyert a klérus soraiba; 1758–1762 között a pozsonyi Szent Imre-szemináriumban *(Americanum)* tanult. A filozófiai képzést a nagyszombati generális kollégiumban végezte; filozófiai magiszteri dolgozatát Batthyány József († 1799) kalocsai érseknek ajánlotta.

1761-ben Rómába ment; az ottani pápai szemináriumban, a *Palazzo Sant'Apollinare*-ben található *Collegium Germanicum-Hungaricum* növendékeként végezte a teológiát. Római tartózkodása során több szentszéki bíboros jóindulatát megnyerte, és később levelezés útján is kapcsolatban maradt velük. 1764-ben a lateráni Keresztelő Szent János-székesegyházban vette fel az alsóbb rendeket Marcantonio Colonnától, XIII. Kelemen általános helynökétől. Pápai diszpenzációval, a kánoni korhatár elérése előtt 18 hónappal, 1765. március 17-én szentelték pappá. Tanulmányait Barkóczy Ferenc esztergomi érsekről szóló dolgozatával zárta. Pápai ajándékokkal tért

haza. 1765. március 17-én, Barkóczy érsek halála előtt egy nappal érkezett meg Pozsonyba. Néhány hónapig Pesten szolgált káplánként, majd Grassalkovich I. Antal gróf († 1771) rábízta a vadkerti (Érsekvadkert) plébániát, ahol két évig működött. 1767-ben a kerület helyettes-főesperesévé választották, nem sokkal később Bányai László káptalani helynök titkára, 1768-ban pedig a püspöki iroda igazgatója lett. 1771-ben a pozsonyi székeskáptalan egy megüresedett javadalmába ajánlották, február 11-én azonban az esztergomi káptalan kanonokjává nevezték ki. 1772-től a nagy múltú esztergomi Szent István-szeminárium prefektusa lett, közben elnyerte a poroszlói apáti címet és javadalmat. 1774-től a prímási birtokok igazgatója lett.

Z. rangidős kanonokként és jószágigazgatóként jelentős szerepet játszott az 1766 óta üresedésben lévő esztergomi érsekségben. Az 1776-ban beiktatott gróf Batthyány József prímás érsek szolgálatai méltatásaként a prímási főszentszék ülnökévé és bírájává tette meg, és kieszközölte kurzolai (Korčula HR) címzetes (választott) püspöki kinevezését. II. József a többi méltóságviselővel együtt őt is elbocsátotta hivatalából, majd II. Lipót 1791-ben visszahívta. A bírósági működésével kapcsolatos peres iratok a garamszentkereszti püspöki könyvtárban találhatók.

1800. augusztus 16-án a király besztercebányai püspökké nevezte ki, amelyet a pápa december 22-én erősített meg. Az ünnepélyes beiktatásra 1801. március 25-én került sor. Z. ebből az alkalomból saját költségén kinyomtatta Paolo Segneri SJ († 1694), kora befolyásos papnevelőjének és Lodovico Antonio Muratori reformteológus mentorának *Summa pastoralis officii parochi* című munkáját, amelyet az egyházmegye papjainak ajánlott. Érkezése első évfordulóján újranyomtatta a besztercebányai egyházmegyei statútumokat. 1802 márciusában a székeskáptalannal egyházlátogatásba kezdett, amely 1805 júniusában zárult. Z. a jól dokumentált vizitáció három évében bejárta hegyvidéki püspöksége összes plébániáját, és mindenhol kiszolgáltatta a bérmálás szentségét. A jelentések szerint papságával szemben jóindulatú, a szegényekkel szemben nagyvonalú volt. A felmérés eredményeképp a királyi kormányzat jóváhagyásával új plébániákat alapított Zólyombúcson (Budča SK), Bisztricsényben (Bystričany SK), Zólyommiklóson (Detvianska Huta SK), Dóvalon (Donovaly SK), Polhorán (Erdőköz, Pohronská Polhora SK), Kövesmocsáron (Močiar SK), Szebeden (Sebedražie SK), Kalinkán (Végleskálnok, Vígľašská

Huta-Kalinka SK), Kékellőn (Krahule SK) és Rudnón (Rudno had Hronom SK). Garamszentkereszten a besztercebányai püspökök nyári rezidenciájának helyszínén új templomot és püspöki sírhelyet építtetett, amelyet 1812-ben, Szent Kereszt ünnepén (szeptember 14.) szenteltek fel.

Z. fontos törekvése volt az addig hiányzó papnevelő intézet építtetése. 1802. december 29-re Besztercebányára összehívta az összes helyettes-főesperest és a papság képviselőit, hogy e célját megbeszéljék, és gondoskodott a szükséges eszközök beszerzéséről, amelyhez a megüresedett esztergomi érsekség jövedelmeit is felhasználhatta. Az építkezés 1805-ben kezdődött; Z. a szemináriumot 1807-ben, Borromeo Szent Károly ünnepén (november 4.) szentelte fel. A szeminárium könyvtárát alapvető teológiai irodalommal látta el. Az akkoriban jelentős drágulás miatt komoly nehézséget okozott a szeminárium működtetésének anyagi biztosítása, amelyet csak 1811-ben sikerült megoldani a tanárok fizetésére szánt pótlék biztosításával. Z. ezen felül támogatta a többi tudományos intézményt is. Garamszentkereszten könyvtárat létesített, amelyet nemzetközi provenienciájú, értékes teológiai, történeti és irodalmi állománnyal gyarapított, és amely végül mintegy 6000 kötetet ölelt fel. Z. 1813. október 5-én a kora reggeli órákban szívinfarktust kapott. Három nappal később, az újonnan épített garamszentkereszti püspöki sírboltban temették el.

• *Művei*: *Oratio ad Suam Majestatem […] dicta Viennae […]*, Pest 1795; *Statuta ecclesiastica Dioecesis Neosoliensis*, Banská Bystrica 1802; *Ceremoniae Missae solemnis*, Banská Bystrica 1805; *Sermo occasione consr. Ecclesiae S. Crucis*, Banská Štiavnica 1811. • *Források*: Magyar Hírmondó 1801, I, 483–485, 769–776. • *Irodalom*: HC VII–IX; Koniarová, Banskobystrickej diecézy; Anna Koniarová et al., *200 rokov Kňazského seminára v Banskej Bystrici 1807*, Badín 2007; SBS, V, 210; *Schem. hist. Neosolien. 1876*; Vojtech Strelka, *Serdaheli (Szerdahelyi, Zerdahelyi) Gabriel*, LKKOS, 1221–1222; Wurzbach; Zelliger, 572.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 64–66.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.2.2. Makay Antal (1756–1825)

Besztercebánya, 1819. április 18. – 1823. november 24.
Veszprém, 1824. március 25. – 1825. január 8.

→ VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE I.9.3.

I.2.3. Belánszky József [Belánsky] (1769–1843)

Besztercebánya, 1824. április 27. – 1843. január 3.

1769. június 20-án született ikertestvérével együtt Kiszucaújhelyen (Kysucké Nové Mesto SK), kisnemesi családba, amelynek gyökerei a 17. századba nyúlnak vissza. Apja, Belánszky András volt a helyi polgármester, anyja Szidor (Sidor) Anna. B. az elemi iskolát szülőfalujában, a gimnáziumot Pesten és Budán járta ki. A filozófiát és a teológiai kurzus első részét 1786-tól a pécsi papnevelő intézetben végezte; utóbbit a váci szemináriumban fejezte be. A kánoni korhatár elérését követően, 23 éves korában, 1792. augusztus 12-én pappá szentelték, majd négy évig káplánként szolgált Tápióbicskén, Veresegyházon, Vácon és Kosdon.

1796-ban a váci szeminárium rektorhelyettese lett, majd nem sokkal később rendkívüli tanárként szentírástudományokat is tanított. A rektorhelyettesi hivatalról 1799-ben lemondott, miután a kánonjog professzorának nevezték ki; 1801-ben a szeminárium rektorává lépett elő. Közben szentszéki házassági kötelékvédőként is működött. 1802-ben felvételt nyert a székeskáptalanba, ahol mesterkanonok lett. 1808-ban elnyerte a bátmonostori apáti címet. 1810-ben, miután váci székesegyházi főesperesi kinevezést nyert, letette szemináriumi rektori hivatalát. A székeskáptalanban 1816-ban mesterkanonokból őrkanonok lett. A művelt és jó kifejezőkészségű kanonokként ismert B. számos világi reprezentatív és politikai funkciót is elvállalt. 1812-ben részt vett a magyar országgyűlésen, és gyakran képviselte a püspökséget és a káptalant Nógrád és Pest vármegye gyűlésein. Retorikai tehetsége miatt mindkét vármegye nemes követei ülnöknek választották, és gyakran

bízták meg szónoki feladattal. Ezzel összefüggésben tette meg a király 1820. október 13-án a nyitrai káptalan nagyprépostjává. E minőségében 1822-ben részt vett a nemzeti zsinaton.

A király B-t 1823. március 4-én besztercebányai püspökké nevezte ki, amelyet Róma november 24-én erősített meg. Szentelésére 1824. február 8-án került sor Budán; ünnepélyes beiktatására pedig április 27-én (a korabeli sajtóban megjelent nekrológ szerint április 28-án). B. számára az új hivatal lehetőséget nyújtott arra, hogy műveltségét és szónoki tehetségét a nagyobb nyilvánosság előtt is bemutassa, valamint, hogy az irodalom és a tudomány támogatójaként léphessen fel. Mecénási tevékenységet folytatott különféle irodalmi művek és folyóiratok támogatásával. A magyar szerzők és kiadványok mellett szlovák nyelvű írók és kiadók, valamint egy Budán működő, a szlovák nyelv és irodalom kedvelőinek újonnan alapított egyesülete is élvezték támogatását; utóbbit pénzzel és könyvvásárlás által is segítette. Anyagilag támogatta Hollý János (Ján Hollý), külföldön is ismert szlovák költő összes verseinek kiadását is, amelyet a költő neki ajánlott és amelyen B. portréja is szerepel. B. műveltségéről tanúskodik időközben szétszóródott könyvtárának fennmaradt inventáriuma, amely a garamszentkereszti püspöki palotában található. A könyvtár 1839-ben mintegy 3000, latin, német, magyar, szlovák és francia nyelvű könyvet tartalmazott. Állománya kiterjedt többek között a patrológia, a szentírástudomány, a történelem, a fundamentális teológia, a hagiográfia, az egyházjog és a politológia területére; ezen felül katalógusokat (például a bérmálandókról), térképeket és atlaszokat is tartalmazott.

B. püspökként főként a kultúra és a tudományok iránt érdeklődött, de egyes szociális kezdeményezéseket is támogatott, anyagi ráfordítással vagy külön alapítvánnyal biztosította több intézmény működését. Közéjük tartozott az óhegyi (Staré Hory SK) papi otthon, a besztercebányai gyermekmegőrző, a körmöcbányai (Kremnica SK) püspöki kórház, továbbá az egyházmegyéje és szülőfaluja tanítói, valamint a konvertiták és a rászorulók javára tett alapítványok. A legjelentősebb összeget (minden más támogatás négyszeresét) mint alaptőkét a váci székeskáptalan rászoruló egyházmegyei diákokat támogató alapítványának adományozta. Az iskolák helyzetének javítására számos egyházi iskolát újíttatott fel, és támogatta a besztercebányai gimnáziumot, amelyet a kormányzat anyagi okokból be akart zárni. Végül a kormányzat és a város, illetve a püspök kö-

zötti szerződések által sikerült fenntartani az intézményt; ennek megfelelően B. 1830-ban kötelezte magát a tanári kar finanszírozására. Kérésére egyházmegyéjének több papja átvette a tanítást, ami ahhoz vezetett, hogy a besztercebányai tanári kart az iskola 1854. évi államosítását követően is nagyrészt papok alkották.

B. hivatalánál fogva tagja volt a magyar országgyűlésnek. E feladatára nagy hangsúlyt helyezett, ezért sokat tartózkodott egyházmegyéjén kívül. 1828-ban hivatalosan azzal bízta meg a besztercebányai székeskáptalant, hogy mint püspöki konzisztórium, távolléte alatt önállóan vezesse az egyházmegyét. A testület ennek megfelelően számos utasítást adott ki, és összesen 77 hónapig, azaz több mint hat évig felelt a püspökség vezetéséért. B. váci házassági kötelékvédői feladatköre óta intenzíven foglalkozott az úgynevezett vegyes házasságokkal, és kánonjogászként a katolikus szempontból rendezett viszonyokat sürgette. Rendeletek útján felszólította a papságot, hogy az ilyen eseteket táblázatba jegyezzék fel, törekedjenek a gyermekek megkövetelt katolikus nevelésének szigorú betartatására, illetve építsék le a protestáns oldal ellenállását. E törekvése miatt B. tartósan maga ellen fordította a mérvadó protestáns köröket egyházmegyéjében és azon kívül is, és ez ahhoz vezetett, hogy hivatali utódjául olyan személyt kerestek, aki „toleráns felfogású", és a protestánsokkal szemben engedékenységre törekszik. Pontosan nem határozható meg, B. mennyiben vett részt a magyar püspökök házasság témájával kapcsolatos 1840. évi körlevelének megfogalmazásában. Egyházjogi képzettsége, korábbi politikai elkötelezettsége és egyházmegyéjén belüli magatartása arra engednek következtetni, hogy jelentős része volt benne. Az írás kizárólag katolikus menyasszony és protestáns vőlegény esetével foglalkozott, akiket katolikus gyermeknevelésre kötelezett, a papságnak csupán „passzív asszisztenciát" írt elő. Ez azt jelentette, hogy két-három tanú előtt, felszentelt helyen kívül, liturgikus öltözet (palást, stóla) nélkül lehetett esketni. A körlevél a bajor püspökök hasonló előírásait vette alapul, és 1841-ben XVI. Gergely pápa támogatását is elnyerte. B. ugyanabban az évben püspökségében Roskoványi Ágoston egri kanonoknak, a későbbi váci és nyitrai püspöknek a pápai primátusról szóló programadó értekezését is terjesztette.

B. 1842 végén súlyosan megbetegedett, majd 1843. január 3-án, 74 éves korában a garamszentkereszti püspöki palotában elhunyt. 1843. január 7-én, az ottani templom püspöki sírboltjában temették el.

• *Művei: Commentarii in Sanctam Scripturam*, Vacii 1798, kézirat [az 1917-es váci történeti névtár szerint a garamszentkereszti püspöki kastély könyvtárában őrizték]; *Institutiones historiae ecclesiasticae*, Vacii 1801, kézirat [az 1917-es váci történeti névtár szerint a garamszentkereszti püspöki kastély könyvtárában őrizték]. • *Források*: *Pester Tageblatt* 8. 6. 1841; *Századunk* 1843. 6. 1. 343–344.; Egyházi Tudósítások 1843, I, 265. • *Irodalom*: Baláž, *Banskobystrického biskupstva*; HC VII–IX; E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, Banská Bystrica 2005; Koniarová, *Banskobystrickej diecézy*; Lacko, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; SBS, I; *Schem. hist. Neosolien. 1876*; M. Straňan, *Kysucké Nové Mesto*, Žilina 1998; *A Váczi egyházmegye történeti névtára*. Vác 1917, II, 691.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 67–69.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.2.4. Rudnyánszky József [Rudňanský, dezséri] (1788–1859)

Besztercebánya, 1845. július 15. – 1850. március 14.

R. 1788. október 28-án született Nagyszombatban, Rudnyánszky Pál ügyvéd és Smrtnik Klára elsőszülött fiaként. A szerteágazó régi nemesi család ősei a 14. századig vezethetők vissza. A Rudnyánszkyak az évszázadok során Nyitra vármegyéből kiindulva a Felvidék több régiójában megtelepedtek; a család számos tagja jelentős politikai és egyházi hivatalt töltött be. R. 1796-tól a nagyszombati, 1798-tól a pesti gimnáziumba járt. A pesti Központi Szeminárium növendékeként kezdte meg teológiai tanulmányait, melyeket később a bécsi *Pazmaneum* keretei között folytatott, majd zárt le. 1812. február 23-án pappá szentelték, majd több évig káplán volt Léván (Levice SK), a budai Szent Anna-templomban és Óbudán. 1817-ben Esztergomba helyezték, ahol először az esztergomi helynöki kerület levéltárát vezette, majd 1820-tól helynökségi jegyzőként, 1822-től titkárként szolgált. 1832-ben meghívást kapott a székeskáptalanba, 1841-ben nógrádi főesperes lett. 1843-ban prinou-i (Thasszosz GR) címzetes apát, 1844-től általános

helynök az esztergomi helynöki kerületben. Támogatta a reformkori magyar anyanyelvi törekvéseket.

A besztercebányai püspökséget két másik jelölt helyett R. nyerte el, a király 1844. augusztus 16-án nevezte ki. A pápai megerősítésre 1845. január 20-án került sor. Magasfokú képzettségén, jellemén és lelki rátermettségén kívül R. mellett szólt, hogy ismerte a régió három nyelvét, és a besztercebányai püspökség területén élő jelentős számú protestáns is elfogadta személyét. Püspökké Kopácsy József esztergomi érsek szentelte 1845. június 8-án, székét a korabeli sajtó tudósítása szerint 1845. július 16-án foglalta el. R. nem sokkal hivatalba lépése után – a püspökség történetében először – általános helynököt nevezett ki. Püspöksége első éveiben nagy hangsúlyt helyezett a szociális és kulturális kezdeményezésekre; 1846-ban például papi nyugdíjalapot hívott életre.

R. életére nézve sorsszerű volt az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc alatti állásfoglalása, amelyet kezdeti tartózkodás után világosan kifejezésre juttatott. A tized megszüntetésével a papság elveszítette addigi jövedelmének jelentős részét, amelynek következményeit R. a kongrua bevezetésével jelentős mértékben enyhíteni tudta. 1848 márciusában más püspökökkel együtt szót emelt az ellen, hogy egy újonnan alapított minisztérium vegye át az uralkodó „apostoli jogait", azaz hatáskörét egyházi ügyekben. 1848 végétől kezdve azonban egyre inkább Kossuth Lajos forradalmi kormánya mellett foglalt állást, anélkül, hogy radikalizálódott volna. 1848 októberében részt vett a magyar püspökök Pesten megrendezett konferenciáján, amely a kormányt támogató pásztorlevélben fordult a hívekhez. Bár a dokumentumot nem írták alá, R. nagy valószínűséggel támogatta annak kibocsátását: 1849 elején ugyanis hasonlóképp fordult egyházmegyéjéhez. Híveit a császári csapatok elleni fegyveres ellenállásra, papjait az Országos Honvédelmi Bizottmány iránti engedelmességre szólította fel. Papjainak meghagyta, hogy az elesettekért naponta misét mutassanak be a rendelkezés visszavonásáig. 1849 januárjában a szemináriumot sebesült honvédek rendelkezésére bocsátotta. A besztercebányai magyar kormánybiztos által rendezett 1849. május 24-i ünnepi gyűlésen, amelyen a debreceni országgyűlés legfőbb eredményeit, Magyarország függetlenné nyilvánítását és a Habsburg-ház trónfosztását ünnepelték, R. szabad ég alatt misézett, a magas rangú vendégeket díszlakomára hívta meg, amelyen pohárköszöntőt mondott az

eseményekre. Elrendelte továbbá, hogy az eseményeket az egész vármegyében tedeummal ünnepeljék.

R. világos állásfoglalása ellenére nem kényszerítette egyházmegyéje papságát nézeteinek átvételére. A magyar hadsereg világosi fegyverletétele és az azt követő, politikai és egyházi körökben végrehajtott személyi tisztogatások után a klérus megköszönte e magatartását, és az 1849 augusztusában letartóztatott püspökért petícióban állt ki, amelyet mintegy 20 000 fő írt alá. Miután kiderült, hogy a császár ilyen jellegű kérvényeket nem fogad el, a petíciót Karl Geringer császári biztosnak nyújtották át Selmecbányán (Banská Štiavnica SK), ám nem jártak eredménnyel. R-t októberben Pesten és Pozsonyon át Bécsbe vitték, ahol egy hadbíróság hat évi, Kufsteinben letöltendő börtönbüntetésre ítélte. Michele Viale-Prelà bécsi nunciusnak – aki nagyra becsülte R-t – végül csak a büntetés kezdete (október 31.) előtti este sikerült e rendelkezést megakadályoznia, elérve, hogy R. ideiglenesen a ferencesek bécsi kolostorának egy cellájában kapjon helyet. Viale-Prelà később diplomáciai nyomást gyakorolva kifejezésre juttatta: egyházjogi szempontból elfogadhatatlan, hogy valakit egyoldalúan, állami rendelkezésre fosszanak meg egyházi hivatalától. Csak 1850-ben érte el a nuncius, hogy R. – akinek egészsége veszélyben forgott – öt hónap után ismét visszanyerje szabadságát. A nuncius végül kiegyezett a kormánnyal abban, hogy a püspök „önként" leköszön hivatalából. R. elveszítette ugyan minden javadalmát, ám továbbra is élvezhette püspöki méltóságát, rangjához illő nyugdíjat kapott, és lakhelyet választhatott valamelyik osztrák konventben. Remélt visszatérése Besztercebányára nem valósulhatott meg. Miután a császár formálisan kegyelemben részesítette, Scitovszky prímás tanácsára a visszavonulás mellett döntött, amely hivatalosan 1850. március 14-én következett be. A besztercebányai általános helynökkel nyílt levélben közölte, hogy a pápa „diszpenzálta" a püspökség vezetése alól. Az írás kifejezésre juttatta, mennyire szenvedett ebben a helyzetben, és közel érezte magát a halálhoz.

Miután elbocsátották a ferences kolostorból, az ágostonrendiek klosterneuburgi apátságába költözött. 1853. január 25-én Hainburgba, a magyar határ közvetlen közelébe telepedett át. Élete alkonyát végül Pozsonyban töltötte, ahol 1859. november 24-én, 71 évesen hunyt el. Az esztergomi bazilika sírboltjában temették el.

• *Művei*: *Die Ehe in einer Predigt dargestellt* […], Ofen 1817; *Gründe für die Mildtätigkeit gegen die Armen* […], Ofen 1817. • *Források: Nemzeti Újság* 1845. 8. 3., 485; Religio 1859, II, 350; Magyar Sion 1886, 844. • *Irodalom*: Adriányi, *Bach-korszak*; Baláž, *Banskobystrického biskupstva*; Z. G. Baláž, *Jozef Rudňanský*, [H. Albertová et al.], Významné osobnosti v dejinách Banskej Bystrice, Banská Bystrica 2010, 112–117; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói;* HC VII–IX; Hrabovec, *Die Ernennung*; Emília Hrabovec, *Revolúcia 1848 a katolícka cirkev v Uhorsku*, Slováci v revolúcii 1848–1849 (szerk. Imrick Sedlák), Martin 2000; E. Jurkovič, *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, Banská Bystrica 2005; Kollányi, *Esztergomi kanonokok*, 454; Koniarová, *Banskobystrickej diecézy*; Lacko, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; Lukács, *Vatican*; SBS, V; *Schem. hist. Neosolien. 1876*; Zelliger, 451.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 69–71.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.2.5. Moyzes István [Moyses] (1797–1869)

Besztercebánya, 1851. július 23. – 1869. július 5.

M. 1797. október 24-én született a Nagyszombathoz közeli Veszelén (Vígvár, Veselé SK). Szülei, Moyzes István és Masarovics (Masarovičová) Anna egyszerű parasztok voltak. M. hét éves korában elveszítette szüleit, ezért őt és lánytestvérét, Annát a Révay család jószágkormányzója, Jelencsik (Jelenčík) András nevelte fel. Az elemi iskolát szülőfalujában, a polgárit és a gimnáziumot 1806-tól Nagyszombatban járta ki. Kiemelkedő tanulmányi eredményei alapján felvételt nyert a nagyszombati szemináriumba, ahol 1813-ban kezdte meg a két éves filozófiai képzést. Ezután 1819-ig a pesti Központi Szemináriumban növendékeként végezte a teológiát. A szlovák anyanyelvű, klasszikus nyelveket ismerő papnövendék Pesten megtanult németül, magyarul, franciául, és újabb szláv nyelvjárásokat is elsajátított. A kánoni életkor (23 év) betöltéséig a Liptai család nevelője volt Ipolyszécsénkén (Sečianky SK). 1821. január 14-i pappá szentelése után

Szentendrén, Bozókon (Bzovík SK), Korponán (Krupina SK), Teszéren (Hontianske Tesáre SK) és Tölgyesen (ma Mogyoród része) volt káplán. 1828/29-ben a pesti Szent József plébániatemplom szlovák prédikátora volt, közben elvégezte a bölcsészkar doktori képzését.

1829 és 1847 között filozófiát és görögöt tanított a zágrábi Királyi Akadémián, de 1844-ig az esztergomi érsekség papja maradt. Horvátországi tartózkodása során magáévá tette a főképp Ján Kollár szlovák író közvetítésében már Pesten megismert pánszláv eszméket. Gáj Lajos (Ljudevit Gaj) és Draskovich János (Janko Drašković) mellett M. is a horvát nyelv támogatása és elismerése mellett elköteleződő, úgynevezett illír mozgalom belső köréhez tartozott. M. személyes jövedelméből támogatta több iskola alapítását, és az 1830-as évektől kezdve egyedülálló módon horvátul tartotta meg előadásait. Három évig a zágrábi akadémia hitszónoki *(exhortator)* feladatát látta el, és gyakran ő volt a Szent Márk-templom horvát prédikátora.

A hatóságok bizalmát azáltal nyerte meg, hogy bizalmas információkat szolgáltatott ki Josef von Sedlnitzky bécsi rendőrminiszternek 1834–1845 között. 1837-től zágrábi cenzorként és revizorként működött. M. cenzori feladatát a szláv nemzeti eszmék jegyében látta el, de újságokban, folyóiratokban és könyvekben is kiállt a horvát érdekekért, a rendőrminiszternél pedig ismételten panaszt tett a magyarosítási tendenciákra. Mindezzel maga ellen fordította a befolyásos magyar köröket és a pest-buda-i hatóságokat, ezért 1843-ban felmentették cenzori feladatköre alól. Amikor e hivatalt a horvát bán alá rendelték, M-t rehabilitálták. A Helytartótanács azonban visszautasította Haulik zágrábi püspök javaslatát, miszerint M-t meg kellene hívni a császmai (Čazma HR) káptalanba, és követelte, hogy a nacionalista beállítottságú Ivan Kukuljević-Sakcinski († 1899) tanulmányi főfelügyelővel együtt mentsék fel a tanári pálya alól. Mindezt meghiúsította, hogy M-t 1844. június 1-én inkardinálták a zágrábi egyházmegyébe. 1847-ben meghívást kapott a zágrábi káptalanba, majd 1848-ban Haulik püspök szemináriumi rektorrá, valamint a szentírástudományok, az apológia és az exegézis tanárává nevezte ki. 1847/48-ban a zágrábi káptalan országgyűlési követe volt.

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc során Jellachich József (Josip Jelačić) bán M-t a horvát kormány kultuszért és népművelésért felelős megbízottjává tette meg. M. 1849-ben a megüresedett diakóvári püspökségre jelöltek egyike volt. A Monarchia politikai újjászervezésével kapcsolatos 1848/49. évi bécsi tanácskozásokon M. a horvát szakértői tanács elnökeként vett részt, ezál-

tal jelentős szerepet töltve be a zágrábi püspökség későbbi érseki rangra emelésében (1852), illetve ezzel összefüggésben egy külön horvát egyháztartomány kialakításában. 1849/50-ben az első horvát nyelvű újság kiadásában is részt vállalt, és Haulik püspök megbízásából a *Katolički list zagrebački (Zágrábi Katolikus Lap)* című nemzeti egyházi újság kiadója és szerkesztője volt.

Scitovszky prímás a visszavonulás miatt megüresedett besztercebányai püspöki székbe 1850-ben Pogány Béla pozsonyi nagyprépost és Krajcsik János (Ján Krajčík) besztercebányai kanonok mellett az akkor 46 éves zágrábi kanonokot, M-t is javasolta, felhozva mellette, hogy ismeri az egyházmegye három nyelvét, „magas tudományos műveltségű férfi" és „buzgó pap". Alexander Bach belügyminiszter M. 1848/49. évi zágrábi magatartására hivatkozott, valamint arra, hogy az utolsó pozsonyi országgyűlésen a zágrábi székeskáptalan követeként „csillogó ékesszólással és a magyar párt gyakori gúnyolódásának sztoikus semmibevételével" lépett fel „a jog szerinti kormányzatért". Michele Viale-Prelà nuncius is sokra tartotta M-t, akit korábban személyesen is megismert, és Antonelli államtitkárnak írott ajánlásában „fölöttébb egészséges elveket" valló, energikus jellemű férfinak festette le. A király 1850. augusztus 30-án nevezte ki M-t, ám a pápai megerősítés a nuncius ajánlása ellenére 1851. február 17-ig elhúzódott. Püspökké szentelésére május 25-én került sor Esztergomban; ünnepélyes beiktatása július 23-án Besztercebányán zajlott. M. kinevezése kétségtelenül megfelelt annak a kormányzati irányzatnak, amely a forradalom támogatása miatt diszkreditálódott elöljárókat feltétlen hű egyházfőkkel kívánta helyettesíteni, és a nemzeti kisebbségek erősítése által a Magyarországon belüli magyar dominanciát sakkban akarta tartani. M. kinevezéséhez feltehetően az is hozzájárult, hogy kész volt a besztercebányai püspöki gimnáziumot állami felügyelet alá helyezni, bár a tanárokat továbbra is a klérusból nevezték ki és az iskolai értesítők szerint az államosítás után is megőrizte katolikus jellegét az intézmény. A cseh irodalmi nyelv melletti fellépése eleget tett annak a törekvésnek, amelynek célja a szlovák nyelvű lakosság körében a magyar szeparatista irányzat ellensúlyozásaként az ausztroszlávizmus meghonosítása volt.

A forradalmi események során polarizálódott egyházmegyei klérus körében M-nek kezdetben – érthető módon – nem volt könnyű helyzete, mivel a magyar érzületű papok a bécsi kormány ügynökének tekintették. Csak azután váltotta ki e körök tiszteletét is, miután fellépett Bach miniszternél a besztercebányai egyházmegye két, Olmützben letartóztatott papja

érdekében. Növelte tekintélyét az is, hogy kiállt a tized megszüntetése miatt súlyos szociális helyzetbe került klérus helyzetének javítása érdekében. E célból 1852-ben Bécsbe utazott, és jövedelempótlékot eszközölt ki, amelyet 1849. októberig visszamenőleg kifizettek. M. főpásztorként továbbra is kiállt a szláv nacionalista érdekek mellett. Az első években pánszláv nézeteknek megfelelően közös szlovák és cseh nemzetben gondolkodott, ezért a kralitzi bibliafordítást követő cseh irodalmi nyelv használatát szorgalmazta. Miután összetűzésbe került szlovák nacionalista körökkel, fokozatosan távolodott ettől az elképzeléstől, és kifejezetten a szlovák nemzeti mozgalmat támogatta. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az egyházmegye határain túl is kiállt a szlovák nyelvű lakosság jogi, politikai, gazdasági és szociális érdekeiért, beleértve az anyanyelvi oktatásra való jogosultságot. Ő vezette azt a küldöttséget, amely a bécsi udvarban 1861. december 12-én átnyújtotta a császárnak „A szlovák nép memorandumát". A Turócszentmártonban (Martin SK) kidolgozott emlékirathoz a régióban nagy reményeket fűztek: politikai autonómiát és – többek között az adózás terén – gazdasági önállóságot követelt a szlovákok számára, továbbá az iskolaügy megfelelő újjászervezését. 330 falu és város fejezte ki háláját M-nek.

A nemzeti elkötelezettség vallásos elmélyítését szolgálta a M. által életre hívott, kezdetben cseh nyelvű folyóirat, a *Cyrill a Method*, amely a keresztény egyházak egyesítése mellett emelt szót. A címben szereplő szláv apostolok tisztelete M. személyes törekvése volt, és egyúttal eszközül szolgált arra, hogy a lakosságban érzelmileg elmélyítse az elérni kívánt vallási-nemzeti identitást. Ennek megfelelően 1863-ban, a szláv apostolok megérkezésének ezeréves jubileumán az egyházmegyében nagyszabású ünnepségre került sor. M. kezdeményezésére IX. Pius a szentek ünnepét őszről július 5-ére tette át. A M. által támogatott nemzeti mozgalom talán legnagyobb sikereként a *Matica slovenská* („Szlovák Anyácska") szlovák kulturális szervezet megalapítása könyvelhető el, amelyre 1863-ban, az ünnepi évben került sor. Ez a mozgalom jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a tudomány, a kultúra és az oktatás az új szlovák nemzeti öntudat szellemiségében bontakozzon ki és szerveződjék. Az elért sikerek nagy része a szlovák anyanyelvű katolikusok és protestánsok programszerű együttműködésének volt köszönhető, amely kiváltképp M-nek a régió evangélikus vezetőihez, mindenekelőtt Kuzmány Károly († 1866) evangélikus szuperintendenshez fűződő jó viszonyán alapult. A *Matica slovenská* első nagygyűlésén ennek megfelelően M-t választotta elnökének.

M. gyakorlati elkötelezettsége elsősorban az iskolaügyet érintette. A besztercebányai gimnáziumot M. fáradozásai eredményeképp 1852-től négyről nyolcosztályossá bővítették. A magyar körök ellenállásával szembeszállva az intézmény szlovák és cseh nyelvű tanárai megtarthatták a szlovák tanítási nyelvet. M. 1857-ben püspöki konviktust alapított, amely szegény családból származó diákok továbbtanulását tette lehetővé. Támogatta az egy évvel korábban alapított besztercebányai egyházi tanítóképzőt *(„Praeparandia")*; 1857-től a harmad- és negyedéves papnövendékek is ott részesültek pedagógiai képzésben. M. jelentős összegekkel támogatta a besztercebányai katolikus leánynevelő intézet létesítését is. Szintén az ő kezdeményezésére került sor a znióváraljai (Kláštor pod Znievom SK) katolikus gimnázium megalapítására. M. e vállalkozásai és gazdasági kérdésekben kevésbé szerencsés lépései hozzájárultak ahhoz, hogy a püspökség egyre rosszabb anyagi helyzetbe került. M. hiába próbálta meg az 1848/49 eseményei során súlyosan károsult püspökséget a vallásalaptól szerzett kölcsönnel konszolidálni. A kölcsön jelentős terhei, a kiadások, az adók és a rossz termés egyre nagyobb eladósodáshoz vezettek, egyre válságosabbá téve a püspöki vagyonkezelést csakúgy, mint a püspök személyes életkörülményeit.

M. váratlanul halt meg 1869. július 5-én, 72 évesen, Szent Cirill és Metód ünnepén, a garamszentkereszti püspöki nyári rezidenciában, szélütés következtében. Két nappal később temették el a püspöki kriptában. Emlékét több emlékmű is őrzi Szlovákiában.

• *Művei*: *Oratio funebris*, Zagrabiae 1833; *Sermo funebris*, h. n. 1835; *Pastýrsky list*, Banská Bystrica 1851; *Myšlienky o záhradníctve vôbec a štepárstve zvlášte*, Skalica 1865. • *Irodalom*: Adriányi, *Bach-korszak*; Baláž, *Banskobystrického biskupstva*; HC VII–IX; Ján Golian–Alica Kurhajcová–Rastislav Molda–Erika Maliniaková (szerk.), *Štefan Moyzes. Za života a v historickej pamäti*, Banská Bystrica 2018; Hrabovec, *Die Ernennung*; Koniarová, *Banskobystrickej diecézy*; Lacko, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; Lukács, *Vatican*; SBS, IV; *Schem. hist. Neosolien. 1876*; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*, p. 25–26; Vesztróczy Zsolt, *„A Felvidék". Egy szlovák–magyar röpiratváltás az 1870-es években*, Sic itur ad Astra 19 (2006) 3–4: 173–208, 173–177; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 71–75.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.2.5.a Szuppán Zsigmond [Supan, Suppan] (1814–1881)

Besztercebánya, 1870/71 (nem iktatták be)

Sz. 1814. január 18-án született Körmöcbányán (Kremnica SK), az egykori bányavárosban, Supan Zsigmond helyi rézműves és Fogt Jana házasságából. Két lánytestvére és egy fivére volt. A gimnázium első öt évét Körmöcbányán, a hatodik évet Vácott végezte. Esztergomi klerikusként 1828-tól filozófiát és teológiát tanult a nagyszombati szemináriumban. 1834-től pappá szenteléséig, 1837. február 22-ig Esztergomban nevelőként működött. A felszentelés után rövid ideig ugyanott káplánként szolgált, majd ugyanabban az évben – időközben a teológiai doktorátust is megszerezve – kollégiumi igazgató lett. 1840 téli szemeszterétől kezdve a nagyszombati (Trnava SK) érseki líceumban tanított, eleinte hittant, magyar nyelvet és irodalmat, később kizárólag hittant. Emellett hitszónokként *(exhortator)* a diákok lelki és erkölcsi neveléséért volt felelős. 1842-ben sikertelenül pályázott a történelem tanszékre. 1846/47-ben Bécsbe készült, és a nagyszombati helynökséggel e célból bizonyítványt állíttatott ki, ám tervét végül nem tudta keresztülvinni.

Amikor a nagyszombati városi tanács 1848 júniusában a városban élő világi papokat behívta a nemzetőrségbe, Sz. az érintettek nevében a helynökhöz fellebbezett. Ennek során felmentést kért e rendelkezés alól és kérte, hogy az eseményekről a vallás- és közoktatási miniszter írásbeli tájékoztatást kapjon, mivel a papok a törvény szerint mentesek voltak a fegyveres szolgálat alól. A magyar nemzeti mozgalommal szembeni kritikus magatartását igazolja 1849. november 1-jei, a nagyszombati Szent Miklós-templomban „a polgárháború elfojtása" alkalmából tartott hálaadó szentmisén elhangzó prédikációja. Sz. ennek során a szabadságról és az egyenlőségről vallott „téves" nézeteket kritizálta, és „a felkelés lelki gyökereiről" beszélt. Úgy vélte, a harcok folytatásának rossz következménye lehet, mindenekelőtt gyengítené az országot, amely ezáltal a potenciális ellenségek könnyű áldozatává válhatna. Úgy vélte, kizárólag a Habsburg-dinasztiához fűző tartós kötelék ad biztonságot és áldásos jövőt evilági és vallási tekintetben. Politikai magatartásáért és nagyszombati kitartásáért 1852-ben igazgatói kinevezést kapott a nagyszombati új érseki főgimnáziumba, amely az érseki líceum és a bencés gimnázium összevonásával jött létre. Az új intézményen belül is a hitszónok feladatkörét látta el, és a két felső osz-

tályban hittant tanított. 1855-ben az ő feladata volt a Szeplőtelen Fogantatás egy évvel korábban kihirdetett dogmáját ismertetni a várossal, a gimnázium tantestületével és a papnövendékekkel. Sz. e kötelességét május 6-án, *Cantate* vasárnapján, a nagyszombati Szent Miklós-templomban tartott nagy prédikációjában teljesítette. Harminc oldal terjedelmű, később nyomtatásban is megjelent beszéde széles körű történelmi ismereteiről tanúskodott. Sz. ugyanabban az évben több kitüntetést kapott (többek között pápai kamarás lett). 1858. szeptember 4-én meghívást kapott a pozsonyi, 1861. június 11-én az esztergomi székeskáptalanba. 1865. április 11-én elnyerte a madocsai apáti címet, majd 1869. június 12-én komáromi főesperesi kinevezést kapott. Sz. 1869/70-ben, parlamenti képviselőként is elismerést szerzett. 1870 februárjában a parlamentben élénk vita bontakozott ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium éves költségvetése kapcsán. Ennek során a katolikus egyházat heves támadás érte, amelyet tovább szítottak a római zsinat fejleményei. Sz. a parlamenti vita utolsó napján mondott, mérsékelt beszédével jelentősen hozzájárult a feszültség csökkentéséhez. Az egyházi alapítványok teljes államosítására vonatkozó indítványt ennek hatására sikerült a következő napon csekély többséggel, mindössze kilenc szavazattal elhárítani.

Sz. pályája csúcspontját érte el, amikor a király Simor János prímás javaslatára besztercebányai püspökké nevezte ki 1870. március 23-án. Kinevezésétől Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter (1867–1871) azt várta, hogy mint „tehetséges tanárember", javítani fogja a helyi oktatásügyet, továbbá vissza fogja szorítani az elődje, Moyzes idején a tanárság és a papság körében támogatott szlovák nacionalista tevékenységet. Kinevezése sajtótámadásokat váltott ki ellene 1849. évi fellépése miatt; az országgyűlésen mandátumáról való lemondását követelték. A nunciushoz beérkező, többek között Zalka János győri püspöktől származó kedvező jelentések alapján a pápa időközben megerősítette a kinevezést a június 27-i római konzisztóriumon. Sz. ezt követően azonban teljesen visszavonult, és elhalasztotta püspökké szentelését, amelyen a minisztérium 1870. szeptemberi felszólítása sem változtatott. A sajtó augusztus végén „fájdalmas idegbántalomról" tudósított, amely akadályozza hivatala elfoglalásában. Ettől függetlenül szeptember 5-én letette hivatali esküjét a király előtt; az újságok szeptember végén még október 3-ra hirdették beiktatását. Sz. október 6-án azonban benyújtotta lemondását Simor prímásnál, aki a pápához és a császárhoz mint illetékes hatóságokhoz utasította. Mivel Sz. ezután újabb lépéseket nem tett, hanem továbbra is visszavonult, és még

papi kötelezettségeit sem teljesítette, a hercegprímás végül továbbította kérelmét a minisztériumnak. Sz. lemondását az uralkodó 1870. november 16-án hagyta jóvá. Sz. decemberben a Szentszék útján megpróbálta visszavonni lemondását, a minisztérium „forradalmi-liberális elveit" nevezve meg a fellépő problémák okának. Püspökké szentelésére irányuló kérését azonban a nuncius egészségi okra hivatkozva visszautasította. A prímás felháborodására Sz. végül cáfolta hivatali lemondását. Hosszadalmas diplomáciai tárgyalások után a problémát végül úgy oldották meg, hogy miután 1871-ben a pápa formálisan felmentette Sz-t kötelezettségei alól, a király pedig 1871. október 14-én jóváhagyta „az egykori besztercebányai püspök visszahelyezését" az érseki káptalanba, valamint nyitrai főesperesi kinevezését, ugyanaznap novi választott püspökké nevezte ki. 1881. július 17-én halt meg Esztergomban.

• *Művei (válogatás)*: *Magyar nyelvtan…*, Nagyszombat 1844–1845; *Predigt zum Dankfeste, welches nach dem glücklich bezwungenen Bürgerkriege, am 1. November 1849 in der Collegiatspfarrkirche zu Tirnau feierlich begangen worden ist*, Tyrnau 1849; *A nagyszombati gymnasium története*, A nagyszombati gymnasium értesítője 1854, 1–22; *Die unbefleckte Empfängnis der seligsten Jungfrau Maria*, Tyrnau 1855. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Neue Freie Presse* 1. 6. és 12. 10. 1871; *Die Presse* 26. 7., 6. 9. és 4. 10. 1870; *Neues Fremdenblatt* 27. 8. 1870; *Österreichisches Journal* 20. 9. 1870; *Religio* 1881, II, 48. • *Irodalom*: Adriányi, *Vaticanum*; HC VII–IX; Kollányi, *Esztergomi kanonokok*, 481; LKKOS; SBS, V; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*, 25; Zelliger, 517.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 76–77.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.2.6. Ipolyi Arnold (Stummer, Ipolyi-Stummer) (1823–1886)

Besztercebánya, 1872. május 2. – 1886. június 7.
Nagyvárad, 1886. július 11. – 1886. december 2.

→ NAGYVÁRADI EGYHÁZMEGYE II.4.7.

I.2.7. Bende Imre (1824–1911)

Besztercebánya, 1887. május 24. – 1893. január 19.
Nyitra, 1893. június 21. – 1911. március 18.

→ NYITRAI EGYHÁZMEGYE I.4.6.

I.2.8. Rimely Károly [Riméły] (1825–1904)

Besztercebánya, 1893. szeptember 14. – 1904. január 13.

R. 1825. február 4-én született Esztergomban. Apja, Rimely Ferenc polgár, vármegyei tisztviselő; anyja, Sloboda Erzsébet ugyancsak esztergomi polgárcsaládból származott. A rokonsághoz tartozott Rimely Mihály (János), 1843–1865 között pannonhalmi főapát. R. a gimnázium első két évét szülővárosában végezte, majd belépett a pozsonyi *Emericanum*ba, hogy egyházi pályára lépjen. Filozófiai tanulmányait 1840-től Nagyszombatban (Trnava SK) folytatta. A teológiát Bécsben, a *Pazmaneum* növendékeként végezte 1843–1847 között. 1848. június 21-én szentelték pappá. Szentelése után rövid ideig a beteg dömösi pap kisegítőjeként szolgált, majd Patakon és 1849-től Buda-Krisztinavárosban káplán. Budavár ostromakor a honvédek lelkésze volt, részt vett az elesettek temetésében. Ekkor maga is életveszélybe került, egy golyó állítólag keresztülfúrta reverendáját. 1850-ben visszatért a *Pazmaneumba* mint tanulmányi prefektus. Miután megvédte a magyar szemináriumokról írt egyháztörténeti értekezését, a bécsi egyetem 1852. november 4-én teológiai doktorrá avatta. Ezt követően az esztergomi szemináriumban egyháztörténelmet és kánonjogot tanított. 1853-ban mindkét tárgy rendes tanára lett. 1860 végén a szeminárium rektorhelyettese, majd 1865-ben a *Pazmaneum* rektora lett, emellett tanított a *Theresianum*ban és a bécsi egyetemen is. 1867. március 16-án a pozsonyi káptalan kanonokká választotta. 1870. július 3-án elnyerte a lekéri (Hronovce SK) apáti címet és javadalmat, ami mintegy 12 000 forint éves jövedelmet jelentett. 1868–1876 között a császári család szolgálatában állt; magyart és irodalmat tanított Rudolf trónörökösnek, Gizella és Klotild főhercegnőknek. Egykorú híradások szerint az 1870-es évek vé-

gén R. a kassai és a székesfehérvári püspöki szék várományosa volt, azonban Simor prímás nem támogatta. Állítólag a császár saját kezű levelében vigasztalta az elmaradt kinevezés miatt, ezt követően „örökös jelölt" hírében állt. R. pályája új irányt vett 1889. április 28-án, amikor Pozsony város plébánosává választották. Formális kinevezésére május 7-én került sor. Egyidejűleg pozsonyi főesperes is lett; e tisztségébe június 10-én iktatták be. Az akkor 64 éves R. már idősnek és betegnek érezte magát, ezért a következő évben több hetet töltött pihenéssel az Alpokban. R. ettől függetlenül intenzíven részt vett a város és Pozsony vármegye politikai életében. Tizenkét évig vezette az iskolaszéket és a kultúregyletet. A Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt. Knauz Nándor és Ortvay Tivadar pozsonyi történészekkel együtt megírta a pozsonyi káptalan történetét feldolgozó első tanulmányt, amely kemény szakmai kritikákat is kapott. Ő írta meg a *Pazmaneum* történetét is. Városi lelkészként papja volt az uralkodóház Pozsonyban tartózkodó tagjainak is.

A prímás javaslatára Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888–1894) R-t javasolta a megüresedett besztercebányai püspöki székbe. A király 1893. május 23-án nevezte ki, a pápai megerősítés június 15-én kelt. R-t Vaszary prímás szentelte püspökké augusztus 27-én Pozsonyban; ünnepélyes beiktatása szeptember 14-én zajlott. R-t már néhány hónappal később heves támadás érte a hazafiasság hiánya miatt, amelyre a Kossuth Lajos halála alkalmából tartott, 1894 tavaszi gyászünnepélyek adtak alkalmat. Széles körben elterjedt a hír, hogy Besztercebányán egyedül a püspöki kúria, a káptalan és a szeminárium épülete nem volt gyászszimbólumokkal díszítve, ezért a radikális-liberális polgárság képviselői és budapesti diákok húsvétvasárnap látványos tüntetés keretei között a püspöki palota elé vonultak, jelszavakat skandáltak az uralkodó dinasztia, a katolikus egyház és a püspök ellen, és követelték a polgári házasság bevezetését. A városi tanács bocsánatkérő levelében elhatárolódott az eseményektől és hűségéről biztosította a püspököt.

R. rendszeresen megfogalmazott programadó pásztorleveleiben többek között a böjti fegyelemmel és az ateizmus jelenségével foglalkozott. Az akkoriban hevesen vitatott házassági kérdés kapcsán 1894-ben lelkigyakorlatot rendelt el a papság számára, hogy ezzel készítse fel az előreláthatható lelki küzdelemre. 1895. január 5-i levelében tájékoztatta a lelkipásztorokat a polgári házasság bevezetéséről rendelkező új törvényről, utalt a várható káros

következményekre és imára szólított fel. A magyar püspöki kar e témában megfogalmazott pásztorlevelét, amelyet R. is aláírt, 1895. szeptember 1-jén a besztercebányai egyházmegyében is kiadták. Feltűnést keltett továbbá 1903. évi pásztorlevele, amelyben a papságot határozott szavakkal, számos szentírási és teológiai idézettel intette engedelmességre, mely erény véleménye szerint erősen veszélyeztetve volt. Hosszú fejtegetéseinek fő motívuma szerint a pap *alter Christus* (második Krisztus, Krisztus helyettese). A püspöki konferencia ülésein gyakran vett részt; 1897-ben ő maga elnökölt. Szlovák anyanyelvű híveivel nem volt nemzeti okokból adódó kellemetlensége, mert rendkívül diplomatikusan és tapintatosan kezelte a nemzetiségi kívánalmakat.

R. támogatta a jótékony kezdeményezéseket, elszegényedett családok közvetlen anyagi támogatásától kezdve munkáslakások építtetéséig. 1896. március 19-én alapítványt tett a püspökség nyugalmazott papjai számára. Jelentős összeget fordított a garamszentkereszti püspöki palota felújítására. Papságának 50. évfordulóját Rómában ünnepelte 1898-ban. A többszörös állami és egyházi kitüntetésben részesült R. 79 évesen, 1904. január 13-án halt meg a garamszentkereszti palotában, szívinfarktus következtében. Január 16-án, az ottani püspöki kriptában helyezték végső nyugalomra. Végrendeletet nem hagyott hátra, mivel vagyonát még életében szétosztotta rokonai és a rászorulók között.

• *Művei: Collegii Pazmaniani*, h. é. n.; *Egyházi Beszéd, melyet Szent István, Magyarország első apostoli királyának ünnepén Bécsben a nt. Kapuczinus atyák templomában… mondott Rimely Károly*, Bécs 1865; *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum*, Posonii 1880; • *Források*: *Grazer Volksblatt* 24. 1. 1893; *Salzburger Chronik* 21. 7. 1894; *Pester Lloyd (Abendblatt)* 13. 1. 1904; *Neues Wiener Tagblatt* 14. 1. 1904; *Das Vaterland* 14. és 19. 1. 1904; *Budapesti Hírlap* 1893. 6. 7. (melléklet); *Alkotmány* 1904. 1. 14., 1–3; . • Irodalom: Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; HC VII–IX; Lacko, *Banskobystrické biskupstvo*; LKKOS; ÖBL; SBS, V; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*, p. 25; Sturm, 1901–1906; Zelliger.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 78–81.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.2.9. Radnai Farkas [Radnay] (1848–1935)

Besztercebánya, 1904. szeptember 29. – 1920. december 16.

R. 1848. március 25-én született az erdélyi Kisjenőn (Chişineu RO), Rillhammer Farkas/Wolfgang Rillhammer néven, feltehetőleg szerény körülmények közé. A nagyváradi (Oradea RO) gimnázium elvégzése után filozófiát és teológiát tanult Pesten. Tanulmányait mindkét szakon doktorátussal zárta. Nevét 24 éves korában, 1872 során magyarosította Radnaira, azt követően, hogy 1871. augusztus 16-án pappá szentelték. Felszentelése után káplánként szolgált, majd 1873-ban a nagyváradi püspöki kancellária fogalmazója, 1880-ban szemináriumi rektor lett. 1899-ben meghívást kapott a nagyváradi székeskáptalanba. Magyarország keresztény hitre térésének 900 éves jubileuma alkalmából terjedelmes emlékiratot fogalmazott meg, amelyet az uralkodónak ajánlott. I. Ferenc József 1901. december 16-án segédpüspökké nevezte ki az idős és beteges nagyváradi ordinárius, Schlauch bíboros mellé. R. az ő nézeteit képviselte a katolikus autonómiamozgalom kongresszusain is. 1902. január 25-én szentelték fel mint europusi címzetes püspököt. Az 1902-ben elhunyt bíboros, a prímás és a kormány kedvező állásfoglalásai alapján Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter (1903–1905) a királynak R-t javasolta a besztercebányai püspöki székre. Ennek során felhozta, hogy R. egyházkormányzati tapasztalattal rendelkezik, és már szemináriumi rektorként megmutatkozott „egyházi és hazafias lelkülete", a vármegyei közgyűlés tagjaként pedig „hazafiasan, tapintatosan és mérsékelten viselkedett". Ráadásul tökéletesen beszéli a szlovák többség nyelvét, így hatásosan fel tud lépni a papság és a nép körében „a nacionalista üzelmek csábításai" ellen. A király R-t 1904. április 6-án nevezte ki. A pápai megerősítésre július 16-án, az ünnepélyes beiktatásra szeptember 29-én került sor.

A kiváló kánonjogász R. működését erősen beárnyékolták a nemzetpolitikai viták. A magyar nemzeti eszme elkötelezettjeként támogatta a magyar kormányok magyarosítási törekvéseit, és 1904-től az e politikát tartósan támogató Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) élén állt. Korábbi mentorához, Schlauch Lőrinc bíboroshoz hasonlóan néhány évig elnöke volt az 1861-ben alapított katolikus Szent László Társulatnak, amely támogatta többek között az amerikai, a bukovinai, a mold-

vai és a bosznia-hercegovinai magyar missziós intézményeket. E minőségében az egyesület éves péterfillér-adományait Rómába küldte (1909-ben például 2000 koronát). Püspöki befolyását felhasználta a magyar nyelvű népiskolai oktatás keresztülvitelére és a szlovák nemzeti érzelmű papok és tanárok megrendszabályozására. Nem volt hajlandó szlovák nyelven prédikálni. Elrendelte, hogy az egyházi hivatalok – beleértve a püspöki kancelláriát is – levelezési és hivatali nyelve a korábbi latin helyett a magyar legyen. R. működése alatt a sematizmusokban is magyar nyelven szerepeltek a hely- és személynevek, s már nem latinul. Sok pap tiltakozása ellenére R. egy pásztorlevelében Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter hevesen vitatott 1907. évi oktatásügyi törvényét, az úgynevezett *Lex Apponyi*-t is védelmébe vette. E politika ellen különösen erősen tiltakozott Sujánszky Ferenc (František Šujanský) szelcsei (Selce SK) plébános, akit 1907-ben bekövetkezett halálakor a közeli Besztercebánya székeskáptalanjának egyetlen kanonokja sem mert eltemetni, nehogy „pánszláv üzelmekkel" vádolják. Sujánszkyt végül Kohúth János (Ján Kohúth) – 1919/20-ban káptalani helynök és az egyházmegye ideiglenes vezetője – temette el.

R. nemzetpolitikai nézetei szimbolikusan is megnyilvánultak. 1908-ban az egyházmegyei liturgiai direktóriumban lefokozta Cirill és Metód ünnepnapját, és az 1863 óta a morva egyházmegyékkel együtt július 5-én megült ünnepet július 7-re tette át. Miközben a magyar érzületű papoknak engedélyezte, hogy az 1909. évi parlamenti választások idején jelöltessék magukat, ugyanezt megtiltotta Medveczky Károly (Karol Medvecký) szlovák papnak, akit egy szegény és messzi településre, Bacúrba (Bacúrov SK) helyezett plébániai kormányzónak. Az egykori ferences novícius 1918 őszén megbosszulta ezt, mivel R. ellen kánoni pert indított a római Zsinati Kongregáció előtt, amelyben súlyos vádakat emelt a püspök ellen. Eszerint R. botrányosan profán életet él, a püspöki aulában „nőuralmat" vezetett be, ezáltal hozzájárulva a klérus erkölcsi hanyatlásához; emellett rosszul igazgatja a püspöki menzajövedelmeket, és elnyomja a szlovák nyelvet. R. már a háború előtt szembesült hasonló vádakkal: a *Slovenský týždenník (Szlovák Hetilap)* 1909. október 15-i számának egyik cikke azt állította, hogy házastársi jellegű viszonyt folytat házvezetőnőjével, akitől gyerekei is születtek. R. 1911-ben megnyerte a pert az újság ellen, az eljárás során ügyvédei útján ismertette, hogy háztartásának vezetését már az 1890-es években az akkor

46 éves unokatestvérére, Szánthó Jozefára bízta, akinek néhai apja járásbíró volt.

A különféle feszültségek miatt R. hivatali idejének nagy részét a garamszentkereszti (Žiar nad Hronom SK) püspöki palotában töltötte. Csak a világháború alatt, a magyarosítási törekvések háttérbe szorulásakor enyhült a helyzet a püspök nagyvonalú jótékonysági kezdeményezésével. Ebből az időből származik az egyetlen adat arra vonatkozóan, hogy R. saját jövedelméből jelentősen megnövelte a péterfillér-gyűjtések végösszegét (például 1915-ben 2000 koronával, 7700 korona végösszegre), amely a püspökség szegénysége miatt hagyományosan csekély volt. R. ellenszenvet váltott ki azzal, hogy nem állt ki Kacska József (Jozef Kačka) dóvali (Donovaly SK) plébános mellett, amikor azt 1915-ben béke- és oroszpárti prédikációi miatt tizenöt év börtönre ítélték. R. 1916-ban több pásztorlevelében buzdította a papságot a hadikölcsön jegyzésének támogatására, hogy ezzel az otthon maradottak bátor és áldozatkész testvéreik számára lehetővé tegyék a fronton „harcuk folytatását a végső győzelemig".

R. 1918 karácsonyi pásztorlevelében élesen elítélte a fiatal Csehszlovák Köztársaság létrejöttét. A kormány magyarosító politikájának támogatójaként számontartott R-t – Batthyány Vilmos nyitrai püspök mellett – 1918 decemberében a Károlyi-kormány igyekezett lemondásra bírni, hogy helyette egy magyar érzelmű, ám népszerűbb püspököt nevezzenek ki, és így biztosítsák a besztercebányai egyházmegye hűségét a magyar államhoz a csehszlovák törekvésekkel szemben. Persián Ádám, a katolikus ügyek kormánybiztosa ezért 1918. december 10-én Nyitrára utazott Batthyány püspökkel tárgyalni és R-hoz is készült, de a cseh csapatok időközbeni bevonulása miatt erre már nem maradt lehetősége. A fordulat napjaiban a R. által megrendszabályozott pap, Medveczky Károly a Szlovák Nemzeti Tanács titkára lett, és Hlinka Andrással (Andrej Hlinka) együttműködve dolgozott a szlovák anyanyelvű klérus politikai mozgósításán. A Szlovák Nemzeti Tanács megszűnése után Medveczky a központi kormány teljhatalmú megbízottjaként és szlovákiai egyházügyi miniszteri referensként a következő hónapokban, illetve egészen 1923. évi felmentéséig meglehetősen ambivalens szerepet játszott a katolikus egyházkormányzat háború utáni újjászervezésében. Az irányadó miniszterek, Edvard Beneš és Vavro Šrobár megbízásából kiutasította R-t az országból. Ez volt a csehszlovák kormány

válasza a szlovákiai apostoli delegátus elmaradt kinevezésére, ami Csernoch hercegprímás ellenkezése miatt hiúsult meg.

A karhatalommal végrehajtott kiutasítás következtében R. 1919. március 25-én, születésnapján elhagyta egyházmegyéjét. Száműzetésébe elkísérte személyi titkára, Grosch Adolf kanonok. A kormányzat nem fogadta el a R. által általános helynöknek kinevezett Gürtler Józsefet. A püspök erőszakos kiutasítását a papság főként Medveczkynek rótta fel és megütközéssel fogadta, mely tény számottevően árnyalja a főpásztor és egyházmegyéje viszonyának megítélését. A zavaros hetekben a püspökség és a püspök személyi vagyonának jelentős részét elidegenítették, emiatt a későbbi kártérítési tárgyalások nehézzé és hosszadalmassá váltak. Csehszlovák legionáriusok például kifosztották a püspöki borospincét. Az egyházmegye ideiglenes vezetője Kohúth János káptalani helynök lett, akinek működése R. hivatali utódja, a kormányközeli Marián Blaha beiktatásával ért véget. Blaha kinevezésére 1920. november 13-án, püspökké szentelésére 1921. február 13-án került sor.

R. először Esztergomban tartózkodott, majd a veszprémi püspök vendégeként Sümegre visszavonulva élt. R. 1919. április 13-án, a pápának írt levelében feltételesen felajánlotta visszalépését, emellett részletesen meghatározta kártérítési igényeit. A Szentszék azonban a nuncius tanácsára, tekintettel az új állammal fennálló egyre rosszabb viszonyra, úgy döntött, hogy vár az erőszakosan előidézett helyzet elismerésével. Végül XV. Benedek 1920. december 16-án elfogadta R. visszavonulását, akit egyúttal akszúmi (Etiópia) címzetes érseknek nevezett ki. E minőségében továbbra is részt vett az ország egyházi életében és a magyar püspökkari konferenciákon. Ottó magyar trónörökös 17. születésnapja alkalmából 1929-ben ünnepi nagymisét mutatott be a budapesti Szent István-bazilikában.

R. 1935. október 14-én halt meg; a sümegi plébániatemplom püspöki kriptájában temették el. Hivatali utódja, Blaha R. halála hírére az egyházmegye minden plébániáján gyászmisét mondatott érte.

• *Művei*: *A kereszténység és királyság szövetsége Magyarországon*, Oradea 1900. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna bustae & fasciculi: Obolo; *Pester Lloyd* 27. 10. 1904, 18. 1. és 25. 5. 1911, 21. 4. és 2. 12.1916; *Das Vaterland* 29. 4. 1904; *Wiener Salonblatt* 8. 12. 1929; *Nemzeti Újság* 1935. 10. 15., 10. • *Irodalom*: HC VII–IX; Hrabovec, *Der Heilige Stuhl*; Koniarová,

Banskobystrickej diecézy; Karol A. Medvecký, *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*, Ružomberok 1920; Persián Ádám, *Kereszt és forradalom*, Budapest 2019; Ľubomír Viliam Prikryl, *Radnai Vlk*, LKKOS, 1138; Salacz Gábor, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SBS, V, 19; Tengely Adrienn, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 81–84.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.3.
GYŐRI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS JAURIENSIS

I.3.0. A győri egyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

A győri püspökséget I. (Szent) István király alapította az esztergomi érseki tartomány részeként Szűz Mária tiszteletére. Az időpontot eltérően jelöli a szakirodalom (koronázás előtt 1001, 1001–1009 között, 1009), mivel az eredeti alapítólevél az idők során megsemmisült. Az ország nyugati végein azért volt fontos a korai püspökségalapítás, hogy ezzel a német területek, különösen a passaui püspökség területi igényeit kivédjék. Korai alapításának egyik fontos bizonyítéka, hogy a pécsi püspökség határait kijelölő 1009. évi oklevél Győrben kelt, tehát ekkor a város már jó eséllyel püspökség székhelye volt. A veszprémi püspökség részeinek 1009. évi lehatárolásakor is már bizonyosan álltak a szomszédos dunántúli püspökségek, így a győri és a pécsi is. A térítés innen, Magyarország nyugati feléből haladt a keleti felé. Püspöki székhelyként az egykori római várost, Arrabonát jelölték ki és a mennyekbe emelt Mária védnöksége alá helyezték.

A püspökség területe és népessége

A püspökség területe az esztergomi érsekség és a veszprémi püspökség közé ékelődött be. Az évszázadok során a történelmi Győr, Moson, Sopron és Vas vármegyéket, valamint Komárom és Veszprém vármegyék egy részét fedte le. A szombathelyi püspökség 1777. évi megalapításával a Vas vármegye nagy részét magában foglaló vasvári főesperesség elkerült, a pápai főesperességet pedig a veszprémi egyházmegyéhez csa-

tolták. A püspökség területe 1777 és 1920 között mintegy 8000 négyzetkilométer volt. Mind méretét, mind jövedelmét tekintve a Magyar Királyság közepes egyházmegyéi közé tartozott. A trianoni békeszerződés következtében 1920-ban 99, főleg német nyelvű plébánia Ausztriához, a Burgenland néven szervezett tartományhoz került, amelyeket 1922-ben a többi, korábban nyugat-magyarországi területtel együtt egy Bécsben székelő apostoli adminisztrátor alá helyeztek és ezzel *de facto* kiváltak a püspökségből. A Kismartoni Egyházmegyének 1960-ban történt megalakulásával a kiválás egyházjogilag is megtörtént. A püspökség területének további változásaira csak a második világháborút követően, illetve 1993-ban került sor.

A győri egyházmegye lakosságának felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	ref.	%	izr.	%
1808	346390	-	273466	*79*	64454	*19*	*incl. ev.*	-	8272	*2,4*
1811	313732	-	241155	*77*	64112	*20*	*incl. ev.*	-	8218	*2,6*
1821	346743	-	270437	*78*	66018	*19*	*incl. ev.*	-	9530	*2,7*
1823	347997	-	278090	*81*	55717	*16*	*incl. ev.*		10974	*3,2*
1833	378021	-	294052	*78*	71683	*19*	*incl. ev.*	-	11961	*3,2*
1845	393895	-	303104	*77*	49076	*12*	27434	*7*	14200	*3,6*
1873	457071	-	359491	*79*	53635	*12*	25249	*6*	18607	*4,1*
1886	490472	-	387986	*79*	56397	*11*	27177	*6*	18859	*3,8*
1910	589824	*+70*	472675	*80*	63823	*11*	32642	*6*	20377	*3,5*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	7	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

Források: Leipziger Literaturzeitung 1813 (1808. és 1811. évi adatok); 1821. 1823. 1833. 1845. 1873. 1886. 1910. évi sematizmusok

Az adatok kiértékelésével egy viszonylag stabil vallási fejlődés állapítható meg, a térség felekezeti összetételében csak csekély eltolódások mutathatók ki, csupán a 19. század elején a napóleoni háborúk miatti francia megszállás eredményezett nagyobb népességcsökkenést. A győri püspökség lakossága az országos 49 százalékos átlagot messze meghaladóan (77–81%-ban) katolikus, arányuk lassan növekszik. A reformátusok szám-

aránya a stabilan 6-7 százalékos értékkel csekély, de az evangélikusokkal együtt a 19. század első évtizedében a 20%-ot is elérte, ám 1910-re visszaesett 17 százalékra. Az izraelita felekezethez tartozó lakosság aránya az országos átlaghoz képest alacsonyabb, viszont az 1870-es évekig egyenletesen emelkedő tendenciát mutat. Nem tűnik valósnak a sematizmusokban található adat az ortodoxok szokatlanul magas számára (1821-ben 728 fő), mivel más számadatok egészen csekély arányukra utal (46 főtől 218 főig terjedően), ezeket az adatokat a táblázatból kihagytuk. A felekezeti spektrum enyhe bővülését dokumentálja az 1910. évi sematizmus, amelyben a nagy felekezeteken kívül már 476 ortodoxot, 104 görögkatolikust, 51 anglikánt, 25 unitáriust és 24 baptistát, valamint felekezet nélkülit jegyeztek fel. (Klieber, *Bischofslexikon*, 86.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A győri püspökségnek valószínűleg a 11. századi alapítása óta volt székeskáptalanja, amely a középkorban 34 stallummal rendelkezett, majd a 17. századtól tizennégy kanonokból állt. A káptalan Győr város török uralma idejére (1594–1605) Sopronba költözött. Vasvárott a 12. század végétől Szent Mihály tiszteletére alapított társaskáptalan működött. Az egyházmegye területén a csornai prépostságot a 13. század első harmadában premontrei kanonokok hozták létre. Mindkét káptalant és a premontrei prépostságot évszázadokon át mint fontos hiteleshelyeket *(loca credibilia)* tartották számon, azaz mint egyfajta jegyzőségeket a jogi ügyletek érvényes lebonyolításához, pecséttel valamint levéltárral. 1779-ben az oltárjavadalmak összevonásával egy további, Szent György tiszteletének szentelt társaskáptalant alapított Sopronban a főkegyúri jogával élő Mária Terézia királynő.

1777-ben az egyházigazgatási reformot követően 202 plébánia maradt az egyházmegyében. A 19. században az egyházmegye hat – székesegyházi, soproni, mosoni, locsmándi, rábai és komáromi – főesperességre (a hetedik főesperesség, a pápai csupán címzetes poszt volt), 19 esperességre, 1878-tól már 22 esperességre tagolódott. 1812-ben a plébániák száma – az eltérő szakirodalmi adatok közül a legpontosabbnak tűnő szerint – 228, ami 1851-re kettővel, az 1816-ban alakult likvándi és az 1843-ban létrehozott csávai plébániával lett több. 1873-ban 236, 1901-ben 239, 1910-ben 241 a plébániák száma, amit a háborúk következtében

erőteljes csökkenés követett: 1939-ben 148, 1947-ben 152 plébánia tartozott a püspökséghez. A plébániai templomok száma 239. A 19. század végén felgyorsult a templomépítés, főleg a fiókegyházakat kívánták ellátni templomokkal, ám sokszor olyan helyen is építkeztek, ahol nem volt biztosítva a pap eltartása és az épület fenntartása. Az összes egyházmegyés pap száma 1867-ben 320, 1888-ban 361, 1901-ben 370 fő volt, amit a férfi szerzetesek 27 fős száma növelt. Amennyiben a női szerzetesek háromszázhoz közeli számát is figyelembe vesszük, akkor 1910-ben a katolikus lakosságra átlagban 84 egyházmegyés pap és 60 apáca jutott, ami az egyházmegyés papság számát illetően jelentősen felülmúlta Magyarország többi egyházmegyéjének 60 fős átlagát. A püspökség 1873. évi kimutatása szerint a pasztorizáció 92 plébánián kizárólag magyarul, 82-ben csak németül és 30-ban csupán horvátul folyt. A lelkipásztori munka pusztán 32 plébánián különböző (nyelvi) változatokban folyt vegyesen. Az egyházmegye területén tíz szerzetesrendi közösség tagjai laktak tizenhárom rendházban.

A győri székesegyház kétségtelenül a püspökség legértékesebb műemléke, 1997 óta *basilica minor*. Kincstára az esztergomi után a leggazdagabb. Ennek Héderváry-kápolnájában őrizték a Szent Koronát kétszer is: 1790. március 19-én és 1835. október 11-én. A székesegyház értékes kincse a Szent Szűz kegyképe, amely a hagyomány szerint 1697. március 17-én vért könnyezett. A 19. század elején a tornyot ledőlés fenyegette, ezért 1802 és 1806 között Thalherr József kamarai építész tervei szerint megerősítették. Végleges megóvását Handler Jakab soproni építész 1823-ban felépített klasszicista homlokfala biztosította.

Papnevelés

A győri egyházmegye területén Dallos Miklós püspök (1623–1630) kezdeményezésére indult meg a papképzés 1627-ben. A szeminárium szervezése és az intézmény felépítése 1688-ban fejeződött be Széchényi György (1658–1685) püspöksége alatt, 1910-ig ez az épület adott otthont az egyházmegye kispapjainak (jelenleg Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ, valamint Győri Egyházmegyei Papi Otthon). A szeminárium 1910-ben átadott új épületét gróf Széchenyi Miklós püspök (1901–1911) építtette a Pázmáneum mintájára. A püspök új, korszerű szemináriumot kívánt adni az egyházmegyének, ezért a költségekhez jelentős adománnyal

járult hozzá magánvagyonából, és hasonló adakozásra buzdította paptársait is. A püspök az első kapavágástól kezdve – ezt szimbolikusan maga végezte – az építkezés motorja volt.

Az egyházmegyei növendékek oktatása 1745 és 1773 között jezsuita, 1774 és 1784 között egyházmegyés paptanárok vezetése mellett, 1784 és 1790 között a pozsonyi központi szemináriumban történt. 1790-ben Fengler József püspök visszarendelte a papnövendékeket a győri szemináriumba, ahol újfent egyházmegyés papok és tudósok oktattak. 1804-ben egy királyi rendelet 58 kispap nevelését engedélyezte Győrben, 1812-től további 2-2 növendék tanulhatott Bécsben és Innsbruckban, így összesen 62 főre kapott a szeminárium államsegélyt. Az 1855. évi konkordátummal megszűnt a létszámbéli megkötöttség, az államsegély ezután meghatározott összeg lett. A latin tanítási nyelvről Zalka János püspök (1867–1901) idején kezdtek fokozatosan áttérni a magyarra. Ideköltöztek a teológia négy évfolyamának növendékei, valamint az 1857-ben alapított kisszeminárium gimnazistái is. Fennállása alatt (1816–1918) a bécsi *Augustineum*ban *(Frintaneum)* 14 győri egyházmegyés pap végezte el a doktori tanulmányokat, elsőként Karner Antal, akiből előbb székesfehérvári, majd győri püspök lett. Hat közülük teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen.

Az egyházmegyei könyvtár keletkezése egyidős a szeminárium alapításával. Több igen értékes kézirat, így a 15. századból származó *Zalka-* vagy *Váradi-Antiphonarium*, továbbá *Blondi Forojuliensis Romae instauratae libri tres* Mátyás király híres könyvtárából, kétkötetes breviárium ugyancsak a 15. századból, Missale 1476-ból található a gyűjteményben.

A 19. század folyamán az egyházmegyei infrastruktúra (templomok, iskolák) jelentősen kibővült. 1845-re az egyházi iskolákban 32 021 gyermeket oktattak. A század közepe óta az egyházmegyét kulturális és tudományos téren élénk egyesületi élet, valamint a katolikus társaságok sokoldalú aktivitása jellemezte. 1860-ban létrehozták a Szent Imre Egyesületet és Egyházirodalmi Iskolát. 1885-ben Hahnekamp György (1843–1901) címzetes kanonok a papok számára egy Imaegyesületet hívott életre. Győrben indította el 1897-ben Giesswein Sándor (1856–1923) kanonok – aki később a Szent István Társulat alelnöke is lett – a kereszténységszociális mozgalmat, amely jótékonykodások helyett a társadalom strukturális, a kereszténység szellemében történő megújítását tűzte ki célul.

A győri püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Vilt József Ignác (1738–1813)	-	1806. 11. 21.	68	1813. 10. 05. *Üresedés: 65 hó*	7	-
2. Schwarzenberg Ernő (1773–1821)	-	1819. 03. 24.	45	1821. 03. 14. *Üresedés: 53 hó*	2	-
3. Juranits Antal (1768–1837)	-	1825. 08. 30.	57	1837. 08. 26. *Üresedés: 15 hó*	12	-
4. Sztankovits János (1781–1848)	-	1838. 11. 28.	57	1848. 03. 07. *Üresedés: 27 hó*	10	-
5. Karner Antal (1794–1856)	Székesfehérvár	1850. 06. 09.	56	1856. 09. 30. *Üresedés: 10 hó*	6	-
6. Simor János (1813–1891)	-	1857. 07. 06.	44	1867. 02. 22. *Üresedés: 3 hó*	10	Esztergom
7. Zalka János (1820–1901)	-	1867. 05. 05.	47	1901. 01. 16. *Üresedés: 15 hó*	34	-
8. Széchenyi Miklós (1868–1923)	-	1902. 04. 13.	34	1911. 04. 20. *Üresedés: 2 hó*	9	Nagyvárad
9. Várady Lipót Árpád (1865–1923)	-	1911. 06. 18.	46	1914. 06. 29.*** *Üresedés: 9 hó*	3	Kalocsa
10. Fetser Antal (1862–1933)	-	1915. 03. 25.	53	1933. 10. 6. *Üresedés: 22 hó*	18	-
			Átlag: 51 év	*Üresedés átlaga: 22 hó*	*Átlag: 11 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

*** Várady Lipót érseki kinevezését a pápa 1914. május 25-én, más források szerint június 5-én erősítette meg, ezért itt a kalocsai ünnepélyes székfoglalás dátuma szerepel. (Klieber, *Bischofslexikon*, 88.)

A győri egyházmegye püspökei közül csak egy irányított korábban másik egyházmegyét (Karner Antal); a tíz közül csak háromnak emelkedett a karrierje valamelyik tekintélyes egyházmegye élére. Ezzel függ össze az általánosságban inkább alacsony, 51 éves hivatalba lépési életkor, amihez azonban nem társul hosszú hivatali idő (átlagban 11 év), mivel négy, fiatalon hivatalba lépett főpásztor rövid ideig tartó kormányzás

után elhunyt. Több mint három évtizedes kormányzásával kiemelkedik Zalka János püspök. Őalatta nőtt az egyházmegyei papság és a szerzetesek létszáma, 170-nél több új iskola épült, a tanítók és özvegyeik-árváik részére nyugdíjintézetet, az elaggott papoknak Szent László Intézetet alapított. Az irodalom, különösen a pedagógiai irodalom terén is maradandó munkásságot fejtett ki.

• *Források*: *Leipziger Literaturzeitung* 1813, erstes Halbjahr (1808. év 1811. évi egyházmegyei kalendárium) • *Irodalom:* Balogh–Gergely, *Egyházak*; Bán János, *Sopron újkori egyháztörténete*, Sopron 1939; Bedy, *A győri székeskáptalan*; Bedy Vince, *A győregyházmegyei papnevelés története* (Győregyházmegye múltjából II. sz.), Győr 1937; Bedy Vince, *Győr katolikus vallásos életének múltja*, Győr 1939; Bóna László (szerk.), *Győregyházmegyei almanach. Győri Egyházmegye 1000 éves. Dr. Pápai Lajos megyéspüspök főpásztori szolgálatának 10. évfordulójára*, Győr 2001; *Az 1935. évi győri egyházmegyei zsinat határozatai*, Győr 1935; Dóka Klára, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6. Győri Egyházmegye*, Budapest 1998; Fazekas István, *A reform útján. Katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20), Győr 2014; Fülöp Éva, *A Győri Egyházmegye Canonica Visitatio-i*, Soproni Szemle: művelődéstörténelmi folyóirat 54 (2000) 1. sz., 54–70; Házi Jenő–Bán János–Erdőss István, *A győri egyházmegye rövid története*, Győregyházmegyei Almanach, Győr 1968, 5–79; HC VII–IX; Horváth József, *Vallásos társulatok a győri egyházmegye falvaiban a 19–20. század fordulóján*, Néprajzi látóhatár 9 (2000) 3–4. sz. 223–234; Kiss Tamás (szerk.), *A Győri Egyházmegye ezer éve*, Győr 2000; Mohl Adolf, *Győregyházmegyei jeles papok*, Győr 1933; Molnárné Szolnoky Erzsébet, *A római katolikus egyház társadalmi és politikai szerepe a győri egyházmegyében Zalka János püspöksége idején (1867–1901)*, bölcsészdoktori disszertáció, kézirat, ELTE BTK, 1982; Nemes Gábor–Vajk Ádám (szerk.), *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*, Győr 2011; *Schem. Jaurinen. 1808*, *1811*; Szolnoky Erzsébet, *Győri Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984. Status generalis Ecclesiae Catholicae in Hungaria anno Domini MCMLXXXIV, Budapest 1984, 690–696; *Univ. Schem. 1842*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 85–89.

Balogh Margit

I.3.1. Vilt József Ignác [Wilt] (1738–1813)

Győr, 1806. november 21. – 1813. október 5.

V. 1738. július 2-án született Esztergomban, ahol apja a várparancsnok, Erős Ádám titkáraként működött. Anyja Závody Zsuzsanna volt, régi nemesi család sarja. Családja 1794-ben kapott magyar nemességet, elsősorban V. érdemeire való tekintettel. V. az elemi és a középiskolát is Esztergomban, utóbbit a helyi jezsuita gimnáziumban végezte. Az esztergomi főegyházmegye kispapjaként 1755 őszén a *Pazmaneum*ba küldték, így a bécsi egyetemen végezte az ekkor szokásos két éves filozófiai kurzust és a teológia négy évét. 1761. július 8-án Nagyszombatban szentelték pappá. Bécsben eltöltött évei alatt ismerkedett meg a janzenista tanokkal, amelynek hatása nem múlt el nyomtalanul felette. Pályája elején előbb káplán az akkor 18 000-es lélekszámú pesti plébánián, amelyet addig a piaristák láttak el. Már fiatal korában sok gondot okozott neki gyenge egészsége, kápláni működését emiatt kellett félbeszakítania. Nagyszombatban töltött pihenő után több évig a Haller és a Forgách grófok gyermekei mellett nevelősködött. Egészsége helyreállása után 1768-ban vadkerti (ma Érsekvadkert) plébánossá nevezték ki, 1776-ban a szécsényi kerület alesperese lett.

Magasabb egyházi pályafutása 1778-ban, pozsonyi kanonoki kinevezésével indult, egyidejűleg a nagyszombati konviktus igazgatója lett. 1779-ben az esztergomi káptalan kanonokjává nevezték ki. A következő években fokozatosan lépett előre a káptalani ranglétrán: 1784-ben szentbenedeki (Hronský Beňadik SK) prefektus, 1787-ben honti, 1790-ben székesegyházi főesperes, ugyanettől az évtől szentgyörgymezei javadalmas prépost – a káptalani rangsorban az ötödik hely –, 1801-ben éneklőkanonok. 1786-ban Batthyány József érsek az esztergomi helynökség helynökévé, két évvel később, 1788-ban a nagyszombati helynökség helynökévé nevezte ki. Ezt a tisztet egészen a prímás haláláig (1799) viselte. Az érsek halála után az esztergomi káptalan káptalani helynökké választotta. A prímási szék hosszú üresedése miatt ezzel gyakorlatilag V-re hárult az érsekség vezetése. I. Ferenc 1800. augusztus 16-án segédpüspökké nevezte ki, belgrádi püspöki címmel. Püspökké 1801. február 15-én Nyitrán szentelték. Püspöki rangú káptalani helynökként átszervezte a papnevelést és visszaállította a II. József-féle reformok előtti állapotokat. V-nek volt köszönhető az esztergomi egyházmegye bécsi papnevelőjének, a *Pazmaneum*nak újbóli

megnyitása (1803). Ennek előfeltétele volt a szeminárium vagyonának visszaszerzése. Saját vagyonából 10 000 forintot adományozott a kezdeti nehézségek áthidalására. Másik érdeme a pozsonyi *Emericanum* helyreállítása, illetve a nagyszombati papnevelő épületének visszaadása, amely a katonaság birtokában volt. 1797-ben alapítványt tett az érsekség kispapjai tanulmányi költségeinek fedezésére. Támogatta pályája elején Jordánszky Eleket (1765–1840), a későbbi esztergomi kanonokot, aki irodalmi működésével és tudománypártfogásával vált ismertté. V. különösebb irodalmi működést nem fejtett ki, csupán egyetlen beszéde jelent meg nyomtatásban (1806).

József főherceg nádor († 1847) 1804-ben V-t javasolta a kassai püspöki székbe, amelyet végül Szabó András nyert el. Püspöki kinevezést két évvel később nyert, 1806. június 6-án az uralkodó V-t nominálta a már négy éve üresedésben álló győri egyházmegye élére. A pápa 1806. augusztus 26-án erősítette meg a kinevezést, V. székét november 21-én foglalta el. Gyenge egészségi állapota ellenére igyekezett püspöki kötelezettségeinek maradéktalanul eleget tenni, a történelmi körülmények azonban nem kedveztek neki. V. hét éves püspöksége idejére esett az 1809. évi, ötödik koalíciós háború, amelynek során a francia csapatok Nyugat-Magyarország egy részét is megszállták és feldúlták, így Győr is öt hónapra (1809. június–november) francia uralom alá került. V. ezalatt a pannonhalmi bencés monostorból irányította egyházmegyéjét. Több esetben fellépett a túszként elhurcolt férfilakosság érdekében, a hagyomány szerint egy alkalommal állítólag magánál Napóleonnál is közbenjárt. A francia megszállás súlyos anyagi terhet rótt az egyházmegyére: a franciák a püspökségre 60 ezer, a káptalanra 100 ezer forint hadisarcot vetettek ki. A megszállás alatt leégett a Püspökvár, benne a levéltárral, a kivonuló franciák pedig felrobbantották a győri várat. A robbanás ereje súlyos kárt okozott a székesegyházban, amelynek a tornya elvált a templomtesttől; a kárt csak 1823-ban sikerült helyreállítani. A püspöki rezidencia kiterjedt helyreállítási munkálatai idején V. a Sopron melletti rákosi kastélyban szállt meg. Sok templomot fel kellett újítani vagy újjá kellett építeni. V. a francia megszállás utáni helyzet felmérése érdekében 1812–1813-ban a soproni, a locsmándi és a székesegyházi főesperesség területén vizitációt végzett. Egyházmegyéje teljes vizitálására azonban már nem maradt ideje az idős püspöknek.

V. püspöksége idején igen komoly jótékonysági tevékenységet fejtett ki, amelyet a székével együtt járó jelentős jövedelmekből finanszírozott. Az egyik gyászbeszéd szerint mintegy 94 000 forintot fordított karitatív cé-

lokra. Főleg különböző apácakolostorok, szegény plébániák részesedtek jótéteményeiből. 20 000 forintos alapítványt tett az esperesek támogatására, akik addig rendkívüli kötelességeiket térítésmentesen teljesítették. Ezen kívül a szegény plébánosok segélyezésére további 6000 forintot adományozott, valamint két papnövendék taníttatására külön alapítványt tett. 1811-ben nagy pompával ülte meg pappá szentelésének 50. évfordulóját, amelynek tiszteletére egy különösen értékes főpapi ornátust készíttetett (ennek értéke állítólag 48 000 forintra rúgott). Később a miseruhát és vele egy értékes kelyhet a győri székesegyháznak adományozta.

A már régóta betegeskedő püspököt 75 éves korában, 1813. október 5-én a rákosi püspöki nyaralóban érte a halál. A székesegyházi kriptában helyezték nyugalomra december 14-én. A gyászmisét Milassin székesfehérvári püspök mondta felette.

• *Művei*: *Dictio – dum regimen almae dioecesis […] Jaurinensis ritu solemni expresseret*, Jaurini 1806 • *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, XIV, 1228. • *Források*: GyEL PL Egyházmegyei Hatóság iratai, Kapszás anyag [Capsarium], Miscellanea, Fasc. 12; MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta generalia (A 39), 1805/10474; Josef Strajtler, *Lobrede bey Gelegenheit eines fünfzigjährigen priesterlichen Dank- und Jubel-Opfers, welches […] Joseph Wilt […] Bischof zu Raab im J. 1811 den 11. Julii feyerlich entrichtet hat*, Preßburg 1811; Michael Paintner, *Trauerrede auf den […] Herrn Joseph von Wilt […]*, Raab 1813; *Vaterländische Blätter* 30. 9. 1812. • *Irodalom*: Fazekas, *A bécsi Pazmaneum… hallgatói*, nr. 1653; HC VII–IX; Kollányi, *Esztergomi kanonokok*, 390–392; Némethy, *Series parochiarum*, 1022; Ruschek Antal, *Győr jubiláriss püspökei*, Budapest 1896, 34–36; *Schem. Jaurinen. 1968*, 61; Szinnyei, XIV, 1227–1228.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 89–92.

Fazekas István

I.3.2. Ernst Joseph Fürst von Schwarzenberg (1773–1821)

Győr, 1819. március 24. – 1821. március 14.

S. 1773. május 29-én született Bécsben. Apja Johann Nepomuk Fürst Schwarzenberg (1749–1789), anyja Eleonore Gräfin von Oettingen-Wallenstein. S. öccse, Karl Philipp (1771–1820) a lipcsei népek csatájának egyik

győzője. S. ikertestvérével, a fiatalon meghalt Ferenccel († 1789) együtt lépett az egyházi pályára; már kilencévesen, 1782-ben a kölni káptalan tagja. Tanulmányait előbb otthonában nevelők segítségével, majd felnőtt korában is magánúton folytatta. A teológiát Daniel Tobenz klosterneuburgi kanonok irányítása alatt végezte. Ezt követően 1792-ben lüttichi kanonoki kinevezést kapott. 1794-ben ismeretei kiegészítésére a bécsi egyetemen jogi előadásokat hallgatott. Az 1790-es évek hadi eseményei és a birodalomban ennek nyomában fellépő szekularizáció következtében S. elveszítette addigi javadalmait. Kárpótlásképpen 1795-ben salzburgi, 1797-ben passaui kanonoki javadalomhoz jutott, de az 1803. évi nagy szekularizáció következtében ezektől is megfosztották.

S. ezt követően Salzburgban telepedett le. A város legutóbbi egyházfejedelme, Hieronymus Colloredo († 1812) érsek 1803-ban Bécsbe távozott, hivatala fenntartása mellett. S. jelenléte ezáltal bizonyos tekintetben helyettesítette az elveszett udvart és a környék nagy művészetpártolója és közügyeinek támogatója lett. 1804-ben megvásárolta a városhoz közeli Aigen palotát, amelyet ízlésének megfelelően épített ki. A Sebastian Rosenegger tájépítész tervei alapján művészi igénnyel kialakított park a későbbiekben számos látogatót vonzott oda. S-nek köszönhető a Salzburgtól délre található gollingi vízesés megnyitása a nyilvánosság számára. A város zenei életét többek között házi koncertekkel gazdagította, ahol énekesként állítólag maga is fellépett, emellett komponált is. Amatőr zenekedvelők számára zeneakadémia alapítását kezdeményezte (*„Musikakademie von Dilettanten"*). Szoros kapcsolatba került Johann Michael Haydnnal (akit „salzburgi Haydn"néven is emlegettek), a híres Joseph Haydn testvérével. Támogatta korának híres szoprán énekesnőjét, Elisabeth Neukommot, Sigismund von Neukomm (1778–1858) zeneszerző fiatalon elhunyt testvérét. S. húsz zongorakísérettel ellátott dalt hagyott hátra az utókornak. Szívesen rajzolt; több, a kortársak körében értékelt természeti kép maradt fenn utána. Salzburghoz való kötődése távozása (1808) után is fennmaradt, ha tehette, később is sűrűn visszatért a városba. Az Aigen palotához kapcsolódó mecénási feladatot 1827-től Friedrich Fürst Schwarzenberg (1809–1885; salzburgi érsek 1835–1850) vállalta magára.

Bár javadalmait elveszítve lehetősége lett volna a világba való visszatérésre, S. az egyházi pálya mellett döntött. 1807. június 6-án Colloredo salzburgi érsek Bécsben pappá szentelte. Első miséjét a Schwarzenberg palota

házikápolnájában mutatta be. Új irányt szabott az életének, amikor 1808. május 20-án az uralkodó esztergomi kanonokká nevezte ki. Ezt követően nagy energiát befektetve elsajátította a magyar nyelvet, továbbá tájékozottságot szerzett a magyar történelem, jog és egyházjog terén. Képzettsége olyan szintet ért el, hogy – egy kancelláriai előterjesztés szerint – „a magyar jogtudomány minden részterületéből magánelőadásokat tarthatott volna". 1811-ben Ferenc király pristinai választott püspökké nevezte ki. 1815-ben az uralkodó st. pölten-i püspökké kívánta tenni, amit azonban S. nem fogadott el. Helyette inkább a jelentős javadalommal járó sasvári (Šaštín SK) főesperességet választotta, amelyet székhelyéről, Nagyszombatból kormányzott. A későbbiekben egyházlátogatást is végzett ott. A társasági ember hírében álló S. a környéken élő nagyszámú protestánssal is igyekezett jó kapcsolatba kerülni. Az uralkodó öt év széküresedés után, 1818-ban S-t nevezte ki győri püspöknek; a három jelölt S., Alagovich Sándor helytartósági tanácsos és előadó, valamint Kovalik János esztergomi általános helynök volt. A Szentszék december 21-én erősítette meg a döntést. Püspökké Hohenwart bécsi érsek szentelte 1819. március 14-én a bécsi Stephansdomban. Beiktatása március 24-én zajlott Győrben, fényes külsőségek között. Nem kevesebb, mint hat nyomtatott üdvözlőbeszéd látott ez alkalomból napvilágot.

Rövidre szabott püspöksége legfontosabb eseménye a személyesen végzett vizitáció volt. Ennek egyik maradandó eredménye egy hat lapból álló térképsor lett, amely az egyházmegye plébániáit mutatta be és amelyhez külön mutatókötet készült (megjelent 1821-ben, Bogár Ferenc kiadásában). Az egyházmegye bejárása során több tízezer embert bérmált meg. Restauráltatta a győri püspöknek otthont adó palotát, a Püspökvárat, amely még 1809-ben, a francia megszállás alatt sérült meg. E vállalkozása állítólag több mint 200 000 forintot emésztett fel. S. nagy hangsúlyt helyezett a papképzésre, életre hívta az úgynevezett *domus presbyterialis*t vagy *domus praeparandorum*ot, amelyben a fiatal papok lehetőséget kaptak arra, hogy tapasztalt személyek irányítása alatt a hitoktatásban gyakorlatot szerezzenek. Az intézmény azonban nem bizonyult hosszú életűnek, a püspök halála után nem sokkal megszűnt.

S. 1821-ben rokonlátogatásra Bécsbe utazott, ahol agyhártyagyulladásban megbetegedett, és mindössze 48 évesen, püspökké szentelésének évfordulóján, 1821. március 14-én elhunyt. A győri székesegyházban temették el 1821. május 14-én.

• *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, XII, 774; Zelliger, 471. • *Források*: GyEL PL Egyházmegyei Hatóság iratai, Kapszás anyag [Capsarium], Schwarzenberg-iratok; MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta generalia (A 39), 1817/8401; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Staatsrat, 1816/555; rajzai ma a Schwarzenberg családi levéltárban találhatók (Český Krumlov/Krumau, Csehország); Bélik Paul, *Munus parentale, quod Ernesti principis in Schwarzenberg episcopi Jaurinensis in cathedrali Jaurinensi 1821. piis manibus sacravit*, Comaromii 1821; Michael Berghoffer, *Trauer-Rede auf den Tod des […] Ernest, Joh. Nepomuck, Franz von Paula […] Fürsten in Schwarzenberg. Gehalten […] am 21. May 1821*; Láng János, *Oratio funebris honoribus Cels. ac RR. D. principis Schwarzenberg, episcopi Jaurinensis*, Jaurini 1821. • *Irodalom*: HC VII–IX; Kollányi, *Esztergomi kanonokok*, 422; *Schem. Jaurinen. 1819–1821; Schem. Jaurinen. 1968*, 62; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 92–94.

Fazekas István

I.3.3. Juranits Antal (1768–1837)

Győr, 1825. augusztus 30. – 1837. augusztus 26.

J. 1768. május 26-án született Kaposváron horvát eredetű, de már korán elmagyarosodott régi nemesi családba, Juranits Ferenc és Sréter Éva szülőktől. A család az ősei között tartotta számon Juranics Lőrincet, idősebb Zrínyi Miklós zászlótartóját, aki 1566-ban urával együtt az oszmán ostromlók elleni harcban Szigetvárnál esett el. Nemességmegerősítést 1751-ben kapott a család. J. bátyja, László (1765–1850) pécsi nagyprépost volt, aki a kor számos költőjével és írójával ápolt jó kapcsolatot, komoly összegeket áldozott a magyar irodalom támogatására, s különösen szoros barátság fűzte Batsányi Jánoshoz.

J. középiskolai tanulmányait Keszthelyen és Pécsett végezte, filozófiát és teológiát a pécsi egyházmegye kispapjaként a pozsonyi generális szemináriumban tanult. Pappá Esterházy László püspök szentelte 1791. június 11-én Pécsett. Ezt követően Bátaszéken és Pécsett káplán, majd 1793-tól püspöki titkár Esterházy püspök mellett. 1797-ben Hosszúhetény plébánosa. 1806. március 11-én pécsi kanonoki kinevezést kapott. A következő húsz évben élete a pécsi káptalanhoz kapcsolódott: előbb székesegyházi plébános,

majd 1811-től általános helynök, egyúttal a püspöki líceum prodirektora volt. 1811-ben apáti kinevezést kapott *de Monte Beatae Mariae Virginis* címmel. 1821-ben az uralkodó helytartósági tanácsossá nevezte ki, 1821–1825 között a Helytartótanács egyházügyi bizottságának tagjaként működött. 1821. december 12-én elnyerte a bosoni választott püspöki méltóságot. Ferenc király 1825. március 11-én nevezte ki az 1821 óta üresedésben lévő győri püspöki székbe. „Kamarai installációja" – amelytől kezdve jövedelmeivel rendelkezhetett – április 20-án volt. Pápai megerősítést 1825. június 15-én kapott. Püspökké gróf Nádasdy Ferenc váci püspök szentelte augusztus 15-én, ünnepélyes beiktatására augusztus 30-án került sor. J. ebből az alkalomból magyarul szólt a hívekhez, amire már régóta nem volt példa.

Részt vett az 1825–1827-es, az 1830-as, 1832–1836-os országgyűléseken, ahol néhány alkalommal a felsőtáblai bizottságok és küldöttségek tagjaként működött, de különösebbb szerepet nem vállalt. Megnyilatkozásait tekintve a kormánypolitika támogatója volt, jóllehet a reformer gróf Széchenyi Istvánnal bizalmas barátságban állt. 1827-ben a Stájerország és Magyarország közötti vitás határ ügyében kiküldött bizottság elnöke volt. J. három év alatt vizitálta egyházmegyéjét, melynek során – egyik gyászbeszéde tanúsága szerint – 97 plébánián mintegy 160 000 hívőnek szolgáltatta ki a bérmálás szentségét. A látottak nyomán nagy gondot fordított a szegény plébániák anyagi helyzetének javítására, illetve igyekezett papjait arra rávenni, hogy a templomokat jobban rendben tartsák. A püspöki kegyuraság alá eső templomok közül számos templomot újíttatott fel és több helyen újat építtetett, új plébánia alapítására azonban püspöksége alatt nem került sor. A népművelés elősegítésére támogatta az iskolák építését is. Egykori iskolája, a kaposvári gimnázium számára jelentős összegű alapítványt tett. Saját költségén 14 szegény diákot táplált. Az 1831. évi járvány idején igen komoly karitatív tevékenységet fejtett ki.

Komárom vármegyei bérmaútján súlyosan megbetegedett, majd Győrbe visszatérve 1837. augusztus 26-án, 70. életévében elhunyt. Augusztus 30-án temették el ünnepélyes keretek között, holttestét hatfogatos halottaskocsi szállította. Fivére, J. László pécsi kanonok 1842 körül medálképpel ellátott fehér márvány síremléket állíttatott számára a székesegyházban.

• *Műveinek jegyzéke:* Szinnyei, V, 723. • *Források:* ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Staatsrat, 1837/4644, 4684; MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta generalia (A 39), 1825/3892; Martin Frankl, *Trauerrede bey Gelegenheit der feyerlichen Seelenmesse für den […]*

Herrn Ant. Juranits, weil. Bischof zu Raab, […] den 11. October 1837, Raab 1837; FERENCZ SZANISZLÓ, *Oratio funebris qua Dni Antonii Juranits, episcopi Jaurinensis […]*, Pestini 1837; Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 7. 9. 1837. • *Irodalom:* BRÜSZTLE, Recensio, III, 90–91; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; HC VII–IX; MKL, V, 970; *Schem. Jaurinen. 1968*, 62.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 94–95.

FAZEKAS ISTVÁN

I.3.4. SZTANKOVITS JÁNOS [STANKOVITZ] (1781–1848)

Győr; 1838. november 28. – 1848. március 7.

Sz. 1781. június 2-án született Léván (Levice SK) polgári családban, szülei Sztankovits János és Lochner Borbála voltak. A korán árvaságra jutott (1794) gyermekről anyai nagybátyja, Lochner János (1756–1816) esztergomi egyházmegyés pap, a *Pazmaneum* (1805–1810), majd a nagyszombati szeminárium spirituálisa (1810–1816) gondoskodott, aki későbbi pályáján is támogatta. Gimnáziumi tanulmányait Komáromban és Nagyszombatban, a filozófiát az esztergomi főegyházmegye klerikusaként a pozsonyi szeminárium, az *Emericanum* növendékeként végezte. A teológiát Nagyszombatban kezdte meg, majd elöljárói Bécsbe küldték, így a harmadik és a negyedik évet az újra megnyitott *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen járta. Pappá szentelésére is Bécsben került sor 1804. október 28-án.

Felszentelését követően két évig a nagyszombati szemináriumban tanulmányi felügyelő, majd 1806-tól a nagyszombati érseki líceumban az egyháztörténet, illetve 1816-tól az egyházjog tanára. 1818-ban Schwarzenberg püspök Győrbe hívta maga mellé püspöki titkárnak. Ugyanabban az évben felvételt nyert a győri káptalanba; főpásztora mellett annak haláláig (1821) oldalkanonokként (*canonicus a latere* – különleges feladatokat ellátó kanonok) működött. 1822–1830 között a győri hittudományi főiskola prodirektora, ezzel párhuzamosan pedig 1821–1825 között a győri szeminárium igazgatója, illetve a papi betegotthon prefektusa. 1829–1837 között a káptalan őrkanonokja, emellett címzetes tatai apát volt.

Sz. papi működése mellett igen aktív politikai működést fejtett ki, Győr és Sopron vármegyék táblabírája, 1824-től a Győr vármegyei árvaszék elnöke. A győri megyegyűléseken rendszerint a kormány álláspontját képviselte. Kiváló szónoknak tartották. Joviális, az asztali örömöket kedvelő ember hírében állt, olyannyira, hogy az egyik rendőrminiszteri előterjesztés szerint – amely egy prépostság adományozása kapcsán készült – a jó társaság és tréfa kedvéért esetenként papi méltóságáról is megfeledkezett (1828). Politikai lojalitásának köszönhette, hogy 1829-ben királyi táblai prelátusi kinevezést kapott, jóllehet jogi ismeretei kívánnivalót hagytak maguk után: csupán hajdani mentora, Schwarzenberg püspök még esztergomi kanonokként tartott magánelőadásait hallgatta. 1832-ben a Helytartótanács tanácsosa lett, ahol az egyházügyi bizottságban működött, majd nem sokkal később bosoni választott püspöki címet is kapott. Az 1830. évi országgyűlésen mint a győri káptalan követe volt jelen, és a kormány megelégedettségére vett részt annak munkájában. Megbecsültségét jelezte, hogy 1832-ben a csanádi, 1835-től a székesfehérvári püspöki szék várományosa volt, 1837-ben pedig Ferenc király váci nagyprépostnak és a Magyar Udvari Kancellária tanácsosának nevezte ki. Utóbbi hivatalában a zágrábi püspökségre előléptetett Haulik György utóda volt. Sz. nem számított jó tisztviselőnek; püspökségre állítólag azért terjesztette fel a Helytartótanács, hogy megszabaduljon a sok hivatali restanciát felhalmozó hivatali kollégától. Jóllehet a Helytartótanács egyházügyi bizottsága már 1837 őszén első helyen terjesztette elő a győri püspöki méltóságra, megelőzve Ocskay Antal nagyváradi kanonokot és Tersztyánszky Imre őrkanonokot, kinevezésére csak 1838. február 9-én, a pápai megerősítésre szeptember 17-én került sor. A hivatal betöltése feltételezhetően nem zajlott minden kétség nélkül. Püspökké 1838. október 28-án szentelték, beiktatása pedig november 28-án történt meg.

Sz. püspöki működése nem hagyott túlságosan maradandó nyomot az egyházmegye életében. Püspöksége során hosszadalmas vitába keveredett a kincstárral, amely a püspöki beiktatásakor átadott természetbeni juttatások (gabonakészlet és állatállomány), illetve az elmaradt erődítési hozzájárulás fejében már közel 100 000 forintot követelt rajta. A püspök különböző ürügyekkel próbált kibújni a fizetés alól. 1843-ban ideiglenesen leállították az eljárást; az országgyűlésen nagy szükség volt Sz. támogatására. A vita később olyannyira eldurvult, hogy 1847-ben

az *Allgemeine Hofkammer* javasolta a püspöki birtokok lefoglalását. A fenyegető helyzetből az ínséges viszonyokra való hivatkozással szabadult ki, mondván, híveit a nehéz időkben humanitárius segélyekkel kénytelen támogatni.

Sz. püspöki működésének legjelentősebb eseménye a püspöki könyvtár megalapítása volt, amelynek fejlesztésére komoly összegeket fordított. Mint a tudományokat és művészeteket kedvelő ember szívesen látott otthonában tudósokat és művészeket. A püspöki palotában hetente kétszer zeneestélyt rendezett. Meghívására székvárosába, Győrbe látogatott Liszt Ferenc, Anton Rubinstein és Johann Strauss, de vendégül látta a bécsi filharmonikusok alapítóját, Otto Nicolai-t is, aki 1846-ban Győrben egy templomszentelés alkalmával saját maga által komponált misét adott elő. Fáy Istvánnal közösen népdalokat gyűjtött össze *Régi Magyar Zene Gyöngyei* címmel (megjelent 1857–1860-ban Bécsben); gyűjteménye Liszt Ferencet is megihlette. Komolyabb irodalmi tevékenységet nem fejtett ki, csupán néhány gyászbeszéd jelent meg nyomtatásban tőle. Győrött halt meg 1848. március 7-én, 67 éves korában. Március 10-én temették el a győri székesegyházban, fényes külsőségek közepette.

• *Művei: Oratio funebris, quam in solemnibus domini Leopoldi Mar. Somogy de Perlak, episcopi Sabariensis […] dixit*, Sabariae 1822; *Keresztény beszéd […] Szent István ünnepén […] Bécsben aug. 23.*, Győr 1829; *Oratio funebris, quam in solemnibus exequiis Emin ac Rev […] cardinalis principis Alexandri a Rudna et Divék, Ujfalu […] die 25. Octobr. 1831. Strigonii dixit*, Strigonii 1831; *Alkalmi beszéd Kopácsy József herczegprimás székfoglalója alkalmával […]*, 1839. • *Művei-nek jegyzéke:* Szinnyei, XIII, 1121; Zelliger, 516–517. • *Források:* GyEL PL Egyházmegyei Hatóság iratai, Kapszás anyag [Capsarium], Sztankovits iratok; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Staatsrat, 1837/6475, 1843/4589, 1847/5981, 6373; Minister-Kolowrat-Akten 1829/1932, 1933; Joseph Orosz, *Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahre 1830. Erster Teil, Reichstagsverhandlungen*, Leipzig 1831. • *Irodalom:* Bedy, *A győri székeskáptalan*, 473–474; HC VII–IX; MKL, V, 970; *Schem. Jaurinen.* 1968.; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 95–98.

Fazekas István

I.3.5. Karner Antal (1794–1856)

Székesfehérvár 1848/49
Győr, 1850. június 9. – 1856. szeptember 30.

K. 1794. január 20-án született Sopronban, polgári családban. A gimnázium elvégzése után felvételt nyert az egyházmegyei szemináriumba. Filozófiai tanulmányait és a teológia első évét 1810–1813 között Győrben, a II–IV. évfolyamot a bécsi *Pazmaneum*ban végezte. 1816–1819 között a bécsi *Frintaneum*ban tanult, a győri egyházmegyéből elsőként. K-t a *Frintaneum* növendékeként, 1817. január 27-én szentelték pappá Bécsben. Elöljárói szorgalmával és magatartásával egyaránt meg voltak elégedve („Magaviselete nemes és férfias"), ugyanakkor azt is megjegyezték, hogy gyakran jár ki a városba. Disszertációját *De forma interna institutionis sacrae* címmel pasztorálteológiából írta, amelyhez – éppúgy, mint a lelkipásztorkodáshoz – elöljárója szerint nagy hajlandóságot mutatott. Az új győri püspök, Schwarzenberg jelen kívánt lenni K. disputációján. K. 1819 februárjában hagyta el az intézetet és tért vissza Győrbe. Március 8-án a bécsi egyetemen teológiai doktorátust szerzett.

Schwarzenberg püspök Jakob Frint, a *Frintaneum* alapítója ajánlására a püspöki aulába hívta a fiatal papot, ahol K. előbb szertartó, majd 1822-től titkár lett. A püspöki aula tagja maradt Juranits püspök idején is, aki 1831-ben irodaigazgatóvá nevezte ki. A király 1832-ben emelte győri kanonokságra, jóllehet püspöke már 1830-ban javasolta erre a méltóságra. K. fokozatosan haladt előre a káptalanban: előbb székesegyházi, majd rábai, végül mosoni főesperes lett. Az egyházi hivatalok mellett politikai feladatokat is betöltött. Mint Győr vármegye táblabíráját 1832-ben a vármegyei levéltárat összeíró bizottság elnökévé választották. Az 1832–1836-os országgyűlésen a győri káptalan követeként vett részt. Már 1830-ban úgy jellemezte Juranits győri püspök, mint aki „buzgón megvédi Őfelsége minden rendeletét". Karrierje következő állomásaként 1838. január 30-án a pesti Központi Papnevelő Intézet rektori tisztére kapott kinevezést, ezzel összefüggésben Pestre költözött. V. Ferdinánd király 1839. február 20-án Ocskay Antal utódaként a Helytartótanács egyházügyi referensévé nevezte ki. A kialakult gyakorlatnak megfelelően a kinevezéssel egyidőben püspöki címet nyert (választott bácsi püspök lett, Bač SRB). Magas közhivatalában végzett hatékony munkája elismerésének tekinthető, hogy 1844. július 1-én az uralkodó a Helytartótanácstól áthelyezve a Magyar Udvari Kancellária egy-

házügyi referensévé léptette elő. E tisztet egészen 1848 márciusáig, a kancellária feloszlatásáig betöltötte.

Sikeres hivatali pályafutása mellett egyházi hivatalaiban is előrelépett. 1842-ben Szaniszló Ferenc és Kováts Mátyás társaságában jelölték a pesti egyetem teológiai karának igazgatóságára, de a tisztet végül nem nyerte el. Időközben a győri káptalanban is előrehaladt; 1840-ben szentadalberti prépost lett. 1845-től levelezett az egyszerű származású svájci tudós pappal, Jacques Mislinnel, aki 1836-tól hercegi nevelő volt a bécsi udvarban.

A frissen megalakult magyar kormány 1848-ban székesfehérvári püspökségre terjesztette elő, amely egyházmegyére V. Ferdinánd 1848. június 25-én ki is nevezte. Bár Michele Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1856) megjegyezte, hogy K. a Magyar Kancellárián való működése során nem képviselte az egyház érdekeit, a Szentszék nem támasztott ellene kifogást. K. azonban a püspöki széket nem foglalta el, ugyanis a közismerten aulikus főpap nem volt hajlandó a hűségesküt a forradalmi kormányra letenni. A zűrzavaros viszonyok miatt K. pápai megerősítésére sem került sor, bár a magyar kormány a külügyminisztériumnál sürgette az ügy rendezését, s a kánoni megerősítési eljárás is megkezdődött. K. az 1848/1849-es események alatt Győrben tartózkodott, és mindössze néhány pásztorlevelet intézett az egyházmegyéjéhez, amelyet Farkas Imre káptalani helynök kormányzott a nehéz időben. K. már 1849 májusában kérelmezte az udvarnál a székesfehérvári püspökség alóli felmentését, egyúttal a jóval nagyobb és jobban javadalmazott győri egyházmegye élére ajánlotta magát. Arra hivatkozott, hogy annak papságát, egyházi viszonyait jól ismeri, és klímája is elviselhetőbb egészségére nézve. Bach belügyminiszter azzal az érvvel támogatta a törekvést, hogy az egyházmegyét „a legutóbbi, kevésbé buzgó vezetők erősen elhanyagolták, ezért sürgősen szüksége van egy olyan püspökre, aki azt tanítással, példájával és személyes hatásával a katolikus egyház szellemiségében vezeti, ugyanakkor a kormányzat felé is teljesen kötelességtudó és teljesen engedelmes." Ferenc József a magyar egyház újjászervezése során 1849. október 27-én K-t felmentette addigi hivatalából és egyidejűleg a győri püspökség élére helyezte. A Szentszék 1850. január 7-én erősítette meg a kinevezést. Püspökké május 12-én szentelte Scitovszky János Pécsett, győri beiktatására június 9-én került sor.

A forradalom után K. nagy kihívás előtt állt a győri püspökségben: a papságot és a híveket az új politikai viszonyok szellemében kellett áthangolnia. A jobbágyfelszabadítás és a tizedek eltörlése óriási anyagi kárt jelentett, ezért 1855-ben kényszerűségből 20 000 forintos kincstári kölcsönt vett fel a

püspöki uradalmak terhére. A forradalom utáni években jelentősen lecsökkent a papi hivatást választók száma is. Ennek ellensúlyozására 1854-ben megalapította a kisszemináriumot, amelyre a pápoci prépostság jövedelmének egy részét kötötte le. Az intézmény végleges megszervezése már az utódra, Simor Jánosra várt. K. püspöksége alatt került sor az 1846-ban alapított tanítóképző újjászervezésére. K., bár részt vett az 1850-es évek első felének egyházpolitikai küzdelmeiben, így 1851-ben tagja volt a magyar püspökök Bécsbe küldött delegációjának, önálló szerepet e harcokban nem vállalt, a magyar püspökök többségi álláspontját követte. K. 1853-ban, az úgynevezett badeni kultúrharc során nyílt levélben támogatta a kormánnyal szembenálló Hermann von Vicari freiburgi érseket († 1868).

K., bár a megemlékezések szerint fiatal kora óta szerette a könyveket, nem fejtett ki jelentős irodalmi tevékenységet, nyomtatásban csupán néhány beszéde jelent meg. 1856. szeptember 30-án hunyt el Győrben, hosszabb szenvedés után, tüdőelégtelenségben. A győri székesegyházban temették el október 3-án. Vagyonának mintegy felét, 35 ezer forintot egyházi és jótékonysági célokra hagyta (így például a székesegyházra, a püspökségi alapra, a szemináriumra és a papi otthon alapjára). Vagyona másik felének nagy részét feltehetően még élő rokonai, 90 éves anyja és megözvegyült lánytestvére örökölték. Ingóságait (drágakövek, gyémántgyűrűk, ezüst étkészlet, olajfestmények, bútorok, borok stb.) 1857. február 3-án Győrben elárverezték. A *Sion* c. egyházi lap egy szokatlanul kritikus megemlékezése szerint K. egyházkormányzása „igen szerencsétlen és sikertelen" volt, „tele kellemetlenséggel", amit „az irodai személyzet teljes használhatatlanságának", valamint „az egyész egyházmegyében megvetett és utált személyiségek" befolyásának tulajdonítottak.

• *Források*: DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge, 1849/3818, 1855/3551; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Reichsrat, 1855/599; ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Fach 26, Kt. 2; *Wiener Kirchenzeitung* 10. 3. 1854; *Wiener Zeitung* 9. 10. 1856, 18. 1. 1857; *Sion* 1856. 10. 14. és 11. 27. • *Irodalom*: Bedy, *A győri székeskáptalan*, 475–476; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; HC VII–IX; MKL, VI, 217; Pauer, *Historia*, 311; *Schem. Alba-regalen. 1977*, 99; *Schem. Jaurinen. 1968*, 63; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 98–101.

Fazekas István

I.3.6. Simor János (1813–1891)

Győr, 1857. július 6. – 1867. február 22.
Esztergom, 1867. május 16. – 1891. január 23.

→ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE I.1.5.

I.3.7. Zalka János, gombai és marcsamagyari (1820–1901)

Győr, 1867. május 5. – 1901. január 16.

Z. 1820. december 17-én született a Sopron vármegyei Veszkényben, szegény kisnemes családban. Apja, Zalka József szabómesterként dolgozott, anyja Pénzes Rozália volt. A család a 19. század elején Pozsony vármegyéből költözött át Sopron vármegyébe. Unokaöccse, Zalka László (1862–1937) ugyancsak egyházi pályára lépett, győri kanonok lett. Z. a gimnázium első négy évét Győrben, a következő két évet Sopronban végezte, majd az esztergomi egyházmegye kötelékébe lépett. Filozófiai tanulmányait 1838-ban Pozsonyban, az *Emericanum*ban kezdte meg, majd Nagyszombatban fejezte be. Elöljárói a tehetséges kispapot a teológia elvégzésére Bécsbe küldték, ahol 1841–1845 között a *Pazmaneum* növendéke volt. Itt tette le első szigorlatát szentírástudományból. 1846. január 15-én pappá szentelték, majd néhány hónapon át Kőhídgyarmaton (Kamenný Most SK), illetve Dorogon volt káplán. 1846. december 1-től a bécsi *Frintaneum* növendéke volt. Az intézeti elöljárók a lelki élet tekintetében „a ház gyöngyének" tartott Z. szorgalmát, a kórus munkájában való aktív részvételét és vallásos életvitelét méltatták. Az 1848 tavaszi bécsi forradalmi események idején ahhoz a csoporthoz tartozott, amely radikalizálódó tanulótársait visszafogta. Az egyház, különösen hazája egyháza iránti szeretete elöljárói szerint „teljesen mentes volt bármiféle szűkkeblű partikularizmustól". Miután a nyilvános vita alól felmentést kapott, 1848. július 22-én teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen. Disszertációjában az őskeresztények temetési szokásaival foglalkozott *(De ritibus funeralibus penes antiquos Christianos)*. Az intézetből 1848. augusztus 21-én távozott (hivatalos elbocsátása szeptember 15-én történt).

Z. néhány hónapig a pesti belvárosi plébánián káplán. Scitovszky érsek 1849 októberében az esztergomi szeminárium tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki, ahol egyúttal egyháztörténelmet és egyházjogot is tanított. 1853. május 28-án a pesti egyetem teológiai karán az egyháztörténelem professzorává nevezték ki, állását hét éven át töltötte be. 1854-ben a prímás ajánlására – akinek befolyásos tanácsadója volt – elnyerte a széplaki apáti címet. Z. országszerte ismertté vált 1857-ben, amikor megszervezte a nagy nemzeti zarándoklatot Mariazellbe, amelyen mintegy 25 ezren vettek részt, közöttük sok püspök és mintegy 232 pap. A zarándokhelyen Z. mutatta be az első szentmisét egy Mátyás király által adományozott miseruhában, és ő tartotta a záróbeszédet is. Z. részt vett az 1858. évi esztergomi tartományi zsinat határozatainak előkészítésében, és elkísérte a prímást annak római útján, amelynek célja a zsinati dekrétumok bemutatása volt a Szentszék előtt. Z. összesen négy alkalommal járt az Örök Városban. Z. adta ki a Scitovszky prímás pappá szentelésének aranyjubileumára (1859) készült emlékkönyvet. 1859 végén Scitovszky a szeminárium rektorává nevezte ki, majd 1860. február 17-én esztergomi kanonokságra emelkedett. Z. feladata lett az esztergomi szeminárium átszervezése az 1855. évi konkordátum és az 1858. évi esztergomi zsinat határozata (kiadva: 1859) szerint, amelyet az illetékes hatóságok megelégedésére sikeresen oldott meg.

Z. egyházi működésével párhuzamosan, már a *Frintaneum* növendékeként is jelentős történeti és irodalmi működést fejtett ki, túlnyomórészt társadalmi és szociális témákkal foglalkozott. Szerkesztette a Katolikus Néplap (1849–1850), a Keresztény Naptár (1850–1854), illetve a Religio (1856–1858) című lapokat. A Katolikus Néplapban 1848/1849-ben egy ideig még Kossuth ellen és az uralkodóház mellett szólalt fel, amikor a püspöki kar nagy része politikailag már irányt váltott. Az 1855. évi konkordátumról írt cikksorozata is felkeltette a figyelmet. A *Magyar Sion* több művészettörténeti cikkét jelentette meg 1863–1865 között. Közreműködött a maga korában népszerű, öt kötetben megjelent Szentek élete című munka első kötetében (1859). Egyetemi egyháztörténeti előadásait előbb kőnyomatban, majd nyomtatásban is közzétette (1854). A kortársi megítélés szerint jól megszerkesztett és világos latinsággal megírt munka több kiadást ért meg.

Z. neve 1866-ban, a szatmári és a székesfehérvári püspökség betöltése kapcsán merült fel először a püspökjelöltek között, de akkor még az elöregedett esztergomi káptalanban való működését mindennél fontosabbnak

ítélték. Simor János, a frissen kinevezett esztergomi érsek, korábbi győri püspök javaslatára Ferenc József 1867. február 14-én győri püspökké nevezte ki. A gyors döntésben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy az uralkodó még a Magyarországgal kötött kiegyezés előtt megbízható jelölttel akarta betölteni a megüresedett püspökséget. Bár a pápai államtitkár nem lelkesedett egyértelműen a kinevezéséért, Z. 1867. március 27-én, Simorral egy időben megkapta a pápai megerősítést. 1867. május 5-én Simor hercegprímás szentelte püspökké, és iktatta be Deáky Zsigmond győri és Durguth József esztergomi segédpüspök asszisztenciájával a győri székesegyházban. Z. részt vett 1867-ben a katolikus autonómiát tárgyaló nagy püspökkonferenciákon és 1869–1870-ben a Vatikáni Zsinaton is, ám különösebb felszólalásának nincs nyoma. A zsinaton más magyar püspökökhöz hasonlóan a pragmatikus párthoz tartozott. A végső szavazás előtt ő is elhagyta a zsinatot. Római útjáról hozta magával azt a Szent Adalbert-ereklyét, amelyet azután a győri székesegyháznak adományozott. Amikor Z. 1870 októberében, az Örök Város elfoglalása előtt néhány nappal a nunciatúrán keresztül ezer aranyfrankot adományozott a fenyegetett helyzetben lévő pápának, Falcinelli nuncius felszólította, hogy nyíltan ismerje el a zsinati határozatokat. Ez a felütése volt annak, ahogy a Szentszék nyomást gyakorolt a kisebbség magyar képviselőire, hogy azok formálisan alávessék magukat a határozatoknak. Z. 1871. március 31-én tett eleget a felszólításnak, nem utolsó sorban tisztázva a zsinathoz való viszonyulását; 1871. május 16-án minden plébániájára elküldte a határozatokat. Ezt az irányt követte a legtöbb érintett püspökkollégája is.

Z. 34 éven át állt a győri püspökség élén, működése az egyházmegye legjelentősebb főpásztorai sorába emeli őt. 1869-ben, majd 1872-ben egyházmegyei értekezletet tartott, amelyek nyomán rendelkezett az esperesi kerületek átszervezéséről, újraszabályozta az esperesek jogait és kötelességeit, segélyalapot hívott életre a szegény plébánosok és káplánok támogatására. Több évtized után, 1872–1874 között elvégezte a teljes egyházmegye vizitálását (1874. április 9-én fejezte be). Egyházmegyéje számára új *Rituale*-t készíttetett. A szeminárium épületét külön szárnnyal bővíttette ki, és itt helyezte el a szeminárium könyvtárát (1870). Mindkét győri szemináriumot ágyneművel látta el és a növendékek számára meleg reggelit biztosított. 1872-ben újjászervezte a szemináriumi képzést, és azt az érvényben lévő rendelkezésekhez igazította. A pedagógia oktatására külön

rendkívüli tanárt rendelt. Bevezette az egyházi archeológia oktatását, továbbá a lelkipásztori orvostant, amellyel az volt a célja, hogy a pap képes legyen az orvos nélküli községekben elsősegélynyújtásra. 1899-ben a tantárgyak közé felvette a keresztény bölcseletet. A vizsgákon gyakran személyesen is részt vett, és gyakran megjelent a papnövendékek próbaprédikációin is. Püspöksége alatt a szemináriumi oktatás a latinról fokozatosan a magyar nyelvre állt át.

Z. felismerte az oktatás jelentőségét, ennek jegyében 1871-ben újraszervezte a győri tanítóképző intézetet, amelynek fenntartását teljes egészében magára vállalta. 1893-ban új épületet építtetett az intézetnek, amely számára saját gyakorlóiskolát alapított. 1894-ben egyesítette a soproni tanítóképzőt a győri intézettel, amelyet négy évfolyamossá tett. A nyugalmazott tanítók és a tanítóözvegyek számára otthont és nyugdíjintézetet alapított. Püspöki működése alatt 170 új iskola épült és hat új plébánia alapítására került sor az egyházmegye területén. 1884-ben a szegény diákok számára külön internátust alapított. Elősegítette és támogatta az apácarendek letelepedését az egyházmegyében, így például az orsolyiták 1874 és 1887 között az 1747-ben alapított soproni anyaház mellett hét fiókházat hoztak létre az egyházmegyén belül, amelyek mindegyike óvodát és iskolát is működtetett. Támogatta a magyar nyelvű oktatást és szorgalmazta, hogy minden diák magyar nyelvet is tanuljon. Ugyanakkor megkövetelte a lelkipásztoroktól, hogy értsenek a rájuk bízott hívek nyelvén vagy adott esetben tanulják meg azt, és arra törekedett, hogy a papok azonos nyelvcsoportba tartozzanak plébániájuk híveivel.

Az 1880-as években óvta a Szentszéket attól, hogy nemzeti liturgiákat, illetve liturgikus nyelveket engedélyezzen, mert ezek csak tovább fokozták volna a meglévő panaszokat. A nyugati határ mentén található (későbbi Burgenland) horvát iskolák számára külön tankönyvsorozatot készíttetett, amelyet saját költségén adott ki. Püspöksége alatt mintegy egymillió forintot költött templomok és iskolák felújítására. Mint kegyúr öt templomnak az építési költségeit teljes egészében maga viselte. Az idős papok ellátására megalapította a Szent László Intézetet. Számos tudományos kezdeményezést pártfogolt, támogatta többek között a *Vatikáni Magyar Okmánytár (Monumenta Vaticana Hungariae)* kiadását. Intézkedéseit a püspöki javadalmak sikeres gazdasági igazgatása alapozta meg, amelyben elődje, Simor megfontolt előírásait követte.

Z. életét végigkísérte a Mária-tisztelet. Már a *Religio* szerkesztőjeként pályázatot hirdetett a Szeplőtelen Fogantatás tanának népszerűsítésére. Püspökként előmozdította a Franciaországból induló lourdes-i kultuszt. Igen nagy hangsúlyt helyezett a hívek vallásos életének előmozdítására, ennek érdekében támogatta a különböző célú vallásos társulatokat (Jézus Szíve Társulat, Oltáregylet, Rózsafüzér Társulat etc.). Papjai hitéletének elmélyítésére 1885-ben megalapította a Magyarországi Papi Imaegyesületet, amely országos mozgalommá nőtte ki magát. A katolikus ügy társadalmi elmélyítése érdekében szerepet vállalt a Szent István Társulatban és a Szent László Társulatban.

Z. ügyes kézzel választotta ki munkatársait. Közülük kiemelkedik Giesswein Sándor, a későbbi kereszténységszocialista politikus, akinek pályáját húsz éven át támogatta (1883-tól a püspöki aula tagja, 1892-től püspöki titkár). Z. a politikai életben való részvételtől tudatosan távol tartotta magát. Az uralkodócsalád iránt egész életében lojális volt. Jól mutatja ezt, hogy a Ferenc József elleni merénylet nyomán emelt bécsi *Votivkirche* (Fogadalmi Templom) ablakai közül az Árpád-házi Szent Margitot és Kingát ábrázoló, úgynevezett „győri ablak" készíttetője ő volt. Az úgynevezett elkeresztelési rendelet körül 1890 táján kibontakozó vitában Hornig veszprémi püspökkel együtt azon a merev álláspontón volt, hogy a jövőben vegyes házasságok számára nem szabad diszpenzációt adni, és az ilyen házasságból születő gyermekek keresztelését meg kell tagadni.

Z. 25 éves püspöki jubileumát fényes külsőségek között ülte meg 1892-ben. Ez alkalomból papjai emlékkönyvet adtak ki, a püspök pedig a szemináriumhoz kötött misealapítványt tett. 1896-ban ünnepelte 50 éves papi jubileumát. Érdemei elismeréséül az évek során számos egyházi és állami kitüntetést kapott. Élete utolsó két évében már súlyos beteg volt, több szélütés érte. Z. azonban a végsőkig kézben tartotta egyházmegyéje kormányzását. A magyar püspöki kar legidősebb tagjaként (Horvátország nélkül) 80 évesen, 1901. január 16-án hunyt el Győrben. Január 19-én temették el a székesegyház Héderváry-kápolnájának sírboltjába, amelyet eredetileg Simor püspök magának készíttetett. A megemlékezések Z. érdemének tulajdonították, hogy Győr az ország legjobb sorú egyházmegyéi közé tartozott.

Z. az 1880-as évek elején végrendeletet írt, amelyben 300 000 forint vagyonról rendelkezett. Ennek jelentős részét (mintegy 40 000 forintot) és könyvtárát az egyházmegyére hagyta. Emellett jelentős összeget szánt a szemináriumnak, valamint az egyházmegye szegény templomainak és iskoláinak. Viszonylag kis

számú rokonságára 12 000 forintot hagyott. Halála után 130 000 korona készpénz és gazdasági javak álltak rendelkezésre. A szabályok ezen felül előirányozták, hogy először meg kell vizsgálni az úgynevezett fundus instructusban bejegyzett 320 épület hiányosságait, amelyeket a rendelkezésre álló vagyon terhére kellett kijavítani. A felosztható vagyon végül kb. 200 000 koronát tett ki, ezért Z. végrendeletének csupán egy részét lehetett végrehajtani.

• *Művei*: *Synopsis praelectionum ex historia ecclesiastica in usum academicum concinnata*, Pestini 1854; *Emlékkönyv az esztergomi főtemplom 1856. aug. 31. végbement felszentelésére*, Pestini 1856 (németül 1857); *Mária-czelli emlékkönyv az 1857. szept. 8. magyar országos búcsújáratról*, Pest 1857; *Mária-czelli liliomok*, Pest 1858; Zalka János–Zsihovics Ferenc–Debreczeni János (szerk.), *Szentek élete*, Eger 1859–1876. 1–5. kötet; *Főpásztori levelek*, összegyűjtötte Gerebenics Sándor, Győr 1898. • *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, XIV, 1725–1727; Zelliger, 566–569. • *Források:* DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. 3, 207–208; GyEL PL Végrendeletek [Testamenta], XIV. d., n. 72.; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge, 1866/2971, 1867/612; N. N., *Emlékkönyv […] Zalka ev. János győri megyés püspök […] püspökké történt fölszentelésének és püspöki széke elfoglalásának huszonötödik évfordulója alkalmából*, Budapest 1892; *Pester Lloyd* 16./17. 1., 12. 4., 28. 8. 1901; *Das Vaterland* 17. 1. 1901; *Österreichische Illustrierte Zeitung* 27. 1. 1901. • *Irodalom:* Adriányi, *Geschichte*; Adriányi, *Vaticanum*; Csáky, *Kulturkampf*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Hahnekamp György, *Dr. Johann Ev. Zalka, Diözesanbischof von Raab*, Budapest 1892; HC VII–IX; Hermann Egyed–Artner Edgár, *A hittudományi kar története*, Budapest 1938, 413; Ruschek Antal, *Győr jubiláris püspökei*, Győr 1892; Ruschek Antal, *Zalka János győri megyés püspök*, Győr 1892; *Schem. Jaurinen. 1968*, 65–66; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 101–105.

Fazekas István

I.3.8. Széchenyi Miklós, sárvár-felsővidéki gróf (1868–1923)

Győr, 1902. április 13. – 1911. április 20.
Nagyvárad, 1911. május 30. – 1923. december 1.

→ NAGYVÁRADI EGYHÁZMEGYE II.4.10.

I.3.9. Várady Árpád Lipót [Várady Lipót Árpád] (1865–1923)

Győr, 1911. június 18. – 1914. június 29.
Kalocsa-Bács, 1914. június 29. – 1923. február 18.

→ KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE II.1.9.

I.3.10. Fetser Antal (1862–1933)

Győr, 1915. március 25. – 1933. október 6.

F. 1862. január 14-én született Nagykárolyban (Carei RO), jómódú iparoscsalád sarjaként. Édesapja korán elhunyt. A gimnázium első hat osztályát Nagykárolyban a piaristáknál, a hetedik és nyolcadik osztályt 1878-tól Nagyváradon a premontreieknél végezte, már mint a nagyváradi egyházmegye kispapja. Pályaválasztására hatással lehetett távoli rokona, aki akkor a nagyváradi szeminárium igazgatója volt. A teológiát is a nagyváradi szemináriumban kezdte meg 1880-ban, majd a pesti Központi Szeminárium növendékeként folytatta (1881–1885). 1885. június 29-én szentelte pappá Nogáll János segédpüspök.

Egyházmegyei pályafutását a nagyváradi Szent József Intézet prefektusaként kezdte (1885–1888), közben fél évig Váradolasziban volt káplán. 1888-ban a nagyváradi szeminárium spirituálisa lett. 1889-ben az új püs-

pök, Schlauch Lőrinc aulájába hívta mint iktatót és levéltárost. Ettől kezdve gyorsan emelkedett a ranglétrán: 1890-ben püspöki szertartó és szentszéki jegyző, 1893-ban szentszéki ülnök, 1895-ben püspöki titkár és irodaigazgató, 1898-ban kanonok, később Schlauch bíboros mellett oldalkanonok *(canonicus a latere)* lett. 1899-ben a szegény gyermekek gondozására és taníttatására szolgáló Szent Vince Intézet igazgatója lett. Az iskolákat, konviktusokat, népkonyhát fenntartó intézet felfejlesztésében igen nagy szerepet játszott, magánjövedelme tekintélyes részét az intézet céljára fordította. Szülővárosában, Nagykárolyban szegény diákok számára megalapította a Szent László Konviktust. Nagy szerepet játszott a gyulai katolikus gimnázium megalapításában is. 1901-ben elnyerte a cholti apáti címet és javadalmat.

Az 1903-ban hivatalba lépő nagyváradi püspök, Szmrecsányi Pál 1906-ban F. segédpüspöki kinevezését kérte, mivel súlyos egészségi állapota miatt már nem tudta egyedül vezetni az egyházmegyét. 1906. április 1-én paleopoliszi püspöki címre szentelte őt fel Szmrecsányi Lajos egri segédpüspök, Belopotoczky Kálmán segédpüspök és a helyi görögkatolikus püspök, Radu Demeter közreműködésével. 1907-ben F-t általános helynökké nevezték ki. Az egyre többet betegeskedő Szmrecsányi Pál püspök helyett az egyházmegye kormányzata egyre inkább F-re maradt. A püspök halála után három évig (1908–1911) mint káptalani helynök kormányozta az egyházmegyét. Az új nagyváradi püspök, Széchenyi Miklós is általános helynöknek nevezte ki F-t. A szociáldemokrata sajtóban 1908-ban megjelent cikkek F-et egy bírósági eljárást magával vonó szerelmi viszonnyal gyanúsították, e vádak azonban nem gyakoroltak felismerhető hatást további pályafutására.

Az uralkodó 1914. december 6-án nevezte ki győri püspöknek. A pápai megerősítést 1915. január 22-én nyerte el, beiktatására 1915. március 25-én került sor, a háború miatt egyszerű körülmények között. F. a sebesültek gondozására saját költségen hadikórházat rendezett be. E téren szerzett érdemeit és egyéb humanitárius szolgálatait a Vöröskereszt magas kitüntetéssel honorálta. Az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a történelmi Magyarország szétzúzása a győri egyházmegye sorsát is befolyásolta. A győri egyházmegye nyugati része Ausztriához került. F. megpróbálta megakadályozni az egyházmegye felosztását. Az érintett területek papságának engedélyezte, hogy beadványban saját általános helynököt kérelmezzen a Szentszéktől. F-nek a püspökség megtartására irányuló törekvései azon-

ban összességében jelentősen alulmaradtak Mikes szombathelyi püspökéihez képest. Az 1922-ben Ausztriához csatolt terület 99 plébániáját (a plébániák 40%-át) az újonnan létrehozott osztrák szövetségi tartományba, Burgenlandba helyezett apostoli adminisztrátor alá rendelték. Tekintettel az adminisztrátorrá kinevezett bécsi érsek, Friedrich Gustav Piffl († 1932) magas hivatali rangjára, az érintett magyar püspökök tovább folytatódó ellenállásának nem sok kilátása volt a sikerre. Theodor Innitzer, az új bécsi érsek és Burgenland apostoli adminisztrátora 1932-ben Serédi hercegprímáshoz Budapestre vezető útján látogatást tett Győrben is, ahol F-el a határon túlra került, formálisan a győri egyházmegyéhez tartozó területek kormányzásával kapcsolatos kérdéseket vitattak meg.

A világháború és az 1918 utáni forradalmak által szétzilált egyházmegye állapotának rendezése próbára tették F. munkabírását és egészségét. A megváltozott társadalmi viszonyok közepette messzemenően távol tartotta magát a politikától és a politikai tisztségektől, bár 1927-ben tagja lett az akkor alakuló felsőháznak. 1922-ben, IV. Károly király halála alkalmából gyászkeretes körlevelet bocsátott ki. 1925-ben ő vezette az özvegy belga királyi hercegnő, Stefánia 25 éves házassági évfordulója alkalmából rendezett szertartást az oroszvári kastélyban. F., ha nem is értett mindenben egyet célkitűzéseivel, a háború utáni első években támogatta a magyar keresztényszocialista mozgalom kiépítését, amelynek egyik vezetője Giesswein Sándor (1856–1923) győri kanonok volt. Átengedte nekik az egyházmegye által kiadott napilapot, a Dunántúli Hírlapot. F. a püspökség nehéz anyagi viszonyai közepette is talált módot arra, hogy templomépítkezéseket finanszírozzon. Ő építtette a rábacsanaki neoromán templomot (1925), illetve a Győr-Gyárvárosi templomot (1929).

F. az évek során számos egyházi és állami kitüntetést kapott. Irodalmi tevékenységet nem fejtett ki, csupán néhány beszéde jelent meg nyomtatásban. Megrendült egészségi állapotára való tekintettel a Szentszék 1928-ban segédpüspököt nevezett ki mellé irodaigazgatója, Grősz József (1943–1961: kalocsai érsek) személyében. Utolsó éveit beárnyékolta betegsége. 1933. október 6-án halt meg Győrött; a székesegyház püspöki kriptájában temették el.

• *Művei: Hála és bizalom Szt. István első magyar király iránt*, Nagyvárad 1898. • *Műveinek jegyzéke:* GULYÁS, IX, 51. • *Források:* GyEL PL Testamentaria, XII. d. n. 77; ÖStA

HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge, 1901/224, 1911/2172; ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Politisches Archiv, Kt. 249. Nr. 29. Győr; *Arbeiterzeitung* 8. 4. 1908; *Pester Lloyd* 6. 4. 1922; *Wiener Salonblatt* 5. 4. 1925; *Wiener Zeitung* 30. 12. 1932. • *Irodalom:* HC VII–IX; *Magyar Katolikus Alamanach*, I, 81–82 (képpel); *Magyar Országgyűlési Alamanach 1927–1932*, Budapest 1932, 348–349; MKL, III, 655. (képpel); *Schem. Jaurinen.* 1928 és 1931; Schem. Jaurinen. 1968, 67–68.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 105–108.

FAZEKAS ISTVÁN

I.4.
NYITRAI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS NITRIENSIS

I.4.0. A NYITRAI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A nyitrai püspökség eredetéről eltérő álláspontot képvisel a történettudomány. A szlovák álláspont szerint a 8. században, a szláv betelepülés és hatalmi szervezet kiépülésének konszolidációja folyamán Nyitra a régió jelentős politikai, katonai és gazdasági központjává fejlődött. Pribina fejedelem a városban templomot építtetett, amelyet 828-ban Adalram salzburgi érsek szentelt fel. Ez az esemény az egyház jelenlétének első írásos emléke a régióban, a régészeti leletek (keresztek, harangok) későbbiek. Rastislav (Rastic) fejedelem sikeresen építette ki uralmát a nagybátyja és hivatali elődje, I. Mojmír által 833-ban egyesített nyitrai és moravai (morva) fejedelemségek fölött, meghívására a 860-as években célzott bizánci térítés zajlott Konstantin (Cirill) és Metód testvérek vezetésével. Nyitra kiépítettségét és felszereltségét tekintve Szvatopluk fejedelem uralma alatt érte el első csúcspontját. VIII. János pápa neki címzett *Industiae tuae* kezdetű, 880. évi bullájában Viching klerikust tette meg Nyitra püspökének és a Metód érsek által kormányzott morva-pannóniai egyháztartomány megyéspüspökének – ez volt a régió püspöki székének első írásos emléke. A régészeti kutatás megerősíti az írásos emlékeket és be tudta bizonyítani, hogy a nyitrai fejedelemség és püspökség befolyása nem csupán a településre, hanem a Szepességre, Nógrádra, Gömörre és talán a Duna túlpartján Visegrádra és Esztergomra is kiterjedt. A Keleti Frank Királyság és a morva birodalom közötti felerősödő konfliktus miatt Viching püspök 890/891-ben elhagyta a régiót és Arnulf keleti frank király (896-tól császár) szolgálatába állt. 899-ben IX. János pápa teljesítette Szvatopluk fia és hivatali utódja, II. Mojmir kérését, és

János érseket, valamint Benedek és Dániel püspököket a morva birodalomba küldte, ahol azok új érseket és három megyéspüspököt szenteltek fel, közülük egyet Nyitra élére. A morva birodalom hanyatlásával jó kétszáz évre eltűntek a püspökség nyomai.

A magyar középkorkutatás szerint a 880-ban létrehozott püspökség befolyása nem lehetett jelentős, mivel csupán nagyon rövid ideig működött. A mintegy 230 évvel későbbi, 12. századi alapítással semmiféle kapcsolat nem mutatható ki. Sem írott, sem tárgyi nyom nem utal arra, hogy a 9. század végi alapítás fennmaradt volna. A szlovák történészek a kontinuitás alátámasztására általában a nyitrai székesegyház Szent Emmeram-titulusát hozzák elő. Nyitra 9. századi történetéből azonban nem lehet bizonyítani, hogy akár a 828-ban felszentelt templom, akár a 880-ban létrehozott püspökség viselte volna ezt a címet. Pribina felesége és fia, Kocel valóban érintkezett a regensburgi Szent Emmeram-kolostorral. A kapcsolat azonban abból az időszakból származik, amikor Kocel székhelye már nem Nyitrán, hanem – a minden jel szerint a mai Ausztria területén fekvő – Mosaburgban volt. Nyitrán Szent Emmeram kultusza csak I. (Szent) István magyar király korából mutatható ki. Uralkodása elején Szent István szándéka az volt, hogy megerősítse a térség feletti uralmát, és feleségének német kísérőit telepítette oda hűséges támogatóiként, köztük bajor papokat. A nyitrai Szent Emmerám-templom és a zobori Szent Hippolit-kolostor létrejötte a bajor egyház támogatásának volt köszönhető.

Mindazonáltal abban mind a szlovák, mind a magyar történészek azonos álláspontot vallanak, hogy a nyitrai püspökséget Kálmán magyar király alapította a 12. század első évtizedének végén, mint a tizenkettedik magyar egyházmegyét, mely az esztergomi érsekség alá tartozott. Csak míg a magyar kutatás teljesen új királyi alapításról beszél elégséges bizonyítékok híján, a szlovák álláspont szerint ez az alapítás nem volt más, mint a 880-ban létrehozott, és a régió kollektív tudatában megmaradó morva püspökség újjászervezése. Kálmán király 1096–1105 között keletkezett dekrétumában Nyitra mindazonáltal még prépostságként szerepel.

Egy nem sokkal későbbi, nehezen datálható (valószínűleg 1105 és 1116 közötti) feljegyzés említi Gerváz nyitrai püspököt, aki bíróként járt el a pannonhalmi apátság Vág menti birtokperében. Őutána 1222-ig további hét püspököt említenek Nyitrán. I. Jakab püspök (1223–1240) tovább építette a püspökség szervezetét, mígnem a tatár betörés hirtelen megszakította e

törekvését és ő maga is életét vesztette. 1224-ben például Szkalkánál apátságot alapított, amely a Vág völgyének térségét pasztorálta. Hivatali utódja alatt állították fel a ferencesek első kolostorukat Nyitrán. A város 1248-ban szabad királyi városi rangot nyert, azonban 1288-ban a nyitrai főpásztorokhoz került. Az avignoni pápai udvar 1330-as években készített kincstári felmérése során a püspökséget három főesperességre tagolták, amelyek székhelyei a székesegyháznál, a városban és Trencsénben (Trenčín SK) voltak. A következő három évszázadban a régiót súlyos veszteségek érték, főleg a husziták támadásai, a protestáns reformáció miatti zavargások és a török háborúk miatt.

A 16. századtól kezdve a püspökség jelentős mértékben konszolidálódott, főleg tetterős főpásztorainak köszönhetően. Mossóczy Zakariás (1582–1586) humanista alatt vezették be a Gergely-naptárt; Szelepcsényi György (1648–1666) később prímás lett; Erdődy László Ádám (1706–1736) későbarokk stílusban átépíttette a székesegyházat és megalapította a szemináriumot; Gusztinyi János (1763–1777) megépíttette a szeminárium épületét. Nyitra a 17. században több alkalommal a török Hódoltságban lévő kalocsai érseki szék betöltőjének második püspöksége volt.

A püspökség területe és népessége

A Nyitra körüli terület a püspökség kisebbik részét képezte, míg a nagyobbik rész a várostól északra feküdt. Miután több kísérlet történt új földrajzi körülhatárolására, többek között Pázmány Péter esztergomi érsek alatt, erre végül 1776-ban került sor, amikor Mária Terézia királynő az esztergomi érsekség területén felállította a szepesi, a rozsnyói és a besztercebányai püspökséget. Gustíni püspök az újjászervezés során elérte, hogy 13, korábban az esztergomi főegyházmegyéhez tartozó, a Nyitra folyó völgyében található plébánia a nyitrai püspökséghez kerüljön. A püspökség területe ezzel Trencsén vármegyéből, valamint Nyitra vármegye egyes részeiből állt, és kb. 5300 négyzetkilométert ölelt fel. Mária Terézia ezenkívül újra felállította a középkorban a püspökségbe beolvadt helyi prépostságot, ezáltal az 1780-ban átalakított Szent Emmeram-székesegyház melletti nyitrai káptalan élére ismét vezető került a prépost személyében. A 19. század közepén a káptalan nagyprépostból, olvasó-, éneklő-, őrkanonokból és főesperesből, valamint öt valóságos és hat tiszteletbeli kanonokból állt. Az előző időszak öröksége volt az egyházmegye területén található három címzetes apátság is, továbbá a piaristák nyitrai és trencséni kollégiuma, valamint a ferencesek négy rendháza.

A nyitrai püspökség Magyarország legerősebben katolikus többségű régióihoz tartozott. A régió felekezeti struktúrájáról és annak változásairól nehéz kijelentéseket tenni, mivel a püspöki hivatal illetékesei nyilvánvalóan csak néhány évtizedben rendelkeztek megbízható számadatokkal. Az evangélikusok és az izraeliták számát a sematizmusban utoljára 1859-ben jegyezték fel; a Szentszéknek 1900-ban tett jelentések csak összesített adatot tartalmaznak rájuk vonatkozóan. A megbízható adattár hiánya ellenére a kimutatás egyértelmű tendenciákat mutat, amit a számadatok kiértékelése igazol (lásd táblázat).

A nyitrai püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**izr.**	%
1822	311875		281845	*90*	20728;	*6,6*	9300*	*3*
1846	338908		301762	*89*	23225	*6,9*	14918	*4,4*
1856	306408		266159	*87*	22457	*7,3*	17741	*5,8*
1859	310192		268813	*87*	22849	*7,4*	18269	*5,9*
1900	390815*		332815*	*85*	30000*	*7,7*	28000*	*7,2*
1909	368506*							
1910	413837*	*+13*	366600*	*89*	n.a.		n.a.	
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	7	0,9 M	*5*

* összesített, bizonytalan adatok

Források: *1822.*, *1846.*, *1859.*, *1890.*, *1909. évi sematizmusok;* Adriányi, *Vaticanum*; *Atlas Hierachicus*

Szembetűnő a lakosság jelentős, mintegy 10 százalékos visszaesése 1846 és 1856 között. Egyrészt a régiót erősen érintették 1848/1849 drámai eseményei, másrészt pedig az 1840-es években több éven keresztül óriási éhínség dúlt a területen, és a szegénység a világháborúig hatalmas mértékű kivándorláshoz vezetett. Az adatok szerint ebben különösen a vidéki katolikus lakosság volt érintett, miközben az inkább a városokban élő evangélikusok kevésbé. Folyamatos növekedést mutat eszerint az izraeliták száma, akiknek aránya a dokumentált időszakban feltehetően főleg a lengyel területekről történő bevándorlás miatt több mint kétszeresére nőtt és a korszak végén majdnem elérte az evangélikusok számát. A Románnak megküldött egyes adatok szerint az áttérések jelentősen a katolikus egyház javára

történtek. 1859 és 1863 között eszerint csupán 16 vegyes házasságot kötöttek, ilyen összefüggésben senki sem hagyta el a katolikus egyházat, sőt, 63-an csatlakoztak hozzá. 1863 és 1900 között a pozitív mérleg eszerint 235 volt 12-vel szemben. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, III.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A püspökség infrastruktúrája az érintett évtizedekben alig épült ki, és a személyzet fejlesztésében is kevés dinamika ismerhető fel. Az 1822. évi egyházmegyei naptár 143 plébániát számlált, amelyet 120 beiktatott plébános és 23 plébániai kormányzó igazgatott. Ehhez jött még 89 káplánság, amelyekre azonban csupán 62 káplán jutott, el kellett látni továbbá 63 filiát is. 245 egyházmegyés papból 205-en lelkipásztori feladatot láttak el, egyházi szolgálatra 64 kispap készült. 1887-ben a plébániák száma 148, a káplánságoké 92 volt, a klérus 250 papból és 45 papnövendékből állt. 1909-re 242 egyházmegyés papot és 24 papnövendéket regisztráltak a nagyszemináriumban. 1900-ban az egyházmegyében az egy papra eső hívek száma 1380,2 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában a nyitrai a rosszabbul ellátott egyházmegyék között helyezkedett el. A nők aránya a szerzetesek között jelentősen megnőtt, 1913-ban 103 főre (ebből 99 irgalmasrendi), míg a férfiak aránya 1887-hez képest visszaesett (1887/1909/1913: 47/34/26 szerzetes pap a piaristák és a ferencesek hat rendházában). Az egyházmegye nyelvi tagolódásáról a sematizmusok nem tájékoztatnak, ami talán már a püspökség vezetése és a papság nagy része közötti, az életrajzokban már említett feszültségre utal.

A nyitrai püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Fuchs Ferenc Xavér (1744–1807)	-	1788. 04. 20.	44	1804. 08. 20. *Üresedés: 52 hó*	16	Eger
2. Kluch József (1748– 1826)	-	1808. 12. 06.	60	1826. 12. 31. *Üresedés: 10 hó*	18	-
3. Vurum József (1763 –1838)	Szf., Várad	1827. 11. 07.	64	1838. 05. 02. *Üresedés: 13 hó*	10	-
4. Palugyay Imre (1780–1858)	Kassa	1839. 05. 26.	59	1858. 07. 24. *Üresedés: 10 hó*	19	-
5. Roskoványi Ágoston (1807–1892)	Vác	1859. 06. 05.	52	1892. 02. 24. *Üresedés: 16 hó*	33	-

6. Bende Imre (1824–1911)	Beszt.	1893. 06. 21.	69	1911. 03. 18. (lemondás) *Üresedés: o*	18	-
7. Batthyány Vilmos (1870–1923)	koadj.	1911. 03. 29.	41	1920. 12. 16. (lemondás)	10	-
			Átlag: 56 év	*Üresedés átlaga: 17 hó*	*Átlag: 18 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(intbronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

Eltekintve az első főpásztortól, Fuchs Ferenc Xavértól, aki Eger első érseke lett, Nyitra a vizsgált időszakban kicsi, de jól javadalmazott püspökségként mindig a püspöki pályafutás végállomása volt és olyan főpapok kapták meg, akik főpásztori kötelezettségeik mellett egyéb jelentős (például tudományos) feladatokat is elláttak. Ennek következményeként általában több mint tíz évig töltötték be hivatalukat, kivéve a lista utolsó püspökét, Batthyány Vilmost, aki nem önként távozott a püspöki székből. A hivatalba lépők életkora – eltekintve az 1804 előtti időszakból származó Fuchs püspöktől és a sor végén a fiatal főnemes Batthyánytól – a nyitrai püspöki szék esetében átlagosan több mint 60 év volt. Mindazonáltal a tudomány irányába leginkább elkötelezett Roskoványi szűk 33 évig kormányozta az egyházmegyét, ezzel a vizsgált korszak leghosszabb ideig regnáló magyarországi főpásztorai közé tartozott. (Klieber, *Bischofslexikon*, 112.)

Az egyházmegye története 1918 után

A trianoni békekötés következtében a püspökség egésze az újonnan alapított Csehszlovák Köztársaság területéhez került. A régi rendszer utolsó főpásztorát, Batthyány Vilmos püspököt, aki nem tudott szlovákul és elutasította az új államjogi helyzetet, 1919-ben kiutasították az országból. Jelenleg a pozsonyi főegyházmegye *suffraganeus* egyházmegyéje.

• *Források*: *Schem. Nitrien. 1818–1917*. • *Irodalom*: Adriányi, *Vaticanum*; Balogh–Gergely, *Egyházak*; Dóka Klára, *A nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 12 (2000) 1–4: 133–151; HC VII–IX; Hrabovec, *Der Heilige Stuhl*; Koszta László, *A nyitrai püspökség létrejötte. Nyitra egyháztörténete a 9–13. században*, Századok 143 (2009) 2: 257–318; *Wetzer und Welte's*; Persián Ádám, *Kereszt és forradalom*, Budapest 2019, 84–89; Jolin Rehem, *Chronological table of*

Bishops of the diocese of Nitra, Slovakia, Cleveland–Roma–München 1966; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. Nitrien. 1818–1917*; SZTYAHULA LÁSZLÓ, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 13–39.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 109–113.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét
fordította: SZIRTES ZSÓFIA
lektorálta: TENGELY ADRIENN
kiegészítette: TUSOR PÉTER

I.4.1. FUCHS FERENC XAVÉR [FUX] (1744–1807)

Nyitra, 1788. április 20. – 1804. augusztus 20.
Eger, 1804. november 15. – 1807. június 27.

→ EGRI FŐEGYHÁZMEGYE III.1.1.

I.4.2. KLUCH JÓZSEF (1748–1826)

Nyitra, 1808. december 6. – 1826. december 31.

K. 1748. március 30-án született a Turóc vármegyei Znióváralján (Kláštor pod Znievom SK), igen egyszerű, vidéki viszonyok között. Ez bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy egész életében nagy szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot. Szülei mindent megtettek tehetséges fiuk kitaníttatásáért. K. a jezsuiták által vezetett helyi iskolába, majd több gimnáziumba is járt, utóbb Esztergomba. Ott a hagyomány szerint gróf Barkóczy Ferenc prímás († 1776) felfigyelt a szombatonként egy Mária-szobornál imádkozó és éneklő K-ra, ezért alapos tudakozódást követően felvette őt a szemináriumba. K. gimnáziumi tanulmányai befejeztével 1765-től filozófiát és teológiát tanult a nagyszombati egyetemen. Ekkoriban haltak meg szülei.

Palkovics György (Juraj Palkovič) kanonok feljegyzése szerint K. itt is felkereste minden szombaton a nagyszombati úgynevezett *Forum Academicorum*on (Akadémikusok tere) található Mária-szobrot, ahol imádkozott, a lorettói litániát és szülőföldje Mária-énekeit énekelte. Később, kanonokként rézmetszetet készíttetett szülőhelye kegyképéről, az úgynevezett turóci Madonnáról, és tiszteletét több száz lenyomattal segítette elő. 1771. április 1-én, Húsvéthétfőn szentelték pappá. Ezután a nagyszombati szeminárium tanulmányi prefektusa lett.

A jezsuita rend feloszlatása után 1773-tól morálteológiát tanított a nagyszombati egyetemen, egyúttal a város főtemplomának hitszónoka volt. 1774-ben az érseki szeminárium rektorhelyettese, majd 1777-ben a nagyszombati szentszék titkára és jegyzője lett. 1779-ben kérésére lelkipásztori feladatokat kapott, az Esztergom környéki Nagyölved (Vel'ké Ludince SK) plébánosa, egyúttal a kerület esperese lett. Miután Lusinszky László esztergomi segédpüspököt († 1790) Nagyszombatban mint első általános helynököt beiktatták, kérésére gróf Batthyány József herceg, prímás 1786-ban az akkor 38 éves K-t meghívta a káptalanba és Lusinszky jobbkeze lett. K. vezetése alatt két pap, Bernolák Antal (Anton Bernolák) és Fába Simon (Fábo) közreműködésével vette kezdetét a főegyházmegye gazdag levéltárának újrarendezése. K-t 1798-ban komáromi főesperessé nevezték ki. Batthyány érsek 1799-ben bekövetkezett halála után az érseki szék kilenc évig betöltetlen volt, a nagy kiterjedésű főegyházmegye igazgatása a káptalani helynökökre hárult. Miután Wilt József nagyszombati általános helynök a győri püspöki székbe távozott, K-t 1806-ban a kanonokok egyhangúlag általános helynökké választották, annak ellenére, hogy előzőleg még a szokásos címzetes apáti vagy címzetes préposti méltóságokat sem élvezte. A király 1807-ben bosoni választott püspökké nevezte ki. K. 22 éves kanonoki időszakára esett – a magyar nyelvújítási törekvések kibontakozásával párhuzamosan – a szlovák irodalmi nyelv megteremtésének kezdete, amelynek központja Pozsony és Nagyszombat volt. A mozgalmat Bernolák vezette; szóvivői többnyire a Pozsonyban működő jozefinista generális szeminárium és a nagyszombati egyetem végzett hallgatói voltak, akik a Szlovák Tudós Társaságba *(Slovenské učené tovaryšstvo)* tömörültek. K. mellett Fába Simon, Rudnay Sándor későbbi esztergomi érsek és Palkovics György (Juraj Palkovič) is osztották azokat az eszméket, amelyek erősen kihatottak a szlovák nyelvű értelmiségre. K. káptalani helynökként kiállt a szlovák nyelvű lakosság érdekeiért is, példá-

ul a nagyszombati Szent Mihály-templom vagy az ottani szlovák alapítványok körüli vitában.

I. Ferenc király, aki időnként maga is Nagyszombatban tartózkodott az udvarral, K-t 1808. április 29-én nyitrai püspökké nevezte ki. A pápai megerősítésre július 11-én került sor. Püspökké Károly Ambrus prímás szentelte augusztus 28-án Pozsonyban. Székét 1808. december 6-án foglalta el Nyitrán. Néhány hónap múlva a háborús események már súlyosan pusztították az egyházmegyét. K. a védekező harchoz követelt hozzájáruláson felül önkéntes felajánlásokkal, pénzzel, lóval, terménnyel és újoncokkal támogatta az udvart, hálából az uralkodó már 1810-ben titkos tanácsossá nevezte ki. A prímás 1809-ben bekövetkezett halála után a pápa K-nak adta át a prímási szentszék fővizsgálói feladatkörét, amelyet 1809-ig, az esztergomi szék újbóli betöltéséig látott el. K. betegség miatt nem vett részt az 1822. évi nemzeti zsinaton. Az 1822-es nemzeti zsinat ennek ellenére felkérte arra, hogy alaposan dolgozza át a Magyarország esetében igen jelentős egyházi bíráskodásra vonatkozó átfogó javaslatot.

K-nak az egyházmegye kormányzásában számos iránymutató lépése volt. 1810-ben végiglátogatta a püspökség plébániáit, amelynek során nemcsak templomokat, plébániákat és iskolákat, hanem félreeső parasztgazdaságokat is megtekintett, ezáltal hiteles benyomást szerezve a lakosság szociális helyzetéről. Jövedelmei nagy részét vallásos, jótékony és kulturális céloknak szentelte, ami az egyházmegyei hagyomány szerint összesen körülbelül 600 ezer forintot jelentett. Az ebből létrehozott alapítványok jövedelme lehetővé tette többek között a besztercebányai kerület szegényeinek megsegítését, hét nemes lány nevelését a nyitrai orsolyitáknál, az 1819-ben Trencsénben (Trenčín SK) megnyílt leányiskola működését, a vagyontalan papok és tanárok támogatását, tizenkét trencséni diák részére ösztöndíj biztosítását, emellett plébániák, templomok és kolostorok építését, a zsolnai (Žilina SK), a trencséni és a nyitrai gimnáziumok támogatását, valamint az egyházi iskolák kibővítését. K. jelentős összeggel járult hozzá a besztercebányai káptalan anyagi alapjának biztosításához és szülőfalujában plébánia építéséhez. Ezen felül plébániai és iskolai könyvtárakat alapított és támogatott. Bőkezűségét számosan élvezték, köztük a pozsonyi és nagyszombati orsolyiták, a pesti angolkisasszonyok. A püspökség vedrődi (Piešťany SK) birtokain a mezőgazdasági munkások számára templomot, plébániát és iskolát építtetett; maga is gyakran visszavonult ide egy szerény szobába. K. jelen-

tős összeget áldozott templomok építésére és felújítására is, például az esztergomi székesegyház berendezésére és a nyitrai dómra, amelynek több mint 27 ezer forint értékű egyházi ornátust ajándékozott. Nyitrán klasszicista stílusú káptalani rezidenciát is építtetett.

K. püspökként is támogatta a Bernolák-féle kulturális törekvéseket, majd a szlovák nyelvű Biblia-fordítást célul kitűző vállalkozást (1822) és szlovák nyelvű vallásos irodalmi művek kiadását, ezért a Bernolák-csoport tagjai ünnepi beszédeket és költeményeket ajánlottak neki. Maga K. írói ambíciókkal nem rendelkezett, csupán 1768-ban, egyetemi évei alatt tett közzé Szent István magyar királyról szóló panegiriszt.

Egyházkormányzása alatt K-t köszvény gyötörte, ami többször megakadályozta hivatali feladatai ellátásában, végül egy időre megvakult. Betegsége megakadályozta abban, hogy részt vegyen nagyobb ünnepségeken, 1821-ben papságának 50. jubileumán vagy 1825-ben a Szentéven. 1826. december 31-én, 78 évesen halt meg a mocsonoki (Močenok SK) püspöki rezidencián, ahol egyre szívesebben tartózkodott. Végrendeletének megfelelően szívét az ottani Szent Kereszt-kápolna sírboltjában helyezték el, míg többi földi maradványát a nyitrai székesegyház kriptájába temették. Nagyszabású temetése 1827. május 1-én volt, a szertartást Rudnay prímás végezte. Egy győri kanonok visszaemlékezése szerint K. „életmódja, beszéde, viselkedése, arckifejezése, öltözéke, püspöki asztala" és minden egyéb megfelelt a trienti püspöki ideálnak. Ezt bizonyította az is, hogy K. 52 ezer hívőt bérmált és 992 teológust szentelt pappá, és gyakori betegsége ellenére a papnövendékek majdnem minden vizsgáján személyesen jelen volt. Halálos ágyán még aláírta a prímásnak, kollégáinak, a papságnak és a népnek előzőleg megfogalmazott búcsúleveleit.

• *Művei*: *Divus Stephanus rex et apostolus Hungariae*, Trnava 1768. • *Források*: *Elegia in obitum […] Josephi Kluch*, Tyrnau 1827; Alexius Jordánszky, *Kurze Beschreibung der Gnadenbilder […] im Königreiche Ungarn*, Preßburg 1836, 49; Fejér György, *Néhai […] Kluch József nitrai püspök […] érdemei*, Nagyszombat é. n., 1–17; Jordánsky Elek, *Sermo in solemnitate exequiis Josephi Kluch*, Tyrnaviae é. n., 1–28; Juraj Palkovič, *Fasciculi ecclesiastico – litterarii I*, Pest 1841, 232; Laurenz Hohenegger, *Nekrolog [Joseph Kluch]*, Neue theologische Zeitschrift 1 (1828) II: 307–316; *Hasznos Mulatságok* 1827, I, 217–222. • *Irodalom*: Alexander Csanda (szerk.), *Kapitoly z dejín Nitry*, Bratislava 1963, 40, 45, 70–76; *Episcopatus Nitriensis*, 458–466; Igor Hanko–Viliam Judák, *Od Gorazda ku gorazdovcom. Kňazský seminár sv. Gorazda*, Nitra 1994, 42–43; HC VII–IX; Käfer István (szerk.), *Rudnay Sándor és kora*, Esztergom–Budapest 2007;

PÖSTÉNYI J., *Dvaja významní biskupi nitrianski v XIX. storočí*, Kultúra, 16 (1944) 6–7: 378–383; L'UBOMÍR VILIAM PRIKRYL, *Kluch*, LKKOS, 682; STRÁNSKY–CSERENYEY, *Biskupstva nitrianskeho*, 259–260; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850;* WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 113–117.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét
fordította: SZIRTES ZSÓFIA
lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.4.3. VURUM JÓZSEF [WURM] (1763–1838)

Székesfehérvár, 1816. november 24. – 1822. április 19.
Nagyvárad, 1822. június 27. – 1827. szeptember 17.
Nyitra, 1827. november 7. – 1838. május 2.

V. 1763. november 27-én született Nagyszombatban, kisiparos családban. Gimnáziumi tanulmányait Trencsénben (Trenčín SK), Pozsonyban és Nagyszombatban folytatta. 1781-ben a nyitrai egyházmegye klerikusa lett. Teológiát Nyitrán és Bécsben tanult. 1788. augusztus 18-án szentelték pappá, majd Fuchs Xavér Ferenc nyitrai püspök szertartója és titkára lett. 1791-től egyháztörténetet és kánonjogot tanított a nyitrai szemináriumban. Amikor 1804-ben Fuchsot egri érsekké nevezték ki, V. elkísérte őt új székhelyére. 1805. március 1-én meghívást kapott az egri káptalanba, az érsek oldalkanonokja lett. 1807-ben elnyerte a kompolti apáti címet, 1810-ben az egri líceum igazgatója lett. Ugyanabban az évben szardikai címzetes püspök, egyúttal a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa lett. A király 1816. június 7-én (a szakirodalomban tévesen június 2-án) székesfehérvári püspökké nevezte ki, amelyet a Szentszék szeptember 23-án erősített meg. Püspökké Fischer egri érsek szentelte Budán, november 10-én, székét november 24-én foglalta el Székesfehérváron. Ötéves székesfehérvári működésének csak kevés nyoma található a forrásokban és az irodalomban, eltekintve a szokásos adományoktól. 1821 májusában vendégül látta az inkognitóban Ljubljanából Oroszországba utazó I. Sándor cárt († 1825). Ugyanabban a hónapban Rudnay prímás esztergomi örökös főispáni beiktatásakor ő szólalt fel a rendek nevében. Bár V. Rudnaynál és a királynál is sürgetőleg kérel-

mezte, hogy visszatérhessen szülőföldjére, a király 1821. december 21-én áthelyezte a nagyváradi egyházmegyébe. A pápai megerősítésre 1822. április 19-én került sor. Új egyházmegyéjében a püspökség védőszentjének, Szent Lászlónak az ünnepén, 1822. június 27-én lépett hivatalba.

Beiktatása után néhány hónappal kezdődött a pozsonyi magyar nemzeti zsinat, amelyen V. aktívan részt vett és a kiélezett vitákban képviselte teológiai és egyházi álláspontját. A zsinat előtt I. Ferenc megbízásából Somogyi Lipót szombathelyi és Kurbély György veszprémi püspökkel együtt átdolgozta a szerzetesrendek szabályzatait jozefinista szellemben, és ennek kapcsán a zsinaton a szerzetesrendek reformjáért felelős ötödik deputáció vezetésével bízták meg. A tanácskozásokon felszólalt többek között a katolikus bibliafordításnak az aktuális magyar nyelvhasználathoz igazítása ellen, nehogy ezzel támadási felületet adjanak a protestánsoknak. Hiába javasolta az 1816-ban megnyitott bécsi *Augustineum*ban *(Frintaneum)* tíz hely finanszírozását magyar kollégisták számára. A püspökökről szóló passzusba beleíratta, hogy azok a jövőben ne „pazarolhassák el" vagyonukat rokonaikra. Megromlott egészségi állapota ellenére V. később az egész egyházmegye vizitációjára vállalkozott. Alaposan átdolgoztatta az egyházmegyei sematizmust és térképet készíttetett a püspökségről. Különös figyelmet szentelt a hitoktatásnak. Néhány éves ottani működése során a Nagyváradtól északra található Bihar (Bihor RO) kisvárosban templomot, paplakot és iskolát építtetett, biztosította a foglyok pasztorációját, valamint támogatta a Körös szabályozását. 1827. május 25-én nyitrai püspökké nevezték ki; prekonizációjára a szeptember 17-i konzisztóriumon került sor. Ünnepélyes beiktatása 1827. november 7-én volt. A nagyváradihoz hasonlóan jól javadalmazott nyitrai egyházmegyébe történő újabb áthelyezésének okai eddig ismeretlenek.

V. kora lelkiismeretes püspökének bizonyult mindhárom egyházmegyéjében. Anyagilag támogatta az egyházi, az oktatási és a szociális intézményeket és gondoskodott az általános egyházi és liturgiai előírások betartásáról. Nyitrán többek között leányiskolát létesített, ahol már az alapítás első évében 200 gyermek tanult. Felújíttatta az idős és beteg papok házát, az úgynevezett *Promeritae Quieti*-t, támogatta a kerületi kórházat, az idősek otthonát és a dologházat. Amikor 1831-ben a vármegyében kolera pusztított, saját vagyonából 12 ápolónőt alkalmazott. Az egykori zsolnai (Žilina SK) jezsuita rendházat 1833-ban száz fő befogadására alkalmas árvaházzá *(Sirotár)* építtette át, amelyben a kolerában elhunyt szülők gyermekei szá-

mára biztosítottak helyet. Továbbá 14 szegény diákot éves ösztöndíjjal támogatott. Művészetpártolása megnyilvánult a nyitrai rajziskola alapításának kezdeményezésében; e célra 35 ezer forintot áldozott, és felújított épületeket bocsátott az intézmény rendelkezésére. Újjáalapította a Fuchs nyitrai püspök által a nagyszombati orsolyita kolostor, valamint a váci siketnémák javára tett, időközben megszűnt alapítványokat. Saját vagyonából is támogatott olyan szegény plébániákat, mint például a szolopnai (Slopná SK), amelynek temploma tűz áldozata lett. A nyitrai székesegyházat új liturgikus ezüsttárgyakkal szerelte fel, és jelentős összeget áldozott az esztergomi székesegyház építésére.

V. jó kapcsolatot ápolt az ország politikai elitjével, és személyesen részt vett a magyar országgyűléseken. 1825–1827-ig, 1830–1832-ig és 1836-ban valóságos belső titkos tanácsosi tisztet is betöltött. Ezen felül Abaúj, Zólyom és Temes vármegye helyettes királyi biztosaként is működött. A lojalitás tekintetében Rómát részesítette előnyben Béccsel szemben. A Szlovák Tudós Társaság *(Slovenské učené tovaryšstvo)* és nyitrai tagozatának alapító tagja volt. Később a társaság újraindítását kezdeményezte, amelynek érdekében 1838-ban Pozsonyból nyomdát telepített át Nyitrába. Mecénása volt a Szlovák Nyelv és Irodalom Kedvelői Társaságának *(Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej)* és érdeklődött az egyháztörténeti témák iránt. Újrarendeztette a nagyváradi és a nyitrai püspöki levéltárakat. A gazdag nyitrai levéltári állomány alapján 1830-ban kiadta az első történeti sematizmust (lásd lent). Az ennek során gyűjtött gazdag forrásanyagot történelmi *Opus magnum*-ában, „*A nyitrai egyházmegye és püspökeinek emlékezete*" című, 1835-ben Pozsonyban szerzőség megnevezése nélkül kiadott művében is felhasználta. Ebben a püspökség történetét a markomannok és a kvádok koráig vezette vissza. Néhány más, a nagyváradi és a nyitrai egyházmegyével kapcsolatos történeti és vallási értekezés mellett általános egyháztörténetet is írt, amely azonban kéziratban maradt.

Amikor 1831-ben megüresedett az esztergomi érseki szék, V-t XVI. Gergely pápa az esztergomi Prímási Főszentszék legfelsőbb bírájává tette meg. 1836. május 14-én V. Ferdinánd király V-t a Szent István-rend lovagjává tette és nemesi rangra emelte. V. 1838. május 2-án, 74 évesen halt meg a Nyitrától délnyugatra fekvő Mocsonokon (Močenok SK), az ottani püspöki kastélyban. 1838. július 10-én temették el a nyitrai püspöki kriptában; a gyászszertartást Szaniszló Ferenc nagyváradi kanonok végezte. Végrendeletében magánszemélyek (mindenekelőtt közvetlen munkatársai) és egyházi intézmények

(többek között: székesegyház, székeskáptalan, szeminárium, könyvtár) mellett jelentős összeggel támogatta a jótékony célú alapítványokat, például 100 000 forintot hagyott a zsolnai árvaházra, amelyet már életében 40 000 forintos alapítvánnyal segített. A végrehajtás érdekében a következő hónapokban elárverezték a püspöki háztartást, ami ritka betekintést nyújt a kor püspöki udvartartásába. A legtöbbet kínálókhoz kerültek különböző időpontokban például a rezidencián tartott igáslovak: négy díszló (világosbarna herélt), négy háziszolgálatra alkalmas gesztenyebarna herélt, két gazdasági és három igásló. Elárvereztek különféle kocsikat: egy üvegezett hintót (úgynevezett batárt), hat csézát, valamint „egy szép, aranypaszományos világoskék bársonnyal bélelt díszhintót, egy díszes bakot, nyeregbetéteket és ahhoz tartozó 6 gazdagon díszített lószerszámot", továbbá három hat-, illetve négyfős étkészletet, nyergeket, hajtócsizmákat és más, lótartáshoz szükséges felszereléseket. Júliusban árverezték el a drágaköveket, az ezüst asztalneműt és a borkészletet: például gyémánttal, smaragddal, cirkonnal és rubinttal díszített kereszteket, gyűrűket és aranyláncokat, asztalneműből például egy több mint 500 lat súlyú nagy ezüst asztaldíszt, több mint 100 tányért, 150 fős evőeszköz készletet. A borospincében sok más fajta mellett 1822-es és 1834-es évjáratú tokajit találtak.

• *Művei*: *Schem. Nitrien. 1829*; *Episcopatus Nitriensis.* • *Források*: *Memoria […] Josephi Vurum, Episcopi Nitriensis […] occasione solennium exsequiarum […]*, Pestini 1838; N. N., *Nachrichten […] über die ungarische Nazionalsynode vom Jahre 1822*, Sulzbach 1824; *Episcopatus Nitriensis*, 466–467; *Österreichischer Beobachter* 23. 5. 1821; *Wiener Zeitung* 29. 5. 1821; *Preßburger Zeitung* 12./26. 6. 1838; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1. 7. 1838; *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1838, I, 307; *Hírnök*, 1838, 5. 24. 2. • *Irodalom*: Anton Bagin, *Vybrané kapitoly zo slovenských cirkevných dejín*, Bratislava–Trnava 1980, 114–115; Alexander Csanda, *Kapitoly z dejín Nitry*, Bratislava 1963; HC VII–IX; Imrich Kotvan, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin 1957, 321–324; AP [Anton Pažitný], *Jozef Vurum, nitriansky biskup, bernolákovec*, *Významné osobnosti Nitry*, 163–164; Ľubomír Viliam Prikryl, *VURUM (Warum, Wurum) Jozef*, Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska (Július Pašteka et al.), Bratislava 2000, 1486–1487; *Schem. Nitrien. 1822–1867.*

• Klieber, *Bischofslexikon*, 117–120.

Viliam Judák–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.4.4. Palugyay Imre, nagypalugyai és bodafalvi (1780–1858)

Kassa, 1832. május 24. – 1839. február 18.
Nyitra, 1839. május 26. – 1858. július 24.

P. Liptó vármegyei régi nemesi családból származott. 1780. október 30-án (vagy 31-én) született Palugyay Menyhért és Madocsányi Teréz gyermekeként a család kispalugyai (Palúdzka SK, 1960 óta Liptószentmiklós/Liptovský Mikuláš SK része) kastélyában. A gimnáziumot Rózsahegyen (Ružomberok SK), Kisszebenben (Sabinov SK) és Egerben végezte, teológiát a pozsonyi generális szemináriumban és Nagyszombatban tanult. 1803. december 4-én szentelték pappá, majd a szepesi püspöki kúrián és a szepesi káptalanban alkalmazták, többek között levéltárosként és püspöki titkárként. 1806-tól Németlipcsén (Partizánsky L'upča SK) szolgált plébánosként; 1808-ban Szent Miklósról nevezett gacskai (Gacka HR) címzetes apát lett. 1819-ben szepesi kanonoki kinevezést nyert és mint ilyen, 1821-től liptói (Liptov SK), majd 1822-től árvai (Orava SK) főesperes lett. 1825-től a váci székesegyház főesperese, 1827-től éneklőkanonokja. 1829-től a Helytartótanács tanácsosa és fárói választott püspök.

I. Ferenc király 1831. szeptember 30-án kassai püspökké nevezte ki; a pápai megerősítésre 1832. február 24-én került sor. Püspökké Nádasdy váci püspök szentelte május 6-án; ünnepélyes beiktatása, miként arról a korabeli sajtó is szokás szerint beszámolt, május 20-án zajlott. Püspöki hivatali kötelezettségei mellett Kassán intenzíven foglalkozott egyházmegyéje történetével. 1832–1838 között nyolc terjedelmes kötetet felölelő, mintegy ezer oldalnyi forrásgyűjteményt állított össze, amelyek okleveleket, elődjei beszédeit és végrendeleteit, jelentős püspöki körleveleket és a kassai püspökség plébániái történetének jelentősebb kútfőit tartalmazta. Az iratokat később a nyitrai püspöki könyvtárban őrizték.

Vurum nyitrai püspök halála után a király 1838. november 22-én P-t nevezte ki utódjául, amelyet az 1839. február 18-i konzisztórium erősített meg. Új megbízatása előkészítésére az ideiglenesen kormányzó Hábel Xavér Ferenc káptalani helynökkel beküldette minden egyházmegyés pap életrajzát, mindenekelőtt későbbi közvetlen munkatársaiét. Hábel egy ugyancsak

1838. november 22-én kelt körlevelében értesítette az egyházmegyét a kinevezésről, amelyben a főpásztorral szemben magas elvárásokat fogalmazott meg. P. beiktatására Nyitrára érkezése után két nappal, 1839. május 26-án került sor, az eseményt szokás szerint alkalmi költeménnyel ünnepelték. Oldalkanonoknak gróf Forgách Ágostont választotta maga mellé.

P. kassai tevékenységét folytatva Nyitrán is támogatta a kor vallásgyakorlatának olyan formáit, mint a Jézus Szíve- és a Mária-tisztelet; ezeket igyekezett a papság és a nép körében Mária-társulatok alapításával és a Mária-ünnepeken történő személyes részvételével meggyökereztetni. Törekvéseinek csúcspontja volt a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának kihirdetése 1854-ben. A régió hagyományos Mária-tiszteletéhez kapcsolódva e dogmát egyházmegyéje híveihez különösen közel akarta hozni. Erre szolgált többek között az az 1855. május 6-án kezdődő nyolcnapos ünnep, amelynek során P. jelenlétében naponta szentmisét mutattak be a nyitrai Várdomb *Immaculata*-szobra előtt. E célt szolgálta az *Aurea Corona* papi egyesülés megalapítása is. Ennek tagjai arra kötelezték magukat, hogy havonta szentmisét mutatnak be az Istenanya tiszteletére. Radlinszky András (Andrej Radlinský) papot imakönyv összeállításával bízta meg, amely *Nábožné výlevy (Kegyes Hangok)* címmel időközben a legismertebb szlovák imakönyv lett.

P. elődeihez, Kluchhoz és Vurumhoz hasonlóan változtatásokat vitt végbe a papképzésben, törekedve a hagyományosan vallásos és a lelkipásztorkodásban elkötelezett papok kinevelésére. 1839-ben megszüntette azt a lehetőséget, hogy laikusok is látogathassák legalább a bölcseleti előadásokat. A skolasztikus hagyományt követő, addig a szemináriumban megrendezett disputációkat 1850-ben leállította. Elképzeléseinek megfelelően új tanárokat és szemináriumi vezetőket nevezett ki. Ezen felül egy alapítvány által – amelybe hagyatéka egy része is befolyt – letette a Kisszeminárium alapját. Az intézmény megépítésére csak később, hivatali utódai alatt került sor. Nagyböjti programbeszédei és pásztorlevelei által igyekezett megismertetni nézeteit a papsággal és a néppel. Papjait kötelességeik lelkiismeretes teljesítésére, az egyházi jövedelem gondos kezelésére és a liturgiai előírások „újítás" nélküli, pontos betartására buzdította. 1851. évi pásztorlevelében kifejtette véleményét a lelkipásztoroknak a polgári esküvő bevezetéséről, amelyet ártalmasnak tartott, mivel úgy vélte, veszélyezteti a „lelki életet", és a „hit lanyhaságához" vezet. P. felszólította a papokat, hogy gondoskodjanak az ünnepek méltó megünneplé-

séről, és a lakosságot arra buzdítsák, hogy a vasár- és ünnepnapokat „a jó erkölcsökben való tökéletesedésre" használják és ne „lustálkodással", netán tiltott cselekedetekkel töltsék. Másrészt óvta a népet a „boszorkányság", a spiritizmus és a mágia mindenféle „babonás" praktikáitól, és erre vonatkozó római kongregációs határozatokat tett közzé. Többször fölemelte hangját az alkoholizmus túltengése ellen, és ennek megfelelően támogatta a mértékletességi egyesületek alapítását.

P. részt vett a politikai életben, az uralkodóházzal szemben kifejezetten lojális volt, többször részesült állami kitüntetésben. Rendszeresen részt vett a pozsonyi országgyűlés ülésein, amelyeken akkoriban ismételten vallási tárgyú viták folytak, és szinte minden ülésen szót kért. Felszólalásai többnyire tömörek, nyelvileg és tartalmilag igen pontosak voltak, és P-nak az ország törvényeiben való jártasságáról tanúskodtak. Különösen a válással kapcsolatos felszólalásaival vonta magára a figyelmet. Az 1843. őszi ülésen szeptember 18-án irányadó védőbeszédet mondott a magyar püspökök azévi közös pásztorlevele tárgyában. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc időszakát sértetlenül vészelte át. Két elítélt pap esetében elérte az állami amnesztiát, helyette egyházi részről kellett őket őrizet alá helyzeni, amit a liberális sajtóorgánumok kritikus hanggal illettek („Egy püspök önkénye"). Más magyar főpásztoroktól eltérően P. és a nyitrai káptalan 1849-ben jelentős összeget küldött az akkor száműzött pápának; a támogatást gyűjtésekből és saját jövedelmükből szedték össze. Ennek megfelelően szentszéki körökben nagy tiszteletnek örvendett. Amikor 1849-ben Scitovszky prímás javaslatot tett P-nak az egri érseki székbe történő áthelyezésére – amelyet Bécsben elutasítottak –, Viale-Prelà nuncius „*prelato veramente venerabile*" („valóban tiszteletreméltó prelátus") szavakkal jellemezte a püspököt. Ettől függetlenül P. 1856 tavaszán feltűnést keltett az 1855-ös osztrák konkordátummal kapcsolatos kritikus állásfoglalásával, mivel abban következetesen a magyar egyházszervezet önállósága mellett érvelt.

P. nagy figyelmet szentelt a szociális kérdéseknek, rendszeresen magára vonta a figyelmet kreatív és hosszú távon kiható kezdeményezéseivel. 1847-ben egy 13 ezer forintos alapítvánnyal négy elszegényedett települést tartósan mentesített a stóladíjak kifizetése, további hét települést pedig a tanítók eltartása alól. Az egyházmegye egyes részein és az északabbra fekvő Kiszuca (Kysuce SK) környékén az 1840-es évek

második felében fellépő éhínség alatt szervezett segélyakcióhoz 20 ezer forinttal járult hozzá. 1847-ben kiállt az írországi éhezők megsegítése mellett; e célból gyűjtésre és imára szólította fel híveit. Hasonlóképpen támogatta az árvákat és siketnémákat segítő kezdeményezéseket; rászorulók, ellátatlan özvegyek és nyugalmazott vagyontalan papok számára alapítványokat tett. Munka nélküli művészek és iparosok támogatására már 1840-ben megbízást adott egy a püspökség javadalmainak székhelyén, Mocsonokon (Močenok SK) építendő neoklasszicista stílusú kastély építésére. Gondoskodása kiterjedt a rendházakra és a püspökség patronátusa alá tartozó plébániákra is; Nyitra és Trencsén számára börtönlelkészeket fizetett. Szociális tekintetben hosszú távon kiható intézkedése volt az egyik első szociális női szerzetesrend, Páli Szent Vince irgalmas nővéreinek letelepítése. Számukra Nyitrán 240 ezer forint ráfordításával nagyméretű kolostort, templomot és egy bérházat építtetett, amelynek jövedelméből biztosította a szerzetesnők ellátását. Néhányukat saját költségén Grazban taníttatta. Templomukat a bécsi fogadalmi templomhoz *(Votivkirche)* hasonlóan az uralkodót ért merénylet meghiúsulásának emlékére emelték. A nővérek a későbbiekben itt és más helyeken óvodákat, népiskolákat és egy tanítóképzőt létesítettek, amelyek az 1950. évi államosításig virágoztak.

P. 1854. január 6-án ünnepélyes keretek között ülte meg papságának ötven éves jubileumát, amelyen Scitovszky prímás is részt vett. Az ünnepi program része volt a város kivilágítása, a nyitrai polgárok fáklyás menete, szerenád és a díszvendégek körútja az ünneplő tömegben. P. az ünnep keretében szimbolikusan is megáldott egy alacsony sorból származó házaspárt, amely ugyanabban az évben ünnepelte aranylakodalmát, továbbá 1000 forintot adományozott a szegényeknek. A kora jelentős személyiségeként méltatott püspök szentségekkel megerősítve, 1858. július 24-én halt meg székvárosában. A nyitrai püspöki sírboltban temették el. A kincstári ügyész és az örökösök megbízásából 1858 őszén készpénzért elárverezték a nyitrai és a mocsonoki rezidenciák ingóságait. Egyebek mellett három lovat, lószerszámokat, (dísz)hintókat, porcelán- és üvegétkészleteket, asztaldíszeket, ezüst evőeszközt, értékes gyűrűket és kereszteket, valamint 800 hordó 1823 és 1857 közötti évjáratú bort. A latin nyelvű végrendelet szerint P. rokonságát, főleg a katolikusokat, beleértve a távolabbi ágakat is, még életében megfelelő-

en támogatta, például a rájuk bízott kegyúri plébániák létesítésével és az azokon megvalósult építkezésekkel, továbbá hat fiú és három lány ösztöndíjazásával. Ezzel szemben a püspökség lakossága, különösen Trencsén vármegyében, igen nagy szegénységgel küzdött a rossz talaj miatt. Ezért örökségének általa adományozható részét bizonyos levonások után egy alapítványra hagyta, amelyet a nyitrai káptalannak kellett igazgatnia. Ennek kamatát a plébánosoknak „szegény és különösen rászoruló, példás és keresztény életvitelű híveknek" kellett kiutalniuk, akiket főként tűzvész, jégeső, árvíz, marhavész és más elemi csapások sújtottak.

• *Művei: Dioecesis Casoviensis acta 1832–1838* (kiadatlan iratgyűjtemény); *Exercitationes oratoriae Emerici Palugyay, Primae Humanitatis Scholae Alumni Semestri 2*, Ujhelyini 1832; *Historia sodalitatum Beatae Mariae Virginis, ac exercitia pietatis sodalitatis Immaculatae Conceptionis Beatae Mariae Virginis in gymnasio trenchiniensi pietate, ac munificentia […] domini Emerici Palugyay*, Posonii 1855. • *Források:* AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Ke slawnému uwádzaňu nagoswítenegšého pána Imricha Paluďaího dňa 26. kwetňa roku 1839*, 1839; *Die Gegenwart. Politisch-literarisches Tagsblatt* 7. 4. 1847; *Die Presse* 18. 9. 1850; *Wiener Kirchenzeitung* 20. 1. 1854; *Wiener Zeitung* 11. 1. 1854; 29. és 30. 10. 1858; *Agramer Zeitung* 8. 1. 1855; *Fremden-Blatt* 20. 11. 1856; *Sion* 7. 11. 1861; *Budapesti Hírlap* 1858. 7. 29., 2.; *Religio* 1858, II, 63, 158, 268; *Diecézna knižnica v Nitre*, h. é. n. • *Irodalom:* Adriányi, *Konkordat*; Adriányi, *Bach-korszak*; Cserenyey István, *Palugyay Imre püspök és a nyitrai irgalmas nővérek emlékezete*, Nyitra 1911; Oskár Dubovický–Ján Podmanický, *Stará Bystica a okolie*, Bratislava 1998, 105; HC VII–IX; C. Hišem, *Paluďai (Palugyai)*, *Imrich*, LKKOS, 1041; Lukács, *Vatican*; A. Pažitný, *Imrich Palucký (Palugyai, Paluďai), biskup zakladateľ kláštorského kostola a Malého seminára*, Významné osobnosti Nitry, 111; Stránsky–Cserenyey, *Biskupstva nitrianskeho*, 265; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*; Tóth János, *Adatok a nyitrai papnevelde történetéhez*, Nyitra 1905, 51; Zelliger, 421.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 120–123.

Viliam Judák–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.4.5. Roskoványi Ágoston, roskoványi (1807–1892)

Vác, 1851. december 18. – 1859. április 15.
Nyitra, 1859. június 5. – 1892. február 24.

R. 1807. december 7-én született az Ung vármegyei Szennán (Senné SK). Apja Roskoványi László, több vármegye táblai ülnöke, anyja Szikszay Anna. Egy fivére és három lánytestvére volt. Anyja szerteágazó családjából több jelentős református teológus került ki. R. első éveit anyai nagyszüleinél, majd a Sáros vármegyei Roskoványon (Rožkovany SK), az 1250-ig visszavezethető régi magyar nemesi családja székhelyén töltötte, ahol már apja vette át nevelését. 1817–1822-ig a kisszebeni (Sabinov SK) piarista gimnázium diákja volt, majd 1824-ig Egerben bölcseletet tanult. Ezt követően a pesti Központi Szeminárium növendékeként folytatott teológiai tanulmányokat, majd 1828-ban, 20 évesen bölcsészdoktorátust szerzett. 1828-tól 1832 elejéig az *Augustineum (Frintaneum)* növendékeként Bécsben folytatta tanulmányait, amelyet teológiai doktorátussal zárt. 1830. december 19-én szentelték pappá Bécsben. A kollégium jegyzőkönyveinek éves bejegyzései (az utolsó 1831. december 31-i dátummal) R. kiemelkedő szorgalmát és magaviseletét dicsérték. 320 kéziratos oldal terjedelmű, 1831-ben megvédett és később nyomtatásban is megjelent (lásd lent) értekezésében a pápai primátust vizsgálta mindkét jogban. 1832-ben teológiai doktorrá avatták. Bécsi tanulmányai után három hónapig az egri egyházmegyében, Makláron szolgált káplánként, majd az egri szeminárium tanulmányi prefektusa és rektorhelyettese lett. Pyrker érsek pártfogásának köszönhetően 1832-ben levéltáros, udvari káplán, 1835-ben püspöki titkár, valamint irodaigazgató és zsinati bíró lett. 1836-ban a pesti teológiai kar tagja lett és meghívást kapott az egri káptalanba, 1839-ben elnyerte a sári apáti címet, 1841-ben szemináriumi rektor lett. 1839–1843 között az egri káptalant képviselte a magyar országgyűléseken; 1847-ben Pyrker érsektől helynöki kinevezést nyert.

R. egri éveitől kezdve termékeny írónak bizonyult. Elsősorban a kor teológiai témáiról értekezett latin nyelven, szigorúan egyházi szempontból, és ennek során tudományos igénnyel védelmezte a hagyományos katolikus álláspontot a „liberális" újításokkal szemben. Munkássága élete során 82 kötetre, illetve több mint 70 000 oldalra gyarapodott. Közülük kiemelkedik egy terjedelmes (jog)történeti forrásgyűjtemény, valamint a rengeteg, rész-

ben protestáns szerzőktől származó irodalmi idézet. Bíráló hangok hiányolják művéből a forráskritikát, és rámutatnak a szövegek értelmezésének hibáira. Munkássága világosan szembehelyezkedett a német nyelvű teológusok többnyire hagyománykritikus álláspontjával, akik több esetben befolyást gyakoroltak az egyház hivatalos állásfoglalására, például Mária szeplőtelen fogantatásának tana vagy a pápai primátus elve esetében. 1846-ban az akkor újonnan hivatalba lépő IX. Pius R. elkötelezettségét méltatva, annak római útja alkalmával a szeplőtelen fogantatást ábrázoló aranymedállal ajándékozta meg, R. ugyanis e témának külön értekezést szentelt. Egy akkoriban készült, főleg a pápa által szorgalmazott, a zsolozsmáról és a papi nőtlenségről szóló tanulmányra R. évekkel később 11 kötetes, több mint 8000 oldalas művel válaszolt (lásd lent), amely 1861 és 1881 között jelent meg nyomtatásban. 1848-ban a prágai egyetem teológiai kara felvette tagjai közé. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményeitől távol tartotta magát, de ahhoz kapcsolódóan terjedelmes újsággyűjteményt állított össze, amelyet évekkel később átadott Simor prímásnak. Tudományos munkásságával alátámasztott konzervatív egyházpolitikai álláspontja és a dinasztia iránti demonstratív hűsége szinte automatikusan magával vonta jelölését a szabadságharc bukása után a sok megüresedett püspöki szék egyikébe.

Michele Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1855) már 1849 végén kedvező jelentést tett a Szentszéknek R-ról mint a váci püspöki szék császári jelöltjéről: „szintén jámbor egyházi, aki buzgó és tudós” *(„ecclesiastico del pari pio, che zelante e dotto”)*. Előbb azonban az egri székeskáptalan 1850-ben megüresedés következtében R-t káptalani helynökké választotta, aki ezáltal átmenetileg az egri érsekség élére került. A kiválasztási eljárásba a prímás és Magyarország ideiglenes helytartója mellett bevonták a nyitrai, a győri, a szombathelyi és a veszprémi főpásztort. Az eljárás eredményeként létrejött 20 fős listán R. a 13. helyen szerepelt. A prímás és a kormány ennek alapján készített hármas listáján *(terna)* már az első helyre került. A kabinetjelentésben a még csak 45 éves R. mellett nem utolsó sorban fizikai erőnlétét hozták fel, amely lehetővé tette számára, hogy évente egyházlátogatást folytasson, és erősen hasson a klérusra, amelyen belül a forradalom alatti zavargások és a hat év üresedés után „a fegyelem és a rend teljességgel felbomlott”. R. mellett hozták fel a magyar melletti német és „szláv” nyelvismeretét és „közismert teológiai műveltségét” is.

1851. április 29-én az uralkodó váci püspökké nevezte ki. A Szentszéknél népszerű R. prekonizációja szeptember 5-én kelt. Püspökké az új egri érsek, Bartakovics Béla szentelte november 30-án. Vácott 1851. december 18-án iktatták be. R. Vácott energikusan látott munkához. Maga vezetett lelkigyakorlatot a papságnak és népmissziókat tartott. Nézeteit pásztorlevelein keresztül ismertette híveivel; ezekben többek között szociális-karitatív témákat és a Mária-tisztelet kérdéseit taglalta. Utóbbit több mariazelli zarándoklattal is demonstrálta, amelyeken váci, majd nyitrai püspökként általában évente részt vett, 1857-ben például a magyar nemzeti zarándoklaton. 1853-ban az esztergomi és a prágai érsek kívánságára újjászervezte az irgalmasrendi szerzetesek provinciáját. Gyermekkora színhelyén, Roskoványon templomot építtetett, amelyet 1858-ban Remete Szent Antal tiszteletére szentelt fel. 1853-ban a rabszolgaság megszüntetését célul kitűző Párizsi Társaság tiszteletbeli elnökévé választotta.

R-t – elsősorban Scitovszky hercegprímás és Habsburg-Tescheni Albert magyarországi főkormányzó (1851–1860) sürgetésére – 1859. február 10-én Nyitrára helyezték át, amit Róma április 15-én hagyott jóvá. Ennek során mellőzték az osztrák kultuszminiszter aggályait, amelyek szerint „közismert, hogy R. különcséggel határos módon idegenkedik a személyes kapcsolatoktól, még a neki alárendelt papságtól is", és bár születésétől fogva beszél szlovákul, e nyelvet „nem bírja prédikálás szintjén". A R. félénk természetére vonatkozó megállapítást erősítik meg Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nuncius (1863–1874) későbbi megjegyzései, amelyek szerint R. – állítólag orvosi tanácsra – ritkán hagyta el otthonát, mindig egyedül étkezett, és többnyire tudományos munkáival foglalkozott. R. hivatalba lépése előtt Mariazellbe zarándokolt, és feltűnés nélkül vonult be Nyitrára 1859. június 3-án, ahol 5-én iktatták be. Új székhelyén is hű maradt tudományos-publicisztikai ambícióihoz, egészen haláláig. Újabb egyházi és teológiai műveket írt, és 1878-ban 156 000 forint ráfordítással reprezentatív egyházmegyei könyvtárat alapított Nyitrán, amelyet saját állományából mintegy 20 000 kötettel gyarapított. 1860-ban kinyomtatta a nyitrai püspökség *Officia Sanctorum*-át (a szentek tiszteletére bemutatott szentmisék szövegeit); 1882-ben kezdeményezte az *Officium Rákóczianum* c. imakönyv kiadását. E kötet tartalmazza többek között az egyházmegye patrónusai, Szórád-András és Benedek tiszteletére írt latin himnuszokat, amelyek később e szentek ünnepnapján mondott szlovák nyelvű zsolozsma alapját képezték. R. püspöksége alatt különleges gondot fordítottak az egyházmegye sematizmusaira is.

R. működésének másik jellegzetessége spártai életvitele és jelentős szociális elkötelezettsége volt. Támogatta a diákokat – e célra 40 000 forint alapítványi tőkét áldozott –, az árva gyerekeket, az özvegyeket és a vagyontalan papokat. A gazdasági kérdések iránti érdektelensége azonban hozzájárult ahhoz, hogy az 1870-es években a püspöki javak a rossz gazdálkodás miatt a fizetésképtelenség határára kerültek, és félő volt, hogy évekre haszonbérbe kell adni azokat egy részvénytársaságnak. A R-val igen jóindulatú Simor prímás és Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) összefogásával sikerült elhárítani a veszélyt, a prímási kormányzat egy gazdasági hivatalnoka rövid időn belül rendezte a helyzetet, ami megteremtette a feltételeket a következő évek újabb nagy alapítványaihoz. R. így 50 000 forintos alappal elindíthatta a nyitrai gimnázium hetedik és nyolcadik osztályát úgy, hogy az intézmény működési költségeit is magára vállalta. 1876-ban, püspökségének 25 éves jubileuma alkalmából életre hívta a félmillió forintos „Roskoványi-alapot" szegény plébánosok, káplánok és tanítók javára. 1881-ben, papságának 50. évfordulója alkalmából az alapot további 200 000 forinttal növelte azzal a céllal, hogy szegény egyházközségeket mentesítsen a stóladíjak alól. 1882-ben 20 000 forinttal támogatta egy Nyitra melletti honvéd barakktábor kialakítását. Saját költségén évente negyven gimnáziumi tanulót élelmezett. 1888-ban szegény- és árvaházat építtetett. Püspöksége alatt épült többek között a nagy szeminárium impozáns új szárnya 1877/78-ban, továbbá 1876–1888 között a kisszeminárium, amelyet Szent Metód helyi tanítványának, Gorazdnak szenteltek. 60 000 forint ráfordítással menedékhelyet építtetett munkaképtelen polgárok, özvegyek és árvák számára. Az intézmény 1888-ban nyílt meg, igazgatásával a keresztény nőegyletet bízta meg. R. az 1880-as és 1890-es években csatlakozott az Apostoli Szentszék által szorgalmazott péterfillér-gyűjtésekhez, amelyeket a papság és a nép körében is megrendezett, saját jövedelméből azonban nem adományozott e célra. R. jótékony célú kiadásainak végösszege egykorú adatok szerint több mint 2 millió koronát tett ki.

R. gyakorlatilag minden hivatali kollégájától eltérően fenntartás nélkül támogatta a pápai tévedhetetlenség az I. Vatikáni Zsinaton dogmává emelt tanát, amelyet már egy 1867. február 10-én kelt pásztorlevelében megelőlegezett. Scitovszky prímás mellett ő volt a másik magyar a világegyház azon 34 főpásztora között, akiknek IX. Pius 1865-ben előzetesen kikérte a véle-

ményét a zsinati tervezetről. Utóbbit R. a hercegprímással ellentétben lelkesen üdvözölte, és témának javasolta a pápai primátus dogmává emelését. A zsinatról egészségügyi okból távol maradt; képviseletével Zalka győri püspököt bízta meg. A hercegprímás R. 1870. május elején levélben elküldött részletes teológiai szakvéleménye alapján készült fel legjelentősebb, május 20-án elmondott zsinati beszédére. Ebben a magyar püspöki kar nevében részletesen előadta azon okokat, amelyek véleménye szerint a pápai tévedhetetlenség dogmává emelése ellen szóltak. Miközben a hercegprímás a zsinat után titokban tartott egy brévét, amely őt és hivatali kollégáit arra szólította fel, hogy „vessék alá magukat" az elfogadott határozatoknak, R. ezt a nuncius nyomására már 1870. október 31-én megtette a nyilvánosság mellőzésével. Jekelfalussy székesfehérvári püspökkel együtt kollégáit megelőzve tette közzé a zsinati dekrétumokat.

R. elnézte Tvrdy (Tvrdý) György, Miskolczy (Miškolci) János, Tvrdy (Tvrdý) István, Nécsey Bálint, Durcsek (Ďurček) János és Srholec József nyitrai kanonokok nacionalista politikai tevékenységét, valamint támogatta a Cirill és Metód működésének emléket állító 1863. évi jubileumi ünnepséget. Ez gyakran konfliktust okozott a magyar körökkel, és „pánszlávista" főpásztor hírét kölcsönözte neki. Haynald kalocsai érsek 1867. évi nyitrai látogatását úgy értelmezték, hogy a kormány e tekintetben kívánta mérsékelni R-t. Nyílt támadások főleg a *Reform* és a *Nyitrai Lapok* c. folyóiratokban érték R-t. 1871. október 27-én odáig fajult a helyzet, hogy a szlovák katolikus Adalbert Egyletnek a nyitrai papi otthonban megrendezett választási gyűlését erőszakos támadások érték. A helyi újságok a püspököt tették felelőssé a zavargásokért, és felszólították, hogy távolítsa el a szemináriumból a szlovák nemzeti érzelmű tanárokat. R. megfontolt reagálásával élét tudta venni e szemrehányásoknak, és továbbra is nagyvonalúan támogatta az egyesületet, illetve oltalmazta az ilyen beállítottságú papokat. Amikor azonban a szlovák nemzeti mozgalomban tevékeny Rovmanek Péter nyitrai teológus a pesti Központi Szemináriumban eltöltött tanulóévei alatt országos szervezetbe akarta tömöríteni a papnövendékeket, R. elbocsátotta.

R. püspöki székhelyét, Nyitrát gyakorlatilag csak bérmálások és az éves mariazelli zarándoklat alkalmával hagyta el. A fővárosban utoljára 1853-ban járt. Az állami és pápai rendekkel és címekkel többszörösen kitüntetett R. 1892. február 24-én, 85 évesen, nem sokkal egy sikertelen húgyhólyagműtét után halt meg, mint a magyar püspöki kar rangidőse. A visszaemlékezések

szerint szellemileg friss állapotban még megható búcsút vett személyzetétől és közvetlen munkatársaitól. A nyitrai székesegyház püspöki kriptájában temették el február 27-én. Bár Bende besztercebányai főpásztor Vaszary prímáson keresztül felajánlotta a szertartás vezetését, a székeskáptalan ezt visszautasította. Néhány hónappal később Bende lett R. hivatali utódja.

A visszaemlékezések R. „szentekhez hasonló, aszketikus magatartását" méltatták, ami lehetővé teszi a rendkívüli jótékonyságot és „még a cinikus természetűeket is alázatosságra" kényszeríti. R. 1890. február 9-én kelt végrendeletében különböző ingóságokat és pénzösszegeket hagyott az egyházi alkalmazottakra és intézményekre. Az ezen felül megmaradt készpénzt egyenlő részben a püspökség alapjára és az általa emelt szemináriumra hagyta. A palota berendezését, továbbá kocsikat és asztali ezüstneműt utódjára hagyta. A rokonságra nem hagyott semmit azzal az indokkal, hogy élete során gondoskodott lánytestvéreiről és azok gyermekeiről. Készpénzben 15 000 forint maradt utána, és hagyatékához tartozott az egész úgynevezett *fundus instructus* is (azaz a püspöki javak gazdasági infrastruktúrája), amelyet R. a kincstártól megváltott. A végrendelet végrehajtójának Venczell Ferenc nagyprépostot nevezte meg, aki a rá hagyott értékek alapján is bizalmasa lehetett. Közben a sajtó arról tudósított, hogy a rokonság formai hiányosságok miatt meg akarja támadni a végrendeletet.

• *Művei: De primatu Romani Pontificis*, Augsburg 1834; *Katekizmus vagy oktatás a kerületi kath. religio tudományban…*, Eger 1836; *De matrimonio in Ecclesia catholica I–II*, Augsburg 1837–1840; *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes I–VII*, Quinque-Ecclesiis–Pestini–Nitriae 1842–1882; *Monumenta catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civili I–XIII*, Quinque-Ecclesiis–Pestini–Nitriae 1847–1879; *Coelibatus et Breviarium: duo gravissima clericorum officia e monumentis omnium saeculorum demonstrata I–XI*, Pestini–Nitriae 1861–1881; *Beata Virgo Maria in suo Conceptu Immaculata ex Monumentis omnium seculorum demonstrata I–IX*, Budapestini–Nitriae 1873–1881; *Romanus Pontifex tamquam Primas Ecclesiae et princeps civilis e monumentis omnium saeculorum demonstratus I–XVI, Nitriae–Comaromii 1867–1890*; *Matrimonium in Ecclesia catholica potestati ecclesiasticae subiectum cum amplissima collectione monumentorum I–IV*, Pestini-Nitriae 1870–1882; *Supplementa ad collectiones monumentorum et literaturae […] I–VI, Nitriae 1887–1889* • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Der Humorist* 13. 12. 1853; *Wiener Zeitung* 25. 2. 1892; *Pester Lloyd* 25., 26. és 27. 2., 4./5. 3. 1892; *Magyar Sion* 1884, 472, 1888, 942; *Pesti Hírlap* 1892, 2. 25., 5; Korének József, *Ode […] domini Augustini Roskoványi […] episcopi Vaciensis […] dum in metropolitana basilica Agriensi […] in episcopum consecraretur […]*, *Agriae 1851;* Pupák Andreas, *Elegia […] domini Augustini Roskoványi*

[…] episcopi Vaciensis[…] anni 1851 … sedem episcopalem solenniter introducti […] pie dicata, Vacii 1851; Gáspárik Kázmér, *Oratio inauguralis qua […] Augustinum Roskoványi de eadem, episcopum Vaciensem, dum regimen dioeceseos […] ritu solenni adiret […] consalutavit […]* , *Pestini 1852;* Gyurikovits Mátyás, *Fiúi-hódolat dr. Roskoványi Ágoston nyitrai püspöki székfoglalása negyedszázados jubileumára*, Nyitra 1884. • *Irodalom*: Adriányi, *Geschichte*; Adriányi, *Bach-korszak*; Ladislav Belás, *Augustín Roškoványi. Zakladateľ skvostu národnej kultúry-Diecéznej knižnice*, Nitra 15 (1991) 2: 32 –33; Ladislav Belás, *Kto bol Augustín Roškoványi?*, Nitra 16 (1992) 1–2: 20–21, 24 –25; Ladislav Belás, *PhDr. ThDr. Augustín Rožkoviansky (Roškováni), nitriansky biskup, zakladateľ Diecéznej kinžince v Nitre, mecén*, Významné osobnosti Nitry, 124–125; Cserenyey István, *Vázlatok Roskoványi Ágoston Nyitrai Püspök Életéből*, Nyitra 1913; Fülöp Béla, *Roskoványi Ágoston (1807–1892), a püspök és teológia író*, disszertáció, Budapest 1974; Fülöp Béla: *Roskoványi Ágoston*, *Vigilia 41* (1976) 11: 738–744; Ján Hofman, *Nitra, zborník*, Trnava 1933, 132; Viliam Judák, *Biskup svetového formátu. Sto rokov od úmrtia nitrianskeho biskupa Augustína Roškoványiho*, Katolícke noviny 107 (1992) 8: 13; Lukács, *Vatican*; Mendlik Ágoston, *IX. Pius pápa és a magyar főpapok*, Pécs 1864; Jan Pösténvi, *Dvaja významní biskupi nitrianski v XIX. storočí*, Kultúra XXVI (1944) 6–7: 378–383; Ercé [Celestín Radványi], *Slovenská krv*, Bratislava 1942, 409; Salacz, *Egyház és állam*; SBS, V, 120; Peter Sedlák, *Biskup Augustín Roškováni a Rožkovany*, Prešov 2008; Stránsky–Cserenyey, *Biskupstva nitrianskeho*, 267–270; P. Tkáč, *Významné osobnosti*, Nitra–Bratislava 1978, 217; Štefan Vragaš, *Augustin Roškovány, Bischof von Nitra (1807–1892) sein Leben und sein Werk*, Slovak Studies XIX (1979); Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 123–129.

Viliam Judák–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.4.6. Bende Imre (1824–1911)

Besztercebánya, 1887. május 24. – 1893. január 19.
Nyitra, 1893. június 21. – 1911. március 18.

B. 1824. augusztus 28-án született Baján, Bende József és Istvancsevics Terézia szülőktől. A gimnázium első négy évét szülővárosában végezte, majd felvételt nyert a kalocsai szemináriumba. A filozófiát Egerben, a teológiát Kalocsán, majd a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte. 1847. augusztus 30-án szentelték pappá; ugyanabban az évben teológiai doktorátust szerzett. 1847–1849 között Bácsszentiványban (Priglevicza SRB) szolgált káplánként, itt felkarolta a kolerajárvány áldozatait. 1849-től egyházjogot és pasztorálteológiát tanított Kalocsán. Kunszt kalocsai érsek, aki még a *Pazmaneum* rektoraként ismerte B-t, 1852-ben meghívta a püspöki udvarba, ahol levéltáros, majd jegyző lett. Kérésére 1854-ben plébános lett a túlnyomórészt német ajkú Futakon (SRB), ahol kálváriát építtetett és közreműködött az iskolarendszer újjászervezésében. 1858-ban esperes, 1864-ben helyettes-főesperes lett. 1869–1886 között a vajdasági Újvidéken (Novi Sad SRB) lelkész. Az öt felekezetet és négy nemzetiséget befogadó városban az ő tevékenységével hozták összefüggésbe a szerb nemzeti érzelmű erők kiszorítását és a magyar polgárság uralomra juttatását. Ennek megfelelően a Liberális Párt ellenjelölt nélkül megválasztott újvidéki képviselőjeként kétszer is tagja volt az országgyűlésnek (1869–1875, 1878–1887), ahol ritkán szólalt fel (például a hitoktatásért az ipartörvényben vagy a katolikus autonómia érdekében). 1886-ban meghívást kapott a kalocsai székeskáptalanba.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) 1886 áprilisában a Nagyváradra áthelyezett Ipolyi Arnold besztercebányai püspök utódjául Latinovics Gábor kalocsai kanonokot és bajai parlamenti képviselőt (1825) ajánlotta. Latinovicsnak egyházi részről szemére vetették, hogy választói előtt a zsidók és keresztények közötti polgári házasság mellett foglalt állást, miközben hivatalosan a törvényjavaslat ellen szavazott. Mivel ezt az ellentmondást nem lehetett feloldani, Trefort novemberben az akkor 63 éves B-t javasolta a besztercebányai püspökség főpásztorának, mivel annak területén „túlnyomórészt szláv nemzetiségűek élnek, és az egyházmegye igen könnyen államellenes üzelmek gyújtópontjává válhat". B. szerinte nemcsak magyarul és németül, hanem „szlávul" is tudott és „mindig a leglojálisabb és a legkorrektebb állam-

polgári magatartást" tanúsította. A bécsi katolikus sajtó a tervet politikai és nacionalista indíttatásúnak tartotta, „mivel Bende kanonok egyházi érdemei ismeretlenek" és nem érti a hívek nyelvét. B-t a király 1886. november 8-án nevezte ki besztercebányai püspöknek, majd XIII. Leó pápa 1887. március 17-én prekonizálta. Püspökké Simor hercegprímás szentelte április 24-én Esztergomban. B. 1887. május 24-én vonult be a városba ünnepség keretében, diadalkapukon keresztül, és székét még aznap elfoglalta.

B. működését kezdettől fogva korlátozta, hogy valójában nem tudott megfelelő szinten szlovákul. Tevékenységét emiatt a magyarosítási törekvésekkel hozták összefüggésbe, amit mindkét egyházkormányzása alatt egyértelműen támogatott. Besztercebányai püspöki működése alatt mély lelkiélete és szociális tevékenysége figyelemreméltó. Törekedett egyházmegyéje imaéletének megerősítésére; kiemelten támogatta a rózsafüzér imádkozását. A püspökség leendő és aktív papságának is javasolta XIII. Leó első, 1891-ben megjelent szociális enciklikája, a *Rerum novarum* tanulmányozását. Maga is törekedett arra, hogy ennek impulzusait tettekre váltsa. Az 1890. április 12-i püspöki konferencián az elkeresztelési rendelettel kapcsolatos vitában a mérsékelt szárnyhoz csatlakozott, amely nem látta akadályát a miniszteri rendelet közzétételének. Magyar újságokban megjelent visszaemlékezések méltatták, amiért a nemzeti és vallási szempontból megosztott városban „minden erejével azon volt, hogy nem magyar híveinek gondolkodásmódját magyar nemzeti irányba" fordítsa, valamint azért, hogy a plébániákon és az iskolákban tett látogatásai során támogatta a „nemzeti-hazafias" oktatási elveket. Egykorú adatok szerint B. besztercebányai püspöksége idején mintegy 90 ezerkoronát áldozott közhasznú célokra.

1893. január 4-én nyitrai püspökké nevezték ki. Az áthelyezés pápai megerősítése már január 19-én megtörtént. Tavasszal még részt vett a XIII. Leó pápa 50. püspöki jubileuma alkalmából megrendezett nagy magyar római zarándoklaton, majd június 13-án érkezett meg a mocsonoki (Močenok SK) püspöki kastélyba. Ünnepélyes beiktatása a városba történő pompás bevonulása után, június 21-én volt, és 300 fős ünnepi lakomával folytatódott, amelyet sátrakban költöttek el. B. Nyitrán is támogatta a hazafias, a művészi és a jótékony kezdeményezéseket. 1896-ban, a millennium évében a budapesti Műcsarnokban 6000 koronás díjat alapított, amelyet Hegedűs László festő nyert el. A püspökségben segítette az idős papokat, és éves ösztöndíjat biztosított negyven diák számára. Az oktatásügy központi irányítására létrehozta

a főtanfelügyelői hivatalt. 1897-ben fényes külsőségek között ülte meg papságának 50. évfordulóját, ebből az alkalomból 80 ezer koronával járult hozzá a püspöki nyári rezidenciának otthont adó Mocsonokon kolostor, iskola és óvoda építéséhez Páli Szent Vince irgalmas nővérei számára. Egy másik, 100 ezer forintos adománnyal letette a nyitrai Imre-leányiskola alapjait. Nagyvonalúan, az érintett pénztárak terhére újraszabályozta az egyházi hatóságoktól függő hivatalnokok nyugdíjügyét. Vallásos folyóiratokba, főként a *Religió*ba publikált. Jozef Tiso, a későbbi politikus számára bécsi tanulmányokat biztosított a *Pazmaneum* keretei között. A püspökségben rendezett péterfillér-gyűjtésekhez, amelyből évi 4–5,5 ezer korona folyt be, és amelyet 1910-ig maga továbbított a nunciusnak, saját jövedelméből maga is rendszeresen hozzájárult 2 ezer koronával. 1903 végén több sajtóorgánum arról számolt be, hogy egy szélhámos, aki magát miniszteri tanácsosnak adta ki, jelentős pénzösszeggel csapta be B-t. Bár hivatali utódja, Batthyány Vilmos kanonok és más kollégái is károsultak, ez az eset is hozzájárulhatott ahhoz a benyomáshoz, hogy B. már nem képes teljes mértékben ellátni hivatalát.

B. idős korára hivatkozva fokozatosan visszavonult. 1904. november 30-án korábbi titkára, az 1870-ben született Batthyány Vilmos kanonok személyében koadjutort kapott. A szentszéki kinevezés 1905. január 15-én kelt. Batthyányt február 5-én Budapesten szentelték fel titiopoliszi címre, 1906-tól az egyházmegye általános helynökeként is működött. A visszaemlékezések szerint B. 1907-ben teljesen visszavonult a nyilvánosság elől. 1910-ben két kanonok közreműködésével újabb komplex tárgyalások kezdődtek a kormánnyal a B. visszavonulásával kapcsolatos gazdasági kérdésekről; ennek eredményét a király 1910. február 1-én, később pedig Róma is jóváhagyta. B. koadjutorát utódlási joggal ruházták fel, aki ezen felül március 15-én *in spiritualibus* a püspökség apostoli adminisztrátora lett. B. ugyanakkor nem mondott le, továbbra is fenntartotta püspöki méltóságát és a magyar felsőházi tagságra vonatkozó államjogi kiváltságát. A megállapodás a püspöki javadalmakkal való rendelkezés és azok használatának jogát is Batthyányra ruházta át 1910. január 1-től, B. számára pedig évi 50 000 korona nyugdíjat és pontosan meghatározott természetbeni járandóságot biztosított, lehetővé téve a „rangjának megfelelő" életszínvonalat. Az egyházzal szemben kritikus baloldali sajtóorgánumok B. halála után megjegyezték, hogy utódját csak az uralkodó parancsa tartotta vissza attól, hogy a „gyengeelméjűvé lett agg" B-t egy bérelt lakásban helyezze el.

Batthyány hivatalosan 1911. március 18-án vette át a püspökséget. B. néhány nappal később, március 26-án, életének 87. évében hunyt el szélütés következtében. 29-én temették el a nyitrai székesegyház püspöki sírboltjában. Mivel nem írt végrendeletet, az akkor érvényes szabályozásnak megfelelően vagyonát a püspökség, a kincstár és a család között osztották fel egyenlő arányban. Mintegy 3 millió korona értékű készpénzt és ingóságot hagyott hátra, beleszámolva az utódja kárpótlását kitevő 140 ezer korona összeget.

• *Művei*: *Egyházi beszéd szent István király ünnepén*, Budapest 1885; *Arcipastierska reč*, Budapest 1887; *Arcipastierska reč*, Budapest 1893; *Truchloreč nad mohylou neb. Gabriela Baross de Belus*, Trenčín 1893; Jeszenszky Alajos (szerk.), *Bende Imre Beszédei*, Nyitra 1897. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Imrich Bende. Bańsko-bystrický biskup*, Vlast a svet 2 (1887) 21: 242; *Imrich Bende. Biskup nitriansky*, VlasŽa svet 8 (1893) 2: 18; *Das Vaterland* 5. 12. 1886 és 15. 2. 1903; *Welt-Blatt* 23. 4. és 28. 5. 1887; *Sport und Salon* 28. 2. 1901; *Pester Lloyd* 27. 3. és 25. 4. 1911; *Nyitramegyei Szemle* 30. 2. 1911 [nekrológ]; *Arbeiter Zeitung* 14. 4. 1911; *Vasárnapi Újság* 1886, 842; *Magyarország* 1911. 3. 28., 9. • *Irodalom*: Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói;* Koniarová, *Banskobystrickej diecézy*, 87; *Schem. Neosolien. 1995*, 18; Stránsky–Cserenyey, *Biskupstva nitrianskeho*, 270–272.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 130–132.

Bernard Jozef Meliš OP–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.4.7. Batthyány Vilmos, németújvári gróf (1870–1923)

Nyitra, 1905. január 15. – 1911. március 18., koadjutor
Nyitra, 1911. március 29. – 1920. december 16.

B. 1870. március 14-én született a mai szlovén és horvát határhoz közeli Zalaszentgróton (Zala vármegye), az egyik legelőkelőbb magyar nemesi családba. Nevelését testvéreihez hasonlóan egy jezsuitára bízták. A gimnáziumot a kassai és a budapesti jezsuitáknál, majd az utolsó két évet Besztercebányán végezte, ahol 1890-ben tette le az érettségit. Bende beszterce-

bányai püspök közreműködésével a teológiát a budapesti Központi Szeminárium növendékeként, majd az innsbrucki egyetemen végezte. Miután Bendét 1893-ban Nyitrára helyezték át, B-t is ott inkardinálták mint teológust, majd 1894. július 7-én, előkelő családja számos tagjának – köztük két országgyűlési képviselőnek – jelenlétében szentelték pappá. B. első miséjét másnap, a mocsonoki (Močenok SK) püspöki kastély kápolnájában mutatta be. Ezután folytatta innsbrucki tanulmányait, majd 1896-ban az *Accademia dei nobili* pápai diplomáciai akadémia hallgatója és rövid ideig XIII. Leó kamarása volt. Tanulmányait egyházjogi doktorátussal és minkét jogból szerzett *baccalaureatus*sal zárta. Rövid ideig Mocsonokon szolgált káplánként, majd 1897-ben Bende püspök szertartója, 1900-ben személyi titkára lett. Ugyanabban az évben a káptalanban ifjabb mesterkanonok, 1902-ben idősebb mesterkanonok lett. 1903-ban a nyitrai leányiskola biztosává nevezték ki. B. 1890-től kezdve évente öt hetes Kneipp-kúrára utazott Bad Wörishofenbe, ahol egy arisztokrata nőrokona villájában lakott. A sajtóhírek szerint a ház egyik lánya B. egyik tartózkodásához nagyobb reményeket fűzött és ehhez kapcsolódóan igényeket is megfogalmazott. B. emiatt rágalmazási pert indított a lány ellen, ami 1908-ban Münchenben zajlott a nyilvánosság kizárásával. A fiatal baroneszt végül felmentették.

B. fokozatosan átvette az idős Bende nyitrai püspök hivatali feladatait. A király az időközben 34 éves B-t 1904. november 30-án koadjutorrá terjesztette elő Rómában, titiopoliszi püspöki címmel a pápai kinevezésre 1905. január 3-án került sor. Püspökké Csáky váci püspök szentelte 1905. február 2-án Budapesten, az Angolkisasszonyok templomában, Jung János váci segédpüspök és Széchenyi Miklós győri püspök közreműködésével. 1906 júniusában általános helynök lett. Miután intenzív tárgyalások folytak főként a Bende püspökkel kapcsolatos pénzügyi szabályozás ügyében, és ezek eredményét 1910. február 1-én a király, majd a Szentszék is jóváhagyta, 1910-ben a formális hivatali átruházáshoz szükséges döntő lépések is megtörténtek. B. január 1-én átvette a püspöki javadalom fölötti rendelkezés jogát, elnyerte az utódlási jogot és március 15-én a püspökség *in spiritualibus* apostoli adminisztrátora lett.

1911. március 18-án, elődje halála (március 26.) előtt néhány nappal nyert a királytól nyitrai püspöki kinevezést. Bende temetésének napján, március 29-én rendezték meg a nyitrai vártemplomban B. székfoglaló ünnepségét. A bécsi *Hofburg*ban április 6-án megrendezett eskütételnél Zichy János ma-

gyar vallás- és közoktatásügyi miniszter segédkezett. Az egyházzal szemben kritikus sajtóorgánumok ekkoriban azzal vádolták B-t, hogy méltánytalanul keményen viselkedett a végül demens elhunyttal, akit állítólag rezidenciájáról egy bérelt lakásba akart kiszorítani. Emellett rámutattak arra, hogy a politika újabban egyre inkább arisztokrata családok viszonylag fiatal sarjait juttatja a jól javadalmazott egyházi hivatalokba (B. mellett Csákyt Vácra, Mailáthot Gyulafehérvárra, Széchenyit Nagyváradra). B. főnemesi család sarjaként előkelő vendégeket hívott Nyitrára (például 1912-ben Ferdinánd bolgár királyt), továbbá egyházkormányzása alatt és után társadalmi osztályának és különösen saját családjának tagjai részére gyakran ő végezte az egyházi szertartásokat. Ennek megfelelően a kor sajtója is jobban figyelt rá, ezért személyére vonatkozóan olyan információk maradtak fenn, amelyeket egyházmegyei forrásokban általában nem veszneknek figyelembe.

B. elődje életében a hivatali teendőit a mocsonoki nyári rezidenciából – ahová a telefont is bevezettette –, hetente két nap a nyitrai papi otthonból látta el. Később alaposan felújíttatta a püspöki rezidenciát. 1911 karácsonyán ott és a nyitrai székesegyházban először gyulladt ki a villany; B. e célból saját költségén vezettette oda az áramot a 20 km-re fekvő Galgócról (Hlohovec SK). Főleg a püspökség északi részén építtetett néhány új templomot, többek között Veselény (Riečnica SK) és Lótos (Lutiše SK) községekben. B. nem tudott jól szlovákul, ami természetszerűen korlátozta a kapcsolatot hívei egy részével. Ettől függetlenül tett néhány jelentős szociális lépést és intézkedett a papság hosszútávú anyagi biztonsága érdekében. 1911-ben a mintegy 2 ezer hold területű Negyed (Neded SK) birtokot felparcelláztatta és a szántóföldet a környező falvak lakosságának szétosztotta, hogy ezzel megakadályozza az állandó kivándorlást a régióból. Prohászka püspöknek a püspöki birtokok széles körű felosztására és bérbeadására vonatkozó 1916. évi javaslatát azonban kétkedve fogadta és visszautasította. Amikor a nyitrai szeminárium erkölcstan tanára, Josef Tiso javaslatot tett a püspöki szőlőkben dolgozó munkások jelentős béremelésére, hogy ezzel biztosítsák a családok túlélését, B. ezt a javaslatot „kommunistának" nevezte és elutasította. 1916-ban a székeskáptalannál 56 ezer koronát tett letétbe, amelyet a vagyontalan papokat segítő alapra és árvák nevelésére fordítottak. 1917-ben az egyházmegye fiatalabb papjait beíratta a magyar munkások nyugdíj- és rokkantsági alapjába, egyúttal 100 ezer koronát fordított a püs-

pökség papi nyugdíjalapjára. A káptalan is a nyugalmazott papok éves nyugdíjának megemelésére kötelezte magát. Az éves péterfillér-gyűjtés püspöki hozzájárulását felére, azaz ezer koronára csökkentette az elődje által rendszeresen adományozott összeghez képest, amelyet még a háború éveiben is megküldött. Hazafias célból 1914 őszén 60 ezer korona összegű hadikölcsönt jegyzett, a püspökség vagyonából további félmilliót, majd 1915-ben további egymilliót.

A kormány magyarosító politikájának támogatójaként számontartott és hívei nagy részének szlovák anyanyelvét rosszul beszélő B-t 1918 decemberében a Károlyi-kormány igyekezett lemondásra bírni, hogy helyette egy magyar érzelmű, de népszerűbb püspököt nevezzenek ki és így biztosítsák a nyitrai egyházmegye hűségét a magyar államhoz a csehszlovák törekvésekkel szemben. Persián Ádám, a katolikus ügyek kormánybiztosa ezért 1918. december 10-én Nyitrára utazott, de nem sikerült megegyezésre jutnia B-vel, mert a püspök Persián állítása szerint a lemondásra csak úgy lett volna hajlandó, ha javaslatára titkára, a szlovák érzelmű Skrábik András követi a püspöki székben, aki azonban nem akart esküt tenni a magyar államra, így a tárgyalás eredménytelenül végződött.

Az első csehszlovák kormány 19 napig fogva tartotta és leváltását sürgette. Az úgynevezett Katolikus Papi Tanács Zsolnán (Žilina SK) ülésező gyűlése úgy határozott, hogy az egyházmegyék vezetését önhatalmúlag kell szabályozni, ezért jelölteket állított az érintett püspöki székek betöltésére. B. a gyűlésen részt vevő papokra 1919. március 3-án interdiktumot rendelt el és a határozatokat az egyházjoggal ellenkezőnek nyilvánította. 1919. március 28-án kiutasították Nyitráról, ami ellen hevesen tiltakozott, ám nem járt eredménnyel. B. Valfrè di Bonzo nuncius előtt késznek mutatkozott arra, hogy alávesse magát a pápa bármely döntésének. A Szentszék a kényes ügyet teljhatalmú apostoli delegátus kinevezésével akarta megoldani, ami azonban Csernoch prímás ellenállásán megbukott. Utóbbi később „kemény embernek” nevezte B-t, aki a „széles rétegek számára mindig idegen maradt”.

B. ezután a körmendi családi birtokon tartózkodott. Végül beletörődött a kilátástalan politikai helyzetbe, és leköszönt püspöki tisztéről. XV. Benedek 1920. december 15-én elfogadta B. visszalépését és utódjának Kmetykó (Kmet’ko) Károlyt tette meg, míg B-t cyrrhusi címzetes érsekké nevezte ki. E döntést 1921. január 21-én hirdették ki. B. ezután 1921. március 17-én

egy békülékenynek tartott levéllel vett búcsút egyházmegyéjétől, amelyben minden olyan személynek megbocsátott, aki ellene „agitált", illetve közvetlenül vagy közvetetten része volt abban, hogy „törvényesen elnyert és ellátott hivatalától" megfosztották. Utódjától nyugdíjat kapott. B. már 1908-ban és 1913-ban is súlyos tüdőbetegségben szenvedett, 1912-ben pedig Budapesten nagyobb végbélműtéten esett át. Rendszeresen, még a háború alatt is hosszabb időt töltött fürdőhelyeken, Gasteinban (Bad Gastein A), Ischl-ben (Bad Ischl A) és Pöstyénben (Piešťany SK). Kényszerű száműzetésében egészségi állapota jelentősen megromlott. Ekkoriban rokona, a később boldoggá avatott Batthyány-Strattmann László orvos ápolta. B. 1923. november 23-án (a korabeli sajtó szerint november 24-én hajnalban) halt meg, a németújvári (Güssing A) ferences templomban temették el. Utódja B. halálhírére a püspökség minden templomában harangszót rendelt el.

• *Művei*: *Töredékek a modern Római életből*, Nyitra 1899. • *Források*: Circulares Litterae Diocesis Nitriensis, 1905/1, 1918, 1919, 1920, 1921, Nitriae; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Gróf Batthány Vilmos nyitrai püspök*, Nyitramegyei Szemle 19 (1911) 15: 1–2 (1911. 4. 2.); *Neue Freie Presse* 3. 12. 1904; *Grazer Tagblatt* 1. 11. 1908; *Wiener Zeitung* 6. 4. 1911; *Salzburger Chronik* 28. 4. 1911; *Arbeiter Zeitung* 8. 10. 1910, 14. 4. 1911; *Neues Wiener Journal* 25. 6. 1912; *Fremdenblatt* 4. 8. 1913; *Reichspost* 30. 3. 1911, 23. 11. 1914, 21. 11. 1914, 9. 6. 1916; *Fremden-Blatt* 14. 7. 1915; *Neue Freie Presse* 28. 10. 1915; *Welt-Blatt* 24. 3. 1917; *Pester Lloyd* 12. 10. 1921; *Nemzeti Újság* 1923. 11. 25., 5. • *Irodalom*: HC VII–IX; Hrabovec, *Der Heilige Stuhl*; Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica*; Persián Ádám, *Kereszt és forradalom*, Budapest 2019, 84–89; Salacz Gábor, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. Nitrien. 1911*, 7, *1913*, 7, *1914*, 7; Tengely Adrienn, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011, 469–471.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 132–135.

Viliam Judák–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

I.5.
PÉCSI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS QUINQUE-ECCLESIENSIS

I.5.0. A pécsi egyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

A későbbi püspökség lakossága már az ókor végén keresztény volt. Püspöki székhelyként Pécs városát jelölték ki, ahol a római Sopianaeből származó gazdag régészeti leletek tanúsága szerint (többek között egy mauzóleum, egyszerűbb és gazdagabb sírkamrák, sírkápolna, az úgynevezett *Cella Trichora*) az 5. századig jelentős keresztény közösség élt, bár a jelenlegi kutatások alapján a lakosság kontinuitása nem mutatható ki. A kora középkorban egyházilag Salzburg alá tartozott; Liupram salzburgi érsek a városban a 9. század közepén templomot szentelt. A jelenlegi pécsi püspökség létrehozása valószínűleg I. (Szent) István királynak a Dunántúl délkeleti részén élt pogányok felett 1008-ban aratott győzelmével és a Dunántúl ezt követő egyházi megszervezésével függ össze, amit az alapítás zárt le. Az alapítólevelet 1009. augusztus 23-án Azo pápai legátus jelenlétében Győrben állították ki, amely a somogyi konvent 1404-ben készült átiratában maradt fenn. A püspökséget az esztergomi érsekség alá helyezték és Szent Péter apostolnak ajánlották. 1925-ben Boldog Mór pécsi püspököt († 1070 körül) jelölték ki az egyházmegye második védőszentjének.

A püspökség területe és népessége

Az alapító oklevél a püspökség területét folyóhatárok szerint határozta meg, így kiterjedt a későbbi Tolna, Baranya, Pozsega és Valkó vármegyékre. Az egyházmegyét északon és nyugaton a veszprémi egyházmegye határ-

rolta, keleten a Duna húzott természetes határt a kalocsa-bácsi főegyházmegye felé. Déli, délnyugati határait csak a zágrábi püspökség felállítását (1091/1093) követően jelölték ki, így végleges határait a 11. század végére nyerte el. A Szerémség egyházi igazgatását Pécs egy ideig Kalocsával együtt látta el.

A török hódítás idején elszakadt a püspökségtől a Dráván túli területek nagy része, a török kiűzése után a Pozsega és Valkó vármegyei plébániák jelentős része a zágrábi püspökséghez került. Újabb jelentős változás 1773-ban következett, amikor a középkori eredetű boszniai és szerémségi püspökség egyesítésével létrehozott diakovári püspökségnek területet kellett átadnia, s kétszáz év múlva, 1971-ben ugyanennek az egyházmegyének adta át a mai országhatárokon túlnyúló részeit. Az egyházmegyék határainak 1993-as kiigazítása csupán kismértékben érintette a püspökség területét.

A pécsi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**ort.**	%	**izr.**	%
1812	373114	-	266853	*71*	22534	*6*	60686	*16*	19215	*5*	3826	*1*
1822	414177	-	290645	*70*	27923	*7*	70601	*17*	19835	*5*	5173	*1*
1842	469161	-	326954	*70*	31008	*7*	81865	*17*	21994	*5*	7340	*2*
1864	524565	-	371659	*71*	36722	*7*	85495	*16*	17466	*3*	13223	*2*
1891	609400	-	441405	*72*	42241	*7*	89737	*15*	17546	*3*	18464	*3*
1910	685629	*+84*	515616	*75*	47436	*7*	83083	*12*	19352	*3*	18951	*3*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	2,3 M	*13*	0,9 M	*5*

Források: *1812., 1822., 1842., 1864., 1891. és 1910. évi sematizmusok*

A lakosság száma 1812 és 1910 között megkétszereződött, ez azonban a század közepéig csak alig, azután viszont érzékelhetően megváltoztatta a felekezeti megoszlást. A nyertesek a katolikusok és a zsidók, a vesztesek a reformátusok és az ortodoxok voltak, míg az evangélikusok aránya stagnált. A lakosság meghatározó, 70–75 százaléka katolikus, ami meghaladja az országos átlagot. A 16%-ról 12%-ra csökkenő reformátusok, és a stabilan 7 százaléknyi evangélikusok együttesen a lakosság mintegy ötödét tették ki, ami összhangban áll az országos átlaggal. A népesség csökkenően, 3–5

százalékban görögkeleti (ortodox) vallású volt, míg az izraelita vallásúak száma egyenletesen, egy százalékról három százalékra emelkedett a századfordulóra. Az 1910. évi sematizmus további felekezetek megjelenését rögzíti: a táblázatba felvetteken túlmenően még 25 görögkatolikust, 436 baptistát, 44 nazarénust és 664 vallás nélküli személyt említ. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 137.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A pécsi püspökség alapítása óta 1993-ig az esztergomi érseki tartományhoz tartozott, 1993-tól a kalocsa–kecskeméti főegyházmegye *suffraganeus*a. A pécsi egyházmegye az ország leggazdagabb és legjobban megszervezett püspökségei közé tartozott, a mindenkori pécsi püspök a 15. századtól Baranya vármegye örökös főispánja *(perpetuus supremus comes)* méltóságát viselte. A 16. század elején egy székes- és két társaskáptalant tartottak nyilván (a hódoltság után már csak egy káptalan működött). A török hódítás 1543-ban radikális fordulópontot jelentett a térség egyházi szervezetében és életében. A székesegyházat raktárnak használták, a Szent Bertalan-plébániatemplomot pedig dzsámivá alakították. S bár a püspöki széket folyamatosan betöltötték – jelezvén, hogy a terület a magyar katolikus egyház részét képezi –, az egyházmegye és a város 1686. októberi felszabadításáig sem püspök, sem a tízfős székeskáptalan nem járt az egyházmegye területén. Miután a Habsburg csapatok visszafoglalták a területet, évtizedekig tartó újjáépítés indult, és szerte az egyházmegyében épültek az új, immár barokk stílusú templomok.

A püspökség területét nyolc főesperességre osztották fel (Tolna, Regöly, Baranya, Váty [a 13–14. sz. fordulójától székesegyházi], Aszúág, Valkó, Marchia és Pozsega). Az egyházmegyét II. József király alatt két főesperesi és 21 esperesi kerületbe rendezték, ami egészen 1991-ig érvényben maradt (eltekintve a trianoni békeszerződésben 1920-ban elcsatolt Dráván túli és a Baranya-háromszögi részektől).

A török hódoltság megroppantotta az egyházi infrastruktúrát. Míg a 16. században 529 plébániát, addig 1810-ben – immár jóval kisebb területen – 154 plébániát és 92 káplánságot, valamint tíz kolostort és kettő prépostságot tartottak nyilván. 1842-ben a püspökségben 158 plébániát, ugyanennyi plébánost és 67 kisegítő lelkészt, valamint nyolc szerzetesi konventet regisztráltak. 1887-re a plébániák száma 176-ra, a leányegyházaké (filiák)

121-re nőtt, amelyekben 171 egyházmegyés és öt szerzetespap, valamint 80 segédlelkész tevékenykedett. A papságot összesen 289 egyházmegyés pap alkotta; ehhez jött még 47 férfi szerzetes nyolc rendházban, valamint öt kolostorban 71 apáca. A teológiát hallgató tanulókkal (37) együtt a pécsi főpásztor így összesen 467 egyházi személyt irányított. Egy egyházi személyre átlagban 887 hívő jutott. Az egyházmegyés papság száma 1887-től 1910-ig 323-ra emelkedett, a teológusok száma pedig mintegy egyharmaddal nőtt ezalatt (49). A férfi szerzetesek száma ezalatt a két évtized alatt megduplázódott (47-ről 96-ra nőtt), az apácák száma pedig megháromszorozódott (71-ről 227 főre nőtt). Egy papi személy így már átlagban 742 hívőről gondoskodott, ami az egyház növekvő szerepére utal. Ez elsősorban a női ágnak volt köszönhető, miközben a hívők-egyházi férfiak aránya egy kissé visszaesett. A plébániahálózat csupán kettő plébániával gyarapodott 178-ra, amelyek 443 templomot és kápolnát láttak el.

Az egyházmegye katolikusai három nemzetiség és három nyelv, a magyar, a német és a horvát között oszlottak meg. Az egynyelvűek mellett ezért sok volt a vegyes nyelvű plébánia, váltakozó istentiszteleti nyelvvel. 1887-ben 52 plébánián csak magyarul, 35-ben csak németül, 16-ban csak horvátul tartották az istentiszteleteket. 1910-ben a 178 plébániából 105 egynyelvű, 53 kétnyelvű és 20 háromnyelvű volt.

A püspökség 1891. és 1910. évi statisztikái a katolikus lakosság mindennapi vallási életébe engednek bepillantást. Ezek szerint ezekben az években 100 647, illetve 117 258 „tisztán katolikus" házasság, valamint 1606, illetve 277 „vegyes" házasság volt. Ez 1891-ben mintegy 203 ezer, 1910-ben 237 ezer katolikus hívő házasodását jelenti, így a házas katolikusok 46%-os aránya változatlan maradt. Húsvétkor 273 395 (1891), illetve 406 694 (1910) áldozót tartottak nyilván (beleértve a kiskorú gyermekeket is), ami az összes katolikusra vetítve jelentős emelkedést mutat (62%-ról 79%-ra). Ennek a növekedésnek az oka részben az ébredő katolikus mozgalomban keresendő, részben pedig abban, hogy X. Pius pápa 1910-ben az elsőáldozók életkorát lecsökkentette és a hetedik életév körül állapította meg.

Papnevelés

A pécsi papképzés megszervezésére Nesselrode Ferenc (1652–1732), Thurn Kázmér (1732–1734), Alvares Cienfuegos (1735–1739) és Berényi Zsigmond (1740–1748) püspökök egyaránt törekedtek. A szeminárium alapítását 1736-ra

tehetjük, ekkor adták ki az első szabályzatát, a klérus birtokaiból pedig a papképző is részesült. A szemináriumi épület alapkövét 1742-ben tette le Berényi Zsigmond, az épületet 1746-ban szentelték fel. A teológiai kurzus kétéves volt, a tanárok Grazból, Nagyszombatból és Kalocsáról érkeztek. A képzés színvonalának emelése érdekében Klimó György (1751–1777) püspök 1774-ben, az országban elsőként, nyilvánossá tette könyvtárát (amely 1923 óta a pécsi Egyetemi Könyvtár része). Klimó püspök egyebekben is mint nagy mecénás, illetve a tudományok és művészetek támogatója lépett színre. Maga és utódai számára kivívta Rómában a jogot arra, hogy a mindenkori püspök a metropolita érsekekhez hasonlóan palliumot viseljen. Esterházy László Pál püspök halála (1799) után a püspöki széket 1807-ig nem töltötték be. A püspökséget ezekben az években Koller József nagyprépost és Esterházy László káptalani helynök irányította.

II. József király rendeletére a pécsi kispapok 1785 és 1790 között Pozsonyban nevelkedtek. Szepesy Ignác püspök 1835-ben 100 ezer forintos alapítványával jogi és bölcseleti kart is magában foglaló líceumot létesített, a püspöki könyvtár számára pedig megépíttette Pécs egyik legszebb klasszicista épületét. 1883-ig a teológiai előadások is itt folytak. Ekkor Dulánszky Nándor püspök megépíttette a papnevelő nyugati szárnyát, s ideköltöztette az 1863-ban megnyílt pécsi kisszemináriumot is. A papnevelő épülete a világháborúkban óvóhelyként, majd katonai kórházként szolgált. Pár évet leszámítva majd csak 1991-ben indulhatott újra Pécsett a teológiai képzés.

Több olyan pap élt és működött az egyházmegyében, aki a püspökség határain túlmutató teljesítményt mutatott fel az egyházkormányzat, oktatás vagy épp a tudományos élet terén. Közéjük tartozik Ranolder János (1806–1875) pécsi kanonok, az *Augustineum (Frintaneum)* egykori növendéke, későbbi veszprémi püspök. Vizer Ádám (1743–1803) Újszövetség-tankönyvet írt. Zsivics Mátyás (1751–1814) tízkötetes dogmatikája az évszázad egyik legkomolyabb teológiai műve. Garai Alajos (1818–1886) több folyóirat szerkesztője és a Szent István Társulat alelnöke, egyetemi rektor lett. Mendlik Ágoston (1831–1890) az országos hírű *Hitoktatástan* c. (1865) mű szerzője. Szauter Antal (1829–1902) természettudományi tanulmányokat folytatott és kolpingi mintára Pécsett meglapította az első legényegyletet. Szeredy József (1831–1903) a korszak legjelentősebb egyházjogi munkáját (*Egyházjog, különös tekintettel a magyar szent korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*, 1874) állította össze. A püspökségből 1816 és 1918 közötti fennállása idején 12 papot

küldtek a bécsi *Augustineumba (Frintaneum)*, közülük a legtöbbet (kilenc főt) 1849-után. Többségük, a tizenkettőből kilencen teológiából doktorált. A pécsi szemináriumban tanított és nevelkedett klerikusok közül többen megyésfőpásztorok lettek: Christovics Imre 1777 és 1798 között csanádi, Kerticza Máté 1773 és 1805 között szerémi, Szányi Ferenc pedig 1802 és 1810 között rozsnyói püspökként működött.

A pécsi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Király József (1737–1825)	-	1808. 03. 25.	71	1825. 07. 17. *Üresedés: 32 hó*	17	-
2. Szepesy Ignác (1780–1838)	Erdély	1828. 03. 14.	48	1838. 07. 16. *Üresedés: 10 hó*	10	-
3. Scitovszky János (1785–1866)	Rozsnyó	1839. 05. 23.	54	1849. 09. 28. *Üresedés: 44 hó*	10	Esztergom
4. Girk György (1793–1868)	-	1853. 06. 01.	60	1868. 11. 24. *Üresedés: 9 hó*	15	-
5. Kovács Zsigmond (1869–1877)	-	1869. 08. 25.	49	1877. 06. 25. *Üresedés: 5 hó*	8	Veszprém
6. Dulánszky Nándor (1829–1896)	Szf.	1877. 11. 08.	48	1896. 01. 24. *Üresedés: 24 hó*	18	-
7. Hetyey Sámuel (1843–1903)	-	1898. 01. 27.	55	1903. 09. 01. *Üresedés: 29 hó*	6	-
8. Zichy Gyula (1871–1942)	-	1906. 02. 07.	35	1925. 09. 05.	20	Kalocsa
			Átlag: 53 év	*Üresedés átlaga: 22 hó*	*Átlag: 13 év*	-

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

Az 1804 és 1918 között kormányzó nyolc ordinárius fele kizárólag a pécsi egyházmegyében szolgált, hárman érkeztek másik egyházmegyéből, és ugyancsak hárman mentek tovább egy másikba (Scitovszky esetében a pécsi püspökség a középső állomás, előtte rozsnyói püspök, utána esztergomi érsek volt). Ettől eltekintve az összes időszak a hivatalban lévő püspök halálával végződött. Pécsett

egy főpásztor átlagosan 53 éves korában lépett hivatalba és azután körülbelül tizenhárom éven át tevékenykedett. Feltűnő kivétel az első és utolsó püspökök életkora: Király József 71, Zichy Gyula 35 évesen vette az egyházmegye vezetését. A püspöki szék utódlásának a folyamata átlagban két évet (22 hónapot) vett igénybe. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 139.)

• *Irodalom*: PAULUS AIGL, *Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838*, Quinque-Ecclesiae 1838; *Atlas Hierachicus*; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BORSY KÁROLY, *A XVIII. század második felének két püspöke. Klimó György és Eszterházy Pál László*, Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. Egyháztörténeti tanulmányok I (szerk. Fricsy Ádám), Pécs 1993, 275–306; BRÜSZTLE, *Recensio*; DAMÁSDI ZOLTÁN (forrásválogatás, bevezető tanulmány, jegyzetelés), *Az 1936. évi pécsi egyházmegyei zsinat* (Egyháztörténeti Források 11), Budapest 2017; DAMÁSDI ZOLTÁN (összeáll.), *Az 1863. évi pécsi egyházmegyei zsinat* (Egyháztörténeti Források 16), Budapest 2020; HORVÁTH ISTVÁN–KIKINDA ANDRÁS (szerk.), *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére* (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 2), Pécs–Budapest 2007; FEDELES TAMÁS, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526)*, Pécs 2005; FEDELES TAMÁS–SARBAK GÁBOR–SÜMEGI JÓZSEF (szerk.), *A Pécsi Egyházmegye története*, Pécs 2009; FEDELES TAMÁS–VARGA SZABOLCS (szerk.), *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*, Pécs 2005; FRICSY ÁDÁM, *A pécsi egyházmegye vázlatos története*, A pécsi egyházmegye schematizmusa, Pécs 1972, 7–21; FRICSY ÁDÁM, *Pécsi Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 705–713; *Gesamtschem. 1887*; GŐZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS, *Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben*, Századok 143 (2009) 5: 1123–1161; GŐZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS (szerk.), *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Pécsi Egyházmegyében, 1738–1742*, Pécs 2009; HAAS MIHÁLY (szerk.), *Baranya földirati, statisticai és történeti tekintetben*, Pécs 1845; HC VII–IX; HORVÁTH ESZTER, *A pécsi egyházmegye történeti irodalmának válogatott bibliográfiája*, Baranya: történelmi és honismereti folyóirat 4 (1991) 1–2: 274–286; HORVÁTH–KIKINDA, *Emlékkötet*; JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis I–VII*, Posonii–Pestini, 1782–1812; KOMÓCSY ISTVÁN, *Hetyei Hetyey Sámuel, a pécsi egyházmegye püspöke (1897–1903)*, kézirat, Pécs 2007; MOLNÁR ANTAL, *A Katolikus Egyház a hódolt Dunántúlon*, Budapest 2003; ÓDOR IMRE, *Szepesy Ignác „életműve". A Pécsi Püspöki Lyceum (1831–1848)*, A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére (szerk. Fedeles Tamás–Horváth István–Kiss Gergely), Budapest 2007, 259–276; POHÁNKA ÉVA–SZILÁGYI MARIANN (szerk.), *Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, Pécs 2011; SARNYAI CSABA MÁTÉ, *Politikai és/vagy egyházkormányzati konfliktus. Megjegyzések a Muraköz zágrábi egyházmegyétől való elcsatolásának 1848-as történetéhez*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2008, 1–2: 131–143; *Schem. Quinque-Ecclesien. 1810–1848, 1857*; SUDÁR BALÁZS–VARGA SZABOLCS–VARGA J. JÁ-

NOS, *Pécs története III. A hódoltság korában (1543–1686)* (főszerk. Vonyó József), Pécs–Budapest 2020; SÜMEGI, *Pécsi Egyházmegye*; TIMÁR GYÖRGY, *A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvései a török hódoltság idején*, Pécs a törökkorban (szerk. Szakály Ferenc) (Tanulmányok Pécs Történetéből 7), Pécs 1999, 133–170; *Univ. Schem. 1842*; VARGHA DEZSŐ, *Fejezetek a pécsi egyházi zene történetéből I. (1846–1879)*, Pécsi Szemle 8 (2005) 1: 35–46; *II. (1880–1889)*, Pécsi Szemle 8 (2005) 2.; *III. (1890–1900)*, Pécsi Szemle 8 (2005) 3: 47–57.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 136–140.

BALOGH MARGIT

I.5.1. KIRÁLY JÓZSEF (1737–1825)

Pécs, 1808. március 25. – 1825. július 17.

K. 1737. április 4-én született Komáromban, szülei Király József és Jókai Katalin nemesek voltak. Felsőfokú tanulmányait Nagyszombatban végezte. 1760-ban szentelték pappá. Ezt követően főleg lelkipásztorkodással foglalkozott. 1764-ben Mócson (Dunamocsa/Moča SK) kezdte meg papi működését, ahol 30 évig tevékenykedett, a források szerint nagy szorgalommal. 1787-től az alesperesi tisztséget is viselte a győri egyházmegye komáromi főesperességében. 1794-ben Udvardon (SK) folytatta plébánosi tevékenységét, ahol szintén viselte az alesperességet, ekkor már az esztergomi érsekség komáromi főesperességében. 1802-ben Pozsonyba került, ahol kanonoki stallumot kapott. Három évvel később, 1805-ben elnyerte az esztergomi főegyházmegye nagyszombati szemináriumának rektori tisztségét. 1806-ban megkapta a zebegényi apáti címet és javadalmat. 1807. szeptember 18-án esztergomi segédpüspökké nevezték ki, egyben elnyerte a thaumacusi (Thesszalónia) címzetes püspökséget; november 22-én szentelték fel.

I. Ferenc az aktuális pénzhiány miatt 1794 után évekig nem töltötte be a megüresedett püspöki székeket, ugyanis ezáltal az egyházmegyék jövedelme az Udvari Kamarát illette. Ez a pécsi püspökséget is érintette, ahol Esterházy Pál püspök 1799. évi halála után Koller József nagyprépost és Esterházy László káptalani helynök intézte a hivatalos ügyeket. A király 1807. augusztus 1-én Görgey Márton esztergomi általános helynököt nevezte ki

főpásztornak, ám ő három héttel később váratlanul elhunyt. Az uralkodó 1807. október 30-án a mindössze egy hónappal korábban segédpüspökké kinevezett és időközben felszentelt, 71 éves K-t nevezte ki pécsi püspöknek. A kinevezést Róma 1808. január 11-én erősítette meg. K-t 1808. március 25-én iktatták be ünnepélyesen.

K. hivatalba lépését megelőzően már látogatást tett az egyházmegye nagyobb központjaiban. A kilenc évig tartó széküresedés miatt számos megoldatlan kérdésben kellett állást foglalnia, személyi és jogi ügyekben döntést hoznia. 1808 májusában kiterjedt bérmakörútra indult, és hivatalviselésének első évében új tanárokat nevezett ki a szemináriumba. 1810–1811-ben személyesen végiglátogatta a plébániákat, melynek során a magyar nyelv használatára buzdított. Egyházi teendői mellett hamarosan politikai feladatokat is el kellett látnia. Tagja lett az országgyűlés felsőházának és megbízásokat kapott a kancelláriában. Több vitás kérdést is tisztáznia kellett, így például Pécs város és a bányászati igazgatóság között. Meghívták a horvát tartományi gyűlésekre is, illetve különböző ünnepélyes alkalmakon teljesített megtisztelő szolgálatot (például Mária Ludovika, I. Ferenc harmadik feleségének magyar királynévá koronázása, 1808. szeptember 9., Pozsony). 1809–1810-ben a háború következményei konfliktust idéztek elő a vármegye, a város és a püspök között, mivel a püspökség szinte összes épületét – beleértve a püspöki rezidenciát – lefoglalták a sebesült katonák elszállásolására, anélkül, hogy K-lyal egyeztettek volna. Erre a sorsra jutott a szeminárium is. Az intézmény növendékei 1809–1810-ben egy egész évet a pécsi ferences rendházban töltöttek.

17 éves püspöksége alatt gondoskodott a plébániai hálózat fejlesztéséről. Hét plébániát alapított és kilenc templomigazgatóságot plébániai rangra emelt. Nagyszabású templomépítő programja keretében 25 templom és tíz kápolna épült fel (vagy ekkor fejeződött be az építkezés), és számos egyéb építkezés valósult meg (felújítás, toronyépítés stb.). A legjelentősebb kétségkívül a pécsi székesegyház 1807-ben kezdődő klasszicista átépítése volt a bécsi születésű Pollack Mihály építőmester tervei szerint. K. az átépítés során rendelkezett a püspöki és a káptalani kripta kialakításáról is. Az építkezés több mint 23 évig tartott, a székesegyház végül Dulánszky püspök alatt nyerte el végső formáját. A püspök építkezési terveiben különleges helyet foglalt el a klasszicista stílusú mohácsi kápolna létesítése. Az épület az 1526. évi csata emlékezetkultúráját szolgálta, amelyet K. indított el. A püspököt ugyanis saját

bevallása szerint zavarta, hogy semmi nem emlékezteti az utókort a Magyarország és Európa történetében oly meghatározó eseményre. 1817-ben 3000 forintos alapítványt is tett a mohácsi hősök emlékére. Úgy rendelkezett, hogy minden évben Keresztelő Szent János vértanúságának napján (augusztus 29.), a csata évfordulóján egy énekes és 12 „csendes" misét mutassanak be, továbbá három szónoklatot tartsanak magyar, német és horvát nyelven.

A püspökkel kapcsolatos források kiemelik takarékosságát magánszemélyként és hivatali szolgálatában egyaránt. Ez lehetővé tette számára, hogy jelentős összeggel támogasson közéleti és jótékony kezdeményezéseket. Miután az országgyűlés 1808-ban alapítványt hozott létre egy kadétiskola felállítására, amelyet a királynéról, Napóleon kérlelhetetlen ellenfeléről *Ludoviceum*nak neveztek el, K. 2000 forinttal támogatta az intézményt, melynek építése és megnyitása azonban még évtizedekig váratott magára. 1814-ben 207 000 forintos alapítványt tett a komáromi bencés rendi főgimnázium tanulói számára, amit a pannonhalmi bencés rendház kezelt. Az intézmény feladata volt az alapos képzés mellett a vallásos életre nevelés, amelyben különleges szerepet kapott a Mária-tisztelet. K. 4000 forinttal járult hozzá az újonnan építendő esztergomi bazilika költségeihez, és további 17 000 forintot biztosított az ottani Mária-oltár festményéhez. Támogatta a városi kórházat, továbbá 10 000 forinttal segítette az egyházmegye idős papjainak otthont adó intézetet. 1820. március 27-én Pécs városában nagy tűzvész pusztított. K. a katasztrófa után nagy összeggel támogatta a károsultakat. Hálából az újjáépítéshez nyújtott segítségéért, a város vezetése 1864-ben róla nevezte el a főutcáját.

K. jó szónok volt, és a kor eszméinek megfelelően nagy hangsúlyt helyezett a képzés és a nevelés ügyére. A diákokat ösztöndíjakkal támogatta, célja volt a kiművelt hívek és állampolgárok nevelése. Már az esztergomi szeminárium rektoraként és később főpásztorként is felkarolta a papnövendékeket, akikkel szoros kapcsolatban volt; ez magában foglalta szigorú felügyeletüket és az intenzív foglalkozásokat is. K. aktív szerepet töltött be az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton: ő vezette a Biblia-fordítást intéző bizottságot. A testület amellett foglalt állást, hogy nincs szükség Káldi György jezsuita († 1634) fordításának korszerűsítésére.

K. 1813 óta folyamatosan orvosi ellenőrzés alatt állt, betegségét gyógyszerekkel és kúrákkal kezelték. 1825. július 17-én, 88 évesen halt meg Balatonfüreden, ahová éppen gyógyulni, regenerálódni ment. Temetése

augusztus 25–27-én zajlott ünnepélyes keretek között, a pécsi székesegyházban helyezték örök nyugalomra. Az 1870/80-as években íródott többkötetes püspökség-történet szerzője, Brüsztle József K. működését azzal a pozitív, ám kevésbé lelkes ítélettel összegezte, miszerint a püspökséget „általános megelégedettségre" vezette.

• *Források*: Miskolczy András, *Oratio funebris […] Domini Josephi Király*, Pécs 1825. • *Irodalom*: Borsy Judit, *Király József*, Pécs Lexikon (főszerk. Romváry Ferenc), 1. kötet, Pécs 2010, 393–394; Brüsztle, *Recensio*, I, 509–511; Gőzsy Zoltán, *A pécsi papképzés és az egyházi felsőoktatás története a 18. században*, Pécs 2023; HC VII–IX; Mórocz Emilián (szerk.), A komáromi Sz. Benedekrendi Kath. Főgimnázium értesítője az 1913–1914. iskolai évről, Komárom 1914; Szentkirályi József, *Baranyavármegye és a Király ösztöndíjak*, h. n. 1913, 8–9.
• Klieber, *Bischofslexikon*, 140–142.

Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs

I.5.2. Szepesy Ignác [Szepessy, négyesi] (1780–1838)

Erdély, 1820. május 27. – 1828. január 28.
Pécs, 1828. március 14. – 1838. július 16.

Sz. 1780. augusztus 13-án született báró Szepessy Sámuel, a Tiszáninneni Kerületi Tábla ülnöke és Vattai Batta Antónia gyermekeként Noszvajon, a család Eger melletti kastélyában. Négyes birtokot és a bárói címet Sz. nagyapja, Szepesy László nyerte el, előbbit 1752-ben, utóbbit 1775-ben. Alsóbb iskoláit Eperjesen (Prešov SK), Miskolcon és Egerben végezte. 1795-ben kezdte meg tanulmányait az egri egyházmegye szemináriumában. 1802-ben a pesti egyetemen bölcsészeti, Bécsben teológiai doktori címet szerzett. 1803. május 29-én szentelték pappá, de még felszentelése előtt az egri szemináriumban tanulmányi felügyelő, később érseki titkár lett. 1805-ben egri plébános, majd borsodi főesperes lett. 1808-ban egri kanonokká nevezték ki. Először kisprépost *(praepositus minor)* lett, e minőségében ellátta az egyházmegyei könyvtár vezetői *(Praefectus Bibliothecae Diocesanae)*, az egri szegények intézetének vezetői *(Praeses Pauperum Instituti Agriensis)*, valamint a

Heves vármegyei árvaszék elnöki *(Praeses Orphanalis Deputationis Comitatus Hevesiensis)* tisztségét is. Sz. már ezekben az években kiemelkedő mecénási tevékenységet folytatott, jelentős összegekkel támogatta a templom- és oltárépítéseket, valamint a könyvtár fejlesztését.

Amikor 1819. július 12-én I. Ferenc Rudnay erdélyi püspököt nevezte ki esztergomi érseknek, utódjául Sz-t választotta szeptember 20-án, amit a Szentszék 1820. február 21-én erősített meg. Püspökké Fischer István egri érsek szentelte 1820. április 9-én Egerben, Vurum József székesfehérvári és Makay Antal besztercebányai főpásztorok segédletével. Hivatalos erdélyi működése Kolozsváron kezdődött: május 21-én három és fél órás szentbeszédet tartott a négy bevett felekezetnek a plébániatemplomban, majd ünnepi szentmisét mutatott be és május 24-én gróf Bánffy György gubernátor kezébe letette a hűségesküt az uralkodónak. Május 27-én iktatták be Gyulafehérváron, ekkor programbeszédet mondott a papságnak. Nem sokkal később végiglátogatta a kiterjedt egyházmegyét, az ennek során szerzett ismeretei későbbi hivatalvezetésében nagy segítségére voltak.

A szakirodalom ambivalensen értékeli Sz. erdélyi éveit. Adriányi szerint Sz. elődjéhez, Rudnayhoz hasonlóan „szélsőségesen jozefinista" beállítottságú, továbbá „jámbor, de önfejű" volt. Ez az értékelés bizonyos mértékig alátámasztható, amelyet azonban a püspökség különleges, egyfajta „szinodális" berendezkedésének fényében kell értelmeznünk. Sz. a püspöki birtokok kormányzójának a korábban „jakobinus" Bárány Pétert († 1829) tette meg, aki az 1790-es években Széchényi Ferenc reformpolitikus titkára és egy olyan röpirat szerzője volt, amely szót emelt a (nemes) nők iskolázása és felemelése mellett, hogy azok a felvilágosult nemzeti ügy „küzdőtársai" legyenek – beleértve az országgyűlésen való részvételüket is (felszólalási jog nélkül).

Sz. támogatta a művelődést és a nemzeti nyelvet, és gondoskodott a közügyekről, például a borszéki (Borsec RO) fürdőhelyen hidegvizes létesítményeket építtetett, amelyet férfiak és nők elkülönítve használhattak. Sz. saját jövedelméből évente 10 000 forintot áldozott a szemináriumra, ahol kötelezővé tette a román nyelv oktatását. Támogatta templomok és iskolák létesítését, például jelentős összeggel járult hozzá a tűri (Thiur RO) templom építéséhez.

Sz. egyházmegyei zsinatot rendezett, amelyen „parlamentáris" ügyrendet vezetett be, szavazattöbbséggel hozott határozatokkal, továbbá kidolgozott és hatályba léptetett egy egyházmegyei rendeletgyűjteményt, amely

szinte mindent szabályozott, a szertartásoktól egészen az egyházfegyelemig. Mivel ez II. József minden királyi leiratát és számos rendelkezését tartalmazta, miközben a pápáról nem esett szó, Sz. hosszú ideig ellentétbe került a prímással és a Szentszékkel. A prímás kifogásai ellen Sz. a királyhoz fellebbezett, mire az udvar és az Államtanács védelmébe vette a rendelkezéseket. Miután XII. Leó felszólította az egész könyv visszavonására, Sz. csupán jelentéktelen törlésekkel módosította a szöveget. További megütközést keltett a Szentszék részéről, hogy Sz. az orsolyiták számára Róma szemszögéből nézve „eretnek", úgynevezett német breviáriumot írt elő. Ferenc császár, feltehetően a kritika kereszttüzéből akarva kimenteni Sz-t, 1827. május 5-én áthelyezte a megüresedett pécsi püspökség élére. A Szentszék 1828. január 28-án hagyta jóvá a kinevezést. 1828. február 24-én este érkezett meg Pécsre, anélkül, hogy erről előzőleg értesítette volna új egyházmegyéjét *(in summo silentio)*. Ünnepélyes beiktatása 1828. március 13-14-én történt meg.

Pécsre érkezve aktívan látott hozzá a püspökség irányításához. Megtanult horvátul, hogy hívei egy részéhez anyanyelvükön szólhasson, 1829-ben pedig személyesen látogatta végig az egyházmegyét. Ennek egyik hozadéka volt több plébánia alapítása és templomok felújítása, meg- vagy átépítése. Nagy figyelmet szentelt az oktatásügynek. Részletesen foglalkozott a tanítók javadalmazásával, iskolákat építtetett és bővíttetett ki, olykor saját költségén (Szenterzsébet, Martonfa). Felszólította papjait: vegyék rá a szülőket, hogy rendszeresen járassák gyermekeiket iskolába. Miután a Helytartótanács elrendelte az anyanyelvi oktatást, Sz. körlevélben ismertette ezt papságával. A papokat és a híveket rendszeresen könyvek vásárlására és olvasására buzdította. A jogi akadémia Győrbe költözése és a tanítóképző bezárása miatt Pécs háttérbe szorult a felsőoktatás terén. Sz. ennek ellensúlyozására a papnevelő intézeten belül indított bölcsészeti tanfolyamot, ahová világiak is felvételt nyerhettek. A Püspöki Joglíceumot 1831-ben Jogakadémiává fejlesztette, amely 1833-ban kapta meg a működéséhez szükséges engedélyeket. Itt kétéves bölcsészeti képzés után további két év jogi oktatás folyt, 1845-ig latin nyelven. Az akadémia az egykori pálos kolostor épületét használta, amelyet Sz. saját költségén vásárolt meg. 1837-ben meghívta a líceum történelemtanárának Haas Mihályt.

Sz. már egri kanonokként saját maga rendezte a könyvtárat és gondoskodott a megrongálódott kötetek restaurálásáról. Új működési helyén, az akadémia közelében könyvtárat építtetett. Ennek belső díszítése Bartalits

Mihály pécsi szobrász alkotása volt, aki a székesegyház homlokzatának apostolalakjait is készítette. Sz. e könyvtárba helyezte át Klimo gyűjteményeit, és 1833-ban új, a rendezés elvi és gyakorlati szempontjait tartalmazó könyvtári szabályzatot írt. A könyvállományt mintegy 4000 kötettel gyarapította, az éremgyűjteményt és az ásványtárat tovább bővítette. Sz. saját költségén működtette a tanítóképzőt *(Praeparandia)*. Szintén a nevéhez fűződik a püspöki nyomda megalapítása annak melléképületeivel és berendezésével együtt. A nyomda betűit külföldön vásárolta 10.000 forintért. Az első itt nyomtatott mű az egyházmegye direktóriumának díszkiadása volt. Sz. Klimo püspök által építtetett csillagvizsgáló második emeletén rendezte be a levéltárat.

Sz. aktívan támogatta a magyar nyelv hivatalossá tételét. Az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton kiállt a magyar nyelvű szentmisék tartása mellett. Ő szólalt fel először magyarul az országgyűlés felsőtábláján (1825. szeptember 14.). Törvénytervezetet nyújtott be továbbá a magyar nyelvet terjesztő intézetek felállítására. Éveken keresztül támogatta Kassay József szerencsi plébános magyar nyelvtankönyvének terjesztését. A szerzőt meghívta Pécsre és magyar-latin szótárát teljes egészében ő finanszírozta. Egyházmegyéjében 1831-ben bevezette a magyar nyelvű anyakönyvezést, külön szabályozva a Drávától délre fekvő, többségében horvát plébániákat. Utasítására 1840-től kezdve a székesegyházi káplán által vezetett jegyzőkönyveket is magyarul írták. E területen kétségtelenül legjelentősebb vállalkozása az a magyar nyelvű Biblia-fordítás volt, amely állami támogatás nélkül valósult meg 1831 és 1836 között. A Sz. által megszervezett új Biblia-kiadás nem lett sikeres és népszerű, mivel a magyarázó jegyzetek miatt túl terjedelmes lett, és drágának bizonyult. Tudományos és irodalmi tevékenysége miatt 1830-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja, 1831-ben az Akadémia tiszteletbeli tagjának választották. Az intézményt a következő évtől évi 600 forinttal támogatta.

Adriányi szerint Sz. pécsi működése „mindenki számára meglepő módon áldásos és egyházhű volt". Közvetett módon erősíti meg ezt a megítélést Horváth Mihály († 1878), aki szerint Sz. „szentéletű, jótékony ember volt, a tudományok barátja, aki többek között Pécsett saját költségén akadémiát alapított, ugyanakkor elfogult, fanatikus és szűklátókörű volt." Sz. 1838. július 16-án halt meg, a székesegyház sírboltjában temették el július

19-én. Néhány héttel később Pécsen és Mohácson elárverezték ingóságait, többek között kocsijait, lovait, marha- és sertésállományát. 1885-ben vetették fel Sz. köztéri szobrának felállítását, amelyet végül 1893-ban avattak fel. Ott, ahol korábban a püspökvár déli sáncárka állt, és amelyet éppen Sz. töltetett fel és parkosított be.

• *Művei*: *Istent imádó keresztény c. imakönyv*, h. é. n.; *Új Jerusalem, Isten városa […]*, h. n. 1820; *Sermo, quo Ignatius e Liberis Baronibus Szepesy de Négyes, Divina Miseratione Episcopus Transilvaniae […] Venerabilem Clerum Transilvaniensem Albae Carolinae salutavit […]*, Claudiopoli 1820; *Statuta almae dioecesis Transsilvanicae Anno 1822 […]*, Claudiopoli 1822; *A keresztényi tudomány röviden*, Pest 1832; *Norma Orinandae publicae Bibliothecas Quinque Ecclesiensis*, Pozsony 1833; *Szent Írás, vagy is az Új Szövetségnek Szent Könyvei Magyarúl Káldi György után […]*, Posony 1834–1836; *Könyörgések és énekek mellyek a Vasárnapot és Ünnepeket előző estvéli ájtatosságra, a vasárnapi 's ünnepi dél elötti […]*, Pécs 1838; Peitler Antal (szerk.), *Egyházi beszédek mellyeket különféle alkalommal mondott és kiadni készült négyesi báró Szepesy Ignác, néhai pécsi püspök*, Pécs 1839; *Áhitatos fohászkodások az isteni gondviseléshez*, Budapest 1876. • *Források*: *Neuestes Conversations-Lexicon*, 3. Bd, Wien 1826, 322; N. N., *Nachblick in das Leben des verewigthen Fünfkircher Bishofs Sr. Excellenz Ignatz Freiherrn Szepesy von Négyes*, Pécs 1838; *Lemberger Zeitung* 23. 6. 1820; *Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung* 27 (1837), 65–66; *Intelligenzblatt zur vereinigten Ofner und Pesther Zeitung* 19. 8. 1838. • *Irodalom*: Adriányi, *Geschichte*; Ballier Sándor, *Szepesy Ignác*, Pécsi Napló 256 (1893) 1–7; Bitnicz Lajos, *Emlékbeszéd báró Szepesy Ignácz igazgató és tiszteletbeli tag felett*, Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 4 (1836–1838), 117–225; Borsy Judit, *Szepesy Ignác*, Pécs Lexikon (főszerk. Romváry Ferenc), 2. kötet, Pécs 2010, 262; Brüsztle, *Recensio*, I, 181–191; HC VII–IX; Horváth, *Fünfundzwanzig Jahre*, 286; Hőbe Károly, *Négyesi báró Szepesy Ignácz pécsi püspök élete*, Egyházi Tár XIII. (1839) 275–384; Lósz Antal, *Báró Szepesy Ignácz szándékai*, Pest 1865; Mendlik Ágoston, *Négyessy Szepesy Ignácz pécsi püspök*, Hazánk 1860, 129–153; Méreg Martin–Molnár Dávid-Schmelczer Pohánka Éva (szerk.), "A hazának hű őre és oszlopa". *Szepesy Ignác emlékezete. Tudomány és kutatás a Klimo könyvtárban*, Pécs 2019; Szauter Antal, *Emléklapok B. Szepesy Ignácz néhai pécsi püspök arczképének Pécsett 1869. évi julius hó 16-án a Tanítóképezdei helyiségben történt leleplezési ünnepélyről*, Pécs 1869; Szénánszky Mária, *Szepesy Ignác kulturális és könyvtárfejlesztő tevékenysége*, Pécs 2006.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 142–147.

Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs

I.5.3. Scitovszky János, nagykéri [Scitowsky] (1785–1866)

Rozsnyó, 1828. április 20. – 1839. február 18.
Pécs, 1839. május 23. – 1849. szeptember 28.
Esztergom, 1850. január 6. – 1866. október 19.

→ esztergomi főegyházmegye I.1.4.

I.5.4. Girk György (1793–1868)

Pécs, 1853. június 1. – Buda, 1868. november 24.

G. 1793. április 22-én született Baján. Apja Girk (Gerk, Görk, Görg) Márton (Martin, † 1807) német származású halászmester, anyja Pintér (Binder) Anna. Három testvére volt (József, Katalin, Anna). Az elemi iskolát követően a gimnázium első három osztályát Baján, a következő két évet Katona István kalocsai kanonok és történetíró pártfogásával Kalocsán végezte. 1807 és 1809 között Győrben tanult, majd belépett a kalocsai papi szemináriumba. 1811 és 1815 között a pesti Központi Szemináriumban folytatott teológiai tanulmányokat. 1815. augusztus 21-én teológiai doktorrá avatták, október 29-én pappá szentelték. Lelkipásztori szolgálatát Bikityen (bajai kerület; ma Bácsbokod) kezdte segédlelkészként, innen került 1816 elején Ókanizsára (zentai kerület; Magyarkanizsa, ma: Kanjiža SRB). Ez év áprilisában tanfelügyelőnek nevezték ki az egyházmegyébe, és hittanári póttanárnak jelölték a kalocsai szemináriumba, ahol a papnövendékek felügyelője lett. 1819-től az egyháztörténelem és egyházjog rendes tanára. 1819–1828 között a szegények ügyvédje tisztségét látta el.

1822-től az akkor kinevezett Klobusiczky kalocsai érsek pártfogoltja lett. 1826-ban vadászbaleset érte, de felépült. 1827 és 1829 között dogmatikát tanított a szemináriumban. A következő években fokozatosan emelkedett az egyházi ranglétrán: 1828-ban a káptalan ifjabb mesterkanonokja *(canonicus magister iunior)*, 1830-ban tiszai főesperes, 1831-ben bácsi főesperes, 1837-ben

székesegyházi főesperes, 1838-ban bácsi kisprépost *(praepositus minor)*, 1840-ben éneklőkanonok, 1843-ban olvasókanonok, 1848-ban nagyprépost. Klobusiczky 1833-ban oldalkanonokká *(canonicus a latere)* nevezte ki, G. ettől kezdve közvetlenül az érsek mellett dolgozott. 1835-ben megkapta a Szent György kalocsai címzetes apáti címet és javadalmat. 1838. november 17-én adrasi püspöki címmel kinevezték az egyházmegye segédpüspökének, felszentelése november 25-én történt. 1839-től kezdve általános helynök. Az érsek halála után 1843. július 2-án káptalani helynökké választották, e minőségében az új főpásztor beiktatásáig, 1846. március 16-ig vezette az egyházmegyét.

G. Nádasdy érsek († 1851) egyházkormányzása alatt is bekapcsolódott a püspökség vezetésébe. Mivel utóbbit erősen korlátozta szembetegsége, és sokat volt távol, G. helyettesi feladatokat látott el. Emiatt terjedt el az egyházmegyében az a mondás, hogy „G. az öreg Klobusitzkynak botja, és Nádasdy szemének bogara". A beteges főpap az 1847. évi országgyűlés idején is intenzíven levelezett helynökével országos és egyházmegyei ügyekről. 1848 júniusában G. vett részt a budai püspökkari konferencián, ahol határozat született a prímási szék betöltésének, a papnevelés finanszírozásának és az egyházi javak államosításának kérdéséről, valamint egy nemzeti zsinat összehívásáról. Tárgyaltak Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel az alsópapság finanszírozásáról, egyház és állam szétválasztásáról és a vegyes felekezetű iskolák felállításáról. G. jelentéseiből kitűnik, hogy kitűnően ismerte a politikai és egyházi viszonyokat, de a tárgyalásokban alig vett részt. Elismertségét jelzi, hogy a felső-tiszai (tisza- avagy bácsföldvári) esperesi kerület papsága G. vezetésével kérte a főegyházmegyei zsinat megtartását. Ő maga is a gyűlés fontossága mellett érvelt. A végül 1848. augusztus 30. és szeptember 1. között megrendezett kalocsai zsinaton az egyházi autonómia érzékeny kérdéseiről, valamint egyházfegyelmi, hitéleti és művelődéssel kapcsolatos kérdésekről tanácskoztak. G-t később azzal vádolták, hogy a forradalom alatt elárulta Nádasdyt, mire ő azzal védekezett, hogy az egyházmegye nevében megtagadta a Habsburg-ház trónfosztásának elismerését. Az egyházmegye papságát mindvégig önmérsékletre intette, és a szabadságharc leverése után védelmébe vette a politikai vádakkal szemben. Nádasdy érsek 1851-ben bekövetkezett halála után G-t ismét káptalani helynökké választották. Az új főpásztor, Kunszt József is megtartotta helyettesének, és továbbra is ellátott a püspökség vezetésével kapcsolatos feladatokat.

G. teljes rehabilitálása mellett szól, hogy a későbbiekben több alkalommal ajánlották valamely megüresedett püspöki székbe. 1851-ben a veszprémi és a győri püspök többek között G-t javasolta a váci püspökségre, Scitovszky hercegprímás székesfehérvári püspöknek jelölte, először 1849-ben, majd 1851-ben első helyen *(primo loco)*. 1852 nyarán a megüresedett székesfehérvári és pécsi püspöki szék betöltésére irányuló vizsgálat során – amelyben nem kevesebb, mint 39 jelöltet neveztek meg – G. sok szavazatot kapott: a székesfehérvári szék esetében a nagyváradi, a nyitrai, a szepesi és az egri főpásztor, továbbá a helytartó, utóbbi méltóság esetében a váci, a győri, a veszprémi püspök, az egri érsek és a prímás voksolt rá. Leo Thun kultuszminiszter a királynak írt ajánlásában végül Pécsre javasolta „a hűséges, egyházias lelkületű papnak" és a hű állampolgár „mintaképének" tartott G-t, hivatkozva többek között G-nek „a forradalom alatti korrekt magatartására" és arra, hogy ismeri a püspökségben használt fő nyelveket. Ferenc József 1852. szeptember 4-én elfogadta a javaslatot. A Szentszék csak 1853. március 10-én erősítette meg a kinevezést, noha Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1856) G-t már 1849-ben „a magyar klérus színe-javához" *(il fiore del clero ungherese)* számolta, bár akkor még személyesen nem ismerte. 1852-ben, megismerkedésüket követően szorgalmát, jámborságát és lelkiismeretességét dicsérte, jóllehet némileg kételkedett határozottságában *(però è uomo di timoratissima coscienza)*.

G. 1853. május 19-én érkezett meg Pécsre. Június 1-jén iktatták be, az installációt Scitovszky hercegprímás végezte. Legfontosabb feladatának a lelki megújulást tartotta, pasztorális elve a „*Salus animarum suprema lex esto*" („A lelkek üdvössége legyen a legfőbb törvény") volt. E célból igyekezett megnyerni az egyházmegyei papságot és megfelelő életkörülményeket teremteni számukra. 1858-ban körlevélben hangsúlyozta az alsópapsággal való közösségvállalást, majd nyáron ötnapos lelkigyakorlatot szervezett számukra. Hét új plébániát létesített és mintegy két tucat templomot vagy kápolnát építtetett vagy újíttatott fel. Püspöksége alatt kétszer vizitálta egyházmegyéjét. 1863 szeptemberében egyházmegyei zsinatot tartott a Scitovszky érsek által 1858-ban és 1860-ban elrendelt esztergomi egyháztartományi és főegyházmegyei zsinat mintájára, amelyen három bizottság több témakörben adott ki határozatokat. Megerősítették a papság hűségét az egyházhoz, meghatározták a szentségek kiszolgáltatásának módját, az egyházi liturgiát és zenét, valamint újraszabályozták az esperesek, a plébánosok és a káplánok

jogköreit. G. tisztában volt azzal, hogy a papság elégedetlen a szociális helyzetével, ezért 1855-ben rendezte a papi javadalmakat. A kegyúr nélküli plébániák számára 20.000 forintot juttatott, a káplánok javadalmát pedig 60-ról 100 forintra emelte. A papi nyugdíjakat 500 forintra, a papi nyugdíjalap tőkéjét pedig 12 000 forintra emelte. Ugyancsak 1855-ben *Manuale sacerdotum* címmel kiadott egy minden napra egy imádságot tartalmazó papi imakönyvet, amellyel a vallásos életet kívánta elmélyíteni.

G. törekedett az oktatás és a papképzés fejlesztésére. 1853. novemberi körlevelében bejelentette a vasárnapi iskolák rendszerének felállítását. 1856 őszén 16 év szünet után megnyitotta kapuit a Pécsi Püspöki Tanítóképző, elsősorban azzal a céllal, hogy emelje a soknemzetiségű területen szolgáló tanítók képzettségét. A továbbképzés kezdetben nyári tanfolyamok, majd két-, illetve hároméves képzés formájában valósult meg. A tanítóképzőben az idők során több kitűnő tanár is megfordult. Amikor IX. Pius 1856-ban a Trienti Zsinat szelleméhez visszatérve ismét felvetette a kisszemináriumok felállításának szükségességét, G. hozzáfogott egy ilyen intézmény megalapításához. 1859-ben adakozásra szólította fel az egyházmegyei papságot, és a befolyt összeget saját vagyonából további 40 000 forinttal növelte. A kisszemináriumban 1860-ban 16 fiatal kezdte meg a papi hivatásra való felkészülést, akik ekkor még a papnevelő intézet déli szárnyában laktak, és a ciszterci gimnáziumban végezték tanulmányaikat. Ezzel összefüggésben G. nagyobb figyelmet szentelt a ciszterci gimnáziumnak is, és sikerült elérnie, hogy a rend 1863-ban teljes egészében átvegye az iskola vezetését. G. e célra Szepesy püspök alapítványából évente 1600 forintot folyósított számukra. G. harmadik nagy vállalkozása a püspöki joglíceum újraindítása volt 1865-ben, amelynek alaptőkéjét ebből az alkalomból 3000 forinttal emelte meg saját jövedelméből.

G. figyelmet szentelt a társadalmi és a kulturális életnek is. A pécsi kórház működtetését az irgalmas nővérekre bízta, a kórház alapítványát 2000 forinttal gazdagította. A nővéreket Szekszárdra is letelepítette. Támogatta a Pécsi Miasszonyunk Kanonokrendet és az egyházmegyei tanárok és kántorok nyugdíjalapját. Emellett pénzzel támogatott több, az egyházmegye határain kívül eső intézményt is: a pesti vakok és a váci süketnémák intézetét, valamint a bajai kórházat és gyámintézetet. G. elkötelezettsége megmutatkozott az egyházmegyében működő vallásos társulatok támogatásában is: ezek össztőkéje kb. 750 000 forintról (1852) közel 1,8 millió forintra

(1867) emelkedett. G. fontosnak tartotta az egyházmegye katolikus jellegének és országos szinten a „katolikus ügynek" az erősítését is. E célból támogatta többek között a Jézus Szent Szíve, a Boldogságos Szűz, a Legfölségesebb Oltáriszentség Társulatot, valamint a Pécsi Legényegylet létrejöttét 1864-ben, 1865-ben pedig a papi szemináriumban Szent Pál Társulat néven önképző irodalmi egyesületet hozott létre. Ezzel együtt rendszeresen tartott népmissziókat, jezsuita segítséggel magyar és német nyelven, 1862-ben az Ágoston téri templomban pedig a horvát anyanyelvű hívek számára. A Szent István Társulat székházának vételéhez 1000 forinttal járult hozzá, és támogatta a katolikus sajtót. A korra jellemző racionalizációs intézkedésként 1856-ban elrendelte, hogy azokon a helyeken, ahol a templom védőszentjének ünnepe munkanap, ott vasárnap tartsák a megemlékezést. Mecénási tevékenységéről viszonylag kevés adat maradt fenn. A mohácsi csatatéren Király püspök által emelt kápolnába Dorffmeister István két nagyméretű festményét ajándékozta. Az egyik II. Lajos tragédiáját, a másik az 1687. évi nagyharsányi ütközetet ábrázolta. Támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát is. 1866 júliusában a königgrätzi csatában megsebesült magyar katonák rendelkezésére bocsátotta a mohácsi püspöki kastélyt.

1860-tól kezdve újra bekapcsolódott a politikai életbe. Ebben az évben kiadott körlevelében a kiegyezést sürgette, mert szerinte a „honfiúi erények között első helyen áll: a törvényes apostoli király iránti őszinte tisztelet és szeretet." A következő években jelentős állami és egyházi kitüntetésekben részesült. 1865-ben ünnepelte papságának 50 éves jubileumát, amelyhez többek között a helyi rabbi által vezetett városi küldöttség is gratulált neki. Betegsége miatt utolsó éveit a budai ferences kolostorban töltötte, 1868. augusztus 20-án innen intézte utolsó, a katolikus autonómia kérdésével foglalkozó körlevelét. A Szentszéknek 1868 májusában írt jelentésében arra panaszkodott, hogy az egyházmegye gyorsan növekvő létszámával együtt nő a vallási közömbösség. 1869-ben, a püspöki szék esedékes újabb betöltése kapcsán Eötvös vallás- és közoktatási miniszter megállapította, hogy a püspökség bizonyos tekintetben „szétzilált" állapotban van, amit (az akkor már elhunyt) G. idős korának és „gyengeségének" tudott be. G. 76 éves korában, 1868. november 24-én halt meg Budán. Bebalzsamozott holttestét Pécsre szállították. Szívét november 29-én, testét 30-án temette el Peitler váci püspök a pécsi püspöki sírboltban. A sajtó szerint G. az érvényes előírások ellenében (miszerint vagyonának egyharmada a kincstárat illette volna) egész vagyo-

náról végrendelkezett: annak egyharmadát rokonaira, egyharmadát a papi nyugdíjalapra, egyharmadát pedig jótékony célra hagyta.

• *Művei*: TROLL FERENC (szerk.), *Szentbeszédek, amelyeket Girk György néhai pécsi püspök a pécsi székesegyházban Isten dicsőségére és a hívek lelki épülésére mondott*, Pécs 1869. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Das Vaterland* 13. 7. 1866; *Neue Freie Presse* 10. 12. 1868. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BORSY JUDIT, *Girk György*, Pécs Lexikon (főszerk. Romváry Ferenc), 1. kötet, Pécs 2010, 263–264; DÖBRÖSSY ALAJOS, *A pécsi püspöki tanítóképző intézet történelmének rövid vázlata*, Pécs 1896; HC VII–IX; LAKATOS ANDOR–SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.), *„…eszmék és dolgok zavarában…" 1848/49 és ami utána következett. Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*, Kalocsa 2001; LUKÁCS, *Vatican*; PENCZ KORNÉL, *Girk György pécsi püspök*, AkuFF [Arbeitskreis ungarndeutscher Familienforscher] Hírmondó 4 (2008) 12: 13–17.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 147–151.

GŐZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS

I.5.5. KOVÁCS ZSIGMOND [KOVÁTS] (1820–1887)

Pécs, 1869. augusztus 25. – 1877. június 25.
Veszprém, 1877. szeptember 2. – 1887. június 28.

→ VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE I.9.7.

I.5.6. DULÁNSZKY NÁNDOR (1829–1896)

Székesfehérvár, 1876. január 14. – 1877. június 25.
Pécs, 1877. november 8. – 1896. január 24.

D. 1829. október 19-én született Esztergomban (a névtárakban és a szakirodalomban tévesen ettől eltérő dátumok is előfordulnak). Apja, Dulánszky József gazdatisztként szolgált a gróf Sándor család birtokán. Anyja Szloboda Borbála volt. Gyermekkorát grófi birtokokon, az etyeki plébániához tartozó

Bot-pusztán, az Esztergom vármegyei Bajnán és a Pest-Pilis-Solt vármegyei Bián töltötte, ahol ekkor Simor János, a későbbi prímás érsek volt a plébános. Középfokú tanulmányait a budai főgimnáziumban végezte, majd belépett az esztergomi szemináriumba. A filozófiát Pozsonyban és Nagyszombatban, a teológiát a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte. Pappá Scitovszky hercegprímás szentelte 1853. augusztus 7-én. Ezt követően néhány hónapig Óbudán volt káplán. Simor János biztatására ősztől a bécsi *Augustineum (Frintaneum)* papi kollégium hallgatója lett. Az intézet jegyzőkönyvi bejegyzései méltóságteljes fellépését, fegyelmezettségét és szorgalmát dicsérik; az első keresztény évezred krisztológiai tévedéseiből írt dogmatikai értekezését a legjobbak közé sorolták e műfajból. 1856. január 7-én tartott nyilvános disputációjával teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen. A magyar, a latin és a német nyelvet írásban és szóban kiválóan bírta, de tudott franciául, olaszul és angolul is.

1856 és 1857 között a Szent István királyról elnevezett esztergomi szeminárium prefektusa volt. Ezt követően három évig a pesti belvárosi plébánián káplánként szolgált. 1860-ban az esztergomi szeminárium tanfelügyelője és helyettes spirituálisa, majd a Központi Papnevelő Intézet tanfelügyelője. 1862-től a pesti egyetemen rendes tanári kinevezéssel tanított dogmatikát. Ez idő alatt háromszor is a kar dékánjává választották, valamint tagja volt az 1872-ben alakult Országos Közoktatási Tanácsnak is. Ebben az időszakban rendszeresen publikált a *Religio* című folyóiratban, amelynek 1868 és 1869 között segédszerkesztője volt. Ekkor írta latin nyelvű *Dogmaticá*ját és további dogmatikai munkáit. Az 1872. évi rektorválasztás idején, amikor a szokásjog szerint a teológusoknak kellett jelöltet állítaniuk, a kar tantestülete két táborra szakadt. A szabadelvűek Hatala Pétert († 1918), a sémi nyelvek professzorát és a Vatikáni Zsinat kritikusát, míg a konzervatívok D-t támogatták. Amikor a nyilvánosság előtt zajló választáson megbukott, D. felhagyott a tudományos-tanári pályával és Simor segítségével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban vállalt osztálytanácsosi állást. Ezen a poszton Rónay Jácint hivatali utódja lett, akit Rudolf trónörökös mellé hívtak nevelőnek. Vetélytársa, Hatala a rektori megbízatásának lejárta után, 1874-ben átlépett az unitárius egyházba.

D. legjelentősebb munkája osztálytanácsosként a Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) részére összeállított *elaboratum* volt a katolikus autonómia ügyéről. Simor János prímási beiktatása után a

miniszteri referensi állását D. tölthette be. 1873-ban esztergomi kanonokká nevezték ki és elnyerte a sümegi apáti címet és javadalmat. 1874. május 28-án bácsi választott püspök és egyben a főrendiház tagja lett. Trefort 1875-ben D-t ajánlotta az uralkodónak a székesfehérvári püspöki székbe, noha Simor hercegprímás első helyen Pauer János ottani püspöki helynököt és nagyprépostot javasolta. D-t 1875. június 21-én nevezték ki. Simor hercegprímás szentelte fel 1875. december 8-án az esztergomi székesegyházban. Beiktatása és egyben hivatalba lépése 1876. január 14-én volt. Az ország legkisebb püspökségének élén azonban csak két évig állt. Ezalatt szem előtt tartotta az egyházkormányzat újjászervezését, bizonyos mértékben támogatta a rászorulókat és az egyházi és karitatív szervezeteket, valamint számos helyi és országos tudományos és kulturális intézményt.

Miután Kovács Zsigmond pécsi főpásztort Veszprémbe helyezték át, Trefort D-t ajánlotta a megüresedett pécsi püspöki székbe, amelynek Ipolyi (Stummer) Arnold nyitrai püspök is várományosa volt. A miniszter szerint a kiterjedt egyházmegyében az értelmiségiek nagy száma megkívánja, hogy a püspök ne csak tudományos műveltséggel, hanem társadalmi ismeretekkel is rendelkezzen, és ez szerinte D. mellett szólt. Emellett úgy vélte, hogy D. képes a székesegyház kiterjedt restaurálási munkálatainak megszervezésére. Az 1877. június 1-jei kinevezést követően már 25-én megtörtént a prekonizáció. D-t 1877. november 8-án iktatták be Pécsen. Titkára és későbbi oldalkanonokja *(canonicus a latere)* sok éven keresztül Walter Antal volt, aki utazásaira is elkísérte.

D. püspöki éveinek és alkotóerejének valóban jelentős részét a székesegyház rekonstrukciójának történeti és művészeti aspektusaira fordította. E célból több tanulmányútra is vállalkozott: ekkor kereste fel a wormsi, a speyeri és a kölni székesegyházakat, meglátogatta a milánói Szent Ambrus-bazilikát, a ravennai Szent Apollinaris- és a római Szent Kelemen-templomot is. A püspöki könyvtárat is főleg egyházművészeti szakmunkákkal bővítette. Az ebben az időben kibontakozó magyar műemlékvédelmi mozgalom is a székesegyház rekonstrukcióját sürgette, mivel azt az ország egyik legrégebbi román kori bazilikájának tartotta, amely csak 1824/25-ben, Pollack Mihály tervei alapján kapott gótikus külsőt. Az építkezés költségeit 700 ezer forintra becsülték, amelyet D. a székesegyházi jószágok bevételeiből és korábbi pozícióiban szerzett kapcsolatai révén igyekezett előteremteni. Mivel azonban a végső összeg ennél jóval többet,

1,7 millió forintot tett ki, ennek anyagi forrását a székesegyházi uradalom bányatelkeinek bérbeadása után befolyt pénz jelentette. D. a nagyszabású tervek elkészítése céljából 1878-ban Pécsre hívta Friedrich von Schmidtet, a bécsi *Stephanskirche* építészét. A tervezési munkálatok közel négy évet vettek igénybe, mivel D. több alkalommal szembekerült nem csak Schmidt terveivel, de elképzeléseit a káptalannal és a közvéleménnyel szemben is keresztül kellett vinnie. A D-vel jó személyes kapcsolatot ápoló Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal segítette a püspököt, hogy 1882-ben a Magyarországi Műemlékek Országos Bizottságának tagjává nevezte ki. D. az 1882-ben kezdődő, Kirstein Ágoston vezette építkezési munkálatok irányításában is központi szerepet vállalt, elsősorban a szakemberek kiválasztásával, de az elkészült tervezeteket is személyesen hagyta jóvá és bírálta el. D. gyakran külföldi művészeknek adott megbízást (például Karl Andreä, Moritz von Beckerath, Gustav Bamberger), ezért vitába keveredett nem csak Pécs város befolyásos köreivel, hanem az Országos Magyar Képzőművészeti Társulattal is, annak ellenére, hogy a kivitelezésben hazai mesterek is részt vettek: a déli homlokzaton elhelyezett apostolszobrok, valamint az altemplom lejáratának domborművei Zala György szobrász munkái, a kápolnákat pedig Lotz Károly és Székely Bertalan freskói díszítik. Az építkezés közel tíz évig tartott. Az elkészült székesegyházat 1891. június 22-én szentelték fel magas rangú méltóságok (Ferenc József király, József és Frigyes főhercegek, Luigi Galimberti nuncius, Szapáry Gyula miniszterelnök és miniszter kollégái) jelenlétében. Az utókor szerint az építkezés végeredménye a középkori bazilika megsemmisülése és egy tisztán neoromán épületegyüttes kialakítása lett. Az építkezések során a székesegyház előtti tér (Dóm tér) új burkolatot és két obeliszket kapott. E nagyszabású munkálatok mellett ezekben az években D. jóváhagyásával vagy támogatásával több templomot és kápolnát építettek, illetve újítottak fel, valamint két plébánia alapítására került sor.

D. az egyházzene területén is törekedett visszanyúlni a régebbi tradíciókhoz. Kiemelten támogatta az úgynevezett Cecília-mozgalom eszméjét, amelynek célja az volt, hogy az elterjedt hangszeres egyházzene és az énekkaros misék helyett visszatérjenek a hagyományosnak tekintett gregorián misékhez. D. 1887-ben maga is ellátogatott a mozgalom központjának számító regensburgi székesegyház énekiskolájába, majd a következő évben Pécsen hasonló iskolát alapított. A Székesegyházi Énekiskola 1889-ben önálló, Kirstein Ágoston ter-

vei alapján készült épületet kapott. Az iskolát a Regensburgban karnagyi képesítést szerzett Glatt Ignác pécsi kanonok vezette 1918-ban bekövetkezett haláláig, a gregorián és a polifón énekkultúra központjává téve azt. E feleleventett egyházzenei hagyományok ápolását a székesegyház új miserendje biztosította, amelynek bevezetése során a püspöknek komoly ellenállást kellett leküzdenie, míg a hangszeres-énekkaros miséknek a pécsi *Lyceum* templom adott otthont.

D. püspökségének ideje a magyar közoktatás átszervezésének fontos korszaka volt. Ez nem kerülte el az egyházi oktatási intézményeket sem. Az 1876. évi 28. törvény rendelkezett az iskolaszéki rendszer felállításáról, a fenntartó – például a helyi egyházközség – ezen keresztül gyakorolta jogköreit. 1877-ben Pécsen is létrehozták az Egyházmegyei Tanfelügyelőséget. A püspök különösen szívügyének tekintette a nőnevelés kérdését, az egyházmegyében tíz helyen létesített leánynevelő intézetet, illetve leányotthont. Nagyjából 10 ezer forintot költött a már fennálló, szerzetesnők által vezetett pécsi iskolákra. A szeminárium fenntartására és fejlesztésére is áldozott, az intézmény új dísztermet kapott. Restauráltatta a líceumi nyomdát is.

A világi jótékonysági szervezetek közül D. elsősorban a Vöröskeresztet támogatta. Különösen fontosnak tartotta egy helyi szervezet megalapítását, ezért 500 forinttal az alapító tagok sorába lépett, és vállalta, hogy háború esetén 50 sebesültet fog saját költségén ellátni. E célra 50 férőhelyes betegellátót hozott létre. Körlevélben szólította fel a plébániákat, hogy békeidőben is támogassák az ügyet. Hatására fiókegyletek jöttek létre az egyházmegyében, például Bonyhádon, Kővágószőlősön és Görcsönyben. Erkölcsileg és anyagilag is támogatta az idős papok és az egyházi tanítók ellátására irányuló kezdeményezéseket. A kántortanítók nyugdíjalapja tárgyában 1893-ban emlékiratot intézett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. Az egyházmegye javára 1895-ben 83 ezer forintos alapítványt tett, melynek felhasználását az alábbi célokban határozta meg: az egyházmegye tanügyi igényeinek kielégítése, az egyházmegyei papi nyugdíjintézet és a káplánokat segélyező alap támogatása. D. újíttatta fel 20 ezer forintos költséggel a mecseknádasdi püspöki nyaralót, ahol gyakran tartózkodott és szívesen fogadta barátait, vendégeit.

A más felekezetűekhez fűződő viszonyát a tiszteletteljes, korrekt magatartás jellemezte. Jó kapcsolatot ápolt Szász Károly református püspökkel, Kohut Sándor egykori pécsi főrabbi héber szótárához pedig anyagi támogatást nyújtott. A liberális sajtó a javára írta, hogy az „antiszemita izgatás” nem

talált táptalajra az egyházmegyében. Pasztorális okból olykor ellenállt a magyarosító törekvéseknek, például 1878-ban, amikor a városvezetés követelése ellenére megtagadta a horvát és a német nyelvű szentmisék beszüntetését a püspöki székvárosban. Kora politikai eseményeitől alapvetően távol tartotta magát. Az 1894/95-ös egyházpolitikai törvények kapcsán támogatott minden olyan politikai kezdeményezést, amelyek a vitatott törvények ellen irányultak. 1894. január 1-jei körlevelében az egyház előírásainak betartására intette a papságot. A felsőházi szavazáson azonban egészségi állapota miatt már nem tudott megjelenni.

D. számos rangos állami kitüntetést kapott. A székesegyház restaurálásának befejezése után – amelynek érdekében nyilvánvalóan túlvállalta magát – egészségügyi problémákkal küzdött. Az 1894. évi úrnapi körmenetet már nem tudta személyesen végezni. Herkulesfürdőre (Băile Herculane RO) utazott orvosi kezelésre, majd a későbbiekben Budapesten megoperálták. Több hónapot töltött regenerálódással a Garda-tó melletti Arco-ban (I). Onnan hazatérve a mecseknádasdi püspöki nyaralóba vonult vissza. 1895 végére egészségi állapota rohamosan leromlott, 1896. január 20-án elvesztette öntudatát és január 24-én, 67. életévében elhunyt. 1896. január 29-én temették el, a szertartáson a székesegyházi gregorián kórus énekelt. Végrendeletének megfelelően a főoltár alatti sírboltban helyezték örök nyugalomra. A fülkét Kirstein Ágoston, a püspök mellszobrát carrarai márványból Kiss György készítette. A liberális sajtó megemlékezése szerint D. mintaszerűen gazdálkodott, és azon kevés főpapok egyike volt, aki „a hivatalos klerikális véleménytől nem félve, nyíltan vállalta szabadelvűségét." Bizonyítékként felhozták, hogy a püspöki rezidencián megrendezett fogadásokra rendszeresen meghívott zsidó származásúakat, még Luigi Galimberti bécsi nuncius (1887–1893) jelenlétében is. Saját feljegyzései szerint egyházkormányzásának 19 éve alatt félmillió forintot áldozott „titokban" jótékony célokra.

• *Művei*: *Dulánszky Nándor pécsi püspök körlevele egyházmegyéje híveihez a pécsi székesegyház felszentelése alkalmából*, Pécs 1891. • *Források*: DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; PEL I.1.f.1. Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek 1877/1700, 1882/850, 1884/1391, 1885/717, 1886/2176, 1888/1488, 1890/1559, 1891/1477, 1891/1727, 1892/1138, 1892/ 1800, 1893/631, 1893/1002, 1893/3294, 1894/1, 1895/3610; PEL IV/4. sz.n./1875; PEL IV/4. 1064/1877; PEL IV/4. 14/1877; PEL IV/4. 33/1882; PEL IV/4. 1202/1883; PEL IV/4. 1/1885; PEL IV/4. 50/1892; PEL IV/4. 18/1894; PEL I/1/b. 1437/1877; PEL I/1/b. 1928/ 1880; PEL I/1/b. 2165/1891; PEL I/1/b. 2408/1891; PEL I/1/b. 3578/1895; PEL I/1/b. 3695/ 1895; PEL I/1/b. 409/1896; *Religio* 1874, I, 45; *Vasárnapi Újság* 1875. 8. 8. és 1896. 2. 2.; PF XXIV/21 (1896), XXIV/24 (1896),

XXIV/25 (1896), XXIV/26 (1896); Nekrológok: *Pester Lloyd* 25–29. I. 1896; *Agramer Zeitung* 25./30. I. 1896; *Die Neuzeit* 2. 3. 1888. • *Irodalom*: FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; HALÁSZ SÁNDOR (szerk.), *Országgyűlési almanach 1887. Főrendiház*, Budapest 1887; HC VII–IX; KÁROLY JÁNOS–NYIRÁK SÁNDOR, *Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére*, Székesfehérvár 1877; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*; ONHAUSZ MIKLÓS, *Glatt Ignác kanonok, az egyházzene pécsi reformere*. Pécsi Szemle 2008. tavasz 42–56; PAUER, *Historia*; PILKHOFFER MÓNIKA, *Pécs építészete a századfordulón. 1888–1907*, Pécs 2004, 168–176; CAROLUS RIMELY, *Historia Collegiii Pazmaniani*, Viennae 1865., 364; STURM, 1892–1897; SÜMEGI JÓZSEF (szerk.), *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*, Pécs 2008, 158–163; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN, *Dr. Dulánszky Nándor püspök emlékezete I.*, PSZF II (1941) 2. sz.; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN, *Dr. Dulánszky Nándor püspök emlékezete II.*, PSZF II (1941) 3. sz.; SZINNYEI, II; SZIRTES GÁBOR, *A pécsi székesegyház újjáépítője. Dulánszky Nándor (1829–1896)*, Sétatér 3–4 (1997); SZIRTES GÁBOR, *Pécsi panteon. Portrék a millenium korából*, Pécs 2005; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; ZELLIGER ALAJOS, *Egyházi írók csarnoka. Az Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Bio- és bibliographiai gyüjtemény*, Nagyszombat 1893.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 151–155.

CSIBI NORBERT

I.5.7. HETYEY SÁMUEL, HETYEI (1843–1903)

Pécs, 1898. január 27. – 1903. szeptember 1.

H. 1843. szeptember 13-án született a Vas vármegyei Hetyén (ma Egyházashetye), köznemesi családban, H. József és Benkő Terézia szülőktől. Gimnáziumi tanulmányait Sopronban és Szombathelyen folytatta. Ezután Szenczy szombathelyi püspök felvette a szemináriumba, teológiai tanulmányait azonban Esztergomban végezte. 1870. augusztus 2-án itt szentelte pappá Simor hercegprímás. Rövid ideig káplán a csallóközi Somorján (Šamorín SK). Ezt követően Esztergomba helyezték, majd a nagyszombati főgimnázium történelemtanára lett. A kortársak szerint „hazafias szellemben" tanított. Több mint 11 évig volt felelőse az intézmény tanulmányi ügyeinek. 1885-ben a bécsi *Pazmaneum* spirituálisa lett. E minőségében gondoskodott „az ifjú klerikusok egyházi és hazafias szellemének fejlődésé-

ről" – írta róla Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter egy 1897. évi kabinettelőterjesztésében. Vaszary hercegprímás 1893-ban az esztergomi érseki iroda igazgatójává tette meg, a soviniszta körök által támadott Csernoch János kanonok helyére. Ferenc József király 1894-ben esztergomi kanonokká nevezte ki, majd 1896-ban elnyerte a dégi apáti címet és javadalmat. Pécsre helyezése előtt nem sokkal a sajtó azt híresztelte róla, hogy a budapesti Központi Szeminárium rektorává vagy érseki helynöki funkcióval felruházott segédpüspökké fogják kinevezni a fővárosba. H-nek jó kapcsolatai voltak a politikai vezetéssel, Kállay Benjámin közös pénzügyminiszterrel († 1903) régóta baráti kapcsolatot ápolt.

Dulánszky püspök 1896-ban bekövetkezett halála után több mint másfél évig betöltetlen volt a pécsi püspöki szék. Ebben az időszakban Troll Ferenc nagyprépost, tribunici (Trebinje BIH) választott püspök káptalani helynökként irányította az egyházmegyét, de ő legfőképp előrehaladott kora miatt nem volt esélyes a püspöki szék elnyerésére. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, személy szerint Wlassics Gyula miniszter kudarcot vallott Rómában jelöltjeivel, mindenekelőtt Fraknói Vilmossal – aki végül visszalépett a jelöléstől. Végül konszenzusos alapon, Vaszary hercegprímás javaslatára H-re esett a választás. Ferenc József 1897. október 28-án nevezte ki az 54 éves H-t a pécsi egyházmegye püspökévé. Az új püspök november 18-án tette le az esküt a király előtt. A Szentszék december 15-én erősítette meg a kinevezést. H-t 1898. január 2-án szentelte fel Vaszary érsek a budai prímási palota kápolnájában, ünnepélyes keretek között, Császka kalocsai érsek és Boltizár József prímási helynök segédletével. H. püspöki székét január 27-én foglalta el, ebből az alkalomból programbeszédet mondott, 700 fős fogadást tartott és 10 000 forintot adományozott a szegények javára. A főváros liberális sajtója szokatlanul kiemelt figyelmet szentelt H. személyének és a beiktatási ünnepségnek. Nézeteltérés támadt abból, hogy a számos magas rangú vendégre való tekintettel a két protestáns és az izraelita küldöttség részére csupán a 13. és a 14. helyet tartották fenn, mire azok lemondtak a részvételről. Ezt azonban a sajtó nem az új főpásztornak, hanem inkább a helyi szervezőknek rótta fel. Kiemelte, hogy H., egyházmegyéjének írt első pásztorlevelében nagy hangsúlyt helyezett a hazaszeretetre. Az osztrák újságokig terjedt az a hír, miszerint H. a pécsi kaszárnya tisztjeinek „tréfából" 10 000 korona értékű berendezést adományozott, miu-

tán azok tiszti étkezdéjük konyhai felszerelésére panaszkodtak. Az akkor még a hierarchiával szemben kritikus, keresztényszociális bécsi *Reichspost* kikérte magának az ilyen jellegű tréfákat, és rámutatott a kétségtelenül hasznosabb szociális célokra.

Bár H. mindössze hat évig kormányozhatta egyházmegyéjét, a beszámolók tanúsága szerint figyelemre méltó lépéseket tett a művészetpártolás, az építkezés, az egyházkormányzat és mindenekelőtt az egyházmegyei iskolaügy terén. Mindezt jelentős jövedelme (1900-ban 21 329 korona adó) biztosította. A tanügy terén nagyszabású tárgyalásokat folytatott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal a Püspöki Líceum és a Püspöki Tanítóképző *(Praeparandia Episcopalis)* anyagi és személyi ügyeinek újjászervezéséről, amely hosszas nyilvános vitát követően elnyerte a királyi megerősítést. Mindkét intézmény fenntartását ettől kezdve a püspökség jövedelmeiből kellett fedezni, ezt egészítette ki egy H. által e célra tett 100 000 forintos alapítvány jövedelme. 1900-ban létrehozta a Püspöki Tápintézetet *(Institutum pro Alendis Pueris)*, amelyben szegény sorsú tanulók napi háromszor kaptak ingyen kosztot és szükség esetén szállást is. A felvételhez a szegénységi bizonyítvány mellett jó iskolai bizonyítvány is kellett. A diákok felvételéről személyesen a püspök döntött. H. egyik körlevelében állandó önképzésre buzdította az egyházmegye elemi iskoláiban tanítókat, és gondoskodott a hitoktatás szigorú felügyeletéről is. A klerikusok szemináriumi képzésébe beépítette a szociológiai előadásokat is, és a földművelésügyi miniszter kérésére a mezőgazdaság oktatásáról is gondoskodott. Kezdeményezte egy katolikus egyetem Pécsett történő felállítását is, e célra 1899-ben 100 000 forintos alapítványt tett, terve azonban politikai és anyagi okokból nem valósult meg. Tervezte a pálosok újbóli letelepítését is az egyházmegye területén, melynek előkészítésére saját költségén négy szerzetest taníttatott. A püspöki konferencián jegyzőkönyvvezetői feladatot látott el.

H. újjászervezte a papi nyugdíjrendszert. Püspöksége előtt az egyenlő nyugdíjösszeg elve volt az irányadó minden egyes nyugdíjas papra nézve, tekintet nélkül a szolgálati évekre. Ettől kezdve a kifizetéseket egy testület számolta ki meghatározott szempontok alapján, így az követhetőbb lett. H. kezdeményezésére jött létre a világi papok missziós egylete, amely más egyházmegyék számára is követendő példa volt. Az egylet célja népmissziók lebonyolítása volt, mivel az addig ezzel foglalkozó szerzetesek már nem feleltek meg az egyházmegye követelményeinek. H. más módon is előmozdí-

totta az egyházmegye hitéletének elmélyítését: támogatta a lelkiségi mozgalmakat, a vallásos társulatokat és a katolikus egyesületeket, és gyakran vállalta azok fővédnökségét. A szemináriumban működő Szent Pál Társulat számára új alapszabályt alkotott, püspöksége idején jött létre az egyházmegye első Mária-kongregációja és indult újra az Oltáregylet.

H. felújíttatta az 1797-ben pálos udvarháznak épült püspökszentlászlói püspöki nyaralót. Mellé arborétumot létesített, amelyben különféle világtájak növényeit honosította, a kastély mögötti sziklába pedig ciszternát építtetett. Az arborétum és az épület ma is látogatható. A pécsi püspöki palotába bevezettette az áramot. A hadgyakorlat során az egyházmegyébe látogató király tiszteletére a görcsönyi templomot új világítással, padokkal, szőnyegekkel és ablakokkal látta el. A székesegyház építési munkálatai során előkerült román kori és gótikus szobrokat lapidáriumban helyezte el, amely ma is működik. A püspöki uradalom kezelését testvérére, Elekre bízta, aki gondoskodott annak modernizációjáról. Intézkedései közé tartozott, hogy az alkalmazottak részére lakást biztosítottak.

H. sajtóvisszhangja mindvégig pozitív volt, csupán két eset jelentett kivételt, amikor H-t hazafiatlansággal vádolták. 1898-ban egy kaszárnya kápolnájának szentelése alkalmával a császári himnusz helyett a magyar himnuszt akarták elénekelni, amit H. megtiltott. Ennek során a magyar egyház iránymutatását követte, amely szerint a nemzeti himnusz nem tartozik az egyházi énekek közé, ezért nincs helye a liturgiában. 1903-ban egy hasonló eset után a nacionalista körök heves támadást intéztek H. ellen a sajtóban és az országgyűlésen. Amikor Ferenc József király 1901-ben a szlavóniai hadgyakorlat idején több órás látogatást tervezett a püspöki palotában, H. elrendelte az épület alapos felújítását.

1903-ban bélrákot állapítottak meg nála, amelyet korábban eltitkoltak előtte. Orvosi tanácsra újabb kúrára ment Karlsbadba, ahová augusztusban szertartója és ezredorvos unokaöccse is elkísérte. Bár műtétje sikeres volt, ugyanott, 1903. szeptember 1-én, 60 évesen, váratlanul elhunyt. Holttestét Bécsen át szállították Pécsre, ahol szeptember 7-én temették el a székesegyház melletti sírboltban. A szertartást Kohl Medárd esztergomi segédpüspök és kanonok végezte. Az ószövetségi Bölcsesség könyvéből vett sírfelirata (*„Consummatus in brevi, explevit tempora multa."*) korai halálára utal, ugyanakkor megerősíti H. püspöki mottójának (*„Laborare"*) megvalósulását is, amelyhez egész egyházkormányzása alatt hű maradt. Elkötelezettsége életében és halála után is elismerést váltott ki az egyházmegyében. A polgári sajtó

megemlékezéseiben hangsúlyozta, hogy H., követve mentora, Vaszary érsek példáját, a többi felekezet felé békülékenységet tanúsított, továbbá kiemelte a püspök „izzó hazaszeretetét”.

• *Források*: MNL BaVL Németh Béla jegyzetei, XV/6; MNL OL Wlassics család levéltára, Wlassics I. Gyula báró (P 1445), 6. doboz; PEL Székeskáptalani Levéltár, Káptalani Gyűlési Jegyzőkönyvek 1896–1903 (II.1.c.2.); PEL Hagyatékok, letétek, Szőnyi Ottó hagyatéka, 1901. évi napló (V.B.51.); PEL Püspöki Levéltár, A pécsi székesegyházi plébánia halotti anyakönyvének másodpéldánya 1903. (I.1.d.1.); PEL Püspöki Levéltár, Acta Lycei 1897–1903. (IV.2.); PEL Hagyatékok, letétek, Hetyey Sámuel pécsi püspök szentbeszédei (V.A.04.); PEL Püspöki Levéltár, Litterae Circulares (I.1.f.1.); PEL Püspöki Levéltár, Protocollum anni (I.1.a.2.); PEL Püspöki Levéltár, Püspöki Uradalom Levéltára (I.4.); MNL GYMSV SL Diplomatikai Levéltár; MNL GYMSV SL Hettyey család levéltára; MNL VaVL Vas vármegye felekezeti anyakönyvei másodpéldányainak levéltári gyűjteménye, Egyház-hetye 1843; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 14. 10. 1897, 3./27./28. 1. 1898, 4. 11. 1901, 2./5. 9. 1903; *Wiener Salonblatt* 13. 10. 1901; *Illustriertes Wiener Extrablatt* 15. 7. 1903; *Das Vaterland* 8. 9. 1893, 29. 1. 1898, 3. 9. 1903; Szilvek Lajos, *Hol állítsunk katholikus egyetemet?* Pécs 1900; Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XIV. kötet, Budapest 1903. • *Irodalom*: Balogh Gyula–Szluha Márton, *Vas vármegye nemes családjai*, Budapest 1999, 200; Borsy Judit, *Németh Béla élete*, A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére (szerk. Fedeles Tamás–Horváth István–Kiss Gergely), Budapest 2007, 9–21; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Gál Attila, *Armis et litteris. A pécsi m. kir. Zrínyi Miklós honvédgyalogsági hadapródiskola történetéből 1898–1944*, Budapest 2001; Hanuy Ferenc, *Katolikus egyetem Pécsett*, Pécs 1903; HC VII–IX; Horváth István, *Hetyey Sámuel pécsi püspök emlékezete*, Jó Hír. A Pécsi Egyházmegye lapja 3 (2006) 8: 11–14; Kempelen Béla, *Magyar nemes családok V*, Budapest 1913, 49–50; Komócsy István, *Hetyei Hetyey Sámuel pécsi megyés püspök 1845–1903*, Pécs 1903; Kovács Zoltán, *Hetyey Sámuel pécsi püspök (1897–1903)*, Egyházi arcélek a Pécsi Egyházmegyéből (szerk. Fedeles Tamás–Kovács Zoltán–Sümegi József) (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből V), Pécs 2009, 109–154; *Pécs Lexikon*; Romaisz Ferenc, *A pécsegyházmegyei világi papok missiós egyletének története és tanulságai 1899–1906*, Pécs 1906; Salacz, *Egyház és állam*; Tusor Péter–Kanász Viktor, *Fraknói Vilmos és Pécs püspöki trónja*, Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete (CVH I/24), szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor, Budapest–Róma 2024, 155–208; Várady Ferenc, *Baranya múltja és jelene*, Pécs 1897, II, 523–532.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 156–159.

Damásdi Zoltán

I.5.8. Zichy Gyula, zichi és vásonykeői, gróf (1871–1942)

Pécs, 1906. február 7. – 1925. szeptember 5.
Kalocsa, 1925. szeptember 5. – 1942. május 20.

Z. 1871. november 7-én született gróf zichi és vásonykeői Zichy János († 1905) és Maria Redern († 1910) gyermekeként a Fejér vármegyei Nagylángon (ma Soponya része), a család ottani kastélyában. Két fivére és két lánytestvére volt. Anyja Friedrich Wilhelm von Redern porosz evangélikus főnemes, nagybirtokos, egy ideig szentpétervári nagykövet lánya, a csillagkeresztes rend tagja, Erzsébet királyné udvarhölgye volt és 1910-ben, 69 évesen hunyt el a pécsi püspöki palotában. Z. a középiskolát a Bécs melletti kalksburgi jezsuita gimnáziumban kezdte, ahol P. Velics László magyar jezsuita volt a mentora. A felsőbb évfolyamokat a székesfehérvári ciszterci gimnáziumban járta ki. Teológiai tanulmányait az innsbrucki jezsuita egyetemen végezte. 1895. július 6-án, a család nagylángi kastélyának kápolnájában szentelte pappá Steiner székesfehérvári püspök. 1896–1897-ben formálisan Budakeszin káplán, de elsődlegesen diplomatának tanult Rómában, a pápai *Academia dei Nobili* növendékeként, ahol 1897-ben végzett. Tanulmányútjai során megfordult Németországban, Olaszországban és Hollandiában, majd ugyanabban az évben visszatért Rómába, ahol a pápai *Gregoriana* egyetemen tanult tovább, melyet 1901-ben teológiai doktorátussal fejezett be. Tanulmányai végeztével XIII. Leó pápa maga mellé vette valóságos (szolgálattevő) kamarásként, e hivatalában X. Pius pápa is megtartotta. Ferenc József király 1902-ben a Boldogságos Szűzről nevezett bulcsi apáti címet és javadalmat adományozta neki, majd 1905. október 17-én a pécsi egyházmegye püspökévé nevezte ki. Ezzel lezárult a püspöki szék két éves üresedése. A Szentszék által sürgetett kinevezéstől Lukács György vallás- és közoktatásügyi miniszter azt remélte, hogy Z. Rómában sikeresen fogja képviselni a magyar egyház érdekeit. X. Pius pápa december 11-én hagyta jóvá a döntést, majd 1905. december 21-én a Székesfehérvárra kinevezett Prohászka Ottokárral és a Rozsnyóra helyezett Balázs Lajossal együtt személyesen szentelte püspökké a Sixtus-kápolnában, Városy Gyula kalocsai érsek és Mailáth Gusztáv erdélyi püspök segédletével. Pécsi bevonulására és székfoglalójára 1906. február 7-én, édesapja halála miatt szerény külsőségek között került sor.

Pécsi püspökként kezdeményezéseit a kor katolikus eszménye, mindenekelőtt annak társadalompolitikailag aktív, keresztény szociális változata alapozta meg. Z. jelentős mértékben adományozott e célra személyes vagyonából és püspöki javadalmaiból – akár anyagi kockázatok árán is. Céljai elérésében kitűnő társadalmi és családi kapcsolatai támogatták. Nagybátyja, Zichy Nándor, 1911-ben bekövetkezett haláláig a magyarországi „harcos" katolicizmus vezéralakja, bátyja, Zichy János 1901 óta a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének elnöke és a magyar katolikus nagygyűlések szervezője, 1910 és 1913, majd 1918. május 8. és 1918. október 31. között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

Z. kiemelt fontosságúnak tekintette a katolikus tanítás és nevelés ügyét. Székfoglalóját követően a püspöki kar megbízásából védnöke lett a Magyar Katolikus Tanítók Országos Szövetségének és a Katolikus Tanügyi Tanácsnak. E minőségében két országos tanügyi kongresszust vezetett. Megalapította az Egyházmegyei Általános Tanítóegyesületet, amely az egyházmegye összes római katolikus tanítóját tömörítette és évente egyszer gyűlésezett. Az egyesület a tanítói lakások és az elemi iskolai tantermek építését segélyekkel, valamint az egyházmegyei alapítványi pénztár és a Pécsegyházmegyei Takarékpénztár által folyósított kedvező kölcsönökkel támogatta. Z. püspöknádasdi kastélyának felajánlásával jött létre 1909-ben a *Julianeum* javító-nevelő intézet, melyet az Országos Katolikus Patronázs Egyesület működtetett. Z. tanügyi tevékenységének csúcspontja a pécsi *Pius-alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus* 1912. évi alapítása volt. Az akkor regnáló Pius pápáról elnevezett, a kor legmagasabb követelményeinek megfelelően felszerelt intézményt a jezsuiták vezetésére bízta. Az intézmény 1914-ben költözhetett be új épületébe, melynek építését Z. nagy összegű alapítvánnyal támogatta. Saját vagyonából áldozva járult hozzá a Miasszonyunkról Nevezett Női Kanonokrend pécsi leánygimnáziuma és a pécsi *Emericanum* fiúinternátus megnyitásához is. 1915-ben Dombóváron letelepítette az orsolyitákat, Palotabozsokon a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővéreket. Meghatározó szerepe volt a pálosok visszatelepítésében Magyarországra. A szerzetesrend újraindulását kifejezetten Pécsre kívánta, ahol annak anyagi alapjait is előkészítette.

Z. különös gondot fordított a katolikusok hatékonyabb megszervezésére és társadalmi jelenlétének előmozdítására. 1907 augusztusában – a vidéki városok közül elsőként – Pécs adott otthont az Országos Katolikus Szövet-

ség VII. Nagygyűlésének. A gyűlésen – amelyre a katolikus egyházon belüli több éves, politikai hátterű viszályt követően került sor – öt püspök és több ezer hívő vett részt. Ekkor jött létre – elsősorban Prohászka székesfehérvári püspök kezdeményezésére – a Katolikus Sajtóegyesület, amelyet Z. jelentős mértékben támogatott. A növekvő szociáldemokrata befolyás ellensúlyozására támogatta a keresztényszocialista mozgalomhoz kapcsolódó kezdeményezéseket és társulásokat, különösen a katolikus sajtóügyet; ez az elkötelezettsége markáns kapitalizmus- és liberalizmus-kritikával párosult. A budapesti *Újlap*hoz 1907-től mellékletként kiadatta a *Pécsi Újlap*ot. Részvénytársasági alapon új nyomdát és könyvkereskedést létesített *Dunántúl* néven, amely 1911-től azonos címen katolikus napilapot is kiadott. A lap megszakítás nélkül 1944. novemberig jelent meg. A katolikus sajtó támogatására évente úgynevezett sajtóvasárnapot szervezett. A Lajtán túli területekhez hasonlóan Pécsett is létrejött a Katolikus Népszövetség, amely minden katolikus politikai kezdeményezés bázisát jelentette és 1911-ben már 279 320 tagot és 3394 egyházközséget számlált.

Papjai tudományos felkészültségének elmélyítése érdekében átszervezte a hittudományi főiskolát. Az ügy nyomatékosítására számos alkalommal maga elnökölt a vizsgabizottságban. A szokásos bécsi és budapesti egyetemi kurzusok mellett Innsbruckba és Rómába is rendszeresen küldött tehetséges növendékeket. Az aktív papságot püspöki körleveleken keresztül is rendszeresen megszólította. A plébániák számára tízévenként kötelezően előírta missziók tartását. Plébániát alapított Lippón, Pécs-Vasason, Mánfán, Tengelicen, Decsen és Dunaföldvár-Külvárosban. Püspöksége idején épült templom Pécs-Somogyon, Pócsán, Nagybudméron, Bodán, Kátolyon, Pécsszabolcson, Barátúron, Bánfán, Mázán, Drávakeresztúron, Sellyén, Pécs-Vasason, Pécs-Gyárvárosban, Ófaluban, Nakon, Tabódon és Tengelicen. Kormányzása alatt számos, a hagyományos jezsuita mintát követő Mária-kongregáció alakult: az Urak, az Úrinők, az Úri leányok társulatai; a jogakadémiai, a főgimnáziumi, az állami főreáliskolai, a felsőbb leányiskolai, a Pius-gimnáziumi, a honvéd hadapródiskolai kongregációk; továbbá ekkor alakult meg a Katolikus Anyák Köre, a Nővédő Egyesület és a Szociális Misszió Társulat szervezetei. Az ausztriai német nemzeti sajtó 1912-ben arról tudósított, hogy Z. a nacionalista körök nyomására a nagyrészt németajkú Pakson a heves tiltakozások ellenére német helyett magyar nyelvű szentmisét vezetett be.

Z. püspökségének virágzó időszakát az első világháború törte ketté. Az 1918 novemberétől 1921 augusztusáig tartó szerb megszállás kettészakította az egyházmegyét. Z. a megszállt területen tartózkodott, elzárva Esztergomtól és egyházmegyéje nagyobb részétől is. A trianoni békeszerződés értelmében az egyházmegye Dráván túli és a Baranya-háromszögben lévő területei az akkor alapított Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kerültek. Ez 28 plébániát érintett. Az elcsatolt terület Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság néven a diakóvári püspökség fennhatósága alá került.

A vesztes háborút követően Pozsonyból Pécsre költözött az Erzsébet Tudományegyetem. Mivel az intézmény arra kényszerült, hogy könyvtárát Pozsonyban hagyja, Z. az egyetem rendelkezésére bocsátotta örökös használatra 30 000 kötetes könyvgyűjteményét és a püspöki könyvtár épületét. A város érdekében végzett tevékenysége elismeréséül Z-t 1925. december 22-én Pécs díszpolgárává választották, 1926-ban pedig utcát neveztek el róla.

Politikai nézeteit tekintve a '20-as években Z. a legitimista püspökök csoportján belül – Mikes János szombathelyi és Hanauer István váci püspök mellett – a kimondottan aktív karlisták közé tartozott. Jórészt ennek következménye, hogy személye nem vált meghatározó tényezővé a püspöki kar két világháború közötti irányvonalának alakításában. Z. mindkét püspöki székében gyakran fogadta a Habsburg-ház tagjait, és 1924-ben pásztorlevélben emlékezett meg Károly királyról. 1930-ban meglátogatta Zita királynét a belgiumi Steenockerzeele (Steenokkerzeel B) kastélyban, és 1931-ben Ottó trónörökös névnapja alkalmából ünnepi szentmisét rendelt el a kalocsai főegyházmegye minden templomában. Hivatalánál fogva tagja volt a főrendiháznak, majd a felsőháznak, 1929-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja lett.

Várady kalocsai érsek 1923 februárjában bekövetkezett halála után hosszadalmas diplomáciai tárgyalások kezdődtek a magyar kormány és a Szentszék között a főkegyúri jogról és az aktuálisan betöltendő méltóságról. Budapest Prohászka székesfehérvári püspököt akarta érseknek, míg Róma Z-t támogatta. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az ahhoz kapcsolódó politikai bonyodalmak és személyes okok miatt egyik jelölt sem vágyott az érseki székre. XI. Pius azzal zárta le a vitát, hogy 1923. december 10-én Z-t a kalocsai érsekség apostoli adminisztrátorává nevezte ki, anélkül, hogy felmentette volna pécsi hivatalából. Z. kalocsai székét 1924. január 27-én foglalta el. Egy évvel később a Szentszék „for-

dított" az addigi helyzeten és Z-t 1925. szeptember 5-én – ismét a magyar kormány véleményétől függetlenül – kalocsai és bácsi érsekké és pécsi apostoli kormányzóvá nevezte ki. Z. az 1925-ös szentévben zarándoklatot vezetett Rómába, 1926-ban elnyerte a pápai trónállói címet. Ugyanakkor annak ellenére, hogy Z. továbbra is mindkét egyházmegyével rendelkezett, a két javadalom és Z. magánvagyona ekkorra már együttesen sem volt elég ahhoz, hogy a püspök nagyvonalú alapításait, megkezdett építkezéseit finanszírozni lehessen. A két egyházmegye egyidejű kormányzásának Virág Ferenc pécsi püspöki kinevezése vetett véget, melyre 1926 tavaszán került sor.

Z. kalocsai érseksége kezdettől fogva kedvezőtlenebbül alakult, mint pécsi időszaka. Az egyházmegyének a határon túlra került részét Z. sohasem láthatta, mozgásterét súlyos gazdasági nehézségek és betegségei is korlátozták. Legnagyobb kalocsai vállalkozása az Érseki Szent Kereszt Kórház újjáépítése és bővítése, valamint az 1928-as egyházmegyei zsinat volt. 1927-ben felkarolta a kezdeményezést, hogy elhunyt kollégája, Prohászka Ottokár emlékére emléktemplom épüljön Székesfehérvár egyik munkásnegyedében. 1929-ben és 1931-ben nemzeti zarándoklatot vezetett a Szentföldre, ahol a beuroni bencések jeruzsálemi Dormitio-apátságában magyar kápolnát létesített és rendezett be.

1938 elején Z. a *Politika* c. lapban felszólította a katolikus egyházat a szélsőséges politikai mozgalmak, különösen a nemzetiszocializmus ellen, amely a katolikusokat és a protestánsokat egyaránt „mártíréletre" kényszeríti. 1939-ben a püspöki kar a zsidótörvény által sújtott katolikusok védelmére létrehozott, püspökkari felügyelet mellett működő Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetésével bízta meg. 1940 őszén – még a harmadik zsidótörvény meghozatala előtt – indítványt terjesztett a püspöki konferencia elé, hogy közös körlevelet adjanak ki a törvények embertelen végrehajtása miatt. Ilyen jellegű tiltakozásra azonban csak Z. halála után került sor.

Z. élete utolsó hónapjaiban számos műtéten esett át; végül ezüstből készült gégét kapott. 1942 tavaszán kénytelen volt megszakítani bérmálási útját. Két nappal később, május 20-án, 72 éves korában, Kalocsán hunyt el agyhártyagyulladásban. Az ottani székesegyház kriptájában temették el. Az ismertetett tevékenységei ellenére Adriányi egyháztörténész Z-t nem sorolja a katolikus Magyarország 1895–1945 közötti meghatározó alakjai közé.

• *Források*: KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (Personalia 2002) (I.1.c.), Zichy Gyula; PEL Püspöki Levéltár 1905/3276, 1905/3688, 1905/3933, 1906/294, 1906/311, 1906/576, 1918/4348; PEL Püspöki Levéltár, Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (I.1.f.1.) 1905/XVIII. sz; MNL BaVL Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve 255/1925. (dec. 22.); ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Das Vaterland* 9. 2. 1906, 27. 9. 1910; *Sport und Salon* 14. 9. 1907; *Pester Lloyd* 16. 10. 1911; *Deutsches Volksblatt* 22. 7. 1912; *Evangelische Kirchenzeitung für Österreich* 15. 4. 1916; *Wiener Salonblatt* 26. 7. 1925, 22. 11. 1931; *Reichspost* 9. 3. 1924; 15. 7. 1927; *Jüdische Presse* 14. 1. 1938. • *Irodalom*: Bánkuti Gábor, *A Pécsi Jézus Társasági Pius-Alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus története*, Pécsi Szemle 15 (2012) tél: 74–81; Bánkuti Gábor, *A pálosok és Pécs*, Pécs 2021, 75–78; Beke Margit (szerk.), *A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II*, München–Budapest 1992, II, 257–258; Csibi Norbert, *Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs)*. Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században (szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Budapest–Pécs 2014, 487–514; Andor Csizmadia, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1967, 179–183, 276–298; Gergely, *A katolikus egyház*, 106, 137; Haeffler István, *Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*, Budapest 1940, 406–407; HC VII–IX; Lakatos Andor, *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki székben (1923–1942)*, Horváth–Kikinda, Emlékkötet, 111–134; Móró Mária Anna, *Zichy Gyula gróf – A „Piusalapító" püspök*, Pécs-baranyai Történelmi Arcképcsarnok CD-ROM (kiad. Ódor Imre–Lengvári István), Pécs 2003; Nagy Imre Gábor, *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*, Horváth–Kikinda, Emlékkötet, 11–27; Tengely Adrienn–Kovács Zoltán, *A milleniumtól a szerb megszállás végéig*, Sümegi, Pécsi Egyházmegye, 169–176; Tóth Krisztina, A pécsi püspöki szék 1926-os betöltése, Századok 154 (2020) 4: 855–880.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 159–164.

Bánkuti Gábor

I.6.
SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS ALBA-REGALENSIS

I.6.0. A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A székesfehérvári egyházmegye területe 1776-ig az I. (Szent) István király egyházszervezésére visszanyúló veszprémi püspökség része volt. A helyi önálló egyházi szervezet történelmi magja az a társaskáptalan, amelyet ugyancsak az államalapító István király hozott létre, kiemelve azt a területileg egyébként illetékes veszprémi püspök joghatósága alól, míg a pápák közvetlenül a Szentszék alá rendelték. E káptalan gondozta az ország egyik legnagyobb templomát, a Nagyboldogasszony tiszteletére épített királyi Bazilikát. A testület államjogi szerepe is rendkívüli volt, hiszen a koronázási jelvényeket és az ország levéltárát is őrizte. Nagyprépostja királyi kancellár, majd alkancellár, s e tisztében az állami írásbeliség vezetője.

Székesfehérvár a magyar államiság keletkezésétől fogva kulcsfontosságú profán és szakrális hely: itt tartották az első úgynevezett törvénylátó napokat, a későbbi országgyűléseket, a középkorban itt koronáztak 36 magyar királyt és itt temettek el Istvánon és fián, Imre hercegen kívül 14 királyt. A város virágzásának a török hódítás vetett véget 1543-ban. Az addigi egyházi és világi közigazgatási struktúrák felbomlásával megszűntek a káptalan helyéről és jogairól évszázadokon át folytatott viták is. A hatáskörökért folytatott küzdelem a város 1688. évi felszabadításával ismét feléledt, végül a káptalan és a bazilika mint *ecclesia regalis* (királyi templom) a prímás joghatósága alá került, hasonlóan a többi királyi alapítású, exempt egyházhoz.

Az 1770-es években a Habsburg-kormányzat nagyszabású egyházigazgatási reformba kezdett Magyarországon. E folyamat részeként Mária Terézia királynő a szinte irányíthatatlan méretű esztergomi (1776) érsekséget és a veszprémi (1777) püspökséget feldarabolta és Besztercebánya, Rozsnyó, Szepes, illetve Szombathely és Székesfehérvár székhellyel új egyházmegyéket hozott létre, amelyek sem történelmük, sem anyagi tehetősségük tekintetében nem versenyezhettek a Szent István-kori püspökségekkel.

Az esztergomi egyházmegye 1776-os széttagolásával Székesfehérvár exempt jellege megszűnt és néhány hónap erejéig betagozódott a veszprémi püspökségbe. Az uralkodó megszüntette az ősi fehérvári káptalant és 1777. február 17-ei dátummal megalapította a székesfehérvári egyházmegyét. A formális egyházjogi létesítésre VI. Pius pápa bullájával ugyanazon év június 17-én került sor. Védőszentje a Mennyekbe Felvett Szűzanya. A püspökség gazdasági alapjait területének tizedjövedelmei, a veszprémi egyházmegyétől megszerzett budai tizedek és a korábbi kiváltságos prépostság birtokai (Sárkeresztúr és az egyházmegye határán kívül eső Tés) jelentették. Megkapta továbbá tartozékaival együtt a jezsuiták hajdani fehérvári rendházához tartozó kisebb szőlőbirtokot. Évi 18 ezer forint körüli összjövedelmével a legszegényebb volt az ország püspökségei közül.

Első főpásztora a kiváló jogász, Séllyei Nagy Ignác (1777–1789) lett, ő alapozta meg és építette ki a püspökség infrastruktúráját és igazgatási rendszerét. Az új egyházmegye székesegyházává a középkori eredetű belvárosi plébániatemplomot alakították át, amelynek nagyszabású barokk felújítása nem sokkal korábban fejeződött be (1938 óta bazilika minor ranggal bír). A királynő 1778-ban, egy esztendővel a püspökség megalapítása után, e templomra bízta a Raguzából visszahozatott Szent István-fejereklye őrzését. A püspök 1788-ban utasítást adott a püspöki palota újjáépítésére, ami utódja, Milassin Miklós (1790–1811) alatt fejeződött be.

A püspökség területe és népessége

Az új egyházmegye területét teljes egészében a veszprémi egyházmegyéből hasították ki, földrajzilag kiterjedt egész Fejér vármegyére és Pilis vármegye legnagyobb részére, pontosabban a régi veszprémi püspökség e két vármegyébe eső plébániáinak területeire. A püspökség határai – mivel a trianoni békeszerződés közvetlenül nem érintette és csak a 20. század közepén

adott le két fíliát (Csajágot és Tornyót) – II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt, *Hungarorum gens* kezdetű apostoli konstitúciójáig lényegében nem változtak.

A székesfehérvári püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**ort.**	%	**izr.**	%
1822	195862	-	131289	*67*	4225	*2,1*	51238	*26*	4930	*2,5*	4180	*2,1*
1864	243622	-	164098	*67*	3783	*1,6*	63199	*26*	4103	*1,7*	8437	*3,5*
1891	294594	-	207718	*71*	5456	*1,9*	68153	*23*	3480	*1,2*	9507	*3,2*
1910	360015	*+84*	262454	*73*	6800	*1,9*	76409	*21*	8521	*2,4*	10415	*2,9*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	7	2,6 M	*14*	2,3 M	*13*	0,9 M	*5*

Források: 1822., 1864., 1891. és 1910. évi sematizmusok

A vallási összetétel a püspökségben egyértelműen eltolódott a katolikusok javára. Az izraelita vallásúak növekedése az 1860-as évekig tartott, ezután stagnált, majd – talán a fővárosba történt elvándorlás következtében – ismét kissé csökkent. A változások vesztesei az egyházmegyében egyébként is alacsonyabb arányban jelen volt protestánsok voltak, kivált a reformátusok, akiknek lakossági aránya a mintegy egynegyedről egyötödre zsugorodott. Az ortodoxok jelenléte – időközbeni visszaesés után – arányukat tekintve 1910 körül ismét hasonló értékeket, mint az 1820-as években. (Klieber, *Bischofslexikon*, 166.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A püspökséggel egyidejűleg került sor a hattagú (1841-től nyolc fős) székeskáptalan felállítására is, amelynek tagjait pályázat útján választották ki. A székeskáptalan a volt komáromi jezsuita rendház egyházmegyében lévő birtokait nyerte el: megkapta a gyúrói, az etyeki, a sóskúti, és a pákozd–sukorói uradalmakat.

Az új püspökséghez tartozott nyolc címzetes apátság és öt címzetes prépostság, valamint hatvan feletti plébánia. A plébániák számát tekintve eltérőek az adatok: az alapítólevél 62-t, a szakirodalom – feltehetően elírással – 63-at, míg egy idős modrusi kanonok a bécsi nunciatúrán 1777 márciusában 60-at említ.

Az újabb kutatások egyik számot sem tudják megerősíteni, a legmegengedőbb számítás szerint 1777-ben legfeljebb 59 plébánia volt a területen. Ám az új egyházmegye három, Pilis vármegyében fekvő exempt plébániát is körülölelt úgy, hogy joghatósága nem volt felettük. Ezek: Budaörs, Budajenő (fíliájával, Telkivel, ahol a skót bencések apátsága állt) és Szentendre.

A lélekszám rohamosan gyarapodott: az 1778-as összeírás szerint 84 239 hívő élt itt, ami már messze meghaladta az 1769. évi összeírás alapján becsülhető számot. A plébániák száma a demográfiai változásokat követve fokozatosan nőtt: 1810-ben 76, 1846-ban 85, 1864-ben 91, 1874-ben 92, 1925-ben 109, 1950-ben 162 volt. A plébániák kezdetben – megőrizve a veszprémi püspökség fennhatósága alatti szerkezetet – 2 főesperességet (a székesegyházit és a budait) és 8 esperességet alkottak. Ezek száma a plébániák gyarapodásával együtt emelkedett: 1810 és 1846 között 10, 1864-ben már 11, 1874-től 12. Nagyobb változások Shvoy Lajos püspöksége (1927–1968) idején következtek be: az esperesi kerületek számát 22-re, a főesperességekét négyre emelte. Újabb határrendezés 1993-ban, majd 2004-ben történt.

Az egyházmegye nyelvileg meglehetősen tagolt volt, jóllehet a nyelvi sokszínűség az évtizedek során csökkent. Az 1842. évi sematizmus kimutatása szerint az istentisztelet 27 plébánián kizárólag, és további 15-ben túlnyomórészt magyarul folyt, 16-ban, illetve további 14-ben csak, illetve főleg németül, négyben, illetve egy plébánián a hívőket kizárólag „szlovákul" és „illírül" látták el. A többi plébánián több mint két istentiszteleti nyelvet használtak. Vallási tekintetben a katolikusok és a reformátusok domináltak, míg az összes többi felekezet az országos átlag alatt vagy – és ilyenek a görögkatolikusok vagy unitusok – egyáltalában nem volt jelen az egyházmegyében.

Másképpen tükröződik az 1822. évi sematizmus szerint a felekezet épületinfrastruktúrája. Akkor a katolikusok számára 171 állandó és 31 ideiglenes istentiszteleti hely állt rendelkezésre (egyre 650 hívő jutva), a reformátusoknak 61 (egyet 840 főre számítva), az evangélikusoknak 7 (egy-egy 704 főre), az ortodoxoknak 12 (mindegyikre 418 fő). A papság számának növekedése elmaradt a hívők számának növekedésétől: 1822-ben a püspökségben összesen 147 egyházmegyés pap volt; közülük 77 plébános és 33 káplán közvetlenül a lelkipásztori szolgálatban, további három plébános és tíz káplán a szerzetesek közül került ki. 1864-ben 144 egyházmegyés papot tartottak nyilván, akik közül 114 lelkipásztorként szolgált. 1891-ben viszont már csak 136 egyházmegyés papról

tudni, közülük 109 a lelkipásztorkodásban tevékenykedett (ehhez jött még 40 férfi szerzetes három rendházban, valamint 43 apáca nyolc házban). Székesfehérváron 1856-tól lazarista nővérek dolgoztak a betegellátásban, ők 1889-től egy-egy idősotthont és árvaházat láttak el. 1864-től a Szatmári Irgalmas Nővérek is letelepedtek, ők gondozták a Ferenc József Nőnevelő Intézetet. 1910-ig elsősorban a szerzetesrendek létszáma növekedett. Ekkor 163 egyházmegyés papot írtak össze (közülük 132 főt lelkipásztorként alkalmaztak), további 31 pap és 15 testvér öt rendházban élt (ciszterek, ferencesek, kapucinusok, lazaristák, szerzetesrendi tanítók). A női szerzetesek száma meghaladta a férfiakét: 1917-ben négy közösségben 192 apáca élt 18 rendházban, e számot egészíti ki a Szent Kereszt Irgalmasrendi Nővérek 34 apácanövendéke.

Papnevelés és oktatás

Mivel kezdetben az egyházmegyének nem volt saját szemináriuma, az új papi nemzedék idegenben nevelkedett. Milassin Miklós püspök a volt karmelita rendházat megszerezte a papi utánpótlás számára, és 1802-ben 23 növendékkel megnyílt az egyházmegyei papnevelő intézet. (1822-ben 14, 1862-ben 24, 1887-ben 17 teológus). Kisebb megszakításokkal ugyanaz az épület szolgálta az egyházmegyei papképzést, egészen 1952-ig, amikor is összevonták a vidéki szemináriumokat és megszűnt.

Gyakran tanultak itt boszniai ferencesek és ciszterciek. Néhány teológus a bécsi *Pazmaneum*ban, illetve a pesti Központi Szemináriumban kapott képzést. Fennállása alatt 1816-tól 1918-ig a bécsi császári *St. Augustin Höhere Teologische Lehranstalt*ba *(Frintaneum)* a Székesfehérvári Egyházmegye 11 papot küldött doktori tanulmányok végzésére. Közülük három a forradalom előtt (1818, 1834, 1846), négy az abszolutista időszakban (1853, 1857, 1861, 1867), négy az 1890-es és az 1910-es években (1891, 1893, 1910, 1917) tanult az intézményben.

Az egyházmegye 19. században élt papjai közül többen is kitűnnek tudományos és hitéleti szervező munkásságukkal. Közéjük tartozik a szónoki tehetségéről is híres Majer József (1785–1834) szemináriumi rektor, aki esélyes volt az esztergomi érseki székre is. Simonyi Pál (1764–1835), aki az egyházmegyét káptalani helynökként néhány évig vezette is, összeállította a székesfehérvári belvárosi plébánia kánoni látogatásának jegyzőkönyveit. Az egyetemi tanár Fejér György (1766–1851) éveken át

a pesti Egyetemi Könyvtár vezetője is volt. Farkas Ferenc nagyprépost (1786–1864), aki káptalani helynökként 1847-től 1851-ig irányította a püspökséget, elkötelezte magát a nőnevelés mellett. Czobor Béla (1852–1904) neves régész volt, munkásságáért a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Károly János (1834–1916) nagyprépost történetírói munkásságával tűnt ki. Kálmán Károly (1858–1913) sóskúti plébános, tehetséges zsoltárfordító és lapszerkesztő volt. Szentiványi Károly (1865–1947) a századvég katolikus szervezkedésének legsikeresebb formáját, a Katolikus Népszövetség gondolatát ültette át a gyakorlatba. Miller József (1866–1943) a századvég katolikus sajtójának közismert vezető egyéniségévé vált.

A székesfehérvári püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Milassin Miklós (1736–1811)	-	1790. 10. 11.	54	1811. 07. 02. *Üresedés: 65 hó*	21	-
2. Vurum József (1763–1838)	-	1816. 11. 24.	53	1822. 04. 19. *Üresedés: 4 hó*	5	Nagyvárad, Nyitra
3. Kopácsy József (1775–1847	-	1822. 08. 27.	47	1825. 06. 27. *Üresedés: 33 hó*	3	Veszprém, Esztergom
4. Szutsits Pál (1767–1834)	-	1828. 03. 23.	61	1831. 02. 28. *Üresedés: 10 hó*	4	Diakóvár
5. Horváth János (1769–1835)	-	1832. 01. 08.	62	1835. 01. 16. *Üresedés: 31 hó*	3	-
6. Barkóczy László (1792–1847)	-	1837. 08. 15.	45	1847. 12. 13. *Üresedés: 47 hó****	10	-
7. Farkas Imre (1788–1866)	-	1851. 11. 05.	63	1866. 01. 07. *Üresedés: 16 hó*	14	-
8. Jekelfalusy Vince (1802–1874)	-	1867. 05. 08.	65	1874. 05. 15. *Üresedés: 20 hó*	7	-
9. Dulánszky Nándor (1829–1896)	-	1876. 01. 14.	47	1877. 06. 25. *Üresedés: 22 hó*	1	Pécs
10. Pauer János (1814–1889)	-	1879. 04. 24.	65	1889. 05. 15. *Üresedés: 18 hó*	10	-
11. Steiner Fülöp (1839–1900)	-	1890. 09. 14.	60	1900. 08. 11. *Üresedés: 19 hó*	10	-
12. Városy Gyula (1846–1910)	-	1902. 03. 09.	56	1905. 12. 11. *Üresedés: 1 hó*	4	Kalocsa

13. Prohászka Ottokár (1858–1927)	-	1906. 01. 21.	48	1927. 04. 02.	21	-
			Átlag: 56 év	*Üresedés átlaga: 24 hó*	*Átlag: 9 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy a székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

*** Az üresedés alatt Karner Antal 1848. június 25-én kinevezett, de nem beiktatott püspök, mivel 1849. október 27-én a király győri püspökké nevezte ki, ahová 1850. június 9-én iktatták be.

Székesfehérvár a legalacsonyabb jövedelemmel bíró püspökségnek tekinthető. Az ide kinevezett püspökök közül többek életútja meglehetősen fordulatos. Vagy legfeljebb öt éven belül elhagyták a püspökséget egy jobban dotált, másik egyházmegye kedvéért (így történt öt esetben), vagy életük végéig itt maradtak. Eltekintve az első és utolsó püspöktől, akik 21–21 évig álltak a püspökség élén, az itt hivatalt viselők átlagban kilenc éves hivatali ideje rövidnek mondható. Átlag alig 56 évesen foglalták el hivatalukat, kivéve két püspököt (Kopácsy, Dulánszky), akik még nem voltak ötvenévesek. Egyetlen főpásztor sem ünnepelhette meg ezen a helyen a nyolcvanadik születésnapját. A püspökök számát tekintve a székesfehérvári egyházmegye vezet: 1804 és 1918 között itt követték a leggyakrabban egymást a főpásztorok. (Klieber, *Bischofslexikon*, 168–169.)

• *Források*: SzfvPL No. 540, 540/c, 551, 551/B. • *Irodalom*: Baróti János, *A veszprémi egyházmegye szétttagolása 1777-ben*, Kézirat, Őrtilos 1948 (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Könyvtára); Balogh–Gergely, *Egyházak*; Borovi József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*, Budapest 2000; Cs. Dobrovits Dorottya, *A székesfehérvári székesegyház*, Budapest 1982; Dóka Klára, *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1993/1–2, 181–201; Dóka Klára, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 3. Székesfehérvári Egyházmegye*, Budapest 1997; Fényi Ottó, *A székesfehérvári királyi bazilika és a kiváltságos prépostság utolsó száz éve (1688–1777–1800)*, A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben, Székesfehérvár 1977, 53–57; Forintos, *A székesfehérvári székeskáptalan*; HC VII–IX; Hermann István, *A veszprémi római katolikus egyházmegye igazgatása a 18. században*, Veszprém 2015; Károly János, *Fejér vármegye története I–V*, Székesfehérvár 1896–1904; Károly János–Nyirák Sándor, *Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére 1887*, Székesfehérvár 1877;

Mózessy Gergely, *A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben*, „Kit szolgáltatok egy árva hon volt…” Közlemények Székesfehérvár város múltjából (szerk. Csurgai Horváth József), Székesfehérvár 2000, 195–211; Mózessy Gergely (források válogatása, bevezető tanulmány, jegyzetek), *A Székesfehérvári egyházmegye zsinatai a 20. század első felében* (Egyháztörténeti Források 5.), Budapest 2016; Mózessy Gergely, *Veszprémiek a székesfehérvári püspökség korai éveiben*, A veszprémi püspökség „hosszú 19. százada”. A veszprémi egyházmegye története 1777–1917 között. A Veszprémi Érseki Főiskolán 2022. május 4-én és 2023. szeptember 28-án rendezett konferenciák előadásai (szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László), Veszprém 2024, 163–181; Németh László, *Székesfehérvári Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 714–725; Pauer, *Historia; Schem. Alba-regalen. 1822*, *1842*, *1864*, *1910*, *1977*; Szarka, *A székesfehérvári; A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára. 1038–1688–1988*, Székesfehérvár 1988; Török József–Legeza László, *Székesfehérvár évezrede*, Budapest 2000; Török–Legeza–Mózessy, *Jubilaeum; Univ. Schem. 1842.*

• Klieber, *Bischofslexikon*, 165–170.

Balogh Margit

I.6.1. Milassin Bertalan Miklós OFM [Milasin] (1736–1811)

Székesfehérvár, 1790. október 11. – 1811. július 2.

1736. május 1-jén született a Bács vármegyében, Baja mellett található Csávoly községben, parasztcsalád gyermekeként. Szülei, M. Péter és Pángyity Katalin bunyevác jobbágyok voltak, akik a Bertalan keresztnevet adták fiuknak. Gimnáziumi tanulmányait Bonaventura Basslich ferences támogatásával Baján, Budán, Kecskeméten és Szegeden végezte. 1756-ban a híres erdélyi zarándokhely, Máriaradna (Rodna RO) kolostorában belépett a ferences rendbe, ahol a Miklós nevet vette fel. A teológiát Budán végezte. Az egyre jelentékenyebb paphiány miatt még tanulmányai befejezése előtt, 1760. március 19-én pappá szentelték. Lelkipásztori feladatokat először Budán és környékén, majd a délszláv lakosság körében látott el. Biztosan megfordult a Budai-hegyekben: Solymáron, és Csepelen is. Az 1760. évi pestisjárvány idején a Tabánban végzett pasztorációs tevékenységével tűnt ki. A következő évben Firenzében fejezte be tanulmányait, és kiváló ered-

ményei elismeréseként felkérést kapott a lombardiai Lodiban működő ferences főiskolától filozófia oktatására. Emellett tábori lelkészként, illetve gyóntatóként szolgált, amire különösen alkalmassá tette magyar, német és szláv nyelvtudása. 1767-től kizárólag az utóbbi feladatot látta el. Amikor alakulatát Bécsbe vezérelték, a katonacsaládok gyermekeinek hitoktatását is elvállalta. II. József császár 1782-ben tábori főlelkésszé *(superior castrensis)* nevezte ki. Amikor az uralkodó 1788-ban személyesen vett részt a török háborúban, M. volt a gyóntatóatyja. A legfelsőbb hadúr különleges kegyét M. akkor nyerte el, amikor a császárt és kíséretét egy ellenséges támadás alkalmával jó helyismerete segítségével kimentette a fenyegető veszélyből.

II. József M-t 1790. január 19-én székesfehérvári püspökké nevezte ki. A császár február 20-i halála után II. Lipót újította meg a *nominatió*t 1790. április 20-án. A pápai megerősítésre június 21-én került sor. Kegyelmi folyamodványa által M. már a királynak tett hűségeskü és a szentszéki megerősítés előtt élvezhette a püspökség *temporalia*-jából származó jövedelmeket. Felszentelését Kerticza diakóvári püspök végezte a győri és a nagyváradi főpásztorok közreműködésével szeptember 8-án. Beiktatására 1790. október 11-én került sor. M. ebből az alkalomból Pál, Márton és Antal testvéreivel együtt nemességet nyert. A beiktatása utáni hetekben a vármegyékben tiltakozott a 18. század végén egyre inkább szokásossá vált magyar nyelvű üdvözlőbeszédek ellen. Ferenc király 1798-ban M-nak és öt másik személynek „együttesen" adományozta a bácsalmási (Aljmaš HR) Mária-kegyhelyet.

M. új működési helyén udvari összeköttetéseinek köszönhetően folytatta az 1789-ben váratlanul elhunyt hivatali előd, Nagy Ignác nagyszabású építkezési terveit. Feigs Ferenc Antal székesfehérvári építőmester 1788-ban kezdte meg az új püspöki palota építési munkálatait. Az északi szárny a megbízó halálakor már nagyrészt elkészült; M. először csak e szárny befejezését rendelte el. 1798-ban folytatódtak az építkezések; az elkészült épületszárnyat levéltár és iroda céljára alakították át. Mindmáig vitatott, hogy a Reider Jakab építész vezetésével folytatott építkezés az eredeti vagy új tervek alapján zajlott-e. Az egykori Nagyboldogasszony prépostsági templom romjainak elbontása után épült meg a főhomlokzat. A munkálatok 1802-ben fejeződtek be. M. végrendeletében számos értékes műtárgyat hagyott a püspöki palota berendezése céljára, ezekből azonban mára csak néhány maradt meg. M. másik kezdeményezése a papképzés meg-

szervezésére irányult. Első lépésként magyar és külföldi szemináriumokba küldte a papnövendékeket, amíg helyben nem állt rendelkezésre saját szeminárium. E célra eredetileg az egykori jezsuita rendház szolgált volna. József főherceg, a császár testvére és Magyarország nádora hathatós támogatásával M. végül az egykori sarus karmelita rendházban rendezte be a szemináriumot, ahol 1802. november 7-én négy tanárral és 23 növendékkel indult meg az oktatás. M. az intézményt 1805-ig saját jövedelméből működtette. A szeminárium és temploma 1809-ben a Napóleon elleni hadjáratban megsebesült katonák kórházaként működött. Az épület visszaszerzése céljából M. 348 forintot, több latnyi aranyat és ezüstöt juttatott a kincstárnak, melynek köszönhetően már 1810-ben sikerült kieszközölnie az udvarnál az épület visszaadását. A palota és a szeminárium mellett 1801-ben idős papok számára otthont létesített.

M. kevés közéleti szerepet vállalt; 1807-ben az országgyűlés első ülésén a rendekhez küldött főúri delegáció szószólója volt és a gyűlés nyitó nagymiséjét is ő mutatta be. Bizonyíthatóan foglalkozott irodalommal, tudománnyal és retorikával is. 24 éves tábori lelkészi szolgálata utóhatásának tudható be, hogy túlnyomórészt gyakorlati lelkipásztorkodással – többek között a társadalom peremére került csoportokkal – foglalkozott. Ezen felül a jövedelmekből nagy összeget áldozott a rászorulók, például sebesült katonák támogatására. 1809-ben szélütés érte, ettől kezdve ténylegesen Nagy Pál kanonok irányította az egyházmegyét. M. 1811. július 2-án, 75 évesen hunyt el Székesfehérváron. Augusztus 13-án, a székesegyház altemplomában helyezték örök nyugalomra. A temetési beszédet Horváth János veszprémi kanonok, M. későbbi hivatali utódja tartotta. VII. Pius fogsága miatt a püspöki szék öt évig üresedésben volt. Ekkoriban a hadi kiadások miatt a bécsi udvar jól tudta hasznosítani az egyházmegye bevételeit.

• *Művei*: *Protocollum Officii Vicariatus Castrensis*, SzfvPL No. 13. • *Források*: SzfvPL Acta Eccl. Alb. 1790–1797, 1798–1803, 1803–1810 (No. 5901/6–8); Milassin püspök végrendelete, 1810. április 2. SzfvKL No. 3504; *Preßburger Zeitung* 30. 1. 1798; *Wiener Zeitung* 22. 4. 1807; *Oesterreichische Zeitung* 11. 10. 1809. • *Irodalom*: Bahlcke, *Episkopat*; HC VII–IX; Fényi Ottó, *Milassin Miklós (1790–1811)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 76–80; Horváth János, *A' Boldogult Méltóság' Életének bővebb leírása*, Tökélletes fő pásztor (szerk. Horváth János), Veszprém é. n., 31–43; Károly, *Fejér Vármegye I*, 420–422; Mándics Mihály, *Milassin Miklós*

életútja, Csávoly 1996; MKL VIII, 88; Pauer, *Historia*, 294–295; *Schem. Alba-regalen. 1791*, *1792*, *1810*; Somogyi Árpád, *A Milassin-gyűjtemény nyomában*, Műgyűjtő IV/2 (1972), 1–4; Somogyi Árpád, *A székesfehérvári püspöki kincstár*, Művészettörténeti Értesítő XXI/2 (1972), 128–130; Török–Legeza–Mózessy, *Jubilaeum*, 26–27; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 170–172.

Smohay András

I.6.2. Vurum József [Wurm] (1763–1838)

Székesfehérvár, 1816. november 24. – 1822. április 19.
Nagyvárad, 1822. június 27. – 1827. szeptember 17.
Nyitra, 1827. november 7. – 1838. május 2.

→ nyitrai egyházmegye I.4.3.

I.6.3. Kopácsy József (1755–1847)

Székesfehérvár, 1822. augusztus 27. – 1825. június 27.
Veszprém, 1825. augusztus 28. – 1839. február 18./1842
Esztergom, 1839. május 28. – 1847. szeptember 18.

→ esztergomi főegyházmegye I.1.3.

I.6.4. Szutsits Pál Mátyás [Sučić] (1767–1834)

Székesfehérvár, 1828. május 18. – 1831. február 28.
Diakóvár-Szerém, 1830. június 13. – 1834. április 13.

1767. január 11-én született Szabadkán (Subotica SRB), bunyevác nemesi családban. Elemi iskoláit is itt végezte. Pauer János és Károly János nyomán elterjedt, hogy Székesfehérváron, de ez nem adatolható. A tévedés mögött vélhetően Szabadka „*Libera Ac Regia Civitas*" nevének helytelen feloldása áll. A szakirodalom állításával ellentétben a bölcsészeti osztályokat Pesten végezte, majd 1784-től teológiai tanulmányokat folytatott a kalocsai főegyházmegye kispapjaként, amelyet beárnyékolt II. József szemináriumokra vonatkozó előírásainak gyakori változása. A teológia első két évét így az Egerben felállított generális szemináriumban végezte, a következő két évet pedig a pesti intézetben töltötte. 1789 szeptemberében a főegyházmegye által megkövetelt vizsgákat letette, a kevéssel ezután kiadott sematizmus már a bécsi *Pazmaneum* növendékeként említi. Miután a szükséges életkort elérte, 1790. január 17-én pappá szentelték.

Káplánként szolgált Kerényben (Kljajićevo SRB) 1790-ben, Monostorszegen (Bački Monoštor SRB) 1790–1791-ben, Zomborban (Sombor SRB) 1791–1792-ben, majd 1792–1796 között Baján. Adminisztrátorként vezette a plébániát Csátalján 1796-ban, majd Bácsordason (Karavukovo SRB) 1796 októberétől 1797 decemberéig. 1798-tól 1803-ig (Duna)Bökény (Mladenovo SRB) plébánosa. 1802–1803 folyamán az alsó-bácsi esperesi kerület élén állt Kollonich László érsek megbízásából.

1804–1816 között Szabadka plébánosa, egyúttal 1812-től az ekkor megszervezett középső-tiszai, későbbi nevén szabadkai kerület első esperese is volt. 1809-ben címzetes sümegi apát lett. 1816-tól a kalocsai főszékeskáptalan kanonokja. 1819-ben rövid ideig a kalocsai szeminárium rektora. A káptalanon belüli fokozatos előléptetések következtében 1821-ben előbb tiszai, majd bácsi, 1822. április 29-től székesegyházi főesperes. 1823. május 1-jétől bácsi kisprépost. 1827-ben őrkanonoki méltóságot nyert. A székesfőkáptalan küldötteként vett részt 1822-ben a nemzeti zsinaton a kalocsai érsekek történeti jogait védve.

Az országgyűlés alatt nominálta az uralkodó székesfehérvári püspöknek, 1827. május 5-én. 1827 novemberében – beiktatása előtt – részt vett Székesfe-

hérváron a Habsburg Ferdinánd megkoronázásának 300. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken, és anyagi támogatást nyújtott a helyi Hessen-Homburg ezrednek. Püspöki kinevezése pápai megerősítést 1828. január 29-én kapott, jóllehet a korabeli sajtó az előző napra teszi ezt. Püspökké Klobusiczky Péter kalocsai érsek szentelte 1828. március 23-án Székesfehérvárott (és nem Kalocsán, ahogyan tévesen állítják). A társszentelők fehérvári püspök-elődei: Vurum József nyitrai és Kopácsy József veszprémi püspökök voltak. Szutsits Pál Mátyás a fehérvári püspöki széket 1828. május 18-án foglalta el.

Alig kétesztendős fehérvári működése alatt 25 személynek szolgáltatta ki a papi rend szentségét, 23 kelyhet és 11 harangot szentelt. 1829-ben az egyházmegye északkeleti részében tartott vizitációs és bérmakörutat, amelynek során négy espereskerület 32 plébániáját látogatta meg. 1830-ban viszont a székváros bérmálása is elmaradt, mert társszentelőként vett részt Alagovich Sándor zágrábi püspök szentelésén.

Sz. nyájas, szeretetreméltó modorú, ízig-vérig lelkipásztor alkatú főpap volt, aki az istentiszteletek ünnepélyessé és bensőségessé tételére egyszerre törekedett. Megkövetelte a *Caeremonale Episcoporum* előírásainak pontos betartását, írásba foglalta az asszisztencia számára a betartandó szabályokat is. Szívesen prédikált német és magyar nyelven egyaránt. Gyakorlatias előírásai nyomán – mint a toronyórák legnagyobb harangokhoz kapcsolása, az *Angelus* erőteljesebb kiharangozása – az istentiszteletek látogatottsága érezhetően megnőtt a székvárosban.

A püspök nagy figyelmet szentelt a papnevelés ügyének. Már első fehérvári tartózkodása idején meglátogatta a szemináriumot, az 1828 őszén megnyíló iskolaévre pedig már új napirendet írt elő a negyedszázados intézmény számára. Intézkedései a családiasság légkörét voltak hivatottak előmozdítani. Előírta, hogy a papnövendékek napi miséje az oratóriumban legyen, s hogy együtt étkezzenek elöljáróikkal. Maga gyakran látott vendégül teológusokat uzsonnára a palotában, mintáját a kanonokok is követni kezdték. A 19–22 növendék közül általában egyet a *Pazmaneum*ba, kettőt a Központi Szemináriumba küldött.

A püspöknek kétségkívül volt érzéke a zene iránt is: a papnövendékek zenei tanulmányait elősegítette, a székesegyházi zenekar fénykorát élte működése alatt.

Sz. anyagilag támogatta 1829-ben a fehérvári ispotályt és szegényházat, valamint annak kápolnáját is.

1830. június 4-én az uralkodó a diakóvári egyházmegye élére nevezte ki. Bár áthelyezésének ügyét lelassította VIII. Pius pápa 1830. november 30-án bekövetkezett halála, ezután már keveset tartózkodott Fehérváron. 1830. szeptember 6-tól december 22-ig részt vett Pozsonyban az országgyűlésen. A karácsonyt Fehérváron töltötte, a gremiális papság december 26-án vett búcsút tőle. Az új pápa, XVI. Gergely 1831. február 18-án erősítette meg áthelyezését. Székét június 13-án foglalta el.

A halál Diakóváron érte 1834. április 13-án, életének 68. évében, 20 napnyi betegeskedés után.

• *Műve*: *Colocensis et Bácsiensis Ecclesiarum canonice unitarum Metropolis Strigoniensis Metropoleos, semper soror, nunquam filia*, 1821. Kézirat, KFK MS 234 158. • *Források*: KFL I.1.a. Nagyszeminárium, Egri Főiskola; KFL I.1.a. Nagyszeminárium, Tanulmányi eredmények; KFL I.1.a. Nagyszeminárium, Vizsgarend; SzfvPL No. 14B; No. 5882/1a., 2.; I.6B. vol. 5; *Jelenkor*; *Hazai és Külföldi Tudósítások*; *Magyar Kurír*. • *Irodalom*: Balogh–Gergely, *Egyházak*, 50, 70; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Forintos, *A székesfehérvári püspökség*, 15–16; HC VII–IX; Károly, *Fejér Vármegye I*, 426; Gams, *Series episcoporum*; Lakatos Andor, A *Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*, Kalocsa 2002; Lakatos Andor, *A kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára*, Kalocsa 1998, 156; MKL XIII, 517; Pauer, *Historia*, 304–305; *Schem. Alba-regalen. 1828*, *1829*, *1830*; *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovariensis et Syrmiensis canonice unitarum pro Anno a Christo nato MDCCCXXXII dierum CCCLXVI*. Eszekini 1832; Sulyok János [Ignác], *Szutsits Pál Mátyás (1827–1830)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 88–90; Szarka, *A székesfehérvári*, 123, 230–231, 334; Tóth Tamás, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest–Kalocsa 2014, 152–153; Török–Legeza–Mózessy, *Jubilaeum*, 32–34.

Lakatos Andor – Mózessy Gergely

I.6.5. Horváth János (1769–1835)

Székesfehérvár, 1832. január 8. – 1835. január 16.

1769. november 4-én született Csicsón, Zala vármegyében (ma: Balatoncsicsó, Veszprém vármegye), jobbágycsaládban. Plébánosa biztatására

és Bajzáth József veszprémi püspök (1777–1802) anyagi támogatásával végezte középiskolai tanulmányait Veszprémben és Pápán. Veszprémi egyházmegyés kispapként a pozsonyi generális szemináriumban 1786–1788 között filozófiát, 1788–1792 között teológiát hallgatott, emellett keleti tanulmányokat folytatott. Tanulmányai végeztével Kaposvárra került, amíg a szenteléshez szükséges kort be nem töltötte. 1792. november 11-én szentelték pappá. 1792–1796 között Veszprémben káplánként szolgált, majd tábori lelkésznek jelentkezett, de Bajzáth püspök nem engedte ilyen szolgálatra. 1796-ban a Jankovics család kegyurasága alá tartozó Szőllősgyörök (Somogy vármegye) plébánosa lett. Szónoki tehetségével, különösen gyászbeszédeivel tűnt ki. 1801-ben gróf Festetics György meghívta a kegyurasága alatt álló Keszthely plébánosának. A plébánia a hahóti apátsághoz tartozott, amelynek H. ugyanabban az évben címzetes apátja lett; az avatást Milassin Miklós székesfehérvári püspök végezte. H. közben 1808-ig keszthelyi kerületi esperes volt. Felvirágoztatta a keszthelyi iskolát és a nemesi nevelőintézetet, támogatta a rajz és a zene oktatását, és mint árvaházi felügyelőbizottsági elnök, a városi szegényügyben is illetékes volt.

Magasabb egyházi pályafutása 1808-ban kezdődött: augusztus 5-én veszprémi kanonok, szeptember 23-án rudinai címzetes apát lett. Ugyanabban az évben a veszprémi szeminárium prefektusa, 1817-ben prodirektora lett. 1809-től a veszprémi szentszéki bíróságnál házasság- és kötelékvédő. 1815-től segesdi, 1822-től pápai, 1823-tól somogyi főesperes. Három vármegyének (1804-től Zala, 1814-től Veszprém, 1819-től Somogy) volt a táblabírája (1825-ig). 1822-ben részt vett a pozsonyi nemzeti zsinaton. 1825-ben a székeskáptalan követe az országgyűlésen, ahol támogatta a magyar nyelv és irodalom ügyét. Ugyanabban az évben a pesti egyetem hittudományi karának dékánja, 1826. október 21-én teológiai doktora lett. 1825-től a Helytartótanács egyházügyi előadó tanácsosa, a király december 10-én választott bosoni püspökké nevezte ki. 1829-től a Magyar Udvari Kancellária előadójaként Bécsben élt és dolgozott.

H. kora egyik legműveltebb papjának és a kortárs teológiai írók kiemelkedő képviselőjének számított. Csatlakozott a magyar nyelvújító mozgalomhoz, Kazinczy Ferenccel, Kisfaludy Sándorral, Verseghy Ferenccel levelezett. Maga is írt verseket, hitbuzgalmi munkákat fordított, prédikációgyűjteménye jelent meg, a Tudományos Gyűjtemény hasábjain egyháztörténeti értekezéseket közölt. Verseghyvel együttműködve magyar nyelvű egyházi terminológi-

ai lexikon szerkesztésébe kezdett, továbbá *Egyházi Értekezések és Tudósítások* címmel elindította és kiadta az első magyar nyelvű egyházi tudományos folyóiratot, amely először 1819 novemberében jelent meg Veszprémben és a magyar katolikus sajtó kezdetét jelezte. H. sokféle témának adott teret, és protestáns szerzők írásait is leközölte. Ő maga egyháztörténeti, jogi, egyházjogi, valamint morálteológiai írásokat publikált benne. Verseghy protestánsellenessége miatt azonban hamarosan támadás érte a folyóiratot, amely a Budán kiadott *Hazai és Külföldi Tudósítások* c. protestáns lappal is irodalmi vitába keveredett. Mivel Verseghy Budán élt, a két szerkesztő sűrűn levelezett egymással az egyházi és az állami cenzúra okozta problémákról, valamint a budai lapoknak az új katolikus sajtóorgánumhoz való viszonyulásáról. H. gyakran panaszkodott a katolikus klérus intellektuális érdektelenségére. 1824-ben a folyóirat megszűnt.

1830. szeptember 13-án I. Ferenc H-t székesfehérvári püspökké nevezte ki. Az Itáliába is átcsapó forradalmi hullámok és VIII. Pius halála miatt prekonizálásának ügye sokáig húzódott. XVI. Gergely pápa végül az 1831. szeptember 30-i konzisztóriumon erősítette meg kinevezését. H. a megerősítésre várakozva, idejét Pozsonyban, Bécsben és a tési püspöki nyaralóban töltötte. Püspökké Kopácsy József szentelte 1831. december 15-én Veszprémben. Székesfehérvári beiktatása 1832. január 8-án zajlott le. Ugyanabban az évben a Magyar Tudós Társaság, amelynek alapító és szervezőbizottsági tagja volt, irodalmi érdemeiért tiszteletbeli tagjává választotta.

Püspöksége 36 hónapjából összesen 16 hónapot Pozsonyban töltött az országgyűlésen, melyen többször is felszólalt. Távollétében helynöke, Simonyi Pál vezette az egyházmegyét. H. közéleti aktivitása mellett igyekezett teljesíteni főpapi kötelezettségeit is. 1832-ben bérmakörutat tartott és kánoni látogatást végzett a csepeli espereskerületben. Körleveleiben papjait a jegyesek oktatására, a fíliák lelkipásztori ellátására, az anyakönyvek lelkiismeretes vezetésére buzdította, meghatározta a papi gyűléseken zajló tanácskozások témáit, és ismertette a szentségimádások rendjét. A húsvétot rendszerint Székesfehérváron ünnepelte, ekkor a város mindkét plébániáján bérmált, papot szentelt és ellátta a püspök egyéb konszekrációs kötelességeit. Egyetlen templomszentelést végzett, 1834-ben Lovasberényben, ahol a 18. században németek is letelepedtek.

Püspökként is azok a célok és törekvések vezették, amelyek már kanonokként is meghatározóak voltak számára. Nagy hangsúlyt fektetett a magyar nyelv ápolására: anyagilag támogatta a fehérvári katonaság újoncainak

magyar nyelvtanárait. Engedélyt szerzett az 1824-ben megszűnt magyar nyelvű folyóiratának újraindítására, ami azonban már nem valósulhatott meg. Rudnay Sándor esztergomi érsek halála után H. a legmagasabb egyházi méltóság várományosa volt, ám a magyar nyelv érdekében kifejtett aktivitása miatt az udvar visszautasította. A hivatalával együtt járó jótékony kezdeményezésként nagy összegű alapítványt tett a városi kórház céljaira, és kórházi kápolna létesítését szorgalmazta, amelyet 1834-ben maga szentelt fel. Ekkorra azonban saját egészsége már megrendült. Az év nyarán Balatonfüreden gyógyíttatta magát. 1835. január közepén Pozsonyban ismét lázas betegségbe esett, majd felvette a szentségeket és elkészítette végrendeletét, amelyben terjedelmes könyvgyűjteményének mintegy 10 ezer kötetét a püspöki könyvtárra hagyta. 1835. január 16-án reggel, 65 évesen hunyt el. Holttestét Székesfehérvárra szállították, ahol január 20-án temették el a székesegyház altemplomában.

• *Műveinek jegyzéke:* Badics Ferenc, Horváth János püspök. 1769–1835, Veszprém 1927, 113–121. • *Források:* SzfvPL No. 14C • *Irodalom:* Badics Ferenc, Horváth János püspök. 1769–1835, Veszprém 1927; Forintos, A székesfehérvári püspökség adattára, 17–19; Glósz E., Horváth János (1830–1835), Schem. Alba-regalen. 1977, 91–93; HC VII–IX; Horváth Konstantin–Verseghi Ferenc, Az Egyházi Értekezések és Tudósítások (az első magyar róm. kat. teol. folyóirat) története. 1820–1824, Veszprém 1937; Károly, Fejér Vármegye I, 426–431; Kókay György, Horváth János, Verseghy Ferenc és az első Magyar Katolikus Folyóirat, Magyar Könyvszemle 120 (2004), 3. sz. 213–225; Koppányi Júlia, Az Egyházi Értekezések és Tudósítások, Magyar Könyvszemle 2 (2003), 188–202; Maczák Ibolya, Ékes szók a koporsóknál, Schem Alba-regalen. 2020, 12–20; MKL V, 49–50; Pauer, Historia, 305–309; Pfeiffer, 117–119; Schem. Alba-regalen. 1832, 1833, 1834, 1835; Schem. Wesprimien. 1814, 1818, 1819, 1824, 1826, 1827, 1829; Szarka, A székesfehérvári , 334–335; Török–Legeza–Mózessy, Jubilaeum, 34–35; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 172–175.

Mózessy Gergely

I.6.6. Barkóczy László, szalai és tavarnai báró (1792–1847)

Székesfehérvár, 1837. augusztus 15. – 1847. december 13.

1792. január 9-én született a Zemplén vármegyei Imregen (Brehov SK), ősi magyar arisztokrata családban. Famíliájának több tagja is fontos katonai, politikai és egyházi tisztséget töltött be a megelőző századokban, köztük Barkóczy Ferenc († 1765) Magyarország prímása volt. B. alsóbb iskoláit Sátoraljaújhelyen és Pesten végezte; bölcseleti tanulmányokat folytatott Kassán, majd jogot tanult a pesti egyetemen. Sokoldalú képzettségének köszönhetően jártas volt többek között a francia irodalomban. Filozófiát Egerben, teológiát a Központi Szeminárium növendékeként Pesten tanult. 1815. január 13-án egri főegyházmegyés pappá szentelték, ezt követően Fischer egri érsek szertartója volt Egerben. Nekrológja szerint a lelkipásztorkodásra érzett hívást. 1815. január végétől Jászladányban, 1816-tól Bogács faluban káplán. 1818. július 22-től Miskolcon plébános. Rövid időn belül ugyanazon kerület alesperese lett, és Klobusiczky József főispán Borsod vármegye táblai elnökévé nevezte ki. Tizenegy éves plébánosi működése során az ifjúság lelki nevelése mellett a felnőtt hívek pasztorációjára is komoly figyelmet fordított: 1826-ban megszervezte a felső-miskolci plébániát. 1829. november 13-án egri kanonok, 1835-ben pankotai főesperes lett, 1836-ban Klobusiczky kalocsai érsektől megkapta a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett ábrámi (ábrahámi) apáti címet. Ugyanebben az évben Pesten a királyi ítélőtábla prelátusa lett.

Ferdinánd király 1837. január 12-én nevezte ki Székesfehérvár püspökének. A pápai megerősítést XVI. Gergelytől 1837. május 19-én nyerte el. Az új püspök nagylelkűen, 1000 forint adománnyal búcsúzott el korábbi egyházmegyéjétől. Vurum József, volt székesfehérvári püspök szentelte püspökké Nyitrán 1837. augusztus 6-án. Székesfehérvári beiktatása az egyházmegye védőszentjének ünnepén, Nagyboldogasszony napján (augusztus 15.) volt; ugyanarra a napra esett a székesfehérvári káptalan beiktatásának 60 éves évfordulója is. B. volt a székesfehérvári egyházmegye egyetlen főúri származású püspöke, aki előkelő származását inkább kötelességnek, mint előjognak tekintette, és gyakorlati tapasztalataival együtt előnyösen kamatoztatta hivatalvezetése során. Személyében a reformkor szelleme érkezett el az egyházmegyébe. Az egyházmegye történetírása B-t tudós teológusként

ismeri, aki szívén viselte a lelkipásztorkodást és a nevelést, mindemellett tehetséges szónok és kultúrát támogató mecénás is volt. Az 1840-es évek heves politikai vitáiban nem vállalt szerepet, ugyanakkor részt vett az országgyűléseket előkészítő vármegyei bizottságok munkájában. Az 1845. évi országgyűlésen többször felszólalt a katolikus irányelvek mentén, ugyanakkor hangsúlyozta a lelkiismereti szabadság értékét is.

Kormányzása elején a lelkészektől írásos felvilágosítást kért a plébániák pasztorális helyzetéről. Egészségét nem kímélve, öt esztendő alatt végiglátogatta egyházmegyéjét. Püspökségének tíz éve alatt 40 olyan kánoni látogatást végzett, amelynek határozatai törvényerőre emelkedtek. Jelentős összeggel támogatta a templomok és egyházi épületek restaurálását. Nevéhez köthető többek között a magyaralmási és a vérteskozmai templom, a pátkai és a csákberényi plébánia felújítása, valamint az alapi Szent Imre-templom építése. Ezen felül elrendelte a székesegyház restaurálását is. Törekedett a környék iskolarendszerének, különösen a lányképzésnek a javítására. 1837 novemberében, legelső püspöki teendői között kieszközölt egy megállapodást, amely szerint azokban a helységekben, ahol legalább 12 tanköteles (7–12 éves) gyermek van, a földesurak kötelesek tanító foglalkoztatásáról és ellátásáról gondoskodni. 1842-ben a rendi közgyűlésen kötelezettséget vállalt arra, hogy élete végéig évi száz forintot fizet egy iskolai alapba, amely eddig iskolázatlan gyerekek tanítását biztosítaná. Ez csak a székesfehérvári egyházkerületben mintegy 2000 katolikus iskolaköteles gyereket jelentett. Lefordította és *Nőnevelés* címmel 1842-ben kiadta François de Salignac Fénelon *Traité de l'éducation des jeunes filles* c. művét, ezzel ráirányítva a figyelmet a nőkérdésre. B. fordításának eszmei hatása nyilvánult meg később a Farkas Ferenc nagyprépost által alapított Ferenc József Nőnevelő Intézet létrejöttében, valamint abban, hogy utóda, Farkas Imre püspök (1851–1866) a Páli Szent Vincéről Nevezett Szatmári Irgalmas Nővéreket az egyházmegye területére hívta. A rend jelentős mértékben járult hozzá a nőneveléshez és a szociális helyzet javításához az egyházmegyében.

B. figyelmet fordított a szemináriumra és a klérus lelki nevelésére. 1838-ban új tanulmányi rendet és szabályzatot adott a növendékpapságnak, ugyanabban az évben kispapjai számára imakönyvet nyomtatott a reggeli és esti imák közös végzése érdekében. A szeminaristák bölcseleti képzésének elmélyítése érdekében engedélyt szerzett a Helytartótanácstól arra, hogy két bölcseleti doktorátussal rendelkező tanárt alkalmazzon, s részükre 1843-ban te-

kintélyes évi tiszteletdíjat, évi 100–100 Ft-ot állapított meg. Pártolta tudós papjait, a nagynevű, idős Fejér György († 1851) történetírót és a fiatal Pauer János bibliofil történészt, későbbi hivatali utódját. Ezen felül B. figyelemmel kísérte a papság és az egyházi tanárok szociális helyzetét, napirendre tűzte az alsópapság jövedelmének kiegyenlítését és a falusi tanítók fizetésének rendezését. 1838 februárjában rendeletet hozott a nyugdíjas papok támogatására. A papsághoz és a hívekhez intézett felhívása az e célt szolgáló alap részére több mint 10 000 forint kezdő tőkét biztosított, amelyet B. saját jövedelméből 2000 forinttal egészített ki. 1842-ben megelégedéssel számolt be a Szentszéknek e sikerről és arról, hogy a nyugdíjas papok számára házat emeltetett a székesegyház közelében. A papnövendékekből folyamatosan hiány volt; mégis, a betöltetlen plébániák, kápláni helyek száma idővel csökkent. Elérte, hogy a székeskáptalant két hellyel kibővítsék.

A magyar püspöki kar vagyonos tagjaival szemben támasztott általános elvárásoknak megfelelően B. nagyvonalúan segítette a hozzá forduló kérelmezőket és sokat tett a közjóért, például kutat fúratott, melynek vizét közhasználatra bocsátotta. 1840-ben, tési földesúrként 20 hold szántóföldet ajándékozott a helyi református prédikátor felszerelésére, és saját költségén felújíttatta az evangélikus iskola épületét. Az 1843. évi tűzvész után, amelyben 323 ház égett le, az országgyűlésről Székesfehérvárra sietett, és megnyittatta a katasztrófa áldozatai számára a püspöki csűröket. Ezen felül a püspökségben és baráti körökben segélyakciókat rendezett, ő maga többek között 10 ezer forinttal járult hozzá a református templom újjáépítéséhez. A város hálából díszpolgárrá választotta. 1844-ben megalapította a Szűz Mária Szent és Szeplőtelen Szívéről elnevezett Társulatot, a keresztény szeretet gyakorlása, valamint a bűnösök megtérése végett. Más egyházmegyék is követték kezdeményezését, ami azonban halála után nem talált folytatóra. B. támogatta a nemzeti kultúrát és műveltséget, ami már plébánosi működése idején, a katolikus iskolák tanítási reformjában megmutatkozott. Több magyar írót hozzásegített ahhoz, hogy műveik megjelenhessenek. Tagja volt a stuttgarti irodalmi társaságnak, amely régi kéziratok és nyomtatványok kiadásával foglalkozott. Magánkönyvtára 647 műből állott és 1346 kötetre terjedt ki, nyolcféle folyóiratot, újságot járatott. Könyvszeretetéről tanúskodnak kora előkelő bécsi és hazai könyvkereskedőinek máig megmaradt számlái. A főúr püspök udvartartása egyszerű, de a kor kívánalmainak és a püspöki méltóságnak megfelelő volt.

1839-ben a székesfehérvári püspöki palota udvarán kutat ástak, a munkálatok az egykori prépostsági templom területének nagy részére kiterjedtek. Az ekkor előkerült sírokból származó leletek közül néhány a Nemzeti Múzeumba jutott. B. püspök a leletek egy részét Bécsbe, a császári kincstárba küldte. B. József nádorhoz 1839. február 9-én írt levelében részletesen beszámolt a fehérvári püspöki palota területén 1839. februárban végzett munka során tett felfedezésekről, a temetkezésekről, illetve egy római feliratról is. A munkálatok után B. nagyszabású tervet dolgoztatott ki a palota kertjének rendezésére. A Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár gyűjteményében maradt meg az a két tekercsre rögzített rajz, amelyek közül az egyik az 1839. évi csatornaásás emlékét örökítette meg. E rajzot Pauer János kanonok (későbbi püspök) 1862-ben az Akadémián bemutatta.

B. szívesen vett részt az országos egyházi ünnepségeken. Esztergom vármegye meghívására az új érseket, Kopácsyt – aki 1821 és 1825 között elődje volt a fehérvári püspöki székben – ő üdvözölte 1839 áprilisában, székvárosa határában. Országos közéleti szerepet is vállalt: a Duna és a hazai folyamok szabályozására kiküldött országos bizottságnak tagja volt.

1846-tól betegeskedett. Az esztergomi káptalan felkérésére 1847 szeptemberében még eltemette Kopácsy József prímást, de november 2-án, amikor a pozsonyi országgyűlésre indult, már gyengélkedő állapotban vett búcsút az egyházmegye papságától. 1847. december 13-án hunyt el Pozsonyban, nem sokkal Pyrker egri érsek halála után. Végakarata szerint Székesfehérvár közelében, a szedreskerti temetőben temették el, december 18-án. Végrendeletében gondoskodott a szegénysorsú hívők templomairól és iskoláiról. Hamvait 1938 októberében szállították át a székesfehérvári székesegyház altemplomába.

• *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, I, 589–590. • *Források*: SzfvPL Nr. 1498 (kéziratos családi levelezés, másolatok), No. 5404; SzfvPL Archivum Vetus, Protocollum Functionum Episcopalium, vol. 2 (1829–1854); *Hírnök* 1839. 2. 21.; *Der Adler* 13. 8. 1840; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 3. 2. 1842; *Wiener Zeitung* 7. 5. 1848 (nekrológ); Johann Mailáth, *Die Religionswirren in Ungarn*, Regensburg 1845. • *Irodalom*: Aczél László, *Barkóczy László székesfehérvári püspök könyvtára*, záródolgozat, kézirat, Székesfehérvár 1973; Aczél László, *Barkóczy László (1837–1847)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 94–98; Biczó Piroska, *A prépostsági templom régészeti topográfiája*, Kézirat [előkészületben Siklósi Gyula: Fejér megye középkori régészeti topográfiája c., a Régészeti Intézet gondozásában készülő kötete számára]; *Calenda-*

rium Archi–Dioecesis Cleri Agriensis 1809, 1810, 1811, 1812; DEMETER ZSÓFIA, *Az 1848-as király-sír-leletek megtalálásának körülményei és visszhangja Székesfehérvárott*, 150 éve történt. III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése. Szent István Király Múzeum közleményei: B sorozat 49 (1999) 25–35; FORINTOS, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 20–21; GAMS, *Series episcoporum*, 368 (7); HC VII, 64; HENSZLMANN IMRE, A *székesfehérvári ásatások eredménye*, Pest 1864, 224; KÁROLY, *Fejér Vármegye I*, 431–432; KONCZ ÁKOS, *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*, Eger 1892, 20; KUTHY ISTVÁN, *A száz évvel ezelőtt beiktatott székesfehérvári püspök*, Új Fehérvár, 1837. 12. 5.; MENTÉNYI KLÁRA, *Romanische Steinmetzarbeiten der Stiftskirche der Jungfrau Maria in Székesfehérvár (Die Geschichte der Skulpturen im 19. Jahrhundert)*, Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 52 (2011) nr. 1, 31–148; MKL I, 620; PAUER, *Historia*, 309–311; PROHÁSZKA PÉTER, *Észrevételek a CIL 3349 (RIU 1504) székesfehérvári feliratho*z egy levél tükrében, Studia Epigraphica Pannonica 3 (2011) 56–63; *Schem. Agrien. 1816, 1817, 1820, 1821, 1825, 1826, 1827, 1828, 1836:35*; *Schem. Alba-regalen. 1837, 1838, 1840, 1842, 1844, 1846*; *Schem. Alba-regalen. 1967*, 16; *Schem. Alba-regalen. 1983*, 14; *Schem. inclyti*; SZARKA, *A székesfehérvári*, 335; SZINNYEI, I, 322; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum*, 36–37.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 175–179/.

MARTÍ TIBOR

I.6.7. FARKAS IMRE (1788–1866)

Székesfehérvár, 1851. november 5. – 1866. január 7.

1788. augusztus 9-én született a Fejér vármegyei Zámoly községben. Szülei – Farkas Imre jegyző és Eberhardt Erzsébet, akik korábban egyaránt megözvegyültek – 1787-ben keltek egybe. Imre első közös gyermekük volt, akit még három követett. F. tanulmányait Székesfehérvárott, Szombathelyen és Pesten végezte. Később a piarista rend egyszerű fogadalmasa lett. Tanulmányait Tatán folytatta, majd Trencsénben, Nagykárolyban és Nyitrán tanított a rendi gimnáziumokban. Fogadalmának leteltével a székesfehérvári egyházmegye papnövendékei közé kérte felvételét. 1809-ben a pesti, 1810-ben a fehérvári szemináriumnövendéke lett. 1813. július 26-án szentelték pappá. Feltehetően ekkoriban szerzett filozófiai doktorátust.

Fiatal papként a székesfehérvári szeminárium tanulmányi felügyelője és tanára, egyúttal a Velencei-tó melletti Agárdpusztán 1814-ben épített

filiális templom adminisztrátora lett. 1816-tól az Ürményi József országbíró kegyurasága alatt álló Vál plébánosa. Nagyszabású templomépítésbe kezdett, melyet 1824-re fejezett be. E munkájának hírére hívta meg Székesfehérvár városi tanácsa 1833-ban egyhangúlag a belvárosi plébániára. Ekkor már tehetséges szónok hírében állt, 1834-ben például ő tartotta a Szent István-napi prédikációt a bécsi *Stephansdom*ban. Szónoki pályafutásának megkoronázása az esztergomi bazilika felszentelésekor mondott ünnepi beszéde volt 1856. augusztus 31-én. F. közben egyházmegyei, valamint állami hivatalokat és méltóságokat nyert el. 1833-ban szentszéki ülnök, 1835-ben kanonok és a szeminárium rektora lett. A káptalan követeként részt vett a pozsonyi országgyűlésen. 1837-ben elnyerte az ábrahámi apáti címet és javadalmat, 1846-ban Székesfehérvár díszpolgárrá avatta.

Az 1847-ben megüresedő püspöki szék újbóli betöltése a forradalom és szabadságharc viharába került. V. Ferdinánd 1848-ban Karner Antal győri kanonokot nevezte ki püspökké, aki azonban pápai megerősítés híján nem léphetett hivatalba. A folyamatban lévő ügyeket Farkas Ferenc nagyprépost vitte káptalani helynökként, aki nem volt F. rokona, ugyanakkor maga is a csonka és politikailag megosztott székeskáptalan császárhű részéhez tartozott. A két Farkas a feszültség fokozódásával kénytelen volt Stájerországba távozni. Vagyonukat a magyar katonaság zár alá vette, a nagyprépost házvezetőnőjét, mint kémet kivégezték.

Viale-Prelà nuncius Székesfehérvárt Csanáddal és Váccal együtt azokhoz az egyházmegyékhez sorolta, ahol a papság körében „rossz nézetek” *(principi cattivi)* terjedtek el, amelyek hatására a cölibátus eltörlését és az egyházon belüli demokráciát követelték. Leo Thun kultuszminiszter olyan papokról beszélt, akiket „magyar fanatizmusuk” miatt „büntetőeljárás alá kellene vonni.” A szabadságharcot követő megtorlások során Mansbarth Antal csákberényi és Streith Ferenc vértesboglári plébánost ki is végezték, s többen szenvedtek súlyos börtönbüntetéseket.

F. 20 alkalmas püspökjelölt közül az utolsó helyen szerepelt azon a listán, amelyet az egyháztartomány öt főpásztorának megkérdezése alapján állítottak össze. Scitovszky hercegprímás 1851. márciusi *terna* javaslata azonban ezt nem vette figyelembe. Március végén az ideiglenes helytartó „jámbor papnak” jellemezte, aki „ideje nagy részét egyéni áhítattal és vallásgyakorlattal” tölti és a forradalomban „rendületlenül kiállt a jó ügyért”. Április 5-i beadványában a hercegprímás is a 64 éves olvasókanonok mellett foglalt ál-

lást, akinek időközben megtapasztalta „erőteljes tevékenységét". Végezetül Thun kiemelte F. „erős testfelépítését" és „stabil egészségi állapotát", valamint, hogy két nem helyi vetélytársával (Fábry Ignác bosoni segédpüspökkel és Girk György adrasi fölszentelt püspökkel) ellentétben már most élvezi a papság és a nép bizalmát. A király 1851. április 29-én nevezte ki F-t, ami nem utolsósorban bizonyított hűségének elismerése volt. IX. Pius szeptember 5-én erősítette meg a döntést. Püspökké Scitovszky hercegprímás szentelte 1851. november 1-jén Esztergomban, beiktatása 5-én zajlott székvárosában.

A jólelkű és jámbor személyiségnek ismert főpásztor kinevezése pozitív visszhangra talált. Az optimista fogadtatás megalapozottnak bizonyult, F-nak ugyanis sikerült közvetítenie és békét hoznia az egyházmegyébe e politikailag kényes időszakban. Bár ő maga következetesen lojális volt az udvarhoz, szívós és csendes munkával igyekezett a szabadságharc alatt kompromittált papjainak gondját viselni és rehabilitálni: főúri családokhoz nevelői állásokba, kisebb plébániákra ajánlotta be őket. Előrehaladott korát és törékeny egészségét meghazudtoló buzgósággal kezdett az egyházmegye plébániáinak látogatásába. Ennek eredményeként aprólékos pénzügyi ügyviteli szabályzatot készített az egyházközségek számára, amely a későbbi egyházlátogatások alapjául szolgált. Püspöksége idején három új plébánia és három lelkészség létesült az egyházmegyében, ezek alapítását anyagilag is támogatta. F. volt az egyházmegye első főpásztora, aki körleveleit nyomtatott formában küldte ki a papságnak. 1855-ben kötelezőnek írta elő egyházmegyéjében a titkára, Huszár Károly által szerkesztett énekeskönyv használatát, melynek hatására a népének színvonala érezhetően emelkedett. Papjai figyelmébe ajánlotta az 1858-as esztergomi tartományi zsinat határozatait. F. alapvetően szívélyes, konfliktusokat elsimítani képes püspökegyéniség volt, aki azonban tudott kellően erélyes, fegyelmet követelő is lenni. Mivel testközelből ismerte a lelkészkedő papság anyagi nehézségeit, hatékonyan és határozottan lépett fel a káplánok fizetésrendezése és a papi nyugdíjalap önkéntes kiegészítése érdekében. De a szegény hívek felkarolásában is rendkívül bőkezűnek mutatkozott.

Nagy fontosságot tulajdonított az iskolaügynek, e célra gyakran adakozott. A székvárosában Farkas Ferenc nagyprépost által végrendeletileg alapított leánynevelde vezetésével a szatmári irgalmasnővéreket bízta meg. A hivatásokban szegény egyházmegye szemináriuma számára új fe-

gyelmi szabályzatot adott ki. 1862-ben ösztöndíj-alapítvány létesítésével igyekezett a kispapok számára elmélyült teológiai képzést biztosítani. Számos tehetséges diákot küldött a bécsi *Pazmaneum*ba, illetve Pestre; Rómába mindössze egyetlen kispapot küldött. Három pap számára a bécsi *Augustineum*ban *(Frintaneum)* doktori tanulmányok folytatását biztosította. Felismerte a könyvek gyakorlati értékét: könyvhagyatéka több mint 3000 kötetből állt, elsősorban teológiai, patrisztikai művekből, melyek a lelkipásztori életben segítői voltak. 1848-ban részt vett a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, majd 1852-ben annak utódja, a Szent István Társulat megalapításában. Nyomtatásban jelentek meg F. korai alkalmi költeményei (főleg üdvözlőversek), valamint prédikációi és gyászbeszédei. Kéziratban maradt beszédei és négy nyelven vezetett naplója azonban máig kiaknázatlan forrás.

Magas kort ért meg, szellemi frissességét mindvégig megőrizve. 50 éves papi jubileumát 1862-ben Mariazellben (A) ünnepelte, ebből az alkalomból megajándékozta a templomot és a helyi szegényeket. 1866. január 7-én, 78 évesen hunyt el székvárosában, a székesegyház altemplomában helyezték nyugalomra. Temetési szertartását a székesfehérvári születésű Simor János győri püspök, későbbi hercegprímás végezte. F. végrendeletében teljes vagyonát az egyházmegyére hagyta, azzal a megkötéssel, hogy a kamatból származó jövedelmet felerészben lelkipásztori célokra (például missziók, iskolák, fíliákon végzett hitoktatás), felerészben pedig karitatív célokra fordítsák.

• *Műveinek jegyzéke:* Szinnyei, III, 167–169. • *Források:* SzfvPL Nr. 1484–1488 (kéziratok), Litt. Enc. 1860–1866, Nr. 4603C, Nr. 1655–1656; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge 1851; Das Vaterland 21. 9. 1862. • *Irodalom:* Adriányi, *Konkordat*, 45–46; Forintos, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 24–27; Forintos, *A székesfehérvári székeskáptalan*, 60–61; Károly, *Fejér Vármegye I*, 433–438; HC VII–IX; MKL III, 502–503; Pauer, *Historia*, 312–315; *Schem. Alba-regalen. 1813–1864*; Szarka, *A székesfehérvári*, 153, 335; Török–Legeza–Mózessy, *Jubilaeum*, 40–41; Újfalussy Gusztáv [Ottó], *Farkas Imre (1851–1866)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 101–103.

• Klieber, B*ischofslexikon*, 179–182.

Mózessy Gergely

I.6.8. Jekelfalusy Vince, jekelfalusi és margitfalvai [Jekelfalussy] (1802–1874)

Szepes, 1848/49
Székesfehérvár, 1867. május 8. – 1874. május 15.

A Borsod vármegyei Múcsonyban született 1802. május 2-án, ősi eredetű, elszegényedett nemesi családban; négy testvére volt. A Szepes vármegyéből származó Jekelfalussy család IV. László királytól nyert nemességet 1284-ben. J. gimnáziumi tanulmányait Miskolcon végezte; 1816 és 1819 között az egri szemináriumban filozófiát tanult, majd ezt követően 1821-ig ugyanott teológiát. Tanulmányai befejezése előtt Kassán, majd Pesten jogot hallgatott. 1823-tól Nagyszombatban, az esztergomi főegyházmegye növendékeként folytatta teológiai tanulmányait. 1827. augusztus 21-én pappá szentelték. Lelkipásztori működését – káplánként – a csallóközi Vásárúton (Trhová Hradská SK) kezdte, majd 1829/30 folyamán Érsekújvárott (Nové Zámky SK) folytatta. 1830-tól Rudnay Sándor esztergomi érsek udvari káplánja, a prímási iroda iktatója volt. Udvari káplánként 1830-ban részt vett V. Ferdinánd magyar királlyá koronázásán.

Az esztergomi főegyházmegye 1831. évi schematizmusa szerint protokollista, ekkor már filozófiai doktorátust szerzett. 1834-ben Esztergom és Hont vármegyék ülnöke volt. 1832-ben plébános a prímási kegyuraság alá eső, három fíliával is rendelkező, a honti főesperességhez tartozó Füzesgyarmaton. 1833-tól Párkány (Štúrovo SK), 1835–1842 között Rimóc (nógrádi főesperesség) plébánosa volt. Itt 1836-ban kolerajárvány pusztított, amely sok áldozatot követelt: ebben az évben összesen 76 temetés volt a körülbelül 1200 katolikus hívőt számláló községben, ebből 23-an kolerában haltak meg két hónapon belül. Az ezekből az évekből fennmaradt két egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint J. tudott magyarul, németül, szlovákul és latinul. Előkelő származása, kiváló képzettsége ellenére megmaradt egyszerű, alázatos papnak, aki híveit megértő bánásmóddal gondozta, és a nehéz időkben készségesen segítette. Mindez olyan mély nyomokat hagyott a környéken, hogy évek múltával se tűnt el annak emléke. 1841-ben kerületi esperes, 1842-ben a pozsonyi társaskáptalan, 1844-ben az esztergomi főkáptalan kanonokja lett. Az úgynevezett *Croquis aus Ungarn* (Lipcse 1843) névtelen liberális szerzője

szerint J. olyan pap, „akinek európai műveltsége messzemenően elüt kollégái skolasztikájától." 1848-ban a Jó s Olcsó Könyvkiadó Társulat, 1852-ben a Szent István Társulat alapító tagjai között találhatjuk. 1846-ban a Helytartótanács tanácsosa lett almisi választott püspöki címmel. A Helytartótanácsban a dunántúli egyházi ügyek referense lett, beleértve az iskolaügyet is. Terjedelmes beszámolói ékesen mutatják, hogy milyen lelkiismeretesen és komolyan teljesítette hivatását. Ezek a beszámoló jelentések a térkép hűségével és pontosságával tükrözik vissza a kor szellemi, erkölcsi és gazdasági képét.

Ferdinánd király az új magyar kormány javaslatára 1848. június 25-én szepesi püspökké nevezte ki. Ahogy ebben az évben más kinevezések, úgy J. pápai megerősítése is – több okból – elhúzódott. A bécsi apostoli nunciatúra a többi, J-val egyidőben kinevezett püspökhöz – Hám János szatmári püspököt esztergomi érsekké, Magyarország prímásává, Lonovics József csanádi püspököt egri érsekké, Horváth Mihályt csanádi, Karner Antalt székesfehérvári püspökké nevezte ki ugyanekkor az uralkodó – hasonlóan elindította J. kánoni vizsgálatát is. J. Lonovics Józseffel együtt 1848 októberében Pesten tette le az előírt hitvallást Hám János „szatmári püspök és kinevezett esztergomi érsek" előtt. Országgyűlési engedéllyel Kassára ment, ahol hozzáfogott hivatali feladatai ellátásához. Politikai szempontból tartózkodóan viselkedett, a magyar kormánynak nem adott okot a kritikára, az udvarban azonban viselkedése miatt egyre inkább kegyvesztetté vált. „Kossuth bizalmasai és buzgó követői" között tartották számon, és felrótták neki, hogy Horváth püspökkel együtt az országgyűléssel párhuzamosan ülésező főpapi konferenciák és a Honvédelmi Bizottmány közötti „hírvivőként" tevékenykedett. Azt is felrótták neki, hogy három hivatali kollégájával együtt végig jelen volt az országgyűlésen, és annak feloszlása után is Pesten maradt, továbbá, hogy a Habsburgok trónfosztásáról szóló 1849. április 14-i dekrétumot közzétette, *Te Deum*-mal ünnepelte, végül Windischgrätz csapatainak pesti bevonulása előtt visszatért püspöki székéhez. Az új király, Ferenc József ezért visszavonta J. kinevezését, hasonlóan Hám esztergomi, Lonovics egri érseki és Horváth csanádi püspöki kinevezéséhez, amihez megfelelő ürügyként szolgált az elmaradt szentszéki megerősítés. J-t 1849. szeptember 11-én Bécsben letartóztatták és internálták: több hónapig Pozsonyban, Pesten és Kassán raboskodott. Bár Michele Viale-Prelà nuncius ezt az eljárást túl szigorúnak tartotta, úgy vélte, J-tól

nem várható gyümölcsöző egyházkormányzás a külsőségekhez és a fényűző udvartartáshoz való vonzódása miatt. 1850-ben Zábojszky László személyében más kapta meg a szepesi püspöki kinevezést. Mivel J. fölött soha nem mondtak ki ítéletet, ideiglenesen házi fogságban volt egy osztrák kolostorban, majd kiszabadult és 1860-ig visszavonultságban élt a felső-ausztriai Gmundenben, végül Bécsben. A vallásalapból évi 4000 forintot kapott. 1864 tavaszán Bécsben ő temette el Korizmics Antal választott püspököt, aki a Magyar Udvari Kancellárián – annak visszaállítása óta – udvari tanácsosként és egyházügyi referensként működött.

A politikai enyhülés idején hazatérhetett. 1866. szeptember 14-től a pozsonyi társaskáptalan prépostja lett. A már halálos beteg Scitovszky hercegprímás ragaszkodott hozzá, hogy maga iktassa be és eskesse fel Esztergomban, ez volt az utolsó ilyen jellegű hivatali tevékenysége. J. választott püspökként ismét az országgyűlés főrendiházának tagja lett, e minőségében részt vett például az uralkodónak címzett újévi felirat körüli politikai vitában, azt ígérve, hogy az uralkodó személyes jogait „utolsó csepp véréig" védeni fogja. J. ezután hamarosan kompromisszumos jelölt lett Farkas székesfehérvári püspök megüresedett hivatalára, miután két esélyest kizártak a jelöltek közül. A főpásztorok többsége Bíró Lászlót szerette volna erre az állásra, akiről a nuncius már Rómának is jelentést tett, a visszaállított Udvari Kancellária azonban elvetette személyét. Helyette Lipovniczky István mellett szállt síkra, akit azonban az uralkodó nem fogadott el. Az Udvari Kancellária erre a 64 éves J-t mutatta be, mint aki kellő tekintéllyel és energiával rendelkezik ahhoz, „hogy helyreállítsa az erősen szétzilált egyházi viszonyokat, emellett hasznos szolgálatot tegyen a magyar országgyűlésen." Kinevezésére 1866. november 19-én került sor, IX. Pius 1867. február 22-én szentesítette Ferenc József döntését. Ezzel J. volt az egyetlen püspök, akit az úgynevezett 1858-as kormányzat nevezett ki. Püspökké szentelését Simor János prímás végezte Győrben, 1867. május 5-én. J. három nappal később, május 8-án ünnepélyes keretek között foglalta el székét. A következő hónapban a püspöki kar tagjaként ő is jelen volt a királyi pár koronázásán (Buda, 1867. június 8.), ami a Habsburg-uralkodóház és a magyar nemzet kibékülését szimbolizálta. Az országgyűléseken való aktív részvétele, majd hosszú római tartózkodásai miatt csak kevés időt töltött egyházmegyéjében. Főpásztori kötelezettségeinek ennek ellenére igyekezett eleget tenni. A káptalanban és több esperességben kánoni látogatást tartott és hét évig

tartó kormányzása alatt az egyházmegye minden egyes plébániáján bérmált. Bár a katolikusok száma ekkoriban közel 18 000 fővel nőtt, mindössze egyetlen új plébániát létesített. Szokásos módon adakozott jótékony és kulturális célokra, támogatta többek között az idős papok intézetét, a kórházakat, valamint a Tudományos Akadémiát.

J. kiemelt szerepet játszott az I. Vatikáni Zsinaton (1869–1870) és az azzal kapcsolatos élénk nyilvános vitában. Kezdetben osztotta a magyar püspöki kar véleményét, amely nem utolsó sorban a kormány nyomására elutasította a tárgyalt dogmákat (a pápai primátust és a pápai tévedhetetlenséget), 1870. március végén azonban átállt a többségi párthoz. Ő volt az egyetlen magyar püspök, aki ott maradt a július 18-i, döntő IV. szesszión és az új tételek mellett szavazott. Ő maga egyetlen terjedelmes zsinati beszédet tartott, 1870. február 4-én. Ebben a papi fegyelemmel kapcsolatos kérdéseket fejtett ki, követelte többek között a nyilvános színházak látogatásának tilalmát és felhozta a paplakokban tartózkodó nők témáját. Egy másik programadó beszédet is előkészített a pápai primátus tárgyában, ám – miután a vita július 4-én nyugvópontra jutott – ezt már nem tudta megtartani. Kérte, hogy a beszéd kerüljön a zsinati dokumentumok közé mint *oratio habenda sed non habita* („tervezett, de meg nem tartott beszéd"). Tudva, hogy hazájában heves vita támadt, amelyet nem utolsó sorban az ő magatartása váltott ki, a zsinat után is Rómában maradt, és a Szentszéknél kért feladatot. IX. Pius 1870 novemberében kinevezte a püspökök és szerzetesek kongregációjának consultorává (tanácsadó). Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nunciussal (1863–1874), Simor hercegprímással, valamint a halálos beteg Eötvös József kultuszminiszterrel és Pauer János általános helynökkel 1871 januárjában levélben közölte, hogy ki akarja hirdetni a zsinati határozatokat. Még mielőtt a kormánytól megkapta volna a választ, elrendelte, hogy 1871. március 3-án ünnepélyes keretek között – harangszó, *Te Deum* és ájtatosságok kíséretében – az egész püspökségben hirdessék ki a határozatokat. Ő maga a hónap végén visszatért Magyarországra. Schopper rozsnyói ordináriustól és más püspököktől eltérően, akik a határozatok kihirdetésének diszkrét módját választották, J. ezzel provokatív módon figyelmen kívül hagyta a kormány figyelmeztetéseit, miszerint pápai hirdetményeket Magyarországon csak királyi beleegyezéssel *(placetum regium)* szabad közzétenni. A felháborodott sajtó- és parlamenti ellenzék J. viselkedésében alkalmat látott az éles egyházkritikára, indítványozta minden alapítványi pénz megvonását és hevesen köve-

telte J. megbüntetését. Az ezzel kapcsolatos indítványokat csak szűk többséggel lehetett megakadályozni. A kedélyek megnyugtatására a kormány azt javasolta, hogy az uralkodó formálisan rója meg J-t. Ferenc József azonban nem akart részt venni a vitában, és az ügyet Andrássy Gyula magyar miniszterelnökre (1867–1871) hagyta. Andrássy J-t 1871. szeptember 11-re beidézte a budai várba, és az ünnepi ruhába öltözött katolikus miniszterek jelenlétében közölte vele a király rosszallását. Eddigi ismereteink szerint ez volt az egyetlen olyan eset a vizsgált korszakban, amikor egy magyar főpásztor ilyen jellegű ünnepélyes rendreutasításban részesült, így az esetnek az ország határain túl is híre kelt. J. levelet írt a királynak, amelyben hűségét hangsúlyozta, válasz azonban nem érkezett.

Szándékos engedetlensége J-t a szigorú egyházi körök vezéralakjává tette. Saját papsága és egyházmegyéjén kívüliek is szolidaritásukat fejezték ki neki címzett írásaikban, köztük a harcos linzi püspök, Franz Rudigier († 1884) is. IX. Pius pápa két nagyméretű festményt ajándékozott neki, és 1872-ben pápai trónállóvá nevezte ki. Ettől függetlenül a nyilvános támadások miatt J-nak nem volt tovább maradása hazájában. Egészségi állapotára hivatkozva utolsó éveit Rómában és Ischián töltötte. A hivatali teendőket és a lelkipásztori feladatokat nagyrészt Pauer János általános helynökre bízta, akit kérésére segédpüspökké neveztek ki. 1874-ben, még utoljára délre utazott, hogy Ischia szigetén reumáját kezeltesse. Egészségi állapota azonban hirtelen megromlott, ezért Rómában maradt, ahonnan még egyszer pásztorlevélben fordult híveihez. Május 15-én, életének 72. évében hunyt el. Holttestét végakarata szerint vasúton Magyarországra szállították. Május 28-án Peitler váci püspök vezetésével, hozzávetőleg 80 pap jelenlétében a székesegyház altemplomában temették el. J. pápa iránti hűségére utalva Pauer káptalani helynök ekkor megjegyezte, hogy J. teste ugyan magyar földben nyugszik, de a szíve Rómában maradt. Hogy ezt a valóságra vagy szimbolikusan értette-e, ma már nem lehet megállapítani. ADRIÁNYI GÁBOR egyháztörténész összefoglalóan kevéssé hízelgően összegezte J. működését: úgy véli, J. „kevés érdemet" szerzett, a zsinaton tanúsított magatartásában és később is „egy gyenge, ingadozó ember határozatlansága és tanácstalansága" nyilvánult meg.

• *Műveinek jegyzéke:* SZINNYEI, V, 465–466. • *Források:* SzfvPL No. 1489–1497 (kéziratok), Litt. Enc. 1867–1875, No. 204, 5642, 5731; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinetts-

kanzlei, Vorträge; *Wiener Zeitung* 12. 4. 1866; *Die Debatte und Wiener Lloyd* 21. 10. 1866; *Das Vaterland* 20. és 25. 12. 1866; *Wiener Kirchenzeitung* 30. 9. 1871. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Bachkorszak*, 26–29; ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BÁRÁNY ZSÓFIA–TÓTH TAMÁS, *Ungarische Bischöfe auf dem politischen Spielfeld in der Revolutionszeit 1848–1849. Annullierte Nationalsynode(n) und annullierte Bischofsernennungen*, Annuarium Historiae Conciliorum 46 (2014) 319–338; FORINTOS, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 20–30; HC VIII, 84–85; HERMANN EGYED, *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*, Gödöllő 1932; KATUS LÁSZLÓ, *Az I. Vatikáni Zsinat az újabb történeti kutatások tükrében*, Ecclesia semper reformanda et renovanda. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei (szerk. Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Pécs 2007, 223–245 [lásd még: Mérleg 38 (2002) 2. sz. 195–215]; KÁLMÁN JÁNOS, *Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök és a vatikáni zsinat*, Teológiai doktori értekezés, kézirat [1930 körül], Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, IX.8., No. 1615; KÁROLY, *Fejér Vármegye I*, 439–441; LAKATOS ANDOR, *Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök és az I. Vatikáni Zsinat*, A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára 2020 (szerk. Mózessy Gergely–Pestiné Paics Marianna), Székesfehérvár 2020, 21–35; LAJOS LUKÁCS, *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*, Budapest 1981; MENDLIK ÁGOSTON, *IX. Pius római pápa és magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye*, Pécs 1864, 147; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar katholikus egyház és állam 1848–1849-ben*, Budapest 1928, 229–230; MILCSINSZKY ALAJOS, *Jekelfalussy Vince (1867–1874)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 105–110, 1983, 14; MKL V, 718; PAUER, *Historia*, 315–318; SCHATZ, *Vaticanum I*; *Schem. Alba-regalen. 1869–1875*; *Schem. Alba-regalen. 1967*, 17; *Schem. Strigonien. 1817–1845*; SZARKA, *A székesfehérvári*, 335–336; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 137–147; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum*, 42–43; ZAKAR PÉTER, *Lelkészekre kiszabott börtönbüntetések a pesti cs. kir. hadbíróságon 1849–1854*, Egyháztörténeti Szemle 21 (2020) 3. sz. 37–53; ZAKAR PÉTER, *A katolikus püspöki kar cseréje (1848–1852)*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században (szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gőzsy Zoltán), Pécs 2021, 13–41; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 182–187.

MARTÍ TIBOR

I.6.9. Dulánszky Nándor (1829–1896)

Székesfehérvár, 1876. január 14. – 1877. június 25.
Pécs, 1877. november 8. – 1896. január 24.

→ PÉCSI EGYHÁZMEGYE I.5.6.

I.6.10. Pauer János (1814–1889)

Székesfehérvár, 1879. április 24. – 1889. május 15.

1814. augusztus 1-jén született Ráckevén, a Csepel-szigeten, polgári családból. Édesanyja, Vecsey Julianna evangélikus vallású volt. Apja, Pauer György korai halála után P-t Simonyi Pál székesfehérvári nagyprépost vette pártfogásába és neveltette. Az elemi iskola elvégzése után 1825-től az ottani ciszterci gimnázium diákja volt. Ebben az időszakban születtek első historiográfiai munkái, és Simonyi közvetítésével versei is megjelentek. A bölcseletet a pesti egyetemen végezte. 1834-től a székesfehérvári szeminárium hallgatója volt. Barkóczy püspök szentelte pappá 1838. augusztus 19-én. Bár egyes életrajzi lexikonok szerint P. Rómában tanult és két doktorátust szerzett, ez nem felel meg a valóságnak, a tévedés egy nekrológ hibás értelmezésére vezethető vissza. Szentelése után több évig Csákváron szolgált káplánként, ekkor megismerte a falusi iskolák sivár állapotát, amire egy újságcikkben is felhívta a figyelmet. 1841-től Szaniszló Ferenc vezető szerkesztő – később nagyváradi latin szertartású püspök – meghívására a Pesten kiadott *Religio és Nevelés* és a *Fasciculi ecclesiastico-literarii* folyóiratok segédszerkesztője. 1844-ben ordináriusa hívására visszatért az egyházmegyei szolgálatba: a székesfehérvári szeminárium spirituálisa *(director spiritualis)* és tanára, valamint szentszéki ülnök lett, emellett teológiai és történelmi írásokat közölt a két említett folyóiratban.

Egyházi karrierjének folytatása szorosan összefüggött az 1851-ben kinevezett Farkas székesfehérvári püspökkel, aki 1852-ben titkárává és levéltárossá nevezte ki. 1858-ban felvételt nyert a székeskáptalanba, egyben főesperesi és püspöki irodaigazgatói kinevezést nyert. Ez évben lett a káp-

talan poenitenciárius kanonokja, valamint királyi tanácsos is. 1860–1867 között ismét a székesfehérvári szemináriumban működött. 1862-ben szekszárdi címzetes apáti méltósággal tüntették ki. 1866-tól a Helytartótanács tanácsosa biduai (bosoni) választott püspöki címmel. 1868-tól egyházmegyei iskolafelügyelő volt. A gyakorta Rómában tartózkodó Jekelfalusy Vince püspök (1867–1874) 1869-ben általános helynökévé tette meg, majd 1872-ben segédpüspökévé neveztette ki. Olympusi címzetes püspökké 1872. június 29-én Simor hercegprímás szentelte. 1873-ban a fehérvári szentszéki bíróság elnöke és ügyhallgatója, ugyanebben az évben a hivatali ranglétrán előrehaladva a székeskáptalan nagyprépostja lett. A káptalan a későbbiekben két ízben bízta meg az egyházmegye ideiglenes vezetésével: Jekelfalusy püspök halála után (1875) fél esztendeig, Dulánszky püspök Pécsre történt áthelyezése (1877) után csaknem két évig helynökként kormányozta az egyházmegyét.

Egyházi pályafutása mellett kiemelkedő volt P. munkássága a nemzeti kultúra területén, melyből elsősorban mint történész tűnt ki. A pesti egyetem teológiai kara 1847-ben pályázatot írt ki a magyar oktatási rendszernek az ország írói, polgárai és katonái körében szerzett érdemei tárgyában, amit P. nyert el a magyar papság történelmi érdemeiről szóló dolgozatával. Országosan 1848-ban vált ismertté, amikor sírmellékleteiről beazonosította a székesfehérvári csontleletekben III. Béla királyt (1172–1196). Ez az esemény tekinthető a magyar régészet születésének. A fehérvári ásatásokat élete végéig támogatta, azok eredményeit népszerűsítette. A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező tagjává választotta. 1868-ban a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt. Számtalan cikket publikált, főképpen középkori vonatkozásúakat. Fő műve azonban az 1777-ben alapított egyházmegye első száz évéről megjelentetett latin nyelvű monográfiája. 1868–1879 között a Szent László Társulat alelnöke volt.

Az uralkodó a hercegprímás és Trefort kultuszminiszter javaslatára 1878. december 25-én székesfehérvári püspöknek nevezte ki. Róma 1879. február 28-án erősítette meg a döntést. Székét 1879. április 24-én foglalta el. Ekkor a csendes, introvertált, főként dolgozószobájában tartózkodó P. már 65 éves volt, állítólag idegenkedett a megbízatástól, melyet teherként élt meg. Mivel kerülte a nyilvános fellépéseket, hivatalba lépése előtt és után ritkán vállalt beszédet vagy prédikációt, mindössze nyolc nyomtatásban fennmaradt beszéde ismert.

Egyházkormányzása alatt nem végzett vizitációkat, és mindössze egy új plébánia létesült – Polgárdiban (Fejér vármegye) –, de rendszeresen bérmált és ellátta konszekrációs kötelességeit. Papjai közösségi életét is fokozni kívánta, e célból évi két espereskerületi összejövetel megtartását szorgalmazta. Alapítványokkal, központilag kitűzött, írásban kidolgozandó koronatételekkel, az egyházmegyei szeminárium tanszemélyzetének gondos megválogatásával sikerült emelnie a papság szellemi színvonalát. E célból rendszeresen személyesen bekapcsolódott a papnevelde életébe is. A legkiválóbb növendékeket Pestre és a bécsi *Pazmaneum*ba, 1887-től emellett az innsbrucki jezsuita teológiai karra küldte, a bécsi *Frintaneum*ban azonban egy növendéke sem tanult. Több női szerzetesrendet befogadott az egyházmegyébe. Lovasberényben 1878-ban a keresztes nővérek, Csákváron 1883-ban vincés nővérek, Martonvásáron ugyanekkor a szatmári irgalmas nővérek nyitottak zárdát. P., mint a fehérvári gimnázium egykori növendéke, különösen pártolta a ciszterci rend ottani tanintézetét. Szívós szervező munkával elérte, hogy a felekezeti népiskolai oktatás országosan elismerten magas színvonalú legyen az egyházmegyében. 1883-ban egyházmegyei tanítóegyesületet alapított. A nemzetiségi falvakban szorgalmazta a magyar nyelv oktatását.

P. főpásztorként is hű maradt kulturális törekvéseihez. Nagy szerepet játszott a fehérvári Vörösmarty Kör, valamint a Városi Történelmi és Régészeti Egylet megszervezésében. Részese volt Vörösmarty Mihály és Horvát István fehérvári, Virág Benedek fővárosi emlékművének felállításában. P. évtizedes munkával értékes numizmatikai gyűjteményt teremtett meg, amelyről több publikáció is született. 1883-ban a gyűjteményt a Szent Jobb megtalálásának 800 éves jubileumán az ő kezdeményezésére megrendezett ünnepség alkalmából a város történelmi-régészeti egyesületére hagyta, ahonnan átkerült a jogutód Szent István Múzeumba, majd a második világháború alatt szétszóródott. A gyűjteménynél még jelentősebb volt P. numizmatikai munkássága. Szerencsésen együtt maradt azonban jelentős teológiai és történelmi könyvgyűjteménye. Könyvtárát kispap korában kezdte megalapozni, majd 1870-től jelentős régi magyar munkákkal bővítette ki. Püspökként új lehetőségek nyíltak előtte, érdeklődése az ősnyomtatványok és az antikvák felé fordult. 1885-ig főleg teológiai tárgyú köteteket gyűjtött, majd 1885 és 1886 fordulóján – bécsi antikváriusok segítségével – megduplázta muzeális könyvállományát. Gyűjtését más tudományágakra is kiterjesztette, a kötetek több-

nyire a császári könyvtárból leselejtezett duplumok voltak. P. a mintegy 20 ezer kötetes könyvtárát a püspökségre hagyta, a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban jelenleg őrzött 521 ősnyomtatványból 459 minden kétséget kizáróan az ő szerzeménye, s további 45 esetben ez feltételezhető.

Az országgyűlés főrendi házának tagjaként 1879-től haláláig a naplóhitelesítési bizottság tagja volt. Rendszeresen teljesített papi szolgálatot a főhercegi ház tagjainak, különösen a helyben birtokos József főherceg családjának. A pesti egyetemen 1880-ban tiszteletbeli teológiai doktorrá avatták. 1888 augusztusában ünnepelte aranymiséjét. A következő év márciusában egészségi állapota hirtelen megromlott. Nagypénteken ágynak dőlt, és 1889. május 15-én elhunyt. Holttestét végakarata szerint Székesfehérvárott, a sóstói temető általa emeltetett, Szent Kereszt tiszteletére szentelt kápolnájában helyezték nyugalomra. Az újsághírek szerint P. lakosztályáról váratlanul 82 ezer forint vagyon került elő készpénzben és értékpapírban. Mivel nem végrendelkezett, az érvényes szabályozás szerint a vagyont a püspökség, a tanulmányi alap és rokonság között osztották fel egyenlő arányban.

• *Műveinek jegyzéke:* Szinnyei, X, 528–534. • *Források:* SzfvPL Nr. 1499–1503 (kéziratok), Litt. Enc. 1872–1889, Nr. 1561A, 1561AA; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; Das Vaterland 19. 8. 1883, 17./23. 5. 1889 [nekrológ]. • *Irodalom:* Czobor Béla, *Emlékbeszéd Pauer János a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja felett*, Budapest 1890; Czobor Béla, *Jegyzék azon éremgyüjteményről, melyet Mlgos Pauer János székesfehérvári püspök úr a fejérmegyei és városi történelmi és régészeti egyletnek ajándékozott*, Székesfehérvár 1896; Forintos, *A székesfehérvári székeskáptalan*, 81–82; Forintos, *A székesfehérvári püspökség*, 38–42; HC VII–IX; Károly, *Fejér Vármegye I*, 442–446; Mentényi Klára, *Pauer János és Henszlmann Imre*, Schem Alba-regalens. 2020, 36–60; MKL X, 686–687; *Schem. Alba-regalen. 1834–1889*; Sulyok János, *A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény*, Magyar Könyvszemle 83 (1967), 1–4. sz. 191–199; Sulyok János, *Pauer János (1879–1889)*, Schem Alba-regalen. 1977, 113–118; Szarka, *A székesfehérvári*, 336–337; Török–Legeza–Mózessy, *Jubilaeum*, 46–47; Velenczei Katalin, *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*, Budapest 2008; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 187–190.

Mózessy Gergely

I.6.11. Steiner Fülöp (1839–1900)

Székesfehérvár, 1890. november 14. – 1900. augusztus 11.

1839. április 28-án született a Sopron vármegyei Fehéregyházán (Donnerskirchen A), olasz eredetű, köztiszteletben álló kereskedőcsaládban. Apja születési neve Della Pietra volt. Középfokú iskoláit Veszprémben és Győrben végezte. 1856-ban felvételét kérte a győri egyházmegyei szemináriumba. Simor püspök 1860-ban a bécsi *Pazmaneum*ba küldte. 1863. július 25-én pappá szentelték. 1863 őszén, kéthónapnyi mosoni káplánkodás után a győri kisszeminárium spirituálisa lett. Kora hitbeli és erkölcsi tévedéseiről írt disszertációjával 1867. november 23-án teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen. A következő évben a győri szemináriumban prefektusként az alapvető hittan és az egyháztörténelem tanára lett. Közben a püspöki jogakadémián egyházjogot tanított és a hitszónoki teendőket is ellátta. A következő 14 évben, 1868–1882 között a bécsi *Augustineumban (Frintaneum)* a dogmatika, az erkölcstan és a pasztorálteológia tanára és tanulmányi felügyelő. 1870-ben a pesti egyetem hittudományi karának bekebelezett doktora. Jelentős változást, gyakorlati, egyházpolitikai feladatok felé fordulást hozott az 1882-es év, amikor nagyváradi kanonok és az ottani szeminárium rektora lett. A szemináriumi kápolnát a későbbiekben saját költségén restauráltatta. Udvari kápláni címet nyert, emellett 1883-ban valóságos szepesi címzetes apáti méltóságot kapott.

S. a hercegprímássá előlépett Simor kívánságára 1886-ban Budapestre költözött, ahol a Szent István Társulat alelnökeként részt vett a társulat irodalmi és tudományos szakosztályainak megszervezésében. A társulat ekkor kezdte meg a népszerű *Népiratkák* sorozat kiadását, majd ennek tartalmas „ellenpárjaként" 1887-ben útjára indította a *Katholikus Szemle* című folyóiratot. S. 1886-tól a Szent László Társulat választmányának is tagja volt.

Pauer székesfehérvári püspök 1889. május 15-én bekövetkezett halála után a hatóság arra hajlott, hogy elhalasztja a megüresedett szék betöltését, hogy ezáltal a közismerten szegény vallásalapot feljavítsa. Végül azonban, figyelemmel az „egyházi, politikai és nemzeti szempontra", mégis a gyorsabb eljárás mellett született döntés. S-t a király, a kormány és a hercegprímás ajánlására 1890. január 4-én székesfehérvári püspöknek nevezte ki.

Csáky Albin kultuszminiszter (1888–1894) felhozta mellette, hogy a *Frintaneum*ban végzettek egész generációja köszönheti neki „mély és széles körű teológiai képzettségét" és „a helyes metódust". XIII. Leó pápa 1890. június 26-án erősítette meg a döntést. Simor hercegprímás szeptember 8-án Esztergomban szentelte püspökké, Zalka győri és Hornig veszprémi püspökök közreműködésével. Püspöki székét szeptember 14-én foglalta el. (A szakirodalomban előforduló április 26., november 8. és november 14. dátumok tévesek.) Előtörténete alapján S-t Schopper rozsnyói és Hidasy szombathelyi főpásztorokkal együtt kezdettől fogva a magyar püspöki kar kicsi, de elkötelezett ultramontán pártjához sorolták. S. emellett a püspökség területén birtokos József főherceg családjának gyóntatója volt.

Püspöki beiktatásakor már kész és erőteljesen képviselt lelkipásztori programmal rendelkezett, melyet a későbbiekben energikusan keresztül is vitt. Meg kívánta újítani a papi lelkiséget, ezért nagy hangsúlyt helyezett a lelkigyakorlataikra, melyekre jezsuitákat hívott meg. Ideálja az alapos teológiai jártasságú, de világi tudományokban is otthonosan mozgó, apológiára képes pap volt, aki képes megvédeni az egyházi tanokat bármilyen ellenvetéssel szemben. Lelkészeit az igehirdetés fontosságára nevelte, hangsúlyozva, hogy nem szónoki bravúrokra és moralizálásra, hanem a hitigazságok világos kifejtésére és a jóra való gondos nevelésre van szükség a szószéken. Elképzelései megvalósítása érdekében újraszabályozta az esperesi koronagyűlések rendjét, erősítve azok továbbképző jellegét. Célját leginkább a papképzéssel kívánta megtámogatni, melyre közvetlenül is befolyást gyakorolt, a vizsgákon gyakorta személyesen elnökölt. A szeminárium lelki életének elmélyítésére törekedett közös imádságok, adoráció és ugyancsak jezsuiták által vezetett lelkigyakorlatok előírásával. A gyakorlati képzésre is súlyt fektetett, elrendelte például, hogy a székváros elemi iskoláiban végezzenek hitoktatási gyakorlatokat a teológusok. A legkiválóbb növendékeket teológiai ismereteik elmélyítésére Rómába és Innsbruckba küldte az ottani szigorúan egyházi főiskolákra, és csupán kettőt a bécsi *Frintaneum*ba, amelynek ő maga éveken keresztül tanulmányi igazgatója volt. Hasonlóan magas követelményeket támasztott az egyházi iskolák tanítóival szemben, például elrendelte bekapcsolódásukat a papság közös szentgyónási alkalmaiba. Szociális helyzetüket a Szent Imre-alap létesítésével igyekezett javítani. Szokatlanul határozott és szigorú fellépése, melyet gyakran keménységként érzékeltek, kezdetben idegenkedést és ellenkezést

váltott ki a papságból, amely azonban az évek során alábbhagyott: vezetői stílusa enyhébb vonásokat öltött, intézkedéseit pedig jobban megértették.

S. szociális intézkedései közé tartozott két egyházi elemi iskola, egy árvaház és menhely, valamint egy óvoda alapítása, melyek vezetésével női szerzetesrendeket bízott meg. A hívek hétköznapi lelki életének gazdagítására előmozdította a májusi litániák és októberi ájtatosságok tartását és támogatta a vallási egyesületeket (például Jézus Szíve Szövetség, Oltáregylet). Id. Zichy János és Esterházy Miklós Móric katolikus politikusokkal együtt az 1888-ban Budapesten alapított Katolikus Körök társadalmi egyesület országos szintű megszervezésén dolgozott. Ezek és más egyesületek egyrészt tömegbázist jelentettek kezdődő politikai küzdelmeiben, másrészt segítségükkel elmélyültebb lett a hitélet is, emelkedett a gyónások és szentáldozások száma.

A Szent István Társulatban betöltött titkári tevékenysége, majd még inkább egyházkormányzása éveit beárnyékolta a kultúrharc körüli heves vita, amely elsősorban a házassági törvények miatt lobbant lángra. S. a társulat nevében 1886-ban Rómában átvette XIII. Leó Buda törökök alóli felszabadításának 200 éves jubileuma alkalmából írt enciklikáját, amely a törvényt kritizáló passzusai miatt magára vonta a nemzetközi közvélemény figyelmét. A későbbi viták során a nyilvánosság előtt, majd később a főrendiházban is kérlelhetetlenül a szigorúan egyházi álláspontot képviselte és ezt gyakori római útjai (1893, 1895, 1897, 1900) során egyeztette a szentszéki hatóságokkal és Leó pápával, aki felé fiúi tisztelettel fordult. Harcos magatartása miatt 1891-ben Simor hercegprímás utódlása kapcsán figyelmen kívül hagyták. A király kezdetben Schlauch nagyváradi püspököt pártolta, miközben a Szentszék S. mellett szállt síkra. Mivel a kormány nem tudta saját pártfogoltját, Samassa egri érseket pozícióba juttatni, egy éves szívós küzdelem után Vaszary pannonhalmi főapát személyével egy viszonylag színtelen és békülékeny kívülálló nyerte el a pozíciót.

Az 1892-es választási évben S. nagy feltűnést keltett pásztorlevelével, amely nyíltan ajánlott bizonyos jelölteket. Fontos szerepet játszott az 1894. évi székesfehérvári Katolikus Nagygyűlés megvalósulásában; a gyűlés legfontosabb kezdeményezése a Katolikus Néppárt megalapítása volt, az azonos nevű bajor egyesület mintájára. A kitartó tárgyalások eredményeképp 1895-ben létrejött pártot, amely a vitatott törvények revízióját állította programja élére, két arisztokrata, gróf Zichy Nándor és gróf Esterházy Móric irányította, akik a székesfehérvári egyházmegyében is rendelkeztek birtokokkal, és végig szoros kapcsolatban álltak

a püspökkel. S. szorgalmazta és el is érte a párt római elismerését. Támogatta a *Fejér Megyei Napló* kiadását (1894), amely sokáig a Néppárt vezető orgánumának számított, és kimagaslott színvonalával a vidéki lapok közül. S. hevesen ellenezte a kultúrpolitikai törvények körüli viták során újjáéledő, az államtól teljesen független egyházkormányzatra törekvő autonómia mozgalmat, mert a vitatott modell tekintetében az egyház belső ügyeibe történő beavatkozástól tartott. 1899-ben a püspöki kar a görög szertartású lelkészségek működésének szabályozására alakult szakbizottságának elnöki tisztét bízta rá.

S. felismerte, hogy székvárosának Szent István királyhoz való kötődése milyen lelkipásztori lehetőségeket rejt. Renováltatta a szent tiszteletére emelt székesegyházat, a koponyaereklyéje számára ifj. Storno Ferenccel körmeneti hordozásra alkalmas baldachinos építményt készíttetett, 1896-ban XIII. Leó pápától speciális búcsúengedélyt szerzett az ereklyét felkeresőknek. Foglalkoztatta az ereklye története is, az azzal kapcsolatos iratokat összegyűjtette.

Az egyházmegyei történetírás vállalkozó kedvű építtetőként emlékezik S-re. A sárkeresztúri püspöki uradalom épületeinek átfogó korszerűsítése mellett emberhez méltó cselédlakásokat építtetett. Renováltatta a püspökség tési nyaralóját, valamint a székesfehérvári püspöki székházat: felújíttatta homlokzatát, lecseréltette tetőzetét, új, reprezentatív díszkaput készíttetett. Ifj. Storno Ferenc tervei alapján átépíttette a püspöki magánkápolnát és új mennyezetképet készíttetett a díszterembe unokaöccsével, Steiner Rudolffal. Ezek a munkálatok és rangjához illő udvartartása a püspöki tekintélyt voltak hivatottak reprezentálni. Életvitele egyébiránt egyszerű volt, egyetlen szenvedélye a könyvgyűjtés volt, de ennek léptékei meg sem közelítették bibliofil elődeiét (Horváth János, Pauer János). S. nagyhírű szónok volt, több egyházi beszéde megjelent a *Borromeus* hasábjain, a Szent István Társulatban elmondott megnyitói pedig a *Katholikus Szemle*ben.

Mindvégig jó fizikai állapotnak örvendett, mígnem 1900. augusztus 11-én, 61 évesen Tésen, a püspöki nyaralóban szélütés következtében elhunyt. A haláleset miatt elmaradt a magyar kereszténység 900 éves jubileuma alkalmából Székesfehérvárra tervezett ünnepség, amelynek részeként S. Budapesten Szent István-napi ünnepi prédikációt mondott volna. S-t 14-én temették el a székesfehérvári Szentháromság-templom temetőjében, a temetési szertartást Meszlényi szatmári főpásztor vezette. Földi maradványait 1938-ban a székesegyház püspöki kriptájába helyezték át. A liberális

Pester Lloyd nekrológja szerint S. „a kormány legmakacsabb ellenfele" volt a kultúrharcban, ugyanakkor nagy tisztelettel adózott a „mintaszerű főpásztornak" feddhetetlensége, tanultsága és jótékonysága miatt. A főrendiház liberális alelnöke, Ernuszt Kelemen beszédében „következetes, hajlíthatatlan jelleműnek" és „vasszorgalmúnak" nevezte S-t, aki „emberként a jótékonyság példaképe, papként a megtestesült kötelességérzet" volt. Az elhamarkodott híresztelések szerint S. a püspökséget adósságban hagyta volna hátra, a valóságban azonban a hagyatéki tárgyaláson 12 ezer korona többletet mutattak ki. Az is napvilágra került, hogy S. saját vagyonából 17 ezer koronát áldozott új püspökségi épületekre, és jelentős mértékben hozzájárult a püspöki rezidencia felszereléséhez evőeszközzel és asztalneművel, mert ezekből hivatalba lépésekor nem volt „semmi használható". Az örökösök hiába kértek kártérítést e kiadásokért a kultuszminisztériumtól. Végrendelet hiányában a többlet az érvényes szabályozás szerint egyenlő részben szállt a püspökségre, a Vallásalapra és a rokonságra. Káptalani helynöknek Károly János nagyprépostot választották meg.

• *Művei*: *Dissertatio qua praecipui proponuntur et refutantur errores aevi nostri circa fidem et mores*, Wien 1867; *Immortellen auf den Sarg weiland ihrer Majestät der Kaiserin Carolina Augusta*, Wien 1873; *Egyházi Beszéd melyet Sz. István Magyarország első apostoli királyának ünnepén 1874-iki augusztus 20-án Budán tartott […]*, Bécs 1874; *Előadása a Szent-István-Társulat 1888. március 22-ki XXXV. nagygyűlésén […]*, Budapest 1888; *Főpásztori Körlevél, melyet a Székesfehérvári Egyházmegye híveihez székfoglalása alkalmával intézett […]*, Székesfehérvár 1890; *A Szent-László-Társulat 1895. decz. hó 10-én tartott XXIX-dik közgyülését megnyitó elnöki beszéde […]*, Budapest 1895; [Esterházy Miklós Móriccal és Major Ferenccel], *A Székesfehérvári Kath. nagygyűlés története kibővítve a kath. körök szervezésére vonatkozó adatokkal*, Székesfejérvár 1895; *Bizalmas utasítás egyházmegyém t. lelkészkedő papságához*, Székesfehérvár 1897; *Emlékbeszéd melyet Gróf Cziráky Jánosné szül. Dezasse Ludowika Erzsébet grófnő […] felett mondott […]*, Budapest 1899. • *Források*: SzfvPL Nr. 1504–1505 (kéziratok), Litt. Enc. 1890–1900, No. 5835; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 11. 8. [nekrológ], 18. 10., 25. 11. 1900; *Das Vaterland* 10. 8., 15. 10., 24. 11. 1900. • *Irodalom*: Adriányi, *Fünfzig Jahre*, 21, 23, 29, 41; Csáky, *Kulturkampf*, 39; Csáky, *Kirche in Ungarn*, 248–331; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Forintos, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 43–48; 118–127; Forintos, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 43–49, 118–127; HC VII–IX; Klestenitz Tibor, *Steiner Fülöp és a katolikus sajtó kérdése*, Schem. Alba-regalen. 2020, 61–74; MKL, XIII, 341–342; Mózessy Gergely, *Egy püspök, mint a múltra építő városi modernizáció programadója*, Schem Alba-regalen. 2020, 75–83 (különösen 78–79); Salacz, *Egyház és állam*; *Schem. Alba-regalen.*

1891–1898; *Schem. Jaurinen. 1865–1888*; SULYOK JÁNOS, *Steiner Fülöp (1890–1900)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 119–123; SZARKA, *A székesfehérvári*, 337; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum*, 48–49; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 190–194.

MÓZESSY GERGELY

I.6.12. VÁROSY GYULA (1846–1910)

Székesfehérvár, 1902. március 9. – 1905. december 11.
Kalocsa–Bács, 1906. január 14. – 1910. október 28.

→ KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE II.1.7.

I.6.13. PROHÁSZKA OTTOKÁR (1858–1927)

Székesfehérvár, 1906. január 21. – 1927. április 2.

1858. október 10-én született Nyitrán (Nitra SK). Édesapja, a morva-német származású Prohászka Domonkos katonatisztként került Magyarországra, és 40 évesen elhagyta a katonai pályát, hogy feleségül vehesse Filberger Annát, egy németajkú nyitrai pékmester katolikus leányát. Ezután pénzügyi tisztviselőként tartotta el magát és családját. Három gyermekük született. Munkája miatt többször áthelyezték, mivel nem tudott magyarul. P. emiatt öt városban végezte az iskolát: elemi iskolai tanulmányait Rózsahegyen (Ružomberok SK) és Losoncon (Lučenec SK) folytatta, gimnáziumba Losoncon, Nyitrán a piaristákhoz, majd Kalocsán a jezsuitákhoz járt. Bár származását sosem tagadta, és csak gimnáziumi évei alatt tökéletesítette magyar nyelvtudását, a későbbiekben P. határozottan magyarnak vallotta magát, identitása szerves részévé vált a magyar nemzeti öntudat. Az esztergomi kisszeminárium növendékeként érettségizett 1875-ben, kimagasló eredménnyel. Simor hercegprímás a tehetséges papnövendéket a római

Collegium Germanicum et Hungaricum-ba küldte. P. ezzel a pápai *Gregoriana* egyetem hallgatója lett, és belépett a magyar diákok Szent Imre Körébe is. 1881. október 30-án pappá szentelték a *Trinità dei Monti* templomában. 1878-ban Rómában bölcsészeti, 1882-ben teológiai doktorátust szerzett. Rómában a német hallgatótársaitól kapott impulzusok hatással voltak későbbi szociálpolitikai elgondolásaira.

Hazatérte után (1882) néhány hétig káplán, majd Simor János hercegprímás az érseki szemináriumba vezényelte, ahol 22 éven át szolgált. Kezdetben a kisszemináriumban volt latin és görög nyelvtanár, majd 1884-től a nagyszemináriumban a morális és pasztorális teológia, 1888-tól a dogmatika tanára. 1890-től spirituális lett. E minőségében, addig szokatlan módon, törekedett a növendékeket elmélyült áhítatra és Krisztus-központú vallásosságra nevelni. Irányadó volt mindehhez fő műve, az *Elmélkedések az evangéliumról* (1908), amelyet több nyelvre is lefordítottak. Szemináriumi működése alatt aktív írói tevékenységet folytatott, többek között a *Hochland* című folyóiratban, aktívan támogatta a katolikus sajtót és szerkesztőbizottsági tagként jelentősen hozzájárult a(z) *(Új) Magyar Sion* felvirágoztatásához. Az eredendően egyháztörténelmi folyóirat spektrumát jelentősen kiszélesítette. A *Magyar Sion*-ban megjelent cikksorozataiból álltak össze önálló kötetté a modern természettudományos eredmények és a teológia találkozási pontjait kutató írásai, az *Isten és a világ* (1892), illetve a *Föld és Ég* (1902). Hasonló módon született meg a kereszténységet a modern kor eszmeáramlataiban – liberalizmus, szociáldemokrácia – vizsgáló egyéni hangú apologetikája, a *Diadalmas világnézet* (1903). Recenzióiban a kortárs teológiai, filozófiai és szociológiai munkákat ismertette meg papolvasóival, és nagyhatású cikkeket írt. P. esztergomi éveiben írta egyetlen önálló teológiai művét is *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* címmel, melyet a pesti egyetem 1893-ban pályadíjjal jutalmazott. 1891-ben lefordította az első pápai szociális enciklikát, a *Rerum Novarum*-ot magyarra, majd a következő években több ízben felhívta a figyelmet a szociális kérdésre és a munkások pasztorációjára. Erre kínált lehetőséget az *Esztergom* című politikai napilap is, amelynek 1895-től munkatársa, 1898–1905 között kiadója és tulajdonosa volt. A szociális kérdésben kifejtett írói tevékenysége mellett a kezdetektől legendás mértékű karitatív elkötelezettség jellemezte. P-nak köszönhető, hogy a szociális kérdés a magyar egyház gondolkodásának és politikájának egyik tényezőjévé vált.

Az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek idején élesen kritizálta a kormánypárti főpapokat, például Samassa József egri érseket, és üdvözölte a szigorúan az egyház érdekében fellépő „harcos" püspököket, például Schopper György rozsnyói főpásztort. Erősen küzdött a kultúr- és egyházpolitikai törvények ellen, beleértve a zsidóság teljes recepcióját. Ebben az összefüggésben kell értelmezni azt a harcos antiszemita írását, amelyet 1893-ban tett közzé a *Magyar Sion*-ban. Bár P. politikai és historiográfiai megítélésében gyakran nagy jelentőséget tulajdonítanak e műnek, ez annyiban nem helytálló, hogy a mű ekkor nem ért el felismerhető hatást és egészen a világháborúig nem követték hasonló megnyilvánulások. Az egyházpolitikai törvényeket övező heves viták következtében P. részt vett a Katolikus Néppárt megalapításában és az 1896-os választáson képviselőjelöltként indult, de a választási csalások miatt nem nyert mandátumot. Szociálreformer és keresztényszociális színezetű személyes programja és megnyilatkozásai azonban jelentősen meghaladták a Katolikus Néppártét és annak arisztokratikus vezetéséét. Követelte többek között a hazai kisipar támogatását. 1904 októberében a szociáldemokrácia heves ellenállásával szemben aktívan közreműködött a Keresztényszociális Egyesületek Országos Szövetségének megalapításában, amelyet anyagilag is támogatott. A szövetség következő évi programja a keze nyomát viselte. P. részt vett a szövetség *Igaz Szó* című orgánumának megalapításában, a lap első vezércikkét ő írta. 1907-ben került sor az Országos Keresztényszocialista Párt megalapítására. Írásaiban a keresztényszocializmust az általa ellenzett liberális és szocialista irányzatok alternatívájaként mutatta be, ugyanakkor elismerte utóbbiak történelmi létjogosultságát.

P. a századfordulótól kezdve rendszeresen tartott nagyböjti és adventi lelkigyakorlatokat – kezdetben Budapesten, később országszerte. Az 1900-tól megrendezett katolikus nagygyűléseknek mindvégig egyik vezérszónoka volt, és vendégszónokként lépett fel német katolikus nagygyűléseken is. Budapestet fontos „missziós terepnek" tekintette és úgy vélte, onnan kiindulva lehet a legnagyobb hatást elérni, ezért 1902-ben tevékenységének nagy részét a fővárosba helyezte át. Az Egyetemi templomban tartott prédikációival a magyar katolikus értelmiség új rétegét szólította meg. Megpályázta az egyetem dogmatika tanszékét, amelyre 1904. március 4-én kapott kinevezést. Ugyanabban az évben részt vett a *Regnum Marianum* papközösség megalapításában, és a következő hónapokban az egyik konviktus házfőnöke volt. Teológiai előadásai mellett

népszerűsítő előadásokat is tartott az egyetemen, illetve a Szent Emerám Egyesületnek világnézeti kérdésekről (többek között Schopenhauerről, Nietzschéről, Ibsenről). 1904-ben lelkipásztori körutat tett az Amerikai Egyesült Államokban. P. egész életében aktív társadalmi-egyesületi életet élt. Többek között 1894-től tagja volt az Aquinói Szent Tamás Társulatnak, 1896-tól a Katolikus Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete választmányának, melynek 1906-ban elnöke lett. 1902-től tagja volt a Szent István Társulat igazgatóválasztmányának, 1908-tól a Katolikus Népszövetség alelnöki tisztjét is ellátta. A Magyar Tudományos Akadémia 1909-ben levelező, 1920-ban rendes tagjává választotta.

Az 1905. évi parlamenti választások eredményeképp az évtizedek óta regnáló Liberális Párt kiszorult a kormányzatból. Fejérváry Géza pártkoalíciós kormányzata, amelynek a Katolikus Néppárt is tagja volt, P-t terjesztette elő székesfehérvári püspöknek. Az országszerte ismert és népszerű pap kinevezése a roppant népszerűtlen úgynevezett darabontkormány „hangulatjavító intézkedései" közé sorolható. Lukács György kultuszminiszter (1905/1906) javaslatát P. „kiemelkedő írói és prédikátori tehetségével" támasztotta alá, amellyel főleg az egyetemi ifjúságot és a főváros lakosságát szólította meg. A király 1905. október 17-én hagyta jóvá a javaslatot, a pápai megerősítés december 11-én kelt. Püspökké maga X. Pius pápa szentelte P-t és két társát, Balás Lajost (Rozsnyó) és Zichy Gyulát (Pécs) december 21-én a Sixtus-kápolnában. Püspöki székét 1906. január 21-én foglalta el Székesfehérvárott.

Egyházkormányzata sok szempontból egyedinek mondható. Szakítva az addigi szokással, a kormányzást nem engedte át befolyásos aulista hivatalnokoknak. A fontos hivatali ügyeket maga intézte, minden levélre azonnal személyesen válaszolt, több ezer ilyen levele maradt fenn. Bár egyházlátogatást csak plébániák erigálásakor – összesen három ízben – végzett, rendelkezéseiből nyilvánvaló, hogy jól ismerte egyházmegyéjét. Az első években papjait lelkigyakorlatra küldte, melyeket maga tartott. Amikor a várt hatás elmaradt, a lelkigyakorlatok tartását szerzetesekre bízta. Misztikus vonásokat mutató lelkiségéhez az Oltáriszentség és a Jézus Szíve kultusz népszerűsítése állt a legközelebb. Bár egyházmegyéje viszonylag szerény javadalommal rendelkezett, kiterjedt karitatív tevékenységet folytatott. A kezdetektől támogatta az 1908-ban Farkas Edith által megszervezett Szociális Misszióstársulatot, ezt az új típusú magyar női szerzetesrendet, amely többek között árvaházakat, szegénykonyhákat és iskolákat működtetett. 1910-ben a Katolikus Liga

előtt programadó beszédben szólalt fel a párbajellenes mozgalom mellett, amelyet *mission civilisatrice*-ként jellemzett. Kollégáihoz, Fischer-Colbrie-hoz (Kassa) és Csernochhoz (Esztergom) hasonlóan P. is támogatta anyagilag Bangha Béla jezsuita *Magyar Kultúra* című, 1912-ben alapított lapját, amely azonban a sajátjánál jóval harcosabb katolikus irányt képviselt. P. idegenkedett a formaságoktól és a külsőségektől, környezetével és az utca emberével szívélyes és barátságos volt. Ez közkedveltté tette a lakosság körében, ám elidegenítette a felső klérustól. Püspöktársai P. népszerűségét kihasználva 1906–1927 között valamennyi, a híveket megszólító püspökkari körlevelet vele fogalmaztattak meg, de igazi barátra csak erdélyi kollégája, Majláth Gusztáv személyében talált itt. Sok más tényező mellett a püspökkaron belüli elszigetelődésével magyarázható, hogy 1923-ban kalocsai érseki kinevezése meghiúsult. A püspöki méltóság és az azzal járó felsőházi mandátum P-t egyre inkább visszavezette a politikához. Sok követelését – például az anyanyelvi vallásoktatást vagy 1918-ban a női választójogot – saját körzetében alig támogatták. A felsőházban sikerrel szállt szembe Apponyi Albert kultuszminiszter magyarosítási politikájának egyes intézkedéseivel és elérte többek között azt, hogy az elemi iskolákban továbbra is anyanyelven folyhasson a hitoktatás. Körleveleit magyarul és németül tette közzé, kérésre a bérmálások alkalmával olykor szlovákul is prédikált.

Az egész életét az egyház szolgálatába helyező P. életének legnagyobb krízise az úgynevezett *Index*-ügy volt. X. Pius pápa (1903–1914) *Pascendi Dominici gregis* (1907) kezdetű enciklikájával az egyházon belüli „modernizmus" ellen emelt szót, amelynek következtében sűrűn érkeztek feljelentések Rómába. P., aki maga is beszélt a modernizmusról az 1908. évi VIII. katolikus nagygyűlésen, e „hadjárat" áldozata lett, amikor 1911-ben három írását is (*Az intellektualizmus túlhajtásai*; *Modern katolicizmus*; *Több békességet!*) a tiltott könyvek *Index*ére tették. Az első ismeretelméleti kérdéseket taglaló akadémiai székfoglalójának írott változata volt, a másodikban sürgette a világiak részvételét az egyházi életben, a harmadikban – mely mindössze egy karácsonyi hírlapi cikk volt – pedig szorgalmazta az egyházi vagyongazdálkodás reformját. Az esztergomi főegyházmegyének a „modernizmus" leleplezését szolgáló vigilancia bizottsága P. ökumenizmusát is sokallta. Bár az eljárás során nem kapott lehetőséget arra, hogy tisztázza magát, P. egyházi engedelmességgel alávetette magát a döntésnek és kifogásolt műveit visszavonta a könyvpiacról. Lendületéből, magabiztosságából azonban sokat ve-

szített. Ugyanakkor az *Index* elleni tiltakozásul 1911 után sorra érték kitüntetések. 1912-ben Székesfehérvár díszpolgára lett, szerepeltették a bécsi eucharisztikus kongresszuson, majd megünnepelték 30 éves írói jubileumát, 1913-ban a pesti egyetem díszdoktori címet adományozott neki.

P. naplói rávilágítanak arra, hogy a világháborúhoz kezdettől fogva sokkal szkeptikusabban viszonyult, mint hivatali kollégáinak nagy része. Hivatalos kijelentéseiben azonban ő is „az idők jeleként" értelmezte a háborút, amely lelki megújulásra és egy „új világ" kiépítésére szólít fel. Már az 1915. évi nagyböjti pásztorlevelében javasolta, hogy az elesetteknek a békekötést követően a templomokban elhelyezett fa- vagy márványtáblákon állítsanak emléket. A háború kifejezett elutasításához és a béke teológiájához csak 1916-ban jutott el. Ugyanakkor törekedett a hívek és az olvasók lelki támogatására, és erősítette a szociális elkötelezettséget. 1916-ban az Országos Magyar Gazda Egyesület részére földreformot dolgozott ki, amelynek fő eleme az örökbérlet volt, munkája azonban – sok más kezdeményezéséhez hasonlóan – tervezet maradt. A háború után a lázongó leszerelő katonáknak gabonát osztott és lehetőség szerint mezőgazdasági munkát adott számukra. 1920-ban tési birtokán földosztást kezdeményezett, melynek során a birtok felét (mintegy 520 hektárt) felparcellázta és kisgazdáknak eladta. Az egyházmegye állandó likviditási gondjai miatt 1918-ban a veszprémi egyházmegyétől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére átcsatolták Fehérvárhoz Ősi uradalmát.

1918 tavaszán a Néppárt lapjába írt cikkei *(„Pro juventute catholica"*; *„Pro re Christiana")* országos hatást keltettek, és P. működését döntően új irányba terelték. Ezekben olyan adatokra hivatkozva, amelyek szerint a zsidó katonák részaránya a front növekvő közeledtével csökken, új katolikus értelmiség sürgős kinevelését szorgalmazta, hogy Magyarország ne legyen teljesen kiszolgáltatva a veszélyes zsidó befolyásnak. A Monarchia összeomlása után kezdetben elfogadta az új államformát és a polgári forradalom alatt – hivatali kollégáival ellentétben – támogatta egy új, ökumenikus alapon szerveződő keresztény gyűjtőpárt megalapítását. A kormányzat földreformját azonban elégtelennek tartotta, és más kérdésekben (például vallásoktatás) határozottan síkraszállt az egyház érdekeiért. Amikor 1919. február 3-án Fejér vármegye főispánja – Károlyi Mihály köztársasági elnök féltestvére – a kormány elleni bizalmatlansági indítványt fogalmazott meg, P-ban támogatóra talált. A Tanácsköztársaság idején kilakoltatták a palotájá-

ból, amit sztoikus nyugalommal viselt. Hogy az egyház demokratizálódását felmutassa, sürgette egyházközségi szervezetek alapítását, és a világiak bevonását az egyházi vezetésbe. 1919. nagyböjti pásztorlevelében a szociálpolitikai forradalmat bizonyos feltételekkel elfogadta, egyes megfogalmazások miatt azonban vitája támadt a hatóságokkal, ezért végül nem tette közzé. Egyedüliként a püspökök közül megpróbált együttműködni az új hatalommal, de a kisajátítások és a fosztogatások következtében végül elfordult tőle. A Tanácsköztársaság bukása után körleveleiben a bosszútól óvott.

Más püspökökkel ellentétben P. kezdettől fogva támogatta Horthy Miklós politikai ambícióit, ő vezette azt a küldöttséget, amely formálisan felkérte a kormányzói feladatkör ellátására. 1920 januárjában a kormányzó felkérte miniszterelnöknek, de ezt a szerepet nem vállalta. 1920–1922 között Székesfehérvár nemzetgyűlési képviselője lett, és 1921 februárjáig a felekezeteken átívelő kormánypárt, a Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földmíves Párt elnöke lett és ennek keretében felesküdött a „társadalmi harmóniára" – a jövendő korporatív politikai koncepciók előfutáraként. P. jó okkal tekinthető az új, úgynevezett keresztény kurzus főideológusának. A zsidóknak az első világháborúban tanúsított elégtelen nemzeti elköteleződése miatt 1920-ban támogatta a zsidókat számos szakmában (például orvostudomány, jogtudomány) korlátozó *numerus clausus*t. A liberális sajtó ettől kezdve a püspöki karon belül a politikai lázító és antiszemita demagóg negatív példájának állította be, szembeállítva vele Rott veszprémi püspököt, mint a felekezeti béke őrzőjét. 1922-től kezdve szinte teljesen visszavonult a pártpolitikától, amelyből egyre inkább kiábrándult. A közéleti fórumokon és naplóbejegyzéseiben egyaránt kritizálta a csak jelszavaiban keresztény politizálást. Érdeklődése ismét lelkipásztori teendői felé fordult. Országszerte vezetett továbbra is lelkigyakorlatokat, de az eddigieknél intenzívebben fordult saját egyházmegyéje felé. 1924-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, 1926-ban megtartotta harmadik és egyben utolsó nagyobb bérmakörútját. A zsinat legfontosabb eredménye volt, hogy 1926-ban újra megnyitották az anyagi okokból 1918-ban bezárt szemináriumot. Ugyanakkor külföldön továbbra is megfordult, 1924-ben ünnepi beszédet mondott a Christian Ude dogmatikus és pacifista által rendezett, nő- és gyermekkereskedelem elleni grazi nemzetközi kongresszuson, melyen Michael Hainisch szövetségi elnök is jelen volt.

Közeli munkatársai úgy tudták, hogy P. 70. életévének betöltésekor le akart mondani püspöki hivataláról. Ezt azonban nem érte meg. 1911 óta

krónikus álmatlansággal és magas vérnyomással küszködött, 1925-ben a lábát műtötték. 1927. április 1-jén, a budapesti Egyetemi templom szószékén nagyböjti prédikáció közben agyvérzés érte. Másnap, a Központi Szeminárium betegszobájában hunyt el. Az országgyűlés április 5-én az elhunyt iránti tiszteletből egy órás ülésszünetet tartott. Székesfehérvárott, a Szentháromság-temető sírkápolnájában temették el április 6-án, több százezres tömeg kíséretében. Hamvait 1938-ban szállították át a tiszteletére épült Székesfehérvár-Vasútvidéki emléktemplomba. Az Orbán Antal által készített síremlék a szószéken álló P-t ábrázolja, amint a halál angyala szólítja. Budapesten 1934-ben állították fel szobrát, Felsőeöri Fülöp Elemér alkotását, melynek mellékalakjai 1945-ben elpusztultak, főalakját 1947-ben döntötték le szociáldemokraták. Halála évében szövegeire támaszkodva a Szociális Missziótársulat imakönyvet adott ki a *Szentlélek hárfája* címmel.

Adriányi Gábor egyháztörténész P-t Pázmány Péter († 1637) után a magyar katolicizmus „leguniverzálisabb szellemének és ezzel legjelentősebb személyiségének" tartja, aki az ország egyházi megújításának úttörője és motorja, sőt: „szeráf nagyságú szent", „isteni jelenés" volt. E hagiográfiai kategóriáktól eltekintve is, P. népszerűségével és szellemi impulzusaival kétségtelenül Magyarország úgynevezett katolikus reneszánszának legfontosabb úttörői közé tartozott a világháború előtt és után. 1942-ben társadalmi nyomásra előzetes vizsgálat indult boldoggá avatása ügyében. Ezt azonban római tapogatózás után, az *Index*-ügyre való hivatkozással Serédi Jusztinián hercegprímás leállíttatta. Utódja, Mindszenty József azonban kérelmezte P. műveinek levételét az indexről. Gazdag életművének kutatását a kommunista hatalomátvétel évtizedekre megakasztotta, csak az utóbbi években haladt előre jelentős mértékben P. komplex személyiségének és hagyatékának történeti-kritikai elemzése.

• *Művei:* Schütz Antal (szerk.), *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái I–XXV*, Budapest 1928–1929; Koncz Lajos (szerk.), *Prohászka Ottokár: Modern katolicizmus*, Budapest 1990; Szabó Ferenc–Barlay Szabolcs–Frenyó Zoltán (szerk.), *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 1–3*, Szeged–Budapest 1997; Frenyó Zoltán (szerk.), *Prohászka Ottokár: Élő kereszténység. Prohászka Ottokár indexre került művei*, Győr 1998; Frenyó Zoltán (szerk.), *Prohászka Ottokár: Modern pünkösd*, Budapest 2005; Fazekas Csaba (szerk.), *Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927.*

(Cikkek, interjúk, beszédek), Miskolc 2019; FRENYÓ ZOLTÁN (szerk.), *Gyakorlati kereszténység. Prohászka Ottokár 15 útmutató írása*, Budapest 2020. • *Műveinek jegyzéke*: BARLAY SZABOLCS, *Prohászka, az alkotó*, Székesfehérvár 2000; 328–336. [idegen nyelven megjelent művei] • Források: PL Főkáptalani Levéltár; PPKE HTKL Kari tanácsi jegyzőkönyvek; PPKE HTKL Dékáni hivatal iratai; SzfvPL Prohászka-gyűjtemény; SzfvPL Lit. Enc. 1905–1927; SzfvPL No. 5865; *Christlich-soziale Arbeiter-Zeitung* 28. 5. 1904; *Neues Wiener Journal* 17. 12. 1906; *Neues Wiener Journal* 2. 4. 1910; *Weltblatt* 10. 2. 1915; *Reichspost* 20. 6. 1917, 20./30. 7. 1918, 24. 4. 1927 [nekrológ]; *Allgemeiner Tiroler Anzeiger* 11. 7. 1918; *Pester Lloyd* 17. 3. 1922; *Arbeiter-Zeitung* 19. 12. 1924; *Wiener Zeitung* 6. 4. 1927. • Irodalom: ADRIÁNYI, *Fünfzig Jahre*; ADRIÁNYI GÁBOR, *Prohászka és a római index*, Budapest 2002; ADRIÁNYI, *Geschichte*; BARLAY SZABOLCS, *Prohászka, az alkotó*, Székesfehérvár 2000; BARLAY Ö. SZABOLCS, *A katedrális. Fejezetek Prohászka Ottokár életéből*, Budapest 2014; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*; FAZEKAS CSABA, *Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja*, A trianoni határokon kívül és belül. Tanulmányok a magyarság XX. századi történetéből (szerk. Miklós Péter), Szeged 2021, 53–76; FRENYÓ ZOLTÁN, *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés*, Budapest 2018; JENŐ GERGELY, *Ottokár Prohászka und der politische Katholizismus*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis […], Sectio Historica, Tomus XV (1974), 77–103; JENŐ GERGELY, *Die christlichsoziale Bewegung in Ungarn 1903–1914*, Annales universitatis scientiarum Budapestinensis […], Sectio Historica, XVI (1975), 81–116; GERGELY JENŐ, *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember"*, Budapest 1994; HC VII–IX; HORVÁTH KÁLMÁN, *Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti I–II*. (szerk. Felsővályi Ákos) Jubileumi sorozat 2–3. Székesfehérvár, 2009–2010; NÉMETHY ERNŐ, *Prohászka Ottokár életrajza*, Budapest 1927; SCHÜTZ ANTAL, *Prohászka pályája*, Budapest 1929; SZABÓ FERENC (szerk.), *Prohászka ébresztése I–II*, Budapest 1996–1998; SZABÓ FERENC, *Prohászka önmagáról*, Szeged 1999; SZABÓ FERENC–MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról*, Szeged 2002; SZABÓ FERENC, *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*, Budapest 2007; FERENC SZABÓ, *The Life and Work of Ottokár Prohászka (1858–1927)*, Budapest 2010; KATUS LÁSZLÓ, *Prohászka Ottokár*, Ecclesia semper reformanda et renovanda. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei (szerk. Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Pécs 2007, 98–111; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*, Székesfehérvár–Budapest 2006; SZABÓ FERENC, *Prohászka Ottokár időszerűsége*, Budapest 2006; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka-tanulmányok, 2007–2009*, Székesfehérvár 2009; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012*, Székesfehérvár 2012; MÓZESSY GERGELY, *A Prohászka Ottokár Emléktemplom. Kultusz és emlékezet 1927–1938*, Székesfehérvár 2013; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka-tanulmányok, 2012–2015*, Székesfehérvár 2015; MÓZESSY GERGELY, *Prohászka Ottokár és a protestantizmus*, Budapest 2016; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka-tanulmányok, 2015–2017*, Székesfehérvár 2017; MÓZESSY GERGELY, *Isten embere – Fehérvár püspöke. Prohászka Ottokár (1858–1927)*, Székesfehérvár 2018; MÓZESSY GERGELY, *Egy püspök, mint a múltra építő városi modernizáció programadója*, Schem. Alba-regalen. 2020, 75–83; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka-tanulmányok, 2018–2022*, Székesfehérvár 2022; Lajos Pásztor, *Die ungarischen Katholiken und der Erste Weltkrieg*, Mit-

teilungen des österreichischen Staatsarchivs 16 (1963), 393–411; BETTINA REICHMANN, *Bischof Ottokár Prohászka (1858–1927). Krieg, christliche Kultur und antisemitismus in Ungarn*, Paderborn 2015; SÍK SÁNDOR, *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*, Budapest 1929; *Schem. Alba-regalen. 1906–1925*; *Schem. Strigonien. 1883–1904*; NORBERT SPANNENBERGER, *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance"*, Stuttgart 2006; S. SZABÓ PÉTER, *Az evangélium és a munka. Prohászka Ottokár társadalomfilozófiai munkássága*. Székesfehérvár 1998; S. SZABÓ PÉTER, *A szacellum rózsája. Prohászka-esszék*, Solymár [2000].

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 194–202.

MÓZESSY GERGELY

I.7.
SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS SABARIENSIS

I.7.0. A szombathelyi egyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

Már az antik *Savaria/Sabaria* a 4. században püspöki székhely volt: a niceai zsinaton (325) hozott határozatok aláírói között a „*Dominus provinciae Pannoniae episcopus*" is szerepel, a 326-ban Ariminumban tartott zsinaton pedig a hét pannóniai püspökség között említik a savariait is. Itt szenvedett vértanúhalált Szent Quirinus sisciai püspök, Szent Rutilus és két társa, Szent Iréneusz és sok más keresztény, akiknek nevét nem jegyezte fel a történelem. A 9. századtól a város a salzburgi érsekeknek volt alárendelve. I. (Szent) István király a régiót a győri egyházmegyéhez sorolta.

A mai szombathelyi püspökség eredetét III. Károly király idejében kereshetjük, akiben felmerült az igény, hogy a hívek egyre növekvő száma miatt szaporítani kell a magyarországi egyházmegyék számát. A terv megvalósítása Mária Teréziára maradt, aki 1777. február 17-én a győri, a veszprémi és a zágrábi püspökségek területéből kihasítva megalapította a szombathelyi egyházmegyét. Az alapítás anyagi bázisát az 1773-ban feloszlatott jezsuita rend egyes birtokai adták. A Szentszék céljaival nem ütköztek a tervek, így némi késéssel Rómában is megszülettek a pápai alapító bullák, amelyekben Szent Péter utóda lépett fel kezdeményezőként.

Az egyházmegye székhelye az alpokaljai Szombathely városa. Nevét a szombati napokon tartott hetivásárokról kapta. Német neve: *Steinamanger* ('kő a mezőn'), ami viszont a földrengésben és a népvándorlás viharában elpusztult római *Savaria* romjaira utal. A régi időkben a vármegye székhelye nem Szombathely, hanem Vasvár volt, és ugyanitt székelt a fontos hiteleshelyként működő vasvá-

ri káptalan is. Szombathely azonban lendületesen gyarapodott, a győri püspököknek köszönhetően számos szabadalommal és kiváltsággal rendelkezett. 1578-ban országgyűlési határozattal a vasvári káptalant Szombathelyre költöztették át, és ettől kezdve lett Vas vármegye székhelye is. Az egyházmegye védőszentje a 4. században élt, savariai születésű Szent Márton tours-i püspök.

Az egyházmegye első főpásztora Szily János címzetes tinnini püspök, győri prépost és kanonok lett. Püspöki székét 1777. augusztus 20-án foglalta el, első intézkedései a különböző egyházmegyékből megörökölt papságának egységes szellemiségű képzésére és az egyházmegyei intézmények (szeminárium, püspöki palota, székesegyház) létrehozására irányultak. Működése elején kiadott „főpásztori oktatása" (*Instructio Ven. Cleri Dioecesis Sabariensis*. Trattner, Vindobonae, 1777) mintegy százötven évig, az 1927. évi egyházmegyei zsinatig az egyházmegye törvénykönyveként funkcionált.

Az első püspök által megkezdett építkezések és szervezőmunkák az utód, Herzán Ferenc (Franziskus Herzan von Harras) rövid hivatali ideje (1800–1804) alatt is befejezetlenek maradtak. Bíborosként vett részt a velencei konklávén (1799. november–1800. március), amelyen I. Ferenc császár követeként vétót jelentett be Bellisomi bíboros ellen, és nagy szerepe volt Luigi Chiaramonti megválasztásában, aki pápaként a VII. Pius nevet vette fel. Herzan értékes, mintegy ötezer kötetből álló könyvtárt hagyott hátra a püspökségnek. Halála után a püspöki szék két évig betöltetlen maradt.

A püspökség területe és népessége

A püspökség területe három különböző egyházmegyéből – azok megosztásával – alakult ki: a győriből a teljes Vas vármegyei rész, a zágrábi és a veszprémi püspökségből Zala vármegye egy-egy része került az újonnan alapított egyházmegyéhez. 1848 októberében a honvédelmi bizottmány Muraközt elszakította a zágrábi püspökségtől és a szombathelyi egyházmegyéhez csatolta. A szentszéki ügyintézés időtartamára a szombathelyi püspök joghatóságot kért a Muraközre a zágrábi püspöktől, aki azonban azt nem adta meg, s a szabadságharc leverésével az ügy végleg lekerült a napirendről. A trianoni békekötés (1920) nyomán az egyházmegye mintegy harmada Ausztriához került.

A szombathelyi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**izr.**	%
1822	316799	-	246939	*78*	65348	*21*	vö. ev.		4469	*1,4*
1837	342940	-	267730	*78*	58436	*17*	11155	*3,3*	5589	*1,6*
1863	377579	-	290936	*77*	65604	*17*	10878	*2,9*	10158	*2,7*
1891	510083	-	401836	*79*	79871	*16*	15422	*3,0*	12905	*2,5*
1910	594445	*+90*	473990	*80*	93631	*16*	13366	*2,2*	13386	*2,3*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	7	2,6 M	*14*	900000	*5*

Források: 1822., 1837., 1863., 1891. és 1910. évi sematizmusok

A püspökség területének népessége egy évszázad alatt mintegy kétszeresére nőtt. Ezalatt a katolikusok részaránya az országos adatokhoz (64 százalék) képest mindig kiemelkedően magas volt, 78–80 százalék körüli: egy kisebb visszaesés után az 1860-as évekig mérsékelten emelkedett. A zsidó lakosság részaránya 1910 körül beérte, sőt húsz fővel meg is haladta a reformátusokét. Kisebb visszaesések tapasztalhatók a két protestáns vallású felekezet esetében, jóllehet az evangélikusok létszáma hozzávetőleg ötszöröse a reformátusokénak. Az ortodox egyház részesedése igen csekély (1822-ben 34, 1910-ben 39 fő), ezért ezt az adatot a táblázatban nem szerepeltettük. (Klieber, *Bischofslexikon*, 204.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A szombathelyi püspökség alapítása óta 1993-ig az esztergomi érseki tartományhoz tartozott, 1993-tól a veszprémi főegyházmegye *suffraganeus*a. A szombathelyi püspökség felállításával a szombathelyi társaskáptalan székeskáptalanná lépett elő, címe ezt követően: vasvár-szombathelyi székeskáptalan. Mária Terézia 1779. december 31-én kelt adománylevelével a pápóci perjelség egy részét az új székeskáptalannak adta, a kanonokok számát kettővel megemelte, s összesen hatban állapította meg. A káptalan kezelte a szeminárium javára átadott nyúli gazdaságot.

Az 1804 előtti időszak örökségét képezi az egy címzetes apátságon kívül két bencés kolostor Dömölkön és Kőszegen, mely utóbbit azonban 1815-ig a piaristák lakták, továbbá egy ciszterci (Szentgotthárd) és egy premontrei

(Szombathely) kolostor, valamint még két dominikánus ház (Szombathely, Vasvár) és két ferences ház (Szombathely, Németújvár).

Az egyházmegyének alapításakor 114 plébániája volt, ezeket hat főesperességbe osztották be, majd 1842-ben a 6 főesperesség 20 esperesi kerületre tagolódott. Az egyházmegyés papság és a szerzetespapok létszáma ingadozott. 1822-ben 233 pap működött a lelkészi szolgálatban, 53 papnak más feladatai voltak (összesen 286); további 38 teológus készült a papi hivatásra. 1837-ben 276 egyházmegyés papot, de csak 49 alumnust tartottak nyilván. 1842-ben 183 plébánia működött 163 plébánossal és 52 kisegítő lelkésszel. 1887-re már 396 egyházmegyés pap és 28 teológus volt, hozzájuk jött még 119 szerzetespap az akkori 13 településen; ekkor már 55 apácát, főleg irgalmasrendi nővért is számontartottak hat házban. Ennek megfelelően a hívők aránya eltolódott a (szerzetesi) papság hátrányára: amíg 1822-ben egy papra 863 hívő jutott, addig 1911-ben egy papnak már 1398 hívő lelkét kellett gondoznia.

A plébániai struktúra a tárgyalt időszakban csak csekély mértékben változott. 1822-ben a hívők 181 plébániához tartoztak, közülük 149 egy-egy kegyúrnak volt alárendelve, ezekből öt közvetve a püspöknek és a szerzetesi közösségeknek. A plébániák száma 1911-ig 191-re emelkedett, az esperes-kerületeké 22-re. Istentiszteleti nyelvhasználatban a magyar mellett megkülönböztették a német, a horvát és a vend nyelveket. 1842-ben istentiszteletet csak magyarul 97, csak németül 35, csak horvátul hat, csak vendül (a szlovén nyelv archaikus formája) 14, magyarul és németül hét, magyarul és horvátul egy, magyarul és vendül három, magyarul, németül és horvátul három, németül és horvátul 15, németül és vendül két templomban tartottak. Egy 1887. évi kimutatásban ebben a tekintetben alig volt változás.

A trianoni békeszerződéssel (1920) az egyházmegye jelentős részét Ausztriához csatolták: 57 plébániát 100 ezer hívővel. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz (1929-től Jugoszlávia) csatolt 19 plébánia és 67 ezer katolikus a maribori püspökség joghatósága alá került (lásd Mikes János életrajzát). Magyarországon 118 plébánia maradt, ezek száma a második világháború végéig hússzal nőtt.

Papnevelés

A 17. század folyamán fokozatosan a szemináriumokra hárult a papképzés feladata. A Vas vármegyében működő papság képzését a 17. és 18. században Győr, Bécs és Nagyszombat intézményei biztosították. Szombathelyen, a káptalan jelenléte ellenére, a püspökség megalapításáig (1777) semmiféle papképzés

nem volt. Mária Terézia alapítólevelében eredetileg úgy rendelkezett, hogy az egyházmegye 30 főnyire tervezett papnövendékei a győri és a budai szemináriumban tanuljanak. Szily János püspök azonban elérte az udvarnál, hogy az egyházmegyének saját szemináriuma legyen. Az ötven teológus és tizenhárom elöljáró-tanár befogadására alkalmas épületet Hefele Menyhért tervei alapján építették. Ám hiába készült el 1780-ra az épület, berendezés híján a növendékek nem vehették azonnal birtokba, majd II. József király három év múlva meg is szüntette az egyházmegyei szemináriumokat, és helyettük két generális szemináriumot állított fel: egyet Pesten, egyet Pozsonyban. A szombathelyi kispapok így Pozsonyba költöztek. 1784-ben minden egyházmegyében kötelezően létesítettek egy úgynevezett papok házát *(praesbyterium)*, ahol a jelöltek a teológiai tanulmányaik befejezése után további egy évig készültek a szentelésre és a lelkipásztorkodásra. A szombathelyi egyházmegye végzett teológusainak 1785-ben a szeminárium épületében rendezték be a presbitériumot, ugyanott kaptak helyet a nyugdíjas papok, és 1787-ben a földszinten dolgozott a város első nyomdája is.

1790 novemberében 35 növendékkel ismét megnyílhatott az egyházmegyei szeminárium. 1793 és 1806 között itt oktatták a zenggi, és 1796–1802-ben a székesfehérvári egyházmegye papnövendékeit is. Bőle András püspök idején (1824–1843) bevezették a hazai jog oktatását. Szenczy Ferenc püspök (1852–1869) 1855-ben készített egyházkormányzati reformelképzelései között szerepelt a kisszemináriumok felállítása, valamint az egységes szemináriumi nevelés előírása, ami szerint hittudományi tanfolyamra csak a filozófiai képzést eredményesen abszolvált növendékek bocsáthatók. Ösztönzésére jött létre 1861-ben a kispapok irodalmi önképzőköre, a Szent Ágoston Egyesület, 1862-ben a Szent László Társulat Fiók Egylete. Hidasy Kornél püspök (1882–1900) bevezette az elöljárói és tanári konferenciákat, néhány új tárggyal bővítette a tananyagot, megváltoztatta a lelkigyakorlatok rendjét. A tanárok és hallgatók arányszáma 1866/67-ben 4:26, 1870/71-ben 4:35, 1875/76-ban 4:22, 1880/81-ben 4:26, 1909/10-ben 5:38, 1933/34-ben 7:43, 1938/39-ben 7:33 volt.

A szombathelyi főpásztorok a bécsi *Augustineumba (Frintaneum)* nyolc ifjú papot küldtek, az elsőt 1816-ban, az utolsót 1912-ben. Az 1816-ban az intézménybe küldött Szaniszló Ferenc 1850-ben a váradi püspökség főpásztora lett.

A püspökség sok elemi iskolát is fenntartott. 1859-ben 325-t, amelyekben 325 tanító, valamint 332 fős segédszemélyzet 27 801 iskolást tanított. 1910-re a jegyzékekben 56 545 iskolást jegyeztek fel.

A szombathelyi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Élet-kor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtar-tam*	*Áthelyezés*
1. Somogy Lipót (1748–1822)	-	1806. 11. 10.	58	1822. 02. 20. *Üresedés: 41 hó*	15	-
2. Bőle András (1762–1843)	-	1825. 07. 10.	63	1843. 06. 04. *Üresedés: 16 hó*	18	-
3. Balassa Gábor (1783–1851)	-	1844. 10. 13.	61	1851. 07. 11. *Üresedés: 24 hó*	7	-
4. Szenczy Ferenc (1800–1869)	-	1853. 07. 03.	53	1869. 02. 19. *Üresedés: 10 hó*	16	-
5. Szabó Imre (1814–1881)	-	1869. 12. 14.	55	1881. 02. 28. *Üresedés: 26 hó*	11	-
6. Hidasy Kornél (1828–1900)	-	1883. 05. 03.	55	1900. 10. 11. *Üresedés: 16 hó*	17	-
7. István Vilmos (1849–1910)	-	1902. 02. 16.	53	1910. 12. 24. *Üresedés: 12 hó*	8	-
8. Mikes János (1876–1945)	-	1912. 01. 06.	36	1936. 01. 10.	24	-
			Át-lag: 54 év	*Üresedés átlaga: 21 hó*	*Átlag: 15 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás, Mikes János esetében lemondása (sajtóhír: 1935. december 31., a káptalan gyűlésén hivatalos bejelentés: 1936. január 5.) pápai elfogadásának dátuma.

A szombathelyi püspökök tipikus karriert futottak be. Az 1804 és 1918 közötti nyolc ordinárius közül senki nem töltött be korábban másik egyházmegyében püspöki széket. Az utolsó, arisztokrata származású, csupán 36 éves korában beiktatott Mikes János kivételével mindenki 53 és 63 éves kora között lépett hivatalába (átlagban 57 évesen, mert a táblázatban közölt 54 éves átlagéletkor Mikes püspök 36 évével együtt értendő). Beleértve a lemondással leköszönt utolsó ordináriust is, a főpásztorok átlagban 15 évig álltak az egyházmegye élén (ha a számításból kivesszük Mikest, akkor a hivatali idő átlaga 13 évre csökken). Az üresedések hét esetben egy évnél hosszabb ideig tartottak (21 hónapig). (Klieber, *Bischofslexikon*, 205.)

• *Források: Schem. Sabarien. 1822*, *1837*, *1863*, *1891*, *1910*; *Univ. Schem. 1842*; *Gesamtschem. 1887*; *Atlas Hierarchicus.* • *Irodalom:* BAKÓ BALÁZS (forrásválogatás, bevezető tanulmány, jegyzetelés), *A Szombathelyi egyházmegye zsinatai* (Egyháztörténeti Források 10), Budapest 2017; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; DÓKA KLÁRA (összeáll.), *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8. Szombathelyi egyházmegye*, Budapest 1999; DOBRI MÁRIA (szerk.), *Szily János (1735–1799). Szombathely első püspöke*, Szombathely 1999; FÁBIÁN ÁRPÁD (szerk.), *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977)*, Szombathely 1977; GÉFIN GYULA, *Az első Szombathely-egyházmegyei zsinat 1821-ben*, Vasvármegye 1927. 5. 22; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*; GÉFIN GYULA, *A szombathelyi székesegyház.* Második, bővített kiadás, Szombathely 1945; HC VII–IX; HORVÁTHNÉ SIMON KATALIN, *A Herzan-könyvtár*, Szombathely 2009; NÉMETH JÁNOS, *Calendarium* [A Szombathelyi Egyházmegye elhunyt papjai, 1772–2002], Bőv. és átd. kiad. Gyürki Lászlóval, Körmend [2003]; *A szombathelyi egyházmegye róm. kat. iskolái 1940-ben*, Szombathely, 1940; *A Szombathelyi Egyházmegye névtára*, Szombathely 1991; *A Szombathelyi Egyházmegye zsinati határozatai: statuta dioecesana*, Szombathely 1927; *A Szombathelyi Egyházmegye név- és címtára. Schematismus Diocesis Sabariensis*, Szombathely 2009; RAIMUND TEMEL, *Die Diözesanbischöfe von Raab/Győr und Eisenstadt. Ein biographisches Nachschlagewerk*, Eisenstadt 2008; TÓTH JÓZSEF, Szily János élete és működése, Szombathely 1909; TÓTH KRISZTINA, *A szombathelyi egyházmegye története Grősz József egyházkormányzása idején (1936–1944)* (Collectana Studiorum et Textuum. Classis I. Vol. II.), Budapest 2015; VECSEY LAJOS, *A kőszegi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története 1741–1941*, Szombathely 1943.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 203–206.

BALOGH MARGIT

I.7.1. SOMOGY LIPÓT MÁRTON, PERLAKI [SOMOGŸ, SOMOGYI] (1748–1822)

Szombathely, 1806. november 10. – 1822. február 20.

S. 1748. november 10-én Sopronszentmártonban (Sankt Martin A) született, feltehetően nemesi családba. Apja S. Lipót szolgabíró és az Esterházy birtokok igazgatója, anyja Bácsmegyei Klára Júlia. A középiskolát 1757-től a soproni jezsuitáknál járta ki. Filozófiai tanulmányait Bécsben, majd Győrben végezte, ahol 1765-ben *summa cum laude* eredménnyel zárta. 1766-tól 1770-ig a győri papnevelő intézetben folytatta teológiai tanulmányait. Ek-

kor korhiány miatt még nem volt szentelhető, ezért a győri segédpüspök, gróf Kornis Ferenc maga mellé vette szertartónak. 1771. november 30-án Győrben szentelték pappá. Ezt követően 1772–1773-ban Magyaróváron káplán, majd 1773-tól a győri akadémián erkölcstant tanított.

Hivatali pályája a püspöki udvarban 1776-ban kezdődött, ekkor szentszéki jegyző, karkáplán és székesegyházi hitszónok lett. A későbbiekben további jövedelmező és megtisztelő egyházi hivatalokat töltött be: 1781-től szentszéki jegyzősége meghagyásával győr-újvárosi plébános és a székesegyházi esperesi kerület esperese. 1783-ban, amikor Zichy püspök elhunyt, a káptalani helynök, Schogg Kristóf a helynökségi hivatal titkárának nevezte ki, de közben plébánosi munkakörét is meghagyta. 1788-tól Kismarton plébánosa lett. Ekkor már soproni tiszteletbeli kanonok is volt. 1790-től győri kanonok, a szeminárium rektora és pápai főesperes, 1794-től Győr-Belváros plébánosa és a Budavára előtti Boldogasszony-egyház prépostja; 1797-től locsmándi (Lutzmannsburg A) főesperes; 1802-től a Királyi Tábla ülnöke és prelátusa; 1805-től pápoci prépost. Ekkoriban több prédikációs kötete, valamint 1799-ben Batthyány József bíboros prímás halálára írt gyászbeszéde is megjelent. A győri káptalan őt küldte az 1802. évi országgyűlésre, ahol az ifjúság nevelésével kapcsolatban mondott beszédet, a korábban ezzel foglalkozó szerzetesrendek – főleg a jezsuiták és a pálosok – visszaállítását kérve. I. Ferenc 1806. június 17-én szombathelyi püspökké nevezte ki, néhány héttel az Osztrák Császárság proklamációja előtt. Mivel a szombathelyi székesegyház ekkor még félkész állapotban volt, a befejezéséig a király meghagyta S-t a győri kanonokság és a pápoci prépostság haszonélvezetében. VII. Pius pápa augusztus 30-án kelt brévéjében engedélyezte e két javadalom megtartását neki a székesegyház elkészültéig. A pápai megerősítés 1806. augusztus 26-án kelt. 1806. november 1-én szentelte püspökké Vilt József Ignác győri püspök és november 10-én tartotta beiktatását a székesegyházban.

S. új hivatalában is részt vett az országos politikában. 1807-ben a pozsonyi országgyűlésen a Stájerország felé eső határok kiigazítására küldött bizottság elnökévé választották. Az 1809. évi nemesi felkeléskor indítványt terjesztett elő a vármegyei lovasság számának 275 főről 600 főre emelésére. Szombathely francia megszállása idején megtagadta a Napóleon születésnapjára kért ünnepi szentmisét, csak tedeummal egybekötött vesperást engedélyezett. Károly Ambrus prímáshoz – akinek püspökké szentelésében 1808-ban maga

is részt vett – írt felterjesztésében a haza védelmében felajánlotta aranyozott ezüst püspöki mellkeresztjét, aranyláncát, illetve arany és ezüst tárgyait.

Egyházmegyéjében egyik első ténykedéseként folytatta a székesegyház Szily püspök alatt megkezdett belső díszítését. A hiányzó oltárképek megfestésével Josef Winterhalder halála után 1807-ben Anton Spreng bécsi festőművészt bízta meg. Az 1817. évi *ad limina* jelentése szerint a székesegyház építésére 250 000 forintot fordított. Egyházi ruhák beszerzése és a felvett hitelek törlesztése céljából kérte VII. Pius pápát († 1823), hogy a pápoci prépostságot és a győri kanonokságot továbbra is megtarthassa. S. nevéhez a székesegyház befejezési munkálatain kívül több jelentős építkezés, illetve felújítás támogatása kötődik: a zalaegerszegi és nagyrákosi templomot nagy költséggel megújította, a pápoci prépostsági templomban új szószéket és oltárokat állított, ugyanitt új iskolát építtetett és a plébániát renováltatta, Rádócnak és Kissároslaknak új harangokat ajándékozott, a védenyi (Weiden am See A) templomban Nepomuki Szent János oltárt állított, a győri orsolyita templomot festéssel és aranyozással díszíttette. Szombathelyen 1815–1817 között az agg papok számára emelt otthont. Mivel a seckaui püspökség hosszú ideig, 1812–1824 között betöltetlen volt, több alkalommal S. szolgáltatta ki az egyházi rend és a bérmálás szentségét Mariazellben és Grazban (1819-ben például több ezer gyereket bérmált).

S. módosította egyházmegyéje esperesi kerületi beosztását: 1806-ban a németújvári (Güssing A) esperesi kerületből kiszakította a pinkafői (Pinkafeld A) esperesi kerületet, ezzel az egyházmegye esperesi kerületeinek számát 15-re emelte. Emellett 1808–1816 között elvégezte egyházmegyéje kánoni vizitációját is. Ennek eredményére hivatkozva kérte az uralkodót a lékai (Lockenhaus A) ágostonos remeték házának megszüntetésére. 1816-ban a szombathelyi domonkos rendiek fegyelmét állította helyre; intézkedéseket hozott a női vendégek fogadására, a zsolozsmázásra, a breviárium személyenkénti elmondására, az elmélkedésre, valamint a vasár- és ünnepnapi prédikációk elmondására és a szentmisék pontos megtartására vonatkozóan. Emellett a háromszori sikertelen perjelválasztás után P. Huymann Pál OP-t nevezte ki a rendház élére. Egy névtelen feljelentés a papság felügyeletének elhanyagolásával és hivatali jogköre túllépésével vádolta S-t, aki ez ellen tiltakozott az udvarnál és felmentő ítéletet követelt. Egyúttal S. elismerte a papság és több szerzetesrend, például a premontreiek erkölcsi és vallási hanyatlását a szombathelyi és más egyházmegyékben. Úgy vélte, hogy a papság figyel-

men kívül hagyja a tulajdonra és az engedelmességre vonatkozó előírásokat, az ifjúságot csak elméleti hitoktatásban részesíti, a megélt vallásosságra nevelés nélkül. Ferenc király a helyzetjelentés kapcsán megragadta az alkalmat és Fischer egri érsek elnökletével, Vurum székesfehérvári és Kurbély veszprémi püspök részvételével bizottságot állított fel, amelynek feladata a helyzet kivizsgálása és javítására tett javaslatok kidolgozása, továbbá a kormányzat előírása alapján az országban működő szerzetesrendek statútumainak „korszerűsítése", azaz az államegyház eszméjének megfelelő átdolgozása volt (például az *exemptió*k és a külföldi rendi vezetőkkel fennálló kapcsolat megszüntetése, kolostori fenyítés tilalma). A megyéspüspökök bizottság általi meghallgatása során S. egy *synodus provincialis*-ra tett javaslatot (ami feltehetően összmagyar gyűlést jelentett). A bizottság felkarolta a javaslatot és a királynak nemzeti zsinat összehívását javasolta, amely 1822-re lett kitűzve. Ezt előkészítendő, S. 1821 szeptemberében megrendezte az első szombathelyi egyházmegyei zsinatot, amely általános erkölcsi kérdésekkel, a vallási és erkölcsi hanyatlás okaival, a megújulás akadályaival és lehetséges eszközeivel foglalkozott.

S. három évig mellbajban szenvedett, majd egy megfázást követően 1822. február 20-án Szombathelyen elhunyt. A székesegyház sírboltjában helyezték örök nyugalomra. Egy nyomtatott gyászbeszéd a korban szokásos módon imádságos lelkületűként, nagy Mária-tisztelőként és a szegények jótevőjeként emlékezik meg róla. Adriányi S-t generációja azon püspökei közé sorolja, akik – közelebbi okok megnevezése nélkül – „jó vagy nagyon jó pasztorális tevékenységet" végeztek.

• *Művei: Egész esztendőnek Vasárnapira szolgáló prédikátziók […]*, 1–2, Győr 1786; *Lob, und Trauerrede dem hochseligen Andenken des Hochwürdigsten Cardinals der heiligen Römischen Kirche […], Josephs aus dem Hause der Grafen von Batthyán […]*, Győr 1799; *A magyar Sionnak újonan való fel épülése, a vagyis Szent Benedek szerzetének szent Márton hegyén örvendetes ünnepléssel meg lett vissza állítása alkalmatosságával el mondatott beszéd*, Pozsony 1802. • *Műveinek jegyzéke:* Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, I, 239–242. • *Források:* SzEL Püspöki körlevelek (1806–1822); *Oratio funebris quam in solemnibus exequiis […] Leopoldi Mar. Somogy de Perlak […] dixit Joannes Sztankovits cathedralis ecclesiae Jaurinensis canonicus*, Sabariae 1822; *Grätzer Zeitung* 14. 9. 1819. • *Irodalom:* Adriányi, *Geschichte*; Géfin, *A 150 éves*, 16–27; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, I, 239–342; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, II *(passim)*; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, III, 368–369; HC VII, 328; Koltai Jenő, *175 éve halt meg Szombathely szentéletű püspöke. Perlaki Somogy Lipót Márton (1748–1822)*, VHHK 24 (1997) 1: 10–16; Sill

FERENC, *Somogy püspök kánoni vizitációja Kőszegen, 1815*, I. rész: VHHK 25 (1998) 3: 53–57, II. rész: VHHK 25 (1998) 4: 36–43, III. rész: VHHK 26 (1999) 1: 74–79; SILL FERENC, *Somogy püspök kánoni vizitációja a sárvári plébánián 1815. április 29-én*, 1. rész: VHHK 32 (2005) 4: 53–58, 2. rész: VHHK 33 (2006) 1: 43–38, 3. rész: VHHK 33 (2006) 2: 65–70.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 206–209.

TÓTH KRISZTINA

I.7.2. BŐLE ANDRÁS (1762–1843)

Szombathely, 1825. július 10. – 1843. június 4.

B. 1762. november 8-án született Szarvaskenden. Apja Bőle István kovács, anyja Herczegh Judit volt. Gimnáziumi tanulmányait 1774–1779 között végezte a kőszegi piaristáknál. Az 1779/1780-as tanévben Sopronban retorikát, majd 1780–1782-ig Győrött filozófiát tanult. 1782-től szombathelyi egyházmegyés szeminaristaként a pesti Központi Szemináriumnövendékeként, majd Pozsonyban hallgatott teológiát. Püspöke 1786. november 1-én szentelte áldozópappá, majd 1787 őszén Szombathelyre, az újmisések mellé rendelte korrepetitornak, emellett a székeskáptalan karkápláni teendőit is ellátta. 1790-től 1810-ig a szemináriumban dogmatikát tanított. Ezekben az években egyházi hivatalai mellett több vármegyei törvényszék ülnöke volt és fokozatosan haladt előre az egyházi ranglétrán. 1791 nyarán teológiai továbbképzésen vett részt Bécsben, majd szentszéki ülnök lett. 1793-ban szemináriumi állása megtartásával Kemeneshőgyész plébánosa lett, de hamarosan lemondott e plébániajavadalomról. 1796-ban Szombathely plébánosa, 1804-ben a vasvár-szombathelyi székeskáptalan tiszteletbeli kanonokja, majd 1810-ben valóságos kanonokja lett. Ugyanabban az évben a király pápoci prépostta, Somogy püspök a szeminárium rektorává nevezte ki. Az uralkodótól 1811-ben őrkanonoki és őrségi főesperesi kinevezést nyert, 1814-ben megkapta a Duna-szigeti Szent Jakab-apátság címét. Somogy püspök 1815. január 29-én benedikálta. Jelentősebb egyházi megbízatást 1820-ban kapott, ekkor a püspökség általános helynöke, majd a következő évben a vasvár-szombathelyi székeskáptalan nagyprépostja lett. Somogy

püspök halála után a székeskáptalan káptalani helynöknek választotta. E minőségében részt vett 1822-ben a pozsonyi nemzeti zsinaton, ahol tisztázta a szombathelyi papságot az erkölcseit ért vádak alól. Emellett eredményesen fellebbezett az uralkodónál Vas vármegye határozata ellen, amelyben kimondták, hogy a következő tisztújítás alkalmával az alsópapságból csak a plébánosoknak lehet szavazati joguk, a többieknek nem.

Az uralkodó B-t 1824. november 5-én szombathelyi püspökké nevezte ki. A szentszéki megerősítésre 1825. március 18-án, illetve a március 21-i konzisztóriumon került sor. Rudnay prímás szentelte püspökké 1825. június 25-én. Ünnepélyes beiktatására július 10-én került sor. B. több felterjesztésben kérte az uralkodótól, hogy megtarthassa a pápoci préposti méltóságot és javadalmat, hogy a székesegyház fenntartását és szükségleteit fedezni tudja, ám törekvése nem járt sikerrel. 1829-ben megkezdte kánoni látogatásait, amelyek 1841-ig elhúzódtak.

B. felkarolta a magyar nyelv ügyét. 1827-ben felszólította a nemzetiségek lakta vidékek plébánosait, hogy hassanak oda, hogy az iskolákban a gyermekek jól megtanulják a magyar nyelvet és ahol lehetséges, a vallási gyakorlatokat magyar nyelven végezzék. 1828-ban, amikor Zala vármegye részéről felmerült Muraköznek a zágrábi püspökségtől a szombathelyi egyházmegyéhez történő csatolása és a Helytartótanács a véleményét kérte az ügyben, a javaslattal való egyetértése kifejezése melletti egyik indokként S. azt hozta fel, hogy ezáltal e területen jobban elterjedhetne a magyar nyelv és kultúra. Az átcsatolás terve végül nem valósult meg.

1836-ban, amikor az országgyűlés kimondta, hogy ott, ahol a papok magyarul prédikálnak, az anyakönyveket is magyarul vezessék, B. ennél tovább ment: az egységes nyilvántartás miatt november 25-i körlevelében elrendelte, hogy az anyakönyveket függetlenül a prédikálás nyelvétől mindenütt magyarul vezessék. 1841-ben a Helytartótanács kérdésére adott válaszában kifejtette, hogy a szombathelyi püspöki szemináriumban az összes teológiai tárgy magyarul tanítható. Szorgalmazta a magyar jog tanítását is a szemináriumokban. Javasolta, hogy minden egyházmegye küldjön egy-két teológiai tanulmányait már befejezett tehetséges papot a pesti egyetemre hazai jogot tanulni, hogy hazatérve a szemináriumokban alkalmazhassák az ott elsajátított tudást.

Az 1839/1840. évi országgyűlésen a házassági törvények körüli heves vitában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vegyes házasságok esetében, ha a protestáns fél nem ad reverzálist a gyermekek katolikus neveléséről,

akkor a katolikus papok csak passzív asszisztenciával vehetik tudomásul a házasságot. 1840. november 7-ei körlevelében a püspöki kar vegyes házasságokra vonatkozó rendeletének betartására kérte papjait, viszont arra is felhívta a figyelmüket, hogy az ellentéteket igyekezzenek szeretettel, békességgel áthidalni. Ugyanakkor az uralkodóhoz fellebbezett Vas és Zala vármegye azon határozatai ellen, amelyek elmarasztalták az e vármegyék területén működő olyan papokat, akik a közreműködésnek e minimális formáját gyakorolták.

B. közel húszéves püspöki működése során alig járult hozzá az egyházi infrastruktúrához. A székesegyház délre fekvő ajtaja elé tornácot építtetett, Szarvaskenden és Nován új iskolát állíttatott fel, melyek fenntartására alapítványt is tett. Hozzájárult a büki iskola építési költségeihez, a koltai templom építéséhez, továbbá helyreállíttatta a zalaegerszegi, valamint a zanati templomot. Emellett több püspökségi gazdasági épületet állíttatott fel.

1841-ben szélütés érte, amelyből már nem gyógyult fel. 1842-ben általános helynököt nevezett ki Várady József nagyprépost személyében. 1843. június 4-én hajnalban halt meg, június 15-én helyezték örök nyugalomra a szombathelyi székesegyház kriptájában.

• *Művei: A nemes magyar felkelő s a táborbul vissza tértt megyebéli vitéz sereghez intézett örvendező s hálaadó köszöntése […]*, Szombathely 1810; *Idvezlő beszédek, mellyekkel Fő Méltóságú Hertzeg Batthányi Fülöp Úr Németh-Újvárnak örökös ura […], Szombathely városában 1827-dik esztendei szent Mihály havának 30-kán ünnepelt bé-vezettetése, és a Fő Ispányi hivatalnak valóságos által vétele alkalmatosságával irtt 1827. estendei Mindszent hava 1-ső napján tartatott fentebb czimzett Vármegye közönséges gyűlésben tiszteltetett*, Szombathely 1827, 1–2, 5–6, 13–16. • *Műveinek jegyzéke:* Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, I, 343–346. • *Források:* SzEL III. 1. d. Bőle András iratai; SzEL Püspöki körlevelek (1824–1843); *Wiener Zeitung* 21. 11. 1863. • *Irodalom:* Géfin, *A 150 éves*, 16–27; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, I, 343–400; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, II *(passim)*; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, III, 50–51; HC VII, 328; *Schem. Sabarien. 1818*, *1819*, *1820*, *1821*, *1822*, *1823*; Sill Ferenc, *Bőle András püspök kánoni vizitációja*, I. rész: VHHK 20 (1993) 1: 39–43, II. rész: VHHK 20 (1993) 2: 40–47; III. rész: VHHK 21 (1994) 1: 61–71; Sill F., *Bőle András kánoni vizitációja a szentgotthárdi plébánián 1829-ben*, VHHK 23 (1996) 1: 53–57; Sill F., *Bőle András püspök kánoni vizitációja Kőszegen, 1840*, II. rész: VHHK 26 (1999) 3: 58–65, III. rész: VHHK 26 (1999) 4: 71–78.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 209–211.

Tóth Krisztina

I.7.3. Balassa Gábor (1783–1851)

Szombathely, 1844. október 13. – 1851. augusztus 11.

1783. március 22-én született a Veszprém vármegyei Mencshelyen, ötgyermekes család legfiatalabb fiúgyermekeként. Édesapja Balassa Mihály, jómódú nemes, édesanyja Sziesz Katalin volt. A gimnáziumot Veszprémben végezte, majd 1799-ben felvételt nyert az ottani szemináriumba. Ugyanabban az évben Pozsonyban, majd 1801-től a nagyszombati szemináriumban hallgatott teológiát, tanulmányait 1805-ben fejezte be. Ekkor a veszprémi szemináriumban tanulmányi felügyelő lett, majd 1806. április 30-án szentelték pappá. Ezt követően 1807-ben Zsolnay Dávid káptalani helynök, későbbi veszprémi főpásztor titkára lett. Egyházi pályafutása újabb állomásaként irodaigazgató, 1831-től pedig sümegi plébános és kerületi espere lett. 1832. február 17-én Ferenc király veszprémi kanonokká nevezte ki. Közben októbertől zalai főesperes. Kanonokként ő képviselte a káptalant az 1832–1836. évi országgyűlésen. 1835-ben csanádi prépost lett. 1836-ban Kopácsy püspök általános helynökévé nevezte ki és megbízta a *Davidicum* árvaház főgondnokságával. 1837-ben a hántai Szent Mihály prépostság prépostja, valamint a Királyi Tábla prelátusa, 1838-ban székesegyházi főesperes, valamint a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa és egyházügyi előadója lett. 1838-ban az uralkodó az ansariai választott püspöki címet, majd 1839-ben a kapornaki címzetes apátságot adományozta neki. 1843-ban a veszprémi káptalan éneklőkanonokja lett.

Ferdinánd király 1844. március 28-án szombathelyi püspökké nevezte ki, amelyet a pápa június 17-én erősített meg. 1844. október 6-án szentelte püspökké Pozsonyban, az orsolyiták templomában Kopácsy József esztergomi érsek. Ünnepélyes beiktatása október 13-án volt Szombathelyen. Püspöki működésének – melyet hamarosan beárnyékoltak a forradalmi események – első lépései szociális jellegűek voltak. 1846-ban, amikor Darázs Albert egy elmegyógyintézet felállítását indítványozta, B. körlevelében papjait is felszólította a pénzgyűjtésre. 1847-ben az országban a rossz termés és az elemi csapások okozta károk enyhítésére István nádornak és a Helytartótanácsnak is 200–200 forintot küldött. B. 1848 elején a forradalmi kormány mellé állt. 1848 májusában elrendelte papjainak, hogy magyarázzák meg a híveknek az új törvényeket. Június 1-én Pesten az iskolaügy és az al-

sópapság jobb ellátását célzó tanácskozáson vett részt. A pesti tanácskozás eredménye a nemzeti zsinat tervének felvetése lett, amelyet a püspöki kar is felkarolt, és amelyet szükségszerűen egyházmegyei zsinatoknak kellett megelőzni. Így B. utasítást adott, hogy esperesi kerületenként mindenütt tárgyalják meg a szeptemberre, Esztergomba tervezett nemzeti zsinat pontjait. Ez meg is történt, de végül sem a szeptember elejére tervezett egyházmegyei zsinatra, sem a nemzeti zsinatra nem került sor.

A kormányzatnak az egyházi igazgatás újjászervezésére irányuló tevékenysége a szombathelyi püspökséget is érintette: a honvédelmi bizottság a korábbi tervekhez hasonlóan Muraközt a zágrábi egyházmegyétől elszakította és a szombathelyi egyházmegyéhez csatolta. Hám János esztergomi érsek 1848. október 22-én értesítette erről B-t, és azt ajánlotta neki, hogy az ügy szentszéki elrendeződéséig kérjen Haulik zágrábi püspöktől joghatóságot e területre. Hauliktól azonban – nem utolsó sorban politikai okból – több alkalommal is elutasító választ kapott. A zágrábi püspök a magyar kormánnyal szemben a császárhű Jellachich József horvát bánt támogatta. A helyzet fokozódó kiéleződése miatt B. is elfordult a kormánytól. A papi pályára készülők közül azokat, akik részt vettek a harcokban, nem vette fel a szemináriumba, kispapjainak pedig megtiltotta, hogy politikáról beszéljenek. Ugyanakkor a szabadságharc leverése után szót emelt az abban részt vevő papok megbüntetése ellen. 1849. december 24-ei körlevelében papjait gyűjtésre szólította fel egy harcképtelenné vált magyar katonák részére felállítandó intézet céljára. B. nyilvános működésének utolsó intézkedései spirituális és pasztorális vonatkozásúak voltak. Válaszolva IX. Piusnak a világ püspökeihez írt körlevelére, pártolta a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása dogmájának kihirdetését. Körleveleiben többször buzdította papjait az iskolák, valamint a katolikus könyv- és sajtóügy felkarolására. 1849 végén pedig minden plébániának megengedte, hogy a templompénztár terhére előfizessen a *Katholikus Néplap*ra, ezzel elősegítve a lap terjedését.

1850. március 28-án szélütés érte, amelyből több gyógyfürdő felkeresése ellenére sem gyógyult fel. 1851 júliusában még vendégül látta püspöki székhelyén Michele Viale-Prelà nunciust annak második, magyar részről ünnepélyesen megrendezett, Magyarországon keresztül vezető útján. Augusztus elején azonban ismét szélütés érte, majd 1851. augusztus 11-én Szombathelyen elhunyt. Augusztus 16-án, a szombathelyi székesegyház kriptájába temették el. Novemberben a kormány rendelkezésére B. hagyatékát elárverezték.

Ennek során több mint „ezer akó régi magyar asztali bor", drágakővel díszített mellkeresztek és gyűrűk, ezüstkészlet, püspöki lovak és kocsik, olajfestmények, asztalnemű és porcelán talált új gazdára.

• *Művei: Fő tisztelendő Balassa Gábor Kanonok által a Megye szélén Bársonyos Helység határánál mondott Idvezlés. Veszprém vármegye kettős örömnapja…Zichy István urnak… Fő ispányi Székébe 1832-ik eszt. oct. 4-én…lett beiktatása alkalmával*, Veszprém 1832; *Literae Pastorales quas Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Gabriel Balassa […] ad saecularem regularemque Dioecesis suae Clerum dedit die II. februarii, ut festo Purificationis B. M. V. Anno 1851*, Szombathely 1851. • *Műveinek jegyzéke:* Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 7–9. • *Források:* SzEL Püspöki körlevelek (1844–1851); *Wiener Zeitung* 12. 11. 1851. • *Irodalom:* Géfin, *A 150 éves*, 16–27; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 7–28 *(passim)*; HC VII, 328; Marije Kozar Mukič, *Žel(je) v leti 1848. Več slovenski knig i molitev*, Slovenski koledar 1998, 70–72; Sarnyai Csaba Máté, *Források a Muraköz zágrábi egyházmegyétől való elcsatolásának történetéhez (1848)*, Levéltári Közlemények 79 (2008) 279–299; Sarnyai Csaba Máté, *Politikai és/vagy egyházkormányzati konfliktus? Megjegyzések a Muraköz zágrábi egyházmegyétől való elcsatolásának 1848-as történetéhez*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 20 (2008) 1–2, 131–143; *Schem. Wesprimien. 1818–1843*; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 211–212.

Tóth Krisztina

I.7.4. Szenczy Ferenc (1800–1869)

Szombathely, 1853. július 3. – 1869. február 19.

1800. szeptember 17-én született Szenczy Ferenc és Vadász Erzsébet fiaként iparos családba. Az elemi iskolát, a gimnáziumot és a líceumot születési helyén, Szombathelyen végezte. 1817-ben felvételt nyert az ottani szemináriumba, ahonnan Somogy Lipót püspök a pesti Központi Szemináriumba küldte. Pesten elvégezte a filozófiai alapképzést, 1821-ben bölcsészettudományi doktorátust szerzett, majd teológiai tanulmányokat folytatott. Ezt követően püspöke a szombathelyi szemináriumban tanulmányi felügyelővé nevezte ki. 1823. október 14-én szentelte pappá Zágrábban rakitoveczi Verhovácz Miksa zágrábi püspök, mivel a szombathelyi püspökség ekkor Somogy püspök 1822. évi halála óta üresedésben volt.

1823–1839 között a szombathelyi szemináriumban a dogmatika és a teológiai polémia tanára volt, majd 1850-ig ugyanitt az erkölcs- és a lelkipásztorkodástan, a retorika, a neveléstan és a kateketika tanítását látta el. Emellett a sematizmusok szerint 1839-ben házasságvédő, 1841-ben zsinati vizsgáló, 1844-ben a Vas vármegyei tábla ülnöke, 1845-ben szentszéki ülnök lett. Ezekben az években rendszeresen írt a *Religio és Nevelés* c. folyóiratba, főleg apologetikus jellegű cikkeket, legtöbbször a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*ban megjelent cikkekre válaszolva. *Szombathelyi Levelek* c. cikksorozatában Haubner Máténak, a dunántúli evangélikus egyházkerület későbbi szuperintendensének az utóbbi lap hasábjain megjelent, hitbeli kérdéseket érintő írásaira válaszolt. Emellett számos emlékbeszéde és prédikációja jelent meg. 1845-ben Ferdinánd király a vasvár-szombathelyi káptalanban tiszteletbeli kanonokká, 1850-ben tényleges kanonokká nevezte ki, ekkor egyúttal alsólendvai (Lendava SLO) főesperes is lett. Ugyanebben az évben Balassa püspök – akinek a nekrológok szerint tanácsadója volt – a szeminárium rektorává nevezte ki. Emellett elnyerte a Boldogságos Szűzről nevezett királyhegyi *(de loco Regali)* apáti címet. 1852-ben, előrelépve a kanonoki ranglétrán, pápoci prépost és zalaegerszegi főesperes lett.

Balassa püspök 1850-ben bekövetkezett halála után a megüresedett helyre 11 püspök és a helytartóság megkérdezésével 39 pap került a jelöltek listájára. Sz-t a nagyváradi és a szepesi főpásztor, az egri és a kalocsai érsek és mindenekelőtt Karner győri püspök javasolta. A kultuszminiszter a többi esélyesebb jelöltet bátorság, erős jellem vagy német nyelvi ismeretek hiányára hivatkozva kizárta. A kabinetelőterjesztés szerint Sz. mellett szólt az egyházmegye alapos ismerete, „kifogástalan életvitele", valamint „a trón iránti hűsége és engedelmessége". Ferenc József király 1852. szeptember 4-én nevezte ki az akkor 52 éves Sz-t szombathelyi püspökké, amit a pápa 1853. március 10-én erősített meg. Sz-t a győri székesegyházban szentelték püspökké 1853. június 29-én. Ünnepélyes beiktatása 1853. július 3-án zajlott Szombathelyen. Kérésére elmaradt a város hasonló alkalmakkor szokásos kivilágítása, helyette a polgárság szerenáddal és fáklyás felvonulással ünnepelte.

Egyházkormányzásának első intézkedései közé tartozott a püspökség vagyonkezelésének újraszabályozása és a klérus formálása IX. Pius korának spirituális eszméi mentén. Miután egyházmegyéjében ünnepélyes keretek közt kihirdette a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának 1854-ben ki-

nyilvánított dogmáját, ugyanitt meghonosította a IX. Pius pápa által alapított *Corona Aurea* papi egyesületet, valamint elhelyezte a székesegyház Szent Márton-oltárán a Scitovszky római látogatásáról hozott és az egyházmegyének ajándékozott Szent Diodor-ereklyét. A papság életének irányításában a Szily püspök († 1799) által kiadott *Instructio*t vette alapul, amelyet a megváltozott körülményekhez igazodva átdolgozott és 1855-ben második, bővített kiadásban jelentetett meg. 1857-ben saját költségén kinyomtatta Neumayer Ferenc jezsuita két művét, valamint 1858-ban Szalézi Szent Ferenc magyarra fordított *Philotheá*ját. Segítette a Káldy György-féle bibliafordítás átdolgozását, 1863-ban pedig 300 forinttal támogatta a *Római Káté* lefordítását.

Sz. törekedett arra, hogy a papság spirituális formálása mellett a beteg és idős papság anyagi helyzetét is javítsa. A szűkölködő idős papok segélyezésének ötlete a szombathelyi esperes plébánostól, Boros Károlytól indult ki 1853-ban, amelynek nyomán Sz. létrehozta a rászoruló papok alapját *Fundus Cleri Dioecesis Sabariensis* néven. 1857-ben körlevélben fejtette ki az alap feladatait, körvonalazta az alap működését, megemlítve, hogy a püspök és a káptalan anyagilag is hozzájárul, és arra kérte a papságot, hogy a koronákon vitassák meg, hogy mindenki hozzá akar-e járulni, mennyivel, miként történjen a kivetés, a szétosztás, illetve a kifizetés. Az alap végleges megszervezésére, a kezelés és felhasználás miként jének meghatározására 1862. április 29-ére hívott össze egyházmegyei értekezletet. Ebben az évben került sor az alapból az első segélyezésre. Püspöksége idején jelentősen megnőtt a női kongregációk száma az egyházmegyében: Pinkafőre (Pinkafeld A) és Sárvárra érkeztek az Irgalmas Nővérek, Kőszegen az Azula család ajándékozása révén létrejött a domonkos nővérek perjelsége. Utóbbiak számára Sz. egy alapítvány által lehetővé tette, hogy halála után Vasváron telepedhessenek le. Sz. az 1860-as évektől kezdve kiemelt figyelmet szentelt a felekezeti érdekeket támogató, egyre jelentősebb papi és laikus egyesületeknek. 1861-ben az ő buzdítására alakult meg a papi utánpótlás számára a Szent Ágoston Egyesület a szemináriumban, amelynek irodalmi tevékenységét évente odaítélt díjjal támogatta. Ugyanabban az évben megalapította a Szent László Társulat egyházmegyei tagozatát. Körleveleiben többször intett a liberális sajtó okozta veszélyekre és a katolikus sajtótermékek támogatására és terjesztésére buzdított. Ennek megfelelően támogatta az első magyar katolikus kiadót, a Szent István Társulatot, végrendeletében mindkét

társulatra 500–500 forintot hagyott. 1864-ben az állam által kezelt országos katolikus elemi iskolai alap támogatására hívta fel a figyelmet. Sz. fontos munkatársa és tanácsadója volt Stegmüller Károly (1822–1906), a bécsi *Augustineum (Frintaneum)* egykori hallgatója, aki 1851-től a szeminárium dogmatika professzora, majd emellett spirituálisa, később szombathelyi kanonok lett.

Sz. országos jelentősége viszonylag csekély volt. 1855. június 5–19. között jelen volt Bécsben a konkordátum megkötését előkészítő főpapi megbeszélésen, illetve 1856 során szintén a császárvárosban részt vett egy püspöki értekezleten, amelyen a magyar egyház ősi jogainak és érdekeinek megóvása mellett szólalt fel, ezzel ellenezve a konkordátum magyarországi alkalmazását.

Ennek megfelelően nyilatkozott 1867 októberében, egy a kiegyezés idején rendezett püspöki konferencián is. Sz., váci kollégájához hasonlóan részt vett 1857-ben a prímás által vezetett, Pozsonyból induló nagy jubileumi mariazelli zarándoklaton. 1858-ban részt vett az esztergomi tartományi zsinaton, ahol bizottsági elnök volt. A Monarchia kolostori vizitációinak keretében, Scitovszky János hercegprímás megbízásából ő végezte a szombathelyi premontrei kanonokok, a szombathelyi és németújvári ferencesek apostoli vizitálását. A *Neueste Nachrichten* számol be róla, hogy vallási türelmének különleges jelét adta, amikor 1862-ben az izraelita hitközség elhunyt rabbijáért, Königsberger Edéért gyászmisét mondatott. 1866-ban papjai hazafias kötelességének tekintette, hogy imádkozzanak Ausztria győzelméért a poroszok elleni háborúban és támogassák önkéntesek toborzását.

Hosszas betegeskedés után, 1869. február 19-én, 63 évesen hunyt el Szombathelyen. Február 23-án, a székesegyház sírboltjában helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Zalka János győri püspök végezte.

• *Művei: Egyházi beszéd, mellyet Szent-Mártonban a Szt. Domonkos rend ottani behozatásának két századik évfordultán, 1838. április hó 15-én mondott […]*, Szombathely 1838; *Észrevételek Gróf Zay Károly' általános nézeteire*, Buda 1841; *Szent István első és apostoli magyar királynak az evangeliumi szabadság meggyökereztetésében szerzett érdemei […]*, Bécs 1844; *Üdvözlő beszéd Méltóságos gróf Festetics György, Vasmegye főispáni helyetteséhez […]*, Szombathely 1860. • *Műveinek jegyzéke:* Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 29–30. • *Források:* SzEL III. 1. f. Szenczy Ferenc iratai; SzEL Püspöki körlevelek (1824–1843, 1853–1869); ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Die Presse* 13. 11. 1850; *Wiener Kirchenzeitung*

26. 7. 1853; *Zeitung für Landwirthe* 16. 11. 1859. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Konkordat*; GÉFIN, *A 150 éves*, 16–27; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 29–64 *(passim)*; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*, III, 402; HC VIII, 249, 489; LUKÁCS, *Vatican*; *Schem. Sabarien. 1818–1850*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; ZAKAR PÉTER, *Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban II. (1851–1852)*, Aetas 31 (2016) 1: 154–172.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 212–215.

TÓTH KRISZTINA

I.7.5. SZABÓ IMRE (1814–1881)

Szombathely, 1869. december 14. – 1881. február 28.

Sz. 1814. október 10-én született a Veszprém vármegyei Békás mezővárosban, hatgyermekes család második gyermekeként. Anyja Jankó Anna, apja Szabó János elszegényedett kisnemes, az Esterházy, majd a Békássy család tulajdonában lévő békási uradalom gazdatisztje. Apja fiatalon, mindössze 35 évesen hunyt el 1823-ban. Sz. az elemi iskolát Békássy Ferenc földesúr támogatásával Mezőlakon, a gimnázium alsó osztályait a pápai bencéseknél, felső osztályait a győri bencéseknél végezte. 1831-ben Kopácsy József püspök felvette a veszprémi szemináriumba, ahonnan egy év múlva a pesti Központi Szemináriumba küldte. Itt a pesti egyetemen folytatott teológiai tanulmányokat. Társai közül kitűnt szónoki tehetségével és német nyelvtudásával. A növendékpapság 1831-ben alakult magyar egyházirodalmi iskolájában *(Gymnasium Hungaricum)* – amelyben különféle tisztségeket töltött be – az egyházatyák műveiből készült fordításait is felolvasta. Tanulmányait 1836 júniusában fejezte be (teológiai doktorátus megszerzése nélkül; teológiai tiszteletbeli doktorátust 1873-ban szerzett). A kánoni életkor alóli felmentéssel, 1837. április 27-én szentelte pappá Kopácsy püspök Veszprémben.

Első lelkipásztori állomáshelye a Somogy vármegyei Karád volt, ahol egy évig segédlelkészi feladatokat látott el. Emellett tevékenyen részt vett az irodalmi életben, a *Magyar Szion* melléklapjába, az *Anastasia*-ba írt verse-

ket, később a *Religio és Nevelés*be is publikált. Magasabb egyházi pályafutása 1838-ban kezdődött, amikor püspöke kinevezte a veszprémi papnevelő intézet tanulmányi felügyelőjévé és helyettes tanárává, 1842-ben pedig aligazgató lett. Meglepő módon ugyanabban az évben megjelent az *Émilie de Varmont* c. regényből készült fordítása (németből, *Emilia vagy az elvált házasság* címmel). Jean-Baptiste Louvet de Couvray († 1797) regényíró, későbbi francia forradalmár e második, 1791-ben megjelent művében főleg a válás témájával foglalkozik. Sz. célja az előszó szerint elsősorban az volt, hogy szeretetben, de teljes tisztaságában felmutassa a katolikus vallás hitigazságait a többi vallás képviselőinek. 1845-től 1847-ig csicsói (Čičov SK) plébános. Közben 1844-től Zala vármegyei táblabíró, majd 1846-tól a balatonfüredi esperesi kerület jegyzője.

1847-ben a pesti tudományegyetem hitszónoka, a bölcsészettudományi kar tanára és szentszéki ülnök lett. Emellett tevékenyen részt vett a Szent István Társulat elődje, a *Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat* – Magyarország első katolikus kiadója – munkájában. Zalka későbbi győri püspökkel együtt ő volt az első szerkesztője a társulat lapjának, a *Katholikus Néplap*nak. 1848-ban a forradalom mellé állt, *Tanácsadó a falusi nép számára* c. művében és több folyóiratban annak támogatására buzdított. A szabadságharc leverése után távoznia kellett a fővárosból. Ranolder veszprémi püspök csak nehézségek árán tudta 1850-ben a Veszprém vármegyei Iszkázon (Felső-Iszkáz) elhelyezni, ahol 1855-től plébános lett. Irodalmi munkásságát vidéken is folytatta, egyházi beszédei külön kötetekben jelentek meg. 1857-ben a devecseri kerület esperesévé nevezték ki. Az 1860-as években bekapcsolódott a politikába: 1861-ben, 1865-ben, 1867-ben és 1869-ben kormánypárti programmal a pápai választókerület országgyűlési képviselőjévé választották. A kiegyezés után, 1867-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban osztálytanácsos lett. Egyes sajtóhírek neki tulajdonították az akkor igen vitatott népiskolai törvény tervezetét, amely azonban elsősorban a hamarosan nagyváradi püspökké előlépő Lipovniczky István nevéhez fűződik. Ugyanebben az évben elnyerte a bélakúti apáti címet. 1869-ben a veszprémi káptalan kanonokja és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának tiszteletbeli tagja lett.

Az 1869 februárjában elhunyt szombathelyi ordinárius utódjának a kormány – főképp az I. Vatikáni Zsinat körüli egyre hevesebb vitákra való tekintettel – politikai szempontból megbízható jelöltet keresett, és Sz-t ilyen-

nek tartotta. Eötvös kultuszminiszter Sz-t kiváló papként és mindenekelőtt „hazafiként" jellemezte a királynak, aki „egyforma buzgósággal" fogja védeni „az egyház jogait, az ország érdekeit és a kormány szándékait". Simor prímás, akit nyilvánvalóan csak Sz-ról kérdeztek meg, osztotta e véleményt. Ferenc József király 1869. június 30-án nevezte ki Sz-t szombathelyi püspöknek. Miután főképp Zalka győri püspök meggyőzte a nunciust Sz. kvalitásairól, a Szentszék november 5-én megerősítette a kinevezést. Simor hercegprímás november 21-én Esztergomban szentelte püspökké Sz-t. Ünnepélyes beiktatása december 14-én volt. Ezzel belépett az I. Vatikáni Zsinatra hivatalosak körébe. 1870 májusában, a húsvéti ünnepek után érkezett meg Rómába. A zsinaton mindvégig a magyar püspöki kar többségével együtt szavazott, egyébként azonban nem lépett fel. A püspökök közül hatodikként vetette alá magát a népszerűtlen zsinati határozatoknak, egy a pápának 1871 júniusában megfogalmazott, igen meggyőző írásában, ugyanakkor az uralkodó jóváhagyásának hiányára hivatkozva megtagadta a dogmák ünnepélyes kihirdetését.

Sz. egyházkormányzásának egyik első intézkedése volt 1870-ben a székesegyház tornyainak helyreállítása. Ugyanabban az évben belépett a Szombathelyi Emberszerető Egyletbe. Eddigi törekvéseit folytatva, püspökként is különös gondot fordított a katolikus tanügyre, a katolikus sajtó (mindenekelőtt a *Katholikus Hetilap* és a Szent István Társulat) és a magyar nyelv pártolására. 1871-ben Szombathelyen Kirchmayer Károly tervei alapján megépíttette a püspöki elemi iskolát. Nagy figyelmet szentelt a papi utánpótlásnak, gyakran tartózkodott a szemináriumban. Fontosnak tartotta a papnövendékek retorikai képzését. Kortárs feljegyzések emellett laza spirituális vezetésről és viszonylag bőséges ellátásról adnak hírt. Sz. azon ordináriusok közé tartozott, akik fontosnak tartották, hogy a lelkipásztorok ismerjék a hívek anyanyelvét. Ő maga alapszinten tudott horvátul és vendül. Ettől függetlenül körleveleiben többször felhívta a figyelmet a magyar tanítási nyelvre vonatkozó 1868. évi 38. tc. rendelkezéseinek betartására és igyekezett megoldást találni a tanerőhiányra. 1876-ban elrendelte a magyar nyelv kötelező tanítását a nem magyar tanítási nyelvű egyházi iskolákban. Ennek indoklásában tisztázza, hogy e rendeletének nem célja a nem magyar ajkú hívei saját nyelvét elnyomni, hanem a tanulók képessé tétele honpolgári kötelességeik teljesítésére és közszolgálati pálya későbbi betöltésére. Ahol erre alkalmas tanerő nincs, ott papjai kötelességévé tette a magyar

nyelv oktatását. A püspöki kar megbízta publikációinak stilisztikai és nyelvi átdolgozásával és véglegesítésével. Sz. püspök benyújtotta egy katolikus tanító egyesület alapszabály tervezetét engedélyeztetésre a Belügyminisztériumba, de az egyesület megszervezésére már nem maradt ideje, azt az utódja kivitelezte. A kőszegi domonkos nővérek 1873-ban azzal fordultak hozzá, hogy szeretnének tanítónőképezdét felállítani: a püspök támogatta a kérésüket és elindította a folyamatot.

Az 1860-as évek végén, az 1870-es évek elején ismét felmerült a Zala vármegye részét képező, a zágrábi érsek fennhatósága alá tartozó Muraköznek a szombathelyi püspök *jurisdictió*ja alá rendelése. A vármegye Muraköz Bizottságot állított fel, amely az uralkodóhoz fordult beadványaival, míg Sz. püspök 1873-ban kikérte káptalanja véleményét. Utóbbi arra figyelmeztette, hogy ezzel az amúgy is szűken dotált egyházmegye kiadásai megnövekednének. A püspök hallgatva a káptalanra, Muraköz szombathelyi egyházmegyéhez csatolását feltételekhez kötötte, szerette volna, ha a vasvár-szombathelyi székeskáptalan stallumainak számát hárommal növelik, a szemináriumi férőhelyek számát pedig nyolccal. Továbbá szükségesnek tartotta egypár zágrábi pénzalap, alapítvány kezelésének átvételét is, és a muraközi gyermekek továbbtanulásának támogatására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kellő számú ösztöndíjat kért. I. Ferenc József 1875-ben kimondta Muraköznek a szombathelyi egyházmegyéhez történő csatolását és a Szentszékkel a tárgyalások megkezdésének szükségességét, végül azonban nem realizálódott az elképzelés a zágrábi érsek ellenállása miatt.

Hivatali kötelességei mellett Sz. a régészet és a természettudományok iránt is érdeklődést mutatott: haláláig a Vasvármegyei Régészeti Egylet elnöki tisztségét is betöltötte. Tevékenységéért számos állami kitüntetést és elismerést kapott (például 1873-ban a pesti tudományegyetem tiszteletbeli doktora lett). Egyes tevékenységeivel felkeltette a liberális sajtó figyelmét, például 1871-ben, amikor jelentős összeggel támogatta a helyi színtársulatot vagy 1880-ban, amikor ő elnökölt a magyar természettudósok és orvosok Szombathelyen megrendezett XXI. gyűlésén, amelyet „szabadelvű”-ként ünnepelt beszédével nyitott meg. Hasonló sajtóvisszhangja volt, amikor augusztus 30-án több kanonokkal együtt jelen volt az újonnan felépített szombathelyi zsinagóga avatási ünnepségén.

1873-ban súlyos betegséggel küzdött, amelyből a következő évben épült fel. Gyengélkedése miatt 1881. február 3-án a püspöki helynökre, Kopsz Já-

nos címzetes püspökre hagyta a hivatali ügyek intézését. Február 28-án, 66 évesen halt meg tuberkulózis következtében. Március 3-án helyezték örök nyugalomra a székesegyház kriptájában. A visszaemlékezések szerint hagyományosan jótékony püspök volt, rokonsága is nagyobb juttatásokban részesült. Igen vendégszerető, társaságkedvelő és dalos kedvű volt, és nagyobb társaságban – főpásztorhoz szokatlan módon – az asztalnál „cigányzenét" is húzatott. Mindvégig megtartotta jellegzetes írói stílusát, utolsó munkája a *postumus* megjelent „*Jézus élete és tanításai*" c. ifjúsági műve.

• *Művei: Egyházi Gyászbeszéd, mellyet Tekintetes Deák Antal Urunk, több nemes megyék' táblabírájának hamvai fölött […] mondott*, Zalaegerszeg 1842; *Az egyház hivatása új alkotmányunk irányában*, Pest 1848; *Ein guter Rath ist Goldes werth! Kurze Beleuchtung einiger Tagesfragen für das Landvolk, die auch dem Stadtvolke nicht schaden können*, Pest 1848; *Tanácsadó a falusi nép számára*, Pest 1848; *A zsöllér leány*, Pest 1850, Szeged 1880; *Elveszett fiú*, Pest 1851; *Egyházi beszéd, melyet a Szent-László-Társulat megalakulásakor tartott ünnepélyes Veni Sancte alkalmával Pesten az egyetemi templomban mondott*, Pest 1861; *Egyházi beszéd, melyet Szent István király évfordulati ünnepén Bécsben a T. Kapuczinus Atyák Templomában 1866 Kisasszony hava 26-án tartott*, Bécs 1866; *Népnevelési egyletekről*, Esztergom 1868; *Emlékbeszéd Bitnicz Lajos felett*, Értekezések a nyelv- és szép tudományok köréből 3 (1872) 1–9. • *Műveinek jegyzéke:* Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 65–69. • *Források:* SzEL III. 1. Szabó Imre iratai; SzEL Püspöki körlevelek (1869–1881); ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Neues Fremden-Blatt* 27. 9. 1871, 10. 10. 1873; *Das Vaterland* 14. 10. 1876; *Die Presse* 7. 10. 1873, 27. 8. és 3. 9. 1880; *Neue Freie Presse* 28. 2. 1881. • *Irodalom:* Adriányi, *Vaticanum*; Füssy T., *Szabó Imre, néhai szombathelyi püspök emlékezete. Lenyomat a „Tájékozó" május–júniusi füzeteiből*, Budapest 1881; Géfin, *A 150 éves*, 16–27; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 65–120 *(passim)*; HC VIII, 489–490; Pál F., *A szombathelyi püspök joghatóságának kérdései 1867 és 1914 között*, Vasi Szemle 69 (2015) 3: 335–342; Pál F., *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914*, doktori disszertáció, Budapest 2017; Pál F., *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914* (Géfin Gyula Kiskönyvtár 5), Gencsapáti 2018; Radics Dénes, *Das Leben des Bischofs von Steinamanger Emmerich Szabo (1814–1881)*, Diss.Theol., Wien 1935; *Schem. Wesprimien. 1831–1867.*

• Klieber, *Bischofslexikon*, 215–219.

Tóth Krisztina

I.7.6. Hidasy Kornél [Hidassy] (1828–1900)

Szombathely, 1883. május 3. – 1900. október 11.

H. 1828. június 13-án született Komáromban. Apja Hidasy Ferenc, városi tisztviselő volt. Az elemi iskolát és a gimnázium alsó osztályait szülővárosában, utóbbit a bencéseknél végezte. 1843-ban felvételt nyert az esztergomi főegyházmegye kisszemináriumába, a pozsonyi *Emericanum*ba, majd 1844-től az érseki líceumban végezte el a felső két osztályt. 1847–1851 között a pesti Központi Szeminárium növendékeként teológiát hallgatott. Tagja volt a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának, amelyet tanulmányai befejeztével is pártfogolt. 1851. július 27-én szentelték pappá Esztergomban. Felszentelése után Scitovszky érsek Nyergesújfalura küldte káplánnak, majd a következő évben a nagyszombati Katolikus Érseki Főgimnázium tanára lett. Emellett 1853-tól a nagyszombati szeminárium tanulmányi prefektusa. 1856 augusztusában hat paptársa kíséretében római zarándokutat tett. 1860-ban a nagyszombati szeminárium és a konviktus spirituálisa, 1866-ban az érseki konviktus aligazgatója, majd 1871-ben igazgatója (rektora) és nagyszombati szentszéki ülnök lett. Az 1873/1874-es tanévtől a főgimnázium igazgatójává és az esztergomi főkáptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezték ki. Trefort miniszter egy szemleútja alkalmával mintaszerű iskolaigazgatónak ismerte meg H-t, akit 1875-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosának hívott meg. 1876-ban H. az esztergomi káptalan mesterkanonokjává lépett elő. 1876-ban a Magyar Történelmi Társulat rendes tagjává választotta. Egyházi pályafutásának első csúcspontját érte el 1878-ban, amikor az uralkodó széplaki címzetes apáttá és tribunici választott püspökké nevezte ki.

A magyar kormány az 1881 óta üresedésben lévő szombathelyi püspöki székbe 1882 májusában az onnan származó 64 éves kanonokot és kormánypárti képviselőt, Karl Königmayert javasolta az uralkodónak, akiről a prímás is dicsérő szavakkal nyilatkozott. Mivel azonban komoly kétségek merültek fel Königmayer „személyes képzettségét" illetően, a király végül októberben „megengedte", hogy az 55 éves H-t jelöljék, akit Trefort kultuszminiszter „különösen szorgalmas és lelkiismeretes hivatalnok"-ként és „példás életvitelű pap"-ként jellemzett. A megemlékezések szerint H. egészségi okból vissza akarta utasítani a püspöki méltósá-

got és csak a prímás ragaszkodása miatt fogadta el. Egészségi problémájára utalhat, hogy rendszeresen látogatta a Bad Ems-i és olykor a Bad Ischl-i gyógyfürdőt (például 1877, 1896), ami feltehetően hozzájárult ahhoz, hogy felsőbb körökben ismertségre tegyen szert. H. szombathelyi püspöki kinevezése 1882. október 8-án kelt, amit XIII. Leó pápa az 1883. március 15-i konzisztóriumon erősített meg. Püspökké szentelésére és beiktatására május 3-án került sor a szombathelyi székesegyházban. A fő felszentelő Simor hercegprímás, a társszentelők Dulánszky pécsi püspök és Németh csanádi segédpüspök voltak. Az ünnepségről készült egyik beszámoló szerint H. „középtermetű, magas homlokú, hosszúkás arcú, sápadt férfi, egészében kellemes, szeretetreméltó jelenség komoly vonásokkal". A liberális sajtó később H. javára írta, hogy az ekkoriban, 1883 májusában zajló tiszaeszlári per alatt ő volt az egyetlen egyházfejedelem, aki szót emelt az antiszemita „vérvád" ellen. H. a kor világnézeti összetűzéseiben tanúsított határozott véleményével jelentős helyet foglalt el a médiában.

Püspökként egyik első intézkedése volt 1883-ban a szeminárium épületének bővítése, új kápolna és könyvtárterem építtetése. A kifestésükkel id. és ifj. Storno Ferencet bízta meg. Az elkészült kápolnát 1884. szeptember 7-én szentelte fel. H. ezzel kinyilvánította, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a papok képzésének. Ugyanabban az évben közzétette Szily János püspök († 1799) papok számára készített instrukciójának harmadik kiadását, amelynek betartására körleveleiben többször felhívta a papság figyelmét. A szemináriumban minden félévben törvényolvasást tartott, amelyet magyarázattal egészített ki. 1885-ben felújította az 1850-es években alapított, időközben inaktívvá vált *Corona Aurea* papi egyesületet, amelybe újabb tagokat toborzott. 1886-tól kezdve a papság részére évente lelkigyakorlatot szervezett, amelyek többnyire augusztus végén a szemináriumban zajlottak és amelyeken általában maga is részt vett. A 12 évnél nem régebben felszentelt segédlelkészek 1886-tól kezdve minden évben kötelesek voltak egy dogmatikus beszédet kidolgozni és a püspöknek benyújtani. H. a legjobb munkák szerzői számára évente pénzjutalmat adott, a beszéd el nem készítését szankcionálta. Jelentős összeget gyűjtött össze egy apácazárda és egy apácák által vezetendő tanintézet felállítására, de a megalapítására már nem maradt ideje. A székesegyház épülete befejezésének évszázados jubileuma alkalmával a székeskáptalan anyagi hozzájárulásával renoválta a templom belsejét.

H. a papság megújítása mellett a világiaknak az egyház életébe történő bevonását tartotta szem előtt. A hívek körében a lelki élet elmélyítését, valamint a katolikus hit és erkölcs elveinek érvényesítését szolgálta a különböző vallásos és hitbuzgalmi egyesületek alakulásának és működésének szorgalmazása. 1887-ben az utóbbiak vezetésénél és szervezésénél előfordulható kérdésekben, a szükséges okmányok és felhatalmazások beszerzésében felvilágosító, segítő és eljáró személyt is megbízott Pálinkás Géza, a szombathelyi szeminárium spirituálisa személyében. 1894-ben ugyanőt az egyházmegyében működő oltáregyesületek összefogására központi igazgatónak nevezte ki. A népmissziókat szintén ő honosította meg az egyházmegyében. H. védnöksége alatt jött létre 1894-ben a Vas Vármegyei Római Katholikus Kör, amely főleg (nemes) honoráciorokat tömörített. Első vezetői az arisztokrata Szapáry Géza, Batthyány József és Stegmüller Károly kanonok voltak. A katolikus sajtó ügyének előmozdítására 1895-ben megalapította a *Szombathelyi Újság*ot, amelynek első szerkesztője T. Honti Béla lett. Ennek célja eredetileg a Vas Vármegyei Római Katholikus Kör támogatása volt, de végül a lap a Néppárt szócsöve lett, amely párttal H. szimpatizált. Az Egyházmegyei Könyvnyomdát is ekkor állította fel.

1884-ben alapította meg a Szombathelyi Egyházmegyei Római Katholikus Tanító Egyesületet. 1885-ben az 1879. évi 18. tc. és annak végrehajtási utasítása mellett foglalt állást, amely elrendelte a magyar nyelv kötelező tanítását az összes népoktatási tanintézményben. Körlevelében arra utasította az espereseket, hogy a következő évben tanítóválasztásoknál csak olyanokat engedjenek pályázni, akik a magyar nyelven való oktatásra képesítve vannak. Az addig alkalmazottak pedig tegyék le egy éven belül a vizsgát, ha erre nem képesek, bocsássák el őket, vagy ha 1872 előtt szerezték tanítói oklevelüket, saját költségükön tarthatnak képesített segédtanítót. A következő évben is hasonlóan foglalt állást: a magyar nyelven való oktatásra képesítéssel nem rendelkező oktatóit arra figyelmeztette, hogy a királyi, illetve az egyházi tanfelügyelőség vizsgálni fogja magyar nyelvben való jártasságukat. A törvény, illetve utasítás értelmében a vizsgát letenni nem képeseket elbocsátotta, vagy nyugdíjazta, vagy segédtanító alkalmazását rendelte el melléjük. Azokat, akiket az esperesek erre képesnek ítéltek, és vállalták a megméretetést, egy éven belül vagy a következő tanév elejére képesítő vizsgára köte-

lezte. Az iskolákat, ahol magyar nyelvet tanulnak, a nem magyar vidéken az előbbre jutás zálogának tartotta. Ugyanakkor támogatta a nem magyar nyelvű pasztorációt, például 1890-ben az egyik papjának a vend nyelv elsajátításáért tett fáradozásaiért 40 ft jutalmat adott.

Sajtóhírek szerint H. 1887-ben határozottan visszautasította a számára felkínált nagyváradi püspöki széket. H. kiélezett politikai álláspontja is hozzájárult ahhoz, hogy a prímási szék betöltése kapcsán 1891-ben nem jöhetett szóba, bár élvezte a főnemesség támogatását és a király jóindulatát is. A Szentszék őt és Steiner székesfehérvári püspököt is számításba vette, az újságok már a közelgő kinevezésről tudósítottak. Ugyanakkor H. ellen hozták fel, hogy beteges, „túlzottan visszahúzódó" és „nem elég energikus". 1894 márciusában békésen feloszlattak egy tüntetést Szombathelyen, amelyet az váltott ki, hogy Kossuth Lajos halála alkalmából sem a püspöki palota, sem a szeminárium épületén nem volt kifüggesztve a gyászlobogó. H. és mások is fenyegető leveleket kaptak. A kultúrharcban határozottan a liberális törvényjavaslatok, különösen az elkeresztelési rendelet és a polgári házasság bevezetése ellen foglalt állást. Amikor 1892–1893-ban a magyar katolikus főpapok egymás után bocsátották ki a polgári házasság tárgyában pásztorleveleiket, ő is iránymutatást adott a híveknek. Körlevelét a konzervatív sajtó a magyar egyház „ébresztő"-jeként ünnepelte. Az 1894 decemberében tartott püspökkari értekezleten H. a katolikus erők egyesítésére katolikus körök megalakítását, gyűlések tartását javasolta, továbbá a laikusok megnyerését, illetve a világi és egyházi tényezők egyesítését szorgalmazta.

Adriányi H-t következetesen a püspöki kar kis ultramontán pártjához sorolja. H. mellett ide tartozott még Schlauch nagyváradi bíboros és Hornig veszprémi püspök. H. kapcsolatát a Szentszékkel dokumentálja, hogy rendszeresen fizette a péterfilléreket, amelyekhez ő maga és a székeskáptalan – Magyarországon szokásos módon, az ausztriai és németországi szokástól eltérően – általában a legnagyobb összeggel járult hozzá (H. 1900-ban például 500 forinttal). A királyi házhoz való különleges közelségét utoljára 1900-ban, a két évvel korábban meggyilkolt Erzsébet királynéra emlékező pásztorlevelében nyilvánította ki, amelyben elrendelte, hogy Erzsébet halála napján minden templomban gyászmisét mutassanak be.

H. hosszabb ideig súlyos gégebajban szenvedett. Hivatali teendői elvégzésére Bécs és Róma István Vilmos kanonok személyében segédpüspököt engedé-

lyezett számára, akit 1899-ben Steiner székesfehérvári püspök és Ernst Kutrovatz győri segédpüspök segédletével szentelt fel. 1900. október 11-én, 72 évesen, egy kanonok, valamint lánytestvére, Krisztina jelenlétében hunyt el, miután több napig eszméletlen volt. A gyászszertartás október 15-én, Majláth erdélyi püspök vezetésével zajlott, a székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra. Végrendeletet nem hagyott hátra. H. hagyatékában található egy részletes napló, melyben többek között megtalálhatók sorszámozott feljegyzések formájában a személyi ügyekkel kapcsolatos döntései, beszédeinek vázlatai, korabeli újságcikkek, idézetek, személyes jegyzetei.

• *Művei: A kétségbeeséssel küzdő. Fordítás a pesti magyar egyházirodalmi iskola munkálataiban*, Pest 1854; *A bölcsészet hazánkbani előhaladásának történelmi vázlata*, Nagyszombati főgimnázium értesítője 1854: 5, Nagyszombat 1855; *De stilo bene latino*, Nagyszombati főgimnázium értesítője 1856: 7, Nagyszombat 1857; *De sermonis latini usu quotidiano*, Nagyszombati főgimnázium értesítője 1857: 8, Nagyszombat 1858; *Észrevételek az úgynevezett polgári házasságról, melyeket egyházmegyéje papjainak ajánl a szombathelyi megyés püspök*, Szombathely 1893, 139. • *Műveinek jegyzéke:* GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 121–122. • *Források:* SzEL III. 1. h. Hidassy Kornél iratai (kéziratos napló); SzEL Püspöki körlevelek (1882–1900); ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Curlisten Bad Ischl* 6. 9. 1877; *Grazer Volksblatt* 6. 5. 1883; *Wiener Sonnund Montagsblatt* 7. 9. 1891; *Grazer Volksblatt* 1. 7. 1894; *Wiener Zeitung* 20. 7. 1896; *Fremdenblatt* 1. 8. 1895, 24. 7. 1898; *Das Vaterland* 9. 1. 1894, 31. 8. 1900, 13. 10. 1900 (nekrológ); *Welt Blatt* 1. 4. 1894, 5. 10. 1900; *Pester Lloyd* 12. 10. 1900 (nekrológ). • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Fünfzig Jahre*; CSÁKY, *Kulturkampf*; GÉFIN, *A 150 éves*, 16–27; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 121–140 *(passim)*; HC VIII, 490; HORVÁTH ZOLTÁN, *A nagyszombati kath. érseki főgimnázium története*, Nagyszombat 1895, 137, 139, 142–144; KLESTENITZ TIBOR, *A magyar liberális főpapok és XIII. Leó az egyházpolitikai küzdelmek idején*, Magyar Tudomány 2013, 5: 548–552; *Országgyűlési Almanach 1887*, Budapest 1887, 65; PÁL FERENC, *A szombathelyi püspök joghatóságának kérdései 1867 és 1914 között*, Vasi Szemle 69 (2015) 3: 335–342; PÁL FERENC, *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914*, doktori disszertáció, Budapest 2017; PÁL FERENC, *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914* (Géfin Gyula Kiskönyvtár 5), Gencsapáti 2018; *Schem. Strigonien 1843–1881*; STURM, 1887–1892, 17; STURM, 1892–1897, 16–17; STURM, 1892–1897, 17; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*; TÓTH JÓZSEF, *Hidasy Kornél 1882–1900*, Uő (szerk.), Emlékezzünk régiekről. Anekdotaszerű feljegyzések a szombathelyi egyházmegye volt püspökeiről (Géfin Gyula Kiskönyvtár 1), Szombathely 2014, 73–84.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 219–222.

TÓTH KRISZTINA

I.7.7. István Vilmos (1849–1910)

Szombathely, 1902. február 16. – 1910. december 24.

I. 1849. június 22-én született Zalaegerszegen, István József borbély és Mischinger Mária szülőktől. Az elemi iskolát szülővárosában, a gimnáziumot Szombathelyen végezte. 1868-ban vette fel Szenczy püspök az egyházmegye kispapjai közé, majd a pesti Központi Szemináriumba, 1870-ben pedig a bécsi *Pazmaneum*ba küldte teológiát tanulni. 1874. augusztus 12-én szentelték áldozópappá. Rövid ideig Kőszegen segédlelkész, majd 1875-ben a püspöki udvarba került, ahol udvari káplán és levéltárnok lett. 1876-tól szentszéki jegyző, majd 1879–1888 között a szemináriumban az erkölcs- és a lelkipásztorkodástan tanára volt. 1881-ben Bécsben teológiai doktorátust szerzett, disszertációjában XI. Kelemen († 1721) pontifikátusáról írt.

Ezekben az években további, magasabb egyházi feladatokat kapott: 1883-ban Hidasy Kornél püspöki titkárrá, szentszéki ülnökké, valamint zsinati vizsgálóvá nevezte ki. 1886-ban a középiskolai hittanárokat képesítő vizsgáló bizottság és az egyházmegyei tanítók kivételes nyugdíjazását véleményező bizottság tagja lett. 1888-ban az uralkodó püspöki előterjesztésre a vasvár-szombathelyi székeskáptalanba tiszteletbeli kanonokká, 1891-ben mesterkanonokká nevezte ki. Utóbbival együtt járt az alsólendvai (Lendava SLO) főesperesség is. Ugyanebben az évben a kőszegi Kelcz-Adelffy Árvaház főgondnoka lett. E tisztséget tíz évig töltötte be. 1892-ben az uralkodó Szent Péterről nevezett váradelőhegyi címzetes prépostté nevezte ki. A következő évben pápoci perjellé, majd őrkanonokká lépett elő. 1898-ban Hidasy püspök gyengélkedő egészségi állapota miatt segédpüspököt kért a Szentszéktől és e tisztségre I. kinevezését kérelmezte. A pápa az 1898. november 28-i bíborosi konzisztóriumban prekonizálta a domitiopolisi püspöki címre. Hidasy 1899. január 15-én szentelte fel a püspöki vár kápolnájában. Hidasy halála után a székeskáptalan 1900. október 12-én őt választotta meg káptalani helynöknek.

A király 1901. november 1-én nevezte ki püspökké I-t. Kinevezését nem előzte meg hosszabb vita. Wlassics kultuszminiszter I. „alapos egyházi műveltségét” és „adminisztratív képességeit”, valamint kifogástalan hazafias magatartását dicsérte. A pápa december 16-án erősítette meg a kinevezést.

I. püspöki székét 1902. február 16-án foglalta el ünnepélyes keretek között. Már az első évben számos vizitációt tartott, melyeket bérmálással kötött egybe. Egyházlátogatásait a későbbi években is folytatta. Pásztorleveleiben számos gyakorlati utasítást adott a plébániákon működő lelkipásztoroknak, rendeletet adott ki például zárható szekrények beszerzésére a megtakarítások, hivatalos iratok és az anyakönyvek tárolása céljából. Papjait kötelezte, hogy teljes számmal vegyenek részt a népmissziókon és a lelkigyakorlatokon, utóbbiakat több alkalommal maga tartotta a szemináriumban. Szorgalmazta, hogy a plébánosok pénzt tegyenek félre az egyházi épületek szükséges karbantartására, továbbá, hogy az egyházi ruhák elkészítését hazai cégre, illetve szerzetesrendre bízzák. Úgy vélte, hogy a templomok fenntartásának költségeihez az oltáregyleteknek is hozzá kell járulniuk. Ez utóbbi egyletek felállítását már 1903-ban szorgalmazta. Az esperesi koronákra konkrét megbeszélendő témákat adott, köztük 1903-ban a katolikus ifjúsági egyesületek alakítását, 1906-ban a nyugdíjas és beteg papokat segélyező Szent Imre Egyesület évi tagilletménye 25 vagy 50%-al történő megemelésének megtárgyalását, 1907-ben illetve 1909-ben a Szent László Társulat ügyét. Utóbbi esetben azt is elrendelte, hogy a következő koronagyűlés jegyzőkönyvébe egyenként jegyezzék fel, hogy az adott plébánián ki mit tett a Szent László Társulat szervezése érdekében, és erről az esperesektől részletes tájékoztatást is kért. Ő maga a különféle missziókat, társulatokat, egyesületeket rendszeresen nagyobb vagy kisebb összegekkel támogatta vagy alapító tagjuk volt. Hasonlóképpen támogatta a katolikus sajtó ügyét, valamint az 1908-ban alapított Katholikus Sajtóegyesületet, körleveleiben pedig rendszeresen ajánlotta a Szent István Társulat kiadványait. 1910-ben és 1911-ben sajtóvasárnapot tartott egyházmegyéjében, amelyen a katolikus sajtó javára gyűjtöttek.

A magyar katolikus sajtótermékek mellett támogatta a vend nyelv és kultúra megőrzését is. 1903-ban tervbe vette egy olyan vend egyesület alakítását, amelynek célja a vend nyelv és kultúra védelme, fenntartása és művelése, a vallási és iskolai viszonyok fejlesztése, valamint a hazai vend nép vallásos és hazafias érzelmeinek előmozdítása volt. Vas vármegye főispánja és a vallás- és közoktatásügyi miniszter is a javaslat ellen foglalt állást. I. a vend ajkú vidékeken szorgalmazta az alsóbb osztályokban a vend nyelvű hitoktatást, amivel a célja a hittani ismeretek megfelelő szinten történő elsajátíttatása volt. Az illetékes papoktól elvárta, hogy rendszeresen ellenőrizzék az

egyházi iskolák helyzetét és szükség esetén új osztályokat indítsanak. A lányoktatás javítására 1905-ben letelepítette székhelyén a domonkos apácákat, akik leánynevelő intézetet és leányiskolát nyitottak. 1906-ban pedig egy másik szerzetesrendet, a kármelita apácákat, akiknek ostyasütő műhelyét és egyházi ruhák javítását szolgáló tevékenységét többször ajánlotta papjainak. Többször átszervezte a püspökség igazgatását: 1902-ben a szombathelyi esperesi kerületet két részre osztotta, a szombathelyi plébániát közvetlenül a nagyprépost felügyelete alá helyezve, 1908-ban pedig a vasvári esperesi kerületet osztotta alsó és felső részre. 1905-ben Monyorókerék (Eberau A) székhellyel új plébániát állított fel.

Körleveleiben többször hangsúlyozta a Rómával való egységet és a szeretetadományok fontosságát. 1904-es *ad limina* látogatására a péterfillérekből jelentős összeget gyűjtött össze, amelyet személyesen adott át X. Piusnak. A pápai megnyilatkozásoknak és állásfoglalásoknak megfelelően támogatta az iparosok és a gazdák érdekképviseletét. Papjait arra kérte, hogy igyekezzenek megismerni a lakosság szükségleteit és módokat keresni, hogy anyagi jólétüket előmozdítsák. Szombathelyen Dr. Herényi Jenő helyi ügyvéd keresztényszociális munkásegyletet alapított, amely 1903 júliusában a püspöki elemi iskola udvarán alakult meg. I. Vas vármegye közéletében és többször országos rendezvényeken is részt vett. 1903-ban a Deák Ferenc 100. születésnapja alkalmából rendezett ünnepség keretében Zalaegerszegen ő mutatta be a szentmisét. 1904-ben Széchenyi győri püspökkel és Kutrovácz Ernő marciani címzetes püspökkel együtt ő szentelte fel a jáki apátság felújított templomát. Az egyházmegye alapító püspöke, Szily János szobrának felállításához ezer koronával járult hozzá.

1908 szeptemberében Ferdinánd bolgár fejedelem szombathelyi tartózkodása alatt I-nál szállt meg a püspöki palotában. 1910. október elején a főrendiház a magyar delegáció tagjává választotta, néhány nappal később, a delegáció felállításakor azonban visszalépett. 1910. december 24-én hunyt el, 61 évesen, tüdőödéma következtében. December 28-án, a székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Széchényi győri püspök vezette.

• *Művei: De pontifice Clemente XI.*, Diss. Theol., Wien 1881; *Szily János, Szombathely első püspökének élete és működése*, Szombathely 1909. • *Források:* SzEL III. 1. h. Hidassy Kornél iratai (kéziratos napló); SzEL III. 1. i. István Vilmos iratai; SzEL I. 1. d. Püspöki körlevelek

(1884–1910); ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Schem. Sabarien. 1874–1910*; *Wiener Zeitung* 26. 9. 1908, 13. 10. 1910. • *Irodalom:* FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; GERGELY, *Christlichsoziale Bewegung*; GÉFIN, *A 150 éves*, 16–27; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 141–151 *(passim)*; HC VIII, 249, 490; KEMÉNY G. GÁBOR (szerk.), *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, Budapest 1952, 598–600; N. N., *Dr. István Vilmos szombathelyi megyés püspök, a szombathelyi országos dalárdaünnep díszelnöke*, Magyar dalosok emléklapja (szerk. Göndöcs István), Budapest 1905, 11–13; PÁL FERENC, *Egy elfeledett püspök. István Vilmos (1849–1910)*, VSz 65 (2011) 2: 172–182; PÁL FERENC, *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914*, doktori disszertáció, Budapest 2017; PÁL FERENC, *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914* (Géfin Gyula Kiskönyvtár 5), Gencsapáti 2018; STURM, 1901–1906, 184–185; STURM, 1905–1910, 19–20; STURM, 1910–1915, 26–27; TÓTH JÓZSEF, *Emlékezzünk régiekről*, Szombathely 1777–1927. Jubiláris emlékalbum (szerk. Fehér Károly), Szombathely 1927, 24–25.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 222–225.

TÓTH KRISZTINA

I.7.8. MIKES JÁNOS, ZABOLAI GRÓF (1876–1945)

Szombathely, 1912. január 6. – 1936. január 10.

M. 1876. június 27-én született Zabolán (Zăbala RO), Háromszék vármegyében, székely nemesi családba, amelynek gyökerei a 13. századig nyúlnak vissza. Apja, Mikes Benedek az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a Kossuth kormányzata által erdélyi főparancsnokká kinevezett Bem József szárnysegédjeként harcolt. A drámai események után apja Svájcba emigrált. Kétszer nősült, első felesége, Mikó Eszter 1855-ben elhunyt. 1865-ben feleségül vette a Svájc egyik jelentős óragyártó családjából származó Sophie Mosert. Négy lányuk és két fiuk született, közülük a legfiatalabb volt János. Az apa 1878-ban bekövetkezett halála után a család felváltva élt zabolai birtokán és Münchenben. M. a jezsuiták kalksburgi, Bécs melletti kollégiumában végezte középiskolai tanulmányait, 1894-ben a bécsi *Theresianum*ban érettségizett. Ezt követően az erdélyi egyházmegye papnövendékeinek sorába lépett. Teológiai tanulmányait az innsbrucki egyetemen végezte. 1899. június 29-én szentelte pappá Simon Aichner püspök Brixenben. Első szentmiséjét Innsbruckban mutatta be.

Hazatérve a székelyföldi Gyergyóalfaluban (Joseni RO) lett káplán, majd ugyanitt 1901 és 1906 között plébános. Renováltatta a templomot és az iskolát, megszervezte a helyi Keresztény Tanító Egyesületet, a Katolikus Népkört, a Keresztény Fogyasztási és Hitelszövetkezetet és Kepeváltsági Alapot létesített. 1903-tól a csíksomlyói (Şumuleu RO, Csíkszereda része) (Şumuleu Ciuc RO, Csíkszereda része) római katolikus iskolák pénzalapját kezelő püspöki nagybizottmány tagja is volt. 1906-ban székelyudvarhelyi (Odorheiu Secuiesc RO) plébánossá és udvarhelyi főesperessé nevezték ki. Itt tartózkodása alatt is igen aktív volt: új római katolikus gimnáziumot és fiúnevelő internátust állított fel, restauráltatta a templomot és a plébániaházat, oltáregyletet és Mária-kongregációt alapított, Szent Antal-estélyeket szervezett és több városi testületnek tagja lett. 1906-ban a székelyudvarhelyi tanítóképző püspöki biztosa, 1907-ben a székelykeresztúri (Cristuru Secuiesc RO) tanítóképző intézet igazgatótanácsának tagja lett, és az erdélyi katolikusok önkormányzati szervének, az Erdélyi Római Katolikus Státusnak igazgatósági tagja is volt. A király 1911. november 15-én szombathelyi püspökké nevezte ki, a szentszéki megerősítés a december 11-i konzisztóriumon kelt. Az esküt már november 28-án (egyes újságok szerint 29-én) letette Bécsben az uralkodó előtt. Püspökké Majláth erdélyi püspök szentelte 1912. január 1-én a budapesti Szent István-bazilikában. Ünnepélyes székfoglalását január 6-án tartotta. M. ismert nemesi család sarjaként egész püspöki működése alatt élénk kapcsolatban állt magasabb társadalmi körökkel. A sajtó rendszeresen tudósított Szombathelyen tartott nagyvonalú fogadásairól vagy a főnemesség tagjai részére általa végzett egyházi szertartásokról.

Az első világháború előtti rövid időszakban intézkedéseket tett az infrastruktúra modernizálására és a katolikus mozgalom strukturális megerősítése érdekében. Bevezette a villanyvilágítást a székesegyházba, a püspökvárba és a szemináriumba, 1912-ben Egyházmegyei Takarékpénztárat állított fel, 1913-ban pedig *Szombathelyi Kis Újság* néven új lapot alapított. Ezt a kereszténységszocialista lapot utcai árusításra szánták és a munkások körében kívánták terjeszteni. 1914-ben az Egyházmegyei Nyomda helyett a katolikus sajtótermékek terjesztésére megalapította a Martineum Rt. Katolikus könyvkereskedést, amely a Szent István Társulat könyvkereskedésének kizárólagos képviselője volt a szombathelyi egyházmegye területén. A katolikus iskoláknak előírta, hogy a szükséges tankönyveket, papírárut stb. onnan szerezzék be. 1913-ban került sor Szent Márton ereklyéi egy részének ünnepélyes hazahozatalára Tours városából,

amely eseménynek országos visszhangja volt. A király a káptalannak ebből az alkalomból értékes briliánsberakású zománckereszteket adományozott. M. további hitéleti impulzusokat remélt az egyházmegyei eucharisztikus kongresszusoktól, amelyekre 1912-ben Celldömölkön, 1921-ben pedig Lékán (Lockenhaus A) került sor.

M-nek a hadüzenet utáni első pásztorleveléből a sajtó kiemelte azt a bekezdést, miszerint ő a fegyveres harcot „a legigazságosabb háborúnak" nevezte, „amelyben valaha népünk küzdött"; a haza boldogulásáról van szó, ezért az egyes emberek fájdalmát és áldozatát figyelmen kívül kell hagyni. M. a lelkipásztorkodást az új körülményekhez igazította, és az egyházi intézményeket a háborús áldozatok rendelkezésére bocsátotta. Szombathelyen a püspöki elemi iskolában 1914 és 1916 között katonai kórházat működtetett és felajánlotta répceszentgyörgyi kastélyát is a sebesült katonák ápolására és utógondozására. 1915-ben és 1916-ban pásztorleveleiben felszólította a lelkipásztorokat, hogy a híveket hadikölcsön jegyzésére buzdítsák. Az egyházmegyéjéből a fronton harcoló katonákat személyesen kétszer is felkereste: 1917 júniusában az orosz fronton Lemberg közelében szolgálatot teljesítő ezredet, valamint 1918. szeptember végén az olasz fronton a Piave melletti Sappadánál állomásozó két szombathelyi ezredet. A háború alatt, 1916-ban az innsbrucki egyetem hittudományi kara az egyházkormányzat, a katolikus társadalmi munka és a tudomány terén kifejtett tevékenységéért díszdoktorrá választotta. 1917. május 6-án az egyházmegye területén született Szent Márton születésének 1600 éves évfordulója alkalmából eucharisztikus körmenetet rendelt el minden templomban, amelyet a pápa békeimájával kellett befejezni. A háború miatt a kispapok száma drasztikusan lecsökkent, ezért 1918-ban a szeminárium épületében M. megnyitotta a kisszemináriumot, amelyet azonban egy év múlva be kellett zárni.

M. az 1918-as őszi változásokat bizalmatlanul fogadta. Szembekerült a Károlyi-kormánnyal, amely 1919 februárjában vagyonvizsgálatot kezdeményezett a püspökség vagyoni helyzetéről, melynek következtében a püspöki javadalmat zárolták. Február 26-án őrizetbe vették és a celldömölki bencés apátságba internálták. Innen a Tanácsköztársaság kikiáltása után, március végén a budapesti gyűjtőfogházba szállították, majd mivel az arcán orbáncot kapott, a svájci Vöröskereszt közbelépésére a városligeti Park Szanatóriumba vitték. Július végén keresztény vasutasok segítségével sikerült megszöknie. A rendszer bukását követően, 1919. augusztus 20-án ünnepé-

lyesen bevonult székvárosába. Visszatérése után, hogy a baloldali eszmék ne tudjanak a hívek körében ismét tért hódítani, a papságot a népnevelő munkára, különböző egyesületek szervezésére, az emberek szociális problémáiban gyakorlati segítségnyújtásra szólította fel.

Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga 1919. december 28-i általános alakuló gyűlésén őt és Prohászka székesfehérvári püspököt is beválasztották a tíz társelnök közé. M. szorgalmazta további katolikus egyesületek szervezését és a papságot a rászoruló lakosság anyagi támogatására szólította fel. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium illetékes bizottsága megszüntette a püspöki javadalom zárolását, politikai indíttatásúnak minősítve azt. M. alkotmányjogi tekintetben a legitimista álláspont egyik legjelentősebb képviselője volt. 1921. márciusi, első restaurációs kísérletekor Szombathely volt az első állomása a nagyszombaton inkognitóban beutazó IV. Károlynak, aki a püspöki palotában szállt meg. Itt került sor az első politikai beszélgetésekre is. A második, 1921. októberi restaurációs kísérlet után a püspöki kar M. javaslatára sajtónyilatkozatot bocsátott ki, melyben „fájdalmát fejezte ki Szent István koronája és a nemzet önállósága ellen elkövetett erőszak fölött". November 5-én pedig M. részt vett a budapesti Szent István-bazilikában a király névnapja alkalmából bemutatott nagymisén. A királyi családot többször meglátogatta Spanyolországban és később Belgiumban. 1931-ben Dénesfán gróf Cziráki József Károly király-emlékkápolnát állíttatott fel azon a helyen, ahol tíz évvel korábban a király repülőgépe leszállt. A kápolnát M. püspök szentelte fel. M. kapcsolatban állt a bajor királyi családdal is, a volt bajor királynak, III. Lajosnak 1921. október 18-i halála előtt Sárváron ő szolgáltatta ki a betegek szentségét. 1926-ban püspöki körlevélben hívta fel a papsága figyelmét arra, hivatkozva a püspöki kar rendelkezésére, hogy tilos nemzeti jellegű ünnepély alkalmával más felekezettel egymás után vagy együttesen katolikus és másvallású istentiszteletet tartani, illetve zászlók vagy jelvények megáldásánál másvallású lelkészeknek is közreműködni. Az ünnepség világi részét már együtt ünnepelhetik.

Erdélyi születésűként különösen érzékenyen érintették a trianoni békediktátum miatti területveszteségek, illetékes főpásztorként főként a német lakosságú nyugat-magyarországi területek Ausztriához csatolását nehezményezte. A 194 plébániát és közel 490 000 katolikust számláló szombathelyi egyházmegyéből 19 plébánia és több mint 67 000 hívő került a

Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére (és lett később a maribori egyházmegye része), 57 plébánia több mint 100 000 hívővel pedig osztrák fennhatóság alá került. M. győri kollégájánál aktívabban lépett fel a plébániák leválasztása ellen. A terület Ausztriának történő átadása után, 1921. szeptember 1-jén Thomas Ferenc (Franz Thomas) esperest püspöki helynökké nevezte ki az érintett területekre, hogy azok igazgatását a hivatali ügymenet akadályoztatása esetén is biztosítsa. A régióban német nyelvű pásztorleveleket olvastatott fel, amelyek a csatlakozás ellen érveltek. A helyi klérus ennek megfelelően erősen ellenállt a fejleményeknek, ami felségárulási pereket is maga után vont. Az osztrák kormány sürgetésére az újonnan létrehozott Burgenland tartomány egyházkormányzatát azonban a Szentszék 1922-ben Gustav Piffl bécsi érsekre mint apostoli adminisztrátorra bízta. Az új, burgenlandi egyházmegye végül csak 1960-ban jöhetett létre. M. hasonló módon kész tények elé lett állítva, amikor 1923 szeptemberében az egyházmegyének az új déli határon túlra került területei élére a maribori püspök kapott apostoli adminisztrátori kinevezést.

M. az 1920-as években az egyházi infrastruktúra további fejlesztését tűzte ki célul, és sikeresen lépett fel új szerzetesi közösségek letelepedése érdekében. Az annunciáta nővéreket ő szervezte egyházmegyei társulatba 1920-ban. Ideiglenes igazgatóvá Boda János kanonokot nevezte ki, akit egyben megbízott a társulat alapszabályainak kidolgozásával. 1922. május 27-én a szerzet Assisi Szent Ferenc kapucinus rendjéhez kapcsolódott, hogy mint kongregáció elnyerhesse a jóváhagyást, amelyet 1924-ben kaptak meg. Ezt követően 1934-ben a Szentszék hét évre szóló elismerő dokumentumot adott. A kongregációt 1942-ben hagyta véglegesen jóvá XII. Pius pápa. A szaléziek 1922-ben vásároltak telket Szombathely szegénynegyedében. M. engedélyezte számukra, hogy egy évig gyűjtést szervezhessenek az egyházmegye területén rendház, tanoncotthon, valamint szükségtemplom céljára, amelyek 1929-ben nyíltak meg. M. püspök idején nyílt meg 1929-ben Zalaegerszegen a Notre-Dame női kanonokrend zárdája, valamint internátussal egybekötött elemi és polgári leányiskolája és tanítóképző intézete, 1930-ban pedig a kőszegi Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézet új épülete készült el. Utóbbit M. püspök szentelte fel. Az alsópapság olvasottságának növelésére 1930-ban megnyitotta a Papi Kölcsönkönyvtárat, majd 1932-ben a Pedagógiai Szemináriumi Könyvtárat, a szombathelyi egyházmegye tanítóságának pedagógiai és tudományos színvonalának emelésére, valamint az új tanterv hatékonyabb keresz-

tülvitele céljából. A két könyvtár később Szent Márton Könyvtár néven egyesült. 1924-ben kibővíttette a munkaképtelen papok úgynevezett *Deficientia* épületét. M. csatlakozott XI. Piusnak a világiak apostolkodását célzó „katolikus akció"-kezdeményezéséhez: 1933-ban alakult meg az *Actio Catholica* egyházmegyei központi tanácsa, valamint az esperes-kerületi tanácsok is.

M. több katolikus nagygyűlésen (például Budapesten 1920-ban és 1927-ben) is beszédet tartott. Püspöki működésének jelentős eseménye volt 1927-ben a szombathelyi egyházmegye alapításának 150 éves évfordulója, amelyhez számos intézkedés és nagy rendezvény kapcsolódott. M. június 14-én konszekrálta a felújított székesegyházat, októberben többnapos egyházmegyei zsinatot tartott Szombathelyen, amelynek befejező ünnepségén részt vett Cesare Orsenigo pápai nuncius is. A zsinat új egyházmegyei törvénykönyvet bocsátott ki, amely az 1997-es következő zsinatig érvényben maradt. A zsinat – Mindszenty József zalaegerszegi apátplébános javaslata nyomán – ösztönözte az egyházmegye zalai részén a lelkipásztori állomások számának szaporítását. Ennek eredményességét mutatja, hogy M. lemondásáig 12 zalai kurácia alakult. Ezen kívül M. püspök 1930-ban a püspöki székhely pasztorációjának megkönnyítése érdekében a szombathelyi plébániát négy plébániára (Főplébánia, Szent Erzsébet-plébánia, amely a ferencesek, Szent Márton-plébánia, amely a domonkosok és a Szent Quirin-plébánia, amely a szaléziek vezetése alatt állt) és két lelkészségre, úgynevezett kuráciára osztotta fel (gyöngyössziőllősi és kámon-herényi kurácia).

M. a magyar püspökök építtető és mecénási hagyományát folytatva támogatta a művészeti és kulturális kezdeményezéseket, valamint a műemlékvédelmet. Támogatásával és pártfogásával több fontos építkezésre, illetve felújításra került sor az egyházmegyében, például 1923–1924-ben a székesegyház külsejének restaurálására. A székesegyházat új kriptával is gazdagította, amelyben sírhelyet készíttetett elő saját maga és édesanyja számára. 1928-ban a Műemlékek Országos Bizottságánál kezdeményezte a püspöki palota belső berendezésének műemlékvédelmi oltalom alá vételét. 1930-ban fővédnöke volt a Magyar Festők, Szobrászok, Építészek és Iparművészek Társasága egyházművészeti kiállításának. 1931-ben felállította a Szombathelyi Egyházművészeti Bizottságot. Egyik tehetséges papnövendékét, Werner Alajost Rómába küldte egyházzenét tanulni, utóbbi hazatérve megalapította a

*Schola Cantorum Sabariensis*t. Papnövendékei közül a tehetségeseket a budapesti, bécsi, innsbrucki, párizsi, római és warmondi (Hollandia) felsőoktatási intézményekben taníttatta. M. világlátott püspök volt, sokat utazott, melynek során élt a technika legújabb vívmányaival. A püspökök közül az elsők között lett autója, *ad limina* látogatására elsőként érkezett repülőgéppel 1923-ban. 1925-ben, az egyház jubileumi évében a világháború után ő vezetett először nemzeti zarándoklatot Magyarországról Rómába, ahol a résztvevőkkel a kapucinus templomban gyászmisét mutatott be Károly királyért és távirat küldését kezdeményezte a királynénak és a trónörökösnek. Többször járt Rómában, *ad limina* látogatáson, zarándokúton vagy hivatali ügyekben, például 1927-ben egy zarándoklaton, melyen a pápa 70. születésnapja alkalmából fogadta Rómában a magyarokat. Miután már a háború előtt részt vett az 1912. évi bécsi és az 1913. évi máltai eucharisztikus világkongresszuson, az 1928. évi Sydney-ben megrendezett kongresszust világ körüli úttal kötötte össze, melynek során keresztül utazott Franciaországon, Kanadán, Új-Zélandon, Ausztrálián, Palesztinán, míg végül Rómában időzött.

M. kormányzatát az 1920-as évek végére egyre inkább beárnyékolták a nyilvános vádak. 1926-ban tanúként idézték be a frankhamisítási perben. Ugyanabban az évben a szociáldemokrata sajtó papnövendékeken elkövetett szexuális visszaéléssel vádolta meg. A cikkek szerint ezek a vádak már 1926 februárjában egy Szombathelyen folytatott rágalmazási per tárgyát képezték, amelyet M. egy nemes nagybirtokos és egykori képviselő ellen indított a Német Karitász Szövetség közreműködésével. A pert azonban formai okokból leállítottak. A katolikus sajtó az egyházmegye általános helynökének írására hivatkozva alaptalannak tekintette és visszautasította a vádakat, és tagadta, hogy a szemináriumban öngyilkosságokra került volna sor. Maga M. 1927. július 1-én arról tett jelentést a nunciusnak, hogy a vádlót rágalmazás miatt törvényesen elítélték. Azt, hogy a vádak a világnézeti küzdelmek fokozódását jelentették-e vagy volt-e valóságalapjuk *(fundamentum in re)*, az eddig hozzáférhető források alapján nem lehet egyértelműen megállapítani.

Az adójegyzékek szerint M. a világháborúig Vas vármegye második leggazdagabb embere volt (évi adója mintegy 30 ezer koronát tett ki). A különféle beruházások, de M. fényűző életmódja is – amely főként határozott főnemesi öntudatával állt összefüggésben – egyre feltűnőbb aránytalanságba kerültek a püspöki menzajövedelmekkel és a püspökség gazdasági bevételei-

vel. A püspökség ugyanis csak kevés birtokkal rendelkezett, és sok anyagi erőforrása értékpapírban volt elhelyezve, ami a világháborút követően elértéktelenedett. A pénzkezeléssel kapcsolatban M.-nek konfliktusa támadt a székeskáptalannal. A 30-as évek elejére annyira kritikussá vált a helyzet, hogy Rogács Ferenc és Honti Béla kanonokok Angelo Rotta nunciuson keresztül a Szentszék elé vitték az ügyet, amely 1934-ben Serédi Jusztinián hercegprímást bízta meg a kivizsgálással. Utóbbi e feladatot Drahos János esztergomi kanonokra ruházta át. M. a költségek csökkentésére egy évre kiköltözött a püspöki palotából egy haláleset miatt megüresedett kanonoki házba. A pápa diszkrét tanácsára 1935 végén hivatala alóli felmentését kérelmezte, amelyet 1936. január elején hozott nyilvánosságra és megroppant egészségi állapotával magyarázott. Megélhetését a vallásalapból folyósított életjáradék biztosította, tartózkodási helyül megkapta a répceszentgyörgyi kastélyt. XI. Pius 1936. január 10-én acmoniumi címzetes püspökké, majd november 21-én helenopolisi (Palesztina) címzetes püspökké nevezte ki. Csak miután a Szentszék úgy tudta, hogy sikerült tisztáznia az adósság kérdését, kapta meg kérésére 1939. augusztus 5-én a selimbriai címzetes érseki kinevezést. A püspökség rendkívüli eladósodása nem tette lehetővé közvetlen hivatali utód kinevezését, káptalani helynök megválasztása pedig a kanonokok csekély száma és M-el fennálló konfliktusa miatt nem tűnt tanácsosnak. Róma ezért 1936. január 10-én apostoli adminisztrátort nevezett ki Grősz József címzetes püspök személyében. Grősz győri kanonoki javadalommal bírt, az 1933-ban elhunyt Fetser főpásztor segédpüspökeként kellő tapasztalatot szerzett az egyházi kormányzatban, és jól ismerte a szombathelyi egyházmegye adottságait.

M. lemondása után is aktív maradt. Állítólag ő hívta fel a nuncius figyelmét a veszprémi püspöki szék betöltése kapcsán Mindszenty József személyére. Az antiszemitizmus erőszakos formáját a 20-as évektől kezdve egészen elutasította. E nézetéhez következetesen hű maradt a német megszállás alatt is. A Vörös Hadsereg előrenyomulásakor személyesen lépett fel a nőket bántalmazó katonák ellen. 1945. március 28-án, drámai körülmények között, szívinfarktusban halt meg, egy gránát közeli becsapódását követően. Március 30-án, néhány hívő jelenlétében, Répceszentgyörgyön, a helyi temetőben, fakoporsóban temették. A háború után holttestét feltűnés nélkül Szombathelyre szállították, ahol a székesegyházban, az általa kialakíttatott kriptában helyezték örök nyugalomra.

• *Művei: Szent István a honalapitó, szentbeszéd, melyet a Nagyboldogasszonyról nevezett Budavári Koronázó Főtemplomban mondott 1916. augusztus hó 20-án Dr. Mikes János Gróf*, Budapest 1916; *Pro Transylvania. Felolvasta dr. Mikes János gróf szombathelyi püspök Budapesten az Országos Kaszinóban 1916. november 18-án rendezett estélyen*, Budapest 1916; *Kommunismus und Nationalismus im Lichte der christlichen Weltanschauung*, Fünfkirchen 1934 (lengyelül: Posen 1935). • *Források:* SzEL III. 1. j. Gróf Mikes János iratai; SzEL I. 1. d. Püspöki körlevelek (1911–1935); *Schem. Transsilvanien. 1900, 1903, 1906, 1909, 1910*; *Wiener Salonblatt* 11. 11. 1911, 12. 11. 1921, 3. 5. 1925, 20. 2. 1927, 8. 7. 1928, 25. 10. 1931, 9. 1. 1938; *Grazer Volksblatt* 13. 6. 1913; *Welt Blatt* 28. 4. 1917; *Pester Lloyd* 6. 8. és 3. 11. 1914, 28. 10. 1915, 20. 4. 1916, 12. 6. 1918, 29. 12. 1919, 19. 10. 1921; *Wiener Zeitung* 18. 5. 1926; *Reichspost* 31. 7., 18. 5. és 26. 9. 1926; *Arbeiterwille* 15. 2. és 11. 9. 1926. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Fünfzig Jahre*; BAKÓ BALÁZS, „*Non confundar*" – „*Nem szégyenülök meg*". *Megemlékezés gróf Mikes János püspökről*, VSz 59 (2005), 745–756; BAKÓ BALÁZS, *Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben*, VSz 61 (2007), 71–80; BAKÓ BALÁZS, *Mindszenty József és gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspök kapcsolata*, Isten szolgája. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Budapest, Parlament, 2006. november 4. (szerk. Soós Viktor Attila), Lakitelek 2007, 41–54; BAKÓ BALÁZS, *A szombathelyi püspöki szék 1911. évi betöltése (Boda János és Mikes János levelezése alapján)*, VSz 61 (2007), 694–726; BAKÓ BALÁZS, *Vacantia a Szombathelyi Egyházmegyében 1911-ben: Boda János levelei Mikes Jánoshoz*, Ahogy mi látjuk. Tanulmányok (szerk. Gergely Jenő–Horváth Ildikó–Tornyai Anna), Budapest 2007, 135–156; BAKÓ BALÁZS, „*A püspökség bankja*" *(Vázlat a szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez)*, VSz 62 (2008), 686–692; BAKÓ BALÁZS, *Gróf Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke*, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest 2013; BAKÓ BALÁZS, *Mikes János püspöki szolgálata az első világháború alatt*, Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára (szerk. Klestenitz Tibor–Zombori István), Budapest 2015, 173–180; BAKÓ BALÁZS, *Mikes János: a Szombathelyi egyházmegye püspöke*, Berlin 2018; BAKÓ BALÁZS, *A Mikes János szombathelyi püspök elleni eljárás és fogsága a kommün idején*, Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között (szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László), Veszprém 2020, 161–178; BAKÓ BALÁZS–PÁL FERENC (szerk.), *Tanulmányok gróf Mikes János megyéspüspökről* (Géfin Gyula Kiskönyvtár 2), Szombathely 2015; GÉFIN, *A 150 éves*, 16–27; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*, II, 153–166 *(passim)*; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye*, III, 271; GRÁFIK IMRE, *Adatok zabolai gróf Mikes János szombathelyi püspök portréjához*, VSz 70 (2016) 6: 699–713; HALÁSZ IMRE, *Vasmegyei fejek*, Szombathely 1930, 15–16; HC VII–IX; KOVÁTS PÉTER, *Proletárdiktatúra és egyházüldözés a nyugati végeken 1919-ben. Gróf Mikes János szombathelyi megyés püspök beszámolója*, VHHK 46 (2019) 2: 5–9; KREPSZ TAMÁS, *Egy sikeres mecenatúra reverendában. Mikes János püspök és Géfin Gyula rektor életútjának metszéspontjai*, BA szakdolgozat, NYME BDPK TTI, Szombathely 2015; [N.N.], *II. János püspök*, Szombathely 1777–1927. Jubiláris emlékalbum (szerk.

Fehér Károly), Szombathely 1927, 28–29; Pál Ferenc, *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914*, doktori disszertáció, Budapest 2017; Pál Ferenc, *A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban, 1867–1914* (Géfin Gyula Kiskönyvtár 5), Gencsapáti 2018; Simola Ferenc, *Elfeledett fénykép IV. Károly Vas megyei tartózkodásáról*, VSz 59 (2005), 785–789; Spannenberger, *Kirche in Ungarn*; Székely László, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, Vasszilvágy 2009; Tóth Krisztina, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (szerk. Tusor Péter), Budapest–Róma 2012, 281–327; Varga János, *Mikes püspök fogsága*, Szombathely 1921; Wolf, *Revolutionsjahr*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 225–232.

Tóth Krisztina

I.8.
VÁCI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS VACIENSIS

I.8.0. A váci egyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

A váci püspökség I. (Szent) István királynak a második keresztény évezred elején véghezvitt nagy egyházalapításai közül az utolsók közé tartozik. Az egyházmegye területén, Pesten és magában Vác városában is már az egyházmegye tényleges létrejöttét megelőzően léteztek királyi alapítású egyházak. Székhelye a kezdetektől a nógrádi királyi várbirtok területéhez tartozó Vác városa volt. A várost oklevélben először 1075-ben említik. Kézai Simon krónikája alapján állítható, hogy az egyházmegye központjának kiépítése I. Géza király († 1077) nevéhez fűződik, aki a trónjáért 1074-ben folytatott győztes mogyoródi csata emlékére elrendelte a Mária születésének tiszteletére emelendő székesegyház építését, ahol őt később eltemették. A templomot a törökök 1685-ben felrobbantották, 1761 és 1772 között építették újjá. Az egyházmegye védőszentjei Szent Mihály arkangyal és Szent István, Magyarország első királya.

Az 1332-es pápai tizedjegyzék csupán 24 plébániát számlált. A török hódoltság végén, 1675-ben az egyházmegyében 73 katolikus helységben 13 pap és 32 licenciatus működött, jobbára az északi és a középső részen. A térség vallási újjáéledéséhez ferences és irgalmasrendi barátok letelepedése járult hozzá Vácott, Pesten és Kecskeméten. Az egyházmegyei közigazgatást és infrastruktúrát Berkes András nagyprépost és püspöki helynök († 1729) szervezte újjá. A formális létrehozott plébániák száma 1733-ig 59-re, 1761-ig 82-re, 1785-ig 89-re nőtt.

Az egyházmegye legnagyobb építtetője gróf Migazzi Kristóf volt, akit 1756-ban váci püspökké, egy év múlva bécsi érsekké neveztek ki, emellett

azonban a váci püspökséget kormányzóként 1762 és 1786 között ismételten vezette. Nevéhez fűződik többek között a székesegyház újjáépítése. 1774-ben kötelezte a plébánosokat az úgynevezett *historia domus*-ok vezetésére, ma ezek az egyházmegyetörténet-írás alapdokumentumai. Splényi Ferenc püspök halála (1795) után több mint tíz évig üresen maradt a váci püspöki szék, jövedelmei ezalatt a kincstárba folytak be. A *sede vacante* alatt 1802-ben Bodonyi Sándor helynök egyházmegyei zsinatot hívott össze, amelyen többek között egyházi közigazgatási és papképzési kérdéseket tárgyaltak. A tanácskozás tagjai úgy határoztak, hogy az egyházmegye papjai végrendeletileg fennmaradt vagyonukból kötelesek minden 100 forint után 4 forintot a papneveldére és a papi nyugdíjintézet javára hagyni.

Az egyházmegye területén az 1804. évi sematizmus szerint a ferenceseknek (Vácott, Kecskeméten és Szolnokon), a kapucinusoknak (Besnyőn), az irgalmasrendi barátoknak és a piaristáknak (Vácott) voltak rendházai. A 19. századi sematizmusokban ezen kívül említenek még négy működő és hat címzetes prépostságot, valamint öt címzetes apátságot.

A püspökség területe és népessége

A váci püspöki szék a kisebb jövedelmű, de nagy kiterjedésű püspökségek közé tartozott. Az egyházmegye területe magában foglalta Pest, Nógrád és Külső-Szolnok vármegyéket. Csongrád (a szegedi főesperesség nélkül) csak a 13. század folyamán lett az egyházmegye része, legalábbis I. Géza 1075. évi oklevele még különállónak sejteti a vármegye határait. Ezzel szemben Pázmány Péter 1629. évi zsinata azt tanítja, hogy az egyházmegye kezdettől fogva az akkori kiterjedtségével bírt. Határai tehát északon Nógrád, délen Solt, kelet–nyugati irányban a Tisza és a Duna, de Csongrádnál a határvonal átlépte a Tiszát és a Duna–Tisza közén Kalocsáig és Csanádig húzódott.

A török hódoltság után a váci egyházmegye néhány olyan helységgel gyarapodott, amely eredetileg egyházmegyeileg Esztergomhoz, Egerhez vagy Kalocsához tartozott. Fordított eset is előfordult: Pest eredetileg a váci egyházmegyéhez tartozott, amit Esztergom vitatott. A város egy igen hosszú jogvitát követően 1777-ben – Mária Terézia döntése alapján – az esztergomi főegyházmegyéhez került. A trianoni (1920) és a párizsi (1947) békeszerződések érintetlenül hagyták az egyházmegye területét, határai csak 1993-ban változtak. Addig alapításától kezdve esztergomi ér-

seki egyháztartományhoz tartozott *(suffraganeus)*, 1993-ban az egri metropólia része lett.

Az egyházmegye központjának kiépítése I. (Szent) László király idején fejeződött be. Ekkor már biztosan létezhetett a váci káptalan is, mely utóbb hiteleshely lett, de a hódoltság alatt elpusztult. A török időszak után, 1700-ban állt fel ismét három, 1713-ban öt, 1762-től hat, 1808-tól 12 kanonoki hellyel. Ők több tiszteletbeli kanonokkal egészültek ki, számukat később hat főben rögzítették. A középkorban egyház-közigazgatási szempontból 5 főesperességre (pestire, szigetfőire, vácira, szolnokira és csongrádira) osztották; ez az alapstruktúra a 19. század folyamán azonban többször megváltozott.

A váci püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**ort.**	%	**izr.**	%
1821	444623	-	244076	*55*	36926	*8*	155276	*35*	1627	*0,4*	6718	*2*
1844	557770	-	314755	*56*	43917	*8*	187485	*34*	1740	*0,3*	10773	*2*
1890	782291	-	488525	*62*	44560	*6*	220819	*28*	1116	*0,1*	26878	*3*
1910	1152958	*+159*	779492	*68*	63739	*6*	263189	*23*	1530	*0,1*	42515	*4*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	2,3 M	*13*	0,9 M	*5*

Források: 1821., 1844., 1890. és 1910. évi sematizmusok

Egy 1769-es felmérés szerint az egyházmegye összlakosságának 62%-a tartozott a katolikus konfesszióhoz. A 18. századi népességnövekedés inkább a protestáns felekezeteknek kedvezett, mert bár a katolikusok száma emelkedett, arányuk 1821-re 55%-ra csökkent. A 19. századi erőteljes népességgyarapodás (a lélekszám közel háromszorosára emelkedett) viszont a katolikus és az izraelita felekezetnek kedvezett: a katolikusok részaránya kb. egyheteddel (13%) nőtt, miközben a zsidó lakosságé csaknem meghétszereződött. Az akatolikus keresztény vallások (protestánsok és ortodoxok) részaránya egyenletesen csökkent. Az egyházmegyei statisztikák 393 unitárius és nazarénust mutattak ki (1890), illetve 2493 úgynevezett „különfélék"-et (1910), ami a vallási kiscsoportok mindenkori jelenlétére, illetve esetleg a felekezeteken kívüliekre is utal. (Klieber, *Bischofslexikon*, 235.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Annak ellenére, hogy Pest városa a 18. század végén kivált az egyházmegyéből, a váci püspökség jelentős része a főváros vonzáskörzetének tekinthető. Ez mindenekelőtt a 19. század második felében a népesség gyors növekedését eredményezte, amely ennek következtében közel megháromszorozódott (lásd a táblázatot). Az 1802-ben tartott egyházmegyei zsinaton az egyházmegyét az addigi kilencről 12 főesperességre osztották fel. Ezt a túlméretezett beosztást Károly Ambrus főherceg, apostoli kormányzó 1808-ban négy főesperességbe vonta össze (mindegyikhez egy-egy alesperességet rendelve). Kámánházy László püspök 1811-ben új kerületi beosztást rendelt el: három főesperességet létesített: a székesegyházit (ami korábban váci vagy szolnoki volt, öt esperességgel) a pestit és a csongrádit (mindegyiket 4-4 esperességgel), összesen 13 esperesi kerülettel, ez a rendszer 1852-ig volt érvényben. A hívek lélekszámának és a plébániák számának növekedésével idővel újabb esperességek szerveződtek. Peitler Antal püspök 1884-ben az esperesi kerületeket a vasúti összeköttetés figyelembevételével szervezte újjá. Csáky Károly Emmánuel püspök 1910-ben megtartotta a három főesperességet, de ezeken belül több esperesi kerületet létesített, összesen 19-re növelve számukat. Újabb nagyobb változás az 1930. évi egyházmegyei zsinaton következett be (5 főesperesség, 26 esperesi kerület).

1808-ban a püspökség 108 plébániából állt, a hívek száma 352 618 főt tett ki. 1851-ben 554 858 főre 116 plébánia jutott. 1900-ban a hívek száma már elérte a 600 389 főt, a plébániák száma azonban mindössze 122-re emelkedett. A plébániák száma 1943-ra 208-ra nőtt, 1949-ben pedig elérte a 252-t. A váci egyházmegyei plébániák csaknem 60 százalékban 20. századi alapításúak.

1821-ben 168 katolikus templomot és 18 kápolnát tartottak számon (átlagban egyre 1463 hívő jutott). Ugyanekkor 46 evangélikus és 36 református istentiszteleti hely (egyre 803, illetve 2773 hívő esett), öt ortodox templom (egyre 325 hívőt számolva) és 18 zsinagóga (egyre 373 hívővel) volt az egyházmegye területén. Alig egy évszázaddal később (1910) 193 anya- és leányegyházat (egyenként 4039 hívővel), 59 evangélikus és 97 református istentiszteleti helyet (egyenként 1080, illetve 2713 hívővel), továbbá 54 zsinagógát (egyenként 787 hívővel) tartottak nyilván. Ugyancsak az előző évszázadok öröksége volt, hogy a katolikus plébániák többsége (1821-ben 76), egyházi és világi kegyurak alá tartoztak: a püspök alá (13), más egyházi hatóságokhoz (7), a királyi kamarához (2), a

Vallásalaphoz (9), községekhez (5), mindenekelőtt azonban nemesi családokhoz (40), élükön a Grassalkovich (17) és az Esterházy (6) hercegi családokkal. Csupán 35 plébániának nem volt kegyura és azokat a püspöki jövedelmekből kellett eltartani.

Ami az istentiszteleteken használt nyelveket illeti; 1821 és 1887 között bizonyos eltolódás tapasztalható, ami elsősorban a szlovák nyelvhasználatot érintette. Miközben hat tisztán szlovák gyülekezet eltűnt, a magyar–szlovák gondozású plébániák száma 7-ről 22-re nőtt; három nyelven vezettek tíz plébániát (magyar: 69/68, német: 3/2; szlovák: 6/0; magyar–német: 7/5; német–szlovák: 5/0; magyar–német–szlovák: 0/10). 1844-ben ezek a plébániák 188 katolikus iskolát tartottak fenn 19 213 iskolással. Az aktív katolikus lelkészpapság szintén nem tartott lépést a népesség gyors növekedésével. Fő csoportjuk 1821-ben száz plébánosból, kilenc adminisztrátorból (plébániai kormányzóból), valamint 60 segédlelkészből állt (= 169). Az „összpapság" (azaz az egyházmegyés papok és szerzetesek) száma akkor 197 fő volt. Számuk 1910-ig 268 egyházmegyés és 50 szerzetespapra emelkedett. Ezzel romlott a papság és a hívők számaránya: egy papra 2355 hívő jutott. Ugyanebben az időmetszetben az egyházmegyében 109 apáca élt 14 házban.

Papnevelés

Az 1649-ben Nagyszombatban megnyílt *Seminarium Generale* a váci teológusok számára öt alapítványi helyet biztosított, ami azonban kevés volt az egyházmegye papi utánpótlási igényéhez. Ezért Kollonich Zsigmond püspök († 1716) további négy növendéket a saját költségén taníttatott. Ennek következtében megkezdődhetett a plébániai rendszer visszaállításának több évszázados munkája. Gróf Althann Mihály Frigyes püspök († 1734) 1720-ban kánonilag megalapította az egyházmegye szemináriumát, majd 1732-ben épületet is emelt a papnevelés céljaira Gróf Eszterházy Károly, az 1759 és 1761 közötti váci püspök, majd haláláig (1799) egri püspök megreformálta a papképzést, a szemináriumot kibővítette, és a megújított intézetet 1761. november 1-jén ünnepélyesen megnyitotta. A II. József uralkodása alatt ideiglenesen felfüggesztett intézményben 1792-ben indult meg ismét az oktatási tevékenység. A papképzés 1952-ben szűnt meg a vidéki szemináriumok többségének állami megszüntetésével, majd 1993-ban Vácott – átmenetileg – újraindult.

Itt végzett többek között Balás Lajos rozsnyói püspök (1905–1920), Horváth Mihály kinevezett (de nem felszentelt) püspök, történetíró, akadémikus, 1849-es vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hanusz István († 1909) sajduni prépost, a földrajzi és természetrajzi tudományok népszerűsítője, Barina Vendel († 1875), a Kuthen néven ismert egyházi költő.

A kisszemináriumot 1880-ban alapították. A püspöki mellett Vácott működött a kegyesrendiek (piaristák) papnevelő intézete is, és a rend minden tagjának itt kellett kiállnia szerzetesi próbaévét. Az évszázados főgimnázium is a piaristák vezetése alatt állt.

A váci püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Élet-kor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtar-tam*	*Áthelye-zés*
1. Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus (1785–1809)***	-	1807. 01. 07.	22	1808. 03. 16. *Üresedés: 8 hó*	1	Esztergom
2. Kámánházy László Mihály (1753–1817)	-	1808. 11. 04.	*55*	1817. 02. 04. *Üresedés: 84 hó*	8	-
3. Nádasdy Ferenc (1785–1851)	-	1824. 02. 12.	39	1845. 11. 24. *Üresedés: 73 hó*	22	Kalocsa
4. Roskoványi Ágoston (1807–1892)	-	1851. 12. 18.	44	1859. 04. 15. *Üresedés: 3 hó*	7	Nyitra
5. Peitler Antal József (1808–1885)	-	1859. 07. 17.	51	1885. 07. 24. *Üresedés: 21 hó*	26	-
6. Schuster Konstantin (1817–1899)	Kassa	1887. 04. 14.	70	1899. 07. 23. *Üresedés: 12 hó*	12	-
7. Csáky Károly Emmánuel (1852–1919)	-	1900. 08. 05.	48	1919. 02. 16. *Üresedés: 12 hó*	19	-
			Átlag 47 év	*Üresedés átlaga: 34 hó*	*Átlag: 14 év*	-

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

*** Károly Ambrus fiatal kora miatt nem volt püspökké szentelhető, ezért apostoli kormányzóként vezette az egyházmegyét.

A váci püspökség esetében az adott időszakban csak hét (betöltött) hivatali szék volt, aminek okait több tényezőben kereshetjük. Mindenekelőtt az

igen hosszú üresedésekben, amelyek elsősorban az 1850 előtti periódust jellemezték (például hét év 1824 előtt), ám ezáltal a *sedis vacantia* átlaga közel három évre emelkedett. Sőt, amennyiben Károly Ambrus főherceg apostoli kormányzói egy esztendejét figyelmen kívül hagyjuk, akkor az üresedések átlaga drasztikusan tovább nő: eszerint Kámánházy püspök előtt 156 hónapig nem volt betöltve a váci püspöki szék. Vácról három alkalommal vezetett újabb egyházmegye élére egy-egy főpásztor útja, míg Vác csupán egyszer célpüspökség. Három püspök kizárólag itt működött. Jóllehet a hivatalba lépési átlagéletkor más püspökségekhez viszonyítva alacsony (47 év, Károly Ambrus főherceg nélkül 51 év) volt, ám mindössze két hivatali időszak tartott húsz évnél hosszabb ideig; s egyedül Schuster püspök lépte át a 80. életévét. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 236.)

• *Irodalom:* BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BÁNK, *Almanach*; BÍRÓ BERTALAN–KEMÉNY LAJOS, *Váci Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 731–736; CHOBOT, *A váczi egyházmegye I–II*; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 2. Váci Egyházmegye*, Budapest 1997; HC VII–IX; HORVÁTH ALICE (szerk.), *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, Vác 2007; KARCSÚ, *Vácz V–VII*; KERÉNYI KÁROLY, *A váci sajtó története (1870–1945)*, Vác 1992; LÉNÁR ANDOR, *Egyházszervezet és egyházkormányzat a váci egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt*, Politika, egyház, mindennapok (szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit) (Modern Minerva Könyvek 2), Budapest 2010; LÉNÁR ANDOR (forrásválogatás, bevezető tanulmány, jegyzetelés), *A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19–20. században* (Egyháztörténeti Források 14) Budapest 2017; MOLNÁR ANTAL, *Egyház- és birtokigazgatás a váci püspökségben a török korban*, Fons 9 (2002) 249–271; NAGY J. GYŐZŐ–KLEKNER TIBOR, *A két Althann váci püspöksége 1718–1756*, Vác 1941; RUSVAY TIBOR, *Migazzi*, Budapest 2000; SZARKA GYULA, *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában* (Vácegyházmegye Múltjából 4), Vác 1947; SZARKA GYULA, *A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686*. (A bevezető tanulmányt írta és a kéziratot gondozta: Molnár Antal. Szerk. és a mutatót készítette: Horváth M. Ferenc) (Váci Történelmi Tár 5) Vác 2008; TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ, *A váci püspökség évezrede*, Budapest 2001; TRAGOR IGNÁC, Vác múltja és jelene, Vác 1928; *Univ. Schem. 1842*; *Váci egyházmegyei almanach I–II* (szerk. Bánk József) Vác 1970–1980; VARGA LAJOS, *A váci egyházmegye történeti földrajza*, Vác 1997.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 233–237.

BALOGH MARGIT

I.8.1. Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus [Karl Ambros von Österreich-Este] (1785–1809)

A váci egyházmegye adminisztrátora, 1807. január 27. – 1808. március 16. Esztergom, 1808. augusztus 17. – 1809. szeptember 2.

→ esztergomi főegyházmegye I.1.1.

I.8.2. Kámánházy László Mihály (1753–1817)

Vác, 1808. november 4. – 1817. február 4.

1753. május 8-án született Zsolnán (Žilina SK). Apja Kámánházy István volt, aki 1720-ban a török elleni vitézségéért nemességet nyert, anyja Dezsericzky Mária. A gimnáziumot és a bölcseleti tanulmányokat Nyitrán, a teológiát Nagyszombatban végezte és 1774. július 15-én doktorátussal fejezte be. Alszerpapként ugyanebben az évben megbízást kapott a papnövendékek tanítására. 1775. szeptember 12-én pappá szentelték. 1779-ben Gusztinyi János nyitrai püspök szkacsányi (Skačany SK) plébánossá nevezte ki. Buzgó lelkipásztor hírében állt, a plébániatemplomnak díszes főoltárt építtetett. 1785-ben Nyitra város magisztrátusa alsó-városi plébánossá választotta, a püspök ezzel összefüggésben esperessé nevezte ki. Feladata volt a város katolikus és izraelita népiskoláinak felügyelete is, amelyet K. nagy buzgalommal végzett. Az ő kezdeményezésére jött létre a nyitrai szegényház is. K. kitűnő szónok volt, a beiktatások, gyászszertartások és vendégek fogadása alkalmából tartott beszédei nyomtatásban is megjelentek. Érdemeit 1787-ben a Helytartótanács is elismerte, majd 1790. június 4-én II. Lipót nyitrai kanonokká nevezte ki. 1797-ben I. Ferenc királytól elnyerte a Szűz Máriáról nevezett péterváradhegyi *(de Monte Petri Varadini)* apátsági javadalmat. 1797-től egy évig a papnevelő intézet igazgatója volt. 1800-ban gradnai főesperessé lépett elő, majd 1802-től a káptalan dékánjaként a káptalan gazdasági ügyeit kezelte. Ekkor gondoskodott a káptalani misealapítványokra vonatkozó iratok rendezéséről, és a káptalan szabályrendeleteinek, valamint a kanonokok névsorának összeállításáról, amelyet lehetőség

szerint életrajzi adatokkal is kibővített. Munkája a későbbiekben Vagner József nyitrai kanonokokról szóló névtárának alapja lett.

K. tevékenyen részt vett a Nyitra városi és vármegyei közéletben is, és nagy tekintélyre tett szert tisztánlátásával és ékesszólásával. Diplomáciai képességét kiváltképp az 1800-as „inszurrekció" során bizonyította. Amikor a vármegye inszurgens nemesei megtagadták az ország határain túli hadba vonulást, és fegyveresen tértek vissza Nyitrára, K-nak beszédével sikerült lecsillapítania a lázongó fegyvereseket, ezzel megspórolva a vármegyének egy fenyegető büntetőakciót. Az uralkodó K. helytállását levélben köszönte meg a Helytartótanács útján, majd 1805-ben a Királyi Tábla tanácsosává is kinevezte. K-t 1806-ban nagyprépostá és egyúttal székesegyházi főesperessé léptették elő. 1807-ben a Hétszemélyes Tábla prelátusává és novi választott püspökké nevezték ki. Ugyanabban az évben a budai országgyűlésen a káptalan követeként vett részt.

1808. április 29-én K. Károly Ambrus esztergomi érsek, a király sógora támogatásával váci püspöki kinevezést nyert. A Habsburg-Este ház 1806-ban, 21 évesen váci adminisztrátorrá, majd 1808-ban esztergomi érsekké kiválasztott sarja méltó akart lenni a Szentszék jóindulatára, amely a nunciuson keresztül a váci és a nyitrai püspöki székek betöltését sürgette. K. augusztus 4-én költözött be a püspöki rezidenciára. A városi küldöttség fogadásakor úgy nyilatkozott, hogy a püspöki városnak nem „földesura", hanem „atyja" szeretne lenni. Miután VII. Pius augusztus 11-én megerősítette a kinevezést, a prímás 23-án szentelte püspökké Esztergomban. Püspöki hivatalába 1808. november 4-én a váci székesegyházban, nagy ünnepség keretében iktatták be.

Kilencévnyi püspöksége alatt bejárta az egész egyházmegyét, és részletesen feljegyezte tapasztalatait, amelyek reformjai alapjául szolgáltak. 1808-ban a nagy paphiány miatt kérelmezte a szentelési korhatár lecsökkentését 21 évre, Antonio Severoli nuncius azonban a pápai rendelkezésnek megfelelően csak 16 hónapos korengedményt hagyott jóvá. K. átalakította az egyházmegye igazgatását, ennek során három esperességet állított fel: a székesegyházit, a pestit és a csongrádit. A főesperesi hivatalokat kanonoki stallumokhoz kötötte, és fizetésükre fejenként évi háromszáz forintot rendelt a püspöki javadalomból. 1810-ben az egyházmegyét 13 esperesi kerületre osztotta, majd saját költségén elkészíttette az egyházmegye térképét Karacs Ferenc híres térképmetszővel, amelyet 3000 példányban jelentetett meg. K. az alföldi községekben az egyházi illetményeket évente egy összegben akarta megfizettetni, de kezdeményezését csak kevés helyen sikerült megvalósítani. Többnyelvű falvakban a lakosság arányához viszo-

nyítva állapította meg az istentiszteletek nyelvét, az országos rendelkezések következtében azonban fokozatosan teret nyert a magyar nyelv a templomban és az iskolában egyaránt. K. kiemelt figyelmet szentelt a papnevelés ügyének. A szemináriumot rendszeresen felkereste, személyesen elnökölt a vizsgákon, figyelemmel kísérte és segítette a növendékek fejlődését, előrehaladását. E célra püspöksége alatt mintegy 60 000 forintot költött. Bőkezűen gondoskodott a váci piarista gimnáziumról is, amely az ő idejében indult virágzásnak.

A magyar egyházmegyék finanszírozási rendszerének megfelelően K. jövedelmének jelentős részét az egyházi infrastruktúrára áldozta. Ehhez a püspöki uradalmak szigorú igazgatására volt szükség, amelyben segítségére volt jószágkormányzója, a puritán és szigorú Lauró Gáspár, aki gondosan vezette a mezőgazdasági munkákat és mintegy 20 000 forintos beruházással gondoskodott az épületek és üzemek karbantartásáról és felújításáról. K. a későbbiekben 50 000 forintot áldozott a székesegyház felszerelésére és restauráltatta a vác-felsővárosi, nógrádi, mogyoródi, albertirsai és tápióbicskei templomokat. Újjáépíttette a kállói, az úri és a mezőtúri templomot, és kellő felszereléssel látta el őket. Számos iskolát, plébániát, kántorlakot újított meg, és újakat is épített. Gondoskodott a váci püspöki palota kertjének bővítéséről, dísznövények ültetéséről. A kertet hosszú Duna-parti fallal erősítette meg, amelyhez a Migazzi püspök által áldozatos munkával gyűjtött római kőfaragványok egy részét is felhasználtatta.

K. a más felekezetek képviselőivel szemben türelmet mutatott. 1814-ben ellenezte a városi tanács határozatát, amely meg akarta tiltani egy zsidó bérlőnek egy vendéglő bérletét. 1816-ban a pesti református templom tornyának építéséhez tizennégyezer téglával járult hozzá a verőcei püspöki téglaégetőből, és további 50 000 téglát kedvező áron szállíttatott ki, amiért a pesti református kurátorok hálás köszönetet mondtak. K. támogatta kora irodalmi életét, és több szerző munkájának megjelentetését segélyezte, hozzájárult többek között Katona István jezsuita *Historia Critica* c. munkája utolsó kötetének kinyomtatásához. Saját költségén adatta ki Molnár János váci református prédikátor és tanár *Bevezetés a siketnéma oktatásmódba* c. művét, és Deáky Gedeonnak VII. Pius pápa életéről szóló *Tisztelet oltára* c. kötetét. K. támogatta továbbá Belánszky József váci teológiai tanár, későbbi besztercebányai püspök jozefinista szellemű teológiai értekezésének mukálatait is, amely azonban kéziratban maradt és amelyről Severoli nuncius 1815-ben a Szentszéknek sajnálkozva tett jelentést.

Püspöki feladatai bőséges alkalmat biztosítottak K. számára szónoki képességeinek kibontakoztatására. Kiterjedt vizitációi alkalmával rendszere-

sen prédikált, híresek voltak a vármegyei, országgyűlési beiktatásoknál, gyászszertartásokon mondott beszédei. Pozsonyban az országgyűléseken több alkalommal képviselte a főrendi álláspontot az alsótáblán, és magyar nyelvű szónoklatai viharos sikert arattak. Hivatalba lépésekor tett ígéretét, miszerint Vác várossal atyaian fog bánni, teljesítette: visszaadta a régi haszonbérleteket, Kis-Vácnak visszaadta az autonómiáját, és a városrész vezetésére új tanácsot választatott.

A hagyományos mecénási tevékenység keretében K. számos kulturális és állami intézményt támogatott. Telekcsere által biztosította a váci *Ludoviceum* katonai akadémia megépítését és az intézmény számára évi ezer forintot, és támogatta a nyitrai Birovszky-féle családi alapítványt is. A Magyar Nemzeti Múzeumnak értékes ókori faragványokat, feliratos római köveket és négy szarkofágot is ajándékozott. Végrendeletében számos jótékony és művelődési célra adományozott kisebb-nagyobb összeget. 40 000 forintot hagyott a vallásalapra bér- és infrastrukturális kiadások fedezésére, további 100 000 forintot országos ügyekre, főként a háborús költségek fedezésére.

1816-ban májbetegsége végleg erőt vett rajta, több hónapos szenvedés után 1817. február 4-én hunyt el Vácon. A székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra, a temetési beszédet Fehér György jezsuita történész, az Egyetemi Könyvtár igazgatója tartotta magyar nyelven. 1817. április 22-én külön gyászünnepélyt rendeztek az elhunyt püspök emlékére, ahol báró Szepesy Ignác egri kanonok, későbbi pécsi püspök tartott latin nyelvű emlékbeszédet, és Bokross Ferenc piarista szerzetes szavalt el egy latin költeményt. A váci püspöki szék a következő hat évben üresedésben volt.

• *Művei*: *Allocutio, qua D Josephus e comitibus Erdődy de Monyorókerék […] salutatus fuit*, Pestini 1808; *Allocutio, qua […] Archi-Ducem Austriae D. Carolum Ambrosium […] salutavit*, Vacii 1808; *Responsum Mariae Ludovicae*, Pozsony 1808. • *Műveinek jegyzéke*: Petrik; Szinnyei. • *Források*: VPKL Acta privata Kámánházy Ladislai Episcopi Vác, fasciculus 39/16; VPKL Okmánytár; Szepesy Ignác, *Memoria […] Ladislai Kámánházy*, Vacii 1817; Fehér György, *Kámánházy László emlékezete*, Pest 1817. • *Irodalom*: Bánk, Almanach, 189; Chobot, *A váczi egyházmegye II*; Dabóczi, *Verőcén a nyelvhasználat*, 40; HC VII–IX; Karcsú, *Vácz V*, 233–238; MKL VI, 107; Tragor Ignác, *Vác története*, Vác 1927, 119; Vagner József, *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*, Nyitra 1896, 76.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 237–240.

Rétfalvi Balázs

I.8.3. Nádasdy Ferenc, fogarasföldi gróf (1785–1851)

Vác, 1824. február 12. – 1845. november 24.
Kalocsa-Bács, 1846. március 16. – 1851. július 22.

→ kalocsai főegyházmegye II.1.3.

I.8.4. Roskoványi Ágoston, roskoványi (1807–1892)

Vác, 1851. december 18. – 1859. április 15.
Nyitra, 1859. június 5. – 1892. február 24.

→ nyitrai egyházmegye I.4.5.

I.8.5. Peitler Antal József (1808–1885)

Vác, 1859. július 17. – 1885. július 24.

1808. március 24-én született Pécsett, szegény, német eredetű családba. Az elemi iskolát, majd a gimnáziumi tanulmányokat is szülővárosában végezte, amelyhez jómódú családokból származó diákok tanításával teremtette elő a fedezetet. Bölcseleti tanulmányait Pesten végezte, majd 1826-ban felvételt nyert a pécsi szemináriumba. Szepesy Ignác püspök 1831. április 10-én szentelte pappá, ezt követően Szebényben és Pécsváradon volt káplán. A magyar és latin mellett németül és franciául is tudott. 1833-ban meghívást kapott a püspöki aulába, ahol először szentszéki jegyzőként, majd 1835-től titkárként és szertartóként szolgált, és Szepesy bölcs hivatalvezetése során szerteágazó egyházkormányzati tapasztalatot szerzett. Ebben az időszakban Ranolder szemináriumi tanárral, későbbi veszprémi püspökkel együtt segített Szepesynek a Szentírás magyarra fordításának munkálataiban. Szepesy, halála előtt P-re bízta beszédeinek kiadását, aki a püspök életrajzával együtt négy kötetben jelentette meg a beszédeket 1839–1840

között. Az 1838-ban kinevezett új pécsi püspök, Scitovszky János megtartotta P-t püspöki titkárnak, sőt 1842-ben szentszéki ülnökké is kinevezte. P. 1848-ban pécsi kanonok, székesegyházi főesperes és plébános lett. Az 1848/49-es szabadságharc idején a pécsi ütközetet követően Pécs város nevében bizottságot vezetett a megszálló osztrák csapatok parancsnokához a hadisarc elengedése érdekében. 1849 tavaszán, Scitovszky János bécsi emigrációját követően pedig az egyházmegye kormányzatának egyik fontos tisztségviselője lett. 1851. május 15-én az uralkodó – feltehetően a hercegprímássá felemelkedett Scitovszky közvetítésének köszönhetően – P-t kinevezte a budai Helytartótanács egyházügyi főelőadójának, és neki adományozta a tünyei apáti javadalmat. Ezzel nehéz feladat hárult rá: az abszolutizmus feszültséggel teli éveiben ismételten kiegyezést kellett keresnie a kormányzat álláspontja és a nemzeti érdekek között. Ennek eredményeképp 1855-ben elnyerte a Ferenc József-rendet és egy pápai kitüntetést. A Helytartótanács megszüntetése után a bécsi kultuszminisztériumban folytatta munkáját, 1857-ben osztálytanácsossá nevezték ki. A Szentszék iránti elkötelezettségét 1855-ben azzal fejezte ki, hogy a pesti egyetem hálaadó szentmiséjét a pápa „szerencsés megmeneküléséért" ajánlotta fel. 1852-ben és 1857-ben több oldalról is felmerült a szombathelyi és a győri püspöki szék várományosaként.

Ferenc József 1859. február 10-én nevezte ki a Nyitrára áthelyezett Roskoványi püspök hivatali utódjaként váci püspökké. Kinevezése Thun miniszter sürgetésére történt – aki úgy vélte, P. „egyenlő mértékben" felel meg az egyház és az állam elvárásainak –, valamint a hercegprímás és Albert főherceg főkormányzó is támogatta – akik P-t lojálisnak és a kényes viszonyokat ismerő egyházi személynek tartották. IX. Pius az április 15-i konzisztóriumon erősítette meg a kinevezést, majd pedig június 19-én Scitovszky hercegprímás szentelte püspökké Esztergomban. Az akkori körülmények között P. az udvar kegyencének számított, a fenntartásokat azonban idővel sikerült eloszlatnia. Beiktatása előtt Pécsről hazafias üdvözlő levelet küldött a váci egyházmegye papságának és híveinek. Július 17-i beiktatási ünnepségén magyar nyelven tartotta meg székfoglaló beszédét, amely később díszkiadásban is megjelent. A püspök tiszteletére tizenkét üdvözlő szózatot és verset írtak, Anton Czegka pedig ünnepi misét komponált.

P. püspöki működésének kezdetén rögtön körbejárta az egyházmegyét és felmérte az egyházi és tanügyi viszonyokat. 1861-ben például az akkor 27 ezres lakosságú Kecskeméten első, ünnepélyes keretek között zajló látoga-

tása során kétezer bérmálást végzett. A későbbiekben is folytatta tavaszi és őszi bérmaútjait, amelyek során többször is bejárta a püspökség területét. Az itt megszerzett tapasztalataira alapozta strukturális intézkedéseit, amelyek a vallási élet elmélyítését, valamint az általános műveltség emelését célozták meg, és főképp az 1870-es évektől hoztak gyümölcsöt.

P. egyházkormányzásának első felét erősen beárnyékolták az 1855. évi konkordátum és az I. Vatikáni Zsinat határozatai körüli viták. Bár a Szentszék iránt lojalitást tanúsított, P. állásfoglalása mindkét témában ütközött a kuriális érdekekkel és feszültséghez vezetett. A konkordátumnak Magyarországra történő alkalmazásával szemben többször is megfogalmazta aggályait. Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nuncius (1863–74) 1864 szeptemberében írásban szólította fel a magyar püspöki kart a konkordátum védelmére, és ennek során rákérdezett arra is, hogy mennyire tartják be azt az egyházmegyékben. P. erre válaszolva kifejtette, hogy jelenleg a társadalom és az egyház kárára főleg a 9. (a könyvek cenzúrájára vonatkozó) és a 31. (a vallás- és tanulmányi alapok püspöki felügyeletével kapcsolatos) paragrafust nem tartják be. 1865-ben felhívta a nuncius figyelmét arra, hogy az új országgyűlés a konkordátumot mellőzve a magyar főkegyúri jogot akarja érvényesíteni, különösen a nagyprépostoknak a király – és nem a pápa – általi kinevezése esetében. A zsinat előtt P. levelezett a pápai tévedhetetlenség dogmává emelését ellenző Félix Dupanloup orleans-i püspökkel. A zsinaton követte a magyar püspöki karnak a dogmával szembeni kritikus álláspontját. Vélhetően a fejlemények miatti csalódottsága okán már 1870 januárjában engedélyt kért arra, hogy sürgető ügyei miatt hazatérjen, amit az illetékes bizottság a hercegprímással történt egyeztetést követően csak február végén engedélyezett. Húsvét után P. is engedett a kultuszminiszter király nevében kiadott követelésének és a döntő szavazásokra visszatért Rómába. A zsinat után P. a pápa személyes felszólítására a magyar püspökök között hetedikként fogadta el írásban a zsinati határozatokat, melyeket 1871 júliusában egyszerű formában a papsággal is ismertetett. Részletes jelentést *ad limina* látogatása alkalmával tett egyházmegyéjéről Rómában 1878-ban, IX. Pius halálának évében.

P. egyházkormányzásának főleg második felében nagy gondot fordított az egyházi és oktatási infrastruktúra kiépítésére és a katolikus szervezetek támogatására. Kiemelten támogatta az egyházközségek autonómiáját. Jelentős összegekkel segítette a növekvő főváros környékének a lelkigondozás szem-

pontjából elmaradt területeit, többek között az Újpesten, Kispesten, Tápiószentmártonban és Erzsébetfalván épülő templomokat. Szendehelyen, Kistarcsán, Pécelen saját költségén építtetett templomot. Segítette a váci ferences rendház és az egyházmegye számos templomának felújítását is. A túlnyomóan protestáns alföldi lakosság között élő katolikusok lelkigondozásának biztosítására két ferences misszionárius fizetését vállalta. A főként magyarországi németek és szlovákok lakta vegyes lakosságú vidékeken a kor asszimilációs törekvéseivel szemben a kompromisszumos megoldások híve volt, és igyekezett biztosítani az anyanyelvű éneklést és prédikációt.

A plébániai papság ellenőrzésének megkönnyítésére P. már hivatalba lépése kezdetén felmentést kért az 1855. évi konkordátum 24. cikkelye alól (plébánosi állások nyilvános kihirdetése), amelyet a római papi kongregáció tíz évre engedélyezett. Ettől eltekintve többször segítette a papság anyagi helyzetét. Négy kanonok fizetését megemelte, a szegényebb plébánosok és káplánok segélyezésére évi ezer, majd később kétezer forintot adott. Több lépésben kísérletet tett a papok nyugellátásának konszolidációjára. Első lépésben a papi nyugdíjalapot kétezer forinttal megnövelte, a nyugdíjakhoz pedig évi 1500 forintot adott, ő maga pedig öt-hat pap nyugdíját egészítette ki. 1876-ban papi gyűlést hívott össze, amely elfogadta a nyugdíjintézet javára fizetendő éves adót. 1883-ban a nyugdíjintézet közgyűlésén az intézet újjászervezését határozták el. Mindezen intézkedések azonban nem voltak elegendőek ahhoz, hogy kielégítő ellátást biztosítsanak az érintetteknek; az alap továbbra is püspöki támogatásra szorult. P. a papság körében egyre népszerűbb lett bőkezűsége és legendás vendégszeretete miatt, amelyet a vidéki papság is megtapasztalhatott a rezidencián történő látogatások alkalmával. 1866 és 1885 között elnöke volt a külföldi magyarok hitéletének és nemzettudatának ápolására alapított Szent László Társulatnak. Jelentős összegekkel támogatta a társulatot, és az éves gyűléseket programadó beszédeivel nyitotta meg. Német mintára legényegyletet alapított Vácon, amelynek elnöki tisztségét is viselte. Az Eucharisztia tiszteletének előmozdítására és a szegény templomok méltó felszerelésének biztosítására Oltáregyesületet alapított a váci ferenceseknél. 1883-ban egyházmegyei értekezletet tartott az egyházmegye statútumainak felülvizsgálására és megújítására. Az előkészítő bizottság által készített tervezetet minden esperesi kerületbe elküldték véleményezésre, a központi témák a plébániai javadalmak kezelése, a templompénztárak, a káplánok fizetése és a plébániai könyvtárak voltak.

Az egyházi oktatásügy korszerűsítésével P. Csávolszky József tanfelügyelőt bízta meg, aki hamarosan püspöki titkár, majd kanonok lett. A tanulói létszám hirtelen emelkedésének kihívására válaszolva P. nagyvonalúan támogatta az iskolák kibővítését és építését, és több új tanítói állást hozott létre az egyházmegye falvaiban és pusztáin. Rendszeresen adott segélyeket a tanítóknak, és már 1862-ben kezdeményezte öregkori ellátásuk szabályozását. 1883-ban a katolikus iskolák tanítóinak összefogására egyházmegyei tanító egyesületet alapított. A hajdan jeles váci püspöki líceumot fokozatosan kibővíttette. A váci piarista gimnáziumban két új tanár fizetésének átvállalásával lehetővé tette az 5. és a 6. osztály megindítását, amellyel az intézmény nagygimnáziummá vált. 1880-ban a Petróczy-féle alapítvány segítségével felállította a 7. és a 8. osztályt is, amellyel főgimnáziummá tette az intézményt. Az osztályok felszerelését saját költségen vállalta. Püspöktársai, különösen Ranolder veszprémi püspök példájára 1880-ban Vácra hívta az irgalmas nővéreket, akiket betegápolással és szegény lányok nevelésével bízott meg. 1882-ben a váci Szent Miklós-templomot iskola céljára átadta a váci egyházközségnek, mivel a város három katolikus iskolája már nem tudta befogadni a megnövekedett tanulói létszámot. Az új iskolát 1886-ban nyitották meg.

P. figyelmet fordított a papnevelésre és -képzésre is, amelyet ugyancsak jelentős összegekkel támogatott. A papi pályára készülő szegény sorsú gimnazisták számára a szemináriumban kedvezményes szállást és ellátást biztosított. Csávolszky tanácsára a fiatal papság továbbképzésének érdekében egyesítette a püspöki, a káptalani és a szemináriumi könyvtárat. 1875-ben negyvenezer forintos költséggel díszes, romantikus stílusú épületet emelt a könyvtárnak, és a hamarosan híressé váló intézmény működtetésére felvállalta egy könyvtáros és egy segéd fizetését is. A teljesítményről elismeréssel nyilatkozott a kultuszminiszter, és az alapítás hírére sok felajánlást és tiszteletpéldányt kapott a könyvtár. P. támogatta a tehetséges papok tanulmányait és az egyháztudományi munkákat, például Frankói Vilmos *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozatát és Karcsú Arzén ferences helytörténeti kutatásait. P. kétezer forinttal a Magyar Tudományos Akadémia alapját is támogatta, és az akadémiai díszterem képeinek költségeihez is hozzájárult.

P. intézkedései nagy mértékben megterhelték a püspöki pénzgazdálkodást. P. már életében elhíresült arról, hogy fölöttébb nagyvonalúan kezeli a rendelkezésre álló anyagi eszközöket. (Ennek kapcsán anekdoták szereplő-

jévé is vált.) Nagylelkűen, vallási különbség nélkül támogatta a szegény sorsú tanulókat és kérvényezőket, így rengetegen fordultak hozzá segítségért. Halála után azonban a sajtó arról is beszámolt, hogy számos udvaronc visszaélt P. nagylelkűségével. A püspöki erdőkből bárki szüksége szerint elláthatta magát fával, a bérlőknek a legegyszerűbb kifogások esetén is elengedte a bérleti díjat. Hátrányos következménnyel járt, hogy P. egy tagosítás során nagyvonalúan osztott fel mezőgazdasági birtokokat. Ennek során nem csak katolikus tanárok és kántorok, hanem – a sajtó és az érintettek megelégedésére – protestáns tanárok és prédikátorok is jóval jelentősebb mértékben részesültek földbirtokban, mint ahogy azt a törvény előírta. P. megtagadta a püspöki kancellária előtt e jelentős kiadások ismertetését. Mindezt tetézték az olyan költséges vállalkozások, mint a székesegyház felújítása és felszerelése, például a tornyok restaurálása, a berendezés aranyozása és Velencében négy díszes csillár beszerzése. P. 1878-ban helyreállíttatta a Migazzi püspök által építtetett verőcei nyaralót is.

E vállalkozásokhoz az anyagi erőforrásokat a püspöki birtokok igazgatásából kellett kigazdálkodni, ami egyre nagyobb megterhelést jelentett. 1871-ben a püspökség összjövedelme több mint 160 000 forintot tett ki, amelyből az adók és más kötelezettségek levonása után ténylegesen 53 000 forint állt rendelkezésre. P. akkoriban még kész volt ebből 28 000 forintot az általános püspöki pénztárba tenni, de 25 000 forintot szabadon akart felhasználni. A főként Vác környéki püspöki uradalmi birtokok jövedelméből viszont nem volt fedezet a szükséges korszerűsítésekre. Kísérletet tett ezért a gyengébb minőségű földek bérbeadására, valamint arra, hogy az irtásföldek növelésével és a puszták hasznosításával új megművelhető területet nyerjen. P-nek 20 000 forintot kellett a Tisza szabályozására áldoznia, és további veszteséget jelentett a tagosítás (lásd fent). P. egyházkormányzása vége felé az uradalmi tisztviselők és személyzet számára új utasítást adott ki, hogy az addigi feudális szokásokat a modern igazgatás követelményeihez igazítsa, az intézkedés azonban nem hozta meg a várt eredményt. Az aszály és a fagykárok, valamint az uradalmi kormányzó felelőtlen költekezése és kölcsönfelvételei fokozatosan tönkretették a püspökség pénzügyeit. A fejleményektől egyre nyugtalanabb káptalan végül jelentést tett a kultuszminiszternek és kérte, hogy a hercegprímással történő egyeztetés után helyezze zár alá a püspöki javadalmakat és rendelje egy kurátor felügyelete alá. A felügyeleti szerv a helyzet rendezését egy erélyes kanonokra, Virter Bertalanra bízta, akit

Jung János követett a tisztségben. A kormányzóknak sikerült alapszinten stabilizálniuk a súlyosan eladósodott püspöki javadalmakat. A kanonokok munkája azonban csak átmeneti kezelést nyújtott a problémákra. P. halálakor Trefort Ágoston kultuszminiszter úgy vélte, hogy az egyházmegye anyagi, lelki és fegyelmi tekintetben „olyan nyomorúságos állapotba került", hogy csak egy alkalmas és következetesen szigorú utód tudná újra rendbe hozni.

P. 1884-ben nagy pompával ünnepelte 25 éves püspöki jubileumát, XIII. Leó ebből az alkalomból pápai trónállóvá nevezte ki. Ezután egészségi állapota hirtelen megromlott, ezért Neszveda István olvasókanonok személyében segédpüspököt kért maga mellé, akit a pápa 1885. március 27-én nevezett ki. P. többhetes betegség után, 1885. július 24-én, 76 évesen halt meg Vácon. Július 27-én a székesegyház sírboltjába temették. A gyászszertartást Pauer székesfehérvári püspök végezte két pécsi kanonok segédletével. A gyászszertartás zenéjét a székesegyház karnagya, Ulrich Károly szerezte.

• *Művei*: Peitler Antal (szerk.), *Egyházi beszédek, mellyeket különféle alkalommal mondott és kiadni készült négyesi báró Szepesy Ignácz pécsi püspök*, 4 kötet, Pécs 1839–40; *Peitler József Antal váczi püspök üdvözlő szózata megyéje összes híveihez*, Pécs 1859; *Litterae pastorales ad clerum suae dioecesis*, Pécs 1859; *Elnöki megnyitó beszédek a Szent László-társulat 1871. május 31. 1872. október 10. közgyűlésén*, h. n. 1871–1872. • *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, X, 699. • *Források*: VPKL Acta Personalia, Peitler Antal iratai (158–170. doboz), fasc. 171. 2238/1864; VPKL Litterae circulares 1859–1885; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; VK 1885. 7. 26., 1899; Váci Hírlap 1899; Der Katholische Christ 1855, 147, 1861, 383–384; Morgen-Post 29. 8. 1885; Pester Lloyd 24. 7. 1899. • *Irodalom*: Adriányi, *Vaticanum*; Adriányi Gábor, *Egyházpolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében*, Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon (szerk. Hegedűs András, Bárdosi István), Esztergom 1999, 136–137; Adriányi, *Bach-korszak*, 61–63, 87, 170, 172; Bánk, *Almanach*, 192–193; Chobot, *A váczi egyházmegye I*, 48, 92; Chobot, *A váczi egyházmegye II*, 656–661; Dabóczi, *Verőcén a nyelvhasználat*; Dóka Klára, *A váci püspökség birtokai a XVIII–XIX. században*, Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 6 (1996), 309–313; HC VII–IX; Hermann, *A katolikus egyház*, 453–454; Horváth M. Ferenc, *A váci püspöki uradalom birtokigazgatási rendszere 1848–1867*, Levéltári Szemle 39 (1989) 1: 36–37; Karcsú, *Vácz II*, 242–261, *IX*, 69–75, 97, 343, 408–411; Kopasz Gábor, *A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848–49-ben*, Baranyai Helytörténetírás 1973 (szerk. Szita László), Pécs 1973, 85; Lukács, *Vatican*, 140; Mendlik, *IX. Pius*, 75–77; Salacz, *Egyház és állam*, 53; Szűcs Ferenc, *A Váci Egyházmegyei Könyvtár története*, Vác 1991, 11–14; Tragor Ignác, *Vác vidámsága*, Vác 1923, 92–102; Várady Ferencz, *Baranya multja és jelenje*, Pécs 1896,

409; ZAKAR PÉTER, *Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban II.* (1851–1852), Aetas 31 (2016) 1: 154–172.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 240–246.

RÉTFALVI BALÁZS

I.8.6. SCHUSTER KONSTANTIN (1817–1899)

Kassa, 1877. október 2. – 1887. március 17.
Vác, 1887. április 14. – 1899. július 23.

1817. július 31-én született a Nyitra vármegyei Szakolcán (Skalica SK). Apja Schuster János városi főorvos, anyja Benedino Johanna volt. Egy fivére és két lánytestvére volt. Anyai ági, olasz nagyapja a 18. század végén általános orvosként érkezett Nyitrára. Fivére, János később patikusként működött Bécsben, egyik lánytestvére egy orvoshoz, a másik egy nyitrai földbirtokoshoz ment feleségül. Középiskolai tanulmányait 1825-ben kezdte a nyitrai gimnáziumban. A hatodik osztály elvégzése után, 1831. szeptember 20-án belépett a piarista rendbe, és a rend privigyei (Prievidza SK) rendházában töltötte a noviciátust. Az újoncév ideje alatt kivívta elöljárói megbecsülését, akik 1833-tól egy évig a privigyei gimnázium helyettes tanáraként alkalmazták, majd a filozófiai tanulmányok folytatására Vácra küldték. 1837-től teológiát tanult először Nyitrán, majd a rend pozsonyszentgyörgyi (Svätý Jur SK) intézményében. Közben a pesti egyetemen filozófiai doktorátust szerzett. Palugyay Imre nyitrai püspök 1840. augusztus 2-án Pozsonyszentgyörgyön pappá szentelte.

Ezt követően 1842-ig Vácon, majd Pesten tanított. A magyar mellett tudott németül, olaszul, latinul, franciául és szlovákul, emellett járatos volt a kánonjogban és a történelemben. 1843-ban őt jelölte a rend Pálffy Ede és Zsigmond nevelőjének, akiknek apja, gróf Pálffy Alajos († 1876), az osztrák kormányzat alatt álló Lombard–Velencei Királyság magas rangú tisztviselője, 1848-tól kormányzója volt. Velencei tartózkodása alatt Rainer főherceg, lombardiai alkirály öt fiának történelmet, filozófiát és magyar nyelvet tanított. Jó kapcsolatait a piaristák

velencei letelepítésére igyekezett fordítani. 1845-ben Velencében konviktust nyitottak négy fiatal magyar szerzetessel, Padovában pedig noviciátust hoztak létre. S. Velencében írt egy országismereti tankönyvet is, amely Budán jelent meg (lásd lent). Az 1848. márciusi forradalmi megmozdulások elől rendi elöljárói előzetes értesítése nélkül a kormányzó fiaival Tirolba menekült. Miután növendékei befejezték tanulmányaikat, S. visszatért Magyarországra, de nem az abszolutista kormányzat által szorongatott piarista rendbe; 1855-ben a kalocsai egyházmegyébe kérte felvételét.

1857-ben rövid ideig Baján volt káplán, majd Kunszt József érsek az aulába hívta, ahol számos hivatalt töltött be: 1858–1865-ig szentszéki jegyző, 1858–1860-ig levéltáros, 1861–1865-ig püspöki titkár, 1863–1866-ig érseki könyvtáros volt. 1865-ben kanonoki stallumot kapott, majd Kunszt érsek 1866-ban bekövetkezett halála után a székeskáptalan káptalani helynöknek választotta és a püspöki javak kormányzásával bízta meg. A következő érsek, Lonovics József 1867-ben mesterkanonokká és érseki tanfelügyelővé nevezte ki. Utóbbi feladatkört két évig látta el, ezalatt végiglátogatta a püspökség összes egyházi népiskoláját, kimerítő állapotjelentéseket készített, és javaslatokat dolgozott ki a körülmények javítására. 1868-ban a szeminárium rektora és a papi öregotthon igazgatója lett, ugyanabban az évben tiszai, majd 1869-ben székesegyházi főesperessé nevezték ki. 1870-ben az addigi szolgálatai során kifejlődött gazdasági érzéke miatt Haynald Lajos érsek a püspöki javak jószágigazgatójává nevezte ki, majd ehhez kapcsolódóan tiszteletbeli és jövedelmező kinevezéseket nyert: 1873-ban az egykori bélakúti ciszterci apátság címzetes apátja, 1875-ben bácsi címzetes prépost lett. S. elhivatott volt a birtokigazgatásban, kitűnt rendkívüli alapossággal és takarékossággal, ami gyakran szigorba hajlott. A püspöki és a káptalani birtokok gazdasági hozama ezáltal minden eddiginél magasabbra emelkedett. S. saját jövedelmeit ugyanazzal a szigorral kezelte, így az évek során jelentős magánvagyont gyűjtött össze.

E tényező jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a kassai püspöki szék városnyosa legyen. Az egyébként is kis javadalmú Kassa ekkor komoly gazdasági problémákkal küzdött, amihez a dómot ért súlyos viharkárok is hozzájárultak. Simor hercegprímás Boltizár József segédpüspök (1875–1905†) kinevezését sürgette, akit azonban Trefort kultuszminiszter elutasított „nemzeti érzülete, és részben politikai irányultsága” miatt. Ezért – végül a hercegprímással egyetér-

tésben – S-t javasolta a királynak, mivel az „jól ismeri a szláv nyelvet" és mint „jómódú férfi" képes volna arra, hogy „ezt a nagyrészt szegény plébániákkal és iskolákkal rendelkező egyházmegyét nagyobb támogatásban részesítse". Jacobini bécsi nuncius (1874–1880) a kalocsai és a zágrábi érseknél is érdeklődött S. felől, akik igen kedvezően nyilatkoztak róla. IX. Pius († 1878) azt a tényt, hogy a püspöki kar egyetértett a kinevezéssel, úgy értelmezte, hogy egyikük sem támogatna ultramontán, a szentszéki irányvonalhoz tartozó püspököt. Ferenc József király S-t 1877. május 6-án kassai püspökké és szentjobbi címzetes apáttá nevezte ki azzal a feltétellel, hogy az apátsági javadalmat a dómot ért károk helyreállítására kell fordítania. Kinevezését IX. Pius pápa 1877. július 1-én erősítette meg. 1877. szeptember 23-án Haynald Lajos szentelte püspökké Kalocsán. Az ünnepélyes beiktatásra október 2-án került sor. Már ekkor jelentős összeget ajánlott fel a kassai dóm restaurálására és a városi szegények javára. Székfoglaló beszédében elsődleges feladatként írta le az elődje által megkezdett felújítási munkálatok folytatását, amelyek azonban idővel egyre inkább felhalmozódtak. A Steindl Imre által vezetett munkálatok 40 000 forintot emésztettek fel, amelynek csak felét fedezték a szentjobbi apátság jövedelmei. 1895-ben további 15 000 forintot áldozott egy márványoltárra.

Ettől függetlenül S., hivatalba lépése után hamarosan megkezdte a kassai püspökség vizitációját. 1878–1882 között az összes plébániát vizitálta, majd az éves bérmakörutak során folytatta a vizsgálatokat. Egykori tanáremberként különös gondot fordított az egyházi általános iskolákra. A vizitációk tapasztalatainak eredményeként egységes szabályzatot adott ki az egyházi intézmények gazdálkodásával kapcsolatban. A plébániák hitelezési gyakorlatát megszüntette és egy számvevői hivatal ellenőrzése alá helyezte azokat. Ezzel éles kritikát vont magára, ugyanakkor a jövőbeli beruházások anyagi háttere hamarosan jelentősen megnőtt. Szembesülve a papok és a tanárok gyakori nyomorával, ami a tengerentúli kivándorlás következtében egyre fokozódott, S. 40 000 forintos alapítványt tett, amelynek kamataiból 17 plébániát és 21 tanítói állást támogatott. A szegény diákokat segélyező egyesületet 500 forinttal támogatta. Ugyancsak vizitációs tapasztalatai eredményeként 1878-ban tanügyi rendeletet adott ki. Elrendelte az iskolakötelezettséget, újraszabályozta az iskolák óra- és munkarendjét, és a Szent István Társulat által kiadott tankönyvek használatát írta elő. Bevezette a féléves vizsgákat, a nyári szünetben pedig az ünnepnapokon ismétlő órákat.

A nem magyar nyelvű iskolákban előírta a magyar nyelv oktatását és saját módszerét ajánlotta a tanítók figyelmébe.

S. nagy hangsúlyt helyezett a lánynevelésre, amelynek hiányosságaira Sáros vármegyei vizitációjakor lett figyelmes. A probléma orvoslására 60 000, más adatok szerint 160 000 forintos költségen lányiskolát építtetett Eperjesen és az 1881-ben megnyíló intézményt az angolkisasszonyokra bízta. 1882-ben 40 000 forintos alapítványt tett az intézményben tanuló, szegény családokból származó lányok ellátására. S. a következő években is támogatta az intézményt, az 1887-es tűzvész után, majd az épület bővítésekor, 1898-ban is. Más fiú- és lánynevelő intézeteket is felkarolt. 1883-ban hat tanítói egyesületet alapított, melyek feladata a tanítók önérzetének erősítése és képzésük előmozdítása volt. S. sokoldalú tevékenysége elismeréseként az 1880-as években több állami kitüntetésben is részesült. Kihasználta a regionális és országos ünnepeket, hogy a lakosság „katolikus szellemét" ösztönözze. Megünnepelték például a XIII. Leó pontifikátusa alatt gyakori pápai jubileumokat (például 1879-ben, 1881-ben és 1886-ban), melyek alkalmával jubileumi búcsút tartottak. S. 1880-ban a püspökségből összegyűjtött 880 forint péterfillérhez 200 forinttal maga is hozzájárult, 1881-ben pedig két gyűjtés alkalmával összesen 1200 forint gyűlt össze. 1886-ban a Mária-tisztelet növelése céljából az egyházmegye minden plébániáján háromnapos Mária-ájtatosságot tartottak. Ugyanebben az évben jubileumi szentmisével emlékeztek meg Buda visszavételének kétszáz éves évfordulójáról.

Áthelyezésére a váci püspöki székbe elsősorban a már bizonyított gazdasági képességei miatt került sor, mivel az egyházmegye a Peitler Antal püspök alatti rossz gazdálkodás miatt anyagilag tönkrement. Trefort kultuszminiszter úgy vélte, S. „igazságos és következetes szigorral" vissza fogja tudni szorítani „az elharapódzott visszaéléseket", az egyházférfi politikai viselkedése „lojális és kifogástalan", és egy nehéz egyházmegye vezetőjeként bizonyította „rendkívüli megfontoltságát". Az 1886. november 13-i királyi kinevezést Róma 1887. március 17-én erősítette meg. S. a beiktatása előtti napon vonattal érkezett székhelyére, ahol nagy ünnepséggel és görögtűzzel fogadták. Nemtetszése jeleként a városvezetést a szokástól eltérően nem hívta díszlakomára, hanem a polgármesternek ezer forintot adott át a város szegényei számára. Beiktatására 1887. április 14-én került sor. Oldalkanonokjának Balás Lajos kanonokot választotta ki.

S. nem okozott csalódást pártfogóinak. Teljesen átalakította az igazgatást, felelősségre vonta az addigi hivatalnokokat és gazdatiszteket, és szigorú pénzügyi rendezésbe kezdett annak érdekében, hogy a 120 000 forintos adóssághegyet a püspökség rendes jövedelmeiből törleszthesse. Beszüntette az addig szokásos lakomákat, csökkentette az alkalmazottak béreit és eladta elődje, Peitler püspök híres szürke lovait. Az egykorú beszámolók szerint „már egy tojást sem lehet a püspök tudta és engedélye nélkül kivinni a házból". A pénzügyi helyzet rendezése céljából S. útmutatást adott a plébániai papságnak az egyházi vagyon kezelésére vonatkozóan, és a folyamatos kontroll biztosítására számvevőséget szervezett, amelynek munkáját szigorúan ellenőrizte. Ő maga a püspöki palotában csaknem aszketikusan élt. Ahogy hivatali elődje adakozási hajlama, úgy S. puritánsága is legendás volt, melyről számos anekdota maradt fenn. A megemlékezések szerint állítólag még a püspöki aula papi alkalmazottjai is megpróbáltak elmenekülni ordináriusuk takarékossági intézkedései elől és olyan plébánosi állást szerezni, amely várhatóan jobb életkörülményeket biztosított. S. takarékossága azonban nem volt öncélú, hanem az egyházmegyei intézmények megújítását és gyarapítását szolgálta. Pest vármegye virilista jegyzékében, amelyben a kalocsai érsek 63 000 forintos adóval lett feltüntetve, S. 1893-ban több mint 16 000 forinttal, 1894-ben pedig már 19 500 forinttal szerepelt.

Pasztorális programja a Kassán bevetett stratégiát követte: egyházkormányzását kiterjedt vizitációs és bérmautakkal kezdte meg, melyek során 1887 és 1890 között vizitálta az alföldi és nógrádi esperességeket, a vidék központjaira koncentrálva. A szerzett tapasztalatok alapján számos beruházást hajtott végre. Jakabszálláson, Rákóczifalván, Szankon, Szécsénkén és Tiszaföldváron templomot építtetett, a péceli templom építésére pedig alapítványt hozott létre. Végül 200 000 forint alaptőkével megszervezte a róla elnevezett Konstantin-alapot a kegyúr nélküli egyházak, plébániák és kántorlakok fenntartására. Ezenfelül más plébániák felújítását is segítette. Új elemi iskolákat állított Máriabesnyőn, Kiskunhalason, Jászkerekegyházán, Kunszentmiklóson, Nagykőrösön, Páhiban, Szolnokon és Vácon, összesen 80 000 forint értékben. Az iskolák és felekezetek közötti szolidaritás jegyében a veresegyházi református iskola építésekor a katolikus iskolában biztosított helyet a református tanítóknak és diákjainak. Kecskeméten, Kiskunfélegyházán és Hódmezővásárhelyen leánynevelő intézetet állított fel az e célra létrehozott 140 000 forintos alapból. A váci

főgimnáziumnak 46 000 forintos költségen új szárnyat emeltetett, és egykori piaristaként 20 000 forintos alapítványt hozott létre a rend növendékképzésének támogatására.

A szigorú takarékossággal kigazdálkodott vagyonból számos társadalmi és művészeti kezdeményezésre nyílt lehetőség. 1892-ben például Vác városának 80 000 forintot adott árvaház építésére azzal a kikötéssel, hogy bármilyen felekezetű gyermek felvételt nyerhet. Az általa támogatott segélyegyletek közé tartozott a váci izraelita betegápoló egylet is. Az alsópapság állami kongruájának emelésére évenként 4000 forintot áldozott, 1893-tól pedig minden plébános és káplán számára 600, illetve 250 forint minimálbért biztosított. A papi nyugellátásra létesített alapot 25 000 forinttal emelte meg. Uradalmának alkalmazottjai számára nyugdíjalapot hozott létre, amelyhez 10 000 forinttal járult hozzá. Egykorú adatok szerint S. közcélú alapítványainak összege meghaladta a másfél millió forintot. S. ezen felül újjáépíttette a székesegyházat. Az épület előtt kialakította a később róla elnevezett Konstantin teret, és felújíttatta a püspöki palotát a palotakerttel együtt.

Irodalmi működését prédikációi és körlevelei adták, melyeket újévkor és nagyböjtben adott közzé. Ezekben főként a lelkipásztorkodás gyakorlati kérdéseivel foglalkozott, a politikától távol tartotta magát, ennek ellenére többször érte politikai támadás. 1892-ben nyilvánosan ráfogták, hogy egy politikailag ellenszenves káplánt félreállított, ezért „hatalmi gőggel" vádolták, valamint azzal, hogy „a kormány uszályhordozója". 1894-ben, az egyházpolitikai törvények körüli heves viták idején szidalmazták az utcán és kocsiját megtámadták, de nem tulajdonított jelentőséget az esetnek. Közéleti hozzáállását mutatja, hogy Kossuth halálakor nem függesztette ki a gyászlobogót a püspöki palotára. Ez ellen tiltakozók betörték a püspöki palota ablakát, amelyet S. hosszú ideig nem javíttatott meg. Utolsó éveiben különféle elismerésekben részesült (például 1896-ban megkapta a Lipót-rend nagykeresztjét; Eperjes és Szolnok tiszteletbeli polgára lett), Vác városa róla nevezte el a városháza kertjét. Az egyre inkább betegeskedő S. mellé XIII. Leó 1893. május 11-én Jung János kanonokot nevezte ki segédpüspökké. 1895-ben Vácon katolikus klub nyílt, a megnyitó beszédet Esterházy Miklós tartotta. Ugyanabban az évben S. egészségi állapota rohamosan leromlott, főleg a mája miatt. Miután 1899-ben eltörte a lábát, elkészítette végrendeletét és búcsúlevelet írt a papsághoz, amelyben bocsánatot kért rideg magatartásáért. Ugyanab-

ban az évben Jézus Szíve oltalmába ajánlotta egyházmegyéjét. Végrendeletében általános örökösévé a Konstantin-alapot tette meg. Megemlékezett továbbá működése korábbi állomáshelyeiről, a római Hitterjesztési Kongregációról *(Congregatio de Propaganda Fide)*, a váci árvaházról és kórházról, a püspöki aula papjairól és alkalmazottairól. 100 000 forintot hagyott egy magyarországi katolikus egyetem létesítésére azzal a feltétellel, hogy a tőke harminc évig a káptalan kezelésében gyarapodjon, s ha egyetemre nem tudják majd fordítani, akkor az összeg egyik felét az egyházmegye iskoláira költsék, a másikat pedig a Konstantin-alaphoz csatolják.

S. 1899. július 23-án, 82 évesen halt meg. Július 26-án temették el a székesegyház kriptájában, Peitler püspök mellé. A temetési szertartást Bubics Zsigmond kassai püspök végezte. Búcsúztató beszéd nem hangzott el, a szertartást Josef Ullrich († 1911) Esz-dúr *Requiem*je kísérte. A hagyatékot felmérő bizottság kerek egymillió koronát mutatott ki, ebből mintegy 250 000 értékpapírban, 400 000 takarékbetétben és alig 19 000 korona készpénzben állt rendelkezésre, a maradék ingatlanokba volt befektetve.

• *Művei*: *Földismeret mathematikai, physikai és politikai tekintetben. Tanodai használatra*, Buda 1847. • *Források*: PMKL Archivum Provinciae Hungariae vetus, For. 30, Fasc. 13., Litterae de operibus religosorum nostrorum Hungaricorum in Dalmatia et Lombardia, h. n., é. n., 134–160., Litterae Constantini Schuster, Venetiae, 1844–1847; PMKL Hagyatékok, Friedreich Endre hagyatéka Sk 23, Friedreich Endre, Magyar piaristák Dalmáciában és a Lombard-velencei királyságban, h. n. 1833–1848.; PMKL Tartományfőnöki levelezés, Vegyes ügyek, V 242/2. a rendi növendéknevelést támogató 20 000 koronás alapítványára vonatkozó iratok, 1899–1901; PMKL Manuscripta V 416/50/2. Végh János versgyűjteménye. Faludi Ferenc verse jambusokba téve Schuszter Konstantin által; AAK Litterae circulares 1877–1886., Acta Privata Schuster Konstantin, 1877–1886.; VPKL Acta privata, Schuster Konstantin, fasc. 206–211/1., Litterae circulares 1886–1899. ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 12. 2. 1892, 24. 2., 1. 8., 6. 10. és 27. 12. 1893, 17. 4., 23. 6. és 26. 9. 1894, 14. 1. 1895, 24. 7. (nekrológ), 29. 7., 6. 10. 1899; *Das Vaterland* 27. 7. 1899; *Neue Freie Presse* 12. 2. 1892; VK 1899 6. 25. (1–4); *Váczi Hírlap* 1899 7. 30. (1–3); MÁ 1899. 7. 27. (2); BH 1899. 7. 24. (2); 1899. 7. 27. (5). • *Irodalom*: Adriányi, *Bach-korszak*, 61–63, 87, 170, 172; Bánk, *Almanach*, 193–194; Bocsa József, *„Nem annyira a külső fény, mint inkább a belső erkölcsi érték…". Emlékezés Schuster Konstantinra*, Mi Piaristák 9 (2000) 1: 12–14; Chobot, *A váczi egyházmegye II*, 661–667; Dabóczi, *Verőcén a nyelvhasználat*, 40; Hatvani Ede, *Schuster Konstantin dr, 1817–1899*, Kalazantinum IV (1899/1900) 2–4; HC VII–IX; Hegedűs András, *A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában. (1867–1918)*,

Budapest 2001, 149–158; Karcsú, *Vácz V*, 242–246; Lakatos, *Történeti sematizmus*, *passim*; Lukács, *Vatican*; Peter Sedlák–Peter Zubko (szerk.), *Kosicky biskup Ph Dr. Konstanín Schusterv–100. vyrocie smrti […]*, Kosice 2000; Szokolszky Bertalan, *Schuster Konstantin*, Szokolszky, Kassai püspökség, 125–133; Tragor Ignác, *Vác vidámsága*, Vác 1923, 102–124; Tragor Ignác, *Vác műemlékei és művészei*, Vác 1930, 46, 64; Varga Lajos, *A váci egyházmegye történeti földrajza*, Vác 1997.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 247–252.

Rétfalvi Balázs

I.8.7. Csáky Károly Emmánuel, körösszegi és adorjáni gróf (1852–1919)

Vác, 1900. augusztus 5. – 1919. február 16.

1852. július 24-én született Sopronban, az ország egyik legősibb arisztokratacsaládjába, gróf Csáky Imre Emmánuel († 1876) és második felesége, Buddeus Karolina († 1892) gyermekeként. Apja udvari kamarás volt. Számos felmenője lépett egyházi pályára, a család több püspököt és egy bíborost is adott az egyháznak, több rokona pedig szentség hírében is állt. Három testvére volt. Bátyja, Emmánuel (* 1848) nőtlen volt, 1912. december 30-án halt meg Szepes vármegye örökös főispánjaként Bécsben. Lánytestvérei közül Karola (1854–1908) Mattl von Löwenkreuz báró, Eugénia pedig Schaffgotsch gróf felesége lett. Féltestvérét, Irmát a későbbi osztrák miniszterelnök, Eduard Taaffe vette feleségül.

Cs. elemi iskoláit Sopronban végezte, majd tanulmányait a jezsuiták kalksburgi, Bécs melletti gimnáziumában folytatta. Tanulmányai és magaviselete miatt a Mária-kongregáció prefektusa lett; a tanári kar fölterjesztésére Rauscher bécsi érsek jutalommal tüntette ki. 1870-ben papnövendékként belépett az esztergomi szemináriumba, ahol ismét kitűnt tehetségével és világnézeti elkötelezettségével. *Schachmatt? Seitenblicke auf das Treiben der Liberalen* c. röpiratával is felhívta magára a figyelmet.

Simor János hercegprímás Rómába akarta küldeni tanulni, de gyenge egészsége miatt a szülők visszautasították a lehetőséget. Simor János 1875. július 25-én szentelte pappá. Rövid ideig a hercegprímás patronátusa alá tar-

tozó Tardoskedden (Tvrdošovce SK) volt káplán, majd 1876-ban Simor az érseki aulába hívta udvari káplánnak.

Az ősi nemesi család szigorúan egyházi irányultságú, jómódú sarjának gyors egyházi karrierje szinte ki volt jelölve. 1880-ban Esztergom város Cs-t választotta plébánosának, aki beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Felújíttatta a plébániatemplomot és a hozzá tartozó kápolnákat. Buzgalommal tett eleget prédikálási és gyóntatási kötelezettségének, felkarolta az időseket és a betegeket, akiket rendszeresen meglátogatott a kórházban is. Törekedett a plébániához tartozó gyerekek hitéletének elmélyítésére, népmissziót szervezett és életre hívott egy Jézus Szíve-társulatot is. Mindezekért mintaszerű pap hírében állt. Prohászka Ottokár, a magyar katolikus egyház későbbi megújítója 1882-ben, akadémiai pályafutása előtt két hétig Cs. káplánja volt. A Prohászka által a következő években a pasztoráció megújítására kifejlesztett program számos eleme figyelhető meg Csáky működésében.

A király Cs-t 1885-ben a pozsonyi társaskáptalan kanonokjává nevezte ki. A káptalan rábízta a Herberstein–Illésházy-féle hölgyalapítvány kezelését, amelyet sikerült a zavaros állapotokból kivezetnie. 1887-ben kanonokként visszatért Esztergomba, ahol ismét tevékeny szerepet vállalt a város közéletében, többek között a konzervatív irányultságú Katolikus Kör megszervezésében, melynek elnöke lett. Adminisztrátori tehetségét Esztergomban is igénybe vette a káptalan, amely három évre rábízta a jótékony intézmények pénztárát, majd 1890-ben a káptalani törzsvagyon kezelését is. Cs. egyben a gazdasági tanács tagja is lett. Tevékenységével hozzájárult a főkáptalan jövedelmeinek jelentős gyarapításához. Emellett sokat jótékonykodott, és támogatta többek között az esztergomi Szent Erzsébet Nőegyletet és a tanítóképző segélyegyletet.

1890-ben a cholti Mindenszentek apátság címzetes apátja lett, 1896-ban curzolai választott püspöki címet nyert, és nyitrai főesperessé is kinevezték. A hercegprímással történt egyeztetés után – aki Cs-t „alkalmasnak és méltónak" találta – Wlassics kultuszminiszter a váci püspöki székbe ajánlotta a királynak. Hangsúlyozta politikai hűségét, egyházi érzületét, valamint lelkipásztori és kormányzati tapasztalatát, és külön kiemelte „kimagasló egyházművészeti ismereteit". A király a javaslatot 1900. április 18-án fogadta el és nevezte ki váci püspökké, XIII. Leó a döntést már április 19-én jóvá is hagyta. Püspökké szentelését Vaszary Kolos hercegprímás végezte június

17-én Esztergomban. A szentelésen a kiterjedt grófi család közel összes tagja megjelent. 1900. augusztus 5-én Cs. a család díszhintóján vonult be Vácra, ahol ünnepi keretek között iktatták be. Beszédében felvázolta püspöki programját, amelynek középpontjában a hitélet elmélyítése és a katolikus öntudat megerősítése állt. Hangsúlyozta továbbá a katolikus sajtó és a keresztény irodalom fontosságát, a családi értékeket, az imádságos lelkületet, és Jézus Szíve, Mária és a szentek tiszteletére buzdított. A beiktatást követő díszlakomán felszólalt rokona, Csáky Albin († 1912) korábbi kultuszminiszter is.

Hivatalvezetése során törekedett a kifinomult modorra, és kifejezetten barátságosan viselkedett mindenkivel. Hétközben minden nap fogadóórát tartott, ahol a látogatók kifejthették kéréseiket. Ugyanakkor fontosnak tartotta a püspökség ceremoniális fényének emelését is: 1900-ban, a magyar kereszténység 900 éves jubileumán a pápától kieszközölte a káptalan számára a *cappa magna* viselésének jogát. Jóllehet inkább tradicionális nézeteket vallott, mégis jelentősen hozzájárult a püspökség viszonyainak korszerűsítéséhez, amihez alkalmas végrehajtókat talált Virter Lajos nagyprépost és Jung János, majd Grossmann Ferenc segédpüspökök személyében. Az intézkedések nyomán új plébániákat, *curatiá*kat és *expositurá*kat szervezett, amelynek köszönhetően 18 község kapott saját lelkipásztort. Folytatva elődei munkáját, kiépítette Budapest külvárosainak pasztorációját, mivel ezekben a beköltözés és az általános demográfiai változások miatt rendkívüli mértékben megnőtt a népesség. Az uralkodó nemzetiségi politikának megfelelően támogatta a magyar nyelv használatát az oktatásban és a szentmiséken.

Cs. különös figyelmet szentelt a papság magaviseletének, szociális helyzetének és képzésének. Papjaitól az egyházi eszméknek megfelelő lelki és erkölcsi életet követelt. 1908-ban például utasítást adott a házvezetőnőkkel való bánásmóddal kapcsolatban. Meghagyta, hogy a lelkipásztorok működésük helyszínén lakjanak, továbbá megkövetelte az adminisztratív feladatok pontos teljesítését és a takarékosságot. Ennek ösztönzésére az arra érdemes lelkipásztorokat kitüntette. Az évek során öt alkalommal szervezett lelkigyakorlatot a püspöki székhelyen kívül a nagyobb városokban, Kecskeméten, Szolnokon és Hódmezővásárhelyen. 1913-ban elrendelte, hogy minden pap köteles legalább kétévente egy jezsuita vagy egy lazarista rendházban lelkigyakorlaton részt venni. Gyakran meglátogatta a szemináriumot, és fi-

gyelemmel kísérte a növendékek tanulmányait és személyes körülményeit. A kor kihívásaihoz alkalmazkodva a szemináriumban bevezette a magánjogi és szociális kérdések tanítását is. A megnövekedett igények enyhítésére tervbe vette a kispapok létszámának növelését és a szeminárium bővítését. Mivel ezt alapítvány nem biztosította, a költségek fedezésére nagy gyűjtést szervezett, amelyhez ő maga 28 000 koronával járult hozzá. Az adományoknak köszönhetően a szomszédos iskola megvásárlásával sikerült kibővíteni a szemináriumot. Cs. tervezte egy modern szemináriumi épület megépítését, hagyatéka nagy részét is e célra áldozta, a kivitelezést azonban csak hivatali utódja, Hanauer püspök tudta megvalósítani. Cs. gondot fordított papjai időskori ellátásának javítására is. A papi nyugdíj rendezése ügyében 1904-ben tervezetet küldött szét az esperesi kerületeknek. A beérkező visszajelzések után 1907-től léptette életbe az új nyugdíjtörvényt, amelynek értelmében a székeskáptalan kivételével az egyházmegye egész papsága jövedelmének másfél százalékát köteles volt befizetni a nyugdíjpénztárba. A pénztárat 1906-ban, majd 1913-ban ismét újjászervezte. Ezzel párhuzamosan az esztergomi *Albertinum* mintájára 50 000 forintos alaptőkével felállította a *Borromaeum*ot, amely a munkaképtelen, elaggott papok megsegítésére a rendes nyugdíjon felül biztosított támogatást.

Cs. a váci kanonokokkal együtt a régió egyházi oktatásának fejlesztésére törekedett, és e célból tanfelügyelői hivatalt hozott létre, amely a püspöki aulában működött. Székvárosa valamennyi iskoláját személyesen látogatta végig, és 1903-ban 200 000 koronát adományozott a városi önkormányzatnak az iskolák felújítására és építésére. Ebből építették fel a Karolina Leányiskolát, amelyet a püspök édesanyjáról neveztek el. A városon kívül, az egyházmegye területén további 17 iskola felújítását támogatta. Tanüggyel kapcsolatos körleveleiben hangsúlyozta az iskolák katolikus szellemiségének megőrzését és a magyar nyelv tanítását. Püspöksége alatt nyílt meg a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek *(Congregatio Sororum Scholasticarum de Kalocsa) Constantinum* leánynevelő intézete Kiskunfélegyházán elődje, Schuster Konstantin-alapítványának köszönhetően. Egy főúri alapítvány gondoskodása nyomán a város katolikus elemi iskoláit is megújították. A Katolikus Legényegylet keretei között a felnőttek képzéséről is gondoskodott. 1908-ban a szociáldemokrata sajtóorgánumok Cs-t is felelősnek tartották egy halálos áldozatokat követelő és súlyos sebesülésekkel járó iskolai katasztrófáért, amelynek során a rossz állapotú állami iskolaépület összeom-

lott, gyermekeket temetve maga alá. A kiskundorozsmai iskola építéséhez szükséges telek átadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy egyházi iskolát is építsenek a faluban.

1912-ben Vác város megváltotta a püspöknek régóta haszonbérbe adott városi vám-, piaci és kikötői illetékeket évi 20 000 koronáért cserébe, amelyet a katolikus iskolák fenntartására kellett fordítani.

A katolikus mozgalom érdekében támogatta a hagyományos jellegű intézményeket éppúgy, mint a modern pasztorális eszközöket. A budapesti Központi Oltáregylet helyi fiókjából önálló egyházmegyei oltáregyletet szervezett, amelyet számos adománnyal gazdagított. Ugyanezt a célt szolgálta az egyházmegyében az örökimádás megszervezése, amelynek egyik központja a váci Karolina-kápolna volt. 1906-tól kezdve Mária-kongregációkat állított fel gimnazisták, lányok, férfiak és iparosok számára. A hitélet elmélyítése érdekében nagy hangsúlyt fektetett a lelkigyakorlatokra és a népmissziókra. A váci értelmiség hölgytagjainak két alkalommal maga tartott lelkigyakorlatot, a férfiak számára pedig minden évben nagyhéten egy jezsuitát hívott meg ebből a célból. 1902-ben és 1910-ben misszióra került sor a jezsuiták vezetésével, amely nagy tömeget vonzott, 1903-ban egy ferences szerzetes folytatta a missziós munkát. Az egyházmegye más városaiban és falvaiban is tartottak missziókat, és maga Cs. bérmaútjaira is missziós lelkülettel ment. Támogatta a jótékony Szent Vince Egylet és a Katolikus Legényegylet működését. Aktívan részt vett az országos egyesületi életben is, 1908-ban a Katolikus Népszövetség társvédnöke lett. Felkarolta a börtönmisszió ügyét és a váci országos fegyintézetben több alkalommal személyesen tartott elmélkedéseket. Támogatta a katolikus sajtó ügyét, 1905-ben körlevélben buzdította papjait a katolikus lapok terjesztésére, és felhívta a hívek figyelmét a korabeli világi sajtó veszélyeire. 1906-ban e témában a püspöki konferencián is felszólalt, 1908-ban a lelkigyakorlaton résztvevő papoknak külön konferenciát rendezett e témában. Törekvése gyakorlati átültetése céljából a Katolikus Sajtóegyesületnek új nyomdagépet vásárolt. 1909-től rendszeresítette a Sajtóvasárnap intézményét, melyre évente egyszer került sor az egyházmegye területén. A szociáldemokrata sajtóorgánumok jelentései szerint Cs. 1907-ben az újságírók segélyalapjának 60 000 korona összeget adományozott, amelyet azonban az alap elnöke, Cs. pártfogoltja és a *Magyar Állam* c. katolikus lap főszerkesztője elsikkasztott. Feljelentésre ez ügyben nem került sor.

Cs. fontosnak tartotta, hogy gyakran gyóntasson és prédikáljon. Közérthetően megfogalmazott, népies szófordulatokkal tűzdelt beszédeit nagy népszerűség övezte. Külön prédikációkat szentelt a korszak nagyobb nemzeti vagy egyházi évfordulóinak és eseményeinek is. Irodalmi munkásságának gerincét nagyböjti körlevelei adták, amelyekben kora erkölcsi és teológiai kérdéseivel foglalkozott. Nyomtatásban megjelent számos nagyböjti prédikációja, a váci asszonyoknak tartott lelkigyakorlatos elmélkedései, valamint az oltáregylet ülésein tartott beszédei. Rendszeresen részt vett a püspöki konferenciákon és a nemzeti katolikus napokon. Résztvevője volt az 1902. évi autonómia-tárgyalásoknak. Fiatal kora miatt azonban a püspöki karban nem jutott jelentősebb szerep neki.

A Szentszékkel és bécsi követeivel – különösen Gennaro Granito Pignatelli di Belmonte bécsi nunciussal (1904–1911) – jó kapcsolatokat ápolt, és egyházkormányzása idején többször megfordult Rómában. Először 1901-ben járt *ad limina* látogatáson a Szentszéknél, harminc éves szünet után elsőként. 1903-ban részt vett a XIII. Leó pápa tiszteletére tartott római ünnepségen. 1906-ban X. Pius pápa kétszer is fogadta, és megbecsülése jeleként neki, valamint utódainak az érseki pallium viselésének jogát adományozta. Ugyanabban az évben a magyar külügyi bizottságban megvédte azt a gyakorlatot, amelynek megfelelően a Szentszék a püspöki kinevezések előtt saját csatornákon keresztül szerzett információt a jelöltekről. 1908-ban azonban már nem tudott elutazni a pápa ötvenéves jubileumi ünnepségére, ezért titkárát küldte Rómába a bőségesen adományozott péterfillérekkel.

A püspökség gazdálkodásában folytatta az elődje, Schuster Konstantin által megkezdett és Nagy Sándor jószágkormányzó évtizedes tapasztalata által támogatott modernizációs programot, ami jó alapot teremtett a jótékony célú kezdeményezéseknek. Vácon szegényházat tartott fenn. 1902-ben 20 000 korona tőkével megalapította a Szent Antal Egyesületet, a süketnéma intézet javára 50 000 koronás alapítványt tett. A földreform ügyét úgy karolta fel, hogy a püspöki nagybirtokok parcelláit a korábbi nagybérlők helyett helyi lakosoknak adta bérbe. 1906-ban a helyi parasztok között parcelláztatta Bihar vármegyében fekvő kiterjedt magánbirtokát. 1917-ig több mint egymillió koronát áldozott különféle egyházi és jótékony célokra.

Cs. fontosnak tartotta püspöki székhelyének fejlesztését, gyarapítását is. Restauráltatta a székesegyház tornyait, kupoláját, valamint a külső és belső falakat. Orgonát, szobrokat és új berendezést vásárolt és 1905-ben

bevezette a villanyvilágítást. 1901-ben a székesegyház jobb oldali oratóriumában kincstárat létesített, amely az új szerzeményekkel az ország második legnagyobb székesegyházi kincstárává nőtte ki magát. Rendeztette a székesegyház előtti teret is, ahová egy parkkal körülvett Szűz Mária- és Szent József-szobrot is állíttatott. A püspöki palotát értékes bútorzattal, szőnyegekkel és órákkal rendezte be, valamint vízvezetékrendszerrel látta el. A palota kertjét angolkertté alakíttatta. Több mint 20 templom renoválását támogatta, az oltáregyesületeken keresztül pedig a szegény templomok felszereléseiről gondoskodott. Cs. szerepet vállalt a város kulturális egyesületeiben is, támogatta a Katolikus Líceum felolvasóestjeit, a Múzeumegyesületet pedig várostörténeti vonatkozású régiségekkel és könyvekkel gazdagította. Ez irányú tevékenységét számos címmel és elismeréssel jutalmazták állami és egyházi körökben.

Az első világháború kitörését követően tizenöt ágyas kórházat állított fel saját költségén, és részt vett a különféle háborús hadsegélyezési és jótékonysági kezdeményezésekben, amelynek elismeréseként 1919-ben a Vöröskereszt tisztikeresztjét kapta. Az 1918-as őszirózsás forradalom idején igyekezett az egyházi érdekeket képviselni, és novemberben tiltakozott a gödöllői főszolgabírónál a dányi plébánost ért támadás ellen.

1917 óta türelemmel viselt súlyos betegségben, 67 évesen, 1919. február 16-án hunyt el Vácon, nem sokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. Halála elsőként adott alkalmat annak a kérdésnek a megvitatására, hogy a fiatal köztársaságot megilleti-e az addig a királynak kijáró főkegyúri jog és ezzel a püspökök kinevezésének joga. Cs. esztergomi és váci működésének számos intézménye javára végrendelkezett. Magánvagyonából 700 000 koronát családjára hagyott. A nekrológok jótékony adományainak összegét több mint 6 000 000 koronára becsülték. Akarata ellenére az Örökimádás kápolna kriptája helyett a székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, egykori káplánja végezte.

• *Művei*: *A gr. Herberstein-Illésházy-féle hölgyalapítvány*, Pozsony 1886; *Statuta fundationum pro stipendiis scolasticis*, Esztergom 1891; *Hit, remény, szeretet*, Budapest 1903; *Allocutio praesulis Vaciensium*, Budapest 1904; *A bánatról*, Vác 1906; *Nagyböjti beszéd*, h. n. 1906; *Elmélkedések melyeket a hölgyközönségnek Váczon tartott*, Vác 1901, 1906; *Esketési beszéd*, Budapest 1907. • *Források*: VPKL Acta privata Csáky Caroli Comes Episcopi Vaciensis fasc. 212–221/1; ÖStA

HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Neue Freie Presse* 29. 9. 1892, 12. 12. 1906; *Arbeiter Zeitung* 18. 11. 1908; *Arbeiter Zeitung* 25./28. 12. 1907, 29. 11. 1908; *Wiener Zeitung* 1. 1. 1913; *Pester Lloyd* 18. 6. 1900, 28. 12. 1912, 17./18. 2. 1919 (nekrológ); VK 1900. 1. 21. (1), 1900. 2. 25. (2); *Váczi Hírlap* 1919. 2. 19. (1), 1919. 2. 23. (2); VK 1919. 2. 20. (2); *A nagykátai esperesi kerület papságának emlékirata*, Vác 1901; *Értesítő a Váczi Egyházmegyei és Központi Oltáregyesület szervezéséről*, Budapest 1902; *Toldy Jenő memoranduma Kiskunfélegyháza iskolai alapítványairól*, Kecskemét 1910; *Csáky Károly Emmanuel gróf váczi megyés püspök 1900–1910*, Vác 1911, 40–57,74–91, 102–129. • *Irodalom*: Bánk, *Almanach*, 194–196; Beke, *Az esztergomi*, 124–125; Beke Zsófia–Varga-Kohári Mária (szerk.), *„…emlékezzetek meg elöljáróitokról…”. Konferenciakötet Csáky Károly Emmánuel és Hanauer Árpád István püspökök székváltásának centenáriumára* (A Váci Egyházmegye múltjából XVIII), Vác 2022; Chobot, *A váci egyházmegye II*, 667–672; Dabóczi, *Verőcén a nyelvhasználat*, 40; Eckhart Ferenc, *A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935, 60; HC VII–IX; Kiss János–Sziklay János (szerk.), *A katolikus Magyarország 1001–1901*, II, Budapest 1902, 747–49; MKL II, 332–333; Ónodi Márta, *A kiskunfélegyházi Constantinum leánynevelő-intézet krónikája (1919. december – 1923. augusztus)* (Bács-Kiskun megyei levéltári füzetek XII), Kecskemét 1999; Tragor Ignác, *Vác műemlékei és művészei*, Vác 1930, 65.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 252–258.

Rétfalvi Balázs

I.9.
VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS VESPRIMIENSIS

I.9.0. A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A veszprémi püspökség 1000 körül jött létre annak az egyházszervezési folyamatnak a részeként, amelynek eredménye az esztergomi érseki tartomány, benne az esztergomi érsekség, valamint Veszprém és Győr püspökségek felállítása volt. Ám létezik olyan feltételezés is, miszerint az alapítás már Géza fejedelem utolsó éveiben, 990 és 997 között megtörtént, mivel az államalapító Szent István király itt győzte le ellenfelét, a lázadó Koppányt. Veszprém már István édesanyja, Sarolt óta a „királynék városa" volt. Az 1002-ben kelt pannonhalmi kiváltságlevél is említi Veszprém egyházát. Az alapítási időszak lezárását I. (Szent) István királynak a Szent Mihály-székesegyház számára kibocsátott adománylevele zárja le, amely egy 1009. évre datált későbbi átírás, és amelyet a püspökség alapítólevelének tekintenek. Abban a székesegyház alapítását Gizella királynénak tulajdonítják. A veszprémi püspökök folyamatosan a mindenkori királyné kancellárjaként működtek és a királynék megkoronázásának a joga őket illette meg. Az 1009. évi oklevél négy vár – Veszprém, Fehérvár, Kolon és Visegrád – megyéjét a veszprémi püspök joghatósága alá rendelte.

Az egyházmegye székhelye Veszprém, de a török hódoltság alatt a püspökök leginkább a sümegi várukban kerestek menedéket, de időnként Bécsben, Sopronban vagy Győrben is tartózkodtak. Az egyházmegye védőszentje egy meghatározatlan időszakban Szent Anna lett, miközben Szent Mihály a székesegyház védőszentje maradt.

A püspökség területe és népessége

A veszprémi püspökség területe a középkorban magában foglalta Somogy, Zala, Veszprém és Fejér vármegyéket, valamint a később megszűnt Pilis vármegyét is. Ezáltal hatalmas területet ölelt fel: majdnem a Dunától – a Balatonon át – egészen a Dráváig terjedt ki. A magyar egyházmegyék beosztásán a 18. század második feléig nem történt nagyobb változás. A lelkipásztori gondozás maradéktalan ellátása érdekében azonban halaszthatatlanná vált az óriási kiterjedésű egyházmegyék – elsősorban az esztergomi és a veszprémi – felosztása. Mária Terézia 1777. évi nagyszabású közigazgatási reformjai során újra lehatárolták a veszprémi püspökség területét. Koller Ignác püspök halála (1773) után ugyanis mindaddig nem töltötte be a veszprémi püspöki széket, amíg a területi átrendezés meg nem történt, így vette elejét az új püspök várható tiltakozásának egyházmegyéje megnyirbálása miatt. Az egyházmegye területe ennek az egyházkormányzati reformnak köszönhetően lecsökkent: Fejér vármegyéből létrehozták a székesfehérvári püspökséget, a vasi és nyugat-zalai plébániákat pedig az újonnan alapított szombathelyi püspökséghez csatolták. Ugyanekkor került át a pápai főesperesség a győri püspökségtől a veszprémihez. A veszprémi egyházmegye ezen területi-közigazgatási változtatások után közel 14 ezer négyzetkilométerre terjedt ki, s a Dunántúl közepén észak–déli irányban a Bakonyaljától a Dráva mentéig nyúlt. Az egyházmegyét ekkor öt főesperességre – székesegyházi, zalai, somogyi, pápai és segesdi – osztották fel.

A püspökség határai három alkalommal módosultak az 1940-es években, de elhanyagolható mértékben. A püspökség és a káptalan birtokállománya az 1911. évi statisztikai adatok szerint 51 327, illetve 41 406 kataszteri holdat tett ki (a 100 holdon felüli birtoktesteket figyelembe véve). Ezzel 1920, vagyis a trianoni békeszerződés előtt Veszprém egyaránt a negyedik helyen állt a püspökségek és a káptalanok között, míg 1920 után második lett a kalocsai érsekség, illetve az egri főkáptalan után. A *Hungarorum Gens* kezdetű, 1993. május 30-án kelt apostoli konstitúciójában II. János Pál pápa a veszprémi püspökséget érsekségi rangra emelte, és ezzel kivette az esztergomi érsekség alól, ahová alapítása óta tartozott. 1993-tól Veszprém *suffraganeus*a lett a szombathelyi egyházmegye és a Balatontól délre, Somogyban és Zalában fekvő egyházközségekből újonnan alapított kaposvári püspökség.

A veszprémi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**izr.**	%
1826	449350	-	312237	*69*	30015	*6,7*	93982	*21*	12697	*2,8*
1835	515110	-	359613	*70*	35268	*6,8*	104025	*20*	15948	*3,1*
1891	704328	-	512603	*73*	45754	*6,5*	112320	*16*	33593	*4,8*
1910	803951	*+79*	613477	*76*	44930	*5,6*	113470	*14*	31850	*4*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

Források: 1826., 1835., 1891. és 1909. évi sematizmusok

Az ortodoxok lélekszáma néhány száz főt tett ki csupán a püspökségben (1826-ban 419, 1910-ben 224 fő), a táblázatban ezt nem vettük figyelembe. A két protestáns felekezet a 19. század közepén hiányzik a tízévenkénti püspöki statisztikákból, csak a 20. század fordulóján vették ismét számításba őket. Ezek a felekezetek az együttesen 28%-ról 20%-ra történt visszaesésükkel egyértelműen a fejlődés vesztesei közé tartoznak. A legdinamikusabb gyarapodást a folyamatosan növekvő katolikus egyház (69-tól 76%-ra) és az izraelita felekezet mutatja. Utóbbi számbeli emelkedése 1890 körül az országos 5%-ot megközelítő aránnyal elérte a tetőpontot, az 1910-es adatsor már enyhe csökkenést regisztrált. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 261.)

A nemzetiségi viszonyokról és hozzájuk igazodó pasztorációs gyakorlatról az alábbi táblázatból tájékozódhatunk.

A lelkipásztorkodás nyelve a veszprémi egyházmegye plébániáin

	magyar	*magyar és német*	*német és magyar*	*német*	*magyar és horvát*	*magyar és szlovák*
1826: 215	*153*	*38*	*12*	-	*9*	*3*
1891: 225	175	24	17	5	4	-
1909: 229	181	32	12	3	1	-

Forrás: 1826, 1891 és 1909. évi sematizmusok

A püspökség lelkipásztori szolgálati nyelve a 19. században a magyar, a német, a horvát és szlovák. A kizárólagosan magyar nyelvhasználatú plébániák száma mindvégig növekedett, a német tartotta magát, míg a horvát erősen visszaesett, a szlovák pedig eltűnt. Ezt a tendenciát igazolják a táblázaton kívüli adatok is: az 1842-es kimutatás alig változik 1826-hoz képest: magyarul 153, magyarul és németül 50, magyarul és horvátul 11, magyarul és szlovákul 3 helyen miséztek. Az 1901-es sematizmus 226 plébániát említ, ezek közül 177 kizárólagosan magyar, 46 teljesen vagy részben német, s volt még 3 horvát plébánia is. Ez utóbbiak az 1930-as évekre elmagyarosodtak, 1909-ben már csak 1 horvát nyelvű plébániát jegyeztek, szlovákot pedig már a 19. század végétől egyet sem. A cigányságot az egyházi statisztikák nem tüntetik fel külön etnikumként. (Klieber, *Bischofslexikon*, 261.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Az ősi veszprémi székeskáptalan a középkorban 36 főből állt. A törökök a város 1552. évi elfoglalásakor a kanonokokat megölték és fogságba vetették, a túlélők Egerszegre húzódtak, ingóságaikat már korábban Sopronba és Sümegre menekítették. Id. Sennyei István veszprémi püspök (1628–1630) 1630-ban 6 fővel ünnepélyesen visszaállította a káptalant. 1767-ben hét, a század utolsó harmadában kilenc főre emelkedett a kanonokok létszáma. 1806. október 4-én I. Ferenc király szentszéki hozzájárulással az apostoli 12-es létszámra bővítette a káptalant. A veszprémi székeskáptalan mellett a középkorban országos jelentőségű volt a székesfehérvári társaskáptalan. Templomában koronázták a királyokat, ott őrizték a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket. A püspökség harmadik középkori káptalanja Óbudán létesült (továbbiak még: felsőörsi prépostság, a dömösi és több szerzetesrendi – például zirci, somogyvári, lövöldi, fehérvári keresztes stb. – konvent).

Az egyházmegyének a 14. századi pápai tizedjegyzék szerint 487 plébániája volt, de más források adataival kiegészítve közel hatszázra tehető az egyházmegye középkori plébániáinak száma, amelyek felett hat főesperesség gyakorolta a felügyeletet: a veszprémi, a zalai, a segesdi, a somogyi, a fehérvári és a budai. A főesperességek területe nagyjából egybeesett a korabeli vármegyék területével. A török hódoltság alatt (1552 és 1683 között) a katolikus papság jelenlétének alig van nyoma. A 18. század elejére mindössze 12 plébánia maradt működőképes a korábbi több száz-

ból. Az újjászervezést Volkra János Ottó püspök (1710–1720) indította el, de legkövetkezetesebben, a protestánsokkal is ütközve Padányi Bíró Márton (1745–1762) vitte véghez. Az 1777-es egyházkormányzati reform következtében az újonnan létrehozott székesfehérvári püspökség elvitt 62, a szombathelyi 11 plébániát, viszont a veszprémi egyházmegye megkapta a pápai főesperességet és a Dráva környéki horvát plébániákat. 1794-ben 195 plébánián 251 egyházmegyei és 51 szerzetespap végzett lelkipásztori munkát. A 18. század végén a 350 ezer főnyi lakosság 69 százaléka volt katolikus, 20 százaléka református, 7 százaléka evangélikus. A lakosság lélekszáma folyamatosan emelkedett, amit a plébániák kisebb mértékű gyarapodása követett: 1842-ben 17 szerzetesi rendház volt az egyházmegyében, ugyanekkor 215 plébánossal és 67 kisegítő lelkésszel 219 (1911-ben 226) plébánia működött, ugyanakkor sok fília is létezett (például 1843-ban 920). 1887-ig az 50%-kal megnövekedett lélekszámra csak 326 egyházmegyés pap jutott, számuk 213 szerzetespappal és 31 klerikussal egészült ki. A 20. század első két évtizedében a plébániák száma, az egyházmegyés papok számához hasonlóan, nagyjából azonos maradt (350 körüli pap, ebből 290-300 a lelkipásztorkodásban), a papnövendékek száma sem emelkedett érdemben (35 körül mozgott).

A monostorok, szerzetesházak számát tekintve az egyházmegye élen járt az országban. (Az ország első női monostora, apácazárdája is Veszprém mellett épült: a veszprémvölgyi monostor görög nyelvű alapítólevelét Szent István király 1002-ben adta ki.) A 19. század végén 81 apácát tartottak számon, ez a szám 1911-re 23 házban 227 főre nőtt, miközben a férfi egyháziak száma stagnált.

A török utáni időszakban, a 18. században a veszprémi egyházmegye három főesperességre oszlott: a székesegyházira, valamint az 1779-ben visszaállított zalaira és somogyira. 1812-ben Kurbély György a pápai és a segesdi főesperességek felújításával a főesperességek számát ötre emelte. A főesperességekkel együtt változott az esperesi kerületek tagolódása is. Ezek száma 1902-ig 18 volt, amit Hornig Károly püspök a plébániák hatékonyabb ellenőrzése érdekében 29-re emelt.

Hornig Károly püspök kormányzása alatt (1888–1917) a lelkipásztorkodás az I. világháborúig megőrizte az előző évszázad strukturális kereteit, vagyis a döntő többségében falusi lakosság pasztorációja a viszonylag nagy kiterjedésű, kegyúri alapítású plébániák keretében folyt, a

fíliák ellátását pedig nagyszámú káplán segítségével oldották meg (229 plébánia, 86 kápláni állás). A szerzetesek részvétele a lelkipásztorkodásban részben abból állt, hogy a zirci ciszterci, valamint a tihanyi és zalavári bencés apátságok kegyurasága alatt található plébániákat a rend tagjai vezették (11 ciszterci, 9 bencés). A szerzetesek komplementer lelkipásztori funkciója jobban érvényesült abban a vonatkozásban, hogy a ferencesek látták el a fontosabb búcsújáróhelyek gondozását (Sümeg, Búcsúszentlászló, Andocs, valamint Segesd), a tanítórendek pedig a középiskolai oktatást.

Papnevelés

A veszprémi székeskáptalannak a török hódoltságig virágzó iskolája volt. Szerény utóda, a Szent Anna Szeminárium 1711-ben nyílt meg hat hallgatóval, de 1722-ben már meg is szűnt, és csak 1745-ben állította vissza Padányi Biró Márton püspök. Átlagosan 16–20 növendéke volt a szemináriumnak. II. József 1784-ben kiadott rendelkezése nyomán átmenetileg országszerte bezárták az egyházmegyei és szerzetes teológiai iskolákat, és helyettük három helyen, Pozsonyban, Egerben és Zágrábban állítottak fel egyetemes (egyházmegyeközi) szemináriumot. Mivel a rendelkezés hatálya alá tartozott a veszprémi szeminárium is, annak berendezését a pozsonyi szeminárium, illetve a pesti egyetem részére lefoglalták. 1790-ben, az uralkodó halálával megszűnt a korlátozás, és 37 növendékkel újra megnyíltak a veszprémi szeminárium kapui. Itt tanultak a székesfehérvári papnövendékek 1802-ig, majd 1803-tól a zirci ciszterci növendékek is. A papi utánpótlás mértéke hullámzó: a teológusok száma 1790 és 1820 között 20–30, 1828-tól 1848-ig 40–50, 1850-től 1870-ig 40–50 fő között ingadozott, 1870 és 1890 között azonban 25–30-ra esett vissza, végül 1911-ben 56-ra emelkedett. A papképzés 1952 márciusában megszűnt, majd 1991 és 2020 között teológiai és hittanári szakkal újraindult. A szeminárium mellett 1918 és 1951 között Veszprémben kisszeminárium is működött.

A veszprémi egyházmegye a császári *Augustineum* papi kollégiumba, vagyis a bécsi *Frintaneum*ba annak 102 éves fennállása alatt mindösszesen 22 papot küldött a teológiai doktorátus megszerzésére. Mindazonáltal a bécsi egyetem anyakönyvei arról tanúskodnak, hogy közülük csupán 13 érte el ezt a célt. Közöttük volt a későbbi veszprémi püspök, Kovács Zsigmond (1877–1887) is.

A veszprémi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Rosos Pál (1751–1809)	-	1808. 10. 02.***	57	1809. 07. 17. *Üresedés: 68 hó*	1	-
2. Kurbély György (1755–1821)	-	1815. 03. 22.	60	1821. 05. 27. *Üresedés: 34 hó*	6	-
3. Makay Antal (1756–1825)	Besztercebánya	1824. 03. 25.	68	1825. 01. 08. *Üresedés: 8 hó*	1	-
4. Kopácsy József (1775–1847)	Székesfehérvár	1825. 08. 28.	50	1842. 02. 18. *Üresedés: 7 hó*	16	Esztergom
5. Zichy Domonkos (1808–1879)	Rozsnyó	1842. 09. 10.	34	1849. 06. 25. *Üresedés: 11 hó*	7	-
6. Ranolder János (1806–1875)	-	1850. 05. 19.	44	1875. 09. 12. *Üresedés: 24 hó*	25	-
7. Kovács Zsigmond (1820–1887)	Pécs	1877. 09. 02.	57	1887. 06. 28. *Üresedés: 15 hó*	10	-
8. Hornig Károly (1840–1917)	-	1888. 09. 08.	48	1917. 02. 09. *Üresedés: 8 hó*	28	-
9. Rott Nándor (1869– 1939)	-	1917. 10. 04.	48	1939. 03. 03.	21	-
			Átlag: 52 év	*Üresedés átlaga: 22 hó*	*Átlag: 13 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(intbronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)*, illetve Zichy Domonkos esetében lemondása pápai elfogadásának dátuma.

***Az alább hivatkozott forrás itt Rosos püspökszentelési dátumát tünteti fel. A hivatalviselés kezdete helyesen 1808. október 2., amikor sor került az installációra.

1804 és 1918 között kilenc ordinárius állt az egyházmegye élén. Közülük kettőnek adatott meg az alkotómunka kiteljesedésének lehetősége: báró Hornig Károly közel 30 évig (1888–1917), Rott Nándor pedig közel 22 évig (1917–1939) kormányozta az egyházmegyét. Az 1912-ben bíborosi rangra emelt Hornig püspök úgy írta be nevét az egyházmegye és Veszprém város történetébe, mint nagy építkező és bőkezű mecénás – elég csak a székesegyház jelenlegi formájára vagy a veszprémi püspökség négykötetes római oklevéltárára gondolni. Rott Nándort pedig mint a Balaton püspökét szok-

ták emlegetni. A kilenc főpásztorból négyen érkeztek másik egyházmegye éléről, és csupán egynek, Kopácsy Józsefnek adatott meg, hogy Veszprém csak egy állomás legyen az életében az esztergomi érseki szék előtt (ám Kopácsy érseki hivatalával párhuzamosan 1839. január 6. és 1842. február 18. között mint apostoli kormányzó igazgatta a veszprémi püspökséget is). Öt főpásztor viszont kizárólag itt szolgált, még ha közülük négy meglehetősen rövid ideig (egytől hét évig), ami átlagban egy rövid hivatali időszakot, csupán 13 évet jelent. A főpásztorok közül ketten viszonylag fiatalon léptek hivatalba (Zichy 34, Ranolder 44 évesen), az átlagos hivatalba lépési életkor 52 év. A nyolc üresedés viszonylag hosszú ideig, átlagosan majdnem két évig tartott, ami különösen az első kettő üresedés esetében hosszú: több mint öt, illetve három évet tett ki. (Klieber, *Bischofslexikon*, 262 alapján.)

• *Források*: *Schem. Wesprimien. 1811–1817*, *1826*, *1843*, *1891*, *1909*, *1975*, *1992; Univ. Schem. 1842*. • *Irodalom*: Badics, *Horváth János*; Balázs László, *A felekezetek egymáshoz való viszonya 1791–1830, különös tekintettel az egykorú nyomtatványokra*, Budapest 1935; Balogh–Gergely, *Egyházak*; Calendarium Dioecesanum Cleri Wesprimiensis 1811–1817; Dóka Klára, *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században* (METEM Könyvek 19), Budapest 1997, 206–224; Gárdonyi Máté, *A veszprémi egyházmegye a XX. században*, Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs) (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 22), Veszprém 2010, 275–297; Gárdonyi Máté (összeáll., bevezette és jegyzetelte), *Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben* (Egyháztörténeti Források 6), Budapest 2016; HC VII–IX; Hermann Egyed, *Kurbély György veszprémi püspök 1755–1821* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 11), Veszprém 1947; Hermann István, *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1777)*, (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 37. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 28), Veszprém 2015; Kanász Viktor (közreadja, bev.), *A Veszprémi Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779*, Veszprém 2020; Karlinszky Balázs (szerk.), *Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 28), Veszprém 2015; Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.), *Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 33), Veszprém 2019; Körmendy József, *Veszprémi Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 737–744; Lukcsics Pál–Pfeiffer János, *A veszprémi egyházmegye múltjából. A plébániák története. I–III*, Veszprém 1933–1936; Molnár Antal, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon* (METEM Könyvek 44), Budapest 2003; Pehm [Mindszenty] József, *Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 2), Zalaeger-

szeg 1934; PFEIFFER; RAJCZI PÁL, *Báró Hornig Károly veszprémi püspök*, Studia Wesprimiensia 6 (2004) 1–2: 111–116; STRAUSZ ANTAL, *A veszprémi nagyprépostok 1630–1930*, Veszprém 1930; TAKÁCS LAJOS, *Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága, 1806–1875* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 14), Veszprém 1987; TÖRÖK JÓZSEF, *Az 1000 éves Veszprémi Püspökség története és gyűjteményei*, Veszprém 1996; *Univ. Schem. 1842*; *A veszprémi egyházmegye papságának névtára 1975*, Veszprém 1975, 3–75; *A veszprémi papnevelő intézet emlékkönyve* (Közrebocs. az elöljáróság), Veszprém 1896.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 259–263.

BALOGH MARGIT

I.9.1. ROSOS PÁL, SZENTKIRÁLYSZABADJAI (1751–1809)

Veszprém, 1808. augusztus 28. – 1809. július 17.

1751. január 15-én született Sümegen, sokgyermekes nemesi családba. Apja Rosos János földbirtokos, Veszprém vármegye főjegyzője volt, édesanyja a szintén nemesi családból származó várbogyai Bogyay Magdolna. A család székhelye a Veszprém vármegyei Szentkirályszabadja volt. 1767-ben, 16 évesen felvételt nyert a veszprémi szemináriumba, majd a nagyszombati egyetemen filozófiát és teológiát tanult az ottani *Collegium Rubrorum* növendékeként. 1769-ben filozófiai, 1775-ben teológiai doktorátust szerzett. Az 1772/1773-as tanévben a kollégiumban a novíciusok magisztere volt. A magyar és a latin mellett jól tudott németül is. 1774-ben pappá szentelték, ezt követően rögtön Dravecz József káptalani helynök titkára, 1775-től pedig szentszéki jegyző lett. Ennek köszönhetően 1777-ben bevonták a veszprémi egyházmegye felosztásába, valamint a szombathelyi és székesfehérvári püspökségek felállításának hivatali munkálataiba. Ugyanabban az évben Bajzáth József kinevezésével ismét be lett töltve az 1773 óta üresen álló püspöki szék. Bajzáth püspök gondosan egyengette R. karrierjét és egyre befolyásosabb hivatalokhoz juttatta, többek között szertartónak és kötelékvédőnek nevezte ki. Ugyancsak 1777-ben Pesten megjelent R. jogelméleti műve, amelyben a felvilágosult abszolutizmus fő teoretikusa, Karl Anton Martini tételeit kommentálta. 1778-ban Bajzáth püspök veszprémi kanonokká nevezte ki a még csak 27 éves R-t. 300 év alatt R. és

Sélyei Nagy Ignác voltak az egyedüliek, akik ilyen fiatalon lettek veszprémi kanonokká. 1779-ben püspöki titkár, szentszéki ülnök és a püspök oldalkanonokja *(canonicus a latere)*, 1780-ban somogyi, 1782-ben zalai, 1786-ban székesegyházi főesperes lett. Ugyanabban az évben megkapta a hántai Szent Mihályról nevezett címzetes prépostságot, 1790-ben zselicszentjakabi címzetes prépost, 1806-ban javadalmas kapornaki apát lett. Az 1790/1791-es és 1792-es országgyűlésen Zsolnai Dáviddal együtt a veszprémi káptalan követe volt. I. Ferenc 1795-ben ansariai választott püspöki címmel tüntette ki. 1797-től őrkanonok, 1801-től éneklő-, majd olvasókanonok volt.

Az egyházi hivatalok mellett állami tisztségeket is elnyert. 1784-ben a pesti Királyi Tábla ülnöke lett, majd 1790-ben Bécsbe került a Magyar Udvari Kancelláriához, ahol 1795-től előadóként működött és királyi tanácsosi címet viselt. Pálffy Károly kancellár megbízásából R. volt a felelős az egri püspökség felosztásáért, amely hosszú idő után, az egri káptalan ellenállása miatt csak az 1802. évi üresedéskor került ismét napirendre. R. több alkalommal is tárgyalt az egri káptalan képviselőivel a tervről, amelyet végül Róma bevonása nélkül valósítottak meg. A püspökség régi területéből létrehozták az egri, a kassai és a szatmári egyházmegyét, az egri püspökséget pedig érseki rangra emelték. R. ezen szerepvállalásával a posztjozefinista egyházpolitika meghatározó szereplőjévé vált.

Érdemeinek elismeréseként I. Ferenc 1808. április 29-én veszprémi püspöknek nevezte ki, véget vetve annak a hatéves időszaknak, amikor az üresedésben lévő püspökség tetemes jövedelmét főként a Napóleon elleni háború finanszírozására használták fel. VII. Pius pápa július 5-én erősítette meg a kinevezést. Károly Ambrus esztergomi érsek R-t augusztus 28-án szentelte püspökké, feltehetően a székfoglalásra is ekkor került sor. R-t Veszprémben nemcsak saját papsága, hanem Ángyán János református prédikátor és Szabó Pál református iskolaigazgató is köszöntötte, a beszédek nyomtatásban is megjelentek. Bár korábbi pályája során alapos ismereteket szerzett a püspökségről, egyházkormányzatát hamarosan beárnyékolta betegsége. Emiatt nem tudta teljesíteni hivatalából fakadó kötelességét, és le kellett mondania a királyné 1808. szeptember 7-i koronázásának jogáról annak bátyja, Károly Ambrus esztergomi érsek javára. Ettől függetlenül R. 10 000 forinttal járult hozzá a Mária Ludovika királynéról elnevezett katonai akadémiához.

R. meg akarta kezdeni egyházmegyéjének kánoni látogatását is, de ebben megakadályozták az újonnan kitörő háború eseményei. 1809 március

elején konzisztóriumot tartott, ahol felhívta az egyházmegye figyelmét a negyedik koalíciós háború Magyarország elleni fenyegetésére. Ő maga 30 lovaskatona felszerelését és ellátását vállalta, és erre buzdította a székeskáptalant is. Körlevelében arra kérte az egyházmegye papjait, hogy működési területükön a nemeseket fegyverfogásra buzdítsák. A harcok kedvező kimenetele érdekében a székesegyházban ájtatosság imádkozását rendelte el. A Veszprémben állomásozó 9. lovasezred számára 2000 forint támogatást nyújtott. 1809 májusában Pápán a vármegyei nemesség jelenlétében felszentelte a veszprémi lovasezred zászlaját. Miután júniusban a francia csapatok megszállták Veszprémet, sikerült rábírnia a tiszteket arra, hogy lemondjanak a fosztogatásról. Miután a magyar hatóságok július 1-én felszólították a püspököt, hogy minden nélkülözhető arany-, ezüst- és drágaköves tárgyat szolgáltasson be, R. tőle telhetően ellenállt, míg végül kiszolgáltatta az elhunyt kisbárapáti plébános ezüstjeit és a veszprémi székesegyházból számos kelyhet és fémtárgyat.

A háború és a megszállás miatti izgatottsága miatt R. nem sokkal a franciák kivonulása után súlyosan megbetegedett és rövid szenvedés után 1809. július 17-én, mindössze 59 évesen elhunyt. A hagyomány szerint a körülötte álló kanonokoktól és papoktól megható módon búcsúzott el. A káptalan az elhunyt emlékére ünnepélyes gyászmisét tartott 1809. szeptember 5-én a székesegyházban.A magyar gyászbeszédet Mészáros József váli plébános, a latint Nagy József serengrádi címzetes apát, szombathelyi kanonok mondta. R-t 1809. szeptember 19-én temették el a székesegyház sírboltjába, szívét anyai ági felmenőinek székhelyén, a szentkirályszabadjai templom falában helyezték el.

• *Művei*: *Dissertatio juris publici universalis de interna rerum publicarum securitate*, Pestini 1777; *Positiones ex jure ecclesiastico, et patrio, quas […] publice propugnandas suscepit*, Agriae é. n. • *Műveinek jegyzéke*: Petrik, III/2, 243; Szinnyei, XI, 1195–96; Szabadfalvi József, *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei*, Debreceni Szemle XXVI (2008) 4: 475. • *Források*: VÉL H/I, Pfeiffer János hagyatéka, 1–2. doboz, Püspökök; VÉL Candidati 1751–1800; VÉL Protocolla Episcopalia, XXI 53., XXI 219., XXI 292. XXI 386. XXIV 121. XXIV 279. XXIV 296; VÉL Püspöki és kanonoki kinevezések, 52–70; VÉL Litterae Circulares V, 136–152; VÉL Protocollum Defunctorum III, 1780–1828, 128 r; Ágyán János, *Nemes vetélkedése a magyar hazának és a vallásnak*, Veszprém 1808; Szabó Pál, *Köszöntés*, Veszprém 1808; N. N., *Öröm zengedezés*, Veszprém 1808; N. N., *Öröm ünnep […]*, Veszprém 1808; Kováts Antal, *Az igaz vitézség […]*, Veszprém 1809; Nagy Josephus, *Oratio funebris, quam in*

solemnibus exequiis […] Pauli Rosos de Szent Király Szabagya episcopi Weszprimiensis […] die 5ta Septembris anno 1809 peroravit, Weszprimii 1809; Mészáros József, *Néhai nagy méltóságú és főtiszteletű Szent Király Szabagyai Rosos Pál […] veszprémi püspöknek […] örök emlékezete*, Veszprém 1809.• *Irodalom*: Ádám, *A veszprémi székesegyház*, 438–441; HC VII–IX; Latorcai Csaba, *Egy Habsburg a prímási székben. Lotharingiai Károly Ambrus esztergomi érseksége*, MS 45 (2009) 2: 265; Nagy Iván, *Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal IX*, Pest 1861, 627; Meszlényi, *Az egri érsekség*, 91, 94, 114, 141; Váczy János (szerk.), *Kazinczy Ferencz összes művei. Levelezés*, Budapest 1890–1898, II, 594, IV, 501, VII, 37, 104, 249, VIII, 37, 213, 619; Veress D. Csaba, *Veszprém megye és az 1809 es francia háború*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1984, 360; Veress D. Csaba, *Napóleon katonái Veszprémben*, Veszprémi Szemle 1 (1993) 4: 10; Pfeiffer, 46–47.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 263–265.

Rétfalvi Balázs

I.9.2. Kurbély György (1755–1821)

Veszprém, 1815. március 22. – 1821. május 27.

1755. augusztus 11-én született a Nyitra vármegyei Tuzsinán (1907 után Kovácspalota; ma Tužina SK), egyszerű munkáscsaládba. Apja Schwarz János, anyja Kurbel Rozina volt. Még ifjú korában anyja nevét vette fel, és Kurbélynak írta magát. Az iskolát Privigyén (Prievidza SK), Szekszárdon és Pécsett végezte. Filozófiai tanulmányait az esztergomi főegyházmegye növendékeként 1771-ben kezdte meg Nagyszombatban, ahol 1774-ben doktorátust szerzett. Ezt követően gróf Batthyány József herceg és esztergomi érsek, Magyarország prímása a bécsi *Pazmaneum*ba küldte, ahol 1776-ig elvégezte a teológiát. A következő évben a doktorátushoz szükséges vitán olyan nagy sikert aratott, hogy a kar akkor nagyhírű professzora, a Domonkos-rendi Pietro Gazzaniga OP az egész hallgatóság előtt homlokon csókolta. A doktori fokozatot ismeretlen okból végül mégsem szerezte meg. 1777-ben még Bécsben szerpappá szentelték. Az áldozópapi rendet Nagy István felszentelt püspök 1778. szeptember 20-án a budavári főplébánia-templomban adta fel neki.

Batthyány érsek K-t először a budai generális szeminárium tanulmányi felügyelőjévé, majd 1782-ben helynökségi titkárrá és szentszéki jegyzővé nevezte ki. 1786-ban esztergomi érseki titkár lett. 1794. július 29-én esztergomi kanonokká nevezték ki. A következő évben Batthyány a budai és a pesti plébániák kánoni látogatásával bízta meg. Az érsek halála után gyors egymásutánban kapott jelentős feladatokat, címeket és jövedelmeket. A Garam völgyi Szentbenedek (1888-tól Garamszentbenedek, ma Hronský Beňadik SK) címzetes apátja, később a főkáptalani javak kormányzója volt, és a főkáptalan országgyűlési képviseletét is ellátta. 1806-ban megkapta a Szent Györgyről nevezett apátságot, majd június 28-án a pristinai választott püspöki címet és egyben a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosának is kinevezték. 1807-ben az uralkodó a Szent Istvánról nevezett apátságot adományozta neki, a következő évben királyi tanácsos és a Magyar Udvari Kancellária referense lett. Ezek a hivatalok évi 4000 forint bevételt jelentettek számára. 1808–1809-ben, Károly Ambrus rövid egyházkormányzása alatt K. az esztergomi érseki helynöki hivatalt is betöltötte.

Az uralkodó 1809. augusztus 11-én veszprémi püspökké nevezte ki. Mivel a császári udvar és Antonio Severoli nuncius – aki a schönbrunni béke értelmében diplomáciai státuszát elveszítette – elmenekült Bécsből, a kinevezettnek az egyházi jogban előirányzott kivizsgálását *(processus inquisitionis)* a nunciatúra auditora vezette le Budán. Mivel a kivizsgálási akták VII. Pius Franciaországba hurcolása miatt nem juthattak el a Szentszékhez, a prekonizáció és a püspökké szentelés beláthatatlan ideig elmaradt. K. Esztergomban maradt és továbbra is a Magyar Udvari Kancellárián működött, de 1809 és 1811 között több alkalommal megfordult Veszprémben, ahol a püspökség kormányzását továbbra is Hornyik János káptalani helynök látta el. 1810. december 18-án a király felszólította a székeskáptalant, hogy válassza káptalani helynökké K-t. Hornyik erre lemondott tisztségéről, majd a kanonokok 1811. február 8-án az uralkodó szándékának megfelelően K-t választották Hornyik utódjának, aki elődjét helyettesévé tette meg. Miután a franciák kivonultak Bécsből, Severoli nuncius 1811-ben személyesen ismételte meg a püspökjelölt vizsgálati eljárását a császárvárosban. A nuncius fáradozása ellenére K-t csak a pápa Rómába visszatérte után, 1814. szeptember 16-án prekonizálták. Az illetékekkel kapcsolatos bonyodalmak miatt az oklevelek kézbesítése egészen 1815 januárjáig húzódott. A tervezett szombathelyi szentelés helyett K-t végül 1815.

március 5-én Kámánházy László váci püspök szentelte püspökké a váci székesegyházban. Püspöki beiktatását március 22-én tartották Veszprémben. K. volt az első polgári származású veszprémi püspök. A háború és az azt követő időszak hadiadói és a pénzromlás súlyos áldozatokat követelt az egyházmegyétől. Egy 1848-ig érvényben lévő rendelkezés szerint a veszprémi püspök a jövedelmének csak egy bizonyos hányadát használhatta fel. Ezen felül a háborús években évi 50 000 forintot be kellett szolgáltatni a királyi kincstárba, további 10 000 forintot pedig a várerődítési pénztárba. Ehhez járult még 42 könnyűlovas kiállításának költsége és a nemesfém tárgyak beszolgáltatása. Mindemellett a püspök és papjai a hadügyi kiadásokat készpénzzel is jelentősen támogatták.

K. kormányzásában jozefinista elveket és eszméket vallott. A Szentszékkel való érintkezése csak a legszükségesebbekre szorítkozott. Magánkönyvtárában a jozefinista egyházjogi művek domináltak. Az exempt javadalmakat II. József rendelete szerint semmisnek tartotta, és a javadalmas személyeknek hűségesküt írt elő, emiatt ellentétbe került Rudnay Sándor esztergomi érsekkel. Másfelől K-t a lelkipásztori buzgóság, a folyamatos, alapos és lelkiismeretes munkavégzés jellemezte. Már káptalani helynökként jelentős változásokat rendelt el az egyházmegyében. 1812-ben a pápai és segesdi főesperességek felújításával a főesperességek számát ötre emelte. Az új beosztás nem esett egybe ugyan a vármegyehatárokkal, azonban egészen a 20. századig működőképesnek bizonyult. Püspökké szentelése után azonnal hozzálátott az egyházmegye kánoni látogatásához. Az alaposan előkészített vizitációról részletes jelentést tett az udvarnak. A látogatás több mint három évig húzódott (1815–1817). Már előzőleg kérdőíveket küldött ki a plébánosoknak, hogy a vizitációk során csak a problémás kérdésekkel kelljen foglalkozni. A begyűjtött kérdőívek az egyházmegye történetének felbecsülhetetlen forrásai. Dokumentálják többek között a plébániák könyvállományát és ezzel egy egész régió műveltségi viszonyait. K. székvárosában a kánoni látogatást 1818-ban végezte. A kivizsgálások eredményeként a következő években nyolc új plébánia létesült.

Az udvar irányelveinek megfelelően a vizitátorok az egyházmegye szerzetesrendjeivel is foglalkoztak. K. törekedett arra, hogy e területen is érvényesítse illetékességét. A zalavári bencések és a zirci ciszterciek számára új, ideiglenes szabályzatot dolgoztatott ki. Az addig fennálló *exemptió*kat semmissé tette, az apátoktól és a prépostoktól megkövetelte a hűségesküt.

1816-ban a Helytartótanács a pannonhalmi bencések viszályának rendezésével bízta meg, amely végül Novák Krizosztom főapát nyugállományba vonulásával végződött. K. királyi biztosként közreműködött a tihanyi és a bakonybéli apátságok betöltésénél is, és elérte, hogy a tihanyi apátság plébániái püspöki joghatósága alá kerültek. 1817–1819 között az udvar megbízásából a hazai szerzetesrendek szabályzatainak átdolgozásán munkálkodott. E célból bizottság jött létre, amelynek tagjai K. mellett Somogy Lipót szombathelyi és Vurum József székesfehérvári püspök voltak. A testület első, 1818. évi megbeszélésén K-t a bencés, ciszterci, piarista és premontrei rendek szabályzatainak felülvizsgálatával bízta meg. K. ennek során vizitációi alatt készített előmunkálataira tudott támaszkodni. Munkája eredményeiről 1819-ben Szombathelyen egy héten át egyeztettek, a szabályzatok életbe léptetése azonban elmaradt. A Helytartótanács az eredményt megküldte Rudnay Sándor esztergomi érseknek. Az anyag az 1822. évi nemzeti zsinat programpontjai közé került, amelyet K. esperesi gyűlések útján készített elő, azonban maga már nem érhetett meg.

K. nagy hangsúlyt helyezett a papi utánpótlásra. Mivel féltette kispapjait a bécsi teológia szellemiségétől és a nagyváros erkölcsi veszélyeitől, egyházmegyéje papjait főleg Veszprémben taníttatta, gondot fordítva fegyelmükre és alapos képzésükre. A papság irodalmi továbbképzése céljából támogatta Horváth János kanonok *Egyházi Értekezések és Tudósítások* c. folyóiratát. Ő maga a Veszprémi Tudós Társaság vezetője és cenzor is volt. A főesperességeket megbízta az elemi iskolák felügyeletével, papjaitól alapos hitoktatást várt el. Támogatta a kaposvári és a szekszárdi gimnázium alapítását, és számos szegény diák számára biztosította az iskolába járást teljesítményük alapján. A szegénygondozásban élenjáró papjait kitüntette. A szegények között általa kiadott vallásos füzeteket osztott szét. A jozefinista előírásoknak megfelelően K. a vallási élet sok szokását eltörölte, például a különleges ünnepnapokat, a barokk korba visszanyúló zarándoklatok hagyományát vagy a különleges ájtatosságokat, ehelyett a mértékletes és felvilágosult vallásosságot támogatta. Az akatolikusokra vonatkozóan az érvényes előírásokat alkalmazta, azonban velük szemben messzemenő türelmet tanúsított, amit papjaitól is megkövetelt.

A politikában nem játszott aktív szerepet. Részt vett ugyan az 1807. és az 1811/1812. évi országgyűlésen, de nem szólalt fel az üléseken. A vármegyei életben tevékenyebben vett részt, különféle közigazgatási feladatokat vál-

lalt magára. A korábban a püspöki hivatallal együtt járó főispáni méltóságot már nem tudta visszaszerezni. K. 1821. május 27-én hunyt el, 66 éves korában. A székesegyház sírboltjába temették. A magyar gyászbeszédet Horváth János kanonok, a latint Simonyi Pál székesfehérvári nagyprépost mondta. Adriányi K-t kora példaértékű lelkipásztor püspökei közé sorolja.

• *Művei:* PL Batthyány III. Intr No. 85, 87., III. PE No. 81/23; Bónis György, *Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz*, Budapest 1964, 363, 443; *Assertiones ex universa Theologia*, h. n. 1777. • *Források*: VÉL H/1 – 2 Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; Elekes János, *Tisztelet koszorú*, Veszprém 1815; HC VII–IX; Horváth János, *A jó és tökélletes szívnek rajzolattya*, Veszprém 1821; Kövér János, *A kisebbek fájdalma Méltóságos Kurbély György veszprémi püspök halálán*, Veszprém 1821 • *Irodalom*: Adriányi, *Geschichte*; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Hermann Egyed, *Kurbély György veszprémi püspök (1755–1821)*, Veszprém 1947; Hermann Egyed–Éberhardt Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyv kultúrája és könyvállománya a XIX. század elején*, Veszprém 1942; Pfeiffer, 48–49.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 266–269.

Rétfalvi Balázs

I.9.3. Makay Antal (1756–1825)

Besztercebánya, 1819. április 18. – 1823. november 24.
Veszprém, 1824. március 25. – 1825. január 8.

1756. február 24-én született Rozsnyón nemesi családba, Makay Ferenc bíró és a kisnemesi származású szkárosi Nagy Mária gyermekeként. A család a makói és geleji nemesi előnevet viselte. Tanulmányait Rozsnyón, Gyöngyösön és Egerben végezte. 1771-től az egri egyházmegye növendékeként filozófiát és teológiát tanult az ottani szemináriumban. 1779. február 27-én szentelték pappá, ezt követően a *Foglarianum* egri jogakadémia helyettes felügyelője, segédlelkész, és az egykori egri jezsuita gimnáziumban a latin nyelv tanára. Két évig káptalani teendőket is végzett. Eszterházy Károly püspök levéltárossá, majd irodaigazgatóvá tette. 1792-ben oldalkanonok, 1800-ban gágyi címzetes apát lett. A püspökség felosztásának és újjárendezésének tárgyalásakor 1804-ben a káptalan képviselője. 1805-ben

székesegyházi főesperes, 1808-ban a Királyi Tábla prelátusa, 1816-ban a Hétszemélyes Tábla tagja lett. Elismerésének további jelei voltak egervári préposti (1809), makáriai választott püspöki (1816), zágrábi kanonoki és királyi tanácsosi kinevezése. A vármegyegyűléseken gyakran képviselte az egri káptalant.

1818. augusztus 7-én a király besztercebányai püspökké nevezte ki, majd VII. Pius pápa a december 21-i konzisztóriumon megerősítette kinevezését. Fischer István egri érsek szentelte fel 1819. március 25-én a pesti Egyetemi templomban. Székhelyét április 18-án foglalta el ünnepélyes keretek között. Hivatalba lépésekor M. megerősítette elődjei rendelkezéseit és statútumait, majd a káptalant és az espereseket módosító javaslatok kidolgozására szólította fel. Ezt követően hozzáfogott az egyházmegye kánoni látogatásához. Két éven belül beutazta majdnem az egész püspökség területét, három esperesi kerület kivételével, amelyeknek meglátogatásában betegsége gátolta. A vizsgálatok eredményeként az egyházmegyében 1820-ban négy – addig nem létező – főesperességet állított fel. 1821. november 27-én kétnapos egyházmegyei zsinatot hívott össze az 1822-re kitűzött pozsonyi nemzeti zsinat előkészítésére. A zsinat a papi fegyelemmel foglalkozott és átdolgozta az egyházmegyei statútumokat. Ezek új, nyomtatásban is megjelent formájukban nyolc részre tagolódtak az alábbi témák szerint: 1. az egyházmegye határai és hivatalnokainak kötelessége; 2. a helyi kongregációk; az egyházi hivatalok és javadalmak adományozásának módjai; 3. a papok kötelességei (51 oldallal a legterjedelmesebb rész); 4. az idősek ellátása és a papi hagyatékok; 5. a papság életmódja; 6. az egyházi alkalmazottak feladatai és kötelességei; 7. a szerzetesrendek és a kolostorok statútumai; 8. egyházi tanárok, templomőrök és sírások. M. betegsége miatt nem tudott részt venni a nemzeti zsinaton. A püspök törekedett gátat szabni az egyházmegye területén élő evangélikusok növekvő befolyásának, ebben 1822-ben Rudnay érsek segítségét kérve. Bár tervezte a káptalan, a székesegyház, a szeminárium és a püspöki gimnázium vizitációját, áthelyezése miatt erre már nem került sor.

A király 1823. március 7-én veszprémi püspökké és ezzel a magyar királyné kancellárjává nevezte ki. A Helytartótanács a kinevezés napján felszólította, hogy az új püspökségek rendbehozatalára és erődítési munkálatokra 60 000 forintot fizessen be. M. ellenkezett a felszólítással szemben, azonban nincs nyoma annak, hogy kapott-e bármilyen fizetési enged-

ményt. Az áthelyezés pápai megerősítésére a november 24-i bíborosi konzisztóriumon került sor. A hivatalba lépés betegsége miatt hat héttel elhúzódott. Az 1824. március 25-i beiktatási ünnepségre Sümegről vonult be fényes pompával. Az ünnepségre M. nem sajnálta a kiadásokat, ebből az alkalomból több mint ezer lámpással öltöztette fénybe a székesegyházat.

Rövid életű egyházkormányzása alatt sokat tett híveinek pasztorációja érdekében a tridentiánus és a jozefinista eszmék mentén. Ahogy Besztercebánya esetében, úgy új székhelyén is alaposan előkészítette az egyházmegye kánoni látogatását, amelyhez előzetesen részletes kérdőíveket és instrukciókat küldött szét. A vizitációk során nagy érdeklődéssel volt az egyházi régiségek és a templomromok iránt, és búcsút hirdetett minden résztvevőnek, aki megfelelt az előírásoknak. A vizitáció végül csak néhány esperesség esetében valósult meg. M. néhány kezdeményezésével törekedett az egyházmegye szentségi életének serkentésére. 1824. májusi körlevelében szabályozta a bérmálás rendjét, kiemelve az alapos lelki felkészülést, amelyhez átfogó útmutatást adott a bérmálkozó ifjúság, a szülők, a bérmaszülők és a plébániai hívek számára. A hét éven aluliaknak megtiltotta a szentséghez való járulást, és szorgalmazta a betegek bérmálását. Fontosnak tartotta a bérmaszülők gondos kiválasztását és a szertartáson való méltó viselkedést. Az egyházmegye pasztorációjának hatékonysága érdekében tervezetet készített az esperesi kerületek új beosztására, de a megvalósításra már nem került sor. 1824-re egyházmegyei zsinatot tervezett, amelynek előkészítésére előző évben 12 tagú testületet hozott létre. Ebben az évben a székesegyházat rézlemezekkel fedette be.

A még csak 69 éves M. 1825. január 8-án, Sümegen bekövetkezett váratlan halála – melyet kéthetes hurutos lázat követő keringési elégtelenség okozott – minden folyamatban lévő és tervezett intézkedését megszakította. A megemlékezésekben „buzgó lelkipásztorként" és a magyar irodalom támogatójaként emlegetett M-t január 13-án a veszprémi székesegyház püspöki sírboltjába temették.

• *Művei*: *Positiones ex universa theologia*, Eger 1778; *Dictio … episcopo Neosoliensi dum regimen almae dioecesis Neosoliensis ritu solennei capesseret Neosolii in ecclesia parochiali die 18. Apr. 1819. habita*, Neosolii é. n.; *Paraenesis ad sacram dioecesanam Neosoliensem primam sinodum in lib. reg. ac montana hujus nominis civitate, 5. et 6. calendas decembris anni 1821 collectam a […] dicta*, Neosolii é. n.; *Constitutiones Ecclesiasticae Dioecesis Neosoliensis*, Neosolii 1822 • *Művei-*

nek jegyzéke: PETRIK, II/2, 659; SZINNYEI, VIII, 411. • *Források*: VÉL H I/1–2. Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; VÉL Püspöki kinevezések, fakultások, 241–251; VÉL Litterae Circulares VII. 1821–1830, 52–101, 52–58; VÉL Plébániai Levéltár, Veszprémi Plébánia iratai, Protocollum Defunctorum III, 1780–1828, 206; PL Rudnay Rel. No. 7/13, 15; BÓNIS GYÖRGY, *Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz*, Budapest 1964, 454; MNL OL R 319 Klapka család levéltára, Makay Antal levelei 1818–1835; *Wiener Zeitung* 8. 1. 1819 és 11. 12. 1823; *Österreichischer Beobachter* 10. 5. 1819; Neuer Nekrolog der Deutschen 1825/2 [nekrológ]. • *Irodalom*: ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 448–452; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Az esztergomi érsek prímási szék betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 1–3: 463; KONCZ, *Egri*, 169; PFEIFFER, 41; *Schem. hist. Neosolien. 1876*, 31, 32; VARGA TIBOR LÁSZLÓ, *Makay Antal püspök veszprémi bevonulása* (forrásközlés), Corde aperto: tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs–Varga Tibor László), Veszprém 2012.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 269– 271.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.4. KOPÁCSY JÓZSEF (1755–1847)

Székesfehérvár, 1822. augusztus 27. – 1825. június 27.
Veszprém, 1825. augusztus 28. – 1839. február 18./1842
Esztergom, 1839. május 28. – 1847. szeptember 18.

→ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE I.1.3.

I.9.5. ZICHY DOMONKOS, ZICHI ÉS VÁSONKEŐI (1808–1879)

Rozsnyó, 1841. május 30. – 1842. május 23.
Veszprém, 1842. szeptember 10. – 1849. június 25.

1808. július 21-én Bécsben született gróf Zichy Ferenc veszprémi főispánnak Lodron-Laterano Dominika grófnővel kötött második házasságából. Két testvére Ödön és Jenő volt. A főnemesi család oroszvári ága a zichi

és vásonkeői nemesi előnevet viselte és az ország legvagyonosabb főúri családjai közé tartozott. Főleg édesanyja szánta Z-t egyházi pályára, feltehetően Hofbauer Szent Kelemen hatására. Z-t kezdetben kevéssé vonzotta a papi hivatás. Őt és idősebb öccsét „botrányos viselkedése" miatt a *Theresianum* gimnázium vezetése kitiltotta az iskolából. Tanulmányait a tatai piarista gimnáziumban folytatta, ahol 1825-ben érettségizett. 15 évesen felvételt nyert az esztergomi szemináriumba. Rudnay Sándor esztergomi érsek a filozófiai és a teológiai tanulmányok elvégzésére Nagyszombatba küldte. 1830-ban I. Ferenc a még csak húszéves Z-t a főnemesi olmützi káptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezte ki, így az tanulmányait magánúton fejezte be. 1831. július 22-én Rudnay a pozsonyi prímási palota kápolnájában pappá szentelte. Z. később egyházjogi doktorátust szerzett.

A fiatal pap lelkipásztori feladatokat szeretett volna vállalni, de érseke a nagyszombati szemináriumba küldte vissza tanulmányi felügyelőnek és helyettes tanárnak. 1832-ben plébános lett Révalmáson, majd négy évvel később Ószőnyben, a Zichy család kegyurasága alá tartozó településeken, feltehetően ezzel magyarázható átlépése a győri egyházmegyébe. Ezt követően Juranits Antal győri püspök a kisbéri kerület esperesének nevezte ki. Szolgálati helyein nagy hangsúlyt helyezett a hívek lelki gondozására, szívesen végezte a katekézist az iskolában, segítette a szegény diákokat és gondot fordított az iskolaépületek felújítására. Közéleti szerepet is vállalt, birtokai után tagja volt a komáromi vármegyegyűlésnek, ahol kitűnt a királyi ház iránti hűségével. 1836-ban elnyerte a bóti Szent Móric címzetes apátságot, majd 1838-ban a győri káptalan kanonokja és pápai főesperes lett.

Később a káptalan követe volt az országgyűléseken, ahol felhívta magára az udvari körök figyelmét. Majláth Antal udvari kancellár sürgetésére V. Ferdinánd 1840. július 19-én kinevezte az 1838-ban megüresedett rozsnyói püspökség élére. A püspöki javadalmat augusztus 4-én vette át a budai kamarától. A kánoni kivizsgálási eljárást *(processus informationis)* Altieri nuncius folytatta le Bécsben, amelyhez Szajbély Henriket, a *Pazmaneum* vicerektorát és gróf Nádasdy Ferenc váci püspököt kérte fel tanúknak. Mindketten személyesen ismerték a jelöltet. Kiemelték buzgó lelkipásztori munkásságát, kánonjogi doktorátusát és országgyűlési felszólalásait. XVI. Gergely a döntést a december 14-i konzisztóriumon erősítette meg. A püspökszentelést 1841. április 18-án a váci székesegyházban Nádasdy Ferenc püspök végezte. Z. püspöki székét 1841. május 30-án

foglalta el ünnepélyes keretek között a rozsnyói székesegyházban. Rövid rozsnyói működése alig hagyott nyomot az egyházmegye történetében, csupán a kormányzása kezdetén végrehajtott személycserék keltettek nagyobb feltűnést. Bár tervbe vette az egyházmegye plébániáinak látogatását, erre nem került sor. 1842-ben először állított ki magyar nyelven rozsnyói kanonoki kinevező okiratot. A kispapok olvasóegyesületét külföldi folyóiratokkal látta el. A rozsnyói katolikus gimnázium zászlóavató ünnepségén szónoklatot tartott az ifjúságnak, és bőkezűen segítette a tűzvészben elpusztult Velkenye (Vlkyňa SK) falu újjáépítését. Hivatali jövedelmei mellett saját kiterjedt birtokai hozadékát is élvezte, a sajóházi (Nadabula SK) püspöki uradalmat a kamara ideiglenesen lefoglalta.

A király Z-t 1842. február 24-én veszprémi püspökké nevezte ki. Az áthelyezést XVI. Gergely május 23-án hagyta jóvá. Az ünnepélyes székfoglalásra szeptember 10-én került sor a veszprémi székesegyházban. Z. még ugyanabban a hónapban felvetette egy papi nyugdíjintézet alapításának tervét. Az intézetet a következő évben fel is állította és védőszentjéről Domonkos Intézetnek nevezte el. Hivatalba lépése alkalmából a helyi zsidóság részére megvásárolt egy épületet, amelyben 1843-ban a Pászka liturgiáját nem a hagyományos „fölösleges ceremóniával" és „szabálytalan énekkel", hanem a bécsi és pesti mintát követő „harmónikus karénekkel" ünnepelték. 1845-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, ami nem járt érdemleges eredménnyel, majd 1845–1846 között kánoni látogatást végzett több esperesi kerületben is. 1846-ban megvásárolta a városlődi kőedénygyárat. A Várhegyen lévő Gizella-kápolnát felújíttatta, és attól kezdve a püspöki alkalmazottak részére mindennap szentmisét mondatott benne.

A reformkori országgyűléseken, valamint a győri, zalai, veszprémi és Fejér vármegyei gyűléseken minden eddiginél aktívabb szerepet vállalt, kitűnt konzervativizmusával és az egyházi kiváltságok védelmezésével. Az ellenzék köreiben a konzervatív párt vezéreként és a reformok fő akadályozójaként tartották számon, nem ok nélkül. Z. a tervezett polgári-liberális követeléseket hevesen ellenezte, amiben megerősítették az ellenzék egyházellenes megnyilvánulásai. A reformtervezetekből hiányolta az egyház jövőjét biztosító garanciákat. 1843-ban rokona, Metternich kancellár kormányzati politikáját támogatva több ezer forintot áldozott a zalai liberálisok megbuktatására. Különösen a hírhedt konzervatív jelöltet, Forintos Györgyöt támogatta a reformpolitikus Deák Ferenccel szemben. Az 1843. áprilisi

vármegyei közgyűlésen a részben megfélemlített, lepénzelt és leitatott kisnemesek leszavazták a nemesi adózás tervét, ami Deák visszalépését eredményezte. 1848-ban a köznemesség felvonultatásával támogatta azokat a törekvéseket, amelyek a Fejér vármegyei kormányhű közigazgatás fenntartására irányultak, azonban csak részben járt sikerrel.

Hangsúlyosan konzervatív álláspontja miatt Z. az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején szinte szükségszerűen az események fókuszába került. Scitovszky János pécsi, Haulik György zágrábi, Karner Antal székesfehérvári püspökök mellett Z. volt a negyedik főpásztor, akiben az udvar teljesen megbízott. Az áprilisi törvények elfogadása után Z. 1848. április 20-i körlevelében tájékoztatta a papságot a nemzetőrség felállításáról. Arra is felszólította papjait, hogy írják össze a dézsma és a robot eltörlése miatti károkat, tájékoztassák a híveket a politikai eseményekről, és tegyenek meg mindent a vagyonbiztonság megvédésének érdekében. Májusban a lelkészek és a tanítók javadalmainak biztosítására kérte a veszprémi alispánt, miután a hívek több helyen megtagadták a szolgálatokat. Júniusban tanácskozást tartott Veszprémben, ahol a püspöki kar országgyűléshez intézett petícióját vitatták meg. Z. tagja lett a nemzeti zsinat előkészítő bizottságának is, az általa összehívott szeptemberi papi konferencia 35 pontból álló felterjesztést fogalmazott meg egyházkormányzati, oktatási és vagyoni kérdésekről. A horvát csapatok őszi támadásaik során feldúlták Z. szentiváni magánbirtokát Fejér vármegyében, ő maga pedig fejsérülést szenvedett. Josip Jelačić bán írásban kért bocsánatot tőle. Sokkal fájdalmasabban érintette öccsének, Ödönnek elvesztése, akit 1848. szeptember 30-án Görgey Artúr, a honvédség későbbi fővezére hűtlenség vádjával a Csepel-szigeten felakasztatott. Viale bécsi nuncius az esetet a magyar kormány diktatórikus vonásának bizonyítékaként értékelte, valamint olyan lépésnek, amely a főnemességet távol tartja a nemzeti mozgalomtól. A kivégzés hírére Veszprémben tüntetni kezdtek a püspök ellen, és letartóztatását követelték. Z. a fenyegetések és októberre várt letartóztatása elől drámai körülmények között Ausztriába menekült, és a püspökség kormányzását az általános helynökre, Küllei János nagyprépostra bízta, akivel ettől kezdve állandó levelezésben állt. A keltezések alapján Z. egy éves távolléte alatt Salzburgban, Grazban, Pozsonyban és Triesztben tartózkodott.

Salzburgból novemberben megbízta helynökét, hogy betegségére hivatkozva szerezzen számára felmentést a magyar állampolgárok 1848. október

10-én elrendelt hazatérési kötelezettsége alól. A kormány megtagadta a kérést, sőt, Kossuth Lajos írásban értesítette a püspöki kart, hogy a püspök veszprémi palotáját lepecsételtették, vagyonát zár alá helyezték. Az ellene lefolytatott perben Z-t távollétében az ellenséggel való kollaborálás miatt vétkesnek találták, ezért a püspöki széket üresnek nyilvánították. A püspöki kar 1848. december 11-i ülésén ezt az intézkedést önkényes és a kánonjogot sértő lépésnek nyilvánította, arra hivatkozva, hogy a Z. által hozott intézkedések garantálják az egyházmegye szabályszerű kormányzatát. A veszprémi káptalan is kitartott a püspök mellett, és megtagadta a káptalani helynök megválasztását. A kiélezett helyzet miatt az idős Küllei János helynök felmentését kérte a püspöktől. Z. elfogadta lemondását és új általános helynököt nevezett ki Szmodiss János személyében, valamint új irodaigazgatót és titkárt is állított a püspöki aulába. Az új helynök is állandó levelezésben állt a püspökkel, és részletes jelentéseket küldött neki az egyházmegye helyzetéről. Z. a személyét ért támadásoktól felőrlődve, a papság és a hívek érdekeit szem előtt tartva végül úgy döntött, hogy lemond püspöki hivataláról. 1849. március 4-én levelet küldött Olmützbe Ferenc József császárnak, amelyben arra kérte az uralkodót, hogy a lemondási kérelmét juttassa el a Szentszéknek. IX. Pius 1849. június 25-én beleegyezett a püspök lemondásába, amelyet azonban csak október végén, a hivatali utód kinevezése után hirdettek ki. A későbbi években közzétett visszaemlékezések szerint Z. személyesen is előadta indítékait a pápának, Felix Schwarzenberg herceg azonban hiába próbálta rávenni lemondása visszavonására. IX. Pius egy Krisztus-mellképet ábrázoló kámeát ajándékozott neki, amelyet Zichy Liora grófnő 1879-ben egy jótékonysági árverésre eladományozott.

A forradalom és szabadságharc bukása után Z. 1849 októberében visszatért Magyarországra, azonban elkerülte Veszprémet és először szentiváni birtokán telepedett le. Ettől kezdve visszavonultságban élt Fejér, Veszprém, Somogy és Bihar vármegyei birtokain, a teleket rendszeresen Dél-Tirolban töltötte. Anekdotaszerű megemlékezések szerint 1850-től orvostudományi előadásokat hallgatott Bécsben, ahol találkozott az ugyancsak a forradalom miatt elmenekült Bémer László nagyváradi püspökkel. Kezdődő betegségeit Z. Erdélyben, az óradnai (Rodna RO) fürdőhelyen kezeltette, ahol 1858-ban 17 holdnyi birtokot vásárolt és élete hátralévő részét töltötte. Papi tevékenységet itt már nem végzett, hanem birtokai gazdaságával foglalkozott és a környék jótevőjeként lépett fel. A kérelmezőket bőkezűen támo-

gatta, és a környék betegei számára ingyenes orvosi ellátásról gondoskodott. Kastélyában kórházat rendeztetett be, és a betegek gondozásában maga is részt vett. Két görögkatolikus rítusú oláh faluban templomot építtetett. Hajdani egyházmegyéjét is támogatta, az idős papok ellátásáról gondoskodó Domonkos Intézetnek 1874-ben 25 000 ezüstforintot adományozott. Végrendeletében 45 000 forinttal támogatott főleg veszprémi, budai és rozsnyói alapítványokat, intézményeket és egyesületeket. További 25 000 forintot hivatalnokaira és cselédeire hagyott. Teljes hagyatéka valójában sokkal nagyobb volt, amelyet főként kedvenc unokaöccse, Z. Jenő örökölt.

A liberális sajtóorgánumok megemlékezései szerint Z. kevéssé folytatott papi életstílust. E lapok említették az 1848. évi elfojtott botránypert és Z. hiányzó szociális elkötelezettségét is. Tizenöt évvel Z. halála után az Osztrák–Magyar Államvasút inspektora, B. Reiner († 1890), aki szabadelvű sajtóorgánumok tárcaírója is volt, anekdotaszerű visszaemlékezéseket közölt Z-ről, „*Graf Dominik Zichy, der Bischof-Sonderling*"/„*Gróf Zichy Domonkos, a különc püspök*" címmel. A régi világ maradványaként mutatta be a püspököt, aki erős rendi öntudattal bírt, például soha nem ment át a Lánchídon, mert úgy vélte, hogy a megfizetendő hídvám sérti a nemesi előjogokat.

Z. túlélte hivatali utódját, Ranolder János püspököt. 71 éves korában, 1879. október 30-án hunyt el. 1879. november 2-án az óradnai temetőben helyezték örök nyugalomra. November 7-én Kovács Zsigmond veszprémi püspök engesztelő szentmisét mutatott be érte a székesegyházban, november 29-én pedig az egyházmegye összes templomában ünnepélyes gyászmisét celebráltak érte.

• *Művei*: *Örömvers, mellyet Méltgs Szolga Egyházi Marics István Dávid úr érdemeinek, midőn Torna vármegyének főispánnyává neveztetnék, baráti szeretetből áldozott*, Komárom 1837; *Keresztyéni erősség lelkének szüksége, főpásztori beszéd, melyet beiktatásakor Rozsnyón tartott*, Székesfehérvár 1841; *Keresztyéni buzgóság szüksége. A veszprémi püspökségbe való beiktatásakor mondott beszéde*, Veszprém 1842. • *Műveinek jegyzéke*: Petrik, III/2, 881; Szinnyei, XIV, 1814. • *Források*: VÉL H/1–2, Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; Lukcsics Pál, *A gr. Zichy család zsélyi nemzetségi levéltára*, Levéltári Közlemények 1929/3–4, 229; MNL OL Zichy család zsélyi iratai (P 707), Újabb szerzeményű iratok, Fasc. 41. Pápai brevék és bullák 1840–1842; PL Hám iratok, Zichy Domonkos emigrációja és a széküresedés; *Vereinigte Ofner-Pester-Zeitung* 31. 3. 1842; *Weltblatt* 10. 1. 1880; *Neue Freie Presse* 31. 10. 1879, 30. 10. 1887 [nekrológok], *(Linzer) Tages-Post* 4. 11. 1879. • *Irodalom*: Ádám, *A veszprémi székesegyház*, 466–471; Bedy, *A győri székeskáptalan*, 476; Bíró Vencel, *Gróf Zichy Domonkos Er-*

délyben, Erdélyi tudományos füzetek 140, Kolozsvár 1942; Csáky, *Kirche in Ungarn*; Farkas Gábor, *Zichy Domonkos történelmi öröksége*, Veszprémi Szemle 13 (2008) 1–2. sz.; HC VII–IX; Horváth Szaléz, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök meghurcoltatása 1848–49-ben*, KSz 47 (1933) 2: 81–96, 170–184; Lukács, *Vatican*; Meszlényi Antal, *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*, Budapest 1928, 171; Meszlényi Antal, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatásai 1845–1846-ben* (Veszprémi Egyházmegye Múltjából 7), Veszprém 1941; Meszlényi Antal, *Gróf Zichy Domonkos rozsnyói püspök*, Regnum 5 (1942–43) 501–523; Molnár András, *Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson*, Levéltári Szemle 37 (1987) 2: 47–59; Pfeiffer, 64–65; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 271–275.

Rétfalvi Balázs

I.9.6. Ranolder János (1806–1875)

Veszprém, 1850. május 19. – 1875. szeptember 12.

1806. május 16-án született Pécsett, Ranolder Ferenc kesztyűkészítő és Hubáts Cecília szülőktől, feltehetően magyarországi német családba. Bátyja, Ranolder Károly is egyházi pályára lépett, később dárdai, majd beremendi plébános lett. R. a gimnáziumot szülővárosában a ciszterciek gimnáziumában végezte, majd 1824-ben felvételt nyert a veszprémi szemináriumba. Teológiát a Központi Szemináriumban növendékeként a pesti egyetemen hallgatott, és ott tette le dogmatika, biblikum és egyháztörténeti/egyházjogi szigorlatát. 1828-tól a pécsi püspöki irodában teljesített szolgálatot. 1829. május 17-én báró Szepesy Ignác pécsi püspök szentelte pappá, feltehetően családi okból a Pécs közeli Magyarsarlóson. 1829. november 10-én felvételt nyert a bécsi *Augustineum (Frintaneum)* papi kollégiumba. Ottani tanulmányait 1830 januárjában kezdte meg azzal a céllal, hogy utolsó, morál- és pasztorálteológiai szigorlataira felkészüljön, melyeket március 24-én le is tett. Miután sikeresen megvédte *De Prophetia et Prophetiis Veteris Foederis* c. értekezését, 1830. július 26-án a bécsi egyetem teológiai doktorrá avatta. Emellett intenzív olvasással és a kollégium biblikum előadásainak hallgatásával előkészületeket tett a számára elő-

irányzott szentírástudományi tanári állásra. A ház elöljárósága dicséretben részesítette R-t, aki a kollégiumot 1831 augusztusában hagyta el, hogy hazatérjen egyházmegyéjébe.

1831–1840 között szentírástudományt és közel-keleti nyelveket tanított a pécsi szemináriumban, emellett 1834-től püspöki segédkönyvtáros és szentszéki ülnök, 1840-től kötelékvédő volt. 1834–1835 között Szepesy püspökkel együtt dolgozott a Szentírás új magyar fordításán. Másik jelentős tudományos munkája az 1838-ban megjelent *Hermeneutica* volt. E művében elfordult a bibliai könyvek elsődlegesen történeti elemzésétől, és hangsúlyozta az egyházi hagyománynak az értelmezésben játszott szerepét, valamint az egyházatyák hivatkozásait a szentírási könyvekre. A kézikönyv, amely ezzel megfelelt az akkori konzervatív szentszéki irányzatnak, két magyar (Pécs 1838, Buda 1859) és három római kiadást is megért. Ferdinánd király 1834-ben római tartózkodása alkalmával a könyv egy példányát XVI. Gergely pápának ajándékozta, aki elismerően nyilatkozott a kötetről. R. munkája számos európai országban és a tengerentúlon is beépült a teológiai oktatásba.

Tudományos előmenetele és nyelvi képességei elismeréseként R-t 1840-ben a pesti egyetem bölcsészettudományi karán rendszeresített hittanárnak és az Egyetemi templom hitszónokának nevezték ki. R. tökéletesen prédikált magyarul, németül és latinul. Szentbeszédeinek egy része 1842-ben nyomtatásban is megjelent *Sacri sermones* címmel. Ekkoriban nyelvismeretét tovább fejlesztve elsajátította a francia, olasz, spanyol és angol nyelvet. 1843–1846 között az egyetemen helyettes tanárként görög filológiát is tanított. A reformkor éveiben beutazta szinte egész Európát, többek között Angliát és Belgiumot, 1839-ben Bajorországot, Württemberget, Badent, Elzászt, Poroszországot, Cseh- és Morvaországot, 1843-ban Ausztriát, Svájcot, Itália távoli részeit, többek között Szardíniát és Szicíliát, ezen felül Savoyát és Franciaország déli részét. Utazásain számos ismeretséget kötött, az egyes régiók vallási viszonyairól és egyházi szokásairól szerzett benyomásait és tapasztalatait 1843–1844-ben a *Religio* c. folyóiratban tárta a széles közönség elé.

1845. november 27-én pécsi kanonokká nevezték ki. 1846-tól 1848 októberéig a pécsi szeminárium igazgatója lett. 1848-ban a teológiai oktatás reformjának tárgyalásakor részt vett a nemzeti zsinat előkészítő bizottságának munkájában. 1849-ben, miután a kormány a januári püspökkari körlevél miatt Hám János esztergomi érseket és Scitovszky János pécsi

püspököt hazaárulónak bélyegezte, Ranolder – feltehetően áprilisban – követte püspökét Bécsbe, ahol a Magyar Udvari Kancellárián az egyházi ügyek referense lett. Ottani működésének egyetlen nyoma, hogy ő hitelesítette Hám prímás lemondó levelét. 1849 májusában elnyerte az iváni apáti címet és javadalmat.

Az új esztergomi érsek, Scitovszky R-t először a váci püspökségre ajánlotta. Mivel azonban R. nem tudott szlovákul, 1849-ben a visszavonulásra kényszerült Zichy veszprémi püspök helyébe javasolta. Alexander Bach miniszter támogatta a javaslatot arra hivatkozva, hogy R. ismeri „az évek óta elégtelen vezetés alatt álló egyházmegye viszonyait", a nép és a papság körében pedig „általános megbecsülésnek" örvend. Kiemelte R. „feddhetetlen életvitelét" és „a kormány iránti kipróbált hűségét és engedelmességét" is. Ferenc József király 1849. október 27-én nevezte ki R-t. Az információs eljárást Michele Viale-Prelà nuncius folytatta le november 10-én. Tanúként a pesti teológia tanárok nevében Csajághy Sándor kalocsai kanonokot, valamint Baán József pécsi szentszéki jegyzőt, R. egykori tanítványát hallgatták meg. IX. Pius az 1850. január 7-i konzisztóriumon hagyta jóvá a döntést. 1850. május 12-én Scitovszky János Pécsett szentelte püspökké. A kinevezés körülményeire való tekintettel R-t a bécsi udvar kegyencének tekintették, személyét bizalmatlanság övezte. Teljes csendben vonult be Veszprémbe, majd három nappal később, 1850. május 19-én foglalta el püspöki székét. Alaposan kidolgozott beiktatási beszédébe nagyszámú szentírási idézetet épített be. Székfoglalója alkalmával adományokat osztott szét és támogatta a veszprémi tűzvész károsultjait.

R. ragaszkodott az egyház illetékességéhez azoknak a papoknak az ügyében, akik a szabadságharc alatti viselkedésük miatt büntetőjogilag üldözésnek voltak kitéve. Hogy kivonja őket a hatóságok ellenőrzése alól, egyházi eljárást indított ellenük és néhányukat kolostorba záratta. Schmerling igazságügyminiszter (1849–1851) idején – a hatóság belső megítélése szerint – R. azokhoz a püspökökhöz tartozott, akik a magyarországi sérelmek ellenére a Szentszék és ezzel a kormányzat irányát támogatták. R. a püspöki kar több szűkebb körű testületének is tagja volt, 1850-ben például részt vett annak a bizottságnak a munkájában, amely a júniusi püspöki konferencián 13 beadványt dolgozott ki és terjesztett elő a királynak – többek között egy konkordátum megkötésére irányuló kérvényt. R. magántitkárának Kovács Zsigmondot, a pesti szeminárium pre-

fektusát tette meg, aki R. alatt 1854-ben irodaigazgató és oldalkanonok lett. Kovács 1867-ben egy R-el támadt konfliktusa miatt távozott az aulából, majd 1869-ben pécsi püspöki kinevezést nyert.

R. egyházkormányzása teológiai tanári és egyetemi hitszónoki tapasztalataira épült. Szigorúan egyházi irányvonalat képviselt a szekularizáció és a vetélkedő vallási csoportok elhárítása érdekében. Mindezt programszerűen fejtette ki körleveleiben, amelyekben nagy teológiai felkészültséggel tárgyalta a korszak erkölcsi és vallási kérdéseit. Bírálta például Ernest Renan *Jézus élete* c. munkáját vagy a kommunista tanok korai megnyilvánulásait. 1852-ben püspöki értekezlet összehívását kezdeményezte a vegyes házasságok és az elkeresztelések rendezésére az egyház normái szerint. 1856-ban lépéseket tett a katolikus iskolákban működő protestáns tanítók felmentésének érdekében, és püspöki vétójogot követelt a tanítói állások betöltésénél. 1855-ben rendőri intézkedést kért a Keszthely környéki „Krisztus követői" szekta felszámolásához.

Saját maga számára kitűzött pasztorális céljai elérése érdekében kiemelt figyelmet fordított az alapos papképzésre és -nevelésre. Ennek érdekében támogatta a homiletikai gyakorlatokat a szemináriumban, és nyomtatásban is megjelentette több mint 40 szeminarista kiemelkedő prédikációját *Böjti beszédek* címmel. A szemináriumban megalapította a Pázmány Kört. Minden növendékpapnak saját Szentírást adott a bibliai ismeretének elmélyítésére. 1858-ban az esztergomi tartományi zsinaton javaslatot terjesztett elő a papneveléssel kapcsolatban. Hangsúlyozta az oktatásügy jelentőségét az ifjúság nevelése érdekében, különösen a fiatal lányok esetében, akiknek mint leendő anyáknak kulcsszerepet tulajdonított. Ebből kiindulva a lányképzés lehetőségeit főleg a hátrányos szociális helyzetben lévő városi környezetben próbálta javítani, amihez egyházmegyéjébe meghívta az irgalmas nővéreket. 1854-ben házat vásárolt nekik Veszprémben, és fenntartásukra 20 000 forintos alapítványt tett. Először 12 nővér érkezett Grazból és Pestről, akiknek fizetését R. magára vállalta. Közülük hatan a városi kórházban szolgáltak. 1864-ben és 1868-ban külön alapok létesítésével a nővérek működését kiterjesztette Pápára, Keszthelyre és Kaposvárra. 1869-ben Nagykanizsán iskolát szeretett volna nyitni számukra, de a liberális városi tanács elutasította ajánlatát. Az intézet alapítása végül 1872-ben Tapolcán valósult meg. Utolsó nagy alkotása a budapesti Ranolder-intézet megalapítása volt, 50 000 forintos alappal, azonban ennek megnyitását a liberális városvezetés évekig húzódó ellenállása miatt már nem érhette meg. Az intézet 1893-ban

tanárképző főiskolával bővült, ezzel a magyarországi nőnevelés egyik központi intézménye lett.

A Szentszékkel jó kapcsolatokat ápolt. 1862-ben IX. Pius pápai trónállóvá nevezte ki, és ugyanebben az évben Rómában részt vett egy püspöki találkozón. 1867-ben pedig Szent Péter és Pál apostolfejedelmek halálának 800 éves nagy jubileumi ünnepségére utazott az Örök Városba. 1869. december végén érkezett meg titkárával, Jánosi Gusztávval az I. Vatikáni Zsinatra. Jánosi ettől kezdve folyamatosan tájékoztatást adott Rómából a *Fővárosi Lapok*ban, a zsinatról készített kétkötetes titkos feljegyzéseit később azonban elégette. R. a zsinaton a pápai tévedhetetlenség dogmává emelésével szemben foglalt állást. Meggyőződése szerint – amelyet már 1870 márciusában, a vita kezdetén tömör írásbeli beadványában kifejtett – a pápa és az egyház rosszul teszi, hogy ezt az „új, haszontalan és veszélyes kérdést" tárgyalja a zsinaton. Javasolta, hogy a pápa vegye le a kérdést a napirendről, mivel az egyház kétezer évig beérte e dogma nélkül, ami vegyes felekezetű területeken csak a katolikusok ellenfeleinek kedvezne. A zsinaton történő egyetlen, május 14-i felszólalásakor is – amely megnyitotta az osztrák–magyar püspöki kar ellenszavazatainak sorát és amelyet az ellenzék soraiban lelkesen fogadtak – a határozatok elnapolását sürgette. A döntő ülésen, a július 13-i előzetes szavazáson R. a jelenlévő 12 magyar püspökhöz hasonlóan nemmel szavazott. A Szentszék zsinat utáni, a zsinati határozatok kihirdetésére vonatkozó felszólításának R. ötödik magyar püspökként 1871. június 16-án tett eleget igen visszafogottan, két mondatban elismerve a Szentszék iránti hűségét és ebből következően az érvényes határozatokat.

Irodalmi munkásságát püspök korában is folytatta. 1854-ben megjelentette *A katolikus Anyaszentegyház szertartásai* c. munkáját. 1854-ben és 1857-ben két kötetben kiadta a későbbi salzburgi érsek, Augustin Gruber hitoktatási alapművének magyar fordítását *A hitoktatás gyakorlati kézikönyve* címen. Az évek során több állami és egyházi kitüntetést kapott, 1855-ben a hittudományi kar doktori testületének tagjai közé választották. Az 1866-os német háború költségeihez 10 000 forinttal járult hozzá. 1867. június 8-án ő koronázta meg Erzsébet királynét, aki ebből az alkalomból gyémántos mellkereszttel ajándékozta meg, és koronázási ruháját is felajánlotta miseruhák készítésére.

R. egyházkormányzása alatt gondot fordított az egyházmegye lelkipásztori struktúrájának fejlesztésére is. 1860-ban megalapította a görge-

tegi, majd 1875-ben a háromfai plébániát, továbbá 1872-ben Cseszneken helyi káplánságot hozott létre. Sármelléken új plébániaházat emelt, az alsópáhoki, gógánfai, sümegcsehi plébániát pedig restauráltatta. Átépíttette és kibővíttette a sümegi, karádi, somogyacsai és kisbarátapáti templomokat. Utolsó, nagyobb szabású vállalkozása a veszprémi városi plébánia megépítése volt. Kisfaludy Sándor költőnek és drámaírónak síremléket emeltetett a sümegi temetőben, a Badacsony tetejére pedig keresztet állíttatott.

Nagy tisztelet övezte R-t szociális elkötelezettsége miatt. Jótékony célú tevékenységére bőséges jövedelmének jelentős részét használta fel. Iránymutató volt R-nek az a döntése, hogy a püspöki menzajövedelmek feudális szolgáltatásainak megváltási összegéből alapot hozott létre. A közel 740 000 forintnyi úrbérváltságból a király és a pápa hozzájárulásával 1857-ben létrehozta a Ferenc József-alapot (alapítólevél: 1860), amelynek mintegy 37 000 forintos évi hozamát 120 alacsonyabban dotált plébánia, 72 segédlelkész és 140 tanító, továbbá a szeminárium és a jótékony nőegyletek intézményeinek támogatására ajánlotta fel. Az összegből több mint 5000 forintot a mindenkori ordinárius használhatott fel saját maga által meghatározott jótékony célra. A püspöki birtokok jövedelme 1871-ben közel 90 000 forintot tett ki. R. kész volt ennek felét a püspöki pénztárba befizetni, az összeg másik feléről azonban szabadon rendelkezett. Szociális tevékenysége során alapítványokat hozott létre szegény betegek gyógyítására, és naponta 600 szegényt látott el élelemmel vallási különbség nélkül. A papi nyugdíjalapot és az elődje által alapított Domonkos Intézetet 1860-ban több ezer forinttal támogatta, ő maga évi 120 forintos hozzájárulást vállalt. A „Gondviselés" tanítói nyugdíjalapnak jelentősebb összeget (3000 Ft) juttatott, sőt a görögkatolikus papok segélyezésére 10 000 forintot adományozott. Egyénileg jelentős összegekkel támogatott idős vagy rokkant papokat, katonaözvegyeket és -árvákat, valamint a természeti és tűzkárok áldozatait, például az 1864–1865. évi aszály- és fagykárosultakat.

Jótékony tevékenységének alapját az egyik legnagyobb és leggazdagabb magyarországi püspökség kiterjedt birtokai adták, amelyeken R. aktív és innovatív gazdálkodást vezetett be. R. beleegyezésével a püspöki birtokigazgatás intenzív szőlőtermesztésbe kezdett több kiválasztott területen. Csopakon, Badacsonyon, a Somló-hegyen és a Hegyalján szőlőket telepíttetett, és modern alapokra helyezte a fajtanemesítést. Az 50 holdas csopaki püspöki birtokon rekordsebességgel, három hónap alatt hatalmas kastélyt, boros-

pincét és présházat emeltetett és vincelléreket fogadott. A szőlőtermesztés népszerűsítése érdekében nagy mennyiségben szőlőoltványokat ajándékozott a környékbeli földműveseknek. Nevéhez fűződik a csopaki bortermelés nemzetközi hírnevének megalapítása. A püspöki borok nemzetközi elismeréseket kaptak (például 1865 Dublin, 1869 Boroszló). Az 1878. évi párizsi világkiállításon a borokat azzal a díszes albummal reklámozták, amelyet a káptalan 1875-ben R. 25 éves püspöki jubileumára készíttetett, majd a kiállításra a kultuszminiszter rendelkezésére bocsátott. R. állítólag a pápai udvart is ellátta somlói borral, azonban a zsinat előtt nagyvonalúbban, mint azután. Aktívan támogatta a kormánynak a magyar selyemhernyó-tenyésztéssel kapcsolatos kezdeményezését. Karádon gőzmalmot építtetett, ezzel megkímélve a Somogy vármegyei gazdákat a szomszédos Zala vármegyébe vezető hosszú úttól, ezáltal csökkentve a liszt árát. Ezenfelül támogatta a keszthelyi Georgikon gazdasági intézetet is.

A sokoldalú vállalkozások ellenére a püspökség anyagi helyzete egyre nehezebbé vált. R. hivatali működése utolsó éveiben egyre több volt a panasz a pazarlásra és a püspöki erdőkben történt törvénytelen rablógazdálkodásra. A problémák miatt R-t magához idézte Simor János hercegprímás. R. nem engedelmeskedett a felszólításnak, hanem már betegen visszavonult csopaki birtokára. Itt elzárkózó életet élt, majd 1875. szeptember 12-én szélütés következtében elhunyt. A gyászmisét és a temetési szertartást egykori titkára, Kovács Zsigmond pécsi püspök végezte, a megemlékezést Szabó Imre szombathelyi püspök tartotta. A veszprémi alsóvárosi köztemetőben felállított családi sírboltba temették szeptember 15-én. Csak R. halála után derült fény az egyházmegye pénzügyi problémáinak és eladósodásának mértékére, ami sajtóvitát váltott ki az elhunyt püspök gazdasági kormányzásáról. Az ennek során emelt vádakkal szemben Eötvös Károly veszprémi ügyvéd és egykori képviselő védelmébe vette az elhunytat, hivatkozva a hazafias és jótékony célokra áldozott 2,2 millió forintra és 3600 lány nevelését biztosító alapítványokra. Az ügyvéd szerint R. saját magára évente csupán 4000–5000 forintot költött. A kultuszminisztérium azt feltételezte a rokonságról, hogy aránytalanul és jogtalanul meggazdagodott a vagyonból, a vádak egyeztető tárgyalásokhoz vezettek. Jacobini nuncius sajnálatára a gyenge anyagi helyzet a kormány számára indokul szolgált arra, hogy a püspöki széket hosszú ideig ne töltse be.

1991-ben R. hamvait áthelyezték a veszprémi Szent Mihály-székesegyház kriptájába, ahol fehér márványtábla jelzi nyughelyét. Veszprém város önkormányzata Ranolder-díjat alapított emlékére az oktatás és nevelés területén kiemelkedő személyek munkájának elismerésére. Budapesten és Veszprémben utcát neveztek el róla.

• *Művei*: *Hermeneuticae biblicae generalis principia rationalia christiana et catholica*, Pécs 1838, Buda 1859; *Sermones sacri auditoribus suis oblati*, Pest 1842; *A katolikus Anyaszentegyház szertartásai*, Veszprém 1851; *Elisabeth (Gisela) Herzogin Baiern, erste Königin von Ungarn*, Wien 1854. • *Műveinek jegyzéke*: PETRIK, II/1, 1179; SZINNYEI, XI, 544–45. • *Források:* VÉL H Pfeiffer János I/1–2. Püspökök; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. 1, 623–624; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Innsbrucker Nachrichten* 11. 4. 1857; *Wiener Zeitung* 12. 6. 1860; *Das Vaterland* 4. 10. 1876 [nekrológ]. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; ADRIÁNYI, *Bach-korszak*, 46, 47, 62, 63, 91, 95, 105, 108, 163; ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 464–489; HC VII–IX; LUKÁCS, *Vatican*, 92, 140, 189–190; PFEIFFER, 43–46; SASHEGYI OSZKÁR, *Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849–1867*, Budapest 1959, 176; SCHATZ, *Vaticanum I*, Bd. 3; TAKÁCS LAJOS, *Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága*, Veszprém 1987; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; VARGA BÉLA ET AL. (szerk.), *Veszprém Város Lexikona*, Veszprém 2009, 681.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 275–282.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.7. KOVÁCS ZSIGMOND [KOVÁTS] (1820–1887)

Pécs, 1869. augusztus 25. – 1877. június 25.
Veszprém, 1877. szeptember 2. – 1887. június 28.

1820. október 21-én született a Zala vármegyei Bánokszentgyörgyön, kisnemesi eredetű, szlovén polgári családba. Apja K. Antal, anyja Rózsás Klára. Apja gazdatisztként dolgozott az Esterházy család alsólendvai (Lendava SLO) uradalmában. Nehéz anyagi helyzete ellenére gondoskodott fia neveltetéséről. K. az iskolát Nagykanizsán, majd Varasdon (Varaždin HR) végezte, ahol a horvát nyelvet is elsajátította. Középiskolai tanulmányait 1835-ben Pécsett kezdte el a Szepesy-féle jogi *Lyceum*ban. A bölcsészeti tan-

folyamot kitűnő eredménnyel fejezte be. A veszprémi szeminárium növendékeként 1837–1841 között a bécsi *Pazmaneum*ban teológiát hallgatott, ahol biblikumból szigorlatozott. Még alszerpapként, 1841. október 29-én belépett a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)*, hogy felkészüljön további – a bécsi egyetemen leteendő – szigorlataira. A kánoni korra eljutó K-t 1844. január 13-án szentelte áldozópappá Pollitzer Mátyás telmesi címzetes püspök a Szent István-dómban *(Stephansdom)*. Részt vett a ház lelkigyakorlatain, illetve maga is tartott elmélkedéseket és előadásokat, amivel elnyerte a ház elöljáróinak tetszését. A fiatal pap többször is vállalt gyóntatást a Szent Orsolya-leányiskolában. Miután sikerrel védte meg *De mythica interpretatione bibliorum* c. doktori értekezését, 1844. november 26-án teológiai doktorátust szerzett. Az intézményt december 1-jén hagyta el. Utolsó minősítései dicséret mellett kritikát is tartalmaztak: szívesen „lépett kapcsolatba a külvilággal", és többször megszegte a főelöljáróval kapcsolatos illemszabályokat.

Ezt követően 1845 januárjától káplánként teljesített lelkipásztori szolgálatot Sümegcsehiben, majd augusztusban Kopácsy hercegprímás – az illetékes Zichy püspökkel egyeztetve – a pesti Központi Szeminárium tanulmányi felügyelőjének *(praefectus)* tette meg. K. egyúttal az egyetemen is tanított tanársegédként. 1849 áprilisában megtagadta a debreceni kormány felé a hűségnyilatkozat aláírását. 1850-ben az egyetem felvette a doktori kollégiumba. Ugyanazon évben egyházi és világi francia szerzők alapján tanulmányt írt *A pápa világi fejedelmisége* címmel. Ebben a pápa világi hatalmának problémáját a kezdetektől egészen a IX. Pius alatti helyzetig – különösen a pápának az olasz nemzeti mozgalom elleni harcáig – fejtette ki. Szakszerű, irodalmi színvonalú fejtegetései, illetve mérsékelt, liberális hangja kiváltották Ranolder veszprémi püspök tetszését, aki K-t 1850-ben magántitkárává, a következő évben szentszéki jegyzővé, 1854-ben oldalkanonokká nevezte ki. E minőségében 1858-ban részt vett az esztergomi tartományi zsinaton. Tovább haladva az egyházi ranglétrán, 1857-ben pápai főesperes, 1858-ban Szent Péterről nevezett bodrogmonostori címzetes apát, 1866-ban sümegi főesperes lett. Akkoriban rendszeresen publikált a *Religio* c. folyóiratban. Ferenc József 1867. évi koronázásán könyvvivői *(librifer)* feladatot töltött be. Ugyanabban az évben – Ranolder püspökkel támadt viszálya után – hétszemélynöki *(septemvir)* és királyi táblai prelátusi tisztségre kapott meghívást, mely lehetővé tette méltó távozását Veszprémből és átköltözését Pestre. A hivatalt az 1869. évi bírósági reformig töltötte be, amikor K. már biztosan pécsi püspökjelölt volt.

Eötvös József kultuszminiszter – Simor hercegprímással egyetértésben, aki a *Pazmaneum*ban a püspökjelölt elöljárója volt – 1869. január 22-én javasolta K-t a pécsi főpásztori székre. A kabinetelőterjesztés szerint Eötvös alkalmasnak tartotta K-t arra, hogy Pécsett – a hivatali elől kora és gyengesége miatt némileg szétzilált egyházmegyében – ismét „helyreállítsa a rendet", illetve „minden cselekedetével az egyházi és a világi polgárság magasabb céljainak elérését segítse". Az uralkodó a javaslatot 1869. január 26-án hagyta jóvá, melyet IX. Pius pápa június 25-én erősített meg. A hercegprímás augusztus 15-én Esztergomban szentelte püspökké K-t, aki augusztus 22-én az esti vonattal, észrevétlenül érkezett Pécsre. Ünnepélyes beiktatására augusztus 25-én került sor. A helyi sajtó értesülése szerint K. visszautasította az egri püspökséget, és neve a korabeli lapokban Haulik zágrábi érsek hivatali utódjaként is felmerült.

K. az I. Vatikáni Zsinatra 1869. november 30-án érkezett meg, ahol a pápai dogmák megfogalmazásában a magyar püspöki kar álláspontjához csatlakozott: nem időszerű a kihirdetés. 1870 márciusának nyugtalan légkörében K-nak különleges szerep jutott. Miután kitudódott az egyházról szóló tervezet *(schema)*, Magyarországon a közfelháborodás vihara söpört végig: az illetékesek sötét színekkel festették le az egyház és az állam jövőbeli viszonyát. K. – rokoni kapcsolatai révén – közvetített a kormány és a magyar püspöki kar között. Fivére, Kovács Kálmán miniszteri tanácsos egy római látogatásakor a kultuszminiszter hivatalos levelén kívül egy a püspököknek szóló bizalmas levelet is átadott, melyet sógora, Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter fogalmazott meg, aki régóta barátságban volt K-csal. Az írásokat a kormány nyomatékos szóbeli figyelmeztetése egészítette ki, mely nem utolsósorban az egyházi vagyon elvesztését helyezte kilátásba. Lázas tanácskozások után a püspökök a kormánnyal egyeztetve úgy határoztak, hogy kitartanak Rómában, és a zsinati ellenzéket a még Magyarországon tartózkodó kollégáik csatlakozásával erősítik. A zsinat későbbi lefolyása során K. alig lépett fel, bejelentett beszédét az általános vita megszakadása miatt nem tarthatta meg. Miután az előzetes szavazáson leadta nemleges *(non placet)* szavazatát, 1870. július 17-én távozott Rómából. Ettől függetlenül, Róma 1870. szeptemberi elfoglalása után, október 21-i pásztorlevelében tiltakozott „az egyházi állam elrablása" miatt. A zsinat után levelezett Dupanloup orleansi püspökkel, a francia zsinati ellenzék egyik vezető személyiségével. Miután a nunciatúra 1871 májusában közvetítette Róma felszólítását a zsinati határoza-

tok elfogadására, K. a magyar püspökök között másodikként, még júniusban eleget tett ennek (beleegyező válasz: 1871. június 7., körlevél: június 29.).

K. pécsi püspöksége alatt kibővítette, továbbá korszerűsítette a jogi *Lyceum*ot és a püspöki tanítóképzőt. A városi tanáccsal egyeztetve rendezte az elemi iskolák hitoktatását. Rendelkezett arról, hogy a népmissziókat ne jezsuiták, hanem egyházmegyés papok végezzék. Akkortájt épült meg a töttösi (1870), a szágyi (1871), a garéi (1873–1875), a martonfai (1874), a monyoródi (1876), a palkonyai (1876) templom, a boldogasszonyfai templomtorony (1872), a kaposszekcső-szőlőhegyi (1870) és a romonyai (1871) kápolna, a kakasdi templomot pedig 1876-ban bővítették. K. elrendelte a székesegyház helyreállítását, amely azonban csak hivatali utódja alatt valósult meg. Közösségi és társadalmi elkötelezettsége megnyilvánult többek között az 1873. májusi jégverés által sújtottak támogatásában, emellett 200 ezer forintot adományozott székvárosának, 1872-ben és 1874-ben pedig a kolerajárvány áldozatainak megsegítésére bátorította a híveket. A Kántortanítói Nyugdíjintézet működéséhez is hozzájárult. K. jó hitszónok volt, és szívesen írt, ezért papjai irodalmi ambícióit is támogatta. Ezirányú tevékenységéért számos elismerésben és állami kitüntetésben részesült.

A püspöki birtokok gazdálkodásában – továbbá jószágkormányzója, Ráth Iván kiválasztásában – kevésbé bizonyult sikeresnek. K. jóhiszeműségének tudható be, hogy anyagilag rendszeresen kihasználták, mely lelkileg is egyre inkább megviselte. Mindezt tetézte a sajtóban megszellőztetett, tisztázatlan konfliktusa Girk Alajos pécsi kanonokkal, aki az azonos családnevű korábbi pécsi püspök unokaöccse volt, és 1869-ben maga is felmerült a püspöki szék várományosaként. Feltehetően ezen nézeteltérések is hozzájárultak K. áthelyezéséhez másik székhelyre. Pécsi távozása után egy helyi német lap *(Fünfkirchner Zeitung)* „arisztokratikus tétlenséggel" jellemezte. Ezzel szemben Simor hercegprímás támogatta veszprémi áthelyezését, melyet Róma felé azzal indokolt, hogy K. az egyházmegyét a lehető legjobban kormányozta, és nem ismer alkalmasabb személyt a veszprémi püspökségre. Trefort Ágoston kultuszminiszter kiemelte, hogy K. Ranolder püspök „legbizalmasabb tanácsadója" volt, jól ismeri a viszonyokat, és Pécsett bizonyította rátermettségét. Ferenc József 1877. május 6-án nevezte ki K-t, majd IX. Pius június 25-én hagyta jóvá az áthelyezést annak ellenére, hogy az egyházfő a korabeli magyar püspöki karral szemben fenntartásainak adott hangot, miszerint „kevés vagy semmilyen buzgósággal viseltetnek Isten dicsősége, a lelke üdve és a klérus fegyelme iránt" („*con poco o nessun zelo per la gloria di Dio, bene delle anime, e disciplina del Clero*"). K.

augusztus 29-én érkezett meg Veszprémbe jószágkormányzójával, Ráthtal együtt. A főpapi székbe szeptember 2-án iktatták be. Első intézkedéseként 1878-ban létrehozta az Alapítványi Hivatalt a katolikus egyesületi ügyek részére, 1879-ben pedig egyházmegyei használatra megjelentette a misekönyv és a breviárium hiányzó szövegeit.

K. új egyházmegyéjében is kiemelt figyelmet szentelt az oktatásügynek. 1880-ban felkarolta a csángók lelki gondozásának ügyét. 1882-ben felszentelte és maga is támogatta az elődje által alapított keszthelyi Ranolder Intézetet, ahol bármilyen vallású lány tanulhatott. Az intézmény vezetését a Grazból meghívott Szürke Nővérekre bízta. 1883-ban közegészségügyi tanfolyamot vezetett be a veszprémi papnövendékeknek. Ugyanabban az évben gyűjtést hirdetett a veszprémi főgimnázium bővítésére. 1886-ban felállította az Egyházmegyei Hittanári Képesítő Bizottságot, illetve kezdeményezte a székesegyház zenekarának és zeneiskolájának reformját.

K. a szokásos módon támogatta a vallási egyesületeket, a papi nyugdíjintézetet és az országosan működő Szent István Társulatot. Ezen felül hozzájárult a bókaházi templom helyreállításához (1879), a felsőiregi katolikus templom orgonájához (1879), a nagykanizsai kórházkápolna létesítéséhez (1883), a bánokszentgyörgyi toronyórához (1883) és a kaposvári (1886) templom építéséhez. Körleveleiben a katolikus sajtó támogatására, péterfillérek gyűjtésére, illetve a környékbeli vagy a távol eső katasztrófák áldozatainak anyagi megsegítésére buzdította a híveket. A halotti torok beszüntetését 1879-ben rendelte el. Országos híre kelt, amikor 1883-ban K. – az elsők között – körlevélben intette papságát, hogy határolódjanak el a kor fenyegető antiszemitizmusától (vö. tiszaeszlári per). Bérmakörútjain ezért a helyi izraelita hitközségek hálájukat fejezték ki. Főrendiházi mandátuma révén részt vett az ország politikai életében. 1882-ben ezer forinttal járult hozzá ahhoz, hogy a Nemzeti Múzeum megvásárolhassa Munkácsy Mihály *Krisztus Pilátus előtt* c. festményét.

K. – aki inkább szerényen élt, mint nem – Pécshez hasonlóan Veszprémben sem járt szerencsével a kiterjedt püspöki birtokok igazgatásában, mely egyre jobban megviselte egészségét. Az orvosok idegbajt állapítottak meg, és különféle kúrákkal gyógyították. Gyengesége miatt 1886 végétől már nem tudta többé elhagyni székvárosát. 1887. június 28-án, 67 évesen, fel nem ismert tuberkulózisban halt meg. Holttestét kettős koporsóba helyezték, és július 1-jén a veszprémi székesegyházban temették el. A püspöki vagyont a kultuszminisztérium rendelkezésére zár alá vették.

• *Művei*: *A pápa világi fejedelmisége*, Korkérdések 1 (1850); *Kalászatok Kovács Zsigmond pécsi püspök ő mlgának beigtatási beszédéből*, Religio XXVIII (1869) 19–20: 147–148, 155–157. • *Források:* PEL Káptalani Levéltár, A Pécsi Ft. káptalan üléseiről vezetett Jegyzőkönyvek (1869–1877); PEL Püspöki Levéltár, Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (I.1.f.1.) 1869–1877; VÉL Acta Dioecesana 1836–1845; 1877–1887; VÉL Püspöki Körlevelek 1877–1887; FZ 6. 9. 1877, 9. 9. 1877; *Marburger Zeitung* 17. 6. 1885; *Neues Fremden-Blatt* 9. 12. 1870, 24. 9. 1873; *Pester Lloyd* 4. 10. 1893; VÚ 1867. 6. 9., 1869. 8. 22., 1870. 12. 25., 1871. 1. 15., 1877. 7. 22., 1877. 9. 9., 1882. 2. 26., 1887. 7. 3., 1893. 10. 8.; ZK 1877. 9. 2., 1877. 9. 6., 1877. 9. 9., 1879. 5. 8., 1879. 9. 18., 1882. 10. 8., 1883. 1. 4., 1883. 8. 2., 1887. 7. 2., 1887. 7. 9. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BRÜSZTLE, *Recensio*; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; FERENCZY Zs. JAKAB–DANIELIK JÓZSEF, *Magyar Írók. Életrajzi-gyűjtemény 2*, Pest 1858; FOGL KRISZTIÁN SÁNDOR, *Kovács Zsigmond püspök halotti címere*, Séd VIII (2022) 2: 16-17; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és abszolutizmus idejében*, Gödöllő 1932; HORVÁTH ISTVÁN–KIKINDAI ANDRÁS, *Az önkényuralom és a dualizmus kora*, Sümegi, Pécsi Egyházmegye, 153–163; KISS JÁNOS–SZIKLAY JÁNOS, *A katholikus Magyarország 1001–1901*, Budapest 1902; LOVÁSZ ZSOLT, *Dr. Kovács Zsigmond püspök élete*, Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok (szerk. Erdős Zoltán–Kindl Melinda), Pécs 2010, 167–182; LOVÁSZ ZSOLT-SÜMEGI JÓZSEF, *Egy méltatlanul meghurcolt pécsi püspök – 190 éve született Kovács Zsigmond*, Jó Hír 2010. 12. 22.; PFEIFFER; SZAUTER ANTAL–BOKOR FERENC (szerk.), *Emléklapok*, Pécs 1871; SZINNYEI, VI; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; VÁRADY FERENC (szerk.), *Baranya multja és jelene 1*, Pécs 1896.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 282–287.

LOVÁSZ ZSOLT

I.9.8. HORNIG KÁROLY (1840–1917)

Veszprém, 1888. szeptember 8. – 1917. február 9. bíboros 1912. december 2. (a Sant'Agnese fuori le mura presbiter kardinálisa 1914. május 28.)

1840. augusztus 10-én született kétgyermekes családba, Hornig von Hornburg Antal vízügyi és vasúti mérnök és Koppisch/Kopics Mária idősebb fiaként Budán, ahol apja a Pest–Bécs vasútvonal építése miatt tartózkodott. A bárói rangot „von Hornburg" előnévvel nagyapja, Hornig Lajos

ezredes kapta 1796-ban I. Ferenc királytól. A sziléziai eredetű család székhelye egy komáromi kastély volt. Apja újabb szolgálati helye miatt az elemi iskolát Lajtaújfalun (Neufeld a. d. Leitha A) végezte. A gimnázium első négy osztályát a bécsi piaristáknál, a következő kettőt a budai királyi katolikus gimnáziumban végezte. Az utolsó két, filozófiai osztályt az esztergomi főegyházmegye kispapjaként Nagyszombatban, az érseki gimnáziumban fejezte be, ahol 1858-ban kitüntetéssel érettségizett. Hidasy Kornél igazgató, későbbi szombathelyi püspök közbenjárására a bécsi *Pazmaneum* helyett a pesti Központi Szemináriumba küldték teológiát tanulni, hogy a német és a latin mellett a magyar nyelvet is tökéletesen elsajátíthassa. A teológiai záróvizsga után a pesti egyetemen a biblikum szigorlatot is letette. Már egyetemi tanulmányai alatt megkezdődött egész életén át tartó publicisztikai tevékenysége.

1862. szeptember 27-én diakónusként felvételt nyert a bécsi *Augustineum*ba, ahol október 12-én kezdte meg tanulmányait. 1862. december 10-én pappá szentelték. A ház konzervatív elöljárói értékeléseikben kezdettől fogva kritikát fogalmaztak meg vele szemben. Dicsérték ugyan „jó és korszerű prédikációit" és a szabályok betartását, felhozták azonban „nemeshez kevéssé illő viselkedését", valamint, hogy „könnyelmű pap benyomását kelti" és dohányzik. Úgy vélték, H. a spirituális életet tekintve „kényelmes és közönyös", az imában „felületes és hideg". A figyelmeztetéseket állítólag készségesen elfogadta, de ezek nem gyakoroltak rá nagy hatást. Tanulmányi elmaradásait „bonyolult családi körülményeivel" és írói tevékenységével hozták összefüggésbe. H. 1864-ben Bécsben tette le dogmatika, morál- és pasztorálteológiai szigorlatát, két egyháztörténeti elővizsgáját a házban azonban csak ismétléssel sikerült letennie. 1866 őszén, miután „nagyobb szorgalomra" intették, a tervezett doktorátus nélkül távozott Bécsből, és a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője lett. A pesti egyetemen 1869. november 25-én doktorrá avatták. Értekezésében az egyház és állam kapcsolatának Magyarországon kényes témájával foglalkozott.

1870-ben Samassa József után az újszövetségi szentírástudományok tanára lett a pesti hittudományi karon, ahol 1874–1875-ben és 1877–1878-ban a kar dékánja is volt. 1870-ben Simor János prímást teológiai tanácsadóként elkísérte az I. Vatikáni Zsinatra, ettől kezdve római tudósítója volt a püspöki kar által támogatott *Magyar Állam* c. lapnak. Nyolcévnyi egyetemi tanársága alatt élénk irodalmi tevékenységet folytatott, több folyóiratban is publikált. Munkássága felölelte a teológiai, történelmi és hitvédelmi témák sorát, és országosan ismertté tette.

1873-ban Cselka Nándortól átvette a *Religio* szerkesztését. Felújította benne a *Havi Szemlé*t, és 1874–1875-ben *Irodalmi Értesítő*t is mellékelt a lapban. Az ő idejében lett a lap a katolikus érdekek elkötelezett képviselője és a modern magyar katolikus tudományosság orgánuma. Irányadó cikkeket írt a német és amerikai egyházpolitikáról, a liberalizmusról, a zsidókérdésről és a szabadkőművességről. *Amerikai viszonyok* c. cikksorozatában a Deák-párt politikáját bírálta. Irodalmi működésének érdeme volt, hogy a kormány hosszas vitát követően elismerte: a Vallási és Tanulmányi Alap alapvetően a katolikus egyházat illeti. Magas egyházi kitüntetések mellett Simor hercegprímás 1878-ban esztergomi kanonoki kinevezést eszközölt ki számára, és megtette irodaigazgatójává. 1882-től Hidasy Kornél utódaként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a katolikus ügyosztály tanácsosa lett. 1882 végén babócsai címzetes apáttá, 1883. február 9-én scardonai választott püspökké nevezték ki, 1884-ben miniszteri tanácsos lett.

Ugyanabban az évben Trefort Ágoston kultuszminiszter számára a keresztelésekkel kapcsolatos rendeletet dolgozott ki, amely bírsággal fenyegette a szabályszegő papokat és heves vitákra adott alkalmat. A miniszter és a hatóságok hallgatólagos beleegyezésével az ilyen jellegű eljárásokat azonban többnyire addig halogatták, amíg feledésbe nem merültek. 1893-ban a főrendiházban már elítélte a saját maga által megfogalmazott rendeletet. A minisztériumban betöltött befolyásos szerepe miatt püspökjelöltnek tekintették és neve már 1886-ban felmerült a váci püspöki szék betöltésénél, azonban a káptalan nem támogatta. 1887-ben a szatmári püspökségre jelölték, de a nehéz felekezeti viszonyok miatt visszautasította a kinevezést. Ugyanabban az évben Trefort kultuszminiszter őt javasolta az uralkodónak a veszprémi püspöki székre. Ennek során kiemelte, hogy H. munkájával régóta elégedett, a jelölt „kormányzati programja" lényegében „az egyházi és az állami érdekek egyeztetéséből" áll. Simor hercegprímás támogatta egykori irodaigazgatója kinevezését és közbenjárt Luigi Galimberti bécsi nunciusnál (1887–1893) is. A kinevezésre 1888. április 18-án, a pápai megerősítésre a június 1-i konzisztóriumon került sor. Augusztusban H. szolgáltatta ki a betegek szentségét Trefort miniszternek, akivel baráti kapcsolatban volt. Ünnepélyes bevonulását és a hercegprímás ünnepélyes fogadását követően Simor János szeptember 8-án szentelte püspökké H-t Veszprémben. Közvetlenül ezután került sor a formális székfoglalásra. Három helyen megrendezett, 370 fős díszlakomája pompás nyitánya volt közel harmincéves egyházkormányzásának, amelynek során a püspökség határain túl is befolyást gyakorolt az

egyházpolitikai történésekre. Kritikus megfigyelők helytelenítették, hogy több időt tölt Budapesten, mint egyházmegyéjében.

Egyházkormányzatának első éveit főképp a magyar kultúrharc vitái foglalták le, amelyben szigorúan katolikus irányt követett. 1890-ben figyelmeztette Csáky Albin kultuszminisztert, hogy ne adja ki az elkeresztelési rendeletet, amely pénzbüntetéssel sújtotta azokat a katolikus papokat, akik megtagadják a keresztelési anyakönyvek átküldését a protestáns lelkészeknek. A rendelet miatt H. éles ellentétbe került Samassa József egri érsekkel, aki az 1890. áprilisi püspökkari konferencián a rendelet elfogadása mellett érvelt. Samassa a H-gal fennálló vita miatt nem vett részt a decemberi konferencián. Zalka győri püspökkel együtt H. azt az álláspontot képviselte a testületben, hogy a jövőben ne legyen lehetőség felmentésre vegyes házasságok esetében. Ezt az álláspontot a konferencia után kollégáinak írt körlevelében is megvédte, és májusban részletes jelentést írt a magyar egyházpolitikai helyzetről Rampolla bíboros államtitkárnak Rómába. Hajthatatlansága miatt Csáky kultuszminiszter H-t egy „esztergomi klikk" tagjának látta, amely veszélyesen hat az idős hercegprímásra. H. ezért 1891-ben nem merült fel a prímásjelöltek között. 1893-ban részt vett egy közös püspökkari körlevél megszövegezésében, és a főrendiházban a püspöki kar nevében tiltakozott a kormány egyházpolitikai programja ellen, azonban a vitatott határozatokat nem tudta megakadályozni. Az új anyakönyvi törvény életbe lépése után azonban új anyakönyvezési szabályzatot adott ki az egyházmegyei papságnak. 1894. évi nagyböjti körlevelében ismét élesen elítélte a kormány egyházpolitikai intézkedéseit.

H-t az egyházpolitikai küzdelmek megerősítették abban a meggyőződésében, hogy az egyháznak aktív szerepet kell vállalnia a közéletben. Ehhez hasznos eszköznek tűntek számára a nagy rendezvények, a katolikus nagygyűlések, továbbá az úgynevezett katolikus autonómia megvalósítása, amelynek hatásköréről és korlátairól már 1893-ban szakvéleményt készített a hercegprímásnak. A századfordulón a katolikus autonómia-mozgalom újabb lendületet vett. H. az 1900-ban tartott autonómia-kongresszuson tagja lett annak a háromtagú püspöki bizottságnak, amelynek ezzel kapcsolatos szabályozásokról kellett tárgyalnia a kormánnyal. A millennium évében, 1896 júliusában a magyar katolikus tanárok országos kongresszusán elnökölt, és e minőségében programszerű beszédeket tartott. A kongresszusi határozatok végrehajtására kijelölt száz fős bizottság tiszteletbeli elnökévé választotta. Az 1900.

évi katolikus nagygyűlésen nagy sikert aratott záróbeszédével, amelyben a katolikusok jogaiért emelte fel szavát, akiket nem szabad „másodrendű állampolgárként" kezelni. Az 1905. évi kormányválság idején Tisza Istvánt támogatta a választási küzdelemben.

Az egyházpolitikai küzdelmek tapasztalatai nagy hatással voltak H. egyházkormányzatára, és arra indították, hogy jobban megszervezze a katolikus közéletet. A káptalan segítségével megvásárolt a városban egy tágas épületet a hozzá tartozó parkkal, ezzel otthont adva egy színházteremnek és az egyesületi életnek. Itt kapott helyet például az 1895-ben alapított Katolikus Kör és a Katolikus Legényegylet. 1894-ben megalapította a *Veszprémi Hírlap*ot, amely a helyi katolikusok orgánuma lett. Országos szinten is nagy összegekkel támogatta a katolikus sajtót, különösen az *Alkotmány*t és az *Új Lap*ot. 1912-ben az ő támogatásával indulhatott el Bangha Béla jezsuita harcias katolikus folyóirata, a *Magyar Kultúra*. H. egyházkormányzása idején megtörténtek az első lépések egy Katolikus Sajtóvállalat megvalósítására, amely azonban csak később jöhetett létre.

H. alapvetően újjászervezte a plébániahálózatot, 1902-ben az egyházmegye területét 30 esperesi kerületre tagolta, amelynek központjait az aktuális infrastrukturális adottságok – például a vasúthálózat – figyelembevételével határozta meg. Püspöksége alatt két új plébániát és egy helyi káplánságot alapított, valamint kilenc kápláni és hét hitoktatói állást is szervezett. H. mint építkező és mecénás írta be magát a püspökség történetébe. Első lépése a szeminárium épületének felújítása volt, amelyhez minisztériumi támogatást szerzett. A szeminárium fenntartását biztosító 14 katasztrális hold szőlő termése a filoxéra európai pusztítása miatt súlyos kárt szenvedett, amit H. anyagilag kompenzált. Nagy hangsúlyt helyezett a papnövendékek átfogó képzésére, akiket Rómába és Konstantinápolyba küldött tanulmányútra, és a doktorátus megszerzésére buzdított. Fontos liturgikus rendelkezése volt, hogy 1892-ben új szertartáskönyvet adatott ki a *Rituale Romanum* mintájára, amelyet a pápa végül 1896-ban hagyott jóvá. 1909-ben megjelentette a *Collectio piarum precum in honorem Beatae Virginis Mariae* c. ájtatossági könyvet, 1914-ben pedig az *Officia propria Sanctorum Dioecesis Vesprimiensis* c. kiadvánnyal igyekezett előmozdítani az egyházmegyében tisztelt szentek kultuszát. 1892-ben, Veszprémben az irgalmas nővérek házában püspöki kisdedóvó intézetet, az angolkisasszonyok intézetében Mária Kongregációt alapított.

Irodalmi és tudományos tevékenységét püspök korában is folytatta. A püspöki könyvtár állományát teológiai és (irodalom)történeti művek beszerzésével több, mint 17 000 kötetre gyarapította. 1903-ban kiadta elődje, Padányi Biró Márton püspök naplóját, amelyhez jegyzeteket készített, és a püspök két római levélváltását is közölte. Bőkezűen támogatta a tudományos kutatásokat és publikációkat, különösen a történeti művek kiadását. Máig jelentős historiográfiai tette, hogy bőkezűen támogatta Fraknói Vilmost a vatikáni levéltárak veszprémi püspökségre vonatkozó középkori forrásainak felkutatásában, amelynek eredményeit a *Monumenta Romana Episcopatus Wesprimiensis* c. impozáns sorozatban jelentek meg. Közreműködésével jelent meg 1907-ben Békefi Remig *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban* c. munkája. Segítette továbbá a képzőművészetet és a neves művészeket is. Saját költségén felépíttette a veszprémi Feltámadás-templomot, amelyet a helyiek Károly-templomnak neveznek. Új templomot emeltetett Farkasgyepűn és Lajoskomáromban. 1906–1910 között Aigner Sándor műépítész tervei szerint átépíttette a székesegyházat, és a költségek kétharmad részét, 400 000 korona értékben maga viselte. Hosszú püspöksége folyamán az egyházmegye legtöbb templomát restaurálták. Évről évre 1000 koronás adományokkal támogatta a budapesti Központi Oltáregyesületet is. Nagyobb összegekkel segítette a budapesti jezsuita Jézus Szíve- és a karmelita templomot, és az ő költségén készültek a pesti Örökimádás templom püspöki stallumai és gyóntatószékei. Szoldatics Ferenccel megfestette a veszprémi püspöki kápolna Szűz Mária oltárképét, Steiner Rudolffal pedig XV. Benedek pápa arcképét. Számos testületnek volt tagja, többek között a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósága is tagjai közé választotta. A pápaság történetével foglalkozó Ludwig Pastor, akit H. 1910-ben „a legbarátságosabb módon" meghívott Veszprémbe, H-t „a művészet és a tudomány nagy mecénásaként" jellemezte. Pastor a püspöki udvartartást látva „a gazdag és hatalmas püspökfejedelmek korában" érezte magát. A statisztikák szerint H. egyházi, jótékony és hazafias célokra összesen 5 000 000 koronát áldozott. Ennek elismeréséül állami rendeket és kitüntetéseket is kapott.

A Szentszékkel kifejezetten közeli kapcsolatot tartott fenn. 1892-ben *ad limina* látogatása során, majd 1905-ben és 1913-ban, 25 éves püspöki jubileuma alkalmából részletes jelentést tett az egyházmegye helyzetéről. Szorgalmazta a római zarándoklatokat, körleveleiben ismertette a pápai enciklikákat, és

gondoskodott a péterfillérek rendszeres gyűjtéséről az egyházmegyében. 1900-ban Rampolla bíboros államtitkár egy ezüst emlékérmet ajándékozott neki a Vatikáni Apostoli Könyvtár támogatásának elismeréseként. 1912. december 2-án X. Pius H. ötvenéves, aranymisés papi jubileuma alkalmából I. Ferenc József előterjesztésére bíborossá kreálta. Címtemploma a Falakon kívüli Szent Ágnes-templom *(Sant'Agnese fuori le mura)* volt. Ezzel H. lett az első bíborosi rangú veszprémi püspök. Csernoch János – akit 1908. május 10-én H. szentelt püspökké – 1914-es bíborossá kreálásával Vaszary Kolos 1915-ös haláláig három magyar tagja volt a Szent Kollégiumnak. 1914-ben Csernoch Jánossal együtt részt vett a XV. Benedek pápát megválasztó konklávén. Közéleti fellépésének utolsó csúcspontja volt 1915 szeptembere, amikor ő végezte a korábbi hercegprímás, Vaszary temetési szertartását, valamint 1916 vége, amikor a Mátyás-templomban Zita királynét megkoronázta a házi koronával, ezzel utolsóként élve e hagyományosan a veszprémi püspököknek kijáró privilégiummal.

H. mindvégig fegyelmezetten, szigorú napirend szerint dolgozott, saját kezűleg bontotta fel postáját és maga fogalmazta meg a válaszokat. Még a halála előtti napon is böjti pásztorlevelén dolgozott. 1917. február 9-én 77 éves korában hunyt el Veszprémben, szélütés következtében. A temetési szertartást Rédey Gyula nagyprépost végezte. Holttestét az általa építtetett Feltámadás templomban (Károly-templomban) levő családi sírboltba helyezték el február 13-án. Püspöki vagyonának legfőbb örököse a püspöki pénztár volt, 500 000 koronát hagyott az egyházmegye különféle intézményeire.

• *Művei*: *De relatione Ecclesiam inter et Statu Universitatem; Instituta monastica de ipsa quoque Republica civili optima meruere*; *Egyházi beszéd, melyet Szent István király ünnepén 1877-ik augusztus 20-án a budai cs. kir. várőrség templomában mondott*, Budapest 1877; *Az egyházmegye híveihez 1888. szept. 8-án a székesegyházban mondott első főpásztori beszéd*, Esztergom 1888; *Litterae pastorales ad venerabilem clerum dioeceseos Vesprimiensis die 8. Sept. 1888*, Veszprém 1888; *Padányi Biró Márton Naplója*, Veszprém 1903. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, IV, 1101–2; ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 509–510. • *Források*: VÉL H/1– 2 Pfeiffer János hagyatéka; VÉL Hornig Károly személyi hagyatéka, Processus informativus 1888. május 12., Relatio ad limina 1892, Rampolla-levelek 1890–95, Autonómia-iratok, 1890-es püspökkari konferencia iratai; VÉL Litterae circulares 1913/3; VÉL Acta diocesanea 2718/1907; VÉL Püspöki kinevezések 112–125; PL Simor secr. 1884. No. 36; PL Vaszary Cat. Dc. No. 1213/1893; MNL OL Pápay hagyaték, Hornig

Károly emlékirata; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. 4; *Prager Abendblatt* 24. 8. 1888; *Das Vaterland* 6. 9., 10. 9., 11. 9. 1888; *Linzer Volksblatt* 11. 3. 1893; *Pester Lloyd* 7.– 9. 7. 1896, 10. 2. 1917; *Veszprémi Napló* 1913. 9. 7. [*Huszonötéves püspöki jubileum 1888–1913*] • *Irodalom*: Ádám, *A veszprémi székesegyház*, 495–518; Eckhardt Ferenc, *A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935, 59; HC VII–IX; Hegedűs András, *A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában (1867–1918)*, Budapest 2001, 89, 90; Hermann Egyed, *A Hittudományi Kar története 1635–1935*, *I*, Budapest 1938, 400, 409, 434; Hermann, *A katolikus egyház*, 460–461; Huchthausen Lajos, *Bilingérezések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből*, Veszprém 2009, 3–6; *La Gerarchia Cattolica e la Famiglia Pontificia*, [szerkesztő? hely?] 1922, 65; Pfeiffer János, *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950)* (szerk. Adriányi Gábor) (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII), München 1987, 25–28; Pfeiffer János, *Veszprémi művészek és mecénások a századelőn*, Veszprém 1994; Salacz Gábor, *A magyar kultúrharc története 1890–1895*, Bécs 1938, 26, 29, 47, 51, 58, 68, 253, 277, 350; Salacz, *Egyház és állam*, 83–83, 99, 110, 120, 167, 203; Simon György, *Emlékezés br. Hornig Károly bíboros püspökről*, Veszprémi Hírlap 1940. 8. 11., 3; Sturm, 1905–1910, 18–19; Tragor Ignác, *Vác vidámsága*, Vác 1923, 102; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; Veszprémi Szemle 19 (2017) 2: 3–122.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 287–292.

Rétfalvi Balázs

I.9.9. Rott Nándor (1869–1939)

Veszprém, 1917. október 4. – 1939. március 3.

1869. december 23-án született a morvaországi Bodenstadtban (Potštát CZ), Rott Nándor Fejér vármegyei erdész és Zeiner Leopoldina szülőktől. A gimnázium első hét osztályát Budapesten a piaristáknál, a nyolcadik osztályt Esztergomban a bencéseknél járta, ahol 1890-ben érettségizett. Simor János esztergomi érsek Rómába küldte tanulni, ahol 1890–1897 között a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként a *Gregoriana* pápai egyetemen végezte filozófiai és teológiai tanulmányait. 1896. október 28-án Lucidus Maria Parocchi bíboros, albanói püspök szentelte pappá Rómában. 1897-ben az esz-

tergomi szeminárium filozófia és pedagógia tanárává nevezték ki. 1899-től főegyházmegyei cenzor és az Aquinói Szent Tamás Társaság rendes tagja.

1902-től udvari káplán Bécsben, ahol 1908-ig spirituálisként részt vett a bécsi *Augustineum (Frintaneum)* vezetésében. Ezzel ő volt a ház elöljáróságának első Rómában végzett tagja ebben az eredetileg az államegyházat szolgáló intézményben. Emellett egy bécsi lánynevelő intézet igazgatója (1906-tól) és a jeruzsálemi osztrák–magyar zarándokház kuratóriumi tagja volt. Ezekben az években Magyarországon is jelen volt és többször fellépett az egyházi nyilvánosság előtt. 1903-ban elkísérte Vaszary Kolos hercegprímást a római konklávéra, amiről részletes feljegyzéseket készített. 1907. augusztus 20-án a Szent István-napi ünnepségen programbeszédet mondott a budavári koronázótemplomban *A csoda és a természettudomány* címmel, amely később nyomtatásban is megjelent. Ebben a vallás és a tudomány viszonyát vizsgálva arra az álláspontra jutott, hogy semmilyen kompromisszum sem lehetséges a „modernizmussal".

1908-ban esztergomi kanonokká nevezték ki, ezzel egyre komolyabb feladatokat kapott és gyorsan emelkedett az egyházi ranglétrán. 1908-tól a teológiai cenzúráért felelős úgynevezett Vigilancia-bizottság tagja lett a főegyházmegyében, 1910-ben felvették („bekebelezték") a budapesti egyetem hittudományi karának doktorai közé, majd 1911-ben a Központi Szeminárium rektorává nevezték ki. A cenzúrabizottság tagjaként 1910-ben és 1911-ben vitatott szakvéleményeket készített Prohászka székesfehérvári püspök műveiről, amelyben a szerzőt teológiai „túlzásokkal" és „pontatlanságokkal" vádolta. A szakvéleményeket a bizottság jegyzőkönyveivel együtt Vaszary Kolos esztergomi érsek felterjesztette a Szentszékhez. 1912-től a középiskolai hitoktatók felügyelője. A magyarországi albizottság tagjaként részt vett az 1912. évi bécsi Eucharisztikus Világkongresszus előkészítésében. 1914-ben megbízást kapott a budapesti lelkigondozás – pontosan nem definiált – „főfelügyeletére". 1916-tól a Magyar Történelmi Társulat tagja. 1916-ban segédkezett IV. Károly király koronázásakor. E belső egyházi feladatokkal párhuzamosan R. folyamatosan részt vett az ország katolikus közéletében. Számos beszédet tartott egyesületekben, amelyekben szociális kérdéseket tárgyalt, bírálta a „liberális államot" és gazdaságpolitikát, és hangsúlyozta a katolikus nevelés értékét. 1909-ben az Országos Pázmány Egyesület ülésén a korabeli magyar irodalom aktuális irányzatait bírálta. Számos cikket, értekezést és szentbeszédet közölt

különböző folyóiratokban. *Az assisi szellem*, *Krisztus szamarián szelleme* c. tanulmánya kéziratban maradt.

Csernoch hercegprímás támogató véleménye alapján 1917-ben Jankovich Béla kultuszminiszter R-t javasolta a veszprémi püspöki székre. A hercegprímás kiemelte R. tudományos előmenetelét, aktív társadalmi és egyesületi tevékenységét, valamint a főkáptalan gazdasági referenseként szerzett adminisztratív gyakorlatát. A kultuszminiszter kiemelte továbbá, hogy R. sikeresen vezette a Központi Szemináriumot, és „az egyházi érdekek önfeláldozó képviselete során" politikai tekintetben mindig „teljesen tapintatos, szenvedélyektől mentes irányt" követett. A fiatal Károly király a javaslatot 1917. május 16-án fogadta el. A kánoni eljárást Valfre de Bonzo bécsi nuncius (1916–1919) folytatta le júniusban, a pápai megerősítésre július 12-én került sor. R-t Csernoch János hercegprímás szentelte püspökké szeptember 23-án a budapesti Egyetemi templomban. Püspöki jelmondata: *Pro lege et grege* („a törvényért és a hívekért"). Ünnepélyes székfoglalójára 1917. október 4-én került sor Veszprémben. A püspöki szék betöltése alkalmából a hercegprímás javaslatára a püspöki menzajövedelmek nyolcad részét, azaz 3200 hold birtokot áttagoltak a rosszul dotált székesfehérvári püspökség területére.

R. egyházkormányzatának első éveit beárnyékolta az I. világháború, melynek költségeihez jelentős összegekkel kellett hozzájárulnia. Az egyházmegyei pénzügyi alapok nagy részét hadikölcsön-kötvénybe kellett fektetnie, amelyek később szinte teljesen megsemmisültek. A háború után súlyos belpolitikai feszültség árnyéka vetült a történésekre. 1919. január végén a püspöki kar négy püspöktársával együtt kinevezte R-t az úgynevezett Katolikus Tanács Intézőbizottságába, a kormány szekularizációs törekvéseinek megakadályozására. R. az ülésen élesen bírálta az alsópapságból verbuválódott Papi Tanácsot. Úgy ítélte meg, hogy az „bolsevik szellemiségű", ami „tömeges aposztáziához" vezet, ezért annak feloszlatását követelte. A Tanácsköztársaság megalakulása után, 1919. március 25-én megtiltotta fiatal papjainak, hogy belépjenek a szakszervezetekbe, és felszólította őket, hogy ne alkalmazkodjanak a politikai viszonyokhoz. 1919. április 1-én közismerten kritikus magatartása miatt Lusztig Arnold, Veszprém vármegyei politikai megbízott tűsznak nyilvánította több papjával és civilekkel együtt. A rendelkezés szerint naponta jelentkezniük kellett a vármegyei bizottságnál, és halálbüntetés terhe mellett garantálniuk kellett a város és a környék biz-

tonságát és nyugalmát. R. már az első találkozó után felmentést kapott a napi megjelenési kötelezettség alól. Az egyházi vagyont fenyegető államosítással szemben április közepén egyházközségek alapítására szólította fel híveit, hogy ezzel biztosítsa a tulajdonjogot. A körlevél miatt Lusztig népbiztos le akarta tartóztatni, de felettesei nem engedélyezték neki az intézkedést. A hónap végén R. közbenjárt több letartóztatott civil érdekében. A Tanácsköztársaság bukása utáni antiszemita hullám idején R. több püspökhöz hasonlóan fellépett a zsidóellenes kihágások ellen és 1921-ben a devecseri rabbi előtt szót emelt a „hithű zsidók" és a felekezeti béke védelmében. A liberális sajtó Prohászka Ottokárral szemben R-t a felekezeti béke mintapüspökének tartotta.

A királyságnak a trianoni békeszerződés következtében történő szétdarabolása súlyosan megrázta R-t. Hanauer váci püspökkel együtt 1919 augusztusában Rómába utazott, hogy a Szentszéknél kieszközölje a magyar püspökségek integritásának megőrzését. Csupán a fenyegető diszmembrációk elhalasztását tudta elérni. A trianoni békediktátum aláírása után 1920 júniusában gyászmisét mutatott be a veszprémi székesegyházban, és szentbeszédében részletesen elemezte a magyar állam szétesésének okait. A későbbiekben szigorúan legitimista álláspontot képviselt. 1922 áprilisában gyászmisét tartott az elhunyt uralkodóért, és emlékére a következő években augusztus 15-én főpapi misét mutatott be Tihanyban a királyhűek nagygyűlése alkalmával. Rendszeres levelezésben állt a királyi családdal és két alkalommal meg is látogatta a baszk Lequeitióban. Ő keresztelte meg az 1921-ben született Sarolta főhercegnőt, a király utolsó előtti gyermekét. R. ezekben az években többször esketett nemesi körökben. A liberális oldal kritikáját váltotta ki R-nak az az álláspontja, miszerint a főkegyúri jog a király személyéhez kapcsolódik, tehát aktuálisan „szünetel", és ezzel az általános egyházjog van érvényben. Ennek megfelelően 1921-ben tüntetőleg kinevezett két címzetes apátot. A legitimizmus azonban nem akadályozta meg R-t abban, hogy alkalmanként együttműködjön a kormánypárttal. Szorgalmazta egyházmegyéje papságának politikai szerepvállalását. Később támogatta a Független Kisgazdapártot, és delegálta a párthoz Varga Béla balatonboglári plébánost, a Nemzetgyűlés későbbi elnökét. Igyekezett meggátolni a protestánsok közéleti befolyását, több alkalommal vétót emelt Kenessey Pongrác veszprémi főispáni kinevezése ellen. 1917–1918-ban, majd 1927-től ismét *ex officio* tagja lett a főrendiháznak, ahol a Közjogi és Törvénykezési Bizottságban tevékenykedett.

Éveken keresztül tevékeny tagja volt a püspöki karnak, az üléseken számos alkalommal felszólalt pénzügyi, oktatási és általános vallási kérdésekben. Több alkalommal közvetítette a magyar püspöki kar kéréseit a Szentszék felé. Az ő fellépésének is volt köszönhető, hogy Palesztina angol megszállása után is sikerült megtartani egyházi kézben a jeruzsálemi zarándokházat.

A háború utáni katolikus reneszánsz idején a püspökség egyházi élete R. kormányzatának köszönhetően dinamikus fejlődésnek indult. Az egyházmegyés papság létszáma közel 20%-kal megnőtt, a papnövendékek létszáma a világháborút követően megkétszereződött. R. ezzel összefüggésben egy emelettel kibővítette a nagyszemináriumot, amelynek kápolnáját Goszthony Mária freskóival is felékesíttette. Bruno Buchwieser bécsi építészt új, impozáns szemináriumi épület tervezésével bízta meg, a megvalósításra azonban nem került sor. R. ugyanakkor arra is törekedett, hogy emelje a képzés szellemi és lelki színvonalát. A szemináriumban római mintára bevezette a filozófia és a gregorián ének tanítását. A teológusok közül átlagosan húszan tanultak a budapesti, a bécsi, az innsbrucki vagy a római egyetemeken, és 1933-ban már száz papnövendék működött az egyházmegyében. Püspöksége idejében épült a hévízi Papi Otthon és a veszprémi Szent Vince Otthon. Az egyházmegyei papok és alkalmazottak nyugdíjalapjának kiegészítésére alapítványt hozott létre. 1924-ben és 1927-ben új szabályzatot adott a székeskáptalannak. 1937-ben újjászervezte az egyházmegyei papi missziós egyesületet. Rendeztette a püspöki levéltárat és a könyvtárat, amelyet 10 000 kötettel gyarapított.

A háborút követő vallási fellendülés magával hozta a szekták terjedését is, amelyek ellen R. 1923-ban körlevelet adott ki. 1923-ban és 1934-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, amely az aktuális kérdéseket három témakör (papság, szentségek, egyházkormányzat) köré csoportosítva tárgyalta. A nyomtatásban megjelent zsinati határozatok kiemelték a katolikus egyesületek és szociális szervezetek jelentőségét, a papság közéleti részvételének fontosságát, és a keresztény pártok támogatására buzdítottak. 1929-ben körlevélben szólította fel papságát a kereszténységszocialista mozgalom támogatására, és szorgalmazta a bányalelkészi hálózat kiépítését. Fejlesztette az egyházmegyei könyvkereskedést és a nyomdát, amelynek új székházat is adott. Támogatta a szerzetesrendek letelepedését és intézményalapításait, különösen a női rendekét. Kiépítette, felújította és kibővítette az egyházi elemi iskolák hálózatát. Támogatta a fiatalság, különösen a lányok vallásos

nevelésére irányuló „missziókat". Az 1930-as években létrejöttek a Katolikus Akció helyi szervezetei, többek között a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága) és a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége).

Az egyházmegye állapotáról, amelynek minden plébániáját többször is végiglátogatta, négyszer tett jelentést a Szentszéknek (személyesen 1923-ban, 1928-ban és 1933-ban; 1938-ban segédpüspöke által). A Szentszék intenciójának megfelelően a kegyúri rendszer fokozatos felszámolására és a plébániák anyagi önállóságának megteremtésére törekedett. 1918–1939 között 29 új plébánosi és 20-nál több kápláni állást szervezett. A korszakban 26 új templom épült, és többet megnagyobbítottak. Megszervezte a balatoni nyaralók pasztorációját, e célból a part mentén hét új plébániát építtetett és kialakította az úgynevezett nyári kápolnák hálózatát, ezért R-t a „Balaton püspökének" is nevezték.

R. nevéhez több közérdekű építkezés és megrendelés kapcsolódik. 1930-ban, a Szent Imre-emlékévben felújíttatta a székesegyház külsejét és Schwartz Antal soproni művésszel megfestette Szent Imre oltárképét. Az emlékévre Karl Joseph Schulte kölni bíboros érsektől kölcsönkérte Szent Imre aacheni ereklyéjét a veszprémi székesegyház számára. 1937–1938-ban felépítette a veszprémi Szent Margit-templomot, helyreállította a püspöki palotát, a Gizella-kápolnát és a sümegi püspöki kastélyt, és Mauro Pellicioli bergamói mesterrel restauráltatta a sümegi plébániatemplom Maulbertsch-freskóit. Nagyobb összeggel segítette a székesfehérvári Prohászka-templom építését és egyházmegyéjének több épülő templomát. Jelentős anyagi ráfordítást igénylő intézkedéseit a püspökség gazdálkodásának konszolidációja alapozta meg. A háború és az infláció, a székesfehérvári egyházmegyéhez történő átcsatolások, valamint Nagyatádi Szabó István földreformja jelentős anyagi kárt okozott az egyházmegyének. R-nak sikerült a megmaradt birtokok jövedelmezőségét korszerűsítéssel biztosítani. 1917-től kezdődően fokozatosan saját kezelésébe vette vissza a püspökség szinte teljes mértékben bérbe adott, 20 000 holdnyi földtulajdonát. Ezzel összefüggésben megnövelte a gazda- és erdőtisztek, az állandó és időszaki munkások létszámát. Az új gazdasági egységeket megfelelő állatállománnyal és gépekkel látta el.

R. élete során számos kitüntetésben részesült. Közvetlen és alázatos püspökként volt ismert, aki szívesen beszélgetett az utcán az egyszerű hívekkel. 1938-ben betegségére hivatkozva kieszközölte a Szentszéknél egy koadjutor,

illetve segédpüspök kinevezését a híres szónok, Tóth Tihamér személyében. 1939. március 3-án, 72 éves korában hunyt el Veszprémben, erős influenza következtében. A temetési szertartást Tóth Tihamér végezte a székesegyházban, a gyászmisét Hanauer István váci püspök mondta az Árpád-házi Szent Margit-templomban, amelynek sírboltjába temették. Végrendeletében minden vagyonát az egyházmegyére hagyta azzal a szándékkal, hogy azt templomok építésére és plébániák alapítására fordítsák.

• *Művei*: *A csoda és a természettudomány*, h. n. 1907; *A mai szépirodalom téves irányzatai*, h. n. 1909. • *Műveinek jegyzéke*: VÉL H VI/22, 24; Pfeiffer, 48.• *Források:* VÉL Rott Nándor személyi iratai; VÉL AD 5061/1917, 3720/1923, 4160/1928, 6392/1938, 1282/1939; VÉL Litterae Circulares 1923. IX. 83., 1928. VII. 43., 1939. I. 2.; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Schem. Viennen. 1908/1909*; Freissberger Gyula (szerk.), *Országgyűlési Almanach 1927*, 351–53; *NÚ* 1939. 3. 7. és 1939. 3. 12.; *Veszprémi Hírlap* 1939. 3. 5. és 1939. 3. 12. (2– 3); *Reichspost* 11. 4., 20. 6. 1917, 6. 6. 1921; *Jüdische Presse* 24. 6. 1921; *Pester Lloyd* 17. 3. 1922. • *Irodalom*: Adriányi Gábor, *Prohászka és a római Index*, Budapest 2002; Durucz Péter, *A veszprémi egyházmegye Rott Nándor püspöksége idején (1917–1939)*, Piliscsaba 1998; Gárdonyi Máté, *A Veszprémi Egyházmegye a XX. században*, Magyar Kurír 2009. 9. 22.; Gárdonyi Máté, *Huszadik századi kihívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*, Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs), Veszprém 2010, 275–298; Gergely, *A katolikus egyház*, 11, 75–6, 110, 215, 225; Guntheil Jenő, *A kommunisták uralma Veszprémben*, Veszprém 1920; Gyurgyák János, *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest 2005, 115; HC VII–IX; Huchthausen Lajos, *Bilingérezések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből*, Veszprém 2009, 6–10; Keller Mária, *Az Actio Catholica indulása Veszprémben Rott Nándor püspöksége idején 1933–1939*, Piliscsaba 1999; Körmendy József–Rajczi Pál, *Rott Nándor veszprémi püspök bérmálási feljegyzései (1921–1938)*, Veszprém 2000; Latorcai Csaba, *A katolikus főpapok munkája az országgyűlés felsőházában 1927-től a Bethlen-kormány bukásáig*, Egyháztörténeti Szemle, 3 (2002) 1. sz.; N. N., *Rott Nándor 20 éves veszprémi püspöksége*, Veszprém 1937; Pfeiffer, 47–50; Tusor, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 272– 297.

Rétfalvi Balázs

Prímási, metropolitai és érseki székhely
Metropolitai és érseki székhely
Püspöki székhely
Egyházmegye határa
VARADIEN. Egyházmegye neve
Morva
Vág
Dana (Danubio)
Bécs
Nyitra
Besztercebánya
NITRIEN.
NEOSOLIEN.
Garam
SCEPUSIEN.
Szepeshely
Rozsnyó
Kassa
CASSOVIEN.
ROSNAVIEN.
Bodrog
Tisza
Prut
SATMARIEN.
Szatmárnémeti
STRIGONIEN.
Ipoly
Esztergom
Vác
Eger
AGRIEN.
IAURIEN.
Győr
Buda
ALBA-REGALEN.
Mura
Rába
Szombathely
Veszprém
Székesfehérvár
VACIEN.
Duna
Körös
Várad
Szamos
Maros
SAVARIEN.
Dráva
Mura
VESPRIMIEN.
Kalocsa
VARADIEN.
TRANSILVANIEN.
Száva
Drága
Pécs
Gyulafehérvár
Zágráb
ZAGRABIEN.
QUINQUE-ECCLESIEN.
COLOCEN.-BACHIEN.
Temesvár
Maros
Ol
Tisza
CHANADIEN.
Una
Diakóvár
Temes
Zengg
SEGNIEN.-MODRUSIEN.
BOSNEN.-SIRMIEN.
Drina
Száva
Méretarány: 1:4.500.000
Magyarország egyházmegyéi 1853–1918 (Ritus Latini)

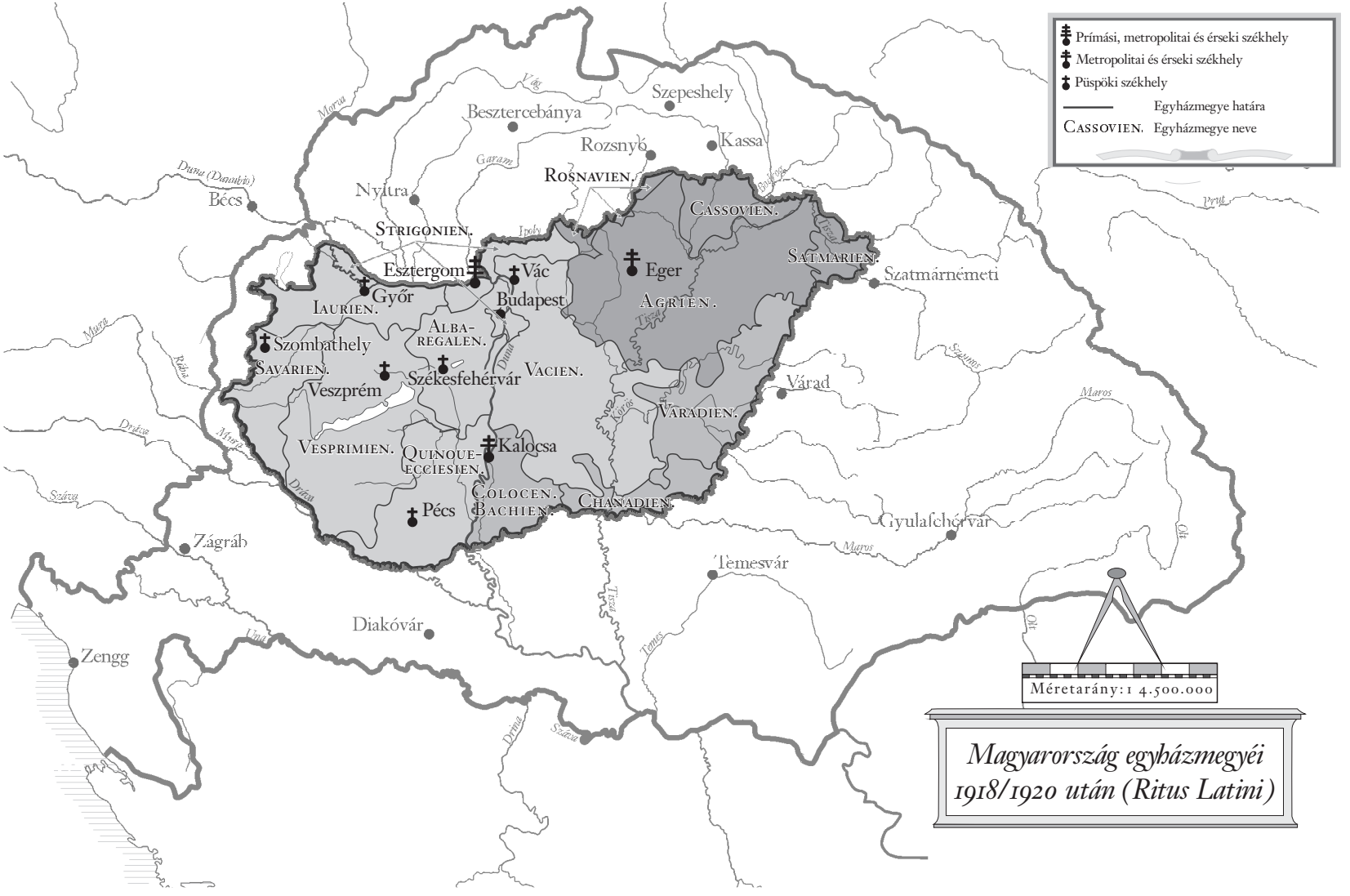
Prímási, metropolitai és érseki székhely
Metropolitai és érseki székhely
Püspöki székhely
Egyházmegye határa
CASSOVIEN. Egyházmegye neve
Méretarány: 1 4.500.000
Magyarország egyházmegyéi 1918/1920 után (Ritus Latini)
Duna (Dunaújváros)
Bécs
Morva
Vág
Besztercebánya
Szepeshely
Rozsnyó
Kassa
Garam
Nyitra
ROSNAVIEN.
Bodrog
Tisza
CASSOVIEN.
Prut
Ipoly
STRIGONIEN.
SATMARIEN.
Szatmárnémeti
Esztergom
Vác
Eger
Győr
Budapest
AGRIEN.
IAURIEN.
Mura
ALBA-REGALEN.
Szombathely
Rába
Duna
SAVARIEN.
Székesfehérvár
VACIEN.
Szamos
Várad
Veszprém
Maros
Körös
VARADIEN.
Drávia
Mura
VESPRIMIEN.
QUINQUE-ECCLESIEN.
Kalocsa
Száva
Drava
COLOCEN.
BACHIEN.
CHANADIEN.
Pécs
Gyulafehérvár
Zágráb
Temesvár
Ok
Tisza
Diakóvár
Una
Zengg
Temes
Drina
Szávа

II.
KALOCSA-BÁCSI EGYHÁZTARTOMÁNY
PROVINCIA COLOCENSIS ET BACSIENSIS

II.1.
KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE
ARCHIDIOECESIS COLOCENSIS ET BACSIENSIS

II.1.0. A kalocsa-bácsi főegyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

I. (Szent) István király legelső, 1009 előtti (valószínűsíthetően 1002-höz köthető) alapításai közé tartozik Kalocsa, közvetlenül Esztergom és Veszprém után. Főegyházmegyei státuszára két magyarázat is született. Az egyik szerint az Árpádok fontos központjában, Kalocsán kezdetben püspökség létesült, és főpapjának, a II. Szilveszter pápától István fejedelemnek királyi koronát hozó Asztriknak köszönhetően lett érsekség, mert ő mint *Ungrorum Archiepiscopus* (a magyarok érseke) három évig kormányozta Esztergomot és onnan az érseki címet megőrizve térhetett vissza Kalocsára. A másik feltevés szerint I. (Szent) István eleve két érsekséget hozott létre. Mindazonáltal mindkét hagyomány az érseki címmel rendelkezők sorában egy ilyen nevű embert ismer, azonban valószínűleg két külön személyről lehet szó. A bácsi püspökség kezdetei homályosak. Máig vitatott, vajon I. (Szent) László király 1085-ben ezt mint érsekséget újra megalapította, vagy oda csak a székhelyet helyezte át Kalocsáról, ellensúlyozandó a szomszédos Bizánci Birodalom egyházának hatását. A két egyházmegye legkésőbb a 12. században egyesült, a főegyházmegye 1968-ig a kánonilag egyesített kalocsa-bácsi érsekség nevet viselte. Az egyesült egyházmegye élén egy érsek állt, de évszázadokon át két székhelye volt: északon Kalocsa, délen Bács (Bač SRB). Az érseki központnak ez a furcsa kettőssége Mohácsig (1526) fennmaradt. A legújabb kutatások megállapították, hogy a székesegyházak védőszentjei Bácson Szent Pál, Kalocsán viszont vélhetően Nagyboldogasszony voltak. A nem hivatalos, gyakori elnevezés már a kora újkortól kezdve kalocsai érsekség, illetve érsek.

A másfél százados török uralom a magyar lakosság megfogyatkozását, és a délszláv népek betelepedését hozta. Az érsekek nem tartózkodhattak egyházmegyéjük területén, és a lelkipásztorkodást – mivel egyházmegyés pap alig akadt – bosnyák ferences szerzetesek végezték. A török hódoltságot követően (1691) az érsekség területén is megindult az újjáépítés. A folyamatot Patachich Gábor (1733–1745), a romokban heverő Bács helyett Kalocsára visszatért érsek kezdte, és Patachich Ádám (1776–1784) érsek fejezte be.

A 18. században számos falu, főként a Bácskában, német telepeseket fogadott be, de horvátok, bunyevácok és sokácok is érkeztek nagy számban. A század derekára megépült a Mária mennybevétele (Nagyboldogasszony) tiszteletére szentelt jelenlegi székesegyház, a nagyszeminárium és végül az érseki rezidencia. A barokk század végére a hatalmas kiterjedésű érsekség benépesült és újjáépült, mindössze a régi déli székhely, Bács vára maradt romokban. Kollonich László (1787–1817) érsek hagyatékából jött létre az úgynevezett egyházmegyei nagyalap a plébániák, tanítók és a szeminárium segítésére. Az érsek támogatta a jezsuita történetíró, Katona István munkásságát, aki 1779-től 42 kötetben jelentette meg a Magyar Királyság történetéről szóló munkáját *Historia critica* címmel. A nagyszabású alkotás a magyar historiográfia alapműve. Katona gondozta a Patachich Ádám érsek által 1784-ben alapított Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárat *(Bibliotheca Metropolitanae Ecclesiae Colocensis)*, amely több mint 800 kötet kéziratos gyűjteményt, valamint 64 középkori kódexet őriz.

Kalocsa lakosainak száma 1700–1703-ig 500–600 körül volt. 1761-ben már 2401, 1772-ben 3555, 1782-ben 3700, 1816-ban 4392, 1829-ben 6043, a század végére kilencezer. A hatalmas kiterjedésű föld újraművelése és a térség betelepítése ellenére az érsekség és Kalocsa már nem tudta régi jelentőségét visszanyerni. Az alacsony lélekszám is indokolja, hogy 1871-ben Kalocsa elveszítette mezővárosi rangját, és nagyközséggé minősítették vissza (1921-től a státusza ismét város). Az egyházmegye pártfogója a 18. századtól Szent István király; tiszteletének kezdete nem köthető konkrét évszámhoz, csak egyszerűen hagyománnyá vált.

Az érsekek a középkorban országos tisztségeket is viseltek: vezették a királyi kancelláriát, később pedig 1776-ig a bodrogi és a bácsi vármegye főispáni tisztét is ellátták. A méltósággal számos további előjog társult, amelyek ugyan az évszázadok során veszítettek jelentőségükből, azonban ennek ellenére gondosan őrizték. Így például a kalocsa-bácsi érsek végezhette a prímási szék üresedése esetén a királykoronázást. Kánonilag nem állt a prímás

joghatósága alatt. Ezért a kalocsa-bácsi érsek és megyéspüspökei nem voltak kötelesek a prímás által egybehívott zsinaton megjelenni; a prímási széket nem tekintették fellebbezési fórumnak, hanem a kalocsa-bácsi érsek ítéletétől közvetlenül a római Kúriához törekedtek fellebbezni; a prímás a kalocsa-bácsi érseki tartományban nem bírt felügyeleti joggal és főpapi kiváltságokkal. A prímások e törekvésekkel rendre szembementek, s az országos törvényekkel biztosított politikai elsőbbségüket és kiváltságaikat érvényre juttatták.

Az érsekség területe és népessége

A 13. században a metropólia befolyása idővel kiterjedt egészen Boszniáig, illetve Kninig és a Szerémségig. Az egyházmegye területe a 18–19. században Bács-Bodrog vármegyét, Pest vármegye déli területeit és a Kiskunság egy részét foglalta magában mintegy 6700 négyzetkilométeren. Természetes határai kelet felől a Tisza, nyugat és dél felől a Duna folyók, északon a határ a Dunától Solt vonalában indult, s innen lejtve haladt délkeleti irányban a Tiszáig, ahová Szeged alatt érkezett (a szegedi főesperesség a 18. században került át a csanádi püspökséghez). Trianon után (1920) a kalocsa-bácsi főegyházmegye elveszítette területeinek közel háromnegyedét.

A kalocsa-bácsi érsekség felekezeti megoszlása

	Össz.	**r. kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**ort.**	%	**izr.**	%
1820	464494	310299	*67*	29006	*6*	16499	*4*	103731	*22*	4959	*1*
1845	590915	355474	*60*	51922	*9*	35601	*6*	131591	*22*	9675	*2*
1875	700377	450602	*64*	63598	*9*	39579	*6*	120307	*17*	19119	*3*
1887	728033	469837	*66*	66700	*9*	41271	*6*	121245	*17*	21165	*3*
1911	964546 (+108%)	662613	*69*	-	-	-	-	-	-	-	-
1910 (orsz.)	18 M	9 M	*49*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	2,3 M	*143*	0,9 M	*5*

Források: 1820., 1845., 1875., 1887. évi sematizmusok, Atlas Hierarchicus, 1913.

1820 és 1910 között a lakosság lélekszáma megkétszereződött, ami szemmel látható eltolódásokhoz vezetett a felekezeti összetételben. Az 1820. évi adatokhoz képest a század közepéig jelentősen nőtt a két protes-

táns felekezet tagjainak és az izraelita vallásúak száma, miközben az ortodoxoké stagnált. A két protestáns felekezethez tartozók száma viszont még együtt is kevesebb, mint az országos átlag. Másik jellegzetesség, hogy ezen a területen az evangélikusok – az országos tendenciához képest fordítva – többen voltak a reformátusokhoz képest. A század második felében az evangélikusok, reformátusok és zsidók aránya állandósult, miközben a katolikusoké egyértelműen emelkedett és végül az 1820. évi százalékos arányt meghaladta. A második legnépesebb felekezet mindvégig az ortodox. A „köztes felekezetű" görögkatolikusok mintegy egy százalék alatt képviseltették magukat (1845-ben 6626, 1875-ben 7159 fő), ezért a táblázatban nem tüntettük fel őket, ráadásul 1820 körül a latin szertartású katolikusok közé sorolták be és kezelték őket egységesen római katolikusként. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 301.)

A kalocsa-bácsi egyháztartomány

A kezdetektől a 18. század végéig a kalocsa-bácsi egyháztartományhoz tartoztak (nyugatról keletre haladva) Zengg-Modrus, Zágráb, Diakovár (Bosznia-Szerém), Csanád, Nagyvárad és Erdély püspökségei. A 19. és 20. században ez a befolyási övezet nagymértékben csorbult. 1853-ban Horvátország egyházszervezetileg teljesen különvált Magyarországtól: a bécsi kormány a zágrábi püspökséget a Szentszékkel érseki rangra emeltette, azt Esztergom és Kalocsa tiltakozása ellenére kiszakították a magyar egyház kötelékéből. A kalocsa-bácsi érsekséghez ettől kezdve csak az erdélyi, a csanádi és a nagyváradi püspökség tartozott. Az első világháború után ismét jelentősen módosult az érsekség területe, így az 1929-ben Romániával kötött vatikáni konkordátum következtében a romániai három római katolikus egyházmegye (Gyulafehérvár, Nagyvárad és Temesvár) kikerült az alárendeltsége alól. Mindezek következtében az érsekség nemcsak területének háromnegyedét veszítette el az ország déli és keleti részén, hanem korábbi nagy jelentőségét is. Az új államhatárok túlsó oldalára került 89 plébániából a Szentszék 1923-ban megszervezte a szabadkai (bácsi) apostoli adminisztratúrát, amit Róma 1968-ban önálló szabadkai püspökséggé nyilvánított. (A hajdani székhely, Bács városa ezzel végleg egy másik egyházmegye része lett, és ettől fogva nem viselték a bácsi címet megnevezésükben a kalocsai érsekek.) 1930-tól már csak a csanádi püspökség tartozott a kalocsai egyháztartományhoz. A kalocsai érsekség, mint hivatalos elnevezés 1968 és 1993 között élt. 1993-tól II. János Pál pápa *Hungarorum gens* kezdetű bullájával módosultak az egyházmegyei határok, és megszületett a kalocsa-kecskeméti főegyházmegye,

amelynek területe a korábbi váci egyházmegye déli részeivel gyarapodott, és lényegében megegyezik Bács-Kiskun vármegye területével. *Suffraganeus*ai a pécsi és szeged-csanádi püspökségek.

A főegyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Az érsekség felállításával egy időben Kalocsán székesegyházi káptalan is létrejött. A török idők viszontagságai után 1738-ban került sor a káptalan tényleges visszaállítására. Ugyanebben az évben, augusztus 14-én szentelte fel Patachich Gábor érsek az új székesegyház szentélyét (az épület hajójának építése az 1750-es évekig elhúzódott). A helyreállított káptalan tagjainak számát Batthyány József érsek 1761-ben ötre, Patachich Ádám érsek 1776-ban kilencre, majd tízre egészítette ki. A székeskáptalan anyagi helyzetén I. Ferenc javított, aki 1832-ben az érseki javadalomból hat falut és öt pusztát a káptalannak adományozott. A káptalan 1834-ben vette át birtokait, akkortól kezdődően gazdálkodott itt az 1945-ös földreformig.

Az érsekséget a középkori öt főesperesség helyett a 18. századi újjáépítéstől kezdve csak három főesperességre – székesegyházi, bácsi és tiszai – osztották fel. Haynald Lajos érsek 1869-ben az esperesi kerületek számát hattal megemelte, s ezzel működőképesebbé, mozgathatóbbá tette a papságot. Lényegében az egyházmegye egész intézményrendszerét megreformálta, önálló szervként, külön hatáskörrel és iratkezeléssel működött az Érseki Hivatal, az Érseki Főszentszék, a Főegyházmegyei Tanfelügyelőség, az Érsekuradalmi Jószágigazgatóság és az Alapítványkezelő Hivatal.

1820-ban 178 katolikus pap 98 plébániát és 116 leányegyházat látott el. A plébániák száma 1830-ban 99, 1842-ben 103 volt. 1881-ben 112 plébániáról és 201 filiáról 231 pap gondoskodott. Az egyházmegyés papok száma 1911-ig emelkedett (290-re), addig a szerzetes papok száma 121-ről (1887) 61-re csökkent (1911); akkor 127 plébániát kellett ellátni. A század közepe óta egyenletesen növekedett a női szerzetesek száma: 34 év alatt 166-ról (1887) 560-ra (1911) emelkedett, és ezzel 128 fővel meghaladták férfi szerzetesek számát (560:432).

1869-ig 10, utána 16 esperesi kerületbe tagolódtak. Az érsekség soknyelvűsége visszatükröződik az istentisztelet során használt nyelvekben: az 1842 előtti 99 plébániából 41 helyen (41%) csak magyarul, 21 plébánián csak németül, további hét helyen csak horvátul folyt az istentisztelet. Vegyes istentiszteleti nyelvhasználatot regisztráltak a maradék 30 plébánián (magyar és német 2, magyar, német és horvát 1, magyar és szlovák 1, német és

magyar 5, német és horvát 2, német, magyar és horvát 2, német, horvát és magyar 1, horvát és magyar 6, horvát és német 3, horvát, magyar és német 3, horvát, német és magyar 4). Az örmény szertartású katolikusok istentiszteleti nyelve a német volt. A század derekára nincs érdemi változás: 1845-ben csak 42 volt tisztán magyar, 22 kizárólagosan német és 6 horvát. 1887-re viszont az egynyelvű plébániák aránya 47:18:2 arányra tolódott el.

A dualizmus évtizedeiben 25 plébániát szerveztek, kétharmadukat az 1895 utáni időszakban. Ezek közül nyolc esetben nagyvárosok, illetve azok katolikus közösségei vállalták a kegyúr szerepét. Az érsekség és a kalocsai székeskáptalan három plébániát szervezett saját birtokán, s így azok kegyúri jogaival is rendelkezett. Egy esetben magánkegyúri alapítással találkozunk, három alkalommal pedig a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium töltötte be ezt a szerepet (ebből a háromból csak egy esetben maradt hosszabb távon is kegyúr az állam). Az egyházmegye déli területein a határőrvidék fölszámolása kapcsán négy alkalommal került sor hasonló esetre. Hat plébánia pedig „egyedi alapítású", azaz kegyurak nélkül, csupán érseki segítséggel jött létre.

Papnevelés

A papképző szeminárium létrehozása az egyházmegyét újjászervező érsekek eminens céljai között szerepelt. Patachich Gábor érsek 1733-ban nyitotta meg a papi szemináriumot, amely 1764-ben kapott saját új épületet; ezt bővítették tovább 1807-ben, majd 1823-ban és a 19. század végén, míg végül az épület a székesegyház szomszédságában elnyerte mai formáját. Ahogy másutt, itt is a szeminárium működését a Trienti Zsinat előírásainak megfelelően szervezték meg. A növendékek száma fokozatosan emelkedett, míg végül 30–40 fő között elérte az átlaglétszámot. A kalocsai nagyszeminárium – II. József központosító törekvései idejét, az 1785 és 1790 közötti éveket, valamint 1849-ben hadikórházzá történt átalakítását leszámítva – 1952-ig működött, ekkor egyesítették a csanádi egyházmegye szegedi intézményével. 1816 és 1894 között a főpapok 15 papot küldtek magasabb teológiai képzésre a bécsi *Frintaneum*ba. A kisszeminárium létrehozásának gondolatát az 1863-as kalocsai tartományi zsinat vetette fel elsőként, végül Haynald Lajos érsek 1879-ben építtette meg a mintegy 60 fő befogadására alkalmas intézményt. Városy Gyula érsek 1907-től a jezsuita rendre bízta a szeminárium vezetését. 1948-ban államosították.

A kalocsai főpapok 19. századi története sorában kiemelkedő egyéniség Haynald Lajos (1867–1891). 1851-ben ő volt a legfiatalabb püspökök egyike az

erdélyi egyházmegye élén, 1864-ben azonban lemondani kényszerült, mivel kiállt Erdély uniója és egyházmegyéje érdekei mellett. A kiegyezés után mint a „nemzet választottját" üdvözölték a kalocsai érseki székben, ahol főpapi programja a keresztény haladás lett. Tudományos érdeklődésének egyik jele a jezsuita kollégiumban 1877–1879-ben az általa létesített korszerű csillagvizsgáló. A csillagda Fényi Gyula jezsuita tevékenységének köszönhetően világhírre tett szert, elsősorban a csillagásznak a napfolttevékenység vizsgálata terén elért tudományos eredményeinek köszönhetően.

A kalocsai érsekek hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Kollonich László (1736–1817)	Nagyvárad	1788. 06. 02.	52	1817. 04. 23. *Üresedés: 62 hó*	29	-
2. Klobusiczky Péter (1752–1843)	Szatm.	1822. 07. 10.	70	1843. 07. 02. *Üresedés: 32 hó*	21	-
3. Nádasdy Ferenc (1785–1851)	Vác	1846. 03. 16.	61	1851. 07. 22. *Üresedés: 11 hó*	5	-
4. Kunszt József (1775–1847)	Kassa	1852. 06. 15.	62	1866. 01. 05.	14	-
4.a [Lonovics József (1793–1867)]***	Csan.			*Üresedés: 17 hó*		-
5. Haynald Lajos (1816–1891)	Erd.	1867. 06. 04.	51	1891. 07. 04. *Üresedés: 7 hó*	24	-
6. Császka György (1826–1904)	Szepes	1892. 02. 17.	66	1904. 08. 11. *Üresedés: 17 hó*	13	-
7. Városy Gyula (1846–1910)	Szf.	1906. 01. 14.	60	1910. 10. 28. *Üresedés: 7 hó*	5	-
7. Csernoch János (1852–1927)	Csan.	1911. 06. 01.	59	1912. 12. 03. *Üresedés: 19 hó*	2	Esztergom
8. Várady Árpád Lipót (1865–1923)	Győr	1914. 06. 29.	49	1923. 02. 18.	9	-
			Átlag: 59 év	*Üresedés átlaga: 22 hó*	*Átlag: 13 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás, Csernoch János esetében az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

*** 1848-ban kinevezett egri érsek. Betegsége miatt nem foglalhatta el kalocsai hivatalát.

Kalocsa-Bács mint Esztergom után a második legjelentősebb érsekség csaknem magától értetődően célpüspökségnek számított. Mindegyik érseke korábban már állt egy püspökség élén. Közülük Csernoch János csupán másfél évi hivatali idő után eljutott a prímási méltóságig. Különös eset Lonovics József csanádi püspöké: 1848. június 25-én egri érsekké nevezték ki, de hivatalát nem foglalhatta el, utóbb felségárulás miatt letartóztatták és bebörtönözték. Bár néhány hónap múlva szabadon engedték, csak egy évtized elteltével térhetett vissza hazájába. Az enyhülés jeleként 1866-ban kalocsai érsekké nevezték ki, de betegsége miatt már nem foglalhatta el ezt a székét sem. A kalocsai érsekek általában az 59. életévükben, az átlagnál idősebb életkorban léptek hivatalukba, csupán az egyik érintettet (Váradyt) iktatták be 50 évnél fiatalabb életkorban. Az átlagos hivatali idő 13 év, ami megfelel a többi egyházmegye tendenciájának. Az érseki szék betöltése, az új főpap kiválasztása átlagosan 22 hónapig tartott, bár Kollonich érsek halála után a bécsi udvar anyagi okokból évekig nem töltötte be a széket (a széküresedés alatt az érsekség igen jelentős, közel százezer hold utáni jövedelme a kincstárba folyt be), sőt az esztergomi érseki-prímási szék is üresen állt 1809 és 1819 között. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 302.)

• *Irodalom*: ADRIÁNYI GÁBOR, *Egy „elfelejtett" kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter (1752–1843)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 9 (1997) 3–4: 19–27; ADRIÁNYI GÁBOR (források válogatása, bevezetés, jegyzetek)–BÁRÁNY ZSÓFIA (kézírásos latin szövegek átírása), *Az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat* (Egyháztörténeti Források 2), Budapest 2015; ASBÓTH MIKLÓS–ROMSICS IMRE, *Kalocsa múltja és jelene*, Kalocsa 1998; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; DÓKA KLÁRA, *A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 1–2: 89–152; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1. Kalocsai Főegyházmegye*, Budapest 1994; GYETVAI PÉTER, *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VII), München 1987; HC VII–IX; IPOLYI LÁSZLÓ, *Kalocsai Főegyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 745–750; *A Kalocsai Érseki Főegyházmegye újabb templomépítkezései, 1907–1911* (Tervezték és vezették Foerk Ernő, Petrovácz Gyula), Budapest 1912; KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története. I. rész* (ford. Takács József, előszó, jegyzetek: Thoroczkay Gábor, szerk.: Romsics Imre), Kalocsa 2001; LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4: 97–150; LAKATOS ANDOR, *Plébániák szervezése a dualizmus kori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében*, Fiatal egyháztörténészek írásai (szerk. Fazekas Csaba), Miskolc 1999; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891). Biográfia*, Doktori disszertáció, Budapest 2003; LAKA-

TOS ANDOR, *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923–1942)*, Horváth–Kikinda, Emlékkötet, III–133; LAKATOS ANDOR (szerk.), *A kalocsai érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig (1909–2009)*, Kalocsa 2009; LAKATOS ANDOR, *Tudomány és művészet Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek életében*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 30 (2018) 3–4: 5–34; *Miasszonyunkról nevezett kalocsai iskolanővérek története. 1860–1900. Írta az intézet egyik tanára*, Kalocsa 1900; MOLNÁR ANTAL, *A kalocsai érsekség a török korban*, Kalocsa történetéből (szerk. Koszta László), Kalocsa 2000, 109–156; *Schem. Colocen. 1975*, 13–34, 1985, 1990; TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Kalocsa 2014; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021; TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ, *A kalocsai érsekség évezrede*, Budapest 1999; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XI), Köln 1991; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban* (METEM Könyvek 3), Budapest 1992; *Univ. Schem. 1842*; WINKLER PÁL, *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig* (Árpád könyvek 4–5), Kalocsa 1926; WINKLER PÁL, *A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig* (Árpád könyvek 31–33), Kalocsa 1929; WINKLER, *A papnevelés*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 299–303.

BALOGH MARGIT

II.1.1. KOLLONICH LÁSZLÓ [KOLLONITS, KOLLONITZ, KOLLONICS] (1736–1817)

Erdély, 1775. július 18. – 1781. június 23.
Nagyvárad, 1781 – 1788. március 10.
Kalocsa-Bács, 1788. június 2. – 1817. április 23.

1736. december 7-én született Bécsben, régi nemesi családba, amely már a 15. században Horvátországból Ausztriába települt, és 1623-ban grófi címet szerzett. A lényegében osztrák nemesi nemzetség ettől kezdve alig állt kapcsolatban a Szent Korona országaival. A Habsburg-uralkodók kegyéből a család több sarja magas egyházi hivatalokat nyert, köztük Kollonich Lipót († 1707) esztergomi érsek és bíboros, unokaöccse, Kollonich Zsigmond († 1751) pedig az első bécsi érsek és bíboros lett. Egykorú források szerint Mária Te-

rézia felajánlotta neki a prímási méltóságot, ő azonban Bécset választotta. Mivel személyével a család férfiági kihalása fenyegetett, örökbe fogadta a Magyarország egyik legősibb protestáns nemesi családjából származó csömöri és zayugróci Zay László bárót (1705–1780) azzal a kikötéssel, hogy konvertálnia kell és a jövőben kizárólag a Kollonich nevet viselheti. Az adoptálást családilag indokolta, hogy Zay anyja a Kollonich családból származott. Ezen felül Zay első felesége az örökbefogadó apa féltestvére, Kollonich Mária Eleonóra volt. A házasságból tíz gyermek született, a hatodikként K., akit Lipót László Ambrus néven kereszteltek meg.

K. a gimnáziumot Bécsben és Győrött, a filozófiát a bécsi *Theresianum* növendékeként végezte. A tonzúrát 1750-ben kapta meg K. Zsigmondtól annak magánkápolnájában. A teológiát Rómában, a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként végezte. 1759-ben a római La Sapienza egyetemen teológiai és filozófiai doktorátust szerzett. 1759. november 11-én szentelte pappá Leopold von Egkh und Hungersbach olmützi (Alamóc, ma Olomouc CZ) püspök Kremsierben (Kroměříž CZ). Ezt követően K. számára megnyílt a főnemesi egyházi karrierhez vezető út. Katona István szerint (lásd *Irodalom*) 1762-ben váradi, 1769-ben olmützi kanonok lett, más szerzők e két kinevezést 1760-ra datálják. Pappászentelési bizonyítványa szerint azonban már 1759-ben olmützi kanonok volt. Mária Terézia királynő 1763-ban címzetes ruténi prépostá, 1765-ben váradi nagyprépostá nevezte ki. Katona szerint 1769-től általános helynökként irányította a püspökséget.

1774. október 27-én a királynő Erdély püspökévé nevezte ki. A kinevező okirat szerint ekkor ruténi prépost, váradi kanonok, és általános helynök volt. Ugyanazon a napon kapta az Erdélyi Nagyfejedelemség belső tanácsosi kinevezését is. VI. Pius 1775. április 24-én erősítette meg a döntést, majd Bécsben szentelték püspökké május 28-án. A főszentelő Migazzi Kristóf bécsi bíboros érsek és váci püspök volt. Székét július 18-án foglalta el. Erdélyi püspökként a nagyszebeni Kormányzótanácsban az elnök utáni helyet foglalta el, ezzel összefüggésben bizottságokban elnökölt és számos egyházi és világi kormányzati feladatot látott el. Egyházkormányzati tevékenységére vonatkozóan kevés forrás áll rendelkezésre. Eszerint K. körbelátogatta egyházmegyéjét, jelentősen támogatta a gyulafehérvári székesegyház újjáépítését, újjászervezte a székesegyházi főesperességet és az Udvari Kamarától szeminárium létesítése céljára megkapta a befejezetlenül maradt

egykori jezsuita kollégiumot, amelynek építését saját költségén fejezte be. Feudális kötelezettségeinek megfelelően 66 újoncot állított ki a porosz háborúba.

Mária Terézia királynő 1780. június 23-án váradi püspökké nevezte ki (ez a királyi diploma dátuma is). Döntését azonban, más kinevezésekkel együtt csupán két nappal később, a budai egyetem felavatási ünnepségeinek keretében ismertette. II. József intézkedéseinek következtében K. volt az első váradi püspök, akinek szembesülnie kellett a helyszínen működő görögkatolikus kollégájával, és nem tölthette be a bihari főispáni méltóságot sem. Az uralkodónő többek között azért hagyta négy évig üresedésben a váradi püspöki széket, hogy ellenállás nélkül leválaszthassa az 1777-ben VI. Pius jóváhagyásával megalapított nagyváradi görögkatolikus eparchiát. A Szentszék 1781. június 25-én hagyta jóvá az áthelyezést. Váradi püspökként is engedélyezték neki, hogy ekkor még mindig meglévő olmützi kanonokságát megtarthassa. K. rövid nagyváradi működésére kevés forrás állt rendelkezésre. Egykorú feljegyzések szerint nagyvonalúan támogatta az egyházmegye szegényeit, még Kalocsára történő áthelyezése után is.

1787. augusztus 21-én II. József kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. VI. Pius pápa 1788. március 10-én prekonizálta. Június 2-án vette birtokba ünnepélyesen a főegyházmegyét, a székfoglaló beszéde fennmaradt. Működését ezt követően egyrészt a jozefinista intézkedések felülvizsgálata, másrészt a francia forradalommal összefüggő események határozták meg. II. József halála után, még 1790-ben kieszközölte az uralkodónál, hogy a papképzés a Központi Szemináriumban helyett ismét a kalocsai szemináriumban folyjon. Sikerült elérnie azt is, hogy elnyerje a Hétszemélyes Tábla társbírói méltóságát, amely korábban is kijárt a kalocsai érseknek. Miután II. Lipót 25 év után 1790-ben újra összehívta az országgyűlést, a Magyar Királyság karai és rendjei nevében régi szokás szerint kalocsai érsekként K. üdvözölte a királyt, a trónörököst, valamint az uralkodóház többi tagját, amiről hazatérése után Budán beszámolt az országgyűlésnek. Amikor az országgyűlést áthelyezték Pozsonyba, K. vezetésével küldöttség ment Bécsbe, hogy üdvözölje a Frankfurtban megkoronázott új császárt és meghívja őt Magyarországra az országgyűlésre és a koronázásra. Jelentős szerepet játszott a november 15-i pozsonyi koronázási ceremóniában is. Az országgyűlésen részt vett abban az egyházi kezdeményezésben, amely ellenezte a király 1790. november 7-i, nemkatolikusoknak kedvező vallás-

ügyi leiratát. Ennek eredményeként mindenekelőtt sikerült megakadályozni egy a főpapság, 30 főnemes és más nemesi képviselők által is támogatott petícióval, hogy a király formálisan a protestáns egyház vezetőjének nyilvánítsa magát, a protestáns egyház egyenjogú legyen a katolikussal, és jogosult legyen a király engedélye nélkül nemzeti zsinat összehívására. A horvátok kérésére az országgyűlés kivette a zengg-modrusi püspökséget a laibachi (Ljubljana SLO) érsekség fennhatósága alól, visszahelyezve azt a Szent Korona és a kalocsai érsek joghatósága alá. K. fontosabb szerepet töltött be I. Ferenc 1792. évi koronázási szertartásánál is. 1799-ben a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosává és az Egyházügyi Bizottság *(Commissio Ecclesiastica)* elnökévé nevezték ki, ezért 1799 és 1808 között Budán lakott. Jordánszky Elek szerint – aki később temetésén a gyászbeszédét mondta – a császár és a pápa esztergomi érsekké és bíborossá akarta kinevezni K-t, ő azonban visszautasította a lehetőséget.

Magasabb politikai feladataitól függetlenül K. eleget tett főpásztori kötelezettségeinek. 1791-ben kánoni vizitációt tartott, ugyanabban az évben a kanonokokat kórusimára kötelezte. Az 1794. évi kánoni vizitációt követő évben a három főesperességet három-három espereskerületre osztotta (felső, középső és alsó). Ekkor a kalocsai főesperességben 28, a bácsi főesperességben 30, a tiszai főesperességben 29, összesen 87 plébánián 143 egyházmegyés pap szolgált. Egy három évvel későbbi összeírás szerint a hívek száma 187 839 volt. 1803-ban a főesperesek révén tartott vizitációt, mivel ekkor országos kötelezettségei miatt Budán tartózkodott. 1810-ben a főszékesegyházi és a tiszai főesperességeket saját maga látogatta meg. A bérmakörutakat általában segédpüspökei tartották, csupán néhány évben ő maga (1807, 1808, 1810, 1812). K. kezdeményezésére több építészeti munkálatra is sor került. 1795-ben helyreállíttatta és harangokkal látta el a székesegyház leégett tornyait, a legnagyobb harangot a helyiek azóta K. emlékére „Laci"-nak nevezik. Felépíttette az érseki kastély nyugati szárnyát, kialakította a kertet, bővíttette az elődje, báró Patachich Ádám († 1784) által létrehozott könyvtárat. Fontos lépése volt az utókorra nézve, hogy hagyatéka jelentős részét az úgynevezett nagypénztárra (azaz egy egyházmegyei alapra) áldozta. A gyászbeszéd szerint K. érdeme, hogy püspöksége alatt az ő közreműködésével hét templom, 11 plébániaépület és számos iskola épült fel.

1817. április 23-án hunyt el egy előző nap jelentkező agyvérzés következtében. Április 26-án temették el a kalocsai székesegyházban. Földi maradványait a 20. század elején áthelyezték a székesegyház újonnan megépített kriptájába.

• *Művei*: *Excelsi proceres et inclyti status ac ordines regni Hungariae*, Budae 1790; *Kollonics Ladislaus […] petit repositionem in officium perpetui comitis Bácsiensis*, Budae 1790; *Sermo occasione introductionis ordinis S. Benedicti et installationis primi post restitutionem archi-abbatis […] dictus die 25. Aprilis 1802*, Posonii é. n.; *Sermo, quem […] die 2. Junii 1788., quippe occasione solennis in metrop. suam sedem ingressus, et installationis ad clerum et populum archi-dioecesis suae habuit*, Pesthini 1823. • *Források*: AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 169, 181, 189; GyFL KL Káptalani jegyzőkönyvek (II. 1/a.), 1. kötet. Protocollum capitulare 1759. május 4.–1807. december 18. 76. o.; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (I.1.c), Kollonich László; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Kötetek (I.1.e.), A/24; KFL Gyűjtemények, Oklevéltár, Újkori oklevelek, Érseki perszonális oklevelek (VIII.1.b.1.), Kollonich László; *Pressburger Zeitung* 15/72 (1781); *Ofner Pester Zeitung* 4/34, 41, 42 (1817); *Unterhaltungsblatt Pressburg* 7/43 (1817); Vissi Zsuzsanna–Trostovszky Gabriella–Tuza Csilla–H. Németh István–Csavlek Judit (szerk.), *Libri Regii – Királyi Könyvek*, *1527–1918*, Budapest 2006. (DVD) és *https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/* (letöltés ideje: 2024. 03. 06.), Antonius Szeredai, *Series antiquorum et recentiorum Episcoporom Transilvaniae*, Alba Iulia 1790, 241; Stephanus Katona, *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae 2*, Colocae 1801, Capp. ccxvi–ccxxvi; Alexius Jordánszky, *Series Colocensium praesulum adornata e complurium historicorum combinatione […]*, Posonii 1818, 13–15. • *Irodalom*: Bahlcke, *Episkopat*; Bunyitay Vince–Málnási Ödön, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig IV*, Debrecen 1935, 351–356; Fodor, *Történelmi sematizmus*, 25–26, 28; Gams, *Series episcoporum*, 372, 382, 385; Gyetvai Péter, *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén*, München 1987, 352–365; HC VI, 173, 413, 432; Katona István, *A kalocsai érseki egyház története I–II*, Kalocsa 2001–2003, II, 242–252; Lakatos, *Történeti sematizmus*; MKL VII, 84; *Schem. Colocen. 1942*, 13, *1975*, 28–29; *Schem. hist. Varadinen. 1896*, 97, 110; *Schem. Transsilvanien. 1913*, 15; Szinnyei, VI, 772–773; Temesváry János, *Az erdélyi püspöki szék betöltése (1696–1897)* (Az Erdélyi Katholikus Akadémia felolvasásai I/7), Kolozsvár 1932, 22–23; Winkler, *A papnevelés*, 26–29; Wurzbach, XII, 357–361.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 304–308.

Tóth Tamás

II.1.2. Klobusiczky Péter (1752–1843)

Szatmár, 1808. március 5. – 1822. április 19.
Kalocsa-Bács, 1822. július 10. – 1843. július 2.

1752. június 26-án született a Szatmár vármegyei Fehérgyarmaton, régi nemesi családba. Édesapja Klobusiczky László főszolgabíró, édesanyja Kende Anna. A család másik ágából származó Klobusiczky Ferenc kalocsa-bácsi érsek volt 1751 és 1760 között. A gimnáziumot Nagykárolyban (Carei RO), Kassán és Nagyszombatban végezte. 1769. október 17-én két bátyját követve Trencsénben (Trenčín SK) belépett a Jézus Társaságába. Filozófiai és teológiai tanulmányait Győrött, majd Nagyszombatban folytatta. Szerzetesi örökfogadalmat 1771. szeptember 15-én tett. A rend feloszlatása (1773) után báró Patachich Ádám († 1784) püspök meghívására Nagyváradra ment, ahol 1775. szeptember 25-én pappá szentelték. Az 1776-ban kezdődő hosszabb széküresedés idején, amikor Mária Terézia kiszakította az egyházmegyéből a nagyváradi görögkatolikus püspökséget, K. a káptalani helynök titkára volt, majd 1780-ban Váradolaszi (Olosig RO, ma Nagyvárad egy városrésze) plébánosává nevezték ki. 1787-ben az újonnan kinevezett főpásztor, Kollonich meghívására Kalocsára ment, ahol harminc évig szolgált mellette különféle hivatalokban. Először érseki titkár, majd 1790-ben kanonok, a főszékesegyház plébánosa és főesperese, 1794-ben bácsi kisprépost, 1799-ben őrkanonok, 1802-ben olvasókanonok lett. Egyúttal oldalkanonokként is szolgált Kollonich mellett.

1807. július 10-én Ferenc király kinevezte Szatmár második püspökének, és szerényebb jövedelmének növelésére egyúttal a magasan javadalmazott Szentjobb címzetes apátjává tette meg. A Szentszék 1808. január 11-én prekonizálta. Püspökké február 21-én szentelte fel báró Fischer István egri érsek Egerben, a társszentelők Szányi Ferenc rozsnyói és Zábráczky József († 1809) vegliai címzetes püspök volt. Március 5-én vette birtokba egyházmegyéjét, a beiktatási ünnepségre azonban csak májusban került sor. Az Egerben tanító egykori jezsuitát, Kovács Flóriánt általános helynökké tette meg. K. egyházkormányzása kezdetben teljesen a meghatározó válságok jegyében telt, ezalatt hűséget tanúsított a királlyal és a pápával szemben is. A Napóleon elleni háborúk finanszírozására kiszolgáltatta az udvarnak a rendelkezésére álló arany- és ezüsttárgyakat, és értékes étkészletének árát is, csupán egy ezüstkanalat tartott meg magas rangú vendég érkezése esetére. Három évvel ké-

sőbb kölcsönt vett fel, hogy újabb anyagi támogatást nyújthasson. 1812-től részt vett a pozsonyi országgyűléseken. Miután VII. Pius 1814-ben kiszabadult a francia fogságból, K. a magyar püspöki kar nevében levelet írt a pápának, melyben örömét fejezte ki.

A viszonyok konszolidálása után K. jelentősen hozzájárult a még fiatal egyházmegye infrastruktúrájának kiépítéséhez. Több mint 100 ezer forint értékben számos új épületet létesített, a környező telkek megvásárlása után felépíttette a püspöki palota bal szárnyát, és 35 ezer forintot áldozott egy szeminárium építésére és javadalmazására. A székesegyházban kétszintes sekrestyét és kriptát építtetett, és új kanonoki stallumot, a kispapok számára padokat készíttetett, ezen felül liturgikus kellékeket adományozott a székesegyháznak. Szatmáron új könyvtárat létesített. K. lelkiismeretesen látta el feladatát, gyakran maga prédikált, és szívesen végezte a különféle szertartásokat. Szigorúan tartotta magát az előírásokhoz és mindig pontosan leadta a Bécsből vagy Rómából kért jelentéseket. Kétszer vizitálta egyházmegyéjét. 1821 szeptemberében megtartotta a szatmári egyházmegye első zsinatát, amelyen részt vett a káptalan, az esperesek, a szerzetesrendek elöljárói és a teológiai tanárok. Az egyházmegye emlékezete szerint a nagyböjti időszakban mindig maga prédikált a székesegyházban.

K. szociális intézkedései közé tartozik, hogy konviktust alapított Szatmáron a szegényebb diákok számára, támogatta a vagyontalan ipari tanoncokat és sok konvertitát, felemelte az egyházban alkalmazott tanárok fizetését és támogatta a rosszul fizetett papokat, valamint a főkegyúr nélküli templomokat. Nagy elismerést váltott ki, hogy a püspöki birtokokon úgynevezett falusi sebészeket alkalmazott. A hagyomány különösen az 1816-os évet tartja számon annak örömteli és drámai eseményeivel. Augusztus 25-én a kalocsai érsek kérésére K. szentelte fel a megépült kalocsai főszékesegyházat. Szeptember 25-én, pappá szentelésének negyvenedik évfordulóján ő szentelte fel szülőfaluja új templomát, amelyet nagyváradi kanonok bátyja építtetett. Az 1816–1817. évi árvíz és rossz termés miatti ínség enyhítésére a községi tisztviselők K. utasítására házról házra jártak, hogy felmérjék a helyzetet és az érintetteket élelemmel és fával lássák el. Ugyanabban az évben három héten keresztül élelmezett több mint száz személyt, akik egy határbizottság részeként a kietlen Máramarosban tevékenykedtek, ezért K-t a magyar vendégszeretet példájaként tartották számon. Halála után több évvel megjelenő sajtótudósítások is visszatértek erre és K. javára írták,

hogy negyvenéves szatmári működése során 70 ezer vendéget látott el. Ezek az évek azonban komoly adósságot eredményeztek, amelyet csak évekkel később, kalocsai érseki jövedelmeiből tudott törleszteni.

1821. december 21-én a király kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. Az áthelyezést a pápa 1822. április 19-én erősítette meg. Hivatalba lépésére július 10-én került sor, ekkor kapta meg az apostoli leiratokat és a palliumot a hajósi templomban Király József pécsi püspök kezéből. 1825-ben a Hétszemélyes Tábla ülnöke lett. Folyamatosan részt vett az országos ügyekben. 1822 szeptemberében részt vett a pozsonyi nemzeti zsinaton, amely négy bizottságot hozott létre. K. a leghosszabb ideig tanácskozó, általános erkölcsi kérdésekkel foglalkozó első bizottságot vezette. A testület tizenkét okkal magyarázta az általános erkölcsi hanyatlást, ezek közé sorolva például a helytelen nevelést, a vegyes házasságok terjedését és a kétes hírű színdarabokat. Az elemzéseket és az intézkedések részletes felsorolását megküldték a királynak és a nunciusnak, azonban különböző okokból kifolyólag sem Rómából, sem Bécsből nem érkezett válasz, így Magyarország utolsó nemzeti zsinata és K. működése a zsinat legfontosabb bizottságában eredménytelennek bizonyult. K. mindkét egyházfői működése idején jelen volt a pozsonyi országgyűléseken 1812–1836 között. 1832–1836 között a főrendiházban a katolikus érdekek legfőbb képviselője volt. E tevékenységétől függetlenül püspökségében is aktív maradt, lehetőség szerint eleget tett liturgikus kötelezettségeinek (prédikációk, ájtatosságok, körmenetek) és addig szokatlan gyakorisággal körlevelekben szólította meg a papságot.

Új szolgálati helyén, Kalocsán is a hagyományos mértéket messze meghaladóan jótékonykodott. Támogatta többek között Brunszvik Teréz grófnő iránymutató óvodaalapító kezdeményezését. Az 1831-es kolerajárvány idején gondoskodott a szükséget szenvedőkről: népkonyhát működtetett, a betegeket gyógyszerekkel látta el, a papokat betegszolgálatra kötelezte. Megvetette a kalocsai kórház és aggház alapjait. Az egykorú jelentések szerint K. egész egyházkormányzása alatt másfélmillió forintot fordított közhasznú célokra. Ebbe valószínűleg beleszámolták a főegyházmegyei nagypénztárra áldozott összeget, ami lehetővé tette a szeminárium és a kegyúr nélküli plébániák támogatását, valamint a szociálisan hátrányos helyzetű papok és tanítók ellátását. Egy 1839. évi hosszú méltatás szerint támogatta a katasztrófák áldozatait, alamizsnát adott a szegényeknek az érsekségében, Budán, Pozsonyban és Bécsben, hozzájárult templomok és más egyházi épületek felépítéséhez, kibővítéséhez és berendezéséhez, ösztöndíjakkal segí-

tette a rászoruló tehetségeket, és kifizette a helyi gimnázium első grammatikatanárának bérét. ADRIÁNYI a kor azon püspökei közé sorolja K-t, akik „jó vagy nagyon jó pasztorális tevékenységgel" jellemezhetők.

K. egészségi állapota miatti aggodalomból, mivel gyenge fizikumú ember volt, illetve éjszakai imavirrasztásai miatt a szatmári káptalan még 1814-ben K. tudomása nélkül felmentést kért számára Rómában a breviárium végzése alól. Nem tudni, hogy K. élt-e ezzel a jogával. Az aggodalom annyiban alaptalan volt, hogy K. még kilencven évesen is, 1843-ban maga vezette az úrnapi körmenetet Kalocsán. Szentség hírében hunyt el 1843. július 2-án. A papság és a hívek július 4–6. között vettek búcsút tőle, az ünnepélyes temetésre augusztus 30-án került sor a székesegyházban. Püspöki hagyatéka többek között ékszerekből és ezüstneműből, valamint hatszáz marhából, ötszáz sertésből és hétszáz juhból állt, melyeket az Udvari Kamara ősszel Pozsonyban és a környező piacokon elárverezett. Földi maradványait a 20. század elején áthelyezték az újonnan megépített székesegyházi kriptába.

• *Művei (Válogatás): Ex exerciciis Octiduanis Anni 1772. Jaurina […]*, Nagyvárad 1773; Latin epitaphium az egyetem Budára való áthelyezése alkalmából (1777); *Kempis Tamás Krisztus követéséről írt könyvének az esztendő minden napjára válogatott tanításai*, Pozsony 1787; *Halottas beszéd, melyet azon alkalmatossággal, midőn néh. Nagy-Károlyi gróf Károlyi Antal úr 1791. eszt. […] eltemettetett, utánnavaló napon Szent-Mihály havának 26. Kaplonyban mondott*, Pest és Pozsony 1792; *Halottas beszéd, […] Kaplony nevezetű helységben 1803. eszt. Pünkösd havának 23. napján gyászos egyházi szertartással eltemettetett […]*, Bécs 1803; *Egyházi beszéd, melyet a kalocsai ájtatos iskolák szerzete templomának felszentelése alkalmatosságával 1804. eszt. Kisasszony havának 27. napján mondott*, Kalocsa é. n.; *Egyházi beszéd, melyet […] a midőn ő herczegsége Hessen-Homburg magyar lovas ezredjének négy új zászlóit szentelné, […] Debreczen városa mezején 1819. szept. 26. élő nyelvvel mondott*, Debrecen 1819; Latin beszédei 1822. aug. 6, okt. 16, 1825, 1826, h. é. n.; *Literae pastorales*, h. n. 1823; *Archi-Duci Palatino (1832–1833-as országgyűlés)*, h. é. n.; *Reggeli és estéli imádság. Mely a szent emlékű Klobusiczky Péter előbb szatmári püspök, utóbb kalocsai érsek udvarában naponkint végeztetett*, Kalocsa 1891; MESZLÉNYI GYULA (kiad.), *Klobusiczky Péter volt szatmári püspök, később kalocsai érsek szent beszédei*, Szatmár 1906. • *Források:* AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 208, 218, 248; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Konzisztóriumi jegyzőkönyvek, Érseki Hivatal iktatókönyvei (I.1.e. A), 45; KFL Oklevéltár, Klobusiczky Péter oklevelei (VIII.I.b.); *Schem. Colocen.* 1975, 29. 136; VISSI ZSUZSANNA ET AL. (szerk.), *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918*, DVD-ROM, Budapest 2006; *Der Adler* 17. 4. 1839; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 22. 12. 1839; *Wiener Zeitung* 21. 9. 1843; *Innsbrucker Nachrichten* 29. 11. 1859. • *Irodalom:* THOMAS BEDCSULA, *Vita Petri Klobusiczky de eadem, metropoli-*

tanarum Colocensis et Bacsiensis ecclesiarum canonice unitarum archi-episcopi […], Colocae 1859; GAMS, *Series episcoporum*, 372, 381; HC VII, 156, 356; KOMÁRIK ISTVÁN, *Klobusiczky Péter kalocsai érsek élete*, Kalocsa 1891; LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára*, Kalocsa 1998; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; LADISLAUS LUKÁCS SI, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773) I–III*, Romae 1987–1988, II. 739; MENDLIK, *IX. Pius*, 79, 115; MÉL I, 938; MKL VII, 31–32; PNL X, 635; *Schem. Cent.*, 22–28; CARLOS SOMMERVOGEL, *Bibliotheque de la Compagnie de Jésus I–X*, Paris 1890–1909, IV. 1118, IX. 551; SZINNYEI, VI, 573–576; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 42; WINKLER PÁL, *A kalocsai érseki főszékesegyház története 1010-től napjainkig*, Kalocsa 1929, 31–33, 71–76; WINKLER, *A papnevelés*, 29; WURZBACH, XII, 110; L. HOHENEGGER, *Denkmahle der Wohlthätigkeit des ungarischen Clerus*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 15 (1824), 76; WILHELM KRATZ S. J., *Exjesuiten als Bischöfe (1773–1822)*, 185–215, Archivum Historicum Societatis Iesu 6 (1937), 205.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 308–311.

TÓTH TAMÁS

II.1.3. NÁDASDY FERENC, FOGARASFÖLDI GRÓF (1785–1851)

Vác, 1824. február 12. – 1845. november 24.
Kalocsa-Bács, 1846. március 16. – 1851. július 22.

1785. március 3-án született Bécsben, Magyarország egyik legrégibb és leghíresebb főnemesi családjába, kilenc gyermek közül hatodikként. Apja gróf N. Mihály († 1826) királyi főajtónálló, anyja Colloredo-Waldsee Teréz grófnő. Komáromban és a bécsi *Theresianum*ban végzett gimnáziumi tanulmányait követően Nagyszombatban járt teológiára. 1807. március 7-én szentelték pappá a budavári Mátyás-templomban, majd Komáromban lett káplán. Rudnay prímás által a püspökkinevezés alkalmával kiállított bizonyítványa szerint 1809-ben drégelypalánki (Nógrád vármegye) plébános, 1811-ben honti alesperes, 1816-ban esztergomi kanonok, 1817-ben szekszárdi címzetes apát lett. Ugyanabban az évben a nagyszombati szemináriumba került, majd egy évvel később a pesti Központi Szeminárium rektora lett. 1820-tól barsi főesperes és a Királyi Tábla tagja. Egyúttal betöltötte a családban öröklődő komáromi főispáni méltóságot is.

Ferenc király 1823. március 7-én váci püspökké nevezte ki, a döntést XII. Leó november 17-én erősítette meg. Rudnay Sándor esztergomi érsek 1824. február 8-án szentelte püspökké, egyházmegyéjét február 12-én vette birtokba. 1825 nyarán elkezdte látogatni az egyházmegyét – többek között az ecsegi, a hatvani, a nógrádi, a gödöllői, az alsónémedi, a soroksári és a hódmezővásárhelyi esperesi kerületeket –, ennek kapcsán elrendelte a templomok, a plébániák és az iskolák személyzetének, valamint az épületek állapotának felmérését. Jótékony célú alapítványokat tett és pártolt a pesti vakok intézete, a váci irgalmasrendi és a városi kórház, valamint az ottani szegényalap és a siketnémák intézete támogatására. Anyagilag segítette a vagyontalan segédlelkészeket, a szegény és munkaképtelen papok intézetét, a szemináriumot és a székesegyházat is. 1827-ben a Hétszemélyes Tábla társbírája, 1838-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja lett. 1836-ban a Központi Szeminárium növendékeinek megfogalmazott írásában kifejtette, hogy a hazaszeretet a papság „édes és szent kötelessége". 1840-ben a Szent István-rend középkeresztjével tüntetik ki. A váci papnövendékek számára 1845-ben megalapította a Pázmány Irodalmi Iskolát.

Ferdinánd király N-t 1845. május 15-én kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. Döntését nem utolsósorban N. aktív és hű országgyűlési tevékenységével indokolta. XVI. Gergely pápa az áthelyezést november 24-én erősítette meg. Az érseki széket 1846. március 16-án vette birtokba. Új működési területén az eddigiekhez hasonlóan járt el: végiglátogatta az érsekséget, maga szolgáltatta ki a bérmálás szentségét és gyakran gyóntatott. Jótevőként lépett fel, előmozdította az egyházi oktatás ügyét, például az iskolai építkezések vagy a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók támogatásával, és hozzájárult a pesti *Ludoviceum* (Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia) alapjához. Letette az Irgalmas Nővérek alapját és egy, a családjáról elnevezett szegényalapot. Korábbi működési helyét, Vácot továbbra is segítette, házat vásárolt az elmegyógyintézetnek és segélyezte az 1850. évi tűzvész károsultjait. Nemzetközi kapcsolatait mutatja, hogy 1848-ban a párizsi székhelyű Afrikai Intézet jótevő elnökévé választották.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatt a magyarországi katolikus egyház második legmagasabb képviselőjeként különleges szerepet töltött be, mivel az esztergomi érsek ekkor nem volt teljesen cselekvőképes. Bár Hám János magyar szokás szerint már prímási kinevezése, 1848. június 25. óta betöltötte hivatalát, szentszéki megerősítésére különböző okokból

kifolyólag nem került sor (lemondás: 1849. július 14.). N. nem vett részt az 1847–1848-as utolsó rendi országgyűlés munkájában, mivel 1848 júniusáig Bécsben tartózkodott szembetegsége miatt. A helynökével folytatott levelezéséből azonban kitűnik, hogy N. figyelemmel kísérte mind az országos, mind az egyházmegyei eseményeket. Ezzel kapcsolatos körlevelében felvázolta az állam és az egyház kapcsolatainak alakulását, és az áprilisi törvényeket úgy értelmezte, hogy azok szabadságot hoztak az egyháznak küldetése teljesítésére. N. a sajtószabadságot is üdvözölte. A papságnak azt tanácsolta, hogy józanul és felelősségteljesen éljen az új szabadságokkal, és ismertesse a hívekkel az új viszonyokat. A papság kérésére arra utasította helynökét, hogy hirdessen egyházmegyei zsinatot. A tervezett témák között szerepelt a papképzés és a szerzetesrendek reformja, az egyházi javak egyházi hatóságok általi irányítása, az egyház érdekeinek védelmét szolgáló szervezetek létrehozása. Beadványában nyomatékosan kérte az uralkodótól az üresedésben lévő püspöki székek betöltését.

Az esztergomi székeskáptalan és a püspöki konferencia 1848. július elején kelt határozata nyomán N. rangidős főpapként szeptember 24-re nemzeti zsinatot hirdetett meg Esztergomba. A zsinat szervezőbizottságában elnökölt. Az uralkodó által kinevezett esztergomi érsek azonban maga akarta vezetni a zsinatot és ehhez Róma beleegyezését is elnyerte. N. azonban felhívta a figyelmet arra, hogy Hám prekonizációja még nem történt meg, ezzel szükségszerűen zavarba hozva a Szentszéket, amely visszavonta a Hámnak adott beleegyezését. A nemzeti zsinatot egyházmegyei papi gyűléseknek kellett előkészítenie. A kalocsa-bácsi főegyházmegyében augusztus 30-tól szeptember 1-ig került sor a tanácskozásra ötven küldöttel. Az összejövetelen az egyházmegyei vezetés ráhatására a konzervatív erők domináltak, két esperesi kerület pedig nem tudta képviseltetni magát az időközben kitört szerb lázadás miatt. A fokozódó nyugtalanság és a nemzeti zsinat vezetésével kapcsolatos bizonytalanság miatt végül kudarcba fulladt a kezdeményezés. N. gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek írt szeptember 27-i levelében felhívta a figyelmet az egyházi adók eltörlésének drasztikus következményeire és segítséget kért. A miniszterelnök október 10-i válaszában támogatásáról biztosította az érseket. December 30-i körlevelében gyászmiséket rendelt el az elesett honvédekért. Közben tisztáznia kellett magát azon vádak alól, miszerint szerb felkelőket támogatott volna és más püspökökkel együtt pénzt küldött volna az osztrák seregnek.

I. Ferenc József trónralépését követően alapvetően megváltozott a helyzet. Buda 1848. december végi elfoglalása után Alfred Windischgrätz tábornagy egymillió forint hadisarcot követelt a katolikus egyháztól, amit N. visszautasított. A tábornagynak és Hám esztergomi érseknek az új császár melletti lojalitásra felszólító kiáltványa kihirdetését N. csak március végén és csak Pest vármegyében engedélyezte. Hám prímásnak a Windischgrätz előtti meghódolásra felszólító körlevele köröztetését is megtagadta. Amikor Horváth Mihály kultuszminiszter valamennyi felekezet lelkészei részéről az ellenség elleni harcra lelkesítő beszédeket várt el, majd június 6-ra pedig országos böjtöt rendelt el, az érsekségben ezt az egyházi hagyományra hivatkozva csak korlátozottan hajtották végre. Közvetlenül a fegyverletétel után kibocsátott érseki körlevelében – más főpásztorokhoz hasonlóan – felfüggesztéssel és javadalmuktól való megfosztással büntette azokat a papokat, akik a papi szolgálatot elhagyva fegyvert fogtak. Ezen intézkedéseknek az is célja volt, hogy megkímélje őket a világi bíróságok szigorúbb eljárásától. A főegyházmegyéből több papnövendék és csupán négy pap (a szentszéki vizsgálat szerint mind a négy fegyvertelenül; más feljegyzések szerint hárman fegyverrel is) csatlakozott a magyar honvédséghez. Az osztrák hatóságok N. ellen eljárást indítottak, amelynek következtében október 19-én a pesti igazoló bizottság elé idézték. A kihallgatáson szembetegségére hivatkozva nem jelent meg, egyben írásban közölte, hogy egészségügyi okból 1849-ben nem vett részt sem az országgyűlés, sem a Hétszemélyes Tábla ülésein, távol tartotta magát a közügyektől, és a „rebellis” kormánnyal nem állt kapcsolatban. 1849. december 8-án körlevélben taglalta a papságnak és a híveknek az előállt helyzetet, a problémák fő okaként a hitetlenséget és a vallástalanságot nevezve meg.

N. hevesen ellenezte Bécsben és Rómában Jellachich József (Josip Jelačić) horvát bán 1850-től felerősödő törekvését, amely a zágrábi egyházmegyének a kalocsai érseki tartományból történő kiszakítását célozta meg. Az új esztergomi érsek, Scitovszky által 1850 nyarára tervezett püspöki konferencia előkészítése során N. és további négy püspök szükségesnek tartotta a vegyes házasságokkal kapcsolatos kérdések megvitatását. A konferencián elsőként kért szót és sikeresen kérvényezte a tárgyalások titokban tartását. Külön határozat született a kalocsai érsek és a prímás jogainak megőrzéséről a zágrábi püspökkel szemben, ami Horvátországban ellenkezést váltott ki, és amely határozat 1852-ben, Zágráb érseki rangra emelése után véglegesen érvényét vesztette.

N. 1851-ben egy forró nyári bérmakörút alkalmával megbetegedett, majd július 22-én Kalocsán elhunyt. 26-án temették el a székesegyházban. A székeskáptalan a temetésre meghívta Michele Viale-Prelà bécsi nunciust, aki a szokásnak megfelelően nem ment el, a meghívást azonban a Rómához való hűség különleges jeleként értelmezte. Az államtitkárnak írt jelentésében megállapította, hogy N. egészen a halálos ágyáig megőrizte a Szentszékhez fűző köteléket. Végrendeletében a rendelkezésre álló vagyona, mintegy 223 ezer forint nagy részét oktatási és jótékony célú alapítványokra, illetve a váci és a kalocsai egyházmegyékre áldozta.

• *Művei: Ditsőséges szent István Magyarország első királyának és Apostolának tiszteletére intézett beszéd*, Béts 1812; *Sermo inauguralis*, Theresiopoli 1846; *Gr. Nádasdy Ferencz kalocsai érsek körlevele*, Szabadka 1846; *Epistolae Pastorales*, Theresiopoli 1849. • *Források:* AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 220, 248; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo, 321, 329, 332; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Konzisztóriumi jegyzőkönyvek, Érseki Hivatal iktatókönyvei (I.1.e. A), 53; KFL Oklevéltár, Nádasdy Ferenc érsek oklevelei (VIII.I.b.); MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii dignitatum (secundae classis) (A 62), 8. kötet, 31–33; MNL OL Magánlevéltárak, Nádasdy család nádasdladányi levéltára (P 507), V. 164/I–IX (235. csomó), 164/X–XV. (236. csomó) • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Konkordat*; BÁNK, *Almanach*, 189–190; CHOBOT, *A váczi egyházmegye II*, 648; GAMS, *Series episcoporum*, 372, 384; HC VII, 156, 386; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 431–433; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; LAKATOS ANDOR–SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.), *1848/49 és ami utána következett […] Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*, Kalocsa 2001; MENDLIK, *IX. Pius*, 74, 79; MKL IX, 427; MS 1886, 832; NAGY IVÁN, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal 8*, Pest 1861, 14, 25–26; NÉMETHY, *Series parochiarum*, 805; *Schem. Colocen. 1975*, 29; *Schem. Vacien. 2000*, 9; SZINNYEI, IX, 492–493; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 137–148; TAMÁS TÓTH–ZSÓFIA BÁRÁNY, *Ungarische Bischöfe auf dem politischen Spielfeld in der revolutionszeit 1848–1849. Annullierte Nationalsynode(n) und annullierte Bischofsernennungen*, Annuarium Historiae Conciliorum 46 (2014) 1–2: 319–338; VISSI ZSUZSANNA ET AL. (szerk.), *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918*, DVD-ROM, Budapest 2006; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 42–43; WINKLER, *A papnevelés*, 30–33; ZELLIGER, 346.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 311–314.

TÓTH TAMÁS

II.1.4. Kunszt József (Kunst) (1790–1866)

Kassa, 1850. október 6. – 1852. március 15.
Kalocsa-Bács, 1852. június 15. – 1866. január 5.

1790. június 28-án született az Árva vármegyei Zubrohlaván (SK) Josef Kunst és Anna Maria Wolff szülőktől, szegényes, de rendezett viszonyok közé. Legalább három testvére volt, feltehetőleg ő volt a legidősebb. Anyakönyve szerint apja német származású *(ex Germania)*, és az 1788. évi házasságkötéskor foglalkozására nézve *limator* (köszörűs, esztergályos) volt. Hét évvel később, a negyedik gyermek keresztelésekor már *dominus*ként (úr) jegyezték be, ami társadalmi felemelkedésére utalhat. Anyja Magyarországról *(ex Hungaria)* származott és a házasságkötéskor *neophyta*ként (újonnan megkeresztelt) jegyezték be, ami zsidó származására utalhat. K. a gimnázium alsóbb osztályait Komáromban, a fölsőbb osztályokat Budán végezte, majd felvételt nyert az esztergomi főegyházmegye nagyszombati szemináriumába. 1807-ben a pozsonyi *Emericanum*ba küldték, majd 1808-ban Nagyszombatban elkezdte a filozófiát. 1810-től a bécsi *Pazmaneum* növendéke lett. 1813. augusztus 8-án szentelték pappá Bécsben Sigismund Hohenwart († 1820) érsek magánkápolnájában. Ezt követően Drégelypalánkon káplán, ahol elöljárója a későbbi kalocsai érsek, Nádasdy Ferenc volt. 1814-ben nagybátyja, Kovalik János († 1821) érseki helynök, helytartótanácsos és választott püspök levéltárossá nevezte ki, majd 1816-ban szentszéki jegyző lett. 1821-től 1833-ig a *Pazmaneum* vicerektora, majd a rektori szék üresedése alatt (1825–1931 között) vicerektorként (alkormányzóként) vitte tovább az ügyeket. Közben 1824-ben pozsonyi kanonok, majd 1833-ban a *Pazmaneum* rektora lett. 13 éves vezetői működése idején, 1839-ben magyar irodalmi iskola jött létre az intézményben, amely 1848-ig működött. Az egyházi ranglétrán előrelépve 1836-ban esztergomi kanonok, 1840-ben sasvári (Šaštín-Stráže SK) főesperes lett. 1833-ban a Boldogságos Szűzről nevezett veszprémvölgyi címzetes apát, 1844-ben esztergom-szentistváni prépost lett. 1845-ben általános helynöki kinevezést nyert, ekkor áttelepült Esztergomba.

Kopácsy prímás 1847-ben bekövetkezett halála után a székeskáptalan K-t választotta helynökévé. Ferdinánd király 1848. február 17-én pharosi választott püspökké nevezte ki. A magyar forradalom idején K. Bécsbe menekült. Scitovszky hercegprímás 1850. januári székfoglalását követően az 57

éves K-t általános helynökké tette meg, majd nem sokkal később Leo Thun kultuszminiszter számára az 1848 óta üresedésben lévő kassai püspöki székbe ajánlotta őt. Felhozta K. mellett „tudományos, lelki és erkölcsi" alkalmasságát, a szükséges nyelvek (szlovák, német, magyar) ismeretét, adminisztratív tapasztalatait, valamint „a magyar lázadás idején a törvényes kormányzat iránti kipróbált hűségét". Ferenc József 1850. április 2-án (a kinevező oklevél dátuma; néhány adattár tévesen más dátumot hoz) nevezte ki, melyet Róma május 20-án erősített meg. Augusztus 25-én szentelte püspökké Esztergomban a hercegprímás, Palugyai nyitrai és Haulik zágrábi püspök segédletével. Ünnepélyes kassai székfoglalójára 1850. október 6-án került sor. A hercegprímás már egy évvel később javasolta a kalocsai érseki székbe Karner győri püspök mellett, miközben a többi jelöltet – Hám, Palugyai és Haulik főpásztorokat – túl idősnek tartotta és úgy vélte, nem volnának készek a váltásra. Bartakovics egri érsek is K-t javasolta, felhozta szláv nyelvismeretét, ami Karner esetében hiányzott. A király, miután Albert főherceg véleményét is kikérte, követte a hercegprímás Thun kultuszminiszter által is támogatott javaslatát, és K-t 1851. november 30-án kalocsai érsekké nevezte ki. IX. Pius 1852. március 15-én erősítette meg az áthelyezést. Ugyanabban az évben titkos tanácsosi kinevezést kapott, hogy „a többi püspökhöz 'igazítsák'", majd június 15-én került sor beiktatására. Az egyháztartományt erősen megviselték az előző évek forrongásai, három évig papszentelésre sem került sor. Michele Viale-Prelà nuncius már augusztusban elismerően nyilatkozott K-ról Rómának (*„egregio in ogni riguardo, pio, zelante, energico e sommamente devoto alla S. Sede"*). Különösen K-nak a lelki élet fellendítését célzó népmissziók lefolytatására irányuló tervét méltatta.

K. érsekségének jelentősége elsősorban az oktatásügy – különösen a lányoktatás – megszervezésében mutatkozott meg, ezzel Kalocsát a Dél-Alföld, illetve az Alföld oktatási központjává tette meg. 1860-ban Kalocsára hívta az iskolanővéreket, és biztosította számukra egy zárda és a hozzá tartozó templom, valamint egy nevelőintézet működtetését. Megalapította a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Kalocsai Iskolanővérek Társulatát, amely idővel oktatási intézményeket létesített az óvodától kezdve a polgári iskolai tanítóképzőig. K. meghatározó intézkedése volt, hogy jezsuitákra bízta a gimnázium és a hozzá tartozó *Stephaneum* konviktus vezetését, és a szerzetesek számára új épületet és templomot létesített.

Megalapította az érseki tanítóképzőt. Alapot hozott létre kisszeminárium megalapítására. Mélyreható reformokat vezetett be a szemináriumban, melynek épületét új, nagyobb kápolnával bővítette ki. 1863-ban, Zágráb metropolitai rangra emelését követően kisebbé lett érseki tartományában zsinatot tartott. Nagy összegekkel támogatott alapítványokat és különféle közügyeket, például a szegény papok alapját (40 ezer forinttal) és a papi nyugdíjalapot, de hozzájárult a Magyar Tudományos Akadémia épületéhez és alapjához, valamint a Schleswig-Holstein-i háború költségeihez is (10 ezer – 10 ezer forinttal). Jelentős ráfordítással támogatta az olasz egységmozgalommal szemben védekező harcot folytató pápát. A székesegyház berendezését új főoltárral gazdagította, amelynek vallásos-hazafias programját K. elképzelésének megfelelően Carl Roesner osztrák építész és Leopold Kupelwieser festő kivitelezte. Az oltárkép, melyen többek között a királyi korona Szent István által Szűz Máriának történő felajánlását jeleníti meg, a Szent Korona 1853. évi megtalálására utalt. A bécsi művészeti akadémia két tagja Josef Dobiaschofskyval együtt a két fent nevezett, újonnan épített rendi templom kialakításában is részt vett. Az egykorú kimutatások szerint K. hozzávetőleg egymillió forintot áldozott jótékony, egyházi és hazafias célokra.

1865 áprilisában a Hétszemélyes Tábla társbírájává nevezték ki, esküjét júniusban tette le. Az ekkor 75 éves, különféle állami kitüntetéseket elnyert K. december elején Pestre utazott az országgyűlésre, ahol azonban 1866. január 5-én szélhűdés következtében elhunyt. Holttestét Kalocsára szállították és a székesegyházban temették el. Földi maradványait a 20. század elején áthelyezték a székesegyházban újonnan létesített sírboltba. A megemlékezések méltatták kiemelkedő kötelességtudatát, de „szigorú igazságosságát” is, amely „szelídséggel párosult”. Kritikusabb hangok megállapították, hogy „szíve mélyén német” volt és közismert jótékonysága ellenére „kevéssé volt népszerű”. A nekrológ szerint „nem volt olyan vallásos egyesület vagy alapítvány közel az egész földkerekségen”, amelyet ne támogatott volna a már 1859-ben megfogalmazott végrendeletében. Kiterjedt például az érsekség női kongregációira, iskolákra és egyesületekre, istentiszteletekre és egyéb célokra. Hagyatéka nagy részét a szemináriumra és szegény diákok ösztöndíjára áldozta. K. iskolatámogató tevékenységére a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye 2001 óta a Kunszt József Díjjal emlékezik meg, amellyel a kiemelkedő pedagógiai tevékenységet folytatókat jutalmazza.

• *Művei*: *Wohlthätigkeit des christlichen Priesterthums für die gesammte Menschheit*, Pressburg 1816; *Sermo Pastoralis […] occasione Canonicae suae in Sedem Episcopalem introductionis*, Strigonii 1850; *Kunszt József kassai püspök körlevele*, Kassa 1850; *Kunszt József kalocsai érsek körlevele*, Kalocsa 1852; *Sermo pastoralis […] occasione Canonicae suae in Sedem Archi-Episcopalem introductionis*, Cassoviae 1852; *Josephi Kunszt Archiepiscopi Colocensis, vigore cujus pro recuperata Regni constitutione Eucharistia devotio celebranda*, Pestini 1867. • *Források*: AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 251; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Konzisztóriumi jegyzőkönyvek, Érseki Hivatal iktatókönyvei (I.1.e. A), 54; KFL Gyűjtemények, Oklevéltár, Újkori oklevelek, Érseki perszonális oklevelek (VIII.1.b.1.), Kunszt József; Zubrohlava plébánia anyakönyvei; *Liber Beneficiorum Ecclesiasticorum*, Az esztergomi érsekségben 1699-től vezetett javadalom-jegyzék, Kézirat, PL, 425; *Wiener Zeitung* 14. 4. 1857; *Das Vaterland* 9. 2. 1866 (nekrológ); *Fremdenblatt* 30. 1. 1866 (nekrológ). • *Irodalom*: FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói;* FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum;* GAMS, *Series episcoporum*; HC VIII, 189, 215; KOLLÁNYI, 456–457; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; MENDLIK, *IX. Pius*, 79, 113; MKL VII, 549–550; MS 1886, 824; *Schem. Colocen. 1975*, 29; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850;* SZINNYEI, VII, 505–507; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 43–45; WINKLER PÁL, *A kalocsai érseki főszékesegyház története 1010-től napjainkig*, Kalocsa 1929, 134; WINKLER, *A papnevelés*, 33–36; ZELLIGER, 279.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 314–318.

TÓTH TAMÁS

II.1.4.a LONOVICS JÓZSEF (1793–1867)

Csanád, 1834. szeptember 24. – 1849. december 24. [1850. február]
Eger, 1848/1849, kinevezett érsek
Kalocsa–Bács, 1866/1867, kinevezett és megerősített érsek

L. 1793. január 31-én született Miskolcon, polgári családban, Lonovics János és Klausz Terézia gyermekeként. A gimnázium néhány évét szülőhelyén végezte, majd 1808-ban felvételt nyert az egri papneveldébe, ahol a bölcsészetet 1812-ben, a teológiát 1817-ben fejezte be. Ottani tanárai közé tartozott Hám János későbbi szatmári püspök és Durcsák János matematikus mellett a Magyar Tudományos Akadémia három tagja is: Tittel Pál csillagász, Kovács Mátyás teológus és Imre János filozófus. 1817-ben pappá szentelték és ugyanabban az évben a pesti egyetemen elnyerte a teológiai tudo-

mányok doktora címet is. Magyar és latin nyelveken kívül beszélte a németet, franciát, angolt, olaszt és a hazai szláv nyelveket.

Rövidebb lelkipásztori szolgálat után, még 1817-ben Fischer István egri érsek maga mellé vette szentszéki jegyzőnek, később érseki titkárnak. 1825-től Sajóvárkony (ma Ózd része) plébánosa volt. L. először 1826-ban tartott két beszédével hívta fel magára a figyelmet, az elsőt Klobusiczky József borsodi főispán, korábbi fiumei kormányzó temetésén, a másodikat az új főispán beiktatásán tartotta. Egyházi pályafutására nézve meghatározó volt, hogy 1829-ben egri kanonok, a morál- és pasztorálteológia tanára és a papnevelő intézet igazgatója lett. Káptalani követként részt vett az 1830-as és az 1832–36-os országgyűléseken, ahol ismét kitűnt szónoki tehetségével. Amikor a székeskáptalan követeinek szóvivőt kellett kiállítaniuk a vallási kérdésekkel – főképp a vegyes házasságokkal – kapcsolatos heves viták során, a választásuk L-ra esett, aki ezzel az Alsótáblán az egyház álláspontjának ékesszóló védelmezője lett, hangot adva a valós vagy vélt visszásságok miatti panaszoknak is. Ezzel összefüggésben tanulmányozta a reformáció történetének angol szakirodalmát és magyarra fordította William Cobbett egyik alapművét. Horváth Mihály († 1878) magyar liberális egyháztörténész, az 1849-es forradalmi kormány minisztere az 1848 előtti országgyűlésekről szóló művében méltatta L. „európai műveltségét", a publicisztikában való jártasságát, s kiemelte a különféle tudományágak és a klasszikus irodalom terén szerzett ismereteit. Annál inkább sajnálta, hogy L. „félénkségből" és az egyházi karrier reményében a „felekezeti türelmetlenség" elvét védte, bár nem lett „fanatikus" és „ultramontán eszméket" sem vallott.

A király 1834. március 9-én L-t csanádi megyéspüspöknek nevezte ki, a döntés megerősítésére június 23-án került sor. Konszekrációját Pyrker János egri érsek végezte szeptember 14-én az egri ciszterci templomban. Püspöki székét 24-én foglalta el a temesvári székesegyházban a püspökség védőszentje, Szent Gellért fő ünnepén. A Trienti Zsinat *canonica visitatió*ra vonatkozó határozatának magyarországi végrehajtói közül kiemelkedett buzgalmával: két ízben, 1835–1838-ig és 1842–1848-ig végig látogatta egyházmegyéjét. A plébániákra érkező főpásztort a hívek két oldalt zászlók alatt fölsorakozva várták. Az üdvözlőbeszéd elhangzását, majd a püspök templomba való bevonulását és áldását követően került sor a plébánia állapotának vizsgálatára. E látogatások alkalmával lelkipásztori és gazdasági szempontból is szabályozta a plébániák életét. Munkáját az Egerből magával

hozott Fábry Ignác irodaigazgató (később helynök) segítette. A látogatások során pontos jegyzőkönyveket vettek fel a templomok felépítéséről és stílusáról, a plébániák bevételéről és kiadásáról, továbbá a miserendről. Rögzítették a plébániák állapotát, a papságnak fizetett összegeket és a hívek állapotát is. Megörökítették az iskolák, a tanító, a kántor és a temetők helyzetét is. Az adatokról felvett jegyzőkönyveket két példányban készítették el, az egyik példány a plébánia irattárába, a másik pedig a püspöki levéltárba került.

Huszonhét plébániát és lelkészséget alapított, többek között Kevermes, Kisiratos (Dorobanți RO), Sándorháza (Şandra RO), Bocsár (Bočar SRB), Nagylak (HU és Nădlac RO), Almáskamarás településeken. A határőrvidék bánsági cseh községei – Weizenried (Gârnic RO), Szörényordas/Wolfsberg (Gărâna RO), Tiszafa/Eibenthal (RO) és Csanálos/Schöntal (Urziceni RO) – részére külön lelkészségek kialakítását javasolta, ezek közül Weizenried és Eibenthal községekben 1847-ben sor került a plébánia megalapítására. Anyagi támogatásával számos alapfokú és fölsőbb iskola, valamint egyházi és jótékony célú intézmény megalapítását tette lehetővé. 1841-ben Temesváron megnyitotta a bölcseleti és jogi líceumot, amelyet később egyetemmé akart fejleszteni.

L. – akit 1840. június 25-én az uralkodó valóságos belső titkos tanácsossá nevezett ki – 1840 szeptemberében Fábry Ignác irodaigazgatóval és Karl Ernst Jarcke jogásszal Bécsből Salzburgon keresztül Rómába utazott, hogy a király és Metternich államkancellár megbízásából, a magyar püspöki kar emlékiratával ellátva ismertesse a régóta vitatott házasságjogi kérdéseket. A hónapokig tartó szívós tárgyalások eredményeképp született meg 1841. április 30-án a *Quas vestro* kezdetű béeve, amely vegyes házasságok esetén, amennyiben az akatolikus fél nem írja alá a reverzálist a gyermekek katolikus neveléséről, a házasságkötés során a katolikus papnak úgynevezett passzív asszisztenciát engedélyezett. Kiküldetésének másik eredménye a nyilvánossággal nem ismertetett úgynevezett *Instructio Lambruschiniana* – Luigi Lambruschini bíboros államtitkár († 1854) nyilatkozata – volt, amely azokat a magyarországi házasságkötéseket is érvényesnek ismerte el, amelyeket nem a Trienti Zsinat által előírt formában kötöttek meg; ez főképp a protestáns lelkészek előtt megkötött vegyes házasságokat érintette. L., fáradozásainak és sikeres küldetésének elismeréseként 1843-ban nemességet nyert a ki-

rálytól krivinai előnévvel. Ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett, és részt vett az új büntetőtörvénykönyv kidolgozására rendelt országos jogi választmány munkájában is. Az 1848-as forradalmat megelőzően a konzervatív pártot támogatta, egyúttal az angolszász kultúra híveként jó barátságot ápolt gróf Széchenyi Istvánnal is. Kortársai polihisztornak tartották: könyvtárában több mint 5 ezer db, nagyrészt jogi és diplomáciai tárgyú kötetet őriztek. 1837-től 1847-ig a Nagyváradi Királyi Akadémia igazgatója és tankerületi főigazgató volt. Apponyi György kancellár szerette volna áthelyeztetni a váci püspökség élére és egyúttal rábízni az egyetem és az egész magyar oktatásügy irányítását, de erre végül nem került sor. L. támogatta a Duna–Tisza csatorna és a Szeged–Temesvár vasútvonal megépítésének megvalósítását.

L. tagja volt az 1848. március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, március 18-án, az országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar püspöki kar örökre lemond a tizedről. Egy nappal később azt írta papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek és a papságnak. 1848 májusában belépett a Párizsban alakult *Institut d'Afrique* egyesületbe, amelynek célja a rabszolgatartás eltörlése és a rabszolga-kereskedelem megszüntetése volt. A makóiakkal 1848 tavaszán felmerült földhasználati vitában viszont nem volt hajlandó egyezkedni. Szintén szembefordult egyházmegyéje reformokat követelő papságával. 1848 nyarán a püspöki kar felkérésére a papképzés reformjával foglalkozott, június 25-én az uralkodó egri érsekké nevezte ki, egyúttal a hevesi és külső-szolnoki főispáni tisztet is betöltötte.

Viale-Prelà apostoli nuncius kedvezően nyilatkozott róla („semmit nem tudok felhozni ellene"), és szeptemberben L-t Hámmal és Scitovszkyval együtt a magyar püspöki kar vezetői közé sorolta (*„i più rispettabili di quel Vescovado"*). A római megerősítés az 1848/49-es szabadságharc kitörése miatt elmaradt. L. továbbra is részt vett az uralkodó által 1848. október 3-án feloszlatott magyar országgyűlés ülésein. Tagja volt több országgyűlési bizottságnak: válaszfelirati, elemi oktatási, úrbéri kármentesítési és királyi korona meglétét ellenőrző bizottságoknak. A püspöki kar tagjai október végén rendszeresen tanácskozásokat tartottak Fogarasy Mihály skutari címzetes püspök fővárosi lakosztályában. Az egyik ilyen tanácskozáson vetődött fel az a gondolat, hogy a püspökök

próbáljanak meg a béke helyreállítása érdekében közvetíteni. Ennek a kísérletnek a részeként a magyar katolikus püspökök 1848. október 28-án feliratot intéztek az uralkodóhoz. Eredeti szövegét Horváth Mihály fogalmazta, majd a püspökök többsége az élesebb kitételeket tompította. A felirat a király iránti lojalitás talaján állva elítélte a király nevében Magyarország ellen folytatott háborút (a délvidéki szerb felkelést), továbbá határozottan kiálltak az egyházfők az áprilisi törvények mellett. L. a népképviseleti országgyűlés sikeréért nyilvános imákat rendelt el. Részt vett az október végi memorandum kifejezéseinek mérséklésében, 1848 októberében kelt pásztorlevelében pedig fölszólította híveit a haza védelmére. 1848 decemberében tagja volt az Alfred zu Windischgrätz cs. kir. tábornagyhoz küldött békedelegációnak, amely azonban sikertelenül járt.

L. és Hám János kinevezett esztergomi érsek a császári-királyi csapatok bevonulása után is a fővárosban maradt és elhatárolódott az önvédelmi háborútól. Csanádi helynökét az osztrák hatóságoknak történő engedelmességre utasította, 1849. februárjában felszólította Eger város lakosait, hogy a magyar koronával meg nem koronázott Ferenc Józsefet ismerjék el törvényes uralkodójuknak. Márciusban 2000 forintot küldött Windischgrätz tábornagynak a magyarországi császári katonai kórházak támogatására. Az osztrák minisztertanács javaslatára Ferenc József L. érseki kinevezését meg nem történtnek, a csanádi püspökséget pedig megüresedettnek nyilvánította.

1849 nyarán a marienbadi fürdőben állította helyre egészségét, onnan hazafelé, 1849. július 21-én Lanzendorfban letartóztatták és azon indokokkal, hogy részt vett a feloszlatott magyar országgyűlésen, aláírta a püspökök memorandumát, valamint hozzájárult a császári sasnak a temesvári székesegyházról történő leveréséhez fogságba vetették. Pozsonyban a Vízi-kaszárnyában tartották fogva, majd engedélyt kapott arra, hogy az irgalmasok házába vonuljon. Október 18-án újra letartóztatták és a pesti Újépületben tartották fogva. Scitovszky János esztergomi prímás és Viale-Prelà pápai nuncius is tiltakozott fogva tartása ellen. December 24-én Haynau – Scitovszky János prímás javaslatának megfelelően – szabad lábra helyezte, hogy „önként" mondhasson le püspökségéről, amely még aznap megtörtént. Szabadon választhatta meg, melyik osztrák rendházba akar visszavonulni. Az osztrák kormány saját kérésére, kolostorba vonulásának kezdetétől évi 4000

forint kegydíjat szolgáltatott ki neki. 1850–1853-ig a melki bencés kolostorban élt, a számkivetésbe elkísérte udvari papja, Hopf János is. A melki apátság gazdag könyvtárába temetkezve írta meg tudományos műveit. Főként a liturgia kialakulása és fejlődése, valamint a vallási tolerancia európai története foglalkoztatta.

1853-ban megengedték L-nak, hogy rang és főpapi jelvények nélkül Bécsben telepedhessen le. Több ízben meglátogatta Döblingben Széchenyi István grófot. A kiegyezés felé vezető politikai fordulat során engedélyezték L-nak, hogy visszatérjen Magyarországra. Ettől kezdve számos kitüntetésben részesült, megkezdődött rehabilitációja. 1861. március 29-én amasiai címzetes érsek, majd a Hétszemélyes Tábla ülnöke, 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. 1861-ben alapító tagja volt a gróf Károlyi István kezdeményezésére megalakult katolikus Szent László Társulatnak, amely a külföldön élő magyarok lelki gondozását tűzte ki célul; L. a társulat első elnöke lett. Pásztorleveleivel számos külföldi egyházközséget szólított meg, erősítette az ottani plébániák egyházi és nemzeti öntudatát, és sok új magyar plébánia és iskola alapítását ösztönözte. E célból számos papot, tanárt és missziós nővért készített fel arra, hogy hazájától távol szolgáljon. Segítette a szegényebb egyházközségeket például a liturgikus eszközök beszerzésében. A politikai életben a Deák-párt követője volt.

Az 1860-as években egyre inkább a bécsi pápai követ tanácsadója és szakértője lett, és ezzel összefüggésben ismét a politikai események középpontjába került. 1860-ban Bernhard von Rechberg osztrák miniszterelnök azt javasolta Antonino De Luca bécsi nunciusnak (1856–1863), hogy a konkordátum miatt egyre gyakoribb támadások elleni védekezésben L. támogatását kérje, mivel ő Magyarországon nagy elismertségnek örvend. L. valóban felkarolta az ügyet és arra is késznek mutatkozott, hogy egy esetleges római küldetést is magára vállaljon a nyitott kérdések tisztázására. 1862-ben szakvéleményt küldött a Szentszéknek a magyarországi prímási hatósággal kapcsolatban. Mariano Falcinelli, a következő bécsi nuncius (1863–1874), aki az olasz és a latin mellett csak franciául tudott, minden Magyarországra vonatkozó kérdésben egyeztetett L-csal. Ez történt például a katolikus konzervatívoknak a Habsburg-monarchia decentralizálását ellenző törekvései esetében, vagy 1865-ben, az 1848-as alkotmány 20. cikkelyének megváltoztatása, az államilag elismert vallásokkal történő egyenlősítés kapcsán, amihez L. állásfoglalást készített.

L. teljes rehabilitációja következtében ismét a legmagasabb egyházi méltóságok várományosa lett. Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek Simor János győri, Fogarasy Mihály erdélyi és Bonnaz Sándor csanádi püspököt javasolta a kalocsai érsekségre, azonban a magyar udvari kancellár az uralkodó „igazságérzetére" hivatkozva L-t terjesztette elő, aki 1866. szeptember 14-én nyert kinevezést. Ekkoriban fejtette ki véleményét Falcinelli nunciusnak arról, hogy mennyiben kell Ferenc József koronázási esküjének tartalmaznia hagyományos módon az egyház jogainak védelmét. L. érseki kinevezésének pápai megerősítése és a metropolitai pallium adományozása 1867. február 22-én kelt. Érseki székét azonban nem foglalhatta el súlyos torokbaja miatt, amiben már régóta szenvedett és amely végül hangját is elvette. L. még megünnepelhette papságának 50 éves évfordulóját, azonban a következő évben, 1867. március 13-án, 75 évesen, Pesten elhunyt. 1867. március 18-án, a kalocsai székesegyház sírboltjába temették, a szertartást Bartakovics Béla egri érsek vezette. Az ünnepélyes megemlékezésen felolvasták L-nak a közvetlenül a halála előtt elkészített székfoglaló beszédét. Hagyatékában 70 ezer forintot áldozott jótékony célokra.

• *Művei (válogatás): A protestans reformatio historiája Angliában és Irlandban*, Nagyvárad 1832; *Egyházi beszéd*, Arad 1835; *Egyházi beszéd*, Eger 1837; *Az egyházi bíráskodási jog*, Pest 1842; *Aliquae constitutiones summorum pontificum ad administrationem sacramenti poenitentiae adtinentes*, Temesvár 1846; *A Josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*, Bécs 1851; *Az angol türelem*, Bécs 1851; *Emlékbeszéd idősb Székhelyi Majláth Görgy igazgatótag felett*, Pest 1863; *Néhány szó a 'La vie de Jésus' című könyv fölött*, Kalocsa 1864; *Lonovics József, kalocsai és bácsi érsek emlékeül, magyar és latin beszéde* (kiad. Hopf János), Kalocsa 1867; *Népszerű egyházi archaeologia, vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése, és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint rendes szent beszédekben, részint hirdetmény alakú oktatásokban*, I–III, Bécs 1857. • *Források:* OSZKK Lonovics József iratai, Fol. Hung. 920; TRKEL Horváth Mihály 1848/49, 1848: 1143, 1561, 1563; ÖStA HHStA Ministerrat-Vorträge 1850: 249. Vortrag des Ministers des Innern Alexander Bach (18. Jänner 1850) wegen Bewilligung einer Sustentation für Joseph Lonovics; *Das Vaterland* 27. 3. 1867; *Pesti Hírnök* 20. 3. 1867 (1). • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Konkordat*; ADRIÁNYI, *Geschichte*; ANDICS ERZSÉBET (szerk.), *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben I–III*, Budapest 1981, 1952, 1965; BOROVSZKY, *Heves vármegye*, 387, 425; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Lonovics József*, Vigilia 13 (1948) 3: 132–136; HORVÁTH, *Fünfundzwanzig Jahre*; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség*, Arad 1927; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timişoara-Temesvar*; KOVÁTS, *A csanádi pap-*

nevelde; Lukács, *Vatican*; *Lyceum Temesvariense*; Orbán Imre, *A Csanádi Egyházmegye 1835-ös generalis canonica visitatiojának kérdéséhez*, Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1991 (szerk. Lengyel András), Szeged 1992; ÖBL; *Pantheon*, 40–41; Pálmány Béla (szerk.), *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, Budapest 2002; Petri, *Lexikon*; Bruno Primetshofer, *Rechtsgeschichte der gemischten Ehen in Österreich und Ungarn (1781–1841) 1–2*, Wien 1967; Protokolle II; Roos, *Erbe und Auftrag*, Teil 2b: Szeged 2012; *Schem. Csanadien. 1900*, 51–52; Szinnyei, VII, 1368–1372; Tóth Ferenc (szerk.), *Emlékülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján*, Makó 1993; Várady, *Lonovics*; Zakar Péter (szerk.), *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században.* Budapest 2016; Zakar Péter, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 357–361.

Zakar Péter

II.1.5. Haynald Lajos (1816–1891)

Erdély, 1852. október 15. – 1864. szeptember 12.
Kalocsa-Bács, 1867. június 4. – 1891. július 4.
bíboros 1879. május 12. (a S. Maria degli Angeli presbiter kardinálisa 1879. szeptember 22.)

1816. október 3-án született Szécsényben, Nógrád vármegyében. Apja Haynald István kisnemes, vármegyei írnok, majd házitanító és magántitkár gróf Forgách Józsefnél, Szécsényben. Anyja, Jüttner Franciska egy német ajkú szűcsmester lánya. H. a család kilenc gyermekéből harmadikként született. A magyar mellett anyanyelvi szinten megtanult németül is. Együtt nevelődött a grófi család gyermekeivel, így az arisztokrata viselkedést is elsajátította. 1824-től két évig a piaristák váci, 1826 őszétől három évig a rend pesti gimnáziumába járt. Közben zongorázni is tanult, és élete végéig jellemezte a zene szeretete. 1829-től tanulmányait Esztergomban folytatta, 1830 őszén felvételt nyert az ottani szemináriumba. 1831-től filozófiát tanult a nagyszombati *Marianum*ban. A teológiát Bécsben, a *Pazmaneum* növendékeként végezte 1833-tól. A bécsi egyetemen köz- és magánjogból is vizsgázott, és ott tette le szigorlatát biblikumból. Bécsben a

süketnémák oktatásának kérdéseivel is foglalkozott, továbbá franciául, olaszul, angolul, spanyolul és oroszul is tanult. Széles körű nyelvismerete és kommunikációs készsége később fontos szerepet játszott karrierjében.

Szemináriumi elöljáróinak ajánlásával – mivel ekkor még nem volt pap – 1837. szeptember 19-én felvételt nyert a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)*, hogy felkészüljön utolsó három teológiai szigorlatára. Dogmatika vizsgájára – melyet 1838 áprilisában kimagasló eredménnyel tett le – olyan intenzitással készült, hogy utólag komoly egészségügyi problémái lettek. Házitanító édesapjának írt leveleiből is látható, hogy szenvedélyesen tanult, és széles körű érdeklődése volt. 1839. október 15-én Jordánszky Elek esztergomi segédpüspök pappá szentelte, első miséjét szülőhelyén mutatta be. A *Frintaneum* vezetése szerint H. egyaránt érdeklődött az irodalom és a természetrajz iránt; ekkoriban gyakran látogatott el a császári növénytani intézetbe, ahol Endlicher Edétől és Fenzl Edétől botanikai ismereteket szerzett. Az intézmény vezetése összességében jó véleménnyel volt róla („Igen aktív és olvasott pap"), a lelki élet terén azonban többször is hanyagsággal jellemezte. Ugyanakkor méltányolta, hogy H. 1840 és 1841 húsvétján horvát, német és olasz katonákat és a *Theresianum* hallgatóit gyóntatta. Miután letette utolsó két szigorlatát, és megvédte az Újszövetségben előforduló megszállottakról szóló értekezését, 1840. november 26-án teológiai doktorátust szerzett. Az intézményből 1841 júniusában lépett ki, addig szakirodalmi jegyzeteket készített.

1841 nyarán tért vissza az esztergomi főegyházmegyébe, ahol először néhány hónapig a pesti lipótvárosi plébánia, majd a budavári Nagyboldogasszony plébánia káplánja lett. Itt írta első újságcikkeit és tudományos közleményeit. 1842-től az esztergomi szeminárium dogmatika tanára. 1846-ban három hónapos, gondosan tervezett nyugat-európai tanulmányi utazást tett, ahol fontos élményeket és kapcsolatokat szerzett, majd hazatérése után Kopácsy József hercegprímás titkára lett. 1847 decemberében, a prímás halála után Kunszt József káptalani helynök irodaigazgatóvá nevezte ki. E hivatalában maradt az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején is, amikor Kunszt Bécsben tartózkodott és a főegyházmegyét helyettese, Jaross Vince kormányozta. Miután 1849 tavaszán az esztergomi főegyházmegyében megtagadták a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetését, H. – feltehetően ezzel összefüggésben – elveszítette a magyar kormány bizalmát, annak ellenére, hogy nyilvánosan soha nem foglalt állást ellene. A Vallás- és Közoktatási Minisz-

térium parancsára Jaross kénytelen volt H-t felmenteni hivatalából „hazafiatlan magatartása" miatt (1849. június 26.). H. ekkor visszavonult a szécsényi szülői házba. Az új hercegprímás, Scitovszky már 1849 őszén visszahelyezte az irodaigazgatói posztra, majd a következő évben abba a teológiai bizottságba delegálta, amely a nyárra tervezett püspöki konferenciát készítette elő. Ezekben az években írt a Josef Wetzer és Benedikt Welte által kiadott katolikus teológiai enciklopédiába *(Encyclopedie der Kath. Theologie)* és az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ba is.

Az erdélyi forradalmi események következtében a katonai és a polgári hatóságok vezetői úgy ítélték meg, hogy az ott működő 84 éves Kovács Miklós püspök már nem alkalmas az egyházmegye kormányzására, és „rossz, kormányellenes környezete" befolyása alatt áll, ezért felmentették hivatalából. A kormány hosszabb puhatolódzása után a király 1851. szeptember 9-én H-t erdélyi koadjutor püspökké nevezte ki utódlási joggal, egyúttal arra kötelezve, hogy Kovács számára nyugdíjat fizessen. Bár a kinevezés híre már a szeptember 15-i lapokban megjelent, a végrehajtás közel egy évvel elhúzódott a Szentszék ellenállása miatt (lásd Kovács életrajzát), mivel Róma nem akarta elismerni a királynak a segédpüspökök kinevezésére formált jogát. A „temporalia átadásának", azaz a jövedelmek kiszolgáltatásának határidejét a Pénzügyminisztérium 1851. október 31-re tűzte ki, azonban ezt Kovács püspök nem teljesítette, ezért a „szorult helyzetben" lévő H. decemberben az erdélyi vallásalaptól 8000 forint kamat nélküli előlegben részesült. H. még magánkölcsönt is felvett, hogy „rangjához illően" rendezkedhessen be. Róma csak hosszabb diplomáciai huzavona után erősítette meg a megbízást, és 1852. március 15-én hebroni címzetes püspökké nevezte ki H-t, azonban a bullák kiadása júliusig elhúzódott. Scitovszky prímás augusztus 15-én szentelte püspökké. H. augusztus végén érkezett Erdélybe és szeptember 1-én kezdte meg működését. Másfél hónappal később, elődje 1852. október 15-én bekövetkezett halálával teljesen a nyomdokába lépett, beleértve világi funkcióját, az első kormányzótanácsosi méltóságot. A hatóságok a 36 éves, szokatlanul fiatal főpásztortól „nagyobb fegyelmet és egyházi joghatóságot" reméltek az „elhanyagolt" egyházmegyében, amely véleményük szerint a nacionalista székely körök kezében volt. Ennek megfelelően a „Habsburg-kreatúrának" tartott H-t hivatali működése kezdetén a helyi papság nagyfokú bizalmatlansága övezte.

Az 1848–1849-es harcok következményeként H-nak nehéz viszonyokkal kellett szembesülnie Erdélyben. A gyulafehérvári székesegyház leégett, a püspöki rezidenciát súlyos károk érték, a bevételek nagymértékben csökkentek a tizedek eltörlése miatt. H. ezért 1853-ban öt évre kérelmezte az egri káptalan megüresedett olvasókanonoki stallumának jövedelmeit, amihez Viale-Prelà nuncius megszerezte Róma jóváhagyását. A következõ években, harmincnál is több bérma- és vizitációs útja során beutazta egyházmegyéjét, fellépésével és szónoki tehetségével hamarosan népszerűségre tett szert. 1853-ban, egy bérmakörútja alkalmával feljegyezték, hogy 37 nap alatt 53 beszédet mondott. H. újjászervezte a központi igazgatást, bevezette a plébánosi vizsgákat és a papi lelkigyakorlatokat, kisszemináriumot alapított és szerzetesrendeket hívott a püspökségbe, mindezzel kivívta a Szentszék elismerését. Itt és később Kalocsán is nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a papok ismerjék a rájuk bízott hívek anyanyelvét, vagy a hívekkel azonos nemzetiségűek legyenek. H. ezen kívül összeállította az első szakkönyvet Erdély flórájáról. Mivel régi szokás szerint püspökként az erdélyi katolikus iskolák „legfőbb igazgatója" is volt, oktatási és alapítványi ügyek miatt már az 1850-es évek végén konfliktusba került a bécsi alkotmányos kormányzattal, és 1860-ban első ízben kilátásba helyezte lemondását. A liberális körök szemére vetették, hogy domináns fellépésével megakadályozza, hogy az erdélyi katolikus világiak egyházi ügyekben (főleg a Katolikus Státusban) az őket hagyományosan megillető, azonban a konkordátum miatt függőben lévő véleménynyilvánítási jogukkal éljenek. H. megpróbálta a protestáns tanárokat eltávolítani a katolikus iskolákból, azonban nem járt sok sikerrel. Erdélyi görögkatolikus kollégái, különösen Szterka-Sulutiu Sándor (Alexandru Sterca-Şuluţiu) gyulafehérvár-fogarasi metropolita szemére vetették, hogy gyámkodni próbál fölöttük. Feltehetően jelentősen hozzájárult ahhoz a negatív képhez, amelyet Róma, valamint a régiót többször beutazó Michele Viale-Prelà és Antonino de Luca nunciusok az unitus románokról alkottak („civilizálatlanok", „műveletlenek"). A gyulafehérvári izraelita hitközség H. 1867. évi érseki kinevezése alkalmából megküldött köszöntőjében hálával emlékezett meg arról, hogy erdélyi püspökként megnyitotta a gyulafehérvári kórházat a zsidó betegek előtt, és engedélyezte, hogy a katolikus nőintézményekbe zsidó lányok is járhassanak.

H. jelentős szerepet játszott az 1860–1861. évi, Erdély önállóságával és különálló országgyűlésével kapcsolatos forrongó alkotmányos vitákban.

A Szentszéknek tett részletes jelentésében többek között egyházmegyéje érseki rangra emelését szorgalmazta – eredménytelenül –, melynek során nem csak a felekezeti ellentéteket hozta fel, hanem azt a tényt is, hogy Erdély politikai, nemzetiségi és vallási tekintetben valójában Magyarországtól és egyházától teljesen különálló egységet alkotott. Néhány héttel később azonban már – a káptalannal szoros egyetértésben, a főrendiházban és a nyilvánosság előtt is – hevesen kiállt Erdély Magyarországgal történő egyesítése, uniója mellett, és a magyarokat a külön erdélyi országgyűlés bojkottálására bátorította. Ezzel kiváltotta De Luca nuncius kritikáját, de konfliktusba került Nádasdy Ferenc erdélyi udvari kancellárral és az osztrák kormánnyal is, akik H-ban a magyar hazafias mozgalom motorját látták (úgynevezett Haynald-ügy). H. a politikai konfliktus eredményeképpen, 1863. december 31-én lemondott hivataláról a királynál, azonban ezt Róma először nem fogadta el. A Szentszék csak később, 1864. szeptember 12-én, az uralkodó sürgetésére, valamint az esztergomi és a kalocsai érsek szkeptikus véleményének ismeretében egyezett bele az „önkéntes" lemondásba. IX. Pius H-t, akit már 1859. és 1862. évi római látogatásai alkalmával megismert, 1864. szeptember 22-én karthágói címzetes érsekké nevezte ki és Rómába hívta, ahol az Index, valamint a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának konzultora lett. A Róma és Bécs közötti megállapodások értelmében H. évi 10 ezer forint fizetést kapott a püspökség jövedelmeiből, és engedélyt arra, hogy azt külföldön költhesse el, ezen felül a Rómába költözés finanszírozására 10 ezer forint egyszeri juttatásban részesült. Tevékenyen részt vett az úgynevezett *Syllabus errorum*mal (1864) kapcsolatos munkálatokban. Ennek során beleszőtte a műbe az osztrák állami egyházjoggal kapcsolatos tapasztalatait, különösen az 51.§ tekintetében, amely ellenezte a világi hatalmaknak a püspökök felmentésére formált jogát. A Bécs és Róma közötti, 1865-ig tartó intenzív diplomáciai huzavona alatt H. többnyire édesanyja szécsényi házában tartózkodott. Itt főleg botanikai gyűjteményével-tanulmányaival foglalkozott, amit később Rómában is folytatott. A római társasági életben előkelő helyet foglalt el, nem utolsó sorban Liszt Ferenchez fűződő barátsága miatt. Részt vett a japán vértanúk szentté avatásán 1862-ben, a Trienti Zsinat jubileumi ünnepségén 1863-ban Trentóban, valamint Péter és Pál apostolok vértanúságának 1800 éves évfordulóján 1867-ben. Az ünnepségre közel ötszáz püspök érkezett Rómába, ennek során H. szóvivője volt annak a püspöki bizottságnak,

amely hódoló feliratot fogalmazott meg a pápának. Mindezzel H. személye világszerte ismertté vált a püspökök között.

Scitovszky hercegprímás 1866. október 19-i halála után H. a „magyar párt" és a közvélemény fő utódjelöltje volt. Még az új magyar kormány 1867. márciusi felesketése előtt azonban a bécsi kormány és a magyar ókonzervatívok jelöltje, Simor János nyerte el a hivatalt. Az 1867. évi kiegyezés után az új kormány első intézkedései között kérelmezte az uralkodónál „az egész nemzet óhajának" megfelelően H. kalocsai érseki kinevezését. Kiemelte, hogy H. az erdélyi püspökséget a „legnehezebb körülmények között" vezette, és hűségesen szolgálta a vallást, a királyt és a hazát. Ferenc József már a következő napon, 1867. április 5-én elfogadta a javaslatot. Mivel a június 8-ra kitűzött koronázási szertartáson a kalocsai érsek kiemelkedő szerepet töltött be, H. szokatlanul gyorsan vette át hivatalát. A kinevezés szentszéki megerősítésére a május 17-i konzisztóriumon került sor. H., miután június 2-án esküt tett a királynak Bécsben, gőzhajóval utazott székhelyére, ahol június 4-én, ünnepség mellőzésével iktatták be. Székfoglalójában szót emelt a „keresztény haladásért" és az élet minden területének „keresztény reformjáért", ami magában foglalja a hit elmélyítését, de a modern világgal való párbeszédet is. Néhány nappal később közreműködött a pest-budai koronázási ünnepségen, majd Rómába utazott a már említett nagy ünnepségekre, ahol június 21-én részt vett a pápa koronázási szertartásán. H. – Simor prímás mellett – már hivatalánál fogva is, de sokkal inkább személyisége miatt hamarosan a magyar püspökök vezéralakja és az európai püspöki kar meghatározó képviselője lett. Jelentősen bekapcsolódott a kor Magyarországának nagy egyházi vitáiba, a katolikus autonómia és az egyházi javak igazgatásának tárgyalásába. Abban a kérdésben, hogy az 1855. évi konkordátum érvényes-e Magyarországra, H. a Róma által támogatott Simor prímással szemben az ellenzők csoportját vezette, amely végül felülkerekedett. 1868-ban magára vállalta azt a külpolitikai feladatot, hogy Rómában a konkordátum módosításáról tárgyaljon, mivel ez az úgynevezett májusi törvények miatt szükségessé vált. Ezzel magára vonta a Szentszék erős kritikáját, és IX. Piusszal is megromlott a viszonya. Megbízatásának megfelelően ő adta át Ferenc József császár magánlevelét a pápának.

Az I. Vatikáni Zsinaton (1869/1870) a magyar püspökök – különösen Simor, Strossmayer diakóvári megyéspüspök és H. – kitűntek kivételes la-

tintudásukkal és szónoki képességeikkel. H. nem csak opportunizmusból, hanem alapvetően is elutasította a pápai dogmák definícióját és ezzel összefüggésben a püspöki jogok megnyirbálását. Kezdeményezésére az úgynevezett kisebbség nemzetközi bizottságba szerveződött, amelynek kezdetben 11 tagja volt, közéjük tartozott H. és a német–osztrák–magyar zsinati atyák csoportjának további három képviselője (Rauscher, Ketteler, Strossmayer). H. folyamatosan közvetített a magyar püspöki kar és a francia, valamint németajkú zsinati atyák között. Többször fejezte ki elégedetlenségét a zsinat rossz előkészítése miatt. Az egyik vita során elutasította többek között a papi öltözetre vonatkozó előírásokat, valamint az arra irányuló követeléseket, hogy papok ne fogadhassanak el állami kitüntetéseket. H. ezzel szemben az egyház és az állam közötti gyümölcsöző együttműködés mellett szállt síkra. Zsinati fellépésének csúcspontja 1870. január 10-i, feltűnést keltő, szabadon előadott beszéde volt, amelyben nehezményezte, hogy a gyűlés szabadságát támadás érte. Kezdeményezésére a kisebbség zsinati atyái úgy döntöttek, hogy idő előtt elhagyják a zsinatot, melyet H. nem sokkal később taktikai hibának tartott, ahogy azt is, hogy a továbbiakban is kapcsolatban maradjanak. A zsinat határozatait, bár a dogmával és a gyűlés egyetemességével kapcsolatban továbbra is fenntartásai voltak, a magyar főpásztorok között egyik utolsóként fogadta el 1871. szeptember 14-én, nem utolsó sorban saját alsóbb papsága növekvő nyomására. A székeskáptalan felé azzal igazolta e cselekedetét, hogy a kisebbség püspökei közül majdnem mindenki utólag hozzájárult a határozatokhoz, ezáltal „szanálták" azokat. Zsinati magatartásának köszönhetően H. országos ismertségre és nemzetközi kapcsolatokra tett szert (például John Acton angol katolikus liberális történésszel), és elnyerte a Monarchia politikai elitjének kegyét, ugyanakkor elveszítette a pápa és a Szentszék addigi elismerését. Egy évtizeddel később, a Szentszék kegyének visszanyerését jelezte, hogy XIII. Leó egyházkormányzása első évében, 1879. május 12-én H-t a bíborosok sorába emelte, majd szeptember 22-én a S. Maria degli Angeli presbiter bíborosává nevezte ki. H. péterfillérek vagy jubileumi adományok címén saját jövedelmeiből jelentős összegeket adakozott a Szentszéknek a zsinat előtt és után is (például 1869: 2000 forint, 1887: 20 ezer aranylíra, a hívek és a papság által adományozott 16 ezer mellett).

Kalocsán H. lelkipásztori tevékenysége, személyes jelenléte papjai és hívei körében jóval visszafogottabb volt, mint korábbi egyházmegyéjében,

Erdélyben. Különféle országos feladatai miatt az ügyeket főleg Budapestről intézte, és a főegyházmegye kormányzásában közvetlen munkatársaira hagyatkozott. Segédpüspöke 1876-ban Kubinszky Mihály († 1881), 1881-ben Lichtensteiger Ferenc († 1901), majd 1885-ben Majorossy János († 1904) lett. Érsekségének idején megújultak az egyházmegye központi intézményei és hivatalai (például Érseki Hivatal, Szentszéki Bíróság, Főtanfelügyelőség, espereskerületek). Öt alkalommal tartott egyházmegyei értekezletet (1869, 1871, 1872, 1878, 1882). Rendelkezett a papság magasabb fizetéséről. 1887-ben új egyházmegyei szertartáskönyvet jelentetett meg. Intézkedései azonban nem mindenben tudták követni a társadalmi változásokat. A városok hirtelen növekedése miatt például szükség lett volna plébániák alapítására, ennek megvalósítása viszont rendszerint jogi és gazdasági nehézségekbe ütközött. Csak saját birtokain és az újonnan benépesített településeken került sor néhány plébánia megalapítására. A fokozódó paphiányt segédlelkészek nagyobb számú alkalmazásával, önálló hitoktatói állásokkal és szerzetesrendek letelepítésével igyekezett orvosolni (például jezsuiták, iskolanővérek nyolc új háza és iskolája). Intézkedései csak hosszabb távon hoztak eredményeket, és elsősorban az oktatásügyet érintették, amelynek H. kiemelt figyelmet szentelt. Az érsekség négy tankerületét irányító Főtanfelügyelőség élére buzgó vezető került Kubinszky segédpüspök személyében, aki H. nevében évente ellenőrizte az összes egyházi iskolát. Ezek az intézkedések hozzájárultak ahhoz, hogy az egyházi iskolák továbbra is számbeli fölényben maradtak az úgynevezett közös (állami) iskolákkal szemben (134:14). H. 1880-ban állásfoglalásában visszautasította a Szentszéknek azt a tervét, amely az okkupált Bosznia-Hercegovinában külön egyházi hierarchia szervezésére irányult, mivel úgy vélte, hogy ezzel erősödne a jelentős horvát–délszláv mozgalom. 1881-ben ugyancsak ellenezte azokat a törekvéseket, amelyek a magyarországi görög katolikusok számára magyar liturgikus nyelv bevezetésére irányultak, azzal érvelve, hogy ennek hatására a latin rítusúak is követelnék a nemzeti liturgikus nyelv használatát, ami veszélyeztetné a többnyelvű területek társadalmi békéjét.

H. Eötvös, majd Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszterek bizalmasaként folyamatosan közvetített a kormány és a püspöki kar között. Rendszeresen látogatta a főrendiházi üléseket, ahol egyházi ügyekben mintegy hatvan beszédet mondott. 1867–1889 között mindvégig tagja volt a magyar országgyűlés delegációs küldöttségének (például pénzügyi, hadügyi bizottság), nyolc alkalommal bizottsági elnök volt. H. mindvégig kormánypárti

maradt, támogatta a Deák-pártot, majd a Szabadelvű Pártot. Az 1875. évi pártunió miatt átmenetileg nyitottabbá vált a konzervatív-katolikus körök kezdeményezéseivel szemben. 1880-ban visszautasította azt a javaslatot, amely a német centrumpárt mintájára katolikus párt alapítására irányult, mivel úgy vélte, hogy ez az egyházi javak szekularizálását eredményezné. Hasonlóképpen elutasította 1884-ben Zichy Nándor és az úgynevezett egyesült ellenzék kezdeményezését.

1885-ben, a klérusnak szóló írásában elítélte a tiszaeszlári vérvád következményeként, főként Nyugat-Magyarországon fellobbanó antiszemitizmust, egyúttal fel is mentette a főegyházmegye klérusát az indulatok felkorbácsolásának felelőssége alól. Püspöktársaival összhangban ugyanilyen ékesszólással támadta a kormányzat egyes törekvéseit, például a kiegyezés utáni iskolaügyi reformot vagy 1883–1884-ben a zsidók és keresztények közötti házasságkötés engedélyezésének javaslatát, melynek kapcsán H. a főrendiházban ismertette Marcus Hirsch prágai ortodox főrabbi kedvezőtlen véleményét. Magatartásával lényegében a vezető magyar politikusok – például Tisza Kálmán és Trefort Ágoston – politikáját követte, miszerint a világnézeti szempontból vitatott ügyeket (polgári házasság, egyház és állam szétválasztása) nem kell erőltetni, és lehetőség szerint békésen kell megoldani. Mivel H. a legfontosabb kérdésekre vonatkozó nézeteit nem fejtette ki elméleti munkákban, politikai álláspontja nem határozható meg. Mindenesetre a nyilvánosság a liberális egyházférfi mintájának tekintette, noha véleménye nem mindenben felelt meg a klasszikusan liberális álláspontoknak. „Liberalizmusa" kevésbé ideológiájában, mint inkább mentalitásában és életstílusában mutatkozott meg. H. életmódja és fellépése – amelyről a sajtó rendszeresen tudósított – nem mindenben felelt meg a korabeli egyházi szokásoknak és elképzeléseknek. Pesten színházba járt és híres szalonok rendszeres vendége volt (például Wohl Jankáéknál), szabadkőműves személyekkel is kapcsolatban állt stb.

H. gyermek- és ifjúkorában megnyilvánuló tudományos érdeklődése (növénytan, csillagászat, archeológia) később is meghatározó maradt életében, s ez az érdeklődés „intézményesült" az Akadémiához fűződő kapcsolatában, 1868-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1869-ben nagy sikerű székfoglaló beszédet tartott a Biblia flórájáról. 1874-től a *Mathematikai és Természettudományi Bizottság* elnöke. Komolyan vette akadémiai tagságát, megbízatásából eredő kötelességeit. Botanikusként nem tűnt ki publikációi-

val, hiszen az azokhoz szükséges kutatásokra valójában nem maradt ideje. Nagy szakértelemmel gyarapította viszont több mint százezer lapos növénygyűjteményét és több ezer kötetes szakkönyvtárát, melyeket a Nemzeti Múzeumra hagyott. Halála után, hagyatékával megkétszereződött a növénytár állománya, a botanikai szakkönyvtár európai jelentőségű lett, és a növénytár a múzeumon belül önálló osztállyá szerveződhetett. Haynald a korabeli botanikus szakmában még ritka nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, szervezte és támogatta tehetséges kortársai utazásait és kutatásait, s ha kellett békítette a személyes ellentéteket. Gazdag gyűjteményét sok botanikus használta kutatás céljából, jó szakmai kapcsolatainak köszönhető, és megbecsültségének jele, hogy Haynaldról közel félszáz növényfajt neveztek el. Szívesen vett részt nemzetközi tudományos találkozókon: 1874-ben a firenzei kertészeti-, 1875-ben a brüsszeli közegészségügyi-, 1876-ban a budapesti statisztikai kongresszuson elnökölt. Egyik különleges tudományos vállalkozása, az általa alapított csillagászati obszervatórium 1878-ban kezdte meg működését Kalocsán, a jezsuiták által működtetett érseki gimnázium tetején, és nem sokkal az érsek halála után világhírnévre tett szert Fényi Gyula SJ csillagász napkutatásai eredményeként. Az érsek történeti-régészeti érdeklődésére jellemző, hogy az egyházmegye mindkét történelmi székhelyén, Bácsban és Kalocsán is ásatásokat végeztetett Henszlmann Imrével, s a középkori emlékek feltárása mellett, a kutatási eredmények közlését is finanszírozta. 1880-ban, a Vatikáni Levéltár megnyitásakor H. volt az első, aki a római magyar vonatkozású anyagok feltárására és közlésére nagyobb összeget ajánlott. Kérte az ország többi főpapjának és káptalanjának támogatását a Fraknói-féle *Monumenta Vaticana Hungariae* megjelentetéséhez, és ő lett a vatikáni forrásgyűjtést koordináló bizottság elnöke. Számos magyar tudós számára közvetített, adott ajánlólevelet külföldi kutatásokhoz. Liszt Ferenchez és Munkácsy Mihályhoz fűződő barátságával is összefüggésbe hozhatók az érsek egyházzenei (1886) és egyházfestészeti (1885) alapítványai, melyek kamataiból az arra érdemes művészeknek ösztöndíjakat ítéltek a Zeneakadémián és az Országos Képzőművészeti Társulatban. Az alapítványok tőkéje az első világháborút követően sajnos elértéktelenedett.

Mindez együtt járt számos állami és egyházi kitüntetéssel és megtiszteltetéssel. Feltűnést keltett, és a Szentszék nemtetszését váltotta ki azzal, hogy 1874-ben Firenzébe utazott a nemzetközi kertészeti kongresszusra, mivel annak küldöttségét II. Viktor Emánuel fogadta, s a főpap így találko-

zott az olasz királlyal. Jacobini bécsi nuncius (1874–1879) ennek kapcsán kifogásolta, hogy H. a zsinat óta nem mutatkozott Rómában, s az érsek csak 1875-ben utazott az Örök Városba. 1876-ban, emsi kúrája alkalmával többször fogadta őt az ugyanott tartózkodó német császári pár. Vilmos császár vacsorára hívta, amelynek során Ausztria–Magyarország és Németország egyházi helyzetéről beszélgettek. Jacobini nuncius erről terjedelmes, bizalmas jelentést kért. H. tagja volt 12 európai akadémiának és számos tudományos társaságnak. Nemzetközi levelezőpartnerei között Németország, Franciaország, Anglia, Spanyolország és Olaszország számos tudósa, művésze és főnemesi családja megtalálható.

1889 tavaszától egyre többet betegeskedett. Egy közlekedési baleset következtében – a lovak megbokrosodtak, ezért a kocsi felborult – agyrázkódást szenvedett, ami még inkább rontotta állapotát. 1889. október 15-én, pappá szentelésének 50. évfordulós ünnepségén már nem tudott részt venni, és hirtelen szellemi leépülése miatt már a köszöntő levelekre sem tudott válaszolni. Élete utolsó heteiben özvegy nővére, Amália ápolta. 1891. július 4-én hunyt el Kalocsán. Végrendeletében egyszerű, gyászbeszéd nélküli temetést kért. Általános örököse a Haynald-alap lett, amely a főegyházmegye iskoláinak és plébániáinak építését és fenntartását szolgálta. Végrendeletében alkalmazottaira egy évi pótfizetést, a szolgálatában álló négy érseki huszárra 15 ezer forintot hagyott. Halálának híre várható módon országos és nemzetközi szinten is nagyon sok részvétnyilvánítást váltott ki. 1891. július 8-án temették el a székesegyház szentélyében az ország sok befolyásos személyiségének jelenlétében, a szertartást Schlauch nagyváradi püspök végezte. A megemlékezések szerint két hivatalviselése alatt közel ötmillió forintot áldozott egyházi, társadalmi és jótékony célokra. Adriányi szerint H. volt „a 19. századi magyar egyház legnagyobb személyisége". Kortársai főként az európai hírű, politikus főpap alakját csodálták benne, míg a 20. században inkább a tudományok és a művészetek terén nyújtott teljesítményét és kapcsolatrendszerét értékelték.

• *Művei: De daemoniacis*, Diss. theol. Wien 1840, 58 S.; *Epistolae pastorales […] ad clerum saecularem et regularem dioecesis*, Claudiopoli 1852; *Felsőházi beszéde az erdélyi unió tárgyában*, Pest 1861; *Beszéde a magyar delegatio jan. 24. ülésén*, MÁ 4 (1872) 22., 23. sz.; *Beszéde Pestvármegye nov. 12. közgyűlésén*, MÁ 5 (1872) 263. sz.; *Emlékbeszéd, melyet […] Bartakovics Béla egri érsek, […] az egri érseki főegyházban tartott gyászünnepélye alkalmával mondott*, Eger 1873;

Beszéde, melyet a magyar Afrika- bizottságnak máj. 25. tartott alakuló ülésén tartott s mellyel a bizottság elnökét Fülöp szász Koburg és gothai herceget üdvözölte s levele a herceghez jún. 26. Bécsből az afrikai társaság ügyében, Földrajzi Közlemények 5 (1877) 185–187; *Parlatore Fülöp. Emlékbeszéd, melyet írt s a m. t. akadémia 1878. jún. 16. közülésén kivonatosan felolvasott*, Budapest 1879; *A szentírási mézgák és gyanták termőnövényei. Népszerű előadás, tartotta a m. t. akadémia közülésén*, Budapest 1880; *Castanae Vesca. I. Solum in quo in Hungaria crescit. II. Incolatus eius in Hungaria*, Colocae 1881; *Ceratophyllum Pentacanthum*, Magyar Növénytani Lapok 5 (1881) 109–115; *Emlékbeszéd gróf Károlyi István, a Sz. István-társulat elnöke fölött*, Kalocsa 1882; *Emlékbeszéd dr. Fenzl Ede, a m. t. akadémia kültagja felett*, Kalocsa 1885; *Emlékbeszéde Ipolyi Arnold felett*, MÁ 19 (1886) 343. sz.; *Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund, a m. t. akadémia kültagja felett*, Kalocsa 1889. • *Műveinek jegyzéke:* SZINNYEI, IV, 548–553; ZELLIGER, 164–166; GULYÁS, XII, 883. • *Források:* MNL OL Magánlevéltárak, Családi levéltárak, Családi fondtöredékek (P 2257), 233. sorozat: Haynald család; Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára, C/82. Szittyay Dénes gyűjteményének Haynald-iratai; OSzKK Levelestár, Haynald Lajos levelei levelező partnerenként; OSzKK Analekta 11.296. Haynald Lajos hagyatékából származó töredékek: táviratok, iratmásolat, beszédfogalmazvány stb.; OSzKK Fol. Lat. 3953–3955. Haynald Ludovicus: „Acta maxime momentosa 1/ politicam meam (correspondentialia), 2/ resignationem, 3/ a[rchi]- ep[isco]palem, 4/ evocationem Romam adtinentia…" ab anno 1853. usque ad annum 1887.; OSzKK Fol. Hung. 1722. Haynald Lajos. Hivatalos és személyi ügyekre vonatkozó iratok, 19. sz.; OSzKK Analekta 2069. Haynald Lajos 1885. évi pásztorlevelére vonatkozó levelek, hírlapi cikkek, iratok; MTAKK Régi Akadémiai Levéltár, Haynaldra vonatkozó iratok; GyFL ÉL I.1. Püspöki (Érseki) Hivatal iratai, Cat. 3. Más egyházmegyés püspökök, káptalanok, püspökkari konferencia; Uo. Cat. 4. Megyéspüspökök, Általános helytartó, Egyházmegyei Iroda; Uo. Cat. 13. Papok elleni panaszok, eljárások; Uo. Cat. 17. Középiskolák; Uo. Cat. 18. Elemi iskolák, hitoktatás; Uo. Cat. 35. Állammal kapcsolatos ügyek; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (Personalia 2002) (I.1.c.), Haynald Lajos perszonális iratai 1850–1916; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Pester Lloyd* 4./5./6. 7. 1891 (nekrológok). • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Konkordat*; ADRIÁNYI, *Vaticanum*; ADRIÁNYI, *Geschichte*; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*; DANKÓ LÁSZLÓ ET AL., *Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások*, Kalocsa 1991; DEÁK ÁGNES, *Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4: 83–96; ECKHART FERENC, *Egy nagy magyar főpap életéből*, A bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2 (szerk. Angyal Dávid), Budapest 1932, 272–284; FAZEKAS CSABA, *Dokumentumok Haynald Lajos 1849-i hivatalvesztéséhez*, Századok 135 (2001) 1: 169–180; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; GOTTSMANN, *Katholizismen*; KŐHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF (szerk.), *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889*, Pozsony–Budapest 1889; HC VII–IX;

LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4: 97–150; LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891). Biográfia*, Budapest 2003; LAKATOS ANDOR, *Haynald mint erdélyi püspök (1851–1864)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17 (2005)1–2: 83–120; LAKATOS ANDOR, *Liszt Ferenc és Haynald Lajos – egy 19. századi barátság emlékei Kalocsán*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 23 (2011) 1–2: 101–112; LAKATOS ANDOR, *Tudomány és művészet Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek életében*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 30 (2018) 3–4: 5–34; LUKÁCS, *Vatican*; JAMES P. NIESSEN, *Transylvanian Catholics and the Papacy in the Era of the Syllabus Errorum*, Hungarian Studies 10 (1995) 1: 45–53; ANTON PÁSTI, *Leben und Wirken des Kardinals Ludwig Haynald, Erzbischof von Kalocsa (1816–1891)*, Diss.theol., Wien 1940; SCHATZ, *Vaticanum I*; SZITTYAY DÉNES SJ, *Haynald Lajos ifjúkora*, A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1914–1915. iskolai évről, Kalocsa 1915; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*; TÓTH LÁSZLÓ, *Politika és egyházpolitika Haynald Lajos kiadatlan leveleiben*, KSz 49 (1935), 473–481, 561–567; TÓTH TAMÁS, *Haynald Lajos bíboros püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1851, 1864, 1867)*, Uő, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 149–166; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 319–328.

LAKATOS ANDOR

II.1.6. CSÁSZKA GYÖRGY [CSÁSZTKA, CSÁZTKA, ČÁSKY] (1826–1904)

Szepes, 1874. szeptember 2. – 1891. december 14.
Kalocsa, 1892. február 17. – 1904. augusztus 11.

1826. december 4-én született Nyitraszerdahelyen (Nitrianska Streda SK). Apja Császka Jakab szlovák építőmester. Cs. anyai ágon unokabátyja volt Samassa József későbbi egri érseknek, ezen kívül rokonságban állt Horváth Mihály történésszel, későbbi címzetes püspökkel is. Szlovák családnevét az 1860-as évek végén magyarosította, elhagyva belőle a „t" betűt. Gimnáziumi tanulmányait Nyitrán, Tatán és Esztergomban, az utolsó két évet az esztergomi egyházmegye növendékpapjaként a pozsonyi *Emericanum*ban végezte. 1844-től filozófiát tanult a nagyszombati érseki líceumban, majd 1846. novembertől a *Pazmaneum* növendékeként teológiát hallgatott Bécs-

ben, ahol 1850. szeptember 21-én szentelték pappá. Néhány nappal később a nagyszombati érseki konviktus prefektusa, emellett az érseki líceum matematikatanára lett. A matematikához különleges tehetsége volt, szakirodalmi munkákat is publikált. A papi hivatást előkészítő kisszemináriumok vizsgálata céljából tanulmányutakat tett a birodalom nyugati felében és Észak-Itáliában.

1853 őszén, miután felmentést kapott tanári feladatai alól, szentszéki jegyző, valamint a helynöki hivatal levéltárosa és könyvtárosa lett Nagyszombatban. 1856 augusztusában a helynöki hivatal titkára lett. 1864. július 20-án Scitovszky János esztergomi prímás érsek irodaigazgatóvá tette meg, majd a következő prímás, Simor János is megerősítette hivatalában. 1870-ben a király az esztergomi káptalan mesterkanonokjává, majd 1874. február 27-én szepesi püspökké nevezte ki, ezzel Egerbe áthelyezett unokatestvére, Samassa hivatali utódja lett. Az utódlás feltételei között szerepelt a „hazafias érzület" és főképp az, hogy csak olyan személyiség jöhetett szóba, aki „tökéletes szláv nyelvtudással bír". A prekonizációra Cs. jelenlétében került sor az 1874. június 15-i konzisztóriumon, ekkor IX. Piustól személyesen vette át a püspöki jelvényeket. A szentelést Simor hercegprímás végezte Samassa egri érsek és Szabó József egri segédpüspök segédletével 1874. július 19-én, az esztergomi székesegyházban, a Dunán hajóval érkező Ludovico Jacobini nuncius és az ország számos befolyásos személyiségének jelenlétében. A szepesi püspöki széket szeptember 2-án foglalta el, ebből az alkalomból „hazafias szellemű" beszédet tartott. Jelmondata *Crucis amore* volt. Az ünnepség magas költségei és „a püspök segítségére szoruló papok, káplánok, tanítók és szegény diákok" miatt Cs. kinevezése napjától kérelmezte az úgynevezett püspöki százalékok – azaz a jövedelmek ráeső részének – kiutalását.

Tizenhét éves szepesi működése alatt kiemelt figyelmet szentelt a papság képzésének és fegyelmezésének, és ezzel összefüggésben elsősorban a szemináriumnak. A képzésben növelte a filozófiai órák számát és bevezette az egészségtan oktatását, amelynek előadója Ignaz Höhr világi tanár volt. A nyelvi képzés erősítésére elrendelte, hogy a növendékek hetente két-két napig felváltva magyarul, szlovákul és németül beszélgessenek. A püspök megbízásából Horváth Viktor 1877–1881 között keresztény „műarcheológiát" oktatott a szepeshelyi szemináriumban. A magyar szóhasználatban „régiségtan"-nak is nevezett tantárgy bevezetését a papnevelő intézetekben

Ipolyi Arnold besztercebányai püspök szorgalmazta. Mivel a római zsinati kongregáció a papok lelki életének elmélyítésére szólított fel, Cs. a pappá szentelések előtt háromnapos, az összes pap számára pedig kötelező évi lelkigyakorlatot rendelt el, és a papi öltözék viselését is kötelezővé tette. 1887-től spirituálist alkalmazott a szemináriumban. Több mint 100 ezer forintot költött a szerényebb körülmények között élő lelkészek támogatására. Ugyancsak 1887-ben, a pápai évforduló alkalmából mintegy 10 ezer forint összegű péterfillért gyűjtött össze a Rómában is szegénynek tartott egyházmegye híveitől.

Cs. egyházmegyéjében jelentős mértékben támogatta az iskolaügyet, különösen a lányoktatást, és egyre inkább a régió magyarosításának szolgálatába állította azt. A Szatmári Irgalmas Nővérek Lőcsén (Levoča SK), Rózsahegyen (Ružomberok SK) és Turdossinban (Tvrdošín SK) iskolát nyitottak. Cs. Szepesolasziban (Spišské Vlachy SK) saját költségén árvaházat létesített lányok számára. A szepesi káptalan tanítóképzőjére fordított éves összeget 16 ezerről 36 ezer forintra növelte, melyet a püspöki *mensa* jövedelmekből fedezett. A tanítóképző – e kategóriában a legrégibb – 1879-ben ünnepelte fennállásának 60. évfordulóját. A tanterveket megújították, 1883-tól négy évfolyamban zajlott a képzés. A magyarok számára az első és a második évben két szlovák nyelvórát biztosítottak. Cs. gondosan végrehajtotta Trefort Ágoston 1879. évi utasítását, miszerint minden iskolában be kell vezetni a magyar nyelv tanítását és lehetőség szerint a magyar nyelvű oktatást is, és kizárólag magyar nyelvű tankönyveket szabad használni.

Cs. 1885-től a magyar nemzeti mozgalom élére állt, beleértve a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesületet (MATKE), melynek társalapítója és első igazgatója volt. Az egyesület folyóiratai, a *Vlasť a svet* (Haza és Világ), és a *Vlastivedné noviny* (Honismereti Újság) a magyar nemzetállam eszméjét képviselték. Anyagi bázisát a kormány által 1875-ben megszüntetett *Matica slovenská* kulturális egyesület vagyona képezte. Cs. támogatta továbbá a hasonló irányultságú, 1883-ban Grünwald Béla által életre hívott Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet (FEMKE) is. Szlovák érzületű papok, például Stefan Mišik, szemére vetették, hogy az ország nyelvi kisebbségeinek kevesebb tisztelettel adózik, mint a katolikus misszionáriusok az indiai, kínai vagy afrikai őslakosoknak. 1875-től rendszeresen kiküldött körleveleiben azonban Cs. szlovák nyelvű vallási irodalmat is ajánlott, és pásztorleveleit latin, szlovák, német és magyar nyelven is kiadta. A katoli-

kus sajtót a szepesváraljai (Spišské Podhradie SK) nyomdával, az 1890 októberében alapított *Szepesi Közlöny*-nyel és az általa létrehozott *Szepesi Lapok* című hetilappal erősítette. Támogatta a német nyelvű *Zipser Boten* című újság kiadását is. A szepesi egyházmegye liturgikus színvonalának emelésére saját *officium*ot állíttatott össze *Officia propria sanctorum Dioecesis Scepusiensis* (1887) címmel, amelyből Cirill és Metód szláv apostolok ünnepe sem hiányzott.

Cs. érdeklődött a történelem és a művészet iránt, lehetőségeihez mérten támogatta a regionális történeti kutatásokat és több szepesi történész, például Pirhalla Márton és Hradszky József (Josef Hradský) műveinek megjelentetését. 1872-ben tagja lett a Műemlékek Ideiglenes Bizottságának, az örökségvédelem első magyar állami szervezetének. Saját jövedelméből finanszírozta a szepeshelyi Szent Márton-székesegyház 1888–1890 között zajló belső felújítását, a templombelső (új díszítőfestéssel, üvegablakokkal, a gótikus szárnyasoltárok képeinek-szobrainak restaurálásával, új oltárarchitektúrák építésével, a kanonoki stallumok restaurálásával, új orgonával és padlózattal) ekkor nyerte el mai alakját. A külső felújítási munkálatok zöme azonban már püspökutóda, Szmrecsányi Pál hivatali ideje alatt valósult meg. Cs. folytatta a lőcsei (Levoča SK) gótikus Szent Jakab-templom és a szepesújfalui (iglói, Spišská Nová Ves SK) Nagyboldogasszony-templom restaurálását, ahol szintén hozzájárult az ólomüveg ablakokhoz. Cs. püspöksége idején számos szepesi templom felújítását támogatta, mint például a szepesolaszi Keresztelő Szent János-, a szepesváraljai Kisboldogasszony-, az iglói Nagyboldogasszony-templom, a strázsai (Stráže pod Tatrami SK) Keresztelő Szent János-, a liptószentmiklósi (Liptovský Mikuláš SK) Szent Miklós- és a káposztafalvi (Hrabušice SK) Szent Lőrinc-templom restaurálását. Támogatta továbbá az ótátrafüredi (Dolný Smokovec SK) (1888), a likavkai (Likavka SK) (1888), a parasztdubovai (Sedliacká Dubová) (1885) és csontfalvi (Csütörtökhely fíliája, ma Čenčice, Szepesjánosfalva/ Jánovce SK része) templomok építését. A Magyar Tudományos Akadémia dísztermének kifestésére 2000 forintot adományozott. Kultúrapártoló tevékenységének csúcspontja volt, hogy 1889-től a püspöki nyomdában megjelentette Michael Schmauk (1753–1823) már 1802-ben elkészült többkötetes oklevélgyűjteményét, amelynek kiadása a mű összeállításakor anyagi akadályokba ütközött. A *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis* 332 darab, 1094–1595 közötti oklevelet tartalmaz. Különleges értéke abban áll, hogy a kiadott oklevelek jelentős része eredetiben nem ma-

radt fenn. Cs. támogatta a magyar történelemre vonatkozó vatikáni források, a *Monumenta Vaticana* kiadását is. 1888-ban az orvosok és természetvizsgálók Tátrafüreden tartott gyűlésének egyik elnöke volt. A savniki (Spišský Štiavnik SK) püspöki várkastélyban létesített terjedelmes műgyűjteményét később magával vitte Kalocsára. A püspöknek feltehetően már korábban, esztergomi kanonok korában is volt gyűjteménye, mely szepesi püspöksége idején jelentősen gyarapodott, főbb műtárgy-csoportjai voltak: képtár, régiség-, numizmatikai-, övös- és textil-gyűjtemény. Cs. Szepesi Keresztény Múzeumot kívánt alapítani, ebből a célból Szepeshelyre számos régiséget gyűjtött össze, papsága rendszeresen küldött be tárgyakat az 1870-es években. A múzeumalapításra azonban végül nem került sor. Egykorú kimutatások szerint összesen közel egymillió forintot költött hazafias, jótékony és kulturális célokra, amit nem utolsósorban a püspöki javakkal való korszerű gazdálkodás tett lehetővé.

A politikai életben Cs. a hosszú ideig regnáló Tisza Kálmán miniszterelnök (1875–1890) párthíve volt. A Főrendiházban elvből az egyházi érdekeket támogatta – például az oktatásügy terén vagy 1883-ban a keresztények és zsidók közötti házasságkötés körüli vitában –, anélkül, hogy a püspöki kar szóvivőjeként lépett volna fel. Jól ismerte Csáky Albin kultuszminisztert (1888–1894), akit bizalmasan tájékoztatott a püspöki konferencia vitáiról. Az 1884. évi úgynevezett elkeresztelési rendelettel, melyet Wolafka Ferdinánd egyházi hivatalnok, Cs. korábbi munkatársa fogalmazott meg, kezdetben egyetértett, végül azonban a konzervatív-katolikus sajtó nyomására megváltoztatta véleményét. Simor prímáshoz baráti szálak fűzték, 1881-ben vendégül látta a savniki várkastélyban is; 1891-ben Cs. vezette Esztergomban a prímás temetési szertartását. A Simor utódlása körüli éles küzdelmek során Cs-t is megnevezték ugyan a jelöltek között, komolyan azonban nem számoltak vele. Amikor római kiküldetésben volt, hogy tárgyalásokat folytasson az elkeresztelési rendelettel kapcsolatban, a színfalak mögött unokatestvére, Samassa prímási kinevezéséért lobbizott – eredménytelenül. Feltehetően ezzel magyarázható, hogy a keresztelés és a vegyes házasságok kérdésében szokatlanul kompromisszumképtelen volt. Amikor Samassa a számára kompenzációul felajánlott kalocsai érseki széket nyersen visszautasította, a kormányszervek részéről a megbékélés gesztusa volt, hogy atyafiát juttatták e pozícióba. Cs. sok politikai kérdésben tanácskozott Luigi Galimberti bécsi nunciussal (1887–1893), aki aktívan támogatta érseki kine-

vezését. A király 1891. október 27-én nevezte ki Cs-t, a szentszéki megerősítésre a december 17-i konzisztóriumi ülésen került sor. Székfoglalása 1892. február 17-én volt Kalocsán. A kormány az áthelyezést nem utolsósorban azzal indokolta, hogy Cs. a Szepességben jól gazdálkodott.

Cs. az ország második legfontosabb egyházmegyéjének kormányzása során is inkább mecénási tevékenységével, mint szűkebb értelemben vett egyházi elkötelezettségével tűnt ki. Támogatta a jezsuiták helyi intézményeit és templomait, valamint a katolikus egyesületi mozgalmat, megépíttette a Katolikus Kör épületét és házat vett a legényegyletnek. Számos templomot építtetett és plébániát alapított, például Gyulafalván, Szilágyiban, Wekerlefalván (Nova Gajdobra SRB), Cservenkán (Crvenka SRB), Csengődön, Rémen, Felsőhegyesen, Tornyoson (Tornjoš SRB), plébániákat szervezett Zentán (Senta SRB) és Óbecsén (Bečej SRB). Adományaival támogatta a zombori (Sombor SRB) karmelita templom és az újvidéki (Novi Sad SRB) plébániatemplom építését. Az 1896. évi millenniumi ünnepségek alkalmából 75 ezer forintos alapítványt tett, mely egyrészt a kántortanítói nyugdíjintézet tőkéjét növelte, másrészt lehetővé tette a kalocsai Szegények Háza és Tanítók Háza építését. Utóbbi kedvezményes szállást biztosított tanítók gyermekei részére, így elérhetővé váltak számukra a város iskolái, többek között a jezsuiták gimnáziuma. Amikor 1899-ben a XIII. Leó által 1900-ra meghirdetett jubileumi év előtt Fraknói Vilmos a magyarországi péterfillérek gyűjtését biztosabb alapokra helyezte, Cs. és a magyar bíborosok, Vaszary és Schlauch a jövőre nézve évi 20 ezer frank támogatást ígértek a Szentszéknek.

Kevésbé volt szerencsés Cs. fellépése 1899-ben a délszláv katolikus sokácok által lakott Szántova (Hercegszántó) falu istentiszteleti, jelesül a prédikációk nyelve miatt támadt konfliktusban. Mivel a betelepülés miatt a magyar nyelvű lakosság száma folyamatosan nőtt, már 1830-ban, majd 1874-ben intézkedések történtek a magyar nyelv használata érdekében. Amikor 1896-ban a paritás elvén nyugvó szabályozás lépett életbe, a sokácok 1897-től megtagadták az engedelmességet, és tiltakozó küldöttséget menesztettek Emidio Taliani bécsi nunciushoz (1896–1903), aki megpróbált közvetíteni. Ennek ellenére a falu sokác lakosságának mintegy a fele áttért az ortodox hitre. Cs. a hitközséget egy horvát egyházmegyéhez akarta csatolni, hogy megszabaduljon a fájdalmas vitától, erre végül nem került sor. A nuncius a kellemetlen eset hátterében Cs. rugalmatlanságát látta-hibáztatta.

Cs. Kalocsán is a művészet és az iparművészet támogatójaként lépett fel, folyamatosan bővítette az érseki palota és a kincstár gyűjteményeit, melyek képtárból, numizmatikai, régészeti, iparművészeti, botanikai és geológiai részekből álltak. Az ehhez szükséges anyagi eszközök előteremtése érdekében nagy figyelmet fordított a kiterjedt birtokokkal rendelkező egyházmegye gazdálkodására. Mivel ideje nagy részét Budapesten töltötte, sűrű levelezésben állt az egyházmegye igazgatásáért felelős egyházi és világi személyekkel. Sokoldalú jótékony és kulturális tevékenységéért mindkét egyházkormányzata alatt számos egyházi és állami kitüntetést kapott, és több város tiszteletbeli polgára lett. 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja lett és az intézmény alaptőkéjének gyarapítására alapítványt tett. 1904 áprilisában a nagypénteki szertartás alatt agyvérzést kapott, majd augusztus 11-én, 78 évesen Budapesten tüdőgyulladás következtében elhunyt. Bebalzsamozott holttestét egy „görög stílusban készült alpakka koporsóba" helyezve ravatalozták fel budai palotájában, majd vonattal Kalocsára szállították, ahol augusztus 16-án ünnepélyes keretek között a székesegyház szentélyébe temették. Egy házas és egy időközben megözvegyült lánytestvére gyászolta. A főkáptalan három választási forduló után sem tudott káptalani helynököt kiállítani a szavazatszámok egyezése miatt. A kinevezést végül Majorossy János nagyprépost, tinnini választott püspök nyerte el.

• *Művei*: *A dohányzás tilalmáról papnöveldékben*, Nagyszombat 1846 és *Über das Rauchverbot im Priesterseminar*, Trnava 1847; *Viszonyszámi táblák*, Nagyszombat 1853; *A nagyszombati érseki convictusról*, A nagyszombati r. k. gymnasium Értesítője, Nagyszombat 1853; *Momentum matheseos*, h. n. 1854; *Oratio pane gyrica in honorem angelici doctoris S. Thomae Aquinatis*, Strigonii 1874; *Sermo pastoralis, occasione canonicae suae in sedem episcopalem introductionis*, Strigonii 1874; *Egyházi ötvösművek a középkorból, melyeket Császka György szepesi püspök a Budapesten 1884-ben rendezett ötvösmű-kiállításra küldött*, Budapest 1884. • *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, II, 197–199; Zelliger, 70–71; Gulyás, IV, 678. • *Források*: KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (I.1.c.), Császka György érsek perszonális iratai, 1696, 1799–1942 (Tanulmányi iratok; Iskolai bizonyítványok; Nagyszombatban működő esztergomi érseki lyceum 1846; bécsi egyetem 1847–1850; Pázmáneum 1850; Nagyszombatból, Esztergomból hozott hivatali iratok 1696, 1799–1889; Kalocsai hivatali iratok 1891–1904; Kinevezési iratok 1850–1900; Beszédek 1877–1896; Gratulatio 1891–1901; Nyomtatványok 1885–1899; Massa 1895–1942; Hagyaték 1846–1904); KFK Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója 1–2. kötet (1880–1903); AAV Archivio della Nunziatura Apostolica

in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; Császka György, VÚ, 21/44, 1874. 11. 1., 689–690; Császka György kalocsai érsek aranymiséje, VÚ, 47/39, 1900. 9. 30., 645; Császka György kalocsai érsek 1826–1904, VÚ, 51/34, 1904. 8. 21., 573–574; Császka György kalocsai és bácsi érsek †, KN XXVII/33, 1904. 8. 14., 1–3; Érsekünk temetése, KN XXVII/34, 1904. 8. 20., 1–2; HALÁSZ SÁNDOR (szerk.), *Országgyűlési Almanach*, Budapest 1887, 35–36; *Magyar Salon* XIII (1890) 39: 1; *Das Vaterland* 4. 9. 1874; *Vorarlberger Volksblatt* 25. 2. 1899; *Neues Wiener Tagblatt* 6. 4. 1904; *Pester Lloyd* 12., 13. és 14. 8. 1904 (nekrológok). • *Irodalom*: FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói;* HC VIII, 215, 485, 504, 562, 564; IPOLYI LÁSZLÓ, *Császka György (1891–1904)*, Schem. Colocen. 1975, 30; KOLLÁNYI, 498–500; LAKATOS ADÉL, *„A la Daberto": Adalékok az egykori zombori vármegyeháza érsekportréit festő Daberto Félix (1829-?) életéhez és működéséhez*, Historia Ecclesiastica 10 (2019), 2: 87–106; LAKATOS ADÉL, *Hanula József: Tomori Pál a mohácsi csatamezőn. Császka György kalocsai érsek műgyűjteményének az 1896. évi ezredéves kiállításra készült darabja*, Historia Ecclesiastica 9 (2020) 1: 127–135; LAKATOS ADÉL, *Császka György kalocsa-bácsi érsek elfeledett műgyűjteménye*, A kalocsai érsekség évszázadai. Tanulmányok (Collectanea Studiorum et Textuum I/6), szerk. Kanász Viktor–Sági György, Budapest 2024, 197–239; MKL II, 383–384; *Schem. Colocen. 1892–1904*; *Schem. Strigonien. 1857–1874*; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850;* TAKÁCS GÁSPÁR, *A koldusok koldusa. Császka György kalocsai érsek*, Szabadka, 1904; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 47. • *Irodalom (Szepes)*: *Császka Jur, arcibiskup kaločský*, Vlasž a svet VI/23 (1891), XV/38 (1900); *Encyklopédia Slovenska I*, 355; J. HRADSZKY, *Initia progressus*, 551; ĽUBOŠ KAČÍREK, *s.v. Čáska, Juraj*, LKKOS, 202–203; KOLLÁNYI, 498–500; MS, 1886, 99; SBS I, 407–408; *Schem. Scepusien. 1901*, 4–5; SZINNYEI, II, 198–199; ZELLIGER, 70; ZUBKO, *Spišskí biskupi*, 35–38.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 328–335.

LAKATOS ANDOR–ĽUBOSLAV HROMJÁK

II.1.7. VÁROSY GYULA (1846–1910)

Székesfehérvár, 1902. március 9. – 1905. december 11.
Kalocsa–Bács, 1906. január 14. – 1910. október 28.

1846. augusztus 13-án született Zomborban (Sombor SRB), Bács-Bodrog vármegyében. Apja V. Károly királyi kincstári írnok, anyja Bratyovacsky Paulina. Az elemi iskolát és a reáliskola első évét szülővárosában végezte,

majd tanulmányait 1858–1866 között a kalocsai érseki gimnáziumban folytatta, kiemelkedő eredménnyel. A gimnáziumot ekkor még két évig a piaristák, ezt követően Kunszt érsek kívánságára a jezsuiták vezették, akiknek köszönhetően az intézmény hamarosan országos hírűvé vált. V-ra nagy hatással volt a hazafias Rosty Kálmán történelem- és irodalomtanár, az 1848–1849-es szabadságharc tisztje, aki később katolizált és belépett a jezsuita rendbe. 1859-től elnyerte a papi hivatásokat támogató Katona István-ösztöndíjat. Kunszt József érsek temetésén ő mondta a szónoklatot az iskola képviseletében. Az érettségit kitűnő eredménnyel tette le 1866-ban, majd a Központi Szeminárium növendékeként a pesti egyetemen hallgatott teológiát. Itt tette le biblikum és dogmatika szigorlatát. 1870. július 26-án Kalocsán pappá szentelték, majd három évre Csonoplyára (Čonoplja SRB) helyezték káplánnak.

Haynald érsek közbenjárásával – aki maga is a kollégium egykori hallgatója volt – V. felvételt nyert a bécsi *Augustineumba (Frintaneum)*, ahová 1873. október 22-én lépett be. Az első tanévben csak figyelmeztetést követően, mérsékelt eredménnyel tette le egyháztörténeti és egyházjogi szigorlatát; a fegyelem és a lelkiség tekintetében azonban elöljárói dicséretében részesült. Bécsben kisebb lelkészi feladatokat is ellátott, és úgynevezett házi értekezést írt *De fidei supernaturalis actu* címmel. Két utolsó szigorlata után 1875 júliusában hagyta el a kollégiumot. Valószínűleg ezután írta meg 162 oldalas, kéziratban maradt értekezését *De potestate in matrimonium legislativa* címmel, amellyel a bécsi egyetemen 1876-ban teológiai doktorátust szerzett.

Már 1875 nyarán az érseki udvar szolgálatába lépett. Érseki iktató és levéltáros, majd 1876-ban szentszéki aljegyző lett. 1878-tól a Főszékesegyházi Könyvtár könyvtárosa. 1880-tól hét évig a kisszeminárium aligazgatója és a szeminárium egyházjog és egyháztörténet tanára, ugyanott 1882-től rendes (kinevezett) tanár. 1883-ban a pesti egyetem doktori kollégiumának tagja lett. Ugyanabban az évben szentszéki ülnök, majd 1884-től a középiskolai hittanárok vizsgálóbizottságának tagja, 1886-tól zsinati vizsgáló. 1887-től öt éven át a nagyszeminárium rektora. Ezen felül közéleti és jótékony feladatokat is ellátott, 1877-től a Kalocsai Jótékony Nőegylet titkára, 1886-tól a Vöröskereszt Egylet kalocsai fiókjának választmányi tagja. V. történetírói tevékenysége nagyrészt az 1880-as évekre esett, publikációi különböző folyóiratokban (például *Századok*) és az egyházmegyei sematizmusokban je-

lentek meg. Haynald érsek kérésére, a középiskolai törvényjavaslat vitája kapcsán írta meg *A katholikus iskolaügy Magyarországban* című történeti-jogi értekezését. 1887-ben a *Magyarországi Vatikáni Okirattár (Monumenta Vaticana Hungariae)* szerkesztőbizottságának és a Szent István Társulat irodalmi osztályának tagja lett. Aktívan részt vett a növendékpapság irodalmi-önképző egyesületeinek munkájában Kalocsán és Budapesten is.

1887-ben tiszteletbeli kanonok, majd 1888-tól a kalocsai főszékeskáptalan rendes tagja, Haynald érsek oldalkanonokja, 1888. március 30-án mesterkanonok lett. 1889-ben elnyerte a babolcsai apáti címet és javadalmat, 1893-ban tiszai főesperes, 1895-ben bácsi főesperes, 1897-ben főszékesegyházi főesperes lett. 1887 novemberétől egy évtizeden át a Főszékesegyházi Könyvtár prefektusa. 1892-ben az új érsek, Császka György is oldalkanonokjává tette meg, az érsek mellett sokat tartózkodott Budapesten, ahol megismerte a fővárosi elitet. 1898. február 16-tól a budapesti Központi Szeminárium rektora, egyben felmentést kapott addigi kalocsai egyházmegyés megbízatásai alól. Közben országos feladatokat és hivatalokat is elvállalt, 1895-ben a Szent László Társulat alelnöke, 1898-tól a Katholikus Kör igazgatóválasztmányának tagja és az Aquinói Szent Tamás Társaság elnöke lett.

Püspöki kinevezéséig tehát pályája több mint húsz éve a papnevelés szolgálatában telt. Legendás volt türelme és szívélyessége, ami a feladataihoz való hozzáállásában és a növendékekkel szemben is megnyilvánult, akikkel szabadideje egy részét is együtt töltötte (például sakkozott velük). V. javára írták, hogy a Központi Szemináriumban jelentősen hozzájárult a nemzetiségi villongások lecsillapításához. Wlassics Gyula kultuszminiszter (1895–1903) előterjesztése szerint Haynald és Császka érsekek bizalma, valamint a tanítás és az igazgatás terén szerzett érdemei mellett elsősorban a Központi Szemináriumban bizonyított vezetői képességei tették alkalmassá V-t arra, hogy elnyerje a püspökök megbecsülését és a kormány megbízását magasabb hivatal betöltésére. V. mellett szólt, hogy „megfontolt, nyugodt, a szenvedélyek felszításától elhatárolódó irányzatot" képviselt. A király az akkor 55 éves V-t 1902. november 1-én székesfehérvári püspökké nevezte ki. Hivatali esküjét november 11-én tette le Bécsben. Pápai megerősítésére a december 16-i konzisztóriumon került sor. Püspökké Császka érsek szentelte a budapesti Egyetemi templomban 1902. január 19-én, Majorossy János kalocsai és Kohl Medárd esztergomi segédpüspökök segédletével. Ünnepélyes székes-

fehérvári beiktatására, melyen szokásos módon az egyházmegye elitje is részt vett, március 9-én került sor. Egyórás székfoglaló beszédében kifejtette, hogy elsősorban a béke apostola akar lenni, és erre buzdította az egyházmegye papjait is. Az ünnepi díszlakomán, amelyre a többi felekezet képviselői is hivatalosak voltak, V. pohárköszöntőjében szót emelt a felekezeti békéért. Szűk hároméves püspökségét követően az uralkodó a kormány ajánlására – amely tanúsította V. közkedveltségét a hívek körében – 1905. október 17-én kalocsai érsekké nevezte ki. V. mellett hozták fel, hogy kiválóan ismeri a püspökséget, és „beszéli az egyházmegyében széles körben elterjedt bunyevác nyelvet". Hivatali esküjét november 4-én tette le, kinevezését a pápa december 11-én erősítette meg. V. a pápai bullákat és palliumát december 20-án személyesen vette át Rómában, ahol a pápa mellett segédkezett Zichy, Balás és Prohászka püspökké szentelésénél. Ünnepélyes kalocsai beiktatása 1906. január 14-én zajlott.

Ahogy egyházi intézmények vezetőjeként és székesfehérvári püspökként, úgy kalocsai érseksége idején is visszafogott és spirituális lelkületű vezető volt, aki sok időt töltött imádsággal és szentségimádással. Sokszorosan megelégedett azzal, hogy elődei kezdeményezéseit folytassa és a római pápa útmutatását kövesse. Érsekségének első három évében bejárta egyházmegyéjét, valamennyi plébániáját meglátogatta és bérmált. Tapasztalatai alapján templomokat és plébániákat bővíttetett ki (például Tiszakálmánfán) és iskolákat építtetett Bácskertes/Kupuszina (Kupusina SRB), Borota, Ószivác (Sivac SRB), Bácsújlak (Bačko Novo Selo SRB), Zöldhalom, Pusztaszentimre és Hajós községekben. Meghagyta, hogy a tanfelügyelők rendszeresen látogassák az iskolákat és jelentéseket tegyenek. A főegyházmegye papjai számára elrendelte a három évente kötelező lelkigyakorlatot, amelyre a kalocsai szemináriumot, valamint a ferencesek bajai és bácsi zárdáit jelölte ki. Az egyházi tanítók és tanítónők számára évente tartatott lelkigyakorlatokat Kalocsán és Szabadkán (Subotica SRB). Szorgalmazta a rendszeres szentbeszédeket az ünnepek alkalmával, és előírta papságának, hogy misék előtt fél órával gyóntasson. A plébániák számára hétévenkénti missziót írt elő, ennek keretében szorgalmazta a szentségekhez járulást és a gyakori szentáldozást. Szorgalmazta papjai körében jámbor társulatok – elsősorban Rózsafüzér, Jézus Szíve-társulatok és oltáregyletek – alapítását. Útjára indította az örökimádás mozgalmat, amelyben maga is részt vett.

Szorgalmazta, hogy minden katolikus férfi és nő legalább egy katolikus egyesületnek tagja legyen. Ennek megfelelően támogatta többek között a katolikus mozgalom szervezeteit, az úgynevezett katolikus köröket (többek között könyvek és folyóiratok beszerzésével) és az ifjúsági egyesületeket. A kalocsai iskolanővérekkel együttműködve segítette a serdülő lányok patronázs egyesületét, és támogatta a legényegyleteket Kalocsán, Zomborban és Szabadkán is, egyleti házakat és internátusokat létesítve. Az egyházkormányzása alatt alapított katolikus munkásegylet mintegy 500 főt számlált. Szabadkán saját költségén újságot és nyomdát létesített, sajtó céljaira kormányzása idején mintegy 170 ezer koronát költött. Támogatta a budapesti Szent Imre Kollégiumot, a kalocsai jezsuita gimnáziumot és a tanítók házát pedig évente ösztöndíjakkal segélyezte.

A politikai életben a néppártot támogatta és az egyházmegyei papságtól is ezt várta el. Alkalmas néppárti jelöltek hiányában a keresztény szocialista jelöltek támogatását ajánlotta. 1910. január 24-én bátor hangvételű beszédet mondott a főrendiházban a katolikus érdekek védelmében és Zichy János kultuszminiszteri kinevezése érdekében. Országos szinten akkor vált ismertté, amikor Vaszary hercegprímás fokozatosan visszalépett a nyilvánosságból és V-t mint a magyar egyházi hierarchia második emberét egyre gyakrabban bízta meg a püspöki konferenciák vezetésével és más ügyek intézésével. Mindezt különféle közfeladatok egészítették ki, V. volt például a Pestmegyei Sárközi Ármentesítő Társulat elnöke, tagja volt az országos kongrua bizottságnak, a főrendiház államjogi és törvénykezési bizottságának, valamint ugyanott a közgazdasági és a kommunikációs választmánynak is.

A kiterjedt érseki uradalom igazgatását Macskovics Pál kanonokra bízta, aki gondos kezelés alá vette a birtokokat és főképp a hatékony állattenyésztésre törekedett. Az érseki birtokokon mintasertéstelepek létesültek, továbbá jelentősen gyarapodott a ló- és a marhaállomány. Vezető tisztségviselőit külföldi mezőgazdasági továbbképzésre küldte. Bár régóta várt nagy földreformra nem került sor, a szegényebb bérlők tehermentesítése érdekében javította a bérleti feltételeket. Az érseki cselédségnek Kalocsán 48 bérlakást építtetett. A megnövelt bevételek lehetővé tették V. számára, hogy az érsekség összjövedelmének közel kétharmadát – hozzávetőleg másfél millió koronát – szociális és kulturális célokra fordítsa. Ez tette lehetővé a székesegyház felújítását 1907-től kezdve. Az 1912. évi befejezést V. már nem

érhette meg. A munkálatokat Foerk Ernő és Petrovácz Gyula vezette, és különösen a székesegyház belső részét érintették. A szentély alatt érseki kripta épült, továbbá a sekrestyéket összekötő körfolyosó létesült.

Az állam iránt lojális, békülékenynek tartott V. érseksége és élete utolsó évében erősebben hallatta hangját a kultúrharc során. 1910 januárjában kijelentette a főrendiházban, hogy elveszítette a kormányba vetett bizalmát, mivel az az 1867 óta bevett szokással ellentétben egy nem katolikus személyt bízott meg a kultuszminiszteri tárcával (az ókatolikus Székely Ferenc igazságügyminisztert, aki időközben vette át a kultuszminiszteri feladatokat). V. volt az egyetlen magyar főpap, aki körlevelében közzétette az *Editae saepe* című, vitatott pápai enciklikát (úgynevezett „Borromeo-enciklika"), ezzel országos kritikát vonva magára. A vita a Munkapárt parlamenti interpellációjában csúcsosodott ki és csak akkor csillapodott, amikor kiderült, hogy a közzététel még az előtt megtörtént, mielőtt a protestáns körök az enciklika egyes problémás passzusai ellen tiltakoztak volna, és mentes volt a felekezeti béke megzavarásának bármiféle szándékától. Az évek során több állami és egyházi kitüntetést elnyert, hosszabb ideje szívbeteg V. többhetes súlyos betegséget követően, 1910. október 28-án, 64 évesen hunyt el Kalocsán. Bebalzsamozott holttestét november 3-án a felújítás alatt álló székesegyház sírboltjába temették el. A gyászmisét, melyen az oktatási miniszter is részt vett, Csernoch csanádi püspök mutatta be, a körülmények miatt az iskolanővérek templomában. Mivel V. nem nyerte el a szabad végrendelkezés jogát, hagyatékának csak egyharmadáról rendelkezhetett. A maradék kétharmad az egyházmegyei alapot és a magyar kincstárt illette. V. végrendeletében kérte, hogy ezeket „hazafias katolikus célokra" használják fel. Saját részéből 225 ezer koronát a Kalocsai Iskolanővérekre hagyott; a jelentős örökség maradék összege egyenlő arányban illette három fivére hat gyermekét.

• *Művei: Egy fejezet a XVIII. század interconfessionalis viszonyainak történetéhez*, Új Magyar Sion 12 (1881); *Haladás a középkorban*, Kath. Hetilap (1881); *A katholikus iskolaügy Magyarországon. A magyar kath. alapítványok jogi természete, különös tekintettel a kath. iskolaügy körül felmerült téves nézetekre*, *I*, Kalocsa 1882, *II*, Kalocsa 1884; *Regesta capituli Bachiensis ab anno 1158 usque 1527*, h. n. 1883, VII–XL; *Újabb adalékok az esztergomi érsek és a pannonhalmi alapító levél kérdésének megoldásához*, Történelmi Tár, 3/8 (1885); *Observationes criticae in seriem Archiepiscoporum Colocensium et Bachiensium*, h. n. 1886, VII–XXIX; *Rákóczi és a jezsuiták*, Magyar Állam 19/48 (1886); *Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai*,

Századok 20/10 (1886); *De translatione Andreae de Benciis de Gualdo Archiepiscopi Colocensis ad sedem Sedunensem*, h. n. 1887, VII–XVII (Válogatás). • *Műveinek jegyzéke:* SZINNYEI, XIV, 943–944; KISZLINGSTEIN SÁNDOR (szerk.), Magyar könyvészet 1876–1885, Budapest 1969, 466. • *Források*: N. N., *Dr. Városy Gyula kalocsai érsek 1905–1910*, Nekrolog a Társulat elhunyt jótevőiről, KFL VI.7; KFL I.1.c. Városy Gyula perszonális iratai, 1859–1935 (Születési anyakönyvi kivonat 1864, 1906; Tanulmányi, iskolai bizonyítványok, Zombori Alreáliskola 1857–1858, Kalocsai Algimn. 1859–1860, Kalocsai Főgimn. 1863–1864, Érettségi biz. 1866, Teológia a bécsi egyetemen, leckekönyv, jelentések, diploma 1873–1875, doktori oklevél a Pesti Egyetemről, Katona István alap ösztöndíjasa, ennek nyugtái / Inf. 1870–1872/ Episcopalia 1901–1902 / Füzet Városy Gyula érsek adományairól/ Hivatali iratok 1889–1910, kinevezési iratok 1870–1905, meghívók 1906–1910, gratulatio 1906–1910, beszédek 1906, nyomtatvány 1902 / Massa 1910–1935); ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Vasárnapi Újság* 48 (1901) 45. sz., 52 (1905) 45. sz.; STURM, 1901–1906, 185; *Kalocsai Néplap* XXIX (1906) 2. sz. (1906. 1. 14.), 2–6; *Pester Lloyd* 10. 3. 1902, 29. 10.–3. 11. 1910 (nekrológok); *Agramer Zeitung* 25. 1. 1910. • *Irodalom*: GÓDÁNY ERIKA, *Városy Gyula székesfehérvári püspök 1901–1905*, *A Székesfehérvári Egyházmegye Ünnepi Névtára* (szerk. Mózessy Gergely), Székesfehérvár 2001, 27–36; HC VII–IX; HÖRL GYULA S. J., *Városy Gyula dr. kalocsai érsek emlékezete (1846–1910)*, A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1910–1911. iskolai évről, Kalocsa 1911, 80–90; IPOLYI LÁSZLÓ, *Városy Gyula (1905–1910)*, Schem. Colocen. 1975, 30; LAKATOS ADÉL, *Adatok a bácsi ferences templom építéstörténetéhez egy meghiúsult felújítás kapcsán*, Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle 84 (2018), 106–119; PNL XVI, 662; PNL XVIII, 746; *Schem. Colocen. 1870–1910*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 335–340.

LAKATOS ANDOR

II.1.8. CSERNOCH JÁNOS [ČERNOCH] (1852–1927)

Csanád, 1908. május 10. – 1911. április 20.
Kalocsa, 1911. június 1. – 1912. december 3.
Esztergom, 1913. január 1. – 1927. július 25.

→ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE I.1.7.

II.1.9. Várady Árpád Lipót [Várady Lipót Árpád] (1865–1923)

Győr, 1911. június 18. – 1914. június 29.
Kalocsa-Bács, 1914. június 29. – 1923. február 18.

1865. június 18-án született Temesváron (Timişoara RO). Édesapja V. Lajos gyógyszerész, édesanyja Halzer Leopoldina volt. A család ekkortájt Temesvár-Gyárvárosban lakott, később Szentesre költözött. Tanulmányait szülővárosában kezdte, majd Nagybecskereken (Zrenjanin SRB) folytatta, ahol 1882 májusában érettségizett. Ezt követően a Központi Szeminárium növendékeként a budapesti egyetem teológiai fakultásának hallgatója volt, ahol 1886-ban szerzett abszolutóriumot; itt tette le biblikum szigorlatát is. Bonnaz csanádi püspök közreműködésével felvételt nyert a bécsi *Augustineum*ba, ahová 1886. december 7-én, szubdiakónusként lépett be. Bécsi tartózkodása alatt morál- és pasztorálteológiai, egyháztörténeti és kánonjogi szigorlatot tett. Ordináriusa hívására hazatért (elbocsátásának időpontja: 1888. október 23.). 1888. augusztus 16-án pappá szentelték. Dogmatika szigorlatát feltehetően utólag tette le. Kéziratban maradt 122 oldalas értekezésével 1890. július 19-én teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen.

1888. szeptember 1-től tanulmányi felügyelő és tanár a temesvári szemináriumban, 1889-től zsinati vizsgáló és a hittanárokat képesítő bizottság tagja, 1890-től szentszéki jegyző, 1891-től püspöki titkár. Ugyanabban az évben a Szent István Társulat irodalmi osztályának tagjává választották. 1896-ban osztálytanácsosi, a következő évben osztályvezetői kinevezést kapott a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, ahol tizennégy évig működött. Kiváló diplomáciai és jogi érzékkel kezelte az olyan problémás kérdéseket is, mint az autonómia, a kongrua vagy a stólapénz, a kegyúri és a házasságjog; e témákban írásai is megjelentek. 1898-ban elnyerte a cikádori apáti címet és javadalmat. 1899-ben a király a csanádi káptalan kanonokjává nevezte ki. Itt az évek során a ranglétrán előre haladva először idősebb alapítványi kanonok, majd ifjabb kanonok, később mesterkanonok, őrkanonok, majd éneklőkanokok lett. 1902-ben sebenicói (Šibenik HR) választott püspöki címet nyert, 1904-ben székesegyházi főesperes lett. 1905-től, miniszteri tanácsosként kiemelt figyelmet szentelt a kivándorlás problematikájának, és felkarolta a külföldi magyarok egyházi és nemzeti gondozásá-

nak ügyét. Az ugyancsak e célt szolgáló Szent László Társulat 1906-ban alelnökévé választotta. V. e minőségében bejárta Bukovinát, a hazai és a külföldi kikötőket. Munkájának köszönhetően magyar kikötői lelkészségek szerveződtek Fiumében (Rijeka HR), Hamburgban és New Yorkban. 1909-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium megbízásából egy külön fiumei egyházmegye alapításának tervéről tárgyalt a kikötővárosban.

V. kiemelt figyelmet szentelt a szociális kérdéseknek. Közreműködött a Katholikus Háziasszonyok Országos Szövetségének alapításában; a szervezet segítségével sorra nyíltak a nagyvárosokban a cselédek védelmét és tanulását segítő cselédotthonok és cselédképzők. V. egyházi elnöke volt a Katolikus Ifjakat Pártoló Egyesületnek; a főleg a főváros II. kerületében működő szervezet érseki főgimnáziumot tartott fenn és a Rákóczi-kollégium segítségével 120 diáknak biztosított szállást. V. szervezte meg a délvidéki kereszténységi szociális mozgalmat. Az ő elnökletével tartották meg 1906 őszén Temesváron a keresztény társadalmi tanfolyamot, amelynek középpontjában sok megoldásra váró szociális kérdés állt. A csanádi egyházmegyében létrehozta a misszió-egyesületet, szorgalmazva a népmissziók szervezését; ő maga több mint 80 hasonló rendezvényen működött közre.

Kiemelkedő tevékenysége és a kormányhoz fűződő jó kapcsolatai miatt V-t szinte feltétel nélkül püspökjelöltként kezelték. 1905-ben a szatmári püspöki szék várományosa volt. A sajtójelentések szerint pedig a kormány 1904-ben szerette volna V-t a pécsi püspöki székbe helyezni, amihez már az uralkodó beleegyezését is megszerezte. A csanádi szemináriumi rektor azonban rossz hírét keltette Rómában, ezzel megakadályozva a kinevezést. Az ügy 1906-ban esküdtszéki per tárgya lett Budapesten. Amennyiben az adatok megfelelnek a valóságnak, az 1911. március 8-i győri püspöki kinevezés kétségtelenül késői elégtétel volt V. számára. Prekonizációjára az április 22-i konzisztóriumon került sor. Püspökszentelése és székfoglalása 1911. június 18-án történt Győrben. Hivatalba lépése után néhány héttel a kismartoni zsidó hitközség küldöttsége előtt hangsúlyozta a felekezetek közötti jó viszonyt, és a vallás nélküli haladás együttes elutasítására szólított fel. Püspökként folytatta eddigi tevékenységét, továbbra is támogatta az egyesületeket, a népmissziókat és az Oltáriszentség tiszteletét, többek között eucharisztikus gyűlésekkel és az örökimádás bevezetésével. A nagyböjti időszakokban vallásos-kulturális előadássorozatokat rendezett Győrben. V. támogatásával jelent meg

ugyanitt az úgynevezett *Vezérkönyv*, amely az ifjúsági egyesületek alapításához és vezetéséhez szolgált útmutatóul. V. 200 tanuló napi étkezését biztosította csekély havidíj ellenében. 1913-ban ad limina látogatáson járt Rómában. Rövid győri püspökségének idején tíz templom teljes felújítását végezték el, négyet újonnan építettek, továbbá két katolikus iskolát emeltek. A győri székesegyház részére értékes gótikus szentségtartót vásárolt és egyházmegyei múzeumot létesített, ami egy régiséggyűjteménynek is otthont adott. A Szent László Társulat V-t elnökévé választotta; a püspök irányításával Budapest elhanyagolt munkáskerületében, Angyalföldön munkáscsaládok és egyedülálló munkásnők részére szálló és tágas kápolna épült, V. ugyanitt lelkész alkalmazásáról is gondoskodott. Szociális kérdésekben tanácsadója volt a püspöki konferenciának és a hercegprímásnak. Szaktudása, melyet figyelemre méltó főrendiházi beszédei is tükröztek, arra indította a kormányt, hogy V-t a magyar egyházi hierarchia második méltóságába ajánlja.

A király 1914. április 22-én elfogadta a kormány javaslatát és V-t kalocsai érsekké nevezte ki, az áthelyezés pápai megerősítésére május 25-én került sor (az egyházmegye sematizmusában a római prekonizáció dátumaként június 5-ét tüntették fel). Hivatali esküjét június 23-án tette le a budai várban, érseki székét 29-én foglalta el. Az ünnepet beárnyékolta a trónörökös meggyilkolásának híre. V. 1916-ban hivatalánál fogva fontos szerepet játszott az utolsó magyar királyi pár koronázásában. Kalocsai érseki működése a háborús és az azt követő évek katasztrófáinak jegyében telt. Míg győri püspökként többször is kúrálta magát a csehországi Karlsbadban és Marienbadban, most a háború és krónikus szívbetegsége miatt erősen akadályoztatva volt. Kalocsán szanatóriumot rendezett be a háborús sebesültek számára, 1916-ban 116 katasztrális holdat és 40 ezer koronát áldozott a hadirokkantak letelepítésére. Mindeközben magas hadikölcsönöket jegyzett (például 1915: egymillió, 1917: másfélmillió korona). 1916-ban pásztorlevélben szólította fel a papságot, a tanárokat és a híveket, hogy támogassák a negyedik hadikölcsönt. Úgy vélte, elő kell teremteni az anyagi eszközöket az elhúzódó harcokhoz, „hogy hamarosan üssön a béke órája". 1917-ben főrendiházi felszólalásában kitartásra buzdított, „hogy az eddigi sikert, amiért hőseink megküzdöttek, ne tegyük kockára". A háborút követően az egyházi intézmények és közösségek működését biztosító alapok nagy része devalválódott (például a jezsuiták, az iskolanővérek és a szeminárium alapja),

ezért V. az érsekség bevételeiből finanszírozta azok működési költségeit, átsegítve őket a nehézségeken. Érsekségének időszakában 16 új lelkészséget szervezett, két új templom és plébánia építését készítette elő. Az érseki uradalomból 1100 katasztrális hold földet adott át az új plébániák alapításának költségeire, a Pest vármegyei szegény plébániák javára további 825 katasztrális hold földet vásárolt. A világháború után a székesegyházat új harangokkal szerelte fel és az orgonát is megjavíttatta.

Jogi érzéke miatt a hercegprímás és a nuncius bizalmasai közé tartozott. A püspöki karban erősen szorgalmazta a plébániák felosztását és ezáltal számuk gyarapítását. Az érseki birtokok földreformjával kapcsolatos terveit a körülmények miatt nem tudta megvalósítani, csak az állatállomány növelésére, a gazdasági felszerelések és épületek karbantartására és javítására jutott ereje. A tanácskormány idején Kalocsán maradt. Lélekben súlyosan megviselte a vörösterror, különösen Szamuely Tibor különítményének kalocsai statáriális kivégzései, egy időre az érseket is Budapestre hurcolták, de végül elengedték. A fent említett nemzeti katolikus szervezetekben a háború után is aktív szerepet vállalt. Viszonylagos mozgáskorlátozottságát tanulmányok írására fordította. Publikált egyházjogi témában, írt az egyházi szegénygondozás középkori történetéről, tanulmányozta a szociális kérdést XIII. Leó pápa munkássága fényében. Számos terve, melyekhez nemzetközi szakirodalmat gyűjtött és előmunkálatokat is végzett, befejezetlen maradt vagy több száz oldalas kéziratban maradt fenn. V. a katolikus sajtó és az ott tevékenykedő újságírók pártfogója volt. Részvénytársasági alapon egyházmegyei nyomdát és könyvkereskedést létesített Kalocsán, mely emlékére az Árpád Rt. nevet vette fel. A társadalmi és politikai kérdések mellett a művészetek iránt is érdeklődött. Az érseki palotát perzsa szőnyegekkel rendezte be, a bútorokat megjavíttatta, a folyosókat stukkókkal díszíttette. A főszékesegyházi ének- és zenekar fejlesztésére is gondot fordított, mely így rangos helyet foglalt el a magyar egyházzenei életben. 1921-ben Dante Alighieri halálának 600 éves évfordulója alkalmából emlékünnepélyeket szervezett Kalocsán és Budapesten. Élete és egyházfői működése során számos állami és egyházi kitüntetésben részesült.

Már kalocsai érsekségének kezdetén jelentkezett nála a szívbetegség, mely hamarosan tartóssá vált, és 1923. február 18-án, székvárosában halálát okozta. Előző nap közölték vele, hogy a Szentszék az érsekség területéről leválasztotta az idegen uralom alá került Bácskát. A területet apostoli admi-

nisztrátor kormányozta, e hivatalba Budanovich Lajos szabadkai (Subotica SRB) plébánost nevezték ki. 1923. február 21-én temették el Kalocsán, a főszékesegyház kriptájában. Vitathatatlan érdemei ellenére a hazai és a nemzetközi szakirodalom mindeddig alig foglalkozott személyével.

• *Művei (válogatás)*: *A kamatszedés erkölcsi jogosultsága*, Bölcseleti Folyóirat 3 (1888); *Doctrina catholica de foenere licito et illicito qualiter in ecclesia Christi vera, decursu saeculorum semper tradita et conservata fuerit*, Diss. theol., Wien 1890; *Jegyzetek Timon Ákos „Magyar alkotmány- és jogtörténete"-hez*, Budapest 1904; *A népmissziók jelentőségéről és terjesztésük módjáról*, Temesvár 1905; *Bevezető a nők lelkigyakorlatához*, Budapest 1906; *A kereszt az életben*, Magyar Állam 40/85 (1908); *A párbérkérdésről*, Budapest 1908; *A kivándorlásról*, Budapest 1910; *A kongrua-ügy*, Budapest é. n.; *Az oltáriszentség a hitnek és szeretetnek titka*, Győr 1912; *A dicsőséges szent olvasó titkainak magyarázata*, Kalocsa 1916; *Betrachtung über die Geheimnisse des schmerzhaften Rosenkranzes*, Kalocsa 1916; *Buzdítás a lelki erő megőrzésére a háború idején*, Kalocsa 1916; *Worte der Aufmunterung zur Bewahrung der Seelenstärke im Weltkrieg*, Kalocsa 1916; *A fájdalmas szent olvasó titkainak magyarázata*, Kalocsa 1917; *Szociális Irányelvek*, Budapest 1923. • *Műveinek jegyzéke*: *Magyar Könyvészet* 1921–1944, Budapest 1980–1992, II, 24, V, 611, VI, 342; Petrik Géza, *Magyar könyvészet 1886–1900*, Budapest, 1969, I, 909, II, 882–883; Petrik Géza, *Magyar könyvészet 1911–1920*, Budapest 1969, II, 498; Szinnyei, XIV, 854–855. • *Források: Dr. Várady Lipót Árpád kalocsai érsek 1865–1923*, *N. N. Nekrolog a Társulat elhunyt jótevőiről*, KFL VI.7.; KFL I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886–1958 (Hivatali iratok 1914–1922, kinevezési iratok 1886–1917, meghívók 1911–1922, gratulatio 1914–1919, beszédek 1887–1922, nyomtatványok 1901–1923 / Massa / Végr. 1923, 1923–1958, Részvétnyilvánítások 1923); *Várady L. Árpád Dr. kalocsai érsek*, Kalocsai Néplap XXXVII, 1914. 5. 5.; *Várady L. Árpád Dr. kalocsai érsek*, Kalocsai Néplap XLVI/15, 1923. 2. 19. (különlenyomat); *Ország-Világ* 14/3 (1893); *Neue Freie Presse* 15. 11. 1906; *Welt Blatt* 11. 2. 1909; *Jüdische Volksstimme* 20. 9. 1911; *Neue Freie Presse* 17. 5. 1915; *Pilsner Tagblatt* 14. 4. 1916; *Prager Tagblatt* 27. 4. 1916; *Fremdenblatt* 13. 4. 1917; *(Österreichische) Volks-Zeitung* 15. 5. 1917. • *Irodalom*: HC VII–IX; Ipolyi László, *Várady Lipót Árpád (1914–1923)*; PNL, XVI, 647, XVIII, 762; *Schem. Colocen. 1915*, *1919*, *1923*; *Schem. Colocen. 1975*, 30; *Schem. Jaurinen. 1968*; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 340–345.

Lakatos Andor

II.2.
CSANÁDI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS CSANADIENSIS

II.2.0. A csanádi egyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

I. (Szent) István király 1030-ban, az általa alapítottak sorában utolsóként hozta létre a marosvári, későbbi nevén csanádi püspökséget a Maros–Tisza–Erdélyi-havasok közötti területen. Első püspöke (Szent) Gellért, a velencei származású, nagy műveltségű bencés szerzetes volt, aki István fiának, Imrének a nevelőjeként is szolgált. 1046-ban a hitéért mártírhalált halt, Csanádon temették el.

A püspökség székhelye a legtöbbet változott a magyarországi egyházmegyék között. Első központja Ajtony vezér vára, a Maros folyó melletti Marosvár volt, amely később – az államalapító István király ellen fellázadt Ajtonyt legyőző vezér után – felvette a Csanád nevet. Ajtony vezér idején a bizánci egyház szertartásrendje szerint már működtek itt keresztény templomok. Gellért püspök viszont nyugati típusú (latin rítusú) egyházszervezet kiépítéséhez kezdett, Szent György tiszteletére kolostort építtetett és székeskáptalant hozott létre.

A székeskáptalan – a püspökség hét főesperesét is beleértve – 24 kanonokot számlált, 1200-tól 1550-ig működött mint úgynevezett hiteleshely *(locus credibilis)* Délkelet-Magyarország számára, azaz jogi ügyekben hiteleshelyként. Ezen kívül Aradon is volt egy társaskáptalan, ahogy hiteleshely is. Az 1330-as évekbeli pápai tizedjegyzékben 228 plébániahelyet neveztek meg a csanádi püspökség területén. A települést 1241-ben feldúlták a tatárok, negyven évvel később a kunok fenyegették. Az 1514. évi nagy parasztháború idején a csanádi püspököt kegyetlenül megölték.

Az egyházi struktúrát legsúlyosabban a török hadjáratok rázták meg. Az 1526. évi mohácsi csatatéren halt meg az akkori csanádi püspök. Temesvár 1552. évi elfoglalásától kezdve a püspökség területe 166 éven át török kézen volt. A törökök csupán a ferences és a jezsuita szerzeteseket tűrték meg. Közösségeik a 17. században Temesváron, Lippán, Karánsebesen és Krassóváron tevékenykedtek. A lelkigondozás fő terhét azonban az úgynevezett licenciátusok, iskolavégzett laikusok viselték, akik a püspök engedélyével *(licentia)* minden, nem felszentelt papoknak fenntartott liturgikus cselekményt végezhettek és szentségeket szolgáltathattak ki, azaz keresztelhettek, eskethettek, temethettek, taníthattak, igeliturgiát tarthattak és prédikálhattak. Nem voltak alávetve a házassági tilalomnak, szolgálati öltözetként fekete talárt és karinget viseltek, s a plébániajavadalomból (csekély) jövedelemre tehettek szert.

A püspökség egészen a 18. századig *in partibus infidelium* („hitetlenek földjén lévő") területnek minősült, a püspöki címet azonban a magyar királyok folyamatosan adományozták, és az általuk kinevezett püspökök az esetek egy részében a pápai megerősítést is elnyerték, de természetesen nem tudtak az egyházmegyéjükben rezideálni (mint például az 1598-ban kinevezett Verancsis Faustus egyházi diplomata és humanista tudós, aki 1608-ig volt a csanádi püspök). A török hódoltság egyúttal Csanádnak mint püspöki székhelynek a megszűnését is jelentette, a főpásztorok jellemzően a püspökségen kívül, a Magyar Királyság valamelyik káptalanjában tartózkodtak. 1644-től püspöki helynököt neveztek ki a szegedi obszerváns kolostor szerzetesei közül, általában a kolostor gvárdiánját.

A Propaganda Fide Kongregáció alapítása (1622) után az egyházmegye missziós területnek számított, 1625-től a belgrádi missziós püspökséghez került. A középkor örökségét képezte több címzetes apátság és címzetes prépostság. Ehhez jött a ferencesek 18. században már működött nyolc rendháza (konventuálisok, minoriták, kapucinusok) Szegeden, Aradon, Pancsován és Máriaradnán, az irgalmas barátok letelepedése Temesváron, valamint a piarista tanítórend egy-egy háza Szegeden és Temesváron.

1686-ban Szeged városa ugyan felszabadult, de Temesvár csak 1716-ban, így a hadműveletek még folytatódtak, és a Marostól délre eső terület még évtizedekre hadszíntér maradt. 1711-től átmenetileg a Dél-Alföld központjában, Szegeden rendezkedett be a csanádi püspök, akinek 1723. augusztus

7-én császári rendelet biztosította, hogy az egykori csanádi püspökség területén, beleértve a közvetlenül Bécs katonai igazgatása alá rendelt Temesi Bánságot is, püspöki joghatóságát gyakorolja. A székeskáptalant 1723-ban III. Károly király Szegeden, a püspökség ideiglenes székhelyén négy stallummal újjászervezte. A létszám 1758-ban hatra, 1871-ben nyolcra emelkedett. 1805-ben ez számított a legszegényebb káptalannak Magyarországon. Szeged a középkorban még nem a csanádi püspökséghez, hanem a kalocsai érsekséghez tartozott, de előbb átmenetileg, majd a megváltozott kötődések miatt 1775-től véglegesen a csanádi püspökség része lett.

1732-ben, Adalbert von Falkenstein főpásztor (1730–1739) idejében a püspöki székhelyet Temesvárra, a Béga partjára helyezték át, 1740-ben a székeskáptalan is átköltözött. 1736-ban itt tették le az új székesegyház alapkövét, az első szentmisét 1754-ben mutatták be, de a templom teljesen csak 1804-re épült fel. A barokk stílusban emelt templom a mai temesvári egyházmegye püspöki székesegyháza. Pápai utasításra 1923 tavaszán az akkori megyéspüspök, Glattfelder Gyula (1911–1942) az 1920-as trianoni döntéssel három részre szakadt egyházmegyéjének legkisebb szeletébe – a magyarországiba – költözött. Az új püspöki székhely ismét Szeged lett, hivatalosan 1931. június 19. óta. 1941-ben hat stallummal itt hozták újra létre a csanádi székeskáptalant. Az egyházmegye védőszentje Szent Gellért püspök és vértanú.

A püspökség területe és népessége

Az egyházmegye és a vármegye területe az alapításkor fedte egymást. A püspökség a Maros folyó két partján feküdt: nyugaton a Tisza, délen a Duna, keleten Erdély, északon a Körösök határolták. A váradi és a csanádi egyházmegye között meghúzódó keskeny csík volt a pankotai főesperesség, amely jogilag Egertől függött, és csak 1750 táján lett a csanádi egyházmegye része. A középkorban Hódmezővásárhely és környéke is a csanádi egyházmegyéhez tartozott. Ugyanakkor Szeged városa, továbbá a Fehér-Körös vidéke Észak-Arad vármegyében 1775-ben került az egyházmegyéhez. A 19. században a püspökség területe mintegy 37 ezer négyzetkilométert tett ki és öt vármegyét foglalt magában: Aradot, Csanádot, Krassó-Szörényt, Temest és Torontált. A Monarchia összeomlása (1918) ismét átrendezte az egyházmegye területét, és azt 1982-ben szeged-csanádi egyházmegye néven határozta meg a Szentszék.

A csanádi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%	ref.	%	ort.	%
1824	1037793	308266	*30*	*		16428	*1,6*	22788	*2,2*	685016	*66*
1835	1302807	366841	*28*	12242	*0,9*	22299	*1,7*	26643	*2,0*	867287	*67*
1843	1453954	417651	*29*	21277	*1,5*	30336	*2,1*	30913	*2,1*	943034	*65*
1866	1723004	596325	*35*	49992	*2,9*	40473	*2,3*	41734	*2,3*	973358	*65*
1892	1968116	778954	*40*	52537	*2,7*	55068	*2,8*	56007	*2,8*	985729	*50*
1907	2187115	880770	*40*	56138	*2,6*	67523	*3,1*	87671	*4*	1046273	*48*
1910 (orsz.)	18 M	9 M	*49*	2 M	*11*	1,3 M	7	2,6 M	*14*	2,3 M	*13*

* a latin szertartásúak számában

Források: 1824., 1835., 1843., 1866., 1892. és 1907. évi sematizmusok

A népszámlálási adatok az egyházmegye lendületes gyarapodását tanúsítják: 1780-ban az egyházmegye területén a latin és görögkatolikusok száma 113 ezer, 1800-ban 150 ezer, 1830-ban 350 ezer, 1843-ban 438 ezer. Utóbbi adat az 1 453 954 fős összlakossághoz viszonyítva csupán 30 százalék, míg a 943 034 főnyi ortodox vallású a lakosság 65 százalékát tette ki, a fennmaradó 5 százalékon pedig a protestánsok és az izraelita felekezet tagjai osztoztak. Utóbbi adatai: 1824: 5295, 0,5%; 1835; 7495, 0,6% 1843: 10743, 0,7; 1866: 21122, 1,2%; 1892: 39173, 2,0%; 1907: 41633, 1,9% 1910 (orsz.): 0,9 M; 5%.

A megoszlást a hódoltság miatt népességében erősen megfogyatkozott terület három hullámban, vegyes vallású lakosokkal történt betelepítése magyarázza. Az új betelepítéseknek köszönhetően a katolikusok aránya a térségben megnövekedett. A számbeli kimutatás alapján a két protestáns, valamint a zsidó vallásúak aránya az összlakosságon belül nőtt (a zsidóság esetében ez négyszeres), csekély arányuk miatt azonban mégsem volt jelentős. Jelentősebb eltérések mutathatók ki az ortodox, a latin és görög szertartású katolikus vallásúak esetében, ez utóbbiak részesedése 28%-ról 40%-ra emelkedett. Egyidejűleg a kis unitus (görögkatolikus) és a nagy ortodox részesedés visszaesett a népesség több mint kétharmadáról annak csupán a fe-

lére. Hogy ezek az eltolódások mennyiben voltak köszönhetők a migrációnak, az áttérésnek vagy különböző családi tervezésnek, az a táblázatokból természetesen nem derül ki. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 348.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A 19. század közepén 173 plébánia, 6 főesperesség, 21 esperesség, az első világháború végén már 255 plébánia, és ugyancsak 6 főesperességbe tagolva 28 esperesség tartozott a püspökséghez. Az egyházmegye egyik szembetűnő sajátossága a plébániák feletti kegyuraság összetételének széles szóródása: az 1866. évi sematizmus szerint a főpásztor az akkor meglévő 209 plébániahelyből csak 19-et birtokolt (18-at mint ordinárius, egyet mint földesúr). 82 plébánia esetében világiaknak volt tulajdonjoga és fenntartási kötelezettsége (Udvari Kamara 40, Hadügyminisztérium 21, Vallásalap 13, Szeged városa 5, Temesvár 3), míg 8 helyen a zágrábi érsekségre, 4 helyen a zágrábi főkáptalanra hárult a fenntartás. A többi 96 plébánián egyéni kegyuraságok osztoztak. Ezekben a plébániákban széles volt az etnikai-nyelvi spektrum, ami csak a vizsgált időszak utolsó évtizedeiben szűkült be. Az 1866. évi sematizmus a domináns német és magyar istentiszteleti nyelv mellett hét másik nyelvet említ: illírt, románt, bolgárt, horvátot, szlovákot, csehet, gallt. Kizárólag németül 65, csak magyarul 25, csak „illírül" négy, és csak románul kettő plébánián beszéltek. A többi 112 plébániát kettő–öt közötti nyelvhasználat jellemezte.

Szokás szerint az infrastruktúra és az egyházi személyzet erősödése nem tartott lépést a katolikusok számának emelkedésével, amely 1820 és 1910 között több mint megkétszereződött. Az 1825. évi sematizmus személyi jegyzékében 234 egyházmegyés pap szerepel, akik közül természetesen nem mindannyian álltak lelkészi szolgálatban (37 pap oktatásban vett részt), a férfi szerzetesek száma pedig még nincs említve. 1866-ig az egyházmegyei papok száma 296-ra emelkedett, ehhez adódik további 24 szerzetesi pap, akik részt vettek a pasztorációban. 1887-ben 58 teológusról és 306 egyházmegyei papról esik szó, közülük 265 szolgálatban állt. 1907-re belső megkülönböztetés nélkül 386 világi papot említenek, akikhez 85 szerzetesi pap csatlakozott. Ez azt jelenti, hogy statisztikailag 1825-ben egy világi pap 1374 latin vagy görög szertartású katolikust látott el, 1911-ben pedig már 2282 hívőt. Az évszázad folyamán kiépült egy erős plébániastruktúra: 1916-ban, a 200. jubileumi évben büszkén emlegették, hogy a plébániák száma az 1815. évi 157-ről 247-re nőtt. A régi hat főesperességet addigra 24 esperességre osztották fel. A század közepétől a püs-

pökségben aktív női szerzetesi élet folyt. A lazarista nővérek munkája a szegedi Szent Rókus-kórházban kezdődött, ahol 1858-ban nyolc nővér dolgozott. Az 1913. évi összesítő sematizmus már 559 (!) apácáról tesz említést, akik 35 munkahelyen tevékenykedtek. Az egyház által fenntartott iskoláknak valószínűleg a kiegyezés idején volt a legnagyobb jelentősége. 1866-ban a püspökségben az akkori 208 plébánián 431 iskolát tartottak nyilván, és ezekben a mintegy 83 ezer iskolaköteles gyermekből 70 ezret (84%) oktattak.

A püspökség alapítása óta 1920-ig a kalocsai érseki tartomány *suffraganeus*a. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés (1920) következtében az alábbi három részre szakadt az egyházmegye. 1. Az ősi csanádi egyházmegye jogfolytonos része 33 plébániával, 200 ezer hívővel és Szeged székhellyel Magyarországon maradt, 1923-tól Glattfelder Gyula csanádi főpásztorként itt tevékenykedett tovább. 1952-ben a Szentszék a csanádi püspököt a nagyváradi püspökség Magyarországon maradt részének ordináriusává is kinevezte. Ez a terület 1982. november 15-én hivatalosan is a csanádi püspökséghez került, és ekkor változott a püspökség neve szeged-csanádi egyházmegyére. A kalocsa-kecskeméti főegyházmegye *suffraganeus*a. 2. A püspökség legnagyobb részét 163 plébániával, 452 ezer hívővel és Temesvár központtal a Román Királyság kapta. 1923-ban a terület élére Pacha Ágostont nevezték ki apostoli adminisztrátornak Temesvár székhellyel. Az 1929-ben Romániával kötött konkordátum értelmében 1930-ban felállították a temesvári püspökséget. Az új püspökség a bukaresti érseki tartomány *suffraganeus*a. 1948 és 1990 között a román állam a temesvári püspökséget megszűntnek tekintette, egyházmegyei rangját 1990-ben nyerte vissza. 3. A régi csanádi egyházmegye másik részét 64 plébániával és Nagybecskerek (később Zrenjanin) központtal a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. Ez a terület lett előbb a bánsági apostoli kormányzóság Jugoszláviában (első apostoli kormányzója a ferences Rafael Rodić), majd 1986-ban a nagybecskereki (zrenjanini) egyházmegye a mai Szerbiában. Az új püspökség a belgrádi érseki tartomány *suffraganeus*a.

Papnevelés

A csanádi egyházmegye legrégibb káptalani és kolostori iskoláit a török hódítás elpusztította. A 18. században szerzetesrendi fenntartású iskolák pótolták a szemináriumot mindaddig, amíg azokat II. József uralkodó 1784-ben teljesen át nem szervezte. Ezt követően az egyházmegye növendékei előbb Zágrábban, majd 1786-tól Pesten nevelkedtek, de még másfél

évtizedig azután is különböző helyeken tanultak, hogy 1790-ben visszaállították az egyházmegyei szemináriumokat. A csanádi püspökség első újkori papnevelő intézete – Kőszeghy László püspök (1801–1828) alapítása – Temesváron, 1806. november 17-én nyitotta meg kapuit. 1867-ben négy tanára és 51 növendéke, 1876-ban 26 növendéke, 1881-ben nyolc tanára és 42 növendéke volt. 1872-ben tették le a kisszeminárium (közismertebb nevén *Americanum*) alapkövét, ahol évente 50 hallgató folytathatta tanulmányait ingyenesen. Glattfelder Gyula püspök Romániából történő távozása (1923) után Magyarországon újra kellett kezdeni az egyházmegyei papnevelést is. A Kolozsvárról 1921-ben ugyancsak Szegedre költözött állami egyetem és a püspökség a szegedi Fogadalmi templomot övező téren 1926 és 1930 között közösen felépítették a szeminárium új épületét. Vezetésére 1950-ig a Jézus Társasága kapott megbízást. Amikor 1952-ben a papnevelő intézetek számát lecsökkentette az állam, a budapesti Központi Szeminárium mellett meghagyott öt egyházmegyei szeminárium egyike a szegedi lett.

A püspökségből 16 papot küldtek a bécsi *Frintaneum*ba *(Augustineum)* magasabb képzésre, az elsőt 1818-ban, az utolsót 1917-ben. Közülük ketten igen jeles karriert futottak be: az 1886-ban kiküldött Várady Árpád Lipót 1911–1914 között győri püspök, 1914-től 1923-ban bekövetkezett haláláig kalocsai érsek, míg az 1911-es delegált Czapik Gyula 1939–1944 között veszprémi püspök, 1944-től 1956-ban bekövetkezett haláláig egri érsek volt.

A csanádi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Kőszeghy László (1745–1828)	-	1801. 05. 10.	56	1828. 01. 04. *Üresedés: 41 hó*	27	-
2. Török Antal (1761–1832)	-	1831. 06. 13.	70	1832. 04. 06. *Üresedés: 30 hó*	1	-
3. Lonovics József (1793–1867)	-	1834. 09. 24.	41	1850. 02.	15	[Eger]****
3.a [Horváth Mihály (1809–1878)]***	-			*Üresedés: 27 hó*		-
4. Csajághy Sándor (1810–1860)	-	1852. 04. 19.	42	1860. 02. 07. *Üresedés: 10 hó*	8	-
5. Bonnaz Sándor (1812–1889)	-	1860. 12. 18.	48	1889. 08. 09. *Üresedés: 14 hó*	29	-

6. Dessewffy Sándor (1834–1907)	-	1890. 09. 24.	56	1907. 12. 04. *Üresedés: 5 hó*	17	[Kalocsa]****
7. Csernoch János (1852–1927)	-	1908. 05. 10.	56	1911. 04. 20. *Üresedés: 1 hó*	3	Kalocsa, Esztergom
8. Glattfelder Gyula (1874–1943)	-	1911. 05. 28.	37	1942. 09. 24.	31	[Kalocsa]****
			Átlag: 51 év	*Üresedés átlaga: 18 hó*	*Átlag: 16 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.
** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.
*** A királyi kinevezés dátuma 1848. június 25., de a pápa Horváth Mihályt nem prekonizálta, székét nem foglalta el.
**** Kinevezett érsek.

Csernoch személyétől eltekintve, aki előbb kalocsai érsek, majd pedig prímás lett, Csanád egyértelműen egy átlagos püspökség volt, azaz főpásztorai kizárólag itt töltötték be hivatalukat. Bár hárman is kinevezett érsekek lettek, történelmi vagy egészségügyi okok miatt nem foglalhatták el székük et. Ilyen Lonovics József esete: 1848-ban a forradalom oldalára állt, ő jelentette be a püspöki kar nevében, hogy az egyház lemond a tizedjogról, majd a Felsőház tagjaként ő adta át a forradalmi kormány követeléseit a császárnak. Ezért a szabadságharc bukása után, 1848. június 25-én kinevezett egri érsekként bujdosnia kellett. Ugyanekkor V. Ferdinánd király Horváth Mihályt nevezte ki csanádi püspökké. A kimagasló történetíró és kultúrpolitikus felszentelésére azonban soha nem került sor (1849. május 12. és augusztus 11. között a Szemere-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter volt). 1848 őszén a csanádi egyházmegye papsága mondhatni két részre szakadt. Az osztrákbarátokat Oltványi István őrkanonok, püspöki helynök irányította, míg a forradalmat pártolók vezetője Róka József lett, aki Makóról, a nyári püspöki rezidenciáról látta el helynöki tevékenységét. A szabadságharc bukása után a püspöki szék néhány évig betöltetlen volt, mígnem Csajághy Sándor (1852–1860) kalocsai kanonok nyert legfelsőbb kinevezést. Beteljesületlen maradt Glattfelder Gyula karrierje is: 1942-ben kalocsai érseki kinevezést kapott, de székhelyét betegsége miatt már nem foglalhatta el. A hivatalba lépési életkor, valamint a kormányzási

időtartam ugyan átlagban az országos értékeknek feleltek meg, részleteit illetően azonban egy évtől a 31 évig nagy egyenetlenséget mutatnak. Az üresedések kezdetben több mint három évet tettek ki, majd folyamatosan egy hónapra csökkentek. Hosszúságuk átlaga 18 hónap, ami az országos átlag alatt marad. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 350.)

• *Források*: *Schem. Csanadien. 1821–1919*; *Reichspost* 18. 10. 1916 [Jelentés a 200 éves jubileumról]. • *Irodalom*: BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BARABÁS–MIKLÓS–BODÓ, *Erdélyi egyházaink*; BLAZOVICH LÁSZLÓ, *Makó története a kezdetektől 1849-ig* (Makó Monográfiája 4), Makó 1993; DÁNIEL GÉZA, *Szent Gellért és a csanádi püspökség rövid története*, München 1974; FARAGÓ JÁNOS, *Csanádi kisebb papnevelde története*, Temesvár 1925; HC VII–IX; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története. I–VIII (1000–1699)* (Csanádvármegyei Könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43), Makó 1930–1947; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi egyházmegye 1848–1849-ben* (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI), Szeged 1994; KOVÁTS SÁNDOR, *A csanádi papnevelés története 1806–1907*, Temesvár 1908; LOTZ ANTAL, *Csanádi Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 751–757; MARJANUCZ LÁSZLÓ, *A Temesi Bánság vázlatos történeti útja 1716–1848. Osztrák tartományból magyar megyék* (Arad, Csanád, Torontál vármegyei füzetek 1), Makó 2017; MOLNÁR ANTAL, *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből* (METEM Könyvek 41), Budapest 2003; RÉTY IMRE, *A csanádi egyházmegye a török hódoltság után*, Erdélyi katholicizmus, 440–457; ROOS, *Erbe und Auftrag I*, Teil 1, Teil 2a, Teil 2b, Teil 3a, Teil 3b/1, Teil 3b/2; SZENTKLÁRAY JENŐ, *A csanád egyházmegyei plébániák története*, Temesvár 1898; SZILAS JÓZSEF (szerk.), *Csanádi Egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged 1980; *Univ. Schem. 1842*; VARGA ATTILA, *Biserica, stat şi Franc-masoneria in Banat şi Ungaria (1848–1889) II* (Historia Nova 3), Cluj 2008; ZAKAR PÉTER (források válogatása, bevezető tanulmány, jegyzetek), *19–20. századi zsinatok és zsinati előkészületek a Csanádi egyházmegyében* (Egyháztörténeti Források 4), Budapest, 2016; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi Egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021; ZOMBORI ISTVÁN (szerk.), *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*, Szeged–Budapest 1995; ZOMBORI ISTVÁN, *A Szeged-Csanádi Püspökség*, Szeged 2000; ZOMBORI ISTVÁN, *Trianon és a csanádi püspökség 1918–1923*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 185–205; ZSÓDI VIKTOR, *A szegedi Egyházmegyeközi Papnevelő Intézet története 1930–1955 között*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2007, 3–4: 69–87.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 346–351.

BALOGH MARGIT

II.2.1. Kőszeghy László, remetei (1745–1828)

Csanád, 1801. május 10. – 1828. január 4.

1745. június 27-én született Szegeden, Felsőváros városrészben, Kőszeghy János és Schmidt Terézia második gyermekeként. Két öccse és két húga volt. Alapfokú tanulmányait Szegeden, a középiskolát a szegedi piarista gimnáziumban, a filozófiát Budán végezte. 1765 októberében belépett a jezsuita rendbe. A novíciátus két évét Trencsénben (Trenčín SK) töltötte. 1767–1773 között a jezsuita rend iskoláiban tanított Nagybányán (Baia Mare RO), Gyöngyösön, Budán, Grazban és Pécsett. Ez utóbbi helyen érte a jezsuita rend feloszlatása. A pécsi jezsuita kollégiumot 1773. október 24-én zárták be. Az akkor 28 éves K. tanári munkáját a pécsi püspöki gimnáziumban folytatta. Klimó György († 1777) pécsi püspök támogatásával Grazban folytatott teológiai tanulmányokat. Ott szerzett teológiai doktorátust és szentelték pappá 1776. június 1-én. Pécsre visszatérve a tanítás mellett a lelkipásztori munkában is részt vett, többek között vasárnapi hitszónokként. Egyházi pályáján Christovich Imre nagyprépost és címzetes püspök segítette tovább, aki – miután 1777-ben csanádi püspöki kinevezést nyert – pécsi püspöktársa akarata ellenére magával vitte K-t új működési helyére, Temesvárra, és a csanádi egyházmegyébe inkardinálta, ahol püspöki titkárrá, majd 1779-ben kanonokká, később oldalkanonokká és irodaigazgatóvá tette meg. 1788-ban az egyre inkább betegeskedő főpásztor általános helynökké nevezte ki K-t, és gyakorlatilag rábízta az egyházmegye kormányzását. Ezen felül végül elérte az udvarnál K. segédpüspöki kinevezését, ami azonban a római megerősítés hiányában a főpásztor 1798-ban bekövetkezett halálával érvényét vesztette. Az időközben a Boldogságos Szűzről nevezett zebegényhegyi címzetes apáti címet *(de monte Szöbegény)* és a csanádi nagyprépositi méltóságot elnyerő K-t káptalani helynökké választották, ezzel a széküresedés alatt formálisan vezetője lett az egyházmegyének, amelyet ezzel kormányzó püspökké történő kinevezése előtt már gyakorlatilag tizenkét évig kormányzott. A várható csanádi utódlással állhatott összefüggésben, hogy bár a király 1799. július 16-án nagyváradi segédpüspökké nevezte ki, ennek nem voltak felismerhető következményei.

Ferenc király 1800. augusztus 16-án csanádi püspökké nevezte ki K-t. Ezzel Nádasdy László († 1729) püspök után először ismét magyar főpásztor

került az egyházmegye élére, miközben K. négy hivatali elődje a Bánátban domináns német, illetve bolgár népcsoportból került ki; utóbbiak 1738-ban Havasalföldről menekültek oda. A pápai megerősítésre december 22-én került sor. K-t 1801. május 10-én a temesvári egykori jezsuita templomban szentelte püspökké Kondé Miklós nagyváradi püspök, Edelspacher Miklós apát és báró Haller Ferenc apát asszisztenciájával. A szentelés után ünnepélyes körmenetben vonultak a székesegyházba, ahol sor került a beiktatásra. K. székfoglaló beszédében kifejezte, hogy legfontosabb célja az egyházmegye hitéletének fejlesztése. Püspöki működésének egyik első jelentős ceremoniális aktusa a már évtizedekkel korábban elkészült székesegyház felszentelése volt 1803-ban. Ugyancsak nagy szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy a Szentszéknél kieszközölte a római kalendárium csanádi egyházmegyei kiegészítését, amely a liturgia és a papi zsolozsma alapjául szolgált, és az 1807. évi első kiadásban a helyi egyházi hagyomány bizánci és latin rítusának 28 szentjét fogta össze (Cirill és Metód mellett többek között Severin, Rupert és Wolfgang szenteket). K. egyházkormányzásának időszaka nagy általános és politikai kihívások jegyében telt. A napóleoni háborúk idején meg kellett szerveznie a honvédelmet. 1806-ban Ferenc császár Temesváron tartózkodott, és 1809-től a szent római birodalmi jelvényeket is ott őrizték. 1816-ban óriási árvíz sújtotta Temes és Torontál vármegyét, amelynek nyomában járvány és éhínség járt.

K. már püspöki tevékenysége első éveiben bérmakörutakra indult, ezzel alapos betekintést nyert a helyi viszonyokba. A legtöbb katolikus faluban nem volt sem lelkész, sem templom, szentmiséket csak ritkán mutattak be, akkor is szerény parasztházakban. Ezek a tapasztalatok arra sarkallták K-t, hogy a templomok patrónusait (ez sok esetben a Kamara volt) templomok, kápolnák, iskolák és plébániák építésére buzdítsa, és törekedjen az egyházi életben művelt személyzetet (papokat, kántorokat, tanítókat) alkalmazni. Ily módon sikerült a 19. század elején még betelepítésre használt egyházmegyében – ahová például az 1809. évi népfelkelés után tiroli telepeseket költöztettek be – számos új plébániát alapítani. Ennek koordinálására megszervezte az esperesi kerületek hálózatát. K. nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a soknyelvű egyházmegye papjai beszéljék a rájuk bízott hívek nyelvjárását, ami olykor konfliktust idézett elő az érintettekkel (például a részben francia nyelvű Triebswetterben). A közigazgatás újjászervezése során az egyházmegyét a helyi politikai struktúrához – hat vármegyéhez – igazí-

totta: Csanád és Csongrád vármegye területén egy-egy, Krassó és Arad vármegyében két-két, míg Torontál vármegyében négy, Temes vármegye területén pedig hat esperesi kerületet szervezett. További esperességeket hozott létre a katonai közigazgatás alatt álló határőrvidékeken is. Az esperesektől évente háromszor bekért helyzetjelentések *(Annuae relationes per vicearchidiaconos praestandae)* megalapozták K. egyházkormányzatát és ma értékes forrásanyagul szolgálnak. Az 1821-re tervezett nemzeti zsinat előkészítésére 1820. szeptember 24–26. között egyházmegyei zsinatot tartott Temesváron, melyre 69 pap volt hivatalos. A tanácskozás témája meghaladta a nemzeti előterjesztéseket, azonban a nemzeti zsinathoz hasonlóan lényegében eredménytelen volt.

K. egyházkormányzása meghatározó volt a püspökség egyes központi intézményeire nézve. Az egyházmegyének az oszmánoktól történő elfoglalása óta nagyrészt rendi misszionáriusok és papok látták el a lelkigondozást, akiket más püspökségektől kellett kikérni. K. a város ellenállásával szemben az egykori temesvári jezsuita kollégiumban – ahol ekkor a város iskolát működtetett – papnevelő intézetet létesített, amely 1806. évi megnyitásától fogva biztosította a megfelelő papi utánpótlást. Egy ekkor kibocsátott egyházmegyei rendelet az akkori és a jövőbeli papságot arra kötelezte, hogy örökségének meghatározott százalékát a szemináriumi alapra hagyja, ellenkező esetben a végrendelet érvénytelen volt. A kincstárral folytatott kitartó tárgyalások eredményeként elérte, hogy az egy prépostból és öt kanonokból álló székeskáptalan megkapja a ságparáci és a sztancsovai uradalmat, ezzel javítva a javadalmazás feltételeit. Ezen felül 1810-ben megszerezte a kanonokok számára a vörös szalagon függő káptalani kereszt viselésének jogát. Az idős papoknak házat adományozott és nyugdíjalapot *(Deficientiae Fundus)* hozott létre. Támogatta a szegény családból származó iskolás gyermekeket, köztük akatolikusokat is. Szirbik Miklós makói református lelkész visszaemlékezései szerint K. különösen „nyájas és türelmes" volt a más felekezetűekkel szemben, és ezt papjaitól is elvárta; Makón járva mindig ellátogatott a református iskolába is és megjutalmazta a kiemelkedő tanulókat.

K. kihangsúlyozta az egyházmegye régi tradícióját és ápolta az első püspök, Szent Gellért kultuszát. 1807-ben az első csanádi székesegyház helyén emlékoszlopot emeltetett. Amikor 1805-ben Bulcson (Bulci RO) járt bérmálni, az ottani plébánosnak javasolta az egykori bencés apátság romjainak

feltárását. Ennek eredményeként két év múlva előkerült egy 1468-ban öntött harang.

Ettől eltekintve K. kifejezetten római irányultságú volt. A szemináriumban a kánonjog előadásokon a pápai tévedhetetlenség tanát taníttatta, ezzel magára vonva a jozefinista szellemű Helytartótanács megrovását. A püspök ezzel szemben azzal védekezett, hogy e tan évszázadok óta nagy hittudósok meggyőződése. Rudnay Sándor prímás 1820. évi beiktatási ünnepségén K. nyújtotta át a pápai palliumot a máriaradnai (Radna RO) ferences kegytemplomban. Az új esztergomi érsek ebből az alkalomból két aranykoronát adományozott a templom kegyképének. K. gyakran tartózkodott Makón, Csanád vármegye székhelyén, amely a püspökség legnagyobb birtoktestének központja is volt. A birtokon kastélyt építtetett díszes parkkal, mellette kápolnával.

Egyházkormányzása idején K. szoros kapcsolatban maradt családjával, melyet lehetőség szerint maga köré szervezett a székvárosba. János nevű fivére Temes vármegye alispánja lett és alapítványokat tett (például a szeminárium javára). K. főleg az ő részére szerezte meg a remetei birtokot és az ezzel járó magyar nemesi előnevet. Másik fivére, József, egyházi pályára lépett az egri püspökségben; K. főpásztorként gondoskodott inkardinációjáról a csanádi egyházmegyébe, ahol a számára otthonos Szeged belvárosi plébániáját vette át és 1805-ben kanonok és szemináriumi rektor lett. K. lánytestvérének, Katalinnak fiai közül az egyik espere s, a másik vármegyei főjegyző, a harmadik a makói püspöki uradalom kormányzója lett.

Juhász Kálmán életrajzi tanulmánya szerint K. kortársai szemében „szeretetreméltó" és „népszerű" személy volt. Ezt megerősítendő, felhozza, hogy halálakor a református templomokban is gyászistentiszteleteket tartottak. Az egyházmegyei emlékezet szerint azonban K. rideg főpásztor volt, aki szigorúan ellenőrizte és büntette az espereseket és a plébánosokat (például a reverenda viselésének kötelezettsége kapcsán). Főleg kormányzása végét szerencsétlen személyzeti politika és az egyházmegye papi vezető rétegében kialakult egyre hevesebb konfliktusok jellemezték. Ezek központjában nem utolsósorban a K. által régóta pártfogolt Török Antal, K. hivatali utódja állt. Névlegesen 28, ténylegesen 40 évnyi egyházkormányzás után, 1828. január 4-én, 83 évesen hunyt el Temesváron. A székesegyházban temették el.

• *Művei*: *Lessus funebris magni ecclesiarum antistitis Georgii Klimo*, Graecii 1777; *Applausus, quum […] dominus Emericus Christovics ritu solemni praesul inauguratus Csanadiensi ecclesiae praeficeretur, ab […] concinnatus*, Graecii 1777; *Oratio funebris ad solennes exequias […] Emerici Christovics episcopi Csanadiensis […] in cathedrali ecclesia Csanadiensi celebratas die 21. Januarii anno 1799*, Temesvarini é. n.; *Sermo per eam occasionem, qua gremiale dioecesis Csanadiensis seminarium in aedes olim iesuiticas Temesvarini introductum fuit, habitus 17. Novembr. 1806*, Temesvarini é. n.; *Epistola pastoralis ad clerum Csanadiensem*, Szegedini 1806; *Homilia […] episcopi Csanadiensis per occasionem visitationis canonicae habita, ac per Georgium Stocker […] germanice reddita*, Temesvarini 1811. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, VII, 129–130. • *Források: Schem. Csanadien. 1861*; *Lemberger Zeitung 5. 5.* 1820. • *Irodalom*: BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.), *Makó története a kezdetektől 1849-ig* (Makó monográfiája 4), Makó 1993; HC VII–IX; JUHÁSZ KÁLMÁN, *Remetei Kőszeghy László csanádi püspök*, Budapest 1942; KÁLMÁN JUHÁSZ, *Ladislaus Kőszeghy, Ex-Jesuit, Bischof von Csanád (1745–1828)*, AHSI 27 (1958) 59–108; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timişoara-Temesvar*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*; MKL VII, 380; SZIRBIK MIKLÓS, *Makó városának közönséges és az abban lévő református ekklésiának különös leírása 1835/36* (s. a. r. Eperjessy Kálmán) (Csanádvármegyei Könyvtár 6), Makó 1926.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 351–354.

MIKLÓS PÉTER

II.2.2. TÖRÖK ANTAL (1761–1832)

Csanád, 1831. június 13. – 1832. április 6.

1761. május 30-án született a Pécshez tartozó, a korszakban főleg rácok lakta Dunaföldvár mezővárosban (Tolna vármegye). Szülei Török János és Éva voltak. A család társadalmi háttere ismeretlen. A filozófiát Budán végezte 1776 és 1779 között, majd a csanádi egyházmegye kötelékébe lépve 1783-ig teológiát tanult Pozsonyban. Ebben valószínűleg szerepet játszott a korábbi pécsi nagyprépost, Christovich Imre csanádi püspök, aki T-öt 1784-ben a temesvári székesegyházban pappá szentelte, és – titkárához és hivatali utódjához, Kőszeghyhez hasonlóan – a későbbiekben is kiemelten támogatta. T. a püspöki aulában udvari káplán, majd a főkáptalan jegyzője, javadalmasa és fogalmazója, 1785-től szentszéki jegyző lett. Emellett több plébánián volt káplán, 1790-ben az Aradhoz közeli Magyarpécska (Pecica

RO) plébániájának vezetését vette át az ottani esperes halála után. 1798 és 1805 között a jelentős Újbesenyő (Dudeştii Noi RO) plébánosa, 1799-től újbesenyői (Dudeştii Noi RO) és rékási (Temesrékás, Rekaş RO) esperes. A schematizmusok szerint kanonok (1799), szentszéki bíró és kötelékvédő (1801) volt. 1805 és 1814 között Temesváron, a várfalakon belüli belvárosi templom plébánosa volt. 1809-ben a Kőszeghy püspök által 1806-ban alapított egyházmegyei szeminárium prodirektora lett, ezzel *de facto* a tanári kar élére került, mivel az igazgatói állást formálisan a püspök töltötte be. Vezetése alatt az intézmény jelentős fejlődésnek indult. Időközben magasabb egyházi hivatalokba lépett: a székeskáptalan tagja lett és elnyerte a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett battai apáti címet, e két méltóság az állami schematizmusokban 1807-ben, illetve 1813-ban fordul elő először. 1828-ban nagyprépostá lépett elő, 1827–1829 között a püspökség általános helynöke, és Kőszeghy László püspök 1828-ban bekövetkezett halála után káptalani helynök.

Az eddig elnyert magas hivatalok alapján T. szinte automatikusan bekerülhetett volna a püspöki szék várományosai közé, mégsem szerepelt a hivatalosan Csanádba javasolt jelöltek között. Karrierje előmozdítására feltehetően fizetett ágenst alkalmazott Bécsben, és bár addigi pályafutását számos konfliktus kísérte, gróf Josef Sedlnitzky bécsi rendőrminiszter személyében befolyásos pártfogóra talált. I. Ferenc 1829. augusztus 29-én csanádi püspökké nevezte ki T-t, akit Temes vármegye még az 1830. március 15-i római prekonizáció előtt, 1829. november 5-én ünnepélyesen köszöntött. Püspökké Lajcsák Ferenc váradi püspök szentelte Temesvárott, 1831. június 13-án, ekkor került sor beiktatására is. Temesvári bevonulásakor az őt köszöntő küldöttség szónokai panegirikusan dicsérték türelmét, egyszerű életmódját, nyugodt fellépését és nagyfokú ügybuzgalmát. Egyházkormányzásának időszaka azonban korántsem volt nyugodt. Már köszöntő beszédében is „hadat üzent" számos ellenfelének. A későbbiekben súlyos konfliktusai adódtak kanonokokkal, más papokkal és vármegyei hivatalnokokkal, akik ismételten kivizsgálást kértek az udvartól a szomszédos kollégák közreműködésével. Az egyházmegyei hagyomány T. püspökségével kapcsolatos pozitívumként csupán azt hozza fel, hogy vagyonából, illetve püspöki jövedelméből jelentékeny összegeket fordított jótékony célokra. 1829-ben elrendelte a még Engl Antal püspök idején épült makói plébánia újjáépítését; a munkálatok 1833-ban, T. hátrahagyott vagyonából fejeződtek

be. Vitatott egyházkormányzásának súlyos betegsége vetett véget 1832. április 6-án. Vurum nyitrai püspök, az udvar által megbízott békéltetők egyike a káptalannak megfogalmazott „részvétnyilvánításában" keményen ítélkezett: úgy vélte, az elhunyt alkalmatlan volt hivatalára, és egyházkormányzása nem hozott áldást az egyházra, sem hasznot felebarátainak (*„… defunctum episcopum nec valuisse unquam pro hoc officio, nec illud in emolumentum ecclesiae, et fratrum utilitatem, sed in plurium, et sui ipsius perniciem gessisse"*). T-t végakaratára a temesvári dómtemplom kriptájában temették el. Mintegy 13 ezer forint összegű vagyona a rendelkezéseknek megfelelően egyenlő arányban a kincstáré, a székesegyházé, illetve a törvényes örökösöké lett.

• *Források*: TRKEL Török Antal püspök iratai, 1829–1832; TRKEL Székesegyházi káptalan iratai (A káptalani évkönyvek (annales) és protokollumkötetek másolatai); TRKEL Acta Vicarii Generales, Vicarii Capitulares; TRKEL Protocollum intimatorum excessi Consilii Regii Locumt[enential]is et excessae Camerae Regiae Ab anno 1770[–1833]; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (I.1.a.), Metropolitica; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Staatsrat, Minister Kolowrat Akten 1828: 1127, 1829: 957, 1830: 815; *Schem. Csanadien.* 1793, 1801:8, 1805:9, 1807:7, 1808:7, 1809:7, 1810:6, 1811:6–7, 1812:6, 1813:6, 1814:6, 1815:6, 1816:6, 1817:6, 1818:5–6, 1824:21, 1825:21, 1827:21, 1828:21, 1832; Augustin Pacha, *Reminiscentiae quae spectant Dioecesim Csanád-Timişoara ex annis 1710–1943*, Kézirat, h. n. 1943; *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1813. • *Irodalom*: HC VII, 168; Juhász–Schicht, *Das Bistum Timişoara-Temesvar*, 107–108; Kováts, *A csanádi papnevelde*, 125; MKL XIV, 620; Anton Peter Petri, *Neubeschenowa. Geschichte einer moselfränkischen Gemeinde im rumänischen Banat*, Freilassing 1963, 33, 38–39; Petri, *Lexikon*, 1954–1955; Roos, *Erbe und Auftrag*; *Schem. Csanadien. 1900*, 31; Váczy János et al. (szerk.), *Emlék-lap. 1887. Magyar-Pécska mezőváros római katholikus templomának felszentelésére*, Pécska 1887; Franz Wettel, *Beiträge zur Chronik der Gemeinde Neubeschenowa*, Temeswar 1930, 95.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 354–357.

Martí Tibor

II.2.3. Lonovics József (1793–1867)

Csanád, 1834. szeptember 24. – 1849. december 24. [1850. február]
Eger, 1848/1849, kinevezett érsek
Kalocsa–Bács, 1866/1867, kinevezett és megerősített érsek

→ KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE II.1.4.A

II.2.3.A Horváth Mihály (1809–1878)

Csanád, 1848/1849; kinevezett, meg nem erősített, fel nem szentelt

1809. október 20-án született Szentesen, polgári családban, Horváth József gyógyszerész és Verner Erzsébet gyermekeként. Ötesztendős volt, amikor családja Szegedre költözött, ahol a híres piarista gimnázium diákja lett. Később a váci egyházmegye szeminaristájaként Vácon tanult, majd a pesti Központi Szeminárium növendékeként teológiát hallgatott. 1828-ban a pesti egyetemen bölcseleti doktorátust szerzett. 1830-ban a püspöki iroda iktatója lett, majd 1832-ben Nádasdy Ferenc kalocsai érsek pappá szentelte. Ezt követően Dorozsmán, Kecskeméten, Nagykátán és Abonyban segédlelkész, közben nevelő gróf Keglevich Gábor és gróf Erdődy Kajetán családjánál. 1844-től a bécsi *Theresianum*ban a magyar nyelv és irodalom tanára. Óráin nagy hangsúlyt fektetett a magyar nyelv sajátosságainak a megismertetésére. 1847-ben József főherceg nádor gyászmiséjén mondott halotti beszédével rontott bécsi megítélésén. 1847-től hatvani adminisztrátor, majd plébános, végül 1848-tól hatvani prépost.

H. a modern magyar történetírás egyik megteremtője és egyben kiemelkedő alakja. Gazdag munkásságát a magyar történelemre vonatkozó általános művek, életrajzok, ipar- és kereskedelemtörténeti tanulmányok, államtörténeti és történelemelméleti írások tükrözik. 1835-ben, a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára benyújtott pályamunkája a magyarországi ipar és kereskedelem történetével foglalkozott. 1839-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1841-ben rendes tagja lett. H. már 1848 előtt a nemzeti-liberális ellenzék befolyásos tagja volt.

1848 elején az ellenzék *Ellenőr* című kiadványában közzétett tanulmányában az 1802. évi országgyűlést elemezve bírálta a bécsi kormány kereskedelmi politikáját és a magyar nemesség szűkkeblűségét. Az 1848. júniusi képviselőválasztáson a gyöngyöspatai választókerületben alulmaradt Gosztony Jánossal szemben. 1848. június 25-én az uralkodó – a magyar liberális kormány ultimátumra emlékeztető előterjesztésének következtében – csanádi püspökké nevezte ki. Szeptember 26-án beiktatták javadalmába, ezt követően többnyire Makón időzött, ahol a csanádi egyházmegye magyar kormányhoz hű részét Róka József helynök irányította. Róma hozzájárulását azonban nem kapta meg, így felszentelésére sem került sor.

H. döntő szerepet játszott az 1848. október 25-i püspökkari pásztorlevél, illetve az október 28-án kelt, uralkodóhoz intézett felirat létrejöttében. A püspökök mindkettőben kiálltak a polgári átalakulás és a magyarországi forradalmi vívmányok mellett. H. részt vett az országgyűlés úrbéri bizottságának munkájában, támogatta az egyházi javak szekularizációját és szorgalmazta egy nemzeti zsinat összehívását, amely kétharmad részben laikusokból állt volna. A zsinat előkészítette volna az egyház modernizációját, és az alsópapságot, valamint a világiakat bevonta volna a döntési folyamatokba. A tervezett egyházreform része lett volna a papi házasság engedélyezése is. H. Kossuth Lajos bizalmasaként 1849 januárjában követte a Pest-Budáról menekülő magyar kormányt Debrecenbe. Többszöri kérelmezésére azok a csanádi egyházmegyéhez tartozó lelkészek és tanítók, akik elmenekültek a királyi csapatok által megszállt területekről, 1849. márciustól 300, illetve 150 forint segélyt kaptak. H. ugyanabban a hónapban Kossuth oldalán részt vett a tavaszi hadjárat első szakaszában, majd áprilisban Kossuth Lajossal együtt tért vissza Debrecenbe, ahol részt vett a Függetlenségi Nyilatkozat (1849. április 14.) megszövegezésében.

H. 1849. május 2-tól a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt, június 9-én a pápai választókerületben képviselővé választották. Május 9-én hódoló nyilatkozatok beküldését rendelte el az egyházi és iskolai elöljáróságoktól, 18-án felszólította valamennyi felekezet lelkészeit, hogy beszédeikkel lelkesítsenek az ellenség elleni harcra, június 6-ra országos böjtöt rendelt, 27-én pedig az oroszok elleni keresztes hadjáratról adott ki rendelkezést, továbbá utasította a lelkészeket, hogy álljanak a népfelkelés élére. Július 8-án ismét Kossuth társaságában utazott Ceglédre, augusztus 3-án részt vett Szegeden a képviselőház tanácskozásán, majd nagy vörös ke-

reszttel a mellén lelkesítette harcra a honvédeket, végül 11-én ő is aláírta Kossuth és a kormány lemondását, illetve Görgei Artúr tábornokot teljhatalommal felruházó okiratot.

H-t mind elvbarátai, mind konzervatív ellenfelei a radikális egyházi reformok vezéralakjának tartották. Báró Mednyánszky Cézár, Görgei Artúr tábornok forradalmi érzelmű tábori főpapja erről így vallott 1858-ban megjelent emlékiratában: „Meg kell mondanom, hogy a magyar papság többsége ugyanazt tette, mint én. Viselkedésünket támogatta egy előkelő püspök [Horváth Mihály], aki elfoglalta a kultuszminiszteri széket. Fokozatosan teljesen függetlenné óhajtotta tenni a félig-meddig már független egyházi ügyeket. Magukon a papokon keresztül akarta az egyházat megreformálni, oly messzire menve, hogy a papok nősülését is engedélyezi. Igaza volt törekvéseiben és ez utóbbi reform már magától kezdett életbe lépni." Hasonlóan látta H. szerepét Scitovszky János († 1866), a császáriak által prímássá kinevezett konzervatív főpap is, aki azért akadályozta a szabadságharcot követően emigrációba vonuló egykori kultuszminiszter hazatérését, mert szerinte H. „szakadárságba akarta vinni a magyar katolicizmust". A kiegyezést (1867) követően az új prímás, a Habsburg-hű Simor János is feltételekhez kötötte H. vaskai apáttá történő kinevezését. 1867. július 31-én kelt levelében felhívta a kabinetiroda figyelmét arra, hogy „Horváth 1848–49-ről írt munkájában a katolikus egyháznak demokratikus alkotmányt akart adni, a püspökök hatalmát meg akarta törni, az egyházi javakat pedig államosítani. Eltörölte volna a cölibátust, és fel akarta oszlatni a szerzetesrendeket. Mindezt egy nemzeti zsinat segítségével kívánta végrehajtani, amelynek tagjai kétharmad részben laikusokból álltak volna. Egyetlen püspök sem járulhatna hozzá ezekhez a határozatokhoz – vélte Simor –, ez az egyház elárulása lenne." Azzal a feltétellel támogatta H. vaskai apáttá való kinevezését, ha fenti könyvében található kitételeket visszavonja.

H. a szabadságharc bukása után elrejtőzött a császári hatóságok elől és komornyiknak álcázva Bécsen keresztül Brüsszelbe szökött. 1851. szeptember 25-én távollétében kötél általi halálra ítélték. Átmenetileg Belgiumban, Franciaországban, Svájcban, rövid ideig Itáliában élt, végül Genfben telepedett le. Gróf Batthyány Lajos egykori miniszterelnök árváinak nevelője, közben megírta – többek között – *A magyarok történeté*-t és a *Magyarország függetlenségi harczának történeté*-t. 1864 nyarán feleségül vette

Marie-Michelle Voignoux-t, aki öt gyermeket szült neki. Az 1867. évi amnesztia azonban lehetővé tette H. hazatérését. Ezt követően ismét vezető szerepet töltött be az ország tudományos életében, a Magyar Történelmi Társulat alelnökévé, majd elnökévé választották, 1868-ban a Kisfaludy Társaság is tagjai közé fogadta. Ugyanabban az évben vaskai címzetes apát lett. H., aki egy ideig történelmi előadásokat is tartott a királynénak, most teljesen a magyar liberális politikai elit oldalára állt, ily módon szakítva a korábbi ellenzék radikális erőivel. Kossuth elleni nyílt állásfoglalásával jelentősen csökkentette az ellenzéknek a lakosságra gyakorolt hatását. Simor hercegprímás javaslatára a király október 24-én tribunici választott püspökké nevezte ki. 1872-től az Országos Közoktatási Tanács elnöki tisztségét is ellátta. 1869-től Szeged város kormánypárti képviselője volt. 1876-ban, betegsége ellenére Deák Ferenc után Budapest-Belváros parlamenti képviselője lett. Egy a választóknak mondott székfoglaló beszédében állampolitikai meggondolásból többek között a kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvezés mellett szólalt fel, mivel úgy vélte, hogy ezek – más európai országok példájából kiindulva – nem jelentenek hátrányt az egyházakra nézve. 1878. augusztus 19-én, 69 évesen, agyvérzést követően hunyt el Karlsbadban, ahol a korábbi nyarakhoz hasonlóan vesebántalmait kúrálta. A sajtóhírek szerint az ugyancsak ott tartózkodó Samassa egri érsek szolgáltatta ki neki a betegek szentségét. Holttestét Budapestre szállították, majd 25-én több miniszter jelenlétében a kerepesi temető egy sírboltjában helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Ipolyi Arnold besztercebányai püspök vezette. A H-ról megemlékező liberális sajtó a művelt egyházfejedelem példaképét látta benne. Egyes konzervatív lapok ezzel szemben úgy vélték, hogy H. papi életével (elsősorban nyilván a házasságával) kizárta magát az egyházból, és az egyházzal való megbékélés nélkül költözött el az élők sorából.

• *Művei* (részben Hatvani álnéven): *Magyarok története*, Pápa 1842–1846; *Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet és az akkori Európa polgári s erkölcsi míveltsége között*, Pest 1847; *A magyarok története a bölcsésztanuló ifjúság számára*, Bécs 1847; *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi levéltárból*, 4 kötet, Pest 1857–1859; *Történeti zsebkönyv. Rajzok a magyar történelemből*, Pest 1859; *Magyarország történelme*, Pest 1860–1863; *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig*, Genf 1865; *Magyarország függetlenségi harczának története*, Genf 1865; Vaszary Kolos (szerk.), *A magyarok története*

rövid előadásban, Pest 1866; *Kisebb történeti munkái*, 4 kötet, Pest 1867; VASZARY KOLOS (szerk.), *A magyarok története rövid előadásban a felső tanintézetek számára*, Pest 1868; *Williams Roger a 'szabad egyház a szabad államban' elv megteremtője és megtestesítője*, Pest 1868; *Kossuth Lajos újabb leveleire*, Pest 1868; *Zrínyi Ilona*, Pest 1869; *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete*, Pest 1872; *A kereszténység első százada Magyarországon*, Pest 1878. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, IV, 1282–1285. • *Források*: TRKEL Horváth Mihály iratai 1848/49; PL Archivum Ecclesiasticum, Simor János magánlevéltára; *Sion* 1869. 7. 31.; *Neue Freie Presse* 5. 11. 1869; *Volksblatt für Stadt und Land* 29. 8. és 5. 9. 1878. • *Irodalom*: FENYŐ ISTVÁN, *Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez*, Budapest 1969; FRAKNÓI VILMOS, *Horváth Mihály emlékezete*, Budapest 1879; HERMANN RÓBERT, *Horváth Mihály*, Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja (szerk. Pálmány Béla), Budapest 2002, 1056–1059; MÁRKI SÁNDOR, *Horváth Mihály*, Budapest 1917; MKL V, 57–58; MOLNÁR ANDRÁS, *„A magyar honvédelemről". Horváth Mihály kiadatlan írása 1846-ból*, Hadtörténelmi Közlemények 101 (1988) 2: 390–397; PAMLÉNYI ERVIN, *Horváth Mihály*, Budapest 1954; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 362–364.

ZAKAR PÉTER

II.2.4. CSAJÁGHY SÁNDOR (1810–1860)

Csanád, 1852. április 19. – 1860. február 7.

Cs. 1810. április 6-án született Bácson (Bač SRB), ahol apja az érseki birtokok uradalmi tisztviselője volt. Három fivére és több lánytestvére volt. Az elemi iskolát követően a gimnázium első három évét a németajkúak lakta Dunabökényben (Mladenovo SRB, Bukin) végezte. A szünidőt rendszeresen Dunacséb (Celarevo SRB) sváb településen töltötte, ahol nagybátyja, Csajághy Pál plébános volt. Öccse, Károly később ugyancsak egyházi pályára lépett a pécsi egyházmegye kötelékében. Cs. az érettségit Kalocsán tette le, majd belépett az ottani papnevelő intézetbe. Ott, majd 1828-tól Egerben végezte a teológiát, kitűnő eredménnyel. 1831-ben felvételt nyert a pesti Központi Szemináriumba, ahol aktívan részt vett az intézmény irodalmi egyesületének munkájában. Már ekkoriban folyóiratokban publikált. 1833. szeptember 21-én Pozsonyban pappá szentelték, majd

november 26-án felvételt nyert a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)*, hogy ott készüljön fel egyháztörténeti és kánonjogi szigorlataira. A kollégium elöljárósága dicsérte szorgalmát, jó felfogóképességét és „nyugodt, barátságos viselkedését". Hosszantartó betegsége azonban akadályozta abban, hogy teljesítse kötelességeit az intézmény felé; 1834 végén kénytelen volt hazatérni.

Cs. 1835/36-ban néhány hónapig káplánként szolgált Baján, majd 1836-ban a pesti Központi Szeminárium prefektusa és a pesti egyetem tanársegédje lett. Kortársai elismerését váltotta ki, amikor az 1838-as nagy árvíz idején csónakjával vakmerő módon a Duna jégtáblái között lavírozva élelmet szerzett a bezárt papoknak. 1839-ben szigorlatot tett történelemből és kánonjogból, és bölcseleti doktorátust szerzett. 1842-ben egyháztörténeti tanári állásokra pályázott Pesten és Kalocsán, azonban nem járt sikerrel, mintegy két és fél évig segédtanár volt e tárgyból. 1844-ben teológiai doktorátust szerzett, majd a kalocsai papnevelő intézetben egyháztörténetet, hittant és kánonjogot tanított. Rendszeresen fordított teológiai műveket németről magyarra, például Josef Anton Sambuga († 1815) vallásújító és wittelsbachi udvari prédikátor, továbbá Aloys Schlör († 1852) bécsi udvari káplán és morálteológus munkáit. A püspökség 1845. évi schematizmusa szerint szegények ügyvédje volt. Az egyházi ranglétrán előrehaladva 1846-ban érseki titkár, tiszteletbeli kanonok és szentszéki ülnök, 1848-ban a pesti teológiai kar tanára, 1849-ben kalocsai kanonok, végül Nádasdy érsek oldalkanonokja lett. Ezekben az években több folyóiratban is publikált, például a *Koszorú* (1831), az *Anastasia* (1838), a *Munkálatok* (1836–39), az *Egyházi Tár* (1835), a *Sas*, a *Figyelmező*, a *Religio és Nevelés* (1848), valamint az *Österreichischer Correspondent* (1849) című lapokban. Írásaiban foglalkozott a vegyes házasságok vitatott kérdésével is.

A forradalom leverése után hivatalából eltávolított Lonovics csanádi püspök utódjául Nádasdy kalocsai érsek öt, számára alkalmasnak tűnő papot javasolt, kezdve Fábry Ignác nagypréposttal. A negyedik helyen Cs-t nevezte meg, akit Leo Thun kultuszminiszter is támogatott, tanúsítva vallásos lelkületét, erős jellemét és hivatali tapasztalatát. Felhozta Cs. mellett azt is, hogy a forradalom idején „bevált", ezért az egyházmegyei papság „egyházellenes" része ellenségesen viselkedett vele. Az uralkodó 1851. április 11-én nevezte ki Cs-t, melyet a Szentszék az 1851. szeptember 5-i konzisztóriumon erősített meg. Mivel pártfogója, Nádasdy érsek már júliusban meghalt, szentelését Girk György segédpüspök végezte október 26-án a kalo-

csai székesegyházban. Ünnepélyes székfoglalására 1852. április 19-én került sor Temesváron. Viale-Prelà nuncius ugyanabban az évben úgy jellemezte, hogy jámborság, igyekezet és elvhűség tekintetében Magyarország egyik legjobb főpásztora (*„distinto per pietà, per zelo e per dottrina"*). Cs. biztosította arról, hogy minden erejével az egyházmegye javáért fog dolgozni, beleértve a népmissziók és a papi lelkigyakorlatok megszervezését. Hű munkatársa és ügyeinek végrehajtója lett Oltványi István (1787–1869) kanonok, aki már Lonovics püspök alatt jelentős hivatalokat töltött be az egyházmegyében, és az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején Temesváron kitartott a királyi ház iránti hűségében; 1852-ben Cs. általános helynöke lett.

Cs. egyházkormányzása sok tekintetben fordulópontot jelentett. Energikusan látott egyházmegyéje újjászervezéséhez. Folyamodványt írt bebörtönzött papjai érdekében és helyreállította a forradalmi időszakban megroppant egyházfegyelmi állapotokat. 1852-ben, 1856-ban és 1859-ben többnapos lelkigyakorlatokat hirdetett meg. A 60–70 pap részvételével megvalósuló, szerzetesek által vezetett alkalmak intenzív spirituális programja egyfajta irányváltást jelentett az inkább világlátott jozefinista papi ideáltól a szigorúan egyházi irányzathoz. Cs. 1855-ben vidéki népmissziókat készített elő. Ugyanabban az évben ő is vendégül látta a nunciust, aki a görögkatolikus metropólia megalapítása alkalmából ünnepélyes erdélyi utazást tett. Cs. 1854 és 1859 között egyházmegyéje 199 plébániájából 57-ben tett kánoni látogatást; ezek előkészítésére részletes kérdőívet állított össze, amely kitért többek között a papi öltözékre, a tonzúrára, de a papok esetleges vadász- és játékszenvedélyére is. A kánoni látogatások ritkaságából adódott, hogy a bérmálás szentségét például Torontáltószeg (Novi Kozarci SRB) községben 638 fő részére kellett kiszolgáltatnia. Orsova (Orşova RO) erődjének látogatásakor elismerést váltott ki, hogy a mecset megtekintése során a neki átnyújtott Koránból néhány sort fel tudott olvasni.

Cs. újjászervezte az egyházmegyét, amelyet a reformáció előtti időszakhoz visszatérve 6 főesperességre és 23 esperességre tagolt. Számolva a többnyelvűséggel – mivel a püspökségben a magyar és a német mellett több szláv nyelvjárás, továbbá a román és a francia nyelv is használatos volt – papjaitól megkövetelte, hogy a régiónak legalább két nyelvén tudjanak prédikálni. Pásztorleveleit formailag tökéletes klasszikus latinsággal, valamint németül és magyarul fogalmazta meg, ezek 1855 őszétől két kötetben jelentek meg. Bonnaz Sándor tanfelügyelő, Cs. hivatali utódja kezdeményezésére

1854-ben katolikus német tanítóképző létesült Versecen (Vršac SRB), amely fennállásának két évtizede alatt több mint 400 oktatóval látta el az egyházmegye német községeit, majd 1871-ben egyesítették a szegedi tanítóképzővel. Cs. 1857-ben egy 10 ezer forintos alapítvánnyal megmentette az intézményt a bezárástól, a tanítóképző ettől kezdve püspöki tanintézetnek minősült. Cs. ugyanabban az évben 2000 forinttal támogatta a szolgálatképtelen tanárok, a tanárözvegyek és árvák egyházmegyei segélyegyletét. Cs. már 1854-ben kápolnaépítési programba kezdett a vidéki plébániákon, amelyhez Temesvár város segítségét kérte. Az egyházmegye alapítója, Szent Gellért 800 éves jubileuma alkalmából 1857-ben pásztorlevélben kezdeményezte Köln, Linz, Bécs és Pest példáját követve egy templomépítési egylet alapítását, amely magára vállalná az egyházmegye szentje tiszteletére szentelt első templom megépítését. Cs. újjászervezte a papnövendékek képzését a kis- és a nagyszemináriumban is.

Cs. a lelki élet terén különösen a Mária-tiszteletet szorgalmazta a korszellemnek megfelelően. A székesegyházban Szent Gellért-oltárt, valamint 1855/56-ban Mária-oltárt építtetett és bevezette a májusi litániákat, amelyek hamarosan nagy népszerűségre tettek szert. Magyarra fordította a *Virgo virginum praeclara* című Mária-éneket is. Támogatásával 1857-ben Temesváron Máriáról elnevezett női segélyegylet alakult. A bánsági Topolyáról (Bačka Topola SRB) jelentett Mária-jelenések és csodás gyógyulások hatására 1854-től tömegek zarándokoltak a helyszínre, a mozgalom ma is él; a jelenések hitelességét 1859-ben püspöki bizottság ismerte el. A női nevelő szerzetesrendek hiányát Cs. azzal küszöbölte ki, hogy 1858-ban meghívta a püspökségbe a Szegény Iskolanővéreket a müncheni Anger-kolostorból – amelyet két évvel korábban karlsbadi kúrájából hazatérve személyesen látogatott meg –, és 35 ezer forintot bocsátott rendelkezésükre a szükséges épületek finanszírozására. Cs. ragaszkodott a szegénygondozás hagyományos formáihoz, 1855-ben rezidenciáján 33 szegényt látott vendégül, akiket maga szolgált ki.

Egyházi feladatai mellett írói tevékenységet is folytatott; munkáit a *Sion*, a *Religio és Nevelés*, a *Fasciculi Ecclesiastici* és a *Wiener Kirchen-Zeitung* című egyházi folyóiratokban jelentette meg. A püspöki birtokok igazgatásában kevésbé bizonyult tehetségesnek, e feladatot fivérére, Mártonra bízta, aki megbízatása éveiben ismételten feltűnik az előkelő bécsi *König von Ungarn* szálló vendégeinek listáján. Másik fivére, az 1813-ban született Csajághy István 1836-ban orvosi diplomát szerzett és Cs. háziorvosa lett annak egyházkor-

mányzása idején. Cs. bőségesen gyarapította saját maga és az egyházi könyvtárak könyvállományát, és jelentős beruházásokat vitt véghez. 50–50 ezer forintot költött oktatási célokra és különféle építkezésekre (makói templomtorony, a görögkatolikus káplán háza stb.), fogadót vásárolt és 60 ezer forinttal járult hozzá a Tisza szabályozásához. Még az 1850-es évek közepén 10 ezer forint nemzeti kölcsönt jegyzett. Az ezekből eredő eladósodás miatt a temesvári királyi törvényszék több alkalommal csődeljárást indított ellene, és hagyatékát is zár alá vette, a per egészen az 1870-es évekig elhúzódott.

Cs. 1858-ban Temesvár díszpolgára lett. Az egész életében törékeny egészségi állapotú püspök 1860. február 7-én, mindössze 50 évesen tüdőembóliában elhunyt. Február 10-én helyezték örök nyugalomra a székesegyház kriptájában. Sírfelirata életének és püspökségének rövidségére utal: *Vixit dioecesi non diu sed totus* („Az egyházmegyének élt, nem sokáig, de teljesen."). Kortársai boldoggá avatását kezdeményezték, eredménytelenül.

• *Művei (válogatás)*: *Misés pap az oltárnál*, h. n. 1838; *Az anyaszentegyház ellensége megczáfolva a történetekből, s legjelesebb protestansok nézeteiből*, h. n. 1840; *Párbeszéd az inquisitióról*, Pest 1843; *Áhítatosság zsengéi. Keresztény katholikus imakönyv az ifjúság számára […]*, Pest 1843; *Isten irgalmából és az apostoli szentszék kegyelméből csanádi püspök, székfoglalásánál minden hiveinek üdvöt és áldást a mi Urunk Jézus Krisztusban*, Temesvár 1851; *Sermo pastoralis ad clerum suum dioecesanum, dum die 19. Aprilis 1852. canonice inauguraretur*, Temesvár 1852; *A szeplőtlen szent szűzről*, h. n. 1859; Csiky Gergely (szerk.), *Csajághy Sándor néhai csanádi püspök vegyes művei*, 3 kötet, Temesvár 1870–1872. • *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, II, 130–131. • *Források*: KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (I.1.c), Csajághy Sándor; TRKEL Csajághy Sándor iratai, Massa Episcopi Csajághy]; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge (765/1851); *Schem. Csanadien.*; *Wiener Zeitung* 22. 8. 1854, 14. 3. 1855, 14. 3. 1865; *Wiener Kirchenzeitung* 27. 11. 1857, 14. 3. 1860 (nekrológ). • *Irodalom*: HC VII–IX; Juhász–Schicht, *Das Bistum Timişoara-Temesvar*; Kováts, *A csanádi papnevelde*, 479–480; Lakatos, *Történeti sematizmus*; Lukács, *Vatican*; *Lyceum Temesvariense*; MKL II, 327; *Pantheon*, 48–49; Petri, *Lexikon*; Protokolle II; Roos, *Erbe und Auftrag*; *Schem. Csanadien. 1900*, 52; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; Wurzbach; Zakar Péter, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 365–368.

Zakar Péter

II.2.5. Bonnaz Sándor (1812–1889)

Csanád, 1860. december 18. – 1889. augusztus 9.

1812. augusztus 11-én született a francia Alpokban, Challex faluban, a Genfi-tó közelében. Apja Jean Antonie Bonnaz tanító, anyja Francoise Hugueniot, egy órásmester lánya volt. Apja Napóleon haderejében hadnagyként szolgált és a lipcsei úgynevezett népek csatájában (1813) életét vesztette. Az apai nagyapa halála után B. anyja valószínűleg 1822-ben annak fivéréhez, Bonnaz Antal nagyőszi plébánoshoz költözött Magyarországra. Nagyősz (Tomnatic RO) a 18. században lotaringiaiakkal betelepített négy újlatin népességű („welsch") bánáti falu közül a legnagyobb volt. B. nagyapjának fivére 1763-ban született és 1787-ben szentelték pappá; sok franciaországi kollégájához hasonlóan a forradalom egyháztörvényei elől külföldre menekült. B. a hat gimnáziumi osztályt a temesvári piaristáknál és Aradon járta ki, két éves filozófiai tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte és 1833-ban fejezte be. Ekkor a püspöki szék üresedése miatt Maross György káptalani helynök felvette az egyházmegye papnövendékei közé és a bécsi *Pazmaneum*ba küldte, ahol B. 1837-ig teológiát tanult és letette biblikum szigorlatát. Bécsben együtt tanult többek között Haynald és Simor későbbi bíborosokkal. A franciául, magyarul, latinul, németül és olaszul tudó B-t 1837. augusztus 17-én szentelte pappá Lonovics József csanádi püspök a temesvári püspöki házi kápolnában.

Rövid ideig, 1837–1838-ban Karánsebesen (Caransebeş RO) szolgált káplánként, majd innen a püspöki aulába került mint szentszéki ülnök és aljegyző. 1839–1840-ben a temesvári papnevelő intézetben morál- és a pasztorálteológiát tanított. 1840-ben letette a plébánosi tevékenységhez szükséges vizsgát *(concursus parochialis)*, majd nagyapja fivérét követve 13 évig Nagyősz plébánosa volt. Itt 1846-ban sikerült megnyernie a plébánia kegyurának, gróf Gyulay Sámuelnek a támogatását arra, hogy az első miséjének helyszínéül szolgáló Szentháromság-templom helyébe új templomot építtessen. A templom szentelése a berendezéshez szükséges források hiányában és a drámai politikai események következtében 1850 augusztusáig elhúzódott; B. magára vállalta a főoltár és két mellékoltár költségét. B. a bánáti németek nagy részével és a csanádi papsággal ellentétben nem tartozott az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc aktív támogatói közé. Mivel híveit is óvta a fegyveres harcokban való részvételtől, a

nemzetőrök vezetőinek látókörébe került, akik 1848 őszén a nagyőszi plébánia épületét szabályszerűen ostrom alá vették. B-nak sikerült elmenekülnie a fenyegető letartóztatás elől.

A kritikus időszakban tanúsított királyhű magatartása érezhetően előmozdította egyházi pályafutását. Már 1850 őszén a szerb Vajdaság és temesi Bánság magyar és német iskoláinak felügyelőjévé nevezték ki, ekkor édesanyjával együtt a tartomány központjába, Temesvárra költözött. Csajághy Sándor püspök javaslatára az uralkodó 1853-ban a csanádi székeskáptalan kanonokjává nevezte ki. 1854-ben Johann Baptist Coronini-Cronberg altábornagy, a tartomány polgári és katonai kormányzója helytartótanácsossá és oktatásügyi előadóvá nevezte ki. Kortársai méltatták a régió német iskolái körül szerzett érdemeiért. Kezdeményezésére jött létre például a verseci katolikus német tanítóképző (lásd Csajághi életrajzát). B. állítólag feltűnés nélkül, egyszerű papi öltözetben mutatkozott, ez a vizitációk során olykor kínos félreértésekre adott alkalmat, amire a rettegett tanfelügyelő gyakran szarkazmussal reagált. B. tagja volt a Bánságból 1854-ben a király esküvőjére küldött bécsi delegációnak is, a szertartáson azonban betegsége miatt nem tudott részt venni. 1855-ben megbízást kapott az egyházmegye műemlékeinek felügyeletére, 1859-ben elnyerte a szekszárdi apáti címet és javadalmat.

Csajághy csanádi püspök meglepően korai halála után Leo Thun kultuszminiszter (1849–1860) megkezdte az utódlással kapcsolatos előzetes tájékozódást, amelynek eredményeképp hat jelölés született; köztük B. az utolsó helyen szerepelt. Thun úgy vélte, hogy e nehezen kezelhető, három közigazgatási területre kiterjedő püspökségnek, amely a nyelvek, nemzetiségek és felekezetek „ritka elegyét" adja, egy „testileg-lelkileg erős férfira" van szüksége, aki „széleskörű nyelvismerettel" rendelkezik és jól ismeri a helyi viszonyokat. Az érintettnek törekednie kell arra is, hogy „kéz a kézben járjon a császári kormányzattal". E kritériumok alapján négy jelölt kiesett, és Fogarasy Mihály nagyváradi őrkanonokkal összehasonlítva B. egyértelműen elsőbbséget élvezett. Az elől Csajághy, valamint Haynald erdélyi püspök által B. ellen terjesztett kifogásoknak utánajárva sikerült cáfolni azokat. Az 1860. április és augusztus között Rómában tartózkodó B-t a király június 7-én nevezte ki, a római megerősítésre a szeptember 28-i konzisztóriumon került sor. B-t Kunszt József kalocsai érsek szentelte püspökké november 4-én, hivatalába december 18-án iktatták be Temesváron. 1863-ban B. a huszonkét szavazati joggal rendelkező személy egyikeként

részt vett az első kalocsai egyháztartományi zsinaton, amely nem hozott felismerhető eredményt. B. a zsinaton a szentségekkel, a szerzetesekkel és az egyházi fegyelemmel foglalkozó munkacsoportot vezette. A püspököt egész életében nehéz, indulatos elöljárónak tartották, aki a püspöki aulában csak néhány munkatársában bízott meg (például Németh Józsefben, a későbbi csanádi segédpüspökben), miközben sokan mások idő előtt plébánosi állásokba hátráltak. Püspöki komornyikjának kiadatlan visszaemlékezései által B. példáján keresztül a legtöbb püspökhöz képest alaposabb betekintést nyerünk a kor egy egyházfejedelmének hétköznapjaiba.

Az egyházmegye történetébe B. elsősorban szenvedélyes építkezőként és a lányképzés támogatójaként írta be magát; különösen az elődje által az egyházmegyébe hívott Szegény Iskolanővéreket segítette. A rend iskoláit és rendházait nagy összegekkel támogatta, például Lippán (Lipova RO) 100 ezer, Lugoson (Lugoj RO) 65 ezer, Oravicán (Oravița RO) 32 ezer forinttal segítette őket. Támogatásával további rendházak létesültek Temesvár-Józsefvárosban, Versecen (Vršac SRB) és Szegeden. Főpásztorsága alatt a püspökség területén 19 új plébániát szervezett, köztük Kisszentpéteren (Sânpetru Mic RO), Gyulavarsándon (Vărşand RO), Kunágotán, Ürményházán (Jermenovci SRB), Nádorhegyen, Aracson (Arača SRB) és Józseffalván (Iosifalău RO). 1872-ben 200 ezer forinttal lányárvaházat alapított, melyet római Szent Franciskának szentelt, továbbá létrehozta a több mint 50 fiút befogadó *Emericanum* kisszemináriumot, amelynek reprezentatív épületet emeltetett a papi szeminárium udvarán. Püspöki működése alatt, többnyire az ő jelentős támogatásával 37 plébániatemplom és fília épült. Bár nem volt Csanád település patrónusa, saját költségén folytatta elődje ottani kezdeményezését, a püspökség védőszentjének, Szent Gellértnek ajánlott templom építtetését; a településen addig csupán egy kis düledező, torony nélküli templom volt. A munkálatok során értékes régészeti leletek kerültek elő, rövid építkezés után a templomot már 1869-ben fel lehetett szentelni. B. méltó társat talált építkezési szenvedélyéhez az 1871-ben, 25 évesen Temesváron letelepülő Eduard Reiter bécsi építész személyében. Reiter mintegy „tartalékba" különböző historizáló stílusú és árszabású templomok terveit készítette el, amelyeket B. szükség esetén azonnal hasznosítani tudott. A lelkipásztorkodás területén jelentős lépése volt, hogy a papnövendékek képzését a pedagógia tantárggyal egészítette ki. A növendékektől elvárta a német nyelv ismeretét is, amelynek elősegítésére

tanfolyamot indított a szemináriumban, mindezzel azonban magára vonta a magyar érzületű körök támadását. B. 1871-ben 100 ezer forintos adományával az addig hattagú székeskáptalan létszámát további két kanonokkal emelte. A papságot és ellátóintézményeit segítő anyagi hozzájárulásaival az egyházmegyében elejét vette a máshol mindenütt kényes kongruakérdésnek.

Bár Scitovszky hercegprímás még 1866-ban három jelölt között harmadik helyre sorolta a megüresedett kalocsai érseki méltóságra, B. a Magyarországon lezajló társadalmi fejlődés következtében egyre inkább háttérbe szorult a politikában. Ekkor már nyíltan szemére vetették az 1848/49-es forradalom és szabadságharc és az abszolutista kormányzat alatti magatartását. Ez láthatóan kihatott B. egészségére is, ekkoriban súlyos idegbetegséget állapítottak meg nála. 1867-ben a világ minden tájáról érkező mintegy ötszáz, illetve Magyarországról érkező hét püspök között ő is részt vett Rómában Péter és Pál apostolfejedelmek vértanúhalálának 800 éves évfordulója alkalmából tartott nagy ünnepségsorozaton. 1869/1870-ben részt vett a zsinaton, ahol általánosságban Haynald érsek és a magyar püspöki kar többségi frakciójának álláspontjához csatlakozott. 1870. május 28-án felszólalt az egyházról szóló szkéma (tervezet) kapcsán a zsinati aulában, és keserű hangon panaszkodott arra, hogy a többség a máshogy gondolkodókat úgyszólván eretneknek bélyegzi meg. Részletesen kifejtette a tervezett dogmák kihirdetésének időszerűtlenségét, hivatkozva a püspökség területén jelentős számban élő görögkatolikusok helyzetére és álláspontjára. Az események szemmel láthatóan nagyon megviselték, Rómában idegösszeomlást kapott, amelyből többé nem tudott teljesen kigyógyulni. A zsinat után nyilvánosan sosem vetette alá magát a zsinati határozatoknak, és nem is tette közzé azokat. A dogmát személyesen később mégis elfogadta és ezt papjaitól is megkövetelte azáltal, hogy az 1877. évi konstitúciókba felvette a *professio fidei* kifejezést. Beiktatása alkalmával megfogalmazott pásztorlevelén kívül egyéb publikációt nem hagyott hátra.

A B. egyházkormányzása alatt vállalt beruházások alapját – elődjétől eltérően – a püspöki birtokok mintaszerű igazgatása, valamint a püspök személyes igénytelensége adta. B. kiemelkedően tehetséges volt a pénzgazdálkodásban, és kisebb kockáztatás mellett még az állami lottótól sem riadt vissza. A püspöki méltóságba érkezésekor mintegy 40 ezer forintos vagyonnal rendelkezett, hagyatékában pedig már 465 ezer forintot határozott meg jótékony célokra. Végrendeletében például 100 ezer forintot áldozott az egri katolikus egyetemre, amelynek megalapítása 1894-ben komolyan

felmerült, továbbá 100 ezer, illetve 40 ezer forintot szegedi és aradi templomok építésére, 50 ezret a temesvári székesegyházra, 20–20 ezret a temesvári iskolanővérekre és a szegedi tanítóképzőre, továbbá 15 ezret a papnevelő intézetre. Nagyőszi rokonaira ehhez képest csekély összeget, 15 ezer forintot hagyott, vagyona megmaradt részének általános örökösévé a csanádi székesegyházat és a szegény papok alapját tette meg. A megemlékezések szerint B. azért tudott e mintegy 700 ezer forint értékű hagyatékának egészéről végrendelkezni, mert az 1870-es években 26 ezer forintért megváltotta az úgynevezett *conventio Kolonicsiana* alapján az államot illető egyharmad arányú összeget. A B. által jótékony tevékenységre fordított összeg a források alapján szűk kétmillió és több mint hárommillió forint között mozgott.

Egyre romló egészségi állapota miatt B. 1873-ban segédpüspököt kért és kapott Németh József személyében, akit 1874. április 19-én iszauropoliszi címzetes püspökké szenteltek. B. még egy évtizeden keresztül gyakorlatilag betegágyából irányította a püspökséget, majd Németh 1884. február 17-én – a püspöki vagyon kezelésének kivételével – minden főpásztori jogot elnyert. B. szenvedéseire nyaranta a máriaradnai (Radna RO) ferenceseknél, 1878-tól Ferencfalván (Văliug RO) keresett enyhülést, 1888 őszétől azonban súlyos fekvőbeteg lett. A különféle állami és egyházi címekkel és rendekkel kitüntetett püspök 1889. augusztus 9-én, 77 évesen halt meg a temesvári püspöki palotában. Augusztus 13-án helyezték örök nyugalomra a székesegyház kriptájában, az elhunyt püspök életmódját meghazudtoló, nagyszabású főúri temetés keretei között, melynek költségei közel 6000 forintot tettek ki. A temetési szertartást az egyházmegyéből származó, B-al baráti kapcsolatot ápoló Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök végezte. ADRIÁNYI B-t a magyar püspöki kar „jó és aktív" püspökei közé sorolja.

• *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Wiener Kirchenzeitung* 1866 és 1867; *Das Vaterland*, 11. 8., 14. 8. és 16. 9. 1889 (nekrológok), 28. 1. 1894; *Die Presse* 15. 8. 1889. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; HC VII–IX; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timişoara-Temesvar*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*; MKL I, 924–925; PETRI, *Lexikon*; ROOS, *Erbe und Auftrag*; SCHATZ, *Vaticanum I*; SZEKRÉNYI LAJOS, *Bonnaz Sándor csanádi püspök*, KSz 2 (1890), 161–184; SZILAS, *Jubileumi évkönyv*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 368–373.

MIKLÓS PÉTER

II.2.6. Dessewffy Sándor, cserneki és tarkeői gróf (1834–1907)

Csanád, 1890. szeptember 24. – 1907. december 4.

1834. június 3-án született Pozsonyban, tekintélyes nemesi családba. Édesapja gróf Dessewffy Antal (1788–1843) királyi tanácsos, Temes vármegye alispánja, az aradi váltótörvényszék elnöke, édesanyja Koppauer Zsuzsanna, a temesvári polgármester lánya volt. Gyermekkorát Temesvárott és Aradon töltötte. Édesapja halála után a család Sáros vármegyébe költözött. A gimnáziumot Kisszebenben (Sabinov SK) a piaristáknál, Kassán és Gyöngyösön végezte. Az érettségit Egerben tette le 1852-ben, majd ugyanott felvételt nyert a szemináriumba. 1853-tól a Központi Szeminárium növendékeként teológiát hallgatott a pesti egyetemen. 1857. augusztus 9-én pappá szentelték. Rövid ideig káplánként szolgált Füzesabonyban, majd 1859-ben az egri líceumban a latin nyelv és a bölcselet tanára lett. 1860-ban Scitovszky János hercegprímás a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki. 1866-ig helyettes tanárként a pesti egyetemen is tanított. 1866-ban Bartakovics Béla egri érsek az egri Jogakadémiára rendelte tanárnak, ahol az egyetemes jogtörténet és a statisztika oktatása mellett az intézmény hitszónoka is volt. Ekkoriban szerkesztette az *Eger* című politikai lapot. Egész életében folytatott írói munkássága eredményeként számos társadalmi, történelmi, politikai és vallásos témájú cikke jelent meg.

1868 júliusában Perger János volt egri kanonok, ekkor már új kassai püspök a titkárává tette meg D-t és inkardinálta az általa vezetett egyházmegyébe. D. elkísérte őt Rómába az I. Vatikáni Zsinatra, ahol hét hónapot töltött. 1873-ban Sárospatakon plébános, egy évvel később esperes lett. Az uralkodó 1882-ben a Szent Keresztről elnevezett vérteskeresztúri apáti címet és javadalmat adományozta neki. 1884-től idősebb mesterkanonokként a kassai székeskáptalan tagja, 1886-ban kassai székesegyházi főesperes és a kassai egyházmegye iskoláinak irányítója lett. D-re már ezekben az években, főleg az oktatás kapcsán úgy tekintettek, mint „a magyarság terjesztésének élharcosára”. Hivatalos tisztségein felül a Felső-Magyarországi Múzeumegylet elnökeként is tevékenykedett, tagja volt a kassai közkórház igazgatóválasztmányának, az Abaúj-Torna Megyei Közművelődési Egy-

letnek és a Kassai Katolikus Legényegyletnek. Több alkalommal is megkeresték, hogy vállaljon országgyűlési képviselőjelöltséget, ezt azonban elutasította.

„Bár a vallásalap számára kívánatos lett volna egy hosszabb széküresedés", Csáky kultuszminiszter Bonnaz csanádi püspök 1889 augusztusában bekövetkezett halála után, még ugyanabban az évben D-t javasolta a püspöki méltóságra, miután személyét a hercegprímás is „teljesen alkalmasnak" minősítette. Mellette szóltak a tanügy területén szerzett érdemei, „a más felekezetekkel szembeni kipróbált tapintata" és rendkívüli jótékonysága. Ezen felül magáévá tette „a magyar állameszme és a magyar nemzet buzgó ápolásának feladatát", „anélkül, hogy ezzel a legkisebb mértékben sértette volna a katolikus elveket". A király 1890. január 4-én nevezte ki, a római megerősítésre a június 26-i konzisztóriumon került sor, püspökké Bubics kassai püspök szentelte 1890. augusztus 31-én. Temesvári székhelyén szeptember 24-én iktatták be hivatalába, ahol – mint Temesvár egykori polgárát és a városhoz kötődő család leszármazottját – lelkesedéssel fogadták.

D. elsősorban az oktatási intézmények és a szociális ügyek iránti elkötelezettségével írta be magát az egyházmegye történetébe. Jelentős összeggel támogatta a szegedi Katolikus Tanítóképző Intézetet (évi 85 ezer és további 15 ezer koronával) és a makói gimnáziumot (80 ezer koronával), továbbá a temesvári katolikus leányegyesület székházának építését. Az egyházmegye nyugdíjalapjának 20 ezer koronát adományozott, és 1895-től évente ugyanekkora összeget fizetett be a püspökség pénztárába. Támogatta a Temesvár-gyárvárosi, a muzslyai (Torontál vármegye; Mužlja, SRB), cserneki (Cernuc RO), erzsébetlaki (Jalšovec HR) templomokat is. Sok fiú képzését biztosította anyagi támogatásával.

A Magyarországon évtizedek óta napirenden lévő szociális kérdés a hatalmas püspöki földbirtokokról és az azokat megművelő földművesek és bérlők jogállásáról D. idejében többszörösen kiéleződött. Szocialista agitáció nyomása alatt, miután a makói püspöki birtokokon dolgozó földmunkások jelentős számban fenyegettek az egyházból történő kilépéssel, D. már 1898-ban kilátásba helyezte kis földparcellák bérbeadását. A maroslelei püspöki birtokon plébániát alapított, templomot és paplakot építtetett. Az ott letelepedett szegény földműveseknek lehetővé tette a telek és a földbirtok bérletét, amelyet kedvező feltételekkel átörökíthettek. A község D. iránti hálája jeléül nevét 1908-ban Püspöklelére változtatta.

D. már pataki plébánosként, majd később, püspökként is jó kapcsolatot ápolt más felekezetek képviselőivel, beleértve a zsidó hitközségeket, amit a nyilvánosság is érzékelt. A helyi lapok jelentése szerint például egy aradi bankett alkalmával átölelte a főrabbit. D. részt vett az országos politikában és ünnepségeken is. 1895-ben – függetlenül a főrendiház alapvetően kormánypárti beállítódásától – a vallásügyi törvények vitájában határozottan kiállt a katolikus püspöki kar álláspontja mellett. Úgy vélte, a törvényjavaslat minden felekezetre nézve hátrányos és veszélyezteti az Európa-szerte dicsért magyarországi békés együttélésüket. A millennium évében, 1896-ban D. áldotta meg a magyar királyi pár, a román és a szerb király jelenlétében a vaskapui csatornát. Ugyanabban az évben híre kelt egy állítólagos Mária-jelenésnek Tornyán (Turnu RO). Amikor az odarendelt egyházi bizottság vizsgálata negatív eredménnyel zárult, D. illetékes ordináriusként megtiltotta híveinek, hogy oda zarándokoljanak. Több alkalommal vezetett egyházmegyei zarándoklatot Rómába, s ezen alkalmakkor audiencián vett részt XIII. Leó pápánál. 1900-ban nagyszabású ünnepség alkalmával került sor a püspökség alapítója, Szent Gellért ereklyéinek kiemelésére és a Velencéhez közeli Murano szigetről Magyarországra szállítására, egy D. által vezetett zarándoklat keretei között. A velencei ünnepségen a pátriárka és későbbi pápa, Giuseppe Sarto kérésére az odautazó magyarok mellett számos ottani hívő is részt vett. D. 1902-ben felvetette a csanádi püspökség felosztásának tervét, amely kezdetben nem valósult meg. A terv szerint a magyar rész püspöki székhelye Szeged, a német és horvát nyelvű rész központja továbbra is Temesvár lett volna. Miután a kalocsai székeskáptalan Császka érsek 1904. évi halála után három választási forduló alatt sem tudott kiegyezni a káptalani helynök személyében, a legidősebb szuffragán püspökként D. feladata volt a helynök kijelölése; választása Majorossy János segédpüspökre esett.

D. különféle egyházi és állami kitüntetéseket nyert el, 1905 márciusában a budapesti egyetem a teológia tiszteletbeli doktorává avatta. Néhány héttel később agyvérzés érte, amelynek következtében beszélőképességét elveszítette és jobb oldalára lebénult. Amikor állapota tovább súlyosbodott, Németh József segédpüspök vette át a püspökség vezetését, ahogy ezt már D. elődje esetében is tette. Ápolásáról Csepregi Imre, későbbi makói esperesplébános gondoskodott. Végül Budapestre költöztették, ahol a telet a püspök városi palotájában, a nyarat a Budai-hegyekben, egy Sváb-hegyi villában töltötte. 1907 augusztusában lakóhelyén még meg tudta ünnepelni

aranymiséjét, majd ugyanabban az évben, december 4-én, 73 évesen Budapesten elhunyt. December 8-án temették el a temesvári székesegyházban. Végrendeletében 300 ezer koronát hagyott a püspöki város kórházára. Hálából a városvezetés 1913-ban úgy határozott, hogy a prágai Károly-híd mintájára díszesen kialakított úgynevezett Püspök-hídon saját költségén szobrot állít neki, ezzel együtt összesen négy nagyérdemű csanádi főpásztornak (D. mellett a püspökség legendás alapítójának, Szent Gellértnek, valamint D. elődeinek, Kőszeghynek és Lonovicsnak) állítva emléket. A világháború és az azt követő politikai fordulatok miatt azonban a talapzatok mindmáig üresen állnak. A liberális sajtó visszaemlékezése szerint D. „testestől-lelkestől magyar" volt, aki „a magyar állameszme érdekében semmilyen áldozattól nem riadt vissza", és fontos szolgálatokat tett a magyar kultúra és tanügy javára.

• *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI II, 832–833 • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Bukowiner Rundschau* 18. 10. 1892; *Das Vaterland* 2. 10. 1892; *Pester Lloyd* 7. 8. 1898, 5. 12. 1907 (nekrológ), 27. 11. 1913. • *Irodalom*: ÉBLE GÁBOR, *A cserneki és tarkeői Dessewffy család*, Budapest 1903; HC VII–IX; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timişoara-Temesvar*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*; MIKLÓS PÉTER, *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről*, Szeged 2004; MKL II, 590; ORBÁN IMRE, *Dessewffy Sándor csanádi püspök Makón*, Makói História 2 (1999) 6: 4–6; ROOS, *Erbe und Auftrag*; SZILAS, *Jubileumi évkönyv*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 373–376.

MIKLÓS PÉTER

II.2.7. CSERNOCH JÁNOS [ČERNOCH] (1852–1927)

Csanád, 1908. május 10. – 1911. április 20.
Kalocsa, 1911. június 1. – 1912. december 3.
Esztergom, 1913. január 1. – 1927. július 25.

→ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE I.1.7.

II.2.8. Glattfelder Gyula, móri [moóri] (1874–1943)

Csanád, 1911. május 28. – 1942. szeptember 24.
Kalocsa-Bács, 1942

1874. március 19-én született Budapesten, jómódú, nemesített, német eredetű iparoscsaládba. Apja Glattfelder Jakab, anyja Kovács Hermina. Apja, valamint két fiú (Gyula-Sándor és Dezső) és egy leány (Katalin-Olga) gyermekük Gyula püspöki kinevezését követően kaptak nemességet 1911-ben móri előnévvel. A teológiát az esztergomi főegyházmegye növendékeként végezte Budapesten, majd 1896. október 15-én pappá szentelték. Budapesten hittanár, közben teológiai doktorátust szerzett, majd 1899-től a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője (prefektusa) lett. Síkraszállt a vidékről származó hallgatók tanulmányi körülményeinek javításáért, e célból 1900-ban megalapította Pesten a Szent Imre Kollégiumot, amelynek első igazgatója lett. A gyorsan növekvő intézet fenntartására 1901-ben egyesületet (Katolikus Főiskolai Internátus Egyesület) hozott létre. 1908-ban Budán is létrejött a Szent Imre Kollégium. 1901–1906 között ő szerkesztette az *Örökimádás* című folyóiratot. 1909. február 8-án az uralkodó egyetemi hitszónokká és a budapesti egyetemen az egyházi szónoklattan rendkívüli, majd rendes tanárává nevezte ki. A későbbiekben tanárként, majd püspökként is támogatta a kar tanügyi reformjait. Ezekben az években aktívan részt vett az ország katolikus közéletében. Bangha Béla, Tóth Tihamér, Schütz Antal, Vass József, Ernszt Sándor és Wolff Károly mellett G-t is azok közé sorolták, akik „meghódították" a társadalmat a katolikus ügynek. Püspökké szentelése évében tudósítója és referense volt a bécsi homiletikai kurzusnak, amelyen mintegy ötszáz pap vett részt a Monarchia és Svájc területéről.

Az uralkodó 1911. március 8-án (levéltári források alapján; több közleményben tévesen március 18., vagy más dátum szerepel) csanádi püspöknek nevezte ki, G. 27-én tette le az esküt. A római megerősítésre április 22-én került sor, majd május 14-én szentelte püspökké hivatali elődje, Csernoch János hercegprímás, valamint Prohászka győri és Hosszú lugosi görögkatolikus püspök az Egyetemi templomban. Az ünnepséget szándékosan csak orgonaszó kísérte, a 90 fős gálavacsorát a Szent Imre Kollégiumban rendezték meg, ahol G. később saját maga és kollégái számára szálláshelyeket rendezett be fővárosi tartózkodásaik idejére. Jelmondata:

Iustum – amore („Igazságot – szeretettel") volt. A beiktatás előtti napon vonult be új egyházmegyéjébe és székvárosába, érkezését Szegedtől kezdve minden vasútállomáson éljenzéssel fogadták. Ünnepélyes beiktatására május 28-án került sor Temesváron. Ennek során visszatetszést keltett, hogy a helyi zsidóság neológ és ortodox hívei nem tudtak megegyezni egy közös fogadóküldöttségben. G. székfoglalása alkalmából több mint 200 ezer koronás alapítványt tett a Szent Imre Kollégium javára. Ezen felül ő volt az első főpásztor, aki még ugyanabban az évben fővárosi tartózkodásai céljából lakosztályt foglalt el az új kollégiumi épületben. Egyes sajtóhírekkel ellentétben már püspöksége kezdetén leszögezte, hogy elődjeihez hasonlóan ő sem adja el a kiterjedt makói püspöki birtokot, helyette parcellákat ad bérbe kisgazdáknak. 1913/1914-ben más érintett kollégáival együtt bírósághoz fordult az újságokban közzétett azon vádak miatt, miszerint kinevezése alkalmából anyagilag támogatta volna a Nemzeti Munkapártot. G. hosszabb ideig legfiatalabb tagja volt a püspöki konferenciának, aktívan részt vett az üléseken, mindössze háromszor hiányzott a 32 év alatt. Több alkalommal adott elő a katolikus nagygyűlésen (például 1913-ban). Az országgyűlés főrendiházában a naplóbizottság tagja volt.

A világháború kitörésekor Széchenyi nagyváradi és Fischer-Colbrie kassai püspökkel együtt azokhoz a katolikus főpásztorokhoz tartozott, akik saját háborús pásztorlevelet bocsátottak ki. A magyar püspöki kar képviselője volt az Országos Hadigondozó Bizottságban, annak 1914. szeptemberi megalakulásától kezdve. A püspöki palotát a Vöröskereszt rendelkezésére bocsátotta hadikórház céljára. Novemberben esperesi értekezletet hívott össze, amely 60 ezer koronát ajánlott fel hadigondozás céljára egy tíz éven át fizetett nyugdíjjárulék-kiegészítés útján. 1916 októberében jubileumi pásztorlevéllel emlékezett meg a püspökség török uralom utáni újraalapításának 200. évfordulójáról, és az egyházmegye akkor 247 plébániáján elrendelte a *Te Deum* éneklését. Közreműködését 1917-ben a királykoronázáson az uralkodó a Ferenc József-rend nagykeresztjével, valamint a királyné értékes gyűrűvel köszönte meg.

A trianoni békeszerződés a csanádi egyházmegyét három részre szakította. A Bánát nagyobbik részét 160 plébániával, valamint a püspöki székvárossal, Temesvárral Romániához, 67 bánáti plébániát a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták, mindössze 33 plébánia maradt továbbra is a magyar állam területén. A püspök ideiglenesen Temesváron maradt, bár az új államhatárok jelentősen megnehezítették az egyházmegye kormányzá-

sát. Először az új román államnak leteendő hűségeskü váltott ki vitát, majd szembefordult az 1921. évi agrárreformmal, mivel úgy vélte, hogy az hátrányos a magyar egyházi iskolákra nézve. A román kormány G. elmozdítását követelte a Szentszéktől. 1923. február 17-én Pacha Ágoston lett a csanádi püspökség romániai részének apostoli kormányzója, majd 1930-tól megyéspüspöke. G., miután 1923. március 25-én végleg el kellett hagynia Temesvárt, Szegedre költözött, ahol nem állt rendelkezésére megfelelő infrastruktúra. Először a belvárosi plébánián lakott, majd a katolikus tanítóképző épületét vette birtokba. 1918 után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem is Szegedre költözött, és a jezsuiták is rendházat nyitottak a városban. Az egyetem 1923-tól teológiai kar alapítását tervezte a jezsuiták, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és a város támogatásával, azonban a terv megbukott Serédi Jusztinián hercegprímás ellenállásán, aki úgy vélte, az alapítás veszélyeztette volna a budapesti teológusképzést.

1923 után G. fő törekvése volt, hogy a szükséges intézmények megteremtésével rangjához illő székhelyet alakítson ki, ezért nagyívű építkezésbe kezdett. Az 1879. évi árvíz alkalmából alapított, befejezetlenül maradt Fogadalmi templomot székesegyházzá bővíttette ki, amelyet az egyházmegye alapításának 900. évfordulója alkalmából, 1930. október 24-én, Magyarok Nagyasszonya tiszteletére nagy ünnepség keretében szenteltek fel. Ezt megelőzően Velencébe zarándokolt, ahol az egyházmegye-alapító Szent Gellért ereklyéit kérte el a székesegyház számára. Az új Dóm teret a kor híres építészei alakították ki. A tér északi oldalán a Fogadalmi templom áll, nyugati oldalára a Szent Imre egyetemi konviktust és a teológiát (amelyhez az Aradi vértanúk tere irányában a Püspöki Palota épülete kapcsolódik), déli és keleti oldalára pedig az egyetem épületeit tervezték. A papnevelő intézet 1930-ban nyílt meg a jezsuiták vezetésével. G. kezdeményezésére a Szentszék 1941-ben engedélyezte egy öttagú székeskáptalan felállítását.

Ahogy a világháború előtt, úgy az 1920-as és 1930-as években is aktív tagja volt a püspöki konferenciának, ahol Prohászka székesfehérvári püspök halála után 1927-től a társadalmi kérdések előadója lett. Ugyanebben az évben a katolikus nagygyűlésen beszédet mondott a munkáskérdésről, amelyet a *Népszava* munkás lap olyan kritikusan kommentált („máglyára vele"), hogy a kiadványt hatóságilag elkobozták. G. beszédében többek között kétségbe vonta azt, hogy az egyház nagy vagyonnal rendelkezne, mivel annak jelentős részét elveszítette a hadikölcsönök által. G. ezen felül kiállt a „keresztény vallások" együttműkö-

dése mellett, az 1929. évi országos katolikus nagygyűlésen sürgette a magyarországi felekezetek közötti békét. Jelentős szerepet játszott a püspökkari körlevelek társadalmi, gazdasági és közéleti részeinek megfogalmazásában; 1930-tól az újonnan felállított püspökkari sajtóbizottság elnöki tisztét viselte. 1932-ben az *Actio Catholica* ügyvezető elnökévé választották. Ennek előhírnöke a Szent Imre Szenátus volt, melyet már püspöki kinevezését (1911) követően elkezdett szervezni. G. közvetítő szerepet játszott abban a konfliktusban, amely a püspöki kar, valamint a jezsuiták által sikeresen megszervezett, társadalmi reformokra irányuló, 1938-ban mintegy 15 ezer tagot számláló és közel kétezer helyi szervezettel bíró KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága, illetve Testülete) között húzódott. Az úgynevezett szociális hetek keretei között 1938-ban Prohászkához hasonlóan kiállt a keresztény alapú társadalmi igazságosságért, és félreérthetetlen módon óvott a szélsőjobboldali körök „demagógiájától".

G. és Serédi hercegprímás, mint a katolikus püspöki kar felsőházi hellyel rendelkező tagjai, részt vettek a zsidótörvények körüli vitákban is. G. a hercegprímáshoz hasonlóan az 1938. évi első zsidótörvény vitájában a „keresztények védelmének" ügyét támogatta, mivel a törvény a szabadfoglalkozású állások esetében, valamint a tíz főnél több értelmiségit foglalkoztató vállalatoknál a zsidó munkaerő arányát maximálisan 20%-ban határozta meg *(numerus clausus)*. Ugyanakkor erősen kifogásolta, hogy a törvény hatálya alól csak azok a zsidó konvertiták kaptak felmentést, akik 1919. augusztus 1. előtt lettek megkeresztelve. A törvényjavaslat elfogadását G. feltételekhez kötötte, azonban ezeket a kormány nem fogadta el. Írásban és szóban is tiltakozott az 1939. évi második zsidótörvény ellen is, amely szerint a megkeresztelt zsidók már nem jelentettek kivételt. Kritikus véleményét a *Nemzeti Újság* 1939. január 15-i számának vezércikkében közölte *A kereszts*ég címmel. Válaszul március 22-én a nemzetiszocialista *Stürmer* című lap cikket jelentetett meg *Die Judentaufe* címmel, amely G-t kikeresztelkedett zsidónak nevezte. G. a *Magyar Kurír* című katolikus irányultságú lapban válaszolt. A cikket a *Nemzeti Újság* is át szerette volna venni, de a közlést a hatóságok megtiltották. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy általános politikai meggondolásból mindkét felsőházi püspök megszavazta a zsidótörvényeket, ez azonban így biztosan nem igaz. Az első zsidótörvény vitájáról és szavazásáról távol maradtak a katolikus püspökök 1938. május 24-én azért is, mivel akkor zajlott a budapesti Nemzetközi Eucharisztikus

Kongresszus: Serédi bíboros egész nap az érkező külföldi vendégeket fogadta, este pedig (a szavazás idején) a püspökök Eugenio Pacelli (a későbbi XII. Pius pápa) bíboros, pápai legátus ünnepélyes fogadásán vettek részt. A második zsidótörvényt mint *minus malum*ot fogadták el a püspökök, ugyanakkor megtagadták hozzájárulásukat az 1941. évi új házassági törvényhez (harmadik zsidótörvény), mivel annak faji megkülönböztetése ütközött a katolikus házasság tanának alapelveivel. Az ügy azért is rendkívül kényes volt, mivel Budapesten 1918 és 1938 között a zsidók házasságkötésének hozzávetőleg 10–15 százaléka esetében a másik házasuló fél nem volt zsidó. A törvényt mégis elfogadták, 65:53 szavazati aránnyal. A honvédelmi miniszterrel szemben G. hangsúlyozta, hogy az egyháznak az isteni törvények értelmében a saját hívei jogainak védelmével kell törődnie, és éppen emiatt nem tűrheti el a faji megkülönböztetést.

A magyar kormány G-t 1942. május 28-án kalocsai érseknek jelölte. XII. Pius pápa szeptember 24-én nevezte ki. A kinevezését ugyan az orvosával történő konzultációt követően elfogadta, de tartós betegsége megakadályozta hivatalba lépését. A székfoglalásra kánonilag előírt négy hónap után G. lemondott hivataláról, melyet a Konzisztoriális Kongregáció 1943. március 4-én elfogadott. Ugyanakkor engedélyt kapott arra, hogy továbbra is viselhesse az érseki címet *(archiepiscopus in personam)*. A számos állami kitüntetést és rendet elnyert G. 1943. augusztus 30-án, 69 évesen hunyt el Szegeden, ahol az új székesegyházban helyezték örök nyugalomra. ADRIÁNYI GÁBOR G. személyét Prohászka mellett a magyar püspöki kar 1900 utáni „kiemelkedő apostoli alakjai" közé helyezi.

• *Művei*: *A plébánosok jogai és kötelességei a plébánosi javadalom és jövedelem körül*, Budapest 1897; *Korszellem és katolicizmus*, Budapest 1900; *XIII. Leó és a pápaság világtörténelmi hivatása*, Budapest 1900; *A katholikus Egyház hitünk őre, reményünk horgonya, szeretetünk záloga*, Szeged 1901; *A természeti ember és a kegyelem embere*, Budapest 1902; *XIII. Leó végrendelete. Gyászbeszéd*, Budapest 1903; *Főpásztori szózat, melyet csanádi püspöki széke elfoglalásakor papjaihoz intézett*, Temesvár 1911; *Szellemi haladásunk akadályai*, Temesvár 1912; *Szentek és hősök*, Temesvár 1915; *A hősök árvái*, Temesvár 1916; *A gazdasági világválság lelki okai*, Szeged 1931; *Szentek és hősök. 1038–1938. Beszédek*, Szeged 1938; *Szózat az ország papságához*, Budapest 1938; *A keresztség*, Nemzeti Újság 1939. 1. 15.; *1941. évi nagyböjti szózata híveihez az imádságról*, Szeged 1941. • *Források*: SzCsEL Püspöki hivatal iratai, Egyházigazgatási iratok (I.1.a) 1030/1931, 2626/1942 ikt.sz., 888/1943 ikt.sz.; *Pester Lloyd* 18. 3. (Abendblatt), 15. 5., 28. 5., 30. 5., 18. 7., 1. 9. 1911, 19. 6. 1912, 27. 10. 1913 (Abendblatt), 4. 8., 7. és 13. 9., 14. 11. 1914; *Reichspost* 18. 10. 1916, 15. 2. 1918, 3. 11. 1929; *Arbeiterzeitung* 20. 10. 1927;

Wiener Zeitung 18. 10. 1927; *Új Nemzet* 2. 9. 1943; VISSI ZSUZSANNA–TROSTOVSZKY GABRIELLA–TUZA CSILLA–H. NÉMETH ISTVÁN–CSAVLEK JUDIT (szerk.), *Libri Regii – Királyi Könyvek, 1527–1918*, Budapest 2006. (DVD) és *https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/* (letöltés ideje: 2024. 03. 06.), 72.13, 72.561. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Geschichte*; CSÍKY BALÁZS, *Serédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása*. (szerk., lekt. és s. a. r. Tóth Krisztina) (Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Collectanea studiorum et textuum I/3), Budapest 2018, 384–387; FEJÉRDY ANDRÁS, *A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a „zsidótörvényekkel" kapcsolatban*, Hermann István (szerk.), Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére, Budapest 1999, 171–209; FREISSBERGER GYULA (szerk.), *Magyar országgyűlési almanach*, Budapest 1927, 23, 347; Budapest 1931, 316, 353; GÁRDONYI MÁTÉ, *Glattfelder Gyula csanádi püspök jelentése az Apostoli Szentszéknek egyházmegyéje állapotáról (1928)*, Deliberationes 13 (2020) 1: 85–99; GULYÁS, X, 928; HAEFFLER ISTVÁN (szerk.), *Országgyűlési Almanach 1931–1935*, Budapest 1935, 19, 28; HANEBRINK, *Christian Hungary*; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *A budapesti Eucharisztikus Világkongresszus eseményei*, „Vándorlásunk társa lett." Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten, Esztergom–Budapest 2020, 128; HORTOBÁGYI JENŐ (szerk.), *Keresztény magyar közéleti almanach I*, Budapest 1940, 318; HORVÁTH GÁBOR, *A magyar katolicizmus reménységei. Egy korszak szimbóluma: a szegedi Székesegyház és Dóm tér üzenete* (A Dél-Alföld szellemi öröksége 2), Szeged 2021; LOTZ ANTAL, *Glattfelder Gyula, az egyházfő és tudós*, Vigilia 4 (1983) 2: 142–143; *Magyar Katolikus Almanach*, I. 168, II. 156, III. 185, IV–V. 180; MÉL I, 599; MIKLÓS PÉTER, *Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden (1923–1941)*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 2: 86–99; MIKLÓS PÉTER, *Temesvártól Szegedig. Trianon hatása a csanádi egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére*, Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc (szerk.), Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920 (Lokális Trianon 1), Szeged 2021, 185–197; MKL IV, 114–115; MOÓRI GÁBOR, *Glattfelder érsek*, Szeged 1943; Nemzeti Újság 1943, VIII, 31.; PÁL JÓZSEF: *Glattfelder Gyula és az 1938–39-i zsidótörvény*, Szegedi Műhely 30 (1991) 1–4: 52–108; PÁL JÓZSEF, *A második zsidótörvény idején. Havasi Sándor levele Glattfelder Gyula püspökhöz*, Heti Magyarország 1992. 6. 19.; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975, 65; *Schem. Csanadien. 1916*, 4, *1980*, 36; SPANNENBERGER, *Kirche*; *Szentimrei írások. Glattfelder-szám*, Budapest 1942; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 183–197; VAJDA TAMÁS, *Az egyetemi ifjúság pasztorációja Glattfelder Gyula budapesti munkásságában (1899–1911)*, Somorjai Ádám–Somorjai Gabi (szerk.), Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése, Budapest 2019, 251–261; ZOMBORI ISTVÁN (szerk.), *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*, Szeged–Budapest 1995.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 376–381.

TÓTH TAMÁS

II.3.
ERDÉLYI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS TRANSSYLVANIENSIS

II.3.0. Az erdélyi egyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

I. (Szent) István Erdély számára 1002 és 1009 között külön püspökséget alapított, amikor az erdélyi Gyulát 1002-ben és a Délvidéken lázadó Ajtonyt 1008-ban legyőzte, amivel elhárultak az utolsó akadályok is az erdélyi terület egyházszervezetének kiépítése elől. Az alapításról az első biztos forrás azonban csak 1075-ből, majd 1111/1113-ból származik. Elnevezésében – a többi egyházmegyétől eltérően – nem a püspökség központját (Gyulafehérvár), hanem a földrajzi-politikai régió nevét (Erdély) viseli, amit egészen 1932-ig megőrzött (ekkor a nevét román állami nyomásra erdélyiről gyulafehérvárira változtatta a Szentszék).

Az erdélyi püspökség székhelye valószínűleg a 11. század közepéig Dobokaváron volt, a püspökség pedig kezdetben Erdély északi részében működött, és utána terjedt ki dél felé, ezzel együtt került a székhely Gyulafehérvárra. A város története több évezredet ölel fel: a dák települést a római Apulum váltotta fel, amelynek a helyén később szláv település (Bălgrad: Fehérvár), majd a Gyulák székhelye állt. A történelmi Magyar Királyságba való integrációt az erdélyi püspökség létrehozása jelképezte. Gyulafehérvár a legnagyobb jelentőségre a 16. század közepén, a történelmi Magyarország három részre szakadásával tett szert, a Keleti Magyar Királyság, később az Erdélyi Fejedelemség központja lett. A II. Rákóczi György elleni török–tatár büntetőhadjáratok következtében azonban hanyatlásnak indult.

Az első gyulafehérvári székesegyház építését a 11. századra tehetjük, majd a 12. század végén új, díszesebb katedrális építését kezdték el, a mai szé-

kesegyházét, amely méltóképpen jelképezte a püspökség gazdasági és szellemi súlyát. Nemcsak nevezetes műemlék, hanem egyben Erdély Panteonja, a Hunyadi család, számos erdélyi fejedelem és püspök temetkezési helye is. A székesegyház védőszentje Szent Mihály arkangyal, aki egyben az egyházmegye patrónusa.

1526-ban, a magyarok mohácsi csatavesztése után a királyság három részre szakadt. Erdély a törököktől függő önálló fejedelemség lett, ahol a 16–17. században sajátos vallási berendezkedés alakult ki: a bevett és tűrt vallások rendszere. A bevett vallások közismerten a római katolikus, evangélikus, református, unitárius, a tűrtek a szombatosok, az alvinci anabaptista közösség és az erdélyi románság görög szertartású keleti egyháza. A két kategória között az alapvető különbség a közjogi helyzetben volt. Míg egy bevett vallás *(religio recepta)* létezését alkotmányos, törvényi garanciák biztosították, addig egy tűrt vallás *(religio tolerata)* ilyen súlyú garanciákkal nem rendelkezett, vallásgyakorlatát csupán megtűrték. A rendszer a protestáns reformáció terjedését szolgálta, és nem biztosította teljes mértékben a katolikusok vallásszabadságát, hiszen az erdélyi katolikus püspök 1556-tól 1716-ig nem térhetett vissza saját területére, szerzetesrendeket hosszú ideig nem engedtek be, 1556-ban szekularizálták a püspökségi javakat, a székeskáptalant, a kolozsmonostori konventet, a szerzetesi kolostorokat és egyéb plébániai javakat.

Ennek a korszaknak az öröksége a *Status romano-catholicus Transsilvaniensis* (az úgynevezett Erdélyi Római Katolikus Státus), egy autonóm önkormányzati szerv, ami az egész katolikus világban kuriózumnak számított (hasonló, de alsóbb szintű katolikus egyházi autonómia volt még a 16–20. században működött soproni katolikus konvent). Az elnevezés az 1615-ös erdélyi országgyűlésről való, amikor a katolikus tagok *Status Catholicorum* néven adták elő sérelmeiket. Jogszerűen II. Rákóczi György fejedelem 1653-as jóváhagyása óta 1932-ig működött (majd 2005-ben újraindult). A Státus nem foglalkozott hitéleti kérdésekkel és az egyház belső ügyeivel, feladata az egyház érdekeinek külső képviselete, illetve az egyházi vagyon fenntartása volt, de ez a fórum szabályozta az iskolaérdekeltségeket és irányította az egyházi és iskolai alapítványokat is. 1767-ig az Erdélyi Római Katolikus Státus bevonásával történt a püspök kinevezése. Ekkor a Státus három püspökjelöltet állíthatott, majd azokat az uralkodó

elé terjesztette, aki közülük egyet püspöknek nevezett ki. Csak ezt követően került sor a pápai megerősítésre.

Az erdélyi katolicizmus szerepe az osztrák uralom idején felértékelődött. A katolikus Habsburg uralkodók hagyományaikhoz híven, de birodalmi érdekből is a katolikus egyházat pártolták. 1691-ben I. Lipót uralkodó híres okiratával, a *Diploma Leopoldinum*mal szabályozta Erdély közjogi viszonyait: nem ismerte el az Erdélyi Fejedelemség szuverenitását és Erdély másfél évszázadra a Habsburg Birodalom részeként önálló tartomány lett, élén külön kormányzattal, a kezdetben Gyulafehérváron, majd Nagyszebenben székelő *Gubernium*mal (Főkormányszék). Ugyanakkor az uralkodó megerősítette a katolikusok státuszát. Katolikus püspök kinevezésére 1697-ben került sor Illyés András személyében, majd Mártonffy György (1713–1721) püspök 1716-ban visszatérhetett az átnevezett püspöki székhelyre (Gyulafehérvárról III. Károly után Károlyfehérvár/Karlsburg).

A keleti vallású románok tekintetében jezsuita kezdeményezésre (1687) állami egyházpolitikai törekvéssé emelkedett a római katolikusokkal való vallási unió. A Gyulafehérvárra 1697. március 21-ére összehívott zsinat határozatot hozott az újonnan létrejövő erdélyi görögkatolikus egyházról, amely kiszakadt a keleti egyházból és szervezetileg egyesült a római egyházzal. Az uniót a *Gubernium* és az országgyűlés heves vitákat követően fogadta el 1699-ben. Gyulafehérvár ezalatt egyenletesen fejlődött. III. Károly alatt komoly erődrendszer épült a központ köré és a város a Habsburgok fontos támasza lett Erdélyben, az 1848–49-es szabadságharc idején is hiába ostromolták a magyar csapatok. A román többségű régióban fekvő Gyulafehérvár lakossága a dualizmus idején lassú magyarosodásnak indult, a századfordulón a magyar anyanyelvűek aránya már meghaladta a románokét, ám ez a tendencia Trianon után (1920) megfordult.

Az egyházmegye területe és népessége

A püspökség területe néhány változástól eltekintve mindig a történelmi Erdély területével volt azonos, amelynek határait nyugaton az Érchegység, keleten és délen pedig a Kárpátok hegylánca képezte. A középkorban Kraszna, Közép-Szolnok, Ugocsa és Szatmár vármegyéken kívül átmenetileg Máramaros is hozzá tartozott.

Az erdélyi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%
1857	1927173	228095	*12*	546513	*28*	195861	*10*
1893	2290948	289983	*13*	646707	*28*	208087	*9*
1910 (orsz.)	18 M	9 M	*49*	2 M	*11*	1,3 M	7

	ref.	%	unit.	%	ort.	%	izr.	%
1857	265976	*14*	48040	*2,5*	622780	*32*	14152	*0,7*
1893	327681	*12*	58664	*2,6*	719887	*31*	39939	*1,7*
1910 (orsz.)	2,6 M	*14*	-	-	2,3 M	*13*	0,9 M	*5*

Források: Wetzer und Welte's (1857-re); *1893. évi sematizmusok*

A latin rítusú katolikusok kisebbségi helyzete azt is eredményezte, hogy hivatalviselői nem rendelkeztek olyan jó statisztikai áttekintéssel a vallási viszonyokról, mint a jobb helyzetben lévő hivatali társaik más régiókban. Az 1832., 1872., 1900. és 1910. évi sematizmusok csak a katolikusok számáról számolnak be (1832: 183 356, 1872: 275 407, 1900: 326 886, 1910: 380 624), ami a tárgyalt időszakban több mint kétszeresére nőtt. A hiányos adatok miatt csak két esztendőre lehet kivetíteni a felekezetek közötti számbéli viszonyokat.

A kimutatás a régió felekezeti különlegességeire világít rá. Ezek közé tartozik az unitáriusok majdnem állandó, sajátosan erdélyi kisebbsége és a kis létszámú, de csekély mértékben növekvő zsidóság. Szokatlanul alacsony, bár igen lassan gyarapodó a latin szertartású katolikusok száma, arányuk messze az országos átlag alatti. Viszont a felekezetileg két részre oszlott keleti egyházi szektor, azaz a görögkatolikusok és a görögkeletiek átlag fölötti számban vannak jelen. Az országos átlag feletti, ám csökkenő tendenciákat mutatnak az evangélikus és a református felekezet arányai. A kimutatásban figyelmen kívül hagytuk az örmény katolikusok kis csoportjait (1853-ban 5481 fő), illetve az örmény ortodoxokat (1853-ban 275 fő). (Klieber, *Bischofslexikon*, 384.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Gyulafehérváron I. (Szent) László óta létezett a Szent Mihályról elnevezett székeskáptalan 10 kanonoki hellyel. A gyulafehérvári káptalan év-

századokon keresztül működtette a káptalani iskolát, és hiteleshelyként az egész régiót meghatározó közügyi tevékenységet fejtett ki. Az egyházmegye szervezeti hálózatának kiépítésében nagy előrelépést jelentett a főesperességek megszervezése. A középkorban 13 főesperességről van tudomásunk, ezek száma az újkorban kettővel bővült (korabeli megnevezésük: Fehér, Sepsi-Barcasági, Szeben-Fogaras, Alcsík és Kászon, Felcsík, Erzsébetváros, Kézdi-Orbai, Hunyad, Gyergyó, Kolozs-Doboka, Küküllő, Maros, Belső-Szolnok, Torda-Aranyos, Udvarhely).

Az 1848-as forradalmakat lezáró 1867. évi kiegyezés a Habsburg Birodalmat kétközpontú alkotmányos monarchiává alakította, és ezzel vége szakadt Erdély három évszázados különállásának. Az uniót szabályozó törvény (1868. évi 43. tc.) ismét kimondotta a polgári és politikai egyenjogúságot. A bevett felekezetek jogegyenlőségét megerősítették, önkormányzati rendszerüket megőrizhették, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy ezek a jogok a görögkatolikus és görögkeleti egyházakra is érvényesek. Erdély a Monarchia legkevésbé római katolikus régiója volt. A latin szertartást a népességnek csak alig több mint egynyolcada követte, többséget csak a székelyek által lakott keleti régióban, Csíkszékben alkottak. Erdély külső területein a katolikusok aránya két százalék alatt maradt. A kisebbségi arányt mérsékelte a görögkatolikusok magas száma, akiknek életvitele és vallási szokásai messzemenően azonosak maradtak ortodox hitsorsosaikéval. Az 1721-ben létrehozott fogarasi görögkatolikus egyházmegye püspökei 1850/1853-ig hierarchikusan az esztergomi érseknek voltak alárendelve, azután pedig saját metropolitájuk alá tartoztak. A Szentszék először csak az 1860-as évektől kezdve avatkozott be erősen az érintettek mindennapjaiba, midőn az addig érvényben lévő keleti egyházi házassági szabályokat a római egyház szigorúbb normáihoz szabta.

A papságról és a szerzetesrendekről sematizmusok mellett az 1913. évi *Atlas Hierachicus* tájékoztat. Ezek azt mutatják, hogy az egyházi személyzet száma és az infrastruktúra fejlettsége nem tartott lépést a hívők számának az emelkedésével. A plébániák száma 1832 és 1910 között 208-ról csupán 243-ra nőtt, a világi papoké 256-ról 352-re (38%). A férfi szerzetesek száma pedig ugyanebben az időszakban zsugorodott. 1832-ben 246 férfi szerzetest jegyeztek fel (181 pap, 63 laikus) 37 házban (piaristák, különböző ferencesrendiek). Az *Atlas Hierachicus*ban csak 140 férfiszerzetes szerepel 31 házban (113 pap, 27 laikus), a *Catholic Enciclopedia*-ban ezzel szemben még mindig 226 férfi szerzetes szerepel – feltehetően ez a valósabb érték. Alacsony volt az

apácák jelenléte, a század közepéig csak az orsolyiták kolostorát jegyezték (1846: 15 nő), később azonban a szociális kongregációk letelepedésével számuk jelentősen bővült (1872-ben három közösség 39 nővel; 1910-ben 17 letelepedés). A sematizmusok kimutatásai szerint a plébániákban csak kisebb számban folyt a plébánosok révén lelkipásztorkodás (1832: 57 a 208-ból, 1872: 78 a 212-ből), a többit pedig az egyházmegyés és szerzetesi papságból származó adminisztrátorok látták el (1872: 83 és 39). A plébániák alacsony számát sokszorosan felülmúló volt a fíliák száma: a plébániák száma 1842-ben 208, a fíliáké 1923 volt. A 214 230 katolikus hívő lelkipásztori feladatait 51 plébános és 35 kisegítő lelkész látta el. A szerzetesházak száma ugyanekkor 40 volt. 1846-ban a 280 plébánián kívül 1992 leányegyház, 1910-ben 243 plébánia mellett további 2215 leányegyház működött. 1846-ban a 208 plébániából 73 közvetlenül a püspök alá tartozott, a többi 135 úgynevezett kegyúri plébánia volt. A legnagyobb kegyuraságnak a kamarát tekinthetjük 25 plébániával.

A 19. században az Erdélyi Római Katolikus Státus ismét komoly szerepet kapott. 1848-ban a magyar felelős kormány kinevezése után csíktusnádi Kovács Miklós püspök (1828–1852) státusgyűlést hívott össze, amely elhatározta az autonómia visszaállítását és szervezeti szabályokat dolgozott ki, amelyeket megerősítés végett bemutatott a nádornak és a minisztériumnak. Erre azonban a szabadságharc eseményei miatt nem kaptak választ. 1866-ban Fogarasy Mihály püspök (1865–1882) a katolikus országgyűlési képviselők kérésére ismét összehívta a státusgyűlést, amely feliratot intézett a királyhoz, kérve az autonómia visszaállítását. Kérésüket az uralkodó, Ferenc József teljesítette és 1867-ben helyreállította a státusgyűlések hatáskörét. Az új helyzetben az első státusgyűlést 1868-ban tartották. 1873-ban hagyták jóvá a szervezeti szabályzatát. A folyó ügyeket egy nyolc papi és 16 világi tagból álló igazgatóválasztmány vitte, élén a püspökkel vagy üresedés esetén világi elnökkel. A Státus által kezelt vagyon 1890-ben kb. 3,9 millió forint volt. Ennek háromnegyedét az iskolák és templomok fenntartását szolgáló vallás- és tanulmányalap tette ki. A Státust – mint az erdélyi egyházszervezet részét – a Szentszék 1895-ben tudomásul vette, működését a *Congregatio Concilii* 1904-ben hagyta jóvá. 1922-ben a román állam kisajátította a Státus kezelésében lévő vagyon nagy részét.

Az egyházmegyei közigazgatás történetének külön fejezete az erdélyi örményekkel kapcsolatos. Őseik Erdélybe jövetelükkor még nem egyesült örmények voltak, 1686-ban léptek unióra Rómával. Integrálódásuk a 17–18.

században ment végbe. A Szentszék rendelkezésére 1741-ben négy örmény plébániát állítottak fel (Szamosújvár, Gyergyószentmiklós, Erzsébetváros, Szépvíz), amelyeket a gyulafehérvári püspökség joghatósága alá helyeztek. Róma 1930-ban az örmények élére egy önálló apostoli kormányzót nevezett ki Szamosújvár székhellyel. Ezt a román állam nem ismerte el.

Az egyházmegye 1930-ig a kalocsa-bácsi érseki tartományhoz tartozott. Ekkor a Romániával kötött vatikáni konkordátum (1929) alapján 1991-ig a bukaresti érsekséghez került. A Szentszék 1991-ben az egyházmegyét főegyházmegyei rangra emelte, 1994-ben Jakubinyi György segédpüspököt a gyulafehérvári főegyházmegye érsekévé nevezte ki. Egyháztartományt azonban nem szerveztek köréje, Szatmár, Nagyvárad és Temesvár továbbra is a bukaresti metropóliához tartozik.

Papnevelés

Az egyházi infrastruktúra kiépítésének következő mérföldköve a Megtestesült Bölcsességről nevezett papnevelde (*Seminarium Incarnatae Sapientiae*, S.I.S.) megalapítása Sztoyka Zsigmond püspök (1749–1759) alatt 1753-ban. 1775-ben a tanügyi és egyházi alapítványokat formailag egy úgynevezett katolikus bizottságra ruházták át. II. József alatt 1786-ban döntöttek arról, hogy a püspökség alumnusai két évig a kolozsvári teológiai karon kapjanak képzést, hogy azután tanulmányaikat a rövid életű pesti főszemináriumban fejezzék be. 1791 őszén már újra megindíthatták a papi szemináriumot. Batthyány Ignác püspök (1780–1798) rendeletére a szeminaristák 1792-ben a korábbi trinitárius kollégiumba költöztek át. A mellette található trinitárius templomban helyezték el a Batthyány püspökről elnevezett híres könyvtárat *(Bibliotheca Batthyaniana)*.

Az 1848. szeptemberi egyházmegyei zsinaton külön bizottságot szerveztek a papnevelés reformjának kidolgozására. A szabadságharc ideje alatt a papnevelde és az egyházi iskolák bezártak, az egyházmegye oktatási intézményeit állagukban is megviselték az összecsapások. Haynald Lajos püspök (1852–1864) nevéhez fűződik az újjáépítés, köztük a papnevelde restaurálása. A papi hivatások ápolása céljából létrehozta az úgynevezett Clerica Alapot, és közadakozással gyarapította azért, hogy a papi hivatás iránt elkötelezett gimnazisták a Gyulafehérváron 1855-ben visszaállított gimnáziumban tanulhassanak. 1870-ben lépett életbe a szeminárium új szabályzata. A szekularizálódó világban egyszerre akarták az intézmény légkörét családiassá

és fegyelmezetté tenni. Míg 1832-ben csak 24 növendéket készítettek fel a papi pályára, addig 1872-ben már 55-öt. 1816 és 1880 között 14 fiatal papot küldtek felsőbb tanulmányokra a bécsi császári kollégiumba, a *Frintaneum*ba. Később ezzel a képzéssel már nem éltek. A hallgatók sorában találjuk az 1826-ban kiküldött Fogarasy Mihályt, aki 1864 és 1882 között az erdélyi püspöki székben ült.

Az erdélyi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Élet-kor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtar-tam*	*Áthelye-zés*
1. Mártonfi József (1746–1815)	-	1800. 11. 23.	54	1815. 03. 03. *Üresedés: 14 hó*	14	-
2. Rudnay Sándor (1760–1831)	-	1816. 05. 16.	56	1819. 12. 17. *Üresedés: 5 hó*	4	Eszter-gom
3. Szepesy Ignác (1780–1838)	-	1820. 05. 27.	40	1828. 01. 28. *Üresedés: 5 hó*	8	Pécs
4. Kovács Miklós (1769–1852)	-	1828. 04. 16.	59	1852. 10. 15. *Üresedés: 0 hó*	25	-
5. Haynald Lajos (1816–1891)	koad-jutor	1852. 10. 15.	36	1864. 09. 12. *Üresedés: 8 hó*	12	Kalocsa
6. Fogarasy Mihály (1800–1882)	-	1865. 05. 28.	65	1882. 03. 23. *Üresedés: 6 hó*	17	-
7. Lönhárt Ferenc (1819–1897	-	1882. 09. 17.	63	1897. 06. 28. *Üresedés: 0 hó*	15	-
8. Mailáth Gusztáv Károly (1864–1938)	koad-jutor	1897. 06. 28.	33	1938. 05. 28.	41	-
			Átlag: 51 év	*Üresedés átlaga: 5 hó*	*Átlag: 17 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

A vizsgált időszakban az erdélyi egyházmegye nyolc főpásztora közül három egy másik egyházmegyébe került, kettő közülük eljutott az esztergomi, illetve a kalocsai érseki rangig. Az időszak hét üresedése az átlagosan öt hónapi időtartammal szokatlanul rövidnek tekinthető. Ennek oka egyrészt az, hogy két főpásztor (Haynald és Mailáth) az utódlási joggal közvet-

lenül került a kormányzásba (elődjük mellett koadjutorok voltak), másrészt a különleges jogi viszonyok magyarázzák, mivel – elsősorban az Erdélyi Római Katolikus Státus révén – a főpásztorok nem rendelkeztek nagy jövedelmek fölött, úgyhogy a hosszú üresedések nem kímélték a bécsi kincstárt. A hivatalba lépési átlagos 51 éves életkor országos viszonylatban alacsony. A 17 évi kormányzási időtartam viszont meghaladta az országos átlagot (az utolsó főpásztor, Mailáth püspök 41 évnyi, igen hosszú hivatali ideje kiegyenlíti három, más püspökségekbe került főpásztor rövid kormányzási idejét). (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 385.)

• *Források:* Az erdélyi egyházmegye. Plébániák és papok. 1882-es latin sematizmus fordítása (Fordította Lajos Balázs csíkmindszenti plébános), Kézirat, GyFL ÉL Személyi hagyatékok, I. 13/e. • *Irodalom*: BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BARABÁS KISANNA–TAMÁS ZSOLT (szerk.), *A maros–küküllői főesperesi kerület plébániáinak története 1900-tól 1989-ig* (A Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye kerületeinek története 1), Kolozsvár 2009; BARABÁS–MIKLÓS–BODÓ, *Erdélyi egyházaink*; BILINSZKY LAJOS–PROKUPER SÁMUEL, *Lönhárt Ferenc erdélyi püspök élete*, Nagy-Szeben 1894; BÍRÓ VENCEL, *Püspökjelölés az erdélyi katolikus egyházmegyében* (Erdélyi Tudományos Füzetek 28), Cluj-Kolozsvár 1930; BÍRÓ–BOROS, *Erdélyi*; BODÓ MÁRTA–MARTON JÓZSEF (szerk.), *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméről*, Budapest–Kolozsvár 2009; *Erdélyi katholicizmus*; FERENCZI, *Névtár*, Budapest–Kolozsvár 2009; FORSTER JÁNOS, *A püspökmegyei zsinat*, Gyulafehérvár 1907; GLÜCK JENŐ, *A gyulafehérvári érseki levéltár 1848–49-es dokumentumai*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10 (1998) 1–2: 51–57; GYÁRFÁS ELEMÉR, *Az erdélyi katolikus státus mint államjogi, politikai és gazdasági megoldás*, Erdélyi katholicizmus, 395–414; DANIELA MARCU ISTRATE (szerk.), *A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota. Régészet és történelem (Kiállítási katalógus)*, Gyulafehérvár–Alba Iulia 2009; JAKUBINYI, *Archontológia*; KOSUTÁNY IGNÁCZ, *A római katolikus egyház Erdélyben*, Szeged 1925; KOVÁCS ANDRÁS, *Gyulafehérvár, Szent Mihály-székesegyház* (Erdélyi műemlékek 26.), Kolozsvár 1996; KOVÁCS GYÁRFÁS, *A bányavidéki római katholikus esperesi kerület plébániáinak története*, Szamosújvár 1895; KŐHALMY-KLINSTEIN JÓZSEF, *Vázlatok Haynald Lajos életéből*, Pozsony–Budapest é. n.; LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos mint erdélyi püspök (1851–1864)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17 (2005) 1–2: 83–120; MARTON, *Papnevelés*; MARTON JÓZSEF (összeáll.), *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története* (A Hittanárképző Tagozat jegyzete), Gyulafehérvár 1994; MARTON JÓZSEF, *Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága*, Gyulafehérvár 2005; MARTON JÓZSEF, *A gyulafehérvári főegyházmegye ezer éve*, Székelyföld 2009. szeptember, XIII (2009) 9: 67–88; MARTON JÓZSEF–JAKABFFY TAMÁS, Az erdélyi katolicizmus századai, *Kolozsvár 1999*; SALACZ, *Egyház és állam*; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SAS PÉTER, *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*, Budapest 2008; SÁVAI JÁNOS, *Zsinat és forradalom*, Szeged

1999; Tamási Zsolt, *Erdélyi katolikus rítusok autonómiája 1848-ban. Örmények kényszerpályán*, Örmények a magyar kultúráért (szerk. Puskás Attila–Szász Ávéd Rózsa), Gyergyószentmiklós 2013, 62–74; Tamási Zsolt-József, *Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban*, Kolozsvár 2007; Tamási Zsolt, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*, Budapest 2013; Temesváry János, *Az erdélyi püspöki szék betöltése (1696–1897)*, Cluj-Kolozsvár 1932; *Univ. Schem. 1842*; Vorbuchner, *Az erdélyi.*

• Klieber, *Bischofslexikon*, 382–386.

Balogh Margit

II.3.1. Mártonfi József, csíkmindszenti (1746–1815)

Erdély, 1800. november 23. – 1815. március 3.

M. 1746. január 15-én született Csíkszentkirályon (Sâncrăieni RO), elszegényedett székely családba. Apja, Mártonfi Tamás és anyja, Dombi Anna gazdaként a helyi plébános, Adorján János gazdaságát és háztartását vezették. József az ötödik évében járt, amikor Adorján János egy távolabbi plébániára került, ezért a Mártonfi család hazaköltözött Csíkmindszentre (Misentea RO), az Adorján nemesi család székhelyére. A szülők korai halála után nyolc hátrahagyott gyermeküket Adorján János testvére, Adorján József csíkmindszenti plébános, majd annak halála után a másik testvére, István ottani birtokos vette pártfogásába. M. 1752-től kezdve hat évig járt a helyi elemi iskolába, ahol évente 3–4 hónapig folyt a tanítás. Támogatói révén a székelyudvarhelyi (Odorheiu Secuiesc RO) jezsuita gimnáziumba került, ahol főképp latin nyelvtudásával hívta fel magára az iskolavezetőség figyelmét. Itt szolgáltatta ki számára gróf Batthyány erdélyi püspök 1760-ban a bérmálás szentségét, majd 1761-ben felvételt nyert a Mária Társulatba. A szintaxis osztály elvégzése után 1762-től a kolozsvári jezsuita kollégiumban folytatta tanulmányait. Itt a módosabb diákok szolgájaként (credenciárius) ingyen szállásban és ellátásban részesült, és elvégezte a két humán osztályt, a poézist és a retorikát. Ezt követően jelentkezett a Jézus Társaságába, ahová 1763. október 27-én Kolozsváron nyert felvételt. Noviciátusát Trencsénben (Trenčin SK) töltötte 1764–1765-ben. Ezt követően a nagyszombati kollégium növendéke lett. 1766 végén az ottani székesegyházban fölvette a tonzúrát és a négy kisebb

rendet, majd letette az első szerzetesi fogadalmat. 1767-ben a nagyszombati kollégiumban görög és római klasszikus irodalmat tanult. A következő évben elöljárósága a bécsi egyetemre rendelte filozófiai tanulmányok folytatására, itt 1769-ben szerzett magiszteri címet. Az ezután következő üres, úgynevezett repetens évet matematikai és csillagászati tanulmányoknak szentelte. Bécsi tartózkodása alatt, különösen jó nyelvérzékére alapozva, elmélyítette francia és kiváltképp német nyelvtudását, utóbbin nemsokára prédikálni is tudott.

M-nak teológiai tanulmányai előtt tanítási gyakorlatot kellett szereznie, e célból a rend legelső magyarországi iskolájába, a budai gimnáziumba osztották be. Itt az 1770/1771-es tanévben grammatikát, az 1772/1773-as tanévben retorikát tanított. A közbeeső repetensi évben folytatta Bécsben matematikai és csillagászati tanulmányait. Tanársága idején a színjátszó hagyományokkal rendelkező budai gimnáziumnak szorgalmas drámaírója lett. Írói tehetségének mentora Révai Miklós († 1807) piarista költő és nyelvtudós lett, akivel haláláig baráti kapcsolatban volt. Mivel akkoriban a klérus egy része gyanakodva tekintett a verselő papokra, M. megtiltotta Révainak újabb verseinek kinyomtatását. Kéziratban maradt verseit két ízben is elégette. A jezsuita rend 1773. évi feloszlatása miatt M. nem tudta folytatni teológiai tanulmányait. Helyette a gimnázium retorikai osztályának vezetését bírták rá, azonban novemberben az erdélyi *Gubernium* meghívta a kolozsvári kollégiumba, ahol a filozófiai kar matematika tanszékére nyert felvételt. Itt hamarosan hírnevet szerzett. Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság őt és Bolyai Farkast kérte fel Erdély felmérésére. Tanársága mellett teológiai tanulmányait autodidakta módon végezte. 1775. október 1-én Kollonich László erdélyi püspök pappá szentelte. Teológiai ismeretei elmélyítésére szeretett volna valamelyik szemináriumba belépni, de főpásztorától erre nem kapott engedélyt, ezért magánúton folytatta tanulmányait.

Kollonich püspök 1776. szeptember 19-én M-t a gyulafehérvári Szent István szeminárium régensévé nevezte ki. Két hónap múlva már újabb megbízatást kapott: Delfini János Teofil, a nagyszebeni árvaház, a Tereziánum igazgatója kérésére a püspök a királynő jóváhagyásával kinevezte az árvaház matematikatanárává. 1779-ben az erdélyi római katolikus iskolák főigazgatójává *(Inspector primarius Scholarum Nationalium)* lépett elő, ugyanakkor királyi tanácsos és a *Comissio Catholica consiliarius*a lett, továbbá előterjesztési jogot kapott a *Gubernium*ban. 1781-ben erdélyi főcenzori megbízást kapott.

Főigazgatóként az ő kezében összpontosult az erdélyi katolikus oktatásügy újjászervezése, amelyet nagy gyakorlati érzékkel valósított meg. Ő volt a szerzője az 1781-ben kiadott *Norma Regia*-nak, amely a *Ratio Educationis*nak megfelelően szabályozta az erdélyi oktatásügyet (tudniillik azokhoz a szabványosított tanítási módszerekhez, tantervekhez és tankönyvekhez igazította, amelyeket Kollár Ádám Ferenc udvari hivatalnok 1777-ben terjesztett elő azonos címen). Elemi iskolai rendtartásával, amely 1784-ben Nagyszebenben jelent meg *Közönséges Rendtartás* címen, Johann Ignaz Felbiger († 1788) normaiskolai rendtartását adaptálta az erdélyi viszonyokra.

Az 1781 óta kanonoki stallumot is betöltő M. főtanfelügyelői megbízása alól 1786. augusztus 8-án kapott felmentést, amikor is a *Gubernium* valóságos tanácsosa lett. Ezzel összefüggésben Nagyszebenből Kolozsvárra költözött, ahol 1798-ig a Római Katolikus Státus referense volt. Az erdélyi katolikusok ezen önkormányzati szerve 2:1 arányban világiakból és klerikusokból állt. Ekkoriban Batthyány püspök egy olyan tudós társaság megalapítását tervezte, amelynek célja egy Hell Miksa († 1792) jezsuita csillagász előmunkálatain alapuló asztronómiai intézet és csillagvizsgáló létesítése lett volna. M. igazgatóként és guberniumi tanácsosként módosította Batthyány terveit. Fivére, Mártonfi Antal (1748–1799) gyulafehérvári apát és későbbi kanonok számára négy éves bécsi csillagászati képzést biztosított. Utóbbi Kolozsvárra csillagvizsgálót tervezett, amely a püspöki nyomda és egy könyvtárterem fölött volt megtalálható és aranyozott felirattal volt díszítve. Az intézethez természetrajzi gyűjtemény és múzeum is tartozott, amely régiségeknek, éremgyűjteménynek, fosszíliáknak, őskövületeknek, érceknek és természettudományos eszközöknek adott otthont. M. 1793-ban elnyerte a szerviai választott püspöki címet és javadalmat.

Batthyány püspök 1798. évi halála után az uralkodó három személy jelölésére utasította az Erdélyi Udvari Kancelláriát. Utóbbi M-t második helyre sorolta. Bár félő volt, hogy az udvar az akkor nyolc üresedésben lévő magyarországi püspökséghez hasonlóan az erdélyi széket is évekig betöltetlenül hagyja, hogy a püspöki jövedelmeket a kiszámíthatatlanná vált állami kiadások fedezésére fordítsa, a király már 1799. március 14-én kinevezte M-t. VI. Pius pápa száműzetése és halála miatt a római megerősítés 1800. április 4-ig elhúzódott. M-t Kollonich érsek szentelte püspökké Kalocsán 1800. november 9-én. A gyulafehérvári püspöki székbe november 23-án iktatták be, mi-

után a bécsi Udvari Kamara garantálta az erdélyi egyházmegye részére az addig bírt püspöki javakat.

Batthyány püspök tanácsadójaként M. már korábban is jól ismerte az egyházmegyét, amelyet püspökként hozzáértéssel és eréllyel vezetett. Kora sorsfordító eseményei, beleértve a jozefinista egyházpolitikát és a napóleoni háborúk hatását is, politikailag erősen igénybe vette M-t, aki a Nagyszebenben működő *Gubernium* tanácsosa és az erdélyi országgyűlés tagja volt. M. rendezte a püspöki javakat és elsőként kezdeményezte a papság nyugdíjügyének megszervezését. Emlékét számos templom, plébánia, árvaház és iskola felállítása, illetve restaurálása őrzi. 1805-ben saját költségén szerelte fel a kolozsvári csillagvizsgálót, és hozzájárult annak fenntartásához. Hasonlóképpen gondot fordított az elődje, Batthyány Ignác által alapított gyulafehérvári csillagvizsgáló, könyvtár és pénzgyűjtemény gyarapításához, de a *Batthyaneum* alapítványai körül kialakult hosszadalmas pert csak közvetlen utóda, Rudnay Sándor (1816–1820) tudta befejezni. M. korának gazdasági nehézségei miatt megnőtt a paphiány az egyházmegyében, ugyanis a gyulafehérvári szeminárium csekély javadalma mindössze 30 klerikus képzését tette lehetővé. Ez is magyarázza, hogy a kanonokok tanítási kötelezettségüket szerényebben fizetett helyettesekkel oldották meg. M. a kanonokokat, valamint a többi papot és szerzetest kitartóan kötelességük teljesítésére intette. Rendszeresen látogatta a plébániákat, törekedett a hívek és a lelkipásztorok helyzetének javítására és anyagilag támogatta a rászoruló intézményeket. Egy felvilágosult irodalmi újság 1803-ban M-nak a papsághoz írt egyik pásztorleveléről úgy vélekedett, hogy az mentes „a kenetteljességtől", de „annál több nyoma van benne az emberségnek és a politikai bölcsességnek, mivel abban a püspök „állampolgári kötelességeikre" emlékeztette klerikusait.

M. 1815. március 3-án halt meg. A gyulafehérvári székesegyház kriptájában temették el. Nagy körültekintéssel megírt végrendelete arról tanúskodik, hogy az ínséges idők ellenére adósságot nem hagyott maga után.

• *Művei (válogatás)*: *Trauerrede auf Marien Theresien […]*, Hermannstadt 1781; *Közönséges Rendtartás*, Nagyszeben 1784; *Levél Révai Miklóshoz*, *Bécs 1784*, Magyar Hírmondó 5 (1784); *Révai Miklóshoz*, Sopronii 1801; *Venerabili Clero Dioeceseos suae tam seculari quam regulari salutem in Domino sempiternam*, Claudiopoli 1804 (körlevél); *Csórán Barcsai Ábrahám asztalánál rögtönzött versezete*, Erdélyi Múzeum 1 (1814); *Szelistyóri vers*, Erdélyi Múze-

um 1 (1814) 1: 31–33, Új Magyar Múzeum 5 (1855) 405, Közművelődés IV (1881) 32: 254; *Halotti beszéd Mária Terézia királynő felett*, Szeben 1815; *Az erkölcs temploma*, Kolozsvári Közlöny 1857. 9. 24. 126. sz.; *Az álom*, Kolozsvári Közlöny 1857. 10. 27. 140. sz.; *Szentszéki jelentés 1803. november 25-én*, VANYÓ TIHAMÉR ALADÁR (szerk.), *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma 1933, 126–129; *Magyar egyházi beszédek*, SZALAY IMRE (szerk.), *Magyar Egyházi beszédek*, III. és VI. kötet, Pest 1832–34. Kéziratban maradt színművek: *Buda deák*, *Nádasdi deák*, *Mathias Corvinus deák*, *Hypocrita deák*, *Salamon magyar király*. • *Források*: GyFL ÉL VI.11/b. György Lajos személyi hagyatéka. Kéziratok. 1. doboz. Mártonffy József püspökre vonatkozó iratok; GyFL ÉL V. 1. A kolozsvári jezsuiták levéltára. 1. doboz. A kolozsvári „Sodalitas Reginae Angelorum" tagságának névsora 1641–1847; GyFL ÉL V. 1. A kolozsvári jezsuiták levéltára. 1. doboz. A „Convictus Nobilium" névsora 1703–1848 és A Mária Terézia nemesi fiúnevelde története; *Schem. Transsilvanien. 1838*: XLIII. 72; *Schem. Transsilvanien. 1913*: 15; *Magyar Kurír* 1799. 1. 22., 1815. 1. 24.; *Siebenbürgische Quartalschrift* 7 (1801); Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten II (1803) 2. sz.; *Vaterländische Blätter* 23. 9. 1815. • *Irodalom*: BEKE ANTAL, *Az Erdély egyházmegyei papnövelde történeti vázlata*, Károly-fehérvár 1870, 156; BÍRÓ–BOROS, *Erdélyi*, 116–119; DANIELIK JÓZSEF, *Magyar írók, életrajzi gyűjtemények II*, Pest 1858; EÖTVÖS ÁGOSTON, Mártonfi József erdélyi püspök, Kolozsvári Közlöny 14 (1857); FERENCZI, *Névtár*; GAMS, *Series episcoporum*; GYÖRGY LAJOS, *Emlékbeszéd Mártonfi József püspök születésének 200 éves évfordulóján*, h. n. 1946; GYÖRGY LAJOS, *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*, Budapest 2009; HORVÁTH SÁNDOR, *Magyar Jezsuiták, akik a mai Erdélyben születtek, vagy itt működtek*, Erdélyi Tudósító 18 (1934) 11: 381–384; JAKUBINYI, *Archontológia*; JÓSIKA MIKLÓS, *Emlékirat I*, Pest 1865, 109–111; HC VII–IX; LÁSZLÓ LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu 1551–1773, I–III*, Romae 1987–1988, 953; MARTON, *Papnevelés*, 109–112; MKL VIII, 776; MOENICH KÁROLY, *Magyar írók névtára*, Pozsony 1876; PINTÉR MÁRTON ZSUZSANNA, *Egy rejtőző irodalmár a 18. századból. Márton József erdélyi püspök (1746–1815)*, Budapest 2016; RNL XIII; SOMOGYI EDE, *Magyar lexikon XII*, Budapest 1883; JOANNES NEPUMUCENUS STOEGER, *Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu*, Viennae–Ratisbonae 1856 (Collectio Scriptorum Societatis Jesu), 220; SZILÁGYI SÁNDOR, *Erdély irodalomtörténete VI*, Budapest 1859, 35–36; SZINNYEI, VIII, 757–759; TEMESVÁRY JÁNOS, *Az erdélyi püspökök végrendelete*, Budapest 1931, 21–27; VARGA JÚLIA, *A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641–1773*, Budapest 2007, 280; VORBUCHNER, *Az erdélyi*; VULKÁN VERA TÜNDE, *Mártonfi József tanulmányi főigazgató és cenzor* (Erdélyi Tudományos Füzetek), Kolozsvár 2018; Budapesti Szemle 6 (1859) 18–20. szám.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 386–390.

MARTON JÓZSEF

II.3.2. Rudnay Sándor, rudnai és divékújfalusi (1760–1831)

Erdély, 1816. július 14. – 1819. december 17.
Esztergom, 1820. május 16. – 1831. szeptember 13.

→ esztergomi főegyházmegye I.1.2.

II.3.3. Szepesy Ignác [Szepessy, négyesi] (1780–1838)

Erdély, 1820. május 27. – 1828. január 28.
Pécs, 1828. március 14. – 1838. július 16.

→ pécsi egyházmegye I.5.2.

II.3.4. Kovács Miklós, csíktusnádi [Kováts] (1769–1852)

Erdély, 1828. április 16. – 1852. október 15.

K. 1796. január 26-án született Csíkverebesen (Vrabia, Tusnád/ Csíktusnád/ Tuşnad Sat RO része), székely paraszti családba. Filozófiai és jogi tanulmányait Kolozsváron végezte. A szájhagyomány szerint, alacsony termete miatt nem nyert felvételt a gyulafehérvári papneveldébe. Teológiai tanulmányait a nagyváradi szemináriumban végezte. 1794. június 17-én Nagyváradon szentelték pappá. 1798-tól plébános a püspök kegyurasága alá tartozó Peceszőllősön (Váradszőllős, Seleuş RO, Nagyvárad része), utóbb a nagyváradi szeminárium spirituálisa, azaz gyóntatója, hitszónoka és hittanára lett. Főpásztora 1814. szeptember 25-én valóságos kanonokká nevezte ki, 1817-ben pedig elnyerte a Szent Gábor főangyalról elnevezett gáborjáni apáti címet és javadalmat. 1824-ben a nagyváradi székesegyház prépostja, krasznai főesperes és debreceni plébános lett. Tovább haladva az egyházi ranglétrán, 1825-ben békési főesperes, 1826-ban székesegyházi főesperes,

1827-ben őrkanonok lett a nagyváradi székeskáptalanban. Ezen kívül közhivatalokat is ellátott: 1814–1827 között Bihar vármegye táblabírája, 1822-ben a székeskáptalan követeként részt vett a pozsonyi országgyűlésen. Ferenc király 1827. május 26-án K-t erdélyi püspökké nevezte ki, melyet a Szentszék 1828. január 28-án erősített meg. Püspökké Lajcsák püspök szentelte március 26-án a nagyváradi székesegyházban. 1828. április 16-án Gyulafehérváron iktatták be. A szájhagyomány szerint ekkor mondta (utalva a szemináriumba történő felvételének visszautasítására): „Ha nem kellettem papnak, fogadjatok el püspöknek!"

K. egyházkormányzása a reformkor időszakára esett, amely az 1848/49-es forradalommal és szabadságharccal folytatódott. A katolikus főpásztorokkal szemben ekkoriban támasztott magas követelményekre K. főképp szociális téren, karitatív tevékenységével válaszolt, amely elsősorban a hagyományos jótékonykodásban nyilvánult meg. Egyszeri adományozások mellett egyházmegyei gyűjtéseket rendelt el (például természeti katasztrófák és tűzvész esetén), alapítványokat tett diákok és idősek javára, támogatta a szociális intézményeket (például a szebeni árvaházat és a kolozsvári némák intézetét). Újjászervezte és biztosabb alapokra helyezte a papi nyugdíjalapot és a szükségben levő papjainak rendszeresen nyújtott szociális támogatást. Saját jövedelméből templomot építtetett Tűrön (Tiur RO, Balázsfalva/Blaj része) és Farkaslakán (Lupeni RO), továbbá felújíttatta a gyulafehérvári, a kolozsmonostori (Cluj-Mănăştur RO, Kolozsvár része) és a bánffyhunyadi (Huedin RO) templomokat. Az 1848/49-es harcok alatt elpusztult templomok újjáépítéséhez jelentős összeggel, 150 000 forinttal járult hozzá. Anyagilag támogatta a kulturális és tudományos intézményeket is, például az Erdélyi Múzeumot és a Magyar Tudományos Akadémiát. Személyes kötődése miatt felkarolta szülőfaluját, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Tusnád gyógyfürdővé fejlődjék.

K. különös figyelmet szentelt az oktatásügynek. Közvetlen támogatását élvezte az egyházmegye több egyházi iskolája. Több alapítvánnyal segítette a székely származású diákokat. Az 1830-as években 10 000 forintos alapítványt tett, amellyel támogatta két székely fiatal kézdivásárhelyi (Târgu Secuiesc RO) katonai képzését, valamint egy székely lány tanulmányait a szebeni kolostoriskolában. 25 000 forint alapítványi tőkével két bölcseleti tanszéket hívott életre a gyulafehérvári szemináriumban. Az erdélyi katoli-

kus intézmények főigazgatójaként rendszeresen foglalkozott iskolai kérdésekkel az elnöklete alatt ülésező Katolikus Státus gyűlésein. A papképzés színvonalának emelésére a gyulafehérvári szemináriumban évtizedes szünet után visszaállította a kétéves előkészítő tanfolyamot. Tetemes pénzösszeget hagyományozott arra, hogy egyházmegyés papjai teológiai és világi tudományos könyveket szerezhessenek be.

Lelkipásztori magatartásában és az egyházi törvények terén alkalmazkodott a hagyományos erdélyi szabályozásokhoz, például abban, hogy vegyes házasságok esetén a fiúgyereknek az apa, a lánynak az anya vallását kell követnie. Amikor Róma a vegyes házasságok megkötésénél az 1830-as évek végétől a katolikus papok számára csak „passzív asszisztenciát" engedélyezett, K. azt hangsúlyozta a hívek előtt, hogy a nem katolikus pap előtt kötött házasság is érvényes. Ugyanakkor ragaszkodott ahhoz, hogy a válópereket csak a katolikus szentszék intézhessse. Az erdélyi hagyománynak megfelelően, amely szerint a katolikus püspök a helyi zsidóság fővédnöke, K. részt vett jelentősebb ünnepségeiken, például 1851-ben a kolozsvári zsinagóga felavatásán.

K. az 1848-as forradalmat kezdetben üdvözölte. Remélte a békés átalakulást, ugyanakkor papságát óvatosságra intette. Nem hátrált meg a lényegbevágó intézkedések – például a kötelező cölibátus vagy az öltözékre és a böjtre vonatkozó előírások eltörlésének – megvitatásától sem. Mindez csökkentette a feszültséget és elvette a radikális állásfoglalások élét. 1848. augusztus 27-re összehívta Kolozsvárra a Katolikus Státust, majd szeptember 4-re ugyancsak Kolozsvárra az egyházmegyei zsinatot. Mindkét gyűlésen a megváltozott politikai viszonyok miatt új helyzetbe került katolikus egyház ügyét tárgyalták meg. Az 1847/48. évi 20., vallásügyi törvénycikk kapcsán felszólalt a magyarországi katolikus egyház belső autonómiája mellett. Bécsi udvari körök K. visszafogott magatartását hivatala „elhanyagolásaként" értelmezték, amely hozzájárult az erdélyi klérus „rossz szellemé-hez", ezért leváltását szorgalmazták. K-nak különösen azt rótták fel, hogy a püspöki hivatalban bizottságot hozott létre, amely a mozgalmas hónapokban a fiatal papokat „demokratikus szellemben" nevelte. K. békítő magatartásához akkor is hű maradt, amikor 1848 őszén Erdélyben az etnikai feszültségek szinte polgárháborús állapotot idéztek elő. Körlevélben arra intette papjait, hogy a törvényes államhatalom és a magyar alkotmány iránti hűségükkel szolgálják az erdélyi békét. A kiterjedt hadműveletek

azonban fokozatosan elzárták egyházmegyéje irányításától. A forradalom és szabadságharc leverése után politikailag kompromittálódott, perbefogott papjait azzal az érvvel igyekezett megmenteni, hogy nélkülük fennakadás volna a hívek lelki gondozásában.

K. egyre inkább egészségi problémákkal küzdött, ami a fölső hatóságoknak végérvényesen megadta az alkalmat leváltására. Az időközben 80. életévét betöltött püspök 1849-től kezdve nem tartózkodott székhelyén, 1850-ben pedig a súlyos beteg, 1830 óta hivatalban lévő általános helynök, Veszprémy Pál lemondott hivataláról. Az erdélyi kormányzók, Ludwig Wohlgemuth (1849–1851), majd Karl Schwarzenberg (1851–1858) ezért – nem teljesen jogtalanul – úgy vélték, hogy a püspökség „elhanyagolt állapotban" van. Az akkor mintegy 214 000 katolikust és 208 plébániát számláló egyházmegyét K. 24 év alatt csupán egyszer látogatta végig. K., miután biztosítékot kapott anyagi ellátására, beleegyezett „önkéntes" lemondásába és utódlási joggal ellátott koadjutort kért. Hosszas egyeztetés kezdődött a világi és az egyházi hatóságok között a jelölésről, melynek előfeltétele volt az illető magyar és német nyelvtudása. A hercegprímás és a hivatali vezetés a kezdetben tizenegy fős listát Schlauch Ignác nagyszebeni városi lelkészre és Haynald Lajosra, a prímási iroda igazgatójára szűkítette le. Karl Schwarzenberg herceg altábornagy, Erdély katonai és polgári kormányzója Schlauchot javasolta, K. azonban tiltakozott ellene. A prímás javasolta, hogy ezt vegyék figyelembe. Ez billentette a mérleget Haynald javára, akit 1851. szeptember 9-én neveztek ki koadjutorrá. A Szentszék azonban nem fogadta el a király javaslati jogát sem a segédpüspökök kinevezését illetően, sem pedig az utódlási jogú koadjutorok esetében, ezért megtagadta a megerősítést. Haynald római megerősítése és egyben hebroni címzetes püspöki kinevezése diplomáciai huzavonát követően, 1852. március 15-én valósult meg. Haynaldot augusztus 15-én Esztergomban szentelték püspökké.

A püspökség éves jövedelme akkoriban 20 000 forint volt, ami még a miniszter véleménye szerint is növelhető lett volna. A kinevezési dekrétum arra kötelezte Haynaldot, hogy elődjének évi 4000 forint nyugdíjat fizessen, a koadjutornak azonban nem kellett igazolnia a szerződés betartását. A magas állami kitüntetésekben részesült K. már két hónappal később, 1852. október 15-én, 84 évesen Kolozsváron elhunyt. A gyulafehérvári székesegyház sírboltjába temették. Végrendeletében félmillió forintot hagyott egyházi és közhasznú célokra.

• *Művei*: *Ad clerum populumque occasione solemnis suae inaugurationis Alba Carolinae anno 1828, die 16. Aprilis*, Claudiopoli 1828; *Literae pastorales in negotio mixtorum matrimoniorum ad clerum suae dioecesis dimissae 1841*, h. n. 1841. • *Források*: GyFL ÉL I. 1/a. Püspöki Hivatal Iratai (389–394. doboz) 1847–1848; GyFL ÉL 1.1/e. Egyházmegyei zsinatok (1–3. doboz) 1821–1951; GyFL ÉL VI.20. Kovács Miklós püspök személyi hagyatéka. 1804–1824; GyFL ÉFkL IV.1/a. Erdélyi Katolikus Státus Levéltára. Jegyzőkönyvek 1787–1849; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Österreichisches Bürgerblatt 1841*, 1. Hälfte. • *Irodalom*: Bangha Béla S. J. (szerk.), *Katolikus Lexikon III*, Budapest 1932, 126; Bíró–Boros, *Erdélyi*, 135–136; Ferenczi, *Névtár*, 313; Forster János, *A püspökmegyei zsinat*, Gyulafehérvár 1907, 122–146; HC VII–IX; Hermann, *A katolikus egyház*; Jakubinyi, *Archontológia*, 35; Kovács Gyárfás, *Karcolatok egyházmegyénk 1848–49. évi életéből*, Közművelődés 25 (1902) 2: 11–13, 25 (1902) 3: 20–21, 25 (1902) 4: 29–30, 25 (1902) 5: 34–35; Marton, *Papnevelés*, 129–134; MKL VII, 302; Sávai János, *Zsinat és forradalom – Erdély, 1848/49*, Szeged 1999; Szinnyei, VI, 1345–1346; Tamási Zsolt, *Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban*, Kolozsvár 2007, 80–377; Temesváry János, *Hét erdélyi püspök végrendelete*, Kolozsvár 1931, 23; Temesváry, *A hét erdélyi*, 31–33; Veszely Károly, *Az erdélyi Róm. Kat. Püspöki Megye Autonómiája*, Gyulafehérvár 1893, 122–146; Vorbuchner, *Az erdélyi*, 95.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 390–394.

Tamási Zsolt-József

II.3.5. Haynald Lajos (1816–1891)

Erdély, 1852. október 15. – 1864. szeptember 12.
Kalocsa-Bács, 1867. június 4. – 1891. július 4.

→ KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE II.1.5.

II.3.6. Fogarasy Mihály, gyergyószentmiklósi [Fogarassy] (1800–1882)

Erdély, 1865. május 28. – 1882. március 23.

F. 1800. szeptember 17-én született Gyergyószentmiklóson (Gheorgheni RO), székely kisnemesi családba. Apja Fogarasy András építész, anyja Ferenczy Cecília volt. Nagyapja építette a város 1771-ben felszentelt templomát. A köztudatban elterjedt, hogy a család örmény származású lett volna, ez azonban nem bizonyított. A család rokonának mondta Ferentzi György gyergyószentmiklósi plébánost, aki 1634 és 1641 között az erdélyi katolikusok helynöke volt. F. középiskolai tanulmányait a csíksomlyói (Şumuleu Ciuc RO) ferences és a gyulafehérvári gimnáziumban végezte, majd a gyulafehérvári szemináriumban tanult. Ezután Bécsbe küldték, ahol a *Pazmaneum* növendékeként elvégezte a teológiát. Szepesy erdélyi püspök († 1838) 1823. október 28-án pappá szentelte. Ezt követően tanár és segédlelkész a nagyszebeni gimnáziumban.

F. 1826-tól a bécsi *Augustineum (Frintaneum)* növendékeként folytatta teológiai tanulmányait, azzal a kikötéssel, hogy a későbbiekben az ő feladata lesz a bibliai tárgyak tanítása az otthoni szemináriumban. Az intézet elöljárói a jegyzőkönyvekben F. szorgalmát és tanulmányi eredményeit dicsérték, megjegyezve, hogy az egyházatyákról szóló magyar és német nyelvű előadásai, elmélkedései és prédikációi során megmutatkozik „Isten országa iránti buzgalma", emellett kollégáival szeretetreméltóan viselkedik. Bibliai tanulmányai során bizonyságot tett önálló gondolkodásáról és „egészséges, olykor éles ítélőképességéről". Bécsi évei alatt tanulmányt írt az erdélyi püspökök politikai magatartásáról. 1828-ban doktorátussal zárta tanulmányait, majd ugyanabban az évben tanítani kezdett a gyulafehérvári szemináriumban, ahol tanulmányi felügyelő is volt. Kovács püspök 1830-ban cenzornak és általános tanfelügyelőnek nevezte ki, ezért Kolozsvárra költözött. 1833-ban tiszteletbeli kanonoki kinevezést kapott, majd öt évre visszatért a *Frintaneum*ba, ahol tanulmányi felügyelőként és udvari káplánként működött. E feladattal együtt járt az udvar közelsége, ami jól megalapozta F. későbbi pályafutását. 1838-tól Nagyváradon az ottani királyi jogakadémia igazgatóhelyettese, a tankerületi iskolák főigazgatója és

valóságos kanonok. A nagyváradi székeskáptalan követeként részt vett az 1839/40-es és 1843/44-es magyar országgyűlésen. 1843-ban elnyerte az egyedi apáti címet és javadalmat. 1846. január 6-án Ferdinánd király a pesti tudományegyetem teológiai karának igazgatójává (1854. évi elmozdításáig) és a pest-budai tankerület iskoláinak főigazgatójává, valamint scutari választott püspökké nevezte ki. E minőségében az 1847/48-as magyar országgyűlésen főrendiházi tag. F. tagja volt a bécsi és a pesti teológiai karoknak, ami jelentős költségekkel járt, ugyanakkor ezek bevételeinek haszonélvezője is volt.

F. egyre ismertebbé vált országgyűlési tevékenységével. Többnyire a magyar főpapság konzervatív álláspontját képviselte, az egyház jogainak védője volt. Felkeltette a figyelmet az 1847/48. évi pozsonyi püspöki konferencián megfogalmazott emlékiratával, amelyben az egyház szabadságának korlátozására tett panaszt. Ellenezte, hogy a vallás- és a tanulmányi alap a többi felekezet számára is megnyíljon, mivel azt az anyagiak nem rendeltetésszerű felhasználásaként értelmezte és erre az esetre követelte az alap „visszaadását" a katolikus egyháznak. Állítólag 1842 Szentestéjén született meg benne egy katolikus könyvkiadó vállalat alapításának gondolata, amit megosztott hasonló gondolkodásúakkal és püspökökkel, valamint a *Religio és Nevelés* című folyóirat hasábjain is közzétett, ezzel bemutatva azt a nyilvánosságnak. 1847 végén meg is jelent a kiadó első kötete, a *Keresztény Naptár*. A társulat hivatalosan 1848. május 1-én kezdte meg működését Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat néven. A választmányi gyűlés határozata szerint a könyveket le kell fordítani szlovák, román és német nyelvre is, és a más nyelvű régiók követelményeihez fogják igazítani. A kiadó 1852-ben vette fel a Szent István Társulat nevet, első igazgatója F. lett. A ma is létező társulat a következő évtizedekben jelentős szerepet játszott a magyar katolikus kultúréletben. F. adta át Olmützben a királynak a magyar püspöki kar 1848. október 28-án kelt, némileg homályos memorandumát. Jóllehet, lojalitásához kétség sem férhetett, e küldetésével az udvari körök tartós bizalmatlanságát idézte elő. Talán ennek is tudható be, hogy Pestet és a politikai életet maga mögött hagyva hazatért Nagyváradra, ahol magas egyházi méltóságokat vállalt és ismét egyházi és lelkipásztori feladatainak élt. 1853-ban az egyházmegyei bíróság elnöke és a székesegyház főesperese lett, és a püspök megbízásából újjászervezte az alapítványokat. Tevékenyen részt vett a szatmári irgalmas nővérek letelepítésében, rájuk bízta az újonnan megnyitott nagyváradi árva-

ház és több óvoda működtetését. Sok szentbeszédét publikálta, és konferenciabeszédeivel Magyarországon az egyházi beszéd, illetve a nyilvános papi fellépés új típusát alkotta meg.

F. 1860-ban a csanádi püspöki szék egyik jelöltje volt. A miniszteri vélemény ezt F. Nagyváradon végzett „hasznos szolgálataival" indokolta, valamint azzal, hogy pozitívan fogadta a kormány községi törvényét. Mivel azonban F. a püspökség viszonyait kevéssé ismerte, végül nem rá esett a választás. Kárpótlásul ugyanabban az évben elnyerte az I. Ferenc által alapított Lipót-rendet, amely akkor még örökös lovagi cím adományozásával járt együtt. Amikor Haynald püspök az erdélyi autonómia körüli vitában a magyar vezetés álláspontjára helyezkedett és megtagadta részvételét az 1863-ban újjászervezett országgyűlésen, az Erdélyi Udvari Kancellária azt javasolta, hogy helyébe F-t hívják meg az országgyűlésre. Úgy vélte ugyanis, hogy F. személye „méltó képviselője" volna az egyház- és az iskolaügynek, és ez a székelyekre is kedvező hatással volna. Mindez életre szóló főrendiházi tagsággal járt együtt. Miután a Rómában nagy tiszteletnek örvendő Haynald 1864-ben vitatott körülmények között leköszönt, a kormány jelöltjeként F. merült fel hivatali utódjának. Mivel azonban a Szentszék erősen ellenezte F. kinevezését, a július végén az uralkodónak előterjesztett javaslatot szeptemberben ismét vissza kellett vonni. Csak az egyháztartomány püspökeinek kedvező véleménye egyengette a kancellária útját, hogy F-t mint „egyetlen alkalmas jelöltet" ismét bemutathassa. A kabinetelőterjesztés szerint mellette szólt, hogy „helyesen méri fel az ország politikai helyzetét", amelyet a jövőben a magyar főrendiházban is képviselni tudna. Emellett ismeri a viszonyokat, művelt, lojális és jó egészségnek örvend, beszéli az ország nyelveit és az elvárásoknak megfelelően helyi származású. Ferenc József király F-t 1864. november 25-én erdélyi püspökké nevezte ki, amelyet IX. Pius pápa „nehéz szívvel" ugyan, de 1865. március 27-én végül megerősített. Püspökké Kunszt érsek szentelte Kalocsán, 1865. május 7-én, Bonnaz csanádi püspök és Nehiba János kalocsa-bácsi segédpüspök segédletével. Püspöki székét május 28-án foglalta el Gyulafehérváron.

F. főpásztori működésének jellegét nagymértékben meghatározták az erdélyi sajátosságok, a nemzetiségek és felekezetek régóta szabályozott, azonban nem súrlódásmentes együttélése. A fokozódó magyar kultúrharcban harcosnak mutatkozott, a klérustól buzgóságot és komoly hozzáállást várt a papi szolgálat terén. Már guberniumi tanácsosi helyének elfoglalása-

kor hangsúlyozta, hogy épp a római katolikus püspöki szék feladata „minden időben fenntartani a kapcsolatot Erdély és Magyarország között". Igen hamar konfliktusba került a Katolikus Státussal is, amelynek egyharmadát egyháziak és kétharmadát világiak tették ki. Az 1866., 1868. és 1873. évi státusgyűléseken a plébánosok prezentálása, az egyházi alapítványok és javak igazgatása tekintetében megvédte a püspök előjogait. F. a konfliktusokban visszautasította a laikusok „túl nagy" befolyását az egyházi ügyekre. Hasonlóan avatkozott be a magyarországi katolikus autonómiával kapcsolatos vitába, ezáltal jelentősen hozzájárulva annak sikertelen kimeneteléhez. F. 1868-ban javaslatokat kért a papságtól az egyház helyzetének javítására. Ezek között olyan javaslatok is voltak, amelyek nem feleltek meg F. elképzeléseinek, mint például a kötelező cölibátus megszüntetése. A papságon belüli feszültségek 1874-ben robbantak ki, amikor F. pásztorlevelében öt papot – nagyrészt egykori gimnáziumi tanárokat – „nyilvános eretnekség" miatt minden papi működés alól eltiltott és ünnepélyesen kizárt az egyházból. A protestánsokkal való együttélést, főleg a házasságok vonatkozásában az 1869-ben megszervezett egyházmegyei papi gyűlésen szabályozták.

F. kitartóan dolgozott az erdélyi görögkatolikusokkal való kapcsolatok javításán. Gyakorlati okból figyelembe vette az eltérő naptárakat és elődjétől, Haynaldtól eltérően nem igényelt főfelügyeletet. 1873-ban egyezséget kötött Váncsa (Vancea) görögkatolikus metropolitával, ami sokoldalú együttműködést tett lehetővé: a római katolikus paphiány kiegyenlítésére például a görögkatolikus papoknak engedélyeztek minden, a római katolikus rítushoz kapcsolódó egyházi funkció betöltését. Az ilyen jellegű intézkedések aktualitását jelzi, hogy 1862-ben például a püspökség 109 plébániáján 7840 „vegyes házasságot" regisztráltak.

Az 1869. évi gyűlésen határozták el, hogy a hívek lelki és szellemi épülése érdekében az esperesi kerületekben könyvtárakat állítanak fel. F. felismerte a sajtó növekvő jelentőségét, de nem elégedett meg azzal, hogy szokásos módon figyelmeztessen az „egyházellenes" sajtóorgánumokra, hanem saját katolikus média és irodalom felépítésébe kezdett. 1866-ban lelkipásztori lapot indított *Literae pastorales et curiales per Dioecesim Transsilvaniensem* címmel. 1867-ben Gyulafehérváron megalapította az *Egyházi és Iskolai Hetilap*ot, melynek folytatója lett az *Erdélyegyházmegyei Értesítő*, majd a *Közművelődés*. F. a „modern téveszmék" elleni küzdelemben erősen a római egyházi központ felé orientálódott és pásztorleveleiben szolidaritását fejezte ki a Szentszék felé

az olasz egység elleni védekező harca miatt. 1866-ban programszerű írásában áttekintette azokat a történelmi epizódokat, amelyekben Róma a magyar nemzet segítségére volt, ezzel kísérelve meg a híveket a pápa iránti hűségükben megerősíteni. „Hálaadó ünnepek", mint például 1877 Pünkösdvasárnapja, arra indították, hogy az országától megfosztott pápát („a kereszténység atyját") péterfillérekkel segítse.

F. főpásztorként is kiemelt figyelmet szentelt az oktatásügynek. Erre alkalmat adott az 1868. évi népiskolai törvény, amely meghagyta ugyan az egyházak iskolaalapítási és fenntartási jogát, de az állami népiskolák felállítását szorgalmazta. Ezek fenntartójává a községek lakóit tette meg, és vegyes közösségekben kötelezte az állami iskolák működtetését. F. nem ellenkezett az újításokkal, sőt üdvözölte azok pozitív vonásait, de körleveleiben az egyházi iskolák vallásos és erkölcsi nevelésben játszott szerepét védte. Az iskolaügy kézben tartására 1869-ben megszervezte a plébániákon az egyháztanácsokat. Ezeknek (laikus) tagjai feladatul kapták a helyi iskolaszékek működtetését is. A lánynevelés erősítésére mallersdorfi és irgalmas nővéreket telepített le az egyházmegyében. 1873-ban aranymiséje alkalmából jelentős összeggel, 100 000 forinttal, később további 30 000 forinttal támogatta a gyulafehérvári *Lyceum Academicum* létesítésére tett alapítványt. Kibővíttette a szemináriumot és benne tomista filozófiai tanszéket alapított. A királyi pár ezüstlakodalma alkalmából 30 000 forintot áldozott a „közoktatás javítására", amelyből 12 000 forintot a székelyudvarhelyi lánynevelő intézetnek, 5000 forintot a nagyszebeni ferences lányiskolának, további 13 000 forintot nehéz szociális helyzetű katolikus elemi iskolai tanítóknak adományozott. A gyakran kántorként is alkalmazott egyházi iskolai tanítók megsegítésére újjászervezte és anyagilag támogatta a kántortanítói nyugdíjintézetet. Az egyházközségenként felállított takarékpénztárak jövedelmét a tanítók és kántorok fizetéspótlására fordították. A liberális sajtó 1871-ben felrótta F-nak, hogy elbocsátott egy kántortanítót, amiért az egy nem vallásos diákot tanított. Az általa támogatott Szent István és Szent László Társulat és a különféle egyletek fontos szerepet játszottak a püspökség vallási, kulturális és szociális viszonyainak javításában, valamint a helyi magyarság megerősítésében. Közülük a Szent László Társulat kulcsszerepet játszott, mivel támogatta a keleti határ mentén elhelyezkedő egyházi és oktatási intézményeket. Másrészt azonban F. nem képviselt intranzigens nemzeti irányzatot és Joseph Stroßmayer személyében 1879-ben a horvátság élharcosát javasolta a zágrábi érseki székbe.

F. aktívan részt vett az I. Vatikáni Zsinaton és a német, osztrák és magyar ellenzéki csoporthoz csatlakozva számos petíciót és tiltakozást írt alá. 1870. március 23-án maga is felszólalt: nehezményezte, hogy a zsinati szövegekben túl gyakran fordul elő az egyházi átokkal történő fenyegetés. Az egyházról szóló szkéma tervezetét írásbeli állásfoglalásában teljesen elutasította és alternatív tervezetet nyújtott át, amely leginkább Ketteler német püspök tervezetének felelt meg. Miután 1870. július 2-án letett arról, hogy újabb beszédet mondjon, július 13-án, a tévedhetetlenség dogmáját érintő előzetes szavazáson tizenkét másik magyar püspökhöz hasonlóan nemmel voksolt, majd távozott Rómából. A határozatok utólagos elfogadása körüli huzavonából F. először kimaradt, mivel tévesen a támogatók listájára került. A tévedés tisztázása után Lodovico Jacobini nuncius 1874-ben F. beleegyezését akarta elérni, amelyre végül egy székeskáptalani kinevezés alkalmából a Szentszéknek írt levelében került sor. Ezzel F. Magyarország- és világszerte a püspökök között utolsóként „vetette alá" magát a zsinatnak. E lépése soha nem került nyilvánosságra és az egyházmegyében a zsinati határozatokat nem tették közzé.

F-t 1880. május 1-én agyvérzés érte, amelynek következtében munkaképtelenné vált. Orvosi igazolás alapján a székeskáptalan Haynald Lajos érsekhez fordult azzal a kéréssel, hogy járjon közbe Lönhárt Ferenc általános helynök koadjutori kinevezése érdekében. Lönhárt évek óta F. mellett dolgozott és 1878 óta scardonai választott püspök volt. Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter 1880 nyarán megküldte Haynald kérvényét a királynak, amelyet az először visszautasított, mivel az addigi szokás szerint ilyen kereslettel magának a hivatalban lévő püspöknek kellett a Szentszékhez fordulnia. Az eljárásmód tisztázása után Lönhárt 1881. április 5-én gratianopolisi címzetes püspöki és koadjutori kinevezést kapott, a Szentszék diplomáciai ellenállása miatt azonban utódlási jog *(ius successionis)* nélkül. A szentelést Haynald végezte Kalocsán, 1881. június 5-én. Előtte a pénzügyi kérdések komplex szabályozására került sor, mivel a püspöki jövedelmek túlnyomórészt ingatlanok bevételeiből származtak. Lönhárt azonnal hozzálátott hivatali kötelességei ellátásához. F. második agyvérzése után, 1882. március 23-án halt meg Gyulafehérváron. A gyulafehérvári ferences templom sírboltjába temették.

F., 1879 szeptember végén diktált végrendeletében általános örökösének azonos nevű unokaöccsét tette meg, aki akkor még Kolozsváron tanult. F. több mint 20 000 hektoliter borkészlettel rendelkezett, amely messze a legnagyobb volt Magyarországon; értékét 45 000 forintra becsülték és 1882. június 19-én elárverezték. Számos kisebb tétel mellett az utolsó rendelkezés újabb 25 000 forintot írt a gyulafehérvári akadémiai líceum alapítványa javára. XIII. Leó pápa F-tól „utolsó péterfillérként" 5000 forintos életbiztosítási kötvényt örökölt.

• *Művei: Az elme és Írás szava az Oltáriszentségről*, Kolozsvár 1829; *A hazafiúság képe*, Kolozsvár 1833; *Keresztény igazságok*, Kolozsvár 1833; *Das Bild der Vaterlandsliebe […]*, Wien 1834; *Az erdélyi püspökről polgári tekintetben*, Bécs 1837; *Praelectiones theologicae super opere: Das Leben Jesu von David Strauss*, Pest 1841–1842; *Halotti beszéd az 1844. V. 21-én meggyilkolt ungvármegyei követ, néhai Csicseri Orosz Elek felett*, Buda 1844; *Emlékirat az 1847–1848. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról*, Pest 1848; *Pázmány Péter. Keresztény imádságos könyv […]*, Pest 1851 [Fogarasy kiadása]; *Két egyházi beszéd a boldogságos Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról*, Nagyvárad 1855; *A kereszt ereje*, Nagyvárad 1857; *Keresztény igazságok szent beszédekben I–II*, Nagyvárad 1861; *Főpásztori beszéd püspöki széke elfoglalásakor*, Nagyvárad 1865; *Emlékirat, az 1847/48. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől*, Pest 1866; *Főpásztori körlevelek*, h. é. n. • *Források:* GyFL ÉL VI.12. Fogarasy Mihály püspök személyi hagyatéka (1. doboz) 1850–1882; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Wiener Zeitung* 25. 5. 1854, 30. 3. 1882; *Wiener Kirchenzeitung* 1865 3./4. Quartal; *Die Debatte* 11. 10. 1868; *Neue Freie Presse* 16. 8. 1871, 2. 6. 1882; *Die Presse* 17. 4. 1873, 21. 2. 1874; *Grazer Volksblatt* 12. 4. 1879; *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung* 1. 1. 1881; Franciscus Lopussny, *Occasione installationis Michaelis Fogarasy transylvaniensis episcopi propinatio*, Wien 1865. • *Irodalom:* Adriányi, *Vaticanum*; Bíró–Boros, *Erdélyi*, 133–134; Bitay Árpád, *Fogarasy Mihály püspök és az iskolaügy*, Erdélyi iskola I (1933/34) 3–4: 127–129, 5–6: 247–248; Bitay Árpád, *Fogarasy Mihály*, Az Apostol XII (1938) 46: 4; Bitay Árpád, *Fogarasy Mihály püspök alapítványai és adományai, különös tekintettel az iskolaügyekre*, Erdélyi Iskola VII (1939/40) 1–2: 20–25; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Ferenczi, *Névtár*; HC VII–IX; Jakubinyi, *Archontológia*; Marton József, *Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága*, Gyulafehérvár 2005; Marton, *Papnevelés*, 149–160; MKL III; Petres Kálmán, *A kiegyezéstől az egyházpolitikai törvényekig*, Erdélyi katholicizmus, 237–294; Péter János, *Fogarasy Mihály* (A Székelyföld és székely nagyjaink I), Kézdivásárhely é. n., 62–76; *Schem. Transsilvanien. 1882*, 3; *Schem. Transsilvanien. 1898*, 8; *Schem. Transsilvanien. 1893*, 7; *Schem. Transsilvanien. 1903*, 15; Slepkovszky János, *Fogarasy Mihály (1880–1882)*, Közművelődés XXVI (1903) 9. sz.; Szinnyei, III, 595–601; Tusor, *A bécsi*

Frintaneum tagjai, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; VARJÚ ELEMÉR, *A Gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár*, Budapest 1899, 44–46; VORBUCHNER, *Az erdélyi*, 96–97; ZIMÁNYI GYULA, *Fogarasy*, Bangha Béla (szerk.), Katolikus Lexikon II, Budapest 1931.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 394–401.

MARTON JÓZSEF

II.3.7. LÖNHÁRT FERENC (1819–1897)

Erdély, 1882. szeptember 17. – 1897. június 28.

L. 1819. október 3-án született a Hunyad vármegyei Nagyágon (Săcărâmb RO), Lönhárt Ignác bányász és Ocsinai Klára gyermekeként, egyszerű körülmények között. Amikor édesapja 1825-ben meghalt, Kovács Ferenc plébános felkarolta a tehetséges fiút és az elemi iskola után bejuttatta a kolozsvári piaristák tan- és nevelőintézetébe. L. itt végezte el a három grammatikai és a két humanista osztályt. 1837-ben felvételt nyert a gyulafehérvári szemináriumba, ahol kiváló eredménnyel fejezte be a két éves filozófiai szakot. Ezt követően Kovács Miklós püspök a bécsi *Pazmaneum*ba küldte. A teológiát 1840–1844 között Bécsben végezte. Irodalmi tevékenységet is folytatott: publikált a *Religio és Nevelés* című folyóiratban és az 1839-ben alapított bécsi Magyar Irodalmi Kör elnöki tisztét is betöltötte. Kovács püspök 1844. július 28-án szentelte pappá Kolozsváron, majd kinevezte püspöki udvarába irodai iktatónak. L. szabadidejét önművelésre és tudományos kutatásra fordította. Bardócz János paptársával magyarra fordította Augustin Gruber valláspedagógus (1823–1835 között salzburgi érsek) korszerű hittankönyvét, amely 1846-ban jelent meg a *Keresztény Hittan elemi vázlata* címen.

Mint püspöki iktató oroszlánrészt vállalt az 1848. évi státusgyűlés és egyházmegyei zsinat előkészítésében és lebonyolításában, ezzel felhívva magára a befolyásos körök figyelmét. Ugyanabban az évben Kovács püspök kinevezte a szeminárium lelkipásztorkodás- és erkölcstan tanárának és tanulmányi felügyelőnek, valamint székesegyházi szertartónak, azonban a véres forradalmi események miatt e feladatait nem láthatta el. A harcok után Kovács püspököt Kolozsvárra kísérte ideiglenes szállására. Kovács

utódja, Haynald is igénybe vette L. szolgálatait és püspöki irodaigazgatóvá tette meg. 1858-ban kanonoki kinevezést nyert. Amikor főpásztora betelepítette az irgalmas nővéreket, nevelőintézetük (zárda és iskola) igazgatását L-ra bízta. Haynald püspököt 1859-ben és 1862-ben Rómába kísérte, utóbb elnyerte a pápai prelátusi méltóságot. Római útja során szerzett néprajzi és történelmi megfigyeléseit megjelentette a Veszely Károly által szerkesztett *Gyulafehérvári füzetek* II. kötetében.

Haynald püspök Erdélyből való távozását követően L. 1864-ben a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa lett. Hivatalába Keserű Mózes olvasókanonok és erdélyi főkormányszéki előadó iktatta be. L. a plébánián megvalósította az egyházi autonómiára vonatkozó elképzeléseit. Ennek magja a laikusok bevonásával működő önkormányzat volt. Létszámban és feladatkörrel bővítette az egyháztanácsot és építőbizottságot állított fel. Felkarolta a helyi nevelés- és oktatásügyet, az esperesség tanfelügyelőjeként támogatta a tanárokat és a népnevelést. Fogarasy Mihály püspök méltányolta is tevékenységét, és az uralkodónál kieszközölte, hogy 1865-ben a Boldogságos Szűzről nevezett salamoni címzetes apáttá nevezze ki. Városi plébánosi működése alatt négy alkalommal Kolozsváron gyűlésezett a Katholikus Státus (1866, 1868, 1873, 1874), 1869-ben pedig püspöke ide hívta össze az egyházmegyei zsinatot, amelyen L. aktívan részt vett, és főpásztorát követve kiállt az egyházi autonómia mellett. Miután megválasztották a Státus igazgatótanácsának tagjává, több alkalommal képviselte az egyházmegyét a magyar kormánnyal szemben, többek között védte az egyházmegye alapítványait.

Miután Fogarasy püspök 1875-ben kieszközölte székesegyházi nagyprépositi kinevezését, L. Gyulafehérvárra költözött és a püspök általános helynökeként annak jobb keze lett minden ügyben. 1878-ban elnyerte a scardonai választott püspöki címet. Fogarasy 1880. május 1-én agyvérzést kapott, amelynek következtében munkaképtelenné vált. Orvosi igazolás alapján a székeskáptalan Haynald kalocsai érsekhez fordult azzal a kéréssel, hogy járjon közbe L. koadjutori és segédpüspöki kinevezése érdekében. A prímás jóváhagyásával Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter 1880 nyarán megküldte Haynald kérvényét a királynak, amelyet az formai okból visszautasított (lásd Fogarasy életrajzát). Az eljárásmód tisztázása után Haynald a Szentszéktől kérte egy koadjutor kinevezését Fogarasy mellé, utódlási joggal. Jacobini pronuncius Haynaldnak és a külügyminisz-

ternek adott válaszában nyomatékosan rámutatott arra, hogy Róma az uralkodói kinevezési jogot csak megüresedett egyházmegyék esetében ismeri el. A diplomáciai bonyodalmak elkerülésére L. 1881. április 5-én gratianopolisi címzetes püspöki és koadjutori kinevezést kapott, utódlási jog nélkül. Püspökké Haynald bíboros szentelte Kalocsán, 1881. június 5-én, jelmondata: „*Per crucem ad lucem*" volt. Hamarosan megkezdte püspöki funkciójának gyakorlását, megerőltető bérmakörútját szeptemberben fejezte be. Amikor Fogarasy püspök 1882. március 23-án elhunyt, ismét tisztázni kellett az utódlás kérdését. Az uralkodó 1882. március 30-án L-t nevezte ki erdélyi püspökké, amelyet Róma július 3-án erősített meg. Ünnepélyes székfoglalója 1882. szeptember 17-én volt.

L. főpásztorként hamarosan nagy népszerűségre tett szert, sőt, a többi felekezet képviselői is elismerték. Beszédeit – például 1883 Pünkösdjén a csíksomlyói búcsúban – gyakran lelkesen fogadták a hívek, azokat – ahogy pásztorleveleit is – úgy fogalmazta meg, hogy művelt és egyszerű emberek számára is érthetőek legyenek. Körútjai során mindig együttérzéssel fordult a gyerekekhez is. Ismerte a valós viszonyokat, igyekezett a plébániák, a papok és egyházi alkalmazottak gyakran nehéz szociális helyzetére segélyt találni. Jelentős összegeket fordított templomok, paplakok és tanár-, valamint kántorlakások építésére, üzemeltetésére. Ezek közül különös módon emelkedik ki a piskitelepi templom és plébánia alapítása. Piski (Simeria RO) az 1870-es évektől kezdve falvak konglomerátumából vasúti csomóponttá és gyárteleppé fejlődött, bevándorló munkásokkal és tisztviselőkkel népesült be. L. 1886-ban szentelte fel az ottani Szent István-templomot, később oda temették. L. törekedett a lelkipásztorok jövedelmét a kongruával javítani, és gondot fordított arra, hogy a pap- és a tanárképzésben a józan szociális szellemiséget közvetítsék. Nagy kihívást jelentett az erdélyi katolikus gimnáziumok fenntartása. Bár az 1883. évi középiskolai törvény elismerte a Katholikus Státus jogát iskolák fenntartására, az állam nem járult hozzá ezen iskolák működtetéséhez. L. hosszadalmas tárgyalások után végül elérte, hogy az 1890-es évektől kezdve – a protestáns iskolákhoz hasonlóan – a katolikus gimnáziumok is állami segélyhez jussanak. 1887-ben iskola építését engedélyezte annak a 750 péterfalvi (Petreşti RO) evangélikusnak is, akik tüntetőleg katolikus hitre tértek. L. támogatta az egyházi sajtót és számos erdélyi kulturális intézményt. Alapító tagja volt az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, fővédnöke és támogatója az Erdé-

lyi Római Katolikus Irodalmi Társulatnak, elnöke a Vöröskereszt Egylet gyulafehérvári választmányának, tiszteletbeli tagja a régió tudományos és történelmi egyesületeinek. Az egyházzal szemben kritikus, liberális gyulafehérvári sajtó ellensúlyozására támogatta az elődje által alapított *Egyházi és Iskolai Hetilap*ot. A magyar főrendiház tagjaként többször emelte fel a szavát az üléseken a keresztény értékek – főleg a házasság – védelmében.

L. súlyosbodó egészségi állapota miatt kevéssé volt aktív a magyar kultúrharc forrongó időszakában. 1894-ben az ezzel kapcsolatos főrendiházi szavazáson még részt vett, azonban ez volt az utolsó fellépése e fórumon. L. ugyanabban az évben szerény keretek között ünnepelte aranymiséjét, amelyhez a gyulafehérvári izraelita hitközség küldöttsége is gratulált. 1896-ban koadjutort kért Mailáth Gusztáv Károly komáromi plébános személyében, akinek évi 5000 forint összegű szerény fizetést irányozott elő. A harcias ultramontán beállítottságú Mailáth az ország egyik vezető ókonzervatív családjából származott. Szigorú egyházi körök és a Szentszék közvetlenül előtte már a rozsnyói püspökségbe is ajánlották, ott azonban a kormány Ivánkovics jelölt kinevezését vitte keresztül. Ahogy már L. esetében, úgy ekkor is politikai küzdelem kezdődött az utódlási jog miatt, ezúttal fordított előjellel. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter (1895–1903) 1897 elején az uralkodóhoz benyújtott kérvényében kikerülte az utódlási jog kérdését, amikor azonban Mailáth – a kritikus sajtóvisszhang szerint – ragaszkodott hozzá, a kormány a Szentszéken várható akadályokra hivatkozva ismét visszavonta a javaslatot. Miután az uralkodó személyes kívánságára elkészült egy precedenseket tartalmazó lista, Mailáth 1897. január 27-én elnyerte a koadjutori kinevezést utódlási joggal *(cum jure successionis)*. Róma március 26-án erősítette meg a kinevezést, Mailáth martyropolisi püspöki *(in partibus infidelium)* kinevezésével együtt. L. 1897. június 28-án, életének 78. évében halt meg. Először a székesegyházban temették el. 1898 végén holttestét az elhunyt kívánságának megfelelően legfontosabb plébániaalapításának helyszínére, Piskitelepre szállították, és az ottani temető általa építtetett mauzóleumába helyezték át.

• *Művei*: Körlevelek, h. é. n.; *Olasz úti jegyzetek* (Gyula-Fehérvári füzetek II) (szerk. Veszely Károly), Kolozsvárt 1862, 121–258; *Keresztény Hittan elemi vázlata, gyakorlati kalauz a*

kat. kisdedek oktatására, Gruber Ágoston után németből ford. (Bardócz Jánossal együtt), Kolozsvár 1846; *Főpásztori intelem*, Ezeréves Magyarország […], Budapest 1896, 134–138; *Az unitáriusok Erdélyben*, Bécs 1842, Kézirat, GyÉL Lönhárt hagyaték, VI/9. doboz; *Jegyzetek Erdélynek egyházi történetéből*, Bécs 1843, Kézirat, GyÉL (uo.). • *Források*: GyFL ÉL VI.9. Lönhart Ferenc püspök személyi hagyatéka. 1838–1886; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Welt-Blatt* 25. 1. 1887; *Pester Lloyd* 29. 7. 1894, 29. 6. 1897 (nekrológ), *Közművelődés* XX (1897) 27: 211. • *Irodalom*: Bilinszky Lajos–Prokupek Sámuel, *Lönhárt Ferenc erdélyi püspök élete*, Nagyszeben 1894; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Ferenczi, *Névtár*; Jakubinyi, *Archontológia*; Kóródy Péter, *Lönhart Ferenc (1819–1897)*, Uő (szerk.), Az alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet kilencedik Évkönyve, Nagyenyed 1897, 51–53; HC VII–IX; Kóródy Péter, *Lönhárt Ferenc*, Bíró–Boros, Erdélyi, 144–146; Marton, *Papnevelés*, 160–169; MKL VIII, 140–141; Pál István, *Lönhárt Ferenc erdélyi püspök úr ő nagyméltósága és a tanügy*, Tanügyi beszédek, Székelyudvarhely 1913, 98–103; Szinnyei, VIII, 9; Temesváry, *A hét erdélyi*, 37–38; Zlamál Ágost, *Lönhárt Ferenc. Emlékkönyv Lönhárt Ferenc erdélyi püspök aranymiséje alkalmából*, Kolozsvár 1895; *Lönhárt Ferenc új főpásztorunk életrajza*, Közművelődés 5 (1882) 16: 130–131.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 401–404.

Marton József

II.3.8. Mailáth Gusztáv Károly, székhelyi gróf [Majláth] (1864–1940)

Erdély, 1897. június 28. – 1938. május 28.

M. 1864. szeptember 24-én született a Baranya vármegyei Bakócán, az ország egyik vezető ókonzervatív családjába. Nagyapja, Mailáth György († 1861), Metternich és József nádor főherceg bizalmasa, 1848-ig a magyar országgyűlés főrendiházának elnöke volt. Édesapja, Mailáth György, az 1847/48-as országgyűlésen a Konzervatív Párt egyik szóvivője, aki kiegyezést keresett az udvarral, majd 1860-ban kincstartó és a helytartóság elnöke, 1865-ben udvari kancellár, 1867–1883 között szintén a főrendiház elnöke, valamint országbíró, 1882-től pedig a Kúria elnöke. 1883-ban rablógyilkosság áldozata lett. Édesanyja Stefanie Prandau-Hilleprand bárónő volt. M. elemi és középisko-

láit magántanulóként végezte. A gimnáziumot a pécsi ciszterci gimnáziumban kezdte, majd a budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Főgimnáziumban folytatta, ahol 1882-ben érettségizett. Ugyanabban az évben beiratkozott a strassburgi egyetemre, hogy apja példáját követve jogi pályára lépjen. Apja tragikus halála annyira megrendítette, hogy abbahagyta tanulmányait és Simor prímástól felvételét kérte az esztergomi klérusba. Simor a bécsi *Pazmaneum*ba küldte, ahol nagy hatással volt rá Lollok József rektor. 1885-ben fivéreivel együtt az uralkodótól grófi címet nyert. Betegeskedése miatt tanulmányait később fejezte be és szentelése is elhúzódott. Végül 1887. október 6-án szentelte pappá a prímás. M. ezt követően az esztergomi szeminárium tanulmányi felügyelője lett, ahol együtt dolgozott Prohászka Ottokár lelki igazgatóval.

M. 1893-ban lépett a nyilvánosság elé, amikor részt vett az első katolikus nagygyűlés szervezésében, amelynek Szabadka (Subotica SRB) adott otthont. A vitatott rendezvényről azonban az ország püspökei távol maradtak. 1895-ben komáromi helyettes plébános lett. Elődje, a harcias Molnár János azzal büszkélkedett, hogy 27-szer ítélték el vegyes felekezetű családok gyermekeinek „elkeresztelése" miatt. Emiatt később M-ot is perbe akarták fogni. M. Komáromban igen aktív volt, új iskolát építtetett, legényegyletet szervezett, megalapította a Szent Vince Egyesületet, ezzel olyan egyházi nevelő- és szociális tevékenységet indítva el, amelyet jelentős mértékben saját forrásaival is támogatott. Elkötelezett katolikus körök – beleértve a kultúrharcban aktívan közreműködő és a magyar kormány által nem kedvelt Antonio Agliardi bécsi nunciust (1893–1896) is – az 1895-ben elhunyt Schopper rozsnyói püspök megüresedett székében szerették volna látni M-ot. A budapesti kormány azonban keresztülvitte, hogy saját jelöltje, Ivánkovits osztálytanácsos pap kapja meg a pozíciót, akit 1896. november 22-én nevezett ki az uralkodó. A *Vaterland* katolikus konzervatív lap jelentése szerint Róma ahhoz a feltételhez kötötte beleegyezését, hogy M. Erdélyben koadjutori kinevezést kaphasson.

A betegsége miatt ágyhoz kötött Lönhárt erdélyi püspök 1896 végén valóban koadjutort kért M. személyében. Megszabta feladatkörét és számára szerény, 5000 forint összegű évjáradékot biztosított saját jövedelméből. Wlassics kultuszminiszter (1895–1903) ezt M. „kedvező anyagi helyzete" figyelembevételével elfogadhatónak tartotta, ezért – szem előtt tartva az egyházkormányzati szempontokat és a „nemzeti érdekeket" – Emilio Taliani

bécsi nunciussal (1896–1903) történő bizalmas egyeztetést követően 1897 elején M. uralkodó általi jelölését szorgalmazta. A miniszteri előterjesztés azonban nem említette az utódlási jogot, és amikor M. – a kritikus sajtóvisszhang szerint – ragaszkodott ehhez, a kormány egy minisztertanácsi határozattal visszavonta az előterjesztést, amelyet a Szentszék várható kifogásaival indokolt. Ferenc József azonban szintén ragaszkodott M. utódlási jogához, és összeállíttatta azon precedenseket, amelyek során a király utódlási joggal jelölte a Szentszék felé a koadjutorokat. Wlassics miniszter ekkor „szóbeli legfelsőbb utasításra" ismét M. koadjutori „kinevezését" kérte az uralkodótól utódlási joggal *(cum jure successionis)*, amelyre 1897. január 27-én került sor. Az eset márciusban arra késztette a Monarchia szentszéki követségét, hogy memorandumot nyújtson be az Államtitkárságnak, amely Bécs álláspontját ismertette és az eljárásmód *(modus procedendi)* rögzítését szorgalmazta. Róma ismételten visszautasította a császár koadjutorjelölési jogát, de figyelembe vette az „ajánlást" és M-t március 26-án martyropolisi püspökké és utódlási jogú erdélyi koadjutorrá nevezte ki. M-t Vaszary bíboros hercegprímás betegsége miatt Császka György kalocsai érsek szentelte püspökké 1897. május 1-én a budavári Mátyás-templomban, ünnepélyes keretek között. M. jelmondata „*In Corde Jesu salus*" volt. M. 1897. június 3-án érkezett Gyulafehérvárra. Lönhárt püspök néhány héttel később, június 28-án bekövetkezett halála után M. vette át az egyházmegye kormányzását. Szeptemberben a bécsi egyetem hittudományi kara teológiai díszdoktorrá avatta.

Mivel M. „harcos klerikus" hírében állt, Erdélyben hűvösen fogadták. A liberális erők szóvivői nem kímélték a támadásoktól és a sértésektől. Szívélyességével és bőkezűségével azonban fokozatosan kivívta a hívek és a nem katolikus körök tiszteletét. Híres nemesi család sarjaként M. gyakrabban szerepelt az újságokban, mint püspöktársai, például amikor egyházi ünnepeken ő celebrált családi vagy arisztokrata körökben, vagy részt vett a pápai udvar fogadásain (például 1905, 1911). M. országos szinten magára vonta a figyelmet, amikor 1900-ban arra tett javaslatot a hatóságoknak, hogy a hivatalos levelezésben felekezeti korlátozás nélkül használhassa a hagyományos „Erdély püspöke" címet, továbbá, amikor 1902-ben a katolikus autonómia kérdésében eltért a véleménye a püspöki karétól.

Adriányi Gábor M-ot Prohászka és Glattfelder mellett a magyar püspökök új, „apostoli" típusához sorolja, akik „a nép vallási megújulását" szolgálták. E típus kritériumainak tartja a kiemelkedő szociális és publicisztikai

tevékenységet, mindenekelőtt pedig azt, hogy nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a helyi egyházi viszonyokat az ultramontán katolicizmus eszméihez igazítsák. M. valóban ennek megfelelően tevékenykedett és a „spirituális megújulásban" látta sok társadalmi probléma megoldásának kulcsát. Működése során a fókuszt egyrészt a papok és egyházi tanárok ösztönzésére, másrészt az ifjúság nevelésére helyezte. Hivatalba lépése után pásztorlevelében lelkigyakorlatra hívta papjait, amelyet személyesen vezetett Gyulafehérváron. A későbbiekben rendszeresítette a lelkigyakorlatokat a papok és a tanárok részére. Megkezdte a plébániáik végiglátogatását, ami az egyházmegye nagy kiterjedése miatt több mint hét évig tartott. E látogatások valósággal népmisszió számba mentek, melyek során elbeszélgetett a hívekkel és a községi elöljárókkal, és sokakat meggyóntatott. Figyelmet szentelt a helyi papok és tanítók ügyeinek is. Megvizsgálta a templomot, az iskolát és a paplakot, valamint a tanító házát, lakását is. A látogatás megindította a következő évszázad rendszeres vizitációs és bérmakörútjait, valamint a népmissziókat. M., utóbbi megalapozására 1902-ben életre hívta az egyházmegyei papok misszióegyesületét. A tömegek lelkületére akart hatni, ezért rendszeresen részt vett a csíksomlyói búcsún, beszédével bátorította a zarándokokat, vezette a körmenetet.

M. legalább ekkora jelentőséget tulajdonított az ifjúság nevelésének, valamint az egyházi és állami iskoláknak. Figyelme kiterjedt a nép- és reáliskolákra, valamint a kolozsvári egyetemistákra is, akiket több alkalommal is meglátogatott, majd 1903-ban számukra megalapította a Szent Imre Egyletet. Az egyesület az egyetemi, ideológiai töltetű úgynevezett Kereszt-mozgalom és a keresztényszociális mozgalom közötti kapcsolatot biztosította. M. 1900 februárjában kaphatta az indíttatást az alapításra, amikor egyetlen főpásztorként vett részt a társaság egyik programadó gyűlésén. Magán- és püspöki jövedelméből támogatta a tanulóifjúsági munkát, könyvtáraikat, ifjúsági folyóirataikat, önképzőköreiket. Ösztöndíjakat adományozott és anyagilag segítette az iskolákat és az internátusokat. Ennek eredményeképp az erdélyi egyetemen és gimnáziumokban tartósan aktív katolikus diákélet folyt. Ez megnyilvánult többek között különféle pályázatokban, szabad előadásokban, irodalom- és énekversenyekben, segítőegyesületekben, közös kirándulásokban, és lehetővé tette diák- és tanári könyvtárak, gyűjtemények és múzeumok fenntartását. Mindezekről a gimnáziumi értesítőkben adtak tá-

jékoztatást. A szakiskolák növekvő jelentőségét jelzi, hogy 1903-ban ipari tanulók részére legényegyletet alapított Gyulafehérvár központtal. Ugyanabban az évben Prohászka Ottokárral és Kanter Károllyal megalapították a katolikus ifjúsági szervezeteket összefogó *Regnum Marianum*-egyesületet, amely először a fővárosban, később az egész országban működött. A szervezet kilenc ifjúsággal foglalkozó lelkipásztor 1899. évi budapesti összefogásából nőtte ki magát, majd az ifjúsági pasztoráció iránt elkötelezett fiatalabb papi generáció gyűjtőpontjává vált. M. szorgalmazta a *Regnum* kiadványainak *(Zászlónk*, *Kis pajtás)* terjesztését az egyházmegyében.

M. segítette az erdélyi katolikus társadalom egyetlen irodalmi szervezetét, az Erdélyi Római Katolikus Irodalmi Társulatot, amelynek ülésein rendszeresen részt vett és kiadványait anyagilag támogatta. Gondja volt a *Batthyaneum* könyvtárra is: benne kiállítótermet létesített a legértékesebb ősnyomtatványok és kódexek részére. 1904-ben a sajtó azt a hírt terjesztette, hogy M. az elődje, Fogarasy püspök által életre hívott és időközben mintegy kétmillió koronára nőtt alapítványt katolikus egyetem céljára akarja felhasználni.

M. kora azon kevés püspöke közé tartozott, akik elismerték a munkáskérdés társadalmi jelentőségét. Pásztorleveleiben és beszédeiben gyakran ejtett szót erről, azonban valójában nem tudott rá hatékony megoldást kínálni, ezért sürgette a munkásegyletek és a keresztény szövetkezetek országos szintű megszervezését. Ez – különösen a szociális szempontból gyújtópontnak számító területeken, például Csík megyében – magába foglalta a kereszténységszociális mozgalom támogatását. Az egyház által vitatott és hamarosan stagnáló mozgalom Erdélyben a háború előtt kerületi titkárságot és négy helyi tagozatot tartott fenn. A magyarországi keresztény szakszervezeti mozgalom 1911-től kezdve fellendülőben volt, és csoportjainak fele az erdélyi ipari központokba, Kolozsvárra és Brassóba tömörült.

M. elődeihez hasonlóan támogatta a népnyelvű istentiszteletet, amelynek Erdélyben nagy hagyománya volt. Ennek előmozdítása érdekében többször megfordult Rómában. A Szentszék jóváhagyásával kinyomtatta az ehhez szükséges kiadványokat a papok és a hívek részére *(Erdélyi preorátor*; *Erdélyi imádságos könyv)*. Utóbbi a keresztelés, a házasságkötés, a szentkenet, a temetés és a vesperás magyar nyelvű szövegeit és rituális útmutatásait, valamint különféle ájtatosságokat tartalmazott. A II. Vatikáni Zsinatot követő újításokig ezek adták a régió liturgikus életének alapját. M. minden nyil-

ános szereplése során kinyilvánította a Szentszék iránti feltétlen hűségét. Különösen X. Piust érezte magához közelinek, akinek különféle rendelkezéseit – például az egyházzenével, a gyermekek szentáldozásával, a gyakori áldozással, a modernizmus kérdéseivel, a hitoktatással stb. kapcsolatban – püspökségében fenntartás nélkül és gyorsan keresztülvitte. Ez érvényes volt a Rómából induló spirituális törekvésekre, a szentségimádásra vagy a Jézus Szíve-tiszteletre is. M. 1903-ban terjedelmes, 193 oldalas jelentést írt a zsinati kongregáció részére az akkor mintegy 330 000 katolikust számláló egyházmegye állapotáról. Munkájának csúcspontját és programszerű összegzését az 1913-ban Gyulafehérváron megtartott egyházmegyei zsinat jelentette. A zsinat célját három pontban jelölte meg: 1. a papság megszentelése, 2. a hívek lelki üdvének előmozdítása, 3. a pápa iránti hűségben való megerősödés. A zsinat több olyan határozatot hozott, amelyek meghatározóak voltak az egész évszázadra nézve és az egész egyházi egyesületi munkát a vallási megújulás szolgálatába állították. 1914 áprilisában a katolikus sajtóorgánumok is M. hamarosan várható kalocsai érseki kinevezését hirdették. M. a világháború alatt részt vett a hazafias és karitatív kezdeményezésekben, és az egyházmegyén kívüli tartózkodásai során (például Bozen, Grödig) magyar katonákat látogatott meg. Már 1915 novemberében, a *Pester Lloyd*ba írt cikkében az ország erősebb demokratizálódásával számolt, egyúttal hadikölcsönök jegyzését javasolta. 1917-ben, a katolikus szervezetek budapesti összgyűlésén, amelyen Csernoch hercegprímás és Giesswein Sándor prelátus is részt vettek, támogatta a pápa békekezdeményezését. Károly király 1918. július 22-én XV. Benedek pápától bíborosi méltóságot kért M. számára, eredménytelenül.

1918 őszén M-t román katonai erők kiutasították rezidenciájából és ideiglenesen Kolozsvárra, később Csíkszeredára internálták. Több hónapig akadályoztatva volt feladatai ellátásában (például bérmakörutak, levelezés). 1921. március 21-én M. Glattfelder csanádi püspökkel és Friedrich Teutsch evangélikus püspökkel együtt letette a hűségesküt I. Ferdinánd királynak a bukaresti trónteremben. A háború következményei és a békekötés drámaian megváltoztatták az egyházmegye politikai keretfeltételeit és többek között jelentős anyagi veszteségekhez vezettek. A magyar lakosság kisebbségi sorba került, ami szorosabb egységbe kapcsolta a jogfolytonosságot biztosító egyházak (római katolikus, református és unitárius) képviselőit. M. romló egészségi állapota ellenére támogatta ezt az ügyet, ami egyfajta „erdélyi ökumenéhez” vezetett. M. az erdélyi püspökség (1932-től gyulafehérvári

püspökség) római katolikus főpásztoraként ebben jelentős szerepet játszott. A román szenátusban sikeresen védte magát azon vád ellen, miszerint a magyar irredentákat támogatta volna.

M. a világháború után is jó kapcsolatban maradt a Szentszékkel. 1923-ban, a M. püspökké szentelésének 25 éves jubileuma alkalmából rendezett ünnepségen XI. Pius pápa kérésére Francesco Marmaggi nuncius is részt vett. A nuncius ebből az alkalomból felolvasta a pápa levelét és a Szentszék megbecsülését fejezte ki. Előző évben ugyanő a pápa képviseletében részt vett I. Ferdinánd román királlyá koronázásán Gyulafehérváron. M. 1933-ban a Bécsben megrendezett német katolikus nagygyűlésen a katolikus akció erdélyi terjedésével büszkélkedett, és méltatta a Románia és a Szentszék közötti megállapodás pozitív következményeit, mivel az lehetőséget biztosított laikusok bevonására a püspökség igazgatásába. Amikor M. ereje fogytán volt, 1936-ban koadjutort kért a pápától Vorbuchner Adolf apát személyében. 1937-ben Budapesten ünnepelte püspökségének 40. jubileumát. 1938. május 18-án teljesen lemondott hivataláról, és búcsúlevelet írt az egyházmegyének a budapesti Vöröskereszt Kórházból, ahol 1935 óta orvosi kezelés alatt állt. A Szentszék május 28-án elfogadta lemondását, egyúttal soteropolisi (Kis-Ázsia) címzetes érsekké nevezte ki. M. hosszas betegség után, 1940. március 18-án Budapesten hunyt el. Hivatali utódja, Márton Áron a *Regnum Marianum*-egyesület budapesti templomában temette el. Amikor a templomot 1951-ben lerombolták, M. földi maradványait titokban az Egyetemi templom sírboltjába helyezték át.

• *Művei*: Körlevelek; Egyházi beszédek (GyFL ÉL). • *Források*: GyFL ÉL VI.5/a. Majláth Gusztáv Károly püspök személyi hagyatéka. Levelezések (1. doboz) 1921–1935; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Schem. Strigonien. 1897*; *Schem. Transsilvanien. 1893*, *1898*, *1903*; Nekrológok, cikkek: Az Apostol (1938); Erdélyi Tudósító 17 (1934) 5: 145–146; Erdélyi Tudósító 19 (1936) 5: 184–187; Erdélyi Tudósító 20 (1941) 3: 23–24; Erdélyi Tudósító 21 (1942) 3: 39–40; Hitel 1 (1940) 68–71; Zsilvölgyi Kath. Tudósító (1922); Magyar nép (1922); Ellenzék 41 (1922) 205: 5; Ellenzék 43 (1922) 98: 5; Ellenzék 43 (1922) 180: 3; Hirnök 24 (1927) 9: 201–202, Hirnök 34 (1937) 5: 129–134; *Pester Lloyd* 30. 5. 1900, 19. 1. 1902, 3. 11. 1915; *Volksblatt für Stadt und Land* 2. 9. 1904; *Grazer Tagblatt* 24. 9. 1917; *Reichspost* 8. 4. 1914, 22. 1. 1919, 9. 2. 1921, 10. 5. 1922, 21. 3. 1923; *Salzburger Chronik* 12. 9. 1933. • *Irodalom*: Adriányi, *Fünfzig Jahre*; Balanyi György, *Mailáth Gusztáv Károly*, Bangha Béla (szerk.), Katolikus Lexikon II, Budapest 1931, 256; Bíró Vencel, *Székhelyi Gr. Mailáth G. Károly*, Cluj–Kolozsvár 1940; Bíró Vencel, *Gr. Mailáth G. K. püspök a román*

szenátusban, Kolozsvár 1942; Bíró–Boros, *Erdélyi*, 186–191; Boga Alajos, *Emlékezés Majláth püspökre*, A Hirnök, 1940. 12. 12., 1–14; Endes Miklós, *Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története*, Budapest 1935; Erőss Alfréd, *Mailáth püspök lelki arca*, Arad 1940; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Ferenczi, *Névtár*; Gergely, *Christlichsoziale Bewegung*; HC VII–IX; Hermann, *A katolikus egyház*; Heszke Béla, *A kisebbségi katolikus egyház*, Fritz László–Sulyok István (szerk.), Erdélyi Magyar Évkönyv II, Brassó 1937, 59–63; Inczédy-Joksman Ödön, *Majláth Gusztáv Károly negyedszázados püspöki működése*, Erdélyi katholicizmus, 545–554; Jakubinyi, *Archontológia*; Jandik József, *Megemlékezés gr. Mailáth G. K. érsekről*, Székesfehérvár 1940; Karácsonyi János, *Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök származása*, Cluj–Kolozsvár 1925; Kovács, *Kaiser und König Karl*; Léstyán Ferenc, *A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között*, Kolozsvár 2000; Marton, *Papnevelés*; Salacz Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; Szinnyei, III, 595–601; Temesváry, *A hét erdélyi*; Viczián János, *Majláth Gusztáv Károly*, MKL III, 531–533.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 404–410.

Marton József

II.4.
NAGYVÁRADI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS MAGNO-VARADINENSIS

II.4.0. A NAGYVÁRADI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

Korábban a bihari püspökséget többnyire az utolsó Szent István-i püspökségnek tekintették, ami mintegy záróköve lett a püspökségi szervezet kialakításának, és székhelyét 1091-ben (más források szerint már 1077-ben) I. (Szent) László király helyezte át a védhetőbb Váradra, mivel a kunok Bihar várát feldúlták. Az újabb szakirodalmi elemzések azonban módosították a püspökség korai történetét: a bihari püspökség létezése nem mutatható ki az 1040-es évek előtt, így – bár konszenzus egyelőre nincs – I. Andrást egyre gyakrabban tekintik a püspökség lehetséges alapítójának. Egy 1111-es oklevélben és III. Béla jövedelem-összeírásában 1185-ben még bihari püspököt említenek váradi székhellyel.

A székhely, Várad (a 17. század óta a forrásokban Nagyvárad) a Sebes-Körös partján fekszik, neve a régi magyar *várad* (= kis vár) főnévből ered. Szent László a városban monostort és székesegyházat alapított. A székesegyház a király halálakor (1095) valószínűleg még nem volt készen, de földi maradványait itt temették el. Sírja a Szent László-kultusz erősödésével az ország egyik legjelentősebb búcsújáró helyévé vált. (A legenda szerint a holttestet szállító kocsi magától gördült a városba, azonban ez csak az első volt a székesegyháznak a 12–15. században hírnevet és tekintélyt hozó csodák közül. László király sírjánál a feljegyzések szerint több zarándok is meggyógyult. Szentté avatásakor, 1192-ben felnyitották, majd átépítették a sírt, a fejet pedig leválasztották a testről. A koponya egy 15. században készült ereklyetartóban, hermában ma a győri székesegyházban látható.) A mai is-

mereteink szerint a székesegyházban temették el átmenetileg II. András királyt és hosszabb időre Luxemburgi Zsigmond királyt is (1411-től római királyt, 1433-tól császárt) feleségével, az ugyancsak magyar uralkodóval, Anjou Máriával együtt. Az egyházmegye védőszentje a Boldogságos Szűz Mária.

A püspökség területe és népessége

Az egyházmegye területe kezdetben a hatalmas kiterjedésű Bihar vármegyére, idővel a szomszédos Békés, illetve Zaránd és Kolozs vármegye egyes részeire is kiterjedt. Az Alföld és Erdély találkozásánál kiépülő püspökség a térségnek nemcsak vallási, szellemi centruma lett, hanem meghatározó gazdasági és politikai szerepet is kapott. Virágkorát a középkorban élte, szerepét és jelentőségét csak a török háborúk és a reformáció rendítette meg. Területe három – hódoltsági, Erdélyhez, illetve a Partiumhoz tartozó – részre szakadt. 1556 után a püspökség már csak névlegesen működött, birtokait az erdélyi fejedelmi kincstár foglalta le, a plébániák hívek és papok nélkül maradtak.

Nagyvárad török alóli felszabadulása 1692-ben egyúttal a püspökség újkori történetének kezdete: helyreállították a váradi püspökséget és a barokk kor püspökei újjászervezték az egyházmegyét. A török hódoltság utáni restauráció elindítója Benkovics Ágoston (1681–1702) püspök, befejezője Patachich Ádám püspök (1762–1776) volt. A székeskáptalant, amelyet még Szent László alapított 1093–94-ben, Csáky Imre püspök (1702–1732) szervezte újjá tíz stallummal, ezt a számot Miklóssy Ferenc püspök (1803–1811) egy helytartótanácsi határozat nyomán 1807-ben 16-ra emelte. A gazdagon ellátott káptalan tagjainak felépítették a később elhíresült, a magyar irodalomban az egyházi jólét metaforájává vált „kanonoksort". Ismét megtelepedtek a szerzetesrendek, ferencesek, jezsuiták, pálosok, premontreiek, kapucinusok, irgalmasok, orsolyiták. Papnevelde (1741) és egyházi nyomda (1745) kezdte meg működését, illetve ekkor épült föl a monumentális székesegyház (1752–1780) és a püspöki palota (1762–1776) is. A püspökséghez tartoztak a Magyarország (tehát nem Erdély) területén élő román görögkatolikusok is, akiknek a 18. század elejétől önálló főesperesük, 1748-tól pedig rítusvikáriusuk volt, végül pedig 1776-ban Mária Terézia királynő Nagyvárad székhellyel püspökséget alapított számukra, amivel a leggazdagabb latin uradalom – a belényesi – teljes egészében átkerült az új gö-

rög főhatósághoz és a továbbiakban működésének szilárd anyagi hátterét jelentette.

A 18. századra az egyházmegye területe módosult a középkori állapotokhoz képest: elveszítette a Belső-Kalotaszeget (Bánffyhunyad környékét), viszont bekebelezte a korábban az erdélyi püspökséghez tartozó Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket. Azonban továbbra is Bihar és Békés vármegyék jelentették a szilárd bázist. A trianoni békeszerződés (1920) következtében a nagyváradi egyházmegye székhelye és a plébániák nagyobb része (53) kb. 80 ezer hívővel és 80 egyházmegyés pappal Romániához került, de a népesebb plébániák (32) mintegy 100 ezer hívővel, 90 egyházmegyés és 20 szerzetespappal Magyarországon maradtak.

A nagyváradi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%	ref.	%	ort.	%
1821	561437	46359	*8*	89253	*16*	47725	*9*	277879	*49*	96572	*17*
1843	760588	67931	*9*	125332	*16*	62291	*8*	351080	*46*	139447	*18*
1864	806444	80585	*10*	121221	*15*	73802	*9*	359206	*45*	152879	*19*
1891	971955	121657	*13*	145556	*15*	90921	*9*	392030	*40*	180632	*19*
1908	1157158	161293	*14*	165168	*14*	105439	*14*	453853	*39*	105439	*19*
1910 (orsz.)	18 M	9 M	*49*	2 M	*11*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	2,3 M	*13*

Források: 1821., 1843., 1864., 1891. és 1908. évi sematizmusok

A püspökség területének népessége 1821-től 1908-ig megduplázódott (+106%), amivel a felekezeti összetételben eltolódások következtek be. Az egyházmegye azon régiók közé tartozott, amelyekben a latin szertartású katolikusok egyértelműen kisebbségben voltak. A Rómával egyesült *(unitus)*, létszámukban megkétszereződött görög szertartású katolikusokkal együtt a 19. század első felében a népességnek csak egynegyedét tették ki, nélkülük csupán alig egytizedét. A népességnövekedésnek egyaránt voltak nyertesei és vesztesei. Ugyan 10%-kal (49-ről 39-re) csökkent, de így is meghatározó maradt a reformátusok aránya, az evangélikusok aránya lényegében stagnált, és végig 10% alatt maradt. Stabilan 33%-ot tett ki a keleti egyházi szegmens, mi-

közben a görögkatolikusok aránya 2%-kal csökkent, az ortodoxoké (görögkeletieké) pedig ugyanennyivel nőtt. Egyértelműen növekedett a latin szertartású katolikusok, valamint az izraelita vallásúak aránya (1821: 3639, 0,6%; 1843: 8308, 1%; 1864: 8514, 1%; 1891: 41015, 4% 1908, 52688: 5%). Ezzel együtt előbbi messze az országos átlag alatt maradt, utóbbi viszont elérte azt. Az eltolódások magyarázata – például hogy a migrációra vagy a családtervezés különböző módjaira vezethetők-e vissza, avagy netán az áttérések játszottak volna szerepet – a statisztikából természetszerűen nem derül ki. (Klieber, Bischofslexikon, 412.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A nagyváradi egyházmegye a középkorban hat főesperességből (székesegyházi, homorogi, szeghalmi, kalotai, békési, köleséri) állt. A 18. századra a főesperességek száma négyre csökkent (székesegyházi, békési, krasznai, közép-szolnoki). A 4 főesperesség és 11 esperesség 57 plébániára oszlott, ahol 57 plébános és 18 kisegítő lelkész szolgált.

A török hódoltság után, Benkovich Ágoston (1681–1702) püspök idejében az egyházmegyének mindössze két plébániája volt, 1732-ben 11, 1747-ben 25, 1776-ban 35, 1785-ben 43, 1813-ban 52, 1821-ben pedig 53. Néhány jelentősebb vidéki, falusi plébániától eltekintve – Bélfenyér (Belfir RO), Kárásztelek (Carastelec RO), Szentjobb (Sâniob RO), Székelyhíd (Săcueni RO) stb. – elsősorban a nagyobb községek, mezővárosok, központi helyek katolikus lakossága növekedett jelentős mértékben a 19. század elejéig (a bihari Nagyvárad, Belényes/Beiuş RO, Margitta/Marghita RO mellett a békési Békéscsaba, Békésszentandrás, Gyula, Endrőd valamint a szilágysági Szilágysomlyó/Şimleu Silvaniei RO). Miként Magyarország összes egyházmegyéjében, úgy a nagyváradiban sem tartott lépést a népesség számának emelkedésével az egyházi infrastruktúra kiépítése és az egyházi személyzet létszáma.

A plébániák mellett kiterjedt leányegyház-hálózatot is el kellett látni, 1821-ben 757, 1908-ban 1101 fília működött az egyházmegyében. Amint az a felekezeti megoszlást bemutató táblázatból is látható, az egyházmegye latin szertartású katolikusainak száma a 19. század végén 121 ezer fő volt. Ebből 52 ezer fő a bihari területen, 58 ezer fő Békés vármegyében és 11 ezer fő a krasznai és közép-szolnoki főesperesség területén élt. Ez a szám csekély mértékben nőtt az 1910-es évek végéig.

1821-ben az 53 latin rítusú templom mellett 218 görögkatolikus (1864-ben 259, 1908-ban 269), 300 görögkeleti (1864: 313, 1908: 244), 11 lutheránus (1864: 10, 1908: 28) és 216 református (1864: 231, 1908: 244) templom, valamint 12 zsinagóga (164: 24, 1908: 55) állt. A plébániák száma a millenniumi sematizmus összeállításakor (1896) 66, 1910-ben kereken 80 volt, és ezzel gyakorlatilag elérte újkori történetének maximumát. 1887-ben 59 lelkipásztori egységben kizárólag magyarul folyt a pasztorizáció, minden negyedikben magyarul és németül, illetve magyarul és szlovákul, egyben csak szlovákul. 1908-ig a csak magyarul lelkiszolgálatot végző plébániák száma 64-re emelkedett (kilenc nyelvileg vegyes).

1821-ben és 1864-ben az egyházmegyében ugyanannyi, mintegy 120 pap dolgozott, közülük egyharmadnyian a püspökség központjában. Későbbi kimutatások 129 lelkigondozást végző egyházmegyés papról és 100 szerzetesről (1887), illetve 164 egyházmegyés és 46 szerzetespapról, valamint további kilenc férfi szerzetesről és 251 apácáról (1911) tudnak. Ezzel Nagyvárad az országnak azon egyházmegyéihez tartozott, amelyek a század közepétől kezdve részt vettek a női kongregációk felvirágoztatásában. A női szerzetesrendi növekedés ellenére az egyházi személyzetnek a katolikus hívekhez való aránya visszaesett: amíg 1843-ban 10 ezer katolikusra 367 egyházi személy (pap, szerzetes, apáca) jutott, addig 1911 körül már csak 292. Az egyházi férfiakat illetően ez a csökkenés még erőteljesebb: amíg 1843-ban 10 ezer katolikusra kb. 345 pap jutott, addig 1911 körül már csak 136.

Az egyházmegye területe kezdetben az egri püspökség alá tartozott, de megalapításakor Szent László a kalocsai tartományhoz csatolta. Ekkortól a kalocsai érseki tartomány *suffraganeus*a volt egészen 1929-ig. A trianoni békeszerződés (1920) következményeként az egyházmegye kettészakadt. Egy része Magyarországon maradt, ez előbb az egyházmegye magyarországi helynöksége (1919–1924), utóbb apostoli kormányzósága (1924/1929–1941) volt. A helynökség élére 1919-től Széchenyi Miklós püspök Lindenberger János nagyváradi kanonokot, debreceni plébánost, majd 1921-től korábbi irodaigazgatóját és oldalkanonokját, Brém Lőrincet nevezte ki, gyulai székhellyel. Püspökének 1923-ban bekövetkezett halála után Brém lemondott a helynökségről, területet 1924-től ismét Lindenberger János irányítása alá helyzeték. A székeskáptalan egy részének ezalatt Budapesten volt a székhelye és az Egyetemi templomban végezte a káptalani istentiszteletet.

Az egyházmegye 1918 utáni sorsa

A szatmári és a nagyváradi egyházmegye Romániához került részét a román állammal 1929-ben kötött konkordátum nyomán 1930-ban összevonták és a bukaresti latin országos érsekség alá rendelték. A második bécsi döntést (1940) követően a Szentszék 1941. június 28-án helyreállította a két egyházmegye önállóságát, ettől kezdve 1948-ig közvetlenül a Szentszéknek voltak alárendelve. A nagyváradi egyházmegye élére nem neveztek ki püspököt, azt apostoli kormányzóként előbb Márton Áron erdélyi püspök, majd 1942 tavaszától Scheffler János szatmári püspök kormányozta. Az újabb vesztes háború után, 1948. április 9-től a Szentszék ismét egyesítette a két egyházmegyét. Ezt a román állam nem ismerte el, csak a korábbi erdélyi, ekkor gyulafehérvári püspökség maradhatott fenn a bukaresti érsekség részeként (Schefflert kényszerlakhelyre deportálták, majd bebörtönözték). 1982. október 18-án a két egyházmegyét egyházjogilag ismét különválasztották, amit 1983. május 31-én hajtottak végre. Jelenleg 60 plébániája és mintegy 64 ezer híve van a nagyváradi egyházmegyének.

Papnevelés

1692 után az egyházmegye számára a papokat a kassai *Kisdianum*ban nevelték. 1710-ben gróf Csáky Imre püspök (1702–1732) Nagyvárad Váradolaszi elnevezésű részében megalapította a szemináriumot, majd Patachich Ádám püspök munkájának köszönhetően a helyi egyházmegyei szeminárium fokozatosan átvette a *Kisdianum* helyét. A 18. század folyamán évente 10–12 klerikust tartott el a nagyváradi egyházmegye saját papneveldéjében. Az intézményhez gróf Csáky Miklós püspök (1737–1747) nyomdát is szervezett. II. József alatt a papnövendékek előbb Egerben tanultak, majd a pesti Központi Szemináriumban. 1790-ben ismét megnyílt a nagyváradi egyházmegyei papnevelő és -képző intézet, amely két részből állt: líceumból és szemináriumból. Előbbi élén egy főigazgató, egy dékántanár és még három pap és két világi tanár állt. A szemináriumi elöljáróságot pedig egy igazgató, egy aligazgató, egy spirituális és egy tanulmányi felügyelő alkotta. A teológus papnövendékek száma kezdetben 20 körül mozgott. Ennek mintegy felét a nagyváradi görögkatolikus püspökség növendékpapjai tették ki. A hallgatók és tanárok aránya 1867-ben 30:7, 1871-ben 33:10, 1876-ban 26:4, 1881-ben 35:5, 1910-ben 38:6. Az épület bővítésére Schlauch Lőrinc püspök (1824–1902)

alatt került sor. Az egyházmegye Magyarországon maradt részének papképzését 1930-tól a csanádi egyházmegyei szeminárium látta el Szegeden, míg a Romániához került egyházmegyékben 1948 augusztusáig működhettek a papnevelő intézetek (az új román kultusztörvény viszont csak a gyulafehérvárit engedélyezte). A főpásztorok a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)* 1817 és 1915 között összesen 12 fiatal papot küldtek teológiai továbbképzésre.

Amikor Miklóssy Ferenc püspök 1807-ben hattal megemelte a kanonoki stallumok számát, akkor azokat az irodalmi és tudományos pályán jeles egyházi (nemcsak nagyváradi, hanem más egyházmegyés) férfiakkal töltötték be. Nagyvárad ennek köszönhetően a katolikus tudományosság egyik legfontosabb helyszíne lett. Tudós főpapok sora élhetett a stallumok jövedelmeiből részben vagy teljes egészében a tudománynak.

1877-ben nevezték ki nagyváradi kanonokká Rómer Ferenc Flóris (1815–1889) bencés szerzetest, európai hírű archeológust, a Magyar Tudományos Akadémia tagját. Élete utolsó éveit Nagyváradon töltötte. 1878-ban Fraknói Vilmos (1843–1924) történetírót hívták meg az egyik kanonoki stallumra. Rómában 1892-ben magyar történeti intézetet, majd magyar művészházat alapított. A középkori, főleg a 15. és részben a 17. századi magyar történelem számos, elsősorban egyház- és diplomáciatörténeti témáját dolgozta fel. 1870-től az MTA tagja. Bunyitay Vince (1837–1915) is a történetírók első generációjának tagja, egyike a korszak legnagyobb egyháztörténészeinek. Kutatói munkáját szentjobbi plébánosként (1863–1875) kezdte, de már a nagyváradi püspökség könyvtárosaként írta meg élete fő művét: *A váradi püspökség történet*ét. Bunyitai és a nyomdokaiban járó Karácsonyi János (1858–1929) egyháztörténész is elnyerte az MTA-tagságot. Karácsonyit 1905-ben nevezte ki a király nagyváradi kanonoknak, ekkor ő lemondott budapesti egyetemi katedrájáról és visszatért Nagyváradra.

Az irodalmi stallumot elnyertek közül meg kell említeni még Bubics Zsigmond győri egyházmegyei papot, aki 1887-ben kassai püspök lett; Nogáll János címzetes püspököt, aki kanonoki jövedelméből létesítette a szegény fiatalok nevelésre az úgynevezett Nogáll Intézetet; Wolafka Nándor csanádi, Steiner Fülöp győri és Székely István váradi egyházmegyés papot, utóbbi a budapesti tudományegyetemen a bibliai tudományok professzora volt.

A nagyváradi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Miklóssy Ferenc (1739–1811)	-	1803. 10. 18.	64	1811. 06. 22. *Üresedés: 132 hó*	8	-
2. Vurum József (1763–1838)	Szf.	1822. 06. 27.	59	1827. 09. 17. *Üresedés: 2 hó*	5	Nyitra
3. Lajcsák Ferenc (1772–1843)	Rozsnyó	1827. 11. 18.	55	1842. 07. 26. *Üresedés: 10 hó*	15	-
4. Bémer László (1784–1862)	-	1843. 05. 28.	59	1850. 02. 08. *Üresedés: 17 hó*	7	-
5. Szaniszló Ferenc (1792–1869)	-	1851. 07. 20.	59	1868. 12. 21. *Üresedés: 6 hó*	17	-
6. Lipovniczky István (1814–1885)	-	1869. 06. 09.	55	1885. 08. 12. *Üresedés: 11 hó*	16	-
7. Ipolyi Arnold (1823–1886)	B.bánya	1886. 07. 11.	63	1886. 12. 02. *Üresedés: 9 hó*	1	-
8. Schlauch Lőrinc (1824–1902)	Szatmár	1887. 08. 24.	63	1902. 07. 10. *Üresedés: 15 hó*	15	-
9. Szmrecsányi Pál (1846–1908)	Szepes	1903. 10. 08.	57	1908. 08. 08. *Üresedés:34 hó*	5	-
10. Széchenyi Miklós (1868–1923)	Győr	1911. 05. 30.	43	1923. 12. 01.	13	-
			Átlag 58 év	*Üresedés átlaga: 26 hó*	*Átlag: 10 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)*, illetve Lajcsák Ferenc, Szaniszló Ferenc és Bémer László esetében lemondásuk dátuma.

A nagyváradi püspökség az egyik legjobban jövedelmező egyházmegye volt. Az üresedések közepes időtartam-átlaga Miklóssy Ferenc püspök halála (1811) után egy több mint tízéves szünet miatt torz, mivel a püspöki birtokok gazdag jövedelme szívesen látott bevételt jelentett a megszorult államkincstár számára. Az ezt követő üresedések átlagosan alig egy évet tettek ki. A hivatalviselés 10 éves átlagos időtartama országos viszonylatban alacsony, ami két, egészségügyi problémák miatt váratlanul megrövidült hivatalviselés következménye (Ipolyi alig egy évig, Szmrecsányi közel öt

évig volt püspök). A jó kondíciókkal bíró egyházmegye célpüspökségnek tekinthető: Nagyvárad ez idő szerinti tíz püspökéből hat korábban más helyen már szolgált, áthelyezésük a kormányzati megbecsülés jelének tekinthető. Egyedül Vurum József püspök az, akinek karrierje nem itt zárult, hanem egy szintén jól javadalmazott egyházmegye, Nyitra élére került. Az élete végéig itt szolgált hat püspök mellett hárman voltak olyanok, akik vagy lemondtak hivatalukról vagy eltávolították onnan: Lajcsák Ferenc és Szaniszló Ferenc betegség miatt önként távozott, Bémer Lászlót viszont az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban vállalt magatartása miatt letartóztatták és lemondatták püspöki méltóságáról. (Klieber, *Bischofslexikon*, 413.)

• *Források*: *Schem. hist. Varadinen. 1896; Univ. Schem. 1842*. • *Irodalom:* Balogh–Gergely, *Egyházak*; Barabás–Miklós–Bodó, *Erdélyi egyházaink*; Bunyitay Vince, *A váradi ősi székesegyház*, Nagyvárad 1880; Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–III*, Nagyvárad 1883–1884; *A váradi püspökség a száműzetés s az újraalapítás korában (1566–1780)* (Dr. Málnási Ödön kiegészítéseivel és jegyzeteivel), Debrecen 1935. Reprint kiadás, Nagyvárad 2000–2002; Bunyitay Vince, *A mai Nagyvárad megalapítása*, Budapest 1885; Bunyitay Vince, *Schlauch Lőrinc beszédei*, Budapest 1890–1898; Bunyitay Vince, *Nagyvárad városának története*, Nagyvárad 1907; Dóka Klára, *A nagyváradi latin és görög katolikus püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13 (2001) 3–4: 77–101; Emődi András, *A váradi egyházmegye 18. századi alumnusainak – papnövendékeinek és bölcsészhallgatóinak – névtára* (Miscellanea Historica Varadinensia I. Tanulmányok Nagyvárad újkori történetéből), Nagyvárad 2009; dr. Fleisz János (szerk.), *Nagyvárad tudós püspökei* (Partiumi Füzetek 25), Nagyvárad 2003; Fodor József, *A Nagyváradi Római Katolikus Püspökség*, Erdélyi egyházaink évszázadai (szerk. Barabás Zoltán–Miklós László–Bodó Barna) (Romániai Magyar Szó Zsebkönyvek), Bukarest 1992, 77–113; Fodor, *Történelmi sematizmus*; Fodor József, *A nagyváradi egyházmegye ideiglenes főpásztorai a XX. században*, Kolozsvár 2008; Gergely Jenő, *A váradi püspökség a magyar katolicizmus évszázadaiban (különös tekintettel a 19–20. századra)*, Nagyvárad tudós püspökei (szerk. Fleisz János) (Partiumi Füzetek 25), Nagyvárad 2003, 26–39; Glück Jenő, *A hajdani nagyváradi egyházmegye dokumentumai (1692–1846)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11 (1999) 1–2: 75–79; HC VII–IX; Jakubinyi, *Archontológia*; Koszta László, *A bihari püspökség alapítása*, *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban* (Tanulmányok Biharország történetéből 1), Nagyvárad 2014, 41–81; Molnár Antal, *A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*, Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez (METEM-könyvek 45), Budapest 2004, 81–102; Nagy Mihály Zoltán, *Megszakítottság és újrakezdés. Fejezetek a nagyváradi egyházmegye történelméből 1919–1924*, Tri-

anon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 153–166; *Nagyváradi schematismus 1995. A nagyváradi egyházmegye névtára Szent László király halála 900-ik jubileumi évében*, Nagyvárad 1996; Némethy Gyula, *A váradi egyházmegye*, Az erdélyi katholicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton 1925, 423–439; *Schem. hist. Varadinen. 1896*; Solymosi László, *Egy tévedés nyomában. Szent László király somogyvári temetésének legendája*, Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon I, (szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczik Albin), Budapest 2012, 151–171; *Univ. Schem. 1842*; Tóth Krisztina, *Fordulópont a nagyváradi káptalan magyarországi tagjainak életében (1929)*, Lymbus 2018, 575–591; Zsák J. Adolf, *A nagyváradi latin szertartás püspökségi szervezete és közigazgatása*, 1901.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 411–415.

Balogh Margit

II.4.1. Miklóssy Ferenc [Miklósy, Miklósi] (1739–1811)

Nagyvárad, 1803. október 18. – 1811. június 22.

Csákváron született 1739. április 16-án, nemesi családba, a Miklóssy család radványi ágából. Iskolai éveiről csak annyit tudunk, hogy 1758-ban az egri egyházmegye papnövendéke volt. 1762. szeptember 18-án szentelték pappá. Első lelkipásztori állomáshelye Gyöngyösön volt, ahol kápláni teendőket látott el, emellett az Almásy családnál volt nevelő. 1764-ben Ecséden, majd 1766-ban Nagykállón lett plébános, ahol egyben a szabolcsi esperesi kerület esperese is volt. 1769-ben püspöke miskolci plébánossá és borsodi esperessé nevezte ki. Miskolcon a plébánia épületének felújítása és a templom kőfallal történő körülvétele fűződik a nevéhez. 1770-től gróf Károly Mihály goriziai hercegérsek teljhatalmú megbízottja volt a tapolcai (ma Miskolctapolca) apátság kezelésében. Egyházi pályája következő lépcsőfokaként 1772-ben az egri székeskáptalan kanonokja, 1776-ban a papnevelő intézet igazgatója, majd 1777-ben székesegyházi főesperes és kanonok, 1780-ban nagyprépost lett. 1780. június 23-án Mária Terézia címzetes biduai püspökké nevezte ki. Ezt követően 1798. december 1-én Eszterházy püspök M-t az egri egyházmegye ügyhallgatójává és általános helynökévé tette. A püspök halála után az egri káptalan 1799. március 19-én káptalani helynökké választotta. 1801. július 20-án Ferenc király titiopolisi címzetes püspökké nevezte ki.

VII. Pius július 22-én prekonizálta. Püspökké szentelésére 1801. november 15-én, Nagyváradon került sor. A főszentelő a nagyváradi püspök, pókateleki Kondé Miklós volt. 1802-ben az egri káptalan követeként részt vett a pozsonyi országgyűlésen, ahová az egri káptalan azzal az utasítással küldte báró Fischer István őrkanonokkal, hogy beszéljék le az uralkodót az egyházmegye területének megosztásáról, vagy legalább azt próbálják meg elérni, hogy ne az országgyűlés, hanem a káptalan tárgyalja a kérdést. Csupán az utóbbit sikerült elérniük. Az országgyűlés megválasztotta M-t abba a bizottságba, amelynek feladata az Erdély és a szomszédos vármegyék közötti vitás ügyek eldöntése – mindenekelőtt a határok kiigazítása – volt. Ferenc király 1803. január 28-án nagyváradi püspöknek nevezte ki. A püspöki rezidencia és a gazdasági épületek ekkor felújításra szorultak, ezért M. kezdetben állítólag vonakodott elfogadni a kinevezést. A pápa június 20-án erősítette meg a döntést. Ünnepélyes beiktatására 1803. október 18-án került sor.

A következő években hangsúlyt fektetett mind a világi, mind az egyházi pályára készülő fiatalság nevelésére. Több iskola felépítéséhez járult hozzá anyagilag (például 1805-ben a szarvasi iskolaépülethez). 1806-ban új épületet emeltetett a szemináriumnak, amelynek az igazgatását 1803 óta Lajcsák Ferenc, M. hivatali utódja látta el. M. a tudomány és irodalom pártolására is gondot fordított. 1807-ben a nagyváradi káptalan 10 kanonoki stallumát hat irodalmi stallummal egészítette ki, amelyeket a tudományos és/vagy irodalmi téren kiemelkedő tevékenységet folytató papok nyerhettek el, nemcsak a nagyváradi, hanem más egyházmegyékből is. Mivel e tisztség birtokosai fel voltak mentve a rezideálás kötelessége alól, e jövedelmük gyakorlatilag élethosszig biztosította szellemi munkájuk anyagi feltételeit. A támogatottak többnyire Budapesten működtek (lásd az egyházmegyetörténeti bevezetőt). M. jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkezett, amelyet végrendeletében a következő püspökre hagyott. Szociális tevékenységéből kiemelkedő, hogy segélyezte a lelkipásztorokat, a tanítókat és a kántorokat. Az általa e célra létrehozott alap jövedelmét a püspöki körlevelek tanúsága szerint még az 1840-es évek közepén is hasznosították. M. rakta le a püspökség kegyurasága alatt álló hegyközcsatári (Cetariu RO) és tenkei (Tinca RO) templomok alapjait is. Végrendeletében jelentős összegeket hagyott a szemináriumra, valamint a rászoruló tanárokra és papokra (140 000–140 000 forintot), továbbá 50 000 forintot a királyra és közel 25 000 forintot szociális célokra (többek között a nagyváradi Salamon-árvaházra és két fiúotthonra).

M. az uralkodóház iránti hűségéről tett tanúbizonyságot, amikor 1809-ben a nemesi felkelés ügyében a környékre érkező József nádort fogadta és száz főből álló lovascsapatot ajánlott meg a franciák ellen. Ugyanebben az évben a királynétól hét rubinkővel és négy sor gyémánttal díszített mellkeresztet kapott, amelyet végrendeletileg a mindenkori püspöknek hagyományozott azzal a kikötéssel, hogy nem lehet elidegeníteni. E mellkeresztet Lipovniczky püspök († 1885) megőrzésre a káptalannak adta át. Az egykorú irodalom tanúsága szerint M-t támadások érték és – közelebbről nem ismert – rágalmak célpontja lett, melyek egyre inkább megkeserítették életét. 1811. június 22-én, több hónapos betegség után halt meg. Június 26-án temették el a nagyváradi székesegyház kriptájában.

• *Művei*: *Oratio, qua suam Celsitudinem Regiam Josephum Regni Hungariae Palatinum ad Vörösvár, limitaneam I. Cottus Pestiensis possessionem die 19-a Sept. 1795. salutavit*, Pest 1795. • *Források*: RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 163, 166; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 944. • *Irodalom*: Balogh Margit–Gergely Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*, Budapest 1993, 27; Fodor, *Történelmi sematizmus*, 16, 27; HC VII–IX; Koncz, *Egri*, 177–178; *Schem. hist. Varadinen.* 1896, 99; *Schem. Varadinen.* 1812, 29; Szőllőssy Károly, *Az eger-főmegyei papság irodalmi működése*, MS 2 (1888) 6: 777; Szőllősy Károly, *A Nagy-Várad egyházmegyei papság irodalmi működése*, MS 6 (1892) 2: 142; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 415–417.

Tóth Krisztina

II.4.2. Vurum József [Wurm] (1763–1838)

Székesfehérvár, 1816. november 24. – 1822. április 19.
Nagyvárad, 1822. június 27. – 1827. szeptember 17.
Nyitra, 1827. november 7. – 1838. május 2.

→ nyitrai egyházmegye I.4.3.

II.4.3. Lajcsák Ferenc (Laicsák, Leicsák) (1772–1843)

Rozsnyó, 1825. szeptember 4. – 1827. október 15.
Nagyvárad, 1827. november 18. – 1842. július 26.

A Hont vármegyei Selmecbányán (Banská Štiavnica SK) született 1772. december 19-én, feltehetően nemesi családba. Alsó és középfokú tanulmányait Selmecbányán, majd Egerben végezte, a filozófiát Pozsonyban hallgatta. Az esztergomi főegyházmegye papnövendékeként 1789-től Nagyszombatban teológiát tanult. Mivel a teológia elvégzése után korhiány miatt még nem volt szentelhető, ugyanott többek között elemi iskolai hitoktatási feladatokat látott el.

1795. december 28-án Fuchs Ferenc nyitrai püspök szentelte áldozópappá. Rövid ideig Léván (Levice SK) káplán, majd Batthyány József esztergomi érsek 1796-ban szentszéki jegyzővé tette meg Kondé Miklós belgrád–szendrői felszentelt püspök mellé, aki hamarosan felfigyelt L. tehetségére és szorgalmára. Miután Kondét a király 1800 augusztusában nagyváradi püspökké nevezte ki, L-ot is magával vitte új egyházmegyéjébe, ahol püspöki titkárrá és szentszéki jegyzővé tette meg. Kondé püspök halála évében, 1803-ban L. a püspöki szeminárium élére került, amelynek igazgatását 1814-ig látta el. Az 1804-es nagyváradi sematizmus szerint L. ezenfelül Bihar vármegye táblai ülnöke, 1805-től az alapítványi pénztárak kezelője lett. Az egyházi ranglétrán emelkedve 1807-ben kanonok és szentszéki ülnök, 1813-ban közép-szolnoki, 1816-tól krasznai, 1821-től békési, később székes-egyházi főesperes. 1824-ben a püspöki líceum igazgatója lett.

1825. február 18-án rozsnyói püspökké nevezte ki az uralkodó. A pápa június 27-én erősítette meg a döntést. Püspökké Vurum József püspök szentelte augusztus 21-én Nagyváradon. Ünnepélyes beiktatására szeptember 4-én került sor. Rozsnyói működéséről rövid hivatalviselése miatt kevés információval rendelkezünk. Ami bizonyos, hogy a helyi oktatás fejlesztését fontos feladatának tartotta; 5000 forintos alapítványt tett a rozsnyói iskola harmadik tanári katedrájának felállítására, valamint 3400 forintosat a rimaszombati (Rimanská Sobot SK) iskola javára. 1827. május 25-én az uralkodó nagyváradi püspökké nevezte ki. Ugyanezen év október 15-én XII. Leó pápa felmentette a rozsnyói egyházmegye kötelékéből és a nagyváradi egyházmegye élére helyezte át. Új székhelyére történő átutazása so-

rán a debreceni polgárság közbenjárására bőkezűen támogatta az ottani katolikus templom tornyának építését. Püspöki székét új székhelyére történő ünnepélyes bevonulása után két nappal, 1827. november 18-án foglalta el.

Új egyházmegyéjében is felkarolta az iskolák ügyét, amelyet elősegített, hogy az uralkodó a nagyváradi tankerület főigazgatójává és királyi tanácsnokká nevezte ki, e két feladatkört 1837-ig töltötte be. Több iskola felépítését, illetve alapítását támogatta, többek között Váradolasziban (később Érolaszi, Olosig RO), Érsemjénben (Şimian RO) és Érmihályfalván (Valea lui Mihai RO). Három jelentős alapítványt is tett árvák neveltetésére: kettő nevelőintézet formájában Váradolasziban nyílt meg, egy pedig Szilágysomlyón (Şimleu Silvaniei RO) működött. Az intézményekkel elsősorban a vegyes házasságokból származó árvák katolikus nevelését akarta biztosítani. A fiúnevelő intézet 1828-ban nyílt meg 12 növendékkel, akik mellé további hat árva érkezett a Némethy-alapítványtól. Ugyanabban az évben nyílt meg a környék első leánynevelő intézete. A püspök az intézetek számára megfelelő ingatlant is vásárolt. Végrendeletében kikötötte, hogy amennyiben hagyatékából a két intézetnek nem jutna 15–15 ezer forint, a fiúintézet házát adják el és az érte kapott összeget a leányintézet alapjához csatolják. A harmadik alapítvány feltehetően csak 1843-ban kezdett el működni. Ennek támogatásával az árvák a szilágysomlyói plébánosnál, illetve nevelőszülőknél nevelkedtek, akik a gyermekek taníttatására támogatást kaptak. Szociális intézkedései kiterjedtek a püspöki alkalmazottak özvegyeire és árváira, akik részére nyugdíjat biztosított, továbbá 1837-ben egy szegényház építtetésére. Nekrológok szerint az 1831. évi kolerajárvány idején jelentős összeget (20 ezer, más forrás szerint 50 ezer) forintot áldozott a rászorulókra, és az 1836 júniusában Nagyváradon leégett mintegy 200 ház újjáépítéséhez fával járult hozzá, amiért a király elismerését fejezte ki.

Lelkipásztori tekintetben L. működése kevéssé volt jelentős. 1831-ben egyházmegyéje kánoni vizitálásába kezdett, ami a kolerajárvány miatt már a következő évben megszakadt. A vizitáció folytatása a források alapján nem állapítható meg egyértelműen. Amikor L. 1835 tavaszán tartósan megbetegedett, Hám szatmári püspök vállalta át püspöki funkcióinak jelentős részét. A Szentszék a püspökség helyzetéről szóló 1836. január 7-i jelentésre adott 1838. márciusi válaszában felszólította, hogy különleges figyelmet szenteljen a vegyes házasságokra azokon a területeken, ahol a katolikusok kisebbségben vannak. Ennek és feltehetően a Clemens August Droste zu

Vischering kölni érsek és a porosz kormány között a vegyes házasságok körüli úgynevezett kölni vita hatására – amely a kölni érsek 1837. évi letartóztatásában csúcsosodott ki – L. 1839. március 15-én püspöki körlevelet és április 22-én ehhez tartozó instrukciót adott ki a vegyes házasságok ügyében, ezzel felbolygatva a magyar közéletet is. Az 1791. évi törvényekkel ellentétben L. csak abban az esetben engedélyezte az egyházmegye papjainak az aktív közreműködést a vegyes felekezetű párok esketésében, ha az akatolikus fél reverzálissal félreérthetetlen módon kötelezte magát a gyermekek katolikus nevelésére. Ellenkező esetben a házasságkötés hivatalosan csak passzív asszisztenciával történhetett. Az utasítást a konzervatív körök is visszautasították, és először csak Scitovszky rozsnyói püspök támogatta nyíltan; az érintett Bihar vármegyében heves ellenállást váltott ki. Bihar és más vármegyék az udvarhoz folyamodtak. Ennek következtében L. formális figyelmeztetést kapott, amely engedelmességre és az érvényes szabályozások betartására szólította fel. Az ügyben nyílt vita támadt különösen L. és a vegyes házasságban élő katolikus bihari táblai ülnök, Beöthy Ödön között. Utóbbi újraválasztása országgyűlési képviselővé vitatott körülmények között meghiúsult. Kettőjük nyílt levelei fordításban és nyomtatásban az országhatáron túl is a nyilvánosság elé kerültek. Ettől függetlenül L. házassági utasítása végül mintául szolgált a püspöki konferencia 1840. július 2-i, egész Magyarországra vonatkozó körleveléhez.

A különféle állami kitüntetéseket elnyert L-ot 1840 júniusában szélütés érte, aminek következtében egyik felére teljesen lebénult. Állapota nem javult, ezért felmentést kért hivatali kötelességei alól, amelyet XVI. Gergely pápa 1842. július 26-án adott meg számára. Az év végén a Szentszék által címzetes érsekké kinevezett L. a váradi kapucinusok kolostorába vonult vissza, ahol 1843. május 5-én elhunyt. A kapucinusok ottani sírboltjában temették el május 8-án.

• *Művei*: Alexander Koppy (kiad.), *Oratio, qua excellentissimo ac illustrissimo Domino Francisco Lajcsák… anno MDCCCXXXXIII die V. maji supremam diem obeunti virtutem aestimandi gratia parentavit*, Pest 1843. • *Források*: RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 163, 167; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 843, 849, 939; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1. 1. 1832, 13. 10. 1842; *Der Adler* 26. 5. 1843 (nekrológ). • *Irodalom*: Fazekas Csaba, *Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házassá-*

gokról (1839), Sárospataki füzetek 13 (2009) 1: 11–32; Gyenis Antal, *Korszerű magyar apostolok. Lajcsák Ferenc (1772–1843) nagyváradi püspök*, Egyházi Lapok 65 (1942) 136–137; HC VII–IX; Horváth, *Fünfundzwanzig Jahre*, 490; Lopussny Ágost Gyula, *A Szent József-intézet múltja és jelene. Visszaállításának százados fordulója emlékéül*, Nagyvárad 1895, 137–165; Johann Mailáth, *Die Religionswirren in Ungarn*, I, Regensburg 1845, 106–112; Roskoványi Ágoston, *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes*, II, Pécs 1842, 655–663; *Schem. Rosnavien.* 1901, 18; *Schem. Varadinen.* 1802–1825; *Schem. hist. Varadinen. 1896*, 100; Vanyó Tihamér, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona Országainak Egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma 1993, 291–305; *Eugen von Beöthy und der Bischof von Großwardein*, Altona 1840; *Laicsák Ferencz nagyváradi püspök életrajza*, A pesti növendék-papság Magyar Iskolájának Munkálatai 15, Pest 1848, 240–270.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 417–419.

Tóth Krisztina

II.4.4. Bémer László, bezdédi és kisbákai báró (1784–1862)

Nagyvárad, 1843. május 28. – 1850. február 8.

A források többsége szerint 1784. április 8-án, más adatok szerint 1788-ban született Kisbákán (Szabolcsbáka), nemesi családba. Apja báró Bémer Antal, anyja báró Dőry Krisztina voltak. Anyai ágon a család nemesi eredete 1360-ig nyúlik vissza, a bárói rangot a család egyes képviselői a 18. század közepén nyerték el. Kempelen Béla szerint B. apja, Antal 1809-ben indigenátust nyert, amelyet a magyar országgyűlés cikkelyezett be. Középfokú tanulmányait Egerben, majd Ungváron végezte jeles eredménnyel. 1804-ben a szatmári egyházmegye kötelékébe lépett, a filozófiát a szatmári püspöki líceumban, a teológiát a pesti Központi Szemináriumban hallgatta. 1807-ben, amikor báró Fischer István szatmári püspököt egri érsekké nevezték ki, a tehetséges fiatal papjelöltet magával vitte új székhelyére, ahol 1811. április 13-án pappá szentelte. Ezt követően néhány hónapig Gyöngyösön volt káplán.

Gyöngyösi káplánként kitűnt egyházi szónoklataival, ami lehetővé tette, hogy magasabbra lépjen az egyházi ranglétrán. Kunszentmárton város elöljárói kegyúri minőségükben 1812. szeptember 7-én plébánossá választot-

ták a mindössze 28 éves B-t, aki emellett a kunsági kerületi és helyi iskolák igazgatója és felügyelője, valamint a Csongrád vármegyei tábla ülnöke lett. Itteni működéséhez kötődik a kunszentmártoni második káplánság megszervezése (1813). 1813. november 7-én B. szentelte fel az új városházát, és a franciákon aratott győzelem emlékére *Te Deum*-os misét celebrált. 1815 őszétől kezdve arra törekedett, hogy előkelő városi plébánosi állását a jóval keletebbre található Fényeslitke plébánosi állására cserélje, mivel onnan családi birtokrészét közelebbről tudná adminisztrálni. A tanács és az érsek beleegyezése után 1816 júniusában megvalósult a csere, ezzel egyidőben a kisvárdai kerület esperese és több vármegyei tábla ülnöke lett. 1828-ban bátmonostori apát, 1830-ban egri kanonok lett. 1830-tól kanonokként a Foglár Intézet prefektusi tisztségét is ellátta. 1833-ban a káptalan második követeként részt vett az országgyűlésen. Itt Buzsán Hermann horvátországi követ mellett szólalt fel, aki ellenezte azt a felterjesztést, hogy a feliratok, a leiratok és a törvények nyelve kötelezően a magyar legyen. B. azt kérte, hogy a horvátokkal szemben a nyelvkényszert ne alkalmazzák. B. 1840-ben is részt vett az országgyűlésen. Időközben 1837-ben egervári prépost és a Hétszemélyes Tábla ülnöke, majd 1838-ban dulcinói választott püspök lett.

Az uralkodó 1843. február 9-én nagyváradi püspökké nevezte ki. A pápa az április 3-án tartott titkos konzisztóriumban prekonizálta. Szentelésére 1843. május 14-én a veszprémi székesegyházban került sor. A fő felszentelő a veszprémi püspök, Zichy Domonkos volt, a társszentelők báró Barkóczy László székesfehérvári és Deáky Zsigmond caesaropoli címzetes püspökök voltak. Installációjára május 28-án került sor. Egyik első püspöki tényked-eseként konzisztóriumot tartott, amelyen az egyházmegye ügyeiről tanácskoztak. Ennek eredményeként már az első hónapokban rendelkezéseket hozott a plébánosi kinevezésekről, az új állomáshely elfoglalásáról és a javadalmak cseréjének módjáról, továbbá az esperesi, alesperesi, titkári hivatalokról. 1845-ben meghatározta a Lajcsák-féle árvaház prefektusának kötelességeit. B. egyik fő törekvése a katolikus könyvkiadás és sajtó támogatása volt, püspöki körleveleiben több felhívást találunk e tárgyban. 1848 májusában például aláírási íveket köröztetett a Jó és olcsó könyvtársulat javára.

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc B. életének jelentős fordulópontja volt, mivel egyértelműen a végül alul maradt erőkhöz csatlakozott, akik beható változásokra és az országnak a Habsburg-háztól való függetlenségére törekedtek. Az egyházmegyei zsinatok tartását szorgalmazó

Scitovszky pécsi püspök javaslatát 1848 májusában elvetette azzal az indoklással, hogy fontosabbnak tartja az egyház érdekeinek védelmét a pesti minisztériumban. Az úrbéri szolgáltatások eltörlése kapcsán szorgalmazta, hogy az egyházi birtokosok is élvezhessék azt a kártérítést, amelyet a világiak részére az 1848. évi IX. törvénycikk biztosít. B-t 1849. december 24-én letartóztatták és Pestre vitték. Az 1850. évi haditörvényszék vádpontjai szerint 1849 márciusában részt vett a forradalmi kormány országgyűlésének egyes ülésein, áprilisban egyházmegyéjében kihirdette a Habsburg-ház trónfosztását kimondó határozatot, és Kossuthhoz a nyilatkozatot elismerő hódolati feliratot intézett. Ezenfelül a híveket és a papságot ellenállásra és kitartásra buzdította a Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter által elrendelt ima révén. A vád fő tanúja a békésszentandrási Adeodat Bovrik pap volt, aki elkötelezetten teljesített tábori kápláni szolgálatot a szabadságharc alatt, és ennek kapcsán B. körleveleivel igazolta magát. B. ellen azt is felhozták, hogy rendelkezésre bocsátotta a Nagyvárad és Szentmárton közötti vadaskertet lőszergyártás céljára. B. később a budai ferences kolostorba került egyfajta házifogságba. Viale-Prelà nuncius szorgalmazta, hogy B-t lemondatása fejében bocsássák szabadon. Bár Scitovszky prímás már ennek megfelelően megállapodott Haynau tábornokkal, B-t 1850. február 8-án lemondatták püspöki tisztségéről és minden vagyonától megfosztották, majd a hadbíróság március 4-én kötél általi halálra ítélte, amelyet nem sokkal később 20 év várfogságra mérsékelt. Ahogy a többi elítélt püspök és pap (mint például Rudnyánszky besztercebányai és Lemény gyulafehérvár-fogarasi püspökök) esetében, úgy B. ügyében is szívós háttérküzdelem kezdődött az egyházi és az állami hatóságok között az illetékesség miatt. A nuncius a politikától függetlenül sem volt jó véleménnyel B-ről: 1849 májusában úgy vélte, B. „gyenge ember, akiben nem lehet megbízni" (*„uomo debole e da farsene poco conto"*). A nuncius szerint B. kezdettől fogva jobban törődött a püspöki jövedelmekkel, mint a püspöki kötelezettségekkel, és ennek megfelelően a hívek kevéssé tisztelik. Mégis, általános egyházi szempontok miatt a nuncius és sürgetésére Scitovszky hercegprímás is kitartóan kiálltak B-ért.

A Szentszék a tárgyalások során még 1850 áprilisában elfogadta a kényszer szülte püspöki lemondásokat, ugyanakkor engedményeket szerzett az érintettek részére. Az uralkodó kegyelemben részesítette B-t, aki nem térhetett vissza a nagyváradi egyházmegyébe. Ausztriában, először a bécsi, majd a

Maria Enzersdorf-i ferences kolostorban, később hosszú ideig Dél-Tirolban, a neustifti kolostorban élt. A szabadelvű sajtó állítása szerint itt szűkös ellátásban részesült; az egyházközeli *Das Vaterland* egyik tudósítójának válasza szerint azonban B. külön lakosztályt, szolgát és tetszés szerinti ellátást kapott. Az egyre inkább ellátásra szoruló B. pénzét a prépost kezelte, és a kolostor elhagyásakor a megmaradt jelentős összeget kiszolgáltatta neki. B. 1859-ben térhetett haza Magyarországra. Szaniszló Ferenc nagyváradi püspök több alkalommal jelentős összeggel segítette. Anyagi problémáit jelezték a hivatalos bécsi lapban 1858 első heteiben közzétett közlemények is. Élete utolsó éveit Sátoraljaújhelyen, majd Ungváron töltötte, ahol házat vásárolt. A beköltözés után néhány nappal azonban egy rövid betegség következtében, 77 évesen, 1862. november 4-én elhunyt. 7-én ideiglenesen az ottani római katolikus templom sírboltjába temették. Néhány héttel később Szaniszló püspök a holttestet Nagyváradra szállíttatta, majd december 15-én a székesegyház sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

15 évvel B. halála után az Osztrák-Magyar Államvasút inspektora, B. Reiner († 1890), aki emellett szabadelvű sajtóorgánumok tárcaírója is volt, anekdotaszerű visszaemlékezéseket közölt az egykori püspökről. Eszerint B. egyházkormányzása idején a rendelkezésére álló jelentős anyagi forrásokat a kérelmezők seregének válogatás nélküli támogatására és kártyaszenvedélyére fordította. Bécsi száműzetése idején a kor híres sebésze, Franz Schuh († 1865) előadásait hallgatta, melynek során többször találkozott az orvostudomány iránt ugyancsak érdeklődő egykori veszprémi püspökkel, Zichyvel, ám tüntetően nem vettek tudomást egymásról.

• *Művei*: *Lelki vezér, vagy is: igaz ájtatosságra és erényre buzdító különféle gyakorlatok, elmélkedések, és imádságok*, 1–2, Bécs 1851–53. • *Források*: RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 168; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 943; *Wiener Zeitung* 26. 1. 1858; *Das Vaterland* 6. 1. 1861; *Die Presse* 9. 11. 1862; *Neue Freie Presse* 30. 10. 1887; *Schem. Agrien. 1814–1843*; *Schem. hist. Varadinen. 1896*, 100–101. • *Irodalom*: Barna Gábor et al. (szerk.), *„…Körös vizinek napkeleti partján…" Kunszentmárton, a mezőváros*, Kunszentmárton 2008, 143, 269; Dósa János–Szabó Elek, *Kunszentmárton története*, Kunszentmárton 1933–1934, 139–141; Fodor József, *Báró Bémer László nagyváradi megyés püspök (1843–1849–1862)*, Nagyvárad tudós püspökei, 63–66; HC VII–IX; Józsa László, *Báró Bémer László, a szabadsághős váradi püspök*, Honismeret 15 (1987) 4: 20–21; Józsa László, *Kunszentmárton utcanevei*, Kunszentmárton 1990, 63–65; Lukács, *Vatican*; Sarnyai Máté Csaba, *Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez*,

Fiatal egyháztörténészek írásai (szerk. Fazekas Csaba), Miskolc 1999, 114–118; TERNYÁK CSABA, *Bémer László egri kötődései*, Nagyvárad tudós püspökei, 25–30.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 419–423.

TÓTH KRISZTINA

II.4.5. SZANISZLÓ FERENC, TORDAI [SZANISLÓ] (1792–1869)

Nagyvárad, 1851. július 20. – 1868. december 21.

1792. augusztus 2-án született Szombathelyen Szaniszló Márton ötvös és Ferber Erzsébet fiaként. Apai ágról a család nemesi eredetű (Gombos néven), először a 17. század végén Tordán (Turda RO) említik, ekkor még az unitárius valláshoz tartozóként. Sz. nagyapja, Szaniszló István Bécsben tanulta ki az ötvös mesterséget, majd miután 1731-ben katolizált, ugyanabban az évben Szombathelyre települt. Sz. az elemi iskolát, a gimnáziumot és a líceumot is Szombathelyen végezte kiváló tanulmányi eredménnyel. 1809-ben Somogy Lipót Márton püspök felvette a szombathelyi egyházmegye kötelékébe és a pesti Központi Szemináriumba küldte. Itt a pesti egyetemen folytatta teológiai tanulmányait. 1813-ban a bécsi *Pazmaneum*ba került, ahol 1815-ben teológiai doktori oklevelet szerzett. Hazatérve Somogy püspök 1815. december 17-én pappá szentelte, s még ugyanebben az évben a szombathelyi szeminárium tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki. 1816-ban a bécsi *Augustineum (Frintaneum)* tagja lett. Az intézet első növendékei közé tartozott. Joseph Pletzer tanulmányi igazgató kezdetben zárkózottnak tartotta Sz-t (aki „kicsit magasan hordja az orrát"), melyet magas fokú előképzettségére vezetett vissza; a későbbi években az intézmény vezetői pozitívan értékelték szorgalmát és lelki életét. Sz. bécsi tartózkodását elsősorban az ihlet, avagy sugallat témakörében írt értekezésének szentelte, ezen felül fejlesztette francia nyelvtudását, hogy majd a püspöki irodában szükség esetén hasznát vehesse. 1817-ben engedélyt kapott arra, hogy a Magyar Udvari Kancellárián végezzen gyakorlatot. Itt talált egy tisztviselőt, akitől magánúton magyar jogot tanult. Jó kapcsolatot épített ki Alagovich Sándor (Aleksandar Alagović) rosoni választott püspökkel (1809–1829), a későbbi zágrábi püspökkel (1829–1837) is,

akinél többször is vendégeskedett. Sz. bécsi tartózkodását a *Frintaneum*ban kétszer egy évre meghosszabbította újabb továbbképzés céljából.

1818 augusztusában, Szent István ünnepén a bécsi kapucinus templomban a „keresztény hazaszeretetről" a Magyar Udvari Kancellária felkérésére tartott prédikációja tetszést aratott a hívek körében és nyomtatásban is megjelent. Egy bécsi tanácsos azonban felvilágosult eszméket, túlzott nacionalizmust és a Szent Szövetség elleni irányultságot vélt felfedezni a beszédben, ezért rendőrségi kivizsgálást indítványozott. Az udvari kancellária kérelmezte ugyan a császárnál, hogy Sz. a jövőben részt vehessen az üléseken, erre azonban nem kapott engedélyt, majd 1819 húsvétján jó bizonyítvánnyal elbocsátották a kancellária kötelékéből. Szombathelyre visszatérve 1819–1820-ban püspöki szertartó, majd 1830-ig a püspöki líceumban az egyháztörténet és az egyházjog tanára volt. Az 1822. évi sematizmus szerint ezen felül szentszéki ülnök és a püspöki bíróságon kötelékvédő, az 1828. évi szerint zsinati vizsgáló.

Ahogy az a frintaneisták esetében szokásos volt, I. Ferenc 1823-tól egészen 1829-ig minden évben jelentést kért Somogy püspöktől Sz. működéséről, többek között arról, hogy milyen hivatalokat töltött be és feladatait hogyan végezte el. Utóbbi Sz-t mindvégig dolgosnak és kötelességtudónak jellemezte. Valószínűleg ennek köszönhette Sz., hogy 1830-ban a pesti egyetem rendes hittanárává és hitszónokává nevezték ki. 1832-ben négykötetes hittankönyvet adott ki, amelynek magyar nyelvű fordítása 1839-ben a felsőfokú iskolák tankönyve lett. 1834-ben a vasvár–szombathelyi székeskáptalan tiszteletbeli kanonokja, 1836-ban pedig a nagyváradi káptalan kanonokja lett, az irodalmi stallumok egyikét kapta. 1839-ben az uralkodó cholti apáttá nevezte ki és még ugyanebben az évben a pesti Központi Szeminárium rektora lett. Itt különös figyelmet fordított a növendékek lelki életének kibontakoztatására; a lelkigyakorlatokat minden alkalommal személyesen vezette. A katolikus sajtó létesítésében és terjesztésében tevékenyen részt vett, három újságnak alapító tagja és szerkesztője volt: 1841–1842 között az elsősorban a papságot megszólító *Fasciculi Ecclesiastico-Literarii* című folyóiratnak, 1841–1843-ig pedig a *Religio és Nevelés* című hetilapnak és melléklapjának, az *Egyházi Tudósítások*nak. 1844-ben a Helytartótanácsban az egyházi ügyek előadója lett, s az uralkodó választott püspökké nevezte ki. 1848-ban a budai, majd a Bécs melletti Maria Enzensdorf-i ferences kolostorba vonult vissza. Itt dolgozta ki a lelkigyakorlatokról szóló munkáját, amely Scitovszky her-

cegprímás figyelmét is felkeltette: 1850-ben országos penitenciáriussá nevezte ki. Ekkoriban már a püspöki szék várományosai közé tartozott, azonban a nunciatúra levelezése szerint a hercegprímás és a pápai követ rábeszélése kellett ahhoz, hogy elhagyja a kolostort. Viale-Prelà nuncius szentéletű, tanult és megfontolt emberként jellemezte Sz-t (*„uomo di santa vita, di molta dottrina e prudenza"*).

Alexander Bach belügyminiszter Sz-t ajánlotta első helyen a királynak az elítélt Bémer nagyváradi püspök hivatali utódjául. Az előterjesztésben felhozta mellette jámborságát, kellemes modorát, valamint a trón és a törvényes kormány iránt tanúsított „töretlen hűségét és ragaszkodását". A kinevezésre 1850. augusztus 30-án került sor. 1850 szeptemberében Nagyszombatban Sz. már kinevezett nagyváradi püspökként tartotta a prímás által összehívott lelkigyakorlatot. IX. Pius az 1851. február 17-i konzisztóriumon prekonizálta. 1851. május 25-én szentelte püspökké Nádasdy Ferenc érsek a kalocsai székesegyházban; a társszentelők Girk György és Deáky Zsigmond címzetes püspökök voltak. 1851. július 12-én érkezett székhelyére, miután sikerült elérnie, hogy a püspöki palotában elszállásolt katonaság onnan kiköltözzön. Székfoglalóját 20-án tartotta.

Sz. püspöki működésének súlypontját egyértelműen az egyházi oktatásügyre és a nevelésre helyezte. Már 1853-ban elhatározta a kanonokokkal, hogy egyesíti a három meglevő árvaalapítványt (Salamon, Némethy, Lajcsák), valamint az ifjúság nevelését szolgáló egyéb alapítványokat, és kisszemináriumot állít fel. A terv csak évekkel később, különféle akadályok leküzdésével valósulhatott meg. Mivel sem a Salamon-intézet, sem az átépített Lajcsák-intézet épületei nem feleltek meg a kor követelményeinek, előbbit eladták, utóbbit pedig lebontották. Az így keletkezett üres telken 1867–1868-ban épült fel a Szent József Intézet, melyről Sz. több alapítvánnyal és később végrendeletében is jelentős összeggel gondoskodott. Az 1853-ban a Lajcsák-alapítvány egyik otthonában elhelyezett lányokat a nagyváradi orsolyitákra bízta, akiknek a székhelyén levő iskolájának bővítéséhez 1858-ban jelentős összeggel járult hozzá. A szintén székhelyén működő bölcsőde és az 1856-ban alakult óvoda vezetésével 1858-ban a szatmári irgalmasrendi nővéreket bízta meg. Sz. az intézmények működéséhez három évre évi 500 forint segélyt biztosított. A nővérek rendelkezésére bocsátott egy lányiskolát is, amelynek egy Várad-Újvárosban (Nagyvárad egyik városnegyedében) található ház adott otthont. Az épületet 1859-ben saját költségén és Hoványi Ferenc kanonok jelentős

hozzájárulásával vásárolta meg. A szomszédos telek megvásárlásával Sz. az intézmény bővítésének lehetőségéről is gondoskodott. Alapítvánnyal támogatta a szilágysomlyói (Şimleu Silvaniei RO) gimnáziumot, amely az egyházmegye északkeleti részén a katolikusok egyetlen középiskolája volt.

Különös figyelmet szentelt a papnövendékek képzésére. A más egyházmegyékben tanulókat visszahívta a püspökségbe. Gondot fordított retorikai készségük fejlesztésére és önképzésre buzdította őket. Ennek egyik eszköze volt a szemináriumban a teológia és a szépirodalom művelésére, a hazafias szellem és nyelv terjesztésére alakult magyar gyakorló iskola, de e célt szolgálta az is, hogy a tanulmányaikat befejező vagy befejezéséhez közeledő tanulóknak évenként nagyobb mennyiségű könyvet osztott ki. A szemináriumban a teológiai mellett bölcsészeti oktatás is folyt, melynek finanszírozását Sz. magára vállalta. A papnevelő intézet alapját 1855-ben 7500 forinttal, 1865-ben további 5000 forinttal támogatta, és végrendeletében is jelentős összeget juttatott az intézménynek. Szociális intézkedései terén megemlítendő, hogy 1852-ben alapítványt tett a papság és az egyházi kántortanítók javára; 1868-ban a papi nyugdíjalaphoz több mint 5000 forinttal járult hozzá. Papjai lelki szükségletéről is gondoskodott: nagyböjtben minden szombat este elmélkedéseket *(consideratio)*, majd 1853 augusztusában lelkigyakorlatot tartott egyházmegyéje papjai számára.

1859-ben és 1866-ban hozzájárult a háború költségeihez, ezen felül 1859-ben magára vállalta két katonatiszt gyógyítási és ápolási költségeit. A különféle állami és egyházi kitüntetéseket elnyert Sz. 1861-től kezdve foglalkozott a püspökségről való lemondás gondolatával. Első erre irányuló, 1861. október 5-ei kérését a Szentszék november 4-én elfogadta azzal a feltétellel, hogy utódja kinevezéséig folytassa az egyházmegye kormányzását. Mivel tudomására jutott, hogy a pápa nem szeretné a lemondását, Sz. nem hozta nyilvánosságra tervét, és 1862-ben kijelentette, hogy lemondását tárgytalannak tekinti. 1864-ben szélütés érte, 1865-ben lábszárfekély miatt több hónapig fekvőbeteg volt. 1868-ban magára vonta a közvélemény figyelmét, amikor az Egyházi Államnak az olasz egységmozgalommal vívott nehéz küzdelme támogatása céljából évi 10 000 frankot áldozott húsz pápai „zuáv" kiállítására. A nagyváradi kanonokok ezt az összeget fejenként évi 500 frankkal növelték, az első, 18 000 frank összegű részletet ekkor már kézbesítették a nunciatúrának. A következő felmentési kérelmét, melyet a nunciusnak és a királynak is megküldött, 1868. november 1-én írta. Ebben magas korára és

rossz egészségi állapotára, valamint a szerzetesi élet iránti elkötelezettségére hivatkozott, ugyanakkor visszautasította a koadjutor általi megoldást. Kérelmét követően gyógykezelésre indult. A kultuszminisztérium javaslatára a király november 26-án elfogadta a lemondást és még ugyanaznap kinevezte Lipovniczky Istvánt az egyházmegye új főpásztorának. IX. Pius pápa személyesen írt Sz-nek, amelyben kérte, hogy hivatali feladatait utódja székfoglalásáig lássa el. A székeskáptalan Sz. hivatalban maradásáért, a hercegprímás és a nuncius azonban a lemondás elfogadásáért szállt síkra a Szentszéknél. A pápa 1868. december 21-i felmentő brévéjét Sz. 1869-ben pásztorlevélben tette közzé, majd március 4-én a Bécs melletti Hietzingbe, ősszel pedig a bécsi kapucinus kolostorba vonult vissza, ahol 1869. december 13-án, 78 évesen hunyt el.

Sz. kifejezetten szerény életmódot folytató püspök hírében állt, akinek tág tere nyílt az anyagi javak felhasználására. Az elhunyta alkalmából megjelent újságcikkek szerint püspöksége alatt közel másfélmillió forintot áldozott jótékony, vallásos és hazafias célokra. Az 1870 áprilisában ismertetett végrendeletében jelentős összegeket hagyott különféle egyházi intézményekre, a hivatalnoki karra és a személyzetre, valamint 54 000 forintot a rokonságra. A katolikus ügy iránt máskor mutatott nagy buzgalmát figyelembe véve szokatlan felekezeti türelemnek tűnik, éppen ezért szkepszist ébreszt az a korabeli adat, amely szerint Udvari földesuraként adományokkal támogatta a helyi protestáns gyülekezetet. Végakaratának megfelelően a hietzingi temetőben helyezték örök nyugalomra.

• *Művei*: *Egyházi beszéd a keresztény hazafiságról […]*, Bécs 1818; *Doctrina Religionis Romano-Catholicae in usum Academicae Juventutis*, 1–4, h. n. 1832; *Forma externa spiritualium exercitiorum per v. clerum ecclesiae hungaricae asservandorum quam privatae opinionis instar exhibet*, Bécs 1850; *Manuale sacerdotum in sacra solitudine, seu meditationes, instructiones […]*, Nagyvárad 1860. • *Források*: NRKEL Püspöki körlevelek 1851–1869; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 163, 168; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 857, 944, 945, 946, 947; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Grazer Volksblatt* 16. 12. 1869 és 30. 4. 1870; *Das Vaterland* 15. 1. 1868; *Wiener Zeitung* 6. 2. 1869; *Sion. Eine Stimme in der Kirche für unsere Zeit* 12. 1. 1870 (nekrológ); *Schem. Sabarien. 1818–1836*; *Schem. hist. Varadinen. 1896*, 101–102. • *Irodalom:* Abai Imre, *A tordai Szaniszló-család Szombathelyen*, VSz 3 (1936) 365–370; Adriányi, *Vaticanum*; Dobri Mária, *Szaniszló Ferenc (1792–1769). A neves püspök emlékére, születésének 200. év-*

fordulójára, VHHK 19 (1992) 2: 3–9; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; FODOR JÓZSEF, *Szaniszló Ferenc püspök váradi működése*, Nagyvárad tudós püspökei, 67–77; HC VII–IX; LOPUSSNY GYULA, *Tordai Szaniszló Ferencz*, Nagyvárad 1896; LUKÁCS, *Vatican*; PÁL FERENC, *Mozaikok Szaniszló Ferenc szombathelyi munkásságához*, Nagyvárad tudós püspökei, 43–54; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; VOIGT VILMOS, *A Religio és Nevelés (1841–1849) és létrehozója: Szaniszló Ferenc*, Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére (szerk. Bajáki Rita et al.), Budapest 2017, 504–507; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 423–428.

TÓTH KRISZTINA

II.4.6. LIPOVNICZKY ISTVÁN, LIPOVNOKI (1814–1885)

Nagyvárad, 1869. június 9. – 1885. augusztus 12.

1814. augusztus 15-én a Bars vármegyei Aranyosmaróton (Zlaté Moravce SK) született nemesi családba, Lipovniczky Imre és Szabadhegyi Nepomucena szülőktől. Apai ágon a család eredete a 13. századra nyúlik vissza: a család őse, Bethlehem 1244-ben kapta meg Lipovnok (Lipovník SK) községet az uralkodótól több más birtokkal együtt. L. középfokú tanulmányait a komáromi bencés gimnáziumban kezdte meg, majd a győri jogakadémián folytatta. 1832-ben az esztergomi főegyházmegye papnövendéke lett, és mint ilyen a teológiát Nagyszombatban végezte. Mivel 1836-ban korhiány miatt még nem volt szentelhető, így egy évet Esztergomban töltött. Áldozópappá szentelésére 1837. augusztus 21-én került sor.

Ezt követően Udvardon (Dvory nad Žitavou SK) lett káplán. Már ekkor élénken részt vett a közéletben: az 1841-es sematizmus az Esztergom vármegyei tábla ülnökeként, valamint Verebély (Vráble SK) és Szentgyörgy (Svätý Jur SK) (érseki) prediális székének ülnökeként említi. Ugyanebben az évben az esztergomi érseki helynökségnél lett levéltárnok, majd 1844-ben Kopácsy József prímás az érseki udvarba vette át, könyvtáros és levéltárnok minőségben. Közben a korábbi közéleti tisztségei mellett a Hont és Bars vármegyei táblák ülnöke, valamint Vajka (Vojka nad Dunajom SK) és Érseklél (Arcibiskupský

Lél SK) érseki prediális székének is az ülnöke lett. 1846-ban Komárom város a plébánosává választotta, s a prímás egyben a komáromi esperesi kerület helyettes esperesévé nevezte ki. Új szolgálati helyén ezen felül a Nógrád vármegyei tábla ülnöke is lett. 1847-ben az uralkodó a Szent Benedekről nevezett Esztergom melletti apátság címét adományozta neki. Több korabeli újság említi a komáromi református szuperintendenshez, Nagy Mihályhoz és az evangélikus espereshez, Molnár Gáborhoz fűződő barátságát, amelynek köszönhetően 1848-ban egységesen léptek fel az antiszemita kihágások ellen. L. az 1848. szeptember 17-ei komáromi tűzvész után a Szent András-templom újjáépítéséhez gyűjtött adományokat, de az építkezés befejezését késleltették a forradalmi események. Híre kelt az 1849. évi kolerajárvány idején tanúsított példás helytállásának is.

L. az 1848/49-es forradalom és szabadságharc nyílt támogatásának pártjára helyezkedett. 1848 októberében felszentelte a komáromi népfelkelés zászlaját és buzdító beszédet tartott a mozgalomnak, a város 1849. évi ostromakor nem hagyta el a várost, hanem kitartásra és az egyesült császári-királyi és orosz seregek elleni ellenállásra buzdított. A harcok előrehaladtával elhagyta a király említését a liturgiából. További, később ellene felhozott vádpontok szerint gyűjtéseket szervezett a sebesült honvédek javára, egy lovas felszereléséhez pedig egy pisztoly ajándékozásával járult hozzá. Két évi fogság után a pozsonyi katonai törvényszék megfosztotta komáromi városi plébánosi hivatalától és 1852. augusztus 15-én kötél általi halálra ítélte. Az ítéletet később várfogságra enyhítették („várfogság vasban"), melyet 1853-ig Aradon töltött le. A fogságban töltött évek utóhatásaként gyógyíthatatlan reumában szenvedett, melynek következtében 1873-tól kezdve nem tudott járni. A későbbiekben Esztergomba helyezték, majd 1854-ben címeitől megfosztva szabadon bocsátották a fogságból. A következő két évben az esztergomi főegyházmegyei könyvtár őreként dolgozott. Rehabilitációjának első lépéseként 1856-ban az uralkodó visszaadta neki apáti címét, majd 1860-ban érsekújvári (Nové Zámky SK) plébános lett. 1861 februárjában az uralkodó esztergomi kanonokká nevezte ki. Az egyházi ranglétrán előrehaladva 1863-tól esztergomi főszékesegyházi plébános, 1865-től a pesti királyi ítélőtábla prelátusa lett. Báró Sennyey Pál, a Helytartótanács ideiglenes vezetője *(tavernicus)* és a magyar ókonzervatívok vezetője kiemelten támogatta L-t, és 1866-ban a püspökök többségi szavazata ellenében a székesfehérvári püspöki székbe ajánlotta az uralkodónak. Ferenc József azon-

ban a kormánynak ezt a javaslatát indoklás nélkül visszautasította, ekkor Simor hercegprímás is kifejezetten L. ellen foglalt állást. Valószínűleg e visszautasítás kompenzálására lett L. 1866-ban a Helytartótanács tanácsosa és arbei választott püspök. Utóbbi minőségében 1867-ben részt vett a királyi pár koronázásán és az ünnepség keretében ő vitte előttük az apostoli keresztet. Az ekkor létesített Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban miniszteri tanácsosi tisztséget viselt és az akkor élénk viták kereszttüzében álló népiskolai törvény javaslatán dolgozó I. ügyosztály vezetője lett.

Eötvös vallás- és közoktatásügyi miniszter 1868 novemberében – Simor hercegprímás kifejezett jóváhagyásával – támogatta Szaniszló nagyváradi püspök lemondási kérelmének továbbítását Rómába és egyben L. kinevezését Szaniszló hivatali utódjának. Az ezzel kapcsolatos kabinetelőterjesztés csak igen óvatosan említi a jelölt előéletét, helyette a hercegprímás szavait idézve méltatja L-t, aki jártas „a legnehezebb és a legsajátosabb egyházi ügyekben". Ezenfelül L. szükség esetén „fel tudja emelni a hangját az egyház érdekében" és „jó magyar", aki „nem hiába hordja a mellén" a Szent István-rend keresztjét. Az uralkodó 1868. november 26-án nevezte ki L-t, a pápai megerősítésre csak Falcinelli nuncius decemberi kedvező javaslatát követően, 1869. április 20-án került sor. Püspökké 1869. május 23-án szentelte Simor János esztergomi érsek, a társszentelők Zalka János győri és Szabó József címzetes püspökök voltak. Püspöki székét június 9-én foglalta el.

Hivatalba lépése után néhány hónappal Rómába utazott az I. Vatikáni Zsinatra, ahová 1869. november 29-én érkezett meg és lényegében a magyar püspöki kar többségének álláspontját támogatta. A július 13-i előzetes szavazáson további 12 magyar kollégájához hasonlóan *non placet*tel szavazott.

Falcinelli nuncius Giacomo Antonelli pápai államtitkár felszólítására egyenként levelet intézett a magyar püspökökhöz, köztük 1871. május 25-én Haynald érsekhez, Szabó püspökhöz és L-hez, hogy formálisan vessék alá magukat a zsinatnak és hirdessék ki határozatait. Leveléhez e három főpásztornak csatolta latin fordításban a pápai államtitkár hozzá intézett levelét is. L. 1871. június 10-én válaszolt a nunciusnak. Leszögezte, hogy a magyar püspökök, köztük ő maga is elfogadták a már kihirdetett dogmát és nem szólaltak fel ellene, ha korábban ellenezték is a tárgyalását. Feleslegesnek tartotta, hogy a dogma elfogadását külön kijelentse, ugyanis a püspökökről és zsinatokról szóló konstitúció schémája két éves határidőt ír elő arra, hogy a tartományi zsinatok kihirdessék a zsinati határozatokat. Eddi-

gi hallgatásának egyrészt lelkipásztori okai voltak, mivel egyházmegyéjében 80 000 elszórtan élő katolikus jut 800 000 akatolikusra, másrészt a *placetum regium* felújításával megtiltották a kihirdetését, ezzel korlátozva a püspökök szabadságát. L. valóban törekedett arra, hogy más felekezetek képviselőivel gyümölcsöző viszonyt alakítson ki. 1871-ben például baráti üdvözletét küldte a tiszántúli református egyházkerület új szuperintendensének, Révész Bálintnak hivatalba lépése alkalmából, és leveléhez fényképmásolatot mellékelt a Vatikánban őrzött értékes Corvina kódex néhány lapjáról.

L. hivatali működésének első fontosabb intézkedései közé tartozott az egyházi adminisztráció és az egyházmegye igazgatásának egyszerűsítése és egységesítése. Szabályozta például a házasság által törvényesített gyerekek anyakönyvezését. 1873-ban az esperesek jogait és kötelességeit a megváltozott politikai és egyházi viszonyokhoz igazította. 1875-ben a templomszámadások elkészítésének módjáról rendelkezett. Két évvel később az egyházmegyei hivataltól érkező rendeletek gyors és pontos betartására hívta fel a papság figyelmét. 1879-ben az esperesi kerületek új beosztását közölte körlevél útján, ennek kialakításában szerepe volt a modern közlekedési útvonalaknak és kommunikációs hálózatoknak – vasút, postahálózat, távirda – is; e rendelkezés 1880. január 1-én lépett életbe. Két plébániát, illetve két önálló lelkészséget alapított: 1871-ben a mezőkeresztesi (ma Biharkeresztes), 1880-ban a nagyszalontai (Salonta RO) plébániát, 1874-ben a csorvási, 1884-ben pedig a mezőberényi kuráciát.

L. fontosnak tartotta a katolikus szellemi élet és az egyházi tudományosság továbbfejlesztését. Ennek előmozdítása érdekében támogatta Bunyitay Vince nagyváradi városi lelkész egyházmegye-történetének kiadását. A papságot – pásztorleveleiben is – egyházi sajtótermékek, folyóiratok és könyvek (például *Religio*, *Magyar Korona*, *Havi Közlöny*), valamint a Szent László Társulat céljainak és vállalkozásainak támogatására buzdította. Hangsúlyt fektetett az egyházi oktatásügy fejlesztésére is, körleveleiben gyakran szólította fel a papságot, hogy vegye komolyan oktatási feladatát. Ez összefüggésben állt az 1868. évi 38. törvénycikkel is, amely községi iskolák felállítását helyezte kilátásba arra az esetre, ha az egyházi iskolák egy bizonyos képzési színvonalat vagy az oktatás körülményeire vonatkozó feltételt háromszori megintés után sem érnek el, illetve nem teljesítenek. 1879-ben visszatekintve addigi püspökségére,

megemlítette, hogy sikerült elérnie az egyházmegyéje összes tanítója illetékének szabályozását és kiegészítését a törvényben előírt minimumig. 1884-ben a római katolikus tanítók Országos Segélyalapjához 1780 forinttal járult hozzá. 1870-től sajátos módon tette lehetővé a püspökség káplánjai számára, hogy járandóságukat negyedévente 25 forinttal növeljék: a feltétel évente egy-egy mise felajánlása volt L. hivatali elődjéért, Szaniszló püspökért, L. szüleiért, illetve ő magáért. Mivel a feltételek teljesítésével kapcsolatban kételyei merültek fel, 1881-ben ismét felszólította a támogatást felvevőket e kötelességük teljesítésére és a misék pótlólagos elvégzésére.

L. élete és püspöki működése utolsó éveiben erős reumatikus bántalmakban szenvedett, melynek következtében 1875-ben végleg tolószékbe kényszerült. Rómából engedélyt kapott arra, hogy ülve misézhessen. Püspöki teendői hatékony ellátása érdekében 1876-ban segédpüspököt kapott Junák István nagyprépost személyében. Junák 1879-ben bekövetkezett halála után feladatát a jótékonyságáról ismert és Kempis Tamás „Krisztus követése" c. munkáját magyarra fordító Nogáll János († 1899) vette át, akit 1880-ban Grazban szenteltek fel a pergamói egyházmegye címére. Betegsége ellenére L. továbbra is kézben tartotta az egyházmegye vezetését, állandóan tájékozódott az eseményekről és fontos döntéseket hozott. 1877-ben például megtiltotta a papoknak azt az elterjedt gyakorlatot, hogy a temetéseket a filiák esetében a kántortanítókkal végeztessék. 1878-ban megbízta Storno Ferenc festőt a nagyváradi székesegyház, valamint a püspöki palota dísztermének kifestésével. A halála után készült hivatalos állásfoglalások és az újságtudósítások szerint L. egyházkormányzásának utolsó éveiben a püspökség javainak igazgatása „aggasztó módon széthullott", pénzügyeiben jelentős szabálytalanságok álltak fenn. L. halála után néhány hónappal egy képviselő konkrét, drasztikus szemrehányásoknak adott hangot interpellációjában, melyet Trefort kultuszminiszter válaszában határozottan helyre tett. Püspöktársaihoz hasonlóan L. különféle egyházi és állami címekben és kitüntetésekben részesült. Így az egyház és a tanügy terén, valamint a közügyek előmozdítása körül szerzett érdemei miatt 1872-ben valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki az uralkodó. Ugyanezen évben megengedte neki, hogy elfogadja és viselje a Jeruzsálemi Szent Sír-rend nagykeresztjét. Ezen kívül a Német Lovagrend Mária-keresztjét is viselte. 1881-ben az uralkodó első osztályú Vaskorona-rendet adományozott neki, XIII. Leó

pápa pedig ugyanebben az évben pápai trónállóvá és római gróffá nevezte ki. Szintén 1881-ben Nagyvárad város díszpolgárává választotta.

L. 1885. augusztus 12-én, közel 71 évesen halt meg. Augusztus 17-én végakaratának megfelelően Nagyváradon, a váradolaszi köztemetőben, saját sírboltjában helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Zalka János győri püspök végezte.

• *Művei*: *Az aranymisés áldozár vándorpályája. Egyházi beszéd, melyet mélt. Galanthai Fekete Mihály ur cz. novii püspök papi jubileumának ünneplésekor 1857. máj. 24. az esztergomi főszékesegyházban mondott*, Esztergom 1857; *Az igaz élet és a nagylelkűség áldásai. Halotti beszéd, melyet nagyméltóságú és főtisztelendő Kunszt József Kalocsai és Bácsi Egyesített Főegyház érsekének […] gyászünnepén 1866. ápr. 11. a kalocsai érseki főegyházban mondott*, Pest 1866. • *Források*: NRKEL Püspöki körlevelek 1869–1885; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 168; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 875, 950; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Das Vaterland* 1. 5. 1871 és 23. 7. 1899; *Budapesti Közlöny* 1872. 5. 30.; *Havi közlöny az elméleti és gyakorlati lelkipásztorság köréből* 1881. 11. 1.; *Budapesti Közlöny* 1881. 5. 8.; *Neue Freie Presse* 10. 12. 1885; *Wiener Zeitung* 24. 1. 1886; *Die Presse* 25. 1. 1886; *Pester Lloyd* 20. 7. 1899; *Schem. Strigonien. 1832–1843*, *1845*, *1847–1848*, *1850–1857*, *1859–1868*; *Schem. hist. Varadinen. 1896*, 102. • *Irodalom*: Adriányi, *Vaticanum*; Biczó Zalán, *A Győri Királyi Jogakadémia visszaállításának dokumentumai és Lipovniczky István megnyitóbeszéde*, Jog, állam, politika 2 (2010) 4: 173–183; HC VII–IX; Kollányi, *Esztergomi kanonokok*, 479–480; Nagy, *Régi nevek*, 86–88; Némethy, *Series parochiarum*, 84, 137, 249, 745; Salacz, *A vatikáni zsinat és a placetum*, A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve 4 (1934) 392–433; Sarkady István, *Hajnal. Arczképekkel és életrajzokkal díszített album*, Budapest 1873, 41–42; Zakar Péter, *Lipovnoki Lipovniczky István élete (1814–1885)*, Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok történész konferenciának előadásaiból 1992–2016 (szerk. Kiss Vendel–Számadó Emese), Komárom 2016, 177–199; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 428–432.

Tóth Krisztina

II.4.7. Ipolyi Arnold (Stummer, Ipolyi-Stummer) (1823–1886)

Besztercebánya, 1872. május 2. – 1886. június 7.
Nagyvárad, 1886. július 11. – 1886. december 2.

1823. október 20-án született, a szakirodalomban több helyen olvasható Ipolykeszi (Kosihy nad Ipľom SK) helyett a Hont vármegyei Disznós községben (Kmeťovce, Derzsenye/Drzenice SK része) Stummer Ferenc főszolgabíró és Szmrecsányi Arsenia fiaként nemesi családba. Apai ágon ősei Hont és Békés vármegyében viseltek tisztségeket, valamint a katonai pályán szereztek érdemeket; Stummer György 1741-ben kapott nemességet katonai szolgálataiért. Anyai ágon a család nemesi eredete a 13. századig nyúlik vissza.

I. tanulmányait először magánúton, szülőhelyén végezte, de a vizsgákat a lévai (Levice SK), a korponai (Krupina SK) és a selmecbányai (Banská Štiavnica SK) gimnáziumokban tette le. 12 éves korában felvételt nyert az esztergomi egyházmegye kötelékébe, és a pozsonyi kisszemináriumba *(Emericanum)* került. Az itt eltöltött két év után tanulmányait a nagyszombati püspöki líceumban folytatta. Végül Kopácsy érsek 1840-ben a bécsi *Pazmaneum*ba küldte. 1845-ben korhiány miatt még nem volt szentelhető, így az előző évben elhunyt Mednyánszky Alajos főhivatalnok és tanügyi reformer, később királyi kincstárnok házánál szolgált, akinek 1830-ban született fia, Dénes mellé került nevelőnek. A történelem iránt érdeklődő Mednyánszky Alajos terjedelmes könyvtára hatással volt az ifjú I-re is, aki ekkor kezdte el írni *Magyar mythologia* című, Jakob Grimm német mitológiáját követő művét. A munka 1854-ben jelent meg és irodalmi vitát indított el, amellyel a papnövendék váratlan hírnevet szerzett.

1847. augusztus 4-én szentelték áldozópappá, majd egy évig Szentpéterre (Petrovany SK) került káplánnak. 1848 októberében engedélyt kapott, hogy elfogadja a gróf Pálffy Ferdinánd Lipót pozsonyi főispán által felajánlott nevelői, illetve udvari kápláni állást. Mivel a Pálffy család a forradalom és szabadságharc eseményei miatt Badenbe távozott, Kunszt József általános helynök a Szent Üdvözítőről nevezett pozsonyi templom szónokává nevezte ki. A Pálffy család visszatérte után 1849-ben elfoglalta nevelői és udvari kápláni állását, egyúttal a család kegyurasága alá tartozó zohori (Zohor SK) plébánia adminisztrátora, 1855-től pedig plébánosa lett. Ugyanebben az évben

az építészeti műemlékek felügyeletére és vizsgálatára felállított császári-királyi központi bizottság a pozsonyi helytartósági kerületbe *conservátor*rá nevezte ki. Mint ilyen beutazta a gondjaira bízott területet és gondoskodott az ott található – elsősorban középkori egyházi – műemlékek felméréséről. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, a Bécsi Archaeologiai Társulat és a brünni császári és királyi Morva–Sziléziai Tudományos Társulat történeti és statisztikai osztálya rendes tagjai sorába választotta. Akadémiai székfoglalóját 1860-ban a deákmonostori bazilikáról tartotta. 1860-ban az egri egyházmegye kötelékébe lépett át, Pór Antal szerint ebben döntő szerepet játszott az egri ordinárius ajánlata.

A következő éveket élénk közéleti tevékenység és az egyházi pályán való fokozatos előrehaladás jellemezte. Az Ipolyi nevet először írói álnévként használta, majd 1866-tól már a sematizmusokban is ezen a néven van feltüntetve, 1867-ben címzetes apáti kinevezését is e névre kapta. 1869-ben az Ipolyi-Stummer név használatát kérelmezte testvéreivel, de kérelmét elutasították. Ennek ellenére továbbra is az Ipolyi-Stummer, illetve a nyolcvanas évektől csak az Ipolyi nevet használta, ami a tudós pap magyar identitásának erősödésére utal.

Az évek során különféle társulatoknak lett tagja, közéleti funkciókat vállalt és számos művészettörténeti, régészeti és történeti tárgyú munkája jelent meg. Emellett műgyűjteménye is egyre gyarapodott. 1860-tól 1864-ig az MTA Archeológiai Bizottságának titkára volt. 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta. Székfoglalóját 1862. október 6-án *Magyar ereklyék* címmel tartotta. Emellett 1861-től 1863-ig az *Archaeologiai Közlemények* szerkesztője volt. Rómer Flóris a folyóirat későbbi szerkesztője (1873-ig) és a magyarországi régészet úttörője, saját bevallása szerint ezekben az években I. hatására kezdte el saját kutatásait, és I-val egész életében szoros kapcsolatban maradt. I. 1862-ben Kubinyi Ferenccel és Henszlmann Imrével Isztambulba utazott Mátyás király egykori könyvtára *Corvina*-köteteinek felderítésére. Ugyanezen évben a koppenhágai Királyi Északi Archeológiai Intézet rendes tagjává választotta. 1867-ben a bécsi egyetem tiszteletbeli teológiai doktora, 1869-ben a nürnbergi *Germanisches Museum* tagja lett. A Magyar Történelmi Társulat egyik alapító tagjaként 1867-től annak másod alelnöke, 1877-től első alelnöke, majd 1878-ban elnöke lett.

Tudományos és közéleti működésével párhuzamosan egyházi pályája is fokozatosan haladt előre. 1860-tól 1863-ig törökszentmiklósi plébános. 1860

júniusában volt tanítványa, Pálffy Lipót gróf közbenjárására a pápa tiszteletbeli kamarássá nevezte ki. 1863. március 8-án Ferenc József az egri főkáptalan üresedésben lévő utolsó kanonoki stallumát adományozta neki. Javadalmának elfoglalása után 1865-ben az egyházmegyei alapítványi pénztár kezelője lett. 1867-ben rövid időre az egri főegyházmegyei könyvtár prefektusa volt, ugyanebben az évben az uralkodó borsmonostori címzetes apáttá nevezte ki. 1869-től a pesti Központi Szeminárium rektora volt, majd 1870-től a hittudományi kar vezetését is ellátta. Rektorsága ideje alatt a szemináriumot új emelettel és egy belső szárnnyal bővítette, ahol dísztermet és kápolnát alakíttatott ki. 1869-ben a Szent István Társulat, illetve a Szent László Társulat alelnökévé választották. Előbbi minőségében első jelentősebb intézkedése volt egy saját székház megszerzése. Célul tűzte ki a minőségi és kedvező árú szépirodalmi művek nagyobb arányú kiadását a terjedőben levő ponyvairodalommal szemben és a magyar egyházi tudományosság előmozdítását megfelelő kiadványokkal.

Miután Szuppán besztercebányai püspök tisztázatlan körülmények között visszavonult, Pauler Tivadar kultuszminiszter (1871/1872) I-t javasolta az uralkodónak a megüresedett püspöki székbe, és ennek során a hercegprímás beleegyezésére hivatkozott. Előterjesztésében úgy jellemezte I-t, mint aki „minden szükséges adottsággal rendelkezik". Továbbá felhozta, hogy a túlnyomórészt szláv lakosságú egyházmegyében „a nacionalista izgatás csak akkor marad ártalmatlan, ha a katolikusok hithű és lojális érzületét egy tetterős, tapintatos, magyar érzelmű püspök ápolja, aki ugyanakkor a szláv lakosságot is meg tudja szólítani annak saját nyelvjárásában." Az uralkodó 1871. szeptember 23-án nevezte ki, a pápa a december 22-i konzisztóriumon prekonizálta. A jóváhagyás feltételeként – ahogy korábban Szuppán püspök, valamint Olteanu nagyváradi görögkatolikus püspök esetében is – esküt kellett tennie az I. Vatikáni Zsinat határozataira. Felszentelésére 1872. április 14-én Egerben került sor. A fő felszentelő Bartakovics Béla egri érsek, a társszentelők Peitler Antal József váci és Perger János kassai püspökök voltak. Püspöki székét május 2-án foglalta el. Székfoglaló beszédében püspöki működése céljául tűzte ki a hit megőrzését, az egyházi fegyelmet, a keresztény jótékonyság támogatását, a tudomány ápolását és az iskolákról való gondoskodást. Néhány nappal később a német plébániatemplomban több mint 1700 hívőnek szolgáltatta ki a bérmálás szentségét. Az előzőleg három évig üresedésben lévő besztercebányai egyházmegye anyagi helyzete

rendezésre várt, ezért 1871-ben kieszközölte Bécsben és Rómában, hogy megtarthassa egri kanonoki stallumát még három évre, fokozatos előreléphés mellett. Ugyanezen indokkal 1874-től engedélyt kapott a pankotai (Pâncota RO) főesperességgel egybekötött kanonoki javadalom élvezetére.

A tanult főpásztor magas egyházi hivatalának lehetőségeit kihasználva jelentős anyagi ráfordítással segítette az egyházmegyei műemlékek és műkincsek gyűjtését, védelmét és restaurálását. 1876-ban a besztercebányai Szent Erzsébet-kórház Szent Anna-kápolnáját, 1877-ben a régi városi templomban levő Szent Borbála-kápolnát, 1884-ben a körmöcbányai (Kremnica SK) régi vártemplomot állíttatta helyre. 1878-ban a besztercebányai műemlékekről összefoglaló műve is megjelent (lásd lent). Mindemellett számos intézkedésével támogatta az egyházi iskolák ügyét. A Szent Vince-nővérek által üzemeltetett besztercebányai nevelőintézetet kisdedóvó intézettel, elemi iskolával és kézimunka-iskolával bővítette. Korponán (Krupina SK) jelentős összeggel járult hozzá a korábbi kisgimnázium helyett ipari szakosztályokkal megtoldott felső népiskola létesítéséhez, amelyhez épületről is gondoskodott. A kézművesipart saját besztercebányai palotájában berendezett faipari műhellyel is támogatta. A papnövendékek megfelelő nevelésére is gondot fordított: évi 2200 forintos alapítványt tett, amelyből kispapjait az egri szemináriumba küldte. Gondja volt a káplánokra, a nyugdíjas papokra és egyházi tanítókra is. A hitelemzésben, hittanításban élen járó segédlelkészeknek jutalmakat tűzött ki.

Besztercebányai püspökként is aktívan részt vett az ország közéletében, sőt újabb országos funkciókat is magára vállalt. 1871-től a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács tagja, 1874-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tagja, 1880-ban az Akadémia Történettudományi Bizottságának elnöke, 1881-ben pedig a II. szakosztályának elnöke lett. Ugyanebben az évben az Országos Magyar Régészeti és Embertani Társulat tiszteletbeli elnöke lett. 1879-től az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke volt, azonban a társulat vezetésével kialakult vita miatt 1885-ben lemondott. 1872-ben a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága felállításának egyik kezdeményezője, amely az intézményes műemlékvédelem kezdeteit jelentette, s amely 1881-ben Műemlékek Országos Bizottságává alakult. A vatikáni magyar vonatkozású történeti források feltárására és kiadására 1882-ben létesült *Monumenta Vaticana* vállalkozás kezdeményezője és elnöke. 1872-ben gazdag műgyűjteményéből 60

művet, nagyrészt korai olasz és német táblaképeket adományozott a fővárosban berendezett Magyar Országos Képtárnak. A képek nagy része Johann Anton Ramboux 1869-ben elárverezett kölni gyűjteményéből származott. Az akkor festőnövendék Feszty Árpád (szül. Rehrenbeck; † 1914) 1877. évi velencei tanulmányútjának finanszírozását kapcsolatrendszerén keresztül segítette.

Az országgyűlés főrendiházában több bizottság – többek között a közgazdasági és közlekedési bizottság – munkájába is bekapcsolódott. 1884-ben a főrendiházban támogatta egy neogótikus stílusú parlament megépítésének ügyét. Sokoldalú közéleti szerepvállalását számos állami kitüntetéssel és renddel ismerték el. Valószínűleg ennek tekinthető az is, hogy a kormány 1886-ban Simor hercegprímás és Haynald érsek „kifejezett" egyetértésével I-t a jóval magasabban dotált nagyváradi püspökség élére javasolta, miután sikerült helyreállítani az egyházmegye utóbb még rendezetlen anyagi viszonyait. I. mellett hozták fel, hogy gazdag munkásságával biztos helyet vívott ki az ország tudománytörténetében, és mindeddig sikeresen gazdálkodott nehéz anyagi körülmények között. A király 1886. február 18-án jóváhagyta a javaslatot. A pápa június 7-én hagyta jóvá az áthelyezést, I. székfoglalására július 11-én került sor.

Új egyházmegyéjéből is folytatta eddigi országos tudományos és közéleti munkásságát. Bár a kultuszminiszter hosszabb püspöki működéssel számolt a még csak 63 éves I. esetében, ez nem teljesült. I. kinevezése évében, december 2-án, a szemináriumban meghallgatott próbaszónoklatokról hazatérve, teljesen váratlanul, agyvérzés következtében elhunyt. Halála évének irodalmi hagyatéka egy általa összeállított díszkötet volt a magyar korona jelentőségéről. Előző évben kelt végrendelete értelmében a szívét a helyreállíttatott besztercebányai városi templom kápolnájában, testét a nagyváradi székesegyházban helyezték örök nyugalomra.

Rövid hivatali működése alatt az egyházmegye káplánjainak ő is engedélyezte az elődje által nekik juttatott évi 100 forint segélyt bizonyos miseintenciók, továbbá iskolai és templomi hitoktatás elvégzésének kötelezettsége mellett. Kezdeményezte egy, az orsolyiták által működtetett ipartanoda alapítását. Szintén csak terv maradt Győrből a Szent László-ereklyék visszaszállítása Nagyváradra, Szent László király góti-

kus, a török időkben megsemmisült bronzszobrának rekonstruálása, valamint székhelyén egy keresztény múzeum felállítása. Gazdag műgyűjteményének egy része halála után szétszóródott, egy másik része az Esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményének alapját képezi. ADRIÁNYI I.-t kora tudományosan elismert, egyben „apostoli" főpásztorainak szűk körében helyezi el.

• *Művei (válogatás)*: *Magyar mythologia*, Pest 1854; *Csallóköz műemlékei*, Pest 1859; *A deákmonostori XIII. századi román bazilika*, Pest 1860; *A középkori emlékszerű építészet Magyarországon*, Pest 1863; *A középkori szobrászat emlékei Magyarországon*, Pest 1863; *Magyar ereklyék*, Pest 1863; *Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata […]*, Budapest 1874; *Geschichte der Stadt Neusohl*, Wien 1875; *A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása*, Budapest 1876; *A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása*, Budapest 1878; *Geschichte und Restauration der kirchlichen Kunstdenkmale in Neusohl*, h. n. 1878; *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Budapest 1886. • *Műveinek jegyzéke*: BUNYITAY VINCZE, *Ipolyi Arnold irodalmi munkássága 1845–1886*, Ipolyi Arnold kisebb Munkái, 5, Budapest 1888, 537–572. • *Források*: NRKEL Püspöki körlevelek 1886; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 163; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 875; PL Archivum Ecclesiasticum, Ipolyi Arnold hagyatéka 1. doboz; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Wiener Kirchenzeitung* 25. 5. 1872; *Das Vaterland* 5. 12. 1886 (nekrológ); *Schem. Strigonien. 1837–1843*, *1845*, *1848*, *1850–1857*, *1859–1860*; *Schem. Agrien. 1861–1875*; *Schem. hist. Neosolien. 1876*; *Schem. hist. Varadinen. 1896*, 102–103. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Geschichte*; CSÁKY KÁROLY, *Néhány adalék Ipolyi Arnold szülőföldi kapcsolataihoz I*, Börzsönyi Helikon 13 (2018) 1: 36–51; CSÁKY KÁROLY, *Néhány adalék Ipolyi Arnold szülőföldi kapcsolataihoz II*, Börzsönyi Helikon 13 (2018) 2: 22–43; CSÉFALVAY PÁL–UGRIN EMESE (szerk.), *Ipolyi Arnold emlékkönyv: Halálának századik évfordulója alkalmából […]*, Budapest 1989; CSŐKE TIBOR, *Ipolyi Arnold törökszentmiklósi évei, különös tekintettel Mátyás király Korvinái megtalálására*, Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 25 (2010) 243–288; CZOBOR BÉLA, *Ipolyi Arnold emlékezete […]*, Budapest 1889; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; FRAKNÓI VILMOS, *Ipolyi Arnold emlékezete […]*, Budapest 1888; GEREVICH TIBOR, *Ipolyi Arnold (1823–1866). A Szent István Akadémiában Ipolyi születésének századik fordulóján tartott emlékbeszéd*, Budapest 1923; HC VIII, 359, 408; HEKLER ANTAL, *Ipolyi Arnold*, Budapest 1923; HOPPÁL MIHÁLY, *Ipolyi Arnold*, Budapest 1980; LAKATOS-BALLA ATTILA, *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon* (Miscellanea Historica Varadinensia 3), Nagyvárad 2012; MARKÓ LÁSZLÓ ET AL., *Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002*, II, Budapest 2003; NÉMETHY, *Series parochiarum*, 322, 643; PÓR ANTAL, *Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata*, Kortársaink. Életrajzi vázlatok, 11–15. füzet, Pozsony–Budapest 1886; ROTTLER FERENC, *Ipolyi Ar-*

nold a nemzetről és a nemzetiségről, A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század (Jogtörténeti Értekezések 12), szerk. Kovács Kálmán, Budapest 1982, 123–135; VOIGT VILMOS, *Ipolyi Arnold élete*, Budapest 1999.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 432–438.

TÓTH KRISZTINA

II.4.8. SCHLAUCH LŐRINC [VON LINDEN] (1824–1902)

Szatmár, 1873. október 2. – 1887. május 26.
Nagyvárad, 1887. augusztus 24. – 1902. július 10.
bíboros 1893. június 12. (a San Girolamo dei Croati presbiter kardinálisa 1894. május 21.)

1824. március 27-én született a többnyire németek lakta Újaradon (Aradul Nou, 1948-tól Arad RO része), jómódú dunai sváb család hatodik gyermekeként. Apja, Schlauch Pál elismert építész, anyja Jost (Joszt) Katalin, aki 1829-ben, 38 évesen nyolcadik gyermekének szülésébe belehalt. S-nak a későbbiekben további négy féltestvére született. 1893-ban, a bíborosi kinevezéséről tudósító jelentések alkalmából S. a sajtó egy informátorával írásban közölte, hogy nem sváb parasztoktól származik, hanem a von Linden régi német nemesi családból, melynek – nem használt – címere vörös-fekete-arany színű. S. sürgetésére apja követte papi pályára lépő fiát szolgálati helyeire, egészen 1870-ben bekövetkezett haláláig. Holttestét 1892-ben átszállították abba a temesvári mauzóleumba, melyet fia építtetett számára. S. az akkor két osztályos német nyelvű elemi iskolát, majd a gimnázium alsóbb osztályait az aradi minoritáknál járta ki. A magyar „államnyelv" elsajátítása céljából apja a felsőbb évek elvégzésére a tisztán magyar ajkú Szegedre küldte az ottani piaristákhoz. 1842-ben 44 pályázó közül 17 papnövendéket – köztük S-t – vettek fel a csanádi egyházmegye klerikusai közé. Lonovics József püspök, felismerve S. tehetségét, a pesti Központi Szemináriumba küldte tanulni. Itt az Egyházirodalmi Iskola tagjaként írásaival hívta fel magára a figyelmet. Miután a pesti egyetemen befejezte teológiai tanulmányait és letette dogmatika szigorlatát, 1846-ban a püspöki kúriában levéltáros lett. A szen-

telési korhatár eléréséig a temesvári Jogakadémián tanult. Az irodaigazgatói és az általános helynöki feladatokat ekkoriban Mihalovics József, későbbi zágrábi püspök, és Fábry Ignác, majdani kassai püspök látták el. Lonovics József csanádi püspök szentelte áldozópappá 1847. április 3-án Temesvárott. 1847 közepétől 1849-ig Nagyszentmiklóson (Sânnicolau Mare RO) volt káplán. Itt a körülményekhez képest igen sok könyvet szerzett be, ami ellen egyik híve panaszt emelt.

S. az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején egy alkalommal gyújtó hangú beszédet intézett a néphez és emiatt a hatóságok látókörébe került. Fábry káptalani helynök gyakori áthelyezéssel mentette meg a felelősségre vonás alól: 1849-ben Oravicán (Oravița RO), 1850–1851-ben Pécskán (Pecica RO), 1851-ben Nagyszentmiklóson, majd Temesvár-Belvárosban volt káplán. 1850 októberében Pesten magán- és államjogból, valamint általános és nemzetközi jogból szigorlatot tett. Emellett a püspöki líceumban teológiai tárgyakat tanított és a szegények ügyvédje, majd 1853-ban egyházmegyei ügyész, helyettes zsinati vizsgáló, valamint szentszéki ülnök lett. Bár kérvényezte a bécsi oktatásügyi minisztériumnál, hogy a hátralévő vizsgák alóli felmentéssel jogi doktorátust szerezhessen, kérését a minisztérium 1858-ban visszautasította. S. 1859-ben felmentést kért kúriai tisztségei alól és Mercyfalva (Carani RO) plébánosa lett. 1863-tól gyarmathai (Temesgyarmat, Giarmata RO) plébános és a temesi felső esperesi kerület esperese. 1867-ben kánonjogi doktorátust szerzett, disszertációját *Az egyházjavak jogczimérŏl hazánkban* címmel írta. A katolikus autonómia mozgalom 1868. és 1870. évi gyűlésein a csanádi egyházmegyei papság követeként vett részt. Már ekkor kitűnt kiváló szónoki képességével és országosan ismertté vált. 1871-ben az *Észrevételek a katholikus congressus bizottságának király ő felségéhez 1871. esztendei junius 12. benyujtott kérvényére* című röpiratra írt *Válasz*t. Ebben különösen a tervezett katolikus autonómia jogkörére és az államhoz való viszonyára vonatkozóan fogalmazott meg észrevételeket. Az autonómia kérdésében a többségi állásponttal értett egyet. A világiaknak kétharmados befolyást juttatott volna, a vallás-és tanulmányi alapokat az autonómia hatáskörébe akarta utalni, mivel ezek túlnyomóan katolikus egyházi vagyonon alapszanak. Ugyanakkor a főfelügyeleti jogot meghagyta volna az államnak. E munkája, valamint a kongresszusokon tartott beszédei, hozzászólásai is hozzájárulhattak ahhoz, hogy 1872-ben a budavári Mátyás-templomban őt kérték fel a Szent István-napi beszéd tartására. Ugyanebben az évben az uralkodó a csanádi káptalanba olvasókanonokká nevezte ki.

Miután az ultramontán beállítottságú szatmári főpásztor 1872 januárjában váratlanul elhunyt, helyére olyan utódot kerestek, aki „követi és tovább viszi Biró László püspök csöndes, ám hosszú távon kiható áldásos tevékenységét". Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) úgy vélte, hogy figyelemmel a püspökség viszonylag új alapítására, sürgető szükség van „a népnevelés és a közművelődés" emelésére. Úgy vélte, hogy ezt „csak egy buzgó és anyagi javakkal bőségesen ellátott főpásztor tudja véghezvinni, mivel az egyházmegye lakossága nemzeti és felekezeti szempontból nagyon vegyes és a püspök ott egyházi és politikai szempontból is egy misszionáriuséhoz hasonló feladatot lát el". Erre a hercegprímással egyetértésben a még csak 48 éves S-t jelölte, akinek kiemelte plébánosként, helyettes espereskénti, iskolaigazgatóként, szentszéki tanácsosként és kanonokként szerzett pasztorális tapasztalatait, műveltségét és a királyi házhoz való hűségét. A kinevezésre 1873. március 17-én került sor, melyet a pápa 1873. július 25-én erősített meg. Püspökké Simor János prímás szentelte szeptember 21-én az esztergomi bazilikában, a társszentelők Schopper György rozsnyói és Pauer János címzetes olympiai püspökök voltak. Ünnepélyes beiktatására és a papsághoz intézett székfoglaló beszédére *(„Tudomány és erény")* 1873. október 2-án került sor. S. már 1873 májusában elérte, hogy „a prekonizáció és a berendezkedés magas költségeinek" fedezése céljából a király általi kinevezés napjától kezdve élvezhesse a püspöki jövedelmeket, „mivel nem rendelkezik magánvagyonnal és csekély plébánosi és kanonoki javadalmából mindezt nem tudja fedezni".

Egyházkormányzásának kezdetétől fogva feladatának tekintette az egyházmegye igazgatásának fejlesztését és hatékonyságának növelését. Ebben kulcsszerepet tulajdonított az espereseknek, akiket 1874-ben hívott össze először, hogy a fennálló problémákat és ügyeket megbeszéljék. Ugyanebben az évben megújította és egységesítette az esperességekben az esperesi koronák rendjét, az esperesi kerületek látogatását és az esperesi iskolalátogatások rendjét. Mindezekről jegyzőkönyv vezetését írta elő, amelyhez mintát is adott. 1874. és 1878. évi rendeleteivel szabályozta a templompénztárak számadásának elkészítési módját is. 1877-ben, 1882-ben, illetve 1886-ban az alapítványi pénztárak kezelésével kapcsolatos szabályzatot adott ki. 1885-ben az anyakönyvek vezetésére is iránymutatást adott. Ugyanebben az évben ismét esperesi értekezletet tartott, amelyen többek között a papnevelés, a papi lelkigyakorlatok és a plébániaátadás kérdéseit vitatták meg. 1886-ban a plébános

és a káplán viszonyát rendező rendeletet adott ki. A káplánok illetékét 200 forintban határozta meg. Az ungi főesperességet három esperességre osztotta, és 1874-ben felállította a halmi (Halmeu RO), 1886-ban a nagymadarászi (Mădărăs RO) plébániát. 1886 augusztusában a püspöki palotában a jezsuiták vezetésével lelkigyakorlatot rendezett a papság részére. 1876-ban az egyházmegyei iskolák és tanítóképzők számára adott ki szabályzatot. Székhelyén az internátussal összekötött tanítóképző épületét felújíttatta. S. 24 000 forintért megvásárolta Török János államjogász több mint 11 000 kötetet és 2300 füzetet, egyéb nyomtatványt tartalmazó könyvtárát. A püspöki könyvtárat róla nevezték el „*Laurentiana*"-nak. A székesegyház déli tornyában lourdes-i barlangot rendeztetett be.

S. szatmári főpásztorként is aktív közéleti szerepet vállalt, országos és helyi egyesületeket vezetett. Alapító tagja volt többek között az Országos Pázmány Egyesületnek és a Budapesti Újságírók Egyesületének. Nagyhatású, csiszolt beszédeivel reagált a kor kérdéseire és a főrendiházban a püspöki kar szószólója lett. A liberális sajtó S. sikeres agitációjával hozta összefüggésbe, hogy 1883-ban megbukott a zsidók és keresztények házasságáról szóló úgynevezett Tisza-Pauler-törvény. 1877-ben az 1861-ben többek között a moldvai és bukovinai magyarok támogatására, nyelvük, kultúrájuk, hitéletük, nemzettudatuk ápolására létrehozott Szent László Társulat elnökévé választották. E minőségében ügyes propagandával és okos szervezéssel segítette a társulat kibontakozását, melyet évente 500 forinttal maga is támogatott. Serafino Vannutelli bécsi nuncius (1880–1887) 1884-ben visszafojtott kritikával Rómába küldte S-nak a társulat budapesti nagygyűlésén mondott beszédének (*„Az egyén megbékélése a vallással és az állam megbékélése az egyházzal"*) olasz fordítását négy példányban, feltételezve, hogy S. a prímási méltóságra törekszik. 1893-ban, miután lemondott az elnöki tisztségről, a Szent László Társulat tiszteletbeli elnökké választották. 1881-es megalakulásától kezdve az országos Vörös-Kereszt Egyesület alelnöke volt, 1882-ben pedig az ekkor megalakuló Szatmármegyei Széchenyi Társulat tiszteletbeli elnökévé választotta. A társulat fő célkitűzése a magyar nyelv, kultúra és szellemiség terjesztése volt a szatmári püspökség területén nagy számban élő nemzetiségiek körében. Ennek eszközéül szolgált az esti iskolák, a kisdedóvók, a könyvtárak felállítása, valamint a társulat szellemiségét képviselő iskolák, illetve tanárok és diákok támogatása. A társulat céljaira először évi 50 forintot fizetett, majd pedig nagyváradi püspöki kinevezését

követően 1000 forintos alapítványt tett. Egyházi és nemzeti elkötelezettségéért több kitüntetést és rendet nyert el, 1885-ben pedig a budapesti egyetemen tiszteletbeli teológiai doktorrá avatták.

1887 áprilisában Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter S-t javasolta a hivatalba lépése után néhány hónappal elhalálozott Ipolyi Arnold nagyváradi főpásztor hivatali utódjának. „Kifogástalan egyházi lelkülete" és „egyetemes műveltsége" alapján képesnek tartotta arra, hogy elődjétől „átvegye az egyházi és társadalmi megújulás alig megkezdett művét […] és véghezvigye azt." A kinevezésre 1887. április 8-án került sor, a pápa a május 26-i konzisztóriumon erősítette meg az áthelyezést. Ünnepélyes beiktatását augusztus 24-én tartotta. Székfoglaló beszédében egyházkormányzása alapjának a király iránti hűséget és a pápa iránti hódolatot nevezte meg. Általános helynökévé egykori homiletika tanárát és spirituálisát, Nogáll János címzetes püspököt tette meg. Ugyanabban az évben a fennállásának 25. évfordulóját ünneplő Szent László Társulat nevében 1500 aranyfrankot küldött péterfillér gyanánt Rómába; 1888-ban részt vett XIII. Leó 50 éves papi jubileumi ünnepségén Rómában.

Első, 1888-ban kiadott rendeletei azt mutatják, hogy – követve a Szatmárban bejáratott eljárást – a nagyváradi egyházmegyében is az igazgatás átláthatóbbá tételére törekedett. Ezekben ugyanazokat a témákat és alapelveket láthatjuk visszaköszönni, mint a szatmáriakban: sorra vette az esperesi koronák megtartásának, az esperesi látogatások és iskolalátogatások elvégzésének módját, részletes utasítást adott az egyházi számadások elkészítésére és az anyakönyvek vezetésére vonatkozóan. 1891-ben a munkaképtelenné vált egyházmegyei papok ügyét is rendezte egyházmegyei törvény kibocsátásával. Eszerint a meglevő nyugdíjas alap elegendő a költségek fedezésére, így nem kell a papságot megadóztatni. Három nyugdíjosztályt különített el, különböző összegekkel (1000, 800, 600 forint), ahová érdemeik szerint sorolta az egyházmegyei hatóság a nyugdíjazást kérelmező papokat. Amennyiben valaki máshonnan kapott nyugdíjat, akkor annak összege maximum 1000 forintig volt kiegészíthető. Kényszernyugdíjazás esetén az igénylő csak 400 forintos kegydíjra volt jogosult. S. új egyházmegyéjében nagy hangsúlyt fektetett az egyházi és a világi oktatásra. Püspöksége kezdetén saját költségén kibővíttette a szemináriumot és új kápolnát létesített benne. 1891-ben Nagyvárad-Újvárosban kisdedóvónő-képző intézetet alapított, melynek vezetésével az irgalmasrendi nővéreket bízta meg. 1898-ban az intézetet óvodával és polgári lányiskolával bővítette ki.

1899-ben 30 ezer forintot adományozott Debrecen városának egy apácák által fenntartott leánynevelő intézet létesítésére. A debreceni négyosztályos gimnázium nyolcosztályossá bővítéséhez 150 ezer forinttal járult hozzá, a szilágysomlyói (Şimleu Silvaniei RO) négyosztályos gimnáziumnak pedig visszaszerezte a nyilvánossági jogot. A püspökség kormányzásában legfőbb bizalmasa Fetser Antal kanonok volt. Az egyházmegye pénzügyeinek rendezése után több mint 100 000 forint összegű alapítványt tett a püspökség költségeinek biztosítására. A magyar egyház részére tervezetet dolgozott ki a kongrua szabályozására és a papi fizetések általános emelésére, amely azonban nem valósult meg. A finanszírozási modell központi eleme a magyar püspöki kar birtokaival fedezett nagyösszegű hitel lett volna. Saját rendelkezéseivel legalább a nagyváradi püspökségben gondoskodott a papság anyagi helyzetének javításáról. S. elvileg ellenezte a munkások kizsákmányolását és kiállt az új egyházi társadalmi tanítás mellett, a gyakorlatban azonban visszautasította a munkásság haszonrészesedését vagy a nyolcórás munkanapra irányuló követelését.

A közéletben nagyváradi püspökként is jelentős szerepet vállalt. Korábbi országos tisztségei mellett az 1887-ben a szegény betegek ingyenes gyógykezelésére megalakult budapesti Poliklinikai Egyesület, valamint a vatikáni magyar vonatkozású történeti források feltárására és kiadására 1882-ben létesült *Monumenta Vaticana* vállalkozás elnöke lett. 1889–1892 között a Magyar Királyi Zeneakadémiának volt az elnöke. Simor hercegprímás 1891. évi halálát követően S. a kormány egyik jelöltje volt az ország legfőbb egyházi méltóságára. A főrendiházban a főpapság szóvivője, a közjogi és felirati bizottságok és a delegációk tagja volt. A kultúrharcban többször is felszólalt a felsőházban a katolikus érdekek védelmében. 1893-ban „Az egységes polgári házasságjogról" szóló törvényjavaslatra tett felterjesztését egyházmegyéje minden papjának szétküldte. Ebben egyenként sorra véve és megcáfolva a törvényjavaslatnak a polgári házasság bevezetésének szükségessége melletti érveit kifejtette, hogy a polgári házasság minden formája sérti a keresztények vallásos érzelmeit, lelkiismereti szabadságát, negatívan hat a nép valláserkölcsi életére, így magára az államra nézve is káros. Novemberben ennek kapcsán történelmi-egyházjogi memorandumot tett közzé a polgári házasságjogról egy eredetileg az uralkodó részére kidolgozott szakvéleménye alapján, amelyben kifejtette az egyház álláspontját. A vita lecsengése után azonban a politikai vezetéssel fennálló további jó viszony képviselőjévé és a

Katolikus Néppárt felekezetileg elfogult beállítottságának ellenzőjévé vált, a párt ily módon Nagyváradon nem tudott meggyökerezni. 1892-ben Szent László király († 1095) szentté avatásának 700 éves és Várad török uralom alóli felszabadításának 200 éves jubileuma alkalmából hermát készíttetett a szent ereklyéi számára; a székesegyházban elhelyezett ereklyetartó hasonlított a régi, Győrben őrzött Szent László-hermához. A következő évben a káptalannal együtt szobrot emeltetett a szent tiszteletére; Tóth István szobrász alkotását eredetileg a Szent László téren, majd a székesegyház előtt állították fel. A székesegyházba új főoltárt, két hivatali elődje emlékére szobrot állíttatott. A püspöki rezidencia mellett parkot létesített, amelyet később róla neveztek el (ma Petőfi park).

S. 1889-ben állítólag elnyerte a király különleges kegyét, amiért azonnal az öngyilkos Rudolf trónörökös egyházi temetése mellett foglalt állást; végül ő is kapta meg ezt a feladatot. Az 1893. június 12-i titkos konzisztóriumban a pápa S-ot bíborossá kreálta, címtemploma 1894. június 12-én a *S. Girolamo degli Schiavoni* lett. Migazzi váci püspök († 1803) óta ebben a kitüntetésben csak magyar érsekek részesültek. A pápa kinevezte a Püspöki és Szerzetesi, az Index, a Ceremoniális és a Tanulmányok Kongregációja tagjává. Tekintettel kitüntetésére az egyházfő a székeskáptalannak a *cappa maior* viselését engedélyezte. A bíborosi méltóság okán S. a főrendiház szavazóinak listáján a második – a hercegprímás utáni és az érsekek előtti – helyre szeretett volna kerülni, de hiába próbálta igényét elismert állam- és kánonjogászok által megfogalmazott átfogó szakvéleményekkel keresztülvinni. A millenniumi ünnepségek évében, 1896 januárjában XIII. Leó pápa levelet írt neki, majd májusban a magyar püspöki karnak. Az ünnepség alkalmából S. carrarai márványból új főoltárt állíttatott a székesegyházban. 1897-ben, nagy pompával ünnepelte 50. papi jubileumát és ebből az alkalomból az eddigi alapítványok mellett egy több mint 200 000 koronás iskolai alapítványt is tett. Ugyanebből az alkalomból jelentős összeget áldozott a Nagyváradhoz közeli Biharpüspökiben (Episcopia Bihor RO) Szent Lőrinc tiszteletére emelt nagyméretű templom javára. S. az évek során több neves művésszel készíttetett magáról portrét (például Benczúr Gyula, Anton Zilzer).

Az évek óta veseproblémával küzdő S. az 1880-as évektől kezdve rendszeresen kúráltatta magát Bad Ischl-ben. 1902 januárjában kérésére segédpüspököt kapott Radnai Farkas személyében, az 1899-ben elhunyt Nogáll János helyére. A számos egyházi és állami kitüntetésben részesült S. 1902.

július 10-én, 79 évesen hunyt el Nagyváradon, 46 napi betegség után. 14-én került sor a nyilvánosság előtt holttestének beszentelésére a püspöki rezidencián, majd a gyászszertartásra a székesegyházban. Földi maradványait végakaratának megfelelően különvonattal szállították Temesvárra, ahol a következő napon nagy pompával a belvárosi temetőben, az általa építtetett családi síremlékben helyezték el. A neogótikus kápolna ma a katolikus ravatalozó kápolnája, amelynek egyik fülkéjében az elhunyt bíborosi kalapját őrzik.

Végrendelete szerint hagyatékának a rendelkezésére álló részéből fele-fele arányban részesült egy tanítóképző és S. „szegény rokonai", akiknek ezzel kb. 80 000 korona, valamint S. ruha- és ezüstneműje jutott, míg az általa beszerzett berendezési tárgyak a palotában maradtak. Halála időpontjában két fivére, egy hajadon és egy házas lánytestvére élt. Ugyanabban az évben egy újság jelentést tett S-nak egy teljesen tévútra jutott rokonáról, Lajosról, aki egész életében jelentős támogatást kapott S-tól és egyszer – sikertelenül – revolverrel támadt rá.

A liberális sajtó S-t finom, elegáns jelenségként mutatta be, aki szalont tartott fenn, és előszeretettel lépett kapcsolatba magasabb körökkel. Részletes megemlékezései szerint S. harcias egyházférfi, azonban egyúttal lelkes hazafi is volt; a „római egyház apostola" „mindig egyúttal a nemzeti eszme apostolaként is helytállt". Radnai segédpüspök Rómába írt gyászjelentésében a következő elmés mondattal jellemezte S-t: „*Schlauch bíboros nagy úr volt. Olyannyira, hogy midőn a mennybe jut, oda is kocsin fog menni*" („*Un grand-seigneur. Le Cardinal de Schlauch ira en ciel, mais il ira en carosse*").

• *Művei*: *Válasz az «Észrevételek a katholikus congressus bizottságának király ő felségéhez 1871. esztendei junius 12. benyújtott kérvényére»*, Temesvár 1871; *A bukovinai és csángó magyarok, és a Szent-László-Társulat feladata: Schlauch Lőrincz elnöki megnyitó beszéde a Szent László-Társulat 1883. szept. 27. Közgyűlésén*, Budapest 1884; *Hinni és tudni: egyházi beszéd a nagyváradi kir. jogakadémia száz éves jubileuma alkalmából*, Budapest 1889; *Dr. Schlauch Lőrincz püspök beszédei*, 1–4, Budapest 1890–1898. • *Források*: NRKEL Püspöki körlevelek 1887–1902; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 163, 169, 170; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 876; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Das Vaterland* 11. 2. 1893, 20. 11. 1893; *Neue Freie Presse* 12. 7. 1902 (nekrológ); *Pester Lloyd* 20. 6. 1893 és 11./12./13./14. 7. 1902 (nekrológok), 14. 1. 1903; *Welt-Blatt* 3. 12. 1903; *Nagyváradi Napló* 1902. 7. 11. • *Irodalom*: Adriányi,

Fünfzig Jahre; ERDŐ PÉTER, *Schlauch Lőrinc bíboros jogtörténeti és egyházjogi munkássága*, Teológia 36 (2002) 3–4: 161–168; FECHTEL JÁNOS, *Emlékbeszéd Dr. Schlauch Lőrincz biboros püspök felett*, Szatmár 1903; FODOR JÓZSEF, *Dr. Schlauch Lőrinc bíboros, váradi püspök*, Nagyvárad tudós püspökei, 11–14; FRAKNÓI VILMOS, *Schlauch Lőrincz szatmári püspöknek Török János által gyűjtött könyvtára*, Magyar Könyvszemle 2 (1877) 1: 5–15; HALÁSZ SÁNDOR (szerk.), *Országgyűlési almanach 1887. Főrendiház*, Budapest 1887, 135; HC VIII, 37, 48, 359, 532; ILLYÉS, *Jubileumi sematizmus*, 46–47 *et ad indicem;* FRANZ KRÄUTER, *Kardinal Dr. Lorenz Schlauch Bischof von Grosswardein 1824–1902. Beitrag zu seinem Leben und seiner Stellung in den kirchenpolitischen Wirren seiner Zeit*, Temeswar 1949; MAROSÁN KONRÉL (szerk.), *A szatmármegyei Széchényi Társulat emlékkönyve 25 éves működésének évfordulója alkalmából 1882–1907*, Szatmár 1907; PÁLKOVÁCS ISTVÁN, *Schlauch Lőrinc*, Temesvár 2002; SCHEFFLER JÁNOS, *A szatmári egyházmegye statutumai*, Szatmárnémeti 1926; *Schem. Cent.*, 57–61 et ad indicem; *Schem. Csanadien. 1843*, *1846–1848*, *1851–1859*, *1861*, *1863*, *1865–1866*, *1868*, *1870*, *1873*; *Schem. hist. Varadinen. 1896*, 104–105; *Schem. Sabarien. 1818–1836*; STURM, 1887–1892, 26; STURM, 1892–1897, 23; STURM, 1897–1901, 25; STURM, 1901–1906, 26; SZEMES JÓZSEF, *A Szent László Társulat Története 1861–1941*, Veszprém 1942, 40–54, 55, 58, 62.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 438–445.

TÓTH KRISZTINA

II.4.9. SZMRECSÁNYI PÁL (1846–1908)

Szepes, 1892. május 15. – 1903. június 25.
Nagyvárad, 1903. október 8. – 1908. augusztus 8.

1846. május 2-án született a Sáros vármegyei Darócon (Sárosdaróc/Šarišské Dravce SK) nemesi családba, Berzeviczy Mária bárónő és Szmrecsányi Ödön tizenhat gyermekéből nyolcadikként. A család nemessége mind apai, mind anyai ágon a XIII. századig nyúlik vissza. Sz. anyai nagyapja Berzeviczy Vince († 1834) volt, aki mozgalmas katonai szolgálata és színészi pályafutása után 1829-ben a kassai magyar színház első igazgatója lett. A Szmrecsányi nemzetség IV. Bélától († 1270) szerzett nemességet és királyi adományként Szmrecsány községet kapta. Sz. apja aktív politikai szerepet vállalt, a pozsonyi országgyűléseken többször volt Árva vármegye követe. Jelentős tisztségekre tettek szert Sz. testvérei is, például Lajos egri érsek, Jenő Sáros vármegye főispánja lett.

Sz. gimnáziumi tanulmányait a hatodik osztályig Eperjesen végezte, majd miután 1862-ben felvételt nyert az egri kisszemináriumba, a hetedik és nyolcadik osztályt a ciszterci rend egri főgimnáziumában járta ki. Kiemelkedő tanulmányi eredményei alapján Bartakovics érsek a pesti Központi Szemináriumba küldte tanulni, ahol az ottani önképzőkör (Magyar Egyházirodalmi Iskola) elnöke lett. Itt ismerkedett meg az egyetemen *Újszövetség*et tanító Samassa József majdani egri érsekkel, aki a későbbiek során meghatározó szerepet játszott pályája alakulásában. 1869. július 25-én szentelték áldozópappá, első miséjét szülőhelyén mutatta be. Első kápláni állomáshelye 1869-ben Nyíregyháza volt, majd 1870-ben Maklárra helyezték át. Ugyanebben az évben egri székesegyházi hitszónokká nevezték ki, mellette két elemi iskolában hitoktatást végzett. Az 1872-es egri schematizmus szerint az érseki udvarban levéltáros, iktató, valamint az egri érseki szentszék helyettes jegyzője.

Az 1873-ban hivatalba lépő Samassa József egri érsek egykori tanítványát 1875-ben titkárává tette meg. Sz. 1881-ben címzetes kanonok és irodaigazgató lett; 1886-ban az uralkodó valóságos kanonoki stallumra nevezte ki az egri főszékesegyházi káptalanba. A későbbiekben mint oldalkanonok (*canonicus a latere*, azaz közvetlenül az érsekhez beosztott kanonok) érsekét számos külföldi útjára elkísérte, melynek során tekintélyes könyv- és műgyűjteményre tett szert. 1888-ban thypultai címzetes apáttá, majd 1891-ben az egri érseki jogakadémia igazgatójává nevezték ki. Nem sokkal később Csáky Albin kultuszminiszter (1888–1894) Sz-t ajánlotta a szepesi püspökségre. Protezsáltjának kinevezése nem utolsó sorban Samassa vigasztalására is szolgált, amiért korábban nem ő nyerte el a prímási méltóságot. A miniszter felhozta Sz. mellett, hogy „hosszabb vagy rövidebb ideig ordinariátusa minden hivatalában" szerzett már tapasztalatot, és tud szlovákul, „ami a szepesi egyházmegyében elengedhetetlen". Az uralkodó 1891. december 1-én nevezte ki, melyet a pápa már a december 14-i titkos konzisztóriumon megerősített. Püspökké szentelésére 1892. március 27-én került sor az egri székesegyházban. A fő felszentelő Samassa József egri érsek, a társszentelők Bende Imre besztercebányai püspök és Szele Gábor címzetes püspökök voltak. Püspöki székét 1892. május 15-én foglalta el. Jelmondata a *Nec temere, nec timide* (Nem vakmerően, de nem is félénken) volt.

Sz. szepesi egyházkormányzását társadalmi és mecénás tevékenysége mellett a magyar nemzetállami felfogás határozott támogatása jellemezte,

amely miatt a szlovák egyháztörténeti szakirodalom kritikát fogalmazott meg vele szemben. Ezt korabeli szlovák újságcikkekre (*Slovenské listy* és *Národné noviny*), illetve például Eduard Krajňáknak a pozsonyi királyi líceum tanárának év megjelölése nélküli [1896 vagy az utáni], általánosságban a felvidéki püspökökkel szemben megfogalmazott panaszlevelére (kiemelve egy-egy püspökkel szemben egy-egy konkrét pontot), továbbá egy „*sacerdos*" aláírással ellátott névtelen, a szepesi és rozsnyói püspökkel szemben a szlovák nemzetiségi sérelmeket felhozó levélre alapozzák. Utóbbi többek között megemlíti – közölve a forrást is –, hogy a püspök 1899-ben egy espereseknek küldött levélben arra kérte őket, hogy ne támogassák a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a nemzetiségi nyelv használatának engedélyezéséért indult aláírásgyűjtést: híveiket tartsák vissza e mozgalomtól és tegyenek róla jelentést neki. A vádak között szerepel az is, hogy a szemináriumokba nem szeretne szlovákokat felvenni, mivel hazafias papságot szeretne nevelni, és hogy az egyházmegyében nem beszélhetnek szlovákul a papok. A kiegyensúlyozott értékelés miatt megemlítendő, hogy a *Budapesti Hírlap* 1903. május 12-ei száma azt hangsúlyozta, hogy távol álltak Sz-tól a pánszláv és pángermán mozgalmak, míg az *Alkotmány* c. lap 1908. augusztus 11-én azt írta, hogy Sz. előmozdította „tót és német hívei vallási és kulturális érdekeit".

Sz. a püspökség javadalmainak éves bevételét mintegy 100 000 koronával növelni tudta. Szociális intézkedései közül jelentősek, hogy a püspöki uradalom alkalmazottainak fizetését felemelte és az addigi kegydíj helyett rendes nyugdíjat biztosított számukra, valamint a papi nyugdíjalap részére 20 000 koronát adományozott, amelyet évente 2000 koronával egészített ki. Egy 1898. évi pásztorlevelében a hitel- és fogyasztási szövetkezetek mellett foglalt állást. Az úgynevezett péterfillér-gyűjtések alkalmával rendszeresen jelentős összegeket küldött Rómába a nunciatúrán keresztül (például 1897-ben és 1899-ben kb. 2500–2500 forintot). Sz., aki maga is jelentős könyvtárral rendelkezett, Kovács Alajos felsőszalóki (Vyšný Slavkov SK) plébános gazdag könyvhagyatékát – többek között Migne sokkötetes patrológiájának görög és latin változatát – a szepesi káptalan szemináriumának juttatta. 1893-ban kanonokká nevezte ki Hradszky Józsefet, ezzel biztosítva számára a megfelelő anyagi hátteret történettudományi munkásságához. Ennek eredményeképp születtek meg a szepesi prépostság, a szepesi káptalan és a szepesi püspökség történetével foglalkozó alapvető munkák, az *Initia Capituli Scepusiensis* (1901/1902) és az *Additamenta ad Initia* (1903/1904). Sz. 1899-ben az egyházmegye espereseinek címzett körleve-

lében tiltakozott azon híresztelés ellen, miszerint a Námesztóban (Námestovo SK) tisztázatlan körülmények között elhunyt két éves árva gyermek halálának oka zsidó rituális gyilkosság lett volna.

Sz. a főrendiház aktív tagja volt, annak munkájába több bizottság révén is bekapcsolódott (például gazdasági, pénzügyi, illetve kvótabizottság, vagyis a közösügyi költségek hozzájárulási arányának újból leendő megállapítására kiküldött országos bizottság). A polgári házasságról és a szabad vallásgyakorlásról szóló 1894. évi egyházpolitikai törvényjavaslatok ellen körlevélben tiltakozott, amelyet a *Magyar Állam* januári száma is közölt. Ugyanabban az évben a katolikus püspökök közül egyedül ő és Samassa vettek részt Kossuth Lajos temetésén. Az 1897-es II. autonómia kongresszuson a püspöki kar őt bízta meg álláspontjának emlékiratba foglalásával és előterjesztésével. Az 1900-as jubileumi évben nagy római zarándokúton vett részt. Ugyanabban az évben Steiner Fülöp váratlan halála után átvette a Szent László Társulat vezetését. A romániai és bukovinai magyarok segítésére helyezte a hangsúlyt, továbbá ő küldött először papokat a Tengerentúlra a Magyarországról kivándoroltak pasztorációjának elősegítésére. Emellett tagja volt az amerikai diaszpórák lelki gondozására nyolc magyarországi püspökből alakult bizottságnak, amelynek egyben az ügyvivői szerepét is betöltötte.

1901-ben a budapesti egyetem tiszteletbeli teológiai doktorrá avatta, 1903-ban valóságos belső titkos tanácsosi címet adományozta neki az uralkodó, valamint ugyanebben az évben a Vallás- és Tanulmányi Alap felügyelő bizottságának tagja lett. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter (1895–1903) kabinetelőterjesztése szerint a kormány szorgalmazta az akkor 57 éves Sz. áthelyezését a jobban dotált nagyváradi püspöki székbe, mellyel a hercegprímás is egyetértett. Az előterjesztés szerint Sz. az egyházmegyét 12 évig „éppannyira egyházi, mint amennyire hazafias szellemben" kormányozta, melynek során figyelmet szentelt a papképzésre és „a szigorú egyházi fegyelemre". Az autonómia mozgalomban, a Szent László Társulatban, valamint a külföldi lelkigondozás megszervezésében való részvételével „odaadóan szolgálta a közérdeket". Ennek megfelelően nagyváradi püspökként „több anyagi lehetősége lesz majd a jótékonyság gyakorlására". A király 1903. május 10-én nevezte ki, a pápai megerősítésre a június 27-i konzisztóriumon került sor. Székfoglalóját és programadó beszédét 1903. október 8-án tartotta.

Nagyváradra történő áthelyezése a Szent László Társulat jelentős kezdeményezéseinek időszakára esett. Az elnöki posztot betöltő Sz. megbízásából 1904-ben Várady L. Árpád – a Társulat későbbi elnöke –, Bukovinába utazott, hogy felmérje az ottani öt magyar faluban (Hadikfalva/Dorneşti RO, Istensegíts/Ţibeni RO, Fogadjisten/Iacobeşti RO, Józseffalva/Vornicenii Mici RO, Andrásfalva/Măneuţi RO) lakó magyarság helyzetét. Sz. felvetette áttelepítésüket az anyaországba, ahol Bihar vármegyében, a nagyváradi püspökség területén akarta letelepíteni őket. E célból a kormánnyal is hosszas tárgyalásokat folytatott, melyek azonban Sz. korai halála miatt hirtelen megszakadtak. A terv csak 1941-ben valósult meg.

Nagyváradi egyházkormányzása során előző egyházmegyéjéhez hasonló irányt képviselt, és folytatta a helyben már megkezdett intézkedéseket. Jelentős anyagi támogatással lehetővé tette a tanítóképző megalapításának befejezését. Az újranyílt intézményben új tanítási módszerek mentén folyt az oktatás. Körleveleiben a katolikus sajtó és könyvkiadás – különösen a Szent István Társulat – pártolására buzdított. 1907-ben elhatározta a papi nyugdíj újraszabályozását, amelynek a kidolgozására központi bizottságot állított fel és megvitatására novemberben egyházmegyei tanácskozást tartott, amelyen az esperesek, kerületenként a papság egy-egy képviselője, valamint a nem lelkészkedő papság két képviselője vettek részt. Ezt követően 1908-ban körlevél útján hirdette ki az új nyugdíjszabályzatot. A nyugdíjas papság – egyelőre két fő – lakásának biztosítására a szeminárium épületének kibővítését tervezte, amelyet azonban már nem tudott véghezvinni.

Sz. gyakran mozgott előkelő és főnemesi körökben, így rendszeresen szerepelt a Monarchia társadalmi lapjaiban. 1897-ben ő adta össze a befolyásos Apponyi Albert politikust és Clotilde Mensdorff-Pouilly-Dietrichsteint Bécsben, 1904-ben ő keresztelte a budai várban József Ágost főherceg újszülött fiát. Bár Sz. a kultuszminiszter megítélése szerint akkoriban a „legjobb férfikorban" volt, egészségi állapota nagyváradi hivatalba lépése után nem sokkal drasztikusan megromlott. 1904 húsvétján szélütést kapott, ősszel pedig a nyaka és a szemhéja lebénult. Az orvosok idegsorvadást állapítottak meg nála, amire Sz. külföldi üdülőhelyeken keresett gyógyulást. Hogy el tudja látni az egyházmegye kormányzását, 1906-ban segédpüspököt kapott maga mellé Fetser Antal személyében, akit 1907-ben általános helynökké nevezett ki és akire egyre több vezetési feladatot bízott. 1908. augusztus 8-án, a svájci St. Moritzban töltött gyógykezelés alkalmával ismét szélütés érte, és még aznap

este elhunyt. Holttestét Nagyváradra szállították, ahol augusztus 14-én temették el. Az ünnepélyes requiemet Sz. egykori mestere, Samassa József egri érsek celebrálta. A temetésen részt vett Sz. két fivére, Szmrecsányi Lajos egri segédpüspök és Szmrecsányi György parlamenti képviselő is. 17-én, végakaratának megfelelően szülőhelyén, Sárosdarócon, a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra; a szertartást Fischer-Colbrie kassai püspök végezte. Sz. nem hagyott hátra végrendeletet. Halála után több évig Fetser püspök mint káptalani helynök kormányozta az egyházmegyét.

• *Források*: NRKEL Püspöki körlevelek 1903–1908; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 163, 171; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 958, 959; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Das Vaterland* 12. 4. 1894 és 28. 7. 1900; *Agramer Zeitung* 2. 3. 1897; *Prager Tagblatt* 23. 12. 1899; *Deutsches Volksblatt* 25. 1. 1900; *Sport und Salon* 1. 3. 1902, 3. 4. 1903, 26. 3. 1904, 9. 7. 1904; *Katolícke noviny* 24 (1891), 192; *Katolícke noviny*, 14 (1898), 112; *Alkotmány* 1908, 191; *Alkotmány* 1908. 8. 11. (1–2); *Budapesti Hírlap* 1903. 5. 12 (1–2: Vetési, *Az uj váradi püspök*); ASRS AA.EE.SS. Periodo I, Austria, pos. 828, fasc. 366; ASRS AA.EE.SS. Periodo II, pos. 840, fasc. 390; *Schem. Agrien. 1863–1891*; *Schem. Scepusien. 1913*, 137. • *Irodalom*: Ivan Chalupecký, *s.v. Szmrecsányi, Pavol*, LKKOS, 1298; Csáky, *Kulturkampf*; HC VIII, 359, 504; Hradszky, *Initia progressus*, 560, 578, 588–589; Makkai Béla: *Magyarság-gondozás Bukovinában*, Kisebbségkutatás 9 (2000) 3: 446–477; Nagy, *Régi nevek*, 31–36; N. N., *Radostný ples k uvítaniu Pavla Szmrecsányiho, biskupa*, Pútnik Svätého Vojtecha X (1897) 10. sz.; SBS V, 303; *Schem. Scepusien. 1901*, 5; Sturm, 1892–1897, 27; Sturm, 1897–1901, 29; Sturm, 1901–1906, 29; Sturm, 1905–1910, 28; Szemes József, *A Szent László Társulat Története 1861–1941*, Veszprém 1942, 60–63, 66; Szerencs János (szerk.), *A főrendiház évkönyve I*, Budapest 1900, 147, 195, 196, *A főrendiház évkönyve II*, Budapest 1902, 44, 105, 111, 114, *A főrendiház évkönyve III*, Budapest 1907, 36, 50; Véghső Tamás–Katkó Márton Áron (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1. kötet 1778–1905*, Nyíregyháza 2014; Zubko, *Spišskí biskupi*, 38–40.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 446–450.

Tóth Krisztina

II.4.10. Széchenyi Miklós, sárvár-felsővidéki gróf [Széchényi] (1868–1923)

Győr, 1902. április 13. – 1911. április 20.
Nagyvárad, 1911. május 30. – 1923. december 1.

1868. január 6-án született Sopronban, főnemesi családban, sárvár-felsővidéki Sz. Jenő és Erdődy Henrietta szülőktől. A család több főpapot adott a magyarhoni katolikus egyháznak, például Széchényi György esztergomi érseket (1685–1695) és Széchényi Pál kalocsai érseket (1696–1710). Sz. tanulmányait magánúton kezdte, az elemi iskolát Sopronban, a gimnáziumot 1877-től Szombathelyen végezte. A gimnázium VI–VIII. osztályát már a győri kisszeminárium növendékeként a győri bencés főgimnáziumban járta. 1885-től teológiai tanulmányokat folytatott a nagyszemináriumban. 1889/90-ben a szenteléshez szükséges korhatár eléréséig a győri kisszeminárium tanulmányi felügyelője lett és egy polgári leányiskolában volt hitoktató. 1890. május 7-én szentelte pappá Zalka János győri püspök Sopronban, az orsolyiták templomában.

Lelkipásztori szolgálatának első állomása Kismarton volt, ahol két évet töltött káplánként. 1892-ben elnyerte az Erdődy grófok kegyurasága alá tartozó Szent György vértanúról nevezett jáki apátságot. A következő években restauráltatta az apátsági templomot és külön kötetben megírta történetét, amely 1901-ben jelent meg. A restaurált templomot 1904-ben már mint győri püspök szentelte fel. 1892-ben Sz-t Vaszary Kolos hercegprímás átvette az esztergomi főegyházmegye kötelékébe, ahol prímási levéltáros és szertartó, majd 1893-ban prímási magántitkár *(secretarius a latere)* lett. Közben kánonjogot tanult a budapesti egyetemen, ahol a kongrua-kérdésről írt értekezésével kánonjogi doktorátust szerzett.

Sz. a századforduló előtti és utáni években gyakran vállalt papi szolgálatot (esketés, temetés) rokoni főnemesi körökben, ami feltehetően hozzájárult gyors felemelkedéséhez az egyházi ranglétrán. 1898. január 18-án Vaszary hercegprímás a bécsi *Pazmaneum* rektorává, 1898. április 7-én pedig a király az esztergomi főszékesegyházi káptalanba mesterkanonokká nevezte ki. Rektorsága idején – rövid idő alatt, 1899 nyara és 1900 ősze között – épült fel a *Pazmaneum* új épülete Bécs kilencedik kerületében. Ennek során saját felelősségére, kedvező feltételekkel megszerzett egy olyan

épületet, amely a *Pazmaneum* addigi, első kerületi épületei között helyezkedett el, ezzel jelentősen emelve a régi ingatlan összértékét eladása során.

Az új épület közelebb volt az egyetemhez és a harmad- és negyedéves papnövendékek számára külön szobákkal rendelkezett. Sz. emellett újraszabályozta az intézmény belső szervezetét. Az épületben található, a magyar egyháztörténet témáit megjelenítő Jézus Szíve-kápolnát 1900 decemberében szentelték fel a nuncius jelenlétében. Sz. rektori működése elismeréséül 1900-ban pápai prelátusi címet nyert.

Wlassics Gyula kultuszminiszter (1895–1903) a királynak a még csak 33 éves Sz-t ajánlotta a győri püspöki székbe. Az előterjesztésben Sz. adminisztratív tapasztalatai mellett főképp a *Pazmaneum*mal kapcsolatos intézkedéseit méltatta: eszerint az intézmény diákjai Sz. vezetése alatt „példásan hazafias és egyházi" lelkületűnek mutatkoznak és az 1900. évi római zarándoklat során jó benyomást keltettek. Emellett Sz. különösebb feltűnés nélkül támogatási rendszert vezetett be a szegény sorsú növendékek megsegítésére, ami az intézmény közösségi szellemének igen jót tett. Sz. származása pedig garantálja, hogy hivatalát „a legmagasabb trón iránti, családja hagyományaiban gyökerező hűséggel", „meleg hazaszeretettel" és „egyházi érzülettel" fogja betölteni. Győri püspöki kinevezése 1901. november 1-én kelt, amelyet a pápa már a december 16-i titkos konzisztóriumban megerősített. Felszentelésére 1902. február 2-án került sor a *Pazmaneum* házi kápolnájában. A fő felszentelő Hornig Károly veszprémi püspök, a társszentelők Belopotoczky Kálmán († 1914) tábori apostoli helynök, tricalai címzetes püspök és Kutrovátz Ernő († 1913) győri segédpüspök voltak. Püspöki székfoglalóját 1902. április 13-án tartotta. Hivatalba lépése után másfél évvel Sz. tartotta az ünnepi előadást a budapesti IV. katolikus nagygyűlésen, amelyen a püspöki kar nagy része részt vett. Ennek során – kapcsolódva az új pápa, X. Pius jelmondatához *(Instaurare omnia in Christo)* – lánglelkű felhívást intézett a magyar katolicizmushoz, amelyben a szociális kérdés felé fordulásra és a lakosság széles körét érintő, tömeges kivándorláshoz vezető nyomornak a megszüntetésére buzdított. A szellemi eszközök (nevelés, könyvtárak, sajtóorgánumok) mellett mezőgazdasági egyesületek és szövetkezetek kiépítését javasolta. Bár Győr a századforduló táján a magyarországi keresztényszociális mozgalom központja volt – főképp az e téren úttörő Giesswein Sándor akkori püspöki titkárnak és kanonoknak köszönhetően –, Sz. saját kormányzatában csak mérsékelten követte e programot.

Győri püspökként a súlypontot a katolikus iskolaügy szervezetének és kínálatának javítására helyezte. Megszervezte a Győregyházmegyei Főtanfelügyelői Hivatalt, amely 1902-ben kezdte meg működését. 1905-ben megalapította a Győregyházmegyei Római Katolikus Népnevelési Egyesületet, amelynek jövedelméből a katolikus iskolákat segélyezte. 1907-ben életre hívta a Győregyházmegyei Római Katolikus Tanítóegyesületet. 1903-ban kezdeményezte a gazdasági ismétlőiskolák felállítását, 1906-ban megnyílt Győrben a középiskolai katolikus fiúinternátus. Győrben is különös hangsúlyt fektetett a papnevelés kérdésére. Már püspöksége kezdetén elhatározta, hogy új szemináriumi épületet létesít. Az építkezés 1909-ben kezdődött meg és 1910-ben fejeződött be, az új épület mintegy 100 növendék befogadására volt alkalmas. A felsőbb évfolyamok számára itt is cellarendszert vezetett be, míg a kisszeminárium diákjai és az alsóbb évfolyamok klerikusai hálótermekben szálltak meg. Az építkezés kiterjedt az 1857-ben alapított kisszemináriumra is. A szeminárium korábbi épületében püspöki könyvtárat, a kisszeminárium épületében 1910-ben tanítóképző internátust nyitott.

Sz. az egyházmegye irányításában hangsúlyt fektetett a pénzügyigazgatás reformjára, valamint a társadalmi és a hitbuzgalmi egyesületek támogatására, megalakítására, illetve központi ellenőrzésére is. 1902-ben felállította az ájtatossági társulatok központi igazgatóságát. 1908-ban egyházmegyei intézőbizottságot hozott létre a katolikus egyesületek és mozgalmak egyöntetű vezetésére és felügyeletére. 1906-ban személyesen vezette a női Mária-kongregációk országos zarándoklatát Máriacellbe. Meghonosította egyházmegyéjében az osztrák egyházmegyékben elterjedt Szent Mihály arkangyal Társulatot, amelynek célja az Apostoli Szentszékhez való hűség és ragaszkodás megerősítése és adakozás volt a Szentszék céljaira. 1910 áprilisában ő vezette a római zarándoklatot II. Szilveszter pápa sírjához, aki a hagyomány szerint Szent István királynak koronát küldött. Szorgalmazta, hogy a papság vegyen részt lelkigyakorlatokon és székhelyén maga is rendezett lelkigyakorlatokat. 1902-ben szabályzatot készíttetett a templomi és a kegyes alapítványok egységes kezelésére, számadásaik elkészítésére és felülvizsgálatára, 1903-ban pedig ezek számára alapítványi pénztárt állíttatott fel. Ugyanabban az évben elkészíttette a „hitközségi szervezet” szabályait, amelyek alapján egyházmegyéjében megindult az egyházközségek szervezése. Tervezett reformjai ismertetésére és megvitatására

1903-ban, 1905-ben és 1907-ben is egyházmegyei értekezletet hívott össze. 1903-tól évi 2000 koronával járult hozzá a papi nyugdíjalaphoz, a püspökség gazdasági személyzetének pedig 4000 korona hozzájárulással nyugdíjalapot létesített.

A Műemlékek Országos Bizottságával folytatott tárgyalásai eredményeképp a győri székesegyház felvételt nyert a magyar műemlékek sorába, majd restaurálására is sor került. E kezdeményezése is hozzájárult ahhoz, hogy Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter (először: 1910–1913) az időközben 43. életévébe lépett Sz. nagyváradi püspöki kinevezését javasolta az uralkodónak. Felhozta továbbá Sz-nek az infrastruktúra kiépítésében szerzett érdemeit. Javaslata szerint Sz. a kiterjedt püspökséget „zajtalanul, de annál nagyobb odaadással" vezette és példásan végiglátogatta. Ezenfelül lojális politikai álláspontja által „nem csekély mértékben részesült a szélsőséges elemek ellenszenvében". Közhasznú működésével „méltónak bizonyult a legfelsőbb elimerésül szolgáló előléptetésre". A jól jövedelmező, 1908 óta üresedésben lévő nagyváradi püspöki javadalomba, melyet azóta Fetser Antal felszentelt püspök és káptalani helynök igazgatott, 1911. március 8-án nevezte ki az uralkodó, melyet a Szentszék április 20-án erősített meg. Püspöki székét 1911. május 30-án foglalta el.

Sz. a nagyváradi egyházmegye vezetésében követte a korábbi (egyház)politikai irányvonalat. Itt is szorgalmazta a különböző katolikus egyesületek megalakítását, melyek összefogására 1913-ban felállította a katolikus társulatok központi igazgatóságát. Célul tűzte ki, hogy minden plébánián legalább egy jámbor társulat működjön. Kiemelten támogatta az ifjúsági egyesületeket, melyekből a püspökség területén addig csak hat működött. Népmissziók és lelkigyakorlatok által törekedett az egyházmegye lelki életének elmélyítésére. Már 1911 augusztusában lelkigyakorlatot tartott papjainak a szemináriumban és kifejezte szándékát, hogy legalább kétévente szeretne ilyeneket rendezni. 1913-ban az egyházmegye minden papját arra kötelezte, hogy legalább három évente vegyen részt lelkigyakorlaton. 1912-ben hat román görögkatolikus növendéket fegyelmi vétségek miatt elbocsátottak, tíz további pedig önként távozott a nagyváradi római katolikus szemináriumból. Ezt követően a román kispapokat Radu Demetriu nagyváradi görögkatolikus püspök a román tanítóképző intézetben helyezte el, a latin szertartású szemináriumban csak tanulmányaikat végezhették. A helyzet megoldására Radu el-

határozta egy saját teológiai szeminárium felépítését, amelynek céljára 1914-ben magánpénztárából 100 000 koronát áldozott.

A katolikus sajtó támogatására is különös gondot fordított, körleveleiben többször buzdított a Szent István Társulat, valamint a katolikus sajtótermékek támogatására. Ebben maga is példával járt elől, támogatta többek között a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségét és a *Szív* hitbuzgalmi újságot is. Sz. jelentős változtatásokat eszközölt ki az egyházmegye igazgatásában is, amelyet gyakorlati szempontok alapján újjászervezett. 1913-ban kettéosztotta a gyulai esperesi kerületet: gyulai és orosházi esperesi kerületre. 1914-ben újraszabályozta a plébániák határait, figyelembe véve a természetes határokat, az új közlekedési útvonalakat és a községek esetleges új politikai beosztását. 1918-ig négy plébánia, két önálló lelkészség (kurácia) és két kihelyezett lelkészség *(expositura)* felállítására került sor. A világháború alatt az egyházmegye infrastruktúráját készséggel állította a haza szolgálatába, amelyhez pontos utasításokkal látta el a papságot. Szükség esetére az összes katolikus iskolát és intézményt hadi célokra ajánlotta fel. 1915-ben a szeminárium épületének egy részében vöröskereszt hadikórházat rendezett be. 1917-ben 200 ezer koronát helyezett letétbe a káptalannál, ezzel létrehozva a Zita királyné alapot a hadiárvák felkarolására, taníttatására és esetleges gyógykezelésükre. A drámai fejleményektől függetlenül a Szentszék részére a háború évei alatt is jelentős összegű péterfilléreket juttatott, például 1915-ben 45 ezer koronát, 1916-ban 12 ezer koronát. 1916-ban háborús segélyt és lakbérpótlékot utalt ki a nyugdíjas papoknak. 1918-ban pedig a nyugdíjalapba 10 éven keresztül évi 8000 koronát ajánlva (a káptalan emellett 4000 koronát ajánlott) felemelte a nyugdíj összegét. A papságot e célra nem adóztatta meg, de önkéntes hozzájárulásukat szívesen vette. Sz. a háború végzetes kimenetelét főképp a liberális sajtónak tulajdonította. A világháború okainak, befolyásának és következményeinek elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a kereszténységellenes sajtó negatív befolyást gyakorolt az események menetére, így ideje megteremteni a keresztény, magyar, független sajtót. Ezért 1918-ban a Központi Sajtóvállalat Rt-ben 100 000 korona értékű részvényt jegyzett és papjait körlevélben is e vállalkozás támogatására buzdította.

Sz. a trianoni békeszerződés (1920) után székhelyén maradt. Az államhatár túloldalára került terület részére létrehozta a gyulai helynökséget, amelynek élére vikáriust nevezett ki (1924-től Debrecenben). Jelentős

összegekkel járult hozzá a háborúban károsult egyházi infrastruktúra újjáépítéséhez. 1922-ben püspöksége 20. évfordulója alkalmából a püspökség romániai részének félmillió lejt, magyarországi részének 2,5 millió koronát adományozott. További félmillió koronát adakozott 1923-ban az Országos Ínségenyhítő Mozgalom javára. Mind magánlevelezéseiben, mind a püspöki kar 1921. februári konferenciáján kifejezte aggodalmát a Szentszéknek az utódállamok irányába folytatott túl engedékeny politikájával szemben. Ettől függetlenül beletörődött a megváltozott politikai viszonyokba, és 1921. április 9-én I. Ferdinánd román királynak mint új uralkodónak letette a hűségesküt. A román parlamentben neki járó szenátusi helyet azonban nem akarta elfoglalni mindaddig, amíg nem látja biztosítva az egyházmegyéje fennmaradását. 1923 elején sikertelenül folyamodott a királyhoz a politikai okokból bezárt nagyváradi premontrei főgimnázium ügyében.

Élete utolsó két évében súlyos betegségben, többek között krónikus szívbajban *(angina pectoris)* szenvedett. A mindössze 55 éves Sz. 1923. december 1-én, szívbajban halt meg Budapesten. Végakarata szerint az orosházi plébániatemplomban helyezték örök nyugalomra. Végrendeletében értékes műgyűjteménye egy részét a nagyváradi múzeumra hagyta, de csak arra az esetre, ha a város a halála időpontjában már nem áll román uralom alatt. 1924–1925 folyamán a gyűjtemény egy részét elárverezték, más része különféle múzeumokba került.

• *Művei: A lelkészi congrua ügye 1885–1895*, Esztergom 1895; *A Szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története*, Budapest 1901; *Egyházi beszéd, melyet szent Adalbert püspök halálának kilenczszázados évfordulója alkalmából az esztergomi főszékesegyházban 1897. május 2-án mondott*, Esztergom 1897; *Egyházi beszéd szent István király ünnepére*, Esztergom 1897; *Dr. Széchényi Miklós gróf győri megyés püspöknek, a magyar küldöttség és zarándoklat vezetőjének beszédei […]*, Győr 1910. • Források: *Litterae Circulares ad venerabilem clerum almae dioecesis Jaurinensis dimissae Anno Domini 1901*, Győr 1901, 111; *Litterae Circulares ad venerabilem clerum almae dioecesis Jaurinensis dimissae Anno Domini 1902*, Győr 1902; *Litterae Circulares ad venerabilem clerum almae dioecesis Jaurinensis dimissae Anno Domini 1907*, Győr 1907; *Litterae Circulares ad venerabilem clerum almae dioecesis Jaurinensis dimissae Anno Domini 1908*, Győr 1908; NRKEL Püspöki Körlevelek, 1911–1918; RNL Bihar, Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Publico-ecleziastice, 163, 173, 174; RNL Bihar, Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecleziastice, Dioecezana, 960, 961, 962, 963; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Reichspost* 20. 3. 1924; *Prager Tagblatt* 2.

8. 1924. • Irodalom: BEDY VINCE, *A győregyházmegyei papnevelés története. Győregyházmegye múltjából 2*, Győr 1937; BEKE, *Az esztergomi*; BEKE MARGIT, *Fejezetek az új- és legújabbkori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*, Budapest 2006; BIHAR ANTAL, *Dr. Széchényi Miklós Gróf v. b. t. t. Győri Megyés Püspök 1901–1911*, Győr 1911; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*, 312, 354; GOTTSMANN, *Katholizismen*; HC VIII, 317; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 526; NAGY MÁRTON, *Régi nevek – régi regék*, Nagyvárad 1927, 107–108; *Schem. Jaurinen. 1883*, *1884*, *1886*, *1888*, *1890*, *1892*, *1894*, *1896*, *1898*, *1901*; SIPOS ZSOLT, *Károly trónörökös vendégeskedése a nagyváradi püspöki palotában*, Új Magyar Sion 14 (56) (2020) 1. sz., 159–164.; VÉGVÁRY FERENC–ZIMMER FERENC, *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, Budapest 1910, 26.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 450–456.

TÓTH KRISZTINA

III.
EGRI EGYHÁZTARTOMÁNY
PROVINCIA AGRIENSIS

III.1.
EGRI FŐEGYHÁZMEGYE
ARCHIDIOECESIS AGRIENSIS

III.1.0. Az egri főegyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

Az egri egyházmegyét Aba Sámuel szállásterületén 1001 és 1009 között I. (Szent) István alapította. A püspökség előjogait és privilégiumait I. (Szent) László és IV. Béla királyok kibővítették. „Az egri egyház Magyarország valamennyi egyházai fölött mint a nemzetek asszonya ül fensége székében a szépség koronájával felékesítve" – írta róla IV. Béla király egy 1261-ben kiadott oklevélben. 1804. március 16-án I. Ferenc király rendeletében az egri püspökséget érseki rangra emelte, amit 1804. augusztus 5-én VII. Pius pápa *Super universas orbis terrarum Ecclesias* bullájában megerősített. A főegyházmegye védőszentje Szent János apostol és evangélista *(Patronus Archidioecesis: Sanctus Joannes Apostolus et Evangelista)*.

Székhelye Eger, a felső-magyarországi régió katolikus életének, oktatásügyének, könyvkultúrájának és műveltségének egyik centruma. I. (Szent) István azért adományozta ezt a területet püspökségnek, mert az egyrészt a saját birtoka, másrészt a vidék kevésbé lakott volt. A hagyomány szerint a király a várral szemközti „Királyszéke" nevű dombról személyesen figyelte a székesegyház építésének munkálatait. A krónikák szerint ebben a székesegyházban temették el 1204-ben Imre királyt, aki II. Katapán (1198–1217) püspök vendége volt. A püspöki hivatal mellett létrejött szokás szerint a helyi székeskáptalan is, a püspök tanácsadó és segítő testülete, melynek tagjai a kanonokok, feje pedig a nagyprépost volt. A káptalan közös háza és a kanonokok lakóházai is a vár területén épültek fel a püspöki rezidencia mellett. A kö-

zépkorban a káptalan hiteleshelyet és iskolát is működtetett a városban.

A püspökvárost a tatárok 1241-ben elpusztították. A tatárdúlás után IV. Béla király kővárak építését rendelte el, amely hatására felépült az egri vár is. Újjáépítették a székesegyházat is a vár területén, amelyet később Dörögdi Miklós püspöksége idején (1332–1361) gótikus stílusban átalakítottak, illetve kibővítettek. A középkori püspökség fénykorát a 15. század második felében, Mátyás király uralkodása alatt élte. 1596-ban elesett az egri vár, amit 91 éves török uralom követett. A megszállásból és az egyházmegye kettéosztottságából adódó nehézségeket tovább súlyosbította az, hogy a reformáció fő bázisa Erdély mellett a Felvidék volt. A protestantizmus megjelenése, valamint a török fenyegetettség miatt a püspökség és a káptalan 1597-ben Kassára, innen 1613-ban a Kassától harminc kilométerre fekvő Jászóra, majd 1649-ben ismét Kassára költözött.

1687-ben Eger felszabadult a török uralom alól. A város kincstári birtok lett, és I. Lipót 1688. augusztus 6-án szabad királyi várossá nyilvánította, mellőzve az egri püspökök régi földesúri jogát, ami ellen Fenesy György püspök (1686–1699) és a káptalan tiltakozását fejezte ki. A per 1694-ben zárult le, amikor is a király visszavonta Eger városától a privilégiumokat és visszaállította a püspök régi birtokjogát. Ennek ellenére Fenesy püspöksége alatt sem ő, sem a káptalan nem költözött vissza Egerbe, csak néhány kanonok tért vissza a meglehetősen rossz állapotban lévő régi székvárosba. Telekesy István (1699–1715) püspök volt az, aki 1699-ben visszaköltözött Egerbe, ahol megkezdte az állapotok konszolidálását. Helyreállíttatta a megrongálódott templomokat, megkezdte a mai püspöki palota építését, valamint kijavíttatta a Szent Mihály-plébániatemplomot, amely ettől kezdve püspöki székesegyházként működött, ugyanis a várbéli gótikus templom a török ostromkor megsemmisült.

A mai székesegyházat Pyrker János László (1827–1847) érsek építtette, akit hivatalba lépésétől kezdve foglalkoztatott egy új katedrális terve, mert megítélése szerint „az egri érseki templom alig különbözött egy falusi templomtól". A tervezést Hild József, a kor neves építésze, a művészi díszítést többek között az Itáliából érkezett Marco Casagrande szobrászművész végezte. Az új székesegyház négy év alatt épült fel, 1837. május 7-én szentelték

fel. A katedrális díszítése később fejeződött be, a szentélyt 1910-ben alakították ki, a freskók jelentős része pedig az 1950-es évek elején készült el. Pyrker az érseki palotát is kibővíttette: az új szárnyban helyezte el a Velencéből hozott képtárát, melyet később a Nemzeti Múzeumnak adományozott.

Az érsekség területe és népessége

A püspökség óriási kiterjedésű volt. A Szent István-i alapítást követő évtizedekben még az egri püspökséghez tartozott a későbbi bihari (majd [nagy]váradi) püspökség területe is. V. István király egyik 1271. évi oklevele szerint az egri egyházmegye Abaúj, Borsod, Szabolcs, Ung, Zaránd, Külső-Szolnok, Heves, Bereg és Ugocsa vármegyékre terjedt ki. Az újkorban az ország északkeleti és keleti részeit foglalta magában összesen 11 vármegye (Abaújvár, Bereg, Borsod, Heves és egyesült Külső-Szolnok, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Ugocsa, Ung, Zaránd, Zemplén) és három kerület (Jász, Nagykun és Hajdú) területén. Délen lenyúlt az 1030-ban alapított csanádi püspökségig.

A kiterjedt egri egyházmegye felosztásának gondolatát először gróf Erdődy Gábor püspök (1714–1745) vetette fel 1733-ban, de elképzelése a káptalan ellenállásán meghiúsult. A két egyházmegye kiszakítását az egri egyházmegye túlnépesedése indokolta. A napóleoni háborúk alatti széküresedést kihasználva, a Mária Terézia idején megkezdett reformok folytatásaként, az arányosítás érdekében I. Ferenc király 1804-ben végül felosztotta a hatalmas kiterjedésű és vagyonú egri püspökséget, és területéből kihasította a szatmári és a kassai egyházmegyéket. Ennek következtében Abaújvár, Sáros és Zemplén vármegyék a kassai püspökséghez kerültek, míg Szatmár, Ugocsa, Ungvár, Bereg és Máramaros vármegyék a szatmári püspökséget alkották. Az érsekséggé emelt maradék egri püspökség joghatósággal bírt Borsod, Hajdú, Heves, Szabolcs vármegyék, Külső-Szolnok északi része, a hajdúvárosok, valamint a Jászság és a Nagykunság felett.

A trianoni békeszerződés (1920) érintetlenül hagyta a főegyházmegyét, de az egyháztartomány térképét átszabdalta. Az 1993-as egyházmegyei közigazgatási reform révén a főegyházmegye területének csaknem feléből – a Tisza folyó vonala mentén – létrejött a debrecen-nyíregyházi egyházmegye, 34 plébániája átkerült a váci, illetve a szeged-csanádi egyházmegyéhez, míg egy plébánia a váciból idekerült.

Az egri érsekség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%	ref.	%	izr.	%
1822	645913		323698	*50*	*		16919	*2,6*	290245	*45*	13805	*2*
1844	840729		378474	*45*	53948	*6*	16885	*2*	341329	*41*	24522	*3*
1859	862015		393530	*46*	52149	*6*	16025	*1,9*	326809	*38*	33180	*4*
1890	1014296	+57	509911	*50*	63707	*6*	18453	*1,8*	363113	*36*	58831	*6*
*1909***	1290000		676761	*52*	n. a.		n. a.		n. a.		n. a.	
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	2 M	*11*	1,3M	*7*	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

* A latin szertartásúak számában

** Bizonytalan adat

Források: 1822., 1844., 1859., 1890. és 1909. évi sematizmusok

Az érsekség keleti része Magyarország legerősebb kálvinista és görögkatolikus régiói közé tartozott, míg nyugati fele az ország egyik legtradicionálisabb római katolikus vidéke volt (Jászság, Gyöngyös környéke). A katolikusok aránya sehol sem volt olyan közel az országos átlaghoz, mint az egyházmegyében, de ez valójában nagy területi eltéréseket takart. A tárgyalt időszakban azonban a felekezeti viszonyok jelentősen eltolódtak, amiről a sematizmusok felekezeti viszonyokról szóló számadatai tanúskodnak. Amíg a század elején a reformátusok és a latin rítusú katolikusok a mintegy 45%-os részesedéssel mondhatni egyenlő arányban képviseltették magukat, addig a század második felében ez az arány eltolódott a katolikusok javára. Az ortodoxok aránya mindvégig marginális volt, az is erősen visszaesett (1844-ben 1309; 1890-ben 281 fő), ezért ők a táblázatban nincsenek feltüntetve. A görögkatolikusok százalékos aránya ellenben állandó maradt. Az evangélikusok számának növekedése nem tartott lépést a népesség egészének növekedésével. Ellenben az izraelita vallásúak száma megnégyszereződött, köszönhetően elsősorban a bevándorlásnak. (Klieber, *Bischofslexikon*, 458.)

A főegyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Az egész egyházmegyében a püspökség felosztása előtti kimutatás szerint a 481 699 hívőre 357 plébánia, 78 helyi káplánság és 128 segédlelkészi álláshely jutott. Amikor I. Ferenc király 1804-ben a szatmári és a

kassai püspökség megszervezéséről döntött, akkor mintegy kárpótlásul az egri püspökséget – amely addig az esztergomi főegyházmegye alá tartozott – érseki rangra emelte, ezzel metropólia lett, és a belőle kihasított két új egyházmegye mellé *suffraganeus*ként megkapta az esztergomi főegyházmegyéből átcsatolt szepesi és a rozsnyói püspökségeket (mindkettőt Mária Terézia alapította 1776-ban). Az egri érsekség szellemi kisugárzása a négy püspökség révén az egész északkeleti országrészre kiterjedt. Első egri érsekké (1804–1807) Fuchs Ferenc Xavér addigi nyitrai püspököt nevezték ki. Rövid ideig tartó kormányzása alatt legfőbb tevékenysége az újonnan alakult főegyházmegye megszervezése volt.

A diszmembráció után az egri főegyházmegyét négy főesperesi és 14 esperesi kerületre osztották. Maradt egy káptalan tíz kanonoki hellyel (ezek száma 1842-ben kettővel bővült), 150 önálló plébánia és 20 lelkészség a területén. A korábbi évszázadok öröksége volt továbbá két működő és 13 címzetes apátság, illetve két működő és tíz címzetes prépostság. 1842-re a főesperességek száma ötre, az esperesi kerületeké 17-re, a plébániáké 187-re emelkedett. A plébánosok száma 102, a kisegítő lelkészeké 74, a klérus összlétszáma 407 fő volt. Az 1860-as években újjászervezték az esperesi kerületeket, számukat 24-ben állapították meg. Az 1909. évi egyházmegyei névtár szerint a plébániák száma tovább nőtt (201), emellett volt további 1096 leányegyház és öt helyi káplánság, ezekben összesen 352 klerikus szolgált. A papi utánpótlás helyzete idővel javult: 1912-ben 365 volt a klerikusok száma, 1937-ben már 466. A 20. század elején az egyházmegye területén működött 96 férfi és 149 női szerzetesrend is. A világi papság összességében 346-ról (1844, kivéve az oktatásban részt vevő papokat) 332-re csökkent (1887, kivéve 59 alumnust), hogy azután kissé növekedjen és 352-re (1909), illetve 365-re (1911) emelkedjen. Így 1844-ben egy egyházmegyei papra 1094 katolikus, 1909-ben azonban 1923, közel kétszer annyi hívő gondozása jutott. A számokból látható, hogy az egyházi infrastruktúra fejlődése és az egyházi személyzet száma Egerben is elmaradt a hívek lélekszámának növekedésétől. A lelkipásztori szolgálatot szinte kizárólag magyarul látták el. 1887-ben a csaknem 200 plébániából 173-ban magyar volt az egyedül használt nyelv, további 23 plébániában a hívőknek egy németül vagy „szlávul” történő kiegészítő ellátását jegyezték fel. 1890-ben 132 plébánia tartozott kegyúrhoz.

Az egyházmegyében működött szerzetesrendeket illetően elmondható, hogy bizonyos ingadozásoknak voltak kitéve. A férfirendek közül huzamosan öt közösség élt nyolc településen (a ciszterciek Egerben, akik egy gimnáziumot működtettek; az irgalmasrendi barátok, valamint a szerviták Egerben; a ferencesek Gyöngyösön és Jászberényben; a minoriták Egerben, Miskolcon és Nyírbátorban). Számuk 126 (1811), illetve 171 (1844) volt. A század közepétől szerzetes nővérközösségek is megtelepedtek, így az oktatásban fontos szerepet játszó angolkisasszonyok (1852), mindenekelőtt azonban az irgalmasrendi nővérek száma emelkedett.

Az 1804-ben létrehozott egri érseki tartomány Trianonig (1920) működött változatlan formában. Az első világháborút lezáró békeszerződés, majd az első (1938), illetve a második (1940) bécsi döntés következtében az egyházi közigazgatásban is új megoldások születtek, ahogy a politikai határok változtak. XII. Pius pápa 1952. április 19-én elrendelte, hogy a szuffragán egyházmegyék magyar államhatárokon belül maradt területeit a mindenkori egri érsek mint a „magyarrészi kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegye ordináriusa" kormányozza. 1982. május 11-én mindhárom egyházkormányzati egység az egri főegyházmegye részévé vált. 1993 óta az egri főegyházmegye *suffraganeus*a a váci püspökség és az újonnan létrehozott debrecen–nyíregyházi püspökség.

Papnevelés

Az egri egyházmegye infrastruktúrájának fejletlenségét jelzi, hogy a 17. század utolsó harmadáig nem volt külön papnevelője. Az első önálló papi szemináriumot *(Seminarium S. Ladislai)* Kisdy Benedek egri püspök (1648–1660) kezdeményezésére létesítették 1665-ben Kassán. Mivel itt évenként csak legfeljebb 8–10 papot lehetett szentelni, ez a szám nem fedezte az egri püspökség papszükségletét. Az egri papnevelésben Telekessy István püspökkel (1699–1715) kezdődött új fejezet. Elérte, hogy I. Lipót király a bélháromkúti apátságot összes jövedelmével a megnyitandó egri szemináriumnak adományozza. A teológiai képzés 1705-ben indult (alapítólevele 1709. augusztus 4-én kelt). Az alapító főpap által létesített morálteológiai tanszék mellé utóda megszervezte a kontroverz-teológiai (azaz a reformáció által vitatott teológiai tanítások) tanszéket. 1740-ben Foglár György püspöki helynök jogi iskolája *(Collegium Juridicum Foglarianum)* kapcsolódott be az oktatásba. A bécsi teológiai kar mintájára 1754-től jezsuiták helyett világi

papok oktattak. 1760-ban a kassai papnevelőt beolvasztották az egribe, s ezzel az északi országrész egyházi felsőoktatásának súlypontja végérvényesen Eger lett. II. József király rendelkezése nyomán (1784) átmenetileg országszerte bezárták az egyházmegyei és szerzetes teológiai iskolákat és helyettük három helyen, Pozsonyban, Egerben és Zágrábban állított fel egyetemes szemináriumot. 1790-ben, az uralkodó halálával szűnt meg a korlátozás.

Az 1804-es egyházkormányzati rendelkezésekkel létrehozott kassai és szatmári püspökségek székhelyén is papnevelőket kellett felállítani, a költségek fedezetéül felosztották az egri papnevelő javait. A hallgatók és tanárok száma 1867-ben 59:6, 1876-ban 39:7; 1881-ben 43, 1910-ben 54 növendék, 1976-ban 57:10, 1987-ben 43:11 volt. Egerben azt követően is tovább folyhatott a papnevelés, hogy 1952-ben az egyházmegyei szemináriumok számát lecsökkentette az állam; a meghagyott öt egyházmegyei szeminárium egyike az egri volt.

Az egyházmegye papságából többen jeles hivatali karriert futottak be vagy kiváló tudósokká váltak. Így például az egri káptalan tagjai közül Vurum József előbb székesfehérvári (1816), majd nagyváradi (1821), végül nyitrai (1827) püspök, Makay Antal besztercebányai (1818), majd veszprémi (1823) püspök, Szepesy Ignác erdélyi (1819), majd pécsi (1827) püspök, Hám János szatmári (1828) püspök és kinevezett esztergomi érsek (1848), Barkóczy László székesfehérvári (1837) püspök, Bémer László nagyváradi (1843), Perger János kassai (1868), Ipolyi Arnold nagyváradi (1872) megyéspüspök lett. 1854–1859-ig az egri káptalan olvasókanonokja volt Haynald Lajos erdélyi püspök is. Nováky József (1753–1827) az egyházmegye történeti adatainak összegyűjtője volt. Az egri líceumban tanított Tittel Pál (1784–1831), a híres csillagász, Kovács Mátyás (1790–1861) hittudós és Imre János (1790–1832), a kiváló filozófus. Az érsekek 1816 és 1912 között tíz fiatal papot küldtek továbbképzésre a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)*. Közülük négy további pályafutása során püspöki rangra emelkedett: Ocskay Antal (aki elsőként tanult Bécsben 1816-ban) 1838 és 1848 között kassai püspök; Roskoványi Ágoston (Bécsben tanult 1828-ban, 1851 és 1859 között váci, 1859 és 1892 között nyitrai püspök; Párvy Sándor (1872) 1904 és 1919 között szepesi, végül Tóth Tihamér (belépett 1910-ben) 1938-tól koadjutor, 1939-ben veszprémi püspök volt.

Az egri érsekek hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Élet-kor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtar-tam*	*Áthelye-zés*
1. Fuchs Ferenc (1744–1807)	Nyitra	1804. 11. 15.	60	1807. 06. 27. *Üresedés: 8 hó*	3	-
2. Fischer István (1754–1822)	Szatmár	1808. 02. 18.	53	1822. 07. 04. *Üresedés: 62 hó*	14	-
3. Pyrker János OCist (1772–1843)	Szepes, Velence	1827. 09. 18.	55	1847. 12. 02.	20	-
3.a Lonovics József (1793–1867)***	Csanád			*Üresedés: 38 hó*		[Kalocsa]
4. Bartakovics Béla (1792–1873)	Rozsnyó	1851. 01. 19.	59	1873. 05. 30. *Üresedés: 3 hó*	22	
5. Samassa József (1828–1912)	Szepes	1873. 10. 26.	45	1912. 08. 20. *Üresedés: 3 hó*	39	-
6. Szmrecsányi Lajos (1851–1943)	koadjutor	1912. 12. 02.	61	1943. 01. 28.	30	-
			Átlag: 56 év	*Üresedés átlaga: 23 hó*	*Átlag: 21 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.
** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.
*** V. Ferdinánd király 1848. június 25-én Lonovics Józsefet kinevezte érsekké, de hivatalát nem foglalhatta el.

A nem túlságosan jól dotált egri érsekség egy az elvárásoknak megfelelő célpüspökség volt (egy sajtóhír szerint 1912-től Eger gazdasági fejlődését illetően a magyarországi püspökségek sorában a középmezőnyben a 13. helyet foglalta el). Szmrecsányi Lajos kivételével mindegyik érsek korábban más egyházmegyék élén állt, innen egyik sem került át egy másik (jobb anyagi kondíciókkal bíró) püspökség élére. A hivatalba lépési 56 éves életkor az átlaghoz közel állt, a 21 évnyi hivatali időtartam azonban egyharmaddal magasabb az átlagnál, amit Samassa és Szmrecsányi igen hosszú hivatali ideje (39 és 30 év) magyaráz. Két kiugróan hosszú üresedés (Fischer és Pyrker érsek után) tolta fel az átlagot 23 hónapra, ezek nélkül átlag fél év alatt betöltötték az érseki széket. Korának legnagyobb egyházpolitikusa az eredetileg egri egyházmegyés Lonovics József csanádi püspök, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc elkötelezett híve,

akit V. Ferdinánd király 1848. június 25-én kinevezett az egri egyházmegye élére, ám 1849 nyarán felségárulás vádjával letartóztatták és lemondatták, még a korábbi csanádi püspöki székétől is megfosztották. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 460.)

• *Források: Schem. Agrien. 1811*, *1822*, *1844*, *1859*, *1890*, *1909*; Mappa dioeceses neo regulatas Agriensem nimirum, Cassoviensem et Szathmar-Nemethiensem, confecta per Franc Hubmann, Wien 1802, *Pester Lloyd* 22. 7. 1912. • *Irodalom:* ANTALÓCZI LAJOS (szerk.), *Kétszáz éves az egri Főegyházmegyei Könyvtár (1793–1993)*, Eger 1993; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BENKÓCZY EMIL, *Pyrker első magyar tanítóképző centenáriumára*, Eger 1928; BITSKEY ISTVÁN, *Az egri egyházmegye szerepe a régió művelődésében (1687–1848)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok II (1999) 1–2: 65–74; BOROVSZKY, *Heves vármegye*; DINNYÉS PATRIK–NAGY ANDOR (szerk.), *Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről*, Eger 2020; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 5. Egri Főegyházmegye*, Budapest, 1998; *Emlékkönyv kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére 1865. május 28. Felajánlva az Egri Főegyházmegyei papságtól*, Eger 1865; *Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsekek tiszteletére* (szerk. Horváth István), Eger 2020; FICZEK LÁSZLÓ (szerk.), *Az Egri Főegyházmegye jubileumi sematizmusa*, Eger 2000; HC VII–IX; HORVÁTH ISTVÁN (szerk.), *Fejezetek az ezeréves Egri egyházmegye történetéből*, Eger 2018; Horváth István (szerk.), *Népi vallásosság és hitélet az Egri Egyházmegyében a 18–21. században*, Eger 2020; HÖLVÉNYI GYÖRGY (szerk.), *Pyrker János Emlékkönyv*, Eger 1987; LESKÓ JÓZSEF, *Adatok az egri egyházmegye történetéhez IV*, Eger 1907; LÖFFLER ERZSÉBET, *Két és fél évszázad az egri püspökök és érsekek történetéből (1699–1943). Kiállítási séta az egri főegyházmegye múzeumában*, Eger 1993; MÉSZÁROS BARNABÁS, *Az egri érseki tartomány a trianoni határok között: A kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyék magyarországi részei (1920-1993)*, PhD disszertáció, Budapest 2024; MÉSZÁROS ISTVÁN, *Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754–1948*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2: 23–34; MESZLÉNYI, *Az egri érsekség*; MIHALIK BÉLA VILMOS, *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*, Budapest 2017; PETERCSÁK TIVADAR (szerk.), *Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet, 1763–2013*, Eger 2013; SOÓS IMRE, *Egri Főegyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 760–767; SOÓS IMRE, *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése* (Az Egri Főegyházmegye schematizmusa. Schematismus Archidioecesis Agriensis 1), Budapest 1985; SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Budapest 1984; SZECSKÓ KÁROLY, *Dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4: 151–158; TENGELY ADRIENN (szerk.), *Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok*, Budapest 2016; UDVARDY LÁSZLÓ, *Az egri érseki joglíceum története (1740–1896)*, Eger 1898; *Univ. Schem. 1842.*

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 457–460.

BALOGH MARGIT

III.1.1. Fuchs Ferenc Xavér [Fux] (1744–1807)

Nyitra, 1788. április 20. – 1804. augusztus 20.
Eger, 1804. november 15. – 1807. június 27.

1744. augusztus 24-én született a Moson vármegyei Pándorfaluban (Parndorf A), apja Josef Fux posztókészítő, majd iskolamester és orgonista (a keresztelési anyakönyv szerint *Regente Chori in Labing*), anyja Theresia. Gimnáziumi tanulmányait a pannonhalmi bencés főapátság iskolájában végezte, majd Nagyszombatban bölcsészeti, utána Budán teológiai tanulmányokat folytatott. 1768. május 22-én az esztergomi főegyházmegye papjává szentelték Vácott. Esztergomban káplán, majd gróf Andrássy Károly fiainak nevelője lett Betléren (Betliar SK). 1773-ban szomori plébánosi kinevezést kapott. A jezsuita rend feloszlatása, 1773 után sok tanári állás megürült, így a budai akadémián a metafizika és logika tanára lett. Ekkor figyelt fel rá Luzénszky László (1732–1790) esztergomi érseki helynök és segédpüspök, aki 1780-ban hivatalában szentszéki ülnökké, jegyzővé és titkárrá nevezte ki. Hamarosan áthelyezték az érseki hivatalba levéltárosnak és Batthyány József (1727–1799) bíboros, esztergomi érsek titkárának. Érdemei jutalmaként 1783-ban a pozsonyi társaskáptalan, 1784-ben pedig az esztergomi főkáptalan tagja lett, de 1787-ben egészségügyi okokból meg kellett válnia hivatalától.

1787. augusztus 21-én II. József nyitrai püspökké nevezte ki Batthyány érsek ajánlására. VI. Pius pápa 1788. március 14-én hagyta jóvá kinevezését. 1788. április 13-án Pozsonyban szentelte püspökké Batthyány József hercegprímás, esztergomi érsek, április 20-án iktatták be a nyitrai püspöki székbe.

Az egyházmegyében Révay Antal püspök 1783-as halála óta széküresedés volt, ezért püspöki tényked̄ését a szétzilált egyházmegye rendbetételével kezdte. Szervezőmunkáját nagy lelkiismeretességgel és rendkívüli alapossággal végezte, püspöki regnálása alatt végiglátogatta az egyházmegye minden vidékét. 1804-ben általános szabályzatot adott ki az egyházmegye életére és működésére vonatkozóan *(Visitationalia Statuta Generalia)*. Megerősítette a papság fegyelmét hivatali és lelkipásztori működésére vonatkozó szabályokat alkotva *(„Fuchsianák")*. Nagy hangsúlyt helyezett a papképzésre: kibővítette és anyagilag megerősítette a nyitrai szemináriumot, megújíttatta az intézmény szabályzatát, felemelte a tanárok fizetését, jutal-

mat osztogatott a kiváló tanulóknak, nagy mértékben gazdagította könyvtárát. Templomokat építtetett Lakácsin (*Lukáčovce SK)*, Karásznón (Krásno nad Kysucou SK), Kosztolna-Miticen (Kostolné Mitice SK), Lázon (Lazy pod Makytou SK), Zséren (Žirany SK), Árdánfalván (Ardanovce SK) és Darázsin (Drázovce SK). Felújíttatta, illetve kibővítette a drétomai (Drietoma SK), a bélapatakai (Valaská Belá SK), a bodókai (Krivosúd-Bodovka SK), a morvamogyoródi (Moravské Lieskové SK) templomokat. A nyitrai székesegyház tornyát újrafedette és órával látta el. Plébániát építtetett Darázsin (Drázovce SK), Árdánfalván (Ardanovce SK), Morvamogyoródon (Moravské Lieskové SK), Zséren (Žirany SK), Negyeden (Neded SK), Üregen (Jarok SK), Drétomán (Drietoma SK), Mocsonokon (Močenok SK), Csáporon (Cabaj-Čápor SK). Felújíttatja a nyitrai püspökvárat, a radosnai (Radošina SK) és a mocsonoki (Močenok SK) püspöki kastélyt, megépítette a vágegyházai (Kostolná-Záriečie SK) püspöki rezidenciát. A nyitrai székesegyházban védőszentjének, Xavéri Szent Ferencnek szentelt oltárt állíttatott, melynek igazgatójának – aki mindig valamelyik nyitrai kanonok volt – egy házat adott és annak fenntartására alapítványt tett. A nyitrai, a mocsonoki és a radosnai ispotályokat felújíttatta és kibővíttette; Krakoványban (Krakovany SK) egy új ispotályt építtetett. Nyitrán szegénygondozó intézetet és elmebajosoknak otthont alapított, a váci Siketnémák Intézetébe a nyitrai egyházmegyéből származók ellátására alapítványt tett. 12 szegény ifjút a saját költségén taníttatott, csakúgy, mint négy leányt a nagyszombati orsolyiták iskolájában. Alapítványt tett az egyházmegye szegényebb településein szolgáló plébánosok felsegítésére, illetve szülőfaluja, első plébánosi szolgálati helye (Szomor) és az általa alapított darázsi plébánia javára. Püspöki működése mellett kisebb közéleti feladatokat is ellátott: 1791-ben az Alsó-Ausztria és Magyarország közötti határvizsgáló bizottság magyar elnökének nevezték ki. 1802-ben I. Ferenc király valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki. Egy korabeli földrajzi munka szerint „buzgó lelkipásztor", „pontos felügyelő", „államférfi" és „a nemesi ifjúság jótevője".

1804-ben, amikor VII. Pius pápa az egri püspökséget érsekség rangjára emelte, I. Ferenc király június 1-én F-t az egyháztartomány első érsekévé és ezáltal Heves és Külső-Szolnok főispánjává nevezte ki, mivel mind a király, mind a pápa megerősítette, hogy a főispáni tisztet továbbra is az egri főpásztorok töltik be. A Szentszék augusztus 20-án erősítette meg az áthelyezést, F. érseki székét 1804. november 15-én foglalta el. Érseksége rövid két évét

az új főegyházmegye rendezésével töltötte el. Súlyosbodó betegsége ellenére felkereste az egyházmegye nagy részét és *canonica visitatió*t végzett a káptalannál 1805-ben. 1806-ban kiadta a főegyházmegye életének általános szabályozását *(Statuta generalia)*. Felújíttatta a domaházai és a sajószentpéteri templomot, az egri székesegyházat jelentős adományokkal gazdagította. Egerben betiltotta a koldulást, helyette a nyitraihoz hasonló szegénygondozó intézetet alapított. Az egri ispotályban az érseki uradalom szegényei számára alapítványt tett, valamint négy ágyat állandóan fizetett szegény betegek részére. A szegény tanítók felsegítése szándékára alapítványt tett. Egerben 12 szegény ifjút és 2 leányt taníttatott a saját költségén. Mind püspöki, mind érseki működése alatt rendkívül fontosnak tartotta a vallásos irodalmat, mint a hitélet és a jó erkölcs előmozdítóját, ezért ezt rendkívül bőkezűen támogatta: összesen mintegy 40 művet íratott, illetve fordíttatott le, majd saját költségén kiadva mintegy 70 ezer példányban osztatott szét Magyarországon és Erdélyben. Jelentős mértékben gyarapította az egri érseki könyvtár állományát is. Egerben hunyt el 1807. június 27-én tüdőgyulladásban 65 évesen, teste az egri székesegyház altemplomában nyugszik. Végrendeletében kisebb adományai mellett kétezer forintot hagyott az egri székesegyházra csakúgy, mint az egri kórházra, a maradékot pedig Heves és Szabolcs vármegye szegényebb papjaira, illetve Heves és Nógrád vármegye szegényebb kántortanítói számára hagyta.

• *Művei*: *Miscellanea quibus regnum rationis christianorum animalium*, Posonii 1801 (névtelenül); *Methodus recte gubernandi parochiam…*, Tyrnaviae 1803; *Institutiones episcopalis seminarii Nitriensis ad S. Ladislaum […]*, Tyrnaviae 1804; *Compendium institutionis pastoralis […]*, Tyrnaviae 1804; *Visitationalia statuta generalia*, Tyrnaviae 1804; *Moralis philosophiae christianae…*, Tyrnaviae 1805; *Sensa moralia […] similia sensa moralia et religiosa virorum saeculi XIX. […]*, Posonii 1805; *Statuta Peculiaria pro archi-dioecesi Agriensi*, Agriae 1805; *Ankündigung über die Canonische Visitation*, Agriae 1806; *Statuta generalia*, Agriae 1806; *Három beszéd, melynek egyike a nagymélt. országbirája, kettője pedig a mltgos első egri érsek által tartattak és gróf Stollberg története*, Eger 1807; *Legum decimalium regni Hungariae discussio, et combinatio brevis, et succincta*, Agriae 1807. • *Források*: EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Fuchs; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Cum onus humeris Nostris impositum…*, Agriae 1804–1805 (körlevél); *Dudum Vobis…*, Agriae 1805 (körlevél); *Dum doctor gentium…*, Agriae 1805 (körlevél); *Gravissimi pastoralis…*, Agriae 1805 (körlevél); *Postquam seb decima…*, Agriae 1805 (körlevél); *In solemnis canonicae…*, Agriae 1806 (körlevél); Hazai Tudósítások 2 (1807) II/1: 3; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 4. Band, 16. 12. 1807;

MÉSZÁROS GYÖRGY, *Halotti ditséret…*, Eger 1807; Leonardus Cianius, *In exequiis Franc. Xav. Fuchs primi archiepiscopi Agriensis…*, Eger 1807; Episcopatus Nitriensis, eiusque Praesulum memoria, 1835. • *Irodalom*: BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 5–8; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 51, 70; BOROVSZKY, *Heves vármegye*, 372, 423; SAMUEL BREDETZKY, *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn*, 3. Band, Wien 1804; CSERENYEY ISTVÁN, *Néhány kép a nyitrai püspökség két utolsó századából IV*, Religio LXXII (1913) 5: 78–80; OTOMAR GERGELYI, *Ako sa hospodárilo na nitrianskom biskupskom panstve v roku 1800?*, Agrikultúra 4 (1965) 79–93; HC VII–IX; KONCZ ÁKOS, *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*, Eger 1892, 91–92; ORBÁN JÁNOS, *Fuchs Xavér Ferenc első egri érsek élete*, A pesti növendékpapság magyar iskolájának munkálatai XIII (1846), 313–338; SZINNYEI, III, 828–831; ZELLIGER, 142.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 461–462.

TENGELY ADRIENN

III.1.2. FISCHER ISTVÁN, NAGYSZALATNYAI BÁRÓ (1754–1822)

Szatmár, 1805. február 12. – 1807. szeptember 18.
Eger, 1808. február 18. – 1822. július 4.

1754. október 11-én született (október 21-én keresztelték) Bacskón (Bačkov SK). Apja nagyszalatnyai báró Fischer József, a kassai királyi kamara tanácsosa, majd a szomolnoki bányászati hivatal igazgatója, anyja báró Perényi Erzsébet. A család 1692-ben szerzett bárói rangot.

Középiskolai tanulmányait Kassán, majd a kisszebeni (Sabinov SK) gimnáziumban végezte. 1768–1773 között Kalocsán, Pesten és Nagyszombatban végzett bölcsészeti és jogi tanulmányokat. 1776-ban felvételt nyert az egri szemináriumba, majd 1778-tól teológiai tanulmányait a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban folytatta. Az alsóbb papi rendeket 1777-ben vette fel Egerben Eszterházy Károly püspöktől, majd 1780-ban Rómában szentelték alszerpappá és szerpappá. 1781. április 2-án ugyanitt szentelte áldozópappá Giuseppe Maria Contesini érsek.

1781-ben tért haza. Két évig káplánként működött, majd 1783-ban hevesi plébánossá nevezték ki. Gyorsan emelkedett a ranglétrán, sok elismerést kapva: 1784-ben egri oldalkanonoki kinevezést kapott, 1785-ben tarcafői

(Torysky SK) főesperes, 1790-ben battai apát, 1797-ben őrkanonok lett. 1801-ben dulciniai választott püspökké nevezték ki. 1803-ban átvette az egri püspöki helynöki hivatalt Miklóssy Ferenc nagyprépositól, akit nagyváradi püspöknek neveztek ki. Közben országos közhivatalokat is betöltött: 1795-től a Királyi Tábla, 1801-től a Hétszemélyes Tábla tagja volt.

1804. június 2-án nevezte ki I. Ferenc király az újonnan létrejött szatmári egyházmegye első püspökévé. VII. Pius pápa augusztus 20-án erősítette meg hivatalában. 1804. november 18-án Fuchs Ferenc Xavér egri érsek szentelte püspökké Egerben, püspöki székét 1805. február 12-én foglalta el. Nagy energiákkal fogott hozzá az új egyházmegye megszervezéséhez, először is a szükséges intézmények és épületek kialakítására helyezve gondot. Bár megkapta a szentjobbi apátságot, de ennek elhanyagolt állapota miatt jövedelme nem fedezte az új püspökség költségeit, így azt nagymértékben magánvagyonából egészítette ki. Megszervezte a szatmári szemináriumot. Mivel ennek még nem volt megfelelő épülete, ezért a korábbi jezsuita rendház és egy régi iskolaépület megvásárlásával és felújításával újonnan kialakított püspöki palotát engedte át a kispapoknak, ő maga pedig Erdődön (Ardud RO) a Károlyi család vendégeként élt egy évig. A város közelében egy kertet és egy majort is megvásárolt a kispapok ellátása és egészséges pihenése céljaira. Az újonnan felmerülő igények és lehetőségek szerint átszervezte a terület egyházi közigazgatását is: 1805-ben az új egyházmegyében lévő eddigi két esperesi kerületet, az úgynevezett szatmárhegyit és a nagykárolyit három kerületre osztotta fel (nagykárolyi, nagybányai és erdődi kerület), majd 1806-ban az utóbbit kettéválasztotta erdődi és szatmári kerületre. Emellett több új plébániát is alapított. Az új püspöki székváros, Szatmárnémeti (Satu Mare RO) fejlesztéséért is sokat tett: a székesegyházi rangra emelt plébániatemplomot megnagyobbíttatta és kieszközölte I. Ferenc királytól, hogy a régi, már nem működő gimnáziumot újra megnyissák és két bölcsészeti osztállyal is kibővítsék, létrehozva a Szatmári Püspöki Líceumot. Kijelölte az új egyházmegye védőszentjét Szent István király személyében. Egri érsekké való kinevezése után is szívén viselte a szatmári egyházmegye sorsát: az általa megkezdett épületek folytatására 700 000 téglát és anyagi fedezetet hagyott és végrendeletében is nagy összegeket hagyományozott különféle helyi jótékony célokra.

Fuchs egri érsek halála után 1807. július 10-én I. Ferenc király őt nevezte ki egri érseknek, kinevezését VII. Pius pápa 1807. szeptember 18-án hagyta

jóvá, érseki székét 1808. február 18-án foglalta el. Egyúttal Heves és Külső-Szolnok vármegye főispánjává is kinevezték, mivel az egri főpásztorok töltötték be a vármegye örökös főispáni tisztségét. Habsburg Károly Ágost esztergomi érsek halálával, a prímási méltóság megüresedésével 1808-tól kezdve hosszabb ideig királyi felhatalmazás alapján ő látta el a prímás országos egyházi és közéleti feladatait: a Helytartótanács Egyházi Bizottságának elnöke (1820-ig), a pesti Központi Szeminárium felügyelője, szentszéki felhatalmazás alapján a prímás bírói jogkörének gyakorlója volt. Aktívan részt vett az 1822-es nemzeti zsinat előkészületeiben is, de ezt már nem élhette meg. Országos feladatai és egyre súlyosbodó betegségének gyógykezelése miatt sok időt töltött távol Egertől, ezért csak az egyházmegye néhány részén tudott *canonica visitatió*t tartani (1810, 1811, 1819), de az egyházmegye ügyeit a távolból is nagy gonddal kezelte.

A napóleoni háborúk alatt nagymértékben kivette részét a háborús terhek viseléséből. 1809-ben I. Ferenc családját Egerben látta vendégül és néhány hétig itt őrizték a Szent Koronát is. Minden ezüstneműjét, körülbelül másfél mázsányi ezüstöt ajánlott fel háborús célokra, s mintegy 4000 sebesültet ápoltatott az egri Líceumban és a kolostorokban berendezett szükségkórházakban.

Rendkívül bőkezűen adakozott különféle célokra, közismert volt jótékonykodásáról. Különösen fontosnak tartotta a nélkülözők ellátását. 100 000 forintos alapítványt tett a szegény lelkipásztorok és tanítók felsegélyezésére, s amikor a napóleoni háborúk alatt a pénzromlás miatt ennek értéke 20 ezerre apadt, ismét kipótolta 120 800 forintra. Megszervezte a Fuchs érsek által felállított egri Szegénygondozó Intézetet. Gondoskodott 20–30 szegény jogakadémiai diák ellátásáról és taníttatásáról, s szegény leányokat is magánházaknál neveltetett saját költségén. Az 1817-es nagy éhínségben nagy összegeket fordított a szegények ellátására és élelmet osztott az érseki uradalomból. Rendszeresen adakozott árvíz- és tűzkárosultak javára is. Templomot építtetett Fedémesen, Geszteréden, Kemecsén és Keresztúton (ma Kótaj); illetve nagy összegekkel támogatta a füzesabonyi, a gyöngyössolymosi, a sátai és a tiszafüredi templomok felújítását. Hasonlóképpen támogatta a geszterédi, kemecsei, keresztúti (ma Kótaj), tiszadadai és nagykállói plébániaépület felépítését és sok más plébánia felújítását és bővítését. Felnémetben, Egerben és Geszteréden elemi iskolákat állíttatott fel és azokat saját költségén tartotta fenn. Emellett nagy összegekkel támogat-

ta a Ludovika Intézetet, a Nemzeti Múzeumot, a váci Siketnémák Intézetét, a jászberényi ispotály felépítését is. 1811-ben káptalanával együtt százezer forinttal támogatta az egri Jogakadémiát *(Foglarium)*, mely a devalváció miatt csődközeli állapotba jutott. Érseki működése alatt rendkívül nagy összeget, összesen 700 ezer forintot adományozott különféle jótékony célokra, s végrendeletében is vagyonát ilyen célokra ajánlotta fel, a különféle levonások után maradt összeg általános örökösének a vidéki plébánosok és tanítók alapját téve meg.

Hangsúlyt helyezett a jozefinizmus alatt visszaesett hitélet újjáélesztésére. Kapcsolatban állt Széchényi Ferencnek a katolikus hitéleti restaurációt célzó úgynevezett bécsi körével. Szatmári püspökként elrendelte, hogy a vasárnapi és ünnepi szentbeszédeken kívül külön nagyböjti szentbeszédeket is tartsanak, s Egerben is kötelezte a papságot, hogy minden vasárnap és ünnepen tartsanak szentbeszédet és buzdítsák a híveket a gyakoribb gyónásra. A pasztoráció fejlesztése érdekében 1815-ben új rituálét adatott ki *(Rituale Agriense)*, s összegyűjtött körleveleit is kiadatta nyomtatásban.

Hosszú, fájdalmas vesebetegsége után 68 éves korában hunyt el 1822. július 4-én. Temetésére július 9-én, ünnepélyes gyászszertartására augusztus 28-án került sor. Teste az egri székesegyház altemplomában nyugszik.

Végrendeletében az egri *Foglarium*ra 50 000, a szatmári egyházmegye céljaira pedig 30 000 forintot és könyvtára jelentős részét hagyta. Kisebb összegeket hagyott az érseki uradalom területén és a családjai birtokain lévő templomokra, a hevesi templomra, melyben plébános volt, valamint az egyházmegyében található rendházakra. Vagyona maradék részét a falusi papok és tanítók segélyezését célzó alapítványra hagyta.

• *Művei*: *Exercitatio de caeremonialibus…*, Romae 1780; *Dictio […] occasione installationis*, Posonii 1808; *Unsere oberhirtliche Wachsamkeit… [über] Sakrament der Taufe*, Erlau 1810; *Intés Érseki Eger városunk lakosainak köz-hasznára… rendelések… mellyek az emésztő tűz gyászos következéseinek elhárítására*, Eger 1811; *Elő- és befejező beszéd, melyet Fischer István […] a tek. nemes rendekhez mondott*, Eger 1812; *Rituale Agriense*, Budae 1815; *Salutatio Francisci I. imp. et regis in bello Gallico feliciter concluso Viennam reducis facta…* h. é. n. • *Források*: EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Fischer; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Collectio pastoralum, et circularium litterarum*, Agriae 1808 (körlevél); *Feő pásztori hivatalunk kívánja…*, Eger 1810 (körlevél); *Casus in dioecesi archiepiscopo reservati*, Agriae 1812 (körlevél); *Inter graves et multiplices…*, Agriae 1812 (körlevél); *Collectio pastoralium et circularium littera-*

rum, Agriae 1812; *Collectio pastoralium et circularium litterarum*, Agriae 1814; *Collectio pastoralium et circularium litterarum… ab anno 1808. usque 1822. dimissum denuo recusa*, Agriae 1823; Hazai Tudósítások 2 (1807) II/5: 34–35, 12: 90, 48: 389; Hazai Tudósítások 17 (1822) II/3: 17, 4: 25, 6: 45–46, 21: 161–162; Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) 7: 117; Magyar Kurír 35 (1822) II/6: 47; *Österreichischer Beobachter* 15. 5. 1821, 18. 7. 1822. (nekrológ); Iosephus Orgler, *Oratio Funebris…*, Buda 1822; Ferenczy József, *Báró Fischer István emlékezete*, Eger 1822. • *Irodalom*: Balázsné Fodor Edina, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 9–14; Balogh–Gergely, *Egyházak*, 70, 76; Bán Péter et al., *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000* (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14), Eger 2011, 397–398; Borovszky, *Heves vármegye*, 423–424; Gillemot Katalin, *Gróf Széchényi Ferenc és bécsi köre*, Budapest 1933; HC VII–IX; Horváth István (szerk.), *Emlékkötet Fischer István érsek halálának 200. évfordulója alkalmából*, kézirat; Kiss, *Hatszáznégyen*, 82; Kmety Adrien–Szögi László, *Az egri felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1713–1852*, Eger 2021, 131; Koncz, *Egri*, 83–84; *Schem. Cent. 1904*, 16–21; Szinnyei, III, 523–525; Veress Endre, *A Római Collegium Germ. és Hung. magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai 1. Anyakönyv* (Fontes rerum Hungaricarum 2.), Budapest 1917, 241–242; Wurzbach.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 462–465.

Tengely Adrienn

III.1.3. Pyrker János László OCist, felsőőri (1772–1847)

Szepes, 1819. május 12. – 1820. október 2.
Velence, 1821. április 15. – 1827. április 9.
Eger, 1827. szeptember 18. – 1847. december 2.

1772. november 2-án született a Fejér vármegyei Nagylángon (ma Soponya része). Anyja Hafner Mária Anna (1753 k.–1820), apja Pyrker István (1731/32–1814), korábban katona, majd a gróf Zichy család intézője volt. Még születése napján János névre keresztelték. Hat testvére volt. 1818-ban családnevének addigi írását (Pircher) megváltoztatta arra hivatkozva, hogy apja egyik öccsét egy Pyrker nevű nemes rokonának ismerte el, így jogilag az egész család elnyerte a nemességet. P. a hivatali irodalomban használatos „felsőőri" előnevet eddigi ismereteink szerint nem használta. Hangsúlyozta

mindkét nagyapja tiroli származását. Későbbi életútjára nézve meghatározó volt a katonai pálya iránti vonzalma, melyet apjától örökölt, valamint – anyja hatására – a hegyek utáni vágyakozása. P. tanulmányait magántanulóként kezdte. Nyolcéves korától a tereziánus oktatási reform keretében létesített, közeli székesfehérvári normaiskolába járt. 1782–1786 között az ottani, egykori jezsuita gimnáziumban tanult, amelyet ekkor már a pálosok vezettek. Önéletrajzában két tanárát emeli ki, akik írói tevékenységet folytattak és a magyar múlt eseményei által törekedtek hazafiasságának és katolikus vallásának erősítésére.

P. 1787–1789 között Pécsett tanult a Győrből átköltöztetett Királyi Akadémián. Az előzetes záróvizsga után szeretett volna az osztrák csapatokkal a törökök ellen harcolni, azonban ezt megakadályozta az 1790-ben megkötött fegyverszünet. Szülei elszegényedése miatt nem folytathatta felsőfokú tanulmányait. P. a Budára helyezett Helytartótanácsnál kapott egyszerű írnoki állást, amelynek előfeltétele volt, hogy írásban és szóban alaposan megtanuljon németül. 1792 márciusában otthagyta írnoki állását, amelynek hátterében a munka egyhangúsága mellett feltehetően egy reménytelen szerelem is szerepet játszott. Miután elfogadta egy itáliai nemes bizonytalan ajánlatát titkári állásra, vagyontalanul több hónapos utazásra indult, amelynek során kalandos körülmények között Nápolyig jutott. A Nápolyból Genovába vezető hajóútjához kapcsolódik az a P. által hivatalosan soha nem cáfolt legenda, miszerint rabszolgaként Algírba hurcolták és menekülése csak a szerencsén múlt volna.

Miután hazatért szüleihez, ismét szeretett volna magasabb rangú katona lenni, ez azonban nem volt kivitelezhető. Ebben a helyzetben egy bécsi barátja azt ajánlotta neki, hogy lépjen be egy szerzetesrendbe, hogy ezáltal megszabaduljon az egzisztenciális nehézségektől és írói tehetségét kibontakoztathassa. Két ajánlólevélnek, a megmenekült keresztény rabszolga nimbuszának és kedvező személyes benyomásának köszönhetően felvételt nyert a II. Lipót mérsékelt egyházpolitikája nyomán visszaállított, a Traisentalban fekvő lilienfeldi ciszterci kolostorba. 1792. október 18-án László szerzetesi névvel, novíciusként nyert felvételt a rendbe. A tehetségesnek tartott, jó kapcsolatteremtő képességű P-t 1784-ben a Sankt Pölten-i szemináriumi tanintézetbe küldték, ahol teológiát tanult. Emellett irodalmi tanulmányokat folytatott és elsajátította az angol, valamint a francia nyelvet. 1795. május 24-én örökfogadalmat tett, 1796-ban felvette a kisebb és az első nagyobb egyházi rendeket a

kolostor apátjától és Sigismund Anton Hohenwarttól, St. Pölten püspökétől, aki december 4-én pappá szentelte. Első lelkipásztori feladatai mellett szentírástudománnyal foglalkozott, valamint ezzel összefüggésben ókori nyelveket tanult. Bár szeretett volna a teológia tanára lenni, ezt megakadályozta súlyos betegsége, amit valószínűleg akkor kapott el, amikor tífuszban szenvedő katonákat ápolt.

1798 elején a kolostor gazdasági igazgatója lett. Törekedett a rendház zilált helyzetben lévő gazdaságának rendezésére, azonban ebben megakadályozták a háborús terhek, a természeti katasztrófák és az apát rossz gazdálkodása. Miután a kormány az apátság vezetésének újraszabályozását rendelte el, P. kamarás és az erdészeti hivatal vezetője lett, melynek során minden intézkedést ellenjegyeznie kellett és ő felelt az apátság anyagi fedezetét biztosító erdőállományért. P. ennek ellenére folytatni tudta irodalmi tevékenységét. Ekkor írta első drámáit és költeményeit, amelyek hazaszeretetéről és a hegyek iránti vonzalmáról szólnak. Későbbi pályájára nézve meghatározó volt, hogy Ferenc császár és király fivérei felkérték: legyen kísérőjük a közeli Ötscher-hegység megmászása során; ettől kezdve tartósan összeköttetésben állt az uralkodóházzal. Ferenc császár meghívta az 1814/15. évi bécsi kongresszus egyes üléseire, ahol P. kapcsolatba lépett a német nyelvű területek további uralkodóházaival. Egész életében az uralkodó hű szolgájának tartotta magát. A napóleoni háborúk hosszú távú következményekkel jártak a lilienfeldi apátságra nézve, 1805-ben kirabolták a kolostort.

P-t 1807-ben kinevezték Türnitz község plébánosává. A községben a helyi parasztok megölték Napóleon két katonáját, ezért a francia parancsnok elrendelte a falu felgyújtását. P. könyörgésére azonban megkegyelmezett a falunak, miután P. magát ajánlotta kezesként hívei viselkedéséért. A lilienfeldi apátság gazdasági helyzetét közben súlyosbították a hadiadók, a rekvirálások és a beszállásolások, majd az 1810. szeptember 13-i tűzvészben a templom, a könyvtár és néhány egyéb helyiség kivételével minden épület leégett. P. erősen kritizálta az apátság addigi vezetését, majd miután 1811 közepén perjellé lépett elő, minden energiáját az újjáépítésre fordította. Az apát halála után P. esélyes volt az utódlásra, a konvent azonban megosztott volt. A szerzetesek egy része értékelte műveltségét, ékesszólását és ügyességét, mások azonban mindezek mögött érvényesülési vágyat sejtettek. Ettől függetlenül 1812. július 12-én rá esett a választás. Apáttá Crüts van Creits St. Pölten-i főpásztor benedikálta július 22-én. P. meg tudott felelni az elvárá-

soknak: újjászervezte az apátság gazdálkodását és helyreállíttatta a kolostor épületét. Új méltósága révén bécsi művész körökbe – különösen Karoline Pichler írónő szalonjába – is bekerült. Kapcsolatban állt továbbá Friedrich Rückert és Franz Grillparzer költőkkel, akikkel a későbbi években bizonyos szinten rivalizált. Még lilienfeldi apátként látogatott el Gastein fürdőhelyre, ahol a későbbiekben majdnem minden évben hosszabb ideig nyaralt, ezzel jelentősen hozzájárulva a hely népszerűsítéséhez. Támogatta Hofgastein gyógyfürdővé történő kiépítését. 1837-től kezdve a nyári fürdőzés hagyományát a nagyvilági Karlsbadban tett látogatásokkal egészítette ki. Mindkét fürdőhelyen katonai fürdőt létesített.

P. a katolikus papok azon körébe tartozott, akiket Ferenc császár és király az uralkodóház iránti hűségük, az uralmi rendszerbe történő biztos betagozódásuk és adminisztratív képességeik miatt alkalmasnak talált magasabb egyházi hivatalokra. 1818-ban a görzi, majd a székesfehérvári püspöki szék várományosa volt. Ugyanabban az évben, gyógyfürdőzése alkalmával értesült arról, hogy a király augusztus 18-án szepesi püspökké nevezte ki. A pápa 1818. december 21-én erősítette meg a kinevezést, P. 1819. február 24-én köszönt le apáti méltóságáról. Püspökké 1819. április 18-án Hohenwart bécsi érsek szentelte a bécsi *Stephansdom*ban, a társszentelők Josef Pauer († 1826) tábori püspök és Matthias Steindl († 1828) bécsi segédpüspök voltak. P. 1819. május 12-én vette birtokba egyházmegyéjét az irgalmasrendiek ottani templomában rendezett ünnepség keretében.

P. 1819-ben két hónapos vizitációs útja alkalmával végigjárta egyházmegyéje nagy részét; sok helyen 24 éve nem volt bérmálás. A jelentések szerint számos olyan vegyes házasság volt, amelyek esetében a hatóságok gyakran nem gondoskodtak a gyermekek katolikus neveléséről. Az egyik fő gondot az épületet és képzett tanítókat nélkülöző vidéki iskolák elhanyagolt állapota jelentette. P. támogatásra szólította fel a papságot és a híveket, és a püspöki szeminárium termeiben még novemberben megkezdődött a tanítók képzése a szükséges tárgyakkal, továbbá az orgonaoktatás és a sekrestyésképzés. P. a későbbiekben tanítóképző alapításával foglalkozott, amelyet először a lőcsei gimnáziumban akart elhelyezni, később azonban Szepeshelyt tette meg az intézmény székhelyéül, mivel úgy vélte, hogy ott jobban megvalósulhat az intézmény felügyelete. A tanítóképző hamarosan megkapta az engedélyt, és P. javaslatára nem a kassai tanügyi hatóság, hanem közvetlenül a budai Helytartótanács felügyelete alá került. A tanítóképző műkö-

désével jelentősen megnőtt az elemi iskolai oktatás színvonala az egyházmegyében, és hasonló magyarországi intézmények számára követendő példává vált.

P. 1819/1820 telén Bécsbe utazott, ahol a császár közölte vele, hogy velencei pátriárkává akarja kinevezni. Ennek hátterében a császári állam egykori velencei részének nehéz egyházi viszonyai álltak, mivel e területre vonatkozóan csak nehezen sikerült megszerezni a pápától a császárnak járó kinevezési jogot. A császár remélte, hogy egy már megerősített, hivatalban lévő püspökkel elkerülheti a Szentszék ellenállását, ráadásul P. tudott olaszul. Az uralkodó bizalmasan kifejtette a pátriárka politikai kulcsszerepét is, mivel az új, osztrák fennhatóságot a lakosság nagy része idegen uralomnak tekintette. P., miután kifejtette kétségeit, kezdetben le tudta beszélni a császárt tervéről. P. ellenállásához hozzájárult az is, hogy attól tartott, a kinevezéssel jövedelme – mellyel évek óta számos családtagját támogatta – jelentősen lecsökkenne. Miután visszatért a Szepességbe, újabb vizitációs útra vállalkozott, melynek során mintegy 10 000 hívőt bérmált. Ekkor értesült arról, hogy a császár 1820. május 23-án valóban kinevezte velencei pátriárkának. P. 1820. szeptember 24-én tette le a hivatali esküt a bécsi nuncius előtt. A pápa 1820. október 2-án hagyta jóvá az áthelyezést. P. anyagi természetű aggályait figyelembe vették oly módon, hogy mintegy 20 000 forintot kitevő rendes pátriárkai jövedelmét a szepesi illetmény szintjére emelték, ezzel majdnem megduplázták, illetve neki adományozták Zselicszentjakab címzetes apátságát. Ezáltal a későbbiekben lehetősége nyílt Velencében egy „nagy ház” fenntartására. Ezen kívül a hatóság egy reprezentatív szárazföldi villát is biztosított számára.

P. 1821 januárjában, nem sokkal azután, hogy elindult új szolgálati helyére, súlyos balesetet szenvedett, mivel a kocsi a téli utazás során letért az útról és többször felfordult. P-t több hétig Gödöllőn és Pesten kezelték. Miután folytatta útját dél felé, részt vett a laibachi kongresszuson, a Szent Szövetség – Ausztria, Poroszország és Oroszország – uralkodóinak találkozóján. P. 1821. április 8-án érkezett Velencébe, ahol virágvasárnap, 15-én iktatták be. Ezzel a hanyatlásnak indult város meghatározó hatóságává vált; úgy tűnt, hogy Velence a „halálos ágyán” fekszik (Franz Grillparzer). Miután Napóleon legyőzte a „*Serenissima*”-t, a lakosság mintegy egyharmadával lecsökkent. A mindennapi gondokat tetézte a terjedelmes osztrák hivatali apparátus, amely csak a bécsi kormányszervek utasítására intézkedhetett.

Az idegen, korlátozott olasz nyelvtudású, a kormányzat emberének számító P-t a várakozásnak megfelelően bizalmatlanul fogadták. Az ellenállást fokozták P. jozefinista eszméket követő intézkedései, amelyeket a papság jelentős ellenállásával szemben hajtott végre. P-ről mint az egyetlen nem olasz pátriárkáról a későbbiekben az egyházmegye történetírása is csak szerényen emlékezett meg.

P. még érkezése évében megkezdte a város templomainak, a környező szigetek és szárazföldi területek látogatását, amelyet hetente, vasárnap és hétfőn végzett. Az eredményt részletes vizitációs jelentés formájában küldte meg a császárnak. Ebben ismertette a püspökség elhanyagolt állapotát, és ígéretet tett arra, hogy azt az osztrák kormányzat pasztorális ideáljának megfelelően fogja felvirágoztatni – így biztosítva a maga számára az uralkodó további kegyét. A következő években is tavasztól novemberig csupán heti két napot tartózkodott Velencében, a hét többi napját a Páduához közeli, Brenta folyó melletti villájában töltötte. Emellett nagy utazásokat tett Itáliában és a délnémet területeken, a nyarat rendszeresen Gasteinban töltötte. P. kijárta, hogy a dózsék palotájában reprezentatív pátriárkai lakosztályt rendezhessen be, továbbá elérte a Szent Márk-templom székesegyházi rangra emelését, egyúttal új székeskáptalan alapítását, amelybe maga választott kanonokokat. A káptalan jobb javadalmazására anyagi forrást keresve fedezte fel a nagy múltú, javadalommal rendelkező papi szövetségeket (a kilenc úgynevezett *Nove Congregazioni*-t), amelyek az érett középkor óta működtek és saját belső fegyelmi bíráskodással rendelkeztek. Kitartó ellenállásuk megtörésére P. új statútumokat vezetett be számukra, ezáltal főpásztori felügyelet alá kerültek, és erősebben részt kellett venniük a hagyományos lelkipásztorkodás támogatásában, személyi és anyagi téren egyaránt. Ezzel párhuzamosan Velence város plébániáit a politikai beosztás mintájára esperességekbe vonta össze. Ettől kezdve az esperesek lettek a kormányzati intézkedések fő közvetítői, feladatuk volt az Alpoktól északra fekvő katolikus területek mintájára esperesi kerületi gyűlések megrendezése is. Jelentős konfliktust idézett elő a papsággal, hogy P. új rendelkezést adott ki a harangozásra, továbbá – ugyancsak az Alpokon túli mintát követve – két vasárnapi szentbeszéd tartására vonatkozóan. P. önéletírásában megemlékezik arról is, hogy a Szent Márk-székesegyház kasztráltjait fiúkórusra *(Sängerknaben)* cserélte le, továbbá, hogy a büntetendő vagy deviáns viselkedésű papok részére javítóintézetet, az idős és szegény klerikusok számára otthont létesített.

P. ki volt téve annak a feszültségnek, ami Velence, Bécs és Róma eltérő egyházpolitikai elvárásaiból adódott. A rendfenntartó hatalom képviselője volt, és egyúttal meg kellett nyernie a lakosság bizalmát. A római Szentszék ugyanakkor megpróbálta kiterjeszteni befolyását az észak-itáliai püspökökre. P. 1823 tavaszán császári engedéllyel, Antonio Rosmini (1797–1855) fiatal tudós pap kíséretében négy hetes római *ad limina* látogatásra indult, amelyet alapos városnézéssel kötött össze. Ennek során számos bíborossal találkozott, és a már nagyon idős VII. Pius pápa többször is fogadta audiencián. Nagy hatással volt rá a *pontifex* személyisége, akit az elmúlt negyed évszázad átalakulásai fölött szemet hunyó állhatatosság szimbólumának kezdett tekinteni. Mindez nem maradt hatás nélkül: bár mindig hű szolgája volt a császári háznak és szorgalmazta az egyház bekapcsolását a politikai rendszerbe, egyházi és teológiai szempontból a következő évtizedekben egyre konzervatívabb és „rómaibb" lett.

A császár 1825. évi ünnepélyes velencei látogatásakor értesült arról, hogy hamarosan az egri érseki székbe helyezik át, ami feltehetően megfelelt az ő elképzeléseinek is. Bár korábban kilátásba helyezték bíborosi kinevezését, ezt visszautasította, nehogy ezáltal Velencéhez legyen kötve. A „*Serenissima*" részére egyfajta búcsúajándékká váltak azok a hosszú távon kiható kormányzati intézkedések, amelyeket P. beadványaival jelentősen támogatott. Pátriárkaként *ex officio* a város szegényügyi bizottságának *(Commissione di pubblica Beneficenza)* elnöke volt, amelynek olykor akár 40 000 rászorulóról kellett gondoskodnia. A császárnak benyújtott emlékiratával elérte a napóleoni korszakban elkobzott alapítványi javak felszabadítását. A város gazdasági felépülésére nézve hosszú távú hatást gyakorolt Velence szabad kikötővé nyilvánítása, amelyet P. is szorgalmazott. Hatéves velencei működése személyes életében is gazdasági sikert jelentett. Az ezekben az években szerzett jelentős jövedelme lehetővé tette számára, hogy terjedelmes képgyűjteményt hozzon létre olyan jelentős műalkotásokkal, mint Gentile Bellini († 1507) „Catarina Cornaro arcképe" vagy a velencei Giorgione († 1510) festőnek tulajdonított „Fiatal férfi arcképe" című munkák. Ugyancsak ekkoriban vásárolta a bécsi *Renngasse*-n azt a négyemeletes házat, amelynek mintegy 6000 forintos éves bevételét 1841-ben felerészben egy felnőtt vakokat támogató alapítványnak adományozott, míg másik felét élete végéig megtartotta „váratlan véletlenek" esetére. Egri kinevezése még egy évig húzódott, majd 1826. november 9-én következett

be. Az áthelyezést Róma 1827. április 9-én engedélyezte. Pápai és császári engedéllyel megtarthatta a pátriárkai címet. 1827. szeptember 16-án vonult be Egerbe ünnepélyes keretek között, majd 18-án lépett hivatalába. Beiktatásával az érsekség ötéves üresedésének időszaka zárult le.

Az új egyházmegye kormányzata az addigi mintát követte. Számos tevékenységet tett lehetővé, hogy az érseki jövedelmek évi mintegy 300 000 forintra emelkedtek, ami elsősorban P. gazdasági képességeinek volt köszönhető. P. 1828 tavaszán és 1829-ben az érsekség távol eső területeire látogatott el, ahol tízezreknek szolgáltatta ki a bérmálás szentségét. Az egyházlátogatásokat követően írásban utasította a plébánosokat a vallási és a kulturális viszonyok javítására. Azokon a plébániákon, amelyek nem rendelkeztek katolikus iskolával, a helyi papokat szólította fel a tanításra. Az egyházi iskolákban olvasás, írás és számtan mellett hittant, zenét és történelmet kellett tanítani. P. a papság anyagi támogatásával 1828-ban életre hívta az első magyar nyelvű tanítóképzőt, amely a Foglár-intézetben kapott helyet, és kétéves képzéssel kezdte meg működését. Ezenkívül Egerben rajziskola *(schola graphidis)* alapítását kezdeményezte, amely 1828-ban nyitotta meg kapuit, továbbá Egerben és környékén iskolák építését támogatta. P. nevéhez fűződik az új, klasszicista stílusú székesegyház megépítése, amelyhez érseki működése kezdetétől hozzájárult. Az építkezés 1831-ben kezdődött Hild József tervei alapján, a szobrok és a belső berendezés nagyrészt Marco Casagrande olasz szobrász munkája. Az építkezés és a berendezés költségeinek felét, mintegy 800 ezer forintot P. vállalta magára. A gördülékenyen lezajlott építkezés eredményeként 1837-ben szentelték fel a székesegyházat, amely alapterületét tekintve Magyarország második legnagyobb temploma.

A hagyományos jogszabályok következtében P. és a káptalan Eger földesurának szerepét töltötte be, és nagy befolyással volt annak arculatára. Ő hagyta jóvá az építkezéseket, a felújításokat csakúgy, mint a telkek vásárlását vagy eladását és az utcák irányát. 1828-ban Városszépítő Bizottság létrehozását kezdeményezte, 1832-ben a városi kaszinó alapítói tagja lett. Támogatta az egykori török fürdő helyén az egri gyógyfürdő megépítését, melynek rendszeres látogatója volt. Jelentős szerepe volt az egri vár romlásának megállításában és az 1552. évi török ostromhoz fűződő vármítosz megszületésében. A várudvarban kiállíttatott egy Szent István-szobrot, és ide hozatta Dobó István várkapitány sírjának fedlapját Dobórusz-

káról (Ruská SK). 1834-ben az új kaszárnya elhelyezésére az általa 1827-ben megszerzett egykori jezsuita gimnázium épületét javasolta a városi tanácsnak. 1842-ben az egri helyőrség részére tiszti szállást létesített. Egy 17. századi szerződés (az úgynevezett *transactio*) értelmében a városban nem telepedhettek le „eretnekek" és zsidók. Amikor 1840-ben egy törvénycikk biztosította zsidók számára a szabad letelepedést, P. beköltözésüket különleges adóhoz kötötte. Jótékonysági intézkedéseinek egyike volt, hogy 1831/32-ben lépéseket tett a pusztító kolerajárvány áldozatainak megsegítésére. 1838-ban az árvíz sújtotta pesti lakosságot kenyérszállítmánnyal segélyezte. 1842/43-ban Egerben az irgalmas rend kezelésében lévő kórház mellé templomot építtetett.

P. egri érsekként formálisan Heves vármegye főispánja volt, aminek a 19. században már csak korlátozott jelentősége volt. A vármegyegyűléseken választották meg az alsótáblai követeket és látták el utasításokkal őket, ami nagy feszültségekhez vezetett. Az 1833. októberi viharos választás véres összetűzéshez vezetett. Nem várt konfliktust idézett elő a bécsi hatóságokkal, hogy P. önhatalmúlag ünnepséget hirdetett Habsburg Ferdinánd magyar királlyá koronázásának 300. évfordulója alkalmából. Az udvar nemtetszését váltotta ki továbbá, hogy főispánként adminisztrátorral, az érsekségben pedig általános helynökkel (Rajner Károly: 1828: nagyprépost, 1830: választott püspök, 1840: segédpüspök) képviseltette magát. Bár remélte, hogy elnyerheti az 1831 óta üresedésben lévő prímási méltóságot, ez nem teljesült. A főrendiház tagjaként 1832 decemberében részt vett az új, negyven hónapig húzódó országgyűlés megnyitóján. Fontos napirendi pont volt többek között a vegyes házasságok kérdése, továbbá határozat született a Nemzeti Színház és a Nemzeti Múzeum megalapításáról. P. a múzeumnak adományozta Velencében gyűjtött terjedelmes képtárát. Az 1839/40. évi országgyűlés elsősorban a magyar államnyelv, a társadalmi és kulturális modernizáció és – ismét – a vegyes házasságok kérdésével foglalkozott, amelyek az 1843/44. évi országgyűlés vitáit is meghatározták. Bár P. egyházpolitikai ambíciói az 1830-as évektől kezdve jelentősen visszaestek, az 1843/44. évi országgyűlésen tartott beszédében a szigorú jozefinizmus ellen foglalt állást és megvédte Clemens August Droste zu Vischering kölni érsek kultúrharc irányába mutató álláspontját, amelyet P. személyesen ismert meg még azelőtt, hogy kollégáját 1837-ben letartóztatták a porosz hatóságok.

P. egyházkormányzásának mindhárom szakaszát meghatározta hazafias-vallásos írói tevékenysége az előírt egyházi és állami kötelezettségek mellett, sőt az írás gyakran került előtérbe ezek helyett. Fő művei a *Tunisias* (1820), a *Perlen der heiligen Vorzeit* (1821) és a *Rudolph von Habsburg* (1825) voltak. P-nek 1832 és 1834 között sikerült irodalmi műveit a legjelentősebb német nyelvű kiadónak számító Cotta-nál publikálni. P. irodalmi életműve a kortársaktól csípős kritikát és magasztos dicséretet egyaránt kapott, utóbbi a szerzőt olykor egyenesen az „új Homérosz"-ként ünnepelte. P. gondosan számontartotta a visszautasítást és a helyeslést is, és igyekezett maga irányítani munkáinak visszhangját, ezáltal gyakran kínos mértékben függeni kezdett a hízelgőktől. A kritikus recenziókra válaszul ellenkritikákat jelentetett meg, amelyeket olykor saját maga írt álnéven. Költői munkásságának emlékezetét az utókor két, Franz Schubert által megzenésített költeményében – *Das Heimweh* (op. 79, 1; DV 851) és *Die Allmacht* (op. 79, 2; DV 852) – őrzi. Mindkét dal 1827-ben jelent meg egy bécsi zeneműkiadónál, P-nek ajánlva. Ebben feltehetően szerepet játszott, hogy a zeneszerző – ahogy néhány évvel korábban is, amikor P-nek ajánlotta negyedik dalfüzetét – anyagi támogatást remélt.

Rendkívül fájdalmas, szakaszonként fellépő arcideggyulladása jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy P. 1836 októberétől kezdve egyre inkább visszavonult a hivatali ügyektől. Hosszabb nyári gyógyfürdőzésektől eltekintve ezekben az években nagy utazásokat tett Németországban, Észak-Itáliában és Svájcban. Emiatt számos terve egyáltalán nem vagy csak sokkal később valósult meg. Csak 1846-ban értesült például arról, hogy a városi tanács 1843-ban javaslatot tett egy vasárnapi iskola létesítésére iparoslegények és tanoncok részére. 1842-ben, a ciszterci rendbe lépésének 50 éves jubileuma alkalmából rendezett ünnepségen megemlékeztek a lilienfeldi időszak legendás tetteiről. Ugyanabban az évben az egri székeskáptalan részére két javadalmat alapított. 1844-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, 1845-ben a jénai egyetem tiszteletbeli filozófiai doktorrá avatta, miután korábban a würzburgi egyetemen tiszteletbeli teológiai doktori címet nyert. P. élete utolsó éveiben az egyre növekvő politikai konfliktusok tanúja lett. Figyelemre méltó, hogy 1845 márciusában aláírta azt a Metternichnek címzett emlékiratot, amely ellenezte a szigorú cenzúrát. Részt vett az Osztrák Tudományos Akadémia alapításában, amelynek tagja volt, és amelynek első ülését 1847. június 27-én korelnökként maga vezette. P. egyengette –

feltehetően kapcsolatai által – a Metternich államkancellár által nem kedvelt diplomata és orientalista, Josef von Hammer-Purgstall († 1856) útját az akadémia első elnökének posztjáig. Utolsó éveiben terjedelmes önéletrajzot írt, amely csak az 1960-as években jelent meg (magyar fordítása folyamatban van).

P. már 1845-ben, karlsbadi gyógykezelése alkalmával enyhe szélütést kapott. 1846-ban ugyanott annyira megbetegedett, hogy fennállt a tüdőbénulás veszélye. A sajtó már halálának hírét terjesztette. P. azonban még megérte aranymiséjét, amelyet 1846. december 8-án, nagy pompával ünnepelt Egerben. A nagymise végén újra megáldott egy aranylakodalmát ünneplő házaspárt, és két, aznap megkeresztelt hívőt – egy zsidó származásút és egy protestánst – bérmált. A gálavacsorán részt vevő 170 vendég tizenkét, magyar és német nyelven írt ünnepi verset kapott. Az utolsó érzelmi csúcspont a Ferenc császár tiszteletére általa *Bad Hofgastein*-ban emeltetett emlékmű avatása volt 1847. augusztus 15-én. A szellemileg ép, 74 éves P. 1847. december 2-án, Karlsbadból érkezve a bécsi *Neustädter Hof*-ban halt meg. 9-én, végakaratának megfelelően a lilienfeldi köztemetőben, egy egyszerű márványlap alá temették, szívét azonban az egri székesegyház altemplomában helyezték el. Utolsó titkára, Tárkányi Béla papköltő naplójában P-t – kevésbé hízelgő módon – „fösvény" és „kevéssé buzgó főpásztornak" festette le; a lilienfeldi temetést úgy értelmezte, hogy kevéssé kötődött egri „övéihez", akik között nem időzött szívesen sem életében, sem halálában. P. már 1821-ben végrendelkezési szabadságot szerzett a pápától, majd 1847-ben a császártól is, mivel szerzetesként egyházilag erre egyáltalán nem, állami részről főpásztorként pedig csak korlátozottan volt jogosult. Ezáltal végül szabadon rendelkezhetett vagyonáról, amelynek nagy részét rokonaira hagyta. A bizalmasainak és cselédeinek szánt kisebb összegeken kívül további 10 000 forintot szentelt az egri székesegyház szerződésben már meghatározott képi ábrázolásainak kialakítására.

• *Művei (válogatás)*: *Historische Dramen. Die Korwinen. Karl der Kleine. Zrínis Tod*, Wien 1810; *Sermo […] Joannis Ladislai Pyrker de Felsö Eör […] ad clerum, populumque pastorali suae curae creditum, occasione suae inaugurationis*, Leutsovia 1819; *Tunisias oder Kaisers Carl V. Heeresfahrt nach Afrika*, Wien 1820; *Perlen der heiligen Vorzeit*, Ofen 1821; *Epistola Pastoralis Joannis Ladislai Pyrker de Felsö Eör Miseratione Divina Patriarchae Venetiarum Primatis Dalmatiae*, Viennae 1821; *Lettera Pastoralis al Venerabili fratelli e figli diletissimi in Cristo al Clero ed al Popolo della Diocesi di Venezia*,

Venezia 1822; *Rudolf von Habsburg*, Wien 1825; *A tutto il venerabile clero […] e popolo della citta e diocesi […] di Venezia*, Venezia 1826; *Lettera pastorale nell' occasione di congedarsi della sua diocesi*, Venezia 1827; *Lettera pastorale nell' occasione di congedarsi da questa e recarsi alla nuova Sua Dioecesi di Erlau in Ungheria*, h. n. 1827; *Epistola Pastoralis ad vener. Clerum dioecesis Agriensis*, Agriae 1828; *Sämtliche Werke. Neue verb. Ausgabe*, Stuttgart–Tübingen 1832–1834; *Oestreich. Eine Volkshymne. Heil dir, o theures Vaterland!*, Salzburg 1842; *Gebet. Ich preis im Staub Dich, o Herr*, Wien 1842; *Lieder der Sehnsucht nach den Alpen*, Stuttgart 1845; Aladar Paul Czinger (Hg.), *Mein Leben: 1772–1847*, Graz–Wien–Köln 1966. (magyar fordítása előkészületben) • *Műveinek jegyzéke:* Roland Dobersberger, *Johann Ladislaus Pyrker 1772–1847*, St. Pölten–Wien 1997, 612–635. • *Források*: MNL HVL Egri Érsekség Gazdasági Levéltárának iratai, I. classis: Jogbiztosító okmánykönyvek és iratok (XII.3/f.) VI. Classis, 58. d.; MNL OL Az 1848–1849. évi minisztériumi levéltár, Álladalmi Javak Osztálya (H 26), Egyházi Szakosztály, 23. kútfő, 1. tétel, 10–11. füzet; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kaiser-Franz Akten, Hofberichte 233; EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Pyrker; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény. • *Irodalom:* ADB; Balázsné Fodor Edina, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 15–33; Balogh–Gergely, *Egyházak*, 70, 72; Bruno Bertoli–Silvio Tramontin, *La visita pastorale di Giovanni Ladislao Pyrker nella diocesi di Venezia*, Roma 1971; Borovszky, *Heves vármegye*, 424; Czeigler Ábel, *Felső Eöri Pyrker László, 1772–1847* (Ciszterci doktori értekezések), Budapest 1907; Roland Dobersberger, *Johann Ladislaus Pyrker 1772–1847*, St. Pölten–Wien 1997; Doncsecz Etelka, A *vagabundus, a kalóz és a pap: Verseghy Ferenc és Pyrker János László fogságtapasztalatai*, Szépirodalmi Figyelő 16 (2017) 1: 30–41; Doncsecz Etelka, *Patronátus és promóció: Verseghy Ferenc és Pyrker János László levelezése*, In memoriam Verseghy Ferenc (szerk. Doncsecz Etelka–Lengyel Réka), Szolnok 2018, 21–32; HC VII–IX; Horváth István, *Pyrker János László érsek egri öröksége*, Eger 2017; Horváth István (szerk.), *Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsekek tiszteletére*, Eger 2020; Horváth István (szerk.), *Tanulmánykötet Pyrker János László érsek születésének 250. éves évfordulójára*, kézirat; Hölvényi György, *Pyrker emlékkönyv*, Budapest 1987; Kiss, *Hatszáznégyen*, 209; Koncz, *Egri*, 200–202; Kósa Györgyi, *Historische Narrative in den historischen Dramen und Epen von Johann Ladislaus Pyrker*, Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae: Germanistische Studien 12 (2020), 53–64; Kálmán Kovács, *Johann Ladislaus Pyrker oder die Verweigerung kultureller Differenz. Eine Fallstudie*, Marijan Bobinac (Hg.), Gedächtnis – Identität – Differenz, Tübingen u. a. 2008, 43–54; Kálmán Kovács (Hg.), *Johann Ladislaus Pyrker. Kirchenfürst, Dichter, Mäzen (*Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 22), Wien 2024; Alexander Läuchli, *Der Dichter Johann Ladislaus Pyrker (1772–1847)*, Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät, Zürich 1994; Lénárt Orsolya, *Sprache und Identität deutschschreibender Autoren im Königreich Ungarn zwischen 1800 und 1848: Graf Johann Mailáth und die Pyrker-Debatte*, Temeswarer Beiträge zur Germanistik, Bd. 16., Temeswar 2019, 79–97; Madarász Flóris, *Pyrker és a magyar írók*, Eger 1908; Pius Maurer, *Johann Ladislaus Pyrker*, Biographia Cisterciensis (zisterzienserlexikon.de); Pius Martin Maurer, *A Pátriárka*, Eger 2022; Mátyus Norbert, *Pyrker János László olasz leve-*

lezése, Italianistica Debreceniensis 17 (2010) 51–56; Antonio Niero, *I patriarchi di Venezia*, Venice 1961; ÖBL; Tamássy-Lénárt Orsolya, *Ein prägendes literaturhistorisches Ereignis des 19. Jahrhunderts. Die Pyrker-Debatte und die Rolle des Grafen Johann Mailáth (1786–1855)*, József Tóth–László V. Szabó (Hg.), Ereignis in Sprache, Literatur und Kultur. Event in Language, Literatur and Culture, Berlin 2021, 163–174; Vaderna Gábor, *Egyházi karrier és társadalmi mobilitás a 18–19. század fordulóján: Johann Ladislaus Pyrker és Kis János példája*, Egyháztörténeti Szemle 19 (2018) 4: 22–38; Vincze Dániel, *Eltékozolt Gyöngyök vagy egy sosem volt lehetőség? Adalékok Pyrker János László irodalmi tevékenységéhez*, Palócföld 55 (2009) 59–72; Walter Sauer, *Ladislaus Pyrker und „Piraterie" in Nordafrika. Kolonialpropaganda eines österreichischen Dichters im Vormärz?*, Wiener Geschichtsblätter 63–64 (2008–2009) 1: 25–35; Wurzbach; Zivuska Jenő, *Pyrker László élete és művei*, Besztercebánya 1904.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 466–474.

Thomas Schulte-Umberg–Tengely Adrienn

III.1.3.a Lonovics József (1793–1867)

Csanád, 1834. szeptember 24. – 1849. december 24. [1850. február]
Eger, 1848/1849, kinevezett érsek
Kalocsa–Bács, 1866/1867, kinevezett és megerősített érsek

→ kalocsai főegyházmegye II.1.4.a

III.1.4. Bartakovics Béla, kisapponyi (1792–1873)

Rozsnyó, 1845. június 24. – 1850. szeptember 30.
Eger, 1851. január 19. – 1873. május 30.

1792. április 4-én vagy 5-én született és Felsőelefánton (Horné Lefantovce SK), április 9-én keresztelték ugyanott. Birtokos nemesi család sarja, amely a 16. században a török előretörés miatt Horvátországból Magyarországra települt. Apja, Bartakovics Ferenc Nyitra vármegye főbírája, anyja Almássy Ágnes.

Édesanyját négyéves korában elveszítette, neveltetése ettől kezdve atyai nagyanyjára hárult. Nyitrán végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, majd 1806–1807-ben a pozsonyi *Emericanum*ba járt. Ezt követően felvételt nyert a nagyszombati szemináriumba, ahol 1808–1809-ben elvégezte a bölcsészeti osztályokat. Ezt követően három évig a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi teológián tanult, amelyet 1813-ban kitűnő eredménnyel fejezett be. Fiatal kora miatt pápai engedéllyel szentelték pappá 1815. április 15-én. Rövid ideig Vágsellyén (Šaľa SK), majd Muzslán (Muzľa SK) káplán, miközben a pesti egyetemen egyháztörténeti szigorlatot tett. 1817-ben báró Perényi Imre nagyprépost, nagyszombati érseki helynök mellé került iktatónak. 1820-ban az érseki udvarba került levéltárosnak, majd 1825-ben Rudnay Sándor prímás titkára lett. 1830-ban esztergomi kanonoki kinevezést kapott.

Rudnay Sándor esztergomi érsek halála után 1831-ben megbízták a nagyszombati érseki helynöki kerület vezetésével, annak ellenére, hogy a káptalan legfiatalabb tagja volt. 1835-től honti főesperes, emellett a nagyszombati érseki líceum igazgatói teendőit is ellátta. 1841/42-ben Kopácsy József érsek utasítására főesperesi látogatást végzett a nyitrai főesperességben. 1844-ben almisiai választott püspök lett. Távozása előtt, 1845-ben 5000 váltóforintos alapítvány tett a helynöki kerület kiváló szentbeszédeket és pasztorációs témájú értekezéseket író lelkipásztorai számára.

1844. augusztus 23-án rozsnyói püspökké nevezte ki V. Ferdinánd király. XVI. Gergely pápa 1845. január 20-án hagyta jóvá a döntést. 1845. június 8-án szentelte püspökké Kopácsy József hercegprímás Esztergomban. Ünnepélyes székfoglalására 1845. június 24-én került sor. Püspöki működése alatt számos elemi csapás érte az egyházmegyét és székvárosát. 1845-ben nagy árvíz, majd pár hónap múlva tűzvész pusztított Rozsnyón és elpusztult a püspöki palota és több egyházi épület is, majd az 1847-es tűzvészben a szeminárium épülete égett le. Ezeket újjáépíttette és a város károsultjait is adományokkal segítette. Az 1847-es nagy éhínség idején ételt, pénzt és vetőmagot osztott a rászorulóknak. Az egyházmegye tanítói számára 2000 pengőforintos alapítványt tett, a rozsnyói szegényház alapját pedig 290 pengőforinttal bővítette. A csucsomi (Čučma SK) püspöki birtokon iskolát építtetett. Támogatta az alkoholizmus ellen küzdő, a korban igen népszerű mérsékletességi egyleteket. Az elavult Canisius-féle katekizmus helyett lefordíttatta és kiadatta Josef Deharbe katekizmusát, amelyet később az egri egyházmegyében is kiadatott és amelyet B. ajánlására 1860-ban

az esztergomi tartományi zsinat jóváhagyott és más egyházmegyék is átvettek. A rozsnyói püspöki könyvtárat 389 kötettel gyarapította.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején távol tartotta magát a politikai eseményektől. Helyette körlevelet intézett papságához, amelyben a francia forradalom értékeinek keresztény értelmezéséről értekezett és az egyházat a szabadság „igaz védelmezőjének" nevezte. 1848. május 11-én és szeptember 5-én egyházmegyei tanácskozást tartott a tervbe vett nemzeti zsinat előmunkálataihoz kapcsolódóan. 1848. november 11-én Eötvös József kultuszminiszternél tiltakozott amiatt, hogy az új kormányzat bitorolja a kegyúri jogot a püspökök kinevezése tekintetében. Az új politikai hatalommal szembeni kritikus magatartását megerősítették az illetékességi területét, például Losonc (Lučenec SK) városát érintő 1849. évi katonai pusztítások. A bécsi udvar számára ezáltal ártatlannak minősült és mivel az 1848-ban egri érseknek kinevezett Lonovics csanádi püspök ténylegesen soha nem tudott hivatalba lépni, s Lévay Sándor egri káptalani helynökkel egyetemben letartóztatták, szükség volt egy megbízható érsekre, aki „megfékezi azt a rossz szellemet, amelyik ezen érsekség alsópapságát uralja". Ezért Scitovszky hercegprímás B-t javasolta, mivel az „ellenállt a lázadásnak és kitűnt szigorú, lelkiismeretes, politikailag korrekt magatartásával". Ferenc József 1850. április 2-án B-t nevezte ki egri érsekké, majd IX. Pius 1850. szeptember 30-án jóváhagyta az áthelyezést. B. október 12-én hagyta el Rozsnyó városát, Egerben 1851. január 19-én iktatták be ünnepélyes keretek között. Valóságos belső titkos tanácsosi kinevezést is kapott, de az egri főpásztorokat megillető Heves és Külső-Szolnok vármegyei főispáni tisztséget nem, mert az önkényuralom alatt úgynevezett megyefőnökök vezették a megyéket. Ezen tisztséget csak 1860-ban kapta meg.

Egri működését az érsekség zilált anyagi helyzetének rendezésével alapozta meg. Különös gondot fordított a vagyonkezelésre az Egyházmegyei Alapítványi Hivatal útján (jogutódja 1920-ban az Egyházmegyei Takarékpénztár Rt. lett). Első éveiben bármaútjain végiglátogatta az egyházmegye egész területét a *canonica visitatió*t helyettesítendő. Így képet kapva a szükséges változtatásokról, 1853-ban átszervezte az egyházmegye területi beosztását, 24-re emelve az esperesi kerületek számát. Kormányzása alatt (1865-ig) hét plébániát alapított (Nyírkarász, Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Fegyvernek, Bűdszentmihály, ami ma Tiszavasvári része, Berente, Hangács), emellett 15 új templom, vala-

mint négy kápolna épült, illetve összesen 12 új plébániaépület létesült az egyházmegyében. Szalakuzon (Sokolniky, ma Menyhebédszalakusz/Podhorany SK része), családja birtokán saját költségén építtetett templomot. Templomépítéseket támogatott Moldvában, Romániában (Ploiesti), Svájcban (Genf) és Németországban (Gotha) is. Nagy hangsúlyt helyezett az egyházmegye keleti, vegyes vallású vidékein (Hajdúság, Szabolcs vármegye) szórványban élő katolikusok helyzetének javítására: Hajdúdorogon és Hajdúböszörményben plébániát alapított és templomot építtetett, Hajdúnánáson, Hajdúböszörményben, Kisvárdán, Nyíregyházán, Szabolcson és Apagyon római katolikus elemi iskolát létesített.

Megszilárdította a forradalmi időszakban meglazult papi fegyelmet, különösen azokat az elemeket hangsúlyozva, amelyek megváltoztatása iránt 1848/49-ben radikális papi vélemények merültek fel: megerősítette a papi ruha viselésének előírását és a böjti szabályok betartását.

Több rendeletével szabályozta a templomi vagyonkezelés egyes elemeit. Felállíttatta a templomok kölcsönös tűzkárbiztosító egyletét. 1854-ben a papi nyugdíjalapot intézetté szervezte át és az elaggott papok közös lakása és ellátása helyett rendszeres nyugdíjat vezetett be, 21 ezer osztrák értékű forinttal támogatva azt. 1856-ban létrehozta a tanítói nyugdíjintézetet is. 1854. december 10-én Eger várossal szerződést kötött a város az egri főpásztortól és a káptalantól való korábbi földesúri függést felszámolandó. Az érsekség és a káptalan lemondott a borkilencedről és a szőlőalji taksákról, cserébe 50 000 pengőforintot kapott, de ebből 10 ezer forintot visszajuttatott a városnak a szalai városrész népiskolájának fölépítésére és a maklári városrész iskolájának bővítésére. 1859-ben az Egyházi Állam jövedelmeinek megszűnte után az egyházmegyében bevezette a pápa és udvara szükségleteire gyűjtött péterfilléreket. Támogatta a Katholikus Legényegylet meghonosodását az egyházmegyében, Egerben az egylet céljaira külön házat vett. Gyöngyösön (1856) és Egerben (1858) letelepítette a szegényházat és kórházat működtető irgalmas nővéreket.

Egyházkormányzását megnehezítették a neoabszolutizmus időszakának oktatásügyi korlátozásai. Az egri ciszterci gimnáziumban a rend nem tudta vállalni az osztrák oktatásügyi rendelet által előírt nyolc osztály működtetéséhez szükséges kibővített tanári kar fizetésének biztosítását, így félő volt, hogy a gimnáziumi oktatás a városban csak négy osztályra fog csökkenni. Ezért B. és a káptalan hat évre átvállalta három tanár fizetését, így az

1852/53-as tanévben megindult a nyolcosztályos gimnáziumi képzés Egerben. 1850-ben államilag megszüntették az egri Érseki Jogakadémián a tanítást. B. mindent megmozgatott az intézmény érdekében, de sikertelenül. Az 1860. októberi császári diploma után azonban állami engedély nélkül 1861-ben újra megnyitotta az intézményt, 900 forint érseki és ugyanennyi káptalani hozzájárulással biztosítva az intézmény anyagi szükségleteit. Az állam a szabadságharc leverése után ugyan nem szüntette meg, de erősen korlátozta az egyház rendelkezési jogát az egri Érseki Tanítóképző Intézet felett is. B. azonban szilárdan ellenállt az állam erőszakos beavatkozási kísérleteinek és a német nyelv kötelező bevezetésén túl továbbra is minden módon őrködött az egyházmegyei irányítás felett az iskolában, mely ezekben az években költözött át a *Foglarium* épületéből a Líceumba. 1867-ben végül minden korábbi jog visszaszállt rá. A Tanítóképző Intézet helyzetének rendezésével Bartakovics érsek megkezdte az iskola működésének megreformálását, 1870-ben elrendelte a Tanítóképző Intézet újjászervezését és a hároméves képzés bevezetését, hogy az 1868. évi 38. törvénycikk követelményeinek megfelelő képzést biztosíthasson a hallgatók számára. Ez komoly fellendülést eredményezett az iskola működésében, mely ugyanebben az évben végleg megkapta a nyilvánossági jogot is. 1852-ben felállíttatta és nagy összeggel támogatta az angolkisasszonyok egri leánynevelő intézetét, melyben hatosztályos elemi iskola és tanítónőképző intézet kapott helyet. Megújította a papképzést is: külön liturgia tanszéket alapított, és bevezette az egyházzenei képzést és a szentírásmagyarázatot a III. és IV. évfolyamon.

Mivel az önkényuralom idején az állami tanügyi hatóságok sok esetben mellőzték az egyházi fenntartót a népiskolák ügyeiben, ezért 1851-ben megszervezte az Egyházmegyei Tanoda Hivatalt, a Főegyházmegyei Tanfelügyelőség elődjét a római katolikus népiskolák irányítására és felügyeletére. Érvényt szerezve az 1855-ös osztrák konkordátumban foglalt egyházi jogoknak 1856-ban elrendelte papjainak, hogy semmilyen állami oktatásügyi rendeletet ne foganatosítsanak addig, míg az iránt tőle érseki utasítást nem kapnak. Erélyes föllépésének eredménye lett és az állam elismerte, hogy a római katolikus népiskolai ügyekben az egyházi főhatóság az illetékes.

Jelentős erőfeszítéseket tett a hitélet megújítására. 1851-ben bevezette egyházmegyéjében a Halottak napjának előestéjén a temetőkbe vezetett körmenetet és ájtatosságot, illetve az év végi templomi hálaadás szertartá-

sát. Különösen fontosnak tartotta a liturgia „méltó megünneplését", ezalatt elsősorban a méltó egyházzenei szolgálatot értette. Ennek megfelelően előmozdította a vallásos népénekek elterjedését, támogatásával jelent meg Tárkányi Béla és Zsasskovszky Ferenc és Endre szerkesztésében az országszerte elterjedt *Katholikus Egyházi Énektár* (első kiadása: Eger, 1855). Támogatta a hitbuzgalmi társulatok, különösen az Élő Rózsafüzér Társulat és az Oltáregylet elterjedését. 1855-ben Egerbe hozatta Szent Honoratus ereklyéjét, melyet az angolkisasszonyok intézetének kápolnájában helyeztek el.

Nem politizált aktívan, de egyes szükséges esetekben részt vett különböző tárgyalásokon. Részt vett a magyar egyházra is érvényesnek tartott 1855-ös osztrák konkordátum tárgyalásaiban. Az I. Vatikáni Zsinaton egészségi okból nem vett részt, de a zsinati határozatokat a magyar főpásztorok között elsőként, már 1870 augusztusában kihirdette latin nyelven, röviddel azelőtt, hogy a kormány újból elrendelte az állami tetszvényjogot *(placetum regium)*.

B. a kultúra nagylelkű mecénása volt. Folyamatosan támogatta a rendszeres katolikus könyvkiadást megindító Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatot (a későbbi Szent István Társulatot). Saját költségén sok vallási és tudományos művet adatott ki, köztük a Káldi-féle bibliafordítás Tárkányi Béla által átdolgozott változatát a Szent István Társulat kiadásában. Támogatta a nép számára készült katolikus kiadványokat is (*Egri Népkönyv* és *Egri Naptár*) és a katolikus sajtót, regnálása alatt kezdte meg működését az *Egri Egyházmegyei Közlöny* (1869). Mintegy 8 ezer kötetes válogatott könyvgyűjteményét átengedte a Főegyházmegyei Könyvtárnak. Nevéhez fűződik a könyvtár egyik legbecsesebb kincsének, Mikes Kelemen törökországi leveleinek megszerzése is, melyet 1867-ben vásárolt meg akkori tulajdonosától, az eladósodott Toldy Ferenc irodalomtörténésztől, majd halálakor a könyvtárra hagyta. 1851-ben elrendelte, hogy a különleges régi könyveket és iratokat a biztonságosabb őrzés végett szállítsák be az egyházmegyei könyvtárba. 1871-ben megalapította az egri líceumi múzeumot, melyet folyamatosan gyarapított, végrendeletében pedig érmegyűjteményét a múzeumra hagyta, csakúgy, mint értékes festményeit. 1853-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja. Különféle vallási, kulturális és közcélokra juttatott érseki adományai 700 ezer forintra rúgtak.

1865. május 28-án csendes elvonultságban tartotta aranymiséjét, melynek emlékére egy *Emlékkönyv*et állított össze az egyházmegye papsága az

Egri Érseki Lyceumi Könyvnyomda kiadásában, Eger városa pedig egy díszes ezüst kelyhet készíttetett.

1873. május 30-án halt meg Egerben. Bebalzsamozott holttestét június 4-én szentelték be Egerben, majd szülőhelye közelébe, Alsóelefántra (Dolné Lefantovce SK) szállították, ahol a családi sírboltba helyezték végső nyugalomra. Végrendeletében jelentékeny összegeket hagyott különféle jótékony célokra, templomok, iskolák és intézetek javára (az alsó-elefánti kápolnára kétezer; a nagyszombati káptalannak kétezer; az egri egyházmegyei tanítók nyugdíjintézetének kétezer; az egri tanítóképezdének kétezer; az egri érseki líceum jogtani osztályának kétezer; az egri érseki fiúinternátusnak kétezer; az egri angolkisasszonyok leányiskolájának ötezer ; az egri székesegyháznak kétezer; az irgalmasok egri rendházának kétezer; az egri irgalmasnővéreknek kétezer; jó könyvek terjesztésére Pyrker érsek és Pál kanonok által kezdeményezett egri alapnak kétezer; az egri líceumi könyvtárnak kétezer; az egri érsekmegyei káplánok segélyezésére alapítványul hatezer; a szegény tanítók részére alapítványul 10 ezer; az egri egyházmegyében felállítandó leánynevelő intézetekre 400 ezer; minden egri egyházmegyei zárdának egyenként száz forintot). Emellett a Bartakovics családbeli tanuló ifjaknak ösztöndíjul 10 ezer; rokonainak pedig 100 ezer forintot hagyott. Az ezen felül megmaradó vagyonát az egyházmegye templomi és iskolai szükségleteire szánta, elsősorban Borsod és Szabolcs vármegyében. Jelentős festmény- és éremgyűjteményét az általa felállított egri érseki líceumi múzeumra, könyveit pedig ugyanezen intézet könyvtárára hagyta. Emlékét Egerben a róla elnevezett művelődési ház őrzi.

• *Művei: Egyházi beszéd, melyet püspöki székbe igtatása ünnepélyén a rozsnyói székesegyházban tartott*, h. n. 1845; *Dictio, qua venerabili clero vicarialis Districtus Tirnaviensis-supremum sibi valedicendi responsit El. Episcopus Rosnaviensis*, Tirnaviae 1845; *Egyházi beszéd, mellyet Kis-Apponyi Bartakovics Béla egri érsek székfoglalása alkalmával 1851-dik év Január 19-én az egri főegyházban tartott*, Eger 1851; *Egyházi beszéd, mellyet Alsó-Ábrányban az új kálvária felszentelésekor összegyült hívekhez…*, Eger 1853; *Föpásztori levelek és szent beszédek*, Eger 1865; *Bartakovics Béla levele Egerváros tekintetes polgármesteréhez. Az egri népiskolák ügyében*, Eger 1869; *Némely eszmék a nép fölvilágosítására az új törvények szerint*, Rozsnyó [1848]. • *Források:* EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Bartakovics; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Inscrutabiles viae Domini! …*, Agriae 1851 (körlevél); *Az egri Főegyházi Megye' Krisztusban Kedves Híveinek…*, Eger 1852 (körlevél); *Universo venerabili clero Archi-Diocesis Nostrae*

Agriensis Salutem..., Agriae 1852 (körlevél); *Parochiam Hamoriensem...*, Agriae 1863 (körlevél); *Renan Ernesztnek Jézus életéről ... kiadott könyve ...*, Eger 1863 (körlevél); *Tenoribus intimati ...*, Agriae 1863 (körlevél); MÉSZÁROS IMRE, *Kis-apponyi Bartakovits Adalbert urnak, esztergomi kanonoknak midön 1831 eszt. András hava elején a nagyszombati egyházi kerület helytartóságába beiktattatnék, hódol a megyebeli nevendék papság*, Nagyszombat 1831; *Öröm-érzetül ft. Bartakovics Adalbert úrnak neve ünnepén 1833 a két intézetbeli növendékpapság Nagyszombatban*, Nagyszombat 1833; *Volksblatt für Stadt und Land* 7. 5. 1873; *Neue Freie Presse* 25. 5. 1873; *Fremden-Blatt* 9. 6. 1873. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 39–48; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 70, 73; BÁN PÉTER (szerk.), *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*, Eger 2011, 340–341; BOROVSZKY, *Heves vármegye*, 426; DÉKÁNY LAJOS (szerk.), *Hevesvármegyei Ismertető és Adattár* (Megyei városok és vármegyék monográfiája 20), Budapest 1936, 90; *Encyklopédia Slovenska I*, 153; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; HC VII–IX; KISS, *Hatszáznégyen*, 29; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 448–452; LKKOS 62–63; MENDLIK, *IX. Pius*, 103–105; PERGER JÁNOS, *Kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek*, Iványi Béla (szerk.), Emlékkönyv Kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére, Eger 1865, 1–49; RIMELY, *Collegii Pazmaniani*, 343; ŁUDOVÍT VLADIMIR RIZNER, *Bibliografia písomníctva slovenského do najstarších čias do konca r. 1900*, Turčiansky Sv. Martin 1929, 89; SBS I, 151–152; *Schematismus Rosnaviensis 1927*; SEDLÁK PETER, *Hnutie spolkov striezlivosti na Slovensku v rokoch 1844–1874*, Prešov 1998, 95; SEDLÁK PETER, *Pôsobenie biskupa Vojtecha Bartakoviča v Rožňave (1844–1850)*, Sluzba biskupa v historickom a súčasnom kontexte. Zborník prednášok (szerk. MICHAL BALAŽ), Nitra 2002, 12–26; SZINNYEI, I, 617–619; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy II*, 194; TARJÁN BENCE, *Cirkevné a národné prvky v prechodnej fáze uhorského patriotizmu v arcibiskupských listoch Vojtecha Bartakoviča*, Sluzba biskupa v historickom a súčasnom kontexte. Zborník prednášok, Nitra 2002, 33–37; TENGELY ADRIENN, *Bartakovics Béla érsek, a kultúra mecénása*, Eger 2017; TÜSKÉS GÁBOR, *Hogyan jutott a Törökországi levelek kézirata Toldy Ferenctől Bartakovics Bélához Egerbe?*, Író a száműzetésben (szerk. Tüskés Gábor), Budapest 2012, 237–254; VARHOT IMRE, *Országgyűlési Emlék*, Budapest 1854, 43–44; ZELLIGER ALOYSIUS, *Pantheon Tyrnaviensis*, Trnava 1931; ZELLIGER.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 474–481.

TENGELY ADRIENN

III.1.5. Samassa József (1828–1912)

Szepes, 1871. augusztus 27. – 1873. július 25.
Eger, 1873. október 26. – 1912. augusztus 20.
bíboros 1905. december 11. (a római S. Marco presbiter kardinálisa 1906. december 6.)

1828. szept. 30-án született Aranyosmaróton (Zlaté Moravce SK), a 18. század folyamán vélhetően Itáliából betelepült, majd elmagyarosodott családba. Apja Samassa János érseki uradalmi jószágigazgató, anyja Krchnyák Teréz. Az elemi és középiskolákat Nyitrán (Nitra SK), Léván (Levice SK) és Esztergomban végezte. 1843-ban lépett egyházi pályára, először a pozsonyi *Emericanum*ba, egy év után a nagyszombati papnevelő intézetbe került, majd kiemelkedő képességei folytán 1847-ben a bécsi *Pazmaneum*ban folytatta tanulmányait. 1848/1849 politikailag zaklatott hónapjait szülővárosában töltötte, ahol névtelen hazafias cikkeket írt. 1852. július 23-án szentelték pappá. A nagyszombati gimnáziumban tanított klasszikus nyelveket. 1857-ben kinevezték a pesti Központi Szeminárium tanulmányi felügyelőjévé. 1859–1861-ben az esztergomi szemináriumban tanított, majd 1861-től a pesti egyetem tanárává nevezték ki. 1862-ben Bécsben teológiai doktorátust szerzett, disszertációja azonban nem ismert. 1869-ben címzetes földvári apáti (Dunaföldvár), 1870-ben esztergomi kanonoki kinevezést kapott.

1869-ben az aranyosmaróti kerület (Bars vármegye) országgyűlési képviselőjévé választották. Képviselőként a Deák-párthoz csatlakozott, 1869-ben Eötvös József kultuszminiszter a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban osztálytanácsossá nevezte ki. Politikai beszédeiben hangsúlyozta a hit és az erkölcs szerepét az ország jóléte szempontjából, számára a művelődés és a nevelés elválaszthatatlan volt a vallástól. A pénzügypolitika tekintetében úgy vélte, hogy a takarékos gazdálkodás a rendezett államháztartás előfeltétele. Ennek megfelelően szorgalmazta a hivatalnoki állások leépítését, a hivatali visszaélések és a korrupció elleni harcot. A Deák-párt és a – S. által elutasított – Balközép Párt 1875. évi egyesülése után visszavonult a napi politikától. 1876-ban ő vezette Deák temetési szertartását.

1871. január 1-én a király szepesi püspökké nevezte ki. Az egyházmegyében Eötvös József kultuszminiszter szerint a hivatali előd betegeskedé-

se miatt teret nyert a „rendetlenség", és úgy vélte, hogy S. „józan politikai gondolkodásmódjával és határozottan dinasztikus érzületével" orvosolni tudja a problémát. A pápai megerősítés június 26-án kelt, július 30-án szentelték püspökké Esztergomban, augusztus 27-én tartotta székfoglalását. Megreformálta az egyházkormányzatot. A papi nyugdíjalapnak 4 ezer forint tőkét adott, segéllyel látta el a szegényebb plébánosokat és káplánokat, 5 ezer forintot adományozott parókiák építésére és felújítására. Nagy erőkkel fejlesztette az oktatásügyet, sok új iskolát építtetett, bővíttetett és látott el a népoktatási törvénynek (1868. év 38. tc.) megfelelő felszereléssel. A szegény néptanítókat évente 3000, özvegyeiket és árváikat ezer forinttal támogatta. A szegény sorsú tanítóképző intézeti tanulóknak Szepesváralján élelmezést, szállást és teljes ellátást adott, a lőcsei gimnáziumban pedig 20 tanulót iskoláztatott. Restauráltatta a szepeshelyi (Spišská Kapitula SK) Szent Márton-székesegyházban a gótikus Szapolyai-kápolnát.

1873. június 18-án nevezte ki Ferenc József egri érsekké, majd augusztus 29-én belső titkos tanácsossá. Az áthelyezést a pápa a július 25-i konzisztóriumon hagyta jóvá. Simor János prímás szeptember 15-én adta fel rá az érseki palliumot Esztergomban. Érseki székfoglalására október 26-án került sor. Érseki működése kezdetén különféle szervezeti reformokat vezetett be. 1875-ben felállíttatta az egyházközségek iskolaszékeit. 1874-ben megreformálta a kántortanítók nyugdíjintézetének alapszabályát; meghatározta az iskolaszéki tagok választásánál, valamint a tanítói állások betöltésénél és a tanítók nyugdíjazásánál követendő eljárásokat. 1879/80-ban szabályozta a templomi és alapítványi pénzek kezelését és az egyházi számadások vezetését. Rendezte a plébánosok, káplánok és tanítók anyagi helyzetét: 1889-ben 40 ezer forint örök alapítványt tett a szegény lelkipásztorok segélyezésére, 20 ezer forint örök alapítványt a káplánok javadalmazására és 30 ezer forint örök alapítványt az egyházmegye kántortanítói számára; 1891-ben a szegény lelkészek alapítványát újabb 30 ezer fointtal, a kántortanítókét 20 ezer forinttal és a szegényebb segédlelkészekét 15 ezer forinttal gyarapította. 1882-ben megújította a papi nyugdíjalap kezelésének szabályzatát és létrehozta a papi segélyalapot. Nagy mértékben emelte a nyugdíjalapot, saját nagy értékű adományai mellett 1882-ben elrendelte, hogy az egyházmegye minden javadalmasa vagy más egyházi hivatalban levő tagja köteles évi jövedelme egy százalékával gyarapítani azt. 1898-ban felállíttatta az érsekség ura-

dalmi tisztjei és állandó alkalmazottai részére is a nyugdíjintézetet. Felállíttatta a szajoli, a pusztaszentmargittai és a szentandrási plébániát. Nagy adományokkal támogatta az ózdi, a gávai, a kisújszállási és a tiszaeszlári templomok felépítését. Saját költségén építette fel 1902–1904 között a nyíregyházi plébániatemplomot (ma Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház) és 1911-ben a sajókazinci (ma Kazincbarcika része) templomot. Letelepítette az irgalmas nővéreket Törökszentmiklóson, Miskolcon és Jászberényben, valamint a Szent Kereszt Nővéreket Pásztón és Nagykállón.

Nagy összegekkel támogatta a népiskolák építését, bővítését, felszerelését, kormányzata alatt a római katolikus elemi iskolák száma majdnem megkétszereződött. 1878-ban megalapította az irgalmas nővérek vezette miskolci leányiskolát, melynek fenntartásáról is gondoskodott. Évi rendszeres anyagi támogatásával megmentette az egri Érseki Jogakadémiát a bezárástól. Nagy hangsúlyt helyezett a papképzésre is, 1890-ben új tanrendet léptetett életbe a szemináriumban: külön tanárokat alkalmazott minden tantárgyra és új tantárgyakat vezetett be. Székfoglalásakor 12 500 forintot adományozott az 1872/73-as kolerajárvány szegény árváinak. Nagy adományokkal segítette 1878/79-ben az egri, a miskolci és a szegedi árvíz, 1890-ben a tokaji tűzvész áldozatait. 1895/96-ban ösztöndíjjal támogatta a filoxéra miatt tönkrement egri szőlőbirtokosok talpraállását és az egri szőlők újratelepítését. 1898-ban 50 ezer koronás alapítványt hozott létre özvegyek segélyezésére.

Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia igazgatóválasztmányának. A Szent István Társulat közgyűlésein a püspöki kar képviselője. Saját költségén elkészítette a Szent István Társulat új Szentírás-fordításának 1892-es kiadását. 1898-ban kiadatta a megújított *Rituale Agriensé*t. Restauráltatta az érseki palota későbarokk kápolnáját. Adományaival támogatta az egri minaret felújítását és az egri Dobó István-szobor felállítását. A korabeli sajtó szerint közhasznú célokra mintegy 6,5 millió koronát áldozott (1908).

Aktívan részt vett a politikai életben, a hagyományos deáki politikát követve. 1890-ben a Csáky Albin kultuszminiszter úgynevezett „elkeresztelési" rendelete kapcsán támadt nézeteltérések miatt a kormány a Szentszékhez fordult állásfoglalásért, ahová következtében S-t küldték Rómába, de a rendelet elfogadtatását nem sikerült kieszközölnie. 1890-ben részt vett az osztrák-magyar közös ügyek tárgyalására kiküldött bizott-

ságban. Az egyházpolitikai törvények vitáinak idején erőteljesen küzdött a polgári házasságkötés tervezete ellen, azt a család szekularizációjának tekintette, melyet nem tartott megengedhetőnek. Az Országos Kongrua-bizottság elnökeként az ő elképzelései alapján valósult meg az alsópapság kongruarendezése (1898. évi 14. tc.). A főrendiház közjogi és törvénykezési, majd pénzügyi bizottságának tagja, később elnöke. Az 1900-as évek elején a Vallási és Tanulmányi Alapokra felügyelő bizottság és a magyar–horvát *regnicolaris* bizottság tagja,egyúttal a főrendiház pénzügyi bizottságának elnöke volt. S. Kossuth Lajos 1894. évi ünnepélyes temetésén a katolikus Magyarország egyik legrangosabb képviselője volt. 1906-ban ő vette át Budapesten II. Rákóczi Ferenc Magyarországra szállított földi maradványait.

Közvetlen munkatársaként dolgozott mellette kormányzása első felében Párvy Sándor titkárként, majd 1891-től érseki irodaigazgatóként és kanonokként, 1904-es szepesi püspöki kinevezéséig. 1891-től Szmrecsányi Lajos lett másik legközelebbi munkatársa titkárként, majd 1901-től érseki irodaigazgatóként, gyakran megnyerő nyájasságával enyhítve S. közismerten rideg modorát. Szmrecsányi 1912-től koadjutorként szolgálta, majd érseki székében követte S-t.

1878-ban Eger díszpolgárává avatta, mert a város helyett kifizette a város által törvényszéki helységnek megvett Oroszlán vendéglő árát. 1888-ban pápai trónálló és prelátus lett. Érdemei elismeréseként 1905. december 11-én X. Pius pápa bíborossá kreálta, címtemploma a Szent Márk-bazilika lett.

S. aranymiséjét 1902-ben az aacheni magyar kápolnában ünnepelte. Még megérte gyémántmiséjét is, melyet 1912. július 23-án, alig egy hónappal halála előtt ünnepelt fényes külsőségek közepette. 1909 őszétől kezdve krónikus betegségben szenvedett, ezért ereje fogytával 1912-ben kineveztette Szmrecsányi Lajost koadjutorává érseki székének öröklési jogával. 1912. augusztus 20-án, 84 évesen hunyt el Egerben. Augusztus 24-én tartották temetését, teste az egri székesegyház altemplomában nyugszik. Végrendeletében Eger város szegényei javára 20 ezer koronás alapítványt tett. A siketnémák egri intézete javára 10 ezer, a budapesti vakok intézete javára 10 ezer, a Szent László Intézet javára négyezer, a Szent István Társulat javára kétezer, az egri irgalmas kórházban egy betegágyra hatezer, a női kórház egy ágya javára hatezer, az egri angol-

kisasszonyok leánynevelő intézete számára két leány nevelésére 32 ezer, a miskolci irgalmas nővérek leánynevelő intézete javára 24 ezer koronát, az összes plébánosnak és adminisztrátornak egy-egy aranyat hagyományozott. Egyházi hagyatékai közt azoknak az espereseknek, akiknek évi fizetése nem haladja meg az évi kétezer koronát, évenként négyszáz korona fizetéskiegészítést, az újonnan kinevezendő plébánosoknak ezer koronát szánt berendezkedés céljaira. Az egri érseki fiúinternátus javára 10 ezer, az egri érseki tanítóképzőintézet javára 20 ezer koronát hagyományozott.

A liberális sajtóban megjelent visszaemlékezések szerint S. minden bizonnyal „Magyarország legliberálisabb püspöke", a Deák Ferenc szellemiségét követő magyar patrióta mintapéldánya volt, aki távol állt a felekezeti merevségtől.

• *Művei: Votum ad synodum Provincialem Strigonii celebrandam de matrimoniis mixtis […]*, Pestini 1858; *De stultitia quorundam qui se Ciceronianos vocant. Contra Grammaticos e Borussia in Austriam accersitos directum*, Pestini 1858; *Palaestina, quam in usum auditorum suorum strictim descripsit*, Strigonii 1860; *A lelépett nagyságos rektorhoz intézett beszéd*, Buda 1865; *Epistola pastoralis […] de institutione aerarii ad sublevandos corpore deficientes e voluntariis oblationibus conflando*, Scepusii 1871; *Epistola past., in qua oblatos annue 10,000 florenos pro meliore cleri sustentatione normat*, Scepusii 1871; *Epistola past. de prolium in scholis institutione*, Scepusii 1871; *Epistola, in qua clerum ab inpigre operandum in vinea Domini cohortatur*, Scepusii 1872; *Epistola, quae instructionem pro congregationibus pastoralibus exhibet*, Scepusii 1872; *Oratio, quam... quum regimen suum Archi-Dioeceseos ritu solemni capesseret, habuit Agriae in Metropolitana Ecclesia die 26. Mensis Octobris 1873*, Budapestini 1873, magyarul: *Főpásztori beszéd a papsághoz és hívekhez egri érsekké való ünnepélyes beiktatása alkalmával*. Budapestini 1873; *Epistola, past., in qua ut A.-Eppus Agriensis de civili S. Pontificis principatu disserit, et de celebrando Pii IX. Papae episcopali Jubilaeo congrua disponit*, Agriae 1877; *Zárbeszéd, melyet az egri egyházmegyei papság nyugdíjintézete ügyében 1885. okt. 27. Egerben tartott közgyűlésén mondott*, Eger 1885; *Zárbeszéd, melyet az egri egyházmegyei papság nyugdíjintézete ügyében 1888. okt. 23. Egerben tartott közgyűlésén mondott*, Eger 1888 és Religio 47 (1888) II. félév 34–37. szám; *Beszéd, melyet... az egri egyházmegye papnyugdíjintézet 1893. okt. 26. tartott közgyűlésén papságához intézett. Latin eredetiből fordítva*, Eger 1893; *Oratio, quam dr. Josephus Samassa, archi-episcopus Agriensis ad clerum dioecesanum habuit ... 1893 ... aut infirmitate confectorum ageretur*, Eger 1893; *Honfoglalásunk évezrede*, Eger 1895; *Sugarak, Szemelvények dr. Samassa József egri érsek irataiból s beszédeiből 1873–1898*, Eger 1898; *A cs. és kir. 60. sz. br. Appel gyalogezred százéves fennállása megünneplésekor az ezred uj zászlójának felszentelésénél 1898. aug. 13. mondott beszéde*, Eger

1898; *Dr. Samassa József főpásztori levele papságához érseksége huszonötödik évének betöltésekor*, Eger 1898; *Dr. Samassa József főpásztori levele királynénk haláláról*, Eger 1898; *Dr. Samassa József egri érsek beszéde, a főrendiház 1899. május hó 10-iki ülésén*, Eger 1899; *A tizenkilenczedik század alkonyán isteni Megváltónknak tartozó ünnepies hódolat módozataira nézve az egri egyházmegye papságához intézett főpásztori utasitás*, Eger 1899; *Beszéd, melyet... az egri egyházmegyei papnyugdíjintézet 1900. évi okt. 25. tartott közgyűlésén papságához intézett*, Eger 1900; *Dr. Samassa József egri érseknek aranymiséje alkalmából egyházmegyéje papságához intézett főpásztori levele*, Eger 1902; *Áldozárrá szentelésem félszázados évfordulóján*, Eger 1902; *Oratio Dr. Josephi Samassa ... ad legatos cleri dioecesani*, Eger 1904; *Samassa József dr. bibornok, egri érsek beszédei*, Eger 1912. • *Források:* EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Samassa; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; AAV Segreteria di Stato, Epoca moderna 1900, Rubrica 247, Fasc. 4; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *A bíbornok-érsek halála*, Egri Újság 1912. 8. 22. (1–2); *Samassa József dr.*, Eger 1912. 8. 21.; *Wiener Zeitung* 26. 10. 1873; *Die Presse* 28. 10. 1873; *Neue Freie Presse* 25. 7. 1902, 20. 8. 1912 (nekrológ); *Pester Lloyd* 20. 6. 1912, 22. 7. 1912, 23. 7. 1912, 21. 8. 1912 (nekrológ); *Reichspost* 21. 8. 1912; *Deutsches Volksblatt* 21. 8. 1912; *Jüdische Volksstimme* 26. 9. 1912; *Salzburger Kirchenblatt* 14. 9. 1871, 20. 6. 1872; *Kegyelmesen kinevezett…*, Egri Egyházmegyei Közlöny 5 (1873), 120–121; *Az újonnan kinevezett egri érsek…* Religio 32 (1873) II/6: 47–48; Egri Egyházmegyei Közlöny 37 (1905) 24. sz.; Halász Sándor (szerk.), *Országgyűlési Almanach 1887. Főrendiház*, Budapest 1887, 134; Sturm, 1887–1892, 25; Sturm, 1892–1897, 23; Sturm, 1897–1901, 24; Sturm, 1901–1906, 26; Sturm, 1905–1910, 25–26; *A magyar országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adatai*, Budapest 1906, 13–14; Sturm, 1910–1915, 15; Vásárhelyi Ferenc (szerk.), *A magyar országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adatai*, Budapest 1910, 11; Ambrus István, *Samassa érsek mint hitvédő*, *Hittudományi Folyóirat 9* (1898) 4: 609–626; Halászy Caesar, *Samassa József dr. egri érsek 1873–1898*, Eger 1898; Huttkay Lipót, *Samassa a politikus*, Eger 1898; Kelemen Lajos, *Dr. Samassa József egri érsek a nevelés-oktatás terén*, Eger 1902; N. N., *Emléklapok D[oktor] Samassa József egri érseksége huszadik évfordulójának megünnepléséről*, Eger 1893; N. N., *Samassa bíbornok emléke 1828–1912*, Eger 1912. • *Irodalom:* Adriányi, *Fünfzig Jahre*; Balázsné Fodor Edina, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 49–53; Balogh–Gergely, *Egyházak*, 71., 72.; Borovszky, *Heves vármegye*, 431; Csáky, *Kirche in Ungarn*; Dutkay Pál, *Emlékezés dr. Samassa József bíbornok, egri érsekről 1828–1928*, Eger 1928; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; HC VII–IX; Kiss, *Hatszáznégyen*, 223–224; Kollányi Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900, 448–452, 497–498; Komiszár Dénes, *Egernek ősz galambja. A nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya társszékesegyház építtetője, Samassa József bíboros, egri érsek*, Nyíregyháza 2012; Kovács Melinda, *Dr. Samassa József egri érsek*, Memoria rerum (szerk. Oborni Teréz–Á. Varga László), Eger 2008, 265–274; MÉL II, 566; N. N., *Samassa József*, GyK 5 (1913) 35–37; Puskás Miklós, *Egri író pa-*

pok, Eger 1980, 104–106; Salacz Gábor, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*, München 1974; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850;* Szecskó Károly, *Újabb adalékok dr. Samassa József (1828–1912) bíboros érsek életrajzához*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24 (2012) 1–2: 85–88; Szinnyei, XII, 101–105; Török Kálmán, *A jogász érsek*, *Hittudományi Folyóirat 9 (*1898) 4: 627–656.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 481–486.

Tengely Adrienn

III.1.6. Szmrecsányi Lajos (1851–1943)

Eger, 1912. augusztus 20. – 1943. január 28.

1851. ápr. 24-én született (26-án keresztelték) Sárosdarócon (Šarišské Dravce SK) ősi nemesi családok sarjaként. 16-an voltak testvérek. A család apai és anyai ágának eredete a 13. századig nyúlik vissza. A bárói ág első tagja Vince anyai nagyapa, a kassai színház alapítója és intendánsa volt. A Szmrecsányi nemzetséget IV. Béla († 1270) nemesítette és egyúttal Szmrecsány községet adományozta számára. Apja Szmrecsányi Jenő (anyakönyvben Eugenius, ennek téves fordítása miatt több forrásban Ödönként szerepel), anyja Berzeviczy Mária bárónő, testvérei többek között: Szmrecsányi Pál (1846–1908) szepesi, majd nagyváradi püspök és Miklós (1854–1936) neves művészettörténész. Középiskoláit a debreceni Piarista Gimnáziumban, majd az Eperjesi Királyi Katolikus Gimnáziumban végezte 1861–1867 között. 1867-ben belépett az egri szemináriumba. 1873. augusztus 28-án pappá szentelték, első miséjét családjuk kegyúri templomában, Sárosdarócon mutatta be.

1873-tól káplán Kápolnán, majd 1876-ban a miskolc-alsóvárosi plébániára helyezik káplánnak, ahol hamarosan plébánosa betegsége folytán adminisztrátori tisztséget tölt be. Megszervezte a plébánián az akkor még országszerte ritkaságszámba menő autonóm egyházközséget, amely következtében felfigyelt rá Samassa József (1828–1912) érsek, aki 1882-ben az érseki aulába rendelte. Itt érseki szertartói és szentszéki aljegyzői feladatokat látott el. Gyorsan emelkedett a ranglétrán: előző feladatai megtartása mellett 1891-től érseki titkár is. 1893-ban tiszteletbeli kanonok,

1897-ben mesterkanonok és zsinati vizsgáló, 1898-ban Szentháromságról nevezett (Pécs környéke) címzetes apát, 1901-ben érseki irodaigazgató, 1904-ben oldalkanonok lett. 1897-ben a II. Katolikus Autonómiai Kongresszuson az egri érseki tartomány káptalanjainak képviselője. 1904-ben kinevezték magidai (Pamfilia) címzetes püspöki címmel segédpüspökké, 1905. április 30-án püspökké szentelték. 1907-ben őrkanonok, 1908-ban éneklőkanonok lett.

Mintegy harminc éven keresztül Samassa József mellett szolgált, gyakran megnyerő kedvességével enyhítve a főpap közismerten rideg modorát. Így az agg bíboros-érsek ereje fogytával arra kérte X. Pius pápát és Ferenc József királyt, hogy Sz-t nevezze ki utódlási joggal *(cum iure successionis)* koadjutorává. Gróf Zichy János kultuszminiszter (1910–1913) kabinetelőterjesztése szerint erre „kiemelkedő szociális érzékenységgel párosuló sokoldalú ismeretei" tették leginkább alkalmassá. A kérésnek eleget tettek és a király 1912. február 29-én, a pápa pedig március 26-án koadjutorrá nevezte ki. X. Pius a cyrreni érseki címet adományozta Sz. számára. Ennek értelmében Samassa érsek 1912. augusztus 20-i halála után átvette az egyházmegye kormányzását. Egri érseki méltóságát az 1912. december 2-i bíborosi konzisztóriumon prekonizálták, az érsek-metropolitai palliumot Párvy Sándor szepesi püspök kezéből vette át 1912. december 19-én.

Érseki működése a modern kori „katolikus reneszánsz" időszakára esik, ennek megfelelően az egri főegyházmegye egyik legvirágzóbb korszakának tekinthető. Főpásztori kormányzása alatt csaknem kétszeresére emelte a papnövendékek számát. 1912–1942 között az áldozópapok száma az egyházmegyében 365 főről 479 főre emelkedett. A papság létszámának nagy növekedése lehetővé tette a nagyméretű plébániák megosztását, valamint új plébániák, helyi lelkészségek, kihelyezett kápláni és hitoktatói állomások létrehozását. Ennek megfelelően átszervezte a főegyházmegye igazgatását, melynek vezérgondolata a filiák számának csökkentése, egyúttal pedig az új plébániák megszervezése volt, különös tekintettel a vallásilag vegyes vidékeken lévő római katolikus egyházközségek pasztorációjának fejlesztésére. Ennek megfelelően a meglévő 201 (1912) plébánia mellé még 44 új plébániát és hat kihelyezett káplánságot hozott létre (1942), a jobb igazgatás érdekében pedig az esperesi kerületek számát 23-ról 27-re emelte. Emellett nagy hangsúlyt helyezett új templomok és

kápolnák építésére, főleg az addig elhanyagolt gyár- és bányavidékeken és a tanyavilágban: érseki működése alatt mintegy 150 templom, kápolna és iskolakápolna létesült az egyházmegyében, nagyobbrészt az ő anyagi támogatásával. Az 1734-es egri zsinat után majdnem kétszáz évvel, 1931-ben és 1942-ben újra egyházmegyei zsinatot hívott össze, melyek kapcsán kiadatta az egyházmegye életét szabályozó statútumokat (1931, 1942). A magyar püspöki kar 1929-es rendelete alapján a régi iskolaszékek helyett felállította az autonóm egyházközségeket és azok vagyonkezelésének ellenőrzésére és irányítására megszervezte az Egyházmegyei Számvevőséget. Az Egyházmegyei Alapítványi Hivatalt átszervezve 1920-ban megalapította az Egri Egyházmegyei Takarékpénztár Rt.-t. Átszervezte az érseki uradalmat a modern gazdálkodási igényeknek megfelelően. A templomépítések és -díszítések, illetve az ízléses templomi felszerelések beszerzésének irányítására létrehozta az Egyházmegyei Szépművészeti Bizottságot. A szemináriumi oktatásba bevezette az egyházművészeti képzést.

A papság munkájának kisegítésére újabb szerzetesrendeket telepített le az egyházmegyében: jezsuitákat Mezőkövesden, szalézieket Mezőnyárádon és Borsodnádasdon, ferenceseket Nyíregyházán, illetve 29 helyen különféle női rendeket.

Az elemi iskolai oktatást nagymértékben fejlesztette, kormányzása alatt 1912–1942 között a tantermek száma 865-ről 1308-ra, a tanítói és tanítónői állások száma 879-ről 1375-re emelkedett. Különösen az egyházmegye vegyes vallású keleti részén sok új római katolikus iskola épült, ahol korábban a római katolikus gyermekek más felekezetek iskoláiba voltak kénytelenek járni. Az iskolai hitoktatást újjászervezte és mindazokon a helyeken, ahol a plébánosok és káplánok nem voltak képesek ellátni egyedül azt a túl nagy óraszám miatt, új hitoktatói állomásokat szervezett. Átszervezte az Egyházmegyei Tanfelügyelőséget is.

Felállíttatta az ország első római katolikus fiú felsőkereskedelmi iskoláját Egerben 1921-ben és első római katolikus mezőgazdasági középiskoláját Gyöngyösön 1925-ben. Érseki működése alatt az egyházmegyében két római katolikus leánygimnázium (Eger 1916, Nyíregyháza 1929), két római katolikus tanítónőképző intézet (Kisvárda 1918, Miskolc 1927), egy római katolikus leány kereskedelmi középiskola (Nyíregyháza 1929), két római katolikus női kereskedelmi szaktanfolyam (Gyöngyös 1923, Eger

1933), egy fiú (Gyöngyös 1921) és három leány (Jászárokszállás 1920, Heves 1925, Kisvárda 1927) római katolikus polgári iskola létesült. Az egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézetet 120 ezer pengős nagy adományával kibővítette és a legmodernebb felszereléssel látta el. Egerben kétszeresére bővítette a Foglár-féle internátust és átnevezte Érseki Szent József Internátusnak, melyben létrehozta a kisszemináriumot, ahol a papi hivatásra készülő gimnazisták kaptak helyet. Az érseki palota egyik szárnyából internátust alakíttatott ki az Érseki Tanítókpző Intézet növendékei számára.

Az I. világháború alatt a pusztaszikszói (Füzesabony része) érseki nyaralóban hadikórházat, az egri érseki palotában pedig katonai lábadozót működtetett; a hadbavonultak családjait, özvegyeit és árváit, valamint a hadirokkantakat pénzzel, élelemmel, tűzifával támogatta. Az egri dohánygyárban a munkásnők kisgyermekeinek felügyeletére saját költségén bölcsődét létesített. Az érseki uradalomban a *Qadragesimo anno* enciklika (1931) szellemiségében bevezette a családi munkabért, valamint a kiházasítási, szülési és temetési segélyezést. A papság és a tanítói kar javára kórházi ágyalapítványokat tett. Nagy összegekkel támogatta az 1917. májusi nagy tűzvészben súlyosan károsult Gyöngyös újjáépítését. Oslay József Osvald (1879–1962), az egri ferences rendház elöljárója javaslatára 1927-ben jóváhagyta az úgynevezett Egri Normát, a társadalmi összefogáson alapuló intézményes szegénygondozás módszerét, amelyet 1936-ban a kormány úgynevezett Magyar Normává tett és az egész országra kiterjesztett. Az Egri Norma kivitelezésére 1930-ban megalapította a Szent Ferencről nevezett Szegénygondozó Nővérek Kongregációját. 1918-ban Eger városának ajándékozta az Érsekkert nevű parkot, illetve telket adományozott sporttelep, a siketnémák intézete és a jegyzői internátus céljaira.

Az 1925. évi szentévben római zarándoklatot vezetett. Ő tartotta az ünnepi beszédet 1928-ban az Egerben megrendezett katolikus nagygyűlésen, amelyen mintegy 35 000 hívő vett részt. Bár kezdetben bizalmatlan volt az *Actio Catholica* megalakításával szemben, de később támogatta annak megszerveződését az egyházmegyében.

1912-től hivatalából adódóan a Főrendiház, 1927-től a Felsőház tagja. Az országgyűlés Közjogi és Törvénykezési, Külügyi, Népjóléti és Munkaügyi Bizottságának és a Legfőbb Fegyelmi Bíróságának tagja. 1913-tól a Vallási és Tanulmányi Alapokra felügyelő bizottság tagja. IV. Károly ki-

rály 1918 tavaszán Sz-t tette meg 1916-ban született negyedik fia, Félix nevelőjének. Az őszirózsás forradalom napjaiban, 1918. november elején papságával együtt csatlakozását jelentette be a közvélemény által legitimnek elismert Magyar Nemzeti Tanácshoz, bár a forradalmi átalakulással kapcsolatban voltak kétségei. Sz-t az ország közvéleménye a magyar püspöki kar „legkonzervatívabb" tagjaihoz sorolta. Feltehetően ennek következményeként 1919 januárjában Módly László, Heves vármegye kormánybiztos-főispánja megpróbálta elmozdítani hivatalából. A Tanácsköztársaság alatt vöröskatonák kétszer is elhurcolták, 1919. május 2-án és 13-án. Első alkalommal bíróság előtt kellett igazolnia, hogy nem folytat ellenforradalmi tevékenységet, második alkalommal pedig egy éjszakát bebörtönözve töltött Füzesabonyban, bár a források szerint – szemben szintén elhurcolt több kanonokkal – őt nem bántalmazták. 1922 februárjában részt vett az új országgyűlést előkészítő alkotmányjogi konferencián. Az 1930-as években a Katolikus Népszövetség és a Katolikus Központi Kongruabizottság elnöke. 1927-ben, Csernoch János hercegprímás halála után Sz. volt a kormány jelöltje az esztergomi érseki székre, de ezt idős kora miatt nem akarta elvállalni. A Szentszék is erre hivatkozva utasította vissza a javaslatot, bár más, bizalmas jelentések szerint azért, mert úgy ítélte meg, hogy Sz. túl távol áll a néptől („túl nagy úr").

Püspöktársaihoz Sz. hasonlóan számos kitüntetést, elismerést kapott. 1913-ban valóságos belső titkos tanácsos, 1913-ban a budapesti Tudományegyetem tiszteletbeli hittudományi doktora, 1917-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, 1919-ben Eger díszpolgára, 1929-ben pedig pápai trónálló lett. 1923-ban megkapta a Magyar Érdemkereszt első osztályának kitüntetését.

1923. augusztus 28-án ünnepelte aranymiséjét fényes külsőségek közepette, melynek emlékére Eger városa utcát nevezett el róla, ő maga pedig Eger, Miskolc, Gyöngyös, Nyíregyháza, Jászberény, Pásztó és Nagykálló szegényeinek 5 millió koronát adományozott. 1929-ben nagy pompával ünnepelte püspökségének 25. évfordulóját, az ünnepségen Orsenigo nuncius kihirdette Sz. pápai trónállói kinevezését. Megérte gyémántmiséjét is, amelyet 1933. augusztus 28-án Rómában, Szent Péter sírjánál mutatott be. Érseki működése alatt közvetlen munkatársként segítette Kriston Endre irodaigazgató, majd 1923-tól segédpüspök, illetve utolsó éveiben Subik Károly oldalkanonok.

1943. január 28-án hunyt el Egerben, 92 éves korában. Az egri székesegyház altemplomában helyezték végső nyugalomra február 1-én, a legnagyobb tiszteletadás közepette, Horthy Miklós kormányzó részvételével. Minden vagyonát az egyházmegyére hagyta.

• *Művei: Köszöntő*, Háborús karácsony, Eger 1914, 3–4; *Dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek, az intézet jóságos főpásztorának beszéde az új épület megáldásakor*; Eger 1928; *Centenárium*, Emlékkönyv gróf Zichy Nándor születésének 100. évfordulójára 1829–1929, Budapest 1929, 5–7; *Előszó*, A gyermekek korai szentáldozása (szerk. Petró József), Budapest 1937, 1–2. • *Források:* EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Szmrecsányi; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Welt Blatt* 21. 9. 1897; *Sport und Salon* 9. 7. 1904; *Wiener Salonblatt* 14. 10. 1911; *Pester Lloyd* 10. 11. 1913, 13. 11. 1918, 22. 2. 1922; *Fremden-Blatt* 17. 4. 1918; *Sporttagblatt* 5. 6. 1926; *Reichspost* 14. 10. 1924, 13. 10. 1926, 20. 9. 1928; 15. 9. 1929; *Marburger Zeitung* 8. 11. 1918; *Wiener Zeitung* 22. 11. 1925; Kun Andor–Lengyel László–Vidor Gyula (szerk.), *Magyar Országgyűlési Almanach. A Felsőház és Képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932*, Budapest é.n., 346; Freissberger Gyula (szerk.), *Országgyűlési Almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre. Sturm-féle országgyűlési almanach II. kötet. Felsőház*, Budapest 1927, 22; Szemerjai Dr. Deák Imre (szerk.), *Dr. Deák-féle Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. évre*, Budapest 1927, 13; Haeffler István (szerk.), *Országgyűlési Almanach az 1931–36. évi országgyűlésről. Sturm-féle országgyűlési almanach*, Budapest 1931, 315; Lengyel László–Vidor Gyula (szerk.), *Magyar Országgyűlési Almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936*, Budapest 1931, 352; Haeffler István (szerk.), *Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. Sturm-féle országgyűlési almanach*, Budapest 1935, 27; Haeffler István (szerk.), *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről.* Budapest 1940, 406. • *Irodalom:* Adriányi, *Fünfzig Jahre*; Balázsné Fodor Edina, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 55–59; Balogh–Gergely, *Egyházak*, 71; Gáspár Jenő, *Szmrecsányi Lajos negyedszázados érseksége*, Katolikus Szemle 51 (1937), 553–555; Gergely Jenő, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945*, H. n. 1999; Gianone András, *Az Actio Catholica az egri főegyházmegyei körlevelek tükrében*, Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből (szerk. Horváth István), Eger 2018, 167–179; HC VII–IX; Horváth István (szerk.), *Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsekek tiszteletére*, Eger 2020; Kiss, *Hatszáznégyen*, 243; Kriston Endre, *Főpásztor-atyánkról*, GyK 8 (1937), 17–21; N. N., *Szmrecsányi Lajos egri érsek*, GyK 5 (1913), 38–40; N. N., *Magyar fejek*, Képes Krónika 1931, IV, 26, 17; N. N., *Dr. Smrecsányi Lajos egri érsekségének negyedszázada (1912–1937)*, Egri Egyházmegyei Közlöny 69 (1937) 9 : 101–102; ÖBL 14; Szecskó Károly, *Dr. Smrecsányi Lajos egri érsek* (1851–1943), Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4: 151–158; Tengely Adrienn, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 486–488.

Tengely Adrienn

III.2.
KASSAI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS CASSOVIENSIS

III.2.0. A kassai egyházmegye 1804–1918 között

A püspökség alapítása, területe és intézményei

A táj és nyelv tekintetében egyaránt sokszínű, az ország északkeleti részén elhelyezkedő terület István király korától 1804-ig az egri püspökséghez tartozott és a középkorban főképp bencések, ferencesek, pálosok, kármeliták, ágostonosok és premontreiek egyházi jelenléte és pasztorációja jellemezte. Lakossága évszázadokon keresztül szőlőtermesztésből, állattenyésztésből és halászatból, a hegyvidéken ezen kívül juhtenyésztésből és fakitermelésből élt. Egyes helyeken a bányászat (például opál) és a vasművesség dominált. Eltekintve az öt szabad királyi várost (Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben, Lőcse) magába foglaló úgynevezett Pentapolisztól és néhány kisebb várostól, a régiót a vidéki, falusias jelleg jellemezte. A kassai Szent Erzsébet-templom 1350 és 1640 között a régió spirituális központja és Magyarország egyik legjelentősebb zarándokhelye lett, az ott őrzött, eucharisztikus csodára visszavezetett Szent Vér-ereklye miatt.

A 16. században a protestáns reformáció lutheri és kálvini ága is erősen terjedt a területen, a régi hit követői csak néhány szórványban maradtak meg. 1554 és 1685 között Kassa volt a Habsburg-ház protestáns ellenfeleinek székhelye. Miután az oszmánok 1596-ban elfoglalták Egert, az ottani püspöki székhelyet 1597-ben Kassára, majd 1613-ban a 30 kilométerre nyugatra fekvő Jászóra (Jasov SK), 1649-ben ismét Kassára helyezték át. Itt székelt az egri káptalan is 1700-ig. A régió rekatolizációjában a főpásztorokat és a káptalant a jezsuiták támogatták: a rend 1615-ben Homonnán (Humenné SK) kollégiumot nyitott, majd végül Kassán találta meg legfontosabb működési területét. Eperjesen monumentális kálváriát építtettek. A 17. századi

vallási zavargások során több világi és szerzetespap is életét vesztette (úgynevezett kassai vértanúk), akik közül a 20. században hármat hivatalosan boldoggá, illetve szentté avattak (1905, 1995). 1657-ben Kisdy Benedek püspök († 1660) Kassán egyetem alapítását kezdeményezte, amelyet a jezsuitákra bízott, és amelyet I. Lipót az úgynevezett aranybullájával 1660-ban megerősített. A Mária Terézia-féle *Ratio educationis* értelmében azonban 1777-ben bezárták az intézményt. A 18. században főképp a ferencesek gondoskodtak a plébániai élet felvirágoztatásáról, a plébániák száma ebben az időszakban hétszeresére emelkedett. Ezzel együtt járt a katolicizmus újbóli térhódítása a régióban délről északra, illetve a központokból a falvak irányába.

A kassai püspökséget I. Ferenc király állította fel 1804. március 23-án a területet az egri egyházmegyéből kiszakítva, amit az *In universa gregis Dominici cura* kezdetű, 1804. augusztus 9-én kelt pápai bulla erősített meg. Az egyházmegye 12 590 négyzetkilométeren terült el és magában foglalta Abaúj, Sáros és Zemplén vármegyéket. Ezek egyházi megfelelője volt a három azonos nevű főesperesség, amelyeket alesperességekre osztottak. Ezek 149 plébániát, 46 helyi lelkészséget, 221 486 hívet és 241 papot számláltak. Az új egyházmegye területén élő görögkatolikus hívek az önálló eperjesi eparchia 1816. évi megalapításáig a munkácsi eparchia alá tartoztak. Az új egyházmegye védőszentje Szent András apostol lett.

Az új kassai egyházmegye csekély vagyonnal rendelkezett. Ezek főképp ingatlanok voltak: Bodrogszentmárián (Svätá Mária SK) a Bodrog mellett, Hejcén a püspöki nyaralónak használt kastéllyal és Bártfafürdőn (Bardejovské Kúpele SK). A század közepén a kassai főpásztor éves jövedelme a becslések szerint mindössze 18 000 forint volt. A káptalan eredetileg hat kanonoki stallumból állt, majd később kettővel bővült. Egy-egy kanonok látta el a székesegyházi plébános és a szemináriumi rektor feladatait. A székeskáptalan birtokában volt négy ház Kassán, szőlők és ingatlanok Tiszaörsön és Tiszaörvényben az Alföldön, amelyeket az 1920-as években eladtak egy budapesti bérház megvásárlása céljából. A felelősök emiatt Kassát rosszul javadalmazott püspöki széknek ítélték meg, „ami annál is inkább nehézséget okoz, mivel az egyházmegye papsága és hívei is szegények, és folyton a püspököktől várnak támogatást” (Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1887). A püspökség alapítása előtti kor öröksége volt az egyházmegye területén található 11 rendház: a premontreieké Kassán és Leleszen (Leles SK), a domonkosoké Kassán, a minoritáké

Bártfán (Bardejov SK), Eperjesen, Alsósebesen (Nižná Šebastová SK) és Sztropkón (Stropkov SK), a konventuális ferenceseké Imregen (Brehov SK), a piaristáké Kisszebenben (Sabinov SK) és Újhelyen (Slovenské Nové Mesto SK). Az 1804 előtti időszakban egyetlen női kolostor működött, az orsolyiták kassai rendháza. Az 1887. évi összegző sematizmusban szerepel továbbá egy valóságos és hét címzetes apátság, valamint három valóságos és négy címzetes prépostság.

A püspökség népessége

Az egyházmegye összes népessége 1880-ban 609 135 fő volt, melyből 292 719 fő volt latin és görög szertartású katolikus, akik száma 1900-ra 300 786 főre emelkedett. Az egyházmegye felekezetileg nagyon vegyes vidék volt, a latin szertartású katolikusok mellett jelentős számban éltek itt görögkatolikusok, evangélikusok és reformátusok is. A püspökség területén a latin szertartású katolikusok voltak többségben, ami nagyjából megfelelt az országos átlagnak. Egyes déli régiókban azonban református többség volt, északon és keleten pedig erős volt a görögkatolikus jelenlét. Evangélikusok főleg az Eperjesi- és a Szalánci-hegységben (Slanské vrchy SK), valamint Eperjes városában éltek. Hasonló arányú volt kezdetben az izraelita lakosság jelenléte. A 19. században azonban a lakosság és a felekezetek struktúrája némileg módosult.

A kassai püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%	ref.	%	izr.	%
1823	406618	266240	*65*	*		28564	*7*	86732	*21*	24852	*6*
1843	617703	289585	*47*	173937	*28*	28616	*5*	88206	*14*	37202	*6*
1865	575482	275304	*48*	141356	*25*	25541	*4*	83143	*14*	50052	*9*
1893	619911	288776	*47*	160607	*26*	27279	*4*	88863	*14*	54133	*9*
1899	637392**	307186	*48*	160527	*25*	27003	*4*	87171	*14*	55475	*9*
1910 (orsz.)	18 M	9 M	*49*	2 M	*11*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

* a latin szertartásúak számában ** +57%

Források: *1823., 1843., 1865., 1893. és 1899. évi sematizmusok*; *Gesamtschem. 1887*. A táblázat nem tartalmazza az ortodoxokat (1823: 230; 1887: 102).

Feltételezve a sematizmus adatainak megbízhatóságát, a táblázat hirtelen népességnövekedést mutat az 1840-es évekig, amelyet azonban az 1860-as évekig jelentős visszaesés követett, majd ezt követően az 1890-es években visszatértek az 1840-es évek közepének értékei. A század első felében jelentkező növekedés eszerint főleg a római és a görögkatolikus lakosságot érintette, amely 65-ről 75 százalékra nőtt, míg a többi felekezet aránya csökkent vagy stagnált. A 19. század közepén jelentkező visszaesés számszerűen minden felekezetet érintett az izraeliták kivételével, arányaiban azonban leginkább a görögkatolikusokra volt jellemző. Ennek hátterében valószínűleg a kivándorlási hullám állt, amelynek mély társadalmi okait az egyházi hatóságok sem ismerték fel, ezért a megfelelő válaszokkal is adósak maradtak. Az izraeliták aránya végül kétszer akkora volt, mint az eredetileg nagyjából ugyanolyan erős evangélikusoké. A növekedés hátterében a zsidóság kelet felől több hullámban történő, mind nagyobb mértékű bevándorlása állott. (Klieber, *Bischofslexikon*, 492.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A 19. századi jelentős népességnövekedést nem követte a plébániai hálózat hasonló mértékű fejlődése. A plébániák száma száz év alatt csak kis mértékben, 192-ről (1823) 199-re (1918) emelkedett. A kassai főpásztor ezek közül csupán 25-tel rendelkezhetett, 129 plébánia magánszemélyek vagy városok, további 38 pedig állami szervezetek (Vallási- és Tanulmányi Alap, királyi kamara) kegyurasága alá tartozott, ezért ezeknek jelentős befolyása volt a plébánosi tisztségek betöltésére. 1899-ben a mintegy 300 000 római katolikus hívőt 197 plébániatemplom, 244 filiális templom és 11 rendi templom látott el (= 452; egy templomra 679 hívő). 305 templom állt a görögkatolikusok rendelkezésére (1 : 526), az evangélikusoknak 35 (1: 771), a reformátusoknak 184 (1: 474) temploma, az izraelita hitközségeknek 57 zsinagógája (1: 973) volt. Templomokkal tehát a reformátusok voltak a legjobban ellátva, őket követték a görögkatolikusok, majd a római katolikusok és az evangélikusok.

A nyelvi megoszlásról megállapítható, hogy a püspökség területén a szlovák és a magyar nyelv dominált, a túlnyomórészt városokban élő német nyelvű lakosság egyre inkább asszimilálódott a magyarsághoz. Ennek megfelelően 1887-ben 96 plébániát kizárólag szlovákul (1865:

101), 42-t pedig kizárólag magyarul (1865: 40) láttak el. Csupán egy közösségben volt a pasztoráció nyelve kizárólag a német, 58 plébánián több nyelven látták el a híveket. 1908-ig e nyelvi viszonyok tovább módosultak. Az akkor 197 plébániából 49-et láttak el csak magyarul és 83-at kizárólag szlovákul, a maradék 64-et valamilyen módon kevert nyelven (például 16 *Hungaricae cum slavica* és 34 *Slavicae cum hungarica*). Az irodalmilag tevékeny plébánosok általában magyarul publikáltak. Kivétel volt ez alól Jonas Záborský, akiről később Eperjesen (Prešov SK) színházat neveztek el.

Az 1864. évi sematizmus egyik statisztikája a katolikus pasztoráció és a népesség alakulásának néhány irányértékéről tájékoztat. 11 718 halálesetre akkor 13 906 keresztelő jutott (növekedés: 2188), 3177 párt esküdtek. 1899-ben a püspökségben 2338 katolikus házasságra 7877 – több mint háromszor annyi – vegyes házasság jutott.

A klérus létszáma az évtizedek során folyamatosan emelkedett. 1823-ban – leszámítva mintegy 20, fölsőbb hatóságoknál alkalmazott vagy a szolgálaton kívüli személyt – 217 pap látott el lelkipásztori feladatokat. A világi papok összlétszáma 1899-ben 310 fő, 1918-ban 345 fő volt. A papi utánpótlás képzését 1811-től a kassai nagyszeminárium látta el. A papnövendékek száma időközben azonban lecsökkent (1823: 52, 1887: 44). A kassai egyházmegye 12 fiatal papját 1816 és 1918 között a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)* küldték továbbképzésre, hogy az egyetemen teológiai doktorátust szerezzenek. Többségüket az 1848-as forradalmat követően (1849, 1853, 1857), majd a századforduló után (1902, 1906, 1907, 1909, 1912, 1916) küldték ki, amikor az ott végzett Fischer-Colbrie püspök (1907–1925) – hosszú ideig az intézmény tanulmányi igazgatója – kormányozta az egyházmegyét. 1900-ban az egyházmegyében az egy papra eső hívek száma 785,3 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában az egyházmegye igen előkelő, harmadik helyen szerepelt, csupán a szatmári és a csak néhány plébániával rendelkező pannonhalmi bencés egyházmegyében volt jobb a hívek ellátottsága. A szerzetesek aránya azonban csökkenő tendenciát mutatott (1823: 128 szerzetes; 1865: 94), ami azonban főleg a férfiakra vonatkozott. A nők esetében a püspökséget is érintette a női szerzetesrendek 19. század végi ugrásszerű fellendülése: míg 1823-ban csupán 25 orsolyitát írtak össze, 1887-ben már 70-et.

A kassai püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Élet-kor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtar-tam*	*Áthelye-zés*
1. Szabó András (1738– 1819)	-	1804. 12. 18.	66	1819. 09. 27. *Üresedés: 19 hó*	15	-
2. Cseh István (1762–1831)	-	1821. 05. 08 .	59	1831. 06. 04. *Üresedés: 12 hó*	10	-
3. Palugyay Imre (1780–1858)	-	1832. 05. 20.	52	1839. 02. 18. *Üresedés: 7 hó*	7	Nyitra
4. Ocskay Antal (1795–1848)	-	1839. 10. 01.	44	1848. 09. 13. *Üresedés: 25 hó*	9	-
5. Kunszt József (1790–1866)	-	1850. 10. 06.	60	1852. 03. 15. *Üresedés: 9 hó;*	1	Kalocsa
6. Fábry Ignác (1792–1867)	-	1852. 11. 30.	60	1867. 06. 24. *Üresedés: 12 hó*	15	-
7. Perger János (1819–1876)	-	1868. 06. 28.	49	1876. 04. 05. *Üresedés: 18 hó*	8	-
8. Schuster Konstantin (1817–1899)	-	1877. 10. 02.	60	1887. 03. 17. *Üresedés: 8 hó*	9	Vác
9. Bubics Zsigmond (1821–1907)	-	1887. 11. 29.	66	1906. 02. 01. *Üresedés: 16 hó*	18	-
10. Fischer-Colbrie Ágoston (1863–1925)	koadj.	1907. 05. 22.	44	1925. 05. 17.	18	-
			Átlag: 56	*Üresedés átlaga: 14 hó*	*Átlag: 11 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

A szerényen javadalmazott, szegény püspökségként számontartott Kassa nem volt az ambiciózus egyházi pályafutás óhajtott célja. Egyik főpásztora sem volt korábban más egyházmegye ordináriusa. Eltekintve Kunszt mozgalmas időszakra eső epizódjellegű egyházkormányzásától, csupán két további méltóságviselő emelkedett tekintélyesebb székekbe. Másrészt az államnak nem volt érdeke anyagi megtakarítás céljából elhúzni az üresedéseket, amelyek átlag 14 hónapos időtartama így jelentősen az összátlag alatt maradt. Ugyanakkor az országos értékhez közel volt az átlagos hivatalba lépési életkor (56 év), valamint a hivatalviselés átlagos időtartama (11 év). (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 493.)

A püspökség története 1918 után

A trianoni békediktátum kettészakította a kassai püspökséget. Az egyházmegye nagyobb, északi része Csehszlovákiához került 115 plébániával, míg a déli része Magyarországon maradt négy esperesi kerületben 49 plébániával és lelkészséggel. Mindkét rész központi igazgatását továbbra is Kassáról látták el: az 1907 óta hivatalban lévő és a csehszlovák hatóságok által is elismert Fischer-Colbrie Ágost megyéspüspök 1925-ben bekövetkezett haláláig, majd Csárszky (Cársky) József apostoli kormányzóként. A Magyarországon maradt terület helyi igazgatását az ordinárius megbízásából Páyer Ferenc sátoraljaújhelyi apátplébános intézte. XI. Pius pápa 1937. szeptember 2-án kiadott *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű bullája értelmében a kassai és a rozsnyói egyházmegye magyarországi részeiből apostoli adminisztratúra alakult, mely közvetlenül az Apostoli Szentszék irányítása alá került. A terület vezetője apostoli kormányzóként hivatalosan Serédi Jusztinián esztergomi érsek (1884–1945) lett, aki Meszlényi Zoltán helynök által kormányzott. A Szentszék 1939. július 19-én kelt bullával jóváhagyta az I. bécsi döntés okozta változásokat, megszüntette az adminisztratúrát és sor került az egyházmegye újraegyesítésére Madarász István püspök vezetése alatt. Az egyházmegye Szlovákia területén maradt részére létrehozták a bártfai helynökséget (1938/1939), amely a *Dioecesium fines* kezdetű bulla értelmében apostoli adminisztrátor vezetése alá került (1939–1946).

A II. világháború után azonban újra kettészakadt az egyházmegye területe. 1946 júliusában a kassai egyházmegye Magyarországon maradt részeit a rozsnyói és a szatmári töredékekkel együtt az Apostoli Szentszék Madarász István kassai püspökre bízta apostoli kormányzóként, aki 1948-ban bekövetkezett haláláig Hejcéről irányította az egyházmegyék csonka részeit, mivel székvárosából a csehszlovák hatóságok elűzték. Őt 1951-ig Tost Barnabás követte káptalani helynöki minőségben, aki Hejcén egyházmegyei szemináriumot alapított. A Szentszék 1952. április 19-i határozatával a töredékrészekre kiterjesztette az egri érsek hatalmát teljes joghatósággal, és így az igazgatás is átkerült Egerbe, de az érseki hivatalon belül külön egységként kezelve. Az 1982. május 11-i apostoli konstitúció elrendelte a terület beolvasztását az egri érsekségbe, de a helyi papság ellenállása miatt ezt csak fokozatosan lehetett végrehajtani. Végül a magyar egyházmegyék határainak 1993. évi rendezése során, Szent II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt *Hungarorum gens* kezdetű apostoli konstitúciója alapján a volt kassai egy-

házmegyés területek beolvasztásra kerültek az egri főegyházmegyébe. Az egyházmegye nagyobb, szlovákiai részén VI. Pál pápa *Praescriptionum sacrosancti* kezdetű apostoli konstitúciója a szatmári püspökség Csehszlovákia területén maradt részeit 1977. december 30-án a kassai egyházmegyéhez csatolta, ezzel kijelölve jelenlegi határait. 1995-ben Kassa érseki rangot nyert, *suffraganeus*ai a rozsnyói és a szepesi egyházmegye lettek.

• *Források*: *Schem. Cassovien. 1804*, *1823*, *1843*, *1865*, *1893*, *1899*. • *Irodalom*: *A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve 1904*, Kassa 1904–1905; *Az Egri főegyházmegye schematismusa az 1975. szentévben*, Eger 1975; Balogh–Gergely, *Egyházak*; Erdő Péter, *A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évben*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10 (1998) 3–4: 269–277; HC VII–IX; Kmety Adrienn–Juhász Réka Ibolya, A kassai felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1776–1852, Budapest 2018; LThK; Meszlényi, *Az egri érsekség*; Mészáros Barnabás, *Az egri érseki tartomány a trianoni határok között: A kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyék magyarországi részei (1920-1993)*, PhD disszertáció, Budapest 2024; Salacz Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; Soós István, *A Kassai, Rozsnyói és Szatmári Egyházmegyék magyarországi területei*, Magyar katolikus almanach 1984, Budapest 1984, 768–769; Szokolszky Bertalan, *A százéves kassai püspökség 1804–1904*, Kassa 1904; Sztyahula László, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Trianon és az egyházak (Szerk. Zombori István), Budapest 2022, 13–39; Szuromi Szabolcs Anzelm, *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között*,Magyar Sion – Új folyam 5 (2011) 1: 97–103; Zakar Péter, *A Kassai Egyházmegye tábori papjai 1848/49-ben*, Századok 148 (2014) 3: 727–746; Zakar Péter, *Kassai egyházmegyés papok az 1848–49-es szabadságharcban*, A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században (szerk. Seres Attila), Budapest 2020, 159–187; *Wetzer und Welte's*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 489–494.

Peter Zubko–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.2.1. Szabó András (1738–1819)

Kassa, 1804. december 18. – 1819. szeptember 27.

Szabó András Pál 1738. január 10-én született a Hont vármegyei, túlnyomórészt magyar ajkú Nyéken (Vinica SK, később Ipolynyék), bárói családba. Szülei, Szabó Máté és Tomsó Mária korai halála miatt rokonai nevelték fel. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait 1748–1752 között a korponai (Krupina SK) piaristáknál, valamint Gyöngyösön és Egerben végezte, majd az esztergomi érsekség klerikusaként 1755–1758 között a nagyszombati *Stephaneum* szeminárium növendéke lett. 1758-ban elöljárói a bécsi *Pazmaneum*ba küldték, ahol 1759-ben bölcseleti, 1760-ban teológiai doktorátust szerzett. Ezt követően Barkóczy Ferenc prímás († 1776) aulájában (kancelláriájában) alkalmazta. Sz-t a korhatár miatt 1761. február 14-én szentelték pappá. 1761–1764 között a nagyszombati szeminárium rektorhelyettese, majd Berchtold Ferenc érseki helynök és későbbi besztercebányai püspök († 1793) titkára. 1768-ban felvételt nyert a pozsonyi társas-, 1773-ban az esztergomi főszékeskáptalanba.

Sz. kanonokként az uralkodóház iránti elkötelezett hűségéről tett tanúbizonyságot. Mária Terézia királynő megbízásából számos fontos feladatot teljesített, ezáltal Magyarország egyik legtapasztaltabb egyházi tisztségviselője lett. 1773–1775 között a nagyszombati szeminárium, 1777-ig a *Pazmaneum* rektora, majd az esztergomi érsekség általános helynöke. 1776-ban a nagy kiterjedésű érsekség felosztása elleni állásfoglalást dolgozott ki a káptalan számára, ami bizonyítja az egyházjogban való alapos jártasságát. Az udvar nagyrabecsülését jelzi, hogy 1776. március 1-én elnyerte a Keresztelő Szent Jánosról nevezett budai préposti címet és javadalmat. Ugyanabban az évben tagja lett a nagyszombati egyetemet vizsgáló bizottságnak. Mária Terézia 1777. február 10-én átruházta Sz-ra a bizottság vezetését és megbízta annak Budára költöztetésével. 1778-ban megbízást kapott a budai egyetem teológiai kara tantervének, 1779-ben az ország királyi akadémiái, püspöki líceumai és szerzetesi iskolái tanterveinek kidolgozására, amelyért 1783-ban Szent Jakabról nevezett zselici címzetes apáttá tették. Az apátságtól befolyó jelentős jövedelmet – amely a Szent János prépostságával együtt évente mintegy 200 000 forintot tett ki – főképp birtokai bővítésére és az ezzel járó plébániai patronátusi kötelezettségének lelkiismeretes teljesítésére, valamint a helyi vallásos élet támogatására használta fel.

Miután II. József 1782-ben megszüntette a magyarországi papnevelő intézeteket, a következő évben pedig megalapította az egri, a zágrábi és a pozsonyi generális szemináriumot, Sz. 1784-ben a pozsonyi várban kialakított szeminárium első rektora lett. Sz. abból a célból, hogy a felvilágosult eszme gyakorlati megvalósítása érdekében a generális szemináriumok tanulói számára anyanyelvi képzést is biztosítson, a magyarok és németek mellett a szlovák nyelvben és irodalomban járatos papokat is kijelölt munkatársainak. Közéjük tartozott a szlovák irodalmi nyelvet 1787-ben kodifikáló, a Szlovák Tudós Társaságot megalapító (1792) Bernolák Antal (Anton Bernolák, 1762–1813), valamint Palkovics György (Juraj Palkovič, 1763–1835), aki 1829–1832 között a Szentírást lefordította a Bernolák-féle szlovák irodalmi nyelvre. Sz. ezáltal jelentős mértékben kivette részét a szlovák nyelv és irodalom formálásából, ezért a szlovák történetírás a szlovák identitás és nemzettudat kialakulásához hozzájáruló legjelentősebb személyiségek között tartja számon.

Ettől eltekintve Sz. sok tekintetben szkeptikus volt az egyházra és a papképzésre vonatkozó jozefinista koncepciókkal szemben. Rektori tevékenységét Hermann Egyed így jellemzi: „régi vágású úr", utalva ezzel arra, hogy igyekezett gátat szabni a szemináriumba beáramló, a nemzeti katolikus egyházak létrejöttét támogató febroniánus szellemnek. Az ebből eredő feszültségek következtében 1787 decemberében megfosztották szemináriumi rektori hivatalától, amelyet Sz. 1788. január 13-án tett le. Teológus körökben népszerű volt; ezt tanúsítja az a számos, különféle nyelveken írt óda is, amelyet neki ajánlottak. Miután Sz. visszautasította a II. József által felkínált nyitrai káptalani préposti tisztséget, 1787. december 11-én Novi (Novi Vindolski HR) választott püspökévé nevezték ki. Az esztergomi székeskáptalan követeként részt vett az 1790–1791. évi, heves vitával kísért országgyűlésen, melyen az egyik fő vitapont II. Lipót trónutódlásának kérdése volt, mivel elődje, II. József nem koronáztatta meg magát, így egyes értelmezések szerint megszakadt a Habsburgok trónöröklési sora. Sz. az uralkodóház terjedelmes apológiájával jelentősen hozzájárult a vita nyugvópontra jutásához, amelyért elnyerte az esztergomi főszékeskáptalan egyik kispréposti méltóságát. 1797–1799 között ismét a pozsonyi szeminárium rektoraként működött. Batthyány József bíboros prímás 1799. évi halálát követően Vilt József Ignác káptalani helynök Sz-t helyettesévé nevezte ki (1800–1804). Sz. végül az esztergomi központú vikáriusi kerület általános helynöke lett.

1804-ben felosztották a kiterjedt egri püspökséget: megalapították a kassai és a szatmári egyházmegyéket, az egri egyházmegyét pedig érsekséggé emelték. I. Ferenc király Sz-t 1804. március 23-án Kassa első püspökévé nevezte ki, a római megerősítés augusztus 20-án kelt. Sz-t 1804. november 18-án szentelte püspökké az első egri érsek, Fuchs Xavér Ferenc az ottani székesegyházban. Kassai székét 1804. december 18-án foglalta el. Működésének első éveiben legfontosabb feladata a főegyházmegyei infrastruktúra kiépítése volt. Sz-nak nem sikerült ugyan elérnie, hogy az anyapüspökség birtokaiból és alapítványaiból az új püspökség méretének megfelelő részesedéshez jusson, de hozzájutott az egri püspöki levéltár azon állagaihoz, amelyek az új egyházmegye területére vonatkoztak. Kassa központjában megszerzett három házat az immár püspöki Szent Erzsébet-templom mellett, amelyeket püspöki aulává és lakássá alakíttatott. Ezen felül 30 000 forintot áldozott négy kanonoki rezidencia kialakítására, de két kanonoknak – a városplébánosnak és a szemináriumi rektornak – továbbra is addigi szolgálati lakásukban kellett élnie. A káptalan statútumait 1810. november 21-én fogadták el.

Esztergomi főegyházmegyésként nem ismerte az új egyházmegye papságát, ezért felkérte őket, hogy megadott séma alapján írják meg életrajzukat. A püspök felé megnyilvánuló gesztusként papjai 1805-ben úgy határoztak, hogy a püspökség védőszentjének Szent András apostolt választják. A hagyományok lehetőség szerinti folytatása érdekében Sz. 1806-ban úgy döntött, hogy az egri egyházmegye hatvan éve érvényben lévő statútumait csekély változtatásokkal az új egyházmegyében is érvényben hagyja, ezáltal megtéve az első lépést az egyházmegyei partikuláris jog felé. 1806–1810 között az egyházmegye kánoni látogatására került sort, amelynek során nagy figyelmet szentelt az egyházkormányzatnak. Megváltoztatta a plébániák közti határvonalakat és a kápláni állások struktúráját; a helyi káplánok többségét (34-et) 1810-ben egyházjogi értelemben plébánossá emelt. 1814. október 4-én külön szerződést kötött a püspöksége területén nagy számban élő görögkatolikusokkal. A bécsi kormányzattal ezzel kapcsolatban kötött megállapodások után az 1818. szeptember 21-i pápai dekrétum értelmében a püspökség területén felállították az eperjesi görögkatolikus egyházmegyét.

Sz. szociális elkötelezettsége tanúbizonyságaként évi mintegy 30 ezer forintos jövedelme jelentős részét jótékony és egyházi célra, főleg templomok felújítására fordította. Számos szociálisan hátrányos helyzetű ifjú

képzését támogatta. A kassai szeminárium számára megszerezte az egykori ferences kolostor központi fekvésű, a püspöki székhelyhez közel eső helyiségeit. Egykorú adatok szerint 14 éves hivatali működése alatt mintegy 200 ezer forintot adott ki ilyen célokra. Bár tudományos és írói ambíciói nem voltak, jelentős állományú könyvtár alapításáról gondoskodott.

Sz. lelkipásztori tevékenységét nagyfokú ügybuzgalom és erősen tekintélyelvű hivatalvezetés jellemezte. Pásztorlevelei és rendeletei az egyházi élet számos területére kiterjedtek. Ezek és más intézkedései miatt egyenesen pedáns püspök hírében állt, aki szigorúan betartatta a szabályokat és magával szemben is szigorú mércét állított fel. Ismételten fellépett a papok „elvilágiasodása" ellen, például a nyilvános dohányzás kérdésében. Ettől függetlenül az egyszerű hívekkel szemben igen adakozó és jóindulatú volt. Egyházmegyéje nemzetiségi helyzetét szem előtt tartva pásztorleveleit az egyházmegye három nyelvén, magyarul, szlovákul és németül, illetve a papság számára latinul bocsátotta ki.

Sz. 1814 októberében súlyosan megbetegedett; végrendeletét is megírta. A következő évben, július 23-án a kassai székesegyházban főcelebránsként még közreműködött Eszterházy László rozsnyói püspökké szentelésében. 1819 szeptemberében egészségi állapota tovább romlott. September 7-én Rimanóczi Xavér Ferenc káptalani prépostot nevezte ki az egyházmegye első általános helynökévé. Szeptember 27-én hunyt el Kassán. Október 1-én, Pyrker szepesi püspök vezetésével temették el a Szent Erzsébet-székesegyház püspöki sírboltjában.

• *Művei*: *Dialogus inter modestum jurisperitum et prosperum nobilem ablegatum*, h. n. 1790; *Circulares Dioecesis Cassoviensis*, Cassoviae 1804–1819 (pásztorlevelek); *Ébresztő beszéde*, Kassa 1814. • *Források*: AAK Episcopalia; Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) 10: 121; Molnár András, *Szabó András első kassai püspök emlékezete*, Sárospatak 1820. • *Irodalom*: Čižmár, *Košická biskupi*, 27–85; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; HC VII–IX; Hermann Egyed, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973, 308, 395; LKKOS, 1294; Marczali Henrik, *Az 1790/1-diki országgyűlés*, Budapest 1907; Meszlényi Antal, *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának története*, Budapest 1938; SBS V, 165; *Schem. Cassovien. 1839*, 81; Szokolszky, *Kassai püspökség*, 11–29; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*; Peter Zubko,

Dejiny Košickej kapituly (1804–2001), Prešov 2003; ZUBKO, *Košickej cirkvi*; ZUBKO– HROMJÁK, *Košickí biskupi*, 7–8.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 494–497.

PETER ZUBKO–RUPERT KLIEBER szócikkét
fordította: SZIRTES ZSÓFIA
lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.2.2. CSEH ISTVÁN [CSECH] (1762–1831)

Kassa, 1821. május 8. – 1831. június 4.

Cs. 1762. május 22-én született Eperjesen, nemesi családba. Apja, Cseh István csatában esett el. Anyja, Klára még Cs. gyermekkorában elhunyt, ezért a fiút a Mária Terézia szolgálatában álló gróf Almássy Ignác tábornok nevelte fel. Gimnáziumi tanulmányait a váci piaristáknál végezte, majd két éves bölcseleti képzésben részesült Nagyszombatban. Mivel a szepesi egyházmegye akkor még nem rendelkezett szemináriummal, Salbeck Károly püspök († 1785) teológiai tanulmányok folytatására 1782–1784 között Budára küldte. Ezt követően 1787-ig a pozsonyi generális szemináriumban tanult. Elöljárói tehetséges, szorgalmas és kifogástalan magatartású hallgatóként jellemezték. 1786. október 1-én Vácott szentelték pappá, mivel a szepesi püspöki szék akkor üresedésben volt.

Cs. fiatal papként a szepesi püspöki kúriában szolgált, először Vitalisz József káptalani helynök titkáraként, majd Révay püspök 1788. évi kinevezését követően annak titkáraként, nem sokkal később kancelláriaigazgatóként (1806-ig); emellett 1794-től szentszéki ülnök is volt. 1795-ben Tarnócon (Liptovský Trnovec SK) és Szielnicen (Liptovská Sielnica SK) kapott javadalmakat; 1796-tól a Szepesség első tiszteletbeli kanonokja. Egyházi pályafutása folytatásaként különféle hivatalokat és kitüntetéseket nyert el a szepesi káptalanban: 1799–1820 között kanonok, 1800-tól Szent Ipolyról nevezett zoborhegyi címzetes apát, 1805-től az árvai (Orava SK), majd 1806-tól a székesegyházi főesperesség főesperese, 1808-tól a székeskáptalan őrkanonokja, 1810-től Brigido püspök oldalkanonokja, 1812. június 5-től belgrádi és szend-

rői címzetes püspök, 1816-tól éneklőkanonok, majd Brigido püspök 1816. évi halálát követően 1819-ig szepesi káptalani helynök, emellett 1818-tól olvasókanonok. Miután VII. Pius kánoni megerősítése – nem utolsósorban a pápa franciaországi fogsága miatt – sokáig elhúzódott, Cs. püspökké szentelésére végül 1815. május 15-én került sor. Segédpüspökként, majd általános helynökként Cs-nek a beteges Brigido püspököt sok területen kellett helyettesítenie. 1815. november 12-én ő vezette a szepesi szeminárium ünnepélyes megnyitását; 1816/17-ben Szepesben és Árvában mintegy 36 000 hívőnek szolgáltatta ki a bérmálás szentségét. 1819/20-ban Pyrker László szepesi püspöknek hasonlóképpen segédkezett. 1820-ban Cs. Szepes vármegye nevében felterjesztéssel fordult a királyi párhoz annak fényűzően megrendezett magyarországi látogatása alkalmával. Ennek során Cs. I. Ferenc királyra olyan jó benyomást tett, hogy 1820. szeptember 29-én kinevezte Kassa második püspökévé. A pápai megerősítésre 1821. január 8-án került sor. Egykorú jelentések szerint a szepességi lakosság irányadó körei Cs-t saját püspöküknek szerették volna, ennek megfelelően nem szívesen engedték el. Beiktatására 1821. május 8-án került sor a kassai székesegyházban.

Tudományos és írói ambíciói megtartása mellett Cs. nagy ügybuzgalomról tett tanúbizonyságot; az egykorú források szerint kiegyensúlyozott és barátságos személyiség volt. Cs. elődje szervezői tevékenységére építhetett; mindenekelőtt a lelkiség területén számos ponton formálta a még fiatal egyházmegyét, amely kihatott a következő évtizedekre. Már első pásztorleveleiben is főképp az aszkézis és a fegyelem kérdéseivel foglalkozott. A Rudnay prímás által 1822-ben Pozsonyban összehívott országos zsinat előkészítésére Nagysáros on (Vel'ký Šariš SK), Tokajban és Kassán gyűléseket hívott össze. Aktívan részt vett a nemzeti zsinaton. Részt vett a zsinat I. számú, az erkölcsi romlás okait és megállításának eszközeit vizsgáló bizottság munkájában és a szemináriumi tankönyvek kijelölésére létrehozott bizottságban. Az új bibliafordítás ügyében Vurum József nagyváradi püspök álláspontjával értett egyet, miszerint nincs szükség új fordításra, csupán a Káldi-féle fordítást kell javítva újra kiadni. 1825., 1827. és 1829. évi bérmálási útjai során maga is benyomást szerezhetett papsága életmódjáról, lelki és szellemi színvonaláról. A klérust ezt követően határozottan buzdította a lelki élet elmélyítésére, továbbképzésre, a Szentírás és a Trienti Zsinat dokumentumainak tanulmányozására. Cs. munkásságának minden bizonnyal legfontosabb eleme, egyúttal a régió liturgiai és lelki örökségének kiemel-

kedő bizonyítéka az a helyi (partikuláris) liturgikus naptár, amelyet Cs. XII. Leó jóváhagyásával 1826. december 2-án léptetett életbe. A naptárt részben már 1828-tól, egészében pedig 1829-től vezették be, és egészen 1908-ig, X. Pius pápa breviáriumi reformjáig használatban maradt. Tartalmazta Szent Cirill és Metód liturgikus tiszteletét is, amely illeszkedett a már meglévő helyi hagyományba. Lelkiségében jelentős szerepet játszott a vértanúság, a kereszt és a szenvedés.

Cs. nagy figyelmet szentelt az iskolaügynek és a hitoktatásnak. A görög és római rítusú katolikusok közti konfliktusok enyhítésére 1829-ben egyezményt írt alá az eperjesi és a munkácsi görögkatolikus püspökökkel a hívek rítusváltásának irányelveiről. Cs. szociális és gazdasági tevékenységét jelzi jótékonysági elkötelezettsége éppúgy, mint a szegényebb plébániák számára biztosított támogatások és a püspöki rezidencia felújítása. 1830. szeptember 28-án jelentős feladatot látott el V. Ferdinánd magyar királlyá koronázása alkalmával: Szepessy pécsi püspökkel együtt ő szolgált asszisztens püspökként a szertartáson. Cs. megbetegedése miatt nem állt módjában egyházmegyéje újabb vizitációját megvalósítani; négy héttel később, 1831. június 4-én elhunyt. Június 7-én temették el a kassai székesegyház püspöki kriptájában, a szertartást Scitovszky rozsnyói főpásztor vezette.

• *Művei*: *Catastrum Defunctorum Capituli Scepusiensis sive Necrologium*, kézirat, 1825; *Circulares Dioecesis Cassoviensis*, Cassoviae 1820–1831 (pásztorlevelek). • *Források*: AAK Episcopalia; *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1821. 1. 31. (65, 72), 1821. 5. 9. (290), 1821. 5. 30. (338). • *Irodalom*: BLS II, 119; Čižmár, *Košická biskupi*, 87–101; Fejérdy András (szerk.), *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, Budapest 2018; HC VII–IX; Hradszky, *Initia progressus*, 508–509, 569– 571; LKKOS, 203–204; SBS I, 412; *Schem. Cassovien. 1899*, 7; *Schem. Scepusien. 1913*, 9; Szokolszky, *Kassai püspökség*, 31–44; Zubko, *Košickej cirkvi*; Zubko, *Spišskí biskupi*, 54–55; Peter Zubko, *Kalendár Košickej diecézy z roku 1826*, Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka (kiad. Jozef M. Rydlo), Bratislava–Trnava 2008, 888–925; Zubko–Hromják, *Košickí biskupi*, 9–10.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 497–500.

Peter Zubko–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.2.3. Palugyay Imre, nagypalugyai és bodafalvi (1780–1858)

Kassa, 1832. május 24. – 1839. február 18.
Nyitra, 1839. május 26. – 1858. július 24.

→ NYITRAI EGYHÁZMEGYE I.4.4.

III.2.4. Ocskay Antal [Otschkay] (1795–1848)

Kassa, 1839. október 1. – 1848. szeptember 13.

O. 1795. június 5-én született a Sáros vármegyei Bolyáron (Boliarov SK) (más források szerint Pelejtén [Plechotice SK]), Ocskay Imre és Splényi Ignácia gyermekeként. Jómódú vidéki magyar nemesi családból származott, amelynek gyökerei a Csejtéhez (Čachtice SK) közel eső Ocskóhoz (Očkov SK) nyúlnak vissza. Egyik őse, Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosaként szolgált a szabadságharcban. O. az elemi iskolát Kassán végezte, majd 16 évesen felvételt nyert az egri szemináriumba. A filozófiát Egerben és Pesten járta ki, teológiai képzésben már a bécsi *Pazmaneum* növendékeként részesült. A felsorolt intézményekben szerzett bizonyítványai O. példás magaviseletéről és kitűnő tanulmányi eredményeiről tanúskodnak. Már bölcseleti képzése első évében, 1813. február 23-án doktori címet szerzett a pesti egyetemen. A teológiát is *summa cum laude* minősítéssel zárta 1817-ben.

Mivel tanulmányai befejeztével, 22 évesen még nem érte el a papszenteléshez szükséges korhatárt, 1817. szeptember 7-én előzetesen diakónussá szentelték. Már 1816 őszén felvették az akkor alapított bécsi *Augustineum*ba, amelyet alapítója, Jakob Frint után nemsokára *Frintaneum*nak is neveztek. O-t még a kollégiumi időszakban, 1817-ben az egri szeminárium spirituálisává nevezte ki Fischer egri érsek († 1822). Záróvizsgáját szentírástanból és sémi nyelvekből tette le, kitűnő eredménnyel. 1818. augusztus 2-án szentelték pappá a bécsi udvari kápolnában. Szertartói és kúriai

jegyzői kinevezésétől függetlenül folytathatta bécsi tanulmányait. 1820. szeptember 7-én teológiai doktorátust szerzett *cum laude* minősítéssel. Az *Augustineum* elöljárósága – leszámítva O. német nyelvtudása miatti kezdeti fenntartásait és a záróvizsga során tanúsított túlzott aggodalmaskodása miatti könnyű feddést – részletes kommentárjaiban az évek során O-t minden tekintetben mintaszerűnek ítélte meg. („Még egy ilyen akaraterejű, ilyen pontos, nagy tudású és mélyen vallásos növendéke valószínűleg nem lesz egyhamar az intézetnek.") Joseph Pletzer tanulmányi igazgató pedig O. esetében egyenesen sajnálatát fejezte ki, amiért magyar nyelvtudása híján nem hallgathatja O. anyanyelvi prédikációit. A *Frintaneum*ból hivatalosan 1820. október 3-án lépett ki.

Frint koncepciójához tartozott, hogy a kollégiumi vezetést a Habsburg-monarchia különböző régióiból meghívott papokból állította össze. Ennek megfelelően O. első magyarként a szentírástanért felelős tanulmányi igazgató lett. Ezen felül az intézetben patrológiát tanított, spirituálisként működött és a könyvtárat igazgatta. Hivatali kötelezettségeinek az udvari kápolnában és a bécsi egyetemen is eleget tett, ahol tovább mélyítette a Biblia könyveiről és az egyházatyákról szerzett ismereteit. A pesti egyetem teológiai kollégiuma 1826. augusztus 25-én állandó tagjává nevezte ki. O. intenzíven részt vett a bécsi társadalmi életben is, síkra szállva az ottani magyar irodalomért. Méltatása jeleként I. Ferenc király nagyváradi kanonokká nevezte ki, párhuzamosan Frint püspöki kinevezésével Sankt Pöltenbe. Noha előléptetése csak a javadalom haszonélvezetére vonatkozott, és O-nak továbbra is Bécsben kellett maradnia, Vurum nagyváradi püspök ragaszkodott O. ünnepélyes formában – hitvallással és esküvel – történő nagyváradi beiktatásához, amelyre 1827. július 29-én került sor. O. ezen kívül valóságos császári udvari káplán lett, miközben továbbra is túlnyomórészt a kollégium ügyeivel foglalkozott. 1832. május 24-én bácsi választott püspökké és a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosává nevezték ki, ezért Budára költözött. 1838. április 14-én a nagyváradi székeskáptalanban közép-szolnoki főesperes lett. Az udvar elismerése 1838. november 22-én, O. kassai püspöki kinevezésével tetőzött, amelyet a Szentszék 1839. február 18-án erősített meg. Székesfehérváron, 1839. augusztus 18-án szentelték püspökké Barkóczy székesfehérvári megyéspüspök vezetésével. Ebből az alkalomból ezer–ezer forintot adományozott a rendek által tetszőlegesen meghatározott jótékony célra Sáros, Zemplén és Abaúj vármegyék részére, mivel az egyházmegye e há-

rom vármegye területét foglalta magában. Püspöki székét 1839. október 1-én foglalta el.

Addigi pályafutásának megfelelően O. tekinthető az első kassai „tudós", „könyvbarát" püspöknek. Terjedelmes pásztorlevelei enciklika jelleget öltöttek; maga is „apostoli leveleknek" nevezte őket. Ezekhez biblikus írásokat (elsősorban Tóbiás és Joel könyvét, Máté evangéliumát és a Timóteusnak írt első levelet), latin egyháztanítók munkáit, a Trienti Zsinat egyházjogi határozatait és a legutóbbi pápák műveit egyaránt felhasználta. Írásaiból tükröződik több itáliai, franciaországi és németországi egyházmegye helyi egyházjogában mutatott jártassága. Fejtegetései kora egyházi és világi hatalmasságai iránti elkötelezett hűségéről adnak számot. Ünnepélyes beiktatási beszédében az ószövetségi Tóbiástól kölcsönzött mottóval lépett hivatali szolgálatába: „És most fiam vésd emlékezetedbe ezeket az utasításokat és ne vesszenek ki szívedből." (Tób 4,19) Ehhez a mottóhoz a következő évek során újra és újra visszatért. Támogatta a plébániai könyvtárak létesítését. Saját könyvgyűjteménye a jelentős kassai püspöki könyvtár törzsgyűjteménye lett; ennek köteteit a tulajdonos családi címerrel ellátott *ex libris*-e díszíti. O. hagyományosan magas műveltségét tükrözi a kassai egyházmegyei sematizmusok megújítása: ezeket az eredetileg száraz statisztikai formából értékes hírforrássá szerkesztette át. Már az első, O. védnöksége alatt megjelent, 1839. évi sematizmus bevezetője tartalmazott egy terjedelmes összefoglalót az egyházmegye történetéről az alapítástól kezdve, amely a következő években példaszerű, mindmáig értékes adalékokkal szolgáló formát nyert. Kiadta Podhradszky József *Eredeti két magyar krónikáj*át (Pest, 1833). A Pray-kódex liturgiai és egyháztörténeti szempontú ismertetését közölte a *Régi Magyar Nyelvemlékek* 1838-ban megjelent I. kötetében (LXXIII–CIV).

Nemesi származása, neveltetése és elismert tudományos tevékenysége O-nak magabiztos fellépést kölcsönzött, amely a püspöki szék méltóságát, egyúttal saját tekintélyét is növelte. Első körlevelében megerősítette elődjének azon intézkedését, amely halál esetén adandó rendkívüli papi feloldozásra adott felhatalmazást. Nagy hangsúlyt fektetett papsága jó képzésére és vallási életére; nem utolsósorban a gyermekekhez szóló prédikációk és katekézis fontosságára hívta fel figyelmüket. Felvette a küzdelmet az alkoholizmussal szemben, amely elsősorban Sáros várme-

gye dombvidékein és Zemplén vármegye hegyvidéki részén járt komoly következménnyel. Támogatta az ez ellen küzdő mértékletességi egyletek létrehozását, de a helyzetet reálisan megítélve, a könnyen előforduló visszaesés miatt nem engedte, hogy a tagok formális, vallási tartalmú esküt tegyenek a belépéskor. A vegyes házasságok akkoriban sokat vitatott, társadalmi problémát okozó kérdésében O. a többi magyarországi püspökhöz hasonlóan az utolsókig kiállt a szigorú katolikus álláspont mellett, visszautasítva a házasságjog liberalizálására törekvő, a protestáns modellt követő irányzatot. A magyar püspöki kar kezdeményezésére XVI. Gergely 1841. április 30-i, *Quas vestro* kezdetű brévéjében elítélte azt a Magyarországon elterjedő szokást, amely a gyermekek katolikus nevelésére vonatkozó kielégítő garancia nélkül is lehetővé tette a házasságkötést, és ilyen esetekre a katolikus pap „passzív asszisztenciáját" írta elő. A magyar főrendiház gyűlésén, amelyen Lonovics csanádi püspökkel együtt a katolikus egyház privilégiumainak legeltökéltebb védelmezőjeként lépett fel, O. javaslatokat tett és kérelmet nyújtott be az addig érvényes házasságjog megőrzése érdekében. Bár összességében nem járt sikerrel, a személye iránti tisztelet által elérte, hogy egyházmegyéje területén a vármegyegyűléseken szavazattöbbség alapján az eredeti szabályozás megtartása mellett döntöttek.

A lakosság nagy részével 1841/42. és 1845. évi kiterjedt bérmakörútjain találkozott. Igyekezett egyházmegyéje minden nemzetiségének igényeit tekintetbe venni. Így a magyar arisztokrata főpap figyelmet szentelt a szlovák anyanyelvű híveknek is. 1846 nagyböjtjének kezdetén elrendelte, hogy Jézus szenvedéstörténetét Knapp Antal (Anton Knapp) esztergomi főegyházmegyés pap fordításában adják elő. A források tanúsága szerint ugyanabban az évben került sor egy ugyancsak Hamulják szerkesztésében kiadott szlovák énekeskönyv széleskörű terjesztésére, amely Holli János (Ján Hollý, 1785–1849), szövegeit tartalmazta Martin Elias megzenésítésében. Hasonlóan törődött magyar és német híveivel. A német anyanyelvű katolikusokra tekintettel a szemináriumban bevezette a német nyelv tanítását.

O. püspökségének utolsó éveiben Kassát több természeti csapás sújtotta. Az 1834. október 15-i nagy földrengést követően a dóm statikáját kisebb rengések tovább rongálták; az 1845. júniusi árvíz ugyancsak kárt okozott a székesegyházban. 1846-ban tűzvész pusztította a város nagy részét;

a dómot csak a lakosság félelmet nem ismerő közreműködése menthette meg. 1845–1847-ben pedig óriási éhínség sújtotta a Felvidéket, különösen az északi vármegyéket, benne Sáros vármegyét is.

Az 1848-as forradalom idején, az áprilisi törvények meghozatalakor püspöktársaival együtt felszólalt az 1848. évi 20. tc. tárgyalása kapcsán. Elvben elismerték a bevett vallásfelekezetek közötti egyenjogúságot, mint a modern idők követelményét, de kifogásolták a 3. §-t (amely szerint minden egyházi és iskolai kiadást állami közpénzekből fognak finanszírozni), mivel abban a túlzott állami befolyás veszélyét látták az egyházra nézve. Kifogásaikat azonban nem vették figyelembe és a törvényjavaslat az eredeti szöveggel került elfogadásra, azonban a 3. §-t soha nem sikerült a gyakorlatban életbe léptetni.

O. élete utolsó heteit Budán töltötte, ahol aktívan részt vett a magyar országgyűlés ülésein. Itt hunyt el 1848. szeptember 13-án az irgalmasrendiek kolostorában, majd 1848. szeptember 16-án temették el a budai ferences templomban. Kassai káptalani helynöknek König János (Johann König) kanonokot választották meg, aki a forradalmi események miatt azonban csak 1850. október 6-ig maradt hivatalában.

• *Művei*: *Beszéd. mellyel fens. nádor és örökös főispán […] Pest vármegyének 1836 […] idvezlette*, Budapest 1837; *Carmen […] dni Josephi Siskovics […] dum officium supremi comitis Veröczensis […] introducetur*, Osijek 1842; *Örömdal, melyet […] Czindery László […] Vasvármegye főispányi […] székébe tartott […]*, Pécs 1842; *Lipsanologia de sacris reliqiis* [Kézirat]; *Circulares Dioecesis Cassoviensis*, Cassoviae 1838–1848. • *Források*: AAK Episcopalia; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; *Wiener Zeitung* 7. 5. 1838; *Vereinige Ofner-Pester Zeitung* 22. 12. 1839; *Der Adler* 25. 3. 1840; *Vereinigte Laibacher Zeitung* 22. 12. 1846; Pauer János, *Az egyházi rend érdemei*, Székesfejérvár 1847, 432, 467, 471. • *Irodalom*: Čižmár, *Košická biskupi*, 123–136; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; HC VII–IX; Hermann Egyed, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973, 422; LKKOS, 1001; Pálmány Béla (szerk.), *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, Budapest 2002; Sarnyai Csaba Máté, *Polgári állam és katolikus egyház*, Budapest 2002; SBS IV, 319; *Schem. Cassovien. 1899*, 7; Széchy Károly, A Pray-codex ügyében, Irodalomtörténei Közlemények 5 (1895) 1: 1–23; Szokolszky, *Kassai püspökség*, 57–74; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224 és *A bécsi Augustineum*, 32–43; Zakar Péter, *Mértékletességi egyesületek a kassai egyházmegyében az 1840-es években*, Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció (szerk. Balogh Judit–Pap József), Eger 2016, 215–227; Zakar Péter, *Kassai egyházmegyés papok az 1848–49-es szabadságharcban*, A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel

kapcsolatok története a XIX–XX. században (szerk. Seres Attila), Budapest 2020, 159–187; PETER ZUBKO, *150 rokov od smrti biskupa Antona Ocskaya († 13. 9. 1848)*, 750. výročie cirkevnej organizácie na území dnešnej Košickej arcidiecézy (szerk. Michal Vaško), Košice 1998, Prešov–Košice 1999, 130–137; ZUBKO, *Košickej cirkvi*; ZUBKO–HROMJÁK, *Košickí biskupi*, 12–13.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 500–503.

PETER ZUBKO–RUPERT KLIEBER szócikkét
fordította: SZIRTES ZSÓFIA
lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.2.5. KUNSZT JÓZSEF (KUNST) (1790–1866)

Kassa, 1850. október 6. – 1852. március 15.
Kalocsa-Bács, 1852. június 15. – 1866. január 5.

→ KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE II.1.4.

III.2.6. FÁBRY IGNÁC (1792–1867)

Kassa, 1852. november 30. – 1867. június 24.

F. 1792. július 24-én született a Zemplén vármegyei Sátoraljaújhelyen, Fábry Ignác hivatalnok és Dely Terézia gyermekeként. Az elemi iskolát szülővárosában, a piaristáknál végezte, majd a kassai gimnázium diákja lett. 1807-ben felvételt nyert a kassai szemináriumba; ott végezte a képzés bölcseleti részét. Teológiai képzésben a pesti Központi Szemináriumban hallgatójaként részesült, amelyet 21 évesen, 1813. szeptember 1-én teológiai doktorátussal zárt. Disszertációja nyomtatásban is megjelent. A szentelési korhatár eléréséig Szabó püspököt szertartóként és levéltárosként szolgálta. 1815. augusztus 1-én szentelték pappá. 1817-ben püspöki titkár lett, majd 1818-ban az egyházmegye szervezésében tett szolgálatai elismeréseként püspöki tanácsossá léptették elő. Szabó püspök halála után annak utódja, Cseh – aki

fontos ügyekben maga is igénybe vette F. segítségét – Monok plébánosává nevezte ki. (Ott született Kossuth Lajos 1802-ben.) Ottani működése (1821–1834) során iskolát alapított, amely nem sokkal később az egyházmegye egyik legjobb tanintézménye lett.

Az 1834-ben csanádi ordináriussá előléptetett és akkoriban Temesváron székelő Lonovics püspök arra kérte kassai kollégáját, Palugyait, hogy engedje át hozzá, és új egyházmegyéje számára inkardinálhassa F-t, akit azután püspöki aulája igazgatójává tett meg. Lonovics ismételten méltatta F. szorgalmát és okosságát, amely újabb kitüntetéseket és kinevezéseket vont maga után: 1835-ben a csanádi székeskáptalan éneklőkanonokja, 1836-ban Szent Mártonról nevezett bulcsi címzetes apát és zsinati vizsgáló, 1838-ban olvasókanonok, valamint a csanádi káptalan jószágkormányzója és a vallási alapítványok kezelője, 1843-ban bosoni (Bosznia) választott püspök, 1848–1852 között általános helynök volt. 1840-ben F. Lonovicsot Rómába kísérte a vegyes házasságok ügyében folytatott tárgyalásokra, amelynek során személye ismert lett a Szentszéken, és betekintést nyert az ottani szokásokba. Még ugyanabban az évben a rozsnyói püspöki szék egyik várományosa volt. Mivel Lonovics püspök a magyar országgyűléseken való részvétele miatt gyakran nem tartózkodott egyházmegyéjében, annak igazgatása nagyrészt F. feladata volt. Mindezen kötelezettségein felül 1847–1849 között a nagyváradi tankerület egyházi iskoláinak felügyelőjeként is tevékenykedett. E minőségében 1848. június 19-én tagja lett annak a bizottságnak, amely az elemi és középiskolák hitoktatását, valamint a teológiai képzést készült újjászervezni; az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc azonban idő előtt megszakította e munkálatokat. A visszavonultan élő, de a Habsburg-ház iránti hűségét nyíltan megvalló F-t 1849-ben Temesváron letartóztatták, majd három hónapig Nagyváradon fogva tartották. „Szerb kémnek" nyilvánították és halálra ítélték. Egykorú jelentések szerint az ítélet végrehajtásától egyetlen szavazattöbbséggel menekült meg.

Lonovics püspök vitatott eltávolítása után régi fő munkatársa, F. lett a csanádi püspöki szék várományosa. Viale-Prelà nuncius igen jó véleménnyel volt róla „a legméltóbb… egyaránt kiemelkedik jámborsága, buzgósága és tudása miatt, a legméltóbb egyháziak egyike egész Magyarországon" *(„ecclesiastico degnissimo… distinto per pietà, per zelo e dottrina, ed uno degli ecclesiastici più degni di tutta l'Ungheria")*. A kormány által megkérdezett Nádasdy kalocsai érsek is első helyen jelölte F-t. Leo Thun kultuszminiszter azonban úgy

vélte, hogy F. „nem rendelkezik a szükséges jellemszilárdsággal", mivel nehéz időszakban lemondott általános helynöki hivataláról. F. később a Kalocsára áthelyezett kassai főpásztor, Kunszt hivatali utódjaként is felmerült. A prímás és az egyháztartomány további három ordináriusa összesen 11 papot nevezett meg méltó jelöltként. Leginkább a már 60 éves F-t javasolták; mellette szólt „példás életvitele", a régió három nyelvének ismerete, valamint helyi és személyes kapcsolatai. Az ideiglenes helytartó, Albert főherceg ezen felül F. „állhatatos hűségét" méltatta, „amely az áldatlan forradalmi zavargások során kiállta a tűzpróbát", és azon kevesek közé sorolta, akik összekötik „az erőt, a tudományt és a jóakaratot". A király F-t 1852. február 5-én nevezte ki püspökké; a kinevezést a Szentszék 1852. szeptember 27-én erősítette meg. Amikor a káptalani helynökké választott Szolcsányi Ádám kanonok októberben súlyosan megbetegedett, a káptalan felkérte a deszignált püspököt, hogy az egyházmegyét püspökké szenteléséig káptalani helynökként vezesse. F. ebben a bizalom megnyilvánulását látta, és 1852. október 21-én elfogadta a káptalan választását. Ugyanabban az évben, november 30-án szentelte püspökké Bartakovics egri érsek a kassai székesegyházban Kollárcsik rozsnyói és Gaganecz eperjesi görögkatolikus püspök közreműködésével.

F. hivatali működése során szemmel láthatóan a „jozefinista hivatalnok"-ról kialakított ideálhoz igazodott. Közvetlenül kassai hivatalba lépése után szembe kellett néznie a Bánátba vezető kivándorlási hullámmal, amelynek során egész családok, illetve rokonságok tartottak az „ígéret földjére". A kivándorlás lehetséges következményeit felmérve a Helytartótanács arra kérte az egyházi hatóságokat, hogy a papság segítségével tegyenek ellene. Az ezt követő intézkedések azonban inkább ellentétes hatást váltottak ki: az egyházi hatóságok azt a szemrehányást kapták, hogy a nagybirtokosok érdekeit képviselik. A helyzetet végül csak katonai beavatkozással lehetett fokozatosan rendezni. F. ettől kezdve elsődleges kötelességének tekintette, hogy egyházlátogatások által alapos betekintést nyerjen papsága és hívei helyzetébe. Hároméves szakaszokban (1853/1855/1857) beutazta Abaúj (1853), Zemplén (1855) és Sáros (1857) vármegyéket. Vizitációja eredményeként többek között újraszabályozta az egyházi alapítványok, a könyvelés és a plébániai leltárak nyilvántartását. Ezenkívül minden papot felkért, hogy kérdőívek segítségével adjon felvilágosítást személyes helyzetéről.

F. püspöksége idején számos egyházi épület felújítására és 31 templom építésére került sor. A legnagyobb felújítási munkálatokat a kassai Szent Erzsébet-székesegyházon végezték, amelyet az építészettörténetben Fábry-restaurálásként (1857–1863) tartanak számon. A kassai székesegyház 1834-ben földrengés, majd 1845-ben felhőszakadás utáni pusztító árvíz miatt nagy kárt szenvedett. F-nak sikerült megállapodnia a várossal mint főkegyúrral a nagyszabású terv finanszírozásáról, amely évente 4–6 ezer forintot tett ki. Ezen felül az újonnan alapított Szent Erzsébet-egylet gyűjtésekből származó jelentős összeggel (összesen 16 ezer forinttal) támogatta a felújítást. A király 1857. augusztus 31-én meglátogatta a kassai székesegyházat. F-t a jól javadalmazó Zselicszentjakab apátjává nevezte ki, amelynek jövedelméből F. 100 ezer forintot áldozott a felújításra. A munkálatokban részt vett Gerster Károly pesti építőmester, Marschalkó János szobrász, Klimkovics Ferenc festő, valamint Henszlmann Imre művészettörténész és műemlékvédelmi szakember. Az építkezés során a dómot majolika tetővel látták el. Csak F. halála után derült ki, hogy a munkálatok nem folytak szakszerűen, ezért az épület statikáját erősen befolyásolták.

F. különös figyelmet szentelt az egyházi iskoláknak. Kezdeményezésére 1856-ban a miskolci tanítóképzőt Kassára helyezték. 1860-ban a város orsolyita kolostora mellé tanítónőképzőt építtetett. Mindemellett szerzetesi iskolák létesítését kezdeményezte Bártfán (Bardejov SK), Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen. Jövedelméből mintegy 90 ezer forintot fordított az oktatásügyre. Ezen felül nagy figyelmet szentelt a különféle új vallási egyleteknek, kezdeményezésére hitbuzgalmi jellegű Rózsafüzér Társulatok és a moldvai magyarság támogatását célzó Szent László Társulatok alakultak. Püspökhöz szokatlan módon minden reggel 7-kor maga tartott szentmisét a kassai dómban. Egykorú adatok szerint összesen több mint 15 ezer forintot adott ki jótékony célra. Scitovszky János prímás javaslatára F. 1855-ben kérelmezte Rómában a kassai vértanúk nyilvános tiszteletének engedélyezését. A Szentszék ehhez gyógyulási csodák dokumentációját kérte tőle, amelyet 1863-ban nyújtott be. Az illetékes kongregáció megerősítette Kőrösi Márk esztergomi kanonok, valamint Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita szerzetesek 1619. évi vértanúságát, akiket Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első hadjárata idején Rákóczi György református katonái zavaros körülmények között kivégeztek (boldoggá avatásuk: 1905, szentté avatásuk: 1995).

Eredményei ellenére F. valószínűleg nem volt megelégedve kassai helyzetével, ugyanis 1859-ben kinevezését kérte a hatóságoktól a kicsi, de jól javadalmazó, megüresedett nyitrai püspöki székbe.

F. az évek során püspöktársaihoz hasonlóan számos kitüntetést és címet nyert el; 1863-ban megkapta a pesti egyetem teológiai karának diplomáját. Aranymiséjét még jó egészségi állapotban mutatta be 1865. október 15-én, nem sokkal később azonban hirtelen megvakult, megnémult és mozgásképtelenné vált. Akadályozottsága ellenére azonban továbbra is érdeklődött egyházmegyéje történései iránt, mígnem szenvedéseitől 1867. június 24-én Kassán a halál megszabadította. Július 1-én temették el a kassai székesegyházban, ahol a szertartást Bartakovics egri érsek vezette. A halála első évfordulóján leleplezett epitáfium tudós, igazságos, szerény, türelmes, egyenes és adakozó püspökként emlékezik meg róla.

• *Művei*: *Theses ex universa theologia […] suscepit Ignatius Fábri Dioecesis Cassoviensis in seminario generali Pestiensi alumnus, theologiae auditor emeritus*, Pestini 1813; *Die Restauration des Elisabeth-Domes zu Kaschau*, Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale IV (1859) 8: 201–203; *Circulares Dioecesis Cassoviensis*, Cassoviae 1852–1867 (körlevelek). • *Források*: AAK Episcopalia; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Oesterreichischer Volksfreund* 27. 10. 1849; Religio 1865. II. 11: 86–88; Palásthy Pál, *Gyászbeszéd F. kassai pp. temetése alkalmával*; Pest 1867; Egyházi Lapok 1–2 (1867–1868) 254. • *Irodalom*: Adriányi, *Bach-korszak*, 57–58, 62; Adriányi, *Vaticanum*; BLS II, 473; Čižmár, *Košická biskupi*, 151–163; HC VII–IX; Lukács, *Vatican*; LKKOS, 315–316; SBS II, 42–43; *Schem. Cassovien. 1899*, 8; Szinnyei, III. 48; Szokolszky, *Kassai püspökség*, 85–111; Zubko, *Košickej cirkvi*; Zubko–Hromják, *Košická biskupi*, 15–17.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 503–507.

Peter Zubko–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.2.7. Perger János (1819–1876)

Kassa, 1868. június 28. – 1876. április 5.

P. 1819. március 7-én született a Zemplén vármegyei Csertészen (ma Čertižné SK), német eredetű családba. Apja, az először tisztként, majd hivatalnokként szolgáló Perger Ádám, nyugdíjazását követően családjával Ungvárra költözött. P. itt járta ki az elemi iskolát és a gimnáziumot. Életrajzi adatok szerint apja a mértékletesség és az önfegyelem tekintetében egész életére kihatott. P. 1836-ban belépett az egri szemináriumba. 1842. július 27-én szentelte pappá Rajner Károly segédpüspök, az egri káptalan nagyprépostja. Már papnövendékként házassági kérdésekkel foglalkozó cikket tett közzé 1841-ben a *Religio és Nevelés* című folyóiratban. P. 1842-ben a nagykállói plébánia káplánja, majd 1844/45-től az egri szeminárium tanulmányi prefektusa és a líceumban az egyházjog tanára lett. Visszatérve a lelkipásztori szolgálatba, Pyrker érsek 1845-ben Nyíregyháza plébánosává nevezte ki. 1852-ben, 33 évesen esperes lett. 1858-ban elnyerte a Keresztelő Szent Jánosról nevezett hunfalvi címzetes prépostságot, 1859-ben kinevezést kapott az egri káptalanba, ahol főesperes, egyúttal pedig birtokigazgató volt. Ezekben az években számos, túlnyomórészt politikai témájú cikket közölt, többek között a *Budapesti Híradó*, a *Családi Lapok*, az *Egri Egyházmegyei Közlöny*, a *Figyelmező*, a *Nemzeti Újság*, a *Nevelés*, a *Pázmány füzetek* és más folyóiratok hasábjain. Részt vett az 1859–1876 között a Szent István Társulat kiadásában megjelenő 13 kötetes *Egyetemes Magyar Enciklopédia* szerkesztésében. 1862-ben egy papokhoz betörő tolvajbanda áldozata lett, mintegy 1500 forint értékben loptak el tőle ékszereket és értékpapírt, amelyet a lakásában őrzött.

1867. július végén az első magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, Eötvös József előterjesztésében az egri érsek javaslatát követve Lévay Sándor címzetes püspököt († 1873) javasolta a megüresedett kassai püspöki székre. Az uralkodói kabinetiroda „rövid úton” tájékozódott Simor prímásnál, amelynek alapján kétséget támasztott a jelölt megfelelő életvitelével szemben, mivel a prímásnál tett névtelen feljelentések alkoholizmussal vádolták. Ennek következményeként I. Ferenc József a Simor által javasolt, eredetileg a harmadik helyre jelölt P-t nevezte ki. A mellette felhozott érvek szerint P. „tanult, tiszta erkölcsű”, „szépen ír és kiválóan beszél”. Emellett

művelt és ismeri a kassai egyházmegyében beszélt nyelveket." A kinevezés 1868. január 10-én, a szentszéki megerősítés 1868. március 13-án kelt. P-t 1868. június 28-án szentelte püspökké a kassai székesegyházban Bartakovics egri érsek, Gaganecz József eperjesi görögkatolikus püspök és Máriássy Gábor egri segédpüspök. Székfoglaló beszédében P. új hivatalát a „*Diligite invicem*" („szeressétek egymást") bibliai idézetnek szentelte, mivel a Monarchia szellemi-lelki viszonyait az 1867. évi kiegyezést követően igen pesszimistán ítélte meg, és arra törekedett, hogy az egyház részéről javítson a helyzeten. 1868-ban jövedelmei kiegészítésére elődjéhez hasonlóan ő is megkapta a jól dotált zselicszentjakabi apáti címet és javadalmat. Püspöki működése kezdetén megerősített minden, elődei által kibocsátott felhatalmazást és privilégiumot. Törekedett arra, hogy a papsággal jó kapcsolatot tartson fenn, és a következő években a püspökség minden esperességét meglátogatta.

P. a Szentszékkel szembeni feltétlen hűségéről tett tanúbizonyságot, ezért 1868-ban pápai trónállói kinevezést nyert. 1869-ben *ad limina*-látogatást tett Rómában, részt vett az I. Vatikáni Zsinat megnyitóján és több ülésén, de nem szólalt fel. Danilovics Mihály kassai kanonok tanácsadóként, valamint személyi titkára, Dessewffy Sándor (1890-től csanádi püspök) kísérte el. A Monarchia legtöbb püspökéhez hasonlóan a pápai tévedhetetlenség dogmává nyilvánítását nem tartotta időszerűnek, nem utolsó sorban a Magyarországon uralkodó aktuális társadalompolitikai helyzet miatt. Ő is aláírta azt az 1870. január 12-én kelt beadványt, amely arra akarta rábírni a pápát, hogy vonja vissza tervét a zsinat programjából. P. ahhoz a tíz magyar püspökhöz tartozott, akik május 4-én határozottan visszautasították a zsinat által a pápaság kérdésében tett előterjesztést. Ezt követően Bíró és Zalka püspökökkel együtt a püspökök hivatali jogkörére vonatkozó passzusokat követelt. Sok más zsinati atyához hasonlóan ő sem vett részt az 1870. július 17-i ünnepélyes ülésen, hogy ne kelljen a pápa jelenlétében megismételnie a július 12-i előzetes szavazáson tett nemleges szavazatát *(non placet)*. P. a határozathozatal után azonban azonnal „megadta" magát és már megérkezésekor az új dogmák elfogadására kötelezte a pályaudvaron elébe járuló káptalant, a papságot és a híveket. 1871. április 24-én IX. Piusnak írt személyes levelében írásban is kinyilvánította, hogy elismeri a határozatokat, majd májusban minden plébániának megküldte a kinyomtatott zsinati dokumentumokat. Személyes lekötelezettje maradt a pápának: 1869-ben például a püspökség

nevében jelentős összeget küldött számára hozzájárulásul az olasz állam elleni védekező harchoz, az Egyházi Állam elveszítését követően pedig rendszeresen buzdította a híveket, hogy imádkozzanak a pápáért.

Szűkebb és tágabb pátriájában P. minden síkon kiállt az egyház jogaiért és privilégiumaiért. Támogatta az egyházmegye katolikus sajtóját, amely P. püspöksége idején még versenyre tudott kelni „liberális" konkurenciájával. Ennek megfelelően alapítvánnyal biztosította a kassai líceum teológiaprofesszora, Répászky József által alapított újság, a *Katholikus Világ* anyagi hátterét és a papságot együttműködésre szólította fel. A plébániák és papok többnyire igen nehéz helyzetére való tekintettel nyugdíjalapot hozott létre, és elrendelte, hogy annak kamatából a 71. évüket betöltött papok részesüljenek. Az 1869. január 27–28-án összehívott egyházmegyei zsinat többek között arról határozott, hogy minden pap jövedelme egy százalékát köteles átengedni e nyugdíjalapnak, amely ezáltal a nyugalmazott papok számára évi 200–300 forint nyugdíjat biztosított. Emellett egyházmegyei papi gyűlést szervezett. P. nagy hangsúlyt helyezett a plébániák rendezett könyvvitelére, az egyházi épületek – iskolák és templomok – biztosítására, és rendezte a püspökség birtokviszonyait. Az 1868. évi népiskolai törvény (1868. évi 38. tc.) megszavazása után arra törekedett, hogy az egyházi iskolákat az államiakéval egy szinten tartsa, ezért magasabb követelményeket támasztott az ott alkalmazásban álló tanítókkal és hitoktatókkal szemben. Elrendelte más egyházmegyékhez hasonlóan a katolikus iskolák ügyeinek intézésére a helyi iskolaszékek megszervezését. Az elődje, Fábry által építtetett kassai tanítóképző intézetet új szárnnyal bővíttette ki. Amikor több kassai egyházi iskolát átvett az állam, az érintett diákok hitoktatását tüntetőleg a székesegyházba helyezte át, és olykor maga is részt vett az oktatásban, ezzel magára vonva a helyi liberális sajtó erőteljes kritikáját.

P. az uralkodóház iránti töretlen hűsége ellenére az 1867. évi kiegyezés után nyíltan kinyilvánította magyar hazafias érzelmeit. Támogatta a katolikus egyháznak az államtól való függetlenítését célzó katolikus autonómia megvalósítását, 1869-ben a hercegprímás megbízásából ő fogalmazta meg az I. Autonómia Kongresszus összehívására vonatkozó felhívást. A szlovák és a német nyelvvel szemben egyértelműen a magyart részesítette előnyben. A törekvés első célpontja a kassai orsolyiták német nyelvű lányintézete lett. 1869-től a székesegyházban mondott szentbeszédek elsődleges nyelve a magyar lett és a falusi iskolákban is bevezette a magyar nyelv tanítását. A tudó-

sítások szerint halálos ágyánál mondott utolsó szavaival a jelenlévő papokat hazafiasságra és hűségre intette: „Szeressétek hazátokat, mint édesanyátokat… Tiszteljétek a törvényt és a királyt, és maradjatok az uralkodóházzal szoros kapcsolatban. Magyarország sorsa elválaszthatatlan az uralkodó királyi család sorsától….".

Egykorú vélemények szerint P. kifejezetten jótékony volt: alig volt olyan ügy, amelyet ne támogatott volna. Szerény életmódját némely kortársa rangon alulinak minősítette. P. halála előtt nem sokkal jelentős összeget áldozott az egyházmegye tanintézeteire, például 54 ezer forintot az egri iskolák, 10 ezer forintot az eperjesi lányiskola, 5–5 ezer forintot a bártfai, szebeni és újházi lányiskolák javára, és a szükséges tőkét a káptalan rendelkezésére bocsátotta. Utolsó intézkedései az 1875-ben pusztító vihar sújtotta székesegyházzal kapcsolatos munkálatokra vonatkoztak. A P. elődje, Fábry alatti nagy felújítás a súlyos statikai hiányosságokra ugyanis csak látszatintézkedéseket tett. P. még a véleményezés fázisában megoldást keresett az ismételten szükséges finanszírozásra. Elődjéhez hasonlóan neki is a zselicszentjakabi apátság jövedelmét ígérték e célra, amelyet azonban nem tartott elegendőnek terve kivitelezéséhez. Betegsége és halála végül megakadályozták terve megvalósításában.

P. 1875 novemberében tuberkulózisban megbetegedett. 1876 februárjában a harangok megkondítása mellett felvette a betegek szentségét, majd 1876. április 5-én Kassán elhunyt. Samassa egri érsek, Császka szepesi püspök és Kaczvinszky Viktor jászói (Jasov SK) premontrei apát vezetésével temették el a székesegyház püspöki sírboltjában. Az egyházmegye átmeneti vezetését ellátó káptalani helynökké Krausz János kanonokot és szemináriumi rektort választották meg.

Végrendeletében 175 ezer forint örökségről rendelkezett. A röviddel halála előtt tett alapítványokat és végrendeletét a kincstár megtámadta, mivel ezek által sérült az 1715. évi úgynevezett Kollonich-szerződésben lefektetett egyezség, miszerint az elhunyt főpapok hagyatékának egyharmada a kincstárat illeti. Tarthatatlanná vált P. Kassa városnak tett 1875. évi ígérete is, amely szerint a következő évtől kezdve évi 4 ezer forintot áldozott volna a károsult székesegyház restaurálására. Ehelyett vártak a püspöki szék újbóli betöltésével, hogy addig a püspöki jövedelmeket a restaurálásra fordíthassák.

• *Művei*: *A Szent-László-társulat egri osztályának az alakító-gyűlésén 1861. decz. 29. tartott megnyitóbeszéd*, Eger 1862; *A miskolczi kalvária ünnepélyes fölszentelése. Egyházi beszéd*, Eger

1863; *Az aszály okairól*, Eger 1863; *Kiss-Aponyi Bartakovics Béla egri érsek*, Eger 1865; *Kázeň kterú pri stupeni na biskupsku stolicu Ján Perger […]*, Košice 1868; Cikkei megjelentek: *Budapesti Híradó*, *Családi Lapok*, *Egri Egyházmegyei Közlöny*, *Figyelmező*, *NÚ*, *Nevelés*, *Pázmány füzetek*, *Religio*. • *Források*: AAK Episcopalia; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, bustae & fasciculi: Obolo; *Das Vaterland* 25. 2. 1865, 16. 4. 1876; *Wiener Zeitung* 24. 2. 1865, 13. 2. 1868, 16. 4. 1876; *Die Debatte* 6. 5. 1869; *Welt Blatt* 1. 9. 1875, 27. 2. 1876, 8. 5. 1877; *Volksblatt für Stadt und Land* 28. 11. 1876; *Vasárnapi Ujság* 1876. 4. 30. (273–274); *Fővárosi Lapok* 1876. 4. 8. (380); Kassa és Vidéke 1876. 15. sz. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; ČIŽMÁR, *Košická biskupi*, 165–177; HC VII–IX; KONCZ ÁKOS, *Egri egyházmegyei papok az irodalom terén*, Eger 1892, 196; H. KOVÁCS ZSIGMOND, *Kassai írók a mohácsi vésztől máig*, Kassa 1907, 106; LKKOS, 1068; ÖBL; SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*, München 1974; SBS IV, 435; *Schem. Cass. 1899*, 8; SZINNYEI, X. 776; SZOKOLSZKY, *Kassai püspökség*, 113–123; WURZBACH; PETER ZUBKO, *Prvý vatikánsky koncil a uhorskí biskupi*, Duchovní a myšlenkové proměny druhé poloviny 19. století (szerk. Rudolf Svoboba–Martin Weis–Peter Zubko), České Budějovice 2006, 48–51; ZUBKO–HROMJÁK, Košický biskupi, 18–19.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 507–511.

PETER ZUBKO–RUPERT KLIEBER szócikkét
fordította: SZIRTES ZSÓFIA
lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.2.8. SCHUSTER KONSTANTIN (1817–1899)

Kassa, 1877. október 2. – 1887. március 17.
Vác, 1887. április 14. – 1899. július 23.

→ VÁCI EGYHÁZMEGYE I.8.6.

III.2.9. Bubics Zsigmond (1821–1907)

Kassa, 1887. november 29. – 1906. február 1.

B. 1821. március 17-én született a Tolna vármegyei Ozorán. Apja, Bubics Mihály az Esterházy család birtokigazgatója volt, anyja Thanhoffer Anna. B-nak három fivére és két lánytestvére volt. Az elemi iskolát a magyaróvári piaristáknál végezte, a gimnáziumot Sopronban. Apja halála után 1838-ban belépett a győri szemináriumba, ahol Sztankovits püspök felfigyelt személyiségére és tehetségére, majd 1840-ben a bécsi *Pazmaneum*ba küldte, ahol tanulmányi prefektusa Simor, a későbbi prímás volt. Hallgatótársai között voltak későbbi főpásztorok is: Ipolyi Arnold, Bende Imre és Kovács Zsigmond. A harmadik évben záróvizsgát tett sémi nyelvekből. 1844 februárjában, még mint a *Pazmaneum* hallgatója tette le szentírástudományi szigorlatát a bécsi egyetemen. 1844. július 22-én Győrben pappá szentelték. Ezt követően az Erdődy főnemesi családnál tervezett nevelői szolgálat helyett egy évig káplán volt szülőhelyén, majd 1845. október 7-én a bécsi *Augustineum* növendékeként doktori tanulmányokba kezdett. 1847-ben dogmatika, morál- és pasztorálteológiai szigorlatot tett, és patrisztikai előadást hallgatott. 1848. május és november között csak néhány hetet tartózkodott az intézetben, ahonnan a magyar papnövendékeket október 17-én elbocsátották. Az intézet elöljárósága kezdetben jó véleménnyel volt róla, később azonban úgy látta, hogy B. „a rendszeretet, a szerénység és a papoktól elvárható világtól való visszavonulás" terén némi kívánnivalót hagyott maga után.

Főpásztora tervei szerint B. Győrben tanított volna a főiskolán, ám ezt a politikai helyzet megakadályozta. Eszterházy Pál herceg, akkori londoni magyar nagykövet felfigyelt B-ra, és 1848-ban felfogadta unokái nevelőjének. B. ezen kívül rendezte a hercegi képtárat, és kezelésbe vette a kismartoni könyvtárat, amelyet megmentett az elárverezéstől. A gazdag gyűjtemények kezelése révén B. számos művészeti ágban tett szert kiváló ismeretekre. Maga is festett – főleg tájképeket és csendéleteket –, és hercegi nevelőként lehetősége nyílt arra, hogy tanítványaival hosszú tanulmányutakat tegyen: 1853–1856 között Nagy-Britanniába, Németországba, Franciaországba és Itáliába is ellátogatott, ahol kapcsolatba lépett különböző uralkodóházak fejeivel. Hivatala révén hazája magasabb társadalmi köre-

ivel is érintkezett, akik elismert műértőként tartották számon. A magyar kormány 1867-ben kinevezte a budapesti Nemzeti Múzeum őrének. Ekkor visszalépett a hercegi család szolgálatából, de a főnemesi mecénásokkal továbbra is szoros kapcsolatban maradt. Múzeumőri megbízatása során rendezte a múzeum fa- és rézmetszet-gyűjteményét és publikált is róla. Amikor 1879-ben Szegedet árvíz sújtotta, B. Henszlmann Imrével együtt a károsultak megsegítésére jótékonysági régiségkiállítást szervezett Budapesten. B-t 1884-ben a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselőjének választották, e minőségében (1887-ig) többek között az egyházi iskolák ügyével foglalkozott. 1884-ben eddigi feladatain kívül a zárolás alatt álló Esterházy-hitbizomány gondnoka lett, amely akkoriban Európa legnagyobb hercegi vagyonát foglalta magába, de komoly adósság terhelte. Megbízatása végéig (1898) a hercegi család bevételeit több mint kétszeresére tudta növelni. B. a későbbiekben is kapcsolatban maradt a hercegi családdal, bécsi tartózkodásai idején rendszeresen annak palotájában szállt meg.

1867-től kezdve B. püspöki tanácsosként formálisan egyházi funkciót is kapott a győri egyházmegyében, ám ez nem járt konkrét feladattal. A helyzet megváltozott 1879-ben, amikor meghívást kapott a nagyváradi káptalanba, majd egy év múlva az ottani papnevelő intézet rektora lett. Új hivatalában, amelyet 1887-ig töltött be, nagy hangsúlyt helyezett a növendékek alapos klasszikus teológiai képzésére, mindemellett a közéletben magabiztos fellépésű, műértő és magyar nemzettudatú papokká nevelte őket. A római és görög rítusú, azaz a magyar és román anyanyelvű teológusok között jól tudott közvetíteni, és támogatta a vagyontalan papjelölteket. Saját költségén felújíttatta a szeminárium épületét. Működése elismeréseként állami és egyházi, részben jelentősen jövedelmező kitüntetéseket kapott, többek között az Esterházy hercegi családtól: 1871-ben a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett monostori (Hévízgyörk, Pest vm.) címzetes apát, 1879-ben rátóti (Gyulafirátót, Veszprém vm.) prépost, 1886-ban pedig novi választott püspök lett.

A kormányzat B-t már Szabó püspök 1881. évi halála után a szombathelyi püspöki székbe szánta, amit azonban megakadályozott az, hogy a Szentszéknél szabadkőművességgel vádolták. Miután diplomáciai tárgyalások útján tisztázták a helyzetet, a király B-t 1887. május 30-án kassai püspökké nevezte ki, amelyet a Szentszék szeptember 16-án erősített meg. Eltekintve a szabadkőművesség megalapozatlannak bizonyuló vádjától, kinevezése el-

len szólt, hogy B. kevés hivatali gyakorlattal rendelkezett és nem tudott szlovákul. Mellette szólt a „hanyatlás szélén álló" nagyváradi szeminárium mintaintézménnyé fejlesztése, továbbá hogy „közismert önzetlensége" által jelentős vagyonát várhatóan a szerényen javadalmazott egyházmegyére fordítja majd. Schlauch püspök szentelte püspökké 1887. november 20-án a nagyváradi székesegyházban, mivel a kassai a felújítási munkálatok miatt nem jöhetett szóba. B. jeligéje „*fideliter et juste*" („hűen és igazságosan") lett; püspöki címere Szent Andrást ábrázolta három rózsával, amelyek a püspökség három főesperességét (abaúji, sárosi és zempléni) jelképezték. Székfoglalója november 29-én volt a kassai székesegyházban.

Húszéves püspöksége során B-nak szembe kellett néznie kora sürgető társadalmi problémáival, mindenekelőtt az Amerikába irányuló erőteljes kivándorlási hullámmal. Igényesen megfogalmazott pásztorleveleiben és nyilatkozataiban mindezt azonban kevésbé a nyilvánvaló társadalmi okokkal (hiányzó ipar, nem kielégítő mezőgazdasági bevétel), mint inkább a gátlástalan propagandával és a „hazaszeretet" hiányával magyarázta. Az emigráns körökben elterjedt erőteljes szlovák nemzeti mozgalmat pánszlávizmusnak minősítette és elítélte. A tengeren túli hívek pasztorálására papokat küldött, akiknek a „magyar tudat" felébresztése is ottani feladataik közé tartozott, ám ebben nem jártak nagy sikerrel. B. hevesen küzdött az 1890-es évek liberális kormányzatának egyházpolitikai törekvései – elsősorban a polgári házasságkötés és az állami anyakönyvezés – ellen, az állami anyakönyvezés kérdésében folytatott küzdelmeit azonban annak 1895. évi törvényi bevezetésével beszüntette, majd nyíltan helytelenítette az egyházpolitikai küzdelmek revíziójára irányuló törekvéseket. E témában kibocsátott pásztorlevelét a konzervatív egyházi körök túl engedékenynek ítélték. Nagy veszélynek tekintette a régióban fokozatosan terjedő agrárszocialista mozgalmat. 1898-ban a Bodrog-mentén felkelő parasztok a nagybirtokok felosztását követelték. Pásztorleveleiben B. elítélte a „forradalmi" követeléseket, s a zavargásokat végül katonai beavatkozással lehetett elnyomni. B. ezután gyakrabban látogatta püspöksége plébániáit, amelyek során a szokásos módon tömeges bérmálásra került sor. Mindeközben különleges figyelmet szentelt az egyházi iskolák ügyének és törekedett az ott alkalmazásban álló tanítók szociális helyzetének javítására. Hiába javasolta azonban püspöktársainak, hogy a begyűjtött péterfillérek 70 százalékát e célra áldozzák. A püspöksége alatt alapított 105 katolikus egylet azt jelzi,

hogy a hagyományos egyházi jelenlét mellett a katolikusok társadalmi jelenléte is megnőtt a századfordulón, s itt is erőteljesen jelentkezett a katolicizmus megújulása, hasonlóan más egyházmegyékhez. Ettől eltekintve viszonylag kevés jótékony kezdeményezéséről és adományozásáról tudunk. Jelentős bevételeit többek között a tiroli Bruneckben található Kehlburg vára felvásárlására fordította (1891), amelyet 1898-ig mintegy 150 ezer korona összegért restauráltatott és amelynek területét 17 környező ingatlannal kibővítette. 1900-tól kezdve egy szélkerék biztosította a birtok elektromos energia-ellátását. A liberális sajtóban rendszeresen jelentek meg B-nak a zsidósággal kapcsolatban tett jószándékú kijelentései, amelyek akkor hangzottak el, amikor az izraelita hitközségek küldöttségei egy-egy különleges alkalommal tiszteletüket tették a püspöknél.

B. magyar hazafiként messzemenően azonosult az „egységes magyar nemzetre" vonatkozó kormányzati elképzeléssel, és ennek megfelelően elősegítette a püspökség magyarosítását. Azon egyházközségekben, amelyekben eddig csak szlovákul prédikáltak, és amelyekhez legalább két magyar ajkú hívő tartozott, magyar nyelvű prédikáció tartását is elrendelte. A hazafias érzület erősítésére használta az évfordulókat is: László király szentté avatásának 700. jubileumát 1892-ben, III. Béla király és felesége újratemetését 1898-ban, valamint az 1848-as forradalom 50 éves évfordulóját 1898-ban. 1896-ban a nagy millenniumi kiállítás előkészítésére létrehozott bizottság elnöke lett. Ugyanabban az évben folytatta elődje, Fábry kezdeményezését a kassai vértanúk szentté avatása ügyében; saját vagyonából pedig jelentős összeget áldozott a kassai dóm restaurálási munkálatainak befejezésére. A felújított székesegyházat Samassa egri érsek szentelte újra 1896. szeptember 6-án. A Magyar Királyság alapításának 900. évfordulójára 1898-ban javaslatot tett egy Kassa székhelyű katolikus egyetem alapítására. 1900-ban egyházmegyéjében nemcsak a pápa által elrendelt jubileumi évet, hanem Magyarország kereszténységre térésének 900 éves évfordulóját is megünnepeltette, és társszerzője volt a magyar püspökök ez alkalomból megfogalmazott közös pásztorlevelének. A számos hazafias jellegű ünnepség mellett B. támogatta a XIII. Leó alatt gyakran és fényűzően megrendezett pápai jubileumok (1893, 1897, 1902) megünneplését is: egyes hivatkozások szerint ezekben az években Kassáról mintegy évi 1200 forint összegű péterfillért küldtek Rómába. B. hangsúlyozottan hazafias érzületét a szlovák papság kritikával fogadta. A későbbi Csehszlovákia történetírása „kö-

nyörtelen magyarosítónak" tartotta. Ez ellen felhozható szemléletes ellenérv, hogy B. minden fontos pásztorlevelét szlovák és német nyelven is kiadta. 1902-ben Kollár Márton, a *Katolícke noviny (Katolikus Újság)* című szlovák lap szerkesztője panaszt nyújtott be a Szentszéknél, amelyben ismertette a szlovák hívek által elszenvedett sérelmeket.

B. a művészet és a tudomány elkötelezettjeként ismert. 1893-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1900-tól tiszteletbeli tagja volt. Ezen kívül számos más intézménynek is tagja volt (például Antropológiai Társaság, Magyar Történelmi Társulat, „Magyar Műkedvelők Társasága", *Wiener Geographische Gesellschaft*, Belga Malakológiai Társaság, *Wiener Kunstverein*) és különféle (tiszteletbeli) hivatalokat is betöltött: több egyesület tiszteletbeli elnökévé választotta; az 1896. évi budapesti Művészettörténeti Kongresszus elnöke, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsadó testületének alelnöke volt. B. felújíttatta és értékes bútorokkal rendezte be a kassai püspöki kúriát. 1892-ben megvásárolta a szomszédos házat, amelyben a püspöki könyvtárat helyezte el. 1893-ban egységesíttette a két épület homlokzatát. 1888/89-ben restauráltatta a kassai püspökök hejcei nyári rezidenciáját a Zempléni-hegységben. A székesegyháznak ajándékozott egy Párizsban vásárolt gótikus Három királyok-oltárt, valamint egy neogótikus Szent Anna-oltárt. Püspöksége idején 28 templom épült, valamint 24 templomot és öt kápolnát újítottak fel. Újjáépíttette és 1898-ban újraszenteltette az 1878-ban leégett, művészettörténeti szempontból értékes bártfai (Bardejov SK) Szent Egyed-templomot. B. értékes régiség- és műtárgygyűjteménnyel rendelkezett, amelyet 1896-ban a kassai Felső-magyarországi Múzeum Egyletnek (ma Kelet-Szlovákiai Múzeum) és a budapesti Szépművészeti Múzeumnak adományozott. Holicsból (Holíč SK) származó fajanszgyűjteményét a budapesti Országos Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta. B. ambiciózus festőként képei egy részét a királyi családok tagjainak, a pápának és előkelő látogatóknak vagy jótevőknek ajándékozta. Madonna rózsával című, a nagyváradi időszakban készült olajfestménye állítólag IX. Pius íróasztala fölött függött. A festésen kívül történelmi regények írásával is kísérletezett, és több kötetben örökítette meg az Esterházy hercegek történetét. A kassai könyvtár számára számos, európai és Európán kívüli országok művészettörténetét taglaló könyvet hagyott hátra.

B. az évek során püspöktársaihoz hasonlóan számos állami kitüntetést kapott bel- és külföldön; többek között a szász Albert-rendet és a bajor Szent Mihály-rendet. A nyári hónapokat rendszeresen Bécsben töltötte, ekkor gyakran

látogatott el Baden bei Wien gyógyfürdőjébe; itt ünnepelte 1904-ben papságának 60. évfordulóját is. Ugyanabban az évben ünnepelték az egyházmegye alapításának 100. évfordulóját, ebből az alkalomból B. kezdeményezésére terjedelmes történelmi emlékkönyvek jelentek meg a püspökség és plébániái történetére vonatkozóan. A jubileumi ünnepségek megkoronázása a kassai vértanúk boldoggá avatása volt 1905. január 15-én. Az ünnepségek alkalmából jelentek meg az utolsó magasztos hangvételű újsághírek B. személyéről és hivatalvezetéséről: ezek testileg és szellemileg frissnek és a „hazafias, humán" püspök mintaképének festették le. Valójában betegsége 1904-től egyre inkább korlátozni kezdte, ezért koadjutort kért maga mellé. Szokatlan viselkedésre utaló jelek miatt 1904. december 27-én utódlási joggal felruházott koadjutort helyeztek mellé Fischer- Colbrie Ágoston személyében, aki nemzetiségi szempontból érzékenyebb volt nála.

B. utolsó éveit teljesen beárnyékolták az akkor felfedett botrányos pénzügyi és műtárgyüzérkedések, amelyek festménygyűjteménye értékes darabjai mellett a székesegyház kincstárának ékszereit és díszruháit is érintették, és a püspök menthetetlen eladósodásához vezettek. Az osztrák konzervatív egyházi sajtó a zsidó származású püspöki titkárt és bűntársait tette felelőssé, és az események kapcsán a magyarországi egyházi javak igazgatását tarthatatlannak minősítette. Az egyházzal szemben kritikus sajtó B-t tartotta az üzelmek irányítójának. Ezen kívül állítólagos bizonyítékokat szolgáltatott arra, hogy B. legfontosabb publikációi, amelyek felemelkedéséhez és akadémiai tagságához vezettek, általa pénzelt szerzők tollából származtak. B. ezután teljes visszavonulásra kényszerült, és koadjutorát, Fischer-Colbrie-t 1906. február 1-én kassai apostoli adminisztrátorrá léptette elő a Szentszék. B. élete utolsó 15 hónapját főleg a Bécshez közeli Badenben töltötte. A környéken sétált, színházi előadásokra és koncertekre járt. Előrehaladott szellemi leépülése miatt határozat született gondnokság alá helyezéséről, amit azonban már nem hajtottak végre. B. 1907. május 22-én, 86 évesen Badenben elhunyt. Földi maradványait Kassára szállították és május 27-én temették el az ottani székesegyházban ünnepélyes keretek között. A püspök titkára, Hajnóczi József ellen indított büntetőeljárást 1909-ben megszüntették.

• *Művei: Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei*, Budapest 1880; *A középkori miniatura-festészetről*, Budapest 1883; *Beiktatása al-*

kalmával hiveihez intézett főpásztori szózata, [Kassa] 1888; *Az Esterházy-család története*, *Budapest* 1894; *A miniatura-festészetről*, Budapest 1899. • *Források*: AAK Episcopalia; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; *Vorarlberger Volksblatt* 22. 1. 1895; *Die Neuzeit* 17. 7. 1896; *Sport und Salon* 30. 7. 1904; *Arbeiter Zeitung* 3. 4. 1906; *Das Vaterland* 25. 3. 1906; *Badener Zeitung* 25. 5. 1907, *Pester Lloyd* 6. 7. 1896, 23. 3. 1904, 22. 5. 1907, 6. 5. 1909; *Allgemeiner Tiroler Anzeiger* 21. 7. 1913; Pulszky Ferenc, *Bubics Zsigmond, kassai püspök*, Sárosmegyei Közlöny 1887, 48; Ortvay Tivadar, *Emlékbeszéd Bubics Zsigmond tiszt. tag fölött*, Budapest 1908. • *Irodalom*: BLS I, 587; Čižmár, *Košická biskupi*, 199–218; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Katalin Harsányiová Szcsuka, *Žigmund Bubics a jeho dar košickému múzeu*, Múzeum 2022/3; HC VII–IX; Karsai Ervin, *Bubics Zsigmiond püspök emlékezete*, Kassa 1909; Kiss Ákos, *Bubics Zsigmond gyűjteménye az Iparművészeti Múzeumban*, Budapest 1969; LKKOS, 153–154; Mária Mihóková, *Slovník košických osobností 1848–1918*, Košice 1995, 69–70; SBS I, 335–336; Inocent-Mária Vladimir Szaniszló–Martin Uháľ, *Bischof Zigismund Bubics. Košice –Eisenstadt*, Trausdorf 2007; Szinnyei, I. 1371; Szokolszky, *Kassai püspökség*, 135–155; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224 és *A bécsi Augustineum*, 32–43; Zubko–Hromják, *Košickí biskupi*, 21–22.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 511–517.

Peter Zubko–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.2.10. Fischer-Colbrie Ágoston (1863–1925)

Kassai apostoli adminisztrátor, 1906. február 1. – 1907. május 22.
Kassa, 1907. május 22. – 1925. május 17.

F. 1863. október 16-án született Zselízen (Želiezovce SK), Fischer Anton (1829–1906) és Kovarcz Serafina (1842–1932) szülőktől. Mindkét szülő Alsó-Ausztriából származott. Anyja szláv származású volt, apja egy uradalmi tisztviselő fiaként született a Hollabrunnhoz közeli Enzersdorf im Thale-ban, majd a Felvidékre került, ahol a Breuner grófi család erdeit igazgatta. Az elsőszülött fiú, Ágoston után további négy fiú és három lány született. F-ra nagy hatással volt apai nagyanyja, Anna (1801–1883), aki valószínűleg Nicolaus Kolbrie tiszt, majd sebész lánya volt és 1819-ben Anton

Adolf Fischer uradalmi jószágigazgatóhoz ment feleségül. A kettős név használatát egy 1866-ban kiadott miniszteri rendelet biztosította a család számára. F. az elemi iskolát szülőhelyén végezte cseh nyelven. A gimnázium első két évét a kremsmünsteri (A) bencéseknél járta ki, majd három évet járt a pozsonyi, két évet az esztergomi kisszemináriumba. 1880–1885 között elöljárói a bécsi *Pazmaneum*ba küldték, ahol F. tanulmányain kívül több vallásos társulatot vezetett. Ezekben az években átfogó nyelvismereteket is szerzett; a német és cseh mellett tudott magyarul, németül, franciául, angolul, olaszul, szlovákul, románul, bolgárul, latinul, görögül, arabul és szírül. Nyelvtehetségét jelzi többek között, hogy 1886-ban héber szöveg arabra fordításáért elnyert egy közel ezer forint értékű díjat.

Ingatag egészségi állapota miatt F-t először nem javasolták a papi pályára. Miután egy évet pihenéssel töltött a szülői házban, elérte a kánoni korhatárt, és 1886. március 20-án Eduard Angerer bécsi segédpüspök pappá szentelte a *Stephansdom*ban. A következő nyáron káplánként szolgált a budapesti belvárosi Nagyboldogasszony-plébánián, ősszel pedig Simor prímás az esztergomi érseki aula szertartójává és levéltárosává nevezte ki. Elsődlegesen azonban tanulmányokat folytatott a bécsi *Augustineum*ban *(Frintaneum)*, ahová 1885 novemberében, diakónusként lépett be. Az elővizsgák és szigorlatok letételét követően öt részből álló előadássorozatot tartott, morálteológiai doktori disszertációt írt az emberölés és csonkítás témájában, majd 1888. június 25-én – a teológusok között elsőként – *sub auspiciis Imperatoris* teológiai doktorátust szerzett. 1889-től az esztergomi kúria jegyzője; 1890-ben udvari káplán és a *Frintaneum*ban a dogmatika, az erkölcstan és a pasztoráció tanulmányi igazgatója. Dogmatika előadásait alaposan kidolgozottnak, őt magát pedig tehetséges pedagógusnak tartották. 1892-ben az elhunyt Rudolf trónörökös leánya, Erzsébet Mária (1883–1963) nevelője lett. 1900. május 30-án az esztergomi székeskáptalan kanonokja, 1902. január 15-én a *Pazmaneum* rektora lett. Mivel munkája miatt Bécsben maradt, idős szüleinek átengedte az esztergomi kanonoki házat. Bécsben tudományos és személyes kapcsolatot ápolt többek között Ludwig von Pastor történésszel, Franz Martin Schindler morálteológussal, Joseph Helfert történész-politikussal, valamint Richard Kralik történész-íróval. Támogatta az 1892-ben alapított Leo Katolikus Tudományos Társaságot is, utóbbi irodalmi lapjába több száz színházi kritikát írt.

Ferenc József király F-t 1904. december 27-én utódlási joggal felruházott koadjutorrá nevezte ki Bubics kassai püspök mellé, akinek egészségi

problémái voltak és vagyonkezelése is problematikus volt. 1905. január 15-én már ő képviselte az egyházmegyét a kassai vértanúk római szentté avatásán. A pápa január 28-án erősítette meg kinevezését, és egyúttal dometiopoliszi címzetes püspökké tette. Szentelésére március 12-én került sor a bécsi jezsuita templomban; Gennaro Granito di Belmonte bécsi nuncius (1904–1911) vezetésével; a társszentelők Laurenz Mayer címzetes püspök, udvari és várlelkész, valamint Belopotoczky Kálmán tábori püspök voltak. A mottójául választott idézet: „*Evangelizare pauperibus misit me*" (Lk 4 – Izajás után: „hogy örömhírt vigyek a szegényeknek"). Címerét, amely hasonlít elődjééhez, máig a püspökség címereként használják. Kassára érkezését követően F. néhány hónapig szemináriumi rektor volt. Amikor a műkincsekkel folytatott üzérkedés vádja Bubics püspököt teljes visszavonulásra kényszerítette, F-t 1906. február 1-én kinevezték az egyházmegye apostoli adminisztrátorává. Bubics halála után, 1907. május 22-én, további ceremónia mellőzésével F. követte őt a püspöki székben.

Az új püspök hivatalvezetése jelentősen eltért elődjéétől; mindenek előtt szerény fellépésének, aszketikus életmódjának, erős szociális érzékenységének és a nemzetiségi kérdésben tanúsított türelmének, valamint elsősorban lelkipásztori beállítottságának köszönhetően. Kassán egy egyemeletes házban lakott a dómmal szemben, amelynek kis kertje volt, háztartását idős édesanyja és egyik korán megözvegyült lánytestvére vezette. Közeli munkatársa volt még két kanonok és két titkár. Nagyon hamar sikerült az egyházmegye papságával szoros bizalmi kapcsolatot kialakítania. Ezt támasztja alá, hogy püspöksége alatt csak három pap tette le szolgálatát – ez jelentős eltérés volt a többi egyházmegyéhez képest –, és F. még ezeket is megpróbálta visszatéríteni. 1910-ben Varannóban (Vranov nad Topl'ou SK) beteg és idős papok számára intézetet létesített, amelyet a pápa tiszteletére *Pianum*nak nevezett, és amely 1931-ig állt fenn. 1924-ben *Augustineum* néven papok számára fürdőt és üdülőt hozott létre Bártfán (Bardejov SK), amely ma is létezik. Nagy figyelmet szentelt a kassai kis- és nagyszemináriumnak is. A papképzés időtartamát négyről öt évre emelte, gyakran maga vizsgáztatott. Többször kiállt olyan klerikusok mellett, akiket szlovák nemzeti érzületük miatt kitiltottak valamely teológiai tanintézetből; többek között utódja, Csársky József is neki köszönheti, hogy befejezhette tanulmányait. Egyes magyar körök F. hozzáállását nemzeti és politikai-szociális tekintetben „pánszlávizmusnak", illetve „ausztrofilnek" *(„Österreichertum")* tartotta, és elítélte. Az

I. világháború alatt közbenjárt a hatóságoknál Kacska József (1865–1938) publicista szlovák pap érdekében, akit a háborúellenes és pánszláv megnyilvánulásai miatt 1916-ban halálra ítéltek, később azonban az ítéletet életfogytiglani fogságra enyhítették.

F. püspöki tevékenysége a 19. század végén kibontakozó modern kori „katolikus reneszánsz" időszakára esik, s ennek megfelelően a pasztoráció hagyományos és modern eszközeit egyaránt bevetette a vallásos élet megújítása érdekében. Több éven keresztül foglalkozott egy egyházmegyei zsinat előkészítésével, amelynek összehívására azonban végül nem vállalkozott. Szívesen állt ki maga a szószékre, és ennek során igyekezett a lakosság minden rétegét megszólítani. A fennálló szerzeteshiány nem tette lehetővé, hogy terveinek megfelelően egyházmegye-szerte népmissziókat szervezzen, ezért más egyházmegyékhez hasonlóan életre hívta a *Collegio missionis* papi társulatot, melynek célja a világi papok bevonása volt a népmissziós tevékenységbe. Az 1907-ben a pápa által is jóváhagyott, búcsúkiváltsággal felruházott közösség 1923-ig mintegy 120 népmissziót tartott. F. rendszeres vizitációi során minden plébániára sort kerített, és a bérmálás szentségét is kiszolgáltatta. Szent Erzsébetről elnevezett egyházmegyei nyomdát alapított, amely a legsikeresebb volt a régióban. 1907-ben életre hívta a *Felvidéki Újság* című katolikus napilapot, amelybe mintegy nyolcszáz vezércikket írt névtelenül. Lelkipásztori fórumnak tekintette a bel- és külföldi tudományos konferenciákat – amelyeken gyakran részt vett – és számos folyóiratot, amelyekben írásait közölte, például a jezsuita Bangha Béla által 1912-ben alapított, *Magyar Kultura* című harcos hangvételű katolikus folyóiratot. Politikai tekintetben az osztrák mintát követő keresztényszociális programot, különösen a helyi keresztényszociális munkásszervezetek elterjedését támogatta. A világháború alatt szociális célból a püspöki birtokok egyharmadát bérbe adta kisgazdáknak. Szorgalmazta az úgynevezett Katolikus-kör és egy Akadémikus-kör megalapítását. Több kassai szociális és vallásos ifjúsági intézmény létrejöttét kezdeményezte, és jelentősen támogatta; ezek közé tartozott a Szent József Gyermekotthon, a Szent Zita Leányotthon, a katolikus tanoncotthonként működő Szent Imre Kollégium, a *Regina Pacis* Internátus, a Szent Antal Árvaház stb. A katolikus tanítójelöltek részére megszerzett egy házat és egy ahhoz tartozó nagy parkot. Püspöki jövedelmének szinte egészét jótékony célokra fordította.

F. nagyra becsülte a szerzetesi életet; maga is belépett a kassai történelemben jelentős szerepet játszó ferences harmadrendbe. Székvárosában ferences plébániát alapított (ma Béke Királynője plébánia, a város déli részén). 1921-ben Sztropkóba (Stropkov SK) hívta a redemptoristákat, és átengedett számukra egy épületet. Nemzetközi segélyakciókhoz csatlakozva több alkalommal egyházmegyei gyűjtést rendelt el, például az 1908. évi szicíliai földrengés vagy az 1922. évi oroszországi éhínség által sújtottak támogatására. F. lelkisége a kor hagyományos vallásgyakorlatát követte, amely megnyilvánult például az Oltáriszentség tiszteletében, a Mária- és a Jézus Szíve-tiszteletben. F. 1912-ben a Bécsben megrendezett Eucharisztikus Világkongresszus magyar bizottságának elnöke volt. Kezdeményezésére Szlovákiát 1924-ben „Jézus Szívének" szentelték. A főpapság nem szlovák tagjai közül azon kevesek közé tartozott, aki felismerte Cirill és Metód kultuszának a kor vallásos életére kifejtett mozgósító erejét, és azt a háború feszült éveiben is terjesztette.

Az őszirózsás forradalom idején, 1918. novemberében többi püspöktársához hasonlóan ő is csatlakozott a kvázi az országgyűlés szerepét betöltő, Károlyi Mihály vezette Magyar Nemzeti Tanácshoz. A kassai nemzeti tanács előtt mondott beszédében, melyet körlevelében is leközölt, arra utalt, hogy az egyház különösen a szociális területen kíván a tettek mezejére lépni. Az elkövetkező hónapokban a püspöki kar felkérésére Glattfelder Gyula csanádi és Rott Nándor veszprémi püspökkel együtt ő véleményezte a kormányzatnak a földreformmal és ennek kapcsán az egyházi birtokok sorsával kapcsolatos elképzeléseit, miután azonban decemberben a cseh megszállás elzárta Budapesttől, ennek további tárgyalásaiban már nem tudott részt venni. A forradalmi hónapokban jobb keze, Pfeiffer Miklós kanonok Budapesten a Papi Tanács egyre radikálisabb tevékenységének motorja volt, ugyanakkor F. Csernoch hercegprímásnak írt bizalmas levele épp ellenkezőleg arról tudósít, hogy azért hagyta Pfeiffert a fővárosban, hogy a Papi Tanács fiataljaira mérséklően hasson svájci és amerikai tapasztalatait felhasználva.

F. élete végéig a magyar állameszme lekötelezettje maradt. A Monarchia szétesése mélyen megrázta; az eseményt vallásos megközelítésben személyes szenvedéstörténetként fogta fel. Tekintettel Kassa túlsúlyban lévő magyar jellegére és arra a körülményre, hogy birtokai túlnyomórészt magyar területen voltak, F. került minden politikai kompromittálást. Amikor a Ta-

nácsköztársaság csapatai 1919-ben elfoglalták Kassát, hogy az országrészt újraegyesítsék a magyar anyaországgal, F. az észak-szlovákiai Zsolnára ment, ahol kivárta a helyzet rendeződését.

A trianoni békeszerződés következtében a két ország között felosztott püspökség megszervezése számos problémát vetett fel, nem utolsósorban a tisztázatlan birtokviszonyok miatt. Egyházmegyéje Magyarországnál maradt része számára F. püspöki helynökséget szervezett Sátoraljaújhely székhellyel, amelynek élére az ottani plébánost, Páyer Ferencet (1867–1945) nevezte ki. 1937-ben ezt a területet apostoli adminisztrátor alá rendelték. Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius (1916–1919) 1919 januárjában azt javasolta a Szentszéknek, hogy a zavaros politikai és jogi helyzet miatt apostoli delegátust és apostoli vikáriust állítsanak a formálódó Szlovákiába az ottani egyház cselekvőképességének megőrzése érdekében. Kompromisszum eredményeként e hivatalba a nuncius a minden oldal által elfogadott F-t szemelte ki, akinek konfliktuskerülése, könnyen befolyásolhatósága és a döntéshozatal során megnyilvánuló bizonytalansága ellensúlyozásaként mély vallásosságát, teológiai képzettségét és a pápához való feltétlen hűségét hangsúlyozta. F. cseppet sem lelkesedett ezért, mondván, „aki ily elkeseredett viszonyok között békíteni és közvetíteni akar, azt majd végül mindkét fél megkövezi". Végül a kinevezést mégis elfogadta, de a hercegprímás és a magyar kormány beleegyezéséhez kötötte; az ezzel kapcsolatos terveket pedig a titoktartási parancs ellenére idő előtt kiszivárogtatta Budapesten. Nagyméretű ellenkampány és a prímás tiltakozása hatására – mivel ez sértette érseki joghatóságát és a Felvidék elszakításába való belenyugvás látszatát is keltette volna – F. visszavonta a kinevezésére vonatkozó beleegyezését. Áprilisban a második ezt célzó lépés is megbukott, ezúttal a csehszlovák kormányzat ellenállása miatt. Májusban F. támogatta Rómával szemben azt a statútumtervezetet, amelyet a januárban Zsolnán (Žilina SK) ülésező szlovák katolikus gyűlésen megalakult bizottság dolgozott ki és amely a „szlovákiai katolikus egyház" számára széleskörű – mindenek előtt pénzügyi – autonómiát biztosított volna.

F-t, hasonlóan a többi felvidéki magyar püspökhöz, a csehszlovák kormány kiutasította Szlovákia területéről. F. azzal az érvvel szegült ellen, miszerint őt a pápa tette meg püspökké, akinek engedelmességgel tartozik. A nép és a papság körében továbbra is népszerű volt; a maradását szorgalmazó petíciót nagy számban aláírták, sőt az új kormányzat első kassai is-

pánja, Rumann János (1876–1925) is közbenjárt érte Prágában. Végül F. volt a régió egyetlen, a Monarchia fennállása alatt kinevezett főpásztora, aki haláláig hivatalában maradhatott. 1919-ben állami részről felkérték F-t, hogy tartson misét az egyéves Csehszlovákia fennállásának ünnepére, amire a püspök azt válaszolta, hogy inkább lenne kedve *requiem*et tartani, mert a katolicizmust annyi sérelem érte az utóbbi egy évben a határozottan vallásellenes új állam részéről, ami például iskolák államosításában is megnyilvánult.

A szlovákiai püspöki kar legidősebb tagjaként több konferenciát hívott össze oda, ezeken azonban a körülmények miatt rajta kívül csak az egyes egyházmegyék püspöki és káptalani helynökei tudtak részt venni. F. a konferencia elnökeként felhívta a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek véleménye szerint az egyházat fenyegették az új Csehszlovákiában: mindenekelőtt az egyház és az állam szétválására és a szociáldemokrata eszmék elterjedésére. Sürgette a pozsonyi teológiai kar megalapítását, amelyre azonban végül csak 1936-ban került sor. Átmenetileg sikerült megnyernie a prágai kormányzat bizalmát, amely értékelte az egyházi kérdésekben való jártasságát. Még a vezető szlovák nacionalista politikusok, mint például (Andrej) Hlinka András (1864–1938) pap, sem tagadták meg elismerésüket. Széles körű elismertsége is hozzájárult ahhoz, hogy a két háború között a cseh egyházmegyékben elterjedő, az egyházat bíráló, illetve a nemzeti egyház eszméjét követő irányzatok (például a Jednota) a Felvidéken viszonylag kevéssé gyökereztek meg. Amikor a szlovák püspökök 1925. február 24-én közös pásztorlevélben egyházi büntetéssel fenyegették a szociáldemokrata pártba belépőket, mivel az a parlamentben az egyház és az állam szétválasztását tervezte, egyesek F-nek tulajdonították e levél szerzőségét, és újból kiutasítását tervezték. Amikor az a hír járta, hogy a püspöki palota elé tüntetést szerveznek ellene, védelmére nagy néptömeg gyűlt össze.

Püspöksége alatt, kiváltképp a háború éveiben számos bel- és külföldi kitüntetést kapott. 1923-ban, 60. születésnapja alkalmából XI. Pius pápa levélben gratulált neki, amelyet rendhagyó módon az *Acta Apostolicae Sedis*-ben is közöltek. A katolikus sajtó ebből az alkalomból a főpásztorok példaképeként ünnepelte. F. súlyos betegség után hunyt el 1925. május 17-én Kassán, mindössze 61 évesen. Életszentség hírében állt, amire sok magas egyházi méltóságviselő részvétnyilvánítása is hivatkozott. Kéziratban maradt két nagy, majdnem befejezett tudományos munkája: egy 1500 oldal terjedelmű keresztény kultúrtörténet, valamint Aquinói Szent Tamás *Summa*-jának lo-

gikai-szillogisztikai elemzése. Ünnepélyes temetésére 1925. május 22-én került sor a kassai dómban Francesco Marmaggi prágai nuncius (1923–1925) vezetésével. Sírját ma is látogatják a hívek.

• *Művei*: *De irregularitate in genere, et ea, quae ex homicidio et mutilatione oritur, in specie*, Wien 1888; *Fragmentum apologeticum*, h. n. 1891; *Hora eucharistica*, h. n. 1898; *De Philosophia Culturale*, h. n. 1903; *Gazdasági Nőnevelés*, h. n. 1910; B. Wick (kiad.), *Dr. Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök beszédei és beszédvázlatai*, Kassa 1928; *Szent beszéd, amelyet 1894. VIII. 20-án mondott*, Esztergom, 1894; *Magyarország műemlékei*, 1908; *A kereszt császárja*, Budapest 1913; *A vak grófné. Özv. gr. Zichy Jenőné emlékezete*, Kassa 1915; *A modern filozófia és a kereszténység*, Budapest 1917; *A munka*, Kassa 1919; *Népjóléti kérdések*, Kassa 1920; *Társadalmi problémák*, Kassa 1920; *Spoločenské otázky* (Társadalmi kérdések), Rózsahegy 1920. Sok cikket írt a Közel-Keletről a héber-arab világról és az ottani régészeti munkákról is; több kiadatlan műve a Kassai Püspöki Levéltárban • *Források*: AAK Episcopalia; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; *Reichspost* 13. 10. 1923, 19. 5. 1925; Takács Menyhért, *Emlékbeszéd Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök felett*, Kassa 1925; Tost Barnabás, *Építsünk fogadalmi templomot F. Á. kassai püspök emlékére*, Pozsony 1925; • *Irodalom*: Marián Čižmár, *Hlásal radostnú zvest chudobným. Náčrt spirituality biskupa ThDr. Augustína Fischer-Colbrieho 1863–1925*, Levoča 1998; Čižmár, *Košická biskupi*, 219–275; Csonka Ákos, *Fischer-Colbrie Ágoston közéleti tevékenysége, működése az Országos Keresztényszocialista Pártban*, Annales 2019. Kárpát-haza évkönyv 6, Budapest 2020, 193–199; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; HC VII–IX; Hrabovec, *Der Heilige Stuhl*; Márai Sándor, *Egy polgár vallomásai*, Budapest 1934; Márai Mihóková, *Košický biskup Th. Dr. Augustín Fischer-Colbrie 1863–1925. Život a dielo*, Košice 1996; Persián Ádám, *Kereszt és forradalom*, Budapest 2019; Salacz Gábor, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; Tengely Adrienn, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011; Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224 és *A bécsi Augustineum*, 32–43; Tusor Péter–Tóth Krisztina, *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok (Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére) (Collectanea Vaticana Hungariae I/8), Budapest–Róma 2012, 203–252, 228–237 és 243–246; Vidákovich Aladár, *Egy szent életű magyar püspök (Fischer-Colbrie Ágoston)*, Vigilia XXI (1956) 5: 225–231; Zubko–Hromják, *Košická biskupi*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 517–522.

Peter Zubko–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.3.
ROZSNYÓI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS ROSNAVIENSIS

III.3.0. A rozsnyói egyházmegye 1804–1918 között

A püspökség területe, alapítása és intézményei

Az 1776-ban alapított egyházmegye magába foglalta Torna, Gömör és Kishont vármegyéket, Nógrád északi és Abaúj északnyugati részét, valamint Szepes vármegye délkeleti szegletét, amely terület eredetileg a kiterjedt, már Szent István által 1000 körül megalapított esztergomi érsekséghez tartozott. A terület északi, nagyobb része hegyvidéki jellegű, míg déli része, különösen Dél-Gömör gazdag mezőgazdasági termőterület. A viszonylag kevéssé jövedelmező mezőgazdaságon kívül a régió elsődlegesen bányászatból és jól kiépült bőriparból élt. A Gömör-Szepesi-érchegység által körülölelt, a Sajó folyónál fekvő Rozsnyót a középkorban német bányászok és telepesek lakták. Lakossága az 1910-es népszámlálás adatai szerint mindössze 6565 fő volt. E vidék történelmileg Felső-Magyarország sorsában osztozott, a középkori virágzástól kezdve a protestáns reformáció széles körű elterjedésén át a török kori Magyar Királyságig, annak erős függetlenségi hagyományaival. A régió katolizációjára irányuló intenzív törekvések főképp a jezsuita Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) karizmatikus és harcos alakjával kapcsolódott össze, aki az 1629. évi nagyszombati egyházmegyei zsinaton és később a Szentszéknél eredménytelen lépéseket tett a hatalmas kiterjedésű esztergomi érsekség felosztásáért és négy új felső-magyarországi egyházmegye felállításáért. A kudarc a római Kúria ilyen ügyekben mutatott korabeli nehézkessége mellett főleg a bizonytalan anyagi forrásokkal és a növekvő oszmán fenyegetéssel magyarázható.

A 18. században Mária Terézia királynő (1740–1780) a katolikus lelkipásztorkodás jobb megszervezése érdekében és a protestantizmus visszaszorítása céljából az esztergomi főegyházmegye felosztását vette tervbe, Rómától füg-

getlenül. A három felvidéki püspökség felállításának megszervezését bizottság végezte, amely 1775 végére fejezte be működését. A terv finanszírozására a bizottság egyrészt a Jézus Társasága 1773. évi feloszlatása által felszabadult anyagi forrásokhoz – az ipolysági (Šahi SK) prépostsághoz –, másrészt Torna és Gömör vármegyei esztergomi érseki javakhoz nyúlt. Az 1776. január 15-én kelt királyi alapítólevél szerint az új rozsnyói püspökség területéhez Gömör vármegyéből 25 plébánia és öt lelkészség *(curatia)*, Torna vármegyéből kilenc plébánia, Kishont vármegyéből hat plébánia és két lelkészség tartozott. Ehhez társult még a Szepes vármegyei *Submontanus* kerület nyolc plébániával és 5 lelkészséggel, Nógrád vármegye 17 plébániával és három lelkészséggel, valamint Abaúj vármegye öt *exempt* plébániával. Mindez összesen egy 70 plébániából és 15 lelkészségből álló hálózat volt, amelyet három főesperességbe szerveztek. A püspökség székesegyháza a rozsnyói Nagyboldogasszony-templom lett, amelyhez hat kanonokból álló székeskáptalan tartozott. A szeminárium felállítására vonatkozó tervek kezdetben nem valósultak meg, helyette 25 helyet tartottak fenn a nagyszombati szemináriumban rozsnyói klerikusok számára. Az egyházmegye uralkodói felállítását VI. Pius pápa 1776. március 13-i *Apostolatus officii nostri* kezdetű bullája erősítette meg.

Az új püspökség kormányzó hivatalainak betöltése nehézségekbe ütközött. A káptalan először kinevezett nagyprépostja, Fándly János, addig a pozsonyi káptalan kanonokja, nem foglalta el hivatalát, valószínűleg a rossz javadalmazás miatt. A kezdetben káptalani helynöki feladatot ellátó, majd rozsnyói főpásztornak kinevezett Galgóczy János – esztergomi nagyprépost, lekéri apát, traui választott püspök és Budára költözése előtt a nagyszombati egyetem kancellárja – még hivatalba lépése előtt, 1776. április 5-én elhunyt. Gazdag örökségét, 20 ezer aranyat azonban a szegény püspökségre hagyta. Az egyházmegye első kormányzó püspöke Révay Antal esztergomi segédpüspök lett, aki 1776. november 21-én lépett hivatalba, és megtette az első lépéseket az egyházmegye infrastruktúrájának kiépítése és identitásának megalapozása érdekében. Az egykori jezsuita konventet püspöki rezidenciává alakították át, a püspökség védőszentjének Nepomuki Szent Jánost tették meg. Révay főpásztorként azonban 1780-ban a sokkal jobban javadalmazott nyitrai püspökségbe távozott. Őt követte Andrássy Antal († 1799), a székeskáptalan addigi prépostja, aki, miután 1782-ben VI. Pius pápával Bécsben találkozott, tőle lelkipásztori meghatalmazást eszközölt ki, és ezzel a plébániahálózatot 20 újabb plébánia megalapításával 87-re tudta bővíteni. Tovább fejlesztette a rezidenciát és püspöki könyvtárat

építtetett. Nagy erőfeszítéseket tett egy gimnázium megépítésére, amelynek finanszírozását főleg saját szerény jövedelméből tudta megvalósítani.

Az eredetileg az esztergomi érsekséghez tartozó rozsnyói egyházmegyét az egri egyháztartomány 1804. évi felállításával utóbbi alá tagolták. Az 1800 előtti időszak öröksége volt három szerzetesrend jelenléte. Közülük a legnagyobb múltú a jászói (Jasov SK) premontrei prépostság volt 23 kanonokkal (1830. évi adat), akik közül heten a rozsnyói királyi gimnáziumot látták el. Ehhez társult még a rozsnyói és a füleki (Fil'akovo SK) ferences konvent, 1830-ban kilenc–kilenc taggal.

Az egyházmegye népessége

Az egyházmegye összes népessége 1880-ban 306 279 fő volt, melyből 147 579 fő volt latin és görög szertartású katolikus, akik száma 1900-ra 185 ezer főre emelkedett. Az egyházmegye felekezetileg nagyon vegyes vidék volt, a latin szertartású katolikusok mellett jelentős számban éltek itt evangélikusok és reformátusok is. Felekezeti megoszlásra vonatkozó adatok csak az 1830-as évektől állnak rendelkezésre, az 1887. évi összegző sematizmusból a püspökség hiányzik (lásd táblázat). A hívek pasztorációjának nyelve tekintetében 1834 és 1853 közötti adatok szerint a magyar kizárólagos használata volt túlsúlyban 48 plébániával, míg 26 plébánián kizárólag „szlávul", további 12 plébánián mindkét nyelven látták el a híveket. A németet azonban kizárólag a „szlávval" kombinálva, 11 plébánián használták.

A rozsnyói püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	**r. kat.**	%	**g. kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**izr.**	%
1834	303870	140741	*46*	10049	*3*	108944	*36*	43052	*14*	1058	*0,3*
1843	311528	149770	*48*	9827	*3*	105524	*34*	44858	*14*	1520	*0,5*
1860	299388;	141797	*47*	9077	*3*	105961	*35*	39230	*13*	3316	*1,1*
1892	315636	161936	*51*	9999	*3*	93516	*30*	41360	*13*	8825	*2,8*
1901	345940 *+14%*	182785	*53*	10165		97071	*28*	44609	*13*	11220	*3,2*
1910 (orsz.)	18 M	9 M	*49*	2 M	*11*	1,3 M	7	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

Források: 1821., 1834., 1844., 1892. és 1901. évi sem.; 1860. évi adatokhoz: *Wetzer … IV*

Az adatokat összevetve a kisszámú izraelita és a nagyszámú katolikus lakosság száma folyamatos növekedést mutat. A fejlődés azonban nem volt minden régióban egyenlő mértékű. Egy 1812 és 1832 közötti időszakra vonatkozó kimutatás szerint akkor 22 katolikus plébánia lélekszáma csökkent. A három főesperességre irányítva a figyelmet pedig látható, hogy a latin szertartású katolikusok csak a keleten fekvő tornai főesperességben képeztek abszolút többséget (1840: mintegy 62 ezerből 37 ezer). A központi székesegyházi főesperességben csak relatív többségben voltak (1840: mintegy 59 ezer katolikus, szemben 46 ezer evangélikussal és 29 ezer reformátussal). A délnyugati nógrádi főesperességben az evangélikusok száma a katolikusokéval gyakorlatilag megegyezett (1840: mindkettő mintegy 52 ezer), ehhez jött még közel 8000 református. A hívek kis részét képező görög szertartású katolikus lakosság száma tartós volt, és majdnem ugyanennyire a reformátusoké is. Bár a régióban átlagon felüli volt az evangélikusok jelenléte, arányuk jelentősen csökkent. A táblázatban nem szerepel a kis létszámú ortodox hívő (1834: 26, 1860: 7, 1901: 33). A felekezetileg vegyes jellegből adódóan 1854-ben a püspökség területén például 1457 úgynevezett vegyes házasságot írtak össze. A felekezetnélküliség még nem volt bevett kategória (1901: 1). (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 525.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A rozsnyói püspökség plébániahálózata a vizsgált időszakban gyakorlatilag változatlan volt, csupán a lelkészségek száma ingadozott. Az 1811. évi sematizmus 98 plébániát említ, amelyeket 14 esperesség fogott össze, az 1913. évi *Atlas Hierarchicus* 1913-ban 99 plébániát sorol fel. Ebből 21-nek nem volt kegyura, ezért ezek anyagilag csak magukra számíthattak. Tíz nemes családnak volt kötelezettsége további 20 plébánia tekintetében, egy 13 plébániából álló egységért kizárólag a Sachsen-Coburg-Gotha-ház volt felelős. A többi plébánia állami és egyházi hatóságok és személyek alá tartozott (például Vallásalap: 30, király: 6), csupán két plébániának volt kegyura a rozsnyói ordinárius. 1892-ben 19 114 diák tanult katolikus iskolában.

Az 1850-es évektől rendelkezésre álló egyes adatok alapján úgy tűnik, hogy a papok száma lényegében változatlan volt (1853-ban 144, 1860-ban 155, 1910-ben 154 világi pap). Ez visszatükröződik a papi utánpótlás stagnáló számaiban is, amelyre azonban csupán a vizsgált időszak közepéig lehetett adatot találni (1811-ben 31, 1830-ban 29, 1854-ben 31 papnöven-

dék). A hat plébániát ellátó szerzetespapok száma viszont csökkent (1854: 32, 1860: 28, 1913: 24). 1860-ban jegyeztek fel először irgalmasrendi apácákra vonatkozó, bizonytalan adatot. A klérus 1913. évi összesítő almanachja már 27 szerzetesnőt említ, akik közül 20-an Rozsnyón vagy Rimaszombaton – Gömör vármegye központjában – működő irgalmasrendi apácák, heten rozsnyói ferences nővérek voltak. 1900-ban az egyházmegyében az egy papra eső katolikus hívek száma 1039,3 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában a rozsnyói középen helyezkedett el.

A rozsnyói püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Szányi Ferenc (1740–1810)	-	1802. 03. 01.	62	1810. 03. 29. *Üresedés: ca* 65 hó	8	-
2. Esterházy László (1762–1824)	-	1815 második felében	53	1824. 09. 11. *Üresedés:* 12 hó	9	-
3. Lajcsák Ferenc (1772–1843	-	1825. 09. 04.	53	1827. 10. 15. *Üresedés:* 6 hó	2	Nagyvárad
4. Scitovszky János (1785–1866)	-	1828. 04. 20.	43	1839. 02. 18. *Üresedés:* 27 hó	11	Pécs, Eszterg.
5. Zichy Domonkos (1808–1879)	-	1841. 05. 30.	33	1842. 05. 23. *Üresedés:* 37 hó	1	Veszprém
6. Bartakovics Béla (1792–1873)	-	1845. 06. 24.	53	1850. 09. 30. *Üresedés:* 5 hó	5	Eger
7. Kollárcsik István (1796–1869)	-	1851. 03. 02.	55	1869. 07. 18. *Üresedés:* 36 hó	18	-
8. Schopper György (1819–1895)	-	1872. 04. 10.	53	1895. 04. 10. *Üresedés:* 26 hó	23	-
9. Ivánkovich János (1846–1910)	-	1897. 06. 20.	51	1904. 10. 05. *Lemond. Üres.:* 16 hó	7	-
10. Balás Lajos (1855–1920)	-	1906. 01. 16.	51	1920. 09. 18.	15	-
			Átlag: 51	*Üresedés átlaga*: 26 hó	*Átlag:* 10 év	

* A beiktatás *(installatio*) vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio*) dátuma.

A viszonylag rosszul javadalmazott Rozsnyó nem tartozott a kedvelt püspökségek közé. Tíz ordináriusa közül csak négyet neveztek ki később más egyházmegyék püspökévé, őket is csak az 1827 és 1850 közötti időszakban, közülük hármat (Lajcsák, Zichy, Bartakovics) igen rövid hivatali idő után. Érsekké csupán Scitovszky és Bartakovics emelkedett. A püspökök hivatalba lépési életkora átlag 51 évvel viszonylag alacsony volt, ami összefüggött Zichy igen korai kinevezésével. Mégis, a hivatalviselés időtartamának átlaga (10 év) nagyjából megfelelt az országos átlagnak, főleg Schopper hosszú püspöksége miatt. A püspökség csekély vonzerejével függhet össze, hogy az üresedések szokatlanul hosszú ideig, átlagosan több mint két évig tartottak. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 526.)

A püspökség története 1918 után

A trianoni békekötés kettészakította a rozsnyói püspökséget. Az egyházmegye nagyobb, északi része Csehszlovákiához került 83 plébániával, míg három töredékrésze Magyarországon maradt 19 plébániával Salgótarján és Putnok térségében, valamint Ózd közelében (Hangony és Szentsimon). A magyar egyházmegyei részek igazgatását a két világháború között Tornay János sajópüspöki, majd 1928-tól Pájer János putnoki plébános végezte, míg az egyházmegye nagyobbik, szlovákiai részét Balás Lajos püspök 1920-as halála után négy évig Podraczky István nagyprépost, majd 1925-től Bubnics Mihály püspök irányította apostoli kormányzóként. XI. Pius pápa 1937. szeptember 2-án kiadott *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű bullája értelmében az egyházmegye magyarországi részeiből apostoli adminisztratúra alakult, amely közvetlenül az Apostoli Szentszék irányítása alá került. A terület vezetője apostoli kormányzóként hivatalosan Serédi Jusztinián esztergomi érsek (1884–1945) lett, aki Meszlényi Zoltán helynök által kormányzott, de helyi szervező-vezetője a tapasztalt Pájer János maradt. A Szentszék 1939. július 19-én kelt bullával jóváhagyta az I. bécsi döntés okozta változásokat, megszüntette az adminisztratúrát és sor került az egyházmegye újraegyesítésére a magyarok által is elfogadott Bubnics Mihály püspök vezetése alatt. A rozsnyói, a kassai és a szatmári püspökségeknek a Szlovákia határain belül maradt területeire XII. Pius pápa ugyanekkor apostoli adminisztrátort helyezett Eperjes (Prešov SK) székhellyel Csársky (Cársky) József személyében. A II. világháború után

azonban újra kettészakadt az egyházmegye területe. A csehszlovákiai területen visszaállították a háború előtti állapotokat, ami 1977-ig maradt érvényben. Ekkor VI. Pál pápa önálló szlovák egyháztartományt állított fel Nagyszombat székhellyel, amelynek *suffraganeus*a lett Rozsnyó.

A püspökség területének és státuszának további változásai következtek be 1995 és 2008 között, 1995-től a kassai érsekség köré szervezett egyháztartomány része. Az egyházmegye Magyarországon maradt részeit 1946 júliusában az Apostoli Szentszék Madarász István kassai püspökre bízta apostoli kormányzóként, aki 1948-ban bekövetkezett haláláig Hejcéről irányította a két egyházmegye csonka részeit, mivel székvárosából a csehszlovák hatóságok elűzték. Őt 1951-ig Tost Barnabás apostoli kormányzó követte. A Szentszék 1952. április 19-i határozatával a rozsnyói egyházmegyei töredékrészekre – a kassai és a szatmári egyházmegyék Magyarországon maradt részeivel együtt – kiterjesztette az egri érsek hatalmát teljes joghatósággal, s így az igazgatás is átkerült Egerbe, de az érseki hivatalon belül külön egységként kezelve. Az 1982. május 11-i apostoli konstitúció elrendelte a terület beolvasztását az egri érsekségbe, de a helyi papság ellenállása miatt ezt csak fokozatosan lehetett végrehajtani.

Végül a magyar egyházmegyék határainak 1993. évi rendezése során, Szent II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt kezdetű apostoli konstitúciója alapján a volt nyugati rész (Salgótarján és térsége) a váci egyházmegyéhez került, míg a Putnok és Ózd környéki területet az egri főegyházmegyébe olvasztották be.

• *Irodalom*: *Almanach des katholischen Klerus Oesterreichs und Ungarns 1913*; *Atlas Hierarchicus*; *Az Egri főegyházmegye schematismusa az 1975. szentévben*, Eger 1975; Balogh–Gergely, *Egyházak*; Bartók Béla, *A rozsnyói egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között*, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae 36 (2009) 1: 191–206; Bartók Béla, *A rozsnyói egyházmegye tanítóinak és papjainak 1938-as petíciója*, Közép-Európai Közlemények 3 (2010) 3: 98–105 , Közép-Európai Közlemények 3 (2010) 3: 98–105; Beke Margit, *A Sajó-parti Athén, mint a rozsnyói püspökség székhelye*, A Szent György Lovagrend a Felvidéken (szerk. Csámpai Ottó), Budapest 2018, 179–193; Borovi József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*, Budapest 2000; Erdő Péter, *A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évben*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10 (1998) 3–4: 269–277; Gecse Annabella, *Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásosságáról*, Somorja 2021; Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica*; Magyar Zoltán, *Kultuszhelyek és szakrális témájú narratívumok a Rozsnyói-medencében*, Mód

László–Simon András (szerk.), Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendős Barna Gábor tiszteletére (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár), Szeged 2010, 294–298; Mészáros Barnabás, *Az egri érseki tartomány a trianoni határok között. A kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyék magyarországi részei (1920–1993)*, PhD disszertáció, Budapest 2024; Salacz Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. Rosnavien. 1811*, *1821*, *1834*, *1844*, *1853*; Šimončič Jozef, *K vyhláseniu slovenskej cirkevnej provincie*, Jozef M. Rydlo (Hg.), Renovatio spiritualis, Bratislava 2003, 161–164; Soós István, *A Kassai, Rozsnyói és Szatmári Egyházmegyék magyarországi területei*, Magyar katolikus almanach 1984, 768–769; Szögi László, *A rozsnyói felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1814–1852*, Budapest 2019; Sztyahula László, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Zombori István (szerk.), Trianon és az egyházak, Budapest 2022, 13–39; Josef Tomko, *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn*, Wien 1968; Veszelovszki Balázs, *Történeti áttekintés a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részének 1920 és 1952 közötti egyházkormányzatáról*, Magyar Sion – Új folyam 16 (53) (2022) 2: 253–272.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 523–527.

Marián Čižmár–Rupert Klieber–Tengely Adrienn

III.3.1. Szányi Ferenc (1740–1810)

Rozsnyó, 1802. március 1. – 1810. március 29.

Sz. 1740. október 17-én született az akkor az esztergomi érsekséghez tartozó Tornán (Turňa nad Bodvou SK), nemesi családba. A gimnáziumot Kassán végezte; filozófiai és teológiai képzésben a nagyszombati egyetemen részesült. Teológiából a *baccalaureatus* megszerzése után doktorátust is szerzett. 1764. december 22-én szentelték pappá. Lelkipásztori működését a pécsi egyházmegyében kezdte, ahol néhány évig Vajszló és Tamási plébániáin szolgált. 1770. szeptember 27-én a pécsi gimnázium és kisszeminárium morálteológia tanára, 1773-tól az ottani papnevelő intézet rektora lett. Sz. 1773-ban a pécsi székeskáptalan kanonok teológusa és káptalani helynöke, 1792-ben pedig a káptalan nagyprépostja lett. 1795-ben a király Sz-t dulcinói címzetes (választott) püspökké, majd 1801. május 29-én Rozsnyó harmadik püspökévé nevezte ki, amelyet VII. Pius pápa 1801. december 23-án erősített meg. Sz. püspökké szentelésére 1802. február 21-én került sor Milassin

székesfehérvári püspök főcelebrálásával az ottani székesegyházban, majd 1802. március 1-én iktatták be a rozsnyói katedrálisban. 1807-ben, főként a jövedelmek növelése céljából megkapta a kaposfői prépostságot.

Sz. működésére erősen kihatottak korának drámai politikai eseményei, mindenekelőtt a napóleoni háború, amelyet az 1805. évi pozsonyi béke ideiglenesen lezárt. Az események a generális szeminárium hanyatlását eredményezték, mivel az intézménynek II. József óta a pozsonyi vár adott otthont. Követve a püspöki kar azon törekvését, hogy befolyással legyen a papképzésre és ellenőrizhesse azt, Sz. 7000 forint induló tőkéjű szemináriumi alapítványt hozott létre, ezzel lerakva a rozsnyói papnevelő intézet alapkövét, amely azonban csak hivatali utódja működése idején, 1814. november 20-án nyílhatott meg. A későbbi fejlődésre még inkább befolyással volt a rozsnyói kisszeminárium létesítése 1808-ban. Az intézmény a Monarchia szétéséig jó hírnek örvendett és rendkívül kedvező hatással volt a püspökség papjelöltjeinek számára és képzettségére. Sz. püspöki jövedelméből támogatta a rászoruló hallgatókat; a püspöki gimnázium oktatási feladatait a premontreiekre ruházta át.

Az 1776. évi alapítólevél nem biztosított könyvtárat a szerényen javadalmazott egyházmegye számára, ezért a gyűjtemény csak fokozatosan, ajándékozás útján jöhetett létre. 229 címből álló, 658 kötetnyi alapállományát Sz. elődjének, gróf Andrássy Antalnak († 1799) könyvgyűjteménye alkotta. Sz. ezt nagymértékben növelte 660 címből (1037 kötetből) álló magánkönyvtárával. Sz. az egyházmegye kormányzatában néhány változtatást eszközölt; többek között hat új plébániát alapított. Az eredetileg az esztergomi érsekség alá tartozó rozsnyói egyházmegye 1804-ben a bécsi udvar által véghezvitt és a Szentszék által csak utólag elfogadott egyházi újjászervezés következtében az újonnan létesített egri érsekség *suffraganeus*a lett. Néhány évvel később a rozsnyói püspökség görögkatolikus parókiáit a munkácsi görögkatolikus egyházmegyéhez csatolták, ezért a rozsnyói egyházmegyéhez a továbbiakban 89 plébánia tartozott.

Sz. szolgálatkész és a néphez közel álló püspök hírében állt. Kollegiális hivatalvezetés és – a hagyományos főpapi jótékonysághoz igazodó – karitatív hozzáállás jellemezte. Hiányzott belőle az arisztokrata vagy bürokrata fölényesség, ugyanakkor a kiemelkedő intellektuális képesség vagy az írói ambíció is. Nem vett részt különösebben aktívan az országos politikában. Utolsó nyilvános fellépésére 1808. február 21-én került sor, amikor közre-

működött Klobusiczky szatmári püspök egri szentelésén. 1810. március 29-én halt meg; a rozsnyói székesegyházban temették el.

• *Források: Magyar Kurír*, 1804. 12. 28. 808; *Annalen der österreichischen Literatur 1807/II*, August 1807, 85; Frivaldszky Ferenc, *Versum dat ex votis Francisco Szányi praesuli Rosnaviensi inaugurato*, Quinque-Ecclesiis 1802. • *Irodalom:* Borovszky, *Gömör-Kishont vármegye*, 545; Gams, *Series episcoporum*, 377; HC VII, 325; Mendlik, *IX. Pius*, 65; *Schem. Rosnavien. 1927*, 19; *Schem. Rosnavien. 1992*, 9; Tajták, *Dejiny Rožňavy*, 194.
• Klieber, *Bischofslexikon*, 527–528.

L'uboslav Hromják–Marián Čižmár szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.3.2. Esterházy László, galántai (1762–1824)

Rozsnyó, 1815. augusztus/szeptember – 1824. szeptember 11.

E. 1762. január 12-én született az alsópatyi (Rábapaty része) Esterházy-kastélyban, más adatok szerint 1769. június 10-én, Sopronban. A főnemesi család cseszneki ágából származott. Apja, galántai Esterházy Ferenc gróf (1738–1803) lelkes ornitológus, anyja sárvár-felsővidéki Széchényi Mária Anna Terézia volt. Házasságukból három gyermek született: László, Mária Anna és Mária Terézia. E. teológiai tanulmányait a pozsonyi generális szemináriumban végezte, amelynek a vár adott otthont. 1792. július 26-án pécsi egyházmegyés pappá szentelték. Kezdetben Dunaföldváron szolgált káplánként, majd egy ideig püspöki titkár lett rokona, Esterházy Pál László pécsi püspök mellett. Ezután több évig Abaliget és Földvár plébánosa volt. Ekkoriban nyerte el a koppánymonostori címzetes apáti címet. 1802-ben a pécsi káptalan kanonokjává nevezték ki, majd különféle újabb feladatokat kapott: többek között a püspöki líceum igazgatóhelyettese, a szeminárium rektora, püspöki helynök és ügyhallgató *(auditor)* lett. I. Ferenc király E-t 1810. december 19-én rozsnyói püspökké nevezte ki. Mivel a pápai megerősítés nem utolsósorban VII. Pius pápa franciaországi száműzetése miatt elhúzódott, E. az egyházmegyét 1811. április 6-tól káptalani helynökként vezette. Az 1814. szeptember 26-i szentszé-

ki megerősítést követően 1815. július 23-án szentelte püspökké Szabó András kassai püspök az ottani székesegyházban. E. rozsnyói hivatalba lépésének pontos dátumát nem sikerült felkutatni; valószínűleg 1815. augusztusban vagy szeptemberben volt.

E. igyekezett megfelelő feltételeket teremteni a pasztorációhoz: püspökségét csaknem teljes egészében vizitálta. Később új plébániákat létesített, illetve kezdeményezte, hogy az exponált vagy távol eső plébániák esetében kerekítsék le a kassai püspökség felé eső határokat. Erre irányuló törekvései egy részét haláláig nem sikerült megvalósítania. 1814-ben E. nyithatta meg a rozsnyói szemináriumot; 1816-ban filozófiai líceumot alapított papjelöltek számára. 1821. november 4–7-re összehívta a rozsnyói egyházmegye első zsinatát, amelyen számos egyházi méltóság és 63 pap vett részt. A zsinat határozatokat hozott a papság és a nép vallási életének intenzívebbé tételéről: többek között a prédikálásról, a gyermekek hitoktatásáról és a felnőtt katekézisről, amelyre Mindenszentek és Húsvét közötti vasárnapokon kellett sort keríteni. A vasárnapi miséket a jövőben minden fíliában meg kellett tartani. A zsinat engedélyezte a szentmiséken az egyházmegye mindhárom nyelvének használatát. További irányelveket határozott meg a szentségek kiszolgáltatására, a körmenetekre és a templomszentelésekre vonatkozóan. A plébániákon ezen kívül bevezette az úgynevezett örökimádást. Meghagyta továbbá, hogy a papok örökségének egy része a plébániát illesse, hogy ebből növelni lehessen annak gazdasági felszerelését *(fundus instructus)*.

1822-ben aktívan részt vett a nemzeti zsinaton. E. vezette a bécsi *Augustineum*ban tanuló fiatal magyarországi papok tanulmányait biztosító alapítvány, a pesti teológusvita és az egységes szemináriumi tanrend ügyét tárgyaló és a vonatkozó határozati javaslatokat előkészítő bizottságot. Részt vett a zsinatról távolmaradó személyek indoklását megvizsgáló bizottság munkájában is. A zsinati munkálatok során a szerzetesrendek reformja kapcsán a rendi elöljárók jogainak csökkentését javasolta. Szorgalmazta a Káldi-féle bibliafordítás helyett egy új, korszerű fordítás elkészítését. A szlovák nyelvű fordítás igényét is jogosnak tartotta, de hangsúlyozta, hogy ezt nem lehet siettetni, csakúgy, mint a német, horvát és más nemzetiségi nyelvű fordítást sem.

E. gazdasági vállalkozásai sokrétűek voltak, de nem mindig jártak sikerrel. Nagy gondot fordított a püspöki székhely megjelenítésére és felszerelésére. Kibővíttette és felújíttatta a székesegyházat és a püspöki rezidenciát. A könyvtárat saját állományából 938 címmel, illetve 1675 kötettel

bővítette. Nagyvonalúan támogatta a szegényeket; e célból még kegyszereket és püspöki keresztjét is áruba bocsátotta. Felújíttatta az 1777 óta a püspöki javadalomhoz tartozó Somodi (Drienovec SK) üdülőhelyet. A rozsnyói cserépmanufaktúra megszerzésére irányuló terve 1815-ben meghiúsult. Az E. költségén üzembe helyezett első dunai gőzhajó Komáromnál elsüllyedt az árban. A város és a püspökség között kibontakozó konfliktussorozat ellenére E. támogatta Rozsnyó szabad királyi városi rangért folytatott küzdelmeit. A szakirodalomban megfogalmazott véleménnyel szemben, amely szerint E. főként a magyar nemesség érdekeit képviselte, megállapítható, hogy távol tartotta magát a politikától. Nem maradt fenn említésre méltó országgyűlési megnyilvánulása. Viszont egyértelműen alátámaszthatóak a közerkölcs és a papi fegyelem ügyében tett erőfeszítései.

E. irodalmi öröksége igen csekély; mindössze néhány nyomtatott prédikációt hagyott hátra. E. hirtelen és váratlanul halt meg 1824. szeptember 11-én a szomolnoki (Smolník SK) plébánián, egy vizitációs út során. A rozsnyói székesegyház síboltjában temették el. Jelentős adósságot hagyott maga után. Meghatalmazottja, gróf Esterházy János még 1818-ban szükségét látta sajtóközleményben felhívni a figyelmet azokra az E. aláírásával ellátottt *carta biancá*kra (kitöltetlen kötelezvényekre), amelyekből érvénytelen adóleveleket készítettek.

• *Művei*: *A szentségnek és tiszteletnek arany koronájával megdicsőített fejedelem…*, Bécs 1806; Pásztori beszéde, Kassa 1815. • *Források*: *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1817. II. 49, 1824. II. 219–220; *Allgemeines Intelligenzblatt* 7. 5. 1818. • *Irodalom*: Adriányi, *Geschichte*; Bernhard Fabian (Hg.), *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*, Hildesheim 2003; Borovszky, *Gömör-Kishont vármegye*, 545; Čižmár, *Košický biskupi*, 80–81; Fejérdy András (szerk.), *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, Budapest 2018; HC VII, 325; LKKOS, 307; Magyar Sion ú.s. 6 (1892) 619; Mendlik, *IX. Pius*, 65; SBS II, 30; *Schem. Rosnavien. 1927*, 19–20; *Schem. Rosnavien. 1992*, 5–6; Szinnyei, II. 1455; Tajták, *Dejiny Rožňavy I*, 194; Tajták, *Dejiny Rožňavy II*, 194, 450; Tusor, *A bécsi Augustineum*, 32–43 Jozef Vavroviè, *Svetlá minulosti*, Trnava 1994, 64.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 528–530.

Ľuboslav Hromják–Marián Čižmár szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.3.3. Lajcsák Ferenc [Laicsák, Leicsák] (1772–1843)

Rozsnyó, 1825. szeptember 4. – 1827. október 15.
Nagyvárad, 1827. november 18. – 1842. július 26.

→ NAGYVÁRADI EGYHÁZMEGYE II.4.3.

III.3.4. Scitovszky János, nagykéri [Scitowsky] (1785–1866)

Rozsnyó, 1828. április 20. – 1839. február 18.
Pécs, 1839. május 23. – 1849. szeptember 28.
Esztergom, 1850. január 6. – 1866. október 19.

→ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE I.1.4.

III.3.5. Zichy Domonkos, zichi és vásonkeői (1808–1879)

Rozsnyó, 1841. május 30. – 1842. május 23.
Veszprém, 1842. szeptember 10. – 1849. június 25.

→ VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE I.9.5.

III.3.6. Bartakovics Béla, kisapponyi (1792–1873)

Rozsnyó, 1845. június 24. – 1850. szeptember 30.
Eger, 1851. január 19. – 1873. május 30.

→ EGRI FŐEGYHÁZMEGYE III.1.4.

III.3.7. Kollárcsik István [Kolartsik, Kollarčík] (1796–1869)

Rozsnyó, 1851. március 2. – 1869. július 18.

K. 1796. augusztus 15-én született az Eperjes melletti Zsebfaluban (Župčany SK), nem túl vagyonos, ám igen vallásos családban, Kollárcsik György és Tarafon Anna gyermekeként. Apja halálakor mindössze hat éves volt. Az elemi iskolát szülőfalujában, illetve a helyi plébános támogatásával Eperjesen végezte. Ekkor a család Szentmihályra (Michal'any nad Torysou, 1960-tól Šarišské Michal'any SK) települt. Gimnáziumi tanulmányait 1805 és 1811 között a kisszebeni (Sabinov SK) piaristáknál kezdte, 1811/12-ben a miskolci minoritáknál folytatta, végül 1812/13-ban Egerben fejezte be. 1814-ben felvételt nyert a kassai püspökség klerikusai közé. Filozófiát a kassai szemináriumban, teológiát a Központi Szeminárium növendékeként a pesti egyetemen tanult, ahol teológiai doktorátust is szerzett. Ezután nevelőként szolgált Fricsen (Fričovce SK) báró Ghillányi József családjában. 1819. augusztus 28-án Kassán szentelte pappá Szabó püspök.

1819–1821 között káplánként szolgált Kisszebenben, Sárospatakon, majd az eperjesi németajkú hívek körében. 1821. december 23-án a kassai püspöki kúria levéltárosa és szentszéki jegyző, majd 1824. február 1-én püspöki titkár lett. 1830–1834 között Kakasfalu (Kokošovce SK) plébánosa volt. Palugyay kassai püspök javaslatára I. Ferenc király 1834. február 25-én kanonokká, illetve székesegyházi főesperessé nevezte ki. Ezt követően Palugyay oldalkanonokká (azaz személyesen mellé rendelt kanonokká) és a püspöki kúria igazgatójává tette meg. 1837-ben az alapítványok kezelője, 1848-ban a székeskáptalan őrkanonokja lett. Miután Ocskay († 1849) kassai püspök bevezette a német nyelv tanítását a szemináriumban, K. e törekvést azzal erősítette, hogy éves díjat tűzött ki az e területen kiemelkedően teljesítők részére. A díjra csak „született magyarok vagy szlávok" pályázhattak. 1848-ban elnyerte a hrabnai apáti címet. Egészségi okból az 1840-es években több alkalommal külföldre utazott gyógykezelésre, amely azonban nem eredményezett jelentős javulást. A szakirodalom szerint szemfájás gyötörte; Michele Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1856) 1849 decemberében úgy

tudta, hogy K. súlyos depresszión van túl („attacchi di grave melancolia"), amely hosszabb időre cselekvésképtelenné tette; egyéb tekintetben azonban határozottan dicsérte kvalitásait.

Scitovszky hercegprímás javaslatára Ferenc József császár az akkor 54 éves K. kanonokot 1850. április 6-án Rozsnyó püspökévé nevezte ki, amelyet a Szentszék 1850. szeptember 30-án erősített meg. Mellette hozták fel többek között érvként, hogy „tud németül és magyarul, a szláv lakosság teljes bizalmát élvezi, a törvényes kormányzathoz hű", ezen kívül „tiszteletreméltó pap", aki „magas képzettségű és publicisztikai tevékenységet is folytat". Kinevezése – Moyzes besztercebányai és Zábojszky szepesi kinevezéséhez hasonlóan – megfelelt a bécsi kormányzatnál a magyar szabadságharc leverését követően érvényesülő szlovákpárti irányzatnak, de Zakar Péter megállapítása szerint hármójuk közül K. mutatta a legkisebb érdeklődést a szlovák nemzeti mozgalom iránt. Püspökké szentelésére – amelynek során szimbolikusan „Cirill és Metód örökségére" hivatkozott – 1851. február 23-án került sor Nyitrán az ottani püspök, Palugyay főcelebrálásával; beiktatása március 2-án volt Rozsnyón. A papsághoz intézett első pásztorlevelét Michele Viale-Prelà nunciusnak is megküldte, aki Rómának írt jelentésében ígéretes főpapként méltatta a jámbor és buzgó K-t, akitől mindenki sokat vár *(„è un prelato molto degno e tutti sperano molto bene dalla sua pietà e dal suo zelo")*.

K. 1848/49 eseményeiből kiábrándulva távol tartotta magát a nagypolitikától és egyházi ügyekre koncentrált, beleértve azok „nemzetpolitikai" vonatkozásait is. Az általa támogatott „szlovák újjászületés" tekintetében az elvárásoknak megfelelően erősebben támaszkodott a bécsi udvarra, mint a magyarországi hatóságokra, s ADRIÁNYI GÁBOR megállapítása szerint a bécsi érdekek kiszolgálója volt. Támogatta a szlovák nyelv használatát az iskolákban, a hivatalokban és a bíróságokon, és maga is írt szlovák nyelvű imakönyveket. Kezdeményezésére a rozsnyói gimnázium felsőbb osztályaiban is tanítottak szlovákot. K. mégis el tudta kerülni az e kérdésből adódó nyílt konfliktusokat, amelyet az életrajzi irodalom a püspök kiegyezésre és megbékélésre törekvő „lelkialkatának" tulajdonít. Ennek megfelelően akkor is hallgatott, amikor Scitovszky János hercegprímás a Cirill és Metód szláv missziójára emlékező millenniumi ünnepségről kritikusan nyilatkozott, és a régió püspökeinek azt javasolta, hogy az ünnepségsorozaton ne vegyenek részt.

K-t alacsonyabb származása szociálisan érzékennyé tette. A társadalmi problémákat mindenekelőtt az oktatásügy területén igyekezett megoldani.

1851-ben Rozsnyón konviktust alapított, amely tizenkét tehetséges, vagyontalan diák számára ösztöndíjat és ingyenes szállást biztosított. 1862-ben részt vett a város árvaházának alapításában. Évente hat hallgatót támogatott ösztöndíjjal a rozsnyói tanítóképzőn folytatott tanulmányaiban. Négy magyar anyanyelvű hallgató részére évi 60 forintos ösztöndíjat, két „szláv" anyanyelvű részére évi 80 forintos ösztöndíjat biztosított. Támogatta a katolikus tanítókat, nem utolsó sorban azért, hogy távol tartsa őket a „liberális hatásoktól". A katolikus gimnáziumot nyolcosztályosra bővítette, és az intézmény számára átengedte a püspöki szeminárium több termét. Az egyházmegye öt papját tanárrá nevezte ki és anyagilag támogatta. Jelentős összeggel segítette a losonci (Lučenec SK) gimnáziumot is. Legnagyobb beruházása az oktatás terén a rozsnyói katolikus népiskolát érintette, amelyben 1868-ig együtt tanítottak fiúkat és lányokat. K. 1867-ben több mint 20 ezer forinttal járult hozzá külön leányiskola építéséhez, további 21 ezer forinttal pedig egy e célra létrehozott iskolai alapítványt támogatott. A mintegy 180 lányt befogadó iskolát átadta a Páli Szent Vince női kongregációnak (irgalmas nővéreknek), amelynek rozsnyói és szatmári rendházait jelentősen támogatta. Kezdeményezésére a képzést még egy kb. 90 gyermek számára biztosított „iskolai előkészítővel" bővítették. K. hasonló módon támogatta a rimaszombati (Rimavská Sobota SK) katolikus népiskola megépítését is.

K., akinek hivatalvezetése kevésbé hatalomelvű, mint inkább lelkipásztori és kollegiális stílusú volt, az évek során a püspökség minden plébániáját vizitálta. 1851-ben kibővíttette a rozsnyói püspöki rezidenciát és a somodi (Drienovec SK) püspöki nyaralót. 1859–1861 között főként saját költségén márványoztatta, aranyoztatta és új, bibliai témájú képekkel díszíttette a rozsnyói székesegyházat, amit a sajtó egy része kritikusan fogadott. Az 1862. évi vihar után helyre kellett állítani az összedőlt tornyot. A felújítás összege egy korabeli egyházi statisztikai kézikönyv szerint 30 ezer forint, míg K. évi rendes jövedelme mindössze 560 forint volt. K. 1863-ban 7000 forint értékben kegyszerekkel is ellátta a székesegyházat. A püspöki könyvtárat 851 művel, illetve 1530 kötettel gyarapította. Betegségére hivatkozva 1867-ben koadjutort kért maga mellé, mellékelve a Szentszék számára a püspökség terjedelmes leírását. Eszerint a mindössze 6148 km² területű egyházmegye 99 plébániáján 30 papjelöltet és 40 káplánt számláltak a plébánosok mellett. A vegyes felekezetű területek vonatkozásában K. a vallási közömbösség térnyerésére panaszkodott, bár a mérleg nyelve 728 belépéssel

és 192 kilépéssel 1850 óta pozitív irányba dőlt el a katolikusok javára. A széles tömegek legkárosabb szenvedélyének a káromkodást és az iszákosságot tartotta, a műveltek esetében pedig az „érzékiséget". A liberális bécsi újságokat valóságos „pestisnek" tekintette, amely azon zsidók monopóliuma, akik már semmiben sem hisznek, illetve a szabadkőművességhez csatlakoztak, és akiknek kiemelkedő célpontja a katolikus egyház.

Az udvar által több rendjellel és címmel is kitüntetett K. 1869. július 18-án halt meg a somodi nyári püspöki rezidencián, néhány hónappal az I. Vatikáni Zsinat megnyitása előtt, mielőtt még a koadjutor kinevezésével kapcsolatos tárgyalások lezárultak volna. A rozsnyói székesegyház kriptájában temették el.

• *Művei*: *Sermo pastoralis per Stephanum Kollarcsik […] occasione canonicae suae in sedem episcopalem introductionis die II. Martii MDCCCLI ad sedem clerum dioecesanum habitus*, Rosnaviae 1851. • *Források*: *Liber continens nomina studentorum juventutis Cibiniensis ab anno 1800 usque 1843. Series juventutis scholasticae ab anno scholastico 1799/1800 in R. M. Gymnasio Cibiniensi S. P.* [kézirat], Piaristická knižnica Sabinov [Kisszebeni piarista könyvtár], sign. D 240; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pressburger Zeitung* 30. 5. 1834, 18. 7. 1848; Der katholische Christ 1. 1. 1857 (6); *Zipser Anzeiger* 5 (1867) 163; Stephan Jakob Neher, *Kirchliche Geographie und Statistik*, 2. Bd., Regensburg 1864–1865, 249; Magyar Sion 6 (1869) 593–594; Szabad Ferenc, *Gyászbeszéd, amelyet… Kollárcsik rozsnyói mpp. temetése alkalmával VII. 29-én mondott*, Rozsnyó 1869. • *Irodalom*: Adriányi, *Bach-korszak*, 49, 62; Borovszky, *Gömör-Kishont vármegye*, 358, 545; Marián Čižmár, *Kalazanského zbožné školy v Sabinove*, Prešov 2001, 127–128; HC VIII, 485; LKKOS, 707–708; Mendlik, *IX. Pius*, 106–111; SBS III, 148; *Schem. Rosnavien. 1927*, 22–24; *Schem. Rosnavien.* 1992, 9; Ján Tibenský, *Slovensko. Dejiny*, Bratislava 1978, 540–541; Tajták, *Dejiny Rožňavy I*, 334, 455, 460–461; Tajták, *Dejiny Rožňavy, II*; Zakar Péter, *Katolikus püspökök kinevezésének miniszstertanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban. I (1848–1850)*, Aetas 30 (2015) 4: 98–119; *II (1851–1852)*, Aetas 31 (2016) 1: 154–172.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 531–534.

L'uboslav Hromják–Marián Čižmár szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.3.8. Schopper György (1819–1895)

Rozsnyó, 1872. július 14. – 1895. április 10.

S. 1819. március 9-én született Pesten, Schopper György és Schlechta Klára szülőktől, régi, vagyonos, német eredetű patríciuscsaládba (Schopper-Tömöry). Apja vasáru-nagykereskedő volt. S. a pesti német elemi iskolába járt, gimnáziumi tanulmányait a tatai, majd a pesti piarista gimnáziumban, valamint a pozsonyi kisszeminárium, az *Emericanum* növendékeként végezte. Bölcseletet a nagyszombati szemináriumban tanult 1835–1837 között. 1837 szeptemberében, 18 évesen bölcsészdoktorátust szerzett a pesti egyetemen. Ugyanabban az évben felvételt nyert a bécsi *Pazmaneum*ba, hogy a bécsi egyetemen teológiát hallgathasson. 1842. március 29-én szentelték pappá. A pesti belvárosi plébániatemplomban bemutatott első miséjén többek között gróf Széchenyi István is részt vett. Kezdő papként először káplán és hitszónok a pozsonyi jezsuita templomban, majd 1846-ban visszatért a *Pazmaneum*ba, ahol tanulmányi felügyelő lett. 1847. január 26-án Bécsben teológiai doktorátust szerzett, dogmatikai tárgyú disszertációját Krisztus istenségéből írta. Amikor a magyarországi forradalom miatt a *Pazmaneum* növendékei szétszóródtak, S. Pestre ment. Ott tartózkodott, amikor a császári csapatok bevették Budát. 1849-ben, amikor folytatni akarta szolgálatát a *Pazmaneum*ban, arról értesült, hogy fizetését időközben megszüntették. Ezért újabb tanulmányi felügyelői kinevezését nem fogadta el, helyette visszavonult Tatára, ahol magántanulmányokat folytatott. Az 1850. évi sematizmus szerint ismét Pozsonyban, a Szent Salvator-templom prédikátoraként szolgált. 1854-től az esztergomi szemináriumban morál- és pasztorálteológiát, 1855-től a pesti egyetem rendes tanáraként fundamentális teológiát oktatott. Itt idővel fontos akadémiai feladatköröket töltött be (1859–1861: dékán, 1861/62: rektorhelyettes, 1862–1864: rektor). Ezekben az években született publikációi közé tartozik egy 1868. évi vitairat a polgári házasság ellen. 1887-ben az egyetem díszdoktorává avatták. 1856–1868 között Ausztriában, Németországban, Svájcban, Olaszországban, Franciaországban és Angliában járt tanulmányúton. A bécsi és a pesti teológiai kar is tagjává választotta.

S. 1866-ban az esztergomi káptalan tiszteletbeli kanonokja, 1868-ban valóságos kanonokja és az esztergomi érseki hivatal igazgatója lett. Simor hercegprímás S-t mint „házi teológusát” Hornig Károllyal, a pesti szeminári-

um tanulmányi igazgatójával együtt magával vitte tanácsadóként Rómába az I. Vatikáni Zsinatra, majd S-t 1870-ben a *Pazmaneum r*ektorává nevezte ki. S. 1871-ben elnyerte a királyhegyi apáti címet és javadalmat. Kitűnő képességei miatt S. püspökjelölt volt, előléptetését azonban Eötvös József kultuszminiszter állítólag megtagadta közismerten szigorú egyházi álláspontja miatt. Csak Eötvös ideiglenes hivatali utódja, Pauler Tivadar ajánlotta S-t 1872. január elején a hercegprímás javaslatára a rozsnyói püspöki székbe. „Hazafiassága, szilárd és határozott jelleme" alapján alkalmasnak tartotta őt arra, hogy az 1869 júliusa óta üresedésben lévő és elődje hosszabb betegsége miatt „rendezetlenné vált" egyházmegyét ismét megerősítse. A miniszter kevés jelentőséget tulajdonított Simor tájékoztatásának, miszerint S. nem beszéli a „szláv nyelvet". Az uralkodó 1872. január 17-én nevezte ki annak ellenére, hogy több egyházi személy részéről még kétségek merültek fel S. erkölcseivel kapcsolatosan. Igaz, Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nunciusnak (1863–1874) több püspök is kinyilvánította egyetértését: S. mellett foglalt állást a hercegprímáson kívül Bartakovics egri, Perger kassai és Samassa szepesi főpásztor is. Végül a nunciusnak sikerült hatályon kívül helyeznie egy erkölcsi ügyben *(„concubina sotto la mascera di massaia")* tett feljelentést. A római Kúria hivatalhalmozást állapított meg, ezért tanúsítványt követelt arról, hogy S. leköszönt címzetes apáti méltóságáról, ami április 30-án következett be. IX. Pius 1872. május 6-án erősítette meg a kinevezést. A még csak 54 éves S. püspökké szentelésére Szentháromság vasárnapján, 1872. május 26-án került sor az esztergomi bazilikában. A rozsnyói püspöki széket 1872. július 14-én foglalta el.

S. püspöki kinevezése még az I. Vatikáni Zsinat határozatai körüli, hónapokig tartó vita jegyében telt. A sérelmek egyik politikai következménye az volt, hogy az osztrák kormány úgy határozott: felmondja az 1855. évi konkordátumot; a magyar kormány pedig a *placetum regium* újbóli hatályba helyezése mellett döntött, ami azt jelentette, hogy a pápai írások kihirdetését az uralkodó, illetve a kormány beleegyezéséhez kötötte. Ezáltal explicit meg akarta akadályozni a zsinati határozatok és az azokra épülő dekrétumok közzétételét. Ezzel szemben a római Szentszék a püspöki kinevezések megerősítését immár úgynevezett juramentumhoz kötötte, amely által a jelölt formálisan alávetette magát a Zsinat során megfogalmazott dogmáknak. S. az első érintettek között volt, ezért a későbbiekben kötelességének tartotta a zsinati dekrétumok ismertetését egyházmegyéjében, ám kerülte az olyan ünne-

pélyes formákat, mint a *Te Deum*, a harangszó és az áldás, mivel ezek miatt a király a székesfehérvári főpásztort, Jekelfalussyt ünnepélyesen megintette. Ettől függetlenül a parlamenti függetlenségi ellenzék a rozsnyói püspök „engedetlensége" miatt hevesen támadta az Andrássy-kormányt és Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztert (1872–1888), aki emiatt 1873. május 9-én S-t is írásbeli megrovásban részesítette. A *placetum* miatti konfliktus újra és újra fellángoló egyházpolitikai vitákat indított el, amelyek egészen az 1890-es évekig, az egyházi szempontok alapos újragondolásáig húzódtak. A püspöksége kezdetén kapott támadásoktól megkeseredett S. ezután a liberális kormányok egyházpolitikai intézkedéseit legélesebben bíráló püspökök egyike lett, és támogatta a magyar politikai katolicizmust. S. súlyos konfliktusba került Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, aki megtagadta a lazaristák letelepítésének engedélyezését püspöki székhelyén. 1889-ben S. vezette a katolikus Magyarország tiltakozását a római Giordano Bruno-emlékmű felállítása ellen. Az 1892. évi, kultúrharccal átitatott választási küzdelemben a főpásztorok közül egyedül ő próbálta meg pásztorlevelével közvetlenül befolyásolni a döntést, amelyet a klérus egy része lelkesen üdvözölt, Róma azonban helytelenített. Figyelmeztette híveit, hogy csak olyan jelöltre szavazzanak, aki nyilvánosan, írásban és becsületszóra kötelezi magát a katolikus ügy támogatására. Az egyházpolitikai küzdelmek kezdetétől fogva állítólag a kormányzatnak egyre több ellenségét hívta meg arra a kevés hivatalos fogadásra, amelyet az évek során rendezett. Álláspontja miatt S. a szakirodalomban különösen „ultramontán", illetve kora „legharcosabb", sőt, „leghajlíthatatlanabb" magyar püspökeként jelenik meg.

S. a politikai nyilvánosságból kiábrándulva, a művészetek és a tudomány iránti érdeklődésének megfelelően főleg e területekre irányította figyelmét. Egyik kiemelt céljának tartotta a püspöki székhely megfelelő külső megjelenítését; jelentősen továbbfejlesztette a rezidenciát és a székesegyházat. Utóbbi restaurálását olyan bécsi mesterekre bízta, akiket még a *Pazmaneum* rektoraként ismert meg. Ignaz Spöttl († 1892) bécsi festő már 1872-ben Mária-ciklussal díszítette a dóm oldalfalait, amely Josef Führichnek az altlerchenfeldi templomba festett alkotását követte. Josef Heis ornamentális díszítéssel látta el a székesegyházat. S. Ignaz Hilzer († 1880) bécsújhelyi (Wiener Neustadt A) udvari harangöntőtől 1876-ban új harangokat rendelt; a legnagyobb, Szent György-harangot a hosszadalmasan épített budapesti Szent István-baziliká-

nak adományozta. 1892-ben a püspöki levéltár is új helyiségeket kapott. S. vezetése alatt a püspöki könyvtár állománya 12 500 kötetre bővült. Az iskolák közül elsősorban a rozsnyói gimnáziumot, valamint a premontreiek által vezetett kisszemináriumot támogatta; e két intézménybe a főváros tudományos társaságainak jelentős tagjait hívta meg tanítani. S. komoly jótékonysági tevékenységet fejtett ki, és lehetővé tette szociális intézmények létesítését. Kósa Károly vármegyei főorvos és özvegyének, Mihalovits Alojziának több mint 300 ezer forint összegű szociális alapítványa, illetve végrendelete alapján egy 65 ágyas kórház, Csucsomon (Čučma SK) szanatórium, valamint a Kósa-Schopper gyermekotthon létesítését segítette elő. Pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából 1892-ben 19 ezer forintos alapítványt tett az egyházmegyei papság szociális támogatására. 23 éves egyházkormányzása alatt mintegy félmillió forintot áldozott jótékony célra. Ő maga visszavonultan élt Rozsnyón, nyártól késő őszig a somodi püspöki villában lakott.

S. közzétette több, különféle alkalommal mondott szentbeszédét, valamint magyar és latin nyelvű szakvéleményét a vegyes- és a polgári házasság kérdéseiről, publikált többek között a *Religio* és a *Magyar Állam* folyóiratokban Veteran, Scipio, Gömöry dr. és Tömöri álnéven. Kiadták néhány dogmatikai tárgyú értekezését, például a Szeplőtelen Fogantatásról és a pápa tévedhetetlenségéről, valamint állásfoglalásait a liberalizmusról vagy a katolikus teológiának és tudománynak a korban betöltött szerepéről. A személye körüli konfliktusok bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a 71 éves S. 1889-ben idős korára hivatkozva felmentését kérte hivatala alól. A király április 10-én jóváhagyott egy erre vonatkozó kezdeményezést Rómában, amely azonban nem járt sikerrel. S. élete utolsó éveiben még számos állami és egyházi kitüntetést kapott (1887–1888-ban például pápai trónálló és római gróf lett). 1895. április 10-én halt meg Rozsnyón, életének 76. évében, influenza következtében. Balzsamozatlan holttestét egyszerű diófa koporsóba helyezve a nagyrészt általa finanszírozott Schopper–Kósa kórház kápolnájában temették el. Halálakor több lap is megjelentette önéletírását. Végrendeletet nem hagyott hátra. A liberális sajtó visszaemlékezései szerint S. egyházpolitikai kérdésekben „mértéktelenül szenvedélyes" volt, szociális szempontból azonban „rendkívüli jótékonykodás" jellemezte: tekintettel a szerény rozsnyói püspöki jövedelmekre, jelentős magánvagyonából is áldozott e célra. A katolikus, konzervatív *Vaterland* megállapítása szerint S.

„vészkiáltása kezdetben élesen hangzott az országban", „férfias szavai" ugyanakkor ébresztően hatottak a katolikus Magyarországra és gyümölcsöt hoztak.

• *Művei*: *Emlékbeszéd, melyet néhai Márkfi Samu […] felett tartott […]*, Buda 1861; *Beszéd, melyet a valódi tudomány főkellékeiről, a.m. kir. tudomány-egyetem ujjáalakitása 85. évfordulati ünnepélyén […] mondott*, Buda 1865; *A polgári házasság*, Buda 1868; *Mily jelleggel bír voltaképp a magyar tudomány-egyetem?*, Pest 1868; *Mi czélja lehet napjainkban egy általános közzsinatnak?*, Esztergom 1869; *Sermones pastorales*, Pestini 1872; *Communitatis J. Comitatus Scepusiensis litterae*, Rosnaviae 1873; *Epistola pastoralis contra ephemerides*, Rosnaviae 1874; *Epistola pastoralis contra eos fulminata, qui asserunt, progenitam sobolem status prius, quam genitorum constituere proprietatem*, Rosnaviae 1875; *Epistola pastoralis super indicto Jubilaeo*, Rosnaviae 1875; *Epistola pastoralis contra idola moderni aevi*, Rosnaviae 1876; *Epistola pastoralis super abusibus in pubblica SS. Sacramenti expositione compertis*, Rosnaviae 1880. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 10./18. 4. 1895; *Neue Freie Presse* 10. 4. 1895; *Das Vaterland* 11./12./13. 4. 1895; *Budapesti Hirlap* 1895. 4. 11. 3., 1895. 4. 14. melléklete; *Pesti Napló* 1895. 4. 10. 2.; *Religio* 1895. 273–276. • *Irodalom*: Adriányi, *Vaticanum*; Borovszky, *Gömör-Kishont vármegye*, 317–318, 350, 358; Csáky, *Wegtaufenverordnung*; HC VIII, 485; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Hermann, *A katolikus egyház*, 456, 463–464, 466; Emilia Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica od počiatku 19. storočia po apoštolskú konštitúciu Ad ecclesiastici regiminis incrementum z roku 1937*, Jozef M. Rydlo (Hg.), Renovatio spiritualis, Bratislava 2003, 80; Kollányi, *Esztergomi kanonokok*, Esztergom, 1900, 492; Stanislav Krivjanský, *Erby rožňavských biskupov*, Prešov 2009, 99; LKKOS, 1229–1230; Rimely, *Collegii Pazmaniani*, 341, 363; Salacz, *Egyház és állam*; SBS V, 235; *Schem. Rosnavien. 2005*, 18; Szinnyei, XII, 560–563; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*; Tajták, *Dejiny Rožňavy II*, 16, 194; Zelliger, 467–468; Peter Zubko, *Cirkevná heraldika v Košickej arcidiecéze*, Košice 2008, 121.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 534–538.

L'uboslav Hromják szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.3.9. Iványkovits János [Ivankovič, Ivankovics] (1846–1910)

Rozsnyó, 1897. június 20. – 1904. október 5.

I. 1846. december 23-án született Szegeden. Szülővárosában járta ki a piarista gimnáziumot, majd a csanádi egyházmegye klerikusaként először a temesvári, majd a csanádi szemináriumban tanult teológiát. 1870. május 5-én a temesvári székesegyházban szentelték pappá. Ezután Törökbecsén (Novi Bečej SRB), majd 1873-tól Szeged-Belvárosban káplánként szolgált. 1877-től a szegedi népiskola, valamint az állami főreáliskola hitoktatója. 1885-ben a szegedi Szent Rókus-templom plébánosává, 1888-ban ezen felül a kerület esperesévé nevezték ki. Egy hivatali jelentés szerint népszerű prédikátor volt, aki Szegeden meghonosította többek között a májusi litániát. 1891-ben Szent Lampertről nevezett vásárhelyi címzetes apát, 1892-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa lett; 1895-ben a király dulcinói választott püspökké nevezte ki.

I. az 1880-as évektől kezdve jelentős publicisztikai tevékenységet folytatott; imakönyveket, szakmai értekezéseket, cikkeket és prédikációkat jelentetett meg különböző katolikus folyóiratokban (például *Iparügyek*, *Havi Közlöny*). Szegeden 1882–1886 között a *Jézus Szíve Képes Kalendárium* öt évfolyamát állította össze; 1884/85-ben történeti kutatások eredményeképp katolikus egyháztörténetet adott ki. Emellett aktívan részt vett a politikai életben. Támogatta a magyar liberalizmus hazafias eszményeit, mint például az országnak a Habsburgoktól való nagyobb függetlenségét vagy a soknemzetiségű Magyarország nemzetállammá alakítását. 1887-ben a Szabadelvű Párt jelöltje volt Szeged második kerületében és mint ilyen, bejutott a parlamentbe. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888–1894) közvetlen tanácsadójaként 1892-től aktívan részt vett az egyházpolitikai törvények körüli vitában, amelynek egyik következményeként Antonio Agliardi bécsi nuncius (1893–1896) távozni kényszerült. I. támogatta Csáky miniszter álláspontját a vallásszabadság, a polgári házasság és az állami anyakönyvezés vitás kérdéseiben.

1896 februárjában a minisztérium I-t javasolta a rozsnyói püspöki székbe, amit az akkor még Bécsben szolgáló Agliardi nuncius beadványaival igyekezett megakadályozni Rómában. Amikor azonban a magyar kormány azzal

fenyegetőzött, hogy az 1870-es évek német kultúrharca mintájára Magyarországon „szószék-paragrafust" vezet be, az új, kevésbé harcos bécsi nuncius, Emidio Taliani (1896–1903) a Szentszéknek engedékenységet javasolt. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter kabinetelőterjesztésében I-t „kitűnő hivatalnoknak, jó hazafinak és kiváló papnak" nevezte. Ferenc József király 1896. november 22-én nevezte ki, amit XIII. Leó pápa december 3-án erősített meg. Püspökszentelésére 1897. április 25-én került sor Kalocsán, az ugyancsak „liberális" főpásztornak tartott Császka György kalocsai érsek közreműködésével. I. ünnepélyes beiktatása 1897. június 20-án volt Rozsnyón.

I. püspökként is hű maradt politikai eszméihez és jelentős pozíciókat töltött be a magyar politikai életben, inkább a magyar kormány, mint a király és Róma érdekeit tartva szem előtt. A Katolikus Néppárt alapítása (1894) után továbbra is támogatta a Szabadelvű Párt jelöltjeit. Hazafias felfogásának megfelelően következetesen elősegítette a népiskolák magyarosítását, mivel a tömeges kivándorlás fő okaként a felvidéki szlovákok hiányzó magyar nyelvtudását nevezte meg, ami megnehezíti elhelyezkedésüket a munkaerőpiacon. Ezért például ilyen értelmű körleveleket és a tanítóknak szóló utasításokat adott ki. 1899-ben pásztorlevelet tett közzé, amelyben a kiutat többek között abban látta, hogy a már nem tankötelesek számára minden községben magyar ének- és olvasóegyletet hoznak létre. Szemlélete miatt a szlovák katolikusok szóvivői 1899-ben hivatalos tiltakozást nyújtottak be a Szentszékhez, egyúttal sürgősen kérve a püspök elleni szentszéki beavatkozást. Némi alappal I. tekintélyelvű hivatalvezetésére, kismértékű karitatív elkötelezettségére, valamint a közerkölcs és az egyházi fegyelem kérdéseiben megnyilvánuló közömbösségére hivatkoztak.

I. igyekezett karbantartani és javítani az egyházmegye infrastruktúráját. Felújíttatta és kibővíttette a szemináriumot, a rozsnyói püspöki palotát és a somodi (Drienovec SK) nyári püspöki székhelyet. Újjászervezte a kisszemináriumot is, amelyet 1900-ban összevont az árvaházzal. Idős papok javára nyugdíjalap létrehozását kezdeményezte, amelyhez azonban csak 1000 forinttal járult hozzá. I. visszafogottsága a beruházások és a jótékonyság területén azonban nem annyira jellemével, mint inkább valós lehetőségeivel állt összefüggésben. Rozsnyó évi mintegy 80 ezer koronával az egyik legrosszabbul javadalmazott magyarországi egyházmegyének számított. I-t feltehetően már püspöki méltósága betöltése előtt is súlyos adósság terhelte. Egyes hivatalos jelentésekkel szemben, amelyek szerint „nem volt fényűző

udvartartása", valószínűleg költekező életmódot folytatott. A bulvársajtó 1900-ban egy, a püspöki erdőségekben lezajlott nagy vadászatról tudósított, amelyen előkelő vendégek vettek részt. Ugyanabban az évben a Rajna-menti Emsben kúráltatta magát. Szenvedélyes amatőr fényképészként műtermet rendeztetett be rozsnyói rezidenciáján és a somodi püspöki nyaralóban, ahol a lovassportnak is hódolt. Mivel sem jelzálogkölcsönt, sem személyi kölcsönt nem tudott felvenni, fokozatosan uzsorások áldozata lett. A kormány a Vallásalapból származó több százezer korona ráfordításával próbálta meg enyhíteni a helyzetet. Amikor azonban a pénzügyi ellenőrzés során másfél milliós adósságra derült fény, I-t visszavonulásra kellett kényszeríteni. Miután I. visszavonta a kabinetirodához benyújtott kérelmét, mivel elégedetlen volt a felajánlott 4000 koronás kegydíjjal, a kormány 1904. augusztus 23-án a püspökség „zárolásának" szigorú és ritkán alkalmazott eszközéhez folyamodott, azaz állami kényszerigazgatás alá helyezte az egyházmegyét. I. ekkor már valóban kérelmezte visszalépését, amelyet a Szentszék 1904. október 5-én fogadott el. A püspökség vezetését ideiglenesen az október 20-án káptalani helynökké választott Podraczky István († 1926) nagyprépost, címzetes püspök és szemináriumi rektor vette át. I-t 1905. december 11-én sidymai (Lycia) címzetes püspöknek nevezték ki. Ezután Budapesttől északra, Dunakeszi-Alagon magánemberként élt tovább. 1910. március 31-én halt meg szívinfarktusban; április 2-án temették el a budapesti Kerepesi úti temetőben.

• *Művei*: *A róm. kath. egyház szertartásainak és ünnepeinek rövid értelmezése*, Szeged 1881; *Emlékbeszéd Csernák János polg. isk. tanár felett*, Szeged 1882; *A szeged-alsóvárosi Mátyástemplom története*, Szeged 1883; *Imakönyv a középiskolai ifjúság számára*, Szeged 1884; *A kath. egyház történelme*, Szeged 1884; *A szeged-alsóvárosi, Havi B. Aszszonyról nevezett fejedelmi templom története*, Szeged 1884; *Ünnepi beszéd a királyhalmi szobor leleplezése alkalmával*, Szeged 1884; *Kath. Erkölcstan*, Szeged 1885; *Egyháztörténelem*, 3. köt., Szeged 1885; *Felolvasás a szegedi iparos ifjúság képző és segélyegylet negyedszázados ünnepélyén*, Szeged 1890; *Egyházi beszédei*, Szeged 1891. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 7. 11. 1899; *Illustrierte Sport Zeitung* 16. 12. 1900; *Neue Freie Presse* 23./24. 8. 1904; *Budapesti Hírlap* 1887. 6. 24. 1; *Pesti Hírlap* 1897. 6. 20. 6, 1897. 6. 22. 5–6; STURM, 1887, 232; 1896, 18; 1901, 19. • *Irodalom*: BOROVSZKY, *Gömör-Kishont vármegye*, 382; HC VIII, 485; L'UBOSLAV HROMJÁK, *Lo slavismo cattolico di Leone XIII e gli Slovacchi*, Praha 2010, 48–52; KAREL KÁLAL, *Utrpenie Slovákov. Predvojnové Slovensko do roku 1914*, Bratislava 2006, 162; LKKOS, 568–569; MIKLÓS PÉTER, *Ivánkovits János rozsnyói püspök szegedi évei*, Magyar Egyháztörté-

neti Vázlatok 13 (2001) 3–4: 121–146; Miklós Péter, *Ivánkovits János püspök politikai életrajzához*, Belvedere Meridionale 19 (2007) 1–2: 91–95; SBS II, 499; *Schem. Rosnavien. 1927*, 25–26, 1992, 9; Szinnyei, V. 221.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 538–540.

L'uboslav Hromják szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.3.10. Balás Lajos [Baláš, Balázs] (1855–1920)

Rozsnyó, 1906. január 16. – 1920. szeptember 18.

B. 1855. augusztus 20-án született a Nógrád vármegyei Becskén, a sipeki előnevű, 13. századra visszavezethető régi nemesi család sarjaként. Apja, Balás Károly († 1889) és Sipos Katalin házasságából két fiú született. B. gimnáziumi tanulmányait a váci piaristáknál és a kassai premontreieknél végezte, majd a váci szemináriumban tanult teológiát. 1878. július 7-én Vácott szentelték pappá. Pályáját káplánként kezdte Lőrinciben, Hatvanban és Csongrádon, majd 1885-től „aulista" lett: a püspöki udvarban szolgált szertartóként, később jegyzőként és levéltárosként. 1889-ben Schuster váci püspök titkárává nevezte ki, ezzel közvetlen környezetébe helyezve; 1895-ben irodaigazgató és váci kanonok, 1898-tól címzetes apát. A Szentszék pártfogását jelzi, hogy 1904-ben pápai kamarás lett.

A rozsnyói püspöki szék betöltését tárgyaló kormányelőterjesztés szerint a megfelelő szlovák nyelvismerettel nem rendelkező B. a váci püspökség nehéz kormányzása során bebizonyította szaktudását, és nem utolsó sorban „gazdasági ügyek vezetésére irányuló képessége" tenné alkalmassá a „nyomasztó helyzetben lévő" rozsnyói püspökség betöltésére. Ferenc József király 1905. október 17-én nevezte ki; a pápai megerősítésre december 11-én került sor. X. Pius pápa B-t december 21-én szentelte püspökké a Sixtus-kápolnában, két másik újonnan kinevezett főpásztorral együtt, és püspöki mellkereszttel ajándékozta meg. A társszentelők Városy kalocsai érsek és Majláth erdélyi püspök volt. Az ünnepélyes beiktatási ünnepség 1906. január 16-án zajlott a rozsnyói Nagyboldogasszony-székesegyházban. B. 1906 őszén a magyar katolikus nagygyűlés

eucharisztikus ünnepi eseményének egyik előadója volt. A katolikus nagygyűléseken más alkalmakkor is szónokolt.

B. a püspökséget az elődje által okozott súlyos anyagi helyzetben vette át, amit fokoztak a nemzetiségi feszültségek. Emiatt lehetőség szerint kerülte a politikát, és feladatkörén belül igyekezett a lelkipásztorkodásra koncentrálni. Sikerre vitte egyházmegyéje anyagi helyzetének rendezését. Az öt kanonoki ház restaurálására 125 ezer magyar koronát áldozott. Támogatta a vagyontalan papokat és tanárokat is. 1915-ben, a súlyos anyagi helyzet ellenére tíz éves püspöki jubileuma alkalmából alapítványt tett a háború által sújtott családok javára.

A püspökség területéről kivándorló híveknek 1907. évi pásztorlevelében azt javasolta, hogy mielőbb csatlakozzanak egy tengerentúli magyar egyházközséghez, valamint lépjenek be egy katolikus betegsegélyező egyletbe és biztosító intézetbe. Nagymértékben támogatta a katolikus sajtómozgalmat is, 1908-ban bevezette a sajtóvasárnapot egyházmegyéjében. 1909-ben ő végezte Kossuth Lajos felesége és lánya exhumált holttestének beszentelését eltemetésük alkalmával az új Kossuth-mauzóleumba. 1912-ben elrendelte egyházmegyéjében az örökimádást. Miként más püspökök, B. is számos állami és egyházi kitüntetést kapott.

1918 novemberében püspöktársaihoz hasonlóan B. egész egyházmegyéje nevében bejelentette csatlakozását az őszirózsás forradalom kormányzó szervéhez, az újonnan alakult Magyar Nemzeti Tanácshoz. 1918. decemberében a rozsnyói egyházmegye nagyobb része cseh uralom alá került, és csak egy kisebb dél-gömöri terület maradt magyar fennhatóság alatt. B. azonban ezután is próbálta védeni a magyar érdekeket, ami azonban nagyon ingataggá tette helyzetét a csehszlovák hatóságok előtt, akik gyakran zaklatták. Ennek megfelelően 1919 nyarán jóhiszeműen üdvözölte a Rozsnyót a cseh megszállás alól felszabadító magyar Vörös Hadsereget, amelynek parancsnokait ünnepélyesen vendégül látta a püspöki palotában. A magyar katonák azonban a Szent Koronás címerrel díszített régi magyar zászlót hamarosan a Tanácsköztársaság új zászlójára cserélték le. B. magatartása csehszlovák részről heves támadásokat idézett elő. A magyar csapatok elvonulása után a 64 éves B-t éjjel elhurcolták, és félmeztelenül, bántalmazások közepette az utcákon keresztül a mintegy hat kilométerre lévő Betlérre vitték gyalog, majd később Iglón (Spišská Nová Ves SK) fogságba vetették. Mivel az új csehszlovák vezetés elutasította a magyar püspökök személyét, B. azon püspökök listájára került, akiket az új csehszlovák kormányzat a Szentszékkel le

akart mondatni, hogy helyükbe szlovák jelölteket állítson. Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciust (1916–1919) ugyanakkor a hatóságok támadásának agresszív hangneme és ultimátum-jellege arra indította, hogy a római Szentszéket elvi meggondolásból ellenállásra bírja, ami egyelőre megakadályozta B. felmentését. Mindemellett az egyházmegye fennállása kérdésében is viták folytak állami és egyházi oldalon. B. 1920. szeptember 18-án, az eseményektől megtörve, néhány nappal azután, hogy iglói fogságából elbocsátották, Rozsnyón veseelégtelenségben meghalt. A püspöki szék betöltése miatti vita csak 1925-ben zárult le, Bubnics (Bubnic) Mihály apostoli kormányzó kinevezésével.

• *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Reichspost* 27. 9. 1906, 25. 11. 1909; *Das Vaterland* 4. 8. 1907; *Welt Blatt* 18. 9. 1908; *Pester Lloyd* 5. 11. 1918; *Nemzeti Újság* 1920. 09. 21. 4. • *Irodalom*: Gianone András–Klestenitz Tibor, *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, Budapest 2017; Hrabovec, *Der Heilige Stuhl*; Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica*; Stanislav Krivjanský, *Erby rožňavských biskupov*, Prešov 2009, 103, 107; LKKOS, 45–46; MKL; Salacz Gábor, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SBS I, 114; *Schem. Rosnavien. 1927*, 26–27; *Schem. Rosnavien.* 1992, 9; Karol Sidor, *Andrej Hlinka (1864–1926)*, Bratislava 1934, 323; Jozef Špirko, *Cirkevné dejiny II.*, Turčiansky Sv. Martin 1943, 468; Tajták, *Dejiny Rožňavy II*, 16; Tengely Adrienn, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011; Peter Zubko, *Cirkevná heraldika v Košickej arcidiecéze*, Košice 2008, 120–121.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 540–543.

Ľuboslav Hromják szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.4.
SZATMÁRI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS SZATHMARIENSIS

III.4.0. A szatmári egyházmegye 1804–1918 között

Alapítás

Mind Szatmár vidéke, mind Máramaros és a tőlük északabbra eső területek nagy távolságra feküdtek a püspöki központoktól, egyházkormányzatilag szinte a „senki földje" voltak. A régió feletti joghatóságért az egri és erdélyi egyházmegye versengett évszázadokon át. Már az 1730-as évek derekán lépéseket tett Erdődy Gábor Antal egri püspök, hogy egyházmegyéjét kormányozhatóbbá tegye egy új püspökség létrehozásával Nagybányán. III. Károly jóváhagyása ellenére elképzelését a jövedelmeit féltő egri káptalan meghiúsította. II. József püspöki helynökség létesítését tervezte Nagybánya vagy Szatmárnémeti központtal. Az egyházkormányzat átszervezésére végül I. Ferenc király alatt került sor: a szatmári egyházmegyét – és vele egy időben a kassai egyházmegyét – 1804. március 23-án kiadott rendeletével kihasította az egri püspökségből anélkül, hogy erről az akkori pápát, VII. Piust értesítette volna. Az egyházmegye megalapítását megerősítő pápai bulla éppen ezért csak több hónappal később, 1804. augusztus 9-én kelt (a kassai egyházmegyét létrehozó bulla pedig a rákövetkező napon, augusztus 10-én). Az egyházmegye védőszentjei Szent István és Szent János. Székhelye a többségében református város, Szatmárnémeti, a hajdani Szatmár vármegye névadója, amely történeti emlékeiben a 8. századra visszanyúló Szatmár és Németi 1715. évi egyesülése után vált szabad királyi várossá.

Az egyházszervezés fokozatosan érte el a régiót. A Szamos folyó jobb partján lévő helységeket foglalta magában a sárvári (később: ugocsai) esperesség, amit idővel az egri esperességhez csatoltak. A szatmári főesperesség-

re a 13. század elejéről vannak adatok, székhelyéről, Szatmárról tudható, hogy több temploma is volt: Szent Miklós-egyház (1545), Szentlélek-templom (1590), a várban pedig a Boldogasszony-templom (1622). A 18. század végén, 1798-ban épült fel Szatmárnémeti plébániatemploma.

Az első szatmári püspöknek, Fischer Istvánnak (1804–1807) még saját lakhely sem jutott. A Károlyi grófok erdődi várában kapott elhelyezést. A szerény kezdetek után azonban az egyházmegye gyors fejlődésnek indult. Fischer püspökre hárult a püspökség működési feltételeinek megteremtése, az új egyházmegye gyakorlati megszervezése. Több helyen új plébániát állított. A város nagytemplomát, amely az egyházmegye alapításakor székesegyházi rangot kapott, renováltatta. Az egyházmegyére végrendeletében hagyott összegből utódai papnevelő intézetet, egy szegényházat és egy papi otthont építettek.

A püspökség területe és népessége

Magyarország egyik legfiatalabb püspöksége alapításakor öt vármegye területét ölelte fel: Szatmárt, Ugocsát, Máramarost, Bereget és Ungot, azonkívül néhány községet Szabolcs vármegyéből. Tehát az Alföld peremétől a Kárpátok gerincéig, végig a Vihorláton és Beszkideken az uzsoki és vereckei szoroson, valamint a Tatárhágón át egészen a Radnai-havasok Pietros nevű csúcsáig terjedt. Megalakulásakor az egyházmegye területe 24 815 négyzetkilométer volt. A terület gazdaságilag szegénynek és elmaradottnak számított, felszíne hol dombos-meredek, hol mocsaras, úgyhogy a mezőgazdaság kevéssé jövedelmezett, de hiányoztak a fontos kézműves vagy ipari struktúrák is. Mindezek következtében a püspökség más püspökségekhez képest szerényebb jövedelemmel bírt.

A szatmári püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**r. kat.**	%	**g. kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**izr.**	%
1829	*nincs adat*	-	73625	-	*nincs adat*	-	2146	-	123961	-	20374	-
1838	639062	-	81572	*13*	380441	*60*	1801	*0,3*	147077	*23*	28119	*4*
*1864**	676498	-	98629	*15*	384103	*57*	3120	*0,5*	152406	*23*	38240	*6*
1891	833382	-	114636	*14*	457855	*55*	2062	*0,2*	168652	*20*	90026	*11*

1904	1109863	*+74*	142094	*13*	612864	*55*	2784	*0,3*	210434	*19*	137960	*12*
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	2 M	*11*	1,3M	*7*	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

* Bizonytalan adatok

Források: 1829., 1838., 1864. és 1904. évi sematizmusok; Wetzer und Welte's (1864. évi adatok); 1891. évi szentszéki jelentés

A püspökség egyértelműen domináló felekezetét a bizánci rítusú katolikusok alkották, őket a túlnyomórészt magyar anyanyelvű reformátusok követték. A latin szertartású katolikusok százalékos aránya az ország egyetlen püspökségében sem volt olyan alacsony, mint itt. Mindazonáltal a 19. század folyamán a szatmári egyházmegyében is voltak a felekezeti struktúrában eltolódások. Amennyire hihetünk az adatoknak, akkor a latin rítusú római katolikusok aránya az 1860-as évekig csak csekély mértékben növekedett, azután a kiindulási állapotra esett vissza. Valószínűleg ez a kisebbségi helyzet eredményezte, hogy a püspöki hivatal tisztviselői 1829-ben még nem tudtak a felekezeti konkurenciának mondható görög szertartású katolikusokról pontos számadatokkal szolgálni. Az azonban látható, hogy a bizánci rítusú katolikusok aránya az igen magas számukhoz képest az 1890-es évekig feltűnően csökkent. A reformátusok aránya a század második feléig stabil maradt, azután érzékelhetően csökkent (23%-ról 19%-ra). Egyenletesen csak az izraelita vallásúak létszáma nőtt, 1838-tól 1904-ig majdnem megháromszorozódott és ezzel messze az országos átlag fölé kerültek. Az evangélikusok száma csekély, az össznépesség 0,3%-át tették ki, ami igen alacsony az országos 7%-hoz képest. Az unitáriusok (1891: 180), valamint az ortodoxok száma (1891: 133) oly alacsony, hogy a táblázatban nem tüntettük fel őket. Ugyanakkor megjegyezzük, hogy a görögkeletiek 1900 körül növekedést mutattak és 1904-re 3547 főre nőtt a számuk (a gyarapodás 26-szoros!), ami vagy bevándorlásnak, vagy áttérésnek tudható be, de ezzel együtt is arányuk fél százalék alatt maradt. (Klieber, *Bischofslexikon*, 545.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Az egri fennhatóság alá tartozás, a magyar és bécsi kulturális hatások, a felekezeti és nemzeti sokszínűség, és nem utolsósorban az egyházmegye területén letelepedett német ajkú katolikusok határozták meg és alakították

ki az ott élők szellemi és vallási örökségét. Ez mindenekelőtt Bereg vármegyét jellemezte, amelynek 1890-ben mintegy 180 ezer lakosából 82 ezer rutén, 76 ezer magyar és 20 ezer német ajkú volt.

Mivel az egri püspökségből választották le a kassai egyházmegyével együtt, és ugyanekkor Eger metropólia, vagyis érsekség és egyháztartományi központ lett, mindkét új püspökséget *suffraganeus*ként Eger alá rendelték. Az új egyházmegyében megalakulásakor 58 katolikus plébánia volt mintegy 39 ezer hívővel, akiket lelkipásztori szempontból 77 pap látott el. Az egyházmegye belső szerkezetét Fischer István és Klobusiczky Péter, az első két püspök alakította ki a minél hatékonyabb kormányozhatóság érdekében: a plébániákat 12 esperesi kerületbe, azokat pedig öt főesperességbe (székesegyházi, beregi, máramarosi, ugocsai és ungi) sorolták.

Az egyházmegye alapításával egyidejűleg az uralkodó a szatmári székesegyházi, hat valóságos kanonokból álló káptalant is megalapította. A királyi alapítólevél a székesegyházi káptalannak javadalomként – az egri püspökség birtokából kihasítva – a Heves vármegyei Besenyszögben és Tiszapüspökiben fekvő birtokokat és Tiszaszeg majorságot *(praedium)* adományozta.

Az előző időszak örökségét képezte két-két piarista és ferences rendház, valamint az itt letelepült minoriták. Rajtuk kívül volt két címzetes apátság és egy címzetes prépostság. A szociális munkát végző irgalmasrendi szerzetesek, illetve nővérek csak a 19. század folyamán telepedtek meg.

A hívők és az egyház közötti összeköttetést nem utolsósorban az iskolaügy képezte. 1864-ben az egyházmegyében 12 286 iskolaköteles gyermek volt, akik közül 10 873 (= 88%) valóban részt vett az oktatásban. A különleges felekezeti állapot következménye az úgynevezett vegyes házasságok magas száma. 1864-ben 1386 új vegyes házasságot tartottak nyilván és csak 1193 tisztán katolikus házasságot kötöttek. A hívők bázisának alakulásában különleges szerepet játszott a 19. század végén a Szent László Egyesület a magyar nyelvű, illetve a Borromeus Károly Egyesület a német nyelvű katolikusok körében. Ezek többek között az „igazi egyházi zene" és a felemelő népdal érdekében munkálkodtak, körmeneteket szerveztek, ápolták a vallási emlékeket és megjutalmazták a mindkét nembeli szorgalmas gyermekeket.

A plébániák száma főleg a század közepétől növekedett: 1811-ben 67, 1864-ben 93 és 1910-ben 95 volt. Közülük 45-ben 1864-ben csak magyar nyelven folyt a lelkipásztorkodás. A többi plébániában más nyelveken is (németül 33-ban, „szlávul" 17-ben, három nyelven 17-ben) tartottak istentiszte-

letet. A katolikusok áttekinthető száma azt eredményezte, hogy a lelkipásztorkodó papság mellett viszonylag magasszámú volt a felsőbb hivatalokat viselők (kanonokok, egyházi tanítók, az egyházi bíróságok segédei stb.) száma. Az 1827. évi sematizmus 68 ilyen hivatalviselőt említ. 1887-ben lelkipásztori szolgálatban 118, azon kívül 54 papot alkalmaztak. A papok összlétszáma 1864-ben 169 egyházmegyés és 62 szerzetes volt; 1910-ben 175 egyházmegyés és 58 szerzetes. Ezzel szemben igen jelentős növekedést mutatott a női szerzetesek száma, amely 1864 és 1910 között 81-ről 296-ra emelkedett, csaknem megháromszorozódott. Ez a fejlődés elsődlegesen a Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővéreknek volt köszönhető, akik 1864-ben 29 fíliában tevékenykedtek, illetve 1910-ben 16 helyen telepedtek meg.

A püspökség sorsa 1918 után

Az I. világháborút lezáró békeszerződések átszabták a politikai határokat, egyben az egyházmegyék térképeit is. A szatmári püspökséget három részre osztották: 44 plébánia 80 pappal és mintegy 75 ezer hívővel Romániához került, 44 plébánia 70 pappal és 75 ezer hívővel a Csehszlovák Köztársaság része lett, és mindössze 14 plébánia 16 pappal és 13 ezer hívővel maradt Magyarországon. A csehszlovák részekre, amely később az ungvári apostoli kormányzóság nevet kapta, 1923-ban Boromissza Tibor püspök Tahy Ábrahámot nevezte ki vikáriusának, jóllehet az ügyeket maga intézte továbbra is. A magyarországi plébániákat pedig, amelyek 1929 és 1941 között a mérki apostoli kormányzóság jogi keretébe tartoztak, Székely Gyulára bízta. A román konkordátum 1930-ban a szatmári egyházmegyét *aeque principaliter* (azonos joggal) egyesítette a nagyváradi egyházmegyével, és az új bukaresti országos latin érseki tartományhoz rendelte.

Még az első bécsi döntés (1938. november 2.) következtében visszakerült a Felvidékről 16, 1939. március 16-án pedig Kárpátaljáról 24 plébánia. A politikai fejlemények láttán a Szentszék is lépett. 1939. július 17-én megszüntette az ungvári és a mérki apostoli kormányzóságot, kettejükből egy újat hozva létre, a kassait, amelynek fejévé Madarász István (1884–1948) kassai megyéspüspököt nevezte ki. A szatmári, kassai és rozsnyói egyházmegyék Szlovákiában ragadt részei élére az 1939. július 19-én kelt *Dioecesium fines immature* kezdetű dekrétum apostoli adminisztrátorként Carsky (Császky) József (1886–1948) tagorai címzetes püspököt állította, eperjesi székhellyel. Noha a bécsi döntés a nagyváradi rész számára is meghozta az elszakított területek egyesülését, a két egy-

házmegye továbbra is egyesítve maradt, és nem volt saját püspöke, hanem Márton Áron gyulafehérvári püspök vezette mint apostoli kormányzó, mégpedig két helynökkel: a nagyváradi részeket Schriffert Bélával, a szatmári részeket pedig Szabó Istvánnal. A helyzet a magyar kormány sürgetésére csak 1941. június 28-án változott, amikor a Szentszék a *Dioecesium circumscriptionum immutatio* kezdetű bullájával megszüntette a szatmári és nagyváradi egyházmegyék között addig fennálló *aeque principalis* uniót, valamint a kassai apostoli kormányzóságot, és a korábban hozzájuk tartozó plébániákat visszaadta nekik. A szétválasztási dekrétum 1941. július 2-án látott napvilágot. A két egyházmegyét tehát 1941. június 28. és 1948. április 9. között átmenetileg szétválasztották, és közvetlenül a Szentszék alá rendelték.

A II. világháborút lezáró párizsi béke (1947) következtében a szatmári egyházmegye ismét szétszakadt, ezúttal négy részre. Magyarországon 27 plébánia maradt. A Szovjetunióba 40 plébánia (kárpátaljai plébániák, amelyek a rendszerváltozás óta Ukrajna részét képezik), Csehszlovákiához 13 plébánia került, míg Romániában 55 plébánia és a püspöki székhely maradt. 1948. április 9-től a Szentszék ismét egyesítette a két egyházmegyét. Ezt a román állam nem ismerte el, csak a korábbi erdélyi, ekkor gyulafehérvári püspökség maradhatott fenn a bukaresti érsekség részeként. 1982. október 18-án a két egyházmegyét egyházjogilag ismét különválasztották a *Quando quidem* kezdetű dekrétummal, amit 1983. május 31-én hajtottak végre. Jelenleg 59 plébániája van, amelyek három főesperességbe és hét esperesi kerületbe tagozódnak.

Papnevelés

Fischer István püspök 1804-ben megalapította a kétéves bölcsészeti iskolát, az úgynevezett püspöki líceumot, 1806-ban újraindította a három évtizede szünetelő hatosztályos katolikus gimnáziumot és ugyanabban az évben a püspökség teológusképző főiskoláját. Ekkor készült el az első állandó szabályzat is, amit Hám János püspök átdolgoztatott, majd utóbb az egyházmegye főpásztorai sorra megerősítettek. A teológusképző intézet rektora mindenkor az egyik székesegyházi kanonok; a rektorok rendszerint egyúttal teológiai tanárok is voltak. A teológiai tanárok és az elöljárók mindig egyházmegyei papok voltak, kivéve az 1863–1868 közötti éveket, amikor az intézetet a jezsuiták vezették. A növendékek nemcsak elméletet, hanem gyakorlatot is tanultak: rendszeresen próbaszónoklatokat, és minden második évben a II. szemeszterben gyakorlati katekéziseket tartottak a helybeli „róm. kath. fiú népiskolában". A papnövendékek

száma az 1807/08. iskolai évtől 30–40 fő között volt; több évtizeden át a nagyváradi görög szertartású egyházmegye papnövendékeit, 4–6 főt is itt képezték. A teológusok száma ezen a szinten maradt: 1811-ben 38, 1827-ben 30, 1838-ban 26, 1864-ben 43, és 1910-ben 38, az 1811-es évjárattal egyező létszámú papnövendék tanult a szemináriumban, ami annak tükrében minősíthető alacsonynak, hogy időközben a katolikusok száma megduplázódott. A püspökség 11 fiatal papját 1820 és 1906 között a bécsi *Augustineum (Frintaneum)* papi kollégiumba elitképzésre küldték, ám közülük senki sem tért vissza az egyházmegyébe.

Az egyházmegye Magyarországon maradt részének papképzését 1930-tól a csanádi egyházmegyei szeminárium látta el Szegeden, míg a Romániához került egyházmegyékben 1948 augusztusáig működhettek a papnevelő intézetek. Az új román kultusztörvény viszont megszüntette a temesvári, nagyváradi, szatmárnémeti, jászvásári és bukaresti teológiákat (csak a gyulafehérvárit engedélyezte).

A szatmári püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalbalépés**	*Életkor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Fischer István (1754–1822)	-	1805. 02. 12.	51	1807. 09. 18. *Üresedés: 6 hó*	3	Eger
2. Klobusiczky Péter (1752–1843)	-	1808. 03. 05.	56	1822. 04. 19. *Üresedés: 3 hó*	14	Kalocsa
3. Kovács Flórián (1754–1825)	-	1822. 07. 22.	68	1825. 12. 11. *Üresedés: 28 hó*	3	-
4. Hám János (1781–1857)	-	1828. 04. 15.	47	1857. 12. 30. *Üresedés: 14 hó*	29	Esztergom***
5. Haas Mihály (1810–1866)	-	1859. 03. 06.	49	1866. 03. 27. *Üresedés: 13 hó*	7	-
6. Bíró László (1806–1872)	-	1867. 04. 18.	61	1872. 01. 21. *Üresedés: 20 hó*	5	-
7. Schlauch Lőrinc (1824–1902)	-	1873. 10. 02.	49	1887. 05. 26. *Üresedés: 11 hó*	14	Nagyvárad
8. Meszlényi Gyula (1832–1905)	-	1888. 04. 29.	56	1905. 03. 14. *Üresedés: 19 hó*	17	-
9. Boromisza Tibor (1840–1928)	-	1906. 10. 07.	66	1928. 07. 09.	22	-
			Átlag: 56 év	*Üresedés átlaga: 14 hó*	*Átlag: 13 év*	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.
** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.
*** V. Ferdinánd király 1848. június 25-én Hám Jánost kinevezte esztergomi érsekké, de a pápa nem praekonizálta, hivatalát nem foglalta el.

Szatmár viszonylag önálló, de az egyik legkisebb püspökség volt. A mindösszesen kilenc főpásztorból ötöt csak erre a székhelyre neveztek ki és hivatali idejük végén itt hunytak el. Négyen nyertek el másik püspökség élére kinevezést, közülük Hám Jánost V. Ferdinánd király 1848. június 25-én kinevezte ugyan esztergomi érsekké, de a pápa nem praekonizálta, hivatalát nem foglalta el. A másik három főpap közül ketten érseki rangra emelkedtek (Kalocsa és Eger), egy pedig a legtehetősebb egyházmegye, a nagyváradi élére került. Az üresedések átlagosan 14 hónapig tartottak, ami csupán fele a Magyarországon szokásos időtartamnak. A hivatalba lépéskor betöltött életkor tekintetében azonban az ide kinevezett püspökök néhány évvel az országos átlag felett jártak. A hivatalviselési időtartamok igen eltérőek (3-tól 29 évig terjednek), ennek ellenére a közepes érték (13) teljesen megfelelt az országos átlagnak. (Klieber, *Bischofslexikon*, 547.)

• *Irodalom:* Balogh–Gergely, *Egyházak*; Barabás–Miklós–Bodó, *Erdélyi egyházaink*; Bura László, *A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum (1804–1852)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 8 (1996) 3–4: 107–136; Bura, *Hám János*; Bura László, *A második évszázad (1904–2004)*, Csíkszereda 2003; Bura László–Ilyés Csaba, *Hám János (1827–1857)*, Szatmárnémeti 2007; Bura László (szerk.), *Meszlényi Gyula (1887–1905)*, Szatmárnémeti 2008; HC VII–IX; Illyés, *Jubileumi sematizmus*; Irsik Ferenc, *Boldog emlékű Hám János szatmári püspök élete*, Szatmár 1894; Jakubinyi, *Archontológia*; Mészáros Barnabás, *Az egri érseki tartomány a trianoni határok között: A kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyék magyarországi részei (1920-1993)*, PhD disszertáció, Budapest 2024; Mihalik Béla Vilmos, *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699–1761)* (Collectanea Studiorum et Textuum III/4; Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 3), Budapest 2019; Meszlényi, *Az egri érsekség*; *Otthonom Szatmár megye. Egyház és város*, Szatmárnémeti 2004; Pakots Károly, *A szatmári egyházmegye története*, Az erdélyi katholicizmus multja és jelene, Dicsőszentmárton 1925, 458–476; Scheffler János, *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékirata, 1848–1849*, Budapest 1928; *A Szatmári Egyházmegye jubileumi sematizmusa*, Szatmárnémeti 2006; *A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében (schematismus centenarius 1804–1904)*, Szatmár 1904; Tempfli Imre, *A Szatmári egyházmegye története a kezde-*

tektől, Szatmárnémeti 2025; Tempfli Imre, *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966*, Budapest 2002; Zakar Péter, *A katolikus püspöki kar cseréje (1848–1852)*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században (szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gőzsy Zoltán) (Pécsi egyháztörténeti műhely 13; META könyvek), Pécs 2021, 13–42.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 544–548.

Balogh Margit

III.4.1. Fischer István, nagyszalatnyai báró (1754–1822)

Szatmár, 1805. február 12. – 1807. szeptember 18.
Eger, 1808. február 18. – 1822. július 4.

→ egri főegyházmegye III.1.2.

III.4.2. Klobusiczky Péter (1752–1843)

Szatmár, 1808. március 5. – 1822. április 19.
Kalocsa-Bács, 1822. július 10. – 1843. július 2.

→ kalocsai főegyházmegye II.1.2.

III.4.3. Kovács Flórián, nagydaróczi [Kovach] (1754–1825)

Szatmár, 1822. július 22. – 1825. december 11.

K. 1754. május 4-én született Diósgyőrben (május 7-én keresztelték), kisnemesi családba, nagydaróczi Kovács István és Csák Anna szülőktől. Családja 1613-ban II. Mátyás királytól kapott címeres nemeslevelet. Apja

Borsod vármegye ügyésze volt, korán meghalt. K. az elemi iskolát és a gimnázium alsó osztályait Egerben, a gimnázium humanista osztályait Kassán és Szakolcán végezte. 1769. október 17-én, alig 16 évesen belépett a Jézus Társasága novíciátusába, majd 1772-től teológiai tanulmányaira készülve Bécsben bölcsészetet tanult. A rend 1773. évi feloszlatása után jogi tanulmányokat folytatott Bécsben, Egerben és Pesten. 1774-ben királyi táblai jegyző lett. Eszterházy püspök intésére 1775-ben visszatért Egerbe, ahol a szeminárium növendékeként folytatta teológiai tanulmányait.

1778. április 18-án Eszterházy Károly egri püspök áldozópappá szentelte. Néhány hónapig gróf Szirmay Antal és János nevelője. 1779-ben Jászberénybe helyezték káplánnak, majd 1783-ban az ungvári katolikus gimnázium tanára lett. Innen ugyanabban az évben ismét Egerbe hívták, ahol a szemináriumban a lelkipásztorkodás tanárává és a püspöki könyvtár segédkönyvtárosává nevezték ki. 1785-ben kinevezték Novaj plébánosává. 1790-től ismét Egerben egyháztörténelmet és kánonjogot tanított, közben érseki szentszéki ügyészként is működött, illetve 1801-ben a gróf Orczy család két fiának nevelője. 1801-től nagykállói plébános, 1802. október 6-án szabolcsi főesperes lett.

1804-ben, a szatmári egyházmegye alapításakor szatmári kanonoki stallumot és egyben nagyprépositi kinevezést kapott. Miután Fischer érseket 1807-ben áthelyezték az egri érsekségbe, a székeskáptalan K-ot káptalani helynökké választotta. Az új szatmári főpásztor, Klobusiczky 1808-ban az új püspökség általános helynökévé tette meg.

Amikor Klobusiczky püspök Kalocsára került, I. Ferenc király 1821. december 21-én K-ot nevezte ki szatmári püspöknek. Az ezzel együtt járó jövedelmek növelésére – elődjéhez hasonlóan – egyúttal elnyerte a gazdagon javadalmazott szentjobbi (Sâniob RO) reális apátságot. Az Udvari Kamara 1822. február 27-én vezette be a püspöki javadalmakba, egyúttal ekkor tette le a Helytartótanács előtt az esküt. A szentszéki megerősítés 1822. április 19-én kelt. Vurum József nagyváradi püspök szentelte püspökké július 22-én Szatmárnémetiben, ünnepélyes keretek között. Valószínűleg ugyanaznap iktatták be hivatalába.

Hivatalvezetéséről kevés adat áll rendelkezésre. Tehetséges szónok hírében állt, működését azonban korlátozta súlyos reumája. Betegsége miatt 1822-ben a nemzeti zsinatra utazva kénytelen volt félúton visszafordulni. Rövid püspöki működése alatt csupán hét papot szentelt fel. 1825. december

11-én halt meg 71 éves korában. A szatmárnémeti székesegyház sírboltjában temették el.

• *Művei*: *Szent Orsolya Társaságának örömünnepén*, Kassa 1798 (prédikáció); *Oratio funebris cum exc. dno Carolo episcopo Agriensi e com. Eszterházy de Galantha, perpetuo in Frankó etc. in cathedr. ecclesia Agriensi solennibus exequiis suprema justa persoluta sunt die 14. kal. Julii 1799*, Agriae 1799. • *Források*: Szatmárnémeti plébánia levéltára; SzPKL Személyi hagyaték; *Grazer Zeitung* 14. 3. 1822; Magyar Kurír 1825. 12. 30. 355–356; *Schem. Szathmarien. 1820*. • *Irodalom: A Szatmári Püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében 1804–1904*, Szatmár 1904, 28–32; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 76; GAMS, *Series episcoporum*, 381; HC VII, 356; KMETY ADRIEN–SZÖGI LÁSZLÓ, *Az egri felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1713–1852*, Eger 2021, 121; KONCZ, *Egri*, 140; SARKADI NAGY MIHÁLY–BARTÓK GÁBOR, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári történetei*, Szatmár 1860, 36–38; WILHELM KRATZ SJ, *Exjesuiten als Bischöfe (1773–1822)*, Archivum Historicum Societatis Iesu 6 (1937), 185–215 (205); MKL VII, 280; SZINNYEI, VI, 1222.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 548–549.

† BURA LÁSZLÓ–TENGELY ADRIENN

III.4.4. HÁM JÁNOS (1781–1857)

Szatmár, 1828. április 15. – 1857. december 30.
Esztergom, 1848. június 26. – 1849. július 12. (kinevezett érsek)

→ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE I.1.3.a

III.4.5. HAAS MIHÁLY (1810–1866)

Szatmár, 1859. március 6. – 1866. március 27.

H. 1810. április 8-án született a nyugat-magyarországi Pinkafő (Pinkafeld A) mezővárosban, német nemzetiségű családban. Édesapja posztónyíró iparos volt. Az elemi iskolát szülőhelyén végezte; tanítója Széchényi Ferenc katolikus vallási restaurációért küzdő úgynevezett bécsi körének tagja, a reformkori katolikus

lelkiség egyik fontos alakjának számító Weinhofer József Mihály plébános volt († 1859-ben, 53 évi pinkafői szolgálat után). H. a gimnáziumot Szombathelyen és Pécsett végezte, majd 1828-ban Szepesy Ignác püspök felvette a pécsi szemináriumba. Filozófiai tanulmányait Pesten végezte és 1830-ban doktorátussal zárta, teológiát ezt követően a bécsi *Pazmaneum* növendékeként tanult. 1834. augusztus 6-án szentelték pappá. Első szentmiséjét Pinkafőn mutatta be, melyen a már halott szülei helyett nagyszülei vettek részt, akik akkor ünnepelték házasságuk 50 éves évfordulóját.

H. kezdetben káplánként szolgált Ozorán, Pincehelyen, Dunaföldváron, majd a pécsi székesegyházban. Itt ismerte fel kiváló szónoki és pedagógiai képességeit Szepesy püspök, ezért 1837-ben kinevezte a pécsi püspöki Líceumba történelemtanárnak. 1843-tól dogmatikát tanított, miközben lelkészi feladatokat is ellátott. 1846-ben kinevezték a pécsi Belvárosi plébánia élére, ahol továbbra is élénk figyelmet fordított az oktatásügyi kérdésekre. 1847. május 1-én Ferdinánd király kinevezte a sümegi Szent Benedek-prépostság címzetes prépostjává. 1851. július 2-án belvárosi plébánosként ő tartotta az ünnepélyes köszöntő beszédet a Scitovszky prímás által alapított pécsi Miasszonyunk Női kanonokrend zárdája és a hozzá kapcsolódó leányiskola megnyitásakor.

Pécsi évei alatt Peitler Antal mellett közreműködött Szepesy püspök prédikációinak kiadásában, valamint történelmi, néprajzi és vallási témákban publikált magyar és német nyelven különféle lapokban. H. egész életében kutatta és támogatta a magyar származású, németajkú úgynevezett „hianz"-ok hagyományait, akikről néprajzi tanulmányokat írt, még Karl Czoernig etnográfiai műve (1855–1857) előtt. Terjedelmes kézirata a „hianz" dalokról, szokásokról és hagyományokról elveszett. Jelentős műve *Baranya* című könyve (1845), a reformkori honismereti kutatás és helytörténetírás egyik legjelesebb alkotása. 1852-től kiadta tanára és mentora, Weinhofer írásait, aki 1859-ben püspöki szónoknak is meghívta, és tanára váratlan halála miatt a gyászbeszédet is ő mondta felette.

1853-ban H-t a pesti tankerület ideiglenes oktatási tanácsosává és iskolafelügyelőjévé nevezték ki; hivatali felemelkedése során különféle állami és egyházi kitüntetéseket kapott. A Bach-korszak tanügyi tanácsosaként támogatta a bécsi központi hatóságoknak az iskolarendszer modernizálására irányuló törekvéseit, illetve németesítő politikáját is. Levelező tanfolyamok bevezetésével újjászervezte a tanárképzést. Tanári konferenciákat

rendezett. 1857-ig a tanárképzők száma hatra nőtt. Megalapította a *Tanodai Lapok* című, Lonkay Antal által szerkesztett folyóiratot, amelybe maga is több didaktikai, módszertani témájú cikket írt. Ezen felül német nyelvű újságokban és a *Religio* című magyar katolikus folyóiratban teológiai, vallási témájú írásait jelentette meg. Szorgalmazta tanyasi iskolák építését az oktatásban háttérbe szoruló Alföldön (1857-ig összesen 149). Mivel a Lajtán túlról is hívott tanárokat az országba, és a két felső reáliskolában, valamint a kereskedelmi akadémián előírta a német oktatási nyelvet, ellenfelei az iskolarendszer germanizálásával vádolták, emellett hivatalvezetését is túl szigorúnak tartották. Ezek miatt 1861-ben Pesten úgynevezett „macskazenét" szerveztek neki.

H. már 1852-ben és 1857-ben is szerepelt a szatmári püspökjelöltek között. Habsburg Albert főherceg, Magyarország kormányzója támogatta, az egri, a rozsnyói, a szepesi és a kassai püspökök azonban a megüresedett szatmári püspökség betöltésére tett javaslataikban nem említették. Másfelől a kormány Peitler Antal pécsi kanonokot, a bécsi kultuszminisztérium osztálytanácsosát támogatta. A választás során fontos szempont volt, hogy a jelölt ne az egyházmegyéből kerüljön ki, hogy ezáltal „a vezetésben más szellem" nyerhessen teret. Az uralkodó az utolsó pillanatban döntött Peitler ellen és H. mellett, akit 1858. április 18-án nevezett ki szatmári püspökké. A pápa szeptember 27-én erősítette meg a kinevezést. H-t 1859. február 13-án szentelte püspökké Scitovszky hercegprímás Esztergomban; püspöki székét március 6-án foglalta el. A rendszerint a szatmári püspöknek adományozott szentjobbi (Sâniob RO) reális apátság jövedelmeit azonban nem kapta meg, mert a püspökség 40 000–60 000 forint összegű rendes jövedelmét elegendőnek tekintette a kormányzat, és az apátsági javadalmat ezúttal a szerény javadalmazású kassai püspök, Fábry Ignác kapta. Ennek ellenére 1859. áprilisban a kirobbant szárd–francia–olasz háború kapcsán H. nyilvánosságra hozott levelében biztosította arról Albert főherceget, hogy a püspök és a papság kész a legnehezebb áldozatokat is meghozni, javait és vérét áldozni az uralkodóházért, amelynek az egyházmegye fennállását köszönheti.

Elmaradott vidéki egyházmegye főpásztoraként is különösen elkötelezett volt az oktatásügy iránt, és hamarosan végigvizitálta szinte az egész egyházmegyét. Új plébániákat alapított Szinfalu (1859, Sâi RO), Mezőterem (1860, Tiream RO), Ubrezs (1862, Úbrež SK), Lajosvölgyihuta (1863,

Huta Certeze RO), Nagyszőlős (1863, Vinohragyiv UA), Tövisfalva (1863, Trnovec SK) és Szolyva (1863, Swaljawa UA) településeken. 1864-ben kinyomtatta a püspökség sematizmusait, történelmi jegyzetekkel ellátva. Egyházkormányzásában azonban egyre inkább eltávolodott az államegyházról vallott késő-jozefinista nézeteitől. Hivatalviselése első évében konzisztoriális törvényszéket állított fel a házassági ügyek tárgyalására. Az olasz egységmozgalom miatt összezsugorodott Pápai Állam jövedelmeinek pótlására bevezette az úgynevezett péterfillérek gyűjtését az egyházmegyében. 1861-ben kiadta az egyházmegyei alapítványi pénztár kezelésének szabályzatát.

Visszahívta Szatmárba a jezsuitákat, 1863-ban rájuk bízta a szeminárium és a püspöki konviktus vezetését, valamint a teológiai oktatást. A jezsuitákkal fennálló viszonya azonban nem volt feszültségmentes a rend kiváltságainak kérdése miatt. A hittudományi főiskolán kezdeményezésére Mária-kongregáció létesült. 1859-ben új elemi iskolát nyitott Munkácson, amelynek vezetését a szatmári irgalmas nővérekre bízta. Püspöksége alatt befejezte a ferences kolostor elődje által megkezdett építtetését. Mivel a ferencesek letelepítésének terve nem valósult meg, az épületben az irgalmas nővérek kórházat működtettek.

H., a kortársak kritikáját figyelmen kívül hagyva püspökként is folytatta a magyarországi németség kultúrájának támogatását. A környéken évszázadok óta honos svábok neki köszönhették iskoláik fennmaradását és ezáltal az asszimiláció meggátlását.

1866-ban az országgyűlési tárgyalásokra Pestre utazott, ahol súlyos szívbetegség következtében 1866. március 27-én, 56. életévében meghalt. A szatmárnémeti székesegyház kriptájában temették el április 5-én. Végrendeletében vagyonát egy alapítványra hagyta, amelynek éves jövedelméből a harminc legszegényebb tanítót kellett támogatni. A tanárság gyászévvel hálálta meg e cselekedetét.

• *Művei*: *Assertiones ex universa philosophia e praelectionibus Josephi Jonas philos. professoris die 26. Aug. 1830. publice propugnandas suscepit*, Pestini [1830]; *Fels. első Ferencz austriai császár s magyarországi apostoli király… 40 évi uralkodásának fényes ünnepére*, Bécs 1832; *Baranya ismertetése, földrajza statisztikai és történeti tekintetben*, Pécs 1845; *Beköszöntő beszéd és Antritts Predigt*, Pécs 1846; *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen*, Pécs 1852; *Gabe der Liebe, für Freunde und Mitglieder kathol. Gesellenvereine*, Pécs 1857. (Ennek 2. kisebb füzete: *Szeretet adománya. A kath. legényegylet*

tagjainak olvasmányúl, Pécs 1857); *Előszó*, KEMPELEN GYŐZŐ, *Magyar helyesírás*, Pest 1859; *Hirtenbrief*, Buda 1859. (Püspöki körlevele); *Pauli Szent Vincze leányai. Meghonositva Esztergomban Nagykéri Scitovszky János bibornokérsek…által 1865. évben*, Esztergom 1865. • *Források*: SzPKL Historia Domus, Személyi hagyaték; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Salzburger Kirchenzeitung* 12. 5. 1859; *Kronstädter Zeitung* 5. 12. 1860; *Neue Freie Presse* 30. 3. 1866; *Das Vaterland* 12. 4. 1866; *Sion* 28. 7. 1866; *Oesterreichische Ehrenhalle* 41 (1867); Religio 25 (1866) I: 208; *Schem. Szathmarien. 1858*, *1864*, *1870*. • *Irodalom: A Szatmári Püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében 1804–1904*, Szatmár 1904, 42–48; ADRIÁNYI, *Bach-korszak*, 60–61; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 77; BARTÓK GÁBOR, *Szatmár-Németi története*, Szatmár 1860; BOROVSZKY, *Szatmár vármegye*, 118; BURA LÁSZLÓ, *A jezsuiták Szatmáron (Szatmárban)*, [Uő] (szerk.), Vizsgáljuk meg ezek okát! Szatmári művelődéstörténeti és egyháztörténeti tanulmányok, Csíkszereda 2007, 145–147; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; FERENCZI JAKAB–DANIELIK JÓZSEF, *Magyar írók életrajza*, Pest 1856, 178–179; GAMS, *Series episcoporum*, 381; HC VIII, 532; ILLYÉS, *Jubileumi sematizmus*, 43–44; MÉL I, 652; MKL IV, 439; ÖBL; PNL VIII, 480; RNL IX, 250; RICHARD ROTTER, *Michael Haas. Bibliographische Skizze*, Ofen 1859; SZIKLAY JÁNOS, *Dunántúli kulturmunkások. A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban*, Budapest 1941; SZINNYEI, IV, 206; SZÖGI LÁSZLÓ, *A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852*, Pécs–Budapest 2016, 128; TEMPFLI IMRE–SIPOS FERENC, *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai*, Szatmárnémeti 2000; VERÉDY KÁROLY, *Paedagogiai encyclopaedia*, Budapest 1886, 349–350; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 554–556.

† BURA LÁSZLÓ–TENGELY ADRIENN

III.4.6. BÍRÓ LÁSZLÓ, KÉZDIPOLÁNYI (1806–1872)

Szatmár, *1867. április 18. – 1872. január 21.*

1806. január 6-án született Nagysomkúton (Şomcuta Mare RO), székely kisnemesi családba. Apja kézdipolányi Bíró József tanító, később postakezelő, majd a Teleki grófi család gazdatisztje; anyja Zsigavényi Anna. B. gyermekkorában beszédhibás volt. Az elemi iskolát és a gimnáziumot Nagybányán (Baia Mare RO), utóbbit a minoritáknál járta ki. A kétéves filozófiai képzést szeminaristaként az egyházmegyei líceumban végezte el 1823–1825 között, majd a pesti Központi Szemináriumban teológiát tanult, kiváló ered-

ménnyel. Egyik tanára, Imre János így méltatta: „Itt küldöm Birót, az egész egyetemi ifjuság tükörét, ki midőn nyilvános vizsgáit tette, az egész hallgatóság figyelmét leköté és mindnyájunk lelkét és becsülését magával viszi." Hám püspök 1829. november 1-én szentelte pappá Szatmárnémetiben.

Rövid ideig Vállajon és fíliájában, Mérken volt káplán, de a következő évben (1830) Nagybányára került, szintén káplánnak. Közben Pesten 1830. szeptember 29-én teológiai doktorátust szerzett. 1831-ben áthelyezték Szatmárnémetibe, ahol a Papnevelő Intézet tanulmányi felügyelője lett, illetve filozófiai tárgyakat is oktatott. 1833-tól rendkívüli jogtanárként is működött, 1837-től szentírástudományt tanított. Ugyanabban az évben szentszéki ügyvéd, majd a következő évtől szentszéki ülnök és 1843-tól házassági kötelékvédő lett. 1845. december 2-án Hám püspök előterjesztésére V. Ferdinánd király székesegyházi kanonokká nevezte ki. 1847-ben a káptalan követeként részt vett az utolsó rendi országgyűlésen. Hám püspök 1848-as prímási kinevezése után oldalkanonokként mindvégig mellette tartózkodott. Miután Hám püspökkel együtt visszatért Szatmárba, a püspök legközelebbi munkatársaként és bizalmasaként fokozatosan haladt előre a hivatali ranglétrán. Az 1851. évi sematizmus szerint a két székesegyházi főesperes egyike a székeskáptalanban és valóságos főesperes a székesegyházi főesperességben. 1855-ben vérteskeresztúri címzetes apát, 1862-ben a Királyi Tábla prelátusa, 1865-ben scardonai választott püspök és a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa, 1866-ban a Magyar Királyi Udvari Kancellária udvari tanácsosa lett.

B-t 1850 után különféle befolyásos állami és egyházi méltóságokra jelölték (Kassa, Szombathely 1852, Győr 1857, Erdély 1864, Székesfehérvár 1866). Szatmár esetében 1857-ben, Hám püspök halála után – bár kanonok, székesegyházi főesperes és Hám püspök bizalmas tanácsadója volt – nem jött szóba, mivel Hám egyházkormányzása utolsó éveinek ellensúlyozására egy külső személyt, s ezáltal „más szellemiséget" akart a kormányzat az egyházmegye élére. Amikor viszont 1866-ban Haas püspök halála után az esztergomi és az egri érsek is határozottan B. mellett érvelt, Ferenc József király 1866. szeptember 14-én kinevezte szatmári püspökké. A kiegyezés előtt nem sokkal magyar kancellárrá kinevezett Majláth György († 1883) meg volt győződve arról, hogy ezáltal nemcsak „az ottani káptalan és az egész egyházmegye, hanem az egész magyar klérus kívánsága" is teljesült. Az 1867. február 22-i szentszéki megerősítést követően április 11-én Bécsben szentelte püspökké a

bencés Mariano Falcinelli Antoniacci pápai nuncius (1863–1874). Székét április 18-án, nagycsütörtökön foglalta el Szatmárnémetiben.

B. püspöksége a már meghirdetett I. Vatikáni Zsinat jegyében telt. B. a zsinatot eleve hűvösen fogadta. Ettől függetlenül kollégáival és egyben barátaival, Perger kassai és Zalka győri püspökökkel elfoglalta szállását a *Via del Corso*-n Rómában, és egy 1870. évi két hónapos húsvéti szabadság kivételével folyamatosan részt vett a zsinaton. Pergerrel és Zalkával több alkalommal fogalmaztak meg közös beadványt. A megállapodások és a szavazások során a magyar püspöki kar többségét követte, alapvetően elfogadta a pápai tévedhetetlenség dogmáját, de kihirdetését nem tartotta célszerűnek, ezért 1870. július 17-én, még a döntő szavazás előtt távozott Rómából. Mégis, B. volt az egyik első főpásztor, aki a híveket körlevélben tájékoztatta a zsinati dekrétumokról és az új dogmáról (1870. augusztus 1.). 1871. április 24-én szó szerint is közzétette a zsinati dekrétumokat.

1868 és 1870 között csaknem minden főrendiházi ülésen részt vett a fővárosban, ezekben a hetekben a kapucinusoknál szállt meg szerény körülmények között. Ugyanakkor az egyházmegyét eközben is személyesen kormányozta. Küzdött a liberális politikai irányzatoknak a vallást és iskolaügyet érintő törekvései, valamint az egyházi autonómia mozgalom ellen. 1867-ben és 1870-ben B. volt az, aki rendszeresen jelentést tett Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nunciusnak a magyar katolikus autonómia mozgalomról, és ezzel feltehetőleg hozzájárult a Szentszék elutasító magatartásához. Deák Ferenccel és Eötvös József kultuszminiszterrel fennálló jó kapcsolatának köszönhetően elérte, hogy az 1868. évi, a keresztény felekezetek egyenjogúságát hirdető, a felekezeti oktatást, a vegyes házasságot és az egyházak önkormányzatát szabályozó törvénycikkeket a katolikus egyház szellemiségében fogalmazzák meg. B. 1869-ben levelet intézett a nunciushoz, amelyben kifejtette, hogy az egyház részéről nem lenne szabad több olajat önteni a tűzre, és helyteleníteni a magyar püspöki kar álláspontját, amikor az a vegyes házasságok esetében lemond a gyermekek katolikus nevelését biztosító írásbeli nyilatkozatokról.

Igen nagy lelkiismeretességgel végezte papi teendőit: naponta misézett és ünnepeken maga tartotta a prédikációt is. Végiglátogatta szinte az egész egyházmegyét, mígnem kialakuló betegsége lehetetlenné tette útjai folytatását.

Sokat jótékonykodott, például a Tanítóképző Intézet céljaira évente 3070 forintot, 69 tanuló részére évenként 5273 forintot adományozott. Az ő kezdeményezésére jött létre a Szent József Árvaház lányok számára. Életmódja egyszerű volt, de Isten házában szerette a gazdagságot, ezért gyakran adakozott a templomok számára, például 1871-ben újraaranyoztatta a székesegyház oltárait. Püspöksége alatt két egyházmegyei konferencián foglalkoztak az idős papok jobb ellátásával és a szegény ifjak oktatásával, mely célokra életbe léptette az úgynevezett egyházmegyei élőtőkét. Egyházi tanítók, tanítónők és óvónők részére 1300 forintos alapítványával nyugdíjalapot hozott létre. B. püspöksége alatt jött létre az egyházzenei hagyományokat ápoló Cecília Egyesület.

1871 nyarától B. egészségi állapota hirtelen megromlott. December 8. után már csak szobájában tudott misézni. 1872. január 21-én, 66 évesen halt meg. A székesegyház sírboltjába helyezték örök nyugalomra január 25-én, de szívét a szatmári irgalmas nővérek templomának sírboltjában őrzik, ugyanott, ahol Hám püspök szívét. Meglepően korai halála miatt Falcinelli nuncius és Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter is sajnálatát fejezte ki. Utóbbi azt remélte B. hivatali utódjától, hogy „követi és tovább viszi majd [B.] csöndes, ám tartósan áldásos tevékenységét […].” A pápai követ B. személyében megbízható informátorát veszítette el. ADRIÁNYI szerint a nunciushoz befutó jelentésekből egy „jószívű, okos, őszinte és aktív” főpásztor képe rajzolódik ki, aki reálisan ítélte meg a helyzetet.

• *Műve:* Szent beszéd, Bécs 1867. • *Források*: SzPKL Historia Domus, Személyi hagyaték; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Das Vaterland* 10. 10. 1869; *Wiener Kirchenzeitung* 10. 2. 1872; *Schem. Szathmarien. 1830*, *1831*, *1833*, *1840*, *1851*, *1853*, *1855*, *1858*, *1864*, *1870*; SMOCZER IGNÁC, *Gyászbeszéd kézdi-polányi Bíró László püspök felett*, Pest 1872. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 77; BURA LÁSZLÓ, *Arcképek a Szatmári Római Katolikus Egyházmegyéből*, Nagyvárad 1998, 12–13; GULYÁS, III, 41; HC VII–IX; ILLYÉS, *Jubileumi sematizmus*, 44–46; MKL I, 842; RNL IX, 250; *Schem. Szathmarien. 1893*, 63; *Schem. Cent.* 50–56.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 556–559.

† BURA LÁSZLÓ–TENGELY ADRIENN

III.4.7. Schlauch Lőrinc [von Linden] (1824–1902)

Szatmár, 1873. október 2. – 1887. május 26.
Nagyvárad, 1887. augusztus 24. – 1902. július 10.

→ váradi egyházmegye II.4.8.

III.4.8. Meszlényi Gyula, meszlényi (1832–1905)

Szatmár, 1888. április 29. – 1905. március 14.

1832. január 22-én született Velencén (Fejér vm.), nemesi családba. Apja Meszlényi Károly, Fejér vármegye alispánja; anyja Pfisterer Teréz. Nagyapja, Pfisterer András († 1824) budai főorvos volt. Unokatestvére, Meszlényi Terézia Kossuth Lajos felesége volt. M. az elemi iskolát és a középiskola alsóbb osztályait Pécsett, a felsőbb osztályokat a székesfehérvári ciszterci gimnáziumban és Nagyszombatban végezte. 1847-ben felvételt nyert az ottani papnevelő intézetbe, a filozófia elvégzését követően Bécsben a *Pazmaneum* növendékeként teológiai tanulmányokat folytatott. Ezekben az években utazást tett Itáliában, Franciaországban és Svájcban, amit újságíróként is kiaknázott. 1853 novemberétől a nagyszombati érseki konviktus tanulmányi felügyelője. 1854. július 27-én Scitovszky hercegprímás Esztergomban pappá szentelte.

Ettől az évtől kezdve gimnáziumi tanár Nagyszombatban. 1857-ben prímási levéltárnok, 1863-ban prímási titkár lett. 1866–1881 között komáromi plébános. 1869-ben megkapta a Szent Mórról nevezett báti (Bátovce SK) apáti címet és javadalmat. 1881-től esztergomi kanonok és az esztergomi szeminárium rektora. Simor hercegprímás néhány évvel később úgy vélte, hogy M. a szemináriumot kiváló szellemi és anyagi szintre emelte, és a klerikusok szívében az egyházi szellemiség mellett „a hazaszeretet szent tüzét” is táplálta. A király és Tisza Kálmán miniszterelnök állítólag a Simor hercegprímás 50. papi jubileuma alkalmából 1886-ban rendezett ünnepségen figyelt fel Kossuth rokonára, M-re.

Miután Schlauch Lőrinc szatmári püspököt Nagyváradra helyezték át, a hercegprímás és a kormány M-t ajánlotta a megüresedett szatmári püspöki

székbe, komáromi lelkipásztori és szemináriumi szolgálatai alapján. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter szerint M. kiemelkedett „széleskörű olvasottságával, nyelvtudásával és tudományos műveltségével". Az uralkodó 1887. október 17-én M-t szatmári püspökké nevezte ki. A római megerősítés november 25-én kelt. 1888. április 29-én szentelte fel Császka szepesi püspök Szatmárnémetiben. Székét még aznap elfoglalta. Beszédében ünnepélyesen kijelentette, hogy továbbra is az egyházmegye különböző felekezeteinek békés együttéléséért kíván dolgozni. 1891 őszén Rómába utazott, ahol sétakocsizás során tévedésből támadásnak lett kitéve.

M. közel 18 éves püspöki működése során hangsúlyt helyezett a korban divatos lelkiségi irányzatokra. Már püspöksége kezdetén Jézus Szívének ajánlotta egyházmegyéjét. Támogatta a Rózsafüzér Társulatokat és a Szent Család, valamint Szent József tiszteletét. Sürgette, hogy minden templomban állítsanak fel úgynevezett kiváltságos oltárt *(altare privilegiatum)* és keresztutat. Támogatásával, illetve jóváhagyásával az egyházmegye számos plébániáján alapítottak legényegyletet, amelyek egyre jelentősebb társadalmi szerepet töltöttek be. Összesen 24 templomot újíttatott fel vagy építtetett, nemegyszer saját költségén. Gondot fordított az iskolaügyre is: négy új iskolát alapított, és hogy a szatmári katolikus elemi iskolát megmentse az államosítástól, magára vállalta a tanerők fizetését, továbbá az iskola fennmaradásának biztosítására alapítványt hozott létre.

M. írói munkásságáról is ismert. 1894-ben megíratta Irsik Ferenccel korábbi elődje, Hám püspök életrajzát, és kiadatta a püspök szentbeszédeit is. 1896-tól kezdve összegyűjtötte a Hámra vonatkozó forrásokat és 1898-ban elindította boldoggá avatási eljárását Rómában. Kiadatta Klobusiczky püspök szentbeszédeit is és két kötetben a szentek életrajzait. Az ő kezdeményezésére jelent meg Cölestin Wolfsgruber bécsi egyháztörténész Carolina Augusta császárnéról szóló életrajzának magyar változata, amelyhez ő írta a bevezetőt. Kezdeményezésére egyházmegyéjében tíz író papból álló irodalmi kör alakult a katolikus szellemiségű irodalmi tevékenység ösztönzésére. *Pázmány-sajtó* néven 1891-ben nyomdát és kiadót alapított, amely könyveket, továbbá katolikus szellemiségű folyóiratokat jelentetett meg, például a politikai és társadalmi témákkal foglalkozó *Heti Szemle*, valamint a *Családi Kör*, a *Magyar Földművelő* és a *Téli Esték* című lapokat. A vállalkozást a klérus által jegyzett részvényekből finanszírozta. Az elődje, Schlauch püspök által egyesített püspöki és káptalani könyvtár elhelyezésére 1891/1892-ben új épületet létesített.

M. messzemenően távol tartotta magát a politikai élettől; közéleti funkciót nem töltött be. Szociális elkötelezettségét tanúsítja tekintélyes adománya az 1888. évi árvízkárosultak javára, valamint az általa Európa-szerte megszervezett gyűjtés. Jelentős összeget fordított a rászorulók megsegítésére és a szegény sorsú gyermekek taníttatására. 1898-ban, a király uralkodásának jubileuma alkalmából pásztorlevelet adott ki, és december 2-ra *Te Deum*ot rendelt el. Az egyházmegye centenáriumára (1904) restauráltatta és új berendezéssel – többek között egy carrarai márványból készült főoltárral – látta el a székesegyházat. Ezenfelül ebből az alkalomból alapítványokat tett az iskolák támogatására. X. Pius pápa 1904-et az egyházmegye jubileumi évének nyilvánította, és rendkívüli búcsút hirdetett ki. M. ugyanabban az évben építtette a város számára a víztornyot (a tűzoltóság részére). Aranymiséjét 1904. szeptember 17-én mutatta be Máriapócson. Decemberben az erősen túlsúlyos főpásztor megbetegedett és megvakult, ezt követően az egyházmegyét betegágyából kormányozta. Súlyos cukorbetegséget állapítottak meg nála, végül szilárd ételt már nem tudott magához venni. A különféle egyházi és állami kitüntetéseket elnyert M. 1905. március 14-én, 73 évesen, Szatmárnémetiben halt meg. Előkelő rokonsága – többek között Kossuth Ferenc – jelenlétében, március 3-án temették el a városi temető egy általa építtetett sírboltjában. Temetéséig az ország területéről közel 3000 részvétnyilvánító távirat érkezett. M. végrendeletében az egyházmegyét jelölte meg általános örökösének, és több mint egymillió koronát szánt jótékony célra. Az általa létrehozott egyházművészeti gyűjtemény az egyházmegye tulajdonába került, és a ma róla elnevezett múzeum alapját képezi. A hagyaték kérdése kezdetben tisztázatlan volt. M. hivatali utódja, Boromisza a bécsi nunciusnak írt levelében arra panaszkodott, hogy egy M. által Rómára tett hagyatékot az egyik „hálátlan és telhetetlen unokaöcs" veszélyezteti.

2011-ben dokumentumfilm készült életéről „*Meszlényi Gyula – Az alkotó püspök*" címmel.

• *Művei*: *La Salette. A B. Szűz Mária, mint fájdalmas anya megjelenése Franciaországban, a la salettei helységben*, Komárom 1877; *IX. Pius pápa halálakor […]*, Komárom 1878; *Sermo pastoralis […] ad clerum dioecesanum habuit episcopus Sathmarini*, 1888; *Pásztorlevél, melyet Meszlényi Gyula Isten irgalmából és az apostoli Király kegyelméből szathmári püspök püspöki széke elfoglalásakor híveihez intézett*, Szatmár 1888; Megnyitó beszéd, Szatmár 1891. • *Források*: SzPKL Historia Domus; SzPKL

Körlevelek; Személyi hagyaték; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Linzer Tagespost* 7. 10. 1891; *Das Vaterland* 1. 4. 1893; *Wiener Zeitung* 29. 11. 1898; *Pester Lloyd* 15./16./22. 3. 1905; *Das Vaterland* 15. 3. 1905; *Agramer Zeitung* 16. 3. 1905; Wolkenberg Alajos, Gyászbeszéd Meszlényi Gyula emlékére, Szatmárnémeti 1905; *Schem. Szathmarien. 1889*, *1893*, *1901*, *1907*. • *Irodalom*: Bodnár Gáspár, Jubiláló Egyházmegyénk Aranymisés Püspöke 1854. szept. 17.–1904. szept. 17., Szatmár 1904; Bura László (szerk.), *Meszlényi Gyula 1887–1905*, Szatmárnémeti 2008; HC VII–IX; Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Kollányi, *Esztergomi kanonokok*, 510–511; *Országgyűlési Almanach 1896–1901*, Budapest 1897, 20–21; *Schem. Cent.*, 62–71; Szögi, *A nagyszombati… 1802–1850*; Zelliger, 330–331.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 560–562.

† Bura László–Tengely Adrienn

III.4.9. Boromisza Tibor (1840–1928)

Szatmár, 1906. október 7. – 1928. július 9.

1840. július 18-án született Kalocsán. Apja gazdatiszt volt. Az elemi iskolát Hajóson, a középiskolát a bajai ciszterci gimnáziumban végezte. Eredetileg orvosi pályára készült, később azonban, apja tanácsára, 1857 őszén felvételét kérte a kalocsai papnevelő intézetbe. Teológiai tanulmányait 1859–1862 között a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként a római P*ontificia Università Gregorianán* végezte. Az intézmény vezetőjével, a később bíborosi rangra emelkedő Andreas Steinhuberrel később is kapcsolatban maradt. Filozófiai tanulmányainak befejezése és a filozófiai doktorátus megszerzése után megkezdte teológiai tanulmányait, betegsége miatt azonban haza kellett mennie. Tanulmányait Kalocsán fejezte be 1863-ban. Ott szentelték pappá 1863. július 26-án.

1863–1869 között káplánként működött Kúlán (Opština Kula SRB), Apatinban (Apatin SRB), Jánoshalmán és Kalocsán. 1869-ben néhány hónapig a kalocsai tanítóképző tanára, majd 1870-től 1893-ig Jánoshalma plébánosa. 1890-ben elnyerte a hévizi (nagyváradi egyházmegye) apáti címet. 1890–1893 között az almási (Bácsalmás) kerület esperese. Magasabb egyházi pályafutása 1893-ban kezdődött, ekkor kalocsai mesterkanonok és 1902-ig szemináriumi rektor, valamint a Kiérdemesült és Nyugalmazott Papok In-

tézetének igazgatója lett. 1899–1906 között az Érseki Líceum igazgatóhelyettese. 1896–1897-ben tiszai, 1899–1902 között bácsi főesperes. 1903-ban bácsi kisprépost, 1904-ben őrkanonok, 1905. novemberétől a kalocsai érseki szék üresedése alatt káptalani helynök. Városy kalocsai érsek hivatalba lépése után, 1906-ban általános helynöknek nevezte ki. A katolikus közéletben is szerepet vállalt: 1893-ban gróf Esterházy Miklóssal együtt ő elnökölt Szabadkán az egyik első regionális katolikus nagygyűlésen, 1904-ben pedig részt vett a Regensburgban megrendezett német katolikus nagygyűlésen.

1905. október 17-én Mayer Béla tanfelügyelő és címzetes püspök nyerte el a szatmári püspöki kinevezést, amelyet a Szentszék december 11-én prekonizált. Mayer azonban betegsége miatt még felszentelése és beiktatása előtt, 1906. március 12-én lemondott hivataláról. Ezt követően Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter Csernoch Jánosnak ajánlotta fel a püspökséget, de ő sem fogadta el. A miniszter megkérdezésére ekkor Városy kalocsai érsek általános helynökét, a 66 éves B-t ajánlotta a püspökségre, akit eredetileg mint segédpüspököt tinnini címzetes püspöknek terjesztett fel. Apponyi a királynak tett előterjesztésében hangsúlyozta, hogy B. „tekintettel van a más vallásúakra", „forró hazaszeretetét" pedig 24 éves plébánosi és főesperesi működése alatt bizonyította az „idegen nyelvű hívek körében". A király 1906. június 20-án nevezte ki; a Szentszék augusztus 3-án erősítette meg a döntést. B-t szeptember 30-án szentelte püspökké Samassa érsek Egerben; székét október 7-én foglalta el Szatmárnémetiben. Már 1908-ban súlyos tüdőgyulladása volt. Később, a háború előtti években rendszeresen kúrálta magát Karlsbadban.

Több mint 20 éves püspöksége az úgynevezett katolikus reneszánsz időszakára esik. A lelki élet terén számos kezdeményezés és az egyházmegye infrastruktúrájának fejlesztése jellemzi, ezért halála után az egyházmegye „harmadik alapítójaként" méltatták. 1908-ban körlevélben foglalkozott a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének szélesebb körű terjesztésével. 1911-ben legényegyletek és oltáregyletek szervezését kezdeményezte. Támogatta a jezsuitákat és jelenlétüket Szatmárnémetiben. Számukra neogótikus stílusban átépíttette, két toronnyal és elektromossággal látta el a Kálváriatemplomot, amelyet 1909-ben szenteltek fel Jézus Szíve tiszteletére. 1914-ben a rendháznak a Kálvária felé eső részében B. létrehozta az első magyar lelkigyakorlatos házat „Manréza" néven. B. 1913-ban sikerre vitte Hám püspök kezdeményezését és letelepítette Szatmárnémetiben a ferenceseket. A rend provinciálisa 1915-ben konfráterré (tiszteletbeli taggá) nevezte ki. B. püspöksége során

hat új plébániát alapított és négy új templomot építtetett. Különféle módon támogatta az iskolaügyet. 1909-ben szegény vidéki tanulók megsegítésére tápintézetet állított fel és megalapította a Pázmány-konviktust, 1913-ban pedig felépíttette a püspöki konviktus új épületét. 1912-ben a Királyi Katolikus Főgimnázium, 1914-ben a katolikus tanítóképző számára új épületet vásárolt, illetve létesített. 1914-ben 100 000 koronával támogatta a munkácsi leányiskolát, 1918-ban jelentős szerepe volt a szatmárnémeti Szent Erzsébet Leánygimnázium megalapításában. Alapítványokkal támogatta az egyházmegye papnövendékeinek mindenkori képzését a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen és a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban. Aranymiséjét 1913-ban Rómában ünnepelte, ebből az alkalomból mintegy 700 000 korona összegű alapítványt tett közhasznú célokra. 1923. július 31-én ünnepelte gyémántmiséjét. A budapesti egyetem ebben az évben tiszteletbeli teológiai doktorrá avatta.

Bár B. szorosabb értelemben véve távol tartotta magát a politikai élettől és nem vállalt közhivatalt, a közéletben és a sajtóban jelen volt. 1907-ben ő vezette Károlyi István politikus temetési szertartását. 1909-ben bérmaapja lett a Rómában katolizált Ernst Fürth bécsi zsidó orvosnak; az újonnan megkereszteltet ő vezette magánkihallgatásra a pápához. Erős kötődése a Szentszékhez megmutatkozott a püspökség nagy összegű péterfillér-gyűjtéseiben is, amelyet nagyrészt az ordinárius viselt még a világháború éveiben is: 1909-ben például 4000 koronából 1000, 1913-ban 4300-ból 3000, 1914-ben 2300-ból 1000, 1915-ben 4100-ból 3000, 1916-ban 7500-ból 5000 koronával. 1910. évi *ad limina* látogatásakor további 10 000 koronával támogatta a Szentszéket. B. különféle állami és egyházi kitüntetéseket nyert el, 1918 őszén titkos tanácsossá nevezték ki.

Az I. világháború alatt a szatmári püspökség területét korán és súlyosan érintették az orosz csapatok támadásai. A szociáldemokrata sajtótermékek 1914 őszén szóvá tették, hogy B. és néhány kanonok ezzel összefüggésben Budapestre menekült. B. 1915-ben Jézus Szívének szentelte az egyházmegyét. Püspökké szentelésének tizedik évfordulóján, 1916-ban is Budapesten tartózkodott, ebből az alkalomból 350 000 koronát adományozott háborús jótékonysági célokra. A sajtó híradásai szerint egyházkormányzása idején a közhasznú kiadások ezzel elérték a másfélmillió koronát. A trianoni békeszerződés következtében a püspökség területe magyarországi, romániai és csehszlovákiai részekre szakadt (lásd egyházmegye-történeti bevezetés), ami ennek megfelelően kényes politikai helyzetbe hozta B-t. Székhelye a Román Királyság területén

feküdt. B. egyházkormányzása maradék szakaszában feszült viszonyban volt a román kormánnyal, amely őt és a római katolikus papságot agresszív magyarosítással vádolta. Hasonlóképpen vélekedtek az újonnan alapított Csehszlovák Köztársaság vezetői, akik „magyarbarát" és „csehellenes" magatartással vádolták, és a területek egyházi leválasztására törekedtek. Ennek megelőzésére B. 1923-ban püspöksége mindkét „külföldi" részére helynököt nevezett ki. A csehszlovák részt Tahy Ábrahámra bízta, e területet később egy Ungváron működő apostoli adminisztrátor alá rendelték. A Magyarország területén maradt kisszámú plébánia élére Székely Gyulát nevezte ki, akit a Szentszék 1929-ben apostoli adminisztrátorrá nevezett ki, székhelye Mérk lett. B. lehetősége szerint élete végéig e területeken is maga intézte a püspökség igazgatásának minden lényeges ügyét. A továbbra is működő egyházi iskolákban vitatott kérdés volt az oktatás nyelve, ezért az 1923/24-es tanévre nézve elrendelte, hogy a katolikus tanfelügyelet teljesítse egyes szülőknek a német tanítási nyelvre irányuló kérését.

Hosszú szenvedés után, 1928. július 9-én, 88 éves korában halt meg püspöki székhelyén. A város katolikus temetőjében temették el.

• *Források*: SzPKL Historia Domus, Körlevelek, Személyi hagyaték; BH 1906. 7. 4. (9), 1928. 7. 11. (7); *Egyházi Közlöny* 1916. 10. 13.; *Nemzeti Újság* 1928. 7. 11. (2); *Ruszinszkói Magyar Hírlap* 1923. 8. 2. (6); Károly Pakocs, *Egy püspök, kinek rejtett életében volt a nagysága*, Vasárnap 1928. 7. 22.; *Linzer Volksblatt* 7. 9. 1893; *Salzburger Chronik* 26. 8. 1904, 17. 10. 1907; *Neues Wiener Journal* 2. 8. 1907; *Deutsches Volksblatt* 11. 3. 1914; *Wiener Zeitung* 15. 7. 1913; *Arbeiterwille* 16. 10. 1914; *Reichspost* 30. 11. 1909, 10. 10. 1916; *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*, Kalocsa 2002; *Schem. Szathmarien. 1907*, *1909*, *1913*, *1916*, *1926*, *1931*. • *Irodalom*: Adriányi, *Fünfzig Jahre*; Rainer Bendel–Robert Pech–Norbert Spannenberger (Hg.), *Kirche und Gruppenbildungsprozesse deutscher Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918–1933*, Berlin 2015; Borovszky, *Bács-Bodrog vármegye II*, 494; Csirák Csaba, *Áldozatok püspöke. Dr. Boromisza Tibor* (Otthonom Szatmár megye 51), Szatmárnémeti 2018; HC VII–IX; Klára Csiszár, *Dialog zwischen Vergangenheit und Gegenwart. Die kirchengeschichtliche Rezeption des Jesuiten-Erbes in der Diözese Sathmar (Rumänien) im 19. und 20. Jahrhundert*, Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Latina 54 (2009) 2: 99–123; Gulyás, III, 946; Illyés, *Jubileumi sematizmus*, 50–52; Salacz Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 562–564.

† Bura László–Tengely Adrienn

III.5.
SZEPESI EGYHÁZMEGYE
DIOECESIS SCEPUSIENSIS

III.5.0. A szepesi egyházmegye 1804–1918 között

A püspökség alapítása, területe és intézményei

A püspökség elődje a szepesi prépostság volt, amely Szepes vármegye mellett a szomszédos Sáros és Liptó vármegye egyes részeit is magában foglalta. Bár a szepesi egyházmegye csak 1776-ban jött létre, a Szepeshelyen működő szepesi káptalan (Spišská Kapitula SK) Nyitra mellett a történelmi magyar Felvidék, a mai Szlovákia legnagyobb múltú egyházi központjai közé tartozik. Szepeshely egy egyedülálló, fallal körülvett, dombra épült „egyházi város" volt a szepesi vár közelében, amely magába foglalta a kanonokok rezidenciáját, a melléképületeket, a mai püspöki palotát és a Szent Mártonnak szentelt káptalani templomot. A középkor óta hiteleshelyként működött, ahol jogi ügyleteket lehetett lebonyolítani, és ennek megfelelően jelentős levéltárral rendelkezett. Az azonos nevű vármegye székhelye azonban egészen a 20. századig a német evangélikus Lőcse (Levoča SK) volt.

Mivel nem maradt fenn alapítólevél, a szepesi prépostság működésének kezdete még mindig vita tárgyát képezi a történetírásban. Felmerült, hogy a nagymorva időszakban alapították, később pedig úgy vélték, hogy egy 9. század végi, hanyatlásnak indult szepesi püspöki szék maradványa. Mások az erdélyi szebeni prépostsághoz hasonló etnikai érveket sorakoztatnak fel. Utóbbitól eltérően azonban e prépostságot soha nem kizárólag a német lakosságra vonatkoztatták. A szepesi privilégium az erdélyi szászokétól eltérően mindig a többi jelenlévő népcsoportot is magában foglalta. Az első biztos, okleveles adaton alapuló dátum 1209, amikor II. András király († 1235) Adolf prépost és lánytestvére számára kiterjedt birtokokat adományozott a Tátra és a Poprád folyó között. Az oklevélben a terület birtokosaként

Ekbert bambergi püspök, Andechs-Meran-i Gertrúd királyné († 1215) fivére és Árpád-házi Szent Erzsébet († 1231) nagybátyja szerepel.

A terület 1776-ig hivatalosan az esztergomi érsekséghez tartozott, de a szepesi prépostok kiterjedt, az ordináriusokéhoz hasonló jogkörrel rendelkeztek. Például javadalmakat adományozhattak, kanonokságot és templomot alapíthattak, zsinatot hívhattak össze és kanonokokat nevezhettek ki. Több prépost királyi főkancellár volt. Egy 1282. évi oklevél először említi székesegyházként a szepeshelyi Szent Márton-templomot. I. (Nagy) Lajos király († 1382) uralkodása alatt történt egy kísérlet püspökség hivatalos alapítására, ám az megbukott Esztergom ellenállásán. Miután 1401-ben egy tűzvész során az oklevelek elégtek, IX. Bonifác pápa († 1404) megerősítette a régi előjogokat. Egy 1472-ben kelt pápai privilégium a prépostok számára engedélyezte az infula és a pásztorbot viselésének jogát. A szepesi városok egy részének elzálogosítása Lengyelországnak Zsigmond király († 1437) uralkodása alatt, Magyarország három részre szakadása 1541 után és a reformáció lutheri ágának széles körű elterjedése hozzájárult a régió politikai széttagoltságához, és időszerűtlenné tette a püspökség alapítására irányuló törekvéseket. A 16. és a 17. században általában a török Hódoltság vagy az Erdélyi Fejedelemség területére eső egyházmegyék címét viselő főpapokat neveztek ki szepesi prépostnak, illetve a szepesi prépostok ilyen címeket kaptak, és számos esetben püspökké szentelték őket. Idővel az esztergomi érsekek szepesi általános helynökei lettek.

Miután Mária Terézia 1773-ban megváltotta az 1412-ben elzálogosított szepesi városokat, ez anyagi alapot teremtett a püspökség megalapításának újra felmerülő tervéhez, ami az uralkodónő nagy egyházi strukturális reformjának része volt. A szepesi egyházmegye az 1776. március 13-i pápai bulla értelmében jött létre a besztercebányai és a rozsnyói egyházmegyével együtt és a prépostság egykori területeit (azaz Szepes vármegye nagy részét), valamint Árva és Liptó (azaz a Vág völgyi) vármegyéket foglalta magában. Kiterjedése így mintegy 145 négyzetmérföld (= 8344 négyzetkilométer) volt. Az egyházmegye viszonylag csekély javadalommal rendelkezett. Püspöki székhelye Szepeshely, székesegyháza a Szent Márton prépostsági templom lett. Az egyházmegyét a vármegyéknek megfelelően három főesperességre tagolták. A szepesi főpásztorok nyári székhelye az adományozás részeként Savnik (Spišský Štiavnik SK) lett. Első ordináriusa Salbeck Károly váci segédpüspök lett, aki 1777-ben az egész püspökséget vizitálta, majd ennek

nyomán 40 plébánia alapítását eszközölte ki. Hivatalviselése idején a román kori préposti palotát késő barokk kastéllyá építették át, a Szent Márton-székesegyházat átfogóan felújították. 1786/87-ben Salbeck bécsi és római tárgyalások eredményeképp elérte, hogy az ólublói (Stará Ľubovňa SK) kerület több mint hat plébániája fölött joghatósága legyen, amire addig a krakkói (Kraków POL) és a tarnói (Tarnów POL) egyházmegyék tartottak igényt. A püspökség kiépítésének további lépései a 19. századra maradtak. 1804-ben a püspökséget az akkor felállított egri egyháztartomány alá helyezték. 1815-ben megnyílt a szepesi szeminárium.

A korábbi évszázadok egyházi öröksége volt egy valóságos és öt címzetes apátság, három valóságos és tizenegy címzetes prépostság, továbbá nyolc szerzetesi központ: a premontrei kanonokok Lőcsén, a minoriták Lőcsén és Csütörtökhelyen (Spišský Štvrtok SK), a ferencesek a Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš SK) melletti Okolicsnón (Okoličné SK) és Trsztenán (Trstená SK), a piaristák Podolinban (Podolínec SK) és Rózsahegyen (Ružomberok SK), az irgalmasrendi testvérek Szepesváralján (Spišské Podhradie SK) működtek. 1811-ben összesen 70 szerzetes működött az egyházmegyében.

Az egyházmegye népessége

A változatos domborzatú és főleg hegyvidéki régió az ország egyik szegényházának számított. A mezőgazdaság terméshozama csekély volt, a bányászatból – a Szepesség déli részén található, ásványban gazdag úgynevezett bányakerületből, valamint a Liptó vármegyei bányákból – származó, korábban jelentős jövedelmek a 19. századra drasztikusan lecsökkentek. Ez az egész régiót erősen megkárosította és el- és kivándorlási hullámot indított el, amely főleg Szepes vármegyében a népesség jelentős visszaeséséhez vezetett. A fa- és a bőripar, valamint a századfordulón kezdődő idegenforgalom ezt gazdaságilag csak szerényen tudta ellensúlyozni. A gazdasági nehézséget jelezték a gyakori éhínségek és a kolerajárványok 1831-ben, 1836-ban, 1855-ben és 1866-ban. Az 1831. évi járvány parasztlázadást idézett elő, amelynek során több földbirtokost és egy katolikus papot kútmérgezés miatt meglincseltek.

Az egyházmegye összes népessége 1880-ban 305 767 fő volt. Nyelvek tekintetében a Szepességben a szlovák volt túlsúlyban (1890: mintegy 93 000) a némettel (1890: mintegy 45 000) és a ruténnel (1890: 17 500) szemben, magyarul csak mintegy 5000-en beszéltek itt.

A szepesi egyházmegye felekezeti struktúrája Magyarország viszonylatában több tekintetben is szokatlan volt. Egyrészt, reformátusok és ortodoxok gyakorlatilag nem lakták. Ennek köszönhetően a régiónak mindig több mint kétharmada katolikus volt (1880-ban 214 986 fő volt latin és görög szertartású katolikus, akiknek száma 1900-ra 239 844 főre emelkedett), viszont sokkal nagyobb arányban voltak itt jelen az evangélikusok, mint másutt. Miközben e környék Magyarország lakosságának csak szűk két százalékát adta, az összes evangélikus öt százaléka élt itt. A sematizmusok szerint azonban az évtizedek során nem kis mértékben módosult a felekezeti struktúra (lásd táblázat).

A szepesi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	**r. kat.**	%	**g. kat.**	%	**ev.**	%	**izr.**	%
1811	241633	179483	*74*	*		59760	*25*	2390	*1*
1821	273439	198744	*73*	*		72123	*26*	2572	*0,9*
1841	306499	221752	*72*	1575	0,5	77086	*25*	6084	*2*
1856	280090	184921	*66*	7330	2,6	65671	*23*	13636;	*4,9*
1894	317231	224617	*71*	15424	4,9	65125	*21*	12065	*3,8*
1909	340034 *+41*	242196	*71*	19551	5,7	65142	*19*	13145	*3,9*
1910 (orsz.)	18 M	9 M	*49*	2 M	11	1,3 M	7	0,9 M	5

* beleszámítva a latin szertartásúak számába

Forrás: 1811., 1821., 1841., 1856., 1894. és 1909. évi sematizmusok

A számadatokból a legszembetűnőbb az össznépesség jelentős emelkedése az évszázad közepéig – amely kezdetben erősebben érintette az evangélikusokat, mint a katolikusokat –, majd egy jelentős visszaesés, amely csak az 1890-es években egyenlítődött ki újra. E visszaesés ismét egyedül a két fő csoportot, a római katolikusokat és az evangélikusokat érintette, és valószínűleg az 1830–1840-es évek nagy éhínségeit és az ennek hatására bekövetkező elvándorlást tükrözi. Szembetűnő továbbá a görögkatolikusok számának folyamatos emelkedése, akik főleg Szepes vármegyében éltek. Ez egyrészt azt mutatja, hogy őket csak a század közepétől különböztették meg egyértelműen a latin szertartású katolikusoktól. Az izraelita lakosság számának hasonlóan je-

lentős növekedése a század második felében megközelítette az országos átlagot, majd a század végén alacsonyabb értékre csökkent. Ebben az esetben is valószínűleg szerepet játszott a belső migráció. Az evangélikusok száma csak keveset változott, arányuk azonban épp emiatt a lakosság több mint egynegyedéről kevesebb mint egyötödére esett vissza. (Klieber, *Bischofslexikon*, 567.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A népesedési változások ellenére az egyházi infrastruktúra az évtizedek során nem sokat változott. A hivatalosan felállított plébániák száma alig – 158-ról (1811) 162-re (1856), majd 166-ra (1909) – emelkedett. E plébániák közül 64 állami kegyuraság (király, Vallás- és Tanulmányi Alap) alá tartozott, további 12 egyházi nagyjavadalmas (püspök, káptalan) alá, 14-nek pedig nem volt kegyura. A többi mintegy 70 plébánia magánszemélyek, birtokosközösségek vagy városok kegyúri gondoskodására volt utalva. A katolikus plébániák gyakorlatilag stagnáló számával ellentétben a filiák száma 84-ről (1821) 100-ra (1856), majd 103-ra (1909), a kápolnáké még erőteljesebben, 53-ról (1821) 78-ra (1856), majd 147-re (1909) emelkedett. Ugyanabban az időszakban az evangélikusok által használt templomok száma 55-ről (1821) 71-re (1909), a zsinagógák száma 5-ről 21-re emelkedett. A világi papok száma időközben még csökkent is, 244-ről (1821) 223-ra (1856), míg végül 247-tel (1909) csak kevéssel lépte túl a kezdő értéket. A szerzetesek száma is a kezdeti 70-ről (1811) 1857-ig 34-re esett vissza, majd 1909-ig enyhén, 47-re emelkedett. Ehhez járult még 39 szerzetesnő négy, szociális kongregációhoz tartozó rendházban. Még erősebb ingadozást, illetve csökkenő értékeket mutatnak a sematizmusok adatai a papi utánpótlást illetően. Az egyházmegye különböző szemináriumokban tanuló papnövendékeinek száma 1811-ben 57, 1821-ben 31, 1829-ben 42, 1856-ban 28, 1909-ben 54 volt. A szepesi szemináriumot 1815-ben nyitották meg, itt végzett többek között Hlinka András (Andrej), és a történész Pirhalla Márton is. 1819 és 1893 között kilenc tehetséges fiatal papot küldtek a bécsi *Augustineum*ba *(Frintaneum)* továbbképzésre, többek között Belopotoczky Kálmánt († 1914), a Monarchia közös hadseregének későbbi tábori apostoli helynökét, illetve püspökét. 1900-ban az egyházmegyében az egy papra eső hívek száma 815,8 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában Szepes a legjobban ellátott egyházmegyék között helyezkedett el.

A szepesi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba-lépés**	*Élet-kor*	*Hivatalviselés vége***	*Időtar-tam*	*Áthelye-zés*
1. Révay János Antal (1748–1806)	-	1788. 08. 20.	40	1806. 01. 09. *Üresedés:* 29 hó	17	-
2. Brigido Mihály Lipót (1742–1816)	Laibach	1808. 06. 06.	66	1816. 07. 23. *Üresedés:* 34 hó	8	-
3. Pyrker János László OCist (1772–1847)	-	1819. 05. 12.	47	1820. 10. 02. *Üresedés:* 43 hó	1	Velence, Eger
4. Bélik József (1757–1847)	-	1824. 05. 02.	67	1847. 03. 05.	23	-
4a. [Jekelfalusy Vince] (1802–1874)	-			*Üresedés:* 52 hó		Székes-fehérvár
5. Zábojszky László (1793–1870)	-	1851. 07. 20.	58	1870. 09. 11. *Üresedés:* 11 hó	19	-
6. Samassa József (1828–1912)	-	1871. 08. 27.	43	1873. 07. 25. *Üresedés:* 13 hó	2	Eger
7. Császka György (1826–1904)	-	1874. 09. 02.	48	1891. 12. 14. *Üresedés:* 5 hó	17	Kalocsa
8. Szmrecsányi Pál (1846–1908)	-	1892. 05. 15.	46	1903. 06. 25. *Üresedés:* 15 hó	11	Nagyvá-rad
9. Párvy Sándor (1848– 1919)	-	1904. 09. 11.	56	1919. 03. 24.	15	-
			Átlag: 52	*Üresedés átlaga:* 25 hó	*Átlag:* 13 év	

* A beiktatás *(installatio)* vagy székfoglaló *(inthronisatio)* dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének *(praeconisatio)* dátuma.

A szepesi püspökség, nyilván viszonylag csekély javadalma, valamint perifériális elhelyezkedése miatt kilencből négy esetben ugródeszkául szolgált egy érseki vagy egy anyagilag jobban ellátott püspöki székhez. Kivételt csak Brigido egyházkormányzása képezett, aki különleges körülmények miatt metropolita érsekből lett megyéspüspök. Brigido és Pyrker egyúttal az utolsó ritka példái voltak a Magyarország határain túli püspöki kinevezéseknek, vagyis úgy lettek a magyar episzkopátus tagjai, hogy pályafutásuk során külföldi egyházmegye élén is álltak. Az egri érseki székbe kerülő Pyrker és Samassa egészen rövid püspökségét Bélik, Zábojszky és Császka szokatlanul

hosszú hivatali periódusa egyenlítette ki. Az üresedések átlagos időtartama – valamivel több mint két év – kicsit magasabb, a belépési életkor – 52 év – valamivel alacsonyabb volt az országos átlagnál. (Klieber, *Bischofslexikon*, 568.)

A püspökség története 1918 után

A trianoni békeszerződés következtében a Szepesi egyházmegye nagyobb területe a létrejövő Csehszlovákiához került, kis része pedig Lengyelországhoz. 1977-től a nagyszombati érsekség, 1995-től pedig a kassai érsekség *suffraganeus*a.

• *Források*: *Schem. Scepusien.* 1821, 1841, 1856, 1894, 1909; *Salzburger Kirchenblatt* 19. 4. 1866. • *Irodalom:* Balogh–Gergely, *Egyházak*; Borovi József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*, Budapest 2000; Buják Gábor, *A szepesi és pozsonyi prépostságok korai története a szlovák historiográfiában*, Fons 22 (2015) 1: 3–51; Ivan Chalupecký, *Obsadenie spišského stolca po roku 1918*, Studia theologica scepusiensia VI. Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka (ed. Uő), Spišské Podhradie 2003, 7–24; Dóka Klára, *A nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 12 (2000) 1–4: 133–151; Hradszky, *Initia progressus*; Ľuboslav Hromják, *La Santa Sede e la questione slovacca durante il pontificato di Leone XIII e di Pio X (1878–1914)*, Roma 2007; Ľuboslav Hromják, *Okolnosti, snaženia a vznik Spišskej diecézy*, Nové horizonty 1 (2007), 14–19; Ľuboslav Hromják (Ed.), *Z dejín Spišského prepoštstva. Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka*, Spišské Podhradie 2010; Viliam Judák–Edita Čekovská, *Prehľadné cirkevné dejiny*, Bratislava 1996; Kerny Terézia, *Szent Márton tisztelete a szepeshelyi prépostságban*, A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei (szerk. Zsámbéky Monika), Szombathely 2009, 111–126; Marosi E., *Szepeshely*, Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század (főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál–Makk Ferenc) Budapest 1994, 636; Karol A. Medvecký, *Cirkevné pomery katolíckych Slovákov v niekdajšom Uhorsku*, Ružomberok 1920; Salacz Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; Jozef Špirko, *Cirkevné dejiny: S osobitným zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska*, Martin 1943; Jozef Špirko, *Výtvarné pamiatky Spišskej Kapituly*, Turčiansky Sv. Martin 1943; Jozef Špirko, *Vývoj spišského biskupstva za posledných 25 rokov*, Nová Práca 2 (1946) 3–4: 47–48; Sztyahula László, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 13–39; Tengely Adrienn, *Adalékok az 1918–1919-es polgári demokrácia vidéki történetéhez. A Szepesi római katolikus egyházmegye eseményei az őszirózsás forradalom és a szerb megszállás között*, Kutatási füzetek. PTE Történelem Doktori Program sorozata 12 (2005) 388–397; Agostino Visco, *La Slovachia nel quadro della monarchia Austro-Ungarica*, Slovak Studies 21–23 (2000),

121–166; Michal J. Vojtaššák, *Sloboda na Slovensku*, Svätá Rodina 2 (1919) 40–43; Zubko, *Spišskí biskupi*.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 565–569.

Rupert Klieber–L'uboslav Hromják–Tengely Adrienn

III.5.1. Révay János Antal, révai (1748–1806)

Szepes, 1788. augusztus 20. – 1806. január 9.

R. 1748. augusztus 8-án született a Nyitra vármegyei Császtón (Častkovce SK), gróf Révay János és Bossányi Julianna Mária gyermekeként. Egy lánytestvére és két fivére volt. Fivére, gróf Révay Péter, Szklabina (Sklabiňa SK) és Blatnicza (Blatnica SK) birtokosa 1800-ban bekövetkezett haláláig a bécsi Udvari Kamara alelnöke és Turóc vármegye örökös főispánja volt. A Révayak Dániel-ágából származó grófi családnak a gazdag hagyományú Turóc vármegyében voltak birtokai. A család ősei a 16. században menekültek ide Szlavóniából a török uralom elől. A család egyik székhelye a mosóci (Mošovce SK), rokokó stílusú Révay-kastély volt. Az egyházi pályára készülő R. a nagyszombati gimnáziumba járt, majd itt végezte a bölcseletet is. Ezt követően a bécsi *Theresianum*ba került, ahol jogtudományt és teológiát tanult. 1770. április 21-én szentelték pappá a Révayak jablánci (Jablonica SK) birtokán található templomban. Migazzi bécsi érsek buzdítására, Mária Terézia ajánlásával 1771-ben Itáliába utazott. Milánón keresztül Rómába tért, ahol elnyerte több befolyásos bíboros barátságát, folytatta teológiai tanulmányait és betekintést nyert a *Rota Romana* szentszéki törvényszéki gyakorlatába. Rómából ellátogatott Nápolyba is, ahol az udvarnál szintén barátságos fogadtatásban részesült. Két évvel később hazatérve protekció nélkül akarta megkezdeni papi pályafutását. Először Nagyszombatban tartózkodott, ahonnan megpályázott egy megüresedett budai plébánosi helyet. Mária Terézia azonban R. szándékát figyelmen kívül hagyva 1774-ben szepesi kanonokká nevezte ki. A következő években Salbeck Károly († 1785) szepesi püspököt kísérte vizitációin, és számos változtatást kezdeményezett, többek között a székesegyház átépítését. 1776. december 30-án Salbeck a székeskáp-

talan dékánjává, 1777. május 2-án a székesegyház főesperesévé nevezte ki. II. József 1783-ban nyitrai nagyprépostté tette meg; itt R. nagybátyja, Révay Antal († 1783) volt a püspök. A nyitrai püspöki szék üresedése idején, 1784-től R. püspöki helynök lett.

II. József 1787. november 21-én szepesi püspökké nevezte ki. A szentszéki megerősítésre 1788. április 7-én, az ünnepélyes beiktatásra augusztus 20-án került sor. Mivel R. számára túl messze volt a szepesi káptalanban található püspöki rezidencia, ettől kezdve többnyire a savniki (Spišský Štiavnik SK) püspöki nyaralóban tartózkodott. R-t szívélyes embernek tartották, aki tőle telhetően kerülte a konfliktusokat. Bevallottan a jozefinizmus követői közé tartozott, és ennek megfelelően alakította ki a püspökség igazgatását is. Ahhoz a kevés püspökhöz tartozott, akik tiszteletben tartották II. Józsefnek a vallási toleranciára és a vallásszabadságra vonatkozó rendeleteit.

Hivatalvezetése során arra törekedett, hogy a csak 1776-ban alapított egyházmegyét szervezetileg és szellemi-lelki téren is megszilárdítsa. E célból jelentős személyiségeket alkalmazott környezetében. Közéjük tartozott Cseh (Csech) István későbbi kassai püspök, akit irodaigazgatóvá nevezett ki. Palles Györgyöt, a szlovák nemzeti mozgalom egyik atyját kanonokká és a szepesváraljai (Spišské Podhradie SK) tanítóképző – Magyarországon az első ilyen intézmény – igazgatójává nevezte ki. Kanonokká egykori jezsuitákat, Erős Pált és Kovalsky Ferencet tette meg, akik a kassai egyetemen metafizikát és logikát, illetve a nagyszombati egyetemen filozófiát tanítottak. R. törekvése a püspökség megszervezésére kiterjedt vizitációiban is megmutatkozott: 1794-ben Árva vármegyét, 1796-ban Liptó és Szepes vármegyéket járta végig. Alapos vizitációs jelentései értékes történelmi adalékokkal szolgálnak. Ez különösen vonatkozik egy 1793. évi, az egyházmegye állapotát leíró jelentésre, amelyet a szentszéki Zsinati Kongregációnak küldött el. Ebben a szepesi káptalan Szent Márton-templomának történetével foglalkozik, amely szerinte már 1234-ben „székesegyház" volt; ezáltal visszavezette a püspökség történetét a 13. századra. Jakab prépost „szepesi püspökké" történő kinevezését összekapcsolta III. Béla magyar király 1292. évi látogatásával. R. később espereskerületi gyűléseket rendezett a papság számára teológiai és gyakorlati továbbképzés céljából. R. az egyházi iskolák ügyét is kézbe vette. Iskolát építtetett többek között Szepesalmáson (Jablonovo SK) és Savnikon; ösztöndíj alapítványt hozott létre a lőcsei (Levoča SK) és a podolini (Podolínec SK) gimnázium javára. Mivel II. Józsefnek a generális szeminá-

riumok létesítésére vonatkozó intézkedése értelmében a püspökség nem rendelkezett saját szemináriummal, R. 1802-ben papi gyűlést hívott össze Savnikra, ahol papi hagyatékokból alapítvány létrehozását kezdeményezte szeminárium létesítése céljára. Az úgynevezett Révay-alapítvány 50 ezer forint alaptőkével rendelkezett. A püspök 1806-ban bekövetkezett váratlan halála miatt a szemináriumi alapítvány jogi és anyagi megszilárdításával végül a Helytartótanács foglalkozott. Nagyobb jótékony célú alapítvánnyal segítette a szepesváraljai irgalmasrendieket is.

R. – nem utolsó sorban hosszú itáliai tartózkodása miatt – értékelte a művészetet, a tudományt és a történelmi emlékeket, amelyek támogatását saját püspökségében is szívén viselte. Templomokat újíttatott fel, többek között Savnikon és Szepesteplicen (Spišská Teplica SK, 1902-től Szepestapolca). Templomot építtetett Védfalun (Vydrník SK), kápolnát és gyógyintézetet Ólublón (Stará Ľubovňa SK). Ezekben az években a szepesi egyházmegye papjai jelentős számmal léptek be a Bernolák Antal által alapított tudós társaságba, ezáltal a szepesi káptalant a még fiatal szlovák irodalmi élet egyik centrumává téve. Főleg Palles György szepesi kanonok érdeme volt az első szlovák nyelvkönyv kiadása. R. jelen volt a politikai életben is; aktív tagja volt a magyar országgyűlésnek. Szklabina és Blatnicza uraként az 1790. évi országgyűlés a galíciai-magyar határrendező bizottság elnökévé választotta, e minőségében számos vitás ügyet kellett tisztáznia. Fivére, Péter 1800-ban bekövetkezett halála után ideiglenesen Turóc és Árva vármegye főispánja lett. Fennmaradt Csáky József szepesi ispán beiktatása alkalmából mondott beszéde. 1805-ben, a magas háborús költségek hazafias támogatására buzdító felhívások hatására saját vagyonából jelentős összeget adományozott e célra; gazdag ezüst étkészletének felajánlása példaértékű volt, amelynek hatására számos hivatali kollégája hasonló áldozatokat hozott.

R. évente ellátogatott Újlublóra (Nová Ľubovňa SK), a Poprád völgyébe, az ottani gyógyforráshoz, ahol kis nyaralót és kápolnát is építtetett. Váratlanul halt meg 1806. január 9-én savniki rezidenciájában, ahonnan földi maradványait a szepesi káptalanba szállították, majd a székesegyház sírboltjába temették. A nyomtatásban is megjelent gyászbeszédet Hayn Ignác mondta. Május 5-én a savniki kastélyban elárverezték az elhunyt berendezését, ruházatát és asztalneműjét, valamint vételre ajánlottak különféle, hordóban és palackokban tárolt borokat.

• *Művei*: *Sermo die inaugurationis dni Josephi e comitibus Csáky […] Scepusiensis […] comitis*, Leutschoviae 1796. • *Források*: Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur […] 3 (1803) 223, 4 (1803) 347; *Wiener Zeitung* 16. 4. 1806; *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1806, 371–373; KISSKO MARTINUS, *Oratio funebris die 4. Martii 1806*, Leutschoviae 1806. • *Irodalom*: GAMS, *Series Episcoporum*, 378; IGNAC HAYN, *Smutná památka pri exequiách pána Révay Jána biskupa spišského*, Levoča 1806; HC VI, 369; HRADSZKY, *Initia progressus*, 502–503; Nemzeti Plutarkus, Pest 1816. III. 223–239; PAUER JÁNOS, *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében*, Székesfehérvár 1847, III. 362–363; ĽUBOMÍR V. PRIKRYL, *s.v. Révai, Ján Anton*, LKKOS, 1152; SBS V, 75; *Schem. Scepusien. 1901*, 2; JOZEF ŠPIRKO, *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti, Spišská Kapitula 1943, 115–117; SZINNYEI XI, 847–848; ZUBKO, *Spišskí biskupi*, 22–24.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 569–572.

ĽUBOSLAV HROMJÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét
fordította: SZIRTES ZSÓFIA
lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.5.2. BRIGIDO MIHÁLY LIPÓT, MAHRENFELSI ÉS BREZOVICI (1742–1816)

Ljubljana, 1788. június 8. – 1807. március 23.
Szepes, 1808. június 6. – 1816. július 23.

B. 1742. február 9-én született Triesztben Johann Jakob Hieronymus Brigido és a prágai Maria Polixena Příchovský grófnő gyermekeként, nemesi családba. A család apai ága 1574-ben Capuából települt át és 1671-től bárói címet viselt. B. apja öt fiát a későbbi sikeres életpálya és a társadalmi felemelkedés érdekében a lehető legjobb neveltetésben részesítette. B. fivérei, Giuseppe Carlo és Pompeo jelentős karriert futottak be a közigazgatásban: egyikük galíciai, másikuk trieszti helytartó lett. B-t már korán papi pályára szánták. Filozófiát és teológiát tanult Grazban; 1764-ben teológiai baccalaureátust és filozófiai doktorátust szerzett. 1762-ben felvételt nyert az ágostonrendi kanonokok stájerországi voraui apátságába. Josef Philipp Franz von Spaur († 1779) seckaui püspök 1765. január 13-án pappá szentelte, és az egyházmegye

általános helynökévé tette meg. Egészségi okokra hivatkozva 1772-ben kilépett a voraui apátságból, majd a prágai érsekségre került, ahol anyai nagybátyja, Anton Peter Příchovský gróf (1764–1793) volt az ordinárius. 1776. november 6-án meghívást kapott a szepesi káptalanba, majd Salbeck Károly püspök 1777-ben liptói (Liptov SK) főesperessé nevezte ki. 1780–1787 között lőcsei (Levoča SK) plébános. 1787. augusztus 21-én II. József szepesi püspökké nevezte ki. A kánoni megerősítési eljárás alatt azonban Johann Karl Herberstein ljubljanai püspök súlyosan megbetegedett és 1787. október 7-én meghalt. Helyébe az uralkodó 1787. december 5-én a Rómától teljesen függetlenül érsekséggé emelt Ljubljana első érsekévé nevezte ki B-t, miközben Révay János Antalt helyezte a szepesi püspöki székbe. VI. Pius 1788. április 7-én erősítette meg a döntést, és a pápai trónállói címet adományozta B-nak. Püspökké Migazzi bécsi érsek szentelte 1788. április 27-én. B. egyéb kitüntetések mellett felvételt nyert a máltai lovagrendbe is. B-t 1788. június 8-án, az egyházmegye érsekséggé emelésével egyidőben iktatták be Ljubljanában ünnepélyes keretek között. Ennek során felolvasták a pápai bullákat és az uralkodói engedélyt, B. elfoglalta a püspöki trónt, az úgynevezett katedrát, beszédet intézett a papsághoz és annak kézcsókját fogadta. Oldalkanonoknak Johann Ricci kanonokot választotta, aki egyúttal a máltai lovagrend karintiai Pulst kommendatúrájának lovagparancsnoka volt.

B. közreműködött az új érsekség megszervezésében és határainak kijelölésében. 1788. július 18-án Görzben formálisan megszüntette az addig oda telepített érsekséget. Az ezzel kapcsolatos pápai bulla Zengg-Modrust és Gradiscát tette meg *suffraganeus* püspökségeknek. 1791-ben az újra felállított trieszti egyházmegye a ljubljanai egyháztartomány része lett. B. szentelte fel a bécsi Rennweg-en található szalézi templomban az új időszak első trieszti püspökét, Sigismund Hohenwartot, valamint 1796-ban Triesztben annak utódját, Ignaz Buset-et († 1803). Egyházpolitikai szempontból B. működését a mérsékelt jozefinizmus jellemezte, felvilágosult elődje, Herberstein hagyományát követve. A jozefinista egyházjogot és a janzenista eszméket követte, például a mindennapi Szentírás-olvasásban. 1791-ben az ő jóváhagyásával jelent meg az elődje által elindított úgynevezett *Krajnai biblia* (azaz Mózes öt könyvének a 16. század óta első szlovénre fordított változata) harmadik, utolsó része. A kötet az egyházmegye hagyományos egyházi köreiben óriási ellenállásba ütközött, ami odáig fajult, hogy az eladókat arra biztatták: égessék el a munkát. B. ugyanabban az évben megtiltotta egy papnak, hogy a lilienfeldi kegy-

helyen úgynevezett Bálint-ájtatosságot tartson, amellyel a szülők gyermekeiket a „nyavalyatöréstől" akarták megóvni. A liturgiát érintő jozefinista reformokat azonban már nem vitte keresztül. Hogy további papjelölteket toborozzon, B. már 1788-ban kieszközölte az engedélyt a ljubljanai filozófiaoktatás újraindítására, amit ideiglenesen egy egykori jezsuita és matematikus nyitott meg. A grazi generális szeminárium feloszlatása után 1791-ben elérte II. Lipót császárnál egy egyházmegyei szeminárium felállítását. Egyházkormányzati és lelkipásztori tevékenységét erősen hátráltatta az 1792-ben kitört úgynevezett első koalíciós háború.

A következő években B. teológiai szempontból egyre inkább a római irány felé fordult. Ezt bizonyítja többek között a papságnak írt két pásztorlevele 1803-ból és 1804-ből. Ezekben esperességi továbbképző konferenciákat rendelt el, sürgette a prédikációk megtartását és a hitoktatást, valamint a hívek húsvéti lelkigyakorlatát. A bécsi hatóságok nemtetszését először akkor váltotta ki, amikor 1804. évi pásztorlevelében papjainak az államilag előírt tankönyvek mellett a rómaiakat is ajánlotta. Az Udvari Kancellária erre 1806-ban Antonio Gabriel Severoli nunciusnál B. érseki rangból történő visszaléptetését szorgalmazta. Amikor a Szentszék megtagadta ezt az eljárást, a bécsi udvar a nuncius kiutasításával fenyegetőzve kényszerítette ki B. visszalépését. B. 1806. december 18-án távozott Ljubljanából és a Szepességbe ment. Ljubljanát egyúttal püspökséggé fokozták le. Ljubljanából való visszavonulásával B. elveszítette az ahhoz kapcsolódó hercegpüspöki címét is. A körülmények miatt az érsekség 1961. évi újjáalapításáig ő volt Ljubljana egyetlen érseke. Révay püspök 1807. január 7-én bekövetkezett halála után VII. Pius március 23-án B-nak az eredetileg neki szánt szepesi püspöki székbe történő áthelyezéséről rendelkezett, amelyet I. Ferenc király csak október 24-én hagyott jóvá. Szepesi beiktatása 1808. június 6-ig elhúzódott. Aemilian Janitsch a Habsburg-monarchia 1807. évi történetét taglaló munkájában Herberstein és B. ljubljanai működését előbbi felvilágosult irányultságával és utóbbi „szívélyességével" jellemezte.

B. szepesi hivatalba lépésekor 66 éves volt. Szűk tízéves működésében, amelynek utolsó éveit egyre inkább beárnyékolta gyengülő fizikuma, fontos szerepet játszottak rátermett munkatársai. Közéjük tartozott mindenekelőtt Cseh (Csech) István szepesi kanonok, aki 1806-ban a püspöki iroda vezetőjéből székesegyházi főesperes lett. B. 1810-ben oldalkanonokjává tette meg. 1812-ben Cseh lett az egyházmegye első segédpüspöke, egyben belgrádi címzetes püspö-

ki és általános helynöki kinevezést is nyert, és egyre inkább átvette a főpásztor feladatait. A pápa franciaországi fogsága miatt hónapokkal elhúzódott a szentszéki jóváhagyás, a szentelés végül 1815. május 15-én zajlott le. B. halála után Cseh kormányozta a püspökséget Pyrker 1819. évi hivatalba lépéséig.

B. szepesi működése során is nagy gondot fordított a papi utánpótlásra. Ennek során elődjei intézkedéseit folytatva, a Révay-alapítvány finanszírozásával 1810-től a szeminárium építtetésébe kezdett (lásd a feliratot: *Franciscus I Religioni et Scientiae 1810*). A szemináriumot a püspökség védőszentje, Szent Márton napján, 1815. november 11-én nyitotta meg Cseh segédpüspök ünnepélyes keretek között. A nagyszombati szeminárium 27 papjelöltje háromnapos lelkigyakorlatot követően folytatta itt tanulmányait. B. első rektornak Udránszky Dánielt, a tudományos körökben ismert pedagógust nevezte ki, aki a szemináriumot 1815 és 1820, majd 1842 és 1846 között vezette. A teológia oktatására kizárólag egykori jezsuitákat kért fel; Lóth Alajos például dogmatikát, Majdon Antal morál- és pasztorálteológiát, valamint homiletikát és pedagógiát tanított. A szentírástudomány és a bibliai nyelvek tanára, Klinovszky József egyben az intézmény spirituálisa volt. A szeminárium templomának oltárát Palles György adományozta; Nepomuki Szent János szobra a szepesi kanonokok ajándéka volt, akik már 1808-ban engedélyt kaptak a királytól úgynevezett kánoni mellkereszt viselésére. B. a lelkipásztori tevékenységet folytató papságnak „jó atyja" akart lenni: 1814. március 19-i, bibliai idézetekkel gazdagon alátámasztott beszédében a papi rend eszményeit taglalta, egyúttal figyelmeztetve az ebből adódó kötelességekre. Gondot fordított továbbá az egyházi vagyon igazgatására; ennek kapcsán 1816-ban Lőcsén rendeletet bocsátott ki.

A kor felvilágosult eszményeinek megfelelően B. különösen érdeklődött a történelem iránt, ami mindenekelőtt a püspökség elődjének tartott szepesi prépostság történetének tanulmányozásában mutatkozott meg. Már 1796-ban elkészült *Catastrum defunctorum Capitulo Scepusiensis recens* című, gazdagon illusztrált műve, amely a szepesi prépostság és püspökség történetét dolgozza fel a 16. századtól kezdve, a prépostokra és kanonokokra 1562-től szolgáltatva adatokat. B. szepesi püspöksége idején Cseh folytatta ezt az alapos történeti munkát.

B. élete utolsó nyarait rendszerint egy Bártfához (Bardejov SK) közeli gyógyfürdőben töltötte, ahol számos más előkelőhöz hasonlóan saját házat

tartott fenn. Pappá szentelésének 50. évfordulóját szülővárosában, Trieszt-ben akarta megünnepelni, ezért 1816 nyár elején odautazott. Ott halt meg 1816. július 23-án, 74 évesen, szívmegállás következtében, és ott is temették el. 1817. január 25-én fivére, Josef Brigido (1778–1794 között Galícia helytartója) is követte a halálba, a grazi *Johanneum*ra mint általános örökösére hagyva többek között értékes könyvtárát. B. azonban halála időpontjában teljesen eladósodott. Erre utal a *Tiroli Közlöny* egy értesítése, amely a Magyar Udvari Kancellária utasítására 1820. január 30-ra csődeljárást hirdetett B. hagyatékára. Egy protestáns német sajtóorgánum egy polemikus cikke B-t *postumus* bigott, az egyházmegye protestánsaival szemben intoleráns főpásztornak nevezte, és szembeállította „felvilágosult és tanult" utódjával, Pyrkerrel.

• *Művei*: *Catastrum defunctorum Capituli Scepusiensis recens*, Leutschoviae 1796. • *Források*: *Wiener Zeitung* 18. 6. 1788; *Das Wiener Blättchen* 13. 9. 1788; *Zur Religionslehre und Kirchengeschichte*, 3 (1792) 783–786; *Das Bartfelder Bad, beschrieben von Johann v. Csaplovics*, Wien 1817; *Oppositions-Blatt*, *Weimarische Zeitung*, 13 (1820); *Amtsblatt zum Kaiserl. Königl. privilegirten Bothen von Tyrol* 24. 2. 1820. • *Irodalom*: Ivan Chalupecký, *s.v. Brigido*, *Michal Leopold*, LKKOS 147–148; *Encyklopédia Slovenska I*, 265; Gams, *Series Episcoporum*, 283, 378; Gatz, *Die Bischöfe*; HC VI, 369; Hradszky, *Initia progressus*, 512–513; Pauer János, *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében III*, Székesfehérvár 1847, 362–363; SBS I, 323; *Schem. Scepusien. 1901*, 2; Zubko, *Spišskí biskupi*, 24–25.
• Klieber, *Bischofslexikon*, 572–576.

L'uboslav Hromják–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.5.3. Pyrker János László OCist, felsőőri (1772–1847)

Szepes, 1819. május 12. – 1820. október 2.
Velence, 1821. április 15. – 1827. április 9.
Eger, 1827. szeptember 18. – 1847. december 2.

→ egri főegyházmegye III.1.3.

III.5.4. Bélik József (1757–1847)

Szepes, 1824. május 2. – 1847. március 5.

B. 1757. december 1-én született a felvidéki Dezséren (Dežerice SK), sokgyermekes bárói családba. Szülei Bélik András és Skultéty Judit voltak. B. az elemi iskolát Komáromban járta ki. A középiskolát az esztergomi érseki gimnáziumban végezte. 1776-ban felvételt nyert a nagyszombati *Stephaneum* szemináriumba, ahol 1778-ig részesült filozófiai képzésben. A teológiát 1778-ban kezdte a budai Széchényi-szemináriumban, majd eredményei alapján 1779-ben a *Pazmaneum*ban folytatta, ahol 1782-ben fejezte be tanulmányait. 1781. március 10-én pappá szentelték az esztergomi Szent István-templomban. Ezután Udvardon (Dvory nad Žitavou SK) káplán, majd 1784-től a pozsonyi generális szeminárium prefektusa lett. Itt 1786-tól morálteológiát tanított, 1790-ben pedig rektorhelyettes lett. 1790. július 24-én Zsigárdon (Žihárec SK) pap, 1808-ban szepesi helyettes főesperes, majd 1809. augusztus 28-án esztergomi kanonok lett. Lelkipásztori kötelezettségei mellett folytatta teológiai tanulmányait, amelyet 1810. augusztus 19-én a pesti egyetemen doktori fokozatszerzéssel zárt. Ezt követően további egyházi hivatalokat nyert el, illetve különféle kinevezéseket kapott: 1811-ben monostori címzetes apát *(Beatae Mariae Virginis de Monostor super Comaromium)*, 1818-ban barsi főesperes, 1816–1820 között a pesti Központi Szeminárium rektora, 1819-ben a nagyszombati érseki gimnázium igazgatója lett. 1820. május 16-án, az új prímás, Rudnay Sándor beiktatásakor, B. tartotta az egyik legterjedelmesebb üdvözlőbeszédet. Amikor Rudnay visszahelyezte Esztergomba az érsekség székhelyét, és Nagyszombatban általános helynökséget hozott létre, annak élére 1820. október 5-én az esztergomszentistváni prépositté kinevezett B-t helyezte. B. 1821-ben fárói címzetes (választott) püspök lett. B. 1822-ben az esztergomi káptalan követeként részt vett a nemzeti zsinaton, amelyen hat másik kanonokhoz hasonlóan zsinati titkári feladatot látott el. I. Ferenc király 1823. október 10-én szepesi püspökké nevezte ki, amelyet XII. Leó pápa november 24-én erősített meg. Püspökké Rudnay érsek szentelte 1824. március 28-án. Beiktatására 1824. május 2-án került sor a szepesi káptalanban; ezáltal ismét be lett töltve a Pyrker püspök Velencébe történt áthelyezése miatt három évig megüresedett püspöki szék.

B-t – ahogy hajdan elődjét, Révay püspököt 1790-ben – az országgyűlés a galíciai–magyar határrendező bizottság elnökévé választotta, amelynek jelentését 1830-ban adta át és nyomtatta ki. Ettől eltekintve püspökként elsősorban a lelkipásztorkodásra irányította figyelmét, messzemenően távol tartva magát a politikai élettől. Nem folytatott hivatali kollégáiéhoz mérhető főúri életmódot. Két alkalommal is vizitálta az egész egyházmegyét, amelyet alátámasztanak a csaknem az összes plébániára vonatkozó terjedelmes akták. Mindezek alapján elődjei, Révay (1799) és Brigido (1813) rendelkezéseihez kapcsolódó, mindenekelőtt a papi fegyelemre vonatkozó intézkedéseket foganatosított.

A klérushoz szólt 1827. március 1-i, terjedelmes pásztorlevele is, amelyben hangsúlyozta a nőtlenség kötelezettségét és szigorúan megtiltotta, hogy nők tartózkodjanak a plébániákon, beleértve a nőrokonokat is. Az elvilágiasodás megelőzése érdekében úgy rendelkezett, hogy a papok a nyilvánosság előtt mindig „egyházi öltözetben" lépjenek fel; a „világi öltözetet" büntetés terhe mellett megtiltotta. Meghagyta, hogy a papok rendszeresen találkozzanak és generációtól függetlenül tartsanak össze; prédikáljanak „érthetően", és a lelkipásztorkodás során mutatkozzanak „bölcsnek" és „alázatosnak". Gondoskodniuk kellett mindenekelőtt a szegényekről, beleértve a „cigányokat". A pásztorlevélben erősen kritizálta az egyszerű hívekkel szemben tanúsított „arroganciát", amely szerinte a papság széles köreiben elterjedt. A plébánosok számára elrendelte a „rezidencia" (helybenlakás) kötelezettségét és a „kánoni invesztitúra", azaz az egyházi előírások szerinti hivatali beiktatás szigorú figyelembevételét.

Püspöksége alatt a papképzés szerves részét képezte a kánonjogi oktatás. B. a prédikációkra és a hitoktatásra vonatkozó előírásaival még elődjét, Pyrkert is jelentősen felülmúlta. A plébánosoknak ellenőrizniük kellett a káplánok prédikációit és előzetesen írásban be kellett kérniük azokat. E követelés hátterében a „prédikációs kultúra" emelésének szándéka állt. B. ezen felül felszólította a lelkipásztorokat, hogy hétköznap is prédikáljanak. 1833-ban, a Megváltás 1800. évfordulója alkalmából XVI. Gergely pápa által meghirdetett jubileumi évben B. pásztorlevelet bocsátott ki, amelyben igen pesszimistán ítélte meg a kor gondolkodásmódját. A „racionalizmusból", a tévesen értelmezett „lelkiismereti szabadságból", valamint az „idegen kultúrákkal" szembeni meggondolatlan nyitottságból eredő erkölcsi romlásra panaszkodott. Minderre gyógyírként az „igaz" vallást java-

solta, különösen a jubileumi évben megszerezhető búcsúval, amelyekre az egyházmegye számos „szent helye” lehetőséget nyújtott.

B. egyes jótékonysági kezdeményezéseiről a kor sajtója is hírt adott. 1841-ben, miután tűzvész pusztított Hernádfalun (Spišké Bystré SK), a károsultak házainak újjáépítésére fát, téglát és meszet adományozott és megtérítette a kőműves költségeket. 1843-ban a kassai orsolyitáknál két Liptó és két Árva vármegyei nemes lány számára biztosított tanulmányokat. A *Pesti Hírlap* 1846-ban a térségben az alkoholizmus ellen küzdő mértékletességi egyletek fő támogatójaként tartotta számon, az egyletek országos szinten több mint 100 ezer tagot számláltak.

B. több építkezést kezdeményezett és fejlesztette az egyházi infrastruktúrát is: Szepesalmáson (Jablonov SK) 1827-ben, a savniki (Spišský Štiavnik SK) nyári rezidencia területén – a menedékkői lebontott karthauzi kolostor építőanyagából – 1836-ban; Lucskán (Lúčka SK) és Kravjánban (Kravany SK) 1837-ben, Szepesteplicen (Spišská Teplica SK) és Csorbán (Štrba SK) 1846-ban építtetett templomot.

A források ellentmondásosak B-nek a Szepességben nagy számban élő evangélikusokkal szembeni magatartásáról. 1833-ban arról jelentettek, hogy a kevés katolikus lakta úgynevezett német Szepességben vizitációk vagy bérmautak alkalmával az evangélikus magisztrátusok és bíróságok tiszteletüket tették nála. A városokban az evangélikus lelkészek is üdvözölték, cserébe B. a katolikus papokat ugyancsak egyetértésre bátorította. Ugyanakkor B. 1841-ben tiltakozó levelet írt a vármegyének az úgynevezett vegyes házasságokkal kapcsolatos határozata miatt, amit azonban megválaszolatlanul félretettek.

B. példaképéhez, Rudnay prímáshoz hasonlóan támogatta a szlovák nyelvű értelmiség nemzeti és kulturális ébredését, többek között a Bernolák Antal (Anton Bernolák) körül csoportosuló, generációkon átívelő irodalmi kört. Felkarolta az 1834-ben alapított Szlovák Nyelv és Irodalom Kedvelőinek Egyesületét, amelynek élén Kollár János (Ján Kollár) szlovák evangélikus lelkész és szlavista állt. Az egyesület célja a szlovák nyelvű sajtó és irodalom támogatása és szlovák nyelvű iskolák alapítása volt.

B. terjedelmes könyvtárat hagyott hátra. 1836-ban megszerezte a Hamulják Márton (Martin Hamuljak) nyelvtudós által szerkesztett *Zora* című folyóirat 500 példányát. B. nevéhez fűződik az 1838-ban Lőcsén (Levoča SK) kiadott *Fialka* című énekeskönyv is.

Az időközben igen megöregedett B. 1846-ban kieszközölte Andujar János nagyprépost általános helynöki kinevezésének királyi megerősítését. B. 1847. március 5-én halt meg, életének 90. évében. A magát főként lelkipásztornak valló püspököt kérésére nem a székesegyház kriptájában, hanem az általa klasszicista stílusban építtetett szepesalmási Szent Mária Magdolna-templomban temették el.

• *Művei*: *Ser. ac Rev. Hungariae et Bohemiae regius haered. Princeps archi-dux Austriae, D. Carolus Ambrosius, archiepiscopus Strigoniensis etc. Oratione funebri laudatus*, Budae 1809; *Animadversiones in libellum: de potestate et juribus status in bona ecclesiae et clericorum*, Budae 1811. • *Források*: *Österreichischer Beobachter* 14. 10. 1830; *Der Bote von und für Ungarn* 11. 1. 1833; *Der Adler* 30. 10. 1841, 13. 5. 1843; *Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung* 8. 8. 1841; *Sion* 1846. 3. 11.; *Journal des Österreichischen Lloyd* 14. 5. 1846. • *Irodalom*: Ivan Chalupecký, *s.v. Bélik, Jozef*, LKKOS, 81; *Encyklopédia Slovenska I*, 172; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói;* Fesl, *Nazionalsynode*; HC VII, 336–337; Hradszky, *Initia progressus*, 521; Kollányi, 425; Jozef Kútnik-Šmálov, *Zástoj katolíckej hierarchie v slovenskom národnom a kultúrnom živote in Mons Sancti Martini I*, Ružomberok 1947, 133–137; Lányi Károly, *Magyar clerus érdemei II*, Pozsony 1848, 50; MS 1890, 261; Némethy, *Series parochiarum*, 490; N. N., *Chwalo-Spew k Česti Pana Jozefa Bélik biskupa Spišského na Den Mena Swého skrze Duchowenstvo Jahenstwa Orawského obetovní Roku 1825*, Levoča 1825; N.N., *Memoria Basilicae Strigoniensis*, Pestini 1856, 182; Pauer János, *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében III*, Székesfehérvár 1847, 362–363; SBS I, 189; *Schem. Scepusien. 1901*, 3; Szinnyei, I, 796; Samuel Weber, *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*, Leutschau 1880, 129; Zakar Péter, *Mértékletességi egyesületek a kassai egyházmegyében az 1840-es években*, Balogh Judit–Papa József (szerk.), Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció, Eger 2016, 224; Zelliger, 59; Zubko, *Spišskí biskupi*, 28–30.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 576–580.

Ľuboslav Hromják–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

III.5.4.a Jekelfalusy Vince, jekelfalusi és margitfalvai [Jekelfalussy] (1802–1874)

Szepes, 1848/49
Székesfehérvár, 1867. május 8. – 1874. május 15.

→ SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE I.6.8.

III.5.5. Zábojszky László [Zabojsky, Zaboysky] (1793–1870)

Szepes, 1851. július 20. – 1870. szeptember 11.

Z. 1793. május 31-én született Eperjesen, Zábojszky Péter polgármester, szenátor és Krepp Margaréta gyermekeként. A gimnáziumot Eperjesen és Sátoraljaújhelyen végezte. Ezt követően bölcseletet tanult Kassán és Nagyszombatban, majd teológiát Nagyszombatban és Pesten, ahol teológiai doktorátust szerzett. 1816. június 7-én szentelték pappá. Ugyanebben az évben Brigido, majd Pyrker szepesi püspök titkára lett, akit, miután 1820-ban pátriárkává neveztek ki, Velencébe is elkísért. Z. 1824-ben visszatért a szepesi egyházmegyébe és titkárként Bélik püspök szolgálatába állt. 1828-ban felkai (Vel'ká SK) plébánosként, majd 1833-tól felkai espereskén működött. 1832-ben szentszéki ülnök lett, majd 1833. június 2-án a szepesi káptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezték ki. 1840. április 23-tól iglói (Spišská Nová Ves SK) plébános és lőcsei (Levoča SK) esperes. 1849/50-től az egyházmegye tanfelügyelője és tanügyi tanácsos.

Már Pyrker püspök titkáraként, de mindenekelőtt iglói plébánosi működésétől kezdve élénk kapcsolatban állt a szlovák nemzeti mozgalommal. Ez az irányultsága nem utolsó sorban Chlebák Mihály káplánra volt visszavezethető, aki felkeltette Z. érdeklődését Stúr (Štúr) Lajos író és képviselő eszméi iránt. Stúr mozgalma fogalmazta meg először Szlovákia autonómiájának programját és a szlovákok számára a magyarokéval egyenlő politikai jogokat követelt. Z. elismert hitszónok volt. Miután az 1848-as forradalom során eltörölték a tizedet, amely addig a szepesi papság legfőbb jövedelemforrása volt, Z. kiállt a papság megélhetésének újraszabályozása érdekében.

A magyar hazafi Jekelfalusy lemondatása után a király 1850. április 2-án (a HC adata szerint 6-án) Z-t nevezte ki szepesi püspöknek, amelyet a pápa 1850. szeptember 30-án erősített meg. Z-t Scitovszky hercegprímás javasolta Karl Geringer sürgetésére. A Magyarországon korlátlan hatalommal felruházott Haynau táborszernagy polgári helyetteseként működő, a fiatalabb magyar klérussal jó kapcsolatban álló Geringer azt remélte, hogy Z. „olyan befolyással lesz a szláv lakosságra, amely megfelel a kormány baráti szándékának". Z. hivatalba lépése feltételéül állítólag a papság jövedelmének újraszabályozását kérte a császártól és a nunciustól, ellenkező esetben a papok „bajtársa" *(socius dolorum)* akart volna maradni. Kinevezése mindenesetre a bécsi udvarnak az 1848-as események által meghatározott új nemzetiségpolitikája jeleként, illetve a szlovák lakosság lojalitása elismerésének aktusaként értelmezhető. Moyzes besztercebányai és Kollárcsik rozsnyói püspöki kinevezésének sorába illeszkedik és nagy visszhangja volt az egykorú szlovák nyelvű sajtóban. Z. a várakozásoknak megfelelően a bécsi udvar elképzeléseit valósította meg, annak kiszolgálója lett. Püspökké Michele Viale-Prelà nuncius szentelte 1851. május 25-én a bécsi kapucinus templomban. Ünnepélyes szepesi beiktatása 1851. július 20-án volt. A szentelésről és első pásztorleveleiről szóló jelentésében a nuncius Z. buzgalmát és a Szentszék iránti elkötelezettségét dicsérte, ugyanakkor a Szentszék szempontjából kifogásolta a kánonjogi gyengeségeket.

Z. közel húsz éves püspöki működését erősen meghatározta az a törekvése, hogy a lelkipásztori feladatokat ellátó papság anyagi feltételeit biztosítsa, a papok nagy részének egzisztenciája ugyanis veszélyben forgott a papi jövedelmekről szóló megállapodás hiánya miatt. Z. 1850. decemberben és 1863. februárban a szükséghelyzetre való tekintettel a kormánytól 61 ezer forint átalány összegű ideiglenes segélyt szerzett. Mivel az addigi besorolások nem voltak megfelelőek, egy titkos szavazással kiállított, kilenc papból álló testület feladata lett, hogy a székeskáptalannal egyeztetve tervet készítsen az összeg igazságos elosztására. Z. az összeg egyik részét azonban oktatási célra különítette el azzal a céllal, hogy jól képzett tanárjelölteket kisegítőként állíthassanak olyan tanárok mellé, akik „fontos feladatuknak nem képesek teljességgel megfelelni". Z. ezenfelül arra buzdította a székeskáptalant, hogy egy stallumot áldozzon a tanítóképzőre. Amikor 1866-ban az egyébként sem kielégítő pénzügyi szabályozások ismét megkérdőjeleződtek, Z. az egykori kolostorhoz és a püspöki kastélyhoz tartozó savniki (Spišský Štiavnik

SK) uradalom jövedelmeit egyházmegyei célokra áldozta. Az ezeken lévő terhek törlése után ezekből kellett viselni a püspökség igazgatásának költségeit, a maradék azonban a szükséget szenvedő papságot illette. E rendelkezést a kor egyes sajtóorgánumai tévesen úgy értelmezték, hogy Z. visszavonult egy kolostorba és onnan kormányozza a püspökséget.

Ettől eltekintve Z. működését meghatározták a kor politikai, etnikai és vallási feszültségei, amelyekre rendszerint évente közzétett pásztorleveleiben reagált. Már az első, 1851. július 28-i írásában pasztorációs programot fejtett ki. Az etnikai feszültségeket az egyház egyetemességének hangsúlyozásával igyekezett oldani. Írásában hangsúlyozta, hogy a népcsoportok törvényesen formálnak igényt szabadságjogokra, ugyanakkor elítélte a „mértéktelen" nacionalizmust, amelyet a konfliktusok és forradalmak „tűzhelyének" tartott. Felszólította egyházmegyéje papjait, hogy a lelkigondozás érdekében lehetőség szerint tartsák távol magukat a politikai élettől és az „evilági" törekvésektől és folytassanak szerény életmódot. Írásában konkrétan felszólalt azon törekvés ellen is, amelynek célja Magyarország számára saját pápai képviselő kieszközlése volt. Az állam beavatkozását a nagyrészt egyházi fenntartású iskolarendszerbe az „egyházi szabadság" megcsonkításaként értelmezte. Ezen alapelveknek megfelelően Z. a következő években megpróbálta csökkenteni az egyházmegyében az etnikai feszültséget; ennek érdekében minden népcsoportra tekintettel volt. Ebben a vonatkozásban befolyásolta mindenekelőtt a papképzést és az iskolarendszert.

A papképzés területén Z. hivatalba lépésekor nagy kihívás előtt állt, ugyanis 1848 után veszélybe került a tanulmányi alap és ezáltal a szeminárium finanszírozása. Az egyházmegye minden papját hozzájárulásra kötelezte annak érdekében, hogy 1851-től ismét működtetni lehessen a szemináriumot. A forradalom hónapjaiban Kohút József papjelölt és Hýroš István (Štefan) történészprofesszor által a szemináriumban szított szlovák „nacionalista szellem" 1851-ben alább hagyott, mivel előbbi szentelése után távozott, a történelmet pedig ettől az évtől kezdve Grusz Sándor tanította. Z. szerint sakkban kellett tartani a klérus, illetve a felsőbbéves diákok körében érzékelhető „nacionalista" tendenciát. Mindemellett azonban a püspök megkövetelte papjaitól, hogy híveik anyanyelvét ismerjék. A szemináriumban és a lőcsei gimnáziumban is bevezették a szlovák tantárgyat. Ezen felül a szemináriumi képzés régészettel bővült, amelyet Vajdovszky János

művészettörténész, egykori *Frintaneum*-növendék oktatott. Z. az 1852. és 1854. évi sematizmusokban a szepesi prépostság történetét taglaló szemelvényeket jelentetett meg.

Z. kizárólag a szlovák nemzeti mozgalom „császárhű" irányzatát és annak különösen az oktatás terén kifejtett kulturális törekvéseit támogatta. Ennek megfelelően 1852-ben elrendelte, hogy az egyházi iskolákban latin helyett a nép nyelvén folyjon az oktatás. Ez a szepesi káptalan tanárképző intézetében a szlovák tanítási nyelv bevezetését jelentette. Mindemellett Lőcsén tanítónőképzőt alapított, amelyet később róla neveztek el. Az iskolarendszer reformálását célzó törekvéseinek csúcspontját a szepesi egyházmegye iskolai alapszabályzatával kapcsolatos, 1870-ben megjelentetett könyve képezte. Ebben felszólalt a tanárok és a diákok műveltségének emelése, valamint a diákok anyanyelvének tisztelete ügyében. Hogy a szegények számára is lehetőség nyíljon a középiskolai képzésre, 1852-ben Lőcsén megalapította az *Alumneum*ot, amely hetven diák számára biztosított ingyenes ellátást. Évente harminc diákot támogatott ösztöndíjjal, és további 600 forintot áldozott nehéz szociális helyzetben lévő hallgatók támogatására. A szorgalmas diákok és kiváló tanárok számára jutalmat helyezett kilátásba. A lőcsei kisszeminárium diákjaihoz való kötődését azzal fejezte ki, hogy rendszerint körükben ünnepelte névnapját. 1852-ben ebből az alkalomból latin nyelvű himnuszt írtak. A lőcsei gimnazistákat ezenfelül tárgyi adományokkal, könyvekkel, élelmiszerrel és ruházattal is támogatta. Lányok gyakorlati képzése céljából Kassán és Iglón internátust létesített. Társadalmi és kulturális elkötelezettsége megmutatkozott többek között vagyontalan papok és tanítók, illetve azok özvegyeinek megsegítésében, Eperjesen a Keresztelő Szent Jánosról elnevezett ruszin egyesület, a *Slovenský učiteľ (Szlovák Tanár)* című folyóirat, valamint a znióváraljai (Kláštor pod Znievom SK) szlovák katolikus gimnázium támogatásában. (Utóbbit – két hasonló iskolával együtt – a kormány 1875-ben bezárta.)

Z. részt vett a politikai életben; támogatta a szlovák nemzetnek a turócszentmártoni (Martin SK) szlovák „nemzetgyűlésen" 1861. június 26-án megfogalmazott memorandumát, amely a felvidéki szlovákok számára politikai autonómiát, a közigazgatásban és az iskolákban pedig a szlovák nyelv bevezetését követelte. Hýroš István (Štefan) papnak engedélyezte, hogy tagja legyen a Budára és Bécsbe induló szlovák küldöttségnek, amely e követeléseket elő kívánta adni a Helytartótanácsnak, illetve a császárnak. Z. volt a fel-

vidéki püspökök közül az egyetlen, aki csatlakozott besztercebányai kollégája, Moyzes kezdeményezéséhez, hogy megünnepelje Szent Cirill és Metód a morva fejedelemségbe érkezésének (863) millenniumát. Ebből az alkalomból 1863. június 18-án körlevelet tett közzé, amelyben leszögezte, hogy „a közös eredetnek és a nyelvrokonságnak is megvannak a jogai", „amelyet illik tisztelni"; egyúttal óva intett a nemzeti érzülettel való visszaéléstől. A feszültséggel terhelt nyilvános vitában Z. mérsékletre intő felszólításait a magyar körök a szlovák aktivisták rendszabályozásaként értelmezték, és nemzeti céljaikra használták fel. Az ünnepségre a szepesi egyházmegyében 1863. július 5–12. között került sor. Z. eszméiért és céljaiért határozottan kiállt a politikai küzdőtéren és a magyar képviselőházban is.

Z. kézben tartotta az egyházmegye gazdasági kormányzását is; élete végén egész vagyonát a szepesi püspökségre hagyta. Egyházkormányzata alatt nagyobb építkezéseket nem valósított meg. A szepesi dómban restauráltatta a Zápolya-kápolna gótikus oltárát. Papsága 50 éves évfordulóját 1866-ban ünnepelte a szepesi káptalan szemináriumában. Az I. Vatikáni Zsinatról, amelyen szerinte „Krisztus egyháza a hitetlenség ellen harcol" majd, 1869-ben körlevélben tájékoztatta az egyházmegyét; maga azonban egészségi okból nem tudott rajta részt venni. Saját jövedelméből azonban 1000 aranyfrankot küldött az Örök Városba személyes péterfillér gyanánt.

A liberális sajtó Z-val kapcsolatos egyik utolsó híre szerint a püspök 1870 tavaszán állítólag tiltakozott az ellen, hogy az evangélikus Szepesbélán (Spišská Belá SK) harangozhassanak, pedig azt Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelet útján engedélyezte. Z. váratlanul halt meg 1870. szeptember 11-én, 78 évesen a savniki püspöki kastélyban. September 15-én temették el a szepesi Szent Márton-székesegyházban. Személyében a latin nyelv, a közös kultúra és a nemzetek feletti társadalmi kapcsolatok mint összekötő elemek meglétét feltételező, régi magyar „soknemzetiségi" koncepció egyik utolsó képviselője szállt sírba.

• *Művei*: *Epistola pastoralis Ladislai Zaboysky […]*, 1851; *Vota Domino Ladislao Zaboysky episcopo […]*, Leutschoviae 1852; *Pastiersky list biskupa spišského obľadom štyridsať dňového pôstu kňazov svojej biskupie v latinčine vydaný*, Cyril a Metod XII (1861) 10; *Ladislav z Milosrdenství Božího a Apoštolskej Stolice Milosti Biskup Spišský […]*, Levoča 1863; *Proseuction Ladislav Záboysky episcopo Scepusiensi VII. id. Jun. 1868 dum sacerdotii jubilaeum a seminario Scepusiensi*

dicatum, Leutschoviae 1866; *Ústavy pre školy spišskej diecézy*, Levoča 1870. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; JÁN NÁLEPKA, *Sláwospew ke Prowodnému Uwádzáňu Najoswiťenejšého a Najwelebňejšého Pána Ladislava Zabojszkyho […]*, Levoča 1851; JÁN NÁLEPKA, *Blahozpěv ku úvodu Ladislava Záboyszkyho na hodnosť biskupa spišského dne 20. července 1851*, Levoča 1851; *Radostný ples k uvítaniu Ladislava Zábojského*, Cyril a Metod 12 (1862) 28; *K slávnym meninám Ladislava Zábojského (Rozpomienka na tisícročie)*, Cyril a Metod 19 (1869) 14: 23; *Nevinnosť. Báseň p. Ladislavovi Zábojskému venovaná k 76 ročným meninám*, Cyril a Metod 19 (1869) 16: 23; *Všetko pominie, jediná čnosť nezhyne. Báseň Ladislavovi Zábojskému venovaná*, Katolícke noviny 8 (1856) 28; *Dr. Ladislav Zabojský biskup spišský 1850–1870*, Katolícke noviny 16 (1885) 22, 24; *Salzburger Kirchenblatt* 3. 2. 1853, 10. 4. 1866, 22. 9. 1870; *Neue Freie Presse* 10. 5. 1870. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Bach-korszak*, 48–49, 62, 91; HC VIII, 504; EMILIA HRABOVEC, *Zwischen Nation und Religion, Thron und Altar: Der slowakische Katholizismus in der „Ära Bach"*, Dušan Kováč–Arnold Suppan–Emilia Hrabovec (Hg.), Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867, Bratislava 2001, 79–109; HRADSZKY, *Initia progressus*, 540–541; Kultúra 7 (1935) 202–209; JOZEF KÚTNIK ŠMÁLOV, *Zástoj katolíckej hierarchie v slovenskom národnom a kultúrnom živote*, Mons Sancti Martini I, Ružomberok 1947, 149–155; ĽUBOMIR V. PRIKRYL, *s.v. Zábojský, Ladislav*, LKKOS, 1501–1502; SBS VI, 383–384; *Schem. Scepusien. 1901*, 3–4; IMRICH SEDLÁK, *V čierťažiach búrok*, Martin 2001, 197–201; SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*; SZINNYEI, XIV, 1685; WURZBACH; ZAKAR PÉTER, *Katolikus püspökök kinevezésének miniszterтanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban I. (1848–1850)*, Aetas 30 (2015) 4: 98–119; ZUBKO, *Spišskí biskupi*, 32–34.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 580–584.

ĽUBOSLAV HROMJÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét
fordította: SZIRTES ZSÓFIA
lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.5.6. SAMASSA JÓZSEF (1828–1912)

Szepes, 1871. augusztus 27. – 1873. július 25.
Eger, 1873. október 26. – 1912. augusztus 20.

→ EGRI FŐEGYHÁZMEGYE III.1.5.

III.5.7. Császka György [Császtka, Cságtka, Časky] (1826–1904)

Szepes, 1874. szeptember 2. – 1891. december 14.
Kalocsa, 1892. február 17. – 1904. augusztus 11.

→ KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE II.1.6.

III.5.8. Szmrecsányi Pál (1846–1908)

Szepes, 1892. május 15. – 1903. június 25.
Nagyvárad, 1903. október 8. – 1908. augusztus 8.

→ NAGYVÁRADI EGYHÁZMEGYE II.4.9.

III.5.9. Párvy Sándor, Kis-Kónyai (1848–1919)

Szepes, 1904. szeptember 11. – 1919. március 24.

P. 1848. szeptember 30-án született Gyöngyösön, nemesi családba. A gimnáziumot szülővárosában kezdte, majd Egerben folytatta, ahol 1865-ben belépett a szemináriumba. Egerben végezte a filozófiát, majd a *Pazmaneum* növendékeként teológiát tanult Bécsben. 1871. október 8-án szentelték pappá, majd egy ideig káplán volt Mátraballán (Heves vármegye). 1872-ben az egri szeminárium tanulmányi elöljárója volt, majd novemberben belépett a bécsi *Augustineum*ba, hogy a bécsi egyetemen dogmatikai továbbképzésen vegyen részt. Miután sikeresen letette az egyetemen dogmatika szigorlatát, az *Augustineum*ból 1873. július 12-én távozott. Miután megvédte értekezését a 15–16. századi humanizmusról és annak a kor teológiájához való viszonyáról, 1875. május 15-én a bécsi egyetemen teológiai doktorátust szerzett. Még ugyanabban az évben Egerben érseki jegyző és levéltáros, valamint Samassa érsek második, majd hat évvel később első titkára lett. 1888-ban elnyerte a

Szent Egyedről *(prope Felnémeth)* nevezett apáti címet, és ugyanabban az évben tiszteletbeli kanonokká nevezték ki. 1891-ben az egri érseki hivatal irodaigazgatója lett, majd 1892-ben meghívást kapott az érseki káptalanba. Samassa érsek később oldalkanonokjává tette meg. 1901-ben az egri érseki líceum jogi karának igazgatója lett. Az intézmény számára 1903-ban tápintézetet *(Alumneum)* és menzát *(Mensa Academica)* létesített. Ugyanabban az évben XIII. Leó pápa mint carpasiai (Ciprus) választott püspököt egri segédpüspökké nevezte ki. Szentelését Samassa érsek végezte 1903. április 19-én.

Szmrecsányi Pál szepesi püspök Nagyváradra helyezése kapcsán a magyar kormány P-t javasolta hivatali utódjának. Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter (1903–1905) felségelőterjesztésében P. mellett mindenekelőtt vezetői képességét, az egyházjogban való jártasságát, jótékonyságát és mérsékelt politikai irányultságát hozta fel. Ennek megfelelően P-t „a lakosságot összetartó, jótékony, buzgó egyházi gondoskodása" alapján különösen alkalmasnak tartotta a szepesi egyházmegye vezetésére, „amelyet az Amerikába történő kivándorlás az összes országrész közül a leginkább sújt". Az uralkodó P-t 1904. április 6-án szepesi püspökké nevezte ki; a kánoni megerősítésre 1904. június 25-én került sor. Ünnepélyes beiktatása 1904. szeptember 11-én zajlott, jelmondata a *Fide et caritate* volt. A magyarlakta vidékről származó P. nyelvileg nem volt kellően felkészülve a szlovák többségű egyházmegye igazgatására, ami kezdettől fogva konfliktusokhoz vezetett. Vélhetően a hiányzó nyelvtudás volt az oka annak, hogy a Szentszék sokáig ellenezte kinevezését. Tekintettel az egyházmegye nehéz szociális helyzetére, P. a beiktatási ünnepséget – amelyen Csáky Albin személyében a Felsőház elnöke is részt vett – az egyházi szertartásra korlátozta, és 10 ezer koronát adományozott Szepes, Liptó és Árva vármegye szegényeinek. Programadó székfoglaló beszédét latinul tartotta. P. közeli munkatársa Martin Kheberich (1869–1951) szepességi pap volt, aki korábban a Csáky családnál volt nevelő. P-t kezdetben titkárként, majd oldalkanonokként és püspöki helynökként szolgálta, és utazásaira is elkísérte.

P. nyilvánvalóan a politikai vezetés jelöltje volt, amellyel jó összeköttetései voltak. Már egri működése, majd püspöksége alatt is bekapcsolódott az egyházi autonómiáért folytatott több éves tárgyalásokba és támogatta e törekvést többek között az 1897–1902. évi autonómia kongresszuson és Apponyi Albert 1917-es autonómiai törvényjavaslata idején. A politikában

Tisza István és Wekerle Sándor Szabadelvű Pártjának irányzatát követte, beleértve az iskolák magyarosítására vonatkozó politikát. Ennek megfelelően elzárkózott az 1895-ben alapított Katolikus Néppárttól, amelynek soraiban kezdetben konzervatív szlovákok és magyarok is megtalálhatók voltak. Amikor a párt 1904-ben programjába felvette a szlovák nacionalizmus visszaszorítását, szlovák nyelvű szóvivői saját Szlovák Néppártot alapítottak, amelyet P. határozottan elutasított. A párt élén jelentős szepesi egyháziak álltak Szkicsák (Skyčák) Ferenc námesztói (Námestovo SK) képviselő és Hlinka András rózsahegyi (Ružomberok SK) pap személyében; utóbbi a párt alapítója és éveken át elnöke volt. P. Hlinkát az 1906. áprilisi választások során kifejtett aktív politikai tevékenységéért felfüggesztette *ab officio et ab ordine*, az egyházi bíróság pedig egy év kilenc hónap börtönre ítélte. Az ellentétek Hlinka szülőfaluja, Csernova (Černová SK) templomának 1907. októberi szentelése alkalmával tragédiába torkolltak. Amikor a résztvevők azon – kánonjogilag helytálló – püspöki rendelet ellen tüntettek, amely szerint a felfüggesztett Hlinka helyett Kurimsky Antal szlovák nyelvű kanonok végezze a szentelést, a csendőrök előzetes figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottak. Ennek következtében tizenöten meghaltak és nyolcvanan – többen súlyosan – megsebesültek. A vita lecsendesedéséhez hozzájárult, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös Hlinka érdekében közbenjárt Andreas Frühwirth müncheni nunciusnál (1907–1916), és vele összeköttetésben álló személyeken keresztül közvetlenül a pápai Államtitkárságnál. Maga Hlinka is fellebbezett Rómába és bebizonyította, hogy P. valójában figyelmen kívül hagyta a Konzisztoriális Kongregáció 1896. május 30-i dekrétumát. Eszerint ugyanis a magyarországi püspököknek tilos nem magyarlakta területeken magyar nyelvű hitoktatást és prédikációt elrendelniük. Mindezek után a Hlinka elleni eljárást 1909-ben felfüggesztették és P-t felszólították, hogy sajátítsa el a szlovák nyelvet és Hlinkát helyezze vissza hivatalába. Másrészt P. ugyanabban az évben egy felségfolyamodványban kieszközölte, hogy az ezt követő perben elítélt 44 személy kegyelmet kapjon – köztük Hlinka lánytestvére is. Hlinka alapvetően lojális maradt és 1911-ben egy bérmálás alkalmával segédkezett főpásztorának.

A kiélezett helyzet miatt P. működésének kritikus sajtóvisszhangja volt, ami kiterjedt a Monarchia nyugati felére is. A katolikus-konzervatív *Das Vaterland* című lap már 1906-ban kifogásolta, hogy P. Rákóczi holt-

testének hazahozatala alkalmából pásztorlevelet bocsátott ki és a kassai újratemetés napjára rekviemet és minden templomban harangszót rendelt el. Hlinka esetében a német nyelvű katolikus sajtó azt kritizálta, hogy P. nem tartotta tiszteletben a csernovai egyházközségnek a pap bemutatására (jelölésére) vonatkozó jogát, amelyhez pedig a templom birtokosaként joga lett volna. Egyúttal figyelmeztetett, hogy a tengerentúli szlovák diaszpóra szociáldemokrata erői kihasználták a vitát, és Morvaországon keresztül egyházellenes röpiratokat csempésztek a régióba. 1908-ban rágalmazási perbe keverték P-t, miután erkölcsi okból megfegyelmezett egy klerikust, az esetet az egyházzal szemben kritikus sajtó a pikáns részletekbe menően megvitatta. 1909-ben a katolikus sajtó Tománek Flórián káplán esetével foglalkozott, akit P. nemzeti elkötelezettsége miatt hivatalától és jövedelmétől megfosztott. Tománek ezután Rómához fellebbezett, azonban a magyar hatóságok az egyházi előírások ellenére kiutasították Liptószentmiklósról (Liptovský Mikuláš SK). A katolikus sajtó azonban 1910-ben védelmébe vette P-t, amikor az az általános paphiányra hivatkozva politikai irányultságtól függetlenül megtiltotta a klérusnak a politikai aktivitást. Ez az érintett papoknak alkalmat adott a sajtótámadásra. Amikor P. 1909-ben a nagyváradi püspöki szék várományosának számított, a kereszténységszociális *Reichspost* sovinizmussal vádolta és kétségbe vonta egyházi érdemeit. P. a bulvársajtó egyik leggyakoribb püspök-szereplője volt: eszerint fogadásokon vett részt, főnemesi vagy kormánykörökben egyházi cselekményeket vezetett, például Ferdinánd bolgár király három kisebbik gyermekét ő bérmálta 1911-ben, 1912-ben pedig ő szentelte be az 1890-es évekbeli kultúrharcban elhíresült Csáky Albin korábbi vallás- és közoktatásügyi miniszter holttestét.

Messzemenően elismerték P-nek a szeminárium és a szepesi káptalan tanítóképzője ügyében tett intézkedéseit. Utóbbi rendelkezésére bocsátott egy külön épületet, Szepesváralján (Spišské Podhradie SK) pedig gyakorlóiskolát létesített. Gondoskodott a szemináriumban folyó oktatás alapos újjászervezéséről; a teológiai képzést négy évben szabta meg. Ezen felül a római előírásoknak megfelelően beépítette az oktatásba a katolikus egyház társadalmi tanítását és a gregorián éneket. Legalább heti egy órában továbbra is tanították a szlovák nyelvet. P. körlevélben ajánlotta hívei figyelmébe különféle magyar és szlovák nyelvű katolikus lapokat, például a Vojtaššák János nagyfalui (Veličná SK) pap, P. hivatali utódja által kiadott, *Kráľovná*

sv. ružienca (Rózsafűzér Királynéja) és *Sv. Rodina (Szent Család)* című folyóiratokat, továbbá a nagyszombati jezsuiták által terjesztett *Posol Božského Srdca (Jézus Szívének Követe)*, illetve a *Listy sv. Antona (Szent Antal Levelei)* című lapokat. A szlovák nyelvű könyvektől azonban elzárkózott; ezek közül csupán néhány szigorúan vallásos témájút engedélyezett. P. irodalmi tevékenységéről is ismert; a magyar irodalomtörténet máig rangos költőként tartja számon. Fiatal korától kezdve írt verseket; bécsi időszakában írta azt az ismert magyar nyelvű költeményét, amelyet Gizella főhercegnőnek ajánlott eljegyzése alkalmából. Egri tartózkodása során irodalmi egyesületet hívott életre, egyre többet foglalkozott egyháztörténeti témákkal, és közleményeket írt magyar katolikus, valamint kulturális folyóiratokba (például a *Katolikus Néplap*ba és a *Katolikus Szemlé*be). A budapesti teológiai kar testületének és a Szent István Társulat irodalmi osztályának tagja volt. 1896-ban a Szent István-napi budapesti millenniumi ünnepségen ő mondta az ünnepi szentbeszédet.

A nyarakat 1913-ig rendszeresen a csehországi Karlsbadban töltötte. 1914 októberében az egyházellenes sajtóban szemére vetették, hogy az előrenyomuló orosz csapatok elől Boromisza Tibor szatmári püspökkel és a két egyházmegye számos kanonokjával Budapestre menekült. P. egyik utolsó nyilvános fellépése az 1915. októberi budapesti püspökkari konferencián való részvétele volt, ami többek között a harangok háborús célra történő átengedésével és a harmadik hadikölcsönnel foglalkozott. Tárgyaltak egy egyházzenei iskola felállításáról és az amerikai püspököknek a magyar püspöki kar által „az amerikai magyarok egységes lelkipásztori szolgálata" tárgyában írt levelére adott válaszáról is. A több állami renddel kitüntetett P. ekkoriban egyre több és mind súlyosabb egészségi problémával küzdött, és már csak korlátozottan tudta ellátni hivatali feladatait. Kérésére 1915-ben közeli munkatársa, Kheberich Márton személyében sabratai címmel utódlási joggal felruházott koadjutort kapott maga mellé. P. 1916. február 20-án szentelte fel a budapesti Egyetemi templomban.

P. 1915-ben és 1916-ban, második és harmadik hadikölcsön gyanánt 600 ezer–600 ezer koronát jegyzett. Még a világháború alatt is rendszeresen küldött péterfilléreket az Örök Városba, amelyek összegét valószínűleg saját jövedelméből jelentősen megnövelte (például 1906-ban és 1914-ben 8000–8000, 1915-ben 10 ezer korona).

P. 1918 októberében Budapestre távozott gyógykezelés céljából. Kheberichet megyéspüspöki jogokkal felruházott adminisztrátorrá tette meg. 1918. október 15-én a magyar kormány megbízottja lemondásáról tárgyalt vele, mivel a lakosság vele szembeni lojalitása nem tűnt biztosítottnak. P. 1919. március 24-én, 71 évesen halt meg Budapesten. A Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra. Halála után a keresztényszocialista *Reichspost* azt állította, hogy „ő volt a fő vétkes abban, hogy a magyarországi szlovákok ellenzéki törekvései elharapództak". A szepesi káptalan az előírt határidőn belül Kheberichet választotta káptalani helynöknek, akit azonban mint elmagyarosodott németet és P. koadjutorát a prágai kormány nem ismert el, és erőteljes nyomásra néhány nap után visszalépett hivatalából. P. földi maradványait 1977-ben a budapesti Egyetemi templom sírboltjába helyezték át.

• *Művei*: *De ortu et evolutione sic dicti humanismi sive de cultoribus literarum humanarum saeculis XV. et XVI. eorumque relatione ad rheulogiam ecclesiasticam et ad molimina reformatorum sae. XVI.*, Dissertatio inauguralis, Wien 1875; *A lelkészi congrua ügye és a püspöki kar*, h. n. 1893; *Észrevételek a tanítórendeknek a congruáról szóló memorandumára*, Eger 1894; *Egyházi beszéd, melyet 1894. év utolsó estéjén az egri főtemplomban mondott Párvy Sándor*, h. n. 1895; *Egyházi szózat, melyet Magyarország ezeréves fennállásának egyházi megünneplése alkalmából az egri főtemplomban mondott Párvy Sándor*, Eger 1896; *Egyházi beszéd mellyet Szent István […]*, Eger 1896; *Dr. Alexander Párvy veriacim spišského biskupstva požehnanie a pozdravenie v Pánu*, h. n. 1904; *Istennek, aki a szeretet […]* [Körlevél a szepesi egyházmegye híveihez], Eger 1904; *Oratio, quam Alexander Párvy […] episcopus Scepusiensis […] quum regimen suae Dioecesoes […] capesseret ad clerum dioecesanum habuit*, Agriae 1904; *Dvaja bratia Sivoňovci*, h. n. 1911. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Das Vaterland* 14. 9. 1904, 15. 10. 1906, 13. 9. 1909; 28. 9., 2. 10., 5. 10. 1910; *Salzburger Chronik* 6. 11. 1907, 18. 6. 1909; *Reichspost* 10. 2., 29. 4. 1909, 26. 3. 1919; *Arbeiterwille* 2. 10. 1908, 16. 10. 1914; *Allgemeiner Tiroler Anzeiger* 29. 9. 1910; *Sport und Salon* 23. 9. 1911; *Pester Lloyd* 27. 10. 1915; *Wiener Zeitung* 15. 12. 1918; *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1904, 66–69, 1919, 56. • *Irodalom*: Borovszky, *Heves vármegye*, 394; Ivan Chalupecký, *s.v. Párvy, Alexander de Kiskónya*, LKKOS, 1050–1051; *Encyklopédia Slovenska IV*, 278; Fazekas, *A bécsi Pázmáneum… hallgatói*; Gottsmann, *Katholizismen*; HC VIII, 184; Hrabovec, *Der Heilige Stuhl*; Ľuboslav Hromjak, *La Santa Sede e la questione slovacca durante il pontificato di Leone XIII e di Pio X (1878–1914)*, Roma 2007, 76–119; Ľuboslav Hromják, *Analýza vzťahu Alexandra Párvyho a Andreja Hlinku*, Róbert Letz–Peter Mulík (szerk.), Pohľad na osobnosť Andreja Hlinku, Martin 2009, 61–81; Koncz, *Egri*, 193–195; Puskás Miklós, *Egri egyházmegyés író papok*,

Eger 1980, 87; Salacz, *Egyház és állam*, 139–140; Salacz Gábor, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SBS IV, 400; *Schem. Scepusien.* 2005, 13; Szinnyei, X, 426–428; Tengely Adrienn, *Adalékok az 1918–1919-es polgári demokrácia vidéki történetéhez. A szepesi római katolikus egyházmegye eseményei az őszirózsás forradalom és a cseh megszállás között*, Kutatási Füzetek. PTE Történelem Doktori Program Sorozata 12 (2005) 388–397; Zubko, *Spišskí biskupi*, 40–42.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 585–590.

Ľuboslav Hromják–Rupert Klieber szócikkét
fordította: Szirtes Zsófia
lektorálta: Tengely Adrienn

IV.
PANNONHALMI TERÜLETI APÁTSÁG
ABBATIA TERRITORIALIS SANCTI MARTINI
IN MONTE PANNONIAE

IV.0. A területi apátság 1804–1918 között

Az apátság alapítása, területe és intézményei

Géza fejedelem valószínűleg 996-ban telepített le Csehországból menekült bencéseket a későbbi főapátság területén, egy kb. 300 méter magas dombon Győr közelében, amelyet tours-i Szent Márton († 397) szülőhelyeként tartottak számon. Egy másik hagyomány a szülőhelyet az antik Savaria/Sabaria, a későbbi Szombathely területére helyezte. I. (Szent) István király Koppány vezér elleni küzdelmében az épülő monostor védőszentjét hívta segítségül. A győzelem után a monostort 1001-ben kiállított kiváltságlevelével királyi apátság rangjára emelte. A privilégium a monostor számára a főmonostor, Montecassino kiváltságait biztosította, amelynek lényege a régió megyéspüspökének joghatósága alóli kivétel. A középkori forrásokban *Mons Sacer Pannoniae*, azaz Pannónia szent hegye néven fordul elő.

Az egyházi terminológia szerint Pannonhalma 1983-ig *Abbatia nullius (jurisdictione quasi episcopalis)*, attól kezdve területi apátság. Mindkét terminus olyan apátságot jelöl, amely kizárólag a Szentszéknek van alárendelve. Az apát a hozzá tartozó területet főpásztorként kormányozta, azaz püspöki joghatósággal és részben püspöki jelvényekkel, azonban általában nem szentelték püspökké. A püspöki szentelési joghoz kötött szenteléseket egy általa kiválasztott püspökre bízhatta. A konventnek szabad apátválasztási joga volt. Az apát hordozható oltárral utazhatott, amellyel mindenhol tudott misézni. Pannonhalmán volt a középkori

Magyarország első, nyugati mintára vezetett kolostoriskolája, az apátság tudományos központtá fejlődött. A 16. század kezdetén a magyarországi bencés monostorok Pannonhalma vezetésével kongregációvá szerveződtek (alapítás: 1512, megerősítés: 1514). X. Leó pápa bullája a pannonhalmi apátnak és utódainak főapáti címet adományozott és megerősítette az apátságot minden addig szerzett jogában és kiváltságában. Jogot kapott arra, hogy a többi apátot összehívja és minden harmadik évben generális káptalant tartson. Ennélfogva a monostorok és a szerzetesek a montecassinói főapátság és kongregáció minden jogával és kiváltságával bírtak anélkül, hogy előbbi bekebelezte volna őket. A nem sokkal később kezdődő oszmán uralom alatt Pannonhalma 1585-től kezdve szinte teljesen kiürült és elsődlegesen erődítménynek használták, birtokait kommendátorapátok igazgatták.

Az 1639-ben kinevezett Pálffy Mátyás főapát alatt sikerült az apátságot újjászervezni és újra bevezetni a bencés monasztikus életet Pannonhalmán és Magyarországon. Ő maga megszerezte a bakonybéli és a dömölki apátságot, a többit osztrák apátságok élesztették újra: Tihanyt Altenburg, Telkit a bécsi skót apátság, Zalavárt Göttweig. Ezeket később a magyar bencés kongregáció megváltotta (Tihanyt 1716-ban, Zalavárt 1885-ben). Sajghó Benedek (1722–1768) főapát megszervezte az oktatást, ehhez 1758-ban Bakonybélben tanítóképzőt nyitottak, amelyet 1764-ben Pannonhalmára helyeztek át. A teológiai tanfolyam akkoriban négy évig tartott, a skolasztikus módszert követte. Somogyi Dániel (1768–1786/1801) főapát 1769-ben megszerezte XIV. Kelemen pápától azt a jogot, hogy a pannonhalmi főiskolán filozófiai és teológiai doktorátust nyerhet az, aki 2 éves filozófiai és 3 éves teológiai tanulmányai után vizsgálóbizottság előtt szigorlatot tesz. Mária Terézia királynő 1770-ben a főapátokat főrendek közé emelte. A 17–18. században a kongregáció apátságai egyre több plébániát és iskolát vettek át. E folyamatot hirtelen megszakította II. József kolostorokat feloszlató intézkedése, a Pannonhalmára vonatkozó rendelet 1786. november 14-én kelt.

I. Ferenc király hosszas tárgyalásokat követően 1802. március 12-én visszaállította a rendet. A bencések visszakapták a pannonhalmi főapátságot, valamint a bakonybéli, a tihanyi és a dömölki apátságokat azok teljes birtokaival, korábbi jogaikkal és kiváltságaikkal. Cserébe a rend köteles volt 21 plébániát lelkipásztorokkal ellátni, valamint kilenc gimnáziumot és egy grammatikai iskolát vezetni és fenntartani. A dekrétum a főapátot a terri-

tórium főpásztorának tette meg. A következő évtizedekben a főapátok számos privilégiumot eszközöltek ki a Szentszéknél, amelyek ezt a püspöki jogállást ceremoniális és jogi szempontból is biztosították. A főapátság 13 plébániáján működő szerzetespap helyben lakott vagy az apátságból látta el a híveket.

A főapátság területe a győri és a veszprémi püspökség között helyezkedett el és a 19. században 356 négyzetkilométert tett ki. A főapátok által kormányzott plébániák és a végül mintegy 50 fília nagyrészt Veszprém vármegye területén helyezkedett el, néhány pedig Komárom és Pozsony vármegyében.

A pannonhalmi területi apátság felekezeti megoszlása

	Össz.	%	**kat.**	%	**ev.**	%	**ref.**	%	**izr.**	%
1821	24390		19790	*81*	1784	*7*	2729	*11*	84	*0,3*
1844*	22046*		19231*	*87*	1596*	*7*	1054*	*5*	165*	*0,7*
1887	33624		27524	*82*	1891	*6*	3238	*10*	970	*2,9*
1911	39580	*+62*	33350	*84*	-		-		-	
1910 (orsz.)	18 M		9 M	*49*	1,3 M	*7*	2,6 M	*14*	0,9 M	*5*

Forrás: Schem. Abb. S. Martini de S. Mont. Pann. 1821, 1844; *: más forrás (lásd fent); *Gesamtschem. 1887*; *Atlas Hierarchicus*

Az időközben megváltozott adatbázistól eltekintve a fejlődés világos irányt mutat, amelyben az izraelita lakosság erősnek, a katolikus pedig további nyertesnek mutatkozik. A két protestáns felekezet híveinek száma ugyanakkor enyhén csökkent. (Klieber, *Bischofslexikon*, 594.)

A területi apátság struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Fekvése és nagysága alapján a területi apátság volt az ország legkompaktabb és leghomogénebb egyházmegyéje és szinte kizárólag magyarok lakták. A felekezeti viszonyok alakulását bemutató statisztikát megnehezíti, hogy a rend sematizmusai az 1820-as években mind a négy apátsághoz tartozó plébániák híveit a főapát lelki joghatósága alá tartozóként adják meg, míg az 1830-as, 1840-es években csak a főapátság és Bakonybél híveit. Az

1887. évi összegző sematizmusban és az 1901. évi egyházi lexikonban ismét mind a négy apátság szerepel.

Az exempt terület plébániai hálózata a 19. században is lényegében változatlan maradt, 1821-ben a négy monostor által ellátott 21 plébániát tartalmazta, csak Pannonhalma részére állítottak fel 1887-ig egy új plébániát. Ugyanabban az időszakban stagnált a papok száma is, ezért a kis bencés egyházmegyében jelentősen csökkent a szerzetesek aránya. Ugyanakkor a szerzetes papok száma a négy apátságot beleértve 89-ről (1821) 142-re (1887) emelkedett. Ehhez jött 1821-ben 17 paptanár és 58 teológus hallgató, valamint 15 novícius (= 181). 1887-ben a papok mellett csak 14 egyszerű fogadalmas és 10 fogadalom nélküli klerikust és kilenc novíciust írtak össze (= 179). Ehhez jött még újonnan öt irgalmasrendi apáca. A monasztikus kisbirodalom szerves részét képezték a magasabb iskolák. 1821-ben ez nyolc gimnázium és két akadémia felügyeletét jelentette; a századfordulón három nyolcosztályos gimnázium működött (Győr, Sopron és Esztergom), három hatosztályos (Komárom, Kőszeg és Pápa), valamint egy úgynevezett felsőlíceum és a teológiai főiskola Pannonhalmán. A rend részéről csak 1834 és 1847 között, Kovács és Rimely főapátok kormányzása alatt ment összesen hét pap továbbképzésre a bécsi *Frintaneum*ba. A négy apátságon és az iskolák működési helyén kívül a rendnek 1887-ben Pesten és Szegeden is volt rezidenciája.

A Hajdu főapát 1918-ban hirtelen bekövetkezett halála utáni zavaros hónapokban 1920-ig Jándi Bernát mint kormányzó perjel vette át a rendi püspökség vezetését. A trianoni békeszerződés (1920) értelmében az apátság két plébániája az újonnan létrejött Csehszlovákia területére került. A Magyarországon maradt részen a monostor ekkor tizenegy plébánia ellátásáért volt felelős, ehhez jöttek az újabb iskolavezetési feladatok Budapesten (1923-tól), Pannonhalmán (1939-től) és Csepelen (1945-től). 1945-ben először az apátság birtokait sajátították ki, majd 1948-ban iskoláit államosították. 1950-ben a bencéseknek újból engedélyezték a győri és a pannonhalmi gimnázium vezetését. A kicsi bencés egyházmegye a két világháború között is megtartotta függetlenségét, 1951-ben azonban elvesztette, plébániái ekkor a győri püspökséghez kerültek. 1989-ben újra felállították a rendi egyházmegyét, amelynek vezetését Pataky Kornél győri püspök ismét a főapátnak, Szennay Andrásnak adta át.

A pannonhalmi főapátok hivatali ideje 1804–1918 között

	Előző hivatal	*Hivatalba- lépés*	*Életkor*	*Hivatalviselés vége*	*Időtartam*	*Áthelyezés*
1. Novák Krizosztom (1744–1828)	-	1802. 04. 25.	58	1828. 10. 20. *Üresedés: 16 hó*	26	-
2. Kovács Tamás (1783–1841)	-	1830. 02. 14.	47	*1841. 01. 04. Üresedés: 27 hó*	11	-
3. Rimely Mihály (1793–1865)	-	1843. 04. 18.	50	1865. 03. 05. *Üresedés: 15 hó*	22	-
4. Kruesz Krizosztom (1819–1885)	-	1866. 06. 10	47	1885. 01. 11. *Üresedés: 4 hó*	19	-
5. Vaszary Kolos (1832–1915)	-	1885. 05. 11.	53	1891. 12. 17. *Üresedés: 6 hó*	7	Esztergom
6. Fehér Ipoly (1842–1909)	-	1892. 06. 05.	50	1909. 10. 25. *Üresedés: 3 hó*	17	-
7. Hajdu Tibor (1858–1918)	-	1910. 01. 30.	52	1918. 10. 21.	9	-
			Átlag: 51 év	*Üresedés átlaga: 12 hó*	*Átlag: 16 év*	

A területi apátság különleges helyzetéből adódott, hogy Pannonhalma szabványos ordinariátusnak tekinthető, amelynek elöljárói kizárólag itt kormányoztak – kivéve Vaszary főapátot, aki a prímási székbe emelkedett. Ugyancsak ezzel álltak összefüggésben az egyre rövidebb, nagyjából egy éves üresedések. Viszonylag homogénnek bizonyult a hivatalba lépés átlagos életkora is, ami 47 és 58 év között mozgott. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 595.)

• *Források*: *Schem. Abb. S. Martini de S. Mont. Pann. 1821, 1844.* • *Irodalom*: *Állam–egyház–kultúra. Szimpozium a Pannonhalmi Főapátság fennállásának ezredik évfordulója alkalmából Győrött és Pannonhalmán 1996. október 3–6.* […], Budapest 1997; BALOG ALBIN (szerk.), *Pannonhalma a múltban és napjainkban*, Ungvár 1913; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; CSÓKA GÁSPÁR, *Szent Benedek Rendje*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 770–775; DÉNESI TAMÁS, *A Pannonhalmi egyházmegye zsinatai*, Budapest 2021; DÉNESI TAMÁS, *A pannonhalmi egyházmegye megszüntetése*, Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején II. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2017. március 24-én rendezett konferencia (szerk. Dénesi Tamás–Boros Zoltán), Pannonhalma 2018, 47–72; J. LAJOS CSÓKA, *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn*, St. Ottilien 1980; ERDÉLYI LÁSZLÓ ET AL., *A pannonhalmi főapátság története*, Budapest 1911–1916; HAJDÚ ÁKOS–KOKAS ZSUZSANNA (szerk.), *Egyház és művelődés. Pannonhalma 996–1996. Tudományos konferencia Pannonhalma és a magyar oktatás milleniuma emlékére. Pannonhalmi Főapátság, 1996. október*

27–29., Budapest 1997; Levárdy Ferenc–Szabó Flóris, *Az ezeréves Pannonhalma*, Pannonhalma 1995; Somorjai Ádám, *A magyar bencések múltja és jelene*, Népek nagy nevelője […] Szent Benedeknek, Európa Védőszentjének emlékezete (szerk. Szennay András), Budapest 1981, 421–444; Takács Imre (szerk.), *Mons Sacer, 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I–II*, Pannonhalma 1996 (különösen II, 320–326); Török József et al., *Bencések*, Budapest 1996.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 591–595.

Balogh Margit

IV.1. Novák Krizosztom [József] OSB (1744–1828)

Pannonhalmi főapát, 1802. április 25. – 1828. október 20.
A magyar bencés kongregáció feje 1816. április 26-ig

1744. április 5-én született Zalabéren (Zala vármegye) régi nemesi családból. Apja Novák Farkas, anyja Kulcsár Erzsébet volt. A keresztségben a József nevet kapta. Iskolai tanulmányait Vasváron a domonkosoknál kezdte meg. Középiskolai tanulmányait a soproni jezsuita gimnáziumban végezte 1754–1761 között. 1761. október 18-án, Chrysostomus néven nyert felvételt a pannonhalmi bencés apátságba. Szerzetesi fogadalmát egyéves noviciátus után 1762. október 31-én tette le. Ezt követően filozófiai tanulmányokat folytatott Tihanyban 1762–1764 között, majd Pannonhalmára küldték a rend teológiai főiskolájára (1764–1768). 1768. május 22-én szentelték pappá. Az ugyanabban az évben felszentelt Somogyi Dániel főapát († 1801) a salzburgi bencés egyetemre küldte továbbképzésre, ahol két évet töltött filozófiai és teológiai tanulmányokkal (1768–1770), közben a helyi Szent Péter- apátságban lakott. Visszatérését követően 1772-ig Pannonhalmán bölcseletet tanított, egyidejűleg Nyalkán lelkipásztor volt. 1772-ben a főapát, élve az elnyert pápai kiváltságokkal, N-ot nyilvános vizsga után bölcseleti és hittudományi doktorrá avatta, majd levéltárossá és a rend főiskoláján tanárrá nevezte ki. N. rendezte az elhanyagolt levéltárat és fontos tanácsadói szerepet töltött be a főapát mellett, aki 1781. augusztus 16-án bakonybéli apáttá nevezte ki. Benedikálására 1781. szeptember 2-án Győrben került sor. Az elhanyagoltnak számító apátság újjászervezése közben érte

1786-ban a rend feloszlatásának híre. Ezt követően néhány évig a zalaszentgróti családi birtokon élt, ahol további tanulmányokat folytatott. Az 1790/91. évi pozsonyi országgyűlésen lépett ismét a nyilvánosság elé: Somogyi Dániel, Vajda Sámuel és Nemes Gáspár korábbi apátokkal a kongregáció visszaállítását sürgette, és vezető szerepet töltött be a tanügyi bizottság munkájában. Ezzel összefüggésben 1793-ban a pécsi tankerület főigazgatója lett, e munkáját nagy lelkiismeretességgel látta el.

1802-ben visszaállították a magyarországi bencés kongregációt, melyet a jozefinista eszméknek megfelelően iskolák működtetésére kötelezték. A kongregáció a főapátságból és három további apátságból (Bakonybél, Tihany, Dömölk) állt. A dekrétumok szerint a főapátság konventje a jövőben szabad választás útján három jelöltet állít, akik közül az uralkodó szabadon választja és nevezi ki a főapátot. Utóbbi az érintett konventekkel való egyeztetést követően *(consultis conventualibus)* kijelölhette a három leányapátság apátjait, akiket az uralkodónak kellett megerősítenie. Az uralkodó az apátság 52. apátjának, illetve 16. főapátjának 1802. március 12-én az 58 éves N-ot nevezte ki. Beiktatására 1802. április 25-én került sor.

Ezt követően nagy erővel fogott a rend megszervezéséhez, amelynek első szakasza 1802 októberében zajlott le. Ekkor 39 rendtag tért vissza a visszaállított monostorba, akikhez további 30 novícius csatlakozott. N. számára komoly kihívást jelentett a visszaállítás feltételeként elvállalt gimnáziumok átvétele, azok megfelelő létszámú tanárral történő ellátása, a rendi birtokon a gazdálkodás megszervezése, a főmonostor és könyvtárának helyreállítása. Mivel a régi könyvállományból csak 757 kötetet sikerült visszavásárolni, N. az 1802/1803. évi szekularizáció során a Szent Római Birodalomban feloszlatott kolostorok állományából, valamint Velencében és más városokban lebonyolított szisztematikus vásárlásokkal igyekezett pótolni a hiányt. Az iskolák átvétele fokozatosan történt meg 1802–1817 között. A vállalt tíz gimnáziumból végül a rend hét gimnáziumot és egy grammatikai iskolát vett át, továbbá két akadémia ellátását vállalta el. Az újjászervezést nehezítették a politikai körülmények, ugyanis a főapátságnak rendszeresen hozzá kellett járulnia a Napóleon elleni háborúk költségeihez. Miközben a franciák 1809-ben Győrt ostromolták és elfoglalták a várost, N. kitartott a főapátságban és menedéket nyújtott Wilt győri püspöknek, akinek rezidenciáját feldúlták.

N. hivatalvezetése feszültséggel teljes volt, aminek anyagi és személyi okai egyaránt voltak. A monasztikus élet és a tanári hivatás összeegyeztetés-

se, valamint a kongregáción belüli joghatóság tisztázatlan kérdései eleve magukban hordozták az érdekellentéteket. Másrészt, a főapát viselkedése ellenállást váltott ki. A szigorú, aszketikus életet élő, autokratikus hajlamú N. ellentmondást nem tűrve kormányozta a rendi közösséget, ami belső elégedetlenséget hívott elő. A helyzet annyira elfajult, hogy 1811-ben az uralkodó vizsgálatot rendelt el egy rendtársak részéről történt feljelentés nyomán, ami végül 1816-ban a főapát részleges felmentéséhez vezetett. A végső döntéshez hozzájárult, hogy N. egy győri ingatlancsere során a kormányzattal is súlyos konfliktusba keveredett. A királyi biztossá kinevezett Kurbély veszprémi püspök 1816. április 26-án a pannonhalmi főapátok püspöki jogkörének megszüntetéséről rendelkezett. I. Ferenc a későbbiekben ezt a megszorítást az aktuális főapátra korlátozta.

N., akinek tevékenysége ezáltal erősen behatárolódott, hátralévő éveit a kolostorban töltötte. Az exempt terület fölött ezekben az években a mindenkori győri püspök gyakorolta a joghatóságot. A kongregáció kormányzását Horváth Pál († 1832) tihanyi apát mint régens apát vette át, ennek során nagy hangsúlyt fektetett a szervezői és építkezési munkálatokra. Rendezte a lelkészi jövedelmeket, leltároztatta a plébániák vagyonát, megszervezte a rendi bölcseleti tanfolyamot Győrben, 1819-ben tökéletesítette a rendi tanárképzés intézményét, amely ugyanabban az évben Bakonybélben kapott helyet (1827–1832 között, majd 1849-től ismét Pannonhalmán). Már 1816-ban a bencésekre bízták a pozsonyi és a győri királyi akadémia bölcsészeti fakultásait. Horváth irányítása alatt jelentős építkezések folytak Pannonhalmán, ekkor kapott a templom márvány oltárokat és liturgikus öltözéket, 1824 és 1832 között került sor az *empire* stílusú könyvtár, 1828-ban a templomtorony megépítésére. Az idős N. 1822-ben még részt vett a pozsonyi nemzeti zsinaton, majd megjelent az 1825-ös országgyűlésen is, de aktív szerepet már egyiken sem játszott. Hosszú betegség után, 85. életévében, 1828. október 20-án hunyt el. Temetésére 1828. október 22-én került sor, 1828. december 2-án pedig fényes gyászünnepséget rendeztek tiszteletére.

N. működését és személyiségét a kortársak és a történetírók eltérően ítélték meg. Az egyik oldal monasztikus lelkiségét és igénytelenségét, valamint azt az úttörő munkát ünnepelte, amelyet mintegy „második Benedekként" végzett. Mások autokratikus és durvaságba hajló hivatalvezetését hangsúlyozták („ritkán mosolygó, szinte soha nem nevető"). Műveltsége és

a könyvtár újjászervezésében szerzett érdemei azonban vitathatatlanok; 7000 kötetnél nagyobb könyvgyűjteménye a rendi könyvtár alapját képezte. Jelentős írói tevékenységet nem folytatott, legszámottevőbb munkája a pannonhalmi alapítólevél hitelességét védő értekezése (1780).

• *Művei*: *Vindiciae diplomatis, quo S. Stehanus primus Hungariae rex monasterium S. Martini de S. Monte Pannoniae ord. S. Benedicti anno MI fundaverat*, Buda 1780. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, IX, 1102. • *Források*: LAURENTIUS HOHENEGGER, *Oratio in solemnibus exequiis… Chrysostomi Novák, dicta in monte Sacro Pannoniae 2-a Decembris 1828*, Jaurini 1828; MÁJER JÓZSEF, *Halottas beszéd, mellyel néhai… Novák Krizosztom János úrnak… ritka bölcsességét a' Pannonhalmi Fő Apátúrság' templomában, 1828-dik esztendőben Karácson havának 2-dik napján hirdette*, Székes-Fehérvárban 1829; Neue theologische Zeitschrift 1832/2, 250–258 [Hohenegger Lőrinc győri kanonok nekrológja]; • *Irodalom*: BERKÓ–LEGÁNYI, *Névtár*, nr. V, 11; MÉL II, 304; SÓLYMOS, *Bencés élet*; SÖRÖS PONGRÁC, *A bakonybéli apátság története II. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig*, Budapest 1904, 83–115; SÖRÖS, *A pannonhalmi főapátság*, 29–62, 455–487; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 595–598.

FAZEKAS ISTVÁN

IV.2. Kovács Tamás [József] OSB (1783–1841)

Pannonhalma, 1830. február 14. – 1841. január 4.

Szabadkán (Subotica SRB) született polgári család sarjaként 1783. november 23-án. Apja Kovács Antal, anyja Krixanovics Mária voltak. A keresztségben a József nevet kapta. Tanulmányait szülővárosában kezdte meg, majd Szegeden és Pécsett folytatta. Gimnáziumi tanulmányai után három éven át a pesti egyetemen filozófiát hallgatott. Egyetemi tanulmányai megszakításával, 1803. november 5-én, a visszaállított pannonhalmi főapátság egyik első novíciusaként öltözött be a rendbe, ahol a Tamás nevet kapta. 1804. november 24-én tett fogadalmat. A fennálló tanárhiány miatt a fogadalom letétele után három évig a győri gimnázium grammatikai osztályaiban tanított, majd 1807–1809 között előbb Győrben, majd 1809–1811 között Pannohalmán mint hitszónok működött. Miután befejezte teológiai tanul-

mányait, 1811. április 23-án Pannonhalmán pappá szentelték. A következő két évben teológiai tanulmányokat folytatott, majd 1813-ban teológiai doktorátust szerzett. 1819–1827 között a pannonhalmi rendi főiskolán bibliai tudományokat (szentírás) és keleti nyelveket oktatott. 1827. október 25-én Horváth Pál régens apát perjellé nevezte ki. A Novák Krizosztom főapát halála után tartott rendi káptalanon a rendtagok többsége Rimely Mihályra szavazott, aki ezzel a hármas *(terna)* lista első helyére került. Az uralkodó azonban a második helyen jelölt K-t nevezte ki 1829. október 23-án főapáttá. A váratlan döntés meghozatalában nagy szerepet játszott néhány befolyásos rendtag, illetve Sztankovics János helytartósági tanácsos, későbbi győri püspök és Michael Wagner, az uralkodó udvari plébánosa. K. apáttá avatását Juranits győri püspök végezte 1830. február 14-én.

K. aktív szerepet vállalt kora társadalmi és politikai életében. Szociális elkötelezettsége megnyilvánult 1831-ben, az apátság környezetében dúló kolerajárvány idején. Győr vármegye számos közgyűlésén részt vett, és ott volt az 1832–1836-os országgyűlésen is. Minden alkalommal a konzervatív oldalt támogatta. K. nevéhez fűződik az apátság klasszicista átépítésének befejezése, vízvezeték létesítése és a balatonfüredi fürdőhely kiépítése, amely gyorsan a reformkori társasélet egyik kedvelt színhelyévé vált. K. ugyanakkor figyelmet szentelt a földművelésnek, például a Szent Márton-hegyre eperfakert telepítését tervezte selyemhernyó-tenyésztés céljából, és cukorrépa-feldolgozó üzemet létesített. Mindezen érdemei ellenére működését beárnyékolták kinevezésének körülményei. Mivel a rendtársak többségével szemben folyamatosan bizalmatlanságot érzett, kormányzása idején nem hívott össze teljeskörű káptalant, legfeljebb kiválasztott küldöttekből álló összejöveteleket tartott. Az autokratikus hajlamú, konzervatív főapát és a reformokat követelő, a kor szabadságeszményétől megérintett rendtagok között gyorsan konfliktus alakult ki. K. elődjéhez hasonlóan a közösség megkérdezése nélkül nevezte ki az alárendelt apátokat, és ilyen körülmények között azt a rendszerből adódó feszültséget sem sikerült feloldania, ami a szerzetesek tanári feladatai és a tőlük elvárt monasztikus életmód között állt fenn. Bár komolyan vette a szerzetesi eszményeket, makacssága és önfejűsége miatt azonban még kisszámú hívét is elidegenítette magától. Az ellentétek nagyságát mutatja, hogy 1839-ben névtelenül feljelentették az uralkodónál. Ennek hátterében K. vetélytársát és hivatali utódját, Rimelyt sejtette. Az elrendelt vizsgálatot, amely K. halálakor még

nem zárult le, a Helytartótanács és a Magyar Kancellária az apátság kiváltságainak felszámolására próbálta felhasználni, többek között a főpásztori működés megszüntetésére. A megkeseredett főapát rövid betegség után 1841. január 4-én hunyt el, mindössze 57 évesen, január 8-án temették el. A gyászszertartásra – feltehetően a kedvezőtlen időjárás miatt – csak március 6-án került sor Sztankovits győri püspök vezetésével és számos gyászoló részvételével; az esemény alkalmával egy magyar és két latin nyelvű elégia is elhangzott.

• *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, VI, 1389–1390. • *Források*: *Mittheilungen der K.K. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues* […], 39. Nummer, September 1834, 312; *Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* 1841, 2: 16; *Preßburger Zeitung* 26. 3. 1841; *Grazer Volksblatt* 13. 11. 1883. • *Irodalom*: BERKÓ–LEGÁNYI, *Névtár*, nr. 60; MKL VII, 303; *Scriptores*, 253; SÓLYMOS, *Bencés élet*, 9–78, 41–49; SÖRÖS, *A pannonhalmi főapátság*, 62–86, 486–542.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 598–599.

FAZEKAS ISTVÁN

IV.3. RIMELY MIHÁLY [JÁNOS] OSB (1793–1865)

Pannonhalma, 1843. április 18. – 1865. március 5.

1793. március 23-án született polgári család sarjaként Esztergomban, a keresztségben a János nevet kapta. Apja Rimmel Márton posztókészítő mester, a városi tanács tagja, anyja Weber Zsuzsanna. R. középiskolai tanulmányait a szülővárosában működő bencés gimnáziumban végezte. Az apa, fiát előbb jegyzőnek, majd világi papnak szánta, de az végül bencésnek jelentkezett. 1811. október 31-én nyert felvételt a pannonhalmi apátságba, amely alkalommal a Mihály nevet kapta. R. beilleszkedése a szerzetesi életbe nem ment könnyen. A filozófiai tanulmányok elvégzése után elbocsátását kérte, és csupán elöljárója biztatására maradt a rendben. Szerzetesi fogadalmát 1814. szeptember 18-án tette le. Novák főapát 1814 őszén Bécsbe küldte teológiai tanulmányok folytatására, itt a *Pazmaneum* növendéke-

ként 1818-ig tanult a bécsi egyetemen. Pappá Kurbély György veszprémi püspök szentelte 1819. szeptember 8-án.

1818–1819-ben Győrben tanulmányi felügyelő, majd 1822-ig Pozsonyban gimnáziumi tanár, közben 1820. március 3-án teológiai doktori címet szerzett. 1822-ben Pannonhalmára került a rendi főiskolára, ahol egyházjogot és történelmet tanított. A Novák főapát halála után tartott káptalanon 1829-ben a rendtagok abszolút többséggel a még csak 36 éves R-t jelölték első helyen a főapáti méltóságra (89 szavazatot kapott a 146 szavazatból), de az uralkodó, R. fiatal korára hivatkozva mégis a második jelöltet, Kovács Tamást nevezte ki. Az új főapát R-t kőszegi házfőnökké és az ottani gimnázium igazgatójává nevezte ki. E tisztségeket közmegelégedésre 1839-ig látta el, közben megalapítva az intézmény természettudományi gyűjteményeit. Mivel Kovács főapát egy az udvarhoz benyújtott feljelentésben R-t is bűnösnek vélte, ezért 1839-ben tisztéből felmentette és Pozsonyba helyezte hittanárnak. Kovács főapát halála után az 1841. szeptember 22-én tartott konventülésen ismét abszolút többséggel, 104 szavazattal az első helyen jelölték R-t a főapáti méltóságra, bár Sztankovics győri püspök, a választásra delegált királyi biztos mindent elkövetett jelölése ellen. Az uralkodói kinevezés a R-el kapcsolatos ellenérzések miatt egészen 1842. szeptember 9-ig húzódott. R. a főapátok közül elsőnek kért pápai megerősítést, amit 1843. március 27-én meg is kapott. Apáttá benedikálását Sztankovics győri püspök 1843. április 18-án végezte el, az ünnepélyes eseményre 320 kocsival érkeztek a vendégek.

R. főapáti működését igen nagy várakozás előzte meg a rendben. A kölcsönös bizalom azonban gyorsan megbomlott, amelyhez az új főapát autokrata kormányzati módszerein túl hozzájárult az elöljáró és a szerzetesek eltérő politikai felfogása. Az új főapát elődjéhez hasonló politikai beállítottságú volt, aki az 1840-es évek kiélezett politikai küzdelmeiben a Konzervatív Pártot támogatta. A kormány érdekében lépett fel Győr vármegye közgyűlésein, illetve az 1843/44. évi és az 1847/48. évi rendi országgyűléseken. A főapát igen nehéz helyzetbe került az 1848/1849. évi forradalom idején. A feudális kiváltságok, a tizedjövedelmek eltörlése a főapátság jövedelmeit egy csapásra a felére csökkentette, a birtokok nagysága 100 000 holdról 44 000 holdra csökkent. Ezekben a hónapokban felmerült a rend feloszlatásának a lehetősége is. A főapát a Pannonhalmán

maradás mellett döntött, ennek következményeként azonban hol a császári, hol a felkelő csapatokat kellett kiszolgálnia, mindkét fél gyanakvását felébresztve. A forradalom leverése után 1850-ben Bécsbe hívatták, ahol csak hosszas magyarázkodással tudta magát tisztázni (a fő vád az volt ellene, hogy 1849. május 26-án felesküdött a magyar kormányra). Az iránta megnyilvánuló bizalom jelének tekinthető, hogy 1852-es magyarországi útja során Ferenc József júniusban Pannonhalmán is látogatást tett. Thun kultuszminiszter 1851-ben a székesfehérvári és a váci püspökségre jelöltek 20 fős listáját tartalmazó előterjesztésében R-t a tizenkettedik helyre sorolta, azonban személyével nem számolt komolyan. Főpásztori minőségében részt vett a Habsburg-monarchia püspökeinek 1849. és 1856. évi konferenciáján.

Az 1849. évi reform értelmében a bencés novíciusok képzése Pannonhalmán folyt, ami jelentősen növelte a főapátság befolyását a kongregáción belül. Leo Thun kultuszminiszter szerződéssel kötelezte a kongregációt arra, hogy a pozsonyi gimnázium vezetését engedje át az államnak, és Győrben, valamint Sopronban főgimnáziumot, további öt helyen pedig úgynevezett kisgimnáziumot működtessen. A későbbiekben a nagyszombati főgimnázium vezetését átengedték a prímásnak, aki cserébe a bencéseknek adta át az esztergomi főgimnáziumot. R. kormányzása idejére esett Scitovszky János prímás országos apostoli vizitációja, amelyet a pápai felhatalmazás alapján 1855. szeptember 30. – október 3. között végzett Pannonhalmán az erre kijelölt bizottság. A vizitáció eredménye a magyar bencés kongregáció új statútuma volt, amely szabályozott több vitás kérdést, így például a fiókapátságok apátjainak és a főmonostor perjelének kinevezési módját. A statútum előírta többek között a háromévenkénti kongregációs káptalant és a főapát vizitációs kötelezettségét. A reform ellenére a főapát és a rendtagok közötti feszültségek inkább nőttek, mintsem csökkentek ezekben az években. R. nem volt hajlandó káptalant egybehívni, ezt csak egyetlen alkalommal, 1848 tavaszán tette meg. Döntéseit maga hozta, azonban a következő évek egyre égetőbb problémáira nem sikerült elfogadható megoldást találnia. Többek között a rendtagok többsége elutasította a kormány által 1853-ban előírt, német nyelvű tanári vizsgákon való részvételt, ami egyre jobban veszélyeztette a gimnáziumok működését. A szerzetesi élet kiüresedését jelzi, hogy több szerzetes kérte felvételét a lambachi szigorított bencés kolostorba. A megválasztásakor még népszerű főapát egyre jobban elmagányoso-

dott, reformterveiről végleg lemondott. A rend gazdasági ügyeit sem volt képes kézben tartani. Ugyanakkor a Szentszéknek írt beadványai által sikerült jelentősen kibővítenie a főapát egyházi joghatóságát. 1854-ben megkapta saját maga és hivatali utódai számára a jogot, hogy egyházmegyéjében maga bérmáljon, a szentmisén a püspököknek fenntartott misekönyvet használja, továbbá a főapát kommemorációját a misekánonban.

R. a legelőkelőbb nemesi körökben mozgott és a magyar főpapság szokásait követve számos egyházi, hazafias és közhasznú kezdeményezést támogatott. Kunszt kalocsai érsekkel és Haas Mihály szatmári püspökkel együtt például 1864-ben jelentős támogatást nyújtott az osztrák iparművészeti múzeum *(Österreichisches Museum für Kunst und Industrie)* számára. A megemlékezések szerint a rendhez tartozó gimnáziumokat a fizikai kísérletekhez szükséges eszközökkel látta el. Utolsó éveiben egészsége erősen leromlott. 1861-ben meghívást kapott az újabb országgyűlésre, ahol egy parlamenti ülés során szélütést szenvedett és fél oldalára lebénult. Több szívrohamot követően, 1865. március 5-én, 72. életévében Pannonhalmán hunyt el, temetésére ugyanott a Mária-kápolnában, március 13-án került sor. Kéziratos hagyatéka, köztük naplói a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattárában találhatók.

• *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, XI, 1010–1011. • *Források*: *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1843, 304; *Oesterreichisches pädagogisches Wochenblatt* […] II (1852), 3. Quartal, 510–511; *Wiener Zeitung* 29. 6. 1864; *Das Vaterland* 12. 3. 1865 [nekrológ]. • *Irodalom*: Berkó–Legányi, *Névtár*, nr. 229; *Scriptores*, 377; Sólymos, *Bencés élet*, 9–78, 49–77; Sörös, *A pannonhalmi főapátság*, 86–113, 543–578; Fazekas Csaba, *Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–1848. évi országgyűlésen*, Győri Tanulmányok 22 (2000) 65–154; Fazekas Csaba, *Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról*, Egyháztörténet 1 (2000) 2: 98–109; Fazekas Csaba, *Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1849-ben*, Tanulmányok Granasztói György tiszteletére (szerk. Czoch Gábor–Klement Judit–Sonkoly Gábor), Budapest 2008, 489–498; Fazekas Csaba, *Rimely Mihály pannonhalmi főapát feljegyzései az első népképviseleti országgyűlés időszakából*, Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon I. (szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczik Albin) (Rendtörténeti konferenciák 7/1), Budapest 2012, 456–478.

• Klieber, *Bischofslexikon*, 599–601.

Fazekas István

IV.4. Kruesz Krizosztom [Károly] OSB (1819–1885)

Pannonhalma, 1866. június 10. – 1885. január 11.

1819. január 21-én született a Sopron vármegyei Völgyfalván (Zillingtal A). Apja Kruesz Miklós jómódú jobbágy, anyja Komanovich Erzsébet, mindketten horvát származásúak voltak. K. a keresztségben a Károly nevet kapta. Középiskolai tanulmányait a győri bencés gimnáziumban végezte, amelynek befejezése után 1835. szeptember 16-án öltözött be Pannonhalmán a rend tagjai közé, a Krizosztom szerzetesi nevet vette fel. A novíciátus elvégzése után a kor gyakorlata szerint elvégezte a filozófiai kurzust Győrben (1835–1838), majd az egyéves tanárképző tanfolyamot Bakonybélben (1838–1839). 1839–1843 között Pannonhalmán, az apátsági főiskolán teológiai tanulmányokat folytatott. Eközben tette le szerzetesi fogadalmát 1840. június 9-én, majd 1842-ben bölcseleti doktori címet szerzett a pesti egyetemen. Pappá szentelésére 1843. július 26-án került sor. Tanári pályáját Pozsonyban kezdte (1843–1845), majd 1848-ig a győri rendi főiskolán természettudományokat tanított. Ugyanabban az évben a pesti egyetemen államvizsgát tett és fizikából, valamint kémiából diplomát szerzett. K. a forradalom éveit Pannonhalmán és Pozsonyban töltötte. A következő tizenkét évben a pozsonyi akadémia tanára volt, valamint a pannonhalmi líceumban természettudományokat tanított. Ezekben az években meteorológiai feljegyzéseket készített, amelyek értékes adatokkal szolgáltak a bécsi birodalmi intézet számára. 1861-ben a pozsonyi királyi gimnázium igazgatója lett. 1864-ben súlyosan megbetegedett, ami megakadályozta további igazgatói és tanári működését, és hosszabb kúrára kényszerítette.

Rimely főapát halála után az 1865. szeptember 5-én összeült rendi konvent első helyen jelölte főapátnak. Ferenc József 1865. november 3-án nevezte ki. A pápai megerősítést 1866. január 30-án kapta meg, apáttá avatását Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nuncius (1863–1874) végezte 1866. június 10-én. Utóbbit K. a későbbiekben rendszeresen tájékoztatta és fordításokat is készített részére. K. 1867-ben részt vett a Péter és Pál apostolok vértanúságának 1800 éves jubileuma alkalmából rendezett római ünnepségen. Igen nehéz helyzetben vette át a magyarországi bencés rend irányítását. A legnagyobb kihívást számára a pénzügyek rendezése jelentette. A kiadásokat lecsökkentette, ezáltal újabb beruházásokra nyílt lehetőség, továbbá növelni tudta az

apátsági birtokok számát és jövedelmét. K. emellett felemelte az alkalmazottak fizetését és nyugdíjat biztosított számukra. Intézkedéseinek köszönhetően konszolidálódott a rend anyagi helyzete. Igyekezett anyagi téren is megerősíteni a főapát befolyását a fiókapátságok felett, amelyet azok kevés lelkesedéssel fogadtak.

K. elődeivel ellentétben rendszeresen tartott rendi káptalanokat, amelyeket rendi reformtörekvései elfogadtatására használt fel. Az 1866. szeptemberi káptalan arról határozott, hogy arra alkalmas szerzeteseket tudományos célból – elsősorban történelmi, illetve diplomatikai tanulmányokra – külföldi továbbképzésre küldenek. K. arra törekedett, hogy a szerzetespapi és a tanári hivatás egymással harmonikus egységet alkosson (mély vallásosság mély tudománnyal párosuljon, hirdette). Ennek érdekében újra bevezettette a rendházakban a klauzúrát, rendtársait közös esti imára kötelezte, és igyekezett a személyes kiadásokat visszafogni. Reformjai keresztülvitele érdekében nem szűnt meg rendtársait magánlevelek, személyes beszélgetések, körlevelek és apáti vizitáció útján buzdítani, azonban törekvései csak részben jártak sikerrel. A 20. századi monasztikus reformok alapjai viszont K. tevékenységére nyúlnak vissza. A püspöki konferenciákon is a vallási megújulás mellett foglalt állást, és e tekintetben a püspökök széthúzására és határozatlanságára panaszkodott.

K. igen nagy hangsúlyt helyezett a rend lelkipásztori kötelezettségeinek ellátására. Ennek érdekében a rendi plébániákra helyezett rendtársak esetében bevezette a szinodális vizsgát. A főapátok közül elsőként személyesen vizitálta végig a rendi plébániákat, rendszeresen intézett körleveleket hozzájuk. 1880-ban népmissziót rendezett Pannonhalmán, amelyen mintegy 8000 fő vett részt. K. főapátsága idején került sor a pannonhalmi templom historizáló restaurálására 1868–1886 között. A rend által üzemeltetett gimnáziumokban folyó színvonalas oktatás érdekében újjászervezte a tanárképző intézetet. Ezenfelül 1883-ban a középiskolai törvény tárgyalásakor elérte, hogy a pannonhalmi főiskolát tanárképző intézetnek tekintsék, és növendékei tanári vizsgára jelentkezhessenek.

K. részt vett az I. Vatikáni Zsinaton. Bár a zsinat kezdetén a magyar bencés kongregáció nem volt jogosult a részvételre, K. mint *nullius* (azaz püspöknek nem alárendelt) apát helyet és szavazati jogot kapott a gyűlésen. A tévedhetetlenség vitás kérdésében kezdetben a magyar főpapok többségének (úgynevezett pragmatikus párt) álláspontját osztotta, jóllehet

egyre kevésbé értett egyet velük. 1870 márciusától azonban nyilvánvalóan elhatárolódott a püspöki kar véleményétől. Április végén, egészségi problémáira és sürgető oktatáspolitikai kötelezettségeire hivatkozva kieszközölte, hogy hazatérhessen Magyarországra. 1870 októberében a nunciushoz írt levelében kinyilvánította egyetértését a zsinati határozatokkal. Roskoványi nyitrai püspök „előretörése" után, 1871 februárjában K. akart lenni a következő, aki írásban ismerteti a hívekkel a határozatokat. K. bencés renden belüli tekintélyét mutatja, hogy az 1880. évi montecassinói jubileumi ünnepség megszervezésével őt bízták meg, amely feladatnak a források tanúsága szerint sikeresen eleget is tett. Utóbbi és egyéb érdemei miatt a kolostor emlékezetében a „nagy" jelzőt kapta.

K. főapáti méltóságának megfelelően részt vett a közéletben. Mint a főrendiház tagjae jelen volt több országgyűlésen is. Megnyilatkozásai alapján vitán felül áll konzervativizmusa. Jelentős szerepe volt abban, hogy a hivatalukat személyes vagy világnézeti okból letevő papok csak nehezített feltételekkel léphettek állami szolgálatba. A kiegyezés után az oktatásügyi törvény vitájában K. Simor prímással és Haynald érsekkel egyetértésben az egyház tiltakozását fejezte ki és ebben odáig ment, hogy még a tankötelezettséget is a korszellemnek tett engedményként értékelte. Dinasztiahű alattvalóként lépett fel, és jelen volt Ferenc József koronázásán 1867-ben. József főherceg rábízta gyermekei keresztelését és bérmálását, és felajánlotta számára fiumei villáját, amikor K-nak orvosi javallatra melegebb éghajlaton kellett töltenie a telet. K. egész életében gyenge fizikumú volt, az 1860-as évektől kezdve krónikus gégebajban szenvedett. Az 1880-as évek elején egészségi állapota tovább romlott, ezért 1884 végén benyújtotta lemondását, de a rendi konvent döntését megelőzően, 1885. január 11-én, 72 évesen elhunyt. A különféle állami kitüntetésekben részesült K. ünnepélyes temetésére 1885. január 15-én került sor Zalka győri püspök vezetésével.

K. tanári működése alatt több vegyészeti tankönyvet írt, és különböző alkalmakból mondott beszédeinek egy része is megjelent nyomtatásban.

• *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, VII, 342–346. • *Források*: *Wiener Kirchenzeitung* […] 6. 10. 1866; *Vasárnapi Újság* 1874. 8. 23. (31. évf. 34. sz.), 529–530; *Das Vaterland* 12. 4. 1883, 13. 1. és 16. 1. 1885 [nekrológ]; *Magyar Sion* 1885, 67–69 [nekrológ]; Hollósy Jusztinián, *Emlék-*

beszéd Dr. Kruesz Károly Krizosztom a M. T. Akadémia tiszt. tag felett (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek III/10), Budapest 1886. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BERKÓ–LEGÁNYI, *Névtár*, nr. 522; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*; MÉL I, 1022; MKL VII, 511; SCHATZ, *Vaticanum I*; *Scriptores*, 260; SÓLYMOS SZILVESZTER, *Kruesz Krizosztom (1865–1885)*, Budapest 1990; SÓLYMOS LÁSZLÓ SZILVESZTER OSB, *Kruesz Krizosztom (1865–1885). Kruesz Krizosztom önéletrajza* (S. a. r., jegyz. Somorjai Ádám OSB) (Pannonhalmi apátok és főapátok 3), Budapest 2018; SÖRÖS, *A pannonhalmi főapátság*, 86–129, 579–581.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 601–604.

FAZEKAS ISTVÁN

IV.5. VASZARY KOLOS [FERENC] OSB (1832–1915)

Pannonhalma, 1885. május 11. – 1891. december 17.
Esztergom, 1892. február 8. – 1912. december 31.

→ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE I.1.6.

IV.6. FEHÉR IPOLY [KÁLMÁN] OSB (1842–1909)

Pannonhalma, 1892. június 5. – 1909. október 25.

1842. április 11-én született a Hont vármegyei Visken (Viskove UA), kisnemesi család tizenkettedik gyermekeként. Édesapja, Fehér János, a gróf Forgách család egy tagjának tiszttartója, anyja Darányi Anna volt. A keresztségben a Kálmán László nevet kapta. F. gyorsan árvaságra jutott, neveltetését így pap nagybátyja, Fehér Lipót, majd annak halála után idősebb paptestvére, Fehér Nándor felügyelte. A gimnázium első négy évét Komáromban, a következő kettőt Győrben végezte. 1858. szeptember 8-án került sor beöltözésére Pannonhalmán, amelyet követően a kor gyakorlata szerint

elvégezte noviciátusát és a gimnázium utolsó két, filozófiai évét. Ezt követően 1860–1864 között a pannonhalmi rendi főiskolán teológiai tanulmányokat folytatott. A fiatal F-re igen nagy hatást gyakorolt tanárai közül Kruesz Krizosztom egyénisége, aki 1865-től volt főapát. F. az ünnepélyes fogadalmat 1863. május 26-án tette le. Fiatal kora miatt pappá szentelésére csak 1865. szeptember 24-én került sor.

1864–1874 között a pannonhalmi rendi főiskolán a természettan és a matematika tanára. 1869. október 6-án középiskolai tanári oklevelet szerzett. Pannonhalmi tanári évei alatt a konvent jegyzői feladatait is ellátta. Ekkoriban matematikai, fizikai és vegyészeti tankönyveivel és ismeretterjesztő cikkeivel országos elismertségre tett szert iskolai körökben. Kruesz főapát 1874-ben a frissen alapított esztergomi főgimnázium igazgatójává nevezte ki. A fiatal igazgató remek szervezőnek bizonyult, aki nyolc éves esztergomi működése alatt iskolaépületet építtetett, és minden tekintetben egy jól szervezett iskolát hozott létre. Ezekben az években Esztergom vármegye törvényhatósági bizottságában is közreműködött. 1882-ben Trefort Ágost kultuszminiszter a szegedi tankerület főigazgatójává nevezte ki, amely megbízatás elfogadására Kruesz főapát csak némi hezitálás után adta engedélyét. 1882–1892 között tíz éven át vezette a tankerületet. F. e minőségében is bizonyította kiváló szervezői képességét, az anyagi ügyeket és szellemi ügyeket egyaránt kézben tudta tartani. Ezekben az években több európai tanulmányutat tett, így járt Dániában, Svédországban, Norvégiában, 1885-ben hosszabb utat tett Bajorországban, de az oktatási miniszter megbízásából 1889-ben tanulmányúton járt Bulgáriában és Szerbiában is. Útjain szerzett tapasztalatait részletes beszámolókban örökítette meg.

A rend 1892. február 24-én F-t választotta meg az esztergomi érsekké kinevezett Vaszary Kolos utódának. A király 1892. március 18-án nevezte ki. A pápai megerősítést követően, 1892. június 5-én Vaszary Kolos esztergomi érsek apáttá benedikálta és intronizálta. F. főapátként is bizonyította szervezői képességeit. Folytatta a rendi gazdaság reformját, átalakította a számvevőség rendjét és a rend apátságait gazdaságilag szorosabban összekapcsolta, ugyanakkor könyvelésük önálló maradt. Újjászervezte a borgazdaságot és új ipari vállalkozásokba is kezdett. Szociális érzékét bizonyítja, hogy a cselédeknek új lakásokat építtetett, majd 1907-ben felemelte fizetésüket is. Az apátság alá tartozó bérlők részére világos munkaszerződéseket állított össze és megszervezte nyugellátásukat. Sikerült a rend pénzügyeit rendben tartani.

Mint főpásztor, F. több alkalommal végzett egyházlátogatást és gyakran személyesen szolgáltatta ki egyházmegyéjében a bérmálás szentségét, amit addig többnyire az általános helynökök végeztek. Több templomot renováltatott és egy új iskolát is alapított. Nagy hangsúlyt fektetett a rendi utánpótlás alapos képzésére a budapesti, a bécsi és a római egyetemeken. A főapátok közül F. kapta meg elsőként a Szentszéktől a püspöklila – akkoriban még rendre csuklyával ellátott – vállgallér *(mozetta)*, birétum és pileolus viselésének jogát. Esetenként engedélyt kapott arra, hogy valamely fiókapátság apátját ő avassa fel. Főapátsága idejére esett a bencés rend magyarországi megtelepedésének 900. évfordulója (1901), illetve a rend visszaállításának 200. évfordulója (1902). F. az évfordulók alkalmából kezdeményezte a rend történetének megírását, amelynek végeredménye az 1902–1916 között megjelent tizennégy kötetes monumentális rendtörténet. A püspöki konferenciákon rendszeresen ő vezette a jegyzőkönyvet.

F. igen aktív szerepet fejtett ki a közéletben. A közoktatási tanács 1893-ban elnökévé választotta, 1896-tól az átszervezett tanács másodelnöke lett. Részt vett az autonómia mozgalomban, ahol a tanítórendek érdekeinek igyekezett érvényt szerezni. 1906-ban végbélrákot állapítottak meg nála, ezért nagyobb műtéti beavatkozásnak vetette alá magát, ezáltal egy időre visszanyerte cselekvőképességét. Csak halála előtt néhány nappal romlott le hirtelen az állapota. A különféle állami kitüntetéseket elnyert F. 1909. október 25-én, 67 évesen hunyt el. Temetésére október 30-án került sor Pannonhalmán. Többször átdolgozott és kiegészített fizika tankönyve több mint fél évszázadig volt alkalmazásban az ország katolikus iskoláiban.

• *Művei*: *Kísérleti természettan*, Budapest 1871–1873; *A vegytan alapvonalai*, Győr 1872; *Győr város egyetemes leirása*, Győr 1874 [szerk.]; *A bajor középiskolák szervezete és eljárása*, Győr 1888. • *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, III, 238–241. • *Források*: *Pester Lloyd* 27./28. 10. 1909 [nekrológok]; *Pesti Hírlap* 1909.10.28. (255. sz.), 11; *Élet* 1909. 10. 31., 595. [képpel] • *Irodalom*: Berkó–Legányi, *Névtár*, nr. 743; Kis János–Sziklay János, *A katholikus Magyarország II*, Budapest 1902, 1059–1060; MÉL I, 478; Sörös, *A pannonhalmi főapátság*, 138–155, 582–583; *A Szent István-év tanügyi kiállítása*, Az Esztergomi Szentbenedekrendi Katolikus Szent István Gimnázium Évkönyve az 1939–1940. iskolai évről, Esztergom 1940, 35–38. [művei jegyzékével].

• Klieber, *Bischofslexikon*, 604–606.

Fazekas István

IV.7. Hajdu Tibor [Vendel] OSB (1858–1918)

Pannonhalma, 1910. január 30. – 1918. október 21.

Hajdu (ritkán: Hajdú) Vendel 1858. október 22-én született Pakod faluban (Zala vármegye). Apja Hajdu Mihály kántortanító, anyja Czuppon Rozália volt. Apja részt vett az 1848-as forradalomban, a magyar forradalmi hadsereg hadnagyaként szolgált. Vallásos, hazafias nézeteit gyermekeinek is átadta. H. a gimnázium első négy évét Kőszegen, majd a következő két évet Sopronban végezte. 1874. szeptember 8-án, Pannonhalmán öltözött be a rendbe, ahol a Tibor nevet kapta. Az 1876 júniusában Győrben letett érettségi vizsga után a főapát teológiai tanulmányokra az innsbrucki jezsuita egyetemre küldte (1876–1880). Ünnepélyes fogadalmat 1879. július 29-én tett. Pappá szentelésére fiatal kora miatt csak 1881. július 26-án került sor. Visszatérését követően az 1881/82-es tanévben a győrszentmártoni leányiskolában volt hittantanár.

1882-től 24 éven át a pannonhalmi rendi teológiai főiskolán tanított, előbb egyháztörténelmet és egyházjogot, később filozófiát adott elő (1906-ig). 1883-ban Innsbruckban hittudományi doktorátust szerzett. 1885-ben szentszéki tanácsos, 1897-ben szentszéki jegyző lett. 1887–1895 között a papnevelde prefektusa. Tanítványai visszaemlékezésében mint jó tanár maradt meg, akit a világos előadásmód jellemzett. Prefektusi tisztét is nagy megértéssel látta el. 1895-ben a Szent István Társulat tudományos és irodalmi osztálya tagjává választotta. Már 1900-ban felmerült H. neve a főmonostori perjeljelöltek között, akkor azonban vonakodott a jelölést elfogadni. 1906-ban azonban nem tudott kitérni a perjellé választása elől. Fehér főapát egyidejűleg a főiskola igazgatójává nevezte ki. Az 1909. december 22-i főapátválasztó káptalanon rendtársai a ternán első helyen jelölték őt a főapáti méltóságra, az uralkodó 1910. január 11-én főapáttá nevezte ki. Avatására és beiktatására január 30-án került sor, a Szentszék 1910. március 28-án erősítette meg hivatalában.

H. megfelelő képzés biztosításával kívánta elősegíteni a rend két alapvető feladatának, az oktatásnak és a lelkipásztorkodásnak az ellátását, ezért nagy gondot fordított a pannonhalmi főiskola fejlesztésére. Gondoskodott a főiskola megfelelő elhelyezéséről, emelte a tanárok számát, akik közül többet külföldi tanulmányútra küldött. 1912-ben

bevezette a gyakorló tanári rendszert. A tudományos működés támogatása érdekében külön évkönyvet alapított a főiskola számára. A gimnáziumokban hangsúlyt helyezett a hiterkölcsi nevelésre, ezért támogatta a Mária-kongregációk létrejöttét. A pápai algimnáziumot főgimnáziummá fejlesztette, Budapesten pedig lépéseket tett egy főgimnázium alapítására. H. mint főpásztor nagy hangsúlyt helyezett a falusi iskolák fejlesztésére: több iskolát kibővíttetett, iskolákat újíttatott fel. Több templomot restauráltatott, két helyen pedig új templomot építtetett. A plébániákon működő rendtársak fizetését megemelte és több plébániát modernizáltatott. A hitélet fokozása érdekében több alkalommal rendeztetett népmissziókat.

Jelentős építkezéseket hajtatott végre a főmonostorban, új épületrészeket emeltetett, új tanácstermet alakíttatott ki, a cselédek számára új lakásokat építtetett. Gondoskodott a rend további épületeinek kibővítéséről és modernizálásáról, például a villany bevezetéséről is. Tovább folytatta a rendi gazdálkodás racionalizálását. Ennek jegyében néhány kisebb félreeső birtokot eladott és a befolyt összegből jövedelmezőbb birtokokat vásárolt. Alapító tagja volt a marhakereskedők 1911 decemberében létrehozott érdekvédelmi szervezetének, amely számos birtokos nemest fogott össze. Miután a pénzintézetekkel folytatott tárgyalásai a rend balatoni üdülőjének kétmillió koronára becsült kiépítéséről kudarcba fulladtak, 1912-ben úgy döntött, hogy saját erőből oldja meg terve finanszírozását és megvalósítását.

Közéleti szerepvállalása elődeinél szűkebb körű volt. Mint perjel 1906-tól Győr vármegye törvényhatósági bizottságának tagja volt. Főapátként részt vett a katolikus autonómia mozgalomban. 1911-ben – a sajtó tudósítása szerint világnézeti okból – lemondott a középiskolai tanárok országos egyletének elnökségéről. 1912-ben megjelent a bécsi Eucharisztikus Világkongresszuson. 1915-ben ő vezette hivatali elődje, Vaszary prímás érsek temetési szertartását. A háború éveiben sikerült megóvnia a rendet a nagyobb fordulatoktól, és a szokásos mértékben vett részt a hazafias és a jótékonysági kezdeményezésekben. A rend nevében például 1915-ben, 1916-ban és 1917-ben is egy-egymillió korona hadikölcsönt jegyzett. 1918. október 21-én, spanyolnáthában hunyt el, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése előtt néhány nappal. Temetésére 24-én került sor viszonylag szerény körülmények között Pannonhalmán.

• *Művei*: *Lélektan és gondolkodástan középiskolai használatra*, Budapest 1894; *Teremthette volna-e Isten a világot öröktől fogva*, Győr 1896; *Erkölcsi tökéletesedéstan*, Győr 1908. • *Műveinek jegyzéke*: GULYÁS, XII, 147–148; SZINNYEI, IV, 265. • *Források*: *Pester Lloyd* 26. 10. és 29. 12. 1911, 14. 6. 1912, 28. 10. 1915, 28. 11. 1916, 27. 11. 1917, 26. 10. 1918; *Ország-Világ* 39 (1918) 44: 523; *Budapesti Hírlap* 1918. 10. 24. (38. évf. 249. sz.) 9. • *Irodalom*: BERKÓ–LEGÁNYI, *Névtár*, nr. 898; MÉL I, 657; MKL IV, 481; MÓROCZ EMILIÁN, *Dr. Hajdú Tibor pannonhalmi Főapát*, A komáromi Sz. Benedek-Rendi Kath. Főgimnázium Értesítője az 1918–1919. iskolai évről, Komárom 1919, 3–6; SÖRÖS, *A pannonhalmi főapátság*, 155–166, 583–591.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 606–609.

FAZEKAS ISTVÁN

RÖVIDÍTÉSEK

KÖZGYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

AAK	Arcibiskupský archív Košice (Kassa/Košice)
AAV	Archivio Apostolico Vaticano (Vatikán)
ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (Vatikán)
DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs/Wien)
EFL	Egri Főegyházmegyei Levéltár (Eger)
GyEGyK	Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ (Győr)
GyEGyK PL	Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ (Győr), Püspöki Levéltár
GyFL ÉFkL	Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki és Főkáptalani Levéltár (Gyulafehérvár/Alba Iulia)
KFK	Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (Kalocsa)
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa)
KPK	Piaristická Knižnica Sabinov (Kisszeben/Sabinov)
MNL BaVL	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (Pécs)
MNL GyMSV SL	Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (Sopron)
MNL HVL	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára (Eger)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
MNL VaVL	Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (Szombathely)
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
MTA KIK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (Budapest)
NRKEL	Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye Levéltára (Nagyvárad/Oradea)
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
OSzKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest) Kézirattára
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Osztrák Nemzeti Könyvtár) (Bécs/Wien)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/Wien)

PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár (Pécs)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
PMKL	Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest)
PPKE HTKL	Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar Levéltára (Budapest)
RNL Bihar	Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale ale României (Nagyvárad/Oradea)
SzCsEL	Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár (Szeged)
SzEL	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (Szombathely)
SzfvKL	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – Káptalani Levéltár (Székesfehérvár)
SzfvPL	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – Püspöki Levéltár (Székesfehérvár)
SzIT	Szent István Társulat (Budapest)
SzPKL	Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár (Szatmárnémeti/Satu Mare)
TRKEL	Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár (Temesvár/Timişoara)
VÉL	Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém)
VPKL	Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (Vác)
ZM	Zempléni Múzeum (Szerencs)

KÖNYVÉSZETI RÖVIDÍTÉSEK

Ádám, *A veszprémi székesegyház*
Ádám Iván, *A veszprémi székesegyház*, Veszprém 1912.

ADB
Allgemeine Deutsche Biographie.

Adriányi, *Bach korszak*
Adriányi Gábor, *A Bach korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859*, Budapest 2009.

Adriányi, *Konkordat*
Gabriel Adriányi, *Die stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, Rom 1963.

Adriányi, *Fünfzig Jahre*
Gabriel Adriányi, *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte: 1895–1945*, Mainz 1974.

Adriányi, *Vaticanum*
Gabriel Adriányi, *Ungarn und das I. Vaticanum*, Köln–Wien 1975.

ADRIÁNYI, *Geschichte*
GABRIEL ADRIÁNYI, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, Köln–Weimar–Wien 2004.

AHSI
Archivum Historicum Societatis Iesu.

Atlas Hierachicus
CAROLUS STREIT, *Atlas hierarchicus: descriptio geographica et statistica S. Romanae Ecclesiae tum Occidentis tum Orientis juxta statum praesentem. Accedunt etiam nonnullae notae historicae necnon ethnographicae*, Paderbornae 1913.

BADICS, *Horváth János*
FERENC BADICS, *Horváth János püspök. 1769–1835*, Veszprém 1927.

BAHLCKE, *Episkopat*
JOACHIM BAHLCKE, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart 2005.

BALÁŽ, *Banskobystrického biskupstva*
ZDROJ BALÁŽ, *Dejiny Banskobystrického biskupstva do roku 1870*, Banská Bystrica/Besztercebánya 2009.

BALOGH–GERGELY, *Egyházak*
BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, Budapest 1996.

BÁNK, *Almanach*
BÁNK JÓZSEF (szerk.), *Váci egyházmegyei almanach. Szent István Millénium évében*, Vác 1970.

BARABÁS–MIKLÓS–BODÓ, *Erdélyi egyházaink*
BARABÁS ZOLTÁN–MIKLÓS LÁSZLÓ–BODÓ BARNA (szerk.), *Erdélyi egyházaink évszázadai*, Bukarest 1992.

BEDY, *A győri székeskáptalan*
BEDY VINCE, *A győri székeskáptalan története*, Győr 1938.

BEKE, *Az esztergomi*
BEKE MARGIT, *Az esztergomi (esztergom-budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006*, Budapest 2008.

BERKÓ–LEGÁNYI, *Névtár*
BERKÓ PÁL–LEGÁNYI NORBERT, *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Névtára 1802–1986*, Győr 1986.

BH

Budapesti Hírlap.

Bíró–Boros, *Erdélyi*
Bíró Vencel–Boros Fortunát, *Erdélyi katolikus nagyok*, Kolozsvár 1941.

BLS
Biografický lexikón Slovenska I–II, 2002, 2004.

Borovszky, *Bács-Bodrog vármegye II*
Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye II*, Budapest [1909].

Borovszky, *Gömör-Kishont vármegye*
Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye*, Budapest [1903].

Borovszky, *Heves vármegye*
Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye*, Budapest [1909].

Borovszky, *Szatmár vármegye*
Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*, Budapest [1908].

Borovszky, *Esztergom vármegye*
Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Esztergom vármegye*, Budapest [1908].

Brüsztle, *Recensio*
Josephus Brüsztle, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis I–IV*, Quinque-Ecclesiis 1874–1880.

Bura, *Hám János*
Bura László, *Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10 (1998) 3–4: 117–134.

Catholic Encyclopedia
https://www.ecatholic2000.com/cathopedia/title.shtml?src=lm

Chobot, *A váczi egyházmegye I*
Chobot Ferenc, *A váczi egyházmegye történeti névtára. I. Az intézmények története*, Vác 1915.

Chobot, *A váczi egyházmegye II*
Chobot Ferenc, *A váczi egyházmegye történeti névtára. II. A váci egyházmegye püspökeinek, papjainak életadatai*, Vác 1917.

Čižmár, *Košickí biskupi*
Marián Čižmár, *Pásli zverené im stádo. Košickí biskupi v rokoch 1804–2004*, Košice/Kassa 2006.

Csáky, *Wegtaufenverordnung*
Moritz Csáky, *Die ungarische Wegtaufenverordnung von 1890. Ein Beitrag zur Geschichte des Kulturkampfes in Ungarn*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 16 (1963), 360–392.

Csáky, *Kulturkampf*
Moritz Csáky, *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95* (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie), Graz–Wien–Köln 1967.

Csáky, *Kirche-Staat*
Moritz Csáky, *Die katholische Kirche und der liberale Staat in Ungarn im 19. Jahrhundert*, Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete, Band 5, Jahrgang 1973, 117–131.

Csáky, *Kirche in Ungarn*
Moritz Csáky, *Die römisch-katholische Kirche in Ungarn*, Die Habsburgermonarchie 1848–1918 (Hg. v. Adam Wandruszka–Peter Urbanitsch), Band IV: Die Konfessionen, Wien 1995, 248–331.

Dabóczi, *Verőcén a nyelvhasználat*
Viktória Dabóczi, *A magyar és német lakosság viszonya Verőcén a nyelvhasználat tükrében a 19. században egyházi források alapján*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 20 (2008) 3–4: 5–52.

Dobrica, *Alba Iulia*
Gheorghiță Dobrică, *Die Beziehungen der rumänisch-unierten Kirche zur orthodoxen und römischkatholischen Kirche am Beispiel der Erzdiözese Alba Iulia-Făgăraș in der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Diss. Graz 2014.

Encyklopédia Slovenska I
Encyklopédia Slovenska, vol. I, Bratislava/Pozsony 1977.

Encyklopédia Slovenska IV
Encyklopédia Slovenska, vol. IV, Bratislava/Pozsony 1980.

Episcopatus Nitriensis
[Vurum József], *Episcopatus Nitriensis ejusque praesulum memoria*, Posonii 1835.

Erdélyi katholicizmus
Bagossy Bertalan et al., *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton 1925.

Esztergomi érsekek
Beke Margit (szerk.), *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Budapest 2003.

Fazekas, *A bécsi Pazmaneum… hallgatói*
Fazekas István, *A bécsi Pázmáneum magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951). Matricula collegii Pazmaniani Viennensis, 1623–1918 (1951)* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8), Budapest 2003.

Fazekas–Beke, *A bécsi Pázmáneum*
Fazekas István–Beke Margit, *A bécsi Pázmáneum* (szerk. Zombori István), Budapest 2002.

Ferenczi, *Névtár*
Ferenczi Sándor, *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, Budapest–Kolozsvár 2009.

Fesl, *Nazionalsynode*
Michael Josef Fesl, *Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nazionalsynode vom Jahre 1822*, Sulzbach 1824.

Ficzek, *Jubileumi sematizmus*
Ficzek, *Az Egri Főegyházmegye jubileumi sematizmusa*, Eger 2000.

Fodor, *Történelmi sematizmus*
Fodor József (szerk.), *A nagyváradi egyházmegye történelmi sematizmusa 2003*, Nagyvárad 2003.

Forintos, *A székesfehérvári püspökség*
Forintos Attila, *A székesfehérvári püspökség adattára, 1777–2010*, Budapest 2011.

Forintos, *A székesfehérvári székeskáptalan*
Forintos Attila, *A székesfehérvári székeskáptalan. Adattár 1777–2004*, Székesfehérvár 2005.

FZ
Fünfkirchner Zeitung.

Gams, *Series episcoporum*
Pius Bonifac Gams OSB, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae quotquot innotuerunt a Beato Petro apostolo*, Regensburg 1873.

Gatz, *Die Bischöfe*
Erwin Gatz (Hg.), *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder. Ein biographisches Lexikon. 1785/1803 bis 1945*, Berlin 1983.

Géfin, *A szombathelyi egyházmegye*
Géfin Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története I–III*, Szombathely, I–II: 1929, III: 1935.

GÉFIN, *A 150 éves*
GÉFIN GYULA, *A 150 éves szombathelyi egyházmegye püspökei*, *A Vasvármegyei napilap kalendáriuma az 1928. szökőévre*, Szombathely 1928, 16–27.

GERGELY, *A katolikus egyház*
GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1999.

GERGELY, *Christlichsoziale Bewegung*
JENŐ GERGELY, *Die christlichsoziale Bewegung in Ungarn 1903–1914*, Arbeiterbewegung in Österreich und Ungarn bis 1914 (Hg. v. Wolfgang Maderthaner), Wien 1986, 82–90.

GERGELY, *Politischer Katholizismus*
JENŐ GERGELY, *Ottokár Prohászka und der politische Katholizismus*, Annales universitatis scientiarum Budapestinensis [...], Sectio Historica, Tomus XV (1974), 77–103.

Gesamtschem. 1887
Schematismus der gesammten Katholischen Kirche Oesterreich-Ungarns II, Wien 1887.

GOTTSMANN, *Katholizismen*
ANDREAS GOTTSMANN, *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914*, Wien 2010.

GULYÁS
GULYÁS PÁL, *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat* (VII. kötettől sajtó alá rendezte Viczián János), I–XIX, Budapest 1939–2002.

GyK
Gyöngyösi Kalendárium.

HANEBRINK, *Christian Hungary*
PAUL A. HANEBRINK, *In defense of Christian Hungary. Religion, nationalism, and antisemitism, 1890–1944*, New York–London 2009.

HC VI
Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita. 6. A pontificatu Clementis PP. XII (1730) usque ad pontificatum Pii PP. VI (1799), REMIGIUS RITZLER – PIRMINUS SEFRIN, Patavii 1958.

HC VII–IX
Hierarchia catholica medii et recentioris aevi: sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium ecclesiarum antistitum series. VII: A Pontificatu Pii PP. VII (1800) usque ad Pontificatum Gregorii PP. XVI (1846). VIII: A pontificatu Pii PP. IX (1846) usque ad pontificatum Leonis PP. XIII (1903). IX: A pontificatu Pii PP. X (1903) usque ad pontificatum Benedicti

PP. XV (1922), ed. Remigius Ritzler–Pirminus Sefrin–Zenon Pięta, Patavii 1968–1978–2002.

Hermann, *A katolikus egyház*
Egyed Hermann, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973.

Horváth, *Fünfundzwanzig Jahre*
Michael Horváth, *Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns von 1823–1848*, Band 1, Leipzig 1867.

Horváth–Kikinda, *Emlékkötet*
Horváth István–Kikinda András (szerk.), *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére* (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 2), Pécs–Budapest 2007.

Hrabovec, *Der Heilige Stuhl*
Emília Hrabovec, *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen*, Frankfurt am Main e. a. 2002.

Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica*
Emília Hrabovec, *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov*, Bratislava/Pozsony 2012.

Hrabovec, *Die Ernennung*
Emília Hrabovec, *Die Ernennung Moyzes' zum Bischof der Diözese von Banská Bystrica/Neusohl (1850)*, Der Donauraum 37 (1997) 3: 13–21.

Hradszky, *Gott progressus*
Hradszky József, *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum e. C. de Monte Scepusio*, Szepesváralja 1901.

Illyés, *Jubileumi sematizmus*
Illyés Csaba (összeáll.), *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa*, Szatmárnémeti 2006.

Jakubinyi, *Archontológia*
Jakubinyi György (összeáll.), *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*, 3. jav., bővített kiadás, Kolozsvár 2010.

Juhász–Schicht, *Das Bistum Timişoara-Temesvar*
Koloman Juhász–Adam Schicht, *Das Bistum Timişoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*, Temesvár 1934.

Karcsú, *Vácz*
Karcsú Antal Arzén OFM, *Vácz város története*, Vác II: 1880, V–VII: 1885–1886.

KÁROLY, *Fejér Vármegye I*
KÁROLY JÁNOS, *Fejér Vármegye története I*, Székesfehérvár 1896.

KISS, *Hatszáznégyen*
KISS PÉTER, *Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig*, Eger 2007.

Klieber, *Bischofslexikon*
Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR, Berlin 2020.

KLIMÓ, *Nation*
ÁRPÁD VON KLIMÓ, *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*, München 2003.

KN
Kalocsai Néplap.

KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*
KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok*, Esztergom 1900.

KONCZ, *Egri*
KONCZ ÁKOS, *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*, Eger 1892.

KONIAROVÁ, *Banskobystrickej diecézy*
ANNA KONIAROVÁ, *Dejiny Banskobystrickej diecézy v 18. a 19. storočí*, Badín/Erdőbádony 2002.

KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*
KOVÁTS SÁNDOR, *A csanádi papnevelde története*, Temesvár 1908.

KOVÁCS, *Karl und die Bischöfe*
ELISABETH KOVÁCS, *Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Bischöfe der Österreichisch-ungarischen Monarchie (1916–1922)*, Mitteilungen des Instituts der Österreichischen Geschichtsforschung 109 (2001), 154–172.

KOVÁCS, *Kaiser und König Karl*
ELISABETH KOVÁCS, *Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916–1922)*, 2 Bände, Wien u.a. 2004.

KSz
Katholikus Szemle (Katolikus Szemle).

LACKO, *Banskobystrické biskupstvo*
RICHARD LACKO (szerk.), *Banskobystrické biskupstvo*, Banská Bystrica/Besztercebánya–Badín//Erdőbádony 2011.

Lakatos, *Történeti sematizmus*
Lakatos Andor, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 3), Kalocsa 2002.

LKKOS
Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska (Július Pašteka et al.), Bratislava/Pozsony 2000.

LThK
Lexikon für Theologie und Kirche V, Freiburg im Breisgau 1933.

Lukács, *Vatican*
Lajos Lukács, *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*, Budapest 1981.

Lyceum Temesvariense
Stevan Bugarsky, *Lyceum Temesvariense*, Temesvár 2008.

MÁ
Magyar Állam.

Magyar Katolikus Almanach
Gerevich Tibor et al. (szerk.), *Magyar katolikus almanach*, Budapest I: 1927, II: 1928, III: 1929, IV–V: 1930/31.

Magyar Katolikus Almanach 1984
Magyar Katolikus Almanach 1984. Status generalis Ecclesiae Catholicae in Hungaria anno Domini MCMLXXXIV, Budapest 1984.

Marton, *Papnevelés*
Marton József, *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig* (Studia Theologica Budapestinensia 5), Budapest 1993.

MÉL
Magyar életrajzi lexikon I–III, Budapest 1967–1981.

Mendlik, *IX. Pius*
Mendlik Ágoston, *IX. Pius római pápa és magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye*, Pécs 1864.

Meszlényi, *A magyar hercegprímások*
Meszlényi Antal, *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Budapest 1970.

Meszlényi, *Az egri érsekség*
Meszlényi Antal, *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökség kihasításának története*, Budapest 1938.

MKL
Diós István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon I–XVI*, Budapest 1993–2014.

MS
Magyar Sion.

Nagy, *Régi nevek*
Nagy Márton, *Régi nevek – régi regék*, Nagyvárad 1927.

Nagyvárad tudós püspökei
József Feisz–József Fodor (szerk.), *Főhajtás püspökeink emléke előtt. Nagyvárad tudós püspökei, neves személyiségei*, Nagyvárad 2010.

Némethy, *Series parochiarum*
Ludovicus Némethy, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquis temporibus usque annum 1894*, Strigonii 1894.

NÚ
Nemzeti Újság.

ÖBL
Österreichische Akademie der Wissenschaften (Hg.), *Österreichisches Biographisches Lexikon ab 1815*. 2011-től: www.biographien.ac.at

Pantheon
Bodó Barna (szerk.), *Bánsági Magyar Pantheon*, Temesvár 2009.

Pauer, *Historia*
Johannes Pauer, *Historia Diocesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877*, Alba-Regia 1877.

Pécs Lexikon
Romváry Ferenc (főszerk.), *Pécs Lexikon I. (A–M)*, Pécs 2010.

Petri, *Lexikon*
Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992.

Petrik
Petrik Géza, *Magyarország bibliográfiája 1712–1860*, Budapest 1896.

PF
Pécsi Figyelő.

Pfeiffer
Pfeiffer János, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 8), München 1987.

PNL
Bekar József (szerk.), *Pallas Nagy Lexikona I–XVIII*, Budapest 1893–1904.

Protokolle II
Thomas Kletečka–Anatol Schmied-Kowarzik (Bearb.), *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 2. 8. Jänner 1850–30. April 1850*, Wien 2005.

PSZF
Pécsi Szentföld – Ciszterci Öregdiákok Lapja.

Rimely, *Collegii Pazmaniani*
Carolus Rimely, *Historia Collegiii Pazmaniani*, Viennae 1865.

RNL
Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. I–XXI, Budapest 1911–1935.

Roos, *Erbe und Auftrag*
Martin Roos, *Erbe und Auftrag, Band I: Die Alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923*, Teil 1: [im Selbstverlag der drei Bistürmer Szeged-Csanád, Gross-Betschkerek und Temeswar] 2009, Teil 2a: [im Selbstverlag der drei Bistürmer Szeged-Csanád, Gross-Betschkerek und Temeswar] 2010, Teil 2b: [im Selbstverlag der drei Bistürmer Szeged-Csanád, Gross-Betschkerek und Temeswar] 2012, Teil 3a: München 2014, Teil 3b/1: München 2016, Teil 3b/2: München 2022.

Salacz, *Egyház és állam*
Salacz Gábor, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2), München 1974.

SBS
Slovenský biografický slovník I–VI, 1986–1994.

Schatz, *Vaticanum I*
Klaus Schatz, *Vaticanum I. 1869–1870*, Band 1–3, Paderborn 1992–1994.

Schem. Abb. S. Martini de S. Mont. Pann.
A Szent Mártonról Elnevezett Területi Apátság sematizmusai különböző címekkel.

Schem. Agrien.
Egri sematizmusok változó címekkel.

Schem. Alba-regalen.
Székesfehérvári sematizmusok változó címekkel.

Schem. Cassovien.

Kassai sematizmusok változó címekkel.

Schem. Cent.
A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében (Schematismus centenarius). 1804–1904, Szatmár 1904.

Schem. Colocen.
Kalocsai sematizmusok változó címekkel.

Schem. Csanadien.
Csanádi sematizmusok változó címekkel.

Schem. hist. Neosolien. 1876
Schematismus historicus Dioecesis Neosoliensis, Neosolii, 1876.

Schem. hist. Varadinen. 1896
Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis latinorum pro anno Domini et millenari MDCCCXCVI, Magno-Varadini 1896.

Schem. inclyti
Schematismus inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum… pro anno 1836.

Schem. Jaurinen.
Győri sematizmusok változó címekkel.

Schem. Neosolien.
Besztercebányai sematizmusok változó címekkel.

Schem. Nitrien.
Nyitrai sematizmusok változó címekkel.

S*chem. Quinque-Ecclesien.*
Pécsi sematizmusok változó címekkel.

Schem. Rosnavien.
Rozsnyói sematizmusok változó címekkel.

Schem. Sabarien.
Szombathelyi sematizmusok változó címekkel.

Schem. Scepusien.
Szepesi sematizmusok változó címekkel.

Schem. Strigonien.
Esztergomi sematizmusok változó címekkel.

Schem. Szathmarien.
Szatmári sematizmusok változó címekkel.

Schem. Transsilvanien.
Erdélyi sematizmusok változó címekkel.

Schem. Vacien.
Váci sematizmusok változó címekkel.

Schem. Varadinen.
Nagyváradi (r. k.) sematizmusok változó címekkel.

Schem. Viennen.
Bécsi sematizmusok változó címekkel.

Schem. Wesprimien.
Veszprémi sematizmusok változó címekkel.

Schwicker
Johann Heinrich Schwicker, *Statistik des Königreiches Ungarn*, Budapest 1877.

Scriptores
Scriptores Ord. S. Benedicti, Vindobonae 1881.

Sólymos, *Bencés élet*
Sólymos Szilveszter OSB, *Magyar bencés élet a 19. században: szerzetesség és tanítás feszültsége*, [Uő], Pannonhalma élete a XIX. században. Összegyűjtött rendtörténeti tanulmányok, Pannonhalma 1999, 9–78.

Sörös, *A pannonhalmi főapátság*
Sörös Pongrác, A *pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak. A rend újkora, új munkaköre. 1802-től napjainkig* (A Pannonhalmi Szent-Benedek rend története, VI. A.), Budapest 1916.

Spannenberger, *Kirche in Ungarn*
Norbert Spannenberger, *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance"*, Stuttgart 2006.

ST
Sétatér.

Stránsky–Cserenyey, *Biskupstva nitrianskeho*
Albert Stránsky–Štefan Cserenyey, *Dejiny biskupstva nitrianskeho*, Trnava 1933.

Sturm, 1887–1892

STURM ALBERT (szerk.), *Új Országgyülési Almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*, Budapest 1888.

STURM, 1892–1897
STURM ALBERT (szerk.), *Országgyülési Almanach 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*, Budapest 1892.

STURM, 1897–1901
STURM ALBERT (szerk.), *Országgyülési Almanach 1897–1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*, Budapest 1897.

STURM, 1901–1906
STURM ALBERT (szerk.), *Országgyülési Almanach 1901–1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól*, Budapest 1901.

STURM, 1905–1910
FABRO HENRIK–UJLAKI JÓZSEF (szerk.), *Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905–1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, Budapest 1905.

STURM, 1910–1915
VÉGVÁRY FERENC –ZIMMER FERENC, *Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, Budapest 1910.

SÜMEGI, *Pécsi Egyházmegye*
SÜMEGI JÓZSEF (szerk.), *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*, Pécs 2008.

SZARKA, *A székesfehérvári*
SZARKA GÉZA, *A székesfehérvári belvárosi plébánia története*, Székesfehérvár 2003.

SZILAS, *Jubileumi évkönyv*
SZILAS JÓZSEF, *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged 1980.

SZINNYEI
SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái I–XIV*, Budapest 1891–1914.

SZOKOLSZKY, *Kassai püspökség*
SZOKOLSZKY BERTALAN, *A százéves Kassai püspökség. 1804–1904*, Kassa 1904.

SZÖGI, *A nagyszombati… 1802–1850*
SZÖGI LÁSZLÓ, *A nagyszombati érseki líceum és a papnevelő intézetek növendékei 1802–1850* (Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Ú. s. 23 – Strigonium Antiquum 10), Esztergom 2021.

TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy*
LADISLAV TAJTÁK (szerk.), *Dejiny Rožňavy I–II*, Košice/Kassa 1978.

Temesváry, *A hét erdélyi*
Temesváry János, *A hét erdélyi püspöki szék betöltése*, Cluj/Kolozsvár 1932.

Török–Legeza–Mózessy, *Jubilaeum*
Török József–Legeza László–Mózessy Gergely, *Jubilaeum Dioecesis Albaregalensis*, Budapest 2002.

Tusor, *A bécsi Augustineum*
Tusor Péter, *A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918 (Vázlat)*, Aetas 22 (2007) 32–43.

Tusor, *A bécsi Frintaneum tagjai*
Tusor Péter, *A bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918*, Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 2007, 209–224.

Univ. Schem. 1842
Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco-catholici saecularis et regularis incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae sub benigno gratiosa protectione excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842/3 redactus, Budae [1842].

Várady, *Lonovics*
Várady L. Árpád, *Lonovics József római küldetése. Függelékül: Lonovics római naplója*, Budapest 1924.

VHHK
Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények.

VK
Váczi Közlöny.

Vorbuchner, Az erdélyi
Vorbuchner Adolf, Az erdélyi püspökség, Brassó 1925.

VSz
Vasi Szemle.

VÚ
Vasárnapi Újság.

Významné osobnosti Nitry
Významné osobnosti Nitry. Vydané pri príležitosti 750. výročia udelenia kráľovských mestských výsad Nitre 2. septembra 1248, Mesto Nitra a Mestský úrad v Nitre 1998.

Wetzer und Welte's

Heinrich Joseph Wetzer–Benedikt Welte (Hg.), *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hülfswissenschaften I–XIII*, Freiburg im Breisgau 1882–1903.

Winkler, *Történeti összefoglalás*
Winkler Pál, *A kalocsai és bácsi érsekség. Történeti összefoglalás* (Árpád könyvek 4–5), Kalocsa 1926.

Winkler, *A papnevelés*
Winkler Pál, *A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében* (Árpád könyvek 47), Kalocsa 1934.

Wolf, *Revolutionsjahr*
Franz Wolf, *Die katholische Kirche in Großungarn und im Revolutionsjahr 1918/19*, Der Donauraum. Zeitschrift für Donauraumforschung 20/1975, 154–175.

Wurzbach
Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien 1856–1891.

Zelliger
Zelliger Alajos, *Egyházi irók csarnoka. Az Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Bio- és bibliographiai gyüjtemény*, Nagyszombat 1893.

ZK
Zalai Közlöny.

Zubko–Hromják, *Košická biskupi*
Peter Zubko–Ľuboslav Hromják, *Košická biskupi*, Vranov nad Topľou/Varannó 1998.

Zubko, *Košickej cirkvi*
Peter Zubko, *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch (1803–2006)*, Prešov/Eperjes 2006.

Zubko, *Spišská biskupi*
Peter Zubko, *Spišská biskupi*, Košice/Kassa 2008.

SZERZŐK ÉS MUNKATÁRSAK

† Adriányi Gábor	
Balogh Margit	HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
Bánkuti Gábor	PTE Történettudományi Intézet
Gabriel Brendza	Pozsonyi Comenius Egyetem (Univerzita Komenského v Bratislave)
† Bura László	
Marián Čižmár	Rozsnyói Egyházmegye
Csibi Norbert	PTE Történettudományi Intézet
† Csíki Balázs	
Cziráki Csongor	BA-hallgató, PPKE BTK
Damásdi Zoltán	Pécsi Egyházmegyei Levéltár
Fazekas István	ELTE BTK Történeti Intézet
Forgó András	PTE Történettudományi Intézet
Gőzsy Zoltán	PTE Történettudományi Intézet
Jozef Hal'ko	Pozsonyi Főegyházmegye
Hőgye Attila	BA-hallgató, PPKE BTK

Emilia Hrabovec	Pozsonyi Comenius Egyetem (Univerzita Komenského v Bratislave)
L'uboslav Hromják	Rózsahegyi Katolikus Egyetem (Katolícka univerzita v Ružomberku)
Viliam Judák	Nyitrai Egyházmegye
Rupert Klieber	Universität Wien, Katholisch-Theologische Fakultät, Institut für Historische Theologie
Kőhalmi Olivér	BA-hallgató, PPKE BTK
Lakatos Andor	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
Lovász Zsolt	Pécsi Egyházmegye
Lőrincz Zita	MA-hallgató, PPKE BTK
Martí Tibor	HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
Marton József	Gyulafehérvári Főgyházmegye
Bernard Jozef Meliš	Pozsonyi Állami Levéltár (Štátny archív v Bratislave)
Miklós Péter	Hódmezővásárhelyi Emlékpont [Múzeum]
Mózessy Gergely	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
Rétfalvi Balázs	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
Thom. Schulte-Umberg	Universität Wien
Sági György	HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
Smohay András	Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum
Szirtes Zsófia	HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
Tamási Zsolt	Marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum

Tengely Adrienn	Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Tóth Tamás	Kalocsai Főegyházmegye
Tusor Péter	PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet
Varga Szabolcs	HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
Varsa Márton	BA-hallgató, PPKE BTK
Zakar Péter	SzTE
Peter Zubko	Szlovák Tudományos Akadémia, Jan Stanislav Szlavisztikai Intézet (Slovenská Akadémia Vied, Slavistický ústav Jána Stanislava)

INDEX

Aba Sámuel (király) 589.
Acton, John 425.
Adalram (salzburgi érsek) 137.
Adolf (szepesi prépost) 735.
Adorján István 500.
Adorján János 500.
Adorján József 500.
Adriányi Gábor 18. 182. 184. 206. 238. 256. 268. 286. 350. 403. 429. 480. 489. 523. 564. 695. 726.
Agliardi, Antonio 522. 703.
Ángyán János 344.
Aichner Simon 291.
Aigner Sándor 376.
Ajtony vezér (nemzetségfő) 451. 491.
Alagovich Sándor [Aleksandar Alagović] 118. 221. 548.
Albrecht [Albert; Österr.-Teschen] 158.
Alighieri, Dante 448.
Almásy (család) 538.
Almássy Ágnes 617. 618.
Almássy Ignác 649.
Althann Mihály Frigyes [Friedrich] 5. 31. 305.
Althann Mihály Károly [Karl] 5. 31.
Altieri, Lodovico 39. 354.
Anastasius *lásd* Ascherius
I. András (király) 529.
II. András (király) 530. 735.
Andrássy Antal 682. 689.
Andrássy Gyula 238. 700.
Andrássy Károly 598.
Andreä, Karl 194.
Andujar János 753.
Angerer, Eduard 674.
Antonelli, Giacomo 93. 555.
Apponyi Albert 18. 69. 80. 103. 253. 577. 731. 761.
Apponyi György 415.
Arnulf (császár) 137.
Ascherius/Anastasius [Asztrik] 387.
Azo (legátus) 171.

Baán József 361.
Bach, Alexander 45. 50. 56. 93. 125. 361. 550.
Bácsmegyei Klára Julianna 265.
Bajnok Terézia 62.
Bajzáth József 223. 343.
Balás [Baláš, Balázs] Károly 706.
Balás [Baláš, Balázs] Lajos 202. 252. 306. 322. 441. 685. 686. 706–708.
Balassa Gábor 264. 272–274. 275.
Balassa Mihály 272.
Balázs *lásd* Balás
Bamberger, Gustav 194.
Bánffy Dezső 69.
Bánffy György 182.
Bangha Béla 253. 375. 485. 676.
Bányai László 83.
Bárány Péter 182.
Bardócz János 517.
Barkóczy Ferenc 82. 83. 143. 226. 645.
Barkóczy László 214. 226–230. 240. 545. 595. 653.
Bartakovics Béla [Adalbert] 53. 57. 158. 410. 418. 481. 561. 574. 596. 617–624. 659. 661. 663. 685. 686. 693. 699.

Bartakovics Ferenc 617.
Bartalits Mihály 183.
Basslich, Bonaventura 216.
Batsányi János 119.
Batthány *lásd* Batthyány
Batthyány Ignác 497. 500. 502. 503.
Batthyány József 82. 83. 114. 144. 266. 268. 285. 346. 347. 391. 541. 598. 646.
Batthyány Lajos 44. 406. 469.
Batthyány Vilmos 104. 142. 165. 166–170.
Batthyány-Strattmann László 170.
Beckerath, Moritz von 194.
Békássy (család) 278.
Békássy Ferenc 278.
III. Béla (király) 241. 529. 670. 743.
III. Béla király felesége *lásd* Châtillon Anna
IV. Béla (király) 573. 589. 590. 631.
Belánsky [Belánszky] András 85.
Belánsky [Belánszky] József 80. 85–88. 310.
Bélik András 750.
Bélik József 740. 750–753. 754.
Bellini, Gentile 611.
Belopotoczky Kálmán 134. 580. 675. 739.
Bem József 291.
Bémer Antal 544.
Bémer László 50. 357. 536. 537. 544–548. 550. 595.
Benczúr Gyula 571.
Bende Imre 13. 14. 81. 99. 142. 161. 163–166. 167. 574. 667.
Bende József 163.
Benedek (püspök) 138.
XV. Benedek (Giacomo della Chiesa; pápa) 18. 70. 72. 105. 134. 169. 376. 377. 380. 526.
Benedino Johanna 319.
Beneš, Edvard 72. 104.
Benkő Terézia 197.
Benkovics Ágoston 530. 532.
Beöthy-Besenyő Ödön 543.
Berchtold Ferenc 77. 78. 645.
Berényi (család) 33.
Berényi Zsigmond 174. 175.
Berkes András 301.
Bernolák Antal [Anton] 36. 144. 146. 646. 744. 752.
Berzeviczy [Berzenczy] Mária 573. 631.
Berzeviczy [Berzenczy] Vince 573. 631.
Berzeviczy Albert 102. 761.
Bethlen Gábor 660.
Binder *lásd* Pintér
Bíró József 723.
Bíró [Biró] László 45. 236. 567. 663. 715. 723–726.
Bíró Márton 339. 340. 376.
Birovszky (család) 311.
Blaha, Marián 105.
Bodonyi Sándor 30. 302.
Bogár Ferenc 118.
Bogyay Magdolna 343.
Bokross Ferenc 311.
Bőle András 263. 264. 269–271.
Bőle István 269.
Boltizár József 198. 320.
Bolyai Farkas 501.
Bonani, Pietro 51.
Bonaparte, Napoleone *lásd* I. Napóleon
IX. Bonifác (Piero Tomacelli; pápa) 736.
Bonnaz Antal 476.
Bonnaz Sándor 418. 445. 457. 473. 476–480. 482. 512.
Bonnaz, Jean Antoine 476.
Boromisza [Boromissza] Tibor 713. 715. 729. 730–733. 764.
Boros Károly 276.
Borromeo Szent Károly 30. 84.
Bossányi Anna 82.
Bossányi Julianna Mária 742.
Bovrik, Adeodat 546.
Bratyovacsky Paulina 438.
Brém Lőrinc 533.
Breuner (család) 673.
Brigido Mihály Lipót 649. 650. 740. 745–749. 751. 754.
Brigido, Giuseppe Carlo 745.
Brigido, Johann Jakob 745.
Brigido, Josef 749.
Brigido, Pompeo 745.

Brunszvik Teréz 402.
Brüsztle József 181.
Bubics Mihály 667.
Bubics Zsigmond 325. 482. 535. 642. 667–673. 674. 675.
Bubnics Mihály 686. 708.
Buchwieser, Bruno 382.
Budanovich Lajos 449.
Buddeus Karolina 326.
Bunyitay Vince 535. 556.
Buset, Ignaz 746.
Buzsán Hermann 545.

Čarsky *lásd* Csárszky
Casagrande, Marco 40. 590. 612.
Části *lásd* Császka
Čech *lásd* Csech
Černoch *lásd* Csernoch
Châtillon Anna (királyné) 670.
Chiaramonti, Luigi (*lásd még* VII. Piusz) 260.
Chiesa, Giacomo della (*lásd még* XV. Benedek) 70.
Chlebák Mihály 754.
Christovich Imre 176. 460. 464.
Cicero, Marcus Tullius 33.
Cobbett, William 413.
Colloredo, Hieronymus 117.
Colloredo-Waldsee Teréz 404.
Colonna, Marcantonio 82.
Coronini-Cronberg, Johann Baptist 477.
Crüts van Creits, Godfried Joseph 607.

Csajághy István 474.
Csajághy Károly 471.
Csajághy Márton 474.
Csajághy Pál 471.
Csajághy Sándor 14. 361. 457. 458. 471–475. 477.
Csák Anna 717.
Csáky (család) 326. 327. 328. 761.
Csáky Albin 63. 100. 245. 328. 374. 435. 482. 574. 627. 703. 761. 763.
Csáky Emánuel [Emmánuel] 326.
Csáky Eugénia (Schaffgotsch hitvese) 326.
Csáky Imre 530. 534.
Csáky Imre Emánuel [Emmánuel] 326.
Csáky Irma (Eduard Taaffe hitvese) 326.
Csáky József 744.
Csáky Karola (Mattl von Löwenkreuz hitvese) 326.
Csáky Károly Emánuel [Emmánuel] 167. 168. 304. 306. 326–333.
Csáky Miklós 534.
császár *lásd* II. József; II. / I. Ferenc; I. / V. Ferdinánd; I. Ferenc József
Csárszky [Čarsky] József 643. 675. 686. 713.
Császka [Császka, Části] György 198. 393. 431–438. 440. 483. 523. 665. 704. 728. 740. 760.
Császka [Császka, Části] Jakab 431.
Császka *lásd* Császka
Csávolszky József 316.
Csech [Čech, Cseh] István 642. 649–651. 657. 743. 747. 748.
Csech [Čech, Cseh] István, id. 649.
Cselka Nándor 65. 373.
Csepregi Imre 483.
Csernoch [Černoch] János 17. 18. 27. 28. 59. 64. 65. 66. 67–76. 105. 169. 198. 253. 377. 380. 393. 394. 443. 444. 458. 484. 485. 526. 635. 677. 731.
Csernoch Pál 67.
Czegka, Anton 313.
Czobor Béla 214.
Czoernig, Karl 720.
Czuppon Rozália 789.

d'Este, Maria Beatrice 30.
Dániel (püspök) 138.
Danilovics Mihály 663.
Dankesreither, Nepomuk 34.
Darányi Anna 786.
Darázs Albert 272.
Deák Ferenc 11. 290. 355. 356. 373. 417. 427. 470. 625. 627. 629. 725.
Deáky Gedeon 310.
Deáky Zsigmond 56. 129. 545. 550.

Delfini János Teofil 501.
Dely Terézia 657.
Dessewffy Antal 481.
Dessewffy Sándor 458. 481–484. 663.
Dezsericzky Mária 308.
Dobiaschofsky, Josef 411.
Dobó István 612. 627.
Dombi Anna 500.
Dorffmeister István 190.
Dörögdi Miklós 590.
Dőry Anna 33.
Dőry Krisztina 544.
Drahos János 298.
Draskovich János (Janko Drašković) 92.
Dravecz József 343.
Droste, Clemens August 542. 613.
Dulánszky József 191.
Dulánszky Nándor 175. 176. 179. 191–197. 198. 214. 215. 240. 241. 284.
Dupanloup, Félix 314. 368.
Durcsák János 412.
Durcsek (Ďurček) János 160.
Durguth József 129.

Eberhardt Erzsébet 230.
Edelspacher Miklós 461.
Egkh und Hungersbach, Leopold von 396.
Ekbert (bambergi püspök) 736.
Elias, Martin 655.
Endlicher Ede 420.
Engl Antal 465.
Eötvös József 58. 97. 187. 190. 237. 280. 368. 426. 555. 619. 625. 662. 699. 725. 758.
Eötvös Károly 365.
Erdődy (család) 579. 667.
Erdődy Gábor 591. 709.
Erdődy Henrietta 579.
Erdődy Kajetán 467.
Erdődy László Ádám 139.
Ernszt Sándor 485.
Ernuszt Kelemen 248.
Erős Ádám 114.
Erős Pál 743.
Erzsébet (császárné, királyné) 64. 202. 286. 363. 470. 486.
Erzsébet Mária (főhercegnő) 674.
Esterházy (család) 32. 265. 278. 305. 366. 667. 668. 671.
Esterházy Ferenc 690.
Esterházy János 692.
Esterházy László 119. 175. 178. 648. 685. 690–692.
Esterházy Mária Anna 690.
Esterházy Mária Terézia 690.
Esterházy Miklós 246. 324. 731.
Esterházy Móric 246.
Esterházy Pál (herceg) 667.
Esterházy Pál László 175. 178. 690.
esztergomi érsekek *lásd* Ladomér
Eszterházy Károly 305. 350. 538. 601. 718.

Fába (Fábo) Simon 144.
Fábry [Fabri] Ignác 232. 414. 472. 566. 642. 657–661. 664. 665. 670. 721.
Fábry Ignác, id. 657.
Falcinelli Antoniacci, Mariano 129. 158. 237. 314. 417. 418. 555. 699. 724. 725. 726. 783.
Falkenstein, Adalbert von 453.
Fándly György [Juraj] 36.
Fándly János 682.
Farkas Edith 252.
Farkas Ferenc 214. 227. 231. 232.
Farkas Imre 56. 125. 214. 227. 230–233. 236. 240.
Farkas Imre, id. 230.
Fáy István 123.
Fehér György 311.
Fehér Ipoly [Kálmán] 773. 786–788. 789.
Fehér János 786.
Fehér Lipót 786.
Fehér Nándor 786.
Feigs Ferenc Antal 217.
Fejér György 213. 228.
Fejérváry Géza 252.
Fejes Terézia 55.
Felbiger, Johann Ignaz 502.
Félix (főherceg) 635.

Felsőeöri, Fülöp Elemér 256.
Fénelon, François 227.
Fényi Gyula 393. 428.
Fenzl Ede 420.
Ferber Erzsébet 548.
I. Ferdinánd (bolgár király) 168. 290. 763.
Ferdinánd [Österreich-Este] 30.
I. Ferdinánd (Hohenzollern, román király) 526. 527. 584.
I. / V. Ferdinánd (császár, király) 27. 37. 39. 40. 41. 42. 44. 45. 49. 89. 124. 125. 149. 151. 226. 231. 234. 235. 271. 272. 275. 354. 355. 360. 405. 406. 409. 414. 415. 416. 458. 468. 511. 542. 545. 549. 554. 596. 597. 615. 618. 651. 716. 720. 724. 778.
Ferenc Ferdinánd (trónörökös) 70. 447. 762.
II. / I. Ferenc (császár, király) 4. 6. 7. 8. 28. 31. 33. 34. 37. 38. 43. 83. 86. 114. 115. 118. 120. 122. 124. 144. 145. 147. 148. 151. 178. 179. 182. 183. 217. 200. 220. 222. 223. 224. 260. 266. 267. 268. 269. 270. 272. 308. 309. 338. 344. 347. 351. 354. 372. 391. 398. 400. 402. 405. 413. 460. 461. 465. 502. 506. 512. 538. 539. 541. 542. 549. 589. 591. 592. 599. 602. 603. 607. 608. 609. 610. 611. 615. 638. 647. 650. 653. 688. 690. 694. 709. 718. 747. 748. 750. 770. 775. 776. 778. 780.
I. Ferenc István (császár) 30.
I. Ferenc József (császár, király) 10. 45. 50. 51. 52. 53. 57. 58. 63. 64. 65. 69. 70. 81. 90. 93. 94. 97. 98. 100. 102. 125. 129. 131. 134. 154. 158. 164. 165. 167. 188. 193. 194. 198. 200. 202. 215. 232. 235. 236. 238. 241. 244. 246. 252. 268. 275. 280. 281. 383. 286. 288. 292. 293. 313. 314. 321. 327. 328. 357. 361. 364. 367. 368. 369. 373. 377. 407. 410. 416. 418. 421. 423. 424. 432. 435. 440. 441. 445. 446. 447. 470. 472. 477. 481. 482. 485. 496. 512. 515. 518. 519. 520. 522. 523. 535. 546. 550. 552. 554. 555. 557. 558. 561. 563. 566. 570. 571. 574. 576. 579. 580. 582. 619. 625. 626. 632. 659. 660. 662. 668. 674. 695. 699. 700. 701. 703. 704. 706. 712. 721. 724. 727. 728. 729. 731. 755. 757. 761. 781. 783. 785. 787. 789.
Ferenczy Cecília 510.
Ferentzi György 510.
Festetics György 223.
Feszty Árpád 563.
Fetser Antal 112. 133–136. 298. 570. 577. 578. 582.
Filberger Anna 249.
Fischer, Anton Adolf 674.
Fischer István 31. 147. 182. 226. 268. 351. 400. 413. 539. 544. 596. 601–605. 652. 710. 712. 714. 715. 717. 718.
Fischer József 601.
Fischer-Colbrie Ágoston [Ágost] 17. 71. 253. 486. 578. 641. 642. 643. 672. 673–680.
Fischer-Colbrie, Anton 673.
Foerk, Ernő 443.
Fogarasy [Fogarassy] Mihály 415. 418. 477. 496. 498. 510–517. 518. 519. 525.
Fogarasy András 510.
Foglár György 594. 634.
Fogt Jana 96.
Forgách (család) 114. 786.
Forgách Ágoston 152.
Forgách Pál 31.
Forgách József 419.
Forintás György 355.
főherceg *lásd* József Ágost
Fraknói Vilmos 18. 198. 376. 428. 436. 535.
Frigyes (főherceg) 194.
Frint, Jakob 7. 124. 652. 653.
Frühwirth, Andreas 762.
Fuchs [Fux] Ferenc Xavér 141. 142. 143. 147. 149. 541. 593. 596. 598–601. 602. 603. 647.
Führich, Josef 700.
Fürth, Ernst 732.
Füssy Tamás 62.
Fux *lásd* Fuchs
Fux, Josef 598.

Gaganecz József 659. 663.
Gáj Lajos [Ljudevit Gaj] 92.

Galgóczy János 682.
Galimberti, Luigi 64. 194. 196. 373. 435.
Garai Alajos 175.
Gasparri, Pietro 70.
Gazzaniga, Pietro 346.
XVI. Gergely (Mauro Cappellari; pápa) 87. 149. 222. 224. 226. 354. 355. 360. 405. 543. 618. 655. 751.
Geringer, Karl 90. 755.
Gerster Károly 660.
Gertrúd (királyné) 736.
Gerváz (nyitrai püspök) 138.
I. Géza (király) 301. 302.
Géza (nagyfejedelem) 335. 769.
Ghillányi József 694.
Giesswein Sándor 111. 131. 135. 526. 580.
Giorgione 611.
Girk Alajos 369.
Girk György 176. 186–191. 232. 472. 550.
Girk Márton (Martin) 186.
Gizella (főhercegnő) 99. 764.
Gizella (királyné) 335.
Glatt Ignác 195.
Glattfelder Gyula 453. 456. 457. 458. 485–490. 523. 526. 677.
Glattfelder Jakab 485.
Gombos (család) 548.
Gonzeczky János 45.
Görgey [Görgei] Artúr 356. 469.
Görgey Márton 178.
Goszthony Mária 382.
Gosztony János 468.
Granito Pignatelli di Belmonte, Gennaro 331. 675.
Grassalkovich Antal 83.
Grassalkovich (család) 305.
Grigoletti, Michelangelo 40.
Grillparzer, Franz 608. 609.
Grimm, Jakob 559.
Grodecz Menyhért (vértanú, szent) 660.
Grosch Adolf 105.
Grossmann Ferenc 328.
Grősz József 135. 298.
Gruber, Augustin 363. 517.
Grünwald Béla 433.
Grusz Sándor 756.
Gürtler József 105.
Gustíni [Gusztinyi] János 139. 308.
Guzmics Izidor 63.

Gyöngy Judit 38.
Gyula (vezér) 491.
Gyulay Sámuel 476.

Haas Mihály 183. 715. 719–723. 724. 782.
Hábel Xavér Ferenc 151.
Habsburg Ottó 105. 205. 297.
Hafner Mária Anna 605.
Hahnekamp György 111.
Hainisch, Michael 255.
Hajdu Mihály 789.
Hajdu (Hajdú) Tibor [Vendel] 772. 773. 789–791.
Hajnóczi József 672.
Haller (család) 114.
Haller Ferenc 461.
Halzer Leopoldina 445.
Hám János 15. 27. 43–47. 49. 50. 235. 273. 360. 361. 406. 407. 410. 412. 415. 416. 542. 595. 714. 715. 716. 719. 724. 726. 728. 731.
Hám József (mesterember) 43.
Hammer-Purgstall, Josef von 615.
Hamulják Márton (Martin Hamuljak) 655. 752.
Hanauer Árpád István 205. 329. 381. 384.
Handler Jakab 110.
Hatala Péter 192.
Haubner Máté 275.
Haulik György 92. 93. 122. 273. 356. 368. 410.
Haydn, Johann Michael 117.
Haydn, Joseph 117.
Hayn Ignác 744.
Haynald Amália 429.
Haynald István 419.
Haynald Lajos 11. 57. 58. 160. 320. 321. 391. 392. 393. 419–431. 439. 440. 476. 477. 479. 497. 498. 508. 509. 512. 513. 515. 518. 519. 555. 563. 595. 785.

Haynau, Julius von 45. 416. 546. 755.
Hefele Menyhért 263.
Hegedűs László 164.
Heis, Josef 700.
Helfert, Joseph 674.
Hell Miksa 502.
Henszlmann Imre 428. 560. 660. 668.
Herberstein, Johann Karl 327. 746. 747.
Herczegh, Judit 269.
Herényi, Jenő 290.
Herzán [Hrzan] Ferenc [Franz; Franziskus] 5. 260.
Hetyey [Hetyei] József 197.
Hetyey [Hetyei] Sámuel 176. 197–201.
Hidasy [Hidassy], Ferenc 283.
Hidasy [Hidassy], Kornél 245. 263. 264. 283–287. 288. 372. 373.
Hidasy [Hidassy] Krisztina 287.
Hild József 40. 51. 590. 612.
Hilzer, Ignaz 700.
Hirsch, Marcus 427.
Hlinka András [Andrej] 73. 104. 679. 739. 762. 763.
Hofbauer Szent Kelemen 354.
Hohenwarth, Sigismund Anton 30. 34. 118. 409. 607. 608. 746.
Höhr, Ignaz 432.
Holli János [Ján Hollý] 655.
Honti Béla 285. 298.
Hornig Antal 371.
Hornig Károly 60. 66. 68. 69. 131. 245. 286. 339. 341. 371–378. 580. 698.
Hornig Lajos 371.
Hornyik János 347.
Horthy Miklós 75. 255. 636.
Horvát István 242.
Horváth Boldizsár 368.
Horváth János 214. 218. 222–225. 247. 349. 350.
Horváth József 467.
Horváth Mihály 10. 184. 235. 306. 407. 413. 416. 431. 457. 458. 467–471. 546.
Horváth Pál 776. 778.
Horváth Viktor 432.
Hosszú Vazul [Vasile Hossu] 485.
Hoványi Ferenc 551.
Hradský [Hradszky], József 434. 575.
Hrzan *lásd* Herzán
Hubáts Cecília 359.
Hugueniot, Francoise 476.
Hunyadi (család) 492.
Hunyadi János 60.
Huszár Károly 232.
Huymann Pál 267.
Hýroš István 756. 757.

Ibsen, Henrik 252.
Imre János 412. 595. 723.
Innitzer, Theodor 135.
Ipolyi [Ipolyi-Stummer, Stummer] Arnold 15. 71. 81. 98. 163. 193. 430. 432. 470. 536. 559–565. 569. 595. 667.
Istenes Szent János 43.
I. István *lásd* Szent István
V. István (király) 23. 591.
István József 288.
István Vilmos 264. 286. 288–291.
Istvancsevics Terézia 163.
Ivánkovits [Ivankovič, Ivankovics] János 520. 522. 685. 703–706.

Jacobini, Ludovico 321. 365. 429. 432. 515. 518.
I. Jakab (nyitrai püspök) 138.
Jándi Bernát 772.
Janitsch, Aemilian 747.
Jankó Anna 278.
Jankovich Béla 380.
Jankovics (család) 223.
János (érsek) 138.
VIII. János (pápa) 137.
IX. János (pápa) 137.
II. János Pál (Karol Wojtyła; pápa, szent) 211. 336. 390. 643. 687.
Jánosi Gusztáv 363.
Jantausch Pál [Pavel] 72.
Jarcke, Karl Ernst 414.
Jaross Vince 420. 421.

Jekelfalusy [Jekelfalussy], Vince 58. 160. 214. 234–239. 241. 700. 740. 754. 755.
Jelenczik [Jelenčík] András 91.
Jellačić [Jelačić], Josip 50. 92. 356. 407.
Jordánszky Elek 115. 398. 420.
Jost [Joszt] Katalin 565.
II. József (császár, király) 6. 83. 114. 173. 183. 217. 218. 220. 263. 305. 340. 348. 392. 397. 398. 456. 497. 534. 595. 598. 646. 689. 743. 746. 770.
József Ágost (főherceg) 75. 194. 243. 245. 577. 785.
József (főherceg, nádor) 31. 115. 218. 467. 521.
Juhász Kálman 463.
Junák István 557.
Jung János 167. 318. 324. 328.
Juranits Antal 112. 119–121. 124. 778.
Juranits Ferenc 119.
Juranits László 119.
Juranits Lőrinc 119.
Jüttner Franciska 419.

Kacska József [Josef Kačka] 104. 676.
Kaczvinszky Viktor 665.
Kaiser, Eduard 575.
Káldy [Káldi] György 180. 276. 622. 650. 691.
Kállay Benjámin 198.
Kálmán (király) 21. 138.
Kámánházy István 308.
Kámánházy László Mihály 306. 307. 308–311. 348.
Kanter Károly 525.
Karacs Ferenc 309.
Karácsonyi János 18. 104. 535.
Karcsú Arzén 316.
Karner Antal 111. 112. 124–126. 215. 231. 235. 275. 356. 410.
Karolina Auguszta (császárné és királyné) 37.
Károly Ambrus [Österreich-Este] 27. 28. 30–32. 33. 38. 145. 266. 304. 306. 307. 308. 309. 344. 347.
I. / IV. Károly (császár, király; boldog) 18. 70. 71. 73. 135. 294. 297. 379. 380. 381. 486. 526. 634.
VI. Károly (császár) 259. 453. 493. 710.
Károly János 214. 220. 248.
Károlyi (család) 602. 710.
Károlyi István 417. 732.
Károlyi Mihály 71. 104. 169. 254. 293. 677.
Kassay József 184.
Katona István 186. 310. 388. 396.
Kazinczy Ferenc 223.
Keglevich Gábor 467.
XI. Kelemen (Giovanni Francesco Albani; pápa) 288.
XIII. Kelemen (Carlo della Torre di Rezzonico; pápa) 82.
XIV. Kelemen (Gian Vincenzo Antonio Ganganelli; pápa) 770.
Kempelen Béla 544.
Kempis Tamás 557.
Kende Anna 400.
Kenessey Pongrác 381.
Keresztelő Szent János 180.
Kerticza, Máté 176. 217.
Keserű Mózes 518.
Ketteler, Wilhelm Emmanuel 425. 515.
Kézai Simon 41. 302.
Kheberich, Martin 761. 764. 765.
király *lásd* II. József; II. / I. Ferenc; I. / V. Ferdinánd; I. Ferenc József; I. / IV. Károly
Király József, id. 178.
Király József, ifj. 176. 177. 178-181. 402.
királyné *lásd* Mária Ludovika; Erzsébet
Kirchmayer Károly 280.
Kirstein Ágoston 194. 196.
Kisdy Benedek 594. 638.
Kisfaludy Sándor 223. 364.
Klausz Terézia 412.
Klebelsberg Kuno 487.
Klempa Simon 68.
Klimkovics Ferenc 660.
Klimó György 175. 460.
Klinovszky József 748.

Klobusiczky Ferenc 400.
Klobusiczky József 226. 413.
Klobusiczky László 400.
Klobusiczky Péter 8. 15. 186. 187. 221. 226. 393. 400–404. 690. 712. 715. 717. 718. 728.
Klotild (főhercegnő) 99.
Kluch József 141. 143–147. 152.
Kmetykó [Kmet'ko] Károly 169.
Knapp Antal [Anton] 655.
Knauz Nándor 100.
Kneipp, Sebastian 167.
Kohl Medárd 64. 200. 440.
Kohút József 756.
Kohut Sándor 195.
Kohúth János [Ján] 103. 105.
Kolartsik *lásd* Kollárcsik István
Kolbrie, Anna 673.
Kolbrie, Nicolaus 673.
Kollár Ádám Ferenc 502.
Kollár János [Ján] 36. 92. 752.
Kollár Márton 671.
Kollárcsik [Kollarčík] István 659. 685. 694–697. 755.
Koller József 175. 178.
Koller Ignác 336.
Kollonich László, id. *lásd* Zay László
Kollonich [Kollonits, Kollonitz, Kollonics] László 220. 388. 393. 394. 395–399. 400. 501. 502.
Kollonich Lipót 41. 395.
Kollonich Mária Eleonóra 396.
Kollonich Zsigmond 305. 395. 665.
Kolping, Adolph 175.
Komanovich Erzsébet 783.
Kondé Miklós 461. 539. 541.
König János [Johann König] 656.
Königmayer, Karl 283.
Königsberger Ede 277.
Konstantin *lásd* Szent Cirill
Kopácsy József 27. 38–42. 44. 49. 55. 89. 214. 215. 219. 221. 224. 229. 272. 278. 341. 342. 353. 367. 409. 420. 553. 559. 618.
Kopácsy Mihály 38.
Koppány (vezér) 769.
Koppauer Zsuzsanna 481.
Koppisch [Kopics] Mária 371.
Kopsz János 281.
Korizmics Antal 236.
Kornis Ferenc 266.
Kőrösi [Križin] Márk (vértanú, szent) 660.
Kossuth Ferenc 729.
Kossuth Lajos 50. 52. 89. 100. 128. 235. 286. 291. 324. 356. 357. 468. 469. 470. 546. 628. 658. 707. 727.
Kossuth Lajos lánya *lásd* Kossuth Vilma
Kossuth Lajosné *lásd* Meszlényi Terézia
Kossuth Vilma 707.
Kőszeghy János, id. 460.
Kőszeghy János, ifj. 460.
Kőszeghy József 460.
Kőszeghy Katalin 460.
Kőszeghy László 457. 460–464. 465. 484.
Kovács [Kovach] Flórián 715. 717–719.
Kovács [Kováts] Antal 366.
Kovács [Kováts] Mátyás 412. 595.
Kovács [Kováts] Miklós 421. 496. 498. 505–509. 510. 517.
Kovács [Kováts] Zsigmond 176. 191. 193. 340. 341. 358. 361. 362. 365. 366–371. 667.
Kovács Alajos 575.
Kovács Antal 777.
Kovács Ferenc 517.
Kovács Flórián 400.
Kovács Hermina 485.
Kovács István 717.
Kovács Kálmán 368.
Kovács Tamás [József] 772. 773. 777–779. 780.
Kovalik János 409.
Kovalsky Ferenc 743.
Kovarcz Serafina 673.
Kováts *lásd* Kovács
Krajcsik János [Ján Krajčík] 93.
Krajňák, Eduard 575.
Kralik, Richard 674.
Krausz János 665.
Krchnyák Teréz 625.
Krepp Margaréta 754.
Krixanovics Mária 777.

Križin *lásd* Kőrösi
Kruesz Krizosztom [Károly] 773. 783–786. 787.
Kruesz Miklós 783.
Kubinszky Mihály 426.
Kubinyi Ferenc 560.
Kukuljević-Sakcinski, Ivan 92.
Kulcsár Erzsébet 774.
Küllei János 356. 357.
Kunszt [Kunst], Josef, id. 409.
Kunszt [Kunst] József, ifj. 44. 55. 163. 187. 320. 393. 409–412. 420. 439. 477. 512. 559. 642. 657. 659. 782.
Kupelwieser, Leopold 411.
Kurbel, Rozina 346.
Kurbély György 32. 148. 268. 339. 341. 346–350. 776. 780.
Kurimsky Antal 762.
Kutrovatz, Ernest 287. 290. 580.
Kutschker, Johann 67.
Kuzmány Károly 94.

Ladomér (esztergomi érsek) 22.
Lajcsák [Laicsák, Leicsák] Ferenc 41. 48. 49. 465. 506. 536. 537. 539. 541–544. 545. 550. 685. 686. 693.
I. (Nagy) Lajos (király) 736.
II. Lajos 190.
III. Lajos (bajor király) 294.
Lambruschini, Luigi 41. 414.
I. László *lásd* Szent László
IV. László (király) 234.
Latif, Medul 75.
Latinovics Gábor 163.
Lauró Gáspár 310.
Leicsák *lásd* Lajcsák
Lékai László 66.
Lemény [Lemeni] János 546.
X. Leó (Giovanni de' Medici; pápa) 770.
XII. Leó (Annibale della Genga; pápa) 37. 38. 43. 120. 183. 221. 352. 405. 541. 651. 750.
XIII. Leó (Gioacchino Pecci; pápa) 58. 59. 64. 65. 100. 164. 167. 202. 245. 246. 247. 284. 288. 318. 322. 324. 327. 328. 331. 373. 375. 425. 436. 440. 448. 483. 516. 558. 563. 569. 571. 574. 580. 670. 671. 704. 761. 787.
Lévay Sándor 619. 662.
Lichtensteiger Ferenc 426.
Linczy József 44.
Lindenberger János 533.
I. Lipót (császár, király) 493. 590. 594. 638.
II. Lipót (császár, király) 83. 217. 308. 397. 606. 646. 747.
Lipovniczky [Lipovnoki] Imre 553.
Lipovniczky [Lipovnoki] István 236. 279. 536. 540. 552. 553–558.
Lippert József 60.
Liszt Ferenc 49. 51. 123. 423. 428.
Liupram (salzburgi érsek) 171.
Lochner Borbála 121.
Lochner János 121.
Lodron-Laterano Dominika 353.
Lollok József 522.
Lönhárt Ferenc 498. 515. 517–521. 522. 523.
Lönhárt Ignác 517.
Lonkay Antal 721.
Lonovics János 412.
Lonovics József 48. 49. 50. 57. 235. 320. 393. 394. 412–419. 457. 458. 467. 472. 473. 476. 484. 565. 566. 596. 617. 619. 655. 658.
Lonszky József [Josef Lonský] 33.
Lorenz, Martin 6.
Lóth Alajos 748.
Lotz Károly 194.
Louvet de Couvray, Jean-Baptiste 279.
Luca, Antonio 56. 417. 422. 423.
Lukács György 202. 252.
Lusinszky László 144.
Lusztig Arnold 380. 381.
Luzénszky László 598.

Macskovics Pál 442.
Madocsányi Teréz 151.
Mailáth [Majláth] Gusztáv Károly 168. 202. 498. 499. 520. 521–528.
Mailáth [Majláth] György (főrendiházi elnök) 521.

Mailáth [Majláth] György (udvari kancellár) 521.
Mailáth Antal 354.
Majdon Antal 748.
Majer József 213.
Majorossy János 426. 437. 440. 483.
Makay Antal 80. 85. 182. 341. 350–353. 595.
Makay Ferenc 350.
Mária Ludovika (császárné, királyné) 31. 43. 179. 180. 344. 540.
Mária Terézia (királynő) 23. 30. 77. 109. 139. 210. 260. 261. 263. 302. 336. 396. 397. 400. 530. 538. 591. 593. 638. 645. 649. 681. 736. 742. 770.
Máriássy Gábor 663.
Marmaggi, Francesco 527. 680.
Maross György 476.
Marschalkó János 660.
Martini, Karl Anton 343.
Márton Áron 527. 534. 714
Mártonffy György 493.
Mártonfi Antal 500. 502.
Mártonfi (család) 500.
Mártonfi József 498. 500–504.
Mártonfi Tamás 500.
Masarovics [Masarovičová] Anna 91.
Mattl, Carola *lásd* Csáky Karola
I. Mátyás (király) 111. 128. 560. 590.
II. / I. Mátyás (király, császár) 717.
Maulbertsch, Franz Anton 383.
Mayer Béla 731.
Mayer, Laurenz 675.
Mednyánszky Alajos 559.
Mednyánszky Cézár 469.
Mednyánszky Dénes 559.
Medvecky Károly [Karol Medvecký] 103. 104. 105.
Meixner, Johann 51.
Mendlik Ágoston 175.
Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein, Clotilde 577.
Mészáros József 345.
Meszlényi Gyula 46. 247. 715. 727–730.
Meszlényi Károly 727.
Meszlényi Terézia 707. 727.
Meszlényi Zoltán (boldog) 643. 686.
Metternich, Klemens Wenzel von 39. 355. 414. 521. 614. 615.
Migazzi Kristóf [Christoph] 5. 301. 310. 317. 396. 571. 742. 746.
Mihalovics József 566.
Mihalovits Alojzia 701.
Mikes Benedek 291.
Mikes János 135. 205. 264. 291–300.
Mikes Kelemen 622.
Miklóssy [Miklósy, Miklósi] Ferenc 530. 535. 536. 538–540. 602.
Milassin [Milasin] Antal 217.
Milassin [Milasin] Bertalan (Miklós) 116. 210. 213. 214. 216–219. 223. 688. 689.
Milassin [Milasin] Márton 217.
Milassin [Milasin] Pál 217.
Milassin [Milasin] Péter 216.
Mindszenty József 256. 296. 298.
Mischinger Mária 288.
Mišik, Stefan 433.
Miskolczy [Miškolci] János 160.
Mislin, Jacques 125.
I. Mojmír (morva fejedelem) 137.
II. Mojmír (morva fejedelem) 137.
Molnár Gábor 554.
Molnár János 310. 522.
Moralt, Ludwig 40.
Moser, Sophie 291.
Mossóczy Zakariás 139.
Moyzes [Moyses] István, id. 91.
Moyzes [Moyses] István, ifj. 80. 91–95. 97. 695. 755. 758.
Munkácsy Mihály 370. 428.
Muratori, Lodovico Antonio 83.

Nádasdy Ferenc 45. 120. 151. 187. 195. 196. 306. 312. 354. 393. 404–408. 409. 423. 467. 472. 550. 658.
Nádasdy László 460.
Nádasdy Mihály 404.
Nagy István 346.
Nagy József 345.

Nagy Mária 350.
Nagy Mihály 554.
Nagy Pál 218.
Nagy Sándor 331.
Nagyatádi Szabó István 383.
Nagydaróczi István 717.
I. Napóleon (francia császár) 7. 30. 31. 33. 108. 115. 180. 266. 344. 400. 461. 476. 503. 591. 603. 607. 609. 611. 689. 775.
Nécsey Bálint 160.
Nehiba János 512.
Nemes Gáspár 775.
Németh József György 478. 480.
Nepomuk Szent János 682.
Nesselrode Ferenc 4. 174.
Neszveda István 318.
Neukomm, Elisabeth 117.
Neukomm, Sigismund von 117.
Neumayer Ferenc 276.
Nicolai, Otto 123.
Nietzsche, Friedrich 252.
Nogáll, János Károly 133. 535. 557. 569. 571.
Novák Erzsébet 67.
Novák Farkas 774.
Novák Krizosztom [József] 349. 773. 774–777. 778. 779. 780.
Novák Pál 67.

Obermayer András 46.
Ocsinai Klára 517.
Ocskay [Otschkay] Antal 122. 124. 595. 642. 652–657. 694.
Ocskay [Otschkay] Imre 652.
Ocskay [Otschkay] László 652.
Oettingen-Wallerstein, Eleonore von 116.
Oltványi István 458. 473.
Orbán Antal 256.
Orsenigo, Cesare 296.
Ortvay Tivadar 100.
Oslay József Osvald 634.
Ostini, Pietro 49.
Osvald Ferenc Richárd [František Richard] 71.
Ottó (trónörökös) *lásd* Habsburg Ottó

Pacelli, Eugenio 489. (*lásd még* XII. Pius)
Pacha Ágoston 456. 487.
Packh, Johann 40.
Padányi Biró Márton 339. 340. 376.
Pájer János 686.
Pálffy (család) 559.
Pálffy Alajos 319.
Pálffy Ede 319.
Pálffy Ferdinánd Lipót 559.
Pálffy Fidél 39.
Pálffy Károly 344.
Pálffy Lipót 561.
Pálffy Mátyás 770.
Pálffy Zsigmond 319.
Pálinkás Géza 285.
Páli Szent Vince 43. 154. 165. 713.
Palkovics György [Juraj Palkovič] 35. 36. 144. 646.
Palles György 743. 744. 748.
Palugyay Imre 141. 151–155. 319. 642. 652. 694. 695.
Palugyay Menyhért 151.
Pángyity Katalin 216.
pápa *lásd* XII. Leó; XVI. Gergely; XIII. Leó; XV. Benedek
Papikian, Adeodatus 34.
Parocchi, Lucidus Maria 378.
Párvy Sándor 595. 628. 632. 740. 760–766.
Pastor, Ludwig von 376. 674.
Patachich Ádám 388. 391. 398. 400. 530. 534.
Patachich Gábor 388. 391. 392.
Pataky Kornél 772.
Pauer György 240.
Pauer János 58. 60. 193. 214. 220. 228. 229. 237. 238. 240–243. 244. 247. 318. 567.
Pauer, Josef 608.
Pauler Tivadar 561. 568. 699.
Páyer Ferenc 643. 678.
Pázmány Péter 60. 139. 256. 302. 681.
Pecci, Gioacchino 58. (*lásd még* XIII. Leó)
Pécsi Boldog Mór 171.
Peitler Antal József 53. 56. 190. 238. 304. 306. 312–319. 322. 323. 325. 561. 720. 721.
Pellicioli, Mauro 383.

Pénzes Rozália 127.
Perényi Erzsébet 601.
Perényi Imre 618.
Perger Ádám 662.
Perger János 481. 561. 595. 642. 662–666. 699. 725.
Petrovácz Gyula 443.
Pfeiffer Miklós 677.
Pfisterer András 727.
Pfisterer Terézia 727.
Pichler, Karoline 608.
Piffl, Friedrich Gustav 135. 295.
Pintér [Binder] Anna 186.
Pirhalla Márton 434. 739.
Pisani, Giuseppe 32.
VI. Pius (Giovanni Angelo Braschi; pápa) 40. 77. 210. 396. 397. 502. 598. 682. 746.
VII. Pius (Luigi Chiaramonti; pápa) 6. 34. 218. 260. 266. 267. 309. 310. 344. 347. 351. 401. 539. 589. 599. 602. 611. 650. 688. 690. 710. 747.
VIII. Pius (Francesco Saverio Castiglioni; pápa) 222. 224.
IX. Pius (Giovanni Maria Mastai-Ferretti; pápa, boldog) 51. 56. 58. 94. 157. 159. 189. 232. 236. 237. 238. 273. 275. 276. 313. 314. 321. 357. 361. 363. 367. 368. 369. 410. 423. 424. 432. 512. 550. 552. 619. 663. 671. 699.
X. Pius (Giuseppe Sarto; pápa, szent) 69. 174. 202. 252. 253. 290. 331. 377. 526. 580. 628. 632. 651. 706. 729.
XI. Pius (Achille Ratti; pápa) 72. 205. 296. 298. 527. 643. 679. 686.
XII. Pius (Eugenio Pacelli; pápa) 23. 295. 489. 594. 686.
Pletzer, Joseph [Pletz, Josef] 548. 653.
Pócs Franciska 43.
Podraczky István 686. 705.
Pogány Béla 93.
Pollack Mihály 179. 193.
Pollitzer Mátyás 367.
Pongrácz István (vértanú, szent) 660.
Pór Antal 560.
Prandau-Hilleprand, Stefanie 521.
Pribina (fejedelem) 137. 138.
Příchovský, Anton Peter 746.
Příchovský, Maria Polixena 745.
Prohászka Domonkos 249.
Prohászka Ottokár 17. 18. 168. 202. 204. 205. 206. 215. 249–258. 294. 327. 332. 379. 381. 383. 441. 485. 487. 488. 489. 522. 523. 525.
Pyrker István 605.
Pyrker [Pircher] János László 43. 156. 229. 413. 590. 591. 596. 605–617. 623. 648. 650. 662. 740. 748. 749. 750. 751. 754.

Radlinszky András [Andrej Radlinský] 152.
Radnai [Radnay] Farkas [Wolfgang Rillhammer] 81. 102–106. 571. 572.
Radu Demeter [Demetriu] 134. 582.
Rainer (főherceg) 319.
Rajner Károly 613. 662.
Rajner Lajos 64.
II. Rákóczi Ferenc 628. 652. 762.
I. Rákóczi György 660.
II. Rákóczi György 491. 492.
Ramboux, Johann Anton 563.
Rampolla del Tindaro, Mariano 16. 374. 377.
Ranolder Ferenc 359.
Ranolder János 175. 279. 312. 316. 341. 342. 358. 359–366. 367. 369. 370.
Ranolder Károly 359.
Rastislav [Rastic] (fejedelem) 137.
Ráth Iván 369. 370.
Rauscher, Josef Othmar 52. 326. 425.
Rauscher, Nikolaus 30.
Rechberg, Bernhard von 417.
Redern, Friedrich Wilhelm von 202.
Redern, Maria 202.
Rédey Gyula 377.
Rehrenbeck *lásd* Feszty
Reider Jakab 217.
Reiner, B. 358. 547.
Reiter, Eduard 478.
Renan, Ernest 362.
Répászky József 664.
Révai Miklós 501.
Révay (család) 91. 742.

Révay Antal 598. 743.
Révay János 742.
Révay János Antal 649. 682. 740. 742–745. 746. 747. 751.
Révay Péter 742.
Révész Bálint 556.
Ricci, Johann 746.
Rillhammer *lásd* Radnai
Rimanóczi Xavér Ferenc 648.
Rimely [Rimély] Károly 81. 99–101.
Rimely Ferenc 99.
Rimely Mihály [János] 99. 772. 773. 778. 779–782. 783.
Rimmel Márton 779.
Rodić, Rafael 456.
Roesner, Carl 411.
Rogács Ferenc 298.
Róka József 458. 468.
Rómer [Ferenc] Flóris 535. 560.
Rónay Jácint 192.
Rosenegger, Sebastian 117.
Roskoványi Ágoston 15. 87. 141. 142. 156–162. 306. 312. 313. 595. 785.
Roskoványi László 156.
Rosmini, Antonio 611.
Rosos János 343.
Rosos Pál 341. 343–346.
Rosty Kálmán 439.
Rott Nándor 255. 341. 378–384. 677.
Rott Nándor, id. 378.
Rotta, Angelo 298.
Rózsás Klára 366.
Rubinstein, Anton 123.
Rückert, Friedrich 608.
Rudigier, Franz 238.
Rudňanský *lásd* Rudnyánszky
Rudnay András 33.
Rudnay Sándor 8. 26. 27. 33–37. 38. 39. 40. 55. 144. 146. 147. 182. 225. 234. 270. 348. 349. 351. 354. 404. 405. 463. 498. 503. 505. 618. 650. 750. 752.
Rudnyánszky (család) 88.
Rudnyánszky [Rudňanský] József 50. 80. 88–91. 546.
Rudnyánszky [Rudňanský] Pál 88.
II. / I. Rudolf (császár, király) 5.
Rudolf (főherceg, trónörökös) 99. 192. 571. 674.
Rumann János 679.
Rummer *lásd* Rómer

Safarik Pál József [Pavol Jozef Šafárik] 36.
Sajghó Benedek 770.
Salbeck Károly 649. 736. 737. 742. 746.
Samassa János 625.
Samassa József 63. 246. 251. 372. 374. 431. 432. 435. 470. 574. 576. 578. 596. 625–631. 632. 665. 670. 699. 731. 740. 759. 760. 761.
Sambuga, Josef Anton 472.
Sándor Móric 55.
I. Sándor (orosz cár) 147.
Sarolta (főhercegnő) 381.
Sarto, Giuseppe 483. (*lásd még* X. Piusz)
Schaffgotsch, Eugenie *lásd* Csáky Eugénia
Schindler, Franz Martin 674.
Schlauch Ignác 508.
Schlauch Lajos 572.
Schlauch Lőrinc 63. 102. 134. 246. 286. 429. 436. 480. 534. 536. 565–573. 669. 715. 727. 728.
Schlauch Pál 565.
Schlechta Klára 698.
Schlör, Aloys 472.
Schmauk, Michael 434.
Schmerling, Anton von 361.
Schmidt Terézia 460.
Schmidt, Friedrich von 194.
Schopenhauer, Arthur 252.
Schopper György 237. 245. 251. 522. 567. 685. 686. 698–702.
Schopper György, id. 698.
Schopper-Tömöry (család) 698.
Schubert, Franz 614.
Schuh, Franz 547.
Schulte, Karl Joseph 383.
Schuster János, id. 319.
Schuster Konstantin 306. 307. 319–326. 329. 331. 642. 666. 706.

Schütz Antal 485.
Schwartz Antal 383.
Schwarz János 346.
Schwarzenberg, Ernst Josef [Ernő József] 112. 116–119. 121. 122. 124.
Schwarzenberg, Felix 357.
Schwarzenberg, Franz [Ferenc] 117.
Schwarzenberg, Friedrich 39. 45. 51. 117.
Schwarzenberg, Johann Nepomuk 116.
Schwarzenberg, Karl 508.
Schwarzenberg, Karl Philipp 116.
Scitovszky [Scitowsky] János 10. 11. 27. 28. 41. 47–54. 56. 57. 90. 93. 125. 128. 153. 154. 158. 159. 176. 186. 188. 192. 231. 232. 236. 276. 277. 283. 313. 356. 360. 361. 407. 409. 415. 416. 418. 421. 424. 432. 469. 479. 481. 543. 546. 550. 619. 651. 660. 685. 686. 693. 695. 720. 721. 727. 755. 781.
Scitovszky János, id. 47.
Sedlnitzky, Josef 92. 465.
Segneri, Paolo 83.
Sélyei Nagy Ignác 344.
Sennyei István 338.
Sennyey Pál 554.
Serdahaeli *lásd* Zerdahely
Serédi Jusztinián 71. 135. 256. 298. 487. 488. 489. 643. 686.
Severoli, Antonio Gabriel 48. 309. 310. 347. 747.
Simonyi Pál 213. 224. 240. 350.
Simor Antal 55.
Simor János 11. 13. 14. 15. 22. 27. 28. 52. 53. 55–61. 63. 65. 67. 68. 97. 100. 112. 126. 127. 129. 130. 131. 157. 159. 164. 192. 193. 197. 233. 236. 237. 241. 244. 245. 246. 249. 250. 280. 284. 320. 326. 327. 365. 368. 369. 372. 373. 378. 418. 424. 432. 435. 469. 470. 476. 522. 555. 563. 567. 570. 626. 662. 667. 674. 698. 699. 727. 785.
Sipos Katalin 706.
Skultéty Judit 750.
Slachta Margit 74.
Sloboda Erzsébet 99.
Smrtnik Klára 88.
Somogy [Somog, Somogyi] Lipót 7. 31. 148. 264. 265–269. 274. 349. 548. 549.
Somogy Lipót, id. 265.
Somogyi Dániel 770. 774. 775.
Spaur, Josef Philipp Franz von 745.
Splényi Ferenc 302.
Splényi Ignácia 652.
Spöttl, Ignaz 700.
Spreng, Anton 267.
Sréter Éva 119.
Srholec József 160.
Šrobár, Vavro 104
Stankovitz *lásd* Sztankovits
Stefánia (főhercegné, belga hercegnő) 135.
Stegmüller Károly 277. 285.
Steindl Imre 321.
Steindl, Matthias 608.
Steiner Fülöp 202. 214. 244–249. 286. 287. 535. 576.
Steiner Rudolf 247. 376.
Steinhuber, Andreas 730.
Storno Ferenc, id. 284.
Storno Ferenc, ifj. 247. 284. 557.
Strauss, Johann 123.
Stroßmayer, Joseph 424. 425. 514.
Stummer Ferenc 559.
Stummer György 559.
Stummer *lásd* Ipolyi
Stúr [Štúr] Lajos 754.
Subik Károly 635.
Sučić *lásd* Szutsits
Sujánszky Ferenc [František Šujanský] 103.
Supan [Szuppán] Zsigmond 81. 96–98. 561.
Supan Zsigmond, id. 96.

Szabadhegyi, Nepomucena 553.
Szabó András Pál 115. 642. 645–649. 657. 668. 691. 694.
Szabó Imre 15. 264. 278–282. 365.
Szabó István (helynök) 714.
Szabó István *lásd* Nagyatádi Szabó István
Szabó János 278.
Szabó József 432. 555.
Szabó Máté 645.

Szabó Pál 344.
Szajbély Henrik 354.
Szalézi Szent Ferenc 276.
Szamuley Tibor 448.
Szaniszló [Szanisló] Ferenc 125. 149. 240. 263. 536. 537. 547. 548–553. 555. 557.
Szaniszló István 548.
Szaniszló Márton 548.
Szánthó Jozefa 104.
Szányi Ferenc 43. 176. 400. 685. 688–690.
Szapáry Géza 285.
Szapáry Gyula 194.
Szász Károly 195.
Szauter Antal 175.
Széchényi Ferenc 182. 604. 719.
Széchényi György 110. 579.
Széchenyi István 53. 120. 415. 417. 698.
Széchényi Jenő 579.
Széchényi Mária Anna Terézia 690.
Széchenyi Miklós 110. 112. 133. 134. 167. 168. 290. 486. 533. 536. 579–585.
Széchényi Pál 579.
Székely Bertalan 194.
Székely Ferenc 443.
Székely Gyula 713. 733.
Székely István 535.
Szele Gábor 574.
Szelepchény [Szelepcsényi] György 28. 139.
Szemere Bertalan 458. 468.
Szenczy Ferenc, id. 274.
Szenczy Ferenc, ifj. 197. 263. 264. 274–278. 288.
Szennay András 772.
Szent Adalbert 22. 35. 68. 129.
Szent Ágoston 38. 40.
Szent Ambrus 30.
Szent András 158. 638. 647. 669.
Szent Anna 335.
Szent Antal (remete) 158.
Szent Bálint [Valentinus] 51. 747.
Szent Cirill 35. 95. 103. 137. 160. 434. 461. 651. 677. 695. 758.
Szent Diodor 276.
Szent Erzsébet 676. 736.
Szent Franciska 478.
Szent Gellért 413. 451. 453. 462. 474. 478. 483. 484. 487.
Szent Gorazd 159.
Szent György 109. 347. 452. 579.
Szent István (király) 3. 12. 21. 22. 44. 53. 57. 73. 108. 138. 146. 171. 192. 209. 210. 231. 247. 259. 294. 301. 335. 339. 347. 379. 387. 388. 411. 451. 491. 529. 549. 566. 581. 589. 591. 602. 612. 637. 681. 709. 764. 769.
Szent László (király) 57. 148. 303. 387. 494. 529. 530. 533. 563. 571. 590. 670.
Szent Imre 57. 209. 383. 451.
Szent János (evangélista) 589. 709.
Szent József 332. 728.
Szent Kinga 131.
Szent Lőrinc 571.
Szent Margit 131.
Szent Metód 35. 95. 103. 137. 159. 160. 434. 461. 651. 677. 695. 758.
Szent Mihály 109. 301. 335. 344. 492. 494.
Szent Modestin 51.
Szent Neitus 48.
Szent Pál (apostol) 57. 363. 387. 423. 479. 783.
Szent Péter [Petrus] (apostol) 57. 171. 259. 288. 363. 367. 423. 479. 635. 783.
Szent Rupert 461.
Szent Severin 461
Szent Wolfgang 461.
Szent Szórád-András (Zoerard-András) és Benedek 158.
Szepesy [Szepessy] Ignác 39. 49. 175. 176. 181–185. 189. 311. 312. 359. 360. 366. 498. 505. 510. 595. 720.
Szepesy [Szepessy] László 181.
Szepesy [Szepessy] Sámuel 181.
Szerdahelyi *lásd* Zerdahely
Szeredy József 175.
Szidor [Sidor] Anna 85.
Sziesz Katalin 272.
Szikszay Anna 156.
II. Szilveszter (Gerbert d'Aurillac; pápa) 22. 387. 581.

Szily János 260. 263. 267. 276. 284. 290.
Szirbik Miklós 462.
Szkicsák [Skyčák] Ferenc 762.
Szloboda Borbála 191.
Szmodiss János 357.
Szmrecsányi Arsenia 559.
Szmrecsányi György 578.
Szmrecsányi Jenő [Eugenius] *lásd* Szmrecsányi Ödön
Szmrecsányi Jenő, ifj. 573.
Szmrecsányi Lajos 134. 573. 578. 596. 628. 631–636.
Szmrecsányi Miklós 631.
Szmrecsányi (nemzetség) 573. 631.
Szmrecsányi Ödön 573. 631.
Szmrecsányi Pál 134. 434. 536. 573–578. 631. 740. 760. 761.
Szolcsányi Ádám 659.
Szoldatics Ferenc 376.
Szondy György 60.
Sztankovits [Stankovitz] János 112. 121–123. 667. 778. 779. 780.
Sztankovits János, id. 121.
Sztoyka Zsigmond Antal 497.
Szuppán *lásd* Supan
Szutsits [Sučić] Pál Mátyás 214. 220–222.
I. Szvatopluk (morva fejedelem) 137.

Taaffe, Irma *lásd* Csáky Irma
Taaffe, Eduard 326.
Tahy Ábrahám 713. 733.
Taliani, Emidio 436. 522. 704.
Tarafon Anna 694.
Tárkányi Béla 615. 622.
Telekessy István 594.
Teleki (család) 723.
Tersztyánszky Imre 122.
Teutsch, Friedrich 526.
Thalherr József 110.
Theresia (Fux hitvese) 598.
Thomas Ferenc [Franz Thomas] 295.
Thun, Leo 56. 188. 231. 232. 313. 410. 472. 477. 658. 781.
Tiso, Josef 165. 168.
Tisza István 69. 70. 375. 762.
Tisza Kálmán 427. 435. 568. 727.
Tittel Pál 412. 595.
Tobenz, Daniel 117.
Toldy Ferenc 622.
Tománek Flórián 763.
Tomsó Mária 645.
Török Antal 457. 463. 464–466.
Török Éva 464.
Török János (államjogász) 568.
Török János 464.
Tóth István 571.
Tóth Tihamér 384. 485. 595.
Tours-i Szent Márton 26. 260. 276. 292. 293. 658. 735. 748. 769.
Trefort Ágoston 159. 163. 192. 193. 194. 241. 283. 318. 320. 322. 369. 373. 426. 427. 433. 515. 518. 557. 567. 569. 638. 700. 726. 728. 787.
Troll Ferenc 198.
trónörökös *lásd* Ferenc Ferdinánd; Habsburg Ottó
Tvrdy [Tvrdý] György 160.
Tvrdy [Tvrdý] István 160.

Ude, Christian 255.
Udránszky Dániel 748.
Ullrich, Josef 325.
Ulrich Károly 318.
uralkodó *lásd* II. / I. Ferenc; I. / V. Ferdinánd; I. Ferenc József; I. / IV. Károly

Ürményi József 231.
Ürményi Péter 55.

Vadász Erzsébet 274.
Vagner József 309.
Vajda Sámuel 775.
Vajdovszky János 756.
Valfrè di Bonzo, Teodoro 169. 380. 678. 708.
Vancea [Váncsa], Ioan 513.
Vannutelli, Serafino 568.
Várady József 271.
Várady Lajos 445.

Várady Lipót Árpád 112. 133. 205. 393. 394. 445–449. 457. 577.
Varga Béla 381.
Városy Gyula 202. 214. 249. 392. 393. 438–444. 706. 731.
Városy Károly 438.
Vass József 485.
Vaszary Dózsa 62.
Vaszary Ferenc 62.
Vaszary György 62.
Vaszary István 62.
Vaszary Kolos [Ferenc] 16. 25. 27. 62–67. 68. 69. 100. 161. 198. 201. 246. 327. 377. 379. 436. 442. 523. 579. 773. 786. 787. 790.
Vattai Batta Antónia 181.
Vecsey Julianna 240.
Velics László 202.
Venczell Ferenc 161.
Verancsics Faustus 452.
Verhovácz Miksa 274.
Verner Erzsébet 467.
Verseghy Ferenc 223. 224.
Veszely Károly 518.
Veszprémy Pál 508.
Viale-Prelà, Michele 44. 50. 52. 90. 93. 125. 153. 157. 188. 231. 235. 273. 356. 361. 408. 410. 415. 416. 422. 473. 546. 550. 658. 694. 695. 755.
Vicari, Hermann von 126.
Viching (nyitrai püspök) 137.
II. Viktor Emánuel (olasz király) 428.
I. Vilmos (német császár) 429.
Vilt *lásd* Wilt
Virág Benedek 242.
Virág Ferenc 206.
Virter Bertalan 317.
Virter Lajos 328.
Vitalisz József 649.
Vizer Ádám 175.
Voignoux, Marie-Michelle 470.
Vojtaššák János 763.
Volkra János Ottó 339.
Vörösmarty Mihály 242.
Vrhovec *lásd* Verhovácz
Vurum [Wurm] József 49. 141. 147–150. 151. 152. 182. 214. 219. 221. 226. 268. 349. 466. 536. 537. 540. 541. 595. 650. 653. 718.

Wagner, Michael 778.
Walter Antal 193.
Weber Zsuzsanna 779.
Weinhofer József Mihály 720.
Wekerle Sándor 762.
Welte, Benedikt 421.
Werner Alajos 296.
Wetzer, Josef 421.
Wilt [Vilt] József Ignác 31. 38. 112. 114–116. 144. 266. 646. 775.
Windischgrätz, Alfred 45. 235. 407. 416.
Winterhalder, Josef 267.
Wlassics Gyula 198. 288. 327. 440. 520. 522. 523. 576. 580. 704.
Wohl Janka 427.
Wohlgemuth, Ludwig 508.
Wolafka Nándor (Ferdinánd) 435. 535.
Wolff, Anna Maria 409.
Wolff Károly 485.
Wolfsgruber, Cölestin 728.
Wurm *lásd* Vurum

Zábojszky [Zabojsky] László 236. 695. 740. 754–759.
Zábojszky Péter 754.
Zábráczky József 400.
Zala György 194.
Zalka János 97. 111. 112. 113. 127–132. 160. 245. 277. 279. 280. 374. 555. 558. 579. 663. 725. 785.
Zalka József 127.
Zalka László 127.
Zsasskovszky Endre 622.
Zsasskovszky Ferenc 622.
Závody Zsuzsanna 114.
Zay László 396.
Zeiner Leopoldina 378.
Zerdahely [Szerdahelyi] Gábor 79. 80. 82–84.
Zerdahely Imre 82.

Zichy (család) 354. 605.
Zichy Domonkos 341. 342. 353–359. 361. 367. 545. 547. 685. 686. 693.
Zichy Ferenc (főispán) 353.
Zichy Ferenc (püspök) 266.
Zichy Gyula 176. 202–207. 252. 441.
Zichy János (kultuszminiszter) 167. 203. 442. 582. 632.
Zichy János, id. 202. 246.
Zichy Jenő 353.
Zichy Liora 357.
Zichy Nándor 17. 203. 246. 427.
Zichy Ödön 353.
Zilzer, Anton 571.
Zimányi Ignác 30.
Zita (császárné, királyné) 205. 377. 583.
Zrínyi Miklós, id. 119.

Zsigavényi Anna 723.
Zsigmond (császár, király) 22. 530. 736.
Zsivics Mátyás 175.
Zsolnai Dávid 344.

Összeállította:
Cziráki Csongor–Hőgye Attila–
Kőhalmi Olivér–Sági György

K é p a r c h í v u m

I–II.

1. kép *[Bevezetés]: A magyar országgyűlés főrendiházának püspöki padsora. Fénykép 1897-ből. MNM Történeti Fényképtár.*

Szemben az első sorban jobbra két bíboros, Vaszary Kolos hercegprímás és Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök, tőlük balra Hieronymi Károly belügyminiszter (1892–1895), illetve Eötvös Loránd kultuszminiszter (1894–1895) látható. A prelátusok padjaiban a második sor jobb szélén Samassa József egri, középen Császka György kalocsa-bácsi érsek azonosítható egyértelműen. Közöttük vélhetően a harmadik metropolita, Posilovich György (Josip Juraj Posiloviæ) zágrábi érsek (1894–1914) foglal helyet. A múzeumi katalógus adatával ellentétben a felvétel nem 1897-ben, hanem minden bizonnyal 1894–1895-ben készült.

A megyéspüspökök és az úgynevezett választott püspökök – utóbbiak csak a század utolsó harmadáig – társadalmi befolyásuk nagy részét annak köszönhették, hogy helyet kaptak az országgyűlés főrendiházában és 1867-től a parlament felsőházában. Ez lehetővé tette számukra, hogy jelentős beleszólásuk legyen az ország politikai életébe és befolyásolni tudják a törvényhozást. Ezzel széles körben éltek is, különösen a felekezeti vonatkozású kezdeményezések esetében. Szepesy erdélyi püspök [I-5-2] volt az első képviselő, aki magyarul szólalt fel (1825). Az 1860-as években Haynald püspök [II-1-5] hevesen kiállt Erdély egyesítéséért Magyarországgal, ami átmenetileg a hivatalába került, később azonban érseki széket eredményezett számára. Szuppán Zsigmond [I-2-5a] pap képviselőnek az I. Vatikáni Zsinat eredményei miatti heves viták időszakában, 1870 februárjában mondott mérséklő beszéde megakadályozta, hogy minden egyházi alapítványt államosítani lehessen. Ezzel összefüggésben megkapta a besztercebányai főpásztori kinevezést, melyet végül nem vállalt el.

2.a-b kép *[I-1]: Esztergom, Magyarország prímásának székhelye. Képeslap 1915-ből a bazilikával és Esztergom várossal. Zempléni Múzeum (Szerencs). – Az eredeti tervek 1826-ból. OSzK.*

Rudnay érsek 1820-ban meghozta azt a nagy horderejű döntést, hogy a prímási székhelyet Nagyszombatról visszahelyezte Esztergomba, majd megbízást adott a város fölötti várhegyen magasodó monumentális székesegyház építésére. A munkálatok az építész és a tervek többszöri változása, de még inkább az építkezés gigantikus méretei és költségei miatt egészen 1856-ig, majd 1869-ig elhúzódtak. A Bazilikát Nagyboldogasszony és Szent Adalbert alapító szent tiszteletére szentelték fel. Maga a székesegyház a város fölött elterülő egyházi negyed központja volt (és ma is az), a közeli, az eredeti tervek ellenére a Bazilikához végül nem csatlakozó épületekben a székeskáptalan és az érsekség más központi hivatalai, oktatási intézményei kaptak helyet. Az épület, klasszicista stílusát, költségeit és méreteit tekintve azokhoz a 18. század második, illetve a 19. század első felében emelt székesegyházakhoz illeszkedik (például Eger, Vác), amelyek a magyar egyház megnövekedett öntudatát, és legfőbb hivatalviselőinek jelentős anyagi forrásait tükrözték.

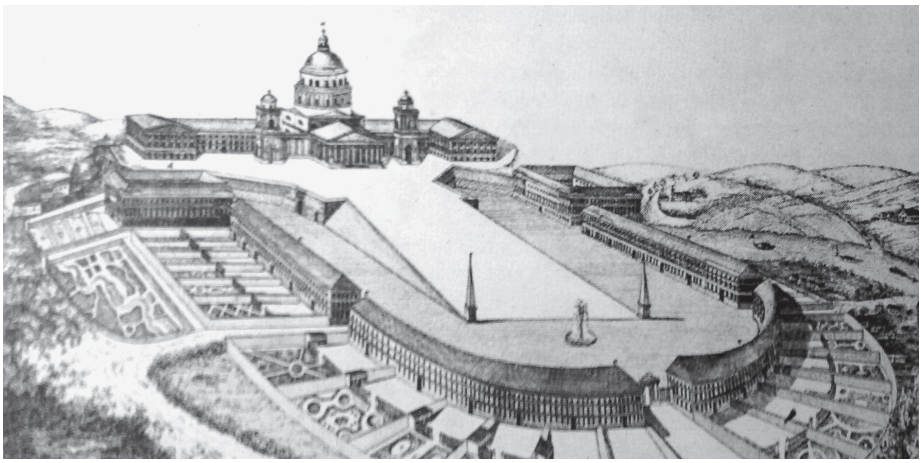

3. kép *[I-1-2]: Rudnay Sándor († 1831). Adam Alexander Ehrenreich († 1852) által dedikált lap, rézmetszet medalionnal, 1831 után. ELTE Egyetemi Könyvtár.*

A medalion alakú kép R-t egyházi ünneplő ruhában, értékes mellkereszttel és kitüntetésekkel ábrázolja. A háttérben az általa megrendelt esztergomi székesegyház látható a tervezés korai szakaszában. Az épület R. halála után még sokáig befejezetlen maradt.

A 14 gyermekes nagycsaládból származó, „szláv" identitású vidéki magyar nemes végigjárta az 1918 előtti államegyházi karrier tipikus állomásait: doktorátus, püspöki aula, plébános és esperes, kanonok és rektor, általános helynök, Magyar Királyi Helytartótanács és Magyar Udvari Kancellária. Miután 1820-ban elnyerte a prímási méltóságot, számos törekvésével irányt szabott kora legfontosabb egyházi és nemzeti ügyeinek. Ez megnyilvánult szervező tevékenységében – például a prímási székhelyet Nagyszombatról Esztergomba helyezte vissza és kétszeresére emelte a szemináriumi férőhelyek számát –, a jól előkészített 1822. évi nemzeti zsinat révén tett fegyelmi óvintézkedéseiben, valamint a szlovákok nyelvi és nemzeti mozgalmának támogatásában. Rudnay – ahogy később Simor esztergomi [I-1-5], Zalka győri [I-3-7], Haynald kalocsai [II-1-5] és Samassa egri [III-1-5] főpásztorok – a kiemelkedő latintudású magyar főpapok körébe tartozott, akik olyan folyékonyan és választékosan tudták e nyelvet, ami kivívta kortársaik tiszteletét egész Európában, beleértve Rómát is. Személyes tehetségükön kívül e képességük a kiváló magyarországi latinoktatásnak volt köszönhető, ami viszont szorosan összefüggött azzal, hogy e nyelvet hosszú ideig, egészen 1844-ig hivatali és tanítási nyelvként használták Magyarországon.

4. kép *[I-1-3]: Kopácsy József († 1847). Ceruzarajz, valószínűleg 1839/40-ből. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

A rajzon K. a korabeli magyar intézményrendszer vezető személyiségeivel körülvéve látható (balról jobbra): Beőthy-Besenyő Ödön († 1854), Bihar vármegye alispánja; Zsedényi Ede udvari tanácsos († 1879), Deák Ferenc († 1876), a Liberális Párt vezetője az országgyűlésben; gróf Dessewffy Aurél († 1842), a fiatal konzervatívok vezetője és a *Világ* című lap alapítója.

K. szegény kisnemesi családból származott, felemelkedését mindenekelőtt az egyház által nyújtott támogatásnak, és tehetségének köszönhette. Lelki tekintetben Magyarország utolsó jozefinista-janzenista főpásztorainak egyike volt, ami biztosította számára a királyi bürokrácia kegyét. Ezek az életelőzmények és körülmények álltak a tudományok megbecsülése, a lelkipásztori munka és a nevelés terén tett erőfeszítései mögött – szimbolikusan is szemléltetve ezt atyai házának iskolává történő átalakításával. Miután mások (és saját maga) ellenkezése dacára a prímási székbe kényszerült, hivatali kollégáival összhangban, tartózkodásával és politikai kapcsolataival megakadályozta azt, hogy a házassági törvénnyel kapcsolatos országgyűlési viták nyílt kultúrharccá fajuljanak. A szigorú egyházi körökből érkező feljelentések és támadások végigkísérték pályafutását és feltehetően ezek akadályozták meg az Esztergom esetében szokásos bíborosi méltóság elnyerését. Az 1870-es évekig elhúzódó örökösödési vitája miatt még halála után is szereplője maradt a sajtónak (úgynevezett K-ügy). Ennek hátterében az állt, hogy 1847-ben elérte a királynál, hogy vagyontalan rokonsága a hagyatékának a szokásos egyharmadnál nagyobb részét örökölhesse, amit azonban az elkövetkező viharos években nem hajtottak végre. A szegény családok számára az egyik családtag magas egyházi hivatalba való felemelkedése gyakran az egyetlen esélyt jelentette a társadalmi felemelkedésre, támogatások és állások elnyerése, valamint öröklés útján. A hozzátartozók által indított örökösödési perek száma fokozatosan nőtt és rossz fényt vetettek Scitovszky esztergomi [I-1-4], Ranolder veszprémi [I-9-6], Simor esztergomi [I-1-5], Roskoványi nyitrai [I-4-5] és Meszlényi szatmári [III-4-8] főpásztor hivatalviselésének emlékére.

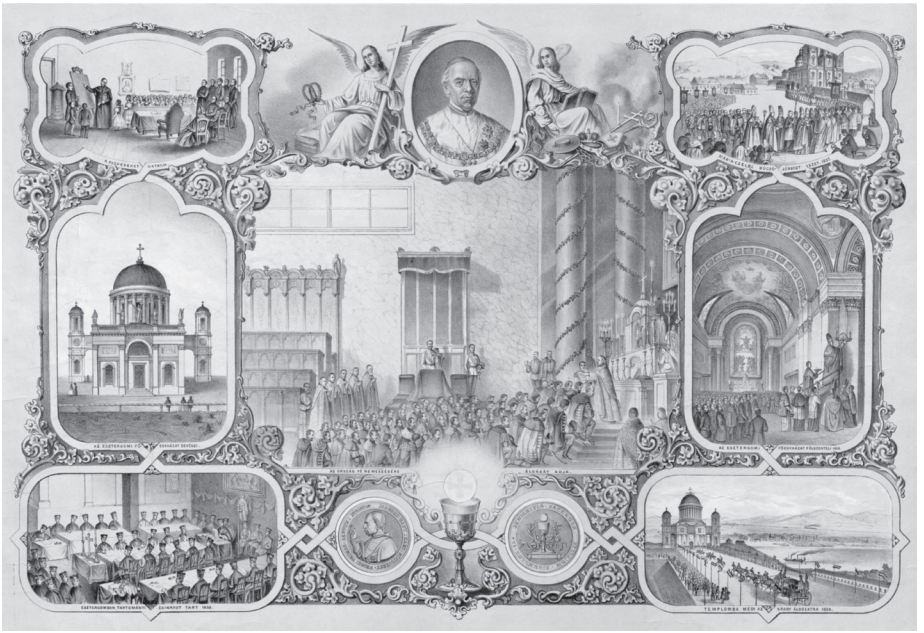

5.a kép *[I-1-4]: Scitovszky János († 1866). Litográfia 1860-ból. ÖNB Bildarchiv (Képgyűjtemény).*

Az aranymiséje (1859) alkalmából készült kép (lásd portréját fent középen, a szimbólumokat lent középen) S. működésének fontos állomásait és csúcspontját ábrázolja. Középen megáldja az ország nemességét, amelynek élén állt a hierarchiában. A bal oldali három kép tanárként, az esztergomi székesegyház befejezőjeként és az 1858. évi tartományi zsinat vezetőjeként ünnepli. A jobb oldali két felső kép az 1857. évi mariazelli nagy magyar zarándoklat vezetőjeként és az esztergomi Bazilika felszentelőjeként (1856) mutatja be. A jobb alsó képen a székesegyház felé vonul aranymiséje megünneplésére. Az ünnepség keretében a főnemesség nevében ismét követelni fogja a király megkoronázását.

A kisnemesi származású falusi tanító fia már pappá szentelésével – amelyet a konzervatív Antonio Severoli bécsi nuncius (1802–1816) végzett – a magyar egyház ultramontán fordulatának előfutáraként lépett fel, amit főpásztorként a Szentszékkel és a bécsi nunciusokkal fennálló élénk kapcsolatával még inkább hangsúlyozott. Róma által propagált eszközökkel, népmissziókkal és papi lelkigyakorlatokkal igyekezett működési helyein meghonosítani a megfelelő szemléletet és áhítatot (főleg a Mária- és a Jézus Szíve-tiszteletet). A házassági törvényekről folytatott vitában – Lajcsák nagyváradi [II-4-3] püspökkel együtt – a konzervatív keményvonalasok közé tartozott. A diszkussziót nagymértékben az úgynevezett kölni egyházi vita ihlette és meghatározó téma volt az 1830-as/40-es évek országgyűlésein. Ez és az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatti magatartása tartós ellenállást váltott ki az ország liberális vezetéséből. Ez csak akkor enyhült, amikor megakadályozta a magyar egyház egységesítését a konkordátum által, és a kiegyezést megelőzően határozottan támogatta a Magyarország teljes államiságának helyreállítására irányuló törekvéseket. Az egyházon belüli működésének csúcs- és mélypontjai voltak az 1852-ben kezdődő kolostorvizitáció vezetése, az 1858-as tartományi zsinat megtartása, valamint a horvát egyház önálló metropóliává válása 1853-ban. A pápa iránti demonstratív hűségéről volt híres hozzá hasonlóan Csajághy csanádi [II-2-4], Jekelfalusy székesfehérvári [I-6-8], Schopper rozsnyói [III-3-8], Steiner székesfehérvári [I-6-11], Hidasy szombathelyi [I-7-6] és Mailáth erdélyi püspök [II-3-8] is.

5.b kép *[I-1-4]: Scitovszky János. Fénykép, valószínűleg az 1850-es évekből. ÖNB Porträtsammlung (Portrégyűjtemény).*

A drapériával gazdagon díszített környezetben megörökített S. komor tekintete azt bizonyítja, hogy nem tulajdonított nagy jelentőséget személye barátságos és kedvező bemutatásának. Két könyvet és két érdemrendet választott kellékül, feltehetően azzal a szándékkal, hogy ezzel jellemezze személyiségét és munkásságát.

6. kép *[I-1-5]: Simor János († 1891). A Mayrhofer József győri kanonok úgynevezett Ebenhöch-albumában található fénykép a leendő bíboros hercegprímást még győri püspökként ábrázolja. GyEGyK Egyházmegyei Könyvtár.*

A bécsi *Augustineum (Frintaneum)* egykori tanulmányi igazgatóját nem csak az tette a magyarországi egyháztörténet központi alakjává 1804 és 1918 között, hogy hosszú ideig kormányzott központi helyen (tíz évig Győrben, 24 évig prímásként), politikai és egyházi fordulópontok (1867: kiegyezés; 1869/70: I. Vatikáni Zsinat) idején. Másoknál erősebben testesítette meg a korabeli magyar püspöki kar jellegzetes vonásait is. Mindkét egyházkormányzása alatt a kiterjedt birtokok újjászervezőjeként és hatékonyabbá tevőjeként jelent meg. Ezzel – Zábojszky szepességi [III-5-5], Schuster váci [I-8-6], Császka kalocsai [II-1-6], Szmrecsányi nagyváradi [II-4-9], Fehér pannonhalmi [IV-6], Csáky váci [I-8-7], Rott veszprémi [I-9-9] főpásztorok mellett – azon főpásztorok szűkebb körébe került, akik tudták, hogyan kell gazdasági adottságaikat sikeresen kamatoztatni. Többségük konzervatívan és vagyonvesztés nélkül igazgatta birtokait. A siker lehetővé tette S. számára, hogy jelentős beruházásokat hajtson végre az egyházi infrastruktúrában. A gazdasági kérdések magas követelményei természetesen tompították a meglévő egyházi impulzusokat a társadalmi reformok vagy az ország politikai elitjétől való kritikus távolságtartás irányába. S-t rideg személyiségként tartották számon, aki kerülte a szükségtelen pompát, ugyanakkor hevesen védte a ceremoniális elsőbbségeket. Hozzáállása a szegényekről való gondoskodáshoz már-már archaikus volt, erről tanúskodik az a szokása, hogy étkezés után az ablakból alamizsnát dobott a várakozó kéregetők tömegébe.

7. kép *[1-1-6]: Vaszary Kolos [Ferenc] († 1915); „Der Kaiser hält Cercle"*
[A császár cercle-t tart], Halmi Artúr Lajos heliogravürje a „Kaiserbilder" [Császárképek] című
mappából, Literarisches Institut Kosmos, Wien/Leipzig/Budapest 1898; ÖNB.

A feltehetően 1892 és 1894 között készült gravür Ferenc József királyt ábrázolja, amint a budai várban tartott fogadáson hölgyekkel beszélget. Mellette balra Apponyi Lajos magyar udvari marsall, tőle jobbra, domináns testtartásban a dunai sváb származású Wekerle Sándor, Ma-

gyarország első nem nemesi származású miniszterelnöke (először: 1892–1895). Kormányzását a zsidó lakosság egyenjogúsításával és a polgári házasság bevezetésével kapcsolatos kultúrpolitikai viták fémjelezték, amelyek 1894 decemberében lemondatásához vezettek. Mögötte, mintegy a király és a miniszterelnök árnyékában V. prímás látható, aki a valóságban is a politikai erők árnyékában állt, de konfliktuskerülése is hozzájárult ahhoz, hogy a viták nem vezettek a katolikus egyház és a magyar állam, illetve annak nemzeti-liberális berendezkedése közötti töréshez.

A szerény körülmények közül származó V. számára a szerzetesi pálya tette lehetővé, hogy megtalálja tanári és történészi hivatását, ami bizonyos tekintetben egész életében megmaradt. Az ország legmagasabb egyházi hivatalába azért juthatott, mert a kormány és a Szentszék kölcsönösen akadályozták egymás jelöltjét. Hasonló körülmények között került sor Jekelfalusy székesfehérvári [I-6-8] és Hetyey pécsi [I-5-7] püspök kinevezésére. Eltekintve a pannonhalmi főapátoktól, akik lényegében püspöki rangot viseltek, a kérdéses időszakban egyedül a ciszterci Pyrker egri érsek [III-1-3] került szerzetesként egyházfejedelmi pozícióba. Utóbbitól eltérően V. megtartotta a szerzetesekhez illő szerény életmódot. Az 1890-es évek kultúrharca és a századforduló utáni politikai átalakulások által támasztott különleges követelményeknek azonban V. nem tudott megfelelni. Távoznia kellett hivatalából – ismét politikai megfontolások miatt. Végül hivatalvezetésének gazdasági következményei megkeserítették időskorát. Csak az egyházzal szemben kritikus szociáldemokrata sajtó ünnepelte halála után a magyar főpapság „fehér hollója"-ként szerénységéért és jótékonyságáért.

8.a kép *[I-1-7]: Csernoch János († 1927).*
Cs. hercegprímás látogatása egy tábori kórházban 1914. november 20-án. PL Fényképtár.

8.b kép *[I-1-7]: Csernoch János. Cs. hercegprímás a Ludovika Akadémia tisztavatásán, 1918. augusztus 17-én. MNM Történelmi Képcsarnok.*

A hagyomány szerint az uralkodó születésnapján tartott eseményen – ami IV. Károly esetében augusztus 17-ére, Ferenc József idején pedig egy nappal későbbre esett – rendszerint szentmisét is bemutattak az épület főbejárata mellett felállított tábori oltáron. Ez magyarázza, hogy Cs. miért teljes papi asszisztenciával vett részt az alkalmon. A képen éppen József Ferenc főherceg, a király képviselője mond beszédet. A *Vasárnapi Újság* képes tudósítása szerint ugyanonnan Cs. is buzdítást intézett az új hadnagyokhoz – jó két hónappal Ausztria–Magyarország világháborús összeomlása előtt.

A szlovák polgári családból származó Cs. egyházi pályafutásának kedvező indulását – beleértve bécsi tanulmányait és központi hivataloknál való alkalmazását – mindenekelőtt pap nagybátyjának köszönhette. Ez a fajta oldalági „nepotizmus" a hivatalnokdinasztiák létrejöttének római katolikus változata volt, míg más felekezetek „egyházszolgái" esetében a közvetlen leszármazás volt jellemző. Hozzá hasonlóan, befolyásos egyházférfiak rokona volt Révay szepesi [III-5-1], Brigido szepesi [III-5-2], Sztankovits győri [I-3-4], Csajághy csanádi [II-2-4], Kunszt kalocsai [II-1-4] és Fehér pannonhalmi [IV-6] főpásztor. A püspöki méltóság felé vezette parlamenti képviselői mandátuma is, amiben ugyancsak hasonlított a régi Magyarország utolsó püspöknemzedékének más képviselőihez: Szabó szombathelyi [I-7-5], Ivánkovits rozsnyói [III-3-9], Bubics kassai [III-2-9] és Bende nyitrai [I-4-6] püspökökhöz. Miután két rövid püspöki szolgálatot követően a prímási méltóságba emelkedett, elsősorban válságokat kellett kezelnie. Elődje pénzügyi nehézségei miatt kénytelen volt merev megszorító intézkedéseket hozni. Ennek következtében a különféle intézmények szokásos támogatása helyett a szociális szerzetesrendek letelepítésére összpontosított. A nehézségeket tetézte a drámai következményekkel járó pusztító háború, amelyhez ő maga 15 millió korona hadikölcsönnel járult hozzá, de amelynek a polgári lakosságra és a hadirokkantakra gyakorolt hatásait jótékonysági intézkedésekkel is igyekezett enyhíteni. 1918 után döntő szerepe volt a – politikai viharok következtében – a katolikus egyházon belül kialakult súlyos strukturális és lojalitási konfliktusok kezelésében. Magatartása szimbolikus volt, mivel Cs. sajátos módon testesítette meg a régi, történelmi Magyarország iránti hűséget, amelyet – annak minden nemzetiségével és nyelvével együtt – hazájának tekintett.

9. kép *[I-2-5]: „A Magyar Királyság püspöki kara 1863-ban”. Josef Anton Bauer és Josef Stoufs litográfiája, 1863. ÖNB.*

A finoman tagolt, színezett és heraldikai díszekkel ellátott tablóba foglalva a Magyar Királyság 15 hivatalban lévő római-, és görögkatolikus püspökének portréja látható, köztük az alább felsoroltakon kívül, az alsó sorban jobbról a harmadik Moyzesé.

A korán megárvult, egyszerű vidéki szlovák családból származó M. több szempontból is az „abszolutizmus püspöknemzedékének” tipikus képviselője lett. Ez együtt járt a bécsi udvarhoz és kormányaihoz való különös közelséggel, ami az ő esetében egészen odáig terjedt, hogy Metternich „titkosszolgálatának” dolgozott. Jelentősebb volt azonban a Habsburg-monarchián belüli erősebb „szláv jelenlét” és „szláv önrendelkezés” melletti elkötelezettsége, amely az 1848/49-es politikai események hatására több szempontból is termékeny talajra talált. Egyrészt az uralkodó magyar körök megnövekedett önbizalma a szláv területek ellenállását váltotta ki. Másrészt a császári kormányzat most már hajlamos volt kijátszani a „szláv kártyát” a magyarok elszakadási törekvéseivel szemben, vagyis a királyság északi és déli részén élő szláv elitekre támaszkodni. Ez M. mellett érthető módon mindenekelőtt a többi, csak a forradalom után kinevezett, határozottan lojálisnak és/vagy jámbornak tekintett főpásztort érintette: a „szláv” felmenőkkel is rendelkező Scitovszky esztergomi [1850-től, X-1-4], Bartakovics egri [1851-től, XII-1-4], valamint Strossmayer diakóvári (1851-től) és a legalább egy szülője révén „német származású” Kunszt kassai és kalocsai [1850-től és 1852-től, XI-1-4], Farkas székesfehérvári [1851-től, X-6-7], Haynald erdélyi [1852-től, XI-1-5], Girk pécsi [1853-tól, X-5-4] és Peitler váci [1859-től, X-8-5] főpásztorokat. Hogy a szláv identitás mennyire nyitott maradt még jó ideig, azt jól mutatják M. elkötelezettségének képlékeny átmenetei a pánszlávtól a horvát és a cseh irányzaton át a szlovákig. A korszak felemelkedőben lévő ultramontanizmusa ellenére a keresztény felekezetek közötti klasszikus rivalizálást félretették a nemzeti mozgalmak égisze alatt. A „szláv apostolok”, Cirill és Metód missziójának ezredik évfordulója alkalmából 1863-ban rendezett ünnepségek jelentették a szláv öntudatra ébredés e hosszadalmas folyamatának csúcspontját és ideiglenes lezárását.

10.a kép *[I-2-8]: Rimely Károly († 1904). Rimely Károly bevonulása Besztercebányára 1893. szeptember 14-i beiktatása alkalmából. MNM Történelmi Képcsarnok.*

A hivatalos beiktatás a vonatkozó rendeletek felolvasásával a püspöki méltósághoz vezető összetett, többlépcsős eljárás utolsó, döntő jogi cselekménye volt. Ezt megelőzte a király általi kinevezés, a nuncius által lefolytatott információs eljárás, a szentszéki megerősítés, az uralkodó kezébe letett eskü és a püspökké szentelés, amennyiben az érintett személy korábban nem nyert el egy másik (címzetes) püspökséget. E lépésektől eltérően a beiktatásra mindig a püspöki székhelyen került sor és többnyire igen ünnepélyes volt. Az új főpásztor általában programadó beszédet tartott, amelyet később gyakran kinyomtattak. A besztercebányai Szent István tér diadalkapujánál készült pillanatképen tömeg várja az új püspököt, akinek többfogatos hintójából a lovak már láthatók, de maga a hintó még nem.

A polgári családból származó R. – Rimely Mihály [IV-3] pannonhalmi főapát rokona – életére és pályafutására nagy hatással volt a *Pazmaneum*, a bécsi magyar papnevelő intézet. Az intézményt 1623-ban alapították, de II. József alatt bezárták. 1803-ban Wilt [I-3-1] esztergomi káptalani helynöknek sikerült újraindítania, mint az esztergomi főegyházmegye szemináriumát, 1813-ban pedig a magyar egyházmegyéknek a prímás fennhatósága alatt álló generális szemináriuma lett. R. itt végzett, később az intézmény tanulmányi igazgatója, majd 1865-től rektora lett. Megírta az intézmény történetét. Ezzel a magyar püspöki kar „pazmanitáinak" nagy csoportjába tartozott: a vizsgált időszakban 125-ből 38 (közel egyharmad!) későbbi ordinárius járt ide és részesült itt legalább egy ideig teológiai képzésben: négy győri (Wilt, Sztankovits, Karner, Zalka) és négy kassai püspök (Szabó, Ocskay, Bubics, Fischer-Colbrie), három-három főpásztor Besztercebányáról (Rudnyánszky, Ipolyi-Stummer, Rimely), Kalocsáról (Kunszt, Haynald, Császka) és Erdélyből (Fogarasy, Lönhárt, Mailáth), két-két fő Esztergomból (Simor, Csernoch), Pécsről (Dulánszky, Hetyey), Székesfehérvárról (Farkas, Steiner), Veszprémből (Kurbély, Kovács), Egerből (Bartakovics, Samassa), Nagyváradról (Szaniszló, Széchényi), Szatmárról (Haas, Meszlényi) és Szepesből (Bélik, Párvy), egy-egy püspök Nyitráról (Bende), Szombathelyről (István),

Csanádról (Bonnaz) és Rozsnyóról (Schopper), továbbá egy pannonhalmi főapát (Rimely). Közülük öten (Szabó, Ocskay, Schopper, Kunszt, Széchényi) a szeminárium rektorai voltak. R. bécsi rektori működése idején, 1868-tól 1876-ig Rudolf trónörökösnek, valamint Gizella és Klotild főhercegnőknek magyar nyelvet és irodalmat tanított. Talán ez az udvarhoz való közelség tette őt hosszú éveken keresztül „örökös püspökjelöltté". Állítólag főleg a szintén a *Pazmaneum*ban végzett Simor prímás ellenezte előléptetését. Csak Simor halála után nevezték ki R-t Besztercebányára, ahol hamarosan a közvélemény kritikájának céltáblájává vált, mivel Kossuth Lajos († 1894) halála után hiányolták a püspökség épületeiről a gyászdíszítést.

10.b kép *[1-2-8]: Rimely Károly. A püspök 1898-ban készül főpásztori portréja (Peske Géza alkotása). Besztercebányai Egyházmegyei Képtár.*

11. kép *[I-3-1]: Vilt József Ignác († 1813). Franz Seraphim Göbwart rézmetszete 1811-ből, Achaz Gottlieb G. Rähmel († 1810) festménye alapján. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Az esztergomi katonai hivatalnokcsaládba született V. származása szimbolikusan sejteti, hogy életútját és egyházi pályafutását sok tekintetben a francia háborúk viszontagságai jellemezték. A főpásztorok halála után a bécsi udvar rendszerint hosszú ideig üresedésben hagyta a legjövedelmezőbb magyarországi püspökségeket, hogy azok jövedelméből fedezze a háború óriási költségeit. Ezekben az években a püspökségeket segédpüspökök és/vagy káptalani helynökök kormányozták. Ily módon helyettesítette V. 1799-től kezdve a hiányzó esztergomi prímást, 1806-os kinevezése pedig a győri püspöki szék négy éves üresedésének vetett véget. Mindössze hétéves győri kormányzását erősen hátráltatta a város több hónapig tartó francia megszállása, amely súlyos pusztításokkal, túszejtéssel és hatalmas jóvátételi követelésekkel járt. A „Napóleon generációjába" tartozó magyar püspöki karból hasonló sorsra jutott Milassin székesfehérvári [I-6-1] és Rosos veszprémi főpásztor [I-9-1], aki hevesen ellenállt, amikor az udvar nemesfém beszolgáltatására kötelezte. Mások azonban az uralkodó iránti kiemelkedő hűségüket hangsúlyozták azzal, hogy nagylelkű anyagi és személyi segítséget nyújtottak a hadviseléshez – közéjük tartozott Kluch nyitrai [I-4-2], Miklóssy nagyváradi [II-4-1], Klobusiczky szatmári [II-1-2], Révay szepesi [III-5-1] és Fischer egri [III-1-3] főpásztor. Az eredetileg katonai pályára készülő, később lilienfeldi ciszterci szerzetes, Pyrker János László [III-1-3] hirtelen felemelkedését a legmagasabb egyházi körökbe nem kis mértékben a francia háborúk hőstetteiről szóló beszámolóknak köszönhette, amelyek terjesztéséhez ő maga is hozzájárult.

12. kép *[I-3-4]: Sztankovits János († 1848). Friedrich Kriehuber († 1871) litográfiája 1842-ből. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Az akkoriban túlnyomórészt magyarok lakta Léváról, polgári családból származó Sz. – számos kollégájához hasonlóan – szónoki képességének és a kormányzat érdekében kifejtett politikai tevékenységének köszönhette egyházi felemelkedését, legkésőbb győri kanonoki kinevezésétől (1818) kezdve. A kormányzat jóvoltából pályája a Helytartótanácstól a Magyar Udvari Kancelláriához vezetett. Azonban nem az ott bizonyított képességei, hanem sokkal inkább a nála felhalmozódó akták sokasága indította elöljáróit arra, hogy más feladatkört keressenek számára, ami végül a győri püspöki székbe juttatta. Képzett hivatalnokként egyházkormányzása végéig sikerült elhárítania az Udvari Kamara jelentős anyagi követeléseit. Hozzá hasonlóan nyolc másik egyházi személy pályája is az 1848-ig régi formájában létező, majd az abszolutizmus korában újjáéledt Udvari Kancellárián keresztül vezetett a püspöki méltósághoz: Rosos veszprémi [I-9-1], Kurbély veszprémi [I-9-2], Rudnay esztergomi [I-1-2], Horváth székesfehérvári [I-6-5], Balassa szombathelyi [I-7-3], Karner győri [I-3-5], Bíró szatmári [III-4-6] és Ranolder veszprémi főpásztoré [I-9-6]. Sz. egyházi buzgósága a kor követelményeihez képest hagyott némi kívánnivalót maga után, ugyanakkor támogatta a világi zenei életet (például Liszt Ferencet, Anton Rubinsteint és Johann Strausst). Sz. ezzel a törekvésével sem volt egyedül: előtte és utána Schwarzenberg győri [I-3-2], Pyrker egri [III-1-3], Szabó szombathelyi [I-7-5] és Haynald kalocsai [II-1-5] főpásztorok is kiemelkedő támogatói voltak koruk világi zenei életének.

13. kép *[I-3-10]: Fetser Antal († 1939). Fénykép Mayrhofer József győri kanonok úgynevezett Ebenhöch-albumából. GyEGyK Egyházmegyei Könyvtár.*

A képen F. látható a nagyváradi Szent Vince Intézet vezetőivel, nevelőivel és növendékeivel körülvéve. Az 1899-től vezetése alatt álló intézményt jelentős mértékben támogatta és iskolákkal, konviktusokkal és népkonyhákkal bővítette ki.

A jómódú polgári családból származó F. életét győri kinevezéséig szinte kizárólag a nagyváradi püspökségben töltötte, ahol végül a gazdagon javadalmazott székeskáptalan tagja lett. Itt folyamatosan emelkedett az általános helynöki és a segédpüspöki méltóságig, két főpásztor helyett látva el a tulajdonképpeni kormányzati feladatokat. A püspöki kinevezéséhez vezető egyik állomás a Magyarországon jelentős oldalkanonoki *(canonicus a latere)* méltóság volt: a mindenkori főpásztor bizalmi kanonokja szóval és tettel segítette főpásztorát az egyházkormányzat mindennapjaiban, olykor utazásai során és a társadalmi életben is. A vizsgált időszak összesen 125 püspökéből F-hez hasonlóan további 14 töltötte be korábban e funkciót, főleg a század első felében, a keleti egyházmegyékben: Sztankovits győri [I-3-4], Vurum nyitrai [I-4-3], Girk pécsi [I-5-4], Rosos veszprémi [I-9-1], Makay veszprémi [I-9-3], Kovács veszprémi [I-9-7], Klobusiczky kalocsai [II-1-2], Városy kalocsai [II-1-7], Kőszeghy csanádi [II-2-1], Csajághy csanádi [II-2-4], Szmrecsányi nagyváradi [II-4-9], Kollárcsik rozsnyói [III-3-7], Bíró szatmári [III-4-6] és Párvy szepesi [III-5-9] főpásztorok. F. jól javadalmazott kanonokként szerzett jövedelméből a főpapság más képviselőihez képest jelentősebb mértékben támogatta a régió szociális intézményeinek kiépítését. Ő maga csak akkor nyerte el a megyéspüspöki méltóságot, amikor az a világháború, majd a következő korszak problémái miatt sokat veszített korábbi fényéből, és gyengülő egészségi állapota miatt egyre kevésbé volt képes betölteni főpásztori hivatalát.

14. kép *[I-4-2]: Kluch József († 1826). Litográfia, 1830 előtt. ELTE Egyetemi Könyvtár.*

A képen K. látható, kezében könyvvel, ami nyilvánvalóan tudósként állítja be. Saját tollából azonban csak egyetlen mű származik, amelyet Szent István magyar királynak szentelt.

Az igen egyszerű származású K. Mártonfi erdélyi [II-3-1], Kőszeghi csanádi [II-2-1] és Klobusiczky szatmári, illetve kalocsai [II-1-2] főpásztor mellett az egykori jezsuiták azon kis csoportjához tartozott, akik a rend 1773-as feloszlatása után a világi egyház szolgálatában a püspöki méltóságig emelkedtek. A hagiográfiai jellegű hagyomány szerint egész életében nagy Mária-tisztelő és a trientiánus eszméknek megfelelő mintapüspök volt. Ennek alátámasztására kiemeli szerény életmódját, a kiterjedt kánoni vizitációi alkalmával végzett 52 ezer bérmálást (tehát évente mintegy 2900-at) és 992 papszentelést (évi 55). A szlovák szakirodalom K-t a szlovák nemzeti mozgalom korai támogatói közé sorolja.

15. kép *[I-4-5]: Roskoványi Ágoston († 1892). Olajfestmény, Nyitrai Püspöki Képtár.*

A régi nemesi családból származó, a bécsi *Frintaneum*ban végzett R. folyamatosan haladt előre az egyház szolgálatában Pyrker egri érsek aulájában, végül általános helynök lett. Igen terjedelmes apologetikai értekezéseket írt klasszikus katolikus témákban (pápai primátus, szeplőtelen fogantatás, cölibátus, zsolozsma), amelyekkel magára vonta a Szentszék figyelmét. Váci és nyitrai ordináriusként is hű maradt ehhez a küldetéshez, ezért aszketikus és félénk tudós püspök hírében állt. Mindezek mellett a Szentszék által preferált, a 18. századtól jól bevált eszközökkel, népmissziókkal és papi lelkigyakorlatokkal támogatta a hagyományos vallásgyakorlatot. Scitovszky esztergomi [I-1-4] és Jekelfalusy székesfehérvári [I-6-8] főpásztorokkal együtt a püspökök azon kisebbségéhez tartozott, akik fenntartás nélkül támogatták az I. Vatikáni Zsinat tervét és eredményeit, bár ő maga egészségi okból nem tudott részt venni rajta. Gyenge szlovák nyelvtudása nem akadályozta meg abban, hogy Nyitrán a szlovákok nemzeti mozgalmát olyan mértékben támogassa, ami kiváltotta a magyar politikai vezetés kritikáját. A szlovák papnövendékek összefogására irányuló kezdeményezést azonban megakadályozta. A nyitrai püspöki szék bőséges jövedelméből számos szociális törekvést támogatott, ugyanakkor – a gazdasági kérdések iránti nyilvánvaló érdektelenségével – csökkentette azt.

16. kép *[I-5-2]: Szepesy Ignác († 1838). Friedrich Dewehrt és Johann Höfelich († 1849) litográfiája 1839-ből. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Az 1775-ben nemesített család sarja 22 évesen doktori címet szerzett, 25 évesen Eger város plébánosa, majd három évvel később ugyanott kanonok lett. Még 40 éves sem volt, amikor elnyerte a püspöki méltóságot, ami arra utal, hogy jelentős protekciót élvezett. Kortársai és szigorúan egyházi kritikusai sokáig jozefinistának vagy a janzenista eszmék hívének tekintették – olyan püspöktípus képviselőjének, mely előtte természetesen gyakoribb volt, de az ő idejében már mindinkább ritkaságszámba ment. Közéjük tartozott Wilt győri [I-3-1], Brigido szepesi [III-5-2] és három veszprémi ordinárius, Rosos [I-9-1], Kurbély [I-9-2] és Makay [I-9-3] is. Leginkább a jozefinista hivatalnokok mentalitását tulajdonították később Belánszky besztercebányai [I-2-3], Haas szatmári [III-4-5] és Fábry kassai [III-2-6] püspöknek. Ez azonban – akárcsak Sz. esetében – nem zárta ki, hogy némelyikük az egyházkormányzás során szigorúbb egyházi álláspontokhoz közelítsen. A felvilágosodás eszméire adott válasz Sz. esetében például az iskolák és a könyvtárak, valamint a népnyelvek támogatásában mutatkozott meg. Ahogy Kopácsy 1833-ban Veszprémben, úgy ő is már 1831-ben bevezette a magyar nyelvű anyakönyvezést, még mielőtt azt az országgyűlés 1836-ban törvénybe iktatta volna. Az általa kezdeményezett magyar nyelvű bibliafordításnak azonban csak csekély visszhangja lett. Pécsi működése miatt megtanult horvátul, hogy minden hívővel kapcsolatba tudjon lépni.

17. kép *[I-5-8]: Zichy Gyula († 1942). J. Kügemann fotóművész felvétele, Karlsbad/Karlovy Vary. GyEGyK Püspöki Levéltár.*

Z. régi nemesi családból származott, melynek több tagja a politikai katolicizmus képviselőjeként ismert. Fivére, János például 1910 és 1913 között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, és

e minőségében részt vett a püspökök kinevezésében. Egyik főpásztor sem állt nála erősebben római hatás alatt. Egyrészt ott folytatta felsőfokú tanulmányait, és részesült szentszéki diplomataképzésben, másrészt ott is szentelték fel, és egy ideig XIII. Leó pápa udvari kíséretéhez tartozott. Kopácsy prímás 1843-ban kieszközölte Ferdinánd királynál, hogy a magyarok ismét a *Germanicum et Hungaricum* egyházi elitkollégium növendékeiként tanulhassanak a pápai *Gregoriana* egyetemen – ez egyik jele volt annak, hogy a dinasztia az államegyházi jozefinizmustól a szigorúan egyházi irányzat felé fordult. Még az államegyházi időszakban, az 1750-es és 1760-as években itt tanult több későbbi főpásztor, Kollonich kalocsai érsek [II-1-1] és Zerdahelyi besztercebányai püspök [I-2-1]. Az új nemzedék „római" tagjai közé tartozott több későbbi püspök: Boromisza szatmári [Rómában 1860 körül, XII-4-9], Prohászka székesfehérvári [Rómában 1875–1881; X-6-13] és Rott veszprémi [Rómában 1890–1897; X-9-9] ordinárius. Jellemzőjük volt, hogy elsajátították a pápa új társadalmi tanítását és támogatták a kereszténységi szociális mozgalom kezdeményezéseit, amelyek a modern szervező-, és sajtómunkára épültek. Z. a háború után, Mikes szombathelyi [I-7-8] és Hanauer váci püspökkel együtt, a legitimisták keménymagjához tartozott. Egészségi állapota ingatag volt, végül ezüstgégével élt.

18. kép *[I-6-0]: A székesfehérvári püspöki palota. Képeslap 1915-ből a székesfehérvári püspöki palotával, háttérben a Szent Imre-templommal. OSZK.*

Székesfehérvár Szombathellyel, Besztercebányával, Rozsnyóval és Szepessel a Mária Terézia alatt alapított egyházmegyék csoportjához tartozott, amelyek történelmük és felszereltségük tekintetében nem vehették fel a versenyt a Szent István korából származó püspökségekkel. Fehérváron azonban ebben az ősi hagyományban gyökerezett a helyi társaskáptalan, amelynek bazilikája temetkezési helyként és a koronázási jelvények őrzőhelyeként különleges jelentőséggel bírt a Magyar Királyság szakrális jellege szempontjából. A káptalant 1776-ban feloszlatták, javait az új püspöki szék kapta meg. Bár évi 18 ezer forint körüli jövedelme a királyságban a legalacsonyabbnak számított, első főpásztora, Séllyei Nagy Ignác († 1789) pompás palotát építtetett. Mivel 1804-től hivatali utódai közül öten néhány év után jobban javadalmazó székekbe kerültek, 1918-ig Székesfehérvárnak volt a legtöbb, 13 püspöke az összes püspökség között.

19. kép *[I-6-6]: Barkóczy László († 1847). Wilhelm (?) Ruprecht litográfiája 1840-ből, Matthias Rudolf Toma bécsi nyomdája. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

B. volt Székesfehérvár egyetlen arisztokrata származású főpásztora. A későbbi püspökök pályafutásától eltérően már fiatal papként a lelkipásztorkodást tartotta hivatásának, amelyet negyedszázadon át gyakorolt. A tudós pap jártas volt a francia irodalomban és lefordította magyarra François Fénelon 1687-es, lánynevelésről szóló programadó lelki írását. E téren tanúsított elkötelezettsége a katolikus nőnevelés támogatásának úttörőjévé tette. Követői voltak lányiskolák alapítását szorgalmazó pályatársai: Hám szatmári [III-4-4], Csajághy csanádi [II-2-4], Kunszt kalocsai [II-1-4], Kollárcsik rozsnyói [III-3-7], Ranolder veszprémi [I-9-6], Fogarasy erdélyi [II-3-5], Bonnaz csanádi [II-2-5], Simor esztergomi [I-1-5], Schuster kassai és váci [I-8-6], István szombathelyi [I-7-7], Csáky váci [I-8-7] és Zichy pécsi [I-5-8] főpásztor. B. számára fontos volt, hogy a tudomány helyet kapjon a papképzésben. Továbbá ő volt az egyházmegye első püspöke, aki megszervezte az idős papok ellátását. Ezen túlmenően nagy hivatali buzgóságáról tanúskodik negyven vizitációja, melyek közül a legalaposabb, első több mint öt évig tartott. Szokatlan módon több alkalommal is támogatta a helyi protestánsok építkezéseit.

20. kép *[I-6-8]: Jekelfalusy Vince († 1874). Fénykép a Vatikáni Zsinat dunai Monarchiából érkező résztvevőinek albumából, R. K. tulajdonában.*

A régi, elszegényedett nemesi család sarja először az 1830-as években szerzett magának hírnevet, amikor plébániáin gondoskodott a kolera áldozatairól. Az 1840-es években kortársai szemében „liberális" műveltségű pap volt, ami feltehetően hozzájárult ahhoz, hogy meghívást kapjon a

Helytartótanácsba, ahol az iskolákért volt felelős. Az első magyar kormány 1848-ban szepesi püspökké nevezte ki, ahol a pápai megerősítés hiánya ellenére megkezdte szolgálatát. Ahogy az ugyancsak még meg nem erősített pályatársai, Hám, Lonovics és Horváth, az egyre élesebb politikai helyzetben ő is elvesztette az udvar bizalmát és hivatalától megfosztottnak nyilvánították. Ítélet nélkül több hónapra internálták, végül kiutasították Magyarország területéről. Ha korábban valóban liberális beállítottságú is volt, úgy tűnik, gmundeni és bécsi száműzetése eddigi világnézete átgondolására késztette. Mindenesetre a már a kiegyezés előtt hazatért püspök szokatlan magatartása és sorsa többszörösen kiemeli őt a magyar főpapság soraiból. Ő volt az egyetlen főpásztor, akit az úgynevezett 1858-as kormány nevezett ki. Zsinati résztvevőként tüntetőleg átállt a többségi, a pápai tévedhetetlenség kimondása oldalán álló párthoz, ezért a szavazó ülésig Rómában maradt, majd provokatív módon közzétette a Magyarországon elítélt zsinati kánonokat. Magatartásával – a korszak püspökei közül egyedül – hivatalos királyi megrovásban részesült, amelynek ünnepélyes kinyilvánítását azonban az uralkodó a miniszterelnökre bízta. J. ezzel – hasonlóan Lajtán túli kollégájához, Rudigier linzi püspökhöz – az ultramontán konzervatívok vezéralakja lett. A zsinat után idejének nagy részét Rómában töltötte, ott is halt meg. Holttestét vonaton szállították székhelyére.

21.a kép *[I-6-13]: Prohászka Ottokár († 1927). MNM Történeti Fényképtár.*

A képen P. a püspöki kinevezését követő évben, 1906-ban hazalátogató „amerikás"magyarok körében látható, a Mátyás-templom és a négy évvel korábban elkészült Halászbástya által határolt téren (a frissen felavatott, Stróbl-féle budavári Szent István-szobor tövénél).

21.b kép *[I-6-13]: Prohászka Ottokár. Fénykép, 1915. MNM Történeti Fényképtár.*

A fényképen P. püspök (a fehérbe öltözött pap domináns alakjával szemben), amint főcelebránsként beszédet mond a Kerepesi temetőben az 1915-ben elesett világháborús önkéntes, Bányai Elemér újságíró és értelmiségi temetésén.

A szokatlanul élénk és harcias egyházférfi személyiségének és működésének megítélése jobban megosztja az utókort, mint hivatali kollégái esetében. Az egyik véglet szerint szent, apostol és Pázmány Péterhez († 1637) fogható spirituális és kereszténységszociális reformer, a másik a korai Horthy-korszak és „keresztény kurzusának" antiszemita, tekintélyelvű ideológusaként démonizálja – mindezek előjelei annak, hogy legalábbis rendkívüli személyiség volt. Mindkét szülői ágon német eredetű család sarjaként, a kereszténységszociális jellegű szociálreformer katolicizmus értelmiségi harcosaként korán felhívta magára a figyelmet Magyarország határain túl is. Az ország első katolikus kormányzata (a Fejérváry-kormány) 1905-ben püspöki székbe emelte. Munkastílusa, szellemi és lelki komolysága, valamint az a következetesség, amellyel a későbbiekben egyházi és társadalmi problémákra olykor radikális megoldásokat fejlesztett ki és ültetett át a gyakorlatba, azt eredményezte, hogy egyházkormányzása idején a magyar püspöki karban idegen test maradt. A X. Pius által személyesen püspökké szentelt, a más tudományágakból érkező impulzusokra szellemileg nyitott P. volt az egyetlen a kérdéses időszakban, aki római cenzúrát kapott, ami mélyen bántotta. Rendkívüli életét és működését megpecsételte a szószéken kapott halálos agyvérzés, temetésén tömegek vettek részt. A halála utáni különleges tiszteletet jelzi emlékműve és a tiszteletére emelt emléktemplom.

22. kép *[I-7-5]: Szabó Imre († 1881). SzEL Fényképgyűjtemény.*

Az elszegényedett kisnemesi családból származó gazdatiszt fia többek között a veszprémi szemináriumban és a pesti egyetemen ellátott feladatain, képviselőházi mandátumán és a Vallás-, és Közoktatásügyi Minisztériumban betöltött állásán keresztül jutott el a püspöki méltóságig. Életútjának legfőbb jellemzője azonban aktív írói tevékenysége, illetve a katolikus könyvkiadás és sajtó ügyének felkarolása volt. E tevékenysége azzal kezdődött, hogy magyarra fordította Jean-Baptiste Louvet de Couvray regényíró és későbbi francia forradalmár profán regényét. Utolsó, posztumusz megjelent műve Jézus életéről és tanításáról szólt. Mint főpásztor, a liberális sajtóban a tudományos kongresszusokon tartott „szabadelvű" beszédeivel és nagyobb társaságok számára „cigányzene" szervezésével szerzett magának hírnevet.

23. kép *[I-7-8]: Mikes János († 1945). SzEL Fényképgyűjtemény.*

A fényképen Mikes a front egy szakaszát látogatja meg a világháború idején.

A 13. századig visszavezethető székely nemesi családból származó tiszt apa és egy jelentős svájci órásdinasztiából származó anya legkisebb gyermeke a kalksburgi jezsuita internátusban és az innsbrucki jezsuita egyetemen tanult. Néhány mozgalmas székelyföldi lelkipásztori év után elnyerte a szombathelyi püspöki széket, ezzel csatlakozott a régi Magyarország utolsó püspöknemzedékének ősi nemesi családokból származó főpásztorai közé. Ambiciózus kezdeményezései és fényűző életmódja egyre inkább meghaladták a hivatal anyagi lehetőségeit. Mikes volt az első magyar főpásztor, akinek automobilja volt, és ő volt az első püspök 1923-ban, aki repülőgéppel utazott *ad limina* látogatásra az Örök Városba. Károly király restaurációjának támogatása politikai gondokat okozott neki, miként az is, hogy megtiltotta a székesegyházban istentisztelet tartását a protestáns Horthy Miklós kormányzó születés-, és névnapja alkalmából. Végül illegális pénzügyletek és (homo)szexuális visszaélés vádjai árnyékolták be hivatali idejét, amely 1935-ben lemondással végződött. A német megszállás idején kiállt a zsidó üldözöttekért. 1945-ben drámai körülmények között halt meg az orosz csapatok bevonulása idején.

24. kép *[I-8-5]: Peitler Antal József († 1885). Fénykép a Vatikáni Zsinat dunai Monarchiából érkező részvetőinek albumából, R. K. tulajdonában.*

Egyszerű német eredetű család fia, aki felemelkedését Szepesy és Scitovszky pécsi főpásztoroknak tett hű szolgálatainak köszönhette. Scitovszky, aki helyett P. 1848/49 zavaros éveiben a pé-

csi egyházmegyét kormányozta, később az állami egyházkormányzatban, a Helytartótanácsban, majd a minisztériumban helyezte el. Az udvar kreatúrájának tartott P. váci püspökként 1859-től sikeresen „rombolta le" a róla alkotott képet hangsúlyozottan nemzeti öntudatú magatartásával. Számos ügyet felkarolt és legendásan nagyvonalúan bánt papságával, a számtalan kérelmezővel és a püspöki birtokok bérlőivel. Mindez fokozatosan csődbe vitte az egyébként is korszerűtlen vagyongazdálkodást, amelynek irányítását a kormányzat végül megvonta tőle. Hasonló módon ment tönkre számos kollégája a tekintélyes vagyon ellenére, például Brigido szepesi [III-5-2], Esterházy rozsnyói [III-3-2], Bőle szombathelyi [I-7-2], Csajághy csanádi [II-2-4], Bémer nagyváradi [II-4-4] püspök, Vaszary esztergomi érsek [II-4-4] és Mikes szombathelyi püspök [I-7-8]. A helyébe tett gondnokok szigorú megszorító programja ellenére P. utódjának még mindig 120 ezer forintos adóssághegyet kellett leépítenie.

25. kép *[I-8-7]: Csáky Károly Emánuel († 1919) rokonaival. VPKL Fényképgyűjtemény.*

Az ország egyik legelőkelőbb nemesi családjának sarjaként Cs. számára szinte ki volt jelölve a magasabb egyházi pálya. Ehhez az első lépést a hercegprímás székvárosában, Esztergomban elnyert városi plébánosi kinevezés jelentette a még csak 28 éves pap számára. Már itt és későbbi pályafutása során is a szó legnemesebb értelmében vett „arisztokrataként" lépett fel, aki képes volt összehangolni a világi modort a hétköznapi emberekkel szembeni barátságos bánásmóddal, a hagyományos lelkiséget a nagyfokú elkötelezettséggel. Utóbbi kiterjedt az egyházi infrastruktúra, valamint a katolikus iskola-, és egyesületi rendszer bővítésére és korszerűsítésére, a papság megélhetésére és hozzáállására, valamint a szociálpolitikai kezdeményezésekre s a politikai sajtómunkára. Ugyanakkor nagyra értékelte a rangjához illő megjelenést és az ünnepi kitüntetéseket. Váci beiktatására a család díszhintóján vonult be. Rómában megszerezte magának az egyébként csak érsekeknek járó *pallium*ot, a székeskáptalannak az úgynevezett *cappa magná*t. Vásárlásainak köszönhetően a székesegyház kincstára a második legjelentősebb lett az országban. A családra 700 ezer korona vagyont hagyott.

26. kép *[I-9-6]: Ranolder János († 1875). Friedrich Kriehuber († 1871) litográfiája 1851-ből, Johann Höfelich († 1849) bécsi nyomdájából, amelyet később annak özvegye vezetett. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Az igen egyszerű körülmények közül, feltehetően magyarországi német kesztyűkészítő családból származó R. a *Frintaneum* elvégzése után főként biblikusként vált ismertté. Nagy szerepe volt a Szentírás új magyar nyelvű fordításában. Exegétaként azt az egyházi irányzatot szolgálta, amely a felvilágosodás korabeli történeti értelmezéstől az egyházi kánoni magyarázathoz való visszatérésre törekedett. Ezzel elnyerte Róma tetszését, tankönyvei pedig országszerte elterjedtek. Szigorúan egyházi irányultsága azonban, ami a protestáns tanárok katolikus iskolákból történő száműzésében nyilvánult meg, nem tartotta vissza attól, hogy az I. Vatikáni Zsinaton határozottan ellenezze a pápai előjogok dogmává nyilvánítását. Pyrker egri [III-1-3], Haynald kalocsai [II-1-5], Fehér pannonhalmi [IV-6], Meszlényi szatmári [III-4-8] és Mikes szombathelyi [I-7-8] főpásztor mellett egyike volt a korabeli magyar püspöki kar azon képviselőinek, akik egyházkormányzásuk előtt vagy alatt kiterjedt európai utazásokkal szélesítették látókörüket.

27. kép *[I-9-7]: Kovács Zsigmond († 1887). Adolf Dauthage († 1883) litográfiája, nyomtatva Bécsben, a Friedrich Paterno Műintézetben. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

K. a vizsgált korszak magyar püspöki karának egyetlen szlovén (vend) származású főpásztora volt. Személye példa arra, hogy a püspöki pályafutás gyakran a püspöki titkárságon kezdődött. K. esetében mindezt a hivatali elődhöz, Ranolderhez fűződő, támogatásból viszályba forduló összetett kapcsolat előzte meg. Ranoldert magántitkárként, irodaigazgatóként és bizalmi kanonokként (oldalkanonok, *canonicus a latere*) szolgálta. Ahogy ő is a bécsi *Frintaneum*ból került ki, úgy osztozott vele a kiterjedt birtokok sikertelen kezelésében is. Vagyonát halála után a kormány zár alá vette. K-nak a magasabb bürokráciához fűződő rokoni kapcsolatai jelentősen befolyásolták a magyar püspökök viselkedését az I. Vatikáni Zsinaton. A sajtó szerint a régióban elsőként vette fel a harcot a fenyegető antiszemitizmussal szemben. A világi sajtó a zsidó honorációrokkal való korrekt és barátságos viselkedését általában liberális felfogása jeleként értelmezte, amelyet szembeállított más főpásztorok széles körben elterjedt zsidóellenes magatartásával. Ilyen jellegű toleranciát tulajdonítottak K. előtt és után Rott [I-9-9] és Zichy [I-9-5] veszprémi püspököknek, utóbbi a hivatalba lépése alkalmával a helyi zsidóságnak istentiszteleti helyet vásárolt, továbbá Simor esztergomi [I-1-5], Zichy [I-5-8] és Haynald [II-1-5] kalocsai, valamint Bubics kassai [III-2-9] főpásztoroknak.

28. kép *[II-1-1]: Kollonich László († 1817). Ehrenreich Sándor Ádám (1784–1852) rézmetszete, 1787. ELTE Egyetemi Könyvtár.*

A kihalással fenyegetett ősi nemesi ciszlajtán család sarja 81 évével és 42 éves, három magyarországi székhez kötődő püspöki működésével – amelyből 29 év az Osztrák Császárság létrejötte előttre, 13 annak megalakulása utánra esett – fontos személyes hidat képezett a régi birodalmi egyházi és az új korszak között. A főpásztorok azon kis csoportjához tartozott, akik kétszer is közreműködhettek a magyar király koronázásán (II. Lipót 1790, I. Ferenc 1792). Részt vett a magyar egyházmegyei szervezet átalakításában is (a nagyváradi görögkatolikus eparchia megalapítása 1777-ben és a zengg-modrusi egyházmegye visszacsatolása a kalocsai egyháztartományhoz 1807-ben). Életének időkeretein messze túlmutatott, hogy hagyatéka nagy részét az érsekség úgynevezett nagypénztárára hagyta. Az ilyen jellegű alapok csak fokozatosan kínáltak alternatívát az egyházmegyéknek a korszerűtlen finanszírozással szemben, amely kizárólag az adott főpásztorok ítélőképességén és ügyességén múlott.

29. kép *[II-1-4]: Kunszt József († 1866). Friedrich Kriehuber († 1871) litográfiája 1851-ből, Johann Höfelich († 1849) nyomdájából, Bécs, 1837. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

A portré K-t a Boldogságos Szűzről nevezett veszprémvölgyi apátként ábrázolja; e titulust 1833-ban nyerte el. Címzetes apátságok adományozása sajátosan magyar eszköz volt a klerikusok karrierjének előmozdítására és jövedelmük növelésére.

A szegényes, de rendezett körülményekből érkező K. egyházi előmenetelét befutott pap nagybátyjának és a bécsi *Pazmaneum* (vice)rektoraként eltöltött hosszú éveknek (1820/1833–1845) köszönhette, amellyel együtt járt az udvar térbeli közelsége és a magyar egyház nagyjaival kötött ismeretség. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején is Bécsbe menekült, majd 1850-től a magyarországi egyházban a konzervatív udvari fordulatot képviselte. Ennek jellegzetessége volt a népmissziók szervezése, a jezsuiták és az iskolanővérek meghívása konviktus, illetve új lányiskolák működtetésére, továbbá az új főoltár erősen hazafias programja. Minden jótékonysága ellenére a kortársak szigorú főpásztornak tartották, aki kevés rokonszenvet váltott ki. A szokatlan keménység, amely többnyire aszketikus életmóddal párosult, más kollégáinál is megfigyelhető volt: Kőszeghy csanádi [II-2-1], Novák pannonhalmi [IV-1], Szabó kassai [III-2-1], Haas szatmári [III-4-5], Schuster váci [I-8-6], Batthyány nyitrai [I-4-7], Szmrecsányi nagyváradi [II-4-9] és Steiner székesfehérvári [I-6-11] püspöknél.

30.a *kép [II-1-5]: Haynald Lajos „társasági" főpapi reverendában, római stílusú prelátusi kalappal. KFL Fényképgyűjtemény.*

A kismemesi származású, több nyelven beszélő és arisztokrata magatartásra nevelt H. valószínűleg minden más főpásztornál jobban testesítette meg az 1918 előtti nagy Magyarország püspöki dicsőségének fény-, és árnyoldalát. A világlátott és tapasztalt főpásztor jártas volt a tudományokban (elsősorban botanikusként) és a művészetekben (például zongorán játszott), kapcsolatban állt kora egyházi és világi nagyjaival, és számtalan vállalkozás mecénásaként lépett fel, ezáltal a kor magyar püspöki karának talán legkiemelkedőbb képviselője volt. Inkább életstílusa, mint politikai meggyőződése miatt lett a „liberális magyar püspök" megtestesítője, aki

szalonokban és színházakban is megfordult, és részt vett a politikai életben. H. tekintélyének, befolyásának és harciasságának csúcspontját az 1860-as években érte el. Miután saját erdélyi egyháztartomány alapítását nem tudta keresztülvinni, Erdély Magyarországhoz csatolásának szószólója lett, amiért a kormány megfosztotta hivatalától. Az ezekben az években zajló nagy római jubileumi ünnepségeken való jelenléte és elkötelezettsége révén ismertté vált a világ püspökei előtt, ezáltal az I. Vatikáni Zsinaton a kisebbségi párt talán legbefolyásosabb szószólója lett. Konfliktusból adódóan épp lemaradt a prímási méltóságról, kalocsai érsek lett, és csak később emelkedett a bíborosok közé.

30.b kép *[II-1-5]: Haynald Lajos († 1891). Fénykép a Vatikáni Zsinat dunai Monarchiából érkező részvetvőinek albumából, R. K. tulajdonában.*

31. kép *[II-1-6]: Császka György († 1804). KFL Fényképgyűjtemény.*

A szlovák származású Cs. egyházi pályafutására nézve meghatározó volt, hogy rokonságban állt a magyar egyház liberális szárnyának két képviselőjével: Horváth Mihály [II-2-3a] egyháztörténésszel, a forradalom kultuszminiszterével, s mindenekelőtt Samassa Józseffel [III-1-5], aki anyai unokatestvére volt. Cs. őt követte a szepesi püspöki székben és helyette nyerte el a kalocsai érseki méltóságot. Mindezzel együtt járt az ország politikai vezetéséhez való közelség, ami Cs. egyházkormányzására is hatással volt. A nyelvkérdés tekintetében kreatív megoldásokkal élt (például heti két szlovák, magyar és német társalgási nap a szemináriumban), amit azonban az 1880-as évek közepén jelentős „magyar fordulat" váltott fel. A püspöki birtokok igazgatásában mutatott gazdasági képességei lehetővé tették számára, hogy kiterjedt mecénási tevékenységet folytasson, beleértve a terjedelmes forráskiadásokat is. Mindamellett arra is törekedett, hogy

emelje a papság lelki, gyakorlati és tudományos képzésének színvonalát, főleg a Szepességben. Bevezette a papi lelkigyakorlatokat, a szemináriumban spirituálist alkalmazott, növelte a filozófiai órák számát és egy világi tanárt egészségtan oktatásával bízott meg. Cs. két egyházkormányzása nagyjából egybeesett XIII. Leó pontifikátusával, amit nem utolsósorban a péterfillérek növelésére irányuló hatékony intézkedések jellemeztek. Magyarországon a péterfilléreket inkább a főpapság, mint az egyházi bázis biztosította. Cs. ebben a tekintetben kiemelkedett nagylelkűségével és buzgalmával, hasonlóan Szmrecsányi nagyváradi [II-4-9], Széchényi győri [II-4-10], Boromisza szatmári [III-4-9] és Párvy szepesi [III-5-9] püspökökhöz.

32. kép *[II-1-7]: Városy Gyula († 1910) egyházi egyletek vezetői és tanárok körében, feltehetően egy vizitáció alkalmával. KFL Fényképgyűjtemény.*

Két egyházmegyében eltöltött, mindössze nyolcéves püspöki működésével és 64 éves korában bekövetkezett korai halálával V. viszonylag rövid ideig volt a magyar püspöki kar tagja. A délszláv felmenőkkel is rendelkező, hosszú ideig a papképzésben (többek között a budapesti Központi Szemináriumban) tehetséggel szolgáló egyházférfit nem utolsósorban felekezeti és nemzeti egyensúlyt teremtő személyisége miatt jutalmazták a püspöki méltósággal. Hivatalviselését azonban bizonyos elmozdulás jellemezte az alapvető egyházi feladatok és az erősödő kultúrharcos hangvétel felé, ami X. Pius pontifikátusát és a vizsgált időszak utolsó két évtizedét jellemezte. Ide tartozott, hogy V. hétéves ciklusokban népmissziókat szervezett minden plébánia számára, és arra buzdította a világiakat, hogy csatlakozzanak az egyházi egyesületekhez. Országosan ismertté vált az érseki birtokok példaértékű igazgatásáról (beleértve az állattenyésztést is), a nagyszámú bérlő szociális alapú tehermentesítéséről, de arról is, hogy hivatalviselése végén kultúrkritikus hangokat hallatott.

33. kép *[II-1-9]: Várady Árpád Lipót († 1925) egyházi méltóságok és a kalocsai érseki igazgatás vezetőinek körében; mögötte jobbra feltehetően az érseki uradalmak jószágkormányzója. KFL Fényképgyűjtemény.*

V. a bécsi *Frintaneum* növendékeként valószínűleg megtapasztalta és átvette a kereszténységszocializmus égisze alatt Bécsben jelentkező katolikus ébredés szellemiségét. Mindenesetre később szervező munkájával támogatta a Magyarországon csak részben meghonosodott kereszténységszocialista mozgalmat, és másoknál nyitottabb volt a kor társadalmi problémáira (például cselédkérdés, tömeges kivándorlás a tengerentúlra). Minisztériumi osztályvezetőként végzett 14 éves működése során kihívást jelentő megbízatásokat kapott, és választott püspöki címmel jutalmazták. Utóbbi magyar különlegesség: a szokásos jelvényeket viselő, azonban fel nem szentelt püspök tagja volt a főrendiháznak. Rómában rossz hírét keltették, ami megakadályozta pécsi ordináriusi kinevezését. 1911. évi győri püspökké szentelését rehabilitációként értelmezték. Püspökként is érzékeny maradt a társadalmi problémákra. Kalocsai működését természetesen a háború uralta, melynek céljait kitartásra buzdító felszólalásaival és hadikölcsönre való felszólításával támogatta ugyan, de pusztító következményeit a rokkantak érdekében hozott intézkedésekkel enyhíteni próbálta. A háború utáni Magyarországon a püspöki karnak ahhoz a kisebbségéhez tartozott, amely átható földreformot szorgalmazott. Ő maga püspöki birtokokat bocsátott az új plébániák rendelkezésére. Mindent összevetve, egyházkormányzása figyelemreméltóbb volt annál, mint amennyire a történeti feldolgozások mindeddig méltatták.

34.a kép *[II-2-2]: Török Antal († 1832). Szeged-Csanádi Egyházmegyei Képtár.*

Magasabb egyházi pályafutása két, 1798-ig, illetve 1828-ig működő hivatali elődje, Christovich Imre és Kőszeghy László csanádi püspökök támogatásával indulhatott meg. Jól javadalmazott plébános és kanonok, 1809-től szemináriumi rektor („a püspöki iskola prodirektora"), majd az 1827–1829. évi üresedés idején általános és káptalani helynök. Bár ő volt a kézenfekvő utód, teljesen feleslegesen különféle összetűzésekbe keveredett, és csak vitatott bécsi beavatkozások révén jutott a püspöki székbe. Tartósan konfliktusokkal terhelt egyházkormányzása alig néhány hónap után halálával és egy szokatlanul fanyar nekrológgal ért véget.

34.b kép *[II-2-2]: Lonovics József († 1867). A felvétel az 1865-ös akadémiai albumból származik. MTA KIK.*

Lonovics volt a 19. századi magyar püspöki kar egyik legnagyobb formátumú személyisége. Kortársai polihisztornak tartották. A ténylegesen csupán a csanádi egyházmegyét – példásan – kormányzó Lonovicsnak egyaránt kiemelkedő volt papnevelői, politikai és diplomáciai szerepe. Számos tudományos művét ausztriai száműzetése idején, a melki kolostorban írta.

35.a kép *[II-2-5]: Bonnaz Sándor († 1889). Fénykép a Vatikáni Zsinat dunai Monarchiából érkező résztvevőinek albumából, R. K. tulajdonában.*

Kevesen vannak, akiknek családtörténetét és életrajzát annyira beárnyékolták volna az évszázad európai történelmének drámai fordulatai, mint B-ét. Pap dédnagybátyja Franciaország forra-

dalmi nemzetgyűlésének vallási törvényei elől menekült, és onnantól kezdve a Bánátban viselt tisztséget. Ő maga Svájcban született, apja elesett a lipcsei „népek csatájában". Dédnagybátyját követve ő is plébános lett Nagycsőszön, ahol a forradalmárok ostromát kellett elszenvednie. Magyar körökben nehezményezték, hogy többnyelvű tanfelügyelőként elköteleződött a térségben a német iskolaügy mellett, ugyanakkor ez vezette a püspöki méltóság felé. Főpásztorként rettegett, indulatos ember hírében állt. Előszeretettel építtetett új plébániatemplomokat, amelyek terveit előre több árkategóriában elkészíttette. A kiegyezés és a zsinat következtében háttérbe szorult a politikai és az egyházi életben is. Rómában idegösszeroppanást kapott, nyilvánosan soha nem vetette alá magát a zsinati dekrétumoknak. A püspöki birtokok gondos kezelése lehetővé tette számára, hogy jelentős összegeket fordítson az egyházmegyei oktatásügyre, amihez a női szerzetesrendek támogatását is megszerezte. Bár utolsó éveiben koadjutor helyettesítette, a pénzügyek ellenőrzését mindvégig magánál tartotta. Jelentős hagyatéka nagyszabású temetését is lehetővé tette.

35.b kép *[II.2.6]: Dessewffy Sándor († 1907). Szeged-Csanádi Egyházmegyei Képtár.*

36. kép *[II-2-8]: Glattfelder Gyula († 1942). SzCsEL Fényképtár.*

A kép Glattfelder püspök úgynevezett famíliáját, azaz legszűkebb személyes környezetét jeleníti meg. Az oldalkanonok *(canonicus a latere)*, azaz bizalmi kanonok a püspök egyházkormányzatának személyes segítője, egyben a püspök társalkodója és kísérője volt (jobbra). Bal oldalt valószínűleg a püspöki birtokok jószágkormányzója, hátul két testőr és a főpásztor szolgálatában álló egyházi személyek (titkár, szertartó, udvari káplán vagy gyóntató) láthatók.

A német származású nemesi iparoscsalád sarja először a budapesti Központi Szeminárium prefektusaként, a Szent Imre Diákotthon alapítójaként és az egyetemi oktatás megújítására tett erőfeszítéseivel szerzett magának hírnevet. Az egyházi történetírás azok közé sorolja, akik megnyerték a magyar társadalmat a „katolikus ügynek", ezzel előkészítve az 1918 utáni hangsúlyozottan nemzeti katolikus kurzust. Hivatalvezetése során tüntetően nem a feudális stílust alkalmazta. A vitatott egyházi nagybirtokok tekintetében elutasította ugyan a földek eladását, de kész volt nagyvonalúan bérbe adni telkeket a kisgazdáknak. Prohászka püspök 1927-ben bekövetkezett halála után ő lett a püspöki konferenciában a társadalmi kérdések előadója. Serédi prímással együtt képviselte az egyház érdekeit a háború utáni Magyarország felsőházában, például az ország vitatott zsidótörvényei kapcsán. Mindketten kizárólag a megkeresztelt zsidó származású személyek mellett léptek fel, valamint a (korábban) zsidó és keresztény személy közötti „vegyesházasságok" esetében az egyházi elvek betartása mellett voltak és megtagadták hozzájárulásukat a harmadik zsidótörvényhez.

37. kép *[II-3-4]: Kovács Miklós († 1852). Eduard Grundig litográfiája, Pest, 1852 előtt. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

K. egyszerű székely parasztcsaládból származott. Az erdélyi főpásztori méltósághoz vezető útjának furcsasága volt, hogy kis termete miatt nem vették fel a gyulafehérvári szemináriumba. A reformkorban jelentősen megnőttek a főpásztorokkal szemben támasztott követelmények, nemzeti és társadalmi vonatkozásban egyaránt; K. ezeknek a hagyományos jótékonyság formájában igyekezett megfelelni. A szerény körülmények közül magas tisztségekbe való felemelkedőktől rendszerint sokat várt az érintett család vagy térség; K. szülőhelyén, Tusnádon fürdőt létesített. Az erdélyi hagyományoknak megfelelően K. a helyi zsidóság fővédnöke volt, e minőségében részt vett zsidó ünnepségeken, például a kolozsvári zsinagóga megnyitóján 1851-ben. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején a demokratikus és hazafias fiatal papsággal szembeni engedékenysége és egészségi problémái arra késztették a kormányt, hogy koadjutor felfogadására bírják. Ragaszkodása Haynald személyéhez meghatározta a következő évtizedek politikai fejlődésének irányát.

38. kép *[II-3-6]: Fogarasy Mihály († 1882). Fénykép a Vatikáni Zsinat dunai Monarchiából érkező résztvevőinek albumából, R. K. tulajdonában.*

Kisnemesi székely család sarja, aki a bécsi *Frintaneum* növendékeként és tanulmányi felügyelőjeként, majd választott püspökként a püspöki méltósághoz vezető út szokásos állomásain ment keresztül. Az oda vezető úton az új típusú klerikus, a „konferenciabeszédek" szónokainak korai képviselőjeként országos szinten is ismertté vált. Mivel elődje Haynald püspök volt, akit a kor-

mány megfosztott hivatalától, a Szentszék bizalmatlanul fogadta. F. ezt többek között nagyvonalú péterfillér-adomány megküldésével ellensúlyozta. Ugyancsak Róma szellemében szólalt fel a laikusoknak az erdélyi Katolikus Státuson belüli jelentős befolyása ellen, valamint tervezeteiben az úgynevezett autonómia tárgyában. Érdemei közé tartozik az erdélyi görögkatolikusokkal kötött egyezsége, valamint a katolikus sajtó-, és oktatásügy kiépítése. A pasztoráció terén előnyös lépése volt a kántorok támogatása. A zsinaton támadóan képviselte a magyar püspöki kar szkeptikus többségét és saját egyházi tervezettel kapcsolódott be a vitába. Egy kommunikációs zavar miatt ő volt az utolsó katolikus püspök, aki utólagosan alávetette magát a zsinat határozatainak. Halála után beszéd tárgya volt, hogy az ország állítólag legnagyobb borkészletét is magában foglaló vagyon általános örökösévé egy diák unokaöccsét tette meg.

39. kép *[II-3-8]: Mailáth Gusztáv Károly († 1938). ÖNB Bildarchiv (Képgyűjtemény).*

Erdély püspöke egy másik egyházi személy kíséretében a front egy szakaszát látogatja meg, ahol magas rangú katonatisztek tájékoztatják az aktuális helyzetről.

A tekintélyes, régi konzervatív nemesi családból származó M-ot gyilkosság áldozatául esett apja elvesztése vezette a papi pályára, ahol hamarosan harcos ultramontánként, a vallási és társadalmi megújulás előmozdítójaként vált ismertté. Nemzedéke több püspökéhez – Szmrecsányi egri [III-1-6], Fischer-Colbrie kassai [III-2-10] és Batthyány nyitrai [I-4-7] főpásztorokhoz – hasonlóan utódlási joggal rendelkező koadjutorként került hivatalába, amelyet a fentiekben leírt elkötelezettséggel töltött be. Sok kezdeményezése meghatározó volt a következő évtizedekre nézve. A világháborúban tőle megszokott módon hazafias viselkedést tanúsított, meglátogatott a Magyar Királyság határain túlra vezényelt magyar katonákat, de aktívan támogatta a pápa békekezdeményezését is. Károly király 1918 júliusában hiába törekedett arra, hogy bíborossá nevezzék ki. M. ettől függetlenül 1918 után, az új Román Királyságban is elismerést vívott ki.

40. kép *[II-4-4]: Bémer László († 1862). Josef Marastoni († 1895) litográfiája 1861-ből. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

A nemesi származású B. szónoki tehetsége révén már 28 évesen elnyerte a jövedelmező kunszentmártoni városi plébánosi állást. Negyven évvel később, a gazdagon javadalmazott Nagyvárad főpásztoraként érte el egyházi pályafutásának csúcspontját. Kortársai nem túl hízelgő véleménye szerint gondatlanul kezelte a jövedelmeket és nem volt eléggé elkötelezett lelkipásztor. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc során a vesztes oldalon állt, ezért hirtelen a társadalom kitaszítottja lett. Kötél általi halálra ítélték, amit később húsz év várfogságra változtattak. Az egyház közbelépésére a kirótt szigorú büntetés helyett – sorstársaihoz, Lonovics csanádi [II-2-3], Jekelfalusy szepesi [I-6-8] és Horváth csanádi [II-2-3a] püspökhöz hasonlóan – száműzetésbe kényszerült. Egy évtizedet kellett Ausztriában, az utolsó időszakban a dél-tiroli Neustiftben töltenie. 1859. évi hazatérése után felmerült visszahelyezése egyházi méltóságaiba, amelyet azonban halála meghiúsított.

41. kép *[II-4-5]: Szaniszló Ferenc († 1869). August Prinzhofer († 1885) litográfiája 1854-ből, Johann Höfelich († 1849) bécsi nyomdája. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

A felirat szerint a metszetet a nagyváradi egyházmegye hálás papsága készíttette főpásztoráról.

Sz. nagyapja az – Erdélyben a 16. század óta elismert – unitárius felekezethez tartozott, majd 1731-ben Bécsben konvertált. Sz. 1816-tól a frintaneisták első nemzedékéhez tartozott. Befelé forduló, szerény életmódot folytató papként tartották számon – ezzel nagyváradi elődje, a pazarló és politikailag lázadó Bémer püspök ellentétének számított. Elkötelezett egyházkormányzását követően – amelynek során nagy hangsúlyt fektetett a papi utánpótlásképzés magas színvonalára –, engedélyt kapott arra, hogy lelki értelemben vett nyugalomba vonuljon a bécsi kapucinusok közé. Ezt csak néhány hónapig élvezhette.

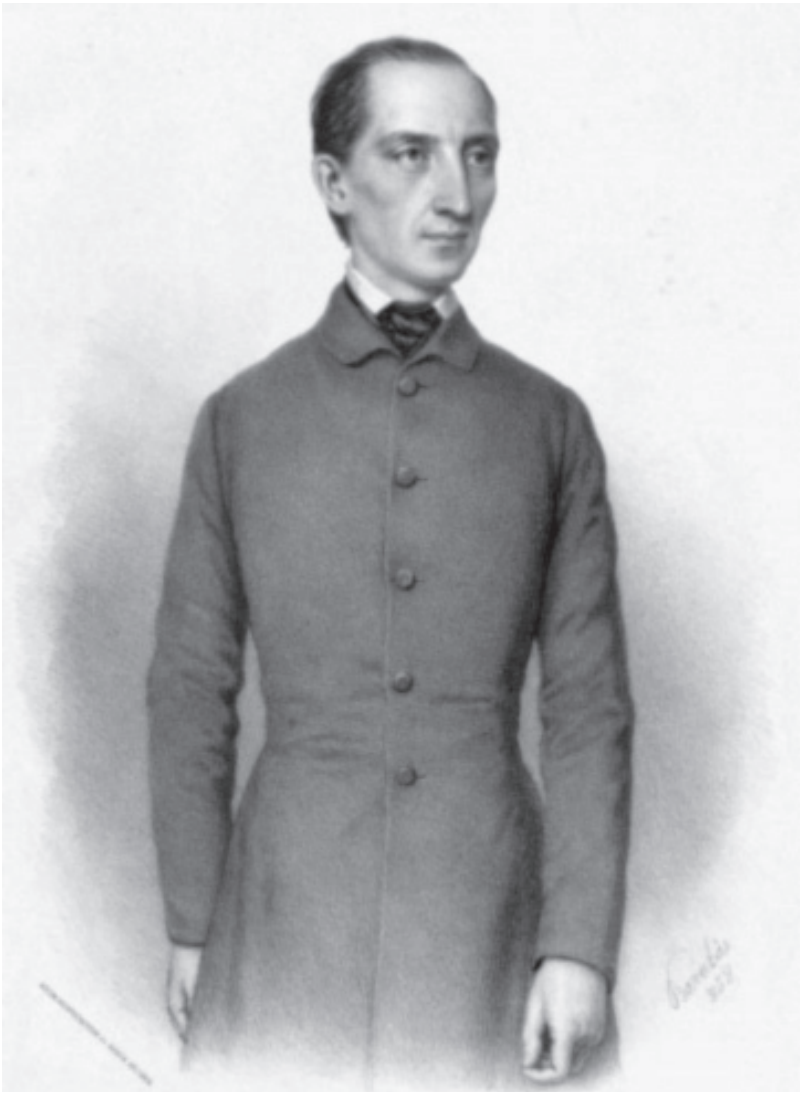

42. kép *[II-4-7]: Ipolyi Arnold († 1886). Barabás Miklós († 1898) litográfiája 1858-ból. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

I. a portré készítésekor a pozsonyi helytartósági kerület *conservator*a volt. Ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és a Bécsi Archeológiai Társulat történeti-statisztikai osztályának rendes tagja lett.

A nemesi származású hivatalnoksarj már fiatal papként országos ismertségre tett szert *Magyar mythologia* című munkájával. Egyházi feladatai mellett egész életében írói, műemlékvédelmi és tudományos tevékenységet is folytatott, ezért méltán sorolható a magyar püspöki kar tudós püspökeinek nagy csoportjába. Az Ipolyi nevet kezdetben írói álnévként, később azonban családnévként használta, feltehetően egyre erősebb magyar identitásának kifejezésére. Meglepően gyors halála megakadályozta abban, hogy a nagyváradi püspöki menzabirtokok jelentős jövedelmeit sokoldalú kulturális tevékenységére fordíthassa.

43. kép *[II-4-8]: Schlauch Lőrinc († 1902). Forrás: Die Katholische Kirche unserer Zeit und ihre Diener in Wort und Bild, Band 2: Deutschland, die Schweiz, Luxemburg, Österreich-Ungarn (Bearbeitet von Paul Maria Baumgarten), Wien 1900.*

A dunai sváb családból származó S. csak a gimnáziumi éveiben tanult meg magyarul beszélni és írni, de szónoki készségét olyan magas szintre fejlesztette, hogy az úgynevezett autonómiakongresszusok (1868–1878) követeként országos ismertségre tett szert. Szatmár főpásztoraként jelentős javulást ért el az egyházmegye igazgatásában, amiben főképp az esperesekre támaszkodott. Határozott nemzeti elkötelezettsége és főrendiházi szereplései még inkább elősegítették egyéb

rangos egyházi tisztségekbe való felemelkedését. Ezek vezették őt a jövedelmező nagyváradi székbe is. A trónörökös öngyilkosságának egyházi kezelésében játszott konstruktív szerepe által elnyerte az e szék esetében szokatlan bíborosi címet. Ennek kapcsán elsőbbségi vitába bocsátkozott a főrendiházban. A sajtó visszaemlékezéseiben harcias egyházférfiként és egyben „a nemzeti eszme apostolaként" ünnepelte. Haláláról Radnai nagyváradi segédpüspök a következő szellemes megjegyzéssel tájékoztatta a római bíborosokat: „*Schlauch bíboros nagy úr volt. Olyannyira, hogy midőn a mennybe jut, oda is kocsin fog menni*".

44. kép *[II-4-10]: Széchényi Miklós († 1923). Fénykép, ÖNB Bildarchiv (Képgyűjtemény).*

Károly főherceg, akkor a keleti front egy szakaszának főparancsnoka, 1916. október 13-án Nagyváradra látogatott, ahol Széchényi püspök elkísérte városi körútján. Károly alig több mint egy hónappal később az elhunyt Ferenc József († 1916. november 21.) trónutódjaként magyar király lett.

Ahogy az várható volt, a Sopronban született főnemesnek már korán kikövezték az útját a magas egyházi karrier felé. Miután két évig káplánként szolgált Kismartonban, a hercegprímási méltóságra emelkedett korábbi pannonhalmi főapát, Vaszary, maga mellé vette személyi titkárának. Sz. jó szervezőnek bizonyult, amit az 1898-tól általa vezetett bécsi *Pazmaneum* impozáns új épülete is bizonyít. Mindössze 33 évesen lett győri, majd 43 évesen nagyváradi püspök. A IV. katolikus nagygyűlésen tartott ünnepi beszédében a szociális kérdést állította középpontba. Főpásztorként előtérbe helyezte a lelki életet és a katolikus hazafias sajtót. Az arisztokrácia tősgyökeres tagjaként egyértelmű jelét adta a pápa és a király iránti hűségének. A háború alatt a szemináriumegyes részeiben hadikórházat rendezett be és a hadiárvák számára létrehozta a Zita Királyné Alapot.

45. kép *[III-1-2]: Fischer István († 1822). Samuel Lehnhardt [Lenhardt] († 1840, Pest) F. halála után kiadott litográfiája, Georg Josef Felsenberg bécsi udvari rajzolómester eredetije alapján. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Bárói családból származott. Három évet töltött Rómában, mielőtt II. József császár az akkor 30 éves fiatalembert kanonokká nevezte ki. Az újonnan megalapított szatmári püspökség első főpásztoraként úttörő munkát kellett végeznie az egyházmegyei infrastruktúra kiépítésében, akárcsak kollégájának, Szabó kassai püspöknek [III-2-1]. Egri érsekként egyben főispán is volt, 33 lovaskatonát állított ki a franciák elleni háborúban. Miután Esztergom 1809-ben megüresedett, *de facto* ő volt az ország vezető egyházfejedelme.

46. kép *[III-1-4]: Bartakovics Béla († 1873). Linder ismeretlen művész litográfiája 1837-ből, Johann Höfelich († 1849) nyomdájából. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

B. a 16. században Horvátországból betelepült nemesi családból származott. Levéltárosként, később érseki titkárként, majd 13 évig nagyszombati általános helynökként teljesített egyházi szolgálatot. Támogatta a szlovák nyelv kodifikálását és használatát, valamint a főképp papok által irányított egyházmegyei absztinencia, vagyis alkoholellenes, mértékletességi mozgalmat. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején tanúsított „politikailag korrekt magatartása" alapozta meg érseki rangra emelkedését. Egyházkormányzása első éveit az ultramontán mozgalomnak megfelelő intézkedések jellemezték (például az egyházzene, a papi öltözék stb. tekintetében). A későbbiekben a kulturális és a hazafias törekvéseket is támogatta, többek között az első egri múzeum létrehozását. A zsinatra, amelyen egészségügyi okokból nem vett részt, az ország egyetlen főpásztoraként gyakorlati javaslatokat dolgozott ki (például a böjtre vonatkozóan), és elsőként hirdette ki az ott elfogadott határozatokat. Már halála évében koncessziót szerzett egy regionális vasútvonal kiépítésére.

47.a kép *[III-1-5]: Samassa József († 1912). Az 1903 előtt készült felvételen az érsek mellett két kanonokja, balra Párvy Sándor későbbi szepesi püspök, jobbra pedig utóda, Szmrecsányi Lajos áll. EFL.*

S. nevét a 18. században Itáliából bevándorolt őseitől örökölte. Kiválóan tudott latinul. Felemelkedését elsősorban az ország politikai vezetéséhez fűződő jó kapcsolatának köszönhette. A Deák Párt képviselője volt és Deák Ferenc pártfogása alatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosaként tevékenykedett. Mindkét püspöksége idején törekedett az alsópapság fizetésének rendezésére. A nyilvánosság elsősorban „liberális" főpásztornak tekintette, aki tájékoztatta a kormányt a püspöki konferenciáról. Azzal is vádolták, hogy Rómába küldött kedvezőtlen jelentéseivel ő idézte elő Prohászka püspök Indexre tételét. Politikai elvhűségét jelzi, hogy tüntetően részt vett az 1894-ben Kossuth, 1906-ban Rákóczi tiszteletére rendezett hazafias ünnepségeken. Az egri érsekek közül elsőként nyerte el a bíborosi kalapot. Végrendelete szerint ünnepélyes temetésének napján nagy összegű alamizsnát kellett szétosztani, amelyet – a sajtó megemlékezése szerint – keresztény és zsidó szegények kaptak.

47.b kép *[III-1-5]: Samassa József temetése. Zempléni Múzeum (Szerencs) fényképgyűjteménye.*

A temetési szertartást a S. által pártfogolt koadjutor és hivatali utód, Szmrecsányi érsek vezette. A királyt Pálffy Miklós herceg, Magyarország udvarnagya képviselte. Holttestét a székesegyház sírboltjában, apja mellé helyezték örök nyugalomra.

47.c kép *[III-1-6]: Szmrecsányi Lajos († 1943), egri érseki palotabeli dolgozószobájában. EFL.*

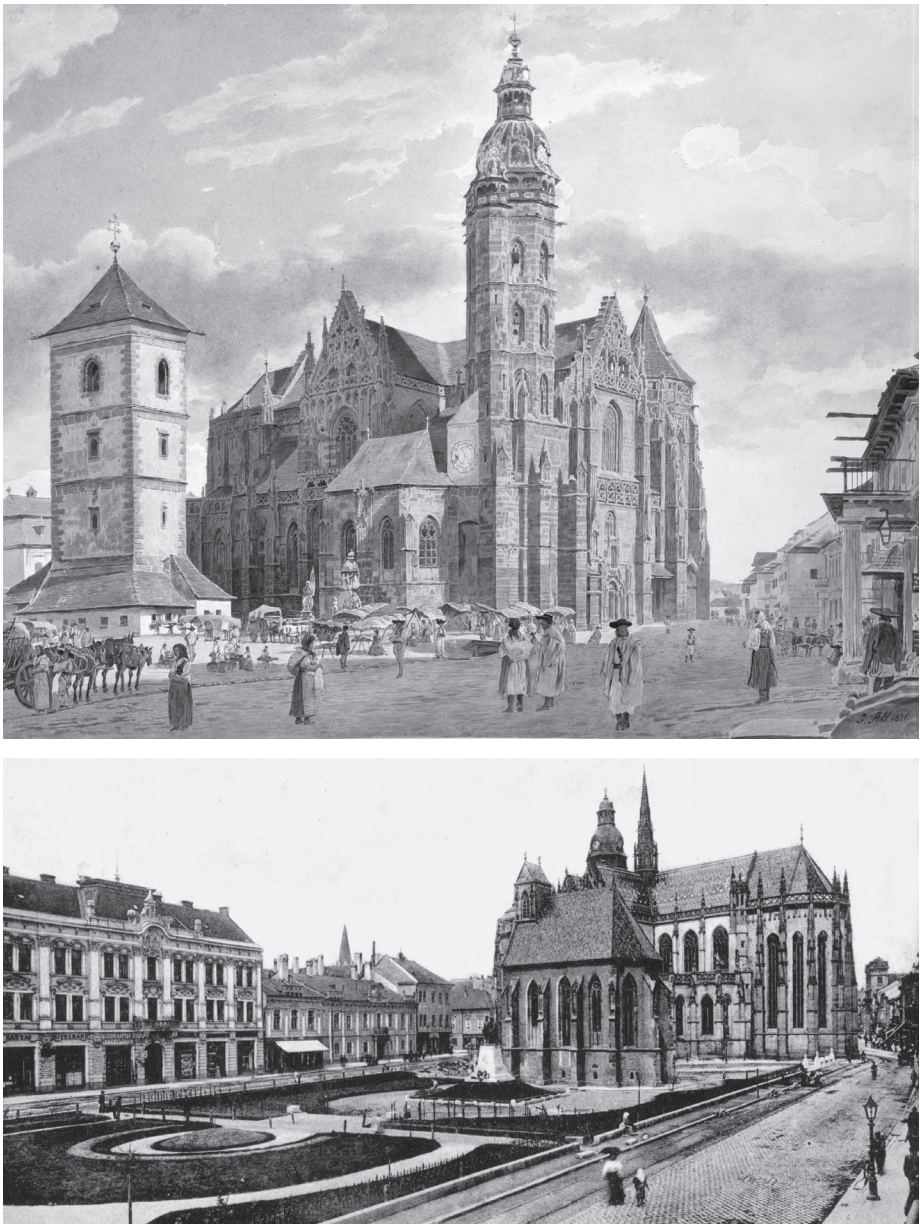

48.a-b kép *[III-2-0]: Az 1804-ben alapított kassai püspökség épületei.*
Felül: a székesegyház 1838-ban. Jakob Alt akvarellje. Szépművészeti Múzeum. Alatta: képeslap 1908-ból a kassai székesegyházzal és környékével. Zempléni Múzeum (Szerencs).

Kassa és Szatmár volt a két utolsó, még a régi Magyarország területén, 1918 előtt alapított latin szertartású egyházmegye. Mindkettőt a kiterjedt régi egri püspökség területéből állították fel. A Szent István-kori püspökségekhez képest a székhely jóval alacsonyabb jövedelemmel rendelkezett. Székesegyháznak Kassán a Szent Erzsébetről elnevezett ősi zarándoktemplomot választották. Az első ordinárius a szomszédos házakat kapta meg rezidenciának és püspöki aulának. Az 1834-ben földrengés, majd 1845-ben árvíz sújtotta székesegyház kiterjedt, olykor szakszerűtlen restaurálására később többször is jelentős összegeket fordítottak.

49. kép *[III-2-2]: Csech István († 1831). Ismeretlen művész litográfiája, amely a magyar történelem kiemelkedő alakjainak szentelt, úgynevezett Magyar Pantheon egyik kiadásában jelent meg. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

A vidéki nemesi katonacsalád korán megárvult sarja a beteges szepesi főpásztor, Brigido jobbkezeként, majd képviselőjeként lépett előre az egyházi ranglétrán *(cursus honorum)*. A viharos idők késleltették püspökké szentelésének római jóváhagyását, és azt eredményezték, hogy segédpüspökként 1816/17-ben az egyházmegyében tett körútja során nem kevesebb mint 36 ezer hívőnek kellett kiszolgáltatnia a bérmálás szentségét. Püspökségének legnagyobb érdeme az egyházmegyei liturgikus naptár volt, amely 1908-ig változatlanul érvényben maradt és figyelmet szentelt a szláv nemzeti szentek, Cirill és Metód tiszteletének.

50. kép *[III-2-6]: Fábry Ignác († 1867). Eduard Kaiser († 1895 Bécs) litográfiája 1856-ból, Josef Haller nyomdájából. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Hivatalnokcsaládból származott, aki Kossuth Lajos szülőhelyén, Monokon plébánosként mintaiskolát alapított. Lonovics püspök hívta át a csanádi egyházmegyébe, ahol a főpásztort kellett helyettesítenie gyakori távolléte idején. 1849-ben magyar részről a kivégzés veszélye fenyegette, mint „szerb kémet". Hivatalvezetésében – a jozefinista eszméknek megfelelően – kiemelt figyelmet szentelt az egyházi iskolarendszernek. Szokatlannak tartották, hogy a Szent Erzsébet-székesegyházban minden reggel misézett. Protestáns részről elégedetlenséget váltott ki javaslata a 17. századi kassai vértanúk nyilvános tiszteletére.

51.a kép *[III-2-9]: Bubics Zsigmond († 1907). Fénykép a Sport & Salon társadalmi lap 1904. március 30-i számából.*

Hercegi jószágigazgató fiaként apja halála után lépett be a szemináriumba. A bécsi *Pazmaneum* és *Frintaneum* növendékeként végzett sikeres tanulmányait 1848-ban hirtelen megszakította a

magyar papnövendékek visszavonulása. A körülmények miatt ekkor az Esterházy családnál nevelő, majd a kismartoni terjedelmes hercegi gyűjtemények kezelője, végül 1867-ben a fővárosi Nemzeti Múzeum őre lett. Az egyházi pályára 1879-ben tért vissza, amikor meghívást kapott a nagyváradi káptalanba. Csak miután sikerült diplomáciai úton tisztázni a Szentszéknél ellene felhozott vádakat, nyílt meg számára a püspöki méltósághoz vezető út. Kassán továbbra is foglalkozott országos művészeti és tudományos ügyekkel. A magyar nemzeti eszmét követte és kevés megértést tanúsított a térség mély társadalmi szakadékai iránt, amelyek tömeges kivándorlást eredményeztek. Jövedelmének jelentős részét a tiroli Bruneck közelében található Kehlburg kastély megvásárlására és költséges helyreállítására fordította. Egyházkormányzása és élete utolsó éveiben kétes pénzügyi és műtárgyüzérkedésbe keveredett, ami 1906-ban lemondásához vezetett.

51.b kép *[III-2-10]: Fischer-Colbrie Ágoston († 1925). MNM Történeti Fényképtár.*

Szellemi képességei, tudása leginkább Lonovicséval vethető össze az újkori magyar püspöki karon belül. Pasztorális gyakorlata a Prohászka-, Glattfelder-féle vonalhoz állt közel. Ő volt az egyetlen magyar ordinárius, akit az új csehszlovák hatóságok meghagytak püspöki székében.

52. kép *[III-3-7]: Kollárcsik István († 1869). Fénykép a Vatikáni Zsinat dunai Monarchiából érkező résztvevőinek albumából, R. K. tulajdonában.*

A szerény társadalmi háttérrel rendelkező K., sok kortársához hasonlóan, csak a helyi plébános segítségével tudott egyházi pályára lépni. Kassai kanonokként támogatta a papnövendékek német nyelvi képzését. Egészségi problémái ellenére, a kormány akkori szlávbarát irányvonalának megfelelően nevezték ki főpásztornak. Előmozdította a szlovák mozgalmat az egyházban. A szociális kérdések iránti érzékenysége főleg a (leány)iskolák támogatásában nyilvánult meg. Állítólag szokatlanul kollegiálisan viselkedett a papsággal. A kor visszásságainak (a nép iszákossága, a magasabb körök „érzékisége", a „zsidó-liberális" újságok „pestisének") megítélésében osztotta az egyházi konzervatív körök általános véleményét.

53. kép *[III-3-10]: Balás Lajos († 1920). Fénykép a Vasárnapi Ujság 1905. november 5-i számából.*

B. a régi Magyarország püspökeinek utolsó nemzedékéhez tartozott, amelynek számos tagja nemesi házból származott, és egy elődje által lepusztított egyházmegyét kellett átvennie. A többségi lakosság szlovák nyelvjárását nem jól beszélte, ami kezdettől fogva megnehezítette kormányzását. Az 1918 utáni új politikai körülmények és ellenségeskedések hozzájárultak idő előtti, 65 éves korában bekövetkezett halálához, ami megkímélte a hivatalos lemondástól.

54. kép *[III-4-4]: Hám János († 1857). August Canzi († 1866, Pest-Buda) litográfiája 1858-ból, Josef Stoufs bécsi nyomdájából. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

A kézműves család sarja főpapi pályáját nem utolsósorban annak köszönhette, hogy papként szolgálta Mária Ludovika királynét, amikor az uralkodói család a háború miatt Egerben tartózkodott. Hivatalviselése során rendkívül elkötelezett volt a szociális és az oktatási ügyek iránt, amiért főleg az új női szerzetesrendekre támaszkodott. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején békés magatartása miatt prímásnak jelölték, a kor sajátos kihívásaival azonban csak korlátozottan tudott megbirkózni, és végül visszahelyezték eredeti püspöki székébe.

55. kép *[III-4-6]: Bíró László († 1872). Színezett fotográfia 1867-ből, a Ferenc József magyar királlyá koronázásán résztvevő püspökök sorozatából. Liturgikus öltözetben (alba, stóla, palást, mitra). ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Erdélyben született, kisnemesi családba, alsóbb hivatalnok fiaként, majd Hám püspök bizalmasaként emelkedett a felsőpapság köreibe. Már több helyre is jelölték, a kiegyezés előtt utoljára ő kapott kinevezést. A zsinaton aktívan részt vett, a magyar püspöki kar többségi álláspontját

képviselte. Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nuncius (1863–1874) tanácsadójaként az egyházmegye határain túl is befolyásra tett szert, és számos, kultúrpolitikai szempontból kényes konfliktust sikerült elsimítania. B. a jótékonyságnak főleg hagyományos formáját gyakorolta, évente mintegy 18 ezer forintot áldozott rászorulókra.

56. kép *[III-5-2]: Brigido Mihály Lipót († 1816). Clemens Kohl († 1807) rézmetszete, Bécs 1788, Gebhard Kneip prágai portréfestő rajza után. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

Triesztben született, bárói családból származott, mely család több magasrangú hivatalnokot adott a Habsburg-monarchiának. Prágai pap rokona támogatta. Különleges körülmények miatt, püspöki pályára nem jellemző módon, érsekből egyszerű főpásztor lett. Időskori lefokozása a jozefinista gyámkodással szemben tanúsított növekvő egyházi öntudatával is összefüggésben állt. B. és az utána a Szepességben működő Pyrker [III-5-4], valamint Schwarzenberg [I-3-2] karrierje kivételes példáját adják a Magyar Királyság határain túli püspöki kinevezéseknek 1804 után.

57. kép *[III-5-4]: Bélik József († 1847). Ferdinand Baron de Lütgendorf történelmi-, és portréfestő litográfiája 1826-ból a magyar „Hírességekről és Mágnásokról" készült sorozatból. ÖNB Porträtsammlung (Arcképgyűjtemény).*

A felvidéki, magyar orientációjú nemesi családból származó B. Nagyszombatban és Esztergomban magasabb egyházi hivatalokba lépett és tagja volt az 1822. évi nemzeti zsinat vezetőségének. A Szepességben kerülte a feudális magatartást és igyekezett a papságot személyes fellépésében, felfogásában és életmódjában az egyházi eszmények szerint formálni. Ennek részeként megkövetelte a gyakoribb (napi) és (tartalom és nyelvi norma tekintetében) magasabb színvonalú prédikációkat. A szlovák identitás ügyében tett lépéseivel hidat vert a szlovák nyelvű értelmiség protestáns része felé, és egyfajta korai ökumenikus mozgalomnak adott teret. B. 23 évi egyházkormányzás után, idős korában, közel 90 évesen hunyt el.

58. kép *[III-5-9]: Párvy Sándor († 1919). Fénykép a Vasárnapi Ujság 1904. május 1-i számából.*

Az Eger környékén született és Bécsben doktorált nemesi sarj előnyére vált, hogy Samassa érsek az aulájában főleg előkelő származású klerikusokkal vette körül magát. Az ő szolgálatában emelkedett „különleges bizalmi kanonokká" (oldalkanonok, *canonicus a latere)* és segédpüspökké. Az 1918 előtti utolsó generáció legtöbb főpásztorához hasonlóan nyelvileg nem volt kellően felkészülve a felvidéki egyházmegye kormányzására, ami várhatóan konfliktusok forrása volt. Püspökségére esik a tragikus Hlinka-ügy, amely egy templomszentelés alkalmával végrehajtott csendőri akció során több halálos áldozatot követelt, és messze az ország határain túl is nagy port kavart, hosszú időre megmérgezve a térség politikai légkörét. A helyzetet helyesen felmérve P. 1918 októberében az új Csehszlovákiából Budapestre távozott, ahol már 1919-ben, mindössze 71 évesen meghalt.

59.a kép *[IV-0]: Pannonhalmi területi apátság, színezett litográfia 1850 körül, ismeretlen mester műve. ÖNB Grafiksammlung (Grafikai Gyűjtemény), „Albertina-Vues" gyűjtemény.*

A vorarlbergi Wettingen-Mehrerau, a svájci Einsiedeln és az olaszországi Monte Cassino bencés kolostoraihoz hasonlóan Pannonhalma is úgynevezett területi apátság. Apátjaik püspöki joghatósággal rendelkeznek, szentelési jog nélkül. A pannonhalmi főapátok 1770 óta a magyarországi főrendek közé tartoztak. Miután II. József 1786-ban feloszlatta a főapátságot, 1802-ben négy kolostor kongregációjaként, minden joggal és kiváltsággal újraalapították, jelentős oktatási kötelezettség feltételével. A kongregáció a 19. században 21 vagy 22 plébániát látott el.

59.b kép *[IV-4]: Kruesz Krizosztom [Károly] († 1885). Fénykép. Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, Fényképgyűjtemény.*

60.a kép *[IV-6]: Fehér Ipoly. Portréfotó. Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, Fényképgyűjtemény.*

A kisnemesi szülők tizenkettedik, korán elárvult gyermekét két egyházi rokon gondozta egymás után. A tehetséges természettudós és tanár sokat utazott Európában, mielőtt a prímási rangra emelkedett Vaszary utódjaként főapát lett. Jól gazdálkodott, és ipari vállalkozásba mert kezdeni. Emellett személyesen bérmált, amit elődei az általános helynökökre bíztak. Kiemelkedően aktív szerepet játszott az ország társadalmi életében.

60.b kép *[IV-6]: Fehér Ipoly [Kálmán] († 1909).*
Fénykép, 1893. MNM Történeti Fényképtár.

Az 1893. évi kőszegi hadgyakorlatra Magyarországra érkező Ferenc Józsefet és Vilmos császárt vasútállomáson váró előkelőségek sorában balról jobbra: József főherceg és legkisebb fia, László főherceg, Himmel alezredes, középen a *ferraiolo*t és *pileolus*t viselő Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, Jekelfalussy Lajos, Apponyi Lajos gróf, Papp Gábor, valamint német törzstisztek. A középen prelátusi öltözéket viselő Fehér Ipoly volt az első főapát, aki Rómától kiváltságot nyert arra, hogy a püspökökhöz hasonlóan bíborszínű kerek fejfedőt (*pileolus*) viseljen. A középen prelátusi öltözéket viselő Fehér Ipoly volt az első főapát, aki Rómától kiváltságot nyert arra, hogy a püspökökhöz hasonlóan bíborszínű kerek fejfedőt (*pileolus*) viseljen.

60.c kép *[IV-6]: Fehér Ipoly. Fénykép, 1903. MNM Történeti Fényképtár.*

A fényképen az építkezésben résztvevő szakemberek (mérnökök, egyetemi tanárok) és közéleti szereplők láthatók a királyi sátornál, az Erzsébet híd felavatásának 1903. évi ünnepségén. Balról: Láng Lajos, Czekélim Aurél, Kisfaludy Lipthay Sándor, Ludwigh Gyula, Szántó Albert, Fehér Ipoly, Rudnay Béla. Hátul Tallian Béla, Wlassich Gyula, Miklós Gyula.

61.a kép *[IV-7]: Hajdú Tibor hivatalos főapáti portréja (részlet). Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, Fényképgyűjtemény.*

61.b kép *[IV-7]: Hajdu Tibor [Vendel] († 1918). Fénykép, 1910 körül. Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, Fényképgyűjtemény.*

Hazafias kántortanító fia, aki az innsbrucki jezsuita egyetemen tanult, majd egyháztörténetet és kánonjogot tanított a pannonhalmi főiskolán, amelynek 1906-tól igazgatója volt. 1909-től főapátként is különös figyelmet szentelt az intézménynek. Mivel a pénzintézetektől nem sikerült kétmillió koronát szereznie a kolostor saját Balaton-parti üdülőjének kibővítésére, ezt saját erőből valósította meg. Elődeivel ellentétben nagyrészt távol tartotta magát a közélettől. 1918-ban halt meg spanyolnáthában.

1. színes kép *[I-1-3]: Kopácsy József (*1775) székesfehérvári (1822–1825) és veszprémi püspök (1825–1839/42), esztergomi érsek (1839–1847). Isidor Neugass († 1847) olajfestménye, 1842. Keresztény Múzeum (Esztergom).*

A prímási méltóság nyilvánvalóvá tette a Magyar Királyság világegyházban elfoglalt különleges helyét. Míg más országokban a *primas* általában csak tiszteletbeli elsőbbséget jelentett, itt számos kiváltsággal és bőséges javadalmazással járt együtt. Ennek megfelelően nagy volt a kinevezése körüli huzavona az érintett hatóságok (mindenekelőtt a királyi udvar, a nemesség, a kormányzatok és a Szentszék) között, amelyet olykor csak kompromisszumos jelöltek (például Kopácsy, Vaszary) tudtak megszüntetni. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc előtt a szék több mint húsz évig üresedésben volt. Mivel a legfontosabb egyházi tisztséget tudatosan éppen az 1867-es kiegyezés előtt töltötték be, a nagyrészt független magyarországi kormányok csak két esetben vehettek részt a prímás kinevezésében.

2. színes kép: *Mária Ludovika császárné († 1816) magyar királynévá koronázása Pozsonyban, 1808. szeptember 7-én, a korabeli magyar püspöki kar szinte teljes létszámának részvételével. Franz Wolf színezett litográfiája Johann Nepomuk Hoechle († 1835) után, az 1835-ben készült Hauptmomente aus dem Leben Sr. Majestät Franz I. (Őfelsége I. Ferenc életének fő eseményei) című sorozatból. ÖNB Bildarchiv (Képgyűjtemény).*

A képen Mária Ludovika császárné a pozsonyi Szent Márton-káptalan templomában térdel egy párnán a prímás előtt, akinek a nádor éppen a koronát adja át. Tőle balra, a trón baldachinja alatt I. Ferenc császár áll, kezében országalmával és jogarral, körülötte a teljes püspöki kar és az ország más nagyjai. Magyarország katolikus püspöki karának számos feladata volt a királyok és a királynék koronázási szertartásával kapcsolatban. A királyné koronázási joggal felruházott „kancellárja", a mindenkori veszprémi főpásztor, ekkor a (késő) jozefinista egyházpolitika irányvonalát meghatározó Rosos Pál (* 1751) [I-9-1] volt. Betegsége megakadályozta a közreműködését, ezért Károly Ambrus prímás, a megkoronázott hölgy testvére helyettesítette. Talán „kívánt betegségről" lehetett szó, hogy a főhercegi ház ivadéka elsőbbséget kaphasson. Az érintett időszakban csak további négy ilyen ünnepélyes koronázásra került sor: Karolina Auguszta: 1825; Ferdinánd: 1830; Ferenc József és Erzsébet: 1867; Károly és Zita: 1916.

3. színes kép *[III-1-1]: Fuchs Ferenc Xavér (*1744) nyitrai püspök (1788–1804), egri érsek (1804–1807). Olajfestmény. Nyitrai Püspöki Képtár.*

A mai Ausztria területéről, német származású orgonista és iskolamester apától származó fiú Pannonhalmán, Nagyszombatban és Kassán tanult. A prímási aulán keresztül jutott a jól javadalmazott nyitrai püspöki székbe, ahol a felvilágosult eszmék jegyében irodalmi tevékenységet folytatott, továbbá kiállt az oktatásért és a szegényügy újjászervezéséért. 1804-ben Eger első érseke lett. Ottani egyházkormányzása során, amely betegség miatt csak rövid ideig tartott, hasonló területekre helyezte a hangsúlyt.

4.a-b színes kép: *A győri püspökök nyaralója a Fertő tó melletti Fertőrákoson. Olaj, vászon. Bubics Zsigmond († 1907) győri klerikus és műértő, később kassai püspök (1887-től) festménye 1867-ből. Keresztény Múzeum (Esztergom). – A garamszentkereszti püspöki palota. Képeslap, 1903 körül. OSzK*

Sok magyar püspöki székhely rendelkezett nyári rezidenciával, például Esztergom (Bajcs), Besztercebánya (Garamszentkereszt), Győr ([Fertő]rákos) Nyitra (Mocsonok), Pécs (Mecseknádasd, Püspökszentlászló), Székesfehérvár (Tés), Kassa (Hejce), Rozsnyó (Somod), Szepes (Savnik). Több egyházmegye főpásztora (például Szepesé) rendre a nyári rezidenciáról látta el feladatát és gyakran az épülethez tartozó kápolnában helyezték örök nyugalomra.

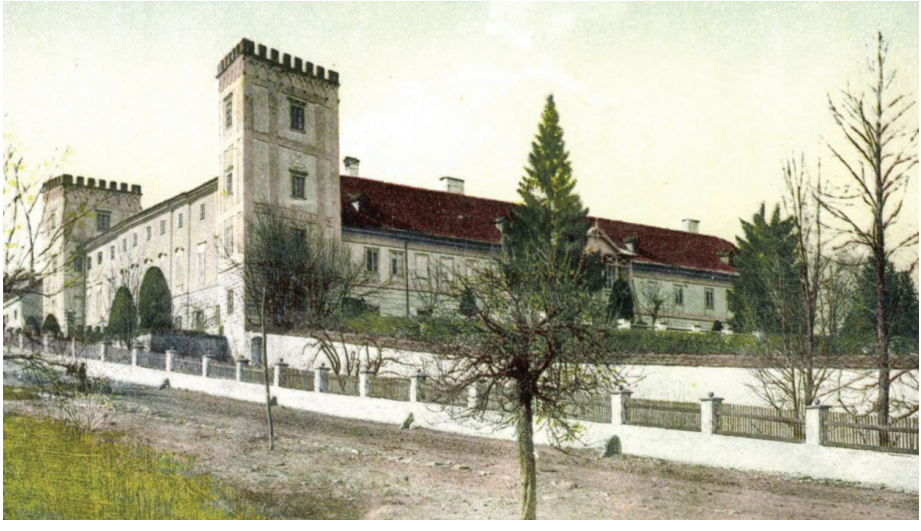

5. színes kép *[I-7-1]: Somogy Lipót (* 1748) szombathelyi püspök 1806–1822. Olajfestmény. Szombathelyi Egyházmegyei Képtár.*

Apja az Esterházy család jószágigazgatója volt. Ő maga Sopronban, Bécsben és Győrben tanult, s hamarosan jól jövedelmező plébániai és káptalani javadalmakhoz jutott (Kismarton, Sopron, Pápa, Győr). Az 1802-es országgyűlésen kiállt a szerzetesrendek újbóli engedélyezése mellett. Szombathelyi főpásztorként több alkalommal szabályozta a rendházakat. A francia megszállás alatt nem volt hajlandó Napóleon születésnapja alkalmából szentmisét bemutatni. A jövedelmek jelentős részét a székesegyház díszítésére fordította. Az aktuális egyházi állapotokkal szembeni kritikája közvetve az 1822. évi nemzeti zsinatot is inspirálta.

6. színes kép *[I-4-4]: Palugyay Imre (* 1780) kassai (1832–1839) és nyitrai püspök (1839–1858). Olaj. Nyitrai Püspöki Képtár.*

Palugyay a főpásztoroknak ahhoz a még mindig jelentős csoportjához tartozott, akik egy ősi nemesi család kastélyában látták meg a napvilágot. Sok kortárs kollégájához hasonlóan történetírói ambíciói voltak, amelyek a még fiatal kassai, és a nagy múltú nyitrai püspökség történetére vonatkozó források megőrzésére és feldolgozására irányultak. Mindkét székhelyén egyre inkább az ultramontán eszméket követte politikai, társadalmi és spirituális tekintetben is, ami kivívta Michele Viale-Prelà nuncius megbecsülését. Például Nyitrán letelepítette az irgalmas nővéreket, az egyik első szociális női szerzetesrendet, ezzel megnyitva az egyházmegyét a kor kétségkívül egyik legfontosabb egyházi irányzata előtt. Halála után szokásos módon elárverezték a püspöki rezidencia teljes felszerelését (például 800 hordó bort), amelynek bevételét végrendeletében szintén főleg szociális célra ajánlotta fel.

7. színes kép *[I-4-3]: Vurum József [* 1763), székesfehérvári (1816–1822), nagyváradi (1822–1827) és nyitrai püspök (1827–1838). Olajfestmény. Nyitrai Püspöki Képtár.*

A nagyszombati kézműves fia Nyitrában és Bécsben tanult. 1804-ben Fuchs püspök magával vitte titkárát és szertartóját új szolgálati helyére, Egerbe, ahol bizalmi kanonokként *(canonicus a latere)* működött, és 1810-ben a líceum igazgatója lett. 53 évesen kezdte meg püspöki működését három szolgálati helye közül az elsőn, az utolsó állomás a szeretett Nyitra volt. Itt jelentős mértékben támogatta a fiatal szlovák nemzeti mozgalmat. Tetemes jövedelmének nagy részét szociális kezdeményezésekre fordította. Az 1822. évi nemzeti zsinatnak püspökökre vonatkozó passzusaiba beleíratta, hogy többé ne „pazarolhassák el" vagyonukat rokonaikra, ami ennek ellenére többször megtörtént.

8. színes kép *[I-2-3]: Belánszky József (* 1769), besztercebányai püspök 1824–1843. Olajfestmény. Besztercebányai Egyházmegyei Képtár.*

A történelmi Felső-Magyarország, jórészt a mai Szlovákia északnyugati részén, kisnemesi családba, polgármester apától született ikertestvérével együtt. A váci papságban szemináriumi rektorrá és kanonokká emelkedett, mielőtt a király a besztercebányai székbe emelte. Ott többek között könyvbarátként és a fiatal szlovák irodalom támogatójaként lépett fel. A besztercebányai gimnáziumot 1830-ban megmentette a bezárástól azzal, hogy kötelezte magát a tanítás anyagi és személyi költségeinek átvállalására. A felekezeti házassági kérdésekben tanúsított hajthatatlan álláspontja országos hírnevet és ellenségeket is szerzett neki. Ezekben az években sok időt töltött a magyar országgyűléseken, ami azzal járt, hogy püspökségének 19 éve alatt hat évig hivatalosan a székeskáptalan kormányozta a besztercebányai egyházmegyét.

9. színes kép *[III-1-3]: Pyrker László (* 1772) szepesi püspök 1819–1820, velencei pátriárka 1821–1827, egri érsek 1827–1847. Pyrker velencei működése idején készült olajfestmény, Lilienfeldi Apátság.*

A képen látható festmények az Eger előtti három működési helyére, azaz a lilienfeldi apátságra, a szepesi székesegyházra és a velencei Szent Márk térre utalnak.

A német származású, szerény társadalmi háttérrel rendelkező katona-, és adminisztrátor-ivadék nem utolsósorban romantikusan eltúlzott történeteknek köszönhette a kor egyik legjelentősebb egyházi karrierjét. E történetek muszlim rabszolgaságba hurcolását sugallták, foglalkoztak a francia betörés idején tanúsított hősies erőfeszítéseivel és az ennek során lerombolt lilienfeldi apátság bátor újjáépítésével, valamint a főhercegi ház tagjainak a hegyvidék iránti ébredő lelkesedésében játszott szerepével. Mindezt kiegészítették határozott költői ambíciói, amelyeknek legalább annyi időt és figyelmet szentelt, mint egyházi tisztségeinek. Számos hazafias, társadalmi és egyházi intézmény létesítését kezdeményezte, amelyeket úgy tudott megszervezni, hogy saját gazdag jövedelmét a lehető legjobban kímélte.

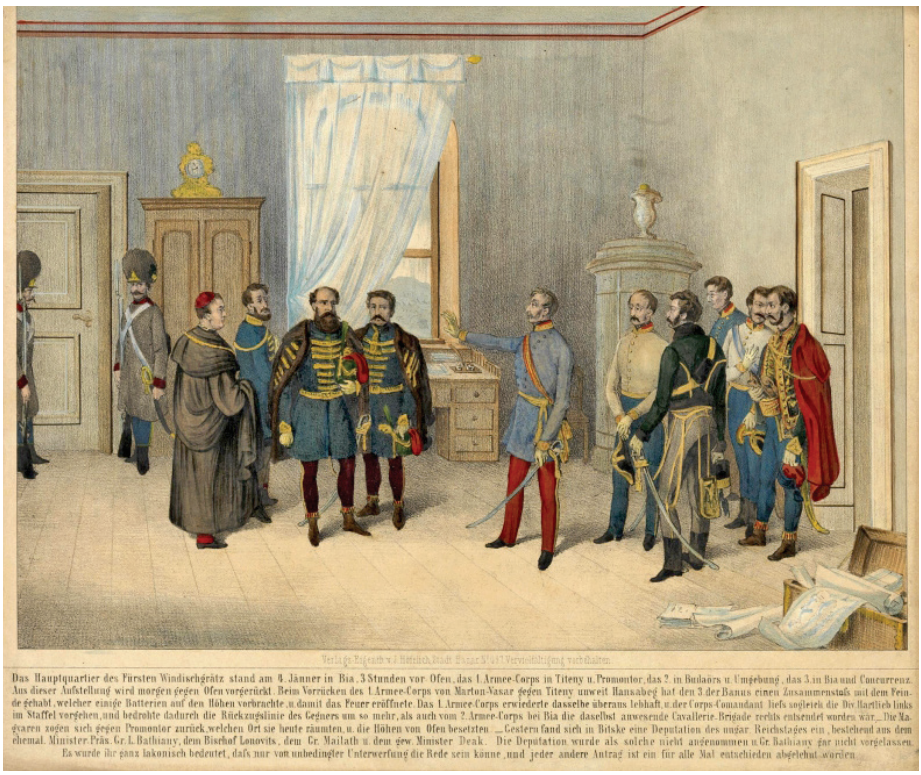

Das Hauptquartier des Fürsten Windischgrätz stand am 4. Jänner in Bia, 3 Stunden vor Ofen, das 1. Armee-Corps in Titeny u. Promontor, das 2. in Budaörs u. Umgebung, das 3. in Bia und Concurrenz. Aus dieser Aufstellung wird morgen gegen Ofen vorgerückt. Beim Vorrücken des 1. Armee-Corps von Marton-Vasar gegen Titeny unweit Hansabeg hat den 3. der Banus einen Zusammenstoß mit dem Feinde gehabt, welcher einige Batterien auf den Höhen verbrachte, u. damit das Feuer eröffnete. Das 1. Armee-Corps erwiederte dasselbe überaus lebhaft, u. der Corps-Comandant ließ sogleich die Div. Hartlieb links im Staffel vorgehen, und bedrohte dadurch die Rückzugslinie des Gegners um so mehr, als auch vom 2. Armee-Corps bei Bia die daselbst anwesende Cavallerie-Brigade rechts entsendet worden war. Die Magyaren zogen sich gegen Promontor zurück, welchen Ort sie heute räumten, u. die Höhen von Ofen besetzten. — Gestern fand sich in Bitske eine Deputation des ungar. Reichstages ein, bestehend aus dem ehemal. Minister-Präs. Gr. L. Batthany, dem Bischof Lonovits, dem Gr. Mailath u. dem gew. Minister Deak. Die Deputation wurde als solche nicht angenommen u. Gr. Batthany gar nicht vorgelassen. Es wurde ihr ganz lakonisch bedeutet, daß nur von unbedingter Unterwerfung die Rede sein könne, und jeder andere Antrag ist ein für alle Mal entschieden abgelehnt worden.

10. színes kép *[II-2-3]: Lonovics József (* 1793) csanádi püspök 1834–1850, kinevezett egri érsek 1848–1849, kinevezett és megerősített kalocsa-bácsi érsek 1866–1867. Vinzenz Katzler († 1882) színezett litográfiája, 1849. ÖNB.*

A képen Lonovics Batthyány Lajossal, Deák Ferenccel és Majláth Györggyel együtt látható, a magyar országgyűlés kudarcot vallott küldöttségének tagjaként, a feltétel nélküli megadást követelő Alfred Fürst Windischgrätz császári-királyi táborszernagynál. A korábban nagy tekintélynek örvendő Lonovicsnak az 1848/49-es magyar szabadságharc alatti magatartása – sok más egyházi vezetőhöz hasonlóan – több éves ausztriai száműzetést eredményezett.

11. színes kép *[II-4-7]: Ipolyi Arnold (* 1823) besztercebányai (1872–1886), majd nagyváradi (1886) püspök. Olaj, vászon, Kovács Mihály († 1892), 1867 és 1871 között. Keresztény Múzeum (Esztergom), Ipolyi Gyűjtemény.*

A kép a tudóst és műgyűjtőt abban az időszakban mutatja be, amikor az egyházban az egri káptalan kanonokja és borsmonostori címzetes apát volt. A régi Magyarország szinte valamennyi főpásztora végigment azon a kifinomult *cursus honorum*on, amely ideális esetben az esperesi, a címzetes apáti, a (tiszteletbeli) kanonoki és a választott püspöki titulusokon át vezetett az egyre jelentősebb püspöki székekig.

12. színes kép: *XI. Pius pápa és a Magyar Királyság azon 21 római katolikus és görögkatolikus püspöke, akik részt vettek a Vatikáni Zsinat megnyitóján 1869. december 8-án. Josef Marastoni († 1895) litográfiája 1870-ből. ÖNB.*

A magyar püspöki kar – a latin tárgyalási nyelv kiemelkedő ismeretével és a tárgyalt dogmákkal szembeni szinte teljesen elutasító magatartásával – a zsinati atyák között az egyik legmarkánsabb nemzeti csoport volt. A királyságnak főleg a liberális álláspontok és protestáns szószólók által meghatározott politikai vezetése, amely néhány évvel korábban a kiegyezéssel felértékelődött, a zsinati álláspontok „vereségét" arra használta fel, hogy alapvetően megkérdőjelezze a magyar katolikus egyház számos kiváltságát, megerősítse a zsinati határozatok kihirdetésének állam-egyházi kontrollját és megrendszabályozza az ez elleni demonstratív támadásokat. A kedélyek azonban váratlanul lecsillapodtak. Gyakorlatilag a királyság összes püspöke különböző mértékben „alávetette magát" a zsinati határozatoknak, amelyeket a világ minden tájáról érkező utólagos jóváhagyások által „szanáltnak" nyilvánítottak.

13. színes kép: *Mariano Falcinelli Antoniacci OSB († 1874) bécsi nuncius (1863–1874). Színes nyomat August Bülchnek az 1867-es királykoronázás résztvevőiről szóló albumából. ÖNB.*

A bécsi nunciusok – a Rómába küldött jelentéseiken keresztül – jelentős szerepet játszottak a királyság egyházpolitikájában. A király kifejezett patronátusi jogai ellenére többször is sikerült kizárniuk a Kúriában népszerűtlen jelölteket a püspökségből. Állásfoglalásaik minősége természetesen nagymértékben függött az országban lévő informátoraik kiválasztásától. Falcinelli Antoniacci például hiába próbálta megnyerni a magyar püspöki kart az 1855-ös konkordátumnak. Sikeresebb volt 1870 után, amikor azt a kényes feladatot kapta, hogy az ország püspökeit a zsinati határozatok hivatalos elismerésére ösztönözze. Magyarországgal kapcsolatos szakvéleményeihez főképp Lonovics csanádi, Kruesz pannonhalmi és Bíró szatmári főpásztorok információira támaszkodott. Utóbbit ő maga szentelte püspökké.

14. színes kép *[I-7-6]: Hidasy Kornél (* 1828) szombathelyi püspök 1883–1900. Olajfestmény. Szombathelyi Egyházmegyei Képtár.*

Az esztergomi főegyházmegyés pap a püspökjelöltek azon csoportjához tartozott, akik elkötelezett tanárokként magukra vonták az illetékes hatóságok figyelmét. A szombathelyi volt a korszak egyetlen „normapüspöksége", amelyben a püspökök kizárólag itt kormányoztak. Határmenti fekvése és viszonylag szerény felszereltsége eredményezhette, hogy főpásztorai – mint sok pályatársuk a ciszlajtán dunai-alpesi régióban – inkább feltűnés nélkül és főképp a kor egyházi elképzeléseinek megfelelően kormányoztak, azaz a római irányelveket követve a papság szilárd képzésére és a hívek mozgósítására törekedtek. A korabeli liberális sajtóban pozitív visszhangja volt, hogy Hidasy határozottan ellenezte a rituális gyilkosságokról szóló, fellángoló antiszemita „rémtörténeteket".

15. színes kép: *Patrona Hungariae. Olaj, vászon. Bubics Zsigmond († 1907) győri klerikus és műértő, később kassai püspök (1887-től) festménye 1883-ból. Keresztény Múzeum (Esztergom).*

A képen a növényekkel és virágokkal körülvett *Szűzanya a Gyermekkel* az esztergomi Bazilika fölötti égbolton trónol. A világlátott, hosszú ideig a kismartoni herceg Esterházy Könyvtárat és Képtárat igazgató egykori pazmanita számos saját művét a királyi család tagjainak és előkelő vendégeknek ajánlotta. A nagyváradi időszakából származó „*Madonna rózsával*" című olajfestménye állítólag IX. Pius pápa íróasztala fölött kapott helyet. Művészi ambíciójával Bubics azon főpásztorok kiterjedt csoportjába tartozott, akik alkotóerejük jelentős részét az egyházmegye vezetésén kívüli feladatoknak szentelték: többek között gazdasági vállalkozásoknak (például Esterházy, Ranolder), a költészetnek (Pyrker), a botanikának (Haynald), a teológia tudományának (például Roskoványi) vagy irodalmi ambícióknak (például Dessewffy).

16. színes kép *[I-4-6]: Bende Imre (* 1824) besztercebányai (1887–1893) és nyitrai püspök (1893–1911). Olaj, vászon. Nyitrai Püspöki Képtár.*

17. színes kép *[I-4-7]: Batthyány Vilmos (* 1870) nyitrai püspök 1911–1920. Olaj, vászon. Nyitrai Püspöki Képtár.*

A két utolsó nyitrai főpásztor sajátos módon testesítette meg a magyar kormányok egyre problematikusabbá váló kinevezési politikáját az érintett időszak utolsó két évtizedében és különösen a királyság etnikailag vegyes területein. Az olyan, „állampolgárilag korrekt magatartású" jelölteket részesítették előnyben, mint Bende, annak ellenére, hogy nem beszélte kellő mértékben

a többségi szlovák nyelvet, és a kritikus elmék csak kisebb egyházi érdemeket tulajdonítottak neki. Utóda előbb koadjutorként, majd megyéspüspökként Batthyány lett, az ország egyik legrégebbi arisztokrata családjának sarja (amely családok az utolsó generációban is erősen képviseltették magukat). Batthyány szinte kizárólag a mocsonoki nyári rezidenciájából kormányozta egyházmegyéjét, ahová a telefont is bevezettette. Csernoch prímás posztumusz „kemény emberként" jellemezte, aki mindig is „idegen maradt a szélesebb rétegek" számára. E korszak kakofonikus végét 1918/19-ben a régi Magyarország szinte teljes püspöki karának az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaságból és a Román Királyságból történő kiűzése jelentette, ami szintén elsősorban politikai indíttatású volt, és ami ellen az érintettek hiába tiltakoztak.

Válogatta és a kommentárokat írta: Rupert Klieber

Fordította: Szirtes Zsófia

Kiegészítette: Tusor Péter

ISBN 978 963 556 595 5